

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 116 III

בית תלמוד

יוצא לאור מדי חדש בחדשו

אשר הוכן ואשר הוסד

מאת

אייזק הירש ווייס, מאיר איש שלום
מורים בבית המדרש פה ווינא יע"א

ונערך ע"י

א. ה. ווייס.

BETH TALMUD

שנה שלישי.

פה וויען, תרמ"ג לפ"ק.

Im Verlage der Herausgeber.

Druck von Löwy & Alkalay, Pressburg, Langegasse Nr. 33.

הודעה

הנני מודיע בזה כי הספר

דור דור ודור שיו

כבר יצא לאור וכל החפץ בו יכול להשיגו על ידי הבוכהאנדלונג
של ד. לעווי, II. פראטערשטראססע 15 בווינע, או מיד המחבר.
המחיר הקצוב הוא שלשה זחובים אַס"ט. וואַה"ר.

הארעססע של המחבר:

J. H. Weiss

Wien, II. Praterstrasse 50.

רבי שמעון בן לקיש

מאת א. ה. ווייס.

לא לחכמים להם ולא לנבונים עושר, ויען כי לרוב המחסור והעוני חבל נחלתם על כן נמצא כי לפעמים גם קצת תכונות האחויות בעקבי העוני תרדקנה בהם ואין בכח חכמתם להחיש כפלט מפניהן לבעליה. ראינו חכמים אשר חכמתם לא תחיימו ומבלי יכלת להמציא טרף לנפשם ולביתם הם לחוצים לבקש מחיתם באפן בלתי נאות להשכלתם, ויארחו לחברה עם אשר לא כגולם ועם אנשים העומרים בשפל מצב החנוך, עד כי לפעמים לא ידעו להזהר עוד מפני התעצומה החזקה אשר תפעל עליהם זאת ההתחברות. ואף אם ידעו להזהר והשתמרו מאד מתכונותיהם עוד לא יוכלו למלט נפשם מהתרגשות הלב וכימר נפשם על גורלם הרע ואברה כהם כל מנות הרוח ותחת אשר לפנים בשובה ונחת דרכם עתה בסערה דרכם ונהפכה השקטתם למרי שיה וכעס ואין נחת. המראה הזאת נגלתה לעינינו באחד מן החכמים בדור הראשון של האמוראים אשר אולי היה אובד בענין רע ביון מצולת תכונות רעות לולא נמלט במקרה טוב מהתחברות רעה אשר נפל במהמורותי מעצר רעה ויגון.

האיש הזה היה רבי שמעון בן לקיש. מקורות חיי נעוריו לא הגיע אלינו דבר בלתי אם הגדות מתמיהות, גם אין אתנו יודע מי היה אביו ומה שמו? כי מה שנקרא בן לקיש אין הכונה שאביו היה שמו לקיש כי אם שם מקום מולדתו היה לקיש או לקישא שכן נקרא בכמה מקומות בר לקישא. ואולי לקיש זה הוא לכיש הנמצא במקרא¹). גם בבחינת רבותיו לא נודע דבר ברור, אמנם אחת אשר נוכל להחזיק שלמד בנעוריו לפני רבו יתר עם ר' יוחנן, וכן אמרו עליו ועל ר"י שהיה דרכם לאמר: לא זכינו לתורה רק מפני שראינו אצבעותיו של רבי יוצאות מבית יד שלו (ירוש' ביצה פ"ה ה"ב) וכונתם לאמר, אף שלא למדנו לפניו רק מעט בנעורנו היה זה מספיק שנוכה לתורה, או אולי היה זה משל על למודם בפני תלמידי רבי שמשלו את התלמיד לבית יד לתורת רבו. אך שיהיה נראה מזה כי רשב"ל למד בנעוריו לפני רבו בחברת ר' יוחנן ואין אפשר שלאחר זמן נעשה החבר תלמיד. כבר בהיות ר' אפס בדרום היה נחשב בין החכמים ובריו נשעמים (ערובין סה: ותד"ה ר"ל), והיה דברו עם ר' חנינה ור' יונתן (ירוש' ערובין פ"ו ה"ד) ובישיבת ר' חנינה היה ר"ח פותח ור"י ורשב"ל חותמין לדרוש בהלכה (ירוש' סנהדרין פ"א ה"ב), גם בבית דינו של ר' הושעיה היו מוקרים תורתו (ירוש' יבמות פט"ז ה"ה) ואף הוא היה משבח את ר"ה וקראו אבי המשיגה (ירוש' ב"ק פ"ד ה"ז) ומביא גם הלכות בשמו (ירוש' שם פ"ב ה"ג ב' קדושין פ. בכורות יג. נדה י"ח:) אבל בעבור זה לא נמנע מלהלוק עליו (ירוש' ב"ק שם ובב"מ). ר' יהושע בן לוי נהג עמו כעם חברו ושאל ממנו שאלות בהלכה (ירוש' מ"ק פ"ב ה"ד ב"ר ספמ"ז) ומביא גם הלכות בשמו (ירוש' ב"ב פ"ג ה"א ב' מכות ב.) והנה מכל זה מבורר לנו כי ר' יוחנן ורשב"ל מנעוריהם היו חברים.

ואמנם נראה כי גם במדרגת החכמה לא נופל רשב"ל מר' יוחנן חברו ואף לבני דורם שקולים היו זה כזה וקראו אותם: שני גדולי עולם (ירוש' ברכות פ"ה ה"ז) ובבחינת זך שכלו בפלפול ובסברה הפליגוהו עוד יותר מר"י, ואמרו עליו

¹ ראייה להשערתנו מה שקראוהו לפעמים בר לקישא ואילו היה אביו שמו לקיש למה בארמי שנו שמו וקראוהו לקישא, וכן לא מצאנו שיוסיפו אות על שם פרטי. וכן מה שנקרא ריש לקיש לא יובן אילו לקיש שם אביו כי "ירוש' הוא קצור מן ר' שמעון והזיז הוא סימן הקצור וכמנתנו לעשות קווים להוראת הקיצור וא"כ ראוי שיקראו ריש בן לקיש. ומצאתי באיכה רבתי על פסוק: על אלה אני בוכיה אדריינוס וכיו' וחדא בכפר לקיאי ולא מצאנו שם מקום כזה ולפי מה שאמרנו אולי יש כאן ט"ס וצ"ל לקי שא או לקי שא.

כל הראוה את רשב"ל בבית המדרש כאלו עוקר הרים ומזחנם זה בזה (סנהדרין כד.) ור"י עצמו גם הוא מעיד על תקפו וגבורתו בהכמת הפלפול, באמרו עליו שאם אין רשב"ל בבית המדרש חסרה לו ירו היםנית (ירוש' סנהדרין פ"ב ה"א) וגם אחרי מותו קונן עליו ר"י במר רוחו איה בן לקיש איה בן לקיש אשר על כל דבר ודבר בהלכה היה יודע להשיב עשרים וארבע תשובות (ב"מ פד.) ומאד חזק כמו על ר"י עד כי הוכרח לפעמים לקבל תשובותיו הנצחות ולחזור מדעתו (ירוש' יומא פ"א ה"א ובכ"מ), ואף לעשות מעשה הכריח אותו בכח ראיותיו לסור משיטתו ולעשות כשיטת רשב"ל (ירוש' ערובין פ"א ה"א) ונאמנים אלינו שני עדים אשר בשום ענין אין להטיל ספק באמתת ערותם האחד היה ר' הושעיה רבה והשני ר"י נשיאה, זה אף כי היה רבו של ר' יוחנן והלזה אשר היה אוהב לר"י בעל בריתו ואיש עצתו לא נמנעו מלתת כבוד לאמת והחזיקו את ערך רשב"ל בתורה שקול לערכו של ר"י (יבמות נו.) והיותר נכבד להכריע גדולתו הוא עדות האחרונים המעידים עליו כי כל תשובותיו ומחלוקותיו על דברי ר"י היו נשענות על ראיות ממשניות ורק בכחן סתר דבריו ומעולם לא נהגתהו אהבת הנצוה כי אם להעמיד ההלכה על בוריה, וגם מעולם לא סמך על דעתו נגד ר"י רק אם איזו משנה היתה בעזרו, ואם לא, אז לא בוש ובטל דעתו מפני דעתו (ירוש' גטין פ"ג סה"ב). ובבחינת צדקתו ויושר לבבו את מי נדמה לו וישוה? הלא הוא האיש אשר אמרו עליו כי מי אשר מצאו רשב"ל נכון לפניו לדבר עמו היה נכבד ומוחזק לאיש ישר ונאמן עד שהיו מאמינים בו למסור לו פקדונות בלא עדים (יומא ט:), הוא בצדקתו ובהום לבבו לאהבת הריע מסר נפשו להציל את ר' אסי הנשבה מיד שוביו (ירוש' תרומות פ"ה ה"ה). וכן אין מי ידמה לו בשקדתו בתורה. אמרו עליו על רשב"ל כי היה מסדר משנתו ארבעים פעמים (תענית ה.), ובכל אשר הלך תורתו ולותו והעיון ומחשבתו בה לא סרו מאתו אף רגע, ופעם אחת בלבתו לשוח בשדה והנה היה מעמיק כל כך בעיונו עד כי יצא עמוק ברעיוניו חוץ לתהום בשבת (ירוש' ברכות פ"ה ה"ב), והוא עצמו התפאר כי אף ר' חייא רבה — אשר היה מפורסם בשקידתו — לא היה שוקד על התורה יותר ממנו (ירוש' כתובות פ"ב ה"ג). וכן היה דברו לתלמידיו להזהירם להיות שוקדים ללמוד תורה וכמשל היה בפיו: יום תעובני יומים אעובך (ירוש' ברכות ספ"ט).

אחרי כל אלה לא זכה רשב"ל לשבת ראש ועד יום מותו ישב לפני ר' יוחנן. גם חכמתו לא עמדה לו וצדקתו לא סמכתהו להתנשא בתור האדם המעלה, וגם בדורות האחרונים לא נמלו לו כצדקתו וכיתרון הכשר חכמתו, עד כי בכל מחלוקותיו עם ר"י דחוהו מחלכה ורק בשלשה מקומות קבעו הבבליים הלכה כמותו (יבמות לו.).

אמנם אין זה חדש תחת השמש כי כן היה מאז וכן יהיה לעולמים כי נחשב בעיני בני אדם מנהג דרך ארץ עם הבריות יותר מהחכמה ואילו למד אדם אלף מונים פעמים מן המדעים ואין משפטו עם בני אדם נזה להם כחפצם ורצונם לא יראה בטובה וכל עמלו למצוא שכר ככשרוניו אך יעמול לרוח. ובכל יום ויום נוכל לראות זאת כי יש חכמים אשר מצד חכמתם אין נבון וחכם כמוהם אבל דבקו בהם תכונות העושות מרחק רב בינם ובין העם היושבים בקרבם ומטות גם לב החכמים מאחריהם. גם זה חלק לרשב"ל וגורלו בקרב עמו. אין אחר מכל בני זמנו אשר לא ידע כי גדול רשב"ל בדורו ולא נופל הוא מר"י בתורה ובחכמה ועוד גדול הוא ממנו בסברה ובחריפות פלפולו אבל בכל זאת לא יכול לקנות לו את לב הכל, כי חסרה לו המדה להתנהג בנחת עם זולתו, ורבות ממדות דרך ארץ הירושות לאיש אשר יפקד על הצבור לא נפלו לו בחבל נחלתו. רשב"ל לא היה מן החכמים המשמעים בנחת דבריהם כי אם בקולות וברעש קנאתו היה משאו ומתנו לפעמים כדרך הפלפלים (קרושין מד.) הוא לא יכול לתת מעצור לרוחו ולא נצר על דל שפתיו בהוכיחו את אחרים מימם וגם לגדולים חטאותם,

והיה כקטן כגדול כעם כנשיא אשר יחטאו לא נשא להם פנים ופעם גם פעמים באומץ רוח איש האמת התעורר אף נגד ר' יהודה נשיאה להגיד על פניו דרבו ולא כסה תוכחתו במשאון גם לחבריו החכמים לא נשא פנים במשפט, וכמה פעמים במל הוראתם ופסקי דיניהם אף אחרי שכבר נעשה מעשה כדבריהם (ירוש' בתובת פ"ט היא כ"ב פ"ה ה"י), ואף אם ר"י היה דיון בדבר לא חדל לבטל דינו (ירוש' בתובת פ"ט ה"ב בבלי שם פד:), גם נגד ר' ינאי הוקן לא שמר פיו ולשונו, וכמה פעמים ארע שהיה ר' יוחנן אומר חידושי הלכותיו לפני ר' ינאי רבו והיה ר' ינאי מקלסו על ככה ובא רשב"ל כמהתל בשבחיו ואמר: אחרי כל אלה הקלוסים אין דברי ר' יוחנן נכונים (ירוש' סוטה פ"ב ה"ו ובכ"מ).

ועוד נראה כי בדבר אחר היה רשב"ל מתנגד לרוב חכמי דורו והוא בבחינת המשניות החזוניות. הנה ידענו כי הדור ההוא היה דור כאספי המשניות וכל המרבה להביא משניות כאלה לבית המדרש, הרי זה משובת. ואמנם רשב"ל היה בדבר הזה מתון בדינו ולא כל דבר הכוזב לבית המדרש בשם התנאים קבל בסבר פנים יפות ולא מכל אדם הבא ומשנתו בידו קבל בלי הרישה וחקירה ובשום ענין לא השגיח על ברייתא שנמסרה מפי יחיד והעמיד הכלל ופרסמו: כל משנה דלא מתניא בחבורה אין סומכין עליה (ירוש' ערובין פ"א ה"ו) ולא לבד שנהגו כמשפט הזה עם חכמים בינונים שברור כי אם גם לר' יוחנן לא נשא פנים בדבר הזה, והיה מסרב מלקבל ממנו ברייתא באמרו אין לנו צורך בה כי משנה שלמה שנה לנו רבי (ירוש' כלאים פ"א ה"ו ב"ק ספ"ה).

והנה איש כזה אשר לא יצפון מחשבתו בסתר לבבו אשר לא יחפץ תנף ולא ידצה משוא פנים בתורה, כי אם דובר האמת בפה מלא אף אם יכאיב לב אחרים, הוא לעולם לא יקנה לו לב ההמון ואף לא רצון החכמים. לב ההמון לא כי מי בהמון יודע להוקיר אמונת לב אדם גדול ומי מהם יוכל לערוך קנאת האמת היוקרת בקרבו. ורצון החכמים לא, כי הם רק דרכי נועם חפצים ומקורים לפעמים דרך ארץ מתורה ואף על כן לא יכלו חכמינו זמנו לסבול אותו ויהי בעיניהם איש המטרוד ומטריה את הרבים (סנהדרין כו. ובירוש' שם). ועתה יובן הדבר למה רשב"ל עם כל חכמתו ומעלותיו לא הצליח להתעלה ולשבת ראש וישב עד יום מותו לפני ר' יוחנן. ומי יודע אם לא קצת דעותיו בענינים אנדיים היו בעוכריו יען כי נטו מדרך בני זמנו.

הן הוא היה הראשון אשר מלאו לבו אותו להטיל ספק במעשים המסופרים בכתבי הקדש אם הם מעשים הנעשים באמת או אם אינם אלא מושל, הלא הוא אשר פרסם דעה חדשה בבחינת ענינו של ספר איוב לאמר שכל התלאות והמאורעות המסופרות על איוב והמתואר מן הויכוח שבין אלהים ובין השטן אינם אלא משל וציור פיוטי ובאמת לא אירעו הדברים מן מעולם (ירוש' סוטה פ"ה ב"ר ספנ"ז) וכן בדבר המלאכים ושמותם הביא לנו דעה חדשה אשר לא שיערה קדמוניו באמרו שמות המלאכים עלו עם עולי הגולה מבבל ואף שלא היה בידו קבלה בדבר לא חדל להחליט ככה משקול דעתו ובכה השערתו כי ראה שהנביאים הראשונים לא קראו את המלאכים בשם ולא נקבו בשמות עד הורות הנביאים שחיו בבבל (ירוש' ר"ה פ"א ה"ב), ועוד יותר מזה נפלאות בזמנו המחשבה שפעולת החכמים הרורשים את התורה תחשב לפעמים כתוספת עליה ולפעמים כנרעון מכנה ובאמת רשב"ל היה בעל הדעה הזאת שכן אמר בפירוש: כמו שהצדיקים מוסיפין על דברי תורה וגורעין (כצ"ל שם) מן הצדיקים גוורים לשנות מעשה בראשית (מדרש קהלת פ' ידעתי כי כל), והנה כל אלה הדעות לא היו רגילות בזמנו ובלי ספק היו כצננים בעיני חכמי הדור. עוד בדבר גדול נבדל רשב"ל מחבריו ואין ספק כי גם בדבר היה לא ישרה נפשם בו. הן אמנם כי גם הוא כתבריו כבד דברי הקדמונים במורא ובכל מקום ובכל עת אשר הכיר טובם והככים על אמותם לא יסור מהם אף כפסעו אבל לא נשא להם פנים בעבור היותם דברי הקדמונים.

ואם הם נגד הכרתו ומאנה נפשו במ כבלי יכלת להיות נאות להם ולקבלם לפי דעתו אז השיבה אשר זרקה במ לא עצרתהו מהתנגד להם. ואף באמת פעמים רבות מלאו לבו אותו להכריע כדברי היחיד אשר ישרו בעיניו נגד הרבים אף במקום שמסדר משנתנו סתם כדעת הרבים (ירוש' תרומות פ"ז ה"א חגיגה פ"ג ה"ו ובכ"מ). ועתה הננו רואים מכל זה כי בין מצד דרכיו בתלמודו וסגנון הגיונו ובין מצד משפטיו בקצת דעותיו ותכונותיו במנהגי חייו היתה זאת נסבה כי לא עלה לגדולה בערך חכמתו הרבה.

אמנם גם אשמה אשר אשם בימי נעוריו נרמה לו בלי ספק כי לא נתעלה לשבת ראש והשפיל שבת כתלמיד לפני ר"י עד יום מותו. כבר ראינו כי רשב"ל נקדש מילדותו לתורה ולתעודה. אולם באו לו ימי און הפץ ותהי השעה דחוקה לו. והנה נפשו מתאמצת להסיר מסבל העוני והלחץ שכמו. אך במה? או חשב בלבו הן נתן לי אלהים כח ידים גבורת אנשים אלה נא להמציא לי במתות אלהים האלה את טרפי וטרף לביתי. ואף אמנם בעצמת רוחו מחר ולא חש והתמכר ללודאי הפ הגבורים אנשי שחץ העובדים עבודת דמים בקורקסאותיהם להלחם נגד היות טורפות ולכבשם בפרצם הגדר לבל יסכנו הרואים באי הקורקסאות (גמין מו. ירוש' תרומות פ"ח ה"ה גרעץ ח"ד 261) ושוב פעם אחרת השכיר עצמו להיות שומר פרדס מפני הגנבים (מ"ק יו.). ויסופר עוד כי יצא רשב"ל ללסטאה (ב"מ פד:) והנה ברור הדבר כי האגדה הזאת אשר פירשהו אחרים באפן שרשב"ל יצא לתרבות רעה עם הלסטים ללסטם את הבריות לא נתפרשה על נכון כי מעולם לא היה רשב"ל גזלן אבל צודה אחרי לסטים היה ולכבשם זה היה אומנותו ואולי נתמנה לתכלית הזאת מאת הממשלה וכמעשהו של ר' אלעזר ברבי שמעון שעשה זאת לאומנותו ואמר שרצה לבער הקוצים מן הכרם וזה הוא ענין מלת "לסטאה"). ר' יוחנן השיבו מדרכו ומאו שובו לא מש עוד כתוך בית מדרשו. אבל אף כי

(1) הנה מכל מה שכתבנו למעלה מכורר שרשב"ל למד בילדותו וישב לפני רביי בחברת ר"י, ומצאנו דבר חדוש שאמר יפה למדני חנייה בן אחי ר' יהושע (ירוש' שקלים פ"ו ה"א) ואולי הדבור "יפה למדני" אין מכוון על למוד מפה אל פה אלא כוונתו שמתוך הדברים ששמע בשמו למד כך וכך. עכ"פ ברור הוא שרשב"ל למד תורה מילדותו וכבר הוכיחו זאת בעלי התוס' בכ"מ בראיות, וע"כ יצדק עליו המשל אי ספרא לא סיפא אי סיפא לא ספרא (ע"ז יו.). עיקר הדבר שהיה לסטם לא נמצא רק בכ"מ (פד:) ומשיב בעל מביא הירושלמי (קל) שכן בא כבבלת שמקומות הרבה, אני לא מצאתי בה במקומות הרבה. והנה ז"ל הנמ': יומא חד היה קסתי ר"י בירדנא חזייה ר"ל ושוור לירדנא בתריה איל חילך לאורייטא וכו' א"ל אי הדרת כך יהבינא לך אחותי כו' יומא חד הוי קמפלגי בכידי'מ הסיף והסכין וכו' מאימתי מקבלין טומאה כו' ומאימתי נמר מלאכתן ר"י א משיצרפם בכבשן רשב"ל אומר משיצחקן כמים א"ל לסטאה בלסטותיה ידע א"ל מה אהנית לי התם קרו לי רבי והכא רבי קרו לי וכו'. ומדאמר לסטאה בלסטותיה ידע פ"י המפרשים שהיה לסטם זניל שכניו לסטאה יש לו כונה אחרת דאמרינן בירוש' ב"ב פ"ט חד בר נש נפק לשליחותא בעי אחוי פלג עמיה אתי עובדא קומי ר"א כך אנו אימרים אדם שיצא ללסטויא אחוי חולקין עמי. הרי מדמה יציאה לשליחות ליציאה ללסטויא ומשמע שיציאה ללסטויא הוא כעין שליחות שעושה בשביל אחרים וע"כ ניל שיצא ללסטויא כאן היינו שיצא ללחום נגד הלסטים בשכר. ובמדרש קהלת כ"פ ומוצא אני איתא: עובדא בחד בר נש דהוה ליה מנר לסטים וכו' א"ל אתתיה דר"א בני וכו' את חמי בניו דפלג מנרן היך אבלן ושחן וכו' א"ל איוול פייסיה עמי דאנא איוול עמיה אזלין ופייסוניה ונסוב יתיה עמיה ונפק בהאי ליליא נפק לסטאה ותקין תוקיטא בתריהון דין וכו' ערק ואשתוב דין וכו' איצטייד ואצטלב וכו' וברור הרב דבאמרו נפק לסטאה ה' הכונה על הרודף אחר הלסטים לתפסם ולמסרם לדין, שרק אז אומר לנכון אצטייד ואצטלב כלומר שנעשה בו דין ושפיר קרין עליו: לקיש לסטים בכיר לצלובים דהיינו לצלובים ע"י השופטים. והמפרשים לא פ"י כהונן, ועתה מענין זה יתפרש שם לסטאה דהכא. ואין להשיב מדרש פד"א פמ"ד שכתב רשב"ל היה נוזל חומם וזר אחיב בתשובה. המדרש הזה לאו בר סמכא שזיפו מתוכו ובלי ספק הוא המצאת אחד מהדרשנים האחרונים אשר לא ידע מאומה מסדריו הדורי, ושם בפי בן עזאי אשר היה תנא בימי ר"ע ראה לכת התשובה ממעשה דרשב"ל אלא ור"א שהוא המציא מדרש ע"פ מה שמצא בנמ' דבי'מ ופירשה בטעות כמו שפ"י שאר המפרשים שעשו את רשב"ל לגזלן.

שב מדרכו בעבור זה לא נמח חטאו מזכרון העם ויובן הדבר למה לא זכה רשב"ל לפקידה גדולה כערך חכמתו ותורתו.

ואולם אם גם חכמתו ותורתו לא עמדו לו להנשא בתור המעלה יתרונו על חבריו, הנה בעבור זה לא נגרע מערכו בעיני היודעים הנאמנים אשר הכירו את יקר תפארת גדלתו בתורה ונתקיים בו באמת: לא מקומו של אדם מכבודו כי אם האדם מכבוד את מקומו. לא רבים כמוה אשר ידם אמונה במלאכת התלמוד ואשר השניא פעלו לעשות עבודתו בבנין התורה שבעל פה להכין אותו ולסערו על יסודות המשניות, וכל זה הכירו אנשי ארצו ונשאו את שמו מקצה ארץ עד קציה. אבל לא לבד בארץ מקורתו כי אם גם בבבל קבלו באהבה וברצון את תלמודו. ואם נדמה תהלוכת תורתו וסגנון תלמודו עם דרך חכמי בבל הרשומים נמצא כי דרכיהם מאד נשתוו, וידמה בעינינו כי הם בדרישתם שווהו נגד עיניהם ותהי להם תורתו למקור נפתח אשר ממנו שאבו. הכבוד אשר נתנו הבבליים לתורתו לא היה כבוד התלוי בדבר כי אם כבוד הנובע מתוך הכרה נאמנה. עליו לא נוכל לאמר כמו שאמרנו מרבי יוחנן שכגמולו אשר גמל להם גמלו גם הם לו. כי רשב"ל לא עשה כן הוא מעולם לא היה חנף לבבליים. ותהי להפך, הוא דבר בכל עת מצוא במר רוחו ובתוכחה מגולה נגד הבבליים, הוא לא יכול לסבול אשר תמיד היו מתהללים ביהוסם, ונראה כי הכהיש מציאותו, שכן היה אומר: אם יאמר לי אדם שיש דברי הימים בבבל הרי אני הולך ומביאו משם עכשו אם מתכנסין כל רבותנו אין יכולין הם להביאו משם (ירוש' סנהדרין פ"י ה"א) ונראה בזה רמז צפון על התפארות הבבליים ביהוסם. וכן לא התאפק לתת בהם דופי על אשר לא עלו בימי עזרא ונאחזו בארץ שבאה, ואמר אל רבה בר בר חנא הבבלי אלהים שונא אתכם בני בבל כי לא עליתם בימי עזרא (יזא ט:). ובהתול מר אמר עליהם כי אף העושים ארץ גלותם ושבו, לא שבו כי אם יען רצותם לחיות שם שלו ושאנן מפחד רע ורק בעת אשר לא ירגיעו בנים ולא מצאו מנוחה חזרו אבל אילו מצאו מנוה בארץ אויביהם לא היו הוורים (מדרש איכה רבתי פ' גלתה יהודה). וכן יסיפר כשראה רשב"ל (בצ"ל) שהתלמידים מכבדו מתחברים להכרה יחד אמר להם: התפורו! בעליהכם לא נעשיתם חומה וכאן באתם לעשות חומה (שה"ש רבה פ' אם חומה) ווראי כל אלה הכאמרים עדה כי היה לו לרשב"ל קצת תרעומת בלבו על הבבליים. וגם אין כל ספק כי גם זה לא יכול לקנות לו לב הבבליים בראותם כי דבר מרוב אשר היה נאונם ותפארתם כמאחד החכמים הקטנים והפחותים באמרו מנו רב ומנו רב (חולין קלז:), ועל כן ברור הוא כי כל הכבוד אשר הנחילוהו בבבל לא היה תלוי בדבר כי אם מהכרה נאמנה מגדולתו בתורה כבודו ומחפצם בתורתו עשוה למדה בדרישתם. ועתה אם נאחד כל הדברים והאמת האלה ונתבונן במ יצא לאור משפטנו בצדק כי אף הוא כר' יוחנן היה אחד מן האיתנים מוסרי התלמוד והיה מבחירי הרור החדש אשר מכלם, מלבד ר"י, לא השיג מעלתו.

כאשר ראינו פלאות בתהלוכות חיו אף כן היתה אחריתו וגם מותו לא היה כדרך כל הארץ. כי בסבת מחלקת אשר היתה לו עם ר' יוחנן הגיע עד שערי מות. המחלקת היתה בדבר הלכה וכרוב הפלפלים בריבם על דברים של מהדבך אשר בחום פלפולם מתרגזים ולשונם תצמיד נאצה ובוז איש על רעהו אף כן ר' יוחנן פגע בכבוד רשב"ל בפלפולו ודבר נגדו דברים היורדים חדרי בטן. ואמנם המריבה הזאת מרה היתה באחרונה. כי רשב"ל אשר היה בטבעו איש רנו התקצף במנאצו והתרגשו בו כל עורקיו וחושיו ומרי שיחו וכעסו ערו עד היסוד חייו וימת בנפש מרה. זאת אחרית לאדם הגדול אשר כל ימיו לא ראו במנוחה ושכר בעמלו. אבל ברורות הבאים אחריו הנחילוהו חלקו בעמלו כי דור לרוד ישבח מעשיו על שדה התורה ולשמו ולזכרו תאות נפש כל דורשי החכמה התלמודית.

מאמר על הלוקת התורה

לספרים לסדרים ולפרשיות לפתיחות וסתומות ולפסוקים מיוסד במדרשים והגדות.

א) התורה הזו כמו שהיא לפנינו היא מחולקת לה' ספרים וקבעו הסופרים מסמרות בדבר ושנו מניחין בין ספר לספר בתורה ריוח ארבעה שיטין (כס' סופרים פ"ב ה"ד). אמנם מצאנו שנחלקו קדמונינו במנין ספריה וגרסינן בשבת קמ"ז ע"א אהא דת"ר ויהי בנסוע וגו' פרשה זו עשה לה הקב"ה (וגו' רש"י עשה לה סתמא) סימניות מלמעלה ולמטה לומר שאין זה מקומה רבי אומר לא מן השם הוא זה אלא מפני שספר חשוב הוא בפני עצמו. כמאן אזלא הא דא"ר שמואל בר נחמני א"ר יונתן הצבה עמודיה שבעה אלו שבעה ספרי תורה כמאן כרבי. ועיקרו הוא בספרי פ' בהעלתך פ' פ"ה. ושנוי הוא בויקרא רבה פ"א. אמרו שם. בר קפרא פתר קראי בתורה חכמות בנתה ביה זו תורה וכו' הצבה עמודיה שבעה. אלו שבעה ספרי תורה ולא חמשה הן (בתמיה) בר קפרא עביד מרישיה דוידבר עד ויהי בנסוע חר מן ויהי עד ובנתה (ועד בכלל) חר ועד ספיה חר הרי ז' וכו'. ומשולש בכ"ד פס"ה שדרשו הבארות שחפר יצחק כנגד ספרי התורה ואמרו שם. ויקרא אותה שבעה כנגד ספר וידבר שהוא משלים שבעה ספרי תורה והלא ה' הן אלא בר קפרא וכו' כדלעיל. נמצינו אומרים שלא נמסרה התורה מתחלתה בחמשה ספרים שהרי רבי ורשב"ג א"ר יונתן ובר קפרא חלקוה לז' אלא על כרחנו נאמר שהסופרים חלקו להומשין ואותן חכמים סוברים שעיקר חלוקתה ראוי שתהיה לז' :

אמנם כשנשקף בסגנון לשון התורה ועניניה מראים הדברים שספר שמות הוא ספר בפני עצמו. ויעיד על זה סגנון לשון התחלת זה הספר שחזור לספר שם בקוצר דברים מה שכבר בא זכרו באריכות בספר שקודם לו כפי הכרת ענין הסיפורים שבוה הספר. וכמו כן יעיד סגנון הלשון שספר ויקרא הוא מחובר עם סיומו של ספר שמות אמר שם ולא יכול משה לבוא אל אהל מועד וגו' ועל זה הוא אומר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד. וכלשון הראב"ע. אמר וטעם ויקרא אל משה אחר ולא יכול משה שהכבוד קראו מאהל מועד שיבא שם. וע"כ לא הוצרך הכתוב להזכיר מן קראו. אבל אם היה ספר בפ"ע היה הכתוב אומר ויקרא ה' וגו'. והנה יהיו ספר שמות וספר ויקרא ספר אחד. והטעם שנחלק זה הספר לב' ספרים. אולי שכהני ביהמ"ק חלקום כרי שיהיה בידם ספר קמן כולל עקרי המצות ורובן שהכתנים צריכים להם. ויראה שמוה הטעם קראוהו ספר תורת כהנים אף שרוב הדברים שבו אינם מיוחדים לכהנים לבד ובאמת הוא כולל המצות העקריות של כל ישראל אלא לפי שזה הספר היה מצוי ביד הכהנים היה נקרא על שמם. ובחרו הסופרים ג"כ בחלוקה זו עפ"י קבלתם שהתורה ניתנה ג"כ מאהל מועד אם בפרטיה כדעת ר' ישמעאל או שנשנית באהל מועד בכללות ופרטות כדעת ר' עקיבא. ועל כן חלקום לרמו על הרבר שער כאן המצות שנתנו מסיני ומכאן ואילך המצות שנתנו מאהל מועד. אף שבאמת לא נכתבה התורה כמו שנאמרה כאשר בארנו זה הענין.

אולם ספר וידבר סגנון סיום ספר שלפניו וסגנון הספר שהתחיל בו מועד עליו שהוא ספר בפ"ע. אבל הברל גדול בין חלוקת ספר בראשית מהספרים שלאחריו לבין חלוקת ספר וידבר מהספרים שלפניו. שספר בראשית הוא שלם בענינו ולא נחסר בו מאומה מה שיבא תשלומי בשאר הספרים ולא נזכר בו ענין שהוא ראוי להזכירו בספרים שלאחריו. לא כן בספר במדבר שהוא באמת כרוך עם מה שלפניו אם להשלים או להוסיף עליו והרבה דברים שבוה הספר לא יובנו אם לא יקרא האדם מה שקדם לו. וכן הספרים שמות ויקרא שהם ספר אחד תשלום הרבה מעניניו הם בספר וידבר ומבלי זה הספר יהיו עניניו מקושעים. אמנם על ספר דברים אין צריך להעיר שמשנה התורה הזו היא ספר בפני עצמו.

ועפ"י השקפה זו נמצינו למדין שיעקר ספרי התורה חוץ מספר דברים שהיא משה התורה הם ג' ספרים. והם: הא' ספר בראשית שכולל בריאת העולם ומאורעות המין האנושי בתחלת היותו בכלל ומאורעות האבות עד ירדתם למצרים. הב' הם חלקי שמות ויקרא כוללים מאורעות ישראל במצרים ויציאתם משם וקבלת התורה בהר סיני ועשיית המשכן והגתלה בו ומאורע העגל ותורת הקרבנות והגתלה בהם ומעשה המילואים והמצות הגתלות בקדושת ישראל ובקדושת הכהנים והוקי השמיטות והיובלות והגלוה לזה וספר הברית בברכות וקללות שהם בפרשת אם בחוקתי. וספר השלשי שהוא ספר וידבר כולל משטרי העם וסדריו מסעיו וחגיותיו והמאורעות שאירעו בהתעכבם במדבר מ' שנה וכיבוש הארץ מעבר לירדן מורחה והמצות שנאמרו להם עד בואם אל ערבות מואב בעבר הירדן וירחו.

או אם תרצה אמור שספר שמות עד סוף ספר וידבר כוללים שליחותו של משה. שהוא יוצאת לשלש דברים כמו שהוזכרו בפרוודיגמא החדשה שנשלחה להם בתחלת ענינם במצרים. ופתשנן הכתב היא שם. אני ה' והוצאתי אתכם מתחת סבלת מצרים והצלתי אתכם מעברתם ונאלתי אתכם ברוע נטויה ובשפטים גדלים: ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים: והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי לתת אתה לאברהם ליצחק וליעקב ונתתי אותה לכם מורשה אני ה': הנה אלו הג' דברים שנאמרו כאן בג' פסוקים הם יציאת מצרים וקבלת הברית וירושת הארץ. והם הם שנפרטו ענינם באלו הספרים.

וכשנחשוב ספר דברים עמהם הנה ספרי התורה הם ארבעה אבל הסופרים כנום חמשה ועל דעת קצתם שבעה וכמו שבארנו.

וכיון שהתורה מגילה מגילה ניתנה הנה ראוי עפ"י טיב הענין שתתחלקנה הפרשיות באלו הכפרים כפי המגילות שניתנו בהם. אבל כבר אין אתנו יודע ערך מגילותיה ומספרן. אך מה שיעלה בדינו הוא לחלקם כפי טיב ענינם וסגנון דיבורם. ד"מ זה ספר תולדת אדם וגו' אלה תולדת נח וגו' אלה תולדת שם וגו' הסגנון יורה שהוא חלק בפני עצמו. וכן כל מה שבא בדיבור אחד אם שיהיה דיבור ארוך כגון וידבר ה' וגו' ויקחו לי תרומה שהוא מתחלת ס' כ"ה עד סוף ס' ל' פסוק י' או שהוא דיבור קצר שאין בו אלא פסוקים מעטים הנה יהי' כל דיבור ודיבור עכ"פ פרשה בפ"ע אם שאפשר שהרבה פרשיות ר"ל הרבה דיבורים ניתנו במגילה אחת. ד"מ הדיבור ויקחו לי תרומה שהוכרתי שבאו אחריו דיבורים קצרים וידבר ה' וגו' כי תשא את ראש וגו'. וידבר ה' וגו' ועשית כיוור וגו'. וידבר ה' וגו' ואתה קח לך בשמים ראש וגו'. ויאמר ה' וגו' קח לך שמים וגו' וידבר ה' וגו' ראה קראתי בשם בצלאל וגו'. ויאמר ה' וגו' אך את שבתתי וגו' שהם ד' דיבורים וב' אמירות ויתכן שהיו כולם עם הדיבור ויקחו לי תרומה כגילה אחת.

וכשבא לחלק התורה עפ"י הדרך הזה לפרשיות נאמר מעשה בראשית עד אלה תולדות השמים וגו' שהוא בס' ב' פסוק ד' הוא פרשה א'. ויראה שמעשה בראשית היא כגילה בפני עצמה ועיקר ענינה קומינטרוס לדיבור זכור את יום השבת וגו' כי ששת ימים עשה ה' וגו'. והשבת היא ברית עולם ואות עולם בתורת משה והיא היתר שתורתו של משה תלויה בו ועל כן התחילה התורה בזה הענין. ורואה אני לבאר הענין קצת באריכות ואומר ההבדל הגדול שבין מין האנושי ובין שאר בעלי חיים הוא שכל בעל חי ידע ויבין וישג מה שהוא מחויק קיומו וקיום מינו ומה שיפסידם ויחזור אחר העמדתם וימנע מה שמויקם. אבל ההשקפה בכללותו של עולם לידע מהותו ואיכותו בכלל ולדון על עצמו כאן באתי ולאן אני הולך אינו בגדר הבעלי חיים שאין קיומם תלוי בהשגה זו. לא כן מין האנושי שהוטבע בו הדרישה להשיג כללותו של עולם ומעמדו בה לידע כאן בא ולאן הוא הולך. ותשוקה זו היא מתחלת בילדים מיד כשיגיעו לקצת בינה.

והמסתכל בנידולם והתרחבות מושגיהם ימצא שהשאלה מאין באתי היא ממלאת כל עינם והם שואלים על זה בפה אלא שעל הרוב משיבים להם הנשאלים איזה דבר הבל. ובאמת שהוא דבר שלא יעמוד אדם על בירור אמתו כמי"ש קהלת ראיתי את הענין אשר נתן אלהים לבני האדם לענות בו את הכל עשה יפה בעתו גם את העולם נתן בלבם מבלי אשר לא ימצא האדם את המעשה אשר עשה האלהים מראש ועד סוף (קהלת ג'). והנה נתן העולם בלבם של בני האדם ענין לענות בו ואם שלא ימצא האדם המעשה הווי מראש ועד סוף בכל זאת עשה הבורא הכל יפה בעתו כשברא העולם שנתן לבני האדם זה הענין לענות בו. שזה הענין הוא שמעלה את האדם על שאר הבעלי חיים. וכפי מה שמיצאו להם בני האדם במושבותם למקומותם מענה במהות העולם ואיכותו ומציאותם בו יסוד עניניהם על יסוד המענה הווי וחקקו להם חוקים ודתות. וכל דת ואמונה שבעולם שהיו ושיהיו מוצאם בהשקפה זו ר"ל במהות העולם ואיכותו ומציאות האדם בו שהם נתפשים בשאלה מאין באתי ולאן אני הולך. ועל כן ההבדל הגדול שבין מין האנושי לשאר הבע"ח היא שלמין האנושי דת ואמונה ואין לשאר הבע"ח דת ואמונה ולא נמצא ולא ימצא שום קובץ ממין האנושי שלא תהיה לו איזה דת ואמונה. והיותו בעל דת ואמונה היא גדר מין האנושי. וכל מענה שיענו להם בני האדם מהו העולם ומה מציאותינו בו הוא אמונתם. ועל כן אין לך אדם בעולם שאין לו אמונה והיא מן הנמנעות אלא אם טפש לבו ככהמה ולא ישיג מציאות עולם בכללותו ר"ל שכללותו של עולם הוא נמצא. ואם תשמע אדם אומר שאין לו אמונה. הנה דבר ולא ידע מה דבר והוציא מלים מפיו שאינן מסכימים עם מחשבתו וכונתו. שאין כונתו ומחשבתו אלא שאין לו האמונה השולטת בבני האדם שהוא יודעם. ואפי' אלו האומרים טמטום הוא העולם הנה אמונתם הוא בטמטומו של עולם והם מוכרחים עפ"י אמונתם זו לתקן עניניהם ומציאותם כזה העולם. ומעתה תבין שהשבת היא ברית עולם ואות עולם בתורתו של משה רבינו. שעל ידי שמירת שבת יהיה נקבע מענה התורה בשאלת מהות העולם ואיכותו ומציאות האדם בו. ופרשת מעשה בראשית היא כוללת זו המענה והיא יסוד התורה כולה והתחלתה. ובמדרש אבכיר הביאו הילקוט בראשית רמז י"ז אמר. אלה תולדות השמים והארץ זה ראשה של תורה החודש הזה לכם ראש הספר אמר אויב ארדוף ראש השירה ולמה עשה הקב"ה מוקדם וכאחר בתורה מפני נס הרוח שצא יקרא כהן בבראשית ויאמר אני התחלתי התורה. ואם שכונת זה הדרוש למצא ציץ ופרח כנגד בעלי נסי הרוח עכ"פ עיקר ענינו אמת. שעפ"י ענין זה הספר שבא לספר תולדות העולם ותולדות המין האנושי ותולדות האבות היה ראוי שיתחיל אלה תולדות השמים והארץ וגו'. ופרשת מעשה בראשית היא מגלה בפני עצמה והיא קומנטרום למצות שבת אלא לפי שהוא יתר שכל תורתו של משה תלויה בו הוקבעה פרשה זו בתחלת התורה.

ומוכרח אני להעיר כאן שהחלוקה שנתפשטה בספרים והוקבעה בישראל שהיא חלוקת הקפיטולי שזרמזין עליה בספרים אם במלת קפיטולי או במלת סימן או במלת פרק מוצאה מאיש אשר לא מכני ישראל היה אלא עשאה המעתיק אל לשון רומי לנוצרים והראשון שנשתמש בחלוקה זו היה ר' יצחק בר נתן בחבורו הקונקורדנציה מאיר נתיב ובא אחריו ר' יעקב בן חיים והשתמש בה בהוצאתו המקראות הגדולות ברפוס בוטבורני כאשר התנצל על זה בהקדמתו למסורה הגדולה וכאשר העיר ע"ז ר' וואלף היידענהיים בחומש עין הסופר. והנה קיימו וקבלו היהודים חלוקה זו בכל ספריהם. ובאמת זמורת זו היא ובהרבה מקומות כרחקת את הקרובים ומקרבת את הרחוקים והיא מפסקת אפי' במקום שאמרו בפירוש שלא להפסיק וגורמת בלבול פירוש הענינים. ואף כאן הפרידה ויכולו השמים וגו' בסימן ב' וחברה אלו הפסוקים עם אלה תולדות השמים והארץ וגו' והיא נתעה בשוא ומתעה את הקורא.

אמנם בעלי המסורה חלקו פרשה זו או מגלה זו לשבע פרשיות. ובטרם שאבא לדבר על חילוקם רואה אני להקדים דרך חילוקם בכלל ואומר. שנינו בריש תורת כהנים יכול לא היתה קריאה אלא לדברות בלבד (כלו למאמרים שמתחילים וירבר ה') ומנין אף לאמירות ולציון (למאמרים שמתחילים ויאמר ה' או שנאמר בהם צו) וכי' יכול אף להפסקות ת"ל וירבר לדיבור היתה קריאה ולא היתה קריאה להפסקות וכי' מה היו הפסקות משמשות ליתן ריוח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין והרי דברים ק"ו ומה מי שהוא שומע מפי הקב"ה ומדבר ברוח"ק צריך להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין לענין עאכ"ו הדיוט מן ההריוט. למדנו מזה שקראו את אילו החילוקים הפסקות וב' מיני הפסקות הם הפסק פרשה והפסק ענין. ואילו ב' מיני ההפסקות יכולים להמצא אפי' במגילה אחת או בדבור אחד שלם או במאמר אחד שלם. הך משל במגילת הקרבנות בויקרא שם הוא מלמד על תורת העולה ומנחות ושלמים בדבור אחד וא"כ זה הדיבור הוא ג' פרשיות פרשת עולה ופרשה מנחות ופרשת שלמים. אמנם בפרשת העולה ג' ענינים עולה מן הבקר עולה מן הצאן ועולה מן העוף. ובפרשת מנחות ה' ענינים מנחת סלת מנחת מאפה הנור מנחה על המחבת מנחת מרחשת ומנחת בכורים. ובפ' שלמים ג' ענינים שלמי בקר שלמי צאן ושלמי עוים. ועשה הפסקות גם בין פרשה לפרשה וגם בין ענין לענין. אולם הפסקת פרשה היא גדולה מהפסקת ענין ואילו ב' מיני ההפסקות קראום חז"ל פתיחות וסתימות. הפתחה היא הפסק פרשה והסתומה היא הפסק ענין. ואמרו חז"ל בספרי ואתחנן פי' ל"ו ובשבת ק"ג ע"ב פרשה פתוחה לא יעשנה סתומה פתוחה לא יעשנה פתוחה. והמעם בזה שלא יבלבל ההפסק בין ענין ובין פרשה.

ומצוא הדברים תבין ותשכיל ששעור אלו ההפסקות ר"ל אם יהיו פתוחה או סתומה הוא תלוי בדעת החכמים בפירוש התורה. שדעתך הכריעה אם שיכון הכתובים קרוב זה לזה להפסיקן בסתומה לומר שאין כאן אלא הפסק ענין או אם שיכון הכתובים רחוקים זה מזה להפסיקן בפתוחה לומר שיש כאן הפסק פרשה או שלא להפסיק בהם כלל ולעשותן סידור. וכאשר נמצא דרך משל שעשו סידור מהמקראות ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו והנחש היה ערום וגו' (בראשית ג') אף שהדברים מראים ששני ענינים כאן והיה ראוי להפסיקם לכל הפחות בסתומה כאשר הפסיקוהו הנוצרים באמת וסמנו והנחש היה ערום וגו' לקפישילו ג'. אבל קרמונונו עפ"י פירושם באלו המקראות עשאו לענין אחד ולא הפסיקום ובפירוש הזכירו והזוירו שלא להפסיק כאן הסידור ואמרו בכ"ד שם א"ר יעקב דכפר חנין שלא להפסיק בפרשתו של נחש. ועל כן לא עשו בה לא פתוחה ולא סתומה.

וכבר מצאנו מחלוקת בסדר הפתיחות והסתומות. ולשון הרי"מ בפ"ה מה' ס"ת ולפי שראיתי שיבוש גדול בכל הספרים שראיתי בדברים אלו וכן בעלי המסורת שכותבים ומחברין להודיע הפתיחות והסתומות נחלקים בדברים אלו כמחלוקת הספרים שסומכין עליהם ראית לכתוב הנה כל פרשיות התורה הסתומות והפתוחות וצורת השורות כדי לתקן עליהם כל הספרים ולהגיה מהם וספר שסמכנו עליו בדברים אלו וכי'. והעיר שם בעל הגהת המיימוני על מה שמצא בסדרן של הפתיחות והסתומות שלא כדברי הרב. וכן נמצא בס' מנחת שי בפ' פינחס שכתב ראובן בכור ישראל בספרים כת"י והרמב"ם ומאירי אין כאן ראש פרשה אבל בספר תני מצאתי כתוב כלשון הזה ראובן בכור ישראל סידור ושאר כל השבטים סתומות בר מן אלה בני דן דפליגי סופרים חד אמר סתומה וחד אמר סדור ע"כ ובספר תני הנזכר יש כמה פרשיות סדורות וגם פתיחות וסתומות דפליגי עליהן נדרעי שאין אנו נוהגין כמותן ולכן לא כתבתים עכ"ל שם. הראית שאילו ההפסקות הם במחלוקת והם תלויים בהבנת הפסוקים ושיכון ענינם אם הוא קרוב או רחוק כפי דרכי ההלכה וההגדה או גם עפ"י מעשים אחרים שהיו להם להפסיקם כך.

ואחר שהקדמתי זה אומר שפרשת מעשה בראשית חפסיקה בעלי המסורה לשבע כמנן שבעת הימים והפסיקו בריאת כל יום ויום בפתוחה ועשו בריאת כל יום פרשה שלמה בפני עצמה.

המעם לזה לפי שכל מופם וסגנון לשון של אילו הכתובים הוא כך שסיפור בריאת כל יום הוא נשלם בפני עצמו. וכבר ידענו ממנהג אנשי המעמד בימי בית שני שהיו קורים בפרשה זו עפ"י הסדר ששנינו במשנה דתענית בפרק בני פרקים וכו' עד שהיו משלמין כל פרשת מעשה בראשית ביום השישי ואין סדר קריאתם מסכמת עם הפסק הפרשיות. אמנם אינו מן הנמנע שכבר אף בימי בית ראשון היה המנהג קבוע שהכתנים היו קורים פרשיות בפני העם והכתובים מרמזים על זה שהרי הוא אומר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך (ברכה) וכן הוא אומר עשר תעשר וגו' ואכלת לפני ה' אלהיך במקום אשר יבחר וגו' למען תלמד ליראה את ה' אלהיך כל הימים (ראה). ועל הדרך הזה יתכן שהוקבעה פרשה זו במופסה וסגנונה להיותה נקראת בפני העם כל יום ויום מעשה בריאתו והיא מוגלה שלמה בו פרשיות כמנן ז' ימי השבוע. ועי' סגנון ומופם בפרשת מעשה בראשית לא נעשה בדרך סיפור כאורע כשאר הסיפורים כי אם במופם וסגנון שיר משביל ללמד כדי שיוקבעו הדברים בלב ולחיותם שומים בפי כל העם.

(המשך יבוא.)

מא"ש.

העתקות מכ"י ספר יוסף המקנא עם איזה הערות.

מאת חיים אַפּפּענְהיים רב בקהל טהאָרן.

זה ימים לא כבירים הראני ידידי המופלג ר' שמואל גרינבוים הכהן נ"י ספר יוסף המקנא אשר העתיק בשנת תרכ"ו מכ"י שבכית עקד ספרים בפאריס 70—72: והנה אף שהעירו כבר ב"ע אריענט (אשר כעת אינו תחת ידי) על תכונת זה הספר והעתיקו ממנו כמה דברים עכ"ז אמרתי אחרי שרשות ניתנה לי מאת ידידי הנ"ל להשתמש בהעתקתו כפי רצוני אלקט אחרי השכלים להוציא לאור איזה נגזרים מראש האמיר מן המאמרים יקרי הערך שנמצאו בו, יקרא החכם ויוסף לקח לדעת מעמד וסצב ההשכלה בזמנו ובארץ מושבו של המחבר ושאר ענינים אשר יפיצו אור על קורות בני עמנו בימי הבינים.

הספר נראה שנחלק לשלשה חלקים, בחלק ראשון מביא המחבר ראיות מן כתובי התורה והנביאים על נחמות ישראל לעתיד לבוא וסוים בלשון הנחמות נשלמות בחלק שני הציוע על סדר פרשיות התנ"ך את הויכוחים שהיו לו ולחכמי צרפת עם כהני הנוצרים והיהודים אשר המירו את דתם ומספרם קל"ז, וניתוספו עוד כמה הנהגות בשולי היריעות ובחלק שלישי מביא השנותיו על ספרי אונגליון ומספרם מ"ג. הנה המחבר פתח ואמר, ראו קראתי בשם החיבור יוסף המקנא ובידר דעתו בתכלית חיבורו האחד לילות נבלותם של פרוצי אשר עזבו סקור מים חיים וישו אחר ההבל, השני בעבור שלדעתו, שר של שכחה שולט על ישראל לכן השתדל לאסוף מה שנאמר לתשובת המינים אמנם הוא הודה שנמצאו בספרו כמה דברים בס' המקראות שאינם נראין¹⁾ ושיש למנם עליהם לכן התנצל ע"ז באמרו שרק להכות את אויביו בקש, ואם בדבריו נוקש כי לציים נלוין. ובאמת כבר הראתי לדעת (בבית תלמוד ח"א 305) שע"פ רוב כך ה' דרכן של המתוכחים בעיני האמונה רק לדהות בקנה את מנגידהם ולדבר רק נגד דעתם והשנת רוחם עד שפעמים העלימו את דעתם בעיקר הדבר ומטעם זה בקש י"ב דנין המשומר בויכוח אשר ה' בפאריס בשנת 1240 בפקודת המלך להשביע

¹⁾ כגון שאמר במקום אחד ששאלו ה' מאפרים בן יוסף.

את סגנון התלמוד ר' יחיאל מפארים וחביריו שלא ישיבו לו בדברים ופירושים שאינן כפי הדעת.

אמנם הספר כאשר הוא לפנינו לא מתחת יד מאסף הראשון יצא, והנה בחלק שני אחריו שהציע את הויכוחים על סדר פסוקי התורה והנביאים נאמר בזה"ל.

סליקו תשובות נאם ר' יוסף בה"ד נתן ראש המדברים בה"ד יוסף בה"ד נתן מאטנפש בן רבינו משולם בה"ד נתן בה"ד טודרוס אשר כלה בית הנכנסת כנרבונוא ובתפלתו הרם בית עקר הרעים, והנה קול אליו בלילה ההוא לאמר לכלל טודרוס המה יבנו ואני אהרום אני קרתי ושתיתי ואחריב בכף פעמי יאורו מסור ואלקט, בשדה ה"ר נתן נ"ע ומציעי פרחון ואשחלקם כה וגם מנפת אחי הקדוש ר' אליהו ומאשר שמעתי וכמעט אשר מצאתי בנסוקי ה"ר אליהו מטרויטין ומעט אשר חנני השם ואכתם, שמואל בן הח"ר דוד זל"ה אשר נתן חכמה בלבו וימלא אותו בדעת ובתבונה לעשות, ככל מלאכה לשבר מתלעות עול ההפכים ללענה משפט וצדקה לארץ הניחו ואומרים, לרע טוב ולטוב רע ובלעדי רוח מכינתי תודיעם בחכמתי אשר התבונן אך כתבתי לקיים בו תן לחכם ויחכם עוד ויש אשר דלגתי מתוך שגגה אך אשוב ואמשכם בשבט סופר וכאשר זכני השם לכתוב עד כה בן יזכני להשלים כל התשובות בכל הקרייה, ופשר החוטש אשר החלותי בספר תהלים, ומה יש ללמוד שהמאסף הראשון הו' ר' יוסף בה"ד נתן ואחריו בא ר' שמואל בה"ד דוד והוסיף את הויכוחים שעל הכתובים וכאמת נראה שר' יוסף לא קיבץ את הויכוחים שעל הכתובים בה"א אינו מביא ראיות על נחמת ישראל רק מן התורה והנביאים אמנם גם בתיכוחים שעל התורה והנביאים מצינו שפעמים נאמרו הדברים כאלו ר' מדבר בעדו ופעמים כאלו העתיק המאסף השני את הדברים מתוך כתבי הר"י כגון בס' כ"ה דשם נאמר שאל הגמון ממנש לה"ר יוסף אותו השהה שצוה הקב"ה לאכול בפסח מה אני יוסף השבתי לו כמו שאמר מורי זקני הר"י בשם אביו ה"ר נתן בן רבינו משולם. או שהוסיף בסוף המאמר המלות, יוסף בה"ד נתן. (בס' ט"ז ובכ"מ) או יוסף סתם (ס' כ') או שהציע את הדברים בשם, בעל התשובות (ס' ט"ז) ופעמים נראה כמעט כאלו מביא המאסף השני סברת עצמו (כגון בס' י"ח) כאמרו וואני הכותב אמרתי ואח"כ שמעתי וכמו כן את הויכוחים שהיו לו כלשון, שאלני והשבתי. ומטעם זה אני אומר שגם בתיכוחים שעד ספר תהלים שלטה יד המאסף השני פעמים העתיק את הדברים בכתבן ופעמים עם איזה שינוים והוספות.

אמנם טרם אבוא לחות דעתי באיזה זמן היו המאספים אציע איזה מאמרים מן הויכוחים שבה"ב עד ספר תהלים אשר נראה שיש תועלת לפרסמם אך אשמיט את הגדולים אשר השליחו פעמים על ראש אנשי ריבם או מה שאמרו בדרך בדיחתא או מרוב כעס כדרך המקנאים וכמו כן אם נמצאו ביסמין אחד דברים של מה בכך ואצוין את ההשמטות ע"ד ראשון בנקודה אחת ואת ההשמטות ע"ד שני בשתי נקודות.

בס' א' על טענות המינים מן הפסוק בראשית ברא אלהים. . . ואני מצאתין „בסוף יחזקאל²) פר בן בקר תמימים וזהו לשון רבים על לשון יחיד. ואם אדוניו יתן, לו בעליו אין עמו, ועוד מצאנו מלת אלהים על היחיד ראה נתתיך אלהים לפרעה, ומשה יחיד הו' וכן ראיתי אלהים עולים מן הארץ ויאמר לה מה תארו זה הו' שמואל, ור' יוסף בה"ד נתן השיב כי בלא אדנות ובלא אלהות אנו מוצאים דוגמתו ואוכליו, עונו ישא ואוכליו לר' עונו ישא לשון יחיד ולשה"ק ככל הלשונות שיש לשון רבים, על היחיד ויש לשון יחיד על הרבים וכן השיב ה"ר נתן נ"ע שהוא כמו שקורין העולם, לאננו אחד כלשון רבים נוי"ק בלע"ז³) וכיוצא.

ס' ג' נעשה אדם פקרו המינים כי רבים הם תשובה בצדו ויברא אלהים ולא, כתיב ויבראו ד"א פירש"י כי מדת מעלה נמלך בפמליא שלו כמו שמצינו מי יפתה, את אחאב וכן בישיע' את מי אשלה וגו' בנורת עירין פיתגמא ובמאמר קדישין,

(²) מרשה מ"ו ו' ועיין במנחות (מ"ה) (³) noise (⁴) עיי' בס' הראב"ע שם.

שאלתא, ועתה דברי הקדוש ה' יום טוב מיאני אפרש, אשר מפיו יקרא אלי הרי
בכל מעשה בראשית לא נמצא נעשה כ"א באדם והטעם כי כרוב ימים בכריאה תמצא
כתוב למינהו בעין עושה פרו וכו'. . . ובעשיית האדם למה לא כתיב למינהו פי'
שיליד אדם ולא יוליד בהמה או חי' או עוף ע"כ אמר הרב נ"ע כי זה הוי' מדברי
טשה רבינו וכן פתרונו ויאמר אלהים לנו צוה אלהים שנעשה אדם כלומר שאדם יוליד
אדם והוה כמו למינהו לגבי אדם ומצינו עשה באדם את הנפש אשר עשו בחרן אבל
הגאון ר' סעדיה סועד למה שאמרנו למעלה מצינו רבים על הוחרד כמו אולי אוכל
נכה בו ורבים ככה ובעל התשובות מוסף עוד ראה אחרת שהגו' במקום א' משכני
נרצה שהוא כמו ארצה וכן בסוף הפסוק נגילה ונשמחה כך נזכרה (שמעתי נעשה
דרך גדולים לדבר בל"ר הנואל אמר כן ופשרי' נאמר קדם מלכא) הגמון משנץ שאל
לה"ר נתן והוא השיב . . . עשה לי משפט כי אני נתתי כ' ליטרין למחצית שכר לעירון
אחד . . . ויאבר סחורתינו בלא רשותי ואתה ידעת כי איננו מלוה ברבית . . .
ויקם ההגמון וישבע כי ישלם הקרן ומה שראוי' להרויח א"ל ה"ר נתן נ"ע וכו'
הקב"ה מעקיש הישרה . . . ולדבריהם העוה הואיל ונטל בעשייה מפני מה לא נטל
רשות במחיה שהרי כתוב אמחה וגו' וא"ת לא הוי' צורך לפי שחטאו בנפשם הרי
מצינו בדור הפלגה שלא בא להשמדם כ"א להפיצם . . . אמר הבה נרדה ונבלה שם
שפתם א"ל א"כ למה אמר נעשה א"ל במלאכיו נמלך וכן הוא נמלך ואמר בנזירות
עירין וגו' וע"ז נאמר מקים דבר עבדו וגו' . . .

ודם . . . ופרחן ואמר ביום השביעי בטרם בא יום השביעי כמו ביום הראשון תשכיתו
שאור מבתיכם . . . (4)

סי' י"ב, כירק עשב נתתי לכם את כל שאלני משומד אחד וכו' הקב"ה נתן
וחזר . . . והלא נתן הכל לבני נח דכתיב כירק עשב וגו' והואך אתם אומרים שאסר
לכם בהמות וחיות ועופות אינו אלא משל אמרתי לו שלמה אמר בחכמתו להבין משל
ומליצה וגו' צריך לדרוש הכל הלשון והמשמעות אבל אין לומר כי הכל פי' להשחית
הלשון התורה הזהירה על החזיר ואתם אומרים כי הכל אינו אלא משל און חרשתם
ועולה קצרתם שהרי מצינו אוכלי בשר החזיר והשקן והעכבור יחריו יסופו וכן האוכלים
בשר חזיר וגו' א"ל א"כ מהו כירק עשב וגו' והו פתרונו דמיתי הכל לכם כירק עשב
כמו שהעשב יש שהוא ראוי לאכול כך בהמות וחיות יש מהן ראוי' ויש מהן שאינו
ראוי' וכן עופות ודגים אותן שהזהיר הכתוב עליהן אינן ראוי' והשאר ראוי'.

סי' י"ד, עוד שאלו שאמר הקב"ה קח נא בנך וגו' ואח"כ אמר לו המלאך אל
תשלח ירך והניח בשבילי(5), אך לפי המדרש אינו קשה שהרי לא אמר לו כ"א והעלהו
לעולה משל למלך שנתארח אצל אוהב התקין אותו אוהב סעודה . . . בנמר הסעודה
א"ל המלך מפני מה לא עשית לי מבנך מנה אחת נטל את הסכין ובקש לחתכו
ולנתחו א"ל המלך וכו' אמרתי לך לדרגו לא אמרתי אלא שתעשה לי מנה שתביארו
לפני כי הייתי מתארח לראותו כך א"ל הקב"ה לאברהם והעלהו שם לעולה.

סי' ט"ז, יקוספין(6) א' מצא ר' יוסף בדרך פריש וא"ל יעקב אביכם נגב הוי' ואין
אוכל רבית כמוהו שבשביל קערה א' שוה מחצה קנה הבכורה שהיתה שוה אלף

(5) בס"י י"א מביא נ"ב ויכוח בענין זה על הפסוק וינחם ה' כי עשה את
האדם בארץ ופי' שדברה תורה כלשון ב"א ומביא עוד פי' אחר כלשון מנומנם והפי'
השני מביא הר"ע מברטנורא בפ' בראשית וגם הריב"א שהוא ר' יהודה ב"ר אליעזר
שחיבר פי' על התורה בשנת ע"ז לאלף החמישי העיר ע"ז בפ' תשא ואמר שהוא מדרב
בכור שורי. (6) יקוספין Jakobiten אגודת כהני הגזירים אבל כת היקוספין היתה בסוריא
במאה הו' למספרם והנה תשובת השאלה נזכרה נ"ב בפענח רוא בשם מה"ר משה
ויעקב נתן לעשו כדי להחזיק הקנין כמו שקורין בל"א ליינקופין.

והשוב לו פשט הר"י בכור שור ויאמר יעקב וגו' כיום כמה ששנה היום שמא תמות
 "קודם אבינו או יאבד את שלו ואני אתן לך דמים בטובת הנאה שיש בה ויאמר עשו
 "הנה אנכי וגו' שהי' איש שרה ויוצא כל הימים בסכנה להרג ולמה לו בכורה וימכור
 "את בכורתו ליעקב בדמים חשובים ויעקב נתן לעשו וגו' אין כתיב וימכור את בכורתו
 "ליעקב בלחם ונזיר ערשים אלא ויעקב נתן לעשו שנתן לו בחנם על דמי המכר בשביל
 "המכירה כמו שרגילין עוד לעשות בעלי סחורה יוסף בה"ר נתן וצ"ל."

ס' כ"ט, לא תעשה לך פסל פוקרים על מעשה הכרובים והלא הם צלמים והשוב
 "ה"ר נתן נ"ע לא אסרה תורה אלא אשר בשמים ממעל ואשר בארץ מתחת ודוגמת
 "הכרובים אינה לא בשמים ולא בארץ שלא הי' בהם אלא פנים וכנפים ואני אומר
 "שהכרובים מותרים דכ' לא תעשה לך מקום שתוכל לראות אבל כרובים הם נעלמים
 "מן העין שהי' מונחים במקום שאין אדם נכנס כ"א כ"ג פעם אחת בשנה עוד שמעתי
 "כי לא נאסרו כ"א לעשות כדו לעבדם שאם אי אתה אומר הא"ך עשה שלמה את
 "הארזים (בשולי היריעה כתוב וא"א לא אסרה תורה כ"א בציונונם כמו שנבראו שנא'
 "פסל כל תמונה שיש בו האברים וכרובים לא הי' להם אלא פנים וכנפים וגם זה
 "תשובה להפוקרים על נחש הנחושת שעשה משה שלא עשה כמו שנברא שנברא
 "ברגלים."⁽⁷⁾

הויכוח בפרשת העגל העתיק גרעין בספרו קורות היהודים ח"ו 437 בקצרה.

ס' ל"ב, פוקרים איך תאמרו שהתורה נדרשת כמשמעות המקרא והלא אמר
 "לכם הכתוב שרצים צב וחומט ואחרים⁽⁸⁾. שקר דוברים כי אין כתיב את זה לא
 "תאכלו בשרצים אלא כתיב וזה לכם הטמא לומר שהם מטמאים."
 ס' ל"ג, שמעתי כי אפיקורס פקר ואמר כתי' אשה כי תזרע וילדה זכר מי
 "היתה אותה אשה אשר הזרעה וילדה זכר . . . א"ל והכתי' אם נקבה תלד א"כ הי'
 "לו אחיות⁽⁹⁾."

ס' ל"ד, ודם חללים ישתה ה"ר אבינדרו בה"ר יצחק סיפר לי כי הקנצלאר
 "מפאריש אמר לה"ר וחיאל וה"ר יצחק והוא למה אתם אוכלים דם הערל שכן נבא
 "בלעם ודם חללים ישתה והם עמדו ולא ענו וקראתי עליהם מקרא זה משיב חכמים
 "אחור וגו' היו לכם לומר כי זה ודם חללים מוסב לראש הפסוק הן עם כלביא וגו' ודם
 "חללים ישתה אותו ארי או לביא שנמשלו אליו יוסף."

ס' ל"ז ויכוח עם האפיפור שזכר גרעין בס' ל"ח ראי' מבנות צלפחד שבת
 דודו מותר.

ס' מ"ג, ובתים מלאים כל טוב שאלני מן אחד אתם אומרים בתים מלאים כל
 "טוב כתלי דחזירי והלא הזוהר אתכם על החזיר אמרתי ודאי מותר הי' במלחמת ז'
 "עממין שאם אי אתה אומר כן מפ"מ המתין להודיע דיני הגעלה עד מלחמת מדין
 "וכבר קדמוהו מלחמת סיחון ועוג ואל הזוהר על הגעלה לפי שהי' משבעה עממין⁽¹⁰⁾."

ס' מ"ז, למען תחיו וירשתם וגו' פוקרים שלא אמר הקב"ה לתת לנו שכר
 "לע"ה בקיום המצות כ"א למען תחיו למען תאריכו ימים למען ייטיב לך והארכת ימים
 "שהוא שכר בעוה"ז אבל מטוב העוה"ב לא נדר כלום אמרתי לו א"כ לדרב"ך אין לנו
 "פרענות מעבירות לעוה"ב שלא גזים עלינו הכתוב אלא מנלות שנא' ואבדתם מהרה
 "מעל הארץ הטובה וכיוצא בו וכבר שאלני גלח א' בטריט מה נדר אלהיכם כדו
 "לקיים התורה אמרתי לו בתנאי התורה כשבאו לפני הר סיני התנה לנו הקב"ה לתת
 "לנו אהבתו דכ' והייתם לי סגולה מכל העמים ובה שייך כל טוב העולמים ועז' נאמר

(7) עיין בתוספות יומא (נ"ד.) (8) ס' דמשמע רק שמונה שרצים אסרה התורה
 והשיב דבאן לא באה התורה לומר רק שהם מטמאין ואיסור אכילה נאמר לקמן בקרא
 שקץ הוא לא יאכל. (9) על ויכוח זה העיר כבר בפענח רזא ותשובתו בענין אחר.
 (10) עיין סוגי' התלמוד בחולין (י"ז.) ובדאי ידע השואל מה שאמרו שם בנמ' דכתלי
 דחזירי הי' מותר להם עד שכבשו את הארץ.

עין לא ראתה אלהים וגו' א"ל למה נאמר למען יאריכוני ימך וכיוצא בהן אמרתי לו משל לקיסר שהיו לו עבד משוב והיו אוכל על שלחנו תמיד . . . ורובב על סוסו פעם אחת הוצרך המלך לשלחו למרחוק א"ף לך בזריות ואני אתן לך סוס נאה ואע"פ שהיו מסתפק הכל משלו נדר לו סוס נאה כדי לזרו כך אע"פ שנדר לנו אהבתו כשנא אמר משה אחת נודר טובה ואריכות ימים ומכל מקום רב טוב צפון לנו".

סי' נ"א (11) גרין נתוכח עם ה"ר נתן א"ל לפי רשעכם ומרעיותכם אתם משועבדים לנו שאנו חשובים מכם השיבו כך מרתו של הקב"ה שהוא נפרע מדה במדה הכעסנוהו בנרוע ממנו וכן יעשה לנו שנא' הם קנאוני בלא אל בעסוני וגו' בנוי נבל אכעיסם ואם היו גוי נבל יותר מכם היו משעבד אותנו תחת ידם".

סי' נ"ב , ולא קם נביא וגו' פנים אל פנים שאל אפיקורס לה"ר נתן והלא כ' כי לא יראני האדם וחי והשיב אלהים ידעו משה פנים אל פנים אבל משה לא ידעו פנים אל פנים (12).

סי' נ"ו , פוקרים ממה שעלתה בעלת אוב את שמואל אם לא היו בניהם הא"ך היתה יכולה להעלותו והשיב ה"ר יוסף מקרטש אחי אם אבא מרוי נ"ע כדבריהם הא"ך אמר שמואל למה ההתנני לעלות הלא היו טוב לו לצאת מנהיגים כדי למצוא מעט קורת רוח . . .

סי' נ"ט , ואתם תהיו לי לעם (ירמי') שאל משומר א' לה"ר נתן נ"ע הנבואה הזאת היתה או עתידה להיות א"ל עתידה להיות א"ל א"כ אינכם עכשיו עם ה' השיבו והיו ה' למלך על כל הארץ עכשיו אין מלך כך פי' עכשיו אין הכל מודים שהוא מלך אבל לעתיד לבא הכל מודים . . . כך עכשיו אין הכל מודים . . . אבל לעתיד לבא יהיו הכל מודים שאנו עם ה'".

סי' ס' , לא כאלה חלק יעקב שאל אפיקורס לאבא מרוי נ"ע מהו כי חלק ה' עמו יעקב הכל נחלתו . . . דמה יעקב לנו דמיונות השיבו אמת הוא כי יעקב דומה לחבל לפי שיש בהם נ' משרתי עליון כהנים ליום וישראלים אבל נבי הקב"ה אין כתיב כאן אלא לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא ושבת נחלתו ה' צבאות ולכך אמר שבת נחלתו שאינו אלא אחד".

סי' ס"ה , הנני א"ך דיון נאם ה' אלתי צבאות וגו' בנבואת בבל נאמר מקרא זה ולכך יסרו אכנה"ג ומלכות דיון מהרה תעקר שזהו בכל שהגלם".

סי' ס"ו , יחזקאל פוקרים אל הדמיונות הכתובים בספר זה וטעות הוא בידם שהרי בתחלת הספר נאמר נפתחו השמים ואראה מראות אלהים לא ראה להדיא אלא כמו רואה בחלום או בחזיונות לילה וזה שנא' וכיד נביאים אדמה כשהוא נללה לנביאים נראה להם בכמה דמיונות וכן כל רואה חזיון מה שהוא רואה משתנה לכמה דמיונות וזה שנא' אם יהי' נביאכם ה' במראה אליו אתודע וגו' לא כן עבדי משה וגו' ועליו נאמר לא קם וגו' פנים אל פנים אלא באחרים לא ידעם פנים אל פנים וכש"כ שהם לא ידעוהו פנים אלא נללה להם בחזיון".

סי' ע"ה , גלח א' שאל לה"ר יוסף קרא מפ"מ אין לכם כישכושים א"ל בא עמי הלכו שניהם לשוק ושמעו שמוכרי הנים שמכרזין אותן ואח"כ הלכו לשער הרנים המשוכחים ולא היו מכרזין המשוכחים א"ל מפ"מ א"ל הסחורה המשוכחת מכוח את עצמה . . . א"ל לכך אין לנו כישכושים כך אמר לי מורי זקני ה"ר יוסף בה"ר נתן בן רבינו משולם תשובה אחרת מכאן עליהם נאמר היו מושכי העון וגו'".

בסי' פ"ג מביא פי' ה"ר קרא על הפרשה הנה ישיכל עבדי בישעי' ומה שהשיב למשומר אשר חזר אח"כ בתשובה ועיקר תשובתו היתה שכל הפרשה נאמרה על עם בני ישראל ואעתיק פירושו בקצרה כאשר שמעו עליך רבים על שפלותם של ישראל כן משחת כמו כן בנות צלפחד דוברות ומשפט ה' לפי שמשחת מאיש מראהו עליו יקפצו מלכים פיהם כמו ועולתה קפצה פיה יסגרו ולא ידעו מה לדבר כי

כאשר לא ספר להם ראו לא ראו כ"א שפלות ישראל ולא גדולתם ל שמועתנו הנבואה, כיוונק לפניו כמו נטע שהוא מבצבץ ועולה כך יולדו ויעלו ישראל לא תואר לו מלפנים היו נבזים, ונראה הו מראה הנראה שבו לא מראה ונחמדהו השיב על רש"י ופי' זה הנחמד שבו אין בו הדר כמו שאומרים האבר הגאה, שבאדם זה מכוער נבזה נגוע כך אומרי המלכו' על ישראל וידוע חולי כמו וידוע בהם את אנשי סכות כמסותיר פנים שהי' מתבזיש מחמת שפלותו אנתנו חשבנוהו כסבורים היינו שמחמת עונו באו היסורין עליו אבל עתה אנו רואין שבא עליו החולי שראוי לבוא עלינו מוסר שלומינו עליו היסורין שעליו ה' לנו לשלום שלא הרחיב הקב"ה את העולם בעונותינו ובחבורתו נרפא לנו שהיו נפצעים על קדושת השם, ועכשיו אנו וידעין כי כלנו כצאן תעינו וה' הפגיע וגו' נעתר על ידו ואנו אומר הפגיע הקרה בו עון כלנו והוא כצאן וגו' כך היו ישראל בין האומות מעוצר ממקום שהי' נעצר בידם וממשפט היסורים שהי' סבול עד עתה ואת דורו שני דורות התלאות שמצאורהו זא"א מעוצר וממשפט ממלכות ומשררה כמו זה יעצור בעמי מי יאמר כמה דורות שגלקה המלכות ממנו מארץ החיים מארץ ישראל אשר מפשע עמי הגיע הזה לצדיקים שלהם ויתן וגו' נתן עצמו להיות נקבר בנזרת הרשעים והי' דלת עם ממתים אותנו על קדושת השם ואת עשיר במותו שהיו השרים המושלים בהם מנרדן אותם על לא חמס פי' חטא כמו וחוטא חוטס נפשו ולא מרמה בפיו שלא רצה לכפור בהקב"ה וה' הפיץ חפץ ליסרו לפיכך החלה אותו אס תשים אמר הקב"ה אם נתנה לי נפשי בקדושת שמי אשם זהו קנס כמו אשם תשיבו לו בארנו אף אני משלם לו גמול וחפץ ה' שיהא לו שכר טוב בעמלו שעשה חפצו של המקום מעמל נפשו ה' אוכל ושובע ולא ה' נוזל וחומס ועונותם יסבל כמו אתה ובניך תשאו את עון הקדשים לכן אהלק יען עשותו כך אהלק מלשון נחלה עם אבות הראשונים אשר הערה כמו ותער כדה נמנה סובל יסורין ולפושעים יפגיע ע"י יסורין על ידי יסורין כאלו חטא ובאה על ידו טובה לעולם¹³).

סי' צ', בשולי היריעה על דבר מעשה נדונוג ה"ר נתן האפיפור גריננורא להתוכח „על המילה¹⁴“ וא"ל אין אתה מאמין שבידי לאסור ולסלוח ולכפר א"ל . . . א"ל והלא אני במקום קדוש פיאטער א"ל . . . איך כחכם גדול מכח מלאך השם ראה מה כתו' ,הנה שולח מלאך וגו' כי לא ישא לפשעכם פי' אם אין בו כח לישא לפשעכם¹⁵), אל תקליוהו בעיניך כי שמו בקרבו אבל בי כח לסלוח וז"ש דוד כי עמך הסליחה . . .”

(המשך יבא.)

¹³) כמה דברים מפו' זה משוקעים בפו' הרד"ק ובוראי הו' דרכם של מפרשי התנ"ך בימים ההם לבאר את הכתובים אשר שאלו עליהם אנשי ריבם כיו להשיב עליהם. ¹⁴) ויכוח בענין המילה הו' ג"כ להר"ג עם האבל¹⁴ (Mönch) מקלוני ככתוב בשולי היריעה סי' כ"ה ששאל אותו למה אתם מוהלים בשבת והשיבו דכתי' וביום השמיני ימול חור ושאל הכורא צוה שלא לעשות מלאכה בשבת ומשה שהוא משרתו אמר וביום השמיני ימול השיבו ראה מה כתו' ויאמר ה' אל משה וגו' בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם כך יאמינו לעולם ואפי' הוא עוקר דבר אחד מה"ת הו' לנו לשמוע לדבריו ובאמת כבר התעורר על זה ראש כהני הגוצרים יוחנן שהי' ברטשק במאה הו' והח' למספרם בספרו סתירת האמונה (VI. 23) והוא הרבה להקשות שהתענה כמה שבתות כשהיה מ' וזם כדר וכן אליהו הנביא והוסף טעותים באמרו שהיו בונים את המשכן בשבת ועוד דקשה מפ"מ מותר להעלות בהמה שנפלה לבור בשבת וגם עפיפאניוס הרבה לדבר מענין זה בספרו נגד כתות הכופרים.¹⁵) וכן פי' הרשב"ם בפ' טשפטים.

זמן הולדת תרגום אונקלוס.

מאת הר"ר פייש ראזענשאהל רק"ק בייטהען.

(סיום)

ר"ע מה לפנים ומה לאחור" זו היא מדת מוסר השכל אשר נחלו לנו חכמינו ז"ל בחכמתם. אמנם המדה הזאת היא ביותר יסוד מוסר אשר לא יזוע ממנו כל דורש והוקר בקדמוניות למען לא יצא ממנו משפט מעוקל על דבר המעוראות הזמניות. כי כבדי רתוקות ברזל אשר לא יתפרדו כן קשר חזק ואמיץ ידביק את שלשה בדי הזמן: העבר ההוה והעתיד. וכל אשר ישים את פניו לדרוש ולחקור בהיות תכונת וענין זמן אחד מן הזמנים לא לבד שצריך לדרוש בזמן שאחר זה לדעת גודל וענין סבה מן המסובב כי אם גם להעמיק את עצמו בזמנים וענינים שלפני זה ולבא עד מקור הדברים אשר ממנו יצאה התולדה החדשה אשר עליה רוצה לשים את עינו הבקורת. כי גם כל המעוראות והמראות אשר יתנו עדיהן מרוח הזמן, אשר יאמר עליהן זה דבר חדש הוא, כבר היו בכח לעולמים ומקדם, לא בפתע פתאום נהיו ולא מרגע אחד נוכל לדבר על ממלכות ולאומים. אמנם רוח האדם הוא כעץ השדה, אשר לא בפעם אחת ישגא ויגדיל הארז בלבנון והתמר בהוד יפיו, כי אם לימים רבים יצמח ויציץ ויעשה פרי תנובה, אחר אשר מקדם השריש בארץ והאדמה והגשם בשכבר הימים הוסיפו לתת לו את כחם וגם השמש במרפא כנפיו ימים רבים הגין בעדו בהלו נרו עלי ראשו. כן גם הרוח הלאומי רק לימים רבים יצמח ויעשה פרי תנובה. ואם אנו רוצין לדעת את תכונתו ואת מהותו עד שרשו או צריכין אנו לראות לפנים ולאחור מה שהיה בימים הראשונים ומה שנהיה בימים האחרונים ואיך נתהווה בזמן מן הזמנים הרבר אשר אנו נותנים עליו את עיינו.

כן לא תדע ולא תבין מעשה רבי עקיבא וזמנו אם לא בין תבין מה שהיה לפניו ורק אז תבין ותראה מה היתה מגמתו של התנא האלוקי הזה. כי לא יגרע ערך וגודל התנא הזה כי אם ארברא יתרוםם ויתעלה אם נאמר כי לא מלבו ברא לו את כל תוקף ואת כל החדשות אשר עשה בקרב הארץ, כי אם רק זאת היתה לו למנה להרחיב את הדרך אשר דרכו בו הראשונים לפניו ולהישיר את המסילה אשר סללו הקדמונים כיד ה' הטובה עליו צרכי ולפי הזמן של עדרי צאן קדשים הנפוצים בקרב הארצות. כי רבי עקיבא אשר היה רועה צאן בימי נעוריו הוא ידע איך צריך לעשות חבור בין הנפרדים, למען יוכל כל איש ישראל לבא על מקומו בשלום. כי הוא היה גבור חיל על שרה הדרוש, אשר דרכו בו כבר הראשונים לפניו, אמנם הוא הפליא להראות את ידו החזקה ואת גבורותיו בזה לתמוך כמעט כל יתירות תורה שבע"פ וכל ההלכות, אשר קבלו מקדם, על התורה שבכתב ועשה מכלם טבעות טבעות לתורה (אבות דר"נ פ' י"ח) אשר כל אחת ואחת מקושרת ונדבקת בחברתה ולא יתפרדו.

מהחכמים הראשונים חכמי ישראל שנים כמה הגבורים אשר הוקמו מעל ואשר הצליחו ועשו פרי כמעט באופן אחד לעמוד בפרץ ולחזק את בדי הבית בית ישראל ולהרים את קרן התורה ולהציל מורשת משה ונחלת ישראל, למען לא תאבד ותשכח זכרה ולא תשחת מראה והודו יפיה בתוך מבוכת הזמן ובתוך מפלגות ישראל פלוגתת החכמים אשר איש למראה עינו ישפוט ועושים את התורה לכמה תורות. שני הגבורים האלה לא ממשפחות עשירים היו ולא ממשפחות החכמים אשר הם ואבותיהם היו יושבים על כסא הדין וההוראה, כי לא מאנשים כאלה ההולכים על ראשי העם, ואשר בגאונם לא יבאו בתוך מחנה ישראל ולידע את צרכי העם הקטנים והדלים הנפוצים בעריהם, יבחר לו השם לעשות גדולות וחדשות בקרב הארץ, כי אם בבלי אחד, אשר היה עני ונכזה, ושמו הלל, ועקיבא בן יוסף, אשר היה רועה צאן וממשפחה בלי שם או ממשפחות גרים, אשר היו

קוראין אותה בימים ההם משפחת עיסה¹). שני האנשים והחכמים האלה אשר היו כמעט שוים בתכונתם, בטבעם ובמדות נפשיותיהם לחיותם ענוים תומכי עניים ואוהבים לכל בני אדם אשר בצלם אלוקים נבראו, המה היו אבות העולם לישראל ואבות כל הדרשנים באופן אשר היה נצרך להם לזמנם.

הנה כבר העידו לנו רבותינו בזה כי בימים הראשונים לא היה מחלוקת בישראל כי אם בב"ד של שבעים ואחד או עשרים ושלושה ומשם הלכה יוצאת ורווחת בישראל והכי איתא בתוספתא סנהדרין פ"ו: אמר ר' יוסי בראשונה לא היו מחלוקות בישראל אלא בב"ד של שבעים ואחד בלשכת הגזית ושאר בתי דינין של עשרים ושלושה היו בעיירות של ארץ ישראל ושאר בתי דינין של שלושה ושלושה היו בירושלים אחד בחר הבית ואחד בחיל נצרך אחד מהן הלכה הולך לב"ד שבעירו אין ב"ד בעירו הולך לב"ד הסמוך לעירו אם שמעו אמרו לו אם לאו הוא ומופלא שבהן באו לב"ד שבהר הבית אם שמעו אמרו להן ואם לאו הן ומופלא שבהן הולכין לב"ד שבחיל אם שמעו אמרו להן ואם לאו אלו ואלו הולכין לב"ד הגדול שבלשכת הגזית וכו' . . . נשאלה שאילה אם שמעו אמרו להם ואם לאו עומדין למנין רבו המטמאין מטמא רבו המטהרין טהרו. משם היה יוצאת הלכה ורווחת בישראל משרבו תלמידי שמאי והלל שלא שמשו כל צורכן הרבו מחלוקת בישראל²). מדבריו ר' יוסי הללו אנו רואין כי כל הדיינים וגם הבתי דינין מלבד הב"ד הגדול מעולם לא חדשו דבר מעצמם מכה מעם או דרוש, רק כששמעו וקבלו הלכה אחת או אומרים אותה ואם לאו הולכין לב"ד הגבוה. וגם כשעמדו על המנין בב"ד הגדול וגמרו את הדבר ע"פ מרובים לא פרסמו את מעמם רק ההלכה עצמה היתה יוצאת ורווחת בישראל מבלי מעם. כי מרבית העם בומנים ההם באמת לא היה נצרך למעם הדברים, רק הדבר אשר יצא להם מפי הסנהדרין היה להם לחק ולמשפט כדבר הנאמר למשה בסנין, אשר עליו נזרה התורה לא תסור מן הדבר אשר יורוך ימין ושמאל. וכן אנו רואין כי בטוב טעם והשכל העלימו החכמים את מעם תקנותיהם מיעני העם למען לא יבזו עמי הארץ את תקנות החכמים בהשפעת מרעת עצמם את התקנה אחר הטעם אשר יקל בעיניהם. הלא את זאת אנו רואין מהתקנה של גבנות נכרים שהשיאו ר' ישמעאל לר"ש לרבר אחר ומפרש הש"ס בעבודה זרה דף ל"ה ע"א כי גזיר גזירתא במערבא לא מגלי מעמא עד תריסר ירחי שתא דלמא איכא אינש דלא ס"ל מעמא ואתו לזלוולי בה. וא"כ היה דרכם בימים המאוחרים קל וחומר בימים הראשונים, ואם בתקנות אשר מעמן היה נראה וקל להבין לכל היו עושין בן מכו"ש בהלכות ומשפטים אשר מקורם ושרשם אם מכה הסברה אם מכה הדרשה היה בוודאי יותר קשה להבין להמון העם. ובאמת המוני העם לא היו נזקקים למעם ושורש ההלכות, כי לא מכה הטעמים היו שומרים

S. meine Abhandlung in der Monatsschrift von Frankel-Grütz Jahrgang (1

1881, p. 38 ff. „Ueber עיסה“

²) בתוספתא חגיגה פ"ב יש קצת שינוי נוסחא בדבריו ר' יוסי שם, כי שם איתא לא היו מחלוקות בישראל אלא בב"ד של עשרים ושלושה. ואולי גם שם דעתו על ב"ד של שבעים ואחד אשר לא היה יכול להיות פחות מעשרים ושלושה עיי"ש למטה אמנם יכול להיות עכ"פ עשרים ושלושה ולכך קראוהו כן. אמנם בש"ס דילן סנהדרין דף פ"ח ע"ב איכא בזה כמה שינוי נוסחאת כי במקום לא היו מחלוקות בישראל אלא בב"ד איתא לא מרבין מחלוקות בישראל אלא בב"ד וכו' וכן איתא שם שהשואל היה אומר כך דרשתי וכך דרשו חברי נך למדתי וכך למדו חברי. הרי שלפי נוסחת הש"ס דילן רק לא הו' מרבין במחלוקות הוין לב"ד אמנם נחלקו עכ"פ וגם על עיני הדרוש. אמנם כל הרואה בעינא פקוחא וירא כי נוסחת התוספתא היא עיקרית וחותר זמן מאוחר אשר כל חכם היה דרוש דרשותיו לעצמו באמת מונח ונראה על שינוי הנוסחא של גמרא דילן.

משפטי הזקנים והתכמים כי אם מכת הדרת פניהם ומכת קדושת הסנהדרין וקדושת המקום אשר ממנו יצאה ההוראה לכל ישראל. וכן אנו רואין בדברי יוסף הכהן, אשר בשמנה מקומות³) מעיד על ענין ומחות הפרושים ורק במקום אחד מעיד ואומר, כי היו סוברים שרק להם ניתן לדרוש ולחקור בטיב מעם במשפטי התורה, אמנם בכל שאר מקומות מעיד שהיו שומרים גם הקבלה והמסורה מפי אבותיהם לדת וחק התורה, וגם לא זכר את הראשון רק בספרו המוקדם על מלחמת היהודים ולא זכרו בספרי קדמוניות שלו אשר המה מאוחרים ויותר מדויקים ומתוקנים. ואולי במלחמת היהודים שם לנגד פניו את הפרושים אשר היו בוטחו בזמן הרבן הבית ובקדמוניות דבר על הפרושים בכלל כאשר היו גם מימי קדם. יהיה איך שיהיה עכ"פ אתה רואה מדבריו שהקבלה והמסורה היו להם לפרושים עיקר והדרוש רק מפל. וראיה גדולה לדברינו מההלכה המסופקת בידיהם אם פסח רוחה שבת בירושלמי פסחים פ"ו ה"א שהיה הלל דורש להם כל היום מהקש גזירה שוה וק"ו ולא קבלו ממנו אדרבא חרפו אותו באמרם כבר אמרנו שאין תוחלת מבבלי ועל הגזירה שוה מבמועדו במועדו, אשר עליה בוודאי אין תשובה גם ע"פ הפשט לכל מבין אמרו שאין אדם הן גזירה שוה מעצמו, ורק לבסוף כאשר אמר להם שכך קבל משמיעה ואבטליון אז קבלו את דבריו ומינוהו נשיא עליהם⁴). כך יפה להם כח הקבלה ככת הדרוש עד שלא המו אזנם לזה מכל וכל.

אמנם סיפור המעשה הזה יורה לנו את הגבול הזמני וגם את האיש, אשר ממנו יצאה התולדה החדשה. ובאמת עד שלא בא הורדוס המלך לא היו נזקקים לדרוש חוץ לבי"ה, כי הרבן אשר יצא מפי בי"ד היה נחשב אצל העם כהלכה למשה מסני. אבל כאשר בא הורדוס המלך והסיר העטרה מעל ראשי הסנהדרין אשר הגלה או המית הגדולים שבהם וכפי הנראה כלם חוץ משמיעה⁵), והעמיד אחרים תחתם אלו בני בתירה, אשר לא נאמנו כל כך בעיני העם והתכמים, אז עמדו בתי המדרש תחתם והגדולים והיותר חשובים שבהם היו בתי שמאי והלל⁶). ובהיות שלא הסכימו תמיד זה עם זה אם בקבלה אם בתלמות חדשות, ההכרח הולכים אצל דרישת וחקירת הטעמים. והמלחמה החדשה של תורה הולידה גם כלים חדשים של זיון. ולא בבית הועד לבד ובסתר אז החכמה תתן קולה, כי אם בחוצים וברחובות בכל מקום אשר בעלי התריסין היו יוצאים זה על זה למלחמתה של תורה. ואלו הכלים החדשים של זיון לא בארץ ישראל נעשו וגולדו כי אם ברבם בארץ בבבל, אשר משם הביאם הלל הזקן הבבלי אשר היסיד שבעה או ששה מדות שהתורה נדרשת בהם. כי בארץ ישראל אשר שם היתה שלשלת הקבלה והמסורה בתקפה וגם שם היו הסנהדרין לעמוד על הכנין על כל דבר ספק לא היו צריכין שאר העם לחקור ולדרוש בתורה שבכתב. ולו יהיה שבעלי הסנהדרין בינם לבין עצמם קודם שנכרו את הדין היו נצרכין לדרוש בתורה, מימי

Bell. Jud. II, 8, 14. Antt. XIII, 5, 9 Antt. XIII, 10, 5. ibid § 6³
Antt. XVII, 2, 4 Antt. XVIII, 1, 2 ibid § 3. ibid § 4.

⁴) הן אמת אשר בנמרא דילן פסחים דף ס"ו ע"א לא נאמרו הדברים כמו בירושלמי. כי שם לא הוזכרו שחרפו את הלל על שהיה בבלי כי לא היה נוה להם לבני בבבל להזכיר שהתנאים הראשונים יאמרו שאין להם תוחלת מבבלי, וגם זה לא נזכר בנמרא דילן שלא קבלו את דבריו אחר שהיה דורש להם כל היום כי אדרבא שם נאמר כי אחרי אשר היה דורש להם מיד הושיבוהו בראש ומינוהו נשיא עליהם, כי גם זה לא היה נוה לבעלי דרוש המאוחרים לאמור שלא קבלו את דרשותיו של הלל. אמנם דברי בירושלמי הם ברורים וגנונים לכל עין רואה ואוזן שומעת.

Joseph Antt. XIV, 9. 4. ⁵

⁶) בקדמוניות של יוסף הבן 2. XVII, 6. עוד נזכרו שני חכמים אשר עמדו בזמן הזה על בתי מדרש, ובשטם נקרא יהויה בן צירדא ומתתורו בן מרגלית.

לאחר שגמרו את הדין היתה ההלכה יוצאת ורוחת בישראל בלי טעם ומקור ושורש הדברים, לא כן היה הרכם בארץ בבל, אשר החוקים היו במקום הסנהדרין וכל תורתם היתה רק בכתב ורק בה היו עוסקים בבתי נכסיות ובתי מדרשות שלהם, ורק מתורה שבכתב היתה להם רב חכמתם, כי בווראי לא היו נגזרים בזה מהוהודים אשר ישבו בארץ כנען. פילא האלכסנדרי אשר גם שם היו עוסקים רק בתורה שבכתב לדרוש בה כדרכם, ועיין בספרי ההכם פילא האלכסנדרי אשר ברבם הם כמו דרשות האללעגאריא על התורה (שבכתב⁷). ולא דבר ריק הוא שבבלי אחד זה הלל היה הראשון אשר העמיד בארץ ישראל מדות שהתורה נדרשת בה, ואין ספק שמבבל הביא את מדותיו, ובעבור זה לא קבלו החכמים שם בתחלה את דבריו ואת דרשותיו בעוברא דבני בתירה, כי היה להם דבר חדש, ובעבור זה חרפו אותו ולעגו לו שהוא בבלי אשר אין תוחלת ממנו. אמנם אחר כך כאשר עמד הלל להיות לנשיא ולראש החכמים בארץ ישראל אז נעשה על ידו הדרוש כמעין המתגבר, אשר ממנו ישתו כל העדרים והתלמידים, עד שהרוש נעשה עיקר ולא סמכו את עצמם שוב על המסורה ועל הקבלה לבד עד שר' יוחנן בן זכאי אמר על כמה הלכות אשר קבל מרביתו שלא יעמדו לדורות מפני שלא היה יכול למצא להם שורש במקרא⁸. וכן אנו רואין מר' אליעזר שהוא בור סיד שאינו מאבד טפה ואשר לא אמר מעולם דבר שלא קבל מרביתו, כי למד ובסר לא לבד ההלכות כי אם גם כל סך הדרשות אשר קבל מהם⁹.

אמנם ע"י כך גדלה הפרצה ורבה המחלוקה ונעשה התורה לכמה תורות, כי הדרשות והטעמים תלויים בדרך ועומק הבנת כל אחד ואחר. לזה נראה הטעם הזה והדרוש הזה נכון, אשר לא נכון בעיני אחר, עד שבא רבן גמליאל דיבנה, אשר בדעתו הגדול היה לעשות חבור בין הנפרדים ע"י שרצה לחזור עטרת הסנהדרין לישנה וכמו שהיה קודם שמאי והלל בזמן שמעיה ואבטליון, ע"כ אמרו החכמים אשר נאספו תחת רבן גמליאל בכרם ביבנה נתחיל מדברי ב"ש וב"ה והתחילו בדבר אשר החכמים רחו את דברי בית שמאי וב"ה במקום שמעיה משמעיה ואבטליון ע"פ שני גרדיים לומר מה אבות העולם לא עמדו על דבריהם במקום שמעיה על אחת כמה וכמה שלא יעמוד אדם על דבריו במקום שמעיה¹⁰. ובעדו של ר"ג היה לא לבד להסיר את המחלוקות ע"י מנין והמרוכים כי אם להסיר את משא הדרשות והטעמים מן ההלכות ורק למסור את ההלכות כאשר נמנו וגמרו עליהן בבית מדרשו ומבלי לסמוך עליהן את הטעם ואת הדרוש, וכמו שהיה בימים הראשונים עד שמעיה ואבטליון וקודם שמאי והלל. ובעבור כן לא מיצינו לו לרבן גמליאל שום דרש מפורש אשר הוא כעין דרשות החכמים בדרו, כי הדרשות המועטות אשר נמצאו לו לא יתכן שיקראו אותן כן לפי הבנת הדרוש אצל החכמים בזמנו, כי הם באמת רק כמו פירוש על פי פשטות הקרא¹¹. וכפי הנראה היה בדעתו אף להסיר את שמות החכמים אשר מפיחם יוצאת ההלכה ורק למסור ההלכה

Frankel. Ueber palästinische und alexandrinische Schriftforschung in ⁷ Programm 1844 p. 25 ff.

⁸ עיין בסוטה פ"ה מ"ב אמר ר' יהושע מי יגלה עפר מעינד רבן יוחנן בן זכאי שהיה אמר עתיד דור אחר לטהר כבר שלישי שאין לו מקרא מן התורה שהוא טמא וכו' ועוד עיין שם פ"ה.

⁹ ועיין בספר דור ודור ודורשינו ח"ב מצד 81 והלאה.

¹⁰ בתוספתא עדיות פ"א.

¹¹ כמו ראיותיו מקרא גבי גר עמוני ידים פ"ד מ"ד, וכן הוא רק כמו פירוש מה שאמר ר"ג ובעל השור נקי מדמי עבד במכילתא משפטים פ"י ובעין זה בזבחים פ"ג ע"א כל הראוי למובה אם עלה לא ירד שנאמר היא העולה על מוקדה וכו' וגם מאמר ר"ג בב"ב דף י' ע"ב על ציקה תרומם גוי כי דבריו נחמדים גם לכל אודה הפשט.

המנויה והגמורה ב"ד מבלי שם כאשר היה בימים הקדומים קודם שמאי והלל. ורק לשני אבות העולם הלל היה רוצה לעשות מעלה יתירה לקראם בשמם אף אם נתבטל דעתם וכאמור במשנה עריות פ"א מ"ד ולמה מזכירין את דברי שמאי והלל לבטלה ללמד לדורות הבאים שלא יהא אדם עומד על דבריו שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם. הרי אתה רואה שרק את שמאי והלל היה רוצה שיקראו בשמם ולא שמות התנאים האחרים¹²). אמנם אם באמת כונת ר"ג היתה יפה ונכונה מ"מ זאת היתה שגגתו הגדולה אשר סבר כי אפשר להשיב את גלגל הזמן אחורנית ולהושיבו על עמדו ומצבו כשתי או שלש מאות שנה מקודם. מהשהיה בימים הקדמונים טוב ומקובל לא נהיה כן בימים האחרונים, ואף אם אמרו על ר"ג (סוף סוטה) שהגדיל כבוד התורה אשר בטל עם מיתתו, מ"מ לא היה בכחו להחזיר את העטרה לישנה כמו שהיתה בימי הבית ובימי שמעיה ואבטליון בלשכת הגזית, וכאשר הסירו את ר"ג מנשיאותו אז מיד נברה יד הררשנים, ובעבור כן מצינו גם כן שבו ביום דרש רבי עקיבא רבי יהושע וראב"ע (בסוטה פ"ה בחגיגה דף ג' ע"א ובמקום אחר) עד אשר בא רבי עקיבא והעביר את המדה בדרשה על כל קוץ וקוץ תלי תלן של הלכות ותמך כמעט כל יתרות ההלכות על התורה שבכתב וזה היה גדול מעשה רבי עקיבא אשר עשה באופן זה טבעות לתורה החוברות אשה אל אחותה התורה שבעל פה עם תורה שבכתב. וזוה הלך רבי עקיבא בשמתי ר' אליעזר ורבי יהושע שהיו רבותיו. אמנם לא זו בלבד עשה האדם הגדול הזה כי אם עשה סדרים לא לבד להלכות כי אם גם להגדות ע"פ דבריו מנן שיהיה סדורה בפיהם שנאמר שימה בפיהם (ערובין נ"ד ע"א) ועשה ע"פ דרשותיו כעין פירוש וביאור על התורה למען ילמדו ע"פ ביאורים אלה את המקרא לבניהם הקטנים והביניהו לחמון העם בהתאספם יחד לשמוע דבר ה' (עיין במבוא למכילתא צד 76 להחכם מאיר א"ש וספר דור דור ודורשיו ח"ב צד 233 והלאה) והספרא שלפנינו הוא באמת ברבו אליבא דר"ע. וגם ר' ישמעאל עשה חיבורים כאלה (עיי"ש).

ומה שהביא אותי להציע לפנך, קורא ידירי, את כל הדברים האלה, הוא

¹²) את שלשת המשנות בעריות פ"א משנה ד' ה' ו'. אשר כבר נדחקו בהן הראשונים לפרשן, באמת אי אפשר לחברן יחדיו, כי הם סותרין זה את זה. אמנם הן מורות על שלשה זמנים שונים ומשונים זה מזה. מ"ד ולמה מזכירין את דברי שמאי והלל לבטלה ללמד לדורות הבאים שלא יהא אדם עומד על דבריו שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם. המשנה הזאת מורה באצבע על זמן שהיו רואין את דברי היחיד לנבי המרובים בטל ומבוטל לגמרי וככלל לא היו קוראין את בעלי ההלכה בשמם ורק בשמאי והלל יצאו מן הכלל הזה מפני הטעם הנאמר במשנה הזאת. א"כ המשנה הזאת לא יצאה כי אם מפי ר"ג. המשנה שאחר זה ולמה מזכירין דברי היחיד בין המרובין הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרובים שאם יראה ב"ד את דברי היחיד ויסמוך עליו שאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חבירו אלא א"כ גדול ממנו בחכמה ובמנין. המשנה הזאת מורה על זמן אשר לא לבד את שמאי והלל קראו בשמם כי אם כל בעלי ההלכה וגם את היחידים לא לבטלה הזכירו כי ב"ד אחר היה יכול לסמוך עליו ואף אם אינו גדול בחכמה ובמנין. המשנה הזאת מורה על זמן שהסירו את ר"ג מנשיאותו ואולי היתה במשנתו של ר"ע, ובתוספתא נאמרה המשנה הזאת בשם ר' יהודה תלמידו. המשנה השלישית אשר נאמרה בתוספתא בשם חכמים ובמשנתנו בשם ר' יהודה א"כ למה מזכירין דברי היחיד בין המרובין לבטלה שאם יאמר אדם כך אני מקובל יאמר לו כדברי איש פלוני שמעת, המשנה הזאת מורה על זמן חתימת המשנה שהיה ר' יהודה הנשיא רוצה לקבוע ההלכה כמרובים ואע"כ הזכיר את שמות ודעת היחידים החולקים. ור' יהודה במשנתנו הוא אולי ר' יהודה הנשיא או שנחלפה להם הנוסחא במשנתנו והנוסחא הנכונה היא בתוספתא אשר שנויה בשם חכמים.

להרגילך בדרך אשר נלכה עתה ולהראותך את ההבדל הגדול אשר נהיה בין החכמים הגדולים החולקים זה עם זה במעמדם ומצבם לתורה שבכתב. כי האנשים החולקים אחר הדרוש לא היה די להם שילמדו העם את התורה שבכתב בדרך העברה וע"פ הענין וכפי דעת כל מלמד ומלמד, כי אם היו נצרכין שידע כל העם את התורה באר היטיב בהבנת כל מלה ומלה, כי הלא כל התבות והמלות נתנו לדרוש ובעבור כן היו מוכרחין למצא עילה ואופן איך ילמדו בני העם את התורה מלה במלה למען יבינו מדרש החכמים הנסמך על כל קוץ וקוץ בתורה, ובהיות אשר למרבית המוני העם לא היה די בפירושים וביאורים שעשו ע"פ מדרשם על התורה, כי לא הבינו היטיב גם את לשון העברית לכן שמו את מגמתם לתרגם את התורה בלשון אשר הבינו אותה בני ישראל אשר לא ידעו בטיב לשון עברית בסביבותם ובמלכות רומי, והלשון הזאת היתה הלשון יונית. כי גם לבני ארץ ישראל היה רבי יהודה הנשיא אומר בארץ ישראל סורסי למה או עברית או יונית. לא כן דעת האנשים כר"ג וסיעתו אשר גמרו אומר, כי אלוקים נצב בעדת אל ורק ע"פ הסנהדרין אשר גמרו להלכה ע"פ רב ילכו כל בית ישראל, ולא מהדרשות והטעמים ולא מקבלת היחידים תצא תורה כי אם מיבנה מבית ועד החכמים אשר נאספו יחד. הלא להחכמים לא היה צריך לא לפירוש וביאור ולא לתרגום, ולשאר העם מה להם ולמדרש הכתובים הלא די להם אם ידעו ההלכה הגמורה והמנויה ע"פ הסנהדרין והיוצאת מפי הנשיא אשר עומד על ראשם. ולא דבר ריק הוא שעקילם הגר אשר תרגם בראשונה את התורה בלשון יונית מלה במלה לא עשה את תרגומו לפני רבן גמליאל אף ששמש ועמה לפניו¹⁸, כי אם לפני רב אליעזר זה, יהושע המתנגדים לרבן גמליאל ולדעתו, ואשר היו עושים את המדרש עיקר. אמנם התנאים האלה אשר לא היה להם כפי הנראה שום חיבור עם בני הגולה היושבים במדינת בבל ובארצות הפרתים לא חשבו רק לתקן דבר להמוני ישראל אשר בסביבותם במצרים ובשאר מדינות העומדות תחת המלכות הרומיים. לא כן היה רבי עקיבא אשר הלך למרחוק לכרכי הים לגנוק לגליא לכספאי ולערביא. ולנהרדעא אשר שם עבר את השנה, וקדש חדשים הוא ידע ותקן גם את צרכי בני ישראל היושבים שם. ויהי כאשר נתפשט גדולת רבי עקיבא בכל הארצות האל ושמעו הולך למרחקים וכל בני הגולה קבלו את דבריו, או גם ע"פ דבריו תרגמו גם כן את התורה בלשון ארמית מלה במלה לצורך בני ישראל הרוברים ארמית. ובעבור כן גם רוח המתנגדים לרבן גמליאל וביתו, רוח הדרשנים מתנוססת בתרגומו. ואת זאת נראה בתרגום פ' ויחי מ"ט י'.

לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו תרגם אונקלוס לא יערי עבד שלמן מדבית יהודה וספרא מבני בנהוי. הירושלמי תרגם בענין אחר לא פסקין מלכין מדבית יהודה אף לא סברין מלפי אורייתא. כדי להבין דברי התרגום צריכין אנו לשום פנינו לדברי הש"ס הוריות דף י"א ע"ב בעי מניה רבי מר' חייא כגון אנא מהו בשעיר וא"ל התם שבט הכא מחוקק ותניא לא יסור שבט מיהודה זה ראש גולה שבבבל שרודה את ישראל בשבט ומחוקק מבין רגליו אלו בני בניו של הלל שמלמדין תורה לישראל ברבים ועוד עיין סנהדרין דף ה' ע"ב מהכא להתם מהו כדתניא לא יסור שבט וכו' עיי"ש. שלפי דברי הש"ס לראש גולה שבבבל יש לו מעלה יתירה על נשיא שבארץ ישראל, שלזה יש רק מעלת הנשיאות ולא תוקף וחוק של מלכות ושררה כלריש גלותא בבבל שרודה את ישראל בשבט. וע"פ זה תרגם גם אונקלוס לא יערי עבד שלמן לומר שמורה על איש שלא קורין אותו בלבד נשיא ומלך אלא איש שהוא עושה מעשה ועובדא של שלמן כלומר שרודה את העם בשבט. אמנם הירושלמי תרגם מלכין ולפי דעתו מורה רק על הנשיא שבארץ ישראל, אשר היו קורין אותו מלך או נשיא ועל כן השכיל את לשונו בתרגומו לחוסף אף לא סברין מלפי אורייתא. כי במלת אף היה רוצה לומר שהתבות

¹⁸ עיין תוספתא ב"ב ס"ב ומקואית ס"ו ועבודה זרה דף י"א ע"א.

שבת ומחוקק שניהם מורים על בית הנשיא בארץ ישראל אשר הם מלכין וגם מלפי אוריינתא שבט ומחוקק. וזו הנוסחא של ירושלמי היא בווראי הנוסחא הישנה בתרגום דארץ ישראל אמנם ביונתן יש נוסחא שיש לה פנים לכא ולכאן אשר יגיד שהיא כאוחרת. הנה אין ספק שכבר בימי רבן גמליאל דיבנה החל רוח הקנאה לפעם בין הנשיא בארץ ישראל אשר עמד להיות לראש לכל ישראל ובין ראש הגולה בבבל, כי לא הרבה ימים אחריו היה חנניא בן אחי ר' יהושע מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ בהסמכו על רבי עקיבא אשר גם הוא היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ עד שהוצרכו לשלוח אחריו את שני גדולי הדור כדי לבטל את מעשהו. ובווראי נעשה זה בסיוע של ריש גלותא¹⁴). ועוד ראה לדברי שבדברי התרגום שלנו ותרגום דירושלמי ובשינוי תרגומם נראה דברי המתנגדים האוחזים ביד ריש גלותא בבבל והאוחזים ביד הנשיא בארץ ישראל, כי דברי תרגום שלנו לא יעדי עבר שלמן מדבית יהודה נזכרים בתפלתו של כהן גדול ביום הכפורים כמו שמסיים בה רב יהודה בבבל ביומא דף נ"ג ע"ב, אמנם בתפלתו של כה"ג בירושלמי יומא פ"ה ה"ב ליתא.

ועוד שנית בתרגום שם פסוק י"ד יששכר חמור גרם וכו' תרגם יונתן יששכר חמיד באורייתא ושכמ תקף ידע כוונתו בזמניא והוא מרבע בני תחמי אחוי. הנה התרגום הוא לפאר ולתהלה לראשי סנהדרין בתמכו על ד"ה א"ב ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים ועל דרוש מוקדם שאלו ראשי סנהדרין בא"י ועיין ברש"י שפירש כן. אמנם התרגום שלנו לא היה רוצה לפאר את ראשי הסנהדרין בארץ ישראל ולכך תרגם כפשוטו. ועיין כאן בתרגום היוני של שבעים שנים לפניו היה חמד במקום חמר בקרא.

ומעתה נבין גם כן את זה מה שהעירותי עליו בתחלה (במחברת לחדש מבת) אשר יוצאי חלצי רבן גמליאל והם רבן שמעון בן גמליאל ורבי יהודה הנשיא לא רצו בדברי התרגום הארמי, כי רשב"ג היה אומר שלא התירו רבותינו אלא יונית ועוד הוסיף לפי דברי הירושלמי, אשר לא בחנם נעלם בתלמוד בבלי, כי בורגני אחד כלומר נבזה ושפל אנשים בירא להם ארמית מתוך יונית. וגם רבי, אף אם לא היה ביכולתו להסירו מכל וכל אף במדינת בבלי, עכ"פ לא רצה להניחו בארץ ישראל בסביבתו באמרו בארץ ישראל לשון סורסי למה או לשון הקודש או לשון יונית, ובאמת הצלה להם שהתרגום שלנו הנקרא בשם אינקלוס לא היה נודע בארץ ישראל ורק במדינת בבלי היה נהוג להורות בו את המון העם התורה בבתי כנסיות ואת הקטנים בבתי תלמוד. ובעבור שלא נודע מיבו בראשונה רק בין היהודים היושבים במדינות הפרתים או אחר זה במדינות הפרסים, ולא אצל היהודים היושבים בארץ ישראל מצרים ובשאר ממלכת רומי, לכן לא ידעו שמן מנהו החכמים הנוצרים אשר חיו בזמן התנאים והאמוראים הראשונים, כי רק על ספרות היהודים במדינות הללו שמו את פניהם.

היוצא מדברינו אלה שנים החלכות וההגרות אשר נמצאו בתרגום שלנו הנקרא בשם אינקלוס וגם הרבו לתרגם את התורה מלה במלה כלם מעידות שהתרגום שלנו נעשה ברובו ובערכו בזמן התנאים הראשונים ע"פ רבי עקיבא בימיו ואולי מיד לאחר מותו באופן אשר היה נודע כבר לרשב"ג אשר אמר עליו שבורגני אחד עשה אותו. כי בזמן ר"ע ועל ידו נתפשטה תורת התנאים ודרך הירשיות בכל מדינות בבלי. ובאמת זאת היתה אחת מנבירותיו של ר"ע, אשר הוא בעינינו היותר גדולה והיותר חשובה, אשר בכל מקום אשר דרך כף רגלו הפריץ תורה ברבים,

¹⁴ עיין ברכות דף ס"ג ע"א ועוד עיין בספר פרושים והארות לתלמוד בבלי מאת אברהם קראכמאל מה שכתב שם במאמרו הראשון הנקרא קילעא דבי ריש גלותא, אשר הוכיח כי המלכות של ריש גלותא התחילה כבר בימי הבית כי בזה כטה דבריו נכוחים אף אם הפריץ החכם הזה את המדך.

ובעמק הבכא של שפלים ונבזים בעם פתח מיענות החכמה של תורה, כי ר"ע אשר היה גבאי צדקה ופרנס לעניים, היה ג"כ אב ופרנס לעניים בנפשותם ודלי דעת אלו עמי הארץ, אשר היו שונאים את חכמי ישראל שנאה נמרצת וכמו כן היו נבזים בעיניהם. אמנם ר"ע היה רוצה להוריקם לאט לאט ע"י ההגדה המושכת את הלב וע"י המדרשים הנעשו כעין ביאור ופירוש על התורה למעני התורה, כאשר נזכר במקום אחר, ומרות הוזה ומאהבת האנושית הוזה נולד ג"כ התרגום אונקלוס למען יוכלו בני העם להבין וללמוד את התורה על ידו ולשמעו דברי חכמים וחרותם ומליצותם.

הערות ונוספות

אל המאמר יסוד והשתלשלות דיני מדרת הדיים במחברות י', י"א, י"ב משנה שניה.

מאת נחום ברילל.

הערה א'. איתא בספרא פ' זבים סוף פ"ד: א"ר אלעזר בן ערך מכאן כמכו חכמים לטהרת הדיים מן התורה עב"ל ופירושו אע"ג שלפי פשוטו של מקרא הכתוב אינו מדבר אלא בידיו של הנזע בזב ולפי מדרשו בהסימו של זב מ"מ הלשון: וידיו לא שטף במים בא לרמוז שיש מי שגופו מהור ואעפ"כ ידיו טמאות הן ואין להן טהרה אלא ע"י רחיצה ומסתימת דבריו של ראב"ע אינו מוכח שמצאו פה רמז על סתם ידיים שיהיו טמאות אלא שאיפשר שיטמאו לבדם בלי טומאת הגוף ותהיה טהרתם ע"י שטיפה במים אך לפי סברת רבא (חולין ק"ו ע"א) לא בא ראב"ע אלא להראות שצריך לטול ידיו קודם אכילה בין לתרומה בין לחולין ויש נוסחאות (שאלות פ' צ' הלכות גדולות דף ט' ע"א רי"ף ברכות פ"ה אור זרוע ח"א ס' נ"ו) שכתוב בהן בפירוש: כיכאן סמכו* חכמים לנטי' לחו לין מן התורה והנה בשי"ס שם בקשו לעמוד על דיוקו של ראב"ע וז"ל: אמר ליה רבא לר' נחמן מאי משמע (א"ל) דכתיב ולא שטף ידיו במים הא שטף מהור (א"ל) הא טבילה בעי, אלא הכי קאמר ואחר שלא שטף טמא (פ"י) כיון שהנזע בזב טבילה בעי מוכח שהאי שלא שטף ידיו במים הוא מי שנמא בדבר אחר דהיינו בדבר שנטמא את הדיים) ובשאלות (שם) הביא לשון המשנה חגיגה י"ח ע"ב ועלה קאמר: מנה"מ דכתיב כל אשר יגע בו הזב וידיו לא שטף במים (וטמא***) ואח"כ הביא סוגית השי"ס בסגנון אחר וז"ל: א"ל [רבא] לר' נחמן האי בנזע בו הזב הוא דכתיב א"ל אטו בנזע בזב כי שטף ידיו במים מי מטהרין אלא ה"ק אחר שלא שטף ידיו טמאות עב"ל וכך איתא ג"כ בה"ג ע"ש ואפשר שלפי שטת ראב"ע דאי וכל אשר יגע בו לאו אנברא קאי אלא אאוכלין ומשקין שיטמאו ע"י נגיעה ויהיה שיעור הכתוב: וכל דבר אשר יגע בו הזב או מי שנמא ידיו ולא שטפן במים טמא הוא ואם נגע באדם יכבס בגדיו וכו' וכו"ה בתרגום ירושלמי: וכל מדעם דיקרב ביה דובנא וידיו לא שטף במיא יהא מסאב ואין גברא הוא וכו' ע"ש.

הערה ב'. כבר שאלו מר' האי גאון לפרש להם ענין עירובין ודיים שלמה תקן ע'י שערי תשובה ס' מ"ד (אשר שם בשאלה נוספו איוה דברים על תפלת עלינו לשבח אשר יהושע תקן אותה ובוראי מזויפים כאחרים הכניסו אותם פה והמלות "מקום מכוון לנגד כסא הכבוד" נמצאו ג"כ באגרת ליושבי אי ארנלק על ענין עלינו לשבח המיוחסת לר' האי גאון והיא נרפסה בס' מאור ושמש

(* בר"ף ג' אמרו כבר הנה בעל דרך תמים שצ"ל סמכו וראיה לדבר שבאו' ת': מאי משמע (חולין שם) ג': מאי אסמכתא.

(**) הוסיף מלת "וטמא" פה למען הראות כוונת הדרשה כלומר אף מי שלא שטף ידיו טמא הוא וע' תרגום ירושלמי.

דפוס ליוורנו דף ע"ב ואילך והרחיר"א ראה אותה כ"י ע' ס' מורה באצבע ס' ל"ה וע' מ"ש הר"ר ליב דוקעס בס' נחל קרומים צד 10 הערה 9) ותשובות הגאונים דפוס ליק ס' ע"ו ואין ספק כי ייחסו לשלמה המלך תקנות ע"פ דברי הכתוב ואין וחקר תקן (קהלת י"ב ט') ובאשר שמלת "תקן" אין לו וי"ו החבור משכוהו למה שלפניו וכך אמרו: ואין וחקר תקן פ"י עשה אזנים לתורה (ועוד נשארה הגירסא: ות"קן לה אזנים בשאלתו ס' צ"ז ובנוסחאות כ"י ע' ד"ס לעירובין) ודבר זה לא היה שוה להם עד שבקשו פה רמזים לתקנות פרטיות שנתיסדו ע"י שלמה והיתה להם מלת: און לרמוז על טהרת הירים מפני שבלשון חכמים השתמשו בה כמו במלת יד לציין בה דבר שאוחזין בו הכלים (ע' רש"י) ומ' חקר איפשר שדרשוהו ע"י תמורת האותיות מל' חקק דהיינו הרחקת אלפים אמה לכל רוח (ע' עירובין נ"א ע"א) ומאחר שרק ב' תקנות נרמזו בכתוב לא מצוי למיחשב שניות בהריוהו וגם לא בפירושו איתמר ששלמה גזר על השניות אלא על מה ששאל רב סונא (כצ"ל ע' בהגהת מהר"ב) רמז לשניות מן התורה מנין השיב ר' יהודה שהוא בכלל און וחקר תקן ומשום דלא רמזיא ביה מוסף ואומר שכך פ"י עולא דהיינו שעשה שלמה אזנים לתורה (ע' יבמות כ"א ע"א והתוספות יישבו בדוחק) ומה שהביא פה שני פסוקים לשבחו של שלמה (יצתה ב"ק ואמרה וכו') לכאורה נראה שהם מכוונים כנגד שתי התקנות האלה ודרשו דכתוב: בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני (משלי כ"ג ט"ו) כאלו ר"ל אם חכמתך עמדה לך למצוא תקון להוצאה בשבת ע"י עירובין גם אני נענית לך בזה והכתוב חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר (שם כ"ז י"א) כך הוא מדרשו: ענין טומאת הירים צריך ללמוד עליו כדי להשיב למפקקים בה (ואיפשר מי שקרא הכתוב הוה על המרקדיקה במהרת הדיים כיוון במלת חורפי אשר משיחם אשר תלמדיו היו מולזלים בה ע' לקמן) וע' עוד בהערות לס' האשכול ח"א צד 34 ס' י"ט ובד"ס לעירובין ס' מ' ובהגהות רמ"ש למ' עירובין (ברפוס ווילנא החדש ובס' פירושים והארות לר"א קראבמאל צד 103) ששם נתפרש הענין באופן אחר והנה המהרש"א העיר שלפי דעת ר' יוחנן שני הכתובים האלה אמר שלמה על כלאב שהיה מכלים פני מפיבשת בהלכה (ברכות ד' ע"א) אך נראה שהאמוראים האחרונים הוסיפו כך על דברי ר' יוחנן והכתובים הנ"ל מעיקרא לא היו שייכים אלא למימרי דר"י אמר שמואל וגם הדבר נראה מאד שלפי דעת ר' יוחנן בנו של דוד היה שמו כלאב מפני שהיה מכלים אביו בהלכה אך שינו את טעמה כאשר סמכו דבריו למה שאמרו: לפיכך זכה ויצא ממנו כלאב. ועל תקנות שייחסו לשלמה ע' עוד ברכות מ"ח ע"ב וב"ק פ"א ע"ב. הערה ג'. אין כוונת מאמרי פה לברר ענין י"ח דבר אך מאחר שגם הגזירה על טומאת הירים מנו אותה ביניהם ראוי שיפורש בזה אך באו לירי כך. אין ספק אצלי ש"יח דבר הנמנים בבריתא דרשב"י (ע' ירושלמי שבת פ"א ה') הם הם אשר כיוונו עליהם במתניתן והלשון: בו ביום גזרו ויכיה כי כן הוא אך מה שהאמוראים לא היתה דעתם נוחה בזה עד שבקשו חשבונות הרבה למצוא פתרון למנין י"ח הוא מפני שסברו כי רבי אשר שנה וי"ח דבר גזרו בו ביום בודאי העלה אותם במקומות מפורזות במשנתו דאי לא כן מאי אתא לאשמעינן שגזרו י"ח דבר ואם נתקיימו הגזרות וצריכין אנו לומר כך מאחר שאין ב"ד יכול לבטל דברי ב"ד חברי בודאי נתפרשו במתניתן כל אחד במקומו הראוי לו. והנה מדברי המשנה וז"ל: ואלו מן ההלכות שאמרו בעלית חנניה וכו' נמנו ורבו ב"ש על ב"ה וי"ח דברים גזרו בו ביום עכ"ל יש משמעות לתרי אפי או שההלכות אשר עליהן נמנו הן אותם י"ח דבר שגזרו או מלבד אלה ההלכות שקבעו אותן ע"פ רוב מנין עוד גזרו י"ח דברים אחרים ועל כל פנים בפ"ק דשבת או במשנה הקודמת כמשנתנו או לאחריה נזכרו קצת מההלכות שנאמרו בעלית חנני ועל זה שאלו בבבלי אלו תנן או ואלו תנן ופשטו ליה מסמיכות הענינים בבריתא שהובאה שם י"ג ע"א והנה מדויק הלשון: ואלו הן ההלכות וכו' שנמנו ורבו וכו' שפטו ברעתם

שאלו הן שנמנו ורבו עליהן אבל על אחרות נחלקו ומדנחת למנינא לומר שי"ח דבר גזרו והדבר היו מסופק אם הגזרות הן הן הלכות מי שהבין כי האי לחודא והאי לחודא אמר שי"ח רבו וי"ח גזרו ודייקא מניה שאף ב"ה נחלקו ואחר שהראינו על איזה אופנים יתבארו דברי המשנה לפי סברת האמוראים בקר כאור יהיה לנו בסוגית הירושלמי במקומינו וז"ל תני שמנה עשר דבר גזרו ובשמנה עשרה רבו ובשמנה עשר נחלקו (פ"י אותן שרבו אינן אותן שגזרו והיון משתתהו עוד יש י"ח שנחלקו) ואלו הן שגזרו על פיתן של עכו"ם ועל גבינתן וכ' תמן תנינן אלו פוסלין את התרומה וכ' (פ"י) מאחר שמנה ידים בין הדברים הפוסלין את התרומה ושמענו ממקום אחר שהלל ושמיא גזרו עליהם אם כן אלו י' דברים ששנה רבי במשנתו הן מ"י"ח דבר ועוד שמונה דברים אשר כנראה באותו יום גזרו עליהם* (רבנן דקסרין אמרו אלו שגזרו ממה שרבו (ההלכות שרבו והי"ח דבר כחדא נינהו) שבעה אינן (דהיינו על פיתן של עכו"ם וכ' מלבד הלכות ארץ העמים שבבב יהודה בן טבאי ושמעון בן שמח גזרו על כך) ואלין אנון חורנייתא מי שהחשיך בדרך וכ' לא יאכל הזב עם הובא וכ' (פ"י) מדאמרת שההלכות הן הן הגזרות בעל כרחך אתה אומר שאיזה מן ההלכות נשנו במס' שבת ואם כן אחר שמצד אחר קבלו שגזרו על כמה דברים של עכו"ם אי אפשר שהדברים הפוסלים את התרומה הם מכלל י"ח דבר כי אם כן יהיו הגזרות יותר מ"י"ח וע' בתוספתא פ"א שמשם משמע ג"כ כי לא יאכל הזב עם הובא אמרו בו ביום) ויש עוד שם דעת שלישית שלא נקראה שם בעלה עליה וז"ל: אלו הן שגזרו אלין עשרתי קדמייתא (דהיינו הדברים הפוסלין את התרומה) והשאר מן מה דתני רשב"י בו ביום גזרו על פתן וכ' פ"י אותן שגזרו בודאי אינן אותן שרבו ועשרה מ"י"ח גזרות העלה רבי במשנתו בסוף מס' זבין ושמונה האחרות נכללות בברייתא דרשב"י רק שאין אנו יודעין על איזה מהן כיוונו במתניתן) והנה בבבלי נמו בעי מאי נינהו י"ח דבר והשיבו כי הם הם אלה הדברים הפוסלים את התרומה והדבר קשה מאד שפתח ב"י"ח וסיים ב"י ושפיר קא בעו אח"כ ואיך מאי הוא וכ' ונראה שהמתרג' נמשך אחר דעת מי שאמר (בירושלמי שם) כי אלו הן עשרתי קדמייתא והשאר מן מה דתני רשב"י אך מאחר שלא היה בידו לציין אלה השאר איזה הן הניח הדבר בספק ולא פירש כלום ועוד שאלה הדברים לא פשט אסורן ברוב ישראל (ע' ע"ז ל"ו ע"א) ובודאי הוא סוכר שאותן שגזרו אינן אותן שרבו וכנראה שמואל שאמר י"ח דבר גזרו וב"י"ח נחלקו חולק עליו בזה דהיינו שלפי דעת אותן שגזרו הן אותן ההלכות שנמנו ורבו עליהן ויש עוד י"ח דברים אחרים אשר עליהם היתה מחלוקת ביניהם ולא הכריעו באותו יום כדברי מי שתקיים ההלכה ועלה הקשו (מ"ו ע"א) והתניא הושוו (ותו לא מצי למימר שנחלקו) ובא עליו התירוץ בו ביום נחלקו ולמתח הושוו (א"כ שפיר קא אמר שמואל י"ח גזרו וי"ח נחלקו כי בטול המחלוקת לא היה בו ביום) היא הצעת הסוגיא לפי נוסח ספרי הדפוס (ולא כדעת רש"י ששמואל סבר כי אותם שגזרו במחלוקת היו אלא שנמנו ורבו ב"ש על ב"ה) וכן פ"י הרמב"ן** אבל הביא עוד גירסא אחרת אשר בה ישתנה הענין לגמרי וז"ל: ובספר הישן מא"י מצאתי השיטה מוחלפות ד"י"ח דבר גזרו וב"י"ח דבר נחלקו ולמחר הושוו ובפ"י

* וההלכות שרבו ואותן שנחלקו עליהן לא מנה אותן אחת אחת כי המנין י"ח שבהן רק מדויקא דמתניתן קא אתיא.

** יש קצת תימה במה שאמר הרמב"ן וז"ל: נראה שרש"י מפרש שאינן אלא י"ח דבר שגזרו ובהן נחלקו אלא שעמדו למנין נרבו ב"ש וגזרו בהן בכללן ולפי (צ"ל לפיכך) פ"י למחר הושוו חזרו בהן ב"ה והדורו למנינים ע"ש שאין אנו צריכין לדיוק מדברי רש"י בד"ה למחר הושוו מאחר שנתפרש דעתי דויטב דבי"ח דבר נחלקו (י"ד ע"ב הערה ד').

ירושלמי מצאתי השמה ב"ח דבר נחלקו וב"ח דבר הושוו ו"ח גזרו פי"ח דבר נחלקו וגזרו עכ"ל ע"ש ואני לא ידעתי מה חלוק השמה מצא בגירסא הנ"ל הלא היא הגירסא הנמצאת בכל הספרים וגם פירושו בסוף דבריו אינו עולה יפה לשמת הירושלמי שהביאה ונ"ל שגוסת התירוץ אשר אצלנו: בו ביום נחלקו ולמחר הושוו בא באותו הספר מא"י בזה"ל: ב"ח דבר נחלקו וב"ח דבר גזרו והושוו (פי' האי דתניא הושוו היינו שגזרו) ודברי הירושלמי אשר הביאם בזה"ל: ב"ח דבר נחלקו וב"ח דבר הושוו ו"ח גזרו (ואצלנו הגירסא: י"ח דבר גזרו וב"ח רבו וב"ח נחלקו) זה הוא ענינם לפי דעתו: על י"ח דבר היתה מחלוקת ביניהם ועל י"ח דברים אחרים לא היתה מחלוקת ועל הראשונות נמנו ורבו וגזרו עליהן. וע' בדושי הרשב"א אשר לפי סברתו על דעת הרמב"ן המלות "בו ביום" ומי "מחר" צריכון להמחק לגמרי והתירוץ בש"ס כצ"ל: שמנה עשר דבר גזרו ובשמנה עשר נחלקו ובשמנה עשר הושוו וכמעט נראה שזו היתה גירסת הרמב"ם בפיה"מ ושאר מפרשים אשר מנו ג' סוגים אשר כל אחד כולל י"ח דברים אך שיתכן ג"כ לומר שכוננו יסודותם על דברי הירושלמי. ומה שנתאמת אצלי הוא ש"ח דבר אשר רשב"י מנה אותם אחר לאחר גזרו עליהם באותו יום ועוד אמרו הלכות אחרות אשר נמנו ורבו עליהן וקצת מהן נשנו בפ"ק דשבת אך על הידים ושאר דברים הפוסלים את התרומה אין לנו שום ראיה שאף הם היו מאותן הלכות אשר אז היו דבריהם בהן.

(המשך יבא).

בקרת ספר שאילתות דרב אחאי גאון

בשמונה פרקים

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.

א.

שמו.

כל הקדמונים יקראו את שם הספר הזה: שאילתות (מלה ארמית ברבוי עברי, והוראתה כהוראת מלת: שאלות בלשון עברית (פראנען) ובתלמוד לא נמצא כי אם הוחרד ממנה: שאול שאילתא (שבת ל' ע"א) וע"ש פי' רש"י) כנלל השאלות הנמצאות בו בכל סאמר וקאמר. וצ"ע בהכתוב בהקדמת פי' המשניות להרמב"ם: והלכות רב אחא משבחא. אם כונתו הוא אל הספר הזה ופיו יקבנו בשם: הלכות בעבור כללו הלכות. או אל ספר: הלכות פסוקות המובא בסמ"ג (הלכות סאון) ע"ש רב אחא יע"ש או אל שניהם יחד.

מלבד הספר הזה מובאים עוד ד' ספרים בספרי הקדמונים בשם: שאילתות. ואלה הם:

- (1) שאילתות דרב נטרונאי גאון (דגה' סו"ה הלכות ברכות פ"ה סו"ה ו'). וכן בספר העטור (אות שי"ן שומא): שאילתא עתיקתא דרב נטרונאי גאון.
- (2) שאילתא דב"ר רב יהודאי גאון. (הג' הלכות נחלות) ויעיין ספר הישר לר"ת (ס' שפ"ב): ובתשובת דרב יהודאי כתבין טוב שאילה מקמיה וכו'.
- (3) שאילתא דכלך (?) או דכלה דמר רב חנינאי ריש סתיבתא. (שם הלכות בכורות).
- (4) שאילתות רבי קלונימוס (ראב"ן סוף מסכת ר"ה). וקרוב לאמר כי

רב נטרונאי הגל הוא שמש רב אחא. יעוין ס' הקבלה לראב"ד (ל"ט ע"א דפוס אמשטרדם). וכי ממנו למד לערוך את ספרו בדרך שאלה ותשובה. ובגלל זה הצבתי אותו ראשונה למר רב יהודאי גאון, ולמר רב חנינאי ריש מתיבתא, ולפ"ז היה רב אחאי הראשון למחברי שאלות. וצריך עוד עיון בזה. וכן צ"ע אם שאלות סתם הנזכר בספרי הקדמונים הוא רק שאלות דרב אחא או גם אחד מן שאלות הגל.

ב.

ענינים הכלולים בו.

אין כל חדש בספר הזה. והוא רק קובץ הלכות. וקצות אגרות מתלמודים, וממדרשים, עם תוספת באור גם נמצא בו באור מלה אחת והוא: קנוקנות (סי' ב"ד). וכן כתוב בשו"ת הריב"ש (סי' שצ"ד) ו"ל, כי בימיו (של ר"ת) עדיין לא נעשו חבדין על התלמוד, כי אם מעט מועד. בנן שאלות והלכות גדולות ופרוש ר"ח. ורש"י ז"ל. וגם באלה אין דבר חדש על הכתוב בתלמוד כי אם באור ומעט תוספת עכ"ל.

ג.

תכונת מאמרו.

כל המאמרים אשר בספר הזה הם בתכונת דרשות ראשי הגולה או ראשי הישיבות בעת התמנותם בבבל. כי בספור ר' נתן הבבלי המובא ביוחסין (ח"ב ס' ע"ב, דפוס זאלקווא) כתוב: ופותח ראש נלות, ודורש בענין הפרשה של אותו היום. או יתן רשות לר"י סורא לפתוח ולדרוש, ור"י סורא נותן רשות לר"י פומבדיתא, והם נודגין כבוד זה לזה עד שפותח ר"י סורא. והתורגמן עומד עליו ומשמיע דבריו לעם וכו', וכשהוא נומר מתחיל בבעיא ואומר: ברם צריך את למילף. ועומד זקן אחד והגיל ומשיב בענין עכ"ל. וכן כל המאמרים אשר בספר הזה פותחים בדרשה קצרה בענין פרשה ופרשה ואחרי כן מתחילים בבעיא, ובלשון: ברם צריך את למילף רק בשני קצת, כי תשובת הבעיא איננה ע"י אחר כאשר היה בדרשות ראשי הגולה וראשי הישיבות. כי אם ע"י שואל הבעיא עצמו. ועפ"ז נ"ל לאמר דבר חדש והוא: כי כל מאמרו הספר הזה אינם חרושי ר' אחא (רצוני במלת ה' דרושי חרושי הלשון והסדר והבאור יעוין למעלה ס' ב') כי אם דרשות ראשי הגולה וראשי הישיבות אשר נדרשו עד ימיו, וכי רב אחא לא היה א"כ מחבר ר"י אם מלקט ומסדר דבריו חכמים אחרים אשר קדמוהו. ואולי לא היה מדרך הדרשות הקדמוניות להזכיר בהם שמות חכמים וספרים ובגלל זה לא נזכר ג"כ בכל הספר הזה שום שם חכם וספר, משא"כ ברוב ספרי הגאונים. והדבר הזה צריך עוד עיון גדול.

כל הדרשות המסיימות בבעיות ושאלות כנ"ל היו סכונות בשם: שאלות ע"ש השאלות. וכל הדרשות אשר לא היו עדין רק היו כוללות הלכות פסוקות וטעמיהן בלי שום בעיא ושאלה, היו סכונות בשם: דרשות סתם ע"ש דרישת טעמי ההלכות. ולפעמים היו הדרשות האחרונות כוללות גם עניני אגדה ואמרי סוסר. ובלי ספק היו כל הדרשות החסרות מן הספר הזה כאשר אראה למטה בתכונת הדרשות האחרונות. ע"כ התכנו בשם: דרשות סתם. ונ"ל כי הכתוב בתלמוד במקומות אחרים: שואלין ודורשין הוא רומז לשני מיני דרשות הגל.

המין הא' הדרשות הגל יחולק עוד לשני מינים. המין הא' יכלול דרשות אשר תשובת בעיותיהן ושאלותיהן היא בקצרה. ואיננה כוללת כ"א הנצרך אל ברור הבעיות והשאלות. והמין הב' יכלול דרשות אשר תשובת בעיותיהן ושאלותיהן היא ברחבה. ובהקדמת פתיחה הכוללת מאמרים שונים הדומים (מעט או רב) אל הענין הנרצה. והפתיחה מתחלת בברכה אל שם האלהים בלשון ארמית כזה: ברוך שמייה דקב"ה דיחב לנא אורייתא ומצוותא ע"י משה רבנא לאלפא עמיה בית

ישראל ופעם בהוספת לשון: כך תנו חכימא במתניתא דילנא, ומסיימת בלשון: ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון, ודע! כי גם המין הב' מן המין הא' הג' נמצא בספר הזה, והא' לך כל המקומות אשר נמצא בהם המין הזה עם כל שנוייהם:

1. בס' א': בריך שמיה דקב"ה דיהב לנא אורייתא ומצוותא ע"י משה רבנא לאלפא עמיה בית ישראל וכו' ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

2. בס' ד': בריך שמיה דקב"ה דיהב לנא אורייתא ומצוותא ע"י משה רבנא לאלפא לעמיה בית ישראל, כך תנו חכימא במתניתא דילנא וכו' ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

3. בס' ס"ו: בריך שמיה דקב"ה אימור כך תנו חכימא במתניתא דילנא וכו' וכו' ולענין שאילתא (בלא מלות: דשאלנא קדמיכון).

4. בס' צ"ב: בריך שמיה דקב"ה (והיתר חסר) וכו' וכו' ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

5. בס' קכ"א: בריך שמיה דקב"ה אימור כך תנו חכימא במתניתא דילנא, ושם חסרות בסוף גם לשון: ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון, גם התשובה כאשר העיר הגאון ר"י שם.

6. בס' קכ"ה: בריך שמיה דקב"ה דיהב לן אורייתא ומצוותא ע"י משה רבנא בריך הוא, כך תנו חכימא במתניתא דילנא וכו' וכו' ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

7. בס' קמ"ה: בריך שמיה דקב"ה (והיתר חסר) וכו' וכו' ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

8. בס' קנ"ד: בריך שמיה דקב"ה כך תנו חכימא במתניתא דילנא ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

9. בס' קס"ג: אימור כך תנו חכימא במתניתא דילנא, ושם אין בעיא ושאלה, ואין תשובה.

10. בס' קס"ה: בריך שמיה דקב"ה אימא כך תנו חכימא במתניתא דילנא וכו' וכו' ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

11. בס' קס"ו: בריך שמיה דקב"ה אימור כך תנו חכימא במתניתא דילנא וכו' וכו' ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

12. בס' ק"ע: בריך שמיה דקב"ה אימור כך תנו חכימא במתניתא דילנא וכו' וכו' ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון.

ה ביטוי נא וראה איכבה נתקצרו ונשתנו התחלות הפתיחות במקצת מקומות הג' והתבונן במלת: אימור אשר בס' ס"ו, קכ"א, קס"ג, קס"ו, ק"ע, ובמלת: אימא אשר בס' קס"ה, כי אין להן שחר ונשתבשו בלי ספק ממלת: עימ"ר בקיום מלמעלה אשר היא ר"ת: על ידי משה רבנא כנ"ל, וזה לבדו וורה לך כי השתבש הספר הזה מאד, ועוד אדבר אודות שבוש הספר הזה למטה.

דרך הקרמת פתיחה לתשובת שאלה, ולשון: ולענין שאילתא דשאלנא קדמיכון, נמצאות כבר בתלמודנו (שבת ל' ע"א וע"ב) וז"ל בע"א: שאול שאילה זו לעילא וכו' מהו לכבות בוצינא דנורא מקמי באישא בשבתא? פתח ואמר וכו' עכ"ל, וז"ל רש"י פתח ואמר, כך היו תנולין לפתוח באגדה תחלה, והוא דומה לשאלה ודרש עכ"ל, וז"ל באמרו: והיא דומה לשאלה ודרש, כי האגדה אשר פותחים בה היא דומה קצת אל ענין השאלה והדרש כנ"ל, ויותר נ"ל כי מלת: ודרש צ"ל אחרי מלת: באגדה, וז"ל בע"ב: ולענין שאילה (וברש"י: שאילתא) דשאלנא קדמיכון עכ"ל, וז"ל רש"י דשאלנא קדמיכון, דרך ענוה אמר דהוה ליה למימר דשאלתין קדמי עכ"ל, ודע כי בספר הזה א"צ לפרש כן, כי המשיב הוא עצמו השואל.

ו"ז מאמרוס סמנו נכסלו בו, ואלה הם:

1. קצת מס' ג', כסול בס' ל"א, ובס' ל"ד ובס' צ"ג, ובס' קמ"ו, ובס' קס"ד.

- (2) סי' יו"ד, כפול בסי' ל"ז בקצת שנוי לשון וסדר. (3) קצת מסי' י"ד כפול בסי' ל"ד.
- (4) קצת מסי' כ"ג כפול בסי' ק"ו. וקצת ממנו בסי' נ"ג. ובסי' קב"א. (5) סוף סי' כ"ו. כפול בסי' קט"א.
- (6) קצת מסי' כ"ח. כפול בסי' קכ"ט בקצת שנוי לשון.
- (7) קצת מסי' ל': כפול בסי' י"ג. ובסי' קכ"א. (8) קצת מסי' ל"א כפול בסי' קמ"ו.
- (9) סי' מ"ו. כפול בסי' ק"ט. בקצת שנוי לשון. (10) קצת מסי' ג' כפול בסי' ק"ו.
- (11) קצת מסי' נ"ד. כפול בסי' הוה עצמו. ובסי' ס"ה. (12) קצת מסי' ג"ה. כפול בסי' ס"ח. (13) קצת מסי' ס"ב. כפול בסי' ס"ד. (14) סי' ס"ג: כפול בסי' קכ"ב. בקצת שנוי לשון. (15) קצת מסי' ס"ז. כפול בסי' צ"ב. (16) קצת מסי' ע"ב. כפול בסי' ע"ה. (17) סי' פ"ז. כפול בסי' ק"ס בשנוי מלה אחת. עיין שם ושם.

וכן נמצאים מאמרים כפולים בכל הספרים הקדמונים. כמו ס' תהלים ומשלי. וירמיה. ודומיהם. וכן שני התלמודים וכל המדרשים. ויעיין מדרש איכה וקדלת שנמצא בהם מאמר אחד כפול שש או שמונה פעמים. וכן עוד ספרים רבים. ודע כי במקצת ספרים מהם היתה לפעמים הכפלת המאמרים רק תחבולת המעתיקים למען יגדלו הספרים, וירבה מחירם.

(המשך יבא.)

"חזרנו על כל המקרא."

"חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו כך וכך" זה הלשון נמצא כמה פעמים בדב"ל. וברות רבה פ"א פסוק א' ויקברו אותו בנבול נחלתו בתמנת סרח בהר אפרים מצפון להר נעש, א"ר ברכי'. חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו הר [כצ"ל, ומיושב בזה קושית הרש"ש בהרושיו שם שהרי מצינו נחלי נעש כי כוונת המדרש להר נעש לא זולת זה] נעש ומהו הר נעש שנתגעשו וכו', וכרש"י ריש דברים בשם ר' יוחנן חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו תפל ולבן אלא הוכיחן וכו', הגה באלה הכוונה, אף שאין להוכיח ממה שלא נזכר מקום זה עוד בתנ"ך, שאיננו שם מקום ולדרשא אתה, כי באמת אין לנו לה"ק בשלימות, וגם שלא נזדמן להכותב, צורך הזכרתו, אמנם ההוכחה לדרשתם זאת, הוא, ממה שמציין הכתוב ומראה מקום עיר אחת בהודעתו שהוא סמוך על יד דרך עיר אחרת, והנה האחרת המסמנת לא נודעה לנו יותר מהמסומנת, כי הר נעש לא נודע לנו יותר מהר אפרים עד שמסמן על ידו איה מקום הר נעש, ואדרבה הר אפרים נזכר רבות פעמים במקרא וכמ"ש הרש"א שבת ק"ה ע"ב, ובעבור זה הוציאו לדרשא אתו, וכן תפל ולבן אף שבאמת נמצא עד היום עיר תפל הנקראת תפלי"א לצפון בצרה עיי' תבואות הארץ פ"ד דף קי"ג ע"ב, אמנם אחר שלא נזכר עוד במקרא איך יסמן על ידו מקום זולתו, באמרו בין תפל ולבן כאלו הם נודעו יותר, ואולם בכ"ר פפ"ה ותשב בפתח עינים א"ר אמי חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו פתח עינים אלא מלמד שתלתה עיניה בפתח שכל עינים מצפות לראותה, ומה זרות יש כאן בהודעת הכתוב כי ישבה תמר בפתח עינים אשר על דרך תמנתה? ואם שלא נמצא עוד זכרו במקרא אין להוכיח מזה שאיננו שם מקום, וכמ"ש, ואשר לכן נלע"ד להאיר בכיבוד חדש, ומתחלה אבאר דברי השי"ס מטה יו"ד ע"א, ותשב בפתח עינים, א"ר אלכסנדרו מלמד שהלכה וישבה לה בפתחו של א"א מקום שכל עינים מצפות לראותה, ר' יוחנן אמר [כן ה"ו בע"י] מקום הוא ששמו עינים, וכן הוא אומר תפוח והעיקים [יהושע ט"ו], והנה לדעתו שניאה קטנה נפלה כאן, וצ"ל, מקום הוא ששמו, פתח עינים, והביא לזה, תפוח והעיקים והיינו שרעתו שתפוח ועיקים אחת הוא כמ"ש רש"י ביהושע שם כי הכתוב מונה ערים י"ד ובפרטן תמצא ט"ו, וכן גם, פתח עינים" הוא, תפוח ועינים" ובחילוף מצב האותיות ע"ד כבש כשב, ויבנים במקרא שמות ערים ואנשים התחלפו אותיותם במצבם, וכן גם נקודתם, כנודע, וגם

מצאנו שר' יוחנן דורש שמות ע"ד ההפוך בשבת פ"ה א' בני שעיר התור"י אר"י שמדריחים את הארץ, והנה במדרש נ"ל נ"ב להגיה הגה"ה אחת קטנה, וכצ"ל א"ר אמי חורנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו "עינים" והנה הוא חולק על ר' יוחנן כמו ר' אלכסנדרו בגמ' ששניהם דרשה א' דרשו, ומאנו לומר שע"ינים הוא ע"ינים שזה קמין וחסר יו"ד וזה בפתח ויו"ד חרוקה, ובפרט מאנו לומר שיהי' פתח"ה המקום ששמו "תפוח" ומצינו דגמתו בשבת פ"ט א' להאי מרבנן שמיאן לדרוש הפך בשמות עש"ה, והנה כונת ר' אמי אשר פשט הכתוב כי ישבה במקום ששמו "תפוח" הסמוך אל המקום "עינים" וע"ז תמה שחזר על כל המקרא ולא מצא מקום ששמו עינים, ואיך יצ"ל את המקום "תפוח" שהוא סמוך אצל "עינים" בעוד שהמקום "עינים" לא נודע לנו יותר, ולכן דרש דרשתו, ועיי' רש"י בראשית י"ד ט"ו ויכם וירדפם עד חובה אשר משמאל לדמשק, אין מקום ששמו חובה, ודן קורא חובה ע"ש ע"ז שעתידיה להיות שם, והנה כונתו כמ"ש בס' תבה"א דף קמ"ג ע"ב שלא נמצא עוד במקרא מקום ששמו חובה, אבל לא שאין "חובה" בעולם, כי נודע עד היום לצפון דמשק, ואמנם צ"ע מה זרות יש בזה שהכתוב מסמנו שהחובה משמאל לדמשק? ובס' מירא דכיא טעה בזה שתי טעיות, א') שכ' שהוכחת רש"י ממה שנתן בה סימן אשר משמאל לדמשק ואי אמרי' דחובה שם מקום, למה לי סימן דכי היכי דידעינן לדמשק ה"נ ידעינן לחובה, וזה שבוש נמור כי דמשק נזכר הרבה במקרא, ולכן יצ"ל על ידו עיר חובה שלא בא זכרה עוד במקרא, ב') מ"ש כי מאחר שנתן סימן שהוא משמאל לדמשק ואנן ידעינן שאין שם מקום ששמו חובה, וטעה משלילת ידעינתו בזה וכמבואר שנמצא באמת בעולם, והנה מצינו לשון זה יתבאר לכוונה אחרת, והוא בירושלמי ריש ע"ז ע"ג וותרנית היא, הה"ד נעלה ביהודה וגו' ונמליך מלך בתוכה את בן טבאל, א"ר אבא חורנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו טבאל, אלא שעושה טובה עם עובדיו, ר"ל לא מצינו בשום מקום במקרא, שיוכר שם איש, טבאל' עד שיאמר, בן טבאל' כאלו הוא מפורסם, כאשר בדרול' בן עזאי בן זומא שהיו מפורסמים ונקרא בנייהם על שמם, ולכן דרש דרשתו, שעושה טובה עם עובדיו והיינו שדרוש ק"באל' כמו טוב אל', ע"ז טובה, ודרש אל' בפתח"ה כמו אל' בצו"י ככמס' סופרים פ"ד ה"ט אר"א בשריה"ג אל' יהי מקום לזעקתו הוא חול ועיי' נתיבות עולם על הל"ב מדות מהדורות רמ"ש דף קט"ו ע"ב סי' ד', ומלת בן הוא לתאר כנודע, וכן בפסיקתא רבתי פרשה ט"ז יען מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט, מהו ההולכים לאט, בר קפרא אמר חורנו על כל המקרא ולא מצינו מקום [כן הגי' בערוך ערך לאט, וכן ראיתי מובא בשלטי הגבורים פ' במה טומנין סי' ה' ובפסיקתא ד' ברעסלוי חסר מלת "מקום"] ששמו לאט, אלא זה חוקירו מלך יהודא שהי' מטרי ישראל במקוה של מ' סאה מנין לא"ט, ור"ל לא מצינו בשום מקום מהמקרא שזכר השילוח, שהוא ניוחן, ואמר עליו שהולך בנחת ולאט, ולמה הזכיר זה התאר פה, ומטרת דבר שהוא מיוחד במקומו קאתי עלה, וזה אמרו לא מצינו מקום [ר"ל מקום במקרא, וכלשון הירושלמי שקלים פ"ו, ולאמר לציון עמי אתה אר"ח חורנו על כל המקרא ולא מצינו מקום שנקראו ישראל ציון, ובויק"ר פכ"ג סי' ו' אר"ל חורנו על כל המקרא ולא מצינו כלי ששמו שמיכה וכו'] ששמו לאט, ר"ל שיתואר בתאר, הולך לאט" אף כי באמת הגדו הולך נחת, ובוהר פ' בא איקרי מי השילוח ואורא שתיכא" ובנין דמימיו שכיבן ואזיל בשכיבו, ועיי' ערכין דף י' ב' שילוח ה' מקלח מים בכאיסר, ולפי שהוא מיוחד במקומו בתאר זה דרש מה שדרש, ועיי' ירושלמי פ"ק דסוטה ויבאו עד גרן האטר ארשב"ן חורנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו אטר אלא מהו אטר וכו' לירוש כאטר, גם פה יש לפרש ע"ד חדש והוא כמו שאפרש עוד את המאמר דסוטה ובי' הג"ל [כלי הגה"ה] שלא מצינו מקום ששמו תפוח עינים, והוא עפ"ד הרשב"ם בס' וישב שם, שכ' וז"ל, והמפרשים [בפתח עינים] שם עיר טועה שקרי כתיב לפנינו, היא בעינים" ואילו הי' שם עיר היר"ל לומר בעינים הבי"ת חס"ף וכו'. ולדעתי כי גם להמדרש הוקשה קו' דרשב"ם האידך יבא בעינים בקמ"ץ ודלא הגהו

שם עצם פרטי אשר לא יתכן בואו בה"א הדעת? ולוא הו' נמצא עוד מקום בשם זר, יתכן הו' שיבא בה' הידיעה כדי להבדיל בין מקום למקום, [עו' נתיבות עולם על הל"ב. מדות דף ע"א וע"ב, ועו' רד"ק תלים ט' א' ודה"א ט"ו י"ח. וכוה נתיישב לי מה שבא כ"פ, הורדן] בה' הדעת והוא שע"פ? אולם לפי דבריו הב"ר פעו"ו סי' ה' א"ר לוי אתר הוא תמן מצוות ירדן בחמי טבריא [הרו"ו הגיה, בימא" והוא הנכון], ופירש"ו מקום הוא שנקרא ירדן בחמי טבריא, [והירוש על הרש"ש שפי' כן מדעתו ולא זכר ש"ד או לא ראה שכבר קדמו רש"י בזה], ולפ"ו שנמצא מקום זולת הירדן שנקרא ג"כ ירדן, יתכן איפוא שיבא בה' הידיעה כדי להבדיל: וזה שאמר חורנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו פתח עינים ר"ל לא מצינו "עוד" מקום זולתו בשם זה, כדי שיתכן בו ה"א הדעת להבדיל, וכ"ה דעת ר' אלכסנדרו בנמ', שאמר מלמד שהלכה וכו' ור' חנין פליג עליו ואמר שהוא שם מקום, ובא לתרץ הקו' מה' הדעת אשר בעינים, באמרו וכד"א תפוח והעינים, ר"ל כי באמת נמצא "עוד" מקום נושא שם זה עליו, והוא ע"ג, ויתכן א"כ שיבא בעינים בקמ"ץ להבדיל, ועד"ו יפורש בירושלמי סוטה הג"ל חורנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו אטר, ור"ל כי הוקשה לו מה שמצינו הגין שבעיר אטר, ואיך יבא "האטר" בה' הדעת כעוד שלא בא זכר עיר או מקום זולתו נושא ג"כ שם, אט"ד, אשר בעבור זה הוכרח לצינו בה' הידיעה? לכן דרשו שהוא שם לקוצים ועו' שוח"ט תלים ח', צונה ואלפים כלם: והורדתים על עמק יהושפט ואין עמק ששמו יהושפט, ומדו עמק יהושפט? וכו', פה צריך עיון מאי הוקשה לו בזה, ומאי זרות נמצא פה כי הוצרך לדרשו? חכמים יגידו!

ח א ר א ד ע נ ק א (בנאליציען) בחדש אייר.

אפרים זילבער.

נמפי מים, מים התלמוד

מאת זעליג לויטערבאך.

ברכות כ': וכל מצות עשה שהומן גרמא נשים פטורות (שבת ס"ב עירובין כ"ו. הגיגה ד', ר"ה ל', מנחות מ"ג. קדושין כ"ט. ובתוספתא סוטה פ"ב האיש עובר על מצות עשה שהו"ג משא"כ באשה) כתוב באבודרהם (רפוס פראג עלה מ'), וז"ל והטעם שנפטרו הנשים ממ"ע שהו"ג לפי שהאשה משועבדת לבעלה לעשות צרכיו ואם היתה מחוייבת במ"ע שהו"ג אפשר שבשעת עשיית המצוה יצוה אותה בעלה לעשות מצותו. ואם תעשה מצות הבורא אוי לה מיוצרה. לפיכך פטורה הבורא ממצותיו כדי להיות לה שלום עם בעלה, וגדולה מואת מצאנו שהשם הגדול וכו' נמחה על המים כדי להטיל שלום בין איש לאשתו. עכ"ל והרב ר"י רייפמאנן ג"י הביאו בספרו כוועדי ערב (צד ס"ה) וכתב שכן איתא בכלכו סי' ע"ג בשם ס' המלמד פ' לך בקצת שניו, וכתב לחכו לא יטעם הטעם הלזה כי לפ"ו מדוע לא תהיינה בתולות אלמנות וגרושות חיובות במ"ע שהו"ג והאר"ך עוד בכמה קושיות למעם זה, והוא יאמר כי הש"י לא אבה להעמיס עליהן משא כל פקודיו כעל האנשים אשר לכה אמיץ הנם לשאת נטל תר"ו, מצות לא כן הרכות והענגנות לא תכשרנה להן, ואך במצות ועדות הנחוצות מאוד לחיי האדם התמיזיות נצטוו, אבל מצות שהו"ג שאינן נחוצות במאוד לחיי האדם לא הפי' ד' הטוב ורחמיו על כל מעשיו להעמיסן על הנשים ההכרות כח ע"ש באריכות שמושב ע"ז קו' התוס' (קדושין כ"ט, ד"ה אותו) דל"ל קרא תיפוק ליה דמייע שהו"ג היא שנימול בשמיני ללידתו ונשים פטורות? כי אין פטור הנשים

ממ"ע שהיו מפאת עצם גרמת הזמן כ"א מפאת היות גרמת הזמן אות ומופת שהמצות
ההן אינן נחוצות במאוד לחיי האדם, ואין גרמת הזמן אות ומופת ע"ז כי אם במצות
אשר יכולות להיות תמידיות אבל במצות מילה אין גרמת הזמן אות ומופת ע"ז, כי
הוא איננה יכולה להיות תמידיות, יען אין יכולת למול את בשר הערלה כ"א פעם
אחת, ובכל עת אשר תהיה הפעם הזאת אם לפני יום השמיני או ביום השמיני לא
תוכל לחשנות עוד. ואין איפוא כל אות ביעוד יום השמיני על קטנות ערך המצוה
עכ"ל. ולהכי גם מעמו לא ינעם והנראה לי שלזה פטורות ממ"ע שהיו: יען להנשים
עת ועונה אשר אז כמו דוה צא יאמר להן, וכמו בעל קרי אינו רשאי לקרות שמע
אלא מהרהר בלבו (פ"ג דברכות שם) והאשה בשעת וסתה גרועה מבעל קרי אשר
אך מקרה הוא (ובארצות המזרח יפרשו מהנשים אז) ולזה פטורים מק"ש וכו' [אך
מתפלה שהיא מדרבנן חייבו אותן למען לא יפרקו עול מ"ש ויראת ה' תהיה על
פניהן ערש"י ברכות שם. וגם יען שאין לח זמן קבוע מן התורה. ומש"ש התו' ד"ה
מן התפלה מדוע פטורין מהלל? נראה לע"ד יען הלל אין בו צורך כמו התפלה
לדנשים וכן ברכת המזון שתודה על המזון] ומעתה גם מ"ש הר"י רי"פמאן על דברי
התו' דקרושין לא שרירין ותרין התו' נכון מאוד לפמ"ש. כי תוכל להמול אותו אח"כ
בעת טהרה ואצטרך קרא לפטור. והבן.

שבת י"ז. אקפה את בני פירש"י מצטער היה על תורה המשתכחת ומקלל
א"ע. וע' רש"ל שכי' ותימה גדולה בנוי מה חטאו? ורש"י עצמו חוור מזה בפי'
השוכר את הפועלים ופי' לשון שבועה גבי יש בן לאותו צדיק שקפח את בניו. —
הנה התחיל להקשות ולא מצא פרוקא, כי ברש"י ב"מ דף פ"ה. ד"ה שמקפת, לא
נמצא רק שזה שבועה (כמו שכתבו פה התו') ויהיה אך שיהיה היא קללה כי גם
השבועה היא שאקפח את בני אם לא נשנה כך — וככה מצינו ביהודה שאמר
(בראשית מ"ג) אם לא הביאותיו אליך וכו' ואמרו (מכות י"א): נידוי ע"ת צריך
הפרה, וקללת חכם אפי' על תנאי היא באה. ע"ש והאמת שהני כהני קפדני נינהו
והוא היה כהן ע"כ בחומו נדעך ממקומו אש עברתו ויאמר אקפח את בני אם לא
וכו' ככה אמר (ספרי בהעלתך פ' ובני אהרן הכהנים יתקעו בחצוצרות) לרבי עקיבא
אינו יכול לסבול אקפח את בניי אם לא ראיתי שמעון אחי אמי שהיה חגר ברגלו
שהיה עומד ומריע בחצוצרות א"ל הין שמא ברי"ה וכו' ונתחרט ר"ש ואמר בעצמו
טרפון ראה ושכת וכו' (וע' ירושלמי יוכא פ"אופ"ג דהוריות ופ"א דמילה).

שם דף מ"ה: רש"י ד"ה פצעילי תמרה וכו' עמ"ש בצדו בשם ת"י. וע' רש"ל
מה שכתב בזה וזה פלא דבריו רש"י שהביא רש"ל המה מלה במלה מרש"י ביצה
מ' ע"א. ופירוש רש"ל הם דברי התוס' דשם אות באות. ונוכל להוסיף הערה זו
על הערות כיוצא בזה שהביא התו' ר"י רי"פמאן בבית תלמוד שנה ב' חוברת ג',

תולדות רבינו יעקב תם.

פרק ראשון.

הקדמת בחינות כוללות על דבר תוספות רבותינו הצרפתים.

בדורות הראשונים למן היום אשר נטעה התכמה התלמודית את אהלה בארץ צרפת ויקומו בה גדולים חקקי לב כרבנו גרשום מאור הגולה ותלמידיו אשר היו רבותיו של רש"י לא היה עת להבנות חדשות בארץ ולהפיץ אור הבקורת על תעלומות חכמתו ועל עניניו הסתומים כי אם היה עת לחוק הבדק ולהבין תעלומותיו וסתומותיו כי סתומים וחתומים היו דברי הגמרא בזמנים הקדומים ההם והלא כמה מגדולי הראשונים התאוננו על חסרון פירושים ברורים להבנת התלמוד על בריו. עוד בזמנו של רבנו נסים היה התלמוד כספר החום בשבע חותמות. ובהקדמת ס' המפתח ידבר בפירוש על מצב זמנו בענין זה כי הוא מאד ברע. וכן מצאנו שרבנו יוסף אבן מינאש (שו"ת סי' קי"ד) אמר על זמנו: ואין בזמננו זה מי שיגיע בתלמוד לגדר שיוכל לסמוך להורות ממנו. ואף כן הודיענו הרב רבנו משה בן מיימון מזמנו (פתחתו למשנה והקדמת ס' יד החוקה). כל חכמי צרפת הראשונים רוב עסקם רק בפירוש התלמוד ולא רק הם כי גם גדולי החכמים שבבבל, אשר היא ארץ מולדת התלמוד, והחכמים אשר בארצות אחרות לא שמו לב רק לבארו ולפרש מלותיו ודבריו ועניניו ולברר נוסחאותיו ואך זה היה מעשה תקפם וגבורותם אבל לזקק ולצרף עניניו בכור הבקרת להעריך דבריו במקום האחד על דבריו במקום אחר ולהשוותם יחד בסברה או לבטל את זה בהראות שאינו הלכה או להראות סתירה בין זה לזה אשר אין עליה תשובה ככל אלה רק מעט מועד הנחילנו אלה הדורות הקדמונים וכל זה למה? מפני שהיה נצרך זמן ארוך ועבודה רבה עד שגרו להם ניר הגאונים עד שעוקוהו וסקלוהו ופלטו להם נתיב בין מכוכותיו. והלא מתחלת ימי הגאונים עד סופם לא עמד אחד מהם אשר פירש התלמוד כלו ורוב מה שפירשו לא פירשו כסדר ולא בשפה מובנת לתלמידים בדורות האחרונים. גם אחרוני הגאונים בזמן וראשוניהם בחשיבות הלא הם רב שרירא ובנו רב האי לא פירשו רק מיעוט קטן מן התלמוד ובלשון ערבי ועל כן אף אם נגביה מעלת הגאונים למעלה ראש ונפליג פעולתם אשר פעלו להחזיק הדת, לא נוכל להכחיש כי הבנת התלמוד כלו לא המה הנחילנו, הדורות הראשונים אחרי הגאונים אשר יכנו בשם דורות הרבנים הכירו זאת כי לא יצאו הגאונים ידי חובתם בבחינת פירוש התלמוד על כן שמו להם לחק להקריש זמנם וכחם לפנה הזאת והחלו לפרש הש"ס על הסדר ונוכיר פה הברורים שבהם המה רבנו נסים מקירואן ורבנו חננאל ורבנו גרשום מאור הגולה ורבנו נתן בעל הערוך. ואמנם פירושי כולם לא היו מספיקים לכל הצרדים עד שנוכל לאמר עליהם כי הם דרושים לכל חפצי המעינים. הראשון "רבנו נסים מקירואן" לא שם לו למטרה בספרו המפתח — אשר נמצא בירדנו על שלש מסכתות ברכות, שבת, ערובין — לעשות פירוש כולל ומספיק לכל הצרדים, כי אם שם החבור "המפתח" יורנו מה הוא תכלית חבורו, ללמד על הש"ס במקום האחד מן המפורש במקום אחר. וכן אמר בפירוש בהקדמת הספר, יען כי הקצור הוא דבר מיוחד בתלמוד ולפי שראה הרבה מן התלמידים בזמנו אשר לא עמדו על זה וימרתו בבקשת הראיות למקום הסתום מן המקום ששם מפורשת ויתקשה עליהם ההלכה ותסתתם, לזה ראה לקבץ הראיות ולחברן יחד בספר שיחיה כמפתח לאלה הסתומים ושיחיה התלמיד כאשר יצטרך לכולם מאלו ימצאם במהרה. ובוזה נראה מפורש ושום שכל כי כל עיקר חפצו ותכליתו לא היה לעשות פירוש לתלמוד כי אם לעשות לו מפתח. ופירושי רבנו חננאל ורבנו גרשום מ"ה"י) אף כי מלאכה גדולה הם לא היו מספיקים מפני שלרוב

(1) בס' תשובות חכמי צרפת ולותר שהוציא לאור ע"פ כת"י הר"ר יואל טיללער

לא היו מפרשים כי אם הרברים הקשים וכל שכן פירושו של רבנו נתן בעל הערוך שגם הוא לא פירש הכל ורוב עסקו בפירוש המלות ואך לפרקים בפירוש הענין ועוד זאת כי עשה פירושו על סדר א. ב. ולא על סדר הסוגיות ועל כן מי שירצה לדעת פירוש כל הסוגיא על הסדר אי אפשר להעזר בספר הערוך בלי מרחא יתרה. כן עמדו הרברים עד זמנו של רש"י. הוא ראה בעיניו והבין בלבו שכל הפירושים שנתחברו עד זמנו אינם מספיקים „כי באופנים שונים הם חסרי השלמות הנדרשת לפירוש אשר הוא נכון להיות מנהל ומורה דרך לכל מבין עם תלמיד“ על כן עשה זה למטרת חייו „לעשות פירוש חדש על כל התלמוד להועיל לדורשים לתת בידם פירוש שלם הנאות לתלמידים ולהקל להם למודם בגמרא“. וגם חפצו בידו הצליח. כי באמת על ידי פירושו רבתה דעת התלמוד בארץ הוא פרש אור על דבריו החתומים והסתומים וסלל בו מסילה ישרה אשר כל מתחיל יעבור בה על נקל. ועתה מן העת ההיא זרחה שמש הבקרת אשר על פי מרתה החל הדור החדש לברר וללבן דברי התלמוד לעשות לו פנים חדשות אשר לא שערו הקדמונים, וכל אלה הדרישות והחקירות קראו בשם תוספות. והנה אחרי שהחלטנו שתכונת אלה התוספות וטבען, הם החקירה והבקרת העיונית בדברי הגמרא על כן מובן הדבר מעצמו כי הוראת מלת „תוספות“ היא: דברים שהוסיפו חכמי הדורות אל התלמוד להוציא מלב זולתנו החושבים כי נקראו לבעבור זה תוספות על היותן נוספות על פירוש רש"י. ובאמת לא ארע מה שרש דבר מצאו לאמר כן בלי שום ראיה ורמו לדבר אבל יש ראיה על ההיפוך כי מתכונת קצת חרושי הקדמונים שנקראו בשם „תוספות“ נראה ברור כי לא נקראו כן מהיות נוספות על פירושו של רש"י כי אם הן תוספות חרושים על הגמרא ונזכיר ביהוד את תוספות רבנו ישעיה דטראני אשר לרוב אין להן דבר עם פירושו רש"י ובכל זאת שם תוספות נקרא עליהן. והנה הראשונים מחכמי צרפת הנודעים לנו להיותם מחברי חרושים הנקראים בשם תוספות היו, הרב רבנו מאיר חתנו של רש"י והרב רבנו יוסף אשר תוספות שניהם נזכרו בספר הישר (שם הגדולים ע' תוס'). אבל לא ידענו מה היתה תכונת אלה התוספות?

השם תוספות אינו המצאת חכמי הדור הזה כי אם לקחוהו מן הקדמונים אשר קראו בשם תוספות (מדרש קהלת) ובלשון בבל תוספתא, כל המשניות אשר לא העלה רבי יהודה הנשיא במשנתו, ותכלית התוספות הן להיות משלימות את המשנה הכללית להרחיבה ולהגבילה וגם לפרשה²). והנה מצד הזה בצדק קראו

הכהן מצאתי כתוב בהקדמה צד XXXIII: בפירושו (של רש"י) על התלמוד מרחיב הבאור ובוה הוא הולך בדרך הר"ח וכו' ונפלא (צ"ל ונפלה) הוא בזה סוקנו רש"י אשר אהב לקצר בפירושו כאשר גם לפניו כתב הרגמ"ה פירושים קצרים עכ"ל. ואין אלו אלא דברי תימה שהם מכחישים את הידוע בין בבחינת פירושו של רבנו חננאל בין בבחינת פירושו של רגמ"ה. הנה מעדותו של הרב בעל שו"ת מערכת גדולים אות ח' דפוס לבוב בדף ל"א שמענו שר"ח ברבנו חושיאל פ"י תלתא סדרי בנירסא ישרה אלא שקצת בפירושו מאד. ובעינינו ראינו קצת פירושו הנספחים לש"ס היוצא לאור מחדש בווארשויא ומצאנו שנאמנה מאד עדותו של בשה"ג. ונגד זה העיד הרב בעל צדה לדרך בהקדמת ספרו שראה פירושו של רגמ"ה ומצאם שהיו ארוכים מאד. ואנו אשר זכינו לראות קצת מפירושו רגמ"ה מצאנו כי דברי בעל צדה לדרך אמתיים ועתה איזה הרוח נשאו להמחבר הזה לשפוט על דברים שלא ראה ולא ידע. והרעצה לעמוד על יחוסו של פ"י ר"ג לפירושו של רש"י יענין במאמרנו תולדות רש"י צד 17 והלאה.

² על ענין התוספתא עי' בחבורנו דור דור ודורשיו ח"ב פרק כ"ג ודע שהשם תוספות על הבריות החזוניות נמצא רק בכתבי ארץ ישראל אבל בכל נקראו תוספתא כמו ר"ע דתוספתא ר"ש דתוספתא סתם תוספתא ר' נחמיה שכל זה נמצא

חכמי צרפת את הקירותיהם בתלמוד וחירושיהם בשם תוספות מפני שתכלית תוספותיהם כמו כן להרחיב את התלמוד ולהגבילו וגם לפרשו. אלא שמצד אחר הן בחילוף עם התוספתא בערך הלוף טבע ענין המשנה ותכונתה מטבע ענין התלמוד ותכונתו. המשנה מהיותה לרוב הלכות סתמות ופסקות וכוללת זכרון דעות התנאים החלוקות וכוללת גם לפרקים תלמוד לפי תכונת תלמודם של התנאים על כן גם התוספות אליה נושאות מטבע המשנה עליהן לא כן התוספות אל התלמוד בדיות שתכונת התלמוד פלפול ומשא ומתן בקושיות ופירוקים על כן מובן מעצמו שגם התוספות אליו יהיו מענין הוה ומתכונה הזאת ומצד הוה התוספות הן הרחבת הגמרא והשתלשלותה. וכבר נתבאר כן מקצת רבנים האחרונים שהתוספות הן כעין המשך משאו ומתנו של התלמוד אלא שהן מדברות בלשון אחרת ובסגנון כלשון הנהוג בזמניהן.

וראו לנו לדעת עוד זאת כי יש לתוספות רבותינו הצרפתים דמיון עם התלמוד גם בענין החבור והסדור הנה התלמוד אשר הוא בירינו אם גם נראה שהוא דבר שלם וכאלו יצא מטופס אחד אין זאת האחרות כי אם למראה עינים. אמנם הדבר הוא כן, בארץ ישראל כמו בבבל נעשתה המלאכה התלמודית העוסקת בכיזור המשניות ובחדוש דינים מדינים שונים על ידי דקדוקיהם בהן ובהוצאת דבר מדבר, ובמלאכה הזאת עסקו בה בכל דור ודור הישיבות השונות, כי בכל ישיבה וישיבה דיתה המשנה נדרשת וכל אחת ואחת היתה לה תלמודה וכל התלמודים האלה באו יחד בחוברת. בארץ ישראל כל תלמודי ישיבותיה, אשר מהמחברת הזאת יצא התלמוד הירושלמי וכן בבבל כל תלמודי ישיבות בבל של כל זמן וזמן וממחברתם יצא התלמוד הבבלי. ואף כן היה הדבר בענין התוספות. מעת אשר נסולו הדרכים בתלמוד על ידי פירושיו של רש"י החלו חכמי הדורות הבאים לדרוש ולחקור בתלמוד על פי מדת הבקורת וראשי כל ישיבה וישיבה עשו תוספותיהם, אחרי זמן רב נאספו אלה התוספות ובאו יחד בחוברת. הראשון אשר אסף את התוספות שנתחברו עד זמנו היה רבנו שמשון בן אברהם המכונה רבנו שמשון משאנץ, ואספת תוספותיו נקראה בשם תוספות שאנץ. ולא נחשוב כי תוספות שאנץ הן חבור מיוחד שחבר הר"ש משאנץ מדעתו עד שנאמר שכל הקושיות והפרוקים וההחלטות והפסקים שנוכרו באלה התוספות סתם בלי שם אומריהם הם ילדי ביתנו כי אם דבר ברור הוא שהם מבעלי תוספות שקדמו לו. ורובם הם מרבנו רבנו יצחק בר שאנץ אשר היה מגזע רש"י נכדו של רבנו מאיר חתן רש"י (הקדמת צדה לדרך) והוא הר"י סתם הנוכר בתוספות. המאסף האחרון היה ר' אליעזר מטוך ואספתו נקראת תוספות טוך. והאספה הזאת קצרה מצד ושלמה מצד. קצרה: כי המאסף הזה קצר תוספות שאנץ, ושלמה: מפני שהוא הוסיף באספתו מן התוספות אשר נתחברו אחרי הר"ש משאנץ³). ואולם המנהג לקצר דברי בעלי התוספות הקדומים ולשנות לשונם היה רגיל מאד בין גדולי הראשונים שהעתיקו דבריהם ובלי ספק

בתלמוד הבבלי ואף שנמצא גם בירושלמי חכמי תוספתא על כריותא כמו בענינו של ר' אבדו (שקלים פ"ג) שאמרו עליו תוספתא עתיקא אשכח הנה אין זה מכיון על החבור "תוספתא" שלנו. והנה לא כתבתי זה רק להראות כי מה שנקראו אלה הבריות בשם תוספתא הוא רמז למה שהחלטתי בחבורי שם שהתוספתא שלנו נתחברה בבבל.

³ עיי' מזה מה שהאריך בתשובות מדרי"ק שורש נ"ב (מביאו בעל קורא הדורות צד י"ח) רבנו שמשון משאנץ חברם כמו שקבלם ממנו (כלומר מדרי"ק רבו) וגם כמעט ברוב מקומות העתיק לשון הר"י כאשר תמצא בתוס' שאנץ בתחלת הדבור לשון הר"י וזה דבר פשוט ע"כ. ע"ע שם בתשובה סי' ק"ם שכתב דתוס' טוך אינו אלא מקצרות תוס' שאנץ ומחדשים איהו חדוש ע"פ גדולים שמתו אחר תוס' שאנץ. וכן כתוב בתשובת תרומת הרשן סי' י"ט.

גם הרי"ש משאנץ בתוספתו לא העתיק דבריהם ככתבם (וכלשונם⁴). ונראה בעיני כי שתי אלה האספות היו נכבדים ומקובלים מאת חכמי הדורות, והאספות האחרות אשר יצאו לאור לא היו עקריות בעיניהם כי אם הבדל הבדילו אותן מן העקריות ע"י שמות מיוחדים וכנויים שונים שקראו עליהן. הנה מצאנו שהיה להראשונים תוספות הצוניות (ע"י שה"ג ע' תוס' בשם שמה מקובצת) ומחוראת הכנוי הזה נלמד שאלה התוספות אינן עקריות בערך אל התוספות שאספן הרי"ש משנץ ואחריו ר"א מטוך. וכענין שקראו הקדמונים המשניות שלא עלו במשנת רבי הצוניות או ברייתות בלשון ארמי.

ככל תלמודי רש"י לא היה גם אחד אשר התנשא על משפט זמנו ורוב עסקם להשלים פעולת רבם בפירושו, ולקבץ על ידו פסקיו וגם פסקים אחרים או פסקי עצמם ולחברם בספר, אבל בבקרת התלמוד על דרך התוספות לא נסו את כחם. ובאמת אין כל אדם זוכה ליסוד שמה חדשה במדע מן המדעים, אחד בשנות מאה יעלה ויעלה להשיג מדרגה כזאת. כי הוא פעולה אשר לא יזכה בה כי אם בעל תכונות נשגבות, אשר הוהן מבטן ומלידה בהכנות גדולות ויתרון הכשיר חכמה נפל לו בחבל נחלה, אשר חייו בלתי תלויים באחרים ואינו צריך לשאת פנים לדעתם ולדעות הרגילות, אשר לבו אמיץ ללחום בעד שמתו אשר לפי דעתו הכיר אמיתתה מבלי חת מוקשי אדם והתנגדות אנשים אשר לא כערכו. ואמנם איש אשר כל אלה לו היה רבנו יעקב תם אשר ימנה סתם רבנו תם.

א. ה. ווייס.

(המשך יבוא.)

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך.)

הפרשה הב' היא אלה תולדות השמים והארץ וגו' עד או הוחל לקרא בשם ה'. והיא כמו פתיחה לעיקר הספר הראשון שהוא ספר התולדות שמתחיל זה ספר תולדות אדם וגו'. והנה בעיקר הספר מתחיל לספר תולדת אדם ומאורעותיהם ואח"כ תולדת נח ומאורעותיהם כדי לספר מתולדת האבות ומאורעותיהם ולהודיע לך איך שנתגלגל הדבר שבאו למצרים וישבו שם. ולפי שעיקרו של הספר מתחיל מאדם ע"כ אמר זה ספר תולדות אדם ואח"כ מתחיל הסיפור בקוצר דברים ואומר. ביום ברא אלהים אדם בדמות אלהים עשה אותו זכר ונקבה וגו' ויחי אדם וגו' ויולד בדמותו כצלמו וגו'. והקדים למה שבא לספר בקוצר דברים כמו פתיחה פרשת אלה תולדות וגו' להודיע בה מעניניו של אדח"ר וממאורעיו וממאורעות בניו. אך שנתגלגלו הדברים שמהם היו בוני ערים ומהם היו ישבי אהל ומקנה ומהם

⁴ אין כונת דברינו על הראשונים שהעתיקו שיטת התוס' בקוצר ובשנוי לשון כמו הרא"ש בפסקיו שהוא מביא לרוב דעת התוס' אבל לא בלשונם כי אם קצר או הוסיף ולפעמים המליץ שיטת התוס' בלשונם ממש והלא כן דרך רוב המחברים הראשונים שבהעתיקם דברי קדמוניהם לא היו מדקדקים כל כך להעתיקם בלשון אותו הקדמון. וכבר הראיתי במאמרי תולדות רש"י צד 71 שגם רש"י אינו שומר דקדוק לשון הספרים שהוא מעתיק מהם כי אם מביא דבריהם לפי ענינם ולא בלשונם. אלא כונתנו כאן על הלשוניות שבתוס' שלנו שכמה פעמים העתיק המאסף דעת בעל תוס' שקדמו בשנוי לשונם וביחוד נתברר לנו דבר זה כשנעריך העתקת התוס' מדברי תוספותיו של ר"ת עם דבריו שבס' הישר במקום שהדברים כתובים בלשונם ממש כפי מה שיצאו מפי ר"ת כי אז נראה כי המאסף לא העתיק הדברים ככתבם. כי אם כתבם בלשונם אם בהוספה אם בהרעון. ומכאן זה נוכל לשפוט בצדק כי כמו שנדגו המאספים עם תוספתיו של ר"ת אשר עלו בס' הישר כמו כן נהגו עם תוספתיהם של בעלי התוספות האחרים. ועוד יבואו דברינו בזה עם הדוגמאות בהערות שבסוף המאמר הזה הערה א'.

היו תפשי כנור ועוגב ומהם היו בעלי אומנות בנחושות וברזל ושהרבו להם נשים. ומסיים הסיפור שבדור אנוש הוחל לקרא בשם ה' שכבר היו צריך ללמד אותם לאמר דעו את ה' וקמו להם נביאים והתחילו ללמדם ולקרא בשם ה'. ואמר אלה תולדת השמים והארץ שמוזוגם של שמים וארץ נולדו כל צאצאי האדמה. שבהבראם ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים הולידו כמו שמספר והולך ג' שתפין באילו התולדות הקב"ה ושמים והארץ. שיצר ה' את האדם ונטע גן העדן את האדמה והושיב את האדם בגן וצוהו בענין הגן ויצר כל שאר בעלי חיים ובנה לאדם אשה מצלעתו ומה שאירע להם בגן עד שגרשו ממנו ושהאדם ידע את חוה אשתו והולידו בנים. ולא בא לספר כאן סדר יצירתם כעין סדר יצירתם במגילת מעשה בראשית לפי שעיקר כונת הספור הוא ביצירתו של אדם ולא הזכיר יצירת הצמחים והבע"ח אלא מהשקפה זו ר"ל מיחוסם אל האדם והצטרפם אליו.

ובעלי המסורה עשו בפרשה זו ד' הפסקות פתוחה אחת וג' סתומות. הפתוחה היא ויאמר ה' אלהים הן האדם וגו' וא"כ סיום הפרשה היא ויעש ה' אלהים כתנות עור וילבישם. ובפרשה זו ב' סתומות והם בפסוק אל האשה אמר הרבה ארבה עצבונך וגו' שסתומה לפניו וסתומה לאחריו שקללת הנחש וקללת האשה וקללת האדם ג' ענינים הם. ואח"כ בפרשת הן האדם סתומה אחת והיא והאדם ידע את חוה אשתו וגו'. והנה כפי ראות עינינו היה ראוי לעשות ויטע ה' אלהים גן בעדן וגו' סתומה ויאמר ה' אלהים לא טוב היות האדם וגו' סתומה שכולם ענינים שונים. והנחש היה ערום פתוחה שהיא פרשה בפני עצמה וכמו שחלקוה בעלי הקפיטולי. ויקרא האדם שם אשתו חוה וגו' סתומה ויאמר ה' אלהים הן האדם וגו' סתומה שענין הן האדם הוא המשך הסיפור ממאורע הנחש אבל קריאת שם חוה היא כמו מאמר מוסגר והוא סיפור ענין שבא בין הדביקים. אבל והאדם ידע היה ראוי להיות פתוחה וכמו שחלקוה בעלי הקפיטולי. וידע קן את אשתו וגו' סתומה שהוא ענין בפ"ע וכן וידע אדם עוד את אשתו כתומה שהם ב' פתוחות וי"ו סתומות. אמנם חלוקת בעלי המסורה בשיכון הפסוקים הוא עפ"י פירושהם והבנתם את הכתובים כאשר הזכירום בעלי האגדה במדרשים וכאשר אבאר ואומר. ויטע ה' אלהים וגו' עשו סדור לפי שפירשוהו וכבר נטע ופירשו מקדם קודם המאורע שלפניו ואמרו בב"ר פמ"ו מקדם א"ר שמואל בר נחמני את סבור קודם לברייתו של עולם ואינו אלא קודם לאד"ר אדם נברא בשרי גן עדן בשלישי וכו'. וב' אלו השיטות אם נברא ג"ע קודם בריאת העולם או שנברא בשלישי הם במקומות רבים במדרשים ועכ"פ אמרו ויטע הוא וכבר נטע וכן פירשו הראב"ע ולכך עשאוהו סדור. וע"כ עשו לא טוב היות האדם ג"כ סידור שאינו אלא המשך יצירת האדם שהפסיק בסיפורה בהזכרת נטיעת הגן.

אמנם מה שעשו והנחש היה ערום סדור כבר מבואר הדבר בב"ר פ"ח אמרו שם והנחש היה ערום לא היה צריך קרא לומר אלא ויעש ה' לאדם ולאשתו וגו' א"ר יהושע בן קרחה להודיעך מאיזו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע מתוך שראה אותן מתעסקין בד"א נתאוה לה א"ר יעקב דכפר חנין שלא להפסיק בפרשתו של נחש. ונכפלו אלו המאמרים שם פפ"ה. וביאור זה המדרש הוא שלדעתם כל הספור מן והנחש היה ערום וגו' עד ואל עפר תשוב הוא מאמר מוסגר ועיקר שיכון הפסוקים הוא ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. ומעמם כזה הוא שלבישת בגדים אם להגנה מקור וחום ומזרם ומטר או לכבוד ולתפארת או מפני הבושה לכסות מערומיו. ומצד הפנה האחרונה הנה הלבישה ענין מוסרי שהבושה היא מעלה גדולה באדם ואמרו במכילתא דיתרו ובעבור תהיה יראתו על פניכם יראתו זה בושת פנים סימן טוב באדם שהוא ביישן. ומה הצד י"חם הכתוב עשיית כתנות עור והלבישם אל השם ללמדך שהכסוי בבגדים הוא רצונו של מקום ושנאו לפניו ההולך ערום. ואם כן הדבר הנה הוא רחוק לומר

עזניע האדם למעלה זו ע"י הטאו במאורע הנחש אלא על כרחך שיכון הכתובים כמו שאמרנו שספר לך הכתוב שקרא האדם שמות לכל חית השדה וראה שהוצרך לעזר וייצר לו ה' את האשה וכאשר ידעה קרא אותה חוה כי היא היתה אם כל חי ומעתה הרגישו בעצמן הרגשת הבושה ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם. וכל זה היה קודם החטא והבושה ויעש ה' ביום נברא בו ביום הוציאו תולדות כמ"ש בב"ר פכ"ב בפסוק ותהר ותלד את קין ובכמה מקומות, וקללת חוה בהרבה ארבה אלעתיר היתה. וע"כ אמרו בפדר"א פ"ד ואירא ממעשי כי עירום אנכי מצווי שני כי עירום אנכי מה היה לבושו של אדה"ר עור של צפורן וענן כבוד מכוסה עליו כיון שאכל מפירות האילן נפשט עור צפורן מעליו וראה עצמו ערום ונסתלק ענן הכבוד מעליו שני ויאמר מי הגיד לך כי עירום אתה וגו' וכו'. ובב"ר פ"כ אמרו בתורתו של ר"מ מצאו כתוב כתנות אור אלו בגדי אדה"ר וכו' יצחק רביא אומר חלקים היו כצפורן ונאים כמרגליות וכו'. ושם פ"ט אמרו וידעו כי ערומים הם אפי' מצוה אחת שהיתה ביון נתערטלו הימנה. מבואר מזה שלדעתם מ"ש ויעש וגו' כתנות עור היה קודם החטא. ואמרו וידעו כי ערומים הם אם שנתערטלו מלבושי כבוד שעשה להם השם או שהיא מליצת הלשון שנתערטלו מהצווי. ואמרו והנחש היה ערום וגו' כל ספור זה המאורע אינו אלא מוסגר בין הרביקים כדי להודיעך כאילו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע. ועל יסוד פירושם זה לא הפסיקו בפרשת והנחש כלל אפי' בסתומה. ואל יהי הפירוש הזה רחוק בעיניך שענין זה שהנחש בא על חוה היא כהאגדות המפורסמות כאשר אעריך כאן. בב"ר פ"ה הוא לר' יהושע בן קרח שהנחש נתאוה לה. שם פ"כ ר' אסי ור' הושעיא בשם ר' אחא א"ל הקב"ה וכו' אתה בקשת להרוג את אדם ולישא את חוה. והוא ג"כ באדר"נ פ"א ובסוטה מ' ע"ב ובתוספתא שם פ"ד ולשון רש"י שם נתן עינו בחוה ובא עליה והיינו דכתיב הנחש השיאני לשון תשמיש ונשואין הוא. בפדר"א פכ"א בא עליה רוכב נחש (דהיינו הסמאל כמו שהוא שם בפ"ג) ועיברה את קין ואח"כ בא עליה בעלה אדם ועיברה את הבל. והועתק בילקוט בראשית ר' ל"ה. ועפ"י תרגם יונתן והאדם ידע וגו' ואדם ידע את חוה אתתיה דהוה חמידת למלאכא ואעדיעת וגו' ואמרת קניתי לגברא ית מלאכא דהו. וביבמות ק"ג ע"ב וע"ז כ"ב א"ר יוחנן בשעה ששבא נחש על חוה הטיל בה זוהמא ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן וכו'. ועיקרו בשבת קמ"ו ע"א ור' אשי אמר שם לר' אחא בריה דרבא דגרים הוו מוליהו על הר סיני ור' אבא בר כהנא שם סבר דפסקה זוהמא מאבותינו אחר ג' דורות שיעקב הוליד י"ב שבטים שלא היה בהם שום דופי. וגם שם פרש"י הנחש השיאני לשון נשואין ובלי ספק שמיצא כן באיזו מדרש. והנה נחלקו אלו האגדות אם בא עליה באכת או שרצה לישא אותה או שלא היה נחש כ"א מלאך שרכב עליו ועכ"פ בעיקר הענין אגדה מפורסמת היתה. ואל תתמה על האגדה זו שלדעתם וכאשר תורה פשטות הכתובים הנחש הזה קודם שנתקלל היה במעלה גדולה מכל החיות והיה יותר דומה אל מין האדם מרמיון הקוף. שהיה בעל ב' רגלים ועומד בקומה זקופה ועורו חלק ומדבר כבני אדם כמבואר כל זה במדרשים. ומיון שאגדה מפורסמת היתה ולא המציאה איזו דרשן א"כ כך היתה קבלת האומה בספוריה והגרותיה אלא שהתורה חסה והעלימה הענין המכוער הזה וסיפרה מאורע הנחש כמאמר מוסגר בין הרביקים.

ואמנם עשו בפסוק אל האשה אמר סתומה מכאן וסתומה מכאן והפסיקו בין דינו של נחש לדינה של חוה ובין דינה של חוה לבין דינו של אדם ועשאום לג' ענינים הוא עפ"י יסוד ההלכה אין דנין שני דינין כאחד ואפי' נואף ונואפת אלא דנין את הראשון ואח"כ דנין את השני (תוספתא דנענים פ"א) ולכך חלקום לג' ענינים לומר שלא נדונו כאחת. ויותר נראה שעשו זה ההפסק ג"כ עפ"י דברי ר' יעקב דכפר חנין דגרסי בירושלמי דסוטה ריש פ"ז א"ר יוחנן בשם ר' אלעזר בי ר"ש לא מצינו שדבר המקום עם אשה אלא עם שרה בלבד והא קתיב אל

האשה אמר הרבה ארבה א"ר יעקב דכפר חנן על ידי התרגמן. כל"ו ע"י מלאך וכעין זה ג"כ בשם ר' יהודה בר סימון בב"ר וירא פמ"ח והועתק בב"ר בפ"כ בפסוק אל האשה אמר. אבל עם הנחש השכינה בעצמה דברה כמ"ש בב"ר פ"כ הכל משמשין וכ"ו חוץ מנ"י וכ"ו מפני שהשכינה בעצמה דברה עמהם ואלו הן אדם נחש דג וכ"ו. ואולי שנסתייעו לזה מללא כתיב ואל האשה אמר אלא כתיב אל האשה. ולכך עשו לזה הפסוק סתומה מכאן וסתומה מכאן.

ואמנם עשו הן האדם היה וגו' פתוחה שבאמת עיקר הסיפור מבריאתו של אדם וחווה נשלם בפסוק ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וגו' כמו שאמרנו וכאן התחיל בסיפור אחר. אלא כרי להבין ענינו של זה הסיפור הקדים לך והכניס בין הדברים מאמר והנחש היה ערום וגו'. ודעתם שכל זה הסיפור עד וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו' כולו פרשה אחת ולא הפסיקו בפתוחה עד וירא ה' כי רבה וגו'. וכן עשו מן וירא ה' כי רבה וגו' עד אלה תולדות נח פרשה אחת קטנה והפסיקו בה בפתוחה. וב' אלו הפרשיות הם כפרש וכלל. שהפרשה הא' פורטת מעשה האדם ותולדותיו מעת הגרשו מג"ע עד דורו של נח והפרשה הב' היא כוללת הענינים בקיצור. ולא באה פרשה זו אלא להודיע לך אך רעת האדם רבה והולכת בארץ. ועשו והאדם ידע את חוה וגו' סתומה שאין זה אלא מאמר מוסגר שפירשו ידע מכבר קודם שגורשו שבו ביום שמשו בו ביום נולדו ואמרו בב"ר והאדם ידע ר"ה ור' יעקב בר' אבין בשם ר' אבא בר כהנא אמר לא שמשו בריה קודם לאדה"ר וידע אין כתיב כאן אלא והאדם ידע את חוה אשתו הודיע ד"א לכל. לא שבאו לפרש לשון ידע כמו הודיע אלא שפ"י ידע מכבר והוא הדרשן הוסף על זה שאדה"ר הודיע ד"א לכל. ולדעתם כולו ענין אחד עד זה ספר תולדות אדם להודיעך איך רעתם רבה והולכת עד דורו של אנוש שגורונו בו שעלה הים והציף העולם כמו שאמרו בב"ר שם ובכמה מקומות. ולא הפסיקו זה ספר תולדות אדם אלא בסתומה שאין כאן פרשה בפני עצמה אלא שהוא חוזר ופורש תולדותיו של שת. ואמרו זה ספר לומר שהיא העתק מספרו של אדה"ר וכמו שאמרו בב"ר שם זה ספר תולדות אדם כתיב גלמי ראו עניך ועל ספרך כולם יכתבו וגו' וכ"ו כבר הם כתובים על ספרו של אדה"ר. ואמרו שם אפי' סרגולו של ספר אדה"ר למרו שני זה ספר הוא וסרגולו.

עוד אני רואה להעיר בענין פרשה זו שנמצא לבעלי האגדה שפירשו אלה תולדות השמים והארץ נמשך אדלעיל. דוגמת אלה דברי הברית וגו' דברים מ"ח שלפי בעלי המסורה וחלוקת הקפיטולי היא נמשך אדלעיל. ואמרו בב"ר פ"יב ר' עזריה בשם רבי אמר כלפי מעלה הרבר אמור וכ"ו ועל יסוד זה פירשו שם ג"כ אלה תולדות השמים והארץ בהבראם בוראם משבתם וכ"ו. ולפ"ז היה ראוי להיות סדר והיה ראוי להיות ההפסק בפסוק וכל שיה השדה וגו'. וצ"ל לדעת אלו הדרשנים שסדר שנחלק הוא כאן וכבר יסר ר"א בריה"ג במדותיו מדה זו שלפעמים נחלק הסדר ודון מינה שלפעמים סדר במקום שצריך להיות הפסק.

הפרשה הג' היא זה ספר תולדת אדם וגו' עד אלה תולדת נח. וכבר אכרתי שהיא עיקר התחלת הספר ולכך כתוב עליו זה ספר תולדות אדם ולא אמר אלה תולדות אדם ופרשת אלה תולדות השמים וגו' המוקדמת לה אינה אלא כמו פתחה. ויפה חילקו כאן בעלי הקפיטולי אבל מה שעשו סימן וי"ו בפסוק ויהי כי החל האדם עד ויאמר ה' לנח הרחיקו בזה את הקרובים והרחיקו את המקורבים. וכבר הזכרתי שבעלי המסורה עשו כולה פרשה אחת עם ויאמר ה' אלהים הן האדם וגו' ועשו מן וירא ה' כי רבה וגו' עד אלה תולדת נח פרשה בפני עצמה. והנה עשו כל דור ודור ענין בפ"ע והפסיקום בסתימות. והסתימות הן זה ספר. ויהי שת. ויהי אנוש. ויהי קינן. ויהי מהללל. ויהי ירד. ויהי חנוך. ויהי מתושלח. ויהי למך. ויהי נח. ויהי סתומות וירא ה' פתוחה א"י. (וכן רמז בעל מנחת שי על אילו הסתומות אלא שחסר בו ויהי קינן ויראה שאין זו אלא

השמטת הדפוס). ומסגנון לשון הכתוב שמתחיל ויהי נח בן חמש מאות שנה וגו' ושינה בו הסגנון ולא אמר ויהי נח חמש מאות שנה ויולד מראה ששיכון הכתוב נמשך למטה עד ונח מצא חן בעיני ה'. ויפה עשו בעלי המסורה שלא הפסיקו ויהי כי החל האדם אפי' בסתומה ובעלי הקפיטולי שגו כמו שהזכרתי. אלא שלפי דרכנו היה ראוי להיות כולה סדור עד ונח מצא חן וגו' ובעלי המסורה עשו מן וירא ה' כי רבה וגו' פרשה בפ"ע כמו שהזכרנו. ואילו הגו' פרשיות הם ב' מגילות והם מגילות מעשה בראשית ומגילת אדם ותולדותיו עד נח. ואח"כ מתחלת מגילה אחרת אלה תולדת נח וגו'.

המגילה הגו' היא אלה תולדת נח עד אלה תולדת שם וכוללת ב' פרשיות פרשת אלה תולדת נח ופרשת ואלה תולדת בני נח. ולפי שהם מגילה אחת כתוב בה ואלה. וכבר עמרו בעלי הגדה על הברל בין אלה ובין ואלה אלא שהם עשו מדה לדרוש בה דרך הגדה ואמרו בב"ר פ"ל ובכמה מקומות בשם ר' אבוהו בכל מקום שנאמר אלה פסל את הראשונים ואלה מוסיף על הראשונים וכו'. וכלל זה ברור שמלת אלה נאמר במקום שאין לו שיכון למה שלמעלה הימנו והיא מגילה בפני עצמה אולם ואלה נאמר במקום שיש לו שיכון למה שלמעלה הימנו שהיא באותה מגילה עצמה. ובעלי המסורה הפסיקו ג"כ אלה תולדת נח בפתוחה.

הפרשה הדו' שהיא אלה תולדת נח מסיימת ויהי כל ימי נח וגו' והפסיקה בעלי המסורה בג' סתומות שהם א' ויאמר אלהים לנח קץ כל בשר. ב' וידבר אלהים אל נח לאמר צא מן התבה. ג' ויאמר אלהים אל נח וגו' ואני הנני מקים את בריתי וגו' (ברמב"ם איתא ויאמר אלהים לנח והיא מ"ט) ופתוחה אחת והיא ויהיו בני נח היוצאים מן התבה. והנה הפסיקו בוואמר וגו' קץ כל בשר שהיא ענין אחר שמתחיל כאן צווי השם לנח ורנו כולו כענין אחר עד יבשה הארץ. וכבר היה מקום להפסיקה לענינים שונים. א' ויעש נח ככל אשר צוה אתו אלהים כן עשה שהיא שיכון לעשיית התבה שלמעלה הימנו כמ"ש בב"ר סוף פ"א וכמו שהפסיקו שם בעלי הקפיטולי. אולם ויעש נח בתרא הוא נמשך למטה הימנו והיא שיכון לכינוס בהמה חיה ועוף כמ"ש בב"ר פ"ב ואשר יורה על אמתת זה הפירוש היא שאין מסיים בו כן עשה כדלעיל. שכן מצינו בכל מקום שנאמר כן לסיום חזור וכופל בו כמו ויעשו וגו' כן עשו דפסח בפ' בא ודשלוח טמאים בפ' נשא. ועכ"פ היה מקום להפסיק שהרי אחריו אמירה אחרת ויאמר ה' לנח וגו'. ב' בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו'. ג' ויהי המבול ארבעים יום על הארץ. ד' ויזכר אלהים את נח שהפסיקוהו ג"כ בעלי הקפיטולי ובזו היה מקום לדונה כפרשה בפתוחה. ה' ויהי מקץ ארבעים יום. ויהיו בה ד' סתומות ופתוחה אחת. אולי שהיא עפ"י הדרוש בב"ר ריש נח כעבור סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם כעבור סופה ואין רשע זה דור המבול וצדיק יסוד עולם זה נח. ועל כן לא הפסיקו בה אלא ירא נקרא כולו כענין אחר כעבור סופה.

ואח"כ הפסיקו הדיבור צא מן התבה מן האמירה ואני הנני מקים שהם ב' ענינים. כענין הא' מסופר מהיציאתו מהתבה ובנותו המובת ומהכשחת השם אותו ושברכו ושצוהו. ובענין הב' מסופר מהקמת ברית הקשת. וכבר נחלקו לדיבור ואמירה ועל כן הפסיקו. ובעלי הקפיטולי הפסיקו בוברך אלהים וזה טעות שהברכה היא נמשכת על הבאתו הקרבן. ושיכון הכתובים וירח ה' את ריח הניחח. ויאמר ה' אל לבו. ויברך אלהים את נח. והפסיקו ויהיו בני נח וגו' בפתוחה ועשאוה פרשה שכולה מאורע אחר שאין לו שיכון עם מאורע המבול.

הפרשה הדו' היא ואלה תולדת בני נח עד אלה תולדת שם והיא נפרדת בפתוחה ממה שלמעלה הימנה וגם בעלי הקפיטולי הפסיקוהו. וכוללת פירוד האומות לשם חם ויפת ומאורע ההפלגה. ויפה הפסיקו בין אלו הב' חלקים בעלי הקפיטולי ובעלי המסורה בפתוחה אלא ששגו בעלי הקפיטולי לחבר אלה תולדת שם עם ויהי כל הארץ. עוד הפסיקו בעלי המסורה בסתומות בפסוק וכנען ילד ובפסוק ולשם

יֵלֵךְ. וְלִפִּי טָבַע הַעֲנָן הָיָה רְאוּי לְהַפְסִיק בֵּין בְּנֵי יִפְתַּלְבְּנִי חָם וּבֵין בְּנֵי חָם לְבְנֵי שָׁם. אֲמַנָּם הַפְסִיקוּ בַּפְסוּק וּכְנַעַן יֵלֵךְ לְדוֹנֵהוּ כְּעֲנָן בַּפִּי' אֲפִשֶׁר לֹאמַר שֶׁהוּא מִשׁוּם חֲשִׁיבוֹתָא דִּיאִי שְׁמִמֹן לֶךְ הַכְּתוּב כֹּאן מוֹשְׁבָם וּגְבוּלָם. אוֹלַם מִה שֶׁהוּא תִימָה הָיָה שֶׁלֹּא הַפְסִיקוּ בַּפְסוּק וּבְנֵי חָם וּגוֹי'. וְרֵאִיתִי בְּמִנְחַת שֵׁי שְׁכַתְבִּי וְזִ"ל כְּתַב אֹרֵךְ תּוֹרָה טַעַם הַמִּדְרָשׁ שֶׁעָשָׂה בָּהּ פִּסְקָא אֲעִפִּי שִׁנָּם בְּהַלְלֵי יֵשׁ כֹּאן פִּרְשָׁה כִּי בְּכַל סִפְרֵי סִפְרֵי וִירוּשָׁלַיִם וְאֲשַׁכְנֵהוּ אֵינן כֹּאן פִּרְשָׁה כְּלָל וְלֹא בְּרַמְבַּ"ם וְלֹא בְּמֵאִירֵי זִ"ל עִב"ל. וְאוּלַי לִפִּי שֶׁנִּתְקַלַּל זָרְעוֹ הַבְּלִיעֵהוּ בֵּין בְּנֵי יִפְתַּלְבְּנִי חָם וְעִי"כ לֹא הַפְסִיקוּהוּ וְהַפְסִיק בְּכַנְעַן שְׁעָרָיו הוּא עוֹמֵד וְסוֹפּוֹ לִיפּוֹל בִּיד בְּנֵי שָׁם.

הַמְּנִיחָה הִד' הִיא אֵלֶּה תּוֹלַדַת שָׁם וּגוֹי' עַד אֵלֶּה תְּלֻדוֹת יַעֲקֹב וּגוֹי'. וְרֵאשִׁי פְּרִשְׁיֹתֶיהָ הֵם וְאֵלֶּה תּוֹלַדַת תְּרַח הוֹלִיד תְּרַח הוֹלִיד אֶת אַבְרָם וּגוֹי'. וְאֵלֶּה תְּלֻדַת יִשְׁמַעֲאֵל בֶּן אַבְרָהָם וּגוֹי'. וְאֵלֶּה תּוֹלַדַת יִצְחָק בֶּן אַבְרָהָם אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק. וְאֵלֶּה תְּלֻדַת עֵשָׂו עֵשָׂו הוּא אָדוּם. אֲלֵא שֶׁנִּתְּוֹסַפּוּ בְּהֵן פְּרִשְׁיֹת וּמְגִילוֹת מִסִּיפּוּרֵי מְאוֹרְעוֹת לְאַבְרָהָם וְיִצְחָק וְתְּלֻדוֹתָיו וְכֹאשֶׁר אֲסַדֵּר אוֹתָם.

הַפְּרִשָּׁה הִי' הִיא אֵלֶּה תּוֹלַדַת שָׁם וּגוֹי'. וְיִפְהָ הַפְּסִיקוּהָ בְּעֵלֵי הַמְּסוּרָה מִמָּה שֶׁלִּפְנֵיהָ בַּתְּוֹחָה אֲבָל בְּעֵלֵי הַקְּפִיטוּלֵי קָרְבוֹ אֶת הַרְחוּקִים. וְהַפְּסִיקוּ בְּעֵלֵי הַמְּסוּרָה בֵּין דוֹר לְדוֹר בְּסִתּוּמָה וְהֵם וְאַרְפַּכְשָׁד חִי. וְשִׁלְחָה חִי. וְיַחֲוֵי עֵבֶר. וְיַחֲוֵי פִלְג. וְיַחֲוֵי רַעַן. וְיַחֲוֵי שְׂרוּג. וְיַחֲוֵי נַחֲוֹר. וְיַחֲוֵי תְּרַח. כּוֹלָם שְׁמוֹנֶה סִתּוּמוֹת. וְרוּאָה אֲנִי לְהַעֲיֵד כֹּאן שֶׁכְּשֶׁהוּא אוֹמֵר אֵלֶּה תּוֹלַדַת שָׁם לֹא בָּא לְמַנּוֹת כָּל זָרְעוֹ שֶׁל שָׁם כְּמוֹ שֶׁנִּמְנוּ לְמַעַלָּה וְלִשְׁמָלָה יֵלֵךְ גַּם הוּא אֲבִי כָּל בְּנֵי עֵבֶר וּגוֹי' אֲלֵא בָּא לְמַנּוֹת סִדֵּר הַדְּרוֹרוֹת עַד אַבְרָם. דּוֹגְמָא לְרִבְרֵי אֵלֶּה תּוֹלַדַת יַעֲקֹב יוֹסֵף וּגוֹי' שֶׁלֹּא בָּא לְסַפֵּר אֲלֵא מְאוֹרְעוֹתָיו שֶׁל יוֹסֵף. וְלִפִּי שֶׁעִיקְרוֹ שֶׁל אַבְרָהָם הוּא מִפִּלְג בֶּן עֵבֶר אֲשֶׁר יֵלֵךְ גִּי'כ אֶת יוֹסֵף וְתּוֹלַדוֹתָיו שִׁנִּיָּה הַכְּתוּב אֶת לְשׁוֹנוֹ עַד עֵבֶר וְאַמֵּר וְאַרְפַּכְשָׁד חִי וְשִׁלְחָה חִי. וְזַמְעֵבֶר וְלֵהֲלֵן אֲמַר וְיַחֲוֵי עֵבֶר וְיַחֲוֵי וּגוֹי' שֶׁאֵילּוֹ כּוֹלָם בְּנֵי עֵבֶר וְנִקְרְאוּ עַל שְׁמוֹ. וְהִנֵּה סוּיִם פִּרְשָׁה זֶה הִיא וְיַחֲוֵי תְּרַח וּגוֹי' וְיוֹלֵד אֶת אַבְרָם אֶת נַחֲוֹר וְאֶת הָרָן וְלֹא הַפְּסִיקוּהָ בְּעֵלֵי הַמְּסוּרָה לִפִּי שֶׁבִּשְׂאֵר הַדְּרוֹרוֹת שֶׁנִּמְנוּ הוֹזְכֵר הַמִּשְׁךְ חִייהֶם וּבִתְרַח לֹא הוֹזְכֵר עַד לְהֵלֵן וְיַחֲוֵי יְמֵי תְּרַח חֲמִשָּׁה שָׁנִים וּגוֹי' וְעַל כֵּן לֹא הַפְּסִיקוּ בָּהּ.

הַפְּרִשָּׁה הִי' הִיא וְאֵלֶּה תּוֹלַדַת תְּרַח עַד וְיִמַת תְּרַח בַּחֲרָן. וְנִתְּוֹסַפּוּ מִכֹּאן וְלֵהֲלֵן פְּרִשְׁיֹת בַּסִּפּוּר מְאוֹרְעוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם.

הַפְּרִשָּׁה הַח' הִיא וְיֹאמֵר הִי' אֵל אַבְרָם לֶךְ לְךָ וּגוֹי' עַד וְיִסַּע אַבְרָם הַלֹּךְ וְנִסּוּעַ הַגְּנָבָה וְהִיא הַסִּפּוּר הַרְאִשׁוֹן וְהַפְּרִשָּׁה הַרְאִשׁוֹנָה מְאוֹרְעוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם. וְיִפְהָ הַפְּסִיקוּהָ בְּעֵלֵי הַמְּסוּרָה בַּתְּוֹחָה מִלְּפָנֶיהָ וּמִלְּאַחֲרֶיהָ.

הַפְּרִשָּׁה הַט' הִיא וְיַחֲוֵי רַעַב בְּאַרְצָן עַד וְיַחֲוֵי בִימֵי אֲמֵרָל גַּם זֶה הַפְּסִיקוּהָ בְּעֵלֵי הַמְּסוּרָה בַּתְּוֹחָה מִלְּפָנֶיהָ וּמִלְּאַחֲרֶיהָ וְעֵשָׂו כּוֹלָה סִידוֹר שְׁכוֹלָה הַמִּשְׁךְ סִיפּוּר אֶחָד וְעֵינָיו תְּכּוּפִים זֶה בּוֹה וְהוּא הַסִּפּוּר הַב' שֶׁהִיא הַפְּרִשָּׁה הַשְּׁנִיָּה מְאוֹרְעוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם וּבְעֵלֵי הַקְּפִיטוּלֵי טַעַם בָּהּ וְהַפְּסִיקוּהָ.

הַפְּרִשָּׁה הַיּוֹדֵד הִיא הַסִּפּוּר הַג' וְהִיא פְּרִשְׁתִּי וְיַחֲוֵי בִימֵי אֲמֵרָל עַד אֶחָד הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְכּוֹלָה סִידוֹר שֶׁהִיא סִיפּוּר אֶחָד וְכּוֹמוֹ שֶׁהַפְּסִיקוּהָ יִפְהָ בְּעֵלֵי הַקְּפִיטוּלֵי מִלְּפָנֶיהָ וּמִלְּאַחֲרֶיהָ וְהִיא הַפְּרִשָּׁה הַג' מְאוֹרְעוֹתָיו שֶׁל אַבְרָהָם. אֲמַנָּם בְּעֵלֵי הַמְּסוּרָה הַפְּסִיקוּהָ מִלְּאַחֲרֶיהָ בְּסִתּוּמָה וְאִי"כ דַּעְתָּם שֶׁהִיא עִם אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה פִּרְשָׁה אֶת מַעֲנִימֵי שׁוֹנִים. וּבִאֲמַת פְּלִיגָה בָּהּ קְדַמוֹנֵינוּ דְּגַרְסִינָן בְּבִ"ר פְּמִיד ר' יוֹדֵן וְר' הוֹנָא תְּרוּיְהוֹן בְּשֵׁם ר' יוֹסֵי בֶן זִימְרָא ר"י אֲבִיר בְּכָל מְקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר אַחֲרֵי סִמּוֹךְ אֶחָד מוֹפְלָג וְר"ה אֲבִיר בְּשֵׁם ר"י בֶּן זִימְרָא. וְהִנֵּה רִיב"ז קָבַע מִדָּה בְּלִשׁוֹן אֶחָד וְאַחֲרֵי וְהַבָּאִים אַחֲרָיו נִחְלְקוּ בְּדַבְּרָיו וְכָל אֶחָד וְאֶחָד פִּירְשׁ הַכְּתוּבִים כְּפִי שִׁיטְתּוֹ. וְהִנֵּה אִם נֹאמַר אֶחָד מוֹפְלָג לֹא בָּא הַכְּתוּב לֹאמַר אֶחָד מִלְּחַמַת הַמְּלָכִים אִירַע כֵּךְ אֲלֵא פִירוּשׁוֹ אַחֲרֵי הַרְבָּבִים הָאֵלֶּה מַעֲנֵן הָרַעְבּוֹן וְהַפְּרִידָה מִלּוּט וּמִלְּחַמַת הַמְּלָכִים אִירַע מִה שֶׁאֲסַפֵּר לְךָ. וְעִפִּי' שִׁטָּה זֶה אֲמָרוֹ בְּבִ"ר שֶׁם אֵל תְּחִי חֲכָם בְּעֵינֶיךָ יֵרָא הִי וְטוֹר מְרַע אֵל

תהי חכם בעיניך כמה שאתה רואה בעיניך תאמר שאני מוליד תאמר שאני מוליד ירא את ה' אל תירא אברם. וכוונתם באמרם כמה שאתה רואה בעיניך הוא על האיצטגנינות שראה בה שאינו מוליד. וא"כ פירוש אל תירא אברם מאותות השמים וממזלות. עוד אמרו שם אחר הדברים האלה אחר הרהורי ברית עם נח שאיך מכלה את בניו עמדתי וסוגלתי מצות ומעש' יותר ממנו ודחתה בריתי לבריתו תאמר שאחר עומד וכו'. ועל זה נאמר לו בכלל אל תירא. אולם לשיטה ב' שאחר סמוך הנה נמשך אל תירא על סיפור הקודם ובי' הסיפורים תכופים הם זה בזה וכן פירשו ר' לוי ורבנן בב"ר ר"ל אמר לפי שהיה א"א מתפחד ואומר תאמר אותן אוכלסין שהרגתי שהיה בהם צדיק אחד וכו'. ר' לוי אמר אחריו וכו' תאמר אותן המלכים שהרגתי שבניהם מכנסין אוכלוסין ובאים ועושים עמי מלחמה וכו'. ורבנן אברי וכו' ירדתי לכבשן האש ונצלתי ירדתי למלחמת המלכים ונצלתי תאמר שנתקבלתי שכרי וכו'. והנה דעת המסורה שאחר סמוך ולהראות על סמיכת הענינים ותכפונם לא הפסיקה רק בסתומה.

אמנם אם נשקיף על התחלת הסיפור שאמר ויהי בימי אמרפל ולא אמר ויהי בעת ההיא כמו ויהי בעת ההיא ויאמר אבימלך וגו' ויהי בעת ההיא וירד יהודה וגו'. או ויהי אחרי הדברים האלה כמו ויהי אחרי הדברים האלה ויגד לאברהם וגו'. או ויהי אחרי הדברים האלה כמו ויהי אחרי הדברים האלה והאלהים נסה. ועוד שתלה הדבר באמרפל ובאמת בעל הקורה כדלעומד ומי הוא זה אמרפל שיתלה בו הכתוב כאן. ומה המעם פירשו חז"ל באמת שהוא נמרוד אלא שכינהו אמרפל. וכן אם נשקיף על המקרא ויבא הפליט ויגד לאברם העברי והוא שכן באלני מכרא האמרי וגו' שתאר העברי מיוחד כאן במקומו. הנה נוכל להחליט שכל זה הסיפור הוא מגילה בפני עצמה שנתוספה כאן והיא המגילה החמישית ופרשת אחר הדברים האלה וגו' היא בשיכון אל הפרשה שלפניה וכולן מספרות מהכמתת השם אל אברהם. ועל תתמה בדבר שהרי כבר הודיעונו רבותינו ז"ל שהתורה מגילה נכתבה ושלא נכתבה התורה כמו שנאמרה אי"כ כשנסדרו המגילות לתורה שלימה כבר אפשר לך אופן סידורה על הדרך שאמרנו. (המשך יבא).

העתקות מכ"י ספר יוסף המקנא עם איזה הערות.

מאת חיים אָספּענע הוייס רב בקהל טהארן.

(סיום)

ועתה נרדפה לדעת באיזה זמן חי ה"ר יוסף שנראה שהי' מאסף הראשון, הגה החכם גרעץ (קורות היהודים ח"ו 435) כתב שהוא הר"י מיווני או מיאני ואביו הר"י נתן האפיפיאל וכל הויכוחים שנאמרו בספר זה היו קודם שנת 1198 מפני שבשנה ההוא נתמנה האפיפור איננאצעניץ השלישי ושימש בכהונה כמעט י"ט שנים והוא הודיר שלא לתת שום משרה על שכם איש יהודי וגם צוה שלא יתוכחו הנוצרים עם היהודים בעניני האמונה, אמנם בכל השערותיו יש להטיל ספק, האחרד ידוע שעל כמה איסורים אשר יצאו מפי האפיפור עברו בסתר וכמה נזירות נתבטלו אחר מותו של אותו האפיפור או שלא חשו עליהן כל כך, הן אמת שבעיני ההתמנות שהוא דבר שנעשה בפרהסיא בודאי שטרו את חק האפיפור מאחר שאיננאצעניץ הר"י רודה בחוקה על כל המדינות ובפרט על מדינות צרפת והחרים את העוברים על פקודתו לכן אין ספק שמום שיצא החק מפיו לא הרהיב אחד משרי צרפת לתת גדולה לאיש יהודי בפרהסיא ולכנותו בשם הכבוד, לא כן בדבר הויכוחים הגה ידענו גם ידענו שבכמה איסורים הורו הכהנים היתר לעצמן ובפרט אם ידעו שבטח בהם לב האפיפור או אם חשבו שיש תועלת בדבר כדי להרחיק את היהודים מאמונתם ועשה דוחה ללא תעשה השני.

הנה בספר זה יוספר שה"ר נתן התוכה עם האפיפור גריגאריוס ועל מרחק צריכין אנו ליטר או שה"ר גריגאריוס התשיעי אשר נתמנה בשנת 1227 או שה"ר גריגאריוס השמיני אשר שימש בכהונה רק בשנת 1119 ולפי החלמת החכם גרעין שניהם לא יעלו יפה, דכפי השערה הראשונה ה"ר נתן האפיציאל¹⁶) בשנת 1127 עוד בחיים, אמנם מצינו שבנו ה"ר יוסף העתיק מה שאמר לו ה"ר אברהם ב"ר יצחק¹⁷) ור"א בר יצחק היה רבו וחמיו של הראב"ד שמת (כפי עדותו של הרב המאירי בסבוב למסכת אבות) בעשרים לחדש מרחשון שנת תקיט שהוא שנת 1158 למספרם א"כ ה"ר יוסף יותר מבן שנים שנה ביום שהתוכה אביו עם האפיפור דלכל הפחות היה בן י"ג שנה כאשר שמע את הרברים מפי הר"א בר יצחק ואף אם תמצא לומר שהר"א בר יצחק הנוכח פה אינו רבו של הראב"ד הנה ה"ר יוסף העתיק כמה ויכוחים שהיו לו ולפי דעת החכם גרעין היו כל הויכוחים קודם שנת 1198 א"כ ה"ר יוסף בשנה ההיא כמעט בן שלשים שנה אמנם לא ידענו אם נתוכה אביו עם גריגאריוס התשיעי מיה כשעלה לגדולה וגם לא ידענו אם לא האריך ימים עוד אחרי שהתוכה עם האפיפור ויצא לנו מזה שה"ר יוסף ה"ר קרוב ששים שנה כאשר ה"ר אביו עוד בחיים אשר לאו גולי יומא מתרחיש ואם כפי השערה השנייה שהמתוכה ה"ר גריגאריוס השמיני הנה כמה וכמה ספיקות יעלו על לבנו הידוע שאבי זקנו של ה"ר נתן ה"ר רבינו משולם בה"ר נתן מנרבונא¹⁸) והוא חי זמן רב במאה ה"י"ב למספרם דמצינו בכל בו (הל' קריאת התורה) תשובה לחכמי נרבונא בענין הקריאה בחומשים ובאו על החתום סדרום בה"ר משה אברהם בה"ר יצחק משה בה"ר יוסף¹⁹) משולם בה"ר נתן מאיר בה"ר יעקב ומוז משמע שהר"א בר יצחק החתום פה שה"ר בודאי הר"א רבו של הראב"ד ה"ר קשיש מ"ר משולם מפני שחתם את התשובה קודם לו ואף את"ל שעב"ד ה"ר משולם קשיש ממנו רק שה"ר אברהם ה"ר גדול ממנו בתורה הנה אף אם נאמר שה"ר קשיש מ"ר אברהם (שנפטר בשנת 1158) ערך שלשים שנה אי אפשר שה"ר בן נכדו בשנת 1119 גדול כל כך עוד שה"ר מתוכה עם האפיפור דאף אם נרחיב ונצמצם את מספר שני חיי החכמים ככל העולה על רוחנו אף אם נאמר שאביו של ה"ר יוסף וזקנו וכל

¹⁶ הנוכח בתוספות (תענית ט.) ובפ"י הריב"א על התורה (סוף פ' בשלח).
¹⁷ כס"י ס"ג בויכוח על הקרא שבירמ' ער מתי תתחמקין וכו' נקבה תמוכב שאמר לו חבל אחד Geissler שבא על מיסד דתם והוא השיב לו ע"ז ולבסוף איתא ור"א אברהם ב"ר יצחק אמר לי נקבה תסובב נבר כמו שכתוב בישעי' והחזיקו שבע נשים באיש אחד כך אמר לי במולגיש יוסף".

¹⁸ עיי' מרדכי ב"ב פ"ג אמנם אין להחליף עם רמב"ם שהתוכה עם ר' תם בענין החפיפה בע"ש כמבואר באור זרוע (הלכת נדה שס"ד) ועיין בתום' (נדה ס"ה.) ובס' הישר לר"ת.

¹⁹ שה"ר רבו של ר' זרחי' הלוי כמ"ש בהמאור (חולין פ"ג ובכ"מ) והנה החכם ר' יעקב רייפמאן רצה להוכיח (בספרו תולדות ר"ה) מ"ש בהמאור (ע"ז פ"א) שבשנת תת"ק לב"ע היתה שנת השמיטה שספר המאור נתיסד קודם שנת תתק"ז דאל"כ ה"ר לו להזכיר שנת תתק"ז או שנה הסמוכה לזמנו שרותה. שנת שמיטה ומטעם זה הוסיף לומר שר"ת נפטר קודם תתק"ז מפני שנוכח בספר המאור בהוספת מלות, ז"ל, אמנם כבר הוכיח גרעין שר"ת ה"ר עוד בשנת תתקל"א בחיים. והרא"י שהביא ר"י רייפמאן אינו נכונה דשם נאמר בזה"ל, ודע שבשנת תת"ק לב"ע היתה שנת השמיטה לפי חשבון זה ושנת ה' אלפים תה"י שנייה בשבוע" א"כ לא היתה כוננת הר"ה רק להורות יחוס שנות המאה לשני השמיטה כדי לפחד סוג' התלמוד בע"ז שם וכל המעיין שם יראה שכנים דברו אך כמה שהוכיח רייפמאן שהר"ה ה"ר קשיש מאור מ"ה שנים כאשר חיבר ספר המאור בודאי יפה כיוון ואביו של הר"ה נראה שנפטר בעת שחיבר את ספרו דככ"מ פ"ט אמר, וכ"כ אבא מרי ז"ל במגילת נחמה' ובמסכת זו פ"א הזכיר את אביו (מה שהקשה לרבו ר"מ) כאילו ה"ר בחיים.

הדורות אשר היו לפניו עד ר' משולם היו בכורים לאביהם הי' ה"ר נתן אשר התוכח עם האפיפור לכל הפחות בן כ"ה שנה במות אביו וקניו אשר גם זה הוא מן נמנע אמנם החכם גרעין כתב (שם 170) שהאפיפור המתוכח הי' אלכסנדר השלישי שנתמנה בשנת 1160 ואפשר שחשב בן מפני שלא נזכר בכ"י ספר יוסף המקנא שבהאמבורג שם האפיפור ובאמת מצינו ג"כ בכ"י שבפאריס בס' ל"ז ויכוח האפיפור עם ה"ר"ג על הפסוק דרך כוכב מיעקב⁽²⁰⁾ וגם שם לא נזכר שמו של האפיפור לכן אמר שבודאי הי' המתוכח אלכסנדר מפני שבשנת 1160 חלקו גדולי הכומרים לחצי קצתם בחרו באלכסנדר השלישי וקצתם בחרו את וויקטאר הרביעי והוצרך אלכסנדר לישב זמן רב בצרפת אמנם כבר העתקתי לעיל שהאפיפור גרינאריוס התוכח עם ה"ר נתן, וגם מה שהחליט גרעין שכל הויכוחים היו קודם 1189 אינו נכון שהרי כמה ויכוחים נזכרו פה שהיו להם עם החובלים Flagellanten Geissler והנה ידענו שבמאה ה"ב עוד לא משהה מספחת כת החובלים.

אמנם אם נעיין בספר זה יבורר לנו כי עיקר כוונת המאסף האחרון לא היתה אלא לאסוף באסיפה את הויכוחים למען ידעו דורות הבאים להשיב לשואלם דבר וע"פ רוב כתב התשובות בשם אמרם אך לא דקדק כל כך להודיע לנו מי היו האנשים הנקראים בשם ה"ר יוסף וה"ר נתן אם היו האחרונים שבמשפחתם או לא דהנה מצינו כמה דברים שנאמרו פעמים בשם, אבא מרי נ"ע" ופעמים בשם ה"ר נתן נ"ע" (ופעמים בלי הוספת נ"ע) או בלשון, וה"ר"ג השיב" או, שמעתי שה"ר"ג השיב" פעמים בשם, דודנו ה"ר יוסף מקרמ" ופעמים בלשון, השיב ה"ר"ג מן קרמטס אחי אם אבא מרי נ"ע" ופעמים, שאל כומר אחד לה"ר יוסף בה"ר נתן נ"ע האפיציאל בכנור" ואח"כ נאמר, והשבת" ופעמים, השיב אחי ה"ר יוסף הקדוש ה"ר אליהו⁽²¹⁾ ופעמים, אני יוסף השבתי לו כמ"ש וקני ה"ר יוסף בשם אביו ה"ר נתן בן משולם, וכבר הערתי לעיל על איזה עירכוני לשונות בספר זה ובפרט שפעמים חתם בסוף הסימן יוסף או יוסף בה"ר"ג ודומיהן, ומטעם זה אין ספק שכמה דברים שקע פה המאסף ה"ר שמואל שלא יצאו מכתב ידו של ה"ר יוסף האחרון שבמשפחתו והרבה ויכוחים שנאמרו בשם ה"ר נתן אינו מה"ר"ג אביו אלא מאחד מן הקדמונים שבדור ומצינו ג"כ בספר פענח רוא (פ' ראה) ויכוח שהי' לו לה"ר"ג בן רבינו משולם עם מין אחד על דבר אריכות הגלות לכן אני אומר שבכל סימן וסימן שלא בא על החתום יוסף או יוסף בה"ר"ג ספק בידנו אם הוציא המאסף את הרבירים מכתב ידו של ה"ר יוסף או מנימוקי ה"ר אליהו מטריט אך פעמים עירב את המאמרים ומביא בסימן אחד מה שמצא בכ"י של ה"ר"ג ובנימוקי ה"ר אליהו ופעמים ג"כ מה שהוסף הוא מדעתו כגון בס' נ' ונראה ששם כינה את ה"ר יוסף בשם בעל התשובות ובודאי הי' ה"ר אליהו ששמע פי' הפסוק מפי ה"ר יום טוב מיאני דה"ר יום טוב נהרג בשנת 1190 בלאנדאן ובודאי ישב שם איזה שנים קודם שנהרג אמנם ה"ר יוסף הי' חי באמצע

¹⁰ וזה דבר הויכוח האפיפור שאל מי הוא אותו כוכב והשיב לו אותו כוכב סימן קללה הוא דכתיב . . . וקרקר כל בני שת , א"כ ישמיד כל העולם שכולם באו משת ועוד הבט אחריו והי' אדום ירשה וגו' בימיו תגלה אדום עוד כתיב והאביר , שרוד מעיר היינו משעיר שדבר בו הכתוב ראה מה כתיב או מי יחיה וגו' מהו , משומן אל כיעשה עצמו אלוה וצים מיד כתיים וגו' שתק האפיפור וידום בפנים זועפים , א"ל ה"ר"ג מדוע אתה מחריש קרא עוד אמר מה אקרא וגם הוא עדי אובד פי' והו , רומי ואתם מה אתם מפרשים אמר לו באהבתו א"ל על דוד ומה וקרקר כל בני שת , א"ל היא עיר טואב ונקראת שאון והו שכתוב בירמ' וקרקר כל בני שאון .

²¹ אין זה ה"ר אליהו שהתוכח עם ר"ת בענין עשית קשר תפילין בכל יום (תוס' מנחות ל"ה :) דבאור זרוע (הל' תפילין תקע"ט) כינהו בשם ר' אליהו מפאריס אמנם הוא הקדוש ר' אליהו מאברויק הנזכר בתוספות (זכחים י"ד : יומא נ"ז.) וידוע שהתוספות למס' זכחים ויומא נתיסדו באמצע המאה ה"ר"ג למספרם או בחצי השני" למאה ה"ר"ג והיינו התוספות על אלה המסכתות כמו שהן לפנינו.

המאה ה' (22) למספרם ובעת שרבו להתוכח עם היהודים והחלו המשוטמים לדבר סרה נגד חכמי תלמוד השתדל ה"ר יוסף לאסוף הויכוחים וזה ה' בזמנו של ה"ר יהואל מפאריס אשר התוכח עם המשוטמ דונין בפרהסיא 1240 במקודת המלך ואביו הר"ג התוכח עם גריגאריוס התשיעי וכנים דברי החכם צונג שאמר שהר"ג חי בעת ההיא וכ"ר החכם קיש במכתב חרשו לרעץ (שנת 1874) רק שלא בירר לנו ראייתו ואין ספק שהר"ג נתמנה לאפיפיאל אחר מות האפיפור איננאצענג השלישי ובנו קראו בשם ראש המדברים כי בודאי ה' חשוב מאוד בעיני בני דורו וה' דורש טוב לעמו.

ועתה אעתיק איזה מאמרים מן הויכוחים שעל ספרי הכתובים וע"פ רוב הזכיר המאסף מה פירושי ה"ר יוסף בכור שור ורק במקומות מעטים הזכיר את ה"ר נתן. ס' ק"ו, אשרי האיש שאל לי הגמון ממנש מהו אשרי האיש והלא אין האישור בא אליו עד שנולד א"ל לא אלא כי האישור בא לו קודם שנולד בעורו במעי אמו שכן מצינו בירמ' שא"ל הקב"ה בטרם אצרך בבטן ידעתך לך נקט אשרי ברישא' אמו. ס' ק"ז למה רגשו נים אומרים שהוא מדבר על נצורי²³). . . כך פתר בכור שור למה רגשו נים כמו שמצינו וישמעו פלשתים כי משחו את דוד וגו' ולאומים וגו' לפי שה' בהם ה' סרנים . . . אז ידבר אלימו באפו כמו שגנא' וישאל דוד וגו' וכתוב וה' בשמעך קול הצעדה וגו' ואני נסכתי מלכי זה מדברי הקב"ה שאמר למעלה אז ידבר אלימו באפו אני נסכתי את דוד שהוא מלכי מלך שיש לי כמו שיאמר מן נשיא נשיאי ומן עבד עבדי כך מן מלך מלכי אספרה אל חק כמו חקת עולם דבר שאינו נפסק ולדתך גדלתך כמו בטרם הרים יולדו וכן אם יולד גוי פעם אחת שכ"כ ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ שאל ממני כשתרצה לרדת למלחמה המלך בי כמו וישאל דוד בה' לאמור האעלה אחרי פלשתים התתנם בידי השכילו הוסרו קחו שכל וטמר כי טוב עבור את ה' ע"כ אמרתי עבורו את ה' וגו' נשקו בר כאן טעה יראמיא²⁴) אשר העתיק להם הקריה כי בר משמע בן ומשמע נקיות וברירות ומשמע דין וכמה פנים ומעה כאן לוטר כי בר זה פתרונו בן ואינו אלא לשון ברירות²⁵) שה' דוד מזהירם לעבוד את ה' ביראה כענין פסוק של מעלה ואומר להם נשקו בר נשקו עצמכם בברירות פן יאנף יגרג'ו שיי"ץ פ"א ואני נסכתי מלכי אמר דוד עוד עשה לי הקב"ה טובה גדולה שאני נסכתי את מלכי את שלמה בני בחיי נעשה מלך ונמשח אספרה אל חק עד כאן ניבא על עצמו מכאן ואילך מדבר על שלמה בני היום גדלתך שאל ממני כענין שגנא' שאל מה אתן לך נשקו בר דוד ה' אומר היו עובדים לבני ונשקוהו שכן דרך כל המתעריבים לאדוניהם לנשק אותם פן יאנף הקב"ה שאמר למעלה עבורו את ה' אשרי כל חוסר כי כך אמר דוד אחרי שסיפר הטובות שעשה לו הקב"ה בו בהקב"ה שבו דבר למעלה בפסוק.

ס' ק"א כי לא תעווב נפשי לשאול, הם אומרים שכל הגשמות הולכים לנהיגם וזה קשה להם שאפי' לראות לא נתנו הקב"ה לרוד ופיטפט כנגדי גלה אחד וה' אומר שה' מודה דוד להקב"ה על שלא ינחווה לעולם לשם אלא מתנבא שעתידי להעלותו משם אמרתי לו א"כ מהו לא אתן חסידך דמשמע מתוך חסירותו בא כך שניצל מנהיגם ומאי רבותי והלא עושה בן לאחריים ועוד כתיב לא נתן וגו' והוה נהיגם שהרי כתי' וישכב דוד עם אבותיו ויקבר בעיר דוד א"כ אין שחת זה אלא נהיגם והוה פתרונו שמרני אל מתפלל ה' שלא ירד לנהיגם אמרתי לה' אלי אתה טובתי כל עלך ה' אומר לאומות העולם כך אתם אומרים טובתי כל עלך אין כל הטובות עלך לקדושים וגו' כך

²² הויכוח שהביא גרעץ (ח' 437) מספר יוסף המקנא משונה קצת בכ"י שבפאריס ולבסוף כתוב שם "מיד התל בהם הרגמון משנאץ ואמר להם אם אין האיש דהו חשוב לכם להשיב נבקש גדול ממנו" ונראה שהרגמון משנאץ הוה אחרת עמו בעיני האמונה.

²³ השאלות ורובי התשובות ידועות. Hieronimus²⁴ אשר תרגם את התנ"ך ללשון לאטיין.²⁵ וכן דעת רש"י.

ה' אומרים שהם הולכים לבקש הקרושים ומתפללים להם ועושין אותם עיקר ואדיר, כל זה מדבריהם ירבו עצבותם דוד ה' מקללם למה לפי שאחר מחרו . . . וכל הנבואות הנבואות על העתוד מהררים ביאת הנבואה . . . בל אשא שמותם של אותם קרושים על שפתי אבל אני ה' מנת חלקי, שפיה עלי יקרה בעיני אותה נחלה אברך את ה' אשר יעצני לברר לו חלק זה . . . לראות שחת אפילו ראוי בעלמא . . . אורח חיים אורח הג'ע חיים זהו נ'ע והעד והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים . . .

ס' ק"ז, "אלי אלי . . . מיד בלב יחידתי רש' פי" על כנסת ישראל והר' בכור שור פי' על דוד שחזר לצקלג וכתי' כי אמרו כל העם לסקלו, כי לה' המלוכה וגו' ונפשו לא חיה משומד אחד שאלני לפני הגמון מקדש סלו (ע"ז) הר' בכור שור פי' כלומר כל אחד ואחד נפשו לא חי' וכן פי' הרשב"ם אך השבתי לאותו משומד כי לה' המלוכה המלוכה והמחזיק בה לה' והיו ומושל בנוים אותו שמושל בנוים כמו הקוסר ומלך אחר. אכלו וישתחו לחצר המלך אוכלים כל מעדני עולם, לפניו יכרעו הכל כורעים ומשתחיים למלך והוא עצמו נפשו לא חי' . . .

ס' קט"ו, "אשרי נשוי פשע וגו' שאלני כומר אחד למי אתם מתודים א"ל להקב"ה א"ל ואי אתם מתודים לחון שלכם²⁶ א"ל לאו א"ל והבתיב מכסה פשעיו לא יצליח והקשתי לו א"כ קשה קראי אהרתי דכתי' אשרי נשוי פשע כמוי הטאה אמרתי לו מכסה פשעיו שאינו מתודה להקב"ה לא יצליח שכ"כ והתודה על חטאתו אשר חטא. ובסמור זה כתי' אודה עלי פשעיו וגו' לפי שאין בה למחול אלא ביד הקב"ה דכתי' כי עמך הסליחה מלך ב'ו אם סרח עליו אחר מעבדיו אם יש לו אוהב בחצר המלך או אדם חזק יכול להפיסו בכח אבל הקב"ה אינו כן אין אדם יכול להיות עונו נמחל בזולתו הקב"ה לבדו ולכך תורא וזה השיב ה"ר נתן אל האפיפור²⁷ אבל לגלות עונו לשום אדם (לשום אדם) ע"ז נאמר אשר נשוי פשע כמוי חטאה".

ס' קט"ז, "רחש לבי דבר טוב הם פותרים²⁸". . . וזה פותרים משביל שיר ודירות השיר הזה ה' של אהבים רחש לבי המזמור ה' על שלמה יפית כמו שנא' וה' אהבו ד"א הוצק חן על שם החכמה שהוא מוציא משפתך כענין שנא' וכל הארץ מבקשים את פני שלמה לשמוע חכמתו חנור חרבך ואתו חרב הודך, והדרך צלה ויכב הדרך ה' לך למרכבת ומה תרכב על דבר אמת וגו' ותורך נראות כשתכנס בדבר הדבר יורך ותראה בו חכמות רבות וכן אמרו רבותינו הבא לטור פותחין לה, הציך שנונים מעשיו הטובים הם החצים העוורים לו עמים יהיו תחתך והם יפלו באן נקוד אתנחאת לךך נראה כי בלב אויבי המלך אינו מוסב אל עמים תחתך יפלו אלא המקרא הזה מסורס והוא כמו הציך שנונים בלב אויבי המלך עמים תחתך יפלו ולפירוש המינים כך פתרונו הציך שנונים עמים תחתך יהיו למה כי יפלו הציך בלב אויבי המלך כסאך אלהים כענין שנאמר וישב שלמה על כסא ה' למלך . . . אהבת צדק כשנלה לו הקב"ה . . . לא שאל אלא לב להבין לשפוט את ישראל לעשות משפט צדק ע"כ משחך וגו' שמן ששון יותר מחברך שלא ה' בכל המלכים גדול כמוהו . . . בנות מלכים כמו ואתנה אתהן לך לבנות פי' עירות גדולות של מלכים מבקרות אותך לשמוע חכמתך שגל זו מלכת שבא . . . ויש פותרים אותה על בת סרעה . . . וי"א בת שבע דכתי' וישם כסאו לאם המלך, שמעי בת י"א זו בת פרעה וי"א שהיא רחלם שקורא בת כמו בת ציון בת צור כלומר העם אשר בו עבדוהו

²⁶ ראה זה כמה דעות זרות ה' להם כענין דתי ומנהגי בני ישראל היושבים בקרבם וכבר העיר ע"ז החכם שפרענונגר בספרו "חי' ותורות מחמד" וכתב שאף בזמנינו מצינו שבעלי אמונות שונות לא השתדלו להבין דתי האמונה האחרת וע"י נתפשטו כמה דעות זרות עד נעשה האמונה צחוק בעיני המון העם.

²⁷ שהבאתי לעיל, לכן אין להטיל ספק בויכוח זה אף שנכתב בשולי היריעה.
²⁸ לא רציתי להאריך בשאלות שהציעו לפניו ובתשובותיו שהם דברים של מה בכך.

ויתפאר בכס וזה ויתאו המלך יפך ובת צור זה חירם מלך צור עשירי עם אילו אנשי צור אשר סחריה שרים וגו' כל כבודה מתוך חשיבותה המלוכשית משפיעות ההב אותה הכבודה לרקמות תוכל לחלק בתולות אחרי מובאות הנערות הראויות לשמשה כדרך בנות מלכים וקורין אותן דמוישילשי תחת אבותך כמשמעו אך שמעתי מה'ר אברהם בהג'ר (?) יצחק אבותיך תאבתך כמו אבתי ולא אבה וזהו פתרונו כמו שתראה והיו בניך אומרה שמך בכל דור דרבו של דוד ה' לדבר בהקב'ה בפסוק האחרון. ס' קי"ח יקום אלהים וגו' (29). . . וכן פי' הר"י בכור שור שבמקום שמדבר בהילוכו שמים וארץ מתפחדים ממנו וכן ותנעש ותרעש הארץ וגשם נדבות וגו' על א"י ה' מדבר שיניף עלי' הגשם נדבות אתה כוננת אותם לעם נלאה חיתך כמו עדתך כמו וחית פלשתים תכין בטובתך כמו שכוננת או כן יהי רצון שתכון לעם עני לישראל כשינאלו והי' מתנבא על גלות זה ה' יתן אמר וגו' בגלות שתעשה זה ולפי שכ' על ה' נבואה עליו לך מבשרת ציון אמר כאן המבשרות מלאכי צבאות שובאו כל המלכים להלחם על ירושלים כמ"ש ואספתי כל הגוים על ירושלים ונות בית אילו ישראל כרכ' ואסף חיל כל הגוים בין שפתים בגלות אתם . . . ונדיום ומטולטלים עוד תהי' כנפי וגו' כרכ' ואסף וגו' והב וכסף ובנדים כפרש שדי כשיפרש שדי המעשים האלה תשלג בצלמון ידרו המלכים בחשך . . . למה תרצדון כמ"ש הרים רקדו כאילים והר"י בכ"ש פי' שהר' יתירה כמו ירצון והר חמד זה הר ציון . . . אף ה' ישכון לנצח עליו משם והלאה . . . לקחת מתנות באדם שישוכו הכל לעבדך כענין שנא' והיה כל הנותר מכל הגוים וגו' אף סוררים אותם שהי' סוררים מתחילה ועלו לשכינתו האל לנו . . . שיש לו הרבה מושעות וכן יש לאלהים הרבה תוצאות למות אך באותן תוצאות ימחץ ראש אויביו . . . קדמו שרם כשנגלת אלהם כמו אז ישיר משה . . . מספור ישראל אתם שיצאתם ממקור ישראל צעור דרם מעט ה' ררה אותם שלא מלך שאול כ"א שתי שנים (?) רגמתם רגם מלך . . .

ס' קי"ט למנצח על שושנים, אומרים אותו (30). . . וזה פתרונו על שושנים על ישראל שנא' כשישנה בין החוחים . . . דוד מתפלל עליהם מים עד נפש אלו האומות שנא' כשאון מים כבירים ביון מצולה זה הגלות שגולת אלו הצרות אשר לא נולתי שהם נוטלים ממון ממנו שלא כדון אתה ידעת לאולתי מתורה בשביל ישראל אל יבושו בי קודך קבלני בתשובה . . . לאחי בני ישמעאל לבני אמי בני עשו . . . יושבו שעד אפילו הדלים והרקום היושבים בשערים של עשירים להמתין שרודי האוכל סלעונים בי . . . כי אתה אשר הבית רדפו קצפת על עמי מעט והמה עורו לרעה, ואל מכאוב וגו' המה מתועדים להרבות חלליך . . .

ס' קכ"ב לשלמה אלהים משפטך וגו' אמרו (31). . . וזה פתרונו דוד ה' מתפלל על שלמה כשהומלך, ישאו הרים שלום שהשובע עושה שלום כרכ' השם נבולך שלום חלב חטים ישיבעך ויראוך עם שמש יהי רצון . . . עד בלי ירח שכן התנה כסאו כשמש ננדי וגו' ופריח בימיו צדיק מתפלל שיהיו ישראל עושים רצונו של הקב"ה לפי שכך התנה אם ישמרו בניך את בריתו . . . פסת בר כמו פשה תפשה ובלע"ז פויישין . . . וי"א לעולם כל ימי חייו . . . כלו תפלות וגו' והלא הרבה מזמורים אחר זה אלא אין מוקדם ומאוחר אי נמי על שלמה לא ה' מתפלל יותר . . .

בסי' קכ"ד נזכר הויכוח על הפסוק ועד בשחק נאמן ותשובתו ולבסוף אמר: שכן השיב ר' טנחם טיאני אל האיסיטואקלא מירושלים וכן אמר ה"ר אהרן בה"ד יוסף הכהן.

ס' קכ"ה נאם ה' לאדוני . . . ואני שמעתי שהי' מתנבא על חזקיהו וזה פירושו לאדוני לחזקיהו שב לימיני כמו ונשב בקדש ימים רבים וכן ויאל לשבת כלומר המתן לישועת ימיני, אויבך מנהרים ובניו מטה וגו' מציון מהר ציון שדלך חזקיהו להתפלל שם כדכתי' ויקח חזקיהו את הספרים וגו' ויפרשהו חזקיהו לפני ה' ובתיב כי מירושלים תצא שארית ופלגיה מהר ציון, עמך נדבות יתנדרבו להיות עמך ולא יאותו לכנהרוב . . . מרחם משה וגו' מקודם שנולדת שהי' ניבא עליך ישעיהו למרבה המשרה וגו'

.. נשבע ה' צבאות אם לא כאשר דמיתי וגו' לשבור אשור בארצו מאז תתחוק במלכותך אתה כהן פי גדול כמו ובני דוד כהנים וכן אתם תהיו לי ממלכת כהנים על מה שדברתי תהי' מלכי צדק, ה' על ימינך מחץ וגו' אותן מלכים שבאו עם סנחריב להלחם על ירושלים על ימינך על ישועתך, מלא ניות שיצא המלאך והרג בהם טאה ושמונים אלף, על ארץ רבה ארץ השובה היא א"י ושם הרגם ומחץ ראשם, מנחל בדרך וגו' סנחריב שנא' אני קרתי ושתיתי מים ואחריו בכה פעמי כל יאורי מצור חסלו התשובות."

סי' קכ"ו 'אחל משלי, להבין משל ומליצה, על החזיר ועל המילה ועל כמה מצות אומרים כי אין זה כ"א משל ועושים פירושים של דופי . . והשבת להם אתם דורשים סי' ומסירים ממשות הכתב ואי אפשר לומר כן שהרי אמר שלמה להבין משל ומליצה, א"כ צריך לדרוש את הכל³²."

סי' קכ"ח 'שיר השירים, צאנה וראינה וגו' שאל משומד אחד מי הוא אותו האם לפי דבריכם שאתם אומרים שכל השלמה שבש"הש קודש חוץ מזה האלף לך שלמה השיב לו אמו זו היא חכמתו כמו אם לכינה תקרא והשבת כי אמו זו היא גדולתו כמו על אם הדרך ישב מלך בבל וגו' וכי יש אם לדרך אלא ישב בנובה של דרך . . ."

סי' קל' 'איכה, ה"ר נתן הלך לרבר עם³³ בשביל אנוס אחד א"ל הוכן מצינו שאין מקבלין אנוס השיב אין יכול להשתמד שכך אמר ירמי' צדוני בצפור איבי חנם כדי לאנסני לעבור על דתי צמתי בכור חיי לדחקני צפו מים על ראשי בעל כרחי נותנין עלי מים נזרתי נכרתי כלומר נמלתי אפשר להשתמד אחרי שנמלתי."

סי' קל"א 'חובל אמר לה"ר נתן אין הקב"ה חפץ בכם לכך פיור אתכם בעמים דב' פני ה' חלקם לא יוסף להביטם א"כ לעולם לא ישנה עוד בכם השיבו הכתוב אומר שכך אתם אומרים דב' סורו טמא קראו למו וגו' כל זה מדבריכם."

סי' קל"ב 'איוב, גלח אחר מפאריש אמר לתלמידיו באו וראו מינות אילו היהודים שאומרים ליותן הוא דג גדול ועתידים הם לאכלו לעתיד³⁴ אמרתי לו ואתה מה אתה אומר מהו ליותן אמר זהו שר א"ל וכי איהו מין יותר האומר ורוצה לעשות מטוב רע או מרע טוב אנו אומרים הוא דבר חשוב ואתם אומרים שהוא שר ולדבריכם אתם אומרים שהשר הוא דבר חשוב שהרי כתוב עטישותיו תהל אור וגו' ולפניו תדוץ דאבה."

הנה אין ספק שאלה העתקות יפיצו מעט אור על מעמד ומצב בני עמנו בימי הבינים וגם הם יתנו עדיהם ויצדקו שבכל עת שהלכו אבותינו אחורנית בהשכלה פעמים גרמו להם הצרות והמצוקות שעברו על ראשיהם ופעמים היו להם ג"כ היוכחים עם אנשים אשר בקשו להדיחם מאמונתם לפוקה ולמשול, כי אף שבמאה הי"ב למספרם נתפשטה ההשכלה מספרד לצרפת כאשר יורו לנו פירושי הכתובים וכמה ספרים שנשארו לנו מחכמי צרפת מעת ההיא וכמה חדשות ונצורות הודיעו לנו (עיי' ספר פרשנרתא לחכם ר"א גייר) עד שכמעט נראה ששערי הבקורת נפתחו להם³⁵ אמנם ע"י היוכחים הוכרחו פעמים להכניס את עצמן בדחוקים ובפרושים אשר אין להם שחר

³² (עיי' לעיל ³³) מכאן חסר מלה א' בכ"ו ³⁴ גם בויכוח עם ר' יחיאל מפאריש נזכרו מעט מענין זה.

³⁵ ראה זה מ"ש הפייטן שלמה בנאולה לשבת שני שלאחר הפסח: חשבון קץ ראשון לאב המון נכתר, זמן קץ שני לירמי' נפתר קץ השלישי לרניאל נעטר וקץ הרביעי מכל עין נסתה, ומדבריו נראה שגם הוא חשב שספר דניאל מכון לזמן ששלטה מלכות סוריא על ישראל והמלחמות שעשו המכביים עם הסורים, והנה לא ידעתי מי הוא שלמה המחבר נאולה זו אמנם אין ספק שאין זה מחבר הגאולה לשבת ראשון שלאחר הפסח, והי' איך שהי' מזה ראי' שרוח החקירה החלה לפעם בעת ההיא בקרב חכמי ישראל.

או להכות את איש ריבם בחריצות שכלם ובחדודי דברים בעלמא, ואם אמנם שכוונתם לא היתה רק לרבר כפי רוחם ומובנם של מתננדיהם אשר כמעט רובם היו עומדים במדרגה התחתונה של ההשכלה וכתבי הקדש היו להם כספר החתום כאשר יראה הרואה מתוך השאלות והויכוחים אשר הוציעו ועוד זאת שהיו מן הסכלים האינם יודעים שאינם יודעים אשר מטעם זה קשה לחכמי ישראל להתוכח עמהם עכ"ז פעמים שקעו בפירושי הכתובים כמה דברים לתועלת המתוכחים אשר אינם מכונים כל כך ועי"ז הרגילו לנטות מדרבי הפשט כי מתוך שלא לשמה בא לשמה וההרגל נעשה טבע וכעין זה מצינו ג"כ במאה ה"ט' למספרם בספרד בעת שהחלו הגלחים להתוכח גם שם עם היהודים והיו כופין את העם לשמוע דבריהם ופעמים דרשו הגלחים בכתי כנסיות והביאו ראיות לאמונתם ג"כ מן ספרי הפלוסופים ומטעם זה הוכרחו הדרשנים להשיב על דבריהם כאשר דרשו ברבים שרובי הדרשות אשר נאמרו מן מטיפי ישראל בימים ההם לא היו לתכלית מסורי לעורר את רוח העם לתורה ולעבודה אלא לתכלית הויכוחים והציעו לפני שומעיהם חקירות שונות כדרכי המתפלספים בימים ההם אשר לא ידעו להולמן ופעמים היו הדברים לורא בעיני המון עם כמבואר במכתב ה"ד חיים בן מוסא שהוציא לאור הר"ר דוד קויפמאן (בית תלמוד ח"ב 117) והדרשה הולכת עשר מעלות אחרונות וכל הקורא את הדרשות שנשארו מעת הריא לא ימצא בהם טעם, עכ"ז לא נוכל לעקל את המשפט להשית חטאת על חכמי בני עמנו כי ההכרח לא יוננה ועלינו רק להודות למשכילי העם אשר השתדלו לתקן את המעות.

הערות ונוספות

אל המאמר יסוד והשתלשלות דיני טהרות הידים במחברות י"א, י"ב משנה שניה.

מאת נחום ברילל.

(סיום)

הערה ד'. לפי הברייתא הנ"ל דרוקא בבוצר לגת נתלקו ובההוא קא שתיק ליה הלל לשמאי אבל ממתניתן (טהרות פ"י מ"ד) שמענו שלפי דעת בית שמאי אף אם לא נתכוון מעיקרא לבצור הענבים לגת אלא לאכילה ואחיז נמלך להביאם לגת גם בזה הוכשרו לקבל טומאה ובית הלל מודים קצת בזה וז"ל המשנה: הנותן מן הסלים ומן המשטיח ב"ש אומרים נתון בידים טהורות ואם נתן בידים טמאות טמאין ב"ה אומרים נותנן בידים טמאות ומפריש תרומתו בטהרה עכ"ל*) ומעמן של ב"ש מפני שהמוהל חשיב משקה והידים כטמאין את המשקין ולפי דעת ב"ה לפי שאינו רוצה בקיום המוהל לא חשיב משקה וז"ל שמה שאמר: ומפריש תרומתו בטהרה" אשר אין לו ענין לכאן הוספה מאוחרת היא כי בענבים שלא הובצרו לגת הכשירו החכמים הנמשכים אחרי ב"ה וכן שנינו בכישרין פ"ה מ"א: השוקל ענבים בכף מאוננים היין שבכף טהור עד שיערה לתוך הכלי הרי זה דומה לסלי זיתים וענבים כשהן מנטפין ע"כל ומה שהוסף כנותן טעם: הרי זה דומה וכ"ן הוא שזור כמישנה קדומה אשר על פיה נתקיימה ההלכה שכל מה שנוטף מסלי זיתים וענבים לא הוכשר מפני שאינו רוצה בקיומו ולכן לא חשיב משקה וכן אמרו לר' עקיבא (שם פ"ו מ"ח) בז"הל: סלי זיתים וענבים יוכיחו שהמשקין היוצאין מהן לרצון (דהיינו שהוא רוצה בקיומם) טמאין שלא לרצון טהורין עכ"ל ושנינו בתוספתא טהרות פ"א: השוקל ענבים בכף מאוננים אע"פ שאין צף עין די"ו (המטכאין את המשקין) טהור וכן בגוי איני חושש משום יין נסך עכ"ל ובגוי

*) וע' בפ' הרמב"ם ויש שם חסרון דניכר ות': ואחד דבר שם בענבים שלא נבצרו לגת וכ' צ"ל: ואחר דבר שם בענבים [שנבצרו לגת דבר כאן בענבים] שלא נבצרו וכ' ע"ש.

הר"ש מבשירן פ"ה מ"א ג': השוקל ענבים בכף מאזנים אע"פ שאין צף ע"ג ידיו ואע"פ שחשב על יו טהור כנסו לתוך הכלי ממא הרוך ענבים בחבית אע"פ שהיון על גבי ידיו טהור וכן בעכו"ם אינו חושש משום יין נסך עכ"ל והאי גירסא משבשתא היא והטעם אע"פ שהשב עליו לא קאי אלא בין נסך ומעת הגזירה על הבצירה בודאי התקינו ג"כ שלא יהיו בוצרין עם ישראל העושה בטומאה אע"פ שבראשונה, דהיינו קודם הגזירה, לא היו אומרין אלא שאין דורכין עם ישראל העושה בטומאה (ועי' בירוש' ע"ז פ"ה ה"ט ובע"ז נ"ה ע"ב) והנה בגזירה בבוצר לגת היתה מפני שלפי דעת שמאי היין היוצא מן הענבים בשעת הבצירה חשיב משקה וא"כ הידים מטמאין אותו אבל לפי דעת הלל היין הזה לא חשיב משקה משום שאינו רוצה בקיומו ונפקא מיניה לסל שהוגה לתרומה שלפי דעת שמאי הענבים שבו הוכשרו לקבל טומאה ולפי דעת הלל לעולם טהורים הם. אך כל זה אינו אלא בענבים אבל עדיין לא נודע לנו איך יהיה דין הותים הנה לפי דעת שמאי מוחל היוצא מן הענבים הנבצרים לגת חשיב משקה אע"פ שאינו רוצה בקיומו ובודאי גם בזה מודה להלל שגם מוחל היוצא מן הותים אינו רוצה בקיומו אבל אם אע"פ החשיבו כמשקה דבר זה עוד צריך בדיקה. הן כן שנינו במתניתן (טהרות פ"ט מ"ג) כי הותים טרם שנגמרה מלאכתן מוחל היוצא מהן טהור ואחר שנגמרה מלאכתן המוחל היוצא מהן ר' אליעזר מטהר וחכמים מטמאין ואמר ר"ש לא נחלקו על המוחל היוצא מן הותים שהוא טהור ועל מה נחלקו על היוצא מן הבור וכי' ע"ש והדבר צריך ביאור כי במבשירן פ"ו ה"ה שנינו: והמוחל כשמן שאין המוחל יוצא מידי שמן דברי ר' שמעון ר' מאיר אומר אע"פ שאין עמו שמן (פ"י אף בלי טעם זה הוא כשמן מפני שמוהל חשיב משקה לדעת שמאי) עכ"ל ואמרין בתוספתא טהרות פ"י ר' יעקב אומר מוחל משקה הוא ומפני מה טיהרו מוחל היוצא מין הותים עד שלא תגמר מלאכתו מפני שאין אדם רוצה בקיומו (אבל בענבים רוצה בקיומו) ור' שמעון אומר מוחל מי פירות הוא (ולפי זה אינו חשיב מקשה לא בענבים ולא בותים) ומפני מה אמרו מוחל היוצא מעיקת בית הבר טמא לפי שאי אפשר לו לצאת ידי ציחצוחי שמן עכ"ל ועוד אמרו שם: מוחל היוצא מן השמן טמא עכ"ל וזה הוא דבר שאין לו מוכן ונ"ל שמעיקרא היה כתוב כאן בזה"ל: מוחל היוצא מש"מ דהיינו ר"ת: משנגמרה מלאכתן והכעתיק הראשון טעה וכתב מן השמן. ובמה שאמרנו כי לפי דעת הלל ומיעתו ההכשר לטומאה תלוי בסברה אי רוצה בקיומו או לא ולכן הבוצר לגת וכ"ש המוסק לבית הבר לא הוכשר וסלי זיתים ענבים שמנמפים עליהם טהורין מפני שאינו רוצה בקיום הנוטפים יתפרש ג"כ טעמם דב"ה בפלוגתא בעדות פ"ד מ"ו וז"ל; חביות של זתים מגולגלים ב"ש אומרים אינו צריך לנקב ובי"ה אומרים צריכים לנקב עכ"ל ונראה דב"ה סברי שבחביות רוצה בקיום המוחל ומשום כך הוא חשיב כמשקה ולב"ש מוחל של זתים אינו חשיב כמשקה ולא חיישינן אי רוצה בקיומם*) וא"כ ר' אליעזר המטמא את המוחל היוצא מן הותים אף אחר גמר מלאכתן (טהרות פ"ט מ"ג) נמשך כמנהגו אחר שמת ב"ש ואין אנו צריכים לדחוק ולהוציא את ההלכה ממשמעותה כסברת ר"ש האומר (שם) לא נחלקו על המוחל היוצא מן הותים וכי' ע"ש אך בודאי על דעת ב"ש מוחל היוצא מן הותים לעולם אינו חשיב משקה בין רוצה בקיומו בין אינו רוצה בקיומו על דעת בי"ה, אחר שנגמרה מלאכתן הוא רוצה בקיומו וא"כ דינו דין משקה שהוכשר לקבל טומאה (**).

(* ביבמות ט"ו ע"ב יוספר על ר' יוחנן החרוני שהיה חושש לותים לחים ע"ש ופרשו בנ"מ שאע"פ שתלמוד שמאי היה כל מעשיו לא עשה אלא כדברי בי"ה.
 (** גם מה ששנו סתם במתניתן (טהרות פ"ט מ"ה) הפוצע זיתים בידיים טמאים טמאין עכ"ל הוא אליבא דבי"ה ומטה דאיתא ענין זה בתוספתא (טהרות פ"י) אין ספק שטעם הטומאה כאן הוא מפני שרוצה בקיום המשקה וז"ל לפי נ"י ערפול: הוית שפצעו

כל זה אמרתי לברר פה מפני שראיתי האמוראים הולכים בדרך למרחוק
לביען מצוא טעם המחלוקת בין שמאי והלל לענין הוציא לנת (שבת י"ו ע"א)
וע"פ הרברים הנאמרים עד כה נ"ל שכל עיקר הפלוגתא היתה אי משקין היוצאין
מן הענבים בשעת בצירתם לנת ותוים בעת הנמסקה חשיבו משקה וא"כ הידים
קטמאות אותן להיות תחילה והוצרין והמוסקין צריכים להזהר בכך או ההכשר
למומאה אינו נוהג אלא אחר שהובאו הענבים לנתות והותים לבתי הכר והיתה
שמת שמאי כי בענבים אנו אומרים על כל הפנים כי היין היוצא מהן הוא חשיב
משקה ובזתים המוהל היוצא מהן אינו בשמן ואין תורת משקה עליו והלל היה
סובר כי ההכשר למומאה דהיינו המלת תורת משקה על המוהל היוצא מן הענבים
והותים ברצון לקיים תליא וא"כ אין חלוק בין זיתים לענבים ואם הגזרה קאי
בבוצר לנת דינה שתחול ג"כ על המוסק לבית הכר וזה שהשיב לשמאי מפני מה
בוצרין במהרה ואין מוסקין במהרה פ"י אני מודה לך שהבוצרים צריכין להזהר
מן כל מומאה אבל לא ממעמד שהיין היוצא מן הענבים חשיב משקה אלא מפני
שרוצה בקיומו אך לפ"י אין לחלק בין בצירה למסיקה וגם על המוהל היוצא מן
הותים אני אומר שהוא רוצה בקיומו וע"י השיבו שמאי אם תקניטני נזורני מומאה
אף על המסיקה פ"י אם תבקש שעכ"פ אקבל את מעמדך ואבטל את סברת דעתי
עוד אגזור על המסיקה כמו שגזרתי על הבצירה אף שלא היה רצונך בכך דעתי
טוב לך שתשתוק ולא תחלוק בשום ענין נגד מה שאמרתי*.)

ועתה עוד אני צריך להזכיר על ענין החלכה הנוספת במ' מהרות פ"י מ"ד
וה"ל: ומפריש תרומתו במהרה ונראה דאיתי לאשמועינן שאף שהתירו ב"ה ליתן
בידים טמאות משום שלא הוכשרו הענבים לקבל מומאה אם לא כיוון מעיקרא
להביאם לנת ולא חלה תורת משקה על המוהל היוצא מהן משום שאינו רוצה
בקיומו ולכן אי אפשר שיטמאו ענבים של חולין קודם החבאה לנת מ"מ אותן
הענבים אשר ייעד אותן לתרומה צריך להזהר בהן משום ידים הפוסלות את
התרומה ובוזה הורה הלל לשמאי ומאשר לא חלקו ב"ה בין זתים לענבים וההכשר
לקבל מומאה נוהג בכלן אם רוצה בקיומן היו מצריכין מהרה אף לתרומה של
זתים טרם שהובאו לבת הכר אף שעל דעת שמאי אין לחוש בהן מפני מומאת
הידיים בעבור שלא הוכשרו כל עוד שלא הביא אותן לבית הכר וע"פ שמת ב"ה

בידים טמאות לא הוכשר לסופתו במלה ולא הוכשר לידע אם יש בו שמן לא הוכשר
ר' יהודה אומר הוכשר עכ"ל כך איתא ג"כ בנו' הדפוס אך שיש שם חסרון דניכר
ובר"ש מהרות פ"ט מ"ה בבבא ראשונה נ': הוכשר ובירוש' מעשרות פ"א ה"ה בבבא
השנית השמיט מלת 'לא' ובבבלי שבת קמ"ה ע"א איתא כנ"י הר"ש ע"ש) ואי אפשר
שתהיה מחלוקת על כך אם לא מפני שלפי דעת קצת יש לומר שניחא ליה בקיום
המשקה וע' בבבלי ובירושלמי שם.

(*) בפסחים נ' ע"ב יוספר מהני תרי תלמידי דהוו יתבי קמיה דהלל וכ' חד
אמר וב' ואין מוסקין במהרה וע' וחד אמר וב' מוסקין במומאה אמר מובטח אני
בוה שמורה הוראה בישראל וע' בד"ס אשר שם העמיד הגירסא העיקרית על מקומה
וע' מ"ש בס' פני משה לר' משה מפרעמסלא דף ט"ו ע"א ואילך ומ"ש אא"מ נ'
בס' מבוא המשנה צד 268 ונ"ל ע"פ מה שכתבתי כי הלל שאל כך לפי שטתו של
שמאי דהיינו שאמר לו מפני מה נזרת שיהיו בוצרין במהרה ולא נזרת ג"כ שיהיו
מוסקין במהרה ואם אתה נותן טעם לדברך שהמוהל היוצא מן הענבים חשיב משקה
זתים מה חטאו שלא יהיה דין משקה נזרין גם במוהל היוצא מהם רק הלשון: ואין
מוסקין במהרה הוא מדוקדק היטב שהאי 'אין' פ"י: לא נזרת (ע' ברש"י שבת ובתו'
ישנים שם) וכיון שראה הלל (או: רבו לפי מה שהיה מקובל אצל קצת הגורסים)
סימן יפה באותו תלמיד שלא קצר בדבריו ובהר בלשון נקי שהוא סמוך ג"כ לענין
החלכה אמר: מובטחני בוה שיהיה מורה הוראות בישראל.

שנינו (טהרות פ"ט כ"ד) : הגומר את זיתיו ישייר קופה אחת ויתננה לעיני הבהן דברי ר' מאיר וכו' ע"ש*) והנה בעלי הש"ס מצאו מכאן סתירה למה ששנינו במקום אחר (חגיגה כ"ד ע"ב) שבשעת הגתות והבדים נאמנים אף על התרומה (ע"ש כ"ה ע"א) ובקשו ליישבה בפנים שונות ור' ירמיה סבר מימר שבתרומה שנעשית על גב הקדש נאמנין בשעת הגתות והבדים אבל על תרומה עצמה אינן נאמנין (ירוש' חגיגה פ"ג ה"ד) אך לפי דרכנו אתה למד שהלכות האלה לא לבד שאינן סותרות אלא אף הן צריכות זו לזו כי אכנס הטומאה שאיפשר שתחול על התרומה בשעת הבצירה והמסיקה אינה אלא כצד גזירה דהיינו ששמיא גזר שיהיו בוצרין במטהרה מפני שלפי דעתו הענבים אף קודם שהובאו לגת הוכשרו לקבל טומאה והלל הורה לו בזה ולפי שמתו חלה הגזירה גם על הזתים אם דעת נותנת שרוצה בקיום הכוהל היוצא מהן וחשיב כמשקה ולכן טומאת הזתים נהגת בהן אם מוסקן כדי להביאן לבית הבד וצריך להזהר בזתים שייחזן לתרומה אבל אחר שנגמרה מלאכת הבצירה והמסיקה לא מצד גזירה אלא ע"פ מדת הדיון הן מוכשרין לקבל טומאה וכאותה שעה והלאה אודה לה הנאמנות על התרומה וזה שאמרו : הגומר את זיתיו (פ"י מי שנמר למסוק את זיתיו ועדיין לא הפריש תרומתן) ישייר קופה אחת ויתננה לעיני הבהן (מפני שאחר גמר המלאכה עברה לו שעת הנאמנות על התרומה) וע"פ הגירסא : ושייר יהיה פירוש המשנה : אם שייר קופה אחת של זתים שהפרישן לתרומה כ"מ ויתננה בפניו משום שמשעת גמר המלכה ההכשר לטומאה נהג בזתים מצד הדיון ולא מצד הגזירה ומאז והלאה הע"ה אינו נאמן על הטומאה כמו שאמרו (טהרות פ"י מ"א) לענין אחר שאין ע"ה בקיאין בהיסט ועוד ממקומות אחרות נודע לנו שעמי הארץ לא היו נאמנים לעניני טומאה וטהרה.

בקרת ספר שאילתות דרב אהאי גאון

בשמונה פרקים

מאת הר"ר יעקב רייפמאנן.

(המשך).

ד.

מענינו.

עשתי עשרה עינות לספר הזה, ואלה הם :

1. מכילתא סי' א' : לחם משנה שהיה משונה וכו'. ממכילתא פ' בשלח.
2. תורת כהנים סי' ד' נ"ב. ס"ח. צ"ו.
3. משנה, במקומות רבים.
4. ירושלמי סי' א' : צריך האדם שיהא לו שתי עטיפות. אחד של חול ואחד של שבת. מירושלמי (פאה פ"ח הלכה ח'). וממנו נעתק גם למדרש רות (פסוק ורחצת וסכת). ויעוין שו"ת בית אפרים להרב הגאון ר' זלמן מרגליות (ח"א סי' ט"ו, י"ז, י"ז). וסי' מ"ו : ויומא דכפורי משום דלא אפשר למינקט תרי יומי וכו' בדלא אכל איכא דאתי לידי סכנה נקיטנא חד יומא. מירושלמי (חלה פ"א הלכה א'). ויעוין הגה מ"י (סוף הלכות שביתת עשור). וב"י (טור או"ח סי' תרכ"ד). ופ"י מ"ט : דאסור לדון לדביות ישראל לעיולי ולאפוקי ביומא דשבתא מן רשותא לרשותא. שנאמר ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת. מירושלמי (שבת פ"א הלכה א'). וז"ל מנן שהוצאה קרויה מלאכה ? ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן שמע לה מן הדא. ויצו משה ויעבירו קול

*) בנוסחתינו נרסנין : הגומר וכו' ושייר וכו' ויתננה אך בחגיגה כ"ד ע"ב נרסו כמו שהעתקנו לעיל וכצ"ל כפי מה שתנא בתוספתא (טהרות פ"י לפי הנוסח המתוקן בר"ש) וז"ל : מי שנמר את זיתיו ושייר קופה אחת ויתננה לכהן ויוליך לו המפתח מיד דברי ר"מ וכו'.

במחנה וכו'. ר' חזקיה בשם ר' אחא שמע כולהו מן הדין קרייא. לא תוציאו משא
מבתיכם ביום השבת. וכו' עב'ל. ודע כי בבבלי לא נמצאה הראיה האחרונה כ"א הראיה
הראשונה מן ויצו משה ויעבירו קול במחנה. ועיון שבת (צ"ו ע"ב). ותוס' שם (ב' ע"א
ד"ה פשט בעל הבית). וערוכות (י"ז ע"ב). ותוס' שם (ד"ה לאו שניתן). וס"ס נ"ה ד"ה אי
נמי: ברם צריך חד התום עילוי שטרא. מפרש עד אחד בכתב אשר בבבלי ע"ד הכתוב
בירושלמי. ככתוב בכ"י טור ח"מ (ס' נ"א ד"ה שטר שאין התום בו) וז"ל והשאלת
מפרש עד אחד בכתב הנמרא דידן בירושלמי עב'ל. וכן נוסח בטול חמץ אשר בס'י
ע"ג. מקורו בירושלמי פסחים (פ"ב ה"ב). וכן לשון: באי זה צד הנמצאה בס' הזה
פעמים רבות. היא לקוחה מירושלמי אשר השתמש בה לרוב במקום לשון: כיצד אשר
בבבלי. ויש להסתפק על מאמר: וארבע כוסות של פסח כנגד מי וכו' אשר בס'י ע"ו.
ומאמר ארטבין שלח לרבנו הקדוש וכו'. אשר בס'י קמ"ה. אם לקחם הגאון מירושלמי
או מב"ר. ועיון שם ושם הגדה הגאון רי"ב: אולם יותר קרוב כי שאב את מימיו מן
המקור הראשון. הוא הירושלמי אשר ממנו נלקחו הרבה דברי ב"ר כידוע. ועיון הלאה
(מגרעות ס' I).

- (5). בבבלי. ממעין הזה נשאבו רובי מימי הספר הזה הנאמנים.
- (6). ויקרא רבה. ס' א: ועוד כך היה מנהגו של הלל הזקן וכו' להיכן אתה
הולך. ואמר לו לעשות מצוה וכו'. מויקרא רבה (פ' ל"ג בשניו לשון).
- (7). מדרש קהלת. ס' נ"ז. מן תולעה ורמה וכו' עד: וכן אדם תולעה. ממדרש
קהלת (פסוק ברבות הטובה) בקצת שניו לשון.
- (8). ילמדנו. ס' א: מלאך שהוא ממונה עלינו דומה שמו וכו' שכבר השלימו
ישראל סדריהן. מילמדנו יעיון ערוך (ערך צלמות) שמביא זה בשם ילמדנו. וכן הוא
במדרש תנחומא המאוחר אשר רובו נלקט מילמדנו יעו"ש פ' כי תשא. וס' קמ"ה:
ולמדנו רבנו מה עסקה של ציצית וכו' וכו' חייך שאני נותן לבניך מצות ציצית: שנועלת
לפני כל המצות. בלי ספק מילמדנו (פ' שלח לך).
- (9). מדרש תהלים. ס' א: כל עסקה. של שבת כפול וכו' ממדרש תהלים
(פ' צ"ב).

(10). מסכת כלה. בפרשת חיי שרה (ס' י"ו). מובאים דיני ברכת ארוסין
וברכת חתנים. והוא בלי ספק כעבור שדין ברכת ארוסין נלמד במסכת כלה מפסוק
ויברכו את רבקה הכתוב בפרשה היא יעו"ש. ועיון תוספות כתובות (ז' ע"ב ד"ה
שנאמר ויקח).

(11). מסכת סופרים. ס"ס כ"ו: בתעניות ויחל משה. ממסכת סופרים (פ"ז)
הלכה ז'. אבל במגלה (ל' סוף ע"ב. ול"א ראש ע"א) כתוב: בתעניות ברכות וקלות.
ועיון תוס' ברכות (י"ה ע"א ד"ה למחר). ותוס' פסחים (מ' ע"ב ד"ה אכל) ותוס' מגלה
(ל"א ע"ב ד"ה ר"ח) שאנחנו נוהגים לפעמים על פי מסכת סופרים ודומיו נגד דעת
התלמוד.

והנה לדעת הרב הגאון רי"ב היה גם ס' הזהר למקור אל הספר הזה. יעיון
ס' צ"ג: ומלאך המות מעל גליו וכו' ומנין שמלאך המות מעל גליו שנאמר ממתי
בדמעותי ערשי אמה. והגדה הגאון הנ"ל שם. ולמותר אחשוב להשיב על זה. כי כבר
גלוי וידוע אשר הזדר הזה לא הופיע עוד בימי הגאונים האחרונים. אף כי בימי רב
אחא אשר היה מן הגאונים הראשונים. ואין ספק אצלי כי המאמר הנ"ל היה כתוב
לפני הגאון בשבת (י"ב ע"ב) ובנדרים (מ' ע"א) אצל מאמר: ששכינה למעלה ממטתו
של חולה. יעיון שם ושם. והתבונן היטב בדברי הגאון ותראה, כי כנים דבריו. ואין
לתמוה על חסרון. המאמר הנ"ל לפנינו שם ושם. כי עוד מאמרים רבים מובאים
בספר הזה מתלמוד בבלי וממדרשים. אשר הם חסרים לפנינו. יעיון ס' א'. י"ב. ט"ו.
י"ו. י"ז. ל"ו. מ'. מ"א. מ"ב. ס"ס מ"ג. מ"ח. נ"ד. ס'. ס"ב. ס"ג. שאילתא
א' וכו' לפורים. פ"א. ס"ס צ"ו: אמרו הרב איקלע לבי שמואל וכו'. וכתוב ע"ז בספר

הנפש להראב"ד (שער הפרושה): הדין הוא לשנא דרב אחא. ולא ידענא היבא
אשמחיה, ק"ע. וכן עוד בספרים לחכמים מאוחרים הרבה בזמן לרב אחא. מובאים
מאמרים מתלמוד בבלי. והם חסרים לפנינו. והא לך קצת מהם להנמא:

(1). בערוך (ערך זריר) מובא בשם גמרא ברכות כי חילקא הוא חישי דמתברין
באסיתא תרתי תרתי. וכ"ה ברא"ש וברא"ש מכשירין (פ"ו משנה ב'). ולפנינו אין זכר מזה שם.
(2). בפ"א דרש"י ברכות (ל"ז ע"א ד"ה חילקא) מובא בשם גמרא מ"ק כי זריר
הוא חדא לארבע, וערסין הוא חדא לחמש. ולפנינו אין זכר מזה שם.
(3). בתוס' נדה (י"ב ע"א ד"ה בין ישנות) מובא בשם גמרא נדרים. כי אסור
לבא על הישנה. ולפנינו אין זכר מזה שם.

(4). ברא"ש מגילה (פ"א סי' א') כתוב: דכתוב ומשה ואהרן וחור עלו ראש
הגבעה ודרשינן במסכת תענית מכאן לתענית צבור שצריך שלשה. ולפנינו אין זכר מזה שם.
(5). בס' תולדות אדם וחיה לרבנו ירוחם כתוב: ועוד פשוט במנחות דמצוה
למטני מעומד, דקרי ביה בקומה תחל לספור, ולפנינו אין זכר מזה שם. ויעוין רא"ש
פסחים (פ"ו ס"ס מ"א) וספר משנה תורה להרמב"ם (הלכות תמידין ומוספין הלכה כ"ג)
וכ"מ שם.

(6). בילקט משלי (פסוק אל תגול דל כי דל הוא): אמר ר' שמעון בן יוחאי
וכו' כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו. שנאמר אל תגול דל כי דל הוא
ומצוין שם: נדרים פ"א ולפנינו אין זכר מזה שם.

(7). שם איוב (פסוק וישבו אתו לארץ) כתוב: אמר רב אין המנחמין רשאים
לישב אלא על גבי קרקע. שנאמר וישבו אתו לארץ. ומצוין שם: מ"ק פ' אלו מנלחין
דף כ"ח. ולפנינו אין זכר מזה שם כי אם ברא"ש וברא"ש. וכן בס' מגילת עוז מצוין
פעמים רבות על הרבה מאמרי הרמב"ם. כי הם במסכת פלונית ופלונית ולפנינו אין זכר
מהם בהן, ויש אתי עוד משא ומתן על המאמרים האלה. אולם אין פה מקומם.

ה.

לשוננו.

לשון הספר הזה הוא ארמית בערב קצת מלות עבריות במשקל ארמי וקצת
מלות ערביות וסוריות, ויש בה מלות ומליצות אשר אינן מצויות בספרים אחרים רק
מקצת מהן בה"ג. ואלה הן ע"ס א"ב. עם מעט הערות.

(1). אייוום. סי' פ"ח: ואייוום ליה נעליה. וזהמא ומאום. כמו וזהמתו חיתו
לחם (איוב ל"ג ב').

(2). אירפוש. סי' ל"ה: ואירפוש ליה מניה. לשון עבדות כמו ויגרשו מימיו
רפש וטיט (ישעיה נ"ה ב').

(3). ברא. סי' ס"ו. אע"ג דברא ואכיל ושתה. וסי' ק"ט: משום דלא אפשר
למנקט תרו יומי ותרו לולי. אתא בדלא ברן. אכילה מועטת. כמו להברות את דוד
לחם (ש"ב י"ג ל"ה). דע, כי בס' ס"ו כתוב: משום דלא אפשר וכו' בדלא אכל.

(4). בריך שמה דקב"ה דיהב לנא אורייתא ומצוותא ע"י משה
רבנא לאלפא עמיה בית ישראל. ועוין למעלה (סי' ג').

(5). ברם צריך את למילוף בכל סי' וסי' מליצת הורו לתלמידים לתת לבכם
לדרוש ולתור בחכמה על דבר מה. והיא כעין מליצת: הבה נתחכמה בלשון עברית
(שמות א' י') יעו"ש פי' רש"י.

(6). בר מינגן. סי' ס"ו: דאלו טאן דאיתרע ליה מלתא דאפלותא לבר מינגן.
מליצה הרגילה עוד היום על לשון ההמון בזכור דבר רע. ור"ל הרע הזה יהיה חוץ
ממנו ולא יחול על ראשנו. ויש אומרים במקומה: לא עלינו ע"ד: לוא אליכם כל
עברי דרך (איכה א' י"ב).

(7). גורבא. סי' קס"ח: שרי למיפק בגורבא. וכ"ה בה"ג (הלכות יוה"כ) והיא
מלה ערבית ככתוב. בערוך (ערך גרב) יעוין שם באורה.

8. דבחא. סי' קל"ז: שרי לאשתמושי בהו בדבחא. כנוי לחג המצות ע"ש זבח הפסח. כי תרגום זבח הוא דבחא, ונמצא גם בדברי חז"ל (שבת ק"י ע"א): ושתו להו בין דבחא לעצרתא. יעוין שם סי' רש"י.
9. דותקא. סי' קל"ח: דותקא דאבוה ורית לה. וסי' ק"ג: מדותקא דמייחב. משפחה, כמו דוקקא ליה זקיפא בדיותקיה (ב"מ ג"ט ב') ר"ל במשפחתו. ככתוב בפי' רש"י שם, ופ"ש בסי' מ"א: מדותקא דמייחב הוא ט"ס וצ"ל: מדותקא. כבסמינים הג"ל. וכבר העיר על ט"ס הזה הרב החכם ר' שמשון בלאך בהערותיו לתולדות רש"י (מ"ג ע"א). יעוין שם.
10. הידא. סי' ל"ד. סי' ע"ו פ'. פ"ג. קל"ד. הוראתה כהוראת מלת: איוו, ונמצאה גם בתרגום שני על מגלת אסתר.*
11. הלול בתי. סי' א': כי איניש דבני ביתא וכו' וגמר ליה לעבירותיה עבד הלולא חד יומא כדאמרו איניש הלול בתי. ובתנחומא (ראש פ' בראשית) כתוב: כלול בתי יעוין שם פירושו.
12. טופנא. סי' ל"ו: הא טופנא לא שקולנא מינך. ובתלמוד: טופיינא, והן לשון: טפי המצויה בתלמוד אשר תורה רבוי ותוספת. ודע כי מקור לשון טפי הוא: טב בלשון סורית וטובא בלשון תלמודית אשר יורו רבוי ותוספת. וכבר נודע הלוקח ב"ת בפ"א בלשונות קדם, ועפ"ז נ"ל לאמר כי: טוביינא דחכימי הנזכר בתלמוד במקצת מקומות הוא כמו: טופיינא הג"ל ופרושו איש אשר יש לו יתרון ותוספת מעשה וחכמה מן כל החכמים (דער פֿאַרציגליכסטע) ואולי מה שנקרא הסבול בלשון ארמית: טופנא הוא ע"ש רבוי מימיו.
13. מאיסא. סי' צ"ו: וכי טבלה צריכה לעיוני נפשה דלמא מאיסא קירא או לוישה והוו חציצה. ובה"ג הלכות נדה כתוב: דלמא מוסא ויעוין שבת (מ"ו ע"א): הוא מאיסן בו כרעיה בטינא, ובב"ק (י"ח ע"א): דמאוס בלישה. ופי' רש"י שם: דמאוס לשון בלוקר. ונ"ל כי שרש המלה ההיא הוא ווס, והוא כמו דליתווס בית השחיטה (שבת ע"ב) והוא לשון געול. עיין ערוך (ערך ווס).
14. מאסין ריחיה. סי' ס"ה. לפי הענין אשר שם הוא לשון באוש ולא אדע באיוו לשון הוא כן, ואולי צ"ל: מסרין, שהוא באוש וסרחון ארמית כידוע.
15. מש תייר. סי' נ"ל לשון: שירא וחברד.
16. נאמן בעל העולם. סי' נ"ה. כנוי לשו"ת.
17. עיוני בסדיקי. סי' ס"ו: ומחייבין לעיוני בסדיקי, דהכו אשכחן בעורא גזר תעניתא ויעוין בסדיקי כנוי לחפוש במעשי העם.
18. עכבא דמיא. סי' צ"ד: ושרי לאחותי עכבא דמיא על לביה כי היכי דנקר לביה. לא אדע מה הוא. ואולי צ"ל: רוקבא דמיא והוא תרגום של חמת מים (בראשית כ"א, י"ד).
19. פרהז. סי' קכ"ט: בעי לפרהווי ליה וכו' בעי לפרהווי וכו' נפשית וכו' ופרהווי נפשית מיניה. מלה ערבית ככתוב בערוך (ערך פרהז) יעוין שם באורה. ובה"ג הלכות נדה כתוב: לפרהודי (בדל"ת) והוא בלי ספק כמו פרהז בוי"ן יעוין שם, ודע כי בסי' כ"ח שכתוב בו מה שכתוב בסי' הזה נחלפה המלה ההיא הבלתי מצויה במלה מצויה. כי כתוב שמה. מיבעו ליה לנטודי נפשיה.
20. צבת. סי' א': וכד מצבית ליה. וסי' ל"ה: צבית ליה ב"פ. ופי' קל"ג: דצבתין ליה צרכיה. ובה"ג הלכות מילה: שרי למימר לגוי לצבותיה. וכן שם הלכות פסח: דמיתבדא ומיצבתא. תקון והדר בלשון סורית. ויעוין הגהת הגאון ר"ב בסי' א' שפי' מצבית ליה חסין ורצון. והוא ללא אמת. כאשר יורה הכתוב בסי' ל"ה. ובסי' קל"ג. ובה"ג הג"ל, וכן כתוב בס' המכריע (סי' נ"ז).
21. קטינייתא סי' כ"ד: קנוקנות שבו והיא גידו קטינייתא. ובה"ג הלכות טרפות: קטינאיתא.

* ונמצא בכתב מקומות בירושלמי, הידא' ופירושו איוו, ע"י שקלום ס"א ז"ב ובכ"מ — המעריך.

22). קנינא סי' קמ"ה: ונפקין בה תורו וקנינא. וסי' קס"ב: ואסיר לבר ישראל לאגרוי נפשיה או קניניה. וכ"ה בה"נ איזו פעמים. והוא כמו טקנה בלשון עברית והכתוב בסי' מ"ד: למריה דקניינא. וכן הכתוב בסי' ק"ה: למרוסי קצא הוא ט"ס, וצ"ל: קנינא. והגאון ר"ב לא ידע מזה. יעוין דבריו בשאלת שלום (סי' ק"ג). ויעוין סוטה (ל"ד ע"ב): ושמן קנינא ופי' רש"י שם: קנינא המקנה, הצאן, ויעוין יהושע (י"ד, ד') סי' רד"ק ובאור ר' וואלף מאיר. ודע כי בלשון שמרונית: קנה הוא כהמה, ואולי מזה: דקניינא אשר בסי' מ"ד הג"ל.

23). רדפי דמא. סי' י"ד וסי' ל"ו: ישראל שמתו אחיו חמת מילה ולא מהלוח לדידיה, משום דאיכא משפחה דרדפי דמא. מרוצת הרם מאין הפונות ומאין השקט.

24). שיילול. סי' ל"ח כמו: שליא.

ו.

פרושיו.

פירוש הרב הגאון רבי ישעיה בערלין החלוק לראשון לציון ושאלת שלום נודע בשערים לשם ולתהלה. ודע שהוא לא היה הראשון אשר התעורר לפרש את הספר הזה. כי כבר קדמו בוה רב אחד שנים רבות לפני זמנו. ככתוב בסי' שלשלת הקבלה (נ"ב ע"א דפוס זאלקווא) וז"ל, ואלה הם הרבנים המפורזים באיטליאה מכל הלשונוט. הרב ר' אברהם כהן ספרדי, ר' כבולנייה והרפ"ס ספר החסידים, ועשה פרוש לשאלות דרב אחא עכ"ל. וכ"ה בלוח הספרים אשר ת"י בכ"י. ולא אדע אם הפירוש הזה ישנו עוד בעולם. ואם לא. ובהקדמת הרב ר' שלמה שלם לח"א מספרו: שונה הלכות (פירוש על: הלכות גדולות) כתוב: הגאונים המפורסמים קדישי עליונים מורי ורבותי וכו' וכמור"ר רפאל יעקב אברהם גירון זלה"ה וכו' והיה אחריו פירוש על שאילתות דרב אחא משבחא עכ"ל. ובהקדמתו לח"ב מספרו הג"ל: אמת שעל ס' השאלות דרב אחאי גאון הגה מור' זלה"ה ידו פריש שר' לעשות ב' פירושים נחמדים ויקרא להם שמות. הא': כנזרת עירין פתגמא. והב': במימר קדישין שאלתא עכ"ל. ולא אדע אם ראו אור ואיה המה. ובאוצר הספרים אשר להרב החכם בן יעקב ז"ל (אות ח') כתוב: תועפות ראם. הר' יצחק בהר"ר דוד פארדו. פי' על שאילתות דרב אחא עם הפנים ומפתחות השאלות וגם מפתחות פירושו בסופו. שאלוניקי' תקע"ז (וצעדנער: תקע"א) עכ"ל. ובלי ספק נקרא: תועפות ראם. בעבור אשר: ראם הוא ר"ת: רב אחא משבחא. ותועפות ראם ענינו: פרשת גדולת ר' אחא משבחא ועיני לא שופתו עוד גם כי נדפס זה רבות בשנים. ומי יתן והשג אשגיה ובשנת תרכ"א יצא לאור בוויילנא פירוש רב הכמות ורב האיכות על השאלות הנקרא בשם: העמק שאלה מאת הרב הגאון האמתי מו"ה נפתלי צבי יהודה מוולאזון. ובחינת הפירוש הזה דורשת מאמר גדול ורחב ידים. ובפתח העמק אשר בראש הפירוש הזה לפני ח"ב מובא פי' כ"י כתיבה ספרדים יעו"ש.

ז.

קורותיו ותלאותיו.

כנורל כל הסגולות החמדות בבואן בידי רעים או בוערים כי ישלחו בהן את ידיהם בצדיה או בשגגה, ויעשו בהן ככל אות נפשם. יגרעו מנהן ויוסיפו עליהן, יבלעו וישנו אתהן עד אשר יהפך הורן עליהן למשחית, לא תואר להן ולא הדר. כן גורל הספר היקר הזה. כי חלו בו ידו מעתיקים חרשי משחית או תועי לכב ויבלעוהו עד בלי די. גרעו ממנו למכביר והוסיפו עליו, גם כללודו והעתיקו רבים ממאמריו ממקום הראוי להם אל מקום אחר הבלתי ראוי להם. והא לך קורא אוזוב! המגרעות והנוספות, והמאמרים המְעֻשְׂקָרִים ממקום הראוי להם אל מקום אחר הבלתי ראוי להם, בסדר נכון, והיו נר להנלך ואור לנתיבתך בלכתך לדרוש חכמה ודעת מעל ספר וספר.

בראשונה דע, כי לעצבון כל משכיל נורעו מן הספר הזה, כ"ס (או רק כ"ו כאשר תראה למטה) דרשות, ומלבד דרשה אחת אשר נשאר ממנה דברים מעטים בלי סדר לא נשאר מכולן כי אם רשימות התחלות המאמרים אשר עליהם נסדו הדרשות ההן. או רק מלת: דרשה לבריה. הכל על דאברין ולא משתבחין! ואחשבה לנכון להציג עמך בזה כל הרשימות ההן. עם ציוני מקומות המאמרים, ולבאר לך בקצת מקומות יטש הדרשה עם הפרשה. ועפ"ז תדע כי שתי רשימות נעתקו ממקומם הראוי להן אל מקום אחר הבלתי ראוי להן.

(1). דרשה מקום שנהגו (פ' בראשית ס"ס א'). ירושלמי (ברכות פ"ב הלכה ו') וז"ל מקום שנהגו לשאול בשבת שואלים וכו' רבי הושעיא רבא אזל לחד אתר וחזא אבליא בשבתא ושאל בין וכו' בא להודיעכם שאין אבל בשבת, הרי הוא דכתיב ברכת ד' תעשיר זו ברכת שבת, ולא יוסף עצב עמה זו אבלות כמה דתימר נעצב המלך על בנו עכ"ל. וכו' שם מ"ק פ"ג ה"ג).

(2). ארבעה נדרים התירו חכמים (פ' יצא ס"ס כ"ג) נדרים (פ"ג משנה א') ודע שהרשימה ההיא היא משובשת. כי איננה מובדלת בפ"ע בשטה מיוחדת. וגם אינה באותיות גדולות ככל הרשימות האחרות, וכן חסרה בראשה מלת: דרשה.

(3). דרשה עשיר ועני ורשע לדין (פרשת מקץ ס"ס כ"ט). יומא (ל"ה ע"ב) וז"ל רשע אומרים לו מפני מה לא עסקת? אם אמר נאה היה, וטרוד ביצרו היה. אומרים לו כלום היה טרוד ביצרו יותר מיוסף הצדיק? אמרו עליו על יוסף הצדיק, בכל יום היתה אשת פוטיפר משדלתו בדברים וכו' דכתיב ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה וכו' יוסף הצדיק מחייב את הרשעים עכ"ל. ואין ספק אפוא. כי הרשימה ההיא צ"ל בפרשת וישב, כי בה כתוב מקרה יוסף הצדיק עם אשת פוטיפר ויאתה לה א"כ דרשת המאמר הנ"ל, אבל מה יחש יש לה עם פרשת מקץ? וכן בילקוט מובא מאמר עשיר ועני וכו' הנ"ל בפרשת וישב (רמז קמ"ה). והיא היא הרשימה הראשונה אשר נעתקה ממקומה הראוי לה אל מקום אחר בלתי ראוי לה.

(4). דרשה הגיע שבעה במרחשון ולא ירדו נשמים (שם ס"ס ל') תענית י' ע"א במשנה) וצ"ל ברשימה: שבעה עשר. ככתוב שם. ובלי ספק נתגלגלו הדברים בדרשה ההיא עד דרש ויאמר יעקב לבניו למה תתראו (הכתוב בפרשה הנ"ל): אמר להם יעקב לבניו אל תראו עצמיכם כשאתם שבעים וכו' (שם ע"ב). ועד מאמר: אסור לאדם לשמש מלתו בשני רעבון שנאמר (בפרשה הנ"ל). וליוסף יולד שני בנים בטרם תבא שנת הרעב (שם י"א ע"א). וזה הוא יחש דרשת המאמר הנ"ל עם הפרשה הנ"ל.

(5). דרשה שנים שהיו בעיר אחת (שם ס"ס ל"א) כ"ב (פ"י משנה ז') ובלי ספק נתגלגלו הדברים בדרשה ההיא עד דיני ערב הנוכרים במשנה הנ"ל, אשר יסודם נלמד מפרשה הנ"ל ויחס הדרשה ההיא עם הפרשה הנ"ל הוא א"כ כיוחס ס' ל"א ע"ה. יעו"ש.

(6). דרשה המקבל שדה מחברו (וינש ס"ס ל"ב) ב"מ (פ"ט משנה א' או ב', או ג', או ד', או ה', או ו', או ז', או ח', או ט', או י'). כי כלן מתחילות בלשון המקבל שדה מחברו) ויחש דרשת המשניות ההן עם הפרשה הנ"ל, הוא יען כלנה דתברנה מדיני אריות אשר ענינה נזכר בפרשה הנ"ל אצל אנשי מצרים: הא לכם זרע וזרעתם את הארצה. והיה כתבואת ונתתם חמשת לפרעה וארבע הודות יהיה לכם וכו'.

(7). שכיב מרע שכתב כל נכסיו (פ' רח"ו ס"ס ל"ג). כ"ב (פ"ט משנה ו') גם פה חסרה מלת: דרשה בראש הרשימה.

(8). דרשה כל האמור בפרשת כהנים (שם ס"ס ל"ה) מועד קטן (כ' ע"ב) וז"ל כל האמור בפ' כהנים שכהן מיטמא להם א ב ל מתאבל עליהם עכ"ל. ויש א"כ לדרשת המאמר הזה יחס עם הפרשה הנ"ל כפי' ל"ד יעוין שם.

(9). דרשה איהו שתוקי ונאמנת היא לומר (פ' שמות ס"ס מ'). המאמר הא' קרושין (ס"ט ב' במשנה). והמאמר הב' שם (ע"ג ב'). והדרשה הזאת היא מענין הכתוב

בפרשת וארא סי' מ"א יעו"ש. וצריך אפוא להציג רשימתה שמה, והוא הרשימה השנית אשר נעתקה ממקומה הראוי לה אל מקום בלתי ראוי לה.

10. דרשה כל מצות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות ובתורה נשים ועבדים פטורין מק"ש ומן התפילין (פרשת בא בתוך סי' מ"ה) המאמר הא' הוא קדושין (פ"א משנה ז') והב' ברכות (פ"ג משנה ג').

11. דרשה מי שבא בדרך והיה מכיר אילן או גדר. (פ' בשלה ס"ס מ"ח). ערובין (פ"ד משנה ז'). וצ"ל ברשימה: מי שבא בדרך וחשכה לו. ככתוב שם.

12. דרשה נג גדול הסמוך לקטן אי נמי מי שהחשיך לו בדרך (שם ס"ס ס"ט). המאמר הא' ערובין (פ"ט משנה ב'). והב' שבת (פכ"ד משנה א').

13. דרשה יו"ט שחל להיות בע"ש. (שם ס"ס ג') ביצה (פ"ב משנה א').

14. דרש שאלו את הזקנים ברומי (פ' יתרו ס"ס ג"ב) ע"ז (פ"ד משנה ז').

15. דרש שואל אדם מחברו כדי יין וכרו שמן (שם בתוך סי' ג"ד). שבת

(פ' כ"ג משנה א').

16. דרש כל זמן שמביא ראייה סותר את הדין. (שם ס"ס נ"ה). סנהדרין

(פ"ג משנה ח').

17. דרש כל מצות הבן על האב (שם ס"ס נ"ז) קדושין (פ"א משנה ז').

18. דרש דיני ממונות בשלשה, ואם היה מוסחה לרבים הן דיני ממונות

ואפילו בחיוד (פ"ש משפטים בתוך סי' ס') סנהדרין (ד' סוף ע"ב וה' ראש ע"א).

19. דרש הכהל קורעו. וסכין וקערה, וכבר (פ' ויקרא בתוך סי' ס"ז). הבחל

קורעו חולין (ק"ט א' במשנה). וסכין וקערה וכבר שם (ק"א ב').

20. דרשה אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו אור לארבעה עשר. (פ' צו בתוך סי' פ')

מאמר אלו דברים וכו' פסחים (פ"ב משנה ה') ומאמר אור לארבעה

עשר שם (פ"א משנה א') גם הרשימה היא משובשת, יען מלת. דרשה כתובה

בה בשטה אחת ובאותיות גדולות והתחלת המאמרים בשטה אחרת ובאותיות כל הספר

משא"כ בכל הרשימות האחרות. ודע כי מן הדרשה הוא לברר נשאר דברים מעטים

בלי סדר. דבר אחד בהלכה, ויתר הדברים באגדה מלוקטים מטדרשים. ראה שמה

והתבונן על סיום הדרשה בנחמה ובמלת: אמן. ועוד אדבר בה בדברי ממנהגי

הדרשות הקדמוניות.

21. כמעשי ארץ מצרים (פ' אחרי מות ס"ס צ"ד). פרשה הזאת. וגם פה

חסרה מלת: דרשה בראש הרשימה.

22. איש איש כי תשטה (פ' נשא ס"ס ק"ב). פרשה הזאת. וגם פה חסרה

מלת: דרשה בראש הרשימה.

23. דרשה אלו נאמרין בכל לשון (שם ס"ס קכ"א) סוטה (פ"ו משנה א')

וחס דרשת המאמר הזה עם הפרשה הנ"ל הוא בעבור שזכור בו פרשת סוטה הכתובה

בפרשת הנ"ל.

24. דרשה בנות צלפחד. (פ' פנחס בתוך סי' קל"ה) ב"ב (פ"ח משנה ג').

25. דרשה אלו נדרים שהוא מסור (בתוך סי' קל"ו השייך לפ' מטות). נדרים

(פ"א משנה א').

26. דרשה בעון נדרים בניס מתיים (פ' כי תצא ס"ס קנ"ב) שבת (ל"ב ע"ב).

ואלה הן הדרשות אשר לא נשאר מהן כי אם רשימת מלת דרשה לבררה.

1. דרשה לחנוכה (פ' וישלח לפניו סי' כ"ז). 2. דרשה דחנוכה (שם בתוך

סי' הנ"ל). 3. דרשה (פ' אחרי מות, לפניו סי' צ"ז).

ודע כי לא נעלם ממני אשר יש לבעל הדין לחלוק עליו בזה. ולאמר. כי אין

חסרון דרשה כלל בני מקומות הנ"ל. וכי מלת: דרשה הנרשמת בהם היא ציון על

השאלות הנמצאות בהם, יעוין מקומות הנ"ל, אולם אנכי לא אחוש לזה, ואין נפשי

לאמר כי מלת: דרשה הנרשמת בהם היא ציון על השאלות הנמצאות בהם, כי

יקשה מאד לפ"ו, מדוע נשתנו השאלות ההן מכל השאלות להתכנות בשם:

דרשות? הלא כדרכי כל השאלות דרכי השאלות ההן, ומשפט אחד לכלנה?
ולמה נרשם על השאלות לחנוכה: דרשה לחנוכה או דחנוכה ולא כן על השאלות
לפורים ולפסח ולמועדים אחרים המצוינים? ומלבד זה הנה כבר נתבאר למעלה (סי' ג')
בקצרה, ההבדל אשר בין דרשות סתם לשאלות, ואין השאלות דרשות סתם א"כ?
גם מן השאלות נגד הרבה מאד, כי לפי עדות הראב"ד בספר הקבלה היה
הספר הזה כולל באורים על כל תרי"ג מצות האמורות בתורה, ככתוב שם: וחבר
שאלות שלו מכל מצות האמורות בתורה עכ"ל. וכן נראה מהקדמת הצעתיק פי'
המשניות סדר נשים יעוין שם היטב, ולפינו אין בו באורים כי אם על קס"ה מצות,
ס"ח מצות עשה, וע"ז מצות לא תעשה, ובהן מ"ג מצות דרבנן, כ"ט מצות עשה, וי"ד
מצות לית, ואלה הן:

(המשך יבא.)

בקרת ספרים

פירושים והארות לתלמוד בבלי על דרך העיון והבקורת מאת אברהם ברכי נחמן הכהן
קראכמאל לכוב תרמ"א.

במחשכים הושיבנו קדמונינו זו תלמודה של בבל כי לא נכתב התלמוד
כספר שניתן לקרות לכל אדם כי אמנם הוא כספר חתום כי לא יעמוד אדם על
מקצתו אם לא ידעהו כולו שדבריו נעולים במקום אחד ופתוחים במקום אחר ואף
אם ידעהו כולו לא יספיק להבין כל דבריו עד שידע שאר הברייתות והמדרשים
ואף גם זאת לא יספיק עד שנדע ממקורות חייה ומנהגיהם ארוחתם וארחתם
ושחתם בהקף חיי האומות אשר ישבו בקרבם ואלולא הותירו לנו קדמוני המפורשים
מומן הגאונים ואילך עד הפרשן הגדול רש"י מאור עינינו פירושים מקובלים ומה
שמצאו מדעתם בו הנה לא נמצא ידיו ורגלינו בבית המדרש, ובאמת זה התלמוד
אף שהוא נכתב אינו אלא תושבע"פ כי לא יכין אדם ללמוד אותו מעצמו אם לא
יעשה לו רב לשמוע עניניו מפיו, וכבר נחלקו חכמי זמנינו אם היו הראשונים
כותבים או היו לומדים בעל פה ואלו ואלו דברי אלהים חיים שהיו כותבים ולא
היו כותבים, שמה שכתבו הרי הוא כאלו לא נכתב עד שילמוד אדם ענינו לפני
רבו בעל פה, ומי לא ישמח אם ימצא ספר מזמין לפניו פירושים והארות על דרך
העיון והבקורת, כי זוגם של עיון ובקורת יולידו זרע אמת ויעשו פרי להבנת מורשת
אבותינו (אשר נתנו נפשם עליה אלו הנשרפים ואלו הנחנקים ויבלו בה כל שנותיהם
בחיי צער ועמל, ובואו ונחזיק מיבה להם שאלמלא עמדו בנפשם עליה כבר היינו
נשכחים מן הארץ ולא יזכר שם ישראל עוד), ופניתי את לבבי לראות בשמחה הספר
שלפני ועברתי בהעברת העין תחלה את כל עברי דפיו ומצאתי בו דברים ראויים
לדכתב, דוגמא לדבר צד ש"ו בהא דערכין י"ג ע"ב דאין הקטן נכנס לעודה לעבודה
אלא בשעה שהלויים אומרים בשיר דמייתי בנמרא עלה לראיה המקרא דעורא ג'
ויעמד ישוע וגו' ונרחקו שם בתוספות לפרש היכי ילפינן מזה דקטן נכנס לשיר
וכתב המחבר שעיקר הראיה ממקרא שלפני זה שמפורש ויעמידו את הלויים מבן
כ"י שנה ומעלה וגו' במצלתים להלל וגו' ש"מ דלענין עבודה ושיר בכלי בעינן
מבן כ"י שנה ומעלה אבל שירה בפה לא, ועוד יש בו כמה וכמה דברים הראויים לבוא
בקהל הדורשים, אבל האמנם כי אחרי ראי מצאתי אשר רבים מדברי זה הספר כל
ראיהם לא יכירום לבני עיון ובקורת, ואביא דוגמאות לדבר, צד ע"ז הקשה שהיה
לו למשה ג"כ לתלות כנור כדי לודע אימתי חצות וליכא למימר כי מרע"ה לא ידע
מזה דאי"ב הדרא קושיא לדוכתא השתא משה רבינו לא היה ידע ודוד היה ידע,
בושו לכם עיון ובקורת אם זה ילירכם הלא כאלה אך ראויים לבני תרביצא אשר
לא נשאו עיניהם לראות חוץ מר' אמות של הלכה, ומה שבא לחדש לנו בתירוץ
קושייתו באמרו, אמנם כפי אשר ידענו היום כי היונים המציאו את הכנור היה ונקרא

להם ע"ש האליל אלהי הרחות וכו' וכן יוכל להיות שכאה המצאת כנור לרוד מה שאין כן בימי משה. הנה אנתנו ידענו הדבר מימי רמ"ל בהערותיו אל הערוך ערך כנור שכתב במלות מועמות היער אבער איזט פאן דער אעאלהארפע דיא רעדע. אמנם על פי שמתו נשיב לו שאף משה הוה ידע מהכנור הוה אבל אכתי לא הוה רוח צפונית מנשבת בחצי הלילה. ומצאנו דבר זה מפורש דגרסינן ביבמות ע"ב ע"א ת"ר כל אותן מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא היה יום שלא נשבה בו רוח צפונית בחצי הלילה שני' והיה בחצי הלילה והי' הכה כל בכור מאי תלמודא הא קמ"ל דעת רצון מילתא היא. ופירשה הערוך ערך כנור וז"ל שבאותו הלילה שיצאו ישראל ממצרים נשבה רוח צפונית בחצי הלילה וכך מנהגה לנשב בכל חצי הלילה כל' שנשאר מנהגה כך. וכך פירש רש"י שם דמיתו שם הך ת"ר כלפי מה שאמרו שלא מלו במדבר משום דלא נשיב להו רוח צפונית דתניא כל אותן מ' שנה שהיו ישראל במדבר לא נשבה להם רוח צפונית אבע"א דנופים היו ואבע"א דלא נבדר ענני כבוד ואמר ר"פ הילכך יומא דעיבא ויומא דשותה לא מהליגין ביה ולא מסוכריגין ביה. וקמ"ל ההוא ברייתא דלפי שהיה חצי הלילה עת רצון להם למכות בכורות היה להם ג"כ עת רצון לנשב רוח צפונית ונשאר הדבר כך. וז"ל רש"י שם עת רצון מילתא היא וכיון דהצות הלילה עת רצון הואי למכות בכורות הואי נמי עת רצון לרוח צפונית ואין לך יום שרוח צפונית אין מנשבת בו בחצי הלילה וזה היה סימן לרוד וכו'. וא"כ מאורע זה שרוח צפונית מנשבת בחצי הלילה היא מעת שאירע שחצי הלילה היה לעת רצון א"כ מה יועיל הכנור למשה אם לא היה יודע שיאירע כך שיהא רוח צפונית מנשבת בחצי הלילה.

דונמא ב' שם צד פ' ברא דאמר ר' יוסף כמה מעליא הא שמעתתא וכו' אמרי במערבא ערבית דבר אל בני' ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם אמת אל אביו מאי מעליותא וכו' א"ר פפא קסברי במערבא וכו'. כתב וז"ל המתבונן בעינים פקוחות ימצא כי גם אביו וגם ר' פפא לא ידעו ולא הבינו מה שאמר ר"ש בר יהודה כי היא סיפר שבשביל שמצות ציצית אינה נוהגת אלא ביום בלבד כדברי ריב"ק במשנה ולית מאן דפליג עלה אמרי במערבא ערבית תחת פרשת ויאמר את הפסוק דבר אל בני' ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם שהוא פסוק בספר ויקרא י"ח ב' והפסוק הבא אחריו מתחיל כמעשה ארץ מצרים וגו' ועליו חתמו אמת וכמו שאמר חייא בר רב אמר אני ה' אלהיכם צ"ל אמת לא אמר אני ה' אלהיכם אינו צ"ל אמת והזכירו יצי"מ כי אמנם בעי לאדכורי יצי"מ כנאמר במשנה מזכירין יצי"מ בלילות באמור מורים אנתנו לך שהוצאתנו מארץ מצרים וכו' ואביו ור"פ טעו לחשוב שכונת ר"ש בר"י שבמערבא אמרו דבר אל בני' שבפרשת ציצית ודלגו כל הפרשה וכו' ומפלפלין אם דבר אל בני' ואמרת אליהם הוי התחלה או לא הוי התחלה וע"פ שנגתם זו עלה להם משפט מעוקל לומר אף בלילה פ' ציצית אעפ"י שאינה נוהגת בלילה. ואח"כ האריך לומר שאף במשנה מזכירין יצי"מ בלילות לא כווננו על פ' ציצית וכתב בזה"ל ואני אומר לא זכיתי אף אחרי שדרש בן זומא כי אמנם בן זומא לא דריש אלא להזכיר יצי"מ בלילות וכגון שנאמר מורים אנתנו וכו' שהוצאתנו ממצרים וכו'. וסיים בזה"ל והנה אלי דבר יגונב שגם רש"י וגם הרמב"ם הרגישו בשגגה זו שגת תלמוד לכן אין עליהם הדבר וישקרו מהר לחפות ויעתירו עלינו את פירושם וכו' דצי"מ כינוי לפ' ציצית וכו' להעמים פירוש זה על דברי המשנה אשר לא עלה על דעתה עכ"ד ועתה בואו נא ונחפש את הדבר אשר יגונב אליו ונראה אם באמת אביו ור' פפא ידעו ובקיא בשותא דרבנן שגגו ולא ידעו ולא הבינו. הנה שנינו במשנה אלו הן בין הפרקים וכו' בין ויאמר לאמת ויצבי ר' יהודה אומר בין ויאמר לאמת ויצבי לא יפסיק א"ר יהושע בן קרחה למה קדמה וכו' והיה אם שמוע לויאמר שוהיה אם שמוע נוהג בין ביום ובין בלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד. והנה זה הדיבור ויאמר אינו נוהג אלא ביום בלבד יש לפרשו על שתי דרכים. הא' שאינו נוהג אלא ביום שאין חיוב ציצית בלילה. הב' שאין

חיוב להוכיח יצ"מ בלילות. אמנם בשחרית היה המנהג הקדום לקבוע פ' ויאמר
דהיינו פ' ציצית. והמעט בקביעת פרשה זו דוקא אמרה ר' יהודה בן חביבא (י"ב
ע"ב) מפני שיש בה ה' דברים מצות ציצית יצ"מ עול מצות ודעת מינים הרהור
עבירה והרהור ע"ו. וכלו' שיש בה ה' דברים מוסף על מצות ציצית שהיא עיקר
הפרשה. והנה בדורות הראשונים לא אמרו פ' ויאמר בערבית הוא משום דס"ל
דאין ציצית נוהגת בלילה ועוד דס"ל ג"כ דאין מוכרין יצ"מ בלילות עד שבא ר"א
בן עזריה ורצה שתאמר יצ"מ בלילות ולא זכה בדבר עד שדרשה בן זומא והוסכם
מוכרין יצ"מ בלילות. כיון שהוסכם להוכיח יצ"מ בלילות הסברא נותנת שלא להלוק
בין ק"ש לשחרית ובין ק"ש דערבית ויהיו קורין פ' ויאמר גם בק"ש דערבית משום
יצ"מ אבל כיון דלילה לאו זמן ציצית והוי כמעיד עדות שקר בעצמו ולכך הוי בה
אמוראי אם לומר פ' ויאמר כולה או לאו. וגרסין בירושלמי אמתניתין דמוכרין יצ"מ
וב' תמן אמרין לא יתחיל ויאמר ואם התחיל גומר (פ"י בבבלי אמרו שלא יתחיל
ויאמר אלא אומר זה המקרא לברו אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים
להיות לכם לאלהים אני ה' אלהיכם. שהוא פסוק שלם. אבל אם התחיל ויאמר
גומר כולו לכל הפרשה ולא ידלג על ענין ציצית) ורבנן דהבא אמר מתחיל ואינו
גומר (פ"י מתחיל ויאמר ואינו גומר ועשו להם ציצית אלא מדלג ומסיים אני ה'
אלהיכם אשר הוצאתי וגו'). ופלוגתא זו הוזכרה בבבלי בשם ר' יוסף. אמר ר'
יוסף כמה מעליא הא שמעתתא דכי אתא ר' שמואל בר ר' יהודה אמר אמרי
במערבא ערבית דבר אל בניי ואמרת אליהם אני ה' אלהיכם [אשר הוצאתי וגו']
אני ה' אלהיכם^(*) אמת (וזהו כשיטת רבנן דא"י) א"ל אבוי מאי מעליותא והא אמר
ר' כהנא אמר רב לא יתחיל ואם התחיל גומר (והוא שיטת רבנן דתמן דבבלי
שהוזכרה בירושלמי) וכ"ת ואמרת אליהם לא הוי התחלה והאמר ר"ש בר יצחק אמר
רב דבר אל בניי לא הוי התחלה (ויכול לדלג על ענין ציצית ולומר אני ה' אלהיכם)
ואמרת אליהם הוי התחלה א"ר פפא קסבר במערבא ואמרת אליהם נמי לא הוי
התחלה עד דאמר ועשו להם ציצית, וגרסין תו עלה בירושלמי מתניי פליגי על
רבנן דהבא מוכרין יצ"מ בלילות (פ"י דלא תני שאמרין ויאמר בלילה אלא שמוכרין
יצ"מ דהיינו פסוק אני ה' אלהיכם א"כ ראייה דלא יתחיל ויאמר כלל) רבי בא ר'
יהודה בשם רב מודים אנחנו שהוצאתנו ממצרים ופדיתנו מבית עבדים להודות
לש"מך (כלי שרב פ"י למתניי דמוכרין יצ"מ שאמר מודים וכי ועכ"פ אינו צריך
להתחיל ויאמר ומתניי פליגי על רבנן דהבא). מתניי פליגי על רבנן דתמן ויאמר
אינו נוהג אלא ביום (וא"כ איך יגמור ענין ציצית הרי אינו נוהג אלא ביום. ומשני)
כל פרשת ויאמר אינו נוהג אלא ביום (פ"י כל הפרשה כולה לא הנהיגה אלא
ביום יצ"מ מצי למימר מודים וגו' ולכך לא יתחיל כלל אלא אומר אני ה' אלהיכם
וגו' אבל אם התחיל בעי לגמור). ר' בא בר אחא נחית לתמן חמתן מתחילין
וגומרין ולא שמיע דתמן אמרין לא יתחיל ואם התחיל גומר ורבנן דהבא אמרין
מתחיל ואינו גומר (פ"י שהוא היה מתמה ע"ו ולא ירע דס"ל שאם התחיל גומר
ועבדי כרבנן דהבא להתחיל וכרבנן דתמן לגמור). וזהו כאסודריתיה דאבוי בבבלי
דאמר אבוי הלכך אנן אתחולו מתחילינן דקא מתחלי במערבא וכיון דאתחילינן
מגמר נמי גמרין דהא אמר ר"כ אמר רב לא יתחיל ואם התחיל גומר. וגרסין תו
דתם בירושלמי בעין קומי ר' אחאי בר' ועירא היך הוה אבוך נהוג עביר כרבנן
דהבא^(**) או כרבנן דתמן ר' חזקיה אמר כרבנן דהבא ר' יוסי אמר כרבנן דתמן
א"ר חנינא מסתברא כ"י יוסי דר' ועירא מחמיר וינן מחמירין והוא עביר נהוג
דכוותהון (פ"י מסתברא כ"י דר' ועירא הוה נהוג כרבנן דתמן שהם מחמירין שלא

(*) כצ"ל ובספרים שלנו הוא קטוע.

(**) בדפוס אמשטרדם עם ס' איתא כט"ס דהתם וכן בדפוס קראטאשין איתא
לעיל בט"ס ורבנן דהתם אמרין מתחיל ואינו גומר וצ"ל ורבנן דהבא.

לדלג). ובבבלי גרסינן עלה עוד חייא בר רב אמר אמר אני ה' אלהיכם [אשר הוצאתי וגו'] צ"ל אמת לא אמר אני ה' אלהיכם אינו צ"ל אמת. והא בעי לאדכורי יצ"מ (כלו) מאי אמר ולא אמר הלא זה המקרא הוא אמרו על כרחו משום דמוכרין יצ"מ. ומשני) דאמר הכי מודים אנחנו לך ה' אלהינו שהוצאתנו ממצרים וכו'. והיינו כמסורותיה דירושלמי בשם רב שדי לאמר מודים וכו'.

ועכ"פ הירושלמי מעיד עם הבבלי שלא שגגו אבוי ור"פ. וזה המקרא שהביא המחבר אינו לו שום ענין עם יצ"מ שהוא קרא דפ' עריות ואי משום שאומר בפסוק הב' כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה וגו' אין זו הזכרת יצ"מ ועוד אפי' הוה הזכרה הא לא אמרה להאי פסוקא כיון שאינו מפסיק בין אלהיכם לאמת. ומאי דאמעותיה להמחבר היא השמטת מלת וגו' ולא הוה ידע דהאי אני ה' אלהיכם שבגמרא הוא רישא דפסוקא שמתחיל ומסיים באני ה' אלהיכם. ואי קשיא הא קשיא דאמרינן בבבלי שם י"ב ע"ב אהא דבקשו לקבוע פ' בלעם ולימא האי פסוקא ותו לא גמרי כל פרשה דפסקה משה רבינו פסקין דלא פסקה משה רבינו לא פסקין. וא"כ היכי מצי למימר האי פסוקא דאני ה' אלהיכם וכבר נתקשה הרשב"א בו' שיטות ולא העלה דבר מספיק ונתבלבלה לו ג"כ סוגית הגמרא. ובאמת מצינו קביעות פסוק אחד כגון בעשרה מלכיות וכדומה, ואומר אני דודאי אפי' חד פסוקא קובעים וקורים כשהוא לצורך. אבל הפרשיות של שחרית וערבית שהם לשינון אין קובעין אלא פרשה שלימה שאין שינון אלא פרשה שפסקה משה. אבל קריאת פסוק אחד אינו שינון.

דוגמא ג' שם צד פ"ג הביא הפירושים במאמר דוגמא השקוה וכתב ואולם ב' הפירושים לא ישרו בעיני וכו' ע"כ נ"ל לפרש שעקביה השיב וכו' ואמר להם דוגמא השקוה כלו' הכי בעבור ששמעיה ואבטליון השקוה תוכרה המעשה שלהם להיות לנו Dogma וראיה שלא נוכל לחלוק עליה גם המה שגו ויוכלו להיות ב"ד טועין. ומה נענה על פירושים כאלה ולא מצאתי לפירוש כזה דוגמא כי אם שם צד וי"ו כמה שמסופר במדרש קהלת מחנניה בן אחי ר' יהושע אויל לכפר נחום ועבדן ליה מינאי מלה וכו' שפירש כי באו המינים בכפר נחום להתווכח את חנניה בן אחי ר"י ועבדי ליה מלה Homilie ויערכו לו את תוכחתם וכו'. והאמת שאין דוגמא למלה זו ואין מלה על דוגמא כזו. והנה סיום המאמר שם ועבדן ליה מינאי מלה ועלין יתיה רכיב חמרא בשבתא אול לגביה יהושע חביביה ויהב עלוי משח ואותסי וכו'. ומה נפלאה ההאמליע הוה דעברת רכיב חמרא בשבתא.

דוגמא ד' שם צד פ"ט בראי מעשה דר"א שנכנס לביהמ"ק ולא מצא י' ושחרר עברו וכו' ופרכינן (בברכות מ"ז ע"ב) והיכי עבד הכי והאמר ר' יהודה כל המשחרר עברו עובר בעשה וכו' מצוה דרבים שאני. וכתב ע"ז המחבר תירוץ הוה קלוש הוא מאד והיכי אתיא תפלה דרבנן ורחיא עשה דלעולם בהם תעבודו אבל האמת היא כי לא חלם לו לר"א הגדול שיעמוד ר' יהודה ויורה לישראל המחשרר עברו עובר בעשה ר"א חשב עדיין כי נתנה התורה בזה רשות וכו' כי גם תבא עליו ברכה על שמכניסם תחת כנפי השכינה וכו' אמנה ר"י רגיל היה לגלגל עלינו עשין כאלה וכו' וכו'. ואילו כתב ספרו בעיון היה יודע דבגושתין ל"ח ע"ב מפורש פלוגתיהו דר' ישמעאל ור"ע דר"ע ס"ל לעולם בהם תעבודו חובה ובהדיא תניא דר' אליעזר אומר חובה כשיטת ר"ע ור' יהודה נמי לאו משמיה דנפשיה אמרה אלא משמיה דשמואל אמרה והתם אקשו עליה ממעשה דר"א ומשני מצוה דרבים שאני. וכך הוא ראוי להקשות מתנאי קמאי על אמוראי בתראה. והניג' מלות והיכי עבד הכי אינו אלא סגנון כמסור שאין הקושיא מר' יהודה על ר' אליעזר אלא מר"א על ר"י כמפורש בגושתין שם. ומעמי של ענין הוה דודאי הרשות נתונה לכל א' וא' להפקיר עברו ויוצא לתרות וצריך גט שחרור (גיטין ל"ח ע"ב) אבל לשחרר עברו אסור לפי שמביאו לקהל להתירו בבת ישראל ואם זכות הוא לעבדו מאן יימר דזכות הוא לאומה הישראלית להביא להם בקהל עבדא דבהפקירא נחא

ל'ה. אבל אם משחררו במקום מצוה הרבים ודאי ניתא להו לישראל שישחררנו ולכך מותר לשחררו.

דוגמא ה'. צד ק"ג בהא שהקשו על מ"ש שמאי והלל גזרו מומאה על הידים וכו' ואבתי שלמה גזר דאריי אמר שמואל בשעה שתקן שלמה עירובין ונמ"י יצתה בת קול וכו'. האריך למה ייחסו הרברים לשלמה וכתב לפי שהיה נודע להם כי בעצם וראשונה לא היתה הכוונה וכו' כי אם לנשיאת כפים ופרישת כפים לברך את ה' וכו' והנה מנהג פרישת כפים בברכה ותפלה הוא מנהג ישן ונושן בישראל וישעיה הנביא אומר ובפרשכם כפיכם וגו' ולהיות שנמצא אצל שלמה ראשונה ויפרש כפיו השמים וגו' וכן אמר בתפלתו ופרש כפיו אל הבית וגו' וכן נאמר וכפיו פרושות השמים וגו' ע"כ הוכיחו חז"ל כי נמ"י היינו נשיאת כפים בברכות שלמה תיקנה וכו'. ומה נאמר לעיון ובקרת המעלימים עין ממקרא מלא. הלא במשה הוא אומר כצאתי את העיר אפרש את כפי אל ה' וגו' ויפרש כפיו אל ה' ויחרלו הקלות.

שם צד ק"ד בהא דאמר ר' הונא בגי' מקומות נחלקו שמאי והלל כתב שהרב החכם דר' ברילל העיר אותו דבתוספתא דעדיות לא תני להא דנשים דיון שעתן ונתוספה אח"כ בבא זו במשנה עפ"י דברי ר' הונא. בלי ספק שגזרמנה לו להמתבר שכחה בכאן והחכם הנ"ל ודאי אמר לו שכל אלו הרברים שחדש שם כתובים הם בגמרא כותלי בית המדרש ממני הכותב במכתב עתי בית המדרש שהוצא מהורא"ה ווייס לאור זה שנים.

דוגמא וי"ג. צד ק"ה בהא דשבת כ"א ע"ב מאי חנוכה וכו' ולא מצאו אלא פך א' וכו' נעשה בו נס והרליקו ממנו שמונה ימים וכו'. והאריך בבטול זה הטעם עפ"י ספר המכביים וכתב והנה כפי הנראה מסיפור זה חגגו את החג הזה שמונה ימים וקראוהו חנוכה בשביל חנוכת המזבח כי כן היה המנהג באומה לחוג משך זמן כזה את חנוכת המזבח וגם משה חגג חנוכת המזבח שבמשכן שמונה ימים וגם שלמה חגג חנוכת מזבח הבית שמונה ימים וכו'. וכל זה טעות במשה מפורש בפי' צו כי ימי מלאי יד הכהנים היו שבעה ימים כמו שאמר שם כי שבעת ימים ימלא את ירכם. ואח"כ ביום השמיני כאשר כלו ימי המלוכה עשה אהרן את העבודות ונראה להם כבוד ה' וכן ביום התחילו בחנוכת המזבח כפי הנראה מהכתובים וכפי דרשת חז"ל דאדור היום נטל י' עמרות והיתה חנוכת המזבח י"ב יום כמנין השבטים כמו שהאריכו הכתובים בפי' נשא. ובשלמה הוא אומר (מלכים א' ח') ויעש שלמה בעת ההיא את החג וגו' שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום ביום השמיני שלח את העם וגו'. ומפורש בדה"ב ב' ז' כי חנוכת המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים.

וכתב עוד שם והנה במשנת רבי לא נזכר דבר מענין נר חנוכה ורק פ"א מזכירו אנכי גררא לענין נזיקין ופ"א מזכירו בענין שלוחין היוצאין וכאשר נראה רבי ואביו רשב"ג דאתי מן דרוד וסימנם היה דוד מלך ישראל חי וקים נכספה וגם כלתה נפשם שגם נר חנוכה תבטל מישראל כמו שבטלה כל מגילת תענית עכ"ד כמה וכמה הוול כאן שער הבקורת השלוחים יוצאים בכסליו מפני חנוכה (ר"ה י"ח ע"א) וחנוכה תשכח ותבטל מישראל אתמורה. ואם מפני שלא הוקבעו הלכותיה במשנה הרי כמה וכמה הלכות שלא נזכרו פרטיהם במשנה כמו הלכות ס"ת ציצית תפילין ומוזוה וכדומה. ובאמת שאף מסדרי התפלה שקבעו על הנסים בהוראה לא הוכירו הנם בפך של שמן שאין מזכירין מעשה נסים אלא הוכירו תשועת השם בימי מתתיהו כנגד מלכות יון הרשעה. אולם בביהמ"ד לא רצו להלחיב לב התלמידים ולעורר רוחם לתגבורת מלחמה ואדרבה נ' שבועות השביעום שלא ימרו באומות ע"כ הכתיבו הרברים תחת לשונם ולא ספרו לתלמידים רק כמאורע פך של שמן שהיה ענינו מסופר באומה. (המשך יבא).

תשובת שאלה לרבינו שרירא רב האי גאונים ז"ל.

וישאלתם המעביר שער בית השחי ובית הערוה שאסרו חכמים* במקומות אלו בלבד הוא שאסור אבל שאר מקומות אם הוצרך להם לאו, או דילמא בין [בין] שהיה מתקוני נשים הכל אסור ואסור לאדם להעביר שער מעל גופו אם [ואם] הותר להעביר בשאר מקומות מהו שיעביר בכללם בית השחי ובית הערוה שמצינו בתשובות שאלות . . . הקדושה שאם העבירו עם שאר שער גופו מותר בקשנו הוראת ארננו ומנהג רבנן ועוד העברת תער על פנים שרי או אסיר שמצינו רבנן שמחמירין, תשובה. מנהג ישיבות שלנו ממאתים שנה שמעבירין בית השחי ובית הערוה ואין נמנעין והאמור בדברי חכמים לא פליגי בין המעביר אלו בלבד למעביר כל שער גופו אלא כן אנו רואין כי יש הפרש בין תכשיטי נשים ובין הזמנים והמקומות וגם יש בין בנד לבנד הפרש כי כן נהגו כאן שבגדי משתן ובגדי צמר נפנים אין הגשים לובשות צבועים אבל בגדי כלך ובגדי משי לובשים אותם הגברים צבועים בכל מיני צבועונים לפיכך מותר להם ללבוש כמנהג הזמן והמקום ואם היה זמן או יש מקום שאין הגילים באלו המתירים גם אלו היו אסורים להם וכן יש כאן מנהג במלבושי נשים ואנשים ובמקומות אחרים מנהג אחר כל מקום האסור כמנהגו והמותר בו כמנהגו כי לא שוים לנו כלי גבר ושמלת אשה אלא לפי המנהגות בהם ובאותם השנים [לא] היה מנהג הגברים להעביר בית השחי ובית הערוה שלהם הויה, רואים מי שעושה כן כנשים שהם מתקשטות אלא היו מגדלים שער גופן עד שמגיעין לנדלן מאליו על כן היה אסור להם ואף עד עכשיו יש בערב מי שהם בין בני הערבים בני ישמעאל ובני יקטן נ"כ כי הגבר לעבירו בית השחי ובית הערוה רואים אותם נשים ואנשי אותם מקומות עכשיו אסור להעביר בית השחי ובית הערוה אבל אנשי מקומות הללו בזמן הזה אין בין הגשים והאנשים הפרש בזה אלא כששומעים כי יש הפרש במקומות תמרים מזאת ואומרים הללו בני נבורה וכלנו בעיניהם כנשים לפיכך מותר הדבר עכשיו באלו המקומות וכיוצא בהם התר גמור אין בו חשש כל עיקר וכשהיה לפנינו מ"ר חיים בן מ"ר עבדי' ע"ה שאל מלפנינו זאת וכן השבנוהו ושמה הרבה בתשובתנו ונתקרה דעתו ועשה כן ולא חשש ואף מ"ר יוסף בן אבי זכריא שאל מלפנינו שאלה זו וכן השבנוהו והעברת תער על פנים להשוות צדעים כל זמן שאינו נכנס בראש מותר ואם נכנס בראש חוששין להתיר בו.

אין לך דבר שאין לו שעה זמי ודע איכזה תועיל לחקירה המדעית שמועה שחשבוהו לדבר של מה בכך וע"כ לא נסוגותי אחר מלהעתיק את התשובה הזאת כאשר מצאתיה בכ"י כי אמרתי איננה נודעת ענה. ע"ד המנהג אשר עליו ישאלו מה השואלים ידברו כותבי מנהגי העמים ומדותם ורק להגמא אציין מה Zeitschrift der D. M. Gesellschaft Schultz, das höfische Leben zur Zeit der Minnefinger I, 173. 86 XXXVI הכ"י הוא מנוקד ואני לא העתקתי הנקודות. 15 כי אם כמלות המסופקות או בכל מקום שנחפזין לדעת אך קראוהו המנקד. דברי ימי עמנו טומן הגאונים דלים הם ורקום וכל שם ושם היוצא לנו מפורש מימים האלה כמצויאה יחשב ויקר הוא בעינינו. שם אבי זכריה הוא שם הערבי לשם העברי יהודה ונמצא לפי זה חכם ושמו יוסף בן יהודה בזמן הגאונים**).

בודא מעסט . . .

דוד קייפמאנן.

* עיי' נזיר נח :

** (הבונה בזה כלי ספק על זמן הגאונים האחרונים, רב שרירא רב האי בני כי ברורות שלפניהם כמו ג' דורות קודם רש"י. הלא מצאנו נאון ששמו רב יוסף בר יהודה שעמד בנאוותו שתי שנים כמבואר באגרת דרש"י ובס' הקבלה וביוחסין. הערת המעריך).

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך).

הפרשה הי"א היא אחר הדברים האלה עד פרשת וירא אליו ה' וגו' וכוללת כריתת הברית בין הבררים בהבטחת הורע ובהבטחת הארץ ולירת הגר את ישמעאל וקיום הברית ואת הברית שהיא המילה ליצחק אשר תלד שרה ושינוי השם לאברם ולשרי. והיא הסיפור הר' ממאורעותיו של אברהם והוא בכריתת השם ברית עמו ועם יצחק זרעו. וגו' ענינים הם בפרשה זו וחלקום יפה בעלי הקפיטולו. ובעלי המסורה הפסיקים בסתומות. והם חלקו ג"כ שינוי השם לשרי בסתומה לפי שהוא אמירה מיוחדת והבטחה מיוחדת לשרה ולחשיבותה של שרה הפסיקה. וראיתי בהגהת המיימונית שכתב על מה שהזכיר הרמב"ם ואמר אלהים אל אברהם שהוא סתומה וי"ל. שנים יש מהן ובדקתי בספרי אספמיא המעולים המדויקים שבמלכות אשר קבעתי לעשות אחרים העתק מדויק בחסירות ויתרות לסית ומצאתי פרשה בוואמר אלהים אל אברהם אבל (שרה) [שרי] אשתך שהוא השני עכ"ל. כתב עליו הכסף משנה ודברי ההגהות הם מעות דוק ותשכח כי בשני אין כתוב אל אברהם וגם אינו פרשה כלל עכ"ל. ובמח"כ דבריו הם מעות כי הספק הוא בין ויאמר אלהים אל אברהם ואתה את בריתי שהוא הראשון והשני הוא שרי אשתך. אלא שנדרמנה לו הגהת מומעת בפי"ם שכתוב בה אבל שרה אשתך דוק ותשכח. והם ג' סתומות. והפסיקו סיום זו הפרשה לנכון בפתחה. וכבר בארתי למה הפסיקו בין פרשה זו לשלפניה בסתומה.

הפרשה הי"ב היא פרשת וירא אליו ה' עד ויסע משם אברהם וגו' וכולא סיפור אחד מחיוון שראה אברהם במחזה וממאורע שאירע בפועל מהפיכת סרום והצלת לוט. וכולה סידור שהוא סיפור אחד שלם והוא הסיפור הה' ובו נשלמו סיפורי מאורעותיו של אברהם בתברון באלוני ממרא וע"כ הזכיר כאן הכתוב וירא אליו ה' באלוני ממרא שזה הוא החיוון האחרון שהיה לו שם אבל בעלי הקפיטולו חלקוהו לשנים.

הפרשה הי"ג היא פרשת ויסע משם אברהם וגו' עד והי' פקד את שרה וגו'. וכן הפסיקה יפה בעלי הקפיטולו. אמנם בעלי המסורה הפסיקה מלפניה ומלאחריה בסתומות. ולדעתם זו הפרשה תכופה עם שלפניה עפ"י מה שפירשו בב"ר פנ"ב פנה מפני רוח רע שהיו אומרים לוט בן אחי אברהם בא על שתי בנותיו. ועוד פירשו שם ובפסיקתא רבתי פמ"ב לפי שחרב מקומה של סרום פסקו העוברים והשבים ואמר מה אני מפסיק צדקה מביתי הלך נמטה לו אהל בנר. וכן היא תכופה עם שלאחריה וכמו שאמרו בפסיקתא רבתי שם כשנתפלל אברהם על אבימלך ועל אשתו ועיברו וילדו עמדו המלאכים מצווחים ואומרים רבש"ע שרה היתה עקרה כל השנים הללו ואשתו של אבימלך היתה עקרה וכו' ויתפלל אברהם וגו' ואת אשתו ואמהותיו וילדו מיד והי' פקד את שרה. וכן היא תכופה פרשת והי' פקד וגו' עם חורבנה של סרום וכמו שאמרו בפסיקתא רבתי שם והי' פקד מה כתב למעלה מן הענין והי' המסור וגו' חורבנה של סרום כיון שבאו המלאכים הוציאו לוט ואת שתי בנותיו וכו' אמרו המלכים רבש"ע אילו הולכות ישניות עם אביהן בעילה אחת ומעמידות ממורים בעולם והצדיק הזה מצטער כל השנים הללו בדין הוא שיפקד והי' פקד. וא"כ לדעתם כולה פרשה אחת בענינים שונים והפסיקו בין ענין לענין בסתומה. וכן מוכח לשון הפסיקתא רבתי שאמרו מה כתב למעלה מן הענין ולא אמרו מה כתב למעלה מן הפרשה. והסיפור הזה הוא השישי במאורעותיו של אברהם.

הפרשה הי"ד היא פרשת והי' פקד עד ותקח לו אמו אשה כארץ מצרים וכולא סיפור אחד והוא הסיפור השביעי ואין בו הפסק.

הפרשה ה'י"ז היא פרשת ויהי בעת ההיא והפסיקה יפה בעלי המסורה בפתוחה מלפניה ובפתוחה מלאחריה. אבל בעלי הקפישולי קרבו את הרחוקים וחברוה עם שלפניה והאמת שפירוש בעת ההיא בעת שישב אברהם בארץ הנגב. והיא הסיפור השמיני במאורעותיו.

הפרשה ה'י"ז היא ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה עד ויהי אחרי הדברים האלה ויגד לאברהם וגו' והיא פסוקה מלפניה ומלאחריה בפתוחה. אמנם בעלי הקפישולי הפסיקה יפה בתחלתה ולא הפסיקה בסופה ומתוך כך קרבו המרוחקים ורחקו המקורבים. והסיפור הזה הוא התשיעי במאורעותיו של אברהם. הפרשה ה'י"ז היא מתחלת ויהי אחרי הדברים האלה ויגד לאברהם לאמר הנה ילדה מלכה וגו' ומסיימת וינחם יצחק אחרי אמו. והוא הסיפור העשירי במאורעותיו של אברהם שקראום הו"ל עשרה נסיונות. ומם ה' מתחלת ביאתו לארץ וזמן ישיבתו באלוני כמרא. וה' מעת שנמסע ארצה הנגב וישב שם בין קדש ובין שור. והמשך הסיפור ושיכוננו הוא ששמע שזכה נחור אחיו עם מלכה לבנים ושרה מתה וגם הוא כבר היה זקן וע"כ שלח את עבדו אל אחיו לקחת אשה לבנו ולקח את רבקה. וינחם אחרי אמו. ועכ"פ ג' ענינים הם א' תולדותיו של נחור. ב' מיתת שרה. ג' הבאת רבקה. וחלקים בעלי הקפישולי. והנה הם ראויים להפסיקן בסתומות אמנם בעלי המסורה לא הפסיקו בסתומה רק ואברהם זקן אבל בוהיו חיי שרה הפסיקו בפתוחה ועשו ויהי אחרי הדברים האלה פרשה קטנה בת ה' פסוקים. והנראה בעיני שהפסיקו כך כדי לקבוע פרשה מיוחדת לגמילות חסדים שהיא קבורת מתים כדי שיתגנו העם לב לדבר. שכך הוא טבע השומע שהוא נוטה לבו יותר לתחלת הענין שקוראין לפניו אבל באמצע הענין כבר אין דעתו מיושבת ומחשבתו פווררה.

הפרשה ה'י"ח היא יוסף אברהם וגו' והיא סילוק וסיום הסיפורים על אברהם ובעלי המסורה הפסיקה יפה בפתוחה מלפניה ומלאחריה. אבל בעלי הקפישולי חברוה עם השתי פרשיות שלאחריה וקרבו המרוחקים.

הפרשה ה'י"ט היא פרשת ואלה תולדת ישמעאל שהיא מראשי הפרשיות שבספר תולדת אדם והיא פתוחה מלפניה ומלאחריה.

הפרשה ה'כ' היא ואלה תולדת יצחק עד ויהי רעב בארץ והיא פתוחה מלפניה ומלאחריה.

הפרשה ה'כ"א היא פרשת ויהי רעב בארץ עד ויהי עשו בן ארבעים וגו' ובה ג' ענינים א' הראות השם אליו והבטחתו. ה' המאורע עם רבקה ומתחיל וישב יצחק בגרר. ג' ויורע יצחק אבל בעלי המסורה עשו כולה סדור. ונראה שדעתם שעיקר ההמשך הוא וישב יצחק בגרר ויורע יצחק בארץ והיא וגו' וכולו סיפור אחד וענין שלם אולם המקראות וישאלו אנשי המקום עד ויורע יצחק אינן אלא כמאמר מוסגר ולכך לא הפסיקו כאן. וכן דעת מפסיקי הפסוקים ולכך עשאו מן וישב יצחק בגרר פסוק שלם לעצמו. שאלולי כן היה ראוי לעשות מן וישב יצחק בגרר וישאלו אנשי המקום לאשתו וגו' פסוק א'. אמנם המעם שעשאוים כמאמר מוסגר שלא להפסיק בהם שלא ליתן רווח להתבונן בענין מפני כבודו של יצחק. שהרי הקב"ה אמר לו גור בארץ הזאת וגו' ולא היה לו לירא וכבר כרת אבימלך ברית עם אביו והיה תם לב ונקי כפים והיה לו ליצחק לידע כל זאת ממאורע אביו. ועוד שאביו התנצל ואמר וגם אמנה אחתי בת אבי היא וגו' אבל יצחק ענה שקר באמרו אחותי היא. על כן כיסו הענין ולא הפסיקו בו. אבל מה שיש לעמוד עליו הוא שעשו בעלי המסורה סתומה לאחריה במקום שהיה ראוי להיות פתוחה. ואולי הוא לרמוז על שנסתמו עיניו של יצחק וכעין שדרשו בפ' ויהי. ועשו הפרשיות תכופות זו לזו ע"ש הכתוב מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת ה' גם שניהם. ובב"ר פס"ה אמרו ויהי כי זקן יצחק מצדיק רשע ומרשיע צדיק

תועבת ה' גם שניהם וריביל פירש שם הענין ומסיים וע"י שהצדיק את הרשע כהו ענינו. ורעת בעלי המסורה ששני דברים גרמו לו שהרשע ג' את הצדיק אבימלך.

הפרשה הכ"ב ויהי עשו בן ארבעים שנה וגו' עד וישלח יעקב מלאכים לפניו וכולא סיפור אחר שלם. ומעו בעלי הקפישולי שהפסיקו בויהי כי זקן יצחק תחת אשר היה להם להפסיק בויהי עשו. ובעלי המסורה הפסיקו ויהי כי זקן בסתומה שויהי עשו הוא ענין לעצמו. והוקדם כאן שלקחת נשיו גרמה לדבר. והנה כל הפרשה רבת הענינים כולה סידור אין בה הפסק רק בויצא יעקב סתומה לפי הרמב"ם. וכתב בהגהות מימוניות מה שכותבים מקצת נקדנים ב' פרשיות בתורה דלית פסקא ברישיהו ויצא ויהי לא כווננו כי בתחלת ויצא יש פרשה כאשר כתב בעמוד וכן איתא בבראשית רבה בויהי יעקב מפני מה פרשה זו סתומה מכל פרשיות שבתורה וכו' והרבה מעם רדש על זה וכן איתא במדרש תנחומא וכן כתב רש"י ואילו בויצא לא הוזכרו מזה כלום וכן ברקתי בספרים אספמיים אשר יצא להם שם במעלותם ומצאתי ג' שיש להיות פרשה בכאן ואין לפקפק בהם עכ"ל. ובעל מנחת שי כתב. בספר תגי ויצא יעקב סדרו ולא פתוח ולא סתום תחתין פרשייתא אית באורייתא דלית להון פסיקא לא פתוח ולא סתום ויצא יעקב ויהי יעקב ע"כ. ואח"כ העתיק דברי בעל הגה"מ. ואח"כ כתב וכן כתב הרב מורח"י ריש פ' ויהי (ו"ל שם אינו ר"ל למה היא פסקא סתומה ולא פתוחה שהרי אין כאן לא פתוחה ולא סתומה ועוד אם היה כאן פסקא ושאלו עליה למה אינה פתוחה כשאר כל הפסקות שבתחלת הפרשה מדוע לא שאלו על הפסקא הסתומה שבתחלת פ' ויצא אלא הי"פ למה פ' זו סתומה בלתי שום רווח כלל וקראה בשם פרשה אעפ"י שאין כאן רווח כלל מפני שעורא ע"ה לא תקן תחלת הפרשה הזאת מן ויהי יעקב אלא מפני שהיה מקובל אצלו שראוי להיות שם פסקא אלא שהשם גזר שלא יעשו אותה עכ"ל. והנה סוף דבריו שמייהם סדר פרשיות השבוע לעזרא אינם נכונים כאשר אדבר ע"ז במקום אחר) והאמת הוא כי מה שכתבו על פרשת ויצא אין בה פסקא ר"ל בנוה ופ' ויהי ר"ל ברישא וכתב אור תורה שכן מצא בכל ספרי ספרד ומצרים והלל. ועיין מה שאכתוב בריש פ' ויהי מקץ עכ"ל בעל מנחת שי. ובריש מקץ כתב. כתוב במקרא כתי"ב ב' פרשיות דלית בהון פסקא כלל בגויהון ויצא ויהי מקץ. אמנם האמת שמחלוקת בעלי המסורה בדבר ומקצת הנקדנים וספר תגי עשו כולה סידור ר"ל כל הסיפור מן ויהי כי זקן יצחק עד ויקרא שם המקום מתנים. וכן נראה נכון כיון שלא הפסיקו בשאר הענינים שבוה הסיפור למה יפסיקו דוקא כאן. אלא שלפי מנהגנו מתחילין כאן סדר השבוע לכך הפסיקה מקצת נקדנים ואפשר שלשון המדרש שבויהי המעט. והאמת שלא כווננו לדעת בעל המדרש. שהמדרש הזה לא מוון לפרשת סדר השבוע ובמערכת לא סדרו כך אלא סדרם היה ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף וגו' שמופסקת בפתוחה. אבל ויהי יעקב היא פרשה בפני עצמה והיתה ראויה להיות מופסקת בפתוחה. והנה כבר מצאנו שהפרשה אינה מופסקת רק בסתומה דוגמא לדבר הפרשה שלפנינו אבל פרשה זו של ויהי היא סתומה מכל הפרשיות של תורה. אבל ויצא אינה פרשה כלל אלא ענין אחר הוא ולזה הרבה דוגמאות בתורה שלא הפסיקו ולא נתנו רווח בין ענין לענין לאיזה מעם. ולאילו המחברים נתבלבל ההבדל שבין ענין ובין פרשה ושבין פרשה ובין סדר השבוע. אולם באמת למה עשו כל הסיפור סידור ולא הפסיקוהו כלל נעלם ממני. וכבר היה ראוי להפסיקו א' בויצא יעקב כמו שהפסיקו קצת נקדנים באמת. אבל מה שהפסיקו בעלי הקפישולי בויקרא יצחק אין לו מעם. ב' וישא יעקב את רגליו וכמו שהפסיקו בעלי הקפישולי. ג' וירא ה' כי שנאה לאה. ד' וילך ראובן. אבל מה שהפסיקו בעלי הקפישולי ותרא רחל ג' אין לו מעם. ה' ויזכר אלהים את רחל. ו' וישמע את דברי בני לבן וכמו שהפסיקו בעלי הקפישולי. ז' ויאמר ה' אל יעקב. אולם מה

שהפסיקו בעלי הקפיטולי בווישכם לבן ועשו אותו סידור עם וישלה יעקב הוא מעות. ויהיו כאן ז' סתומות בין ענין לענין. אבל בעלי המסורה עשו כולו סידור ואולי לא חשו בסיפורי מאורעות להפסיק בין ענין לענין שאין צריך בו רווח להתבונן. ולא הפסיקו ג"כ בוואמר ה' דס"ל שלא נתייחד לו דבור בחול"ל אלא הכתוב מספר ממה שראה יעקב בחלומו וזה הכתוב הוא כלל ואח"כ מפרט לך שנאמר לו בחלום אנכי בית אל וגו' עתה קום צא וגו' ושוב אל ארץ מולדתך.

הפרשה הכ"ג היא וישלה יעקב עד ויבא יעקב שלם ובעלי המסורה עשו כולה סידור. וכבר היה מקום להפסיקה בויותר יעקב ובוישא יעקב ענינו כמו שהפסיקו בעלי הקפיטולי. ולא חשו להפסיק בסיפורי מאורעות בין ענין לענין. אמנם מה שהפסיקו בעלי המסורה סוף הפרשה בסתומה ולא בפתוחה כדי להתקיף הפרשיות עפ"י מה שפירשו בב"ר פע"ט ויבא יעקב שלם שלם בגופו לפי שכתוב והוא צולע על ירכו ברם הכא שלם בגופו. שלם בבניו לפי שכתוב בו אם יבא עשו אל המחנה וגו' ברם הכא שלם בבניו. שלם בממונו וכו'.

הפרשה הכ"ד היא ויבא יעקב שלם ומסיימת הכוונה יעשה את אחותנו. והפסיקו בעלי המסורה ובעלי הקפיטולי בותצא דינה בין ענין לענין. וכווננו בעלי המסורה להתבונן בדבר שהוא רמו לבניו שיתפורו לבין האומות הא"ך יעשו ויתעסקו בישיבתם בערי העמים כאשר האריכו בזה הענין בכ"ר.

הפרשה הכ"ה היא ויאמר אלהים וגו' קום עלה בית אל עד אלון בכות והיא פסוקה מלפניה ומלאחריה בפתוחה.

הפרשה הכ"ו היא וירא אלהים אל יעקב עוד וגו' עד ואלה תלדות עשו. והיא רבת ענינים. א' ביאתו לבית אל. וענין זה נראה כפול עם הפרשה שלפניה לפי שנסדרו ממגילות שונות וכמו שבארתי. ב' לירת בנימין ומיתת רחל. ג' מעשה ראובן שמתחיל הענין ויסע ישראל וגו'. ד' מנינן של בני יעקב. ה' ביאתו אל אביו עד סוף הפרשה. אולם מה שלא הפסיקו בהם שבסיפורי מאורעות לא חשו להפסיק וכמו שאמרתי. אבל מה שיש לתמוה הוא שהפסיקו בה בויהיו בני יעקב שנים עשר בפתוחה. ולא עוד אלא שהפתוחה היא באמצע פסוק. והנה עשו כאן בעלי המסורה רווח גדול להתבונן בדבר. ומעמם דס"ל שלא חטא ראובן כמשמעות לשון הכתוב אלא זה הסיפור צריך התבוננות. ובבמדבר רבה פ"ג בר"ה ביום הרביעי דרשו איפכא אמרו שם. וילך ראובן וגו' והפסיק הענין שהניח שם פרשה לומר שנתרחק ולכך אותה פרשה פתוחה אעפ"י שנתרחק ידיו של הקב"ה פתוחות לקבל שבים ובשביל שביקר ב' מעשים טובים הצלת יוסף והתשובה נעשה שלם עמהם שנכנסו במנינם הה"ד אחריו ויהיו בני יעקב שנים עשר. ועכ"פ ויהי בשכן וגו' ויהיו בני יעקב וגו' הם ב' פסוקים. אבל מפסיקי הפסוקים עשאוּם לפסוק אחד. ואפשר שמעמם ג"כ לומר שלא חטא ראובן או להורות שמשפחה שנמטעה נמטעה ולא יגלו משפחות וכדריש ר"י בר סימון בב"ר קשה היא שלשלת יוחסין לפני הקב"ה שתעקר ממקומה הה"ד ויהי בשכון וגו' וכתוב ויהיו בני יעקב וגו'. ועכ"פ מחלוקת בעלי המסורה בזה הפסוק, שלדעת מפסיקי הענינים והפרשיות ב' פסוקים כאן. ולדעת מפסיקי הפסוקים הוא פסוק אחד. ובעלי המעמים הניחו בהם מעמים כפולים לצאת ידי שניהם. וז"ל המנחת שי. אור תורה כתב לפי שפסוק זה בכחינה אחת הוא פסוק אחד ובכחינה האחרת הוא ב' פסוקים לכן במקצת מלותיו ב' מעמים וכו'.

הפרשה הכ"ז היא ואלה תלדות עשו וגו' עד ואלה המלכים וגו' (ובנוסחת הרי"ם אלה תולדות והוא שבוש וצ"ל ואלה). והיא פסוקה בפתוחה מלפניה ומלאחריה. ובה תוספת ענין ממנולה אחרת והיא אלה בני שעיר החרי ישבו הארץ והפסיקוה בעלי המסורה בסתומה.

הפרשה הכ"ח היא ואלה המלכים וגו' עד אבי אדום והופסקה בפתוחה

מלפניה ומלאחריה. ואולי היא ג"כ ממגילה אחרת. ומראין הדברים שעיקר הפרשה היא אלה בני שעיר החרי וגו' אמנם ואלה המלכים וגו' הוא ענין ב' שבאותה פרשה. ואלה שמות אלופי עשו הוא ענין ג'. ולפ"ז היתה ראויה להיות קודם אלה בני שעיר פתוחה וקודם ואלה המלכים סתומה. אמנם דעת בעלי המסורה נשגבה מדעתנו.

המגילה ה' היא וישב יעקב בארץ מגורי אביו בארץ כנען וסיומה היא וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן וגו'. וכבר מקום לומר שהמקרא וישב יעקב בארץ מגורי אביו הוא חותם וסיום מגילה ה' כמו שמקרא וישב ישראל וגו' הוא חותם וסיום מגילה ה' אף שאין לאלו המקראות שיכון למה שלפניהם אמנם הם חותם הסיפור. ותהיה התחלת המגילה אלה תולדות יעקב וגו' אבל בעלי המסורה חברו פסוק וישב וגו' לפסוק אלה תולדות וגו' ויהיה זה המקרא כמו פתיחה והקדמה.

הפרשה ה"ט היא וישב יעקב וגו' עד ויהי בעת ההיא וכולה סידור והיא פתוחה מלפניה ומלאחריה. ואומר אני שמגילה מקומעת היא שהרי לא נכתבה התורה כמו שנאמרה. ומצאנו דוגמא לדבר ב' וארא אלה ראשי בית אבתם וגו' וסבור אתה שהוא מונה ראשי בית אבות של כל שבטים ולא מנה אלא ראובן ושמעון ולוי והפסיק במשה ואהרן שתפסם עיקר והשמיט האחרים. אף כאן השמיט האחרים ולא תפס אלא את יוסף להאריך במאורעותיו ותולדותיו. וספר ג"כ מיהודה ותולדותיו והשאר השמיטם. אמנם קודם שנסדרה התורה שלימה והיתה ביד העם מגילות מגילות היתה מונה אחר אלה תולדות יעקב כל תולדותיו. ואולי שמנינו של בני יעקב שבפרשה כ"ו לעיל עקרו כאן היו וכשנסדרה התורה שלימה עקרום כאן ונסמכו למעשה ראובן ועירוב פרשיות כאן.

הפרשה הל' היא פרשת ויהי בעת ההיא וירד יהודה וגו' עד ויוסף הורד וגו'. וכולה סדור אלא שבסוף הפסיקה בסתומה והיא עפ"י מה שדרשו בב"ר פפ"ה ומפני מה הסמוך פרשה זו לזו ר"א ור"י ר' אלעזר אמר כדי לסמוך ירידה לירידה ר' יוחנן אמר כדי לסמוך היכר להיכר רשב"י אמר כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשתו של פוטיפר וב' ותפסו בעלי המסורה בשיטת ר"א ורשב"י והתכיפו פרשה זו לשל אחריה.

הפרשה הל"א היא ויוסף הורד וגו' עד ויהי אחר הדברים האלה חטאו וכולא סידור וסתומה לפניה כאשר פרשתי ופתוחה מלאחרי'.
הפרשה הל"ב ויהי אחר וגו' עד ויהי מקץ וכולא סידור ופתוחה לפני ולאחריה.

הפרשה הל"ג היא ויהי מקץ וגו' עד ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה. וכולא סיפור אחד שלם. שתבלית כל הסיפור הוא להודיעך האך באו ישראל מצרימה ועל כן סיום הסיפור בניו ובני בניו אתו בנתיו ובנות בניו וכל זרעו הביא אתו מצרימה אלא שהאריכו הכתובים בנתיים בסיפור מאורעות של יוסף עם אחיו. וכענין שאמרו בב"ר פפ"ו ר' ברכיה בשם ר"י בר סימון אמר לפרה שהיו מושכין אותו למקולין ולא היתה נמשכת מה עשו לה משכו את בנה לפניה והיתה מהלכת אחריו ע"כ שלא בטובתה כך היה יעקב אבינו ראוי לירד למצרים בשלשלאות ובקולרין אמר הקב"ה בני בכורי ואני מורדיי בביון ואם ליתן בלבן של פרעה (שיורידו שלא בביון) אני מורידו פומכי אלא הריני מושך את בנו לפניו והוא יורד אחריו ע"כ שלא בטובתו. וביון שכל עיני הסיפור לא לעצמן באו אלא לנגול דברים הם האך באו למצרים על כן לא הפסיקו בהם בעלי המסורה. אמנם בויגש הפסיקו בסתומה ומראין הדברים שאף זה ההפסק אינו אלא כהפסק של יוצא יעקב שנעשה לפי מנהג התחלת סדר השבוע. אי נמי שהפסיקה שהיא הקצה האחרון במאורעות המחיריות הנפש. ומכאן ואילך ישוב הענין לאיתנו ותאבד הרגשת החרדה ותמלא הנפש מהרגשת החנינה וחמלה ובהלת השמחה. ואם

נבא לחלק הסיפור הזה לפי עניניו ראוי שיחלק. א' ותכלינה שבע שני השבע וגו'. אבל מה שהלקו בעלי הקפיטולי בירא יעקב הוא מעות ששיכון הכתובים הוא וכל הארץ באו מצרימה לשבר אל יוסף כי חזק הרעב בכל הארץ וירא יעקב כי יש שבר במצרים וגו'. ואמרו וכל הארץ על הארץ המיוחדת דבר והוא ארץ כנען. ב' והרעב כבד בארץ כאשר הפסיקה בעלי הקפיטולי. ג' ולא יכל יוסף להתאפק וכמו שהפסיקו ג"כ בעלי הקפיטולי. אולם מה שהפסיקו בעלי הקפיטולי בויצו את אשר על ביתו וגו' אין כאן מקום להפסק שאם היה הפסקת ענין היה המקרא אומר ויצו יוסף. וכן ויגש אליו אינו הפסק. ואל תתמה על אריכות הסיפור בלא הפסק שכן אתה מוצא ג"כ בסיפור על יעקב שאין בו הפסק מן ויהי כי זקן יצחק עד וישלח יעקב. וכבר העתקתי לעיל שמסרו הנקדנים ב' פרשיות ויצא ויהי מקץ לית פיסקא בגוויהון. אמנם סוף פרשה זו הפסיקה בעלי המסורה בסתומה. ומעמם נ"ל שהתכינו פ' ואלה שמות וגו' לפרשה זו לפי שנאמר בה כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים. ואי אתה מוצא שבעים אלא עפ"י מה שאמרו בכ"ד פצ"ד זו יוכבד שהשלימה מנין של ישראל במצרים ר' לוי בשם רשב"י אמר יוכבד עיבורה בארץ כנען ולידתה בארץ מצרים וכו' על פיילי המצרים נולדה. ומראין הדברים שלמדו לפרש כך מדכתיב בניו ובני אתו בנות ובנות בניו וכל זרעו הביא אתו מצרימה שבכאמר וכל זרעו נבללה יוכבד בעיבורה שעדין לא נולדה ולא נמנתה בין אלו שיש להם שמות. ולכך הסמיכו פרשיות אלו.

הפרשה הל"ד ואלה שמות בניי וגו' עד ויהי יעקב וגו'. וסיומה של פרשה ומגילה זו היא וישב ישראל בארץ מצרים וגו'. ובה ג' ענינים. א' מנין השמות. ב' ואת יהודה שלח לפניו וגו' וכל המסופר מביאתן למצרים והפסיקום בעלי המסורה בסתומה. ג' ולחם אין בכל הארץ וגו' עד רק אדמת הכהנים לבדם לא היתה לפרעה, ובעלי המסורה לא הפסיקום ויראה שלדעתם כל ענין זה אינו אלא כמאמר מוסגר ולא נחשב לענין בפני עצמו. ושיכון הכתובים ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף וישב ישראל בארץ מצרים בארץ גשן וגו'. ומה שהפסיקו בעלי הקפיטולי בויבא יוסף ויגר לפרעה אין לו מעם וכן מה שחברו ויהי יעקב לשלפנו אינו נכון. אמנם מה שלא הפסיקה בעלי המסורה בסוף אפי' בסתומה כבר פירשו הטעם בכ"ד שהעתקתיו לעיל. ומה המדרש אנו למידין ג"כ שהפתוחות והסתומות עפ"י מדרשם נוסדו. וראיתי ברשב"ם ריש ויהי שכתב ועיקר התחלת פרשה זו מן וישב ישראל בארץ מצרים כי עליו מחובר ויהי יעקב אלא שלא רצו הקהלות לסיים פרשת ויגש בותחי הארץ לפרעה וסיימוה בווישב ישראל. ודבריו צריכים אם ביאור או הגנה שהרי הסיום יהיה לפי דעתו לא היתה לפרעה. אולם כל דבריו אינם נכונים שהרי בעלי האגדה העירו על ויהי יעקב שהיא התחלת פרשה אלא שאין בה הפסק כמו שדרשו ואם היתה וישב ישראל תחלת הפרשה למה לא הפסיקה בעלי המסורה. ומה טעם להקהלות שלא לסיים בלא היתה לפרעה. וגדולה מזו עשו שסיימו פ' בלק בויהו המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף. ואמתו של דבר נראה כמו שאמרתי שהוא סיום פרשה ומגילה.

המגילה הו' היא ויהי יעקב עד סוף הספר. ואם נחשוב מלחמת המלכים למגילה חמישית כמו שכתבתי הנה יהי כל הספר מוז' מגילות והם בראשית. אלה תולדות השמים והארץ. אלה תולדות נח. אלה תולדות שם. ויהי בימי אמרפל. אלה תולדות יעקב. ויהי יעקב.

הפרשה הל"ה היא הפרשה הקטנה ויהי יעקב עד ויהי אחרי הדברים האלה והיא פסוקה בסוף בפתוחה ובתחלתה אין לה שום הפסק וכמו שדרשוהו בכ"ד.

הפרשה הל"ו היא ויהי אחרי וגו' עד ויקרא יעקב והיא פסוקה מלפניה ויכלאתיה בפתוחה וכן הפסיקה בעלי הקפיטולי.

הפרשה הל"ז היא ויקרא יעקב אל בניו עד סוף הספר וכוללת ג' ענינים א' ברכת יעקב את בניו. ב' מיתתו וקבורתו. ג' נפילת אחי יוסף לפניו. ובסופה עוד סיום וירא יוסף לאפרים וגו' עד נמירא. ובעלי הקפסולוי הפסיקה לשתיים בויפל יוסף. ועפ"י דרכם היה יותר טוב להפסיק בויצו יוסף את עבדיו. אמנם בעלי המסורה הרבו בה בפתחות וסתומות שלא עפ"י עניני הפרשה. וסדר הפתוחות הם לראובן. לשמעון ולוי. ליהודה. לזבולן. שהם ד' פתוחות. ואח"כ הפסיקו בסתומות ליששכר. לזן. לגר. לאשר. לנפתלי. שהם ה' פתוחות וה' סתומות. ומעם הענין נ"ל שהוא בהשקפה על הסדר שנמנו כאן שאינו מסכים עם הסדר שספר הכתוב בלירתן. שסדר לירתן הוא ראובן. שמעון ולוי. ויהודה ותעמור לאה מלדת. ואלו מופסקין כולם בפתוחות להחשיב כל אחד ואחד בפני עצמו. ואחר מאורע הרודאים ילדה לאה יששכר ואח"כ זבולן ויעקב הקדים בברכתו זבולן ליששכר. ובני בלהה הם דן ונפתלי ובני זלפה גר ואשר. ויעקב הכניס בברכתו גר ואשר בני זלפה שפחת לאה לבין דן ונפתלי שהם בני בלהה שפחת רחל וסדרן אחר יששכר דן גר אשר ונפתלי ואח"כ את יוסף. ומעם הדבר לפי שיוסף היה נער את בני בלהה שפחת אמו ואת בני זלפה ולהחשיב בני זלפה נסדרו בין בני בלהה שהיו שווים בעיני יוסף. ולכך נתחברו כולם בפרשה אחת עם יוסף ולא נפסקו אלא בסתומות. ויששכר עמהם שהוא כמו שאמר אביו עליו שהוא רבץ בין המשפטים וירא מנוחה כי טוב ויש שכמו לסבול. וכמו כן הוא רבץ בין המשפטים בסדר הברכות בין בני לאה ושאר הבנים. ועל כן מן יששכר עד אחר ברכת יוסף עשאו בפרשה אחת שלא הפסיקום אלא בסתומות. אמנם הפסיקו בין יוסף ובנימין בפתוחה שהם כסדר לירתן. כנ"ל במעם בעלי המסורה. ולא הפסיקו בין ג' הענינים והסיום אלא עשאו סידור כדרכם בסיפורי מאורעות שלא להקפיד על הפסק הענינים.

לפי דרכנו ספר בראשית הוא אם כן ו' או כן ז' מגילות וכוללות ל"ז פרשיות כפי שחלקנום. ומ"ג פתוחות ועוד אחת שנסתמה בלא הפסק שהיא בויחי. והסתומות הם מ"ו ועם הסתומה שבויצא יעקב הם כ"ח.
(המשך יבא).

מא"ש

בקרת ספר שאילתות דרב אחאי גאון

בשמונה פרקים

מאת הר"ר יעקב רייפמאנן.

(המשך).

מצות עשה מן התורה.

1. לאהוב את ד' (פ' קרושים סי' ק"א). 2. ליראה ממנו (שם). 3. להתפלל (פ' לך לך סי' ה' ופרשת ויצא סי' כ"ב). 4. להדמות בדרכי ד' הטובים ודישרים (פ' בראשית סי' ג'). 5. לקדש את שמו (פ' וארא סי' מ"ב). 6. לקרות ק"ש פעמים ביום (פ' ואתחנן סי' קמ"ג). 7. ללמוד תורה וללמדה (פ' לך לך סי' ז' ופ' תולדות יצחק סי' ט'). 8. לקשור תפילין בראש (פ' בא סי' מ"ה). 9. לקשור תפילין ביד (שם). 10. לעשות יציאת (פ' שלח לך סי' קכ"ז). 11. לקבוע מזוזה (פ' עקב סי' קמ"ה). 12. לברך אחר המזון (פי יתרו סי' נ"א ופ' עקב סי' קמ"ז). 13. לברך הדבנים את ישראל (פ' בהעלותך סי' קכ"ג ופ' קב"ה). 14. להיות הדבנים מטמאים לקרוביהן (פ' אמור סי' ק"ג). 15. לקדש בכור הדבהמה הטהורה ולהקריבו (פ' בא סי' ט"ז). 16. לשדות בכור אדם (פ' במדבר סי' ק"ז). 17. לקיים אדם כל מה

שיוציא בשפתיו מקרבן או צדקה וכיוצא בהם (פ' ויצא סי' כ"ג). ופרשת מטות סי' קל"ו). 18. לדון בהפרת נדרים בכל הימים האמורים בתורה (שם ושם). 19. להיות הנדה טמאה ומטמאה (פי' אחרי מות סי' צ"ו). 20. להיות הולדת טמאה כנדה (פ' תרועה סי' פ"ה). 21. להיות המצורע טמא ומטמא (פ' מצורע סי' פ"ח). 22. להיות בנד מנוגע טמא ומטמא (שם). 23. להיות בית מנוגע מטמא (שם שאילתא ג'). 24. להיות הטהרה מכל הטומאות בטבילה במי מקוה (פי' אחרי מות סי' צ"ו). 25. להיות הטהרה מן הצרעת בעץ ארו ואווב ושני תולעת ושתי צפרים ומים חיים (פ' מצורע סי' פ"ה שאילתא ד' וה' ושם חסר מים חיים). 26. להיות נטע רבעי קודש (פ' קדושים סי' ק'). 27. להניח פאה (שם סי' צ"ח). 28. להניח לקט (שם). 29. להניח עומר השכחה (שם). 30. להניח עוללות בכרם (שם). 31. להפריש תרומה גדולה לכהן (פרשת קרח סי' קל"ב). 32. להפריש מעשר דגן ללוים (שם). 33. להפריש חלה לכהן (פ' אמור סי' ק"ח). 34. לשבות מעבודת הארץ (שם). 35. ליתן מן הבהמה לכהן הזרוע והלחיים והקבה (פ' שופטים סי' קנ"א). 36. לשחוט בהמה חיה ועוף (פ' בהעלותך סי' קכ"ד). 37. לכסות דם חיה ועוף (פ' אחרי מות סי' צ"א). 38. לקדש חרשים ולחשב שנים וחרשים בב"ד בלבד (פ' בא סי' מ"ו ופ' אמור סי' ק"ט). 39. לקדש שבת (פ' יתרו סי' נ"ד). 40. לבער חמץ (פ' צו סי' ע"ג וסי' ע"ח). 41. לאכול מצה בליל חג המצות (שם סי' ע"ה וע"ו). 42. לספור מקצירת העומר מ"ט יום (פ' אמור סי' ק"ו). 43. לשבות ביום החמישים (שם). 44. להתענות בעשיריו לחדש השביעי (פ' וזאת הברכה סי' קס"ו). 45. לישב בסוכה ז' ימים (שם סי' קס"ט). 46. לשמוע קול שופר ברה"ש (שם סי' קע"א). 47. ליתן מחצית השקל בכל שנה (פ' כי תשא סי' ס"ד). 48. למנות שופטים ושוטרים בכל קהל וקהל מישראל (פי' יתרו סי' נ"א). 49. להעיד בב"ד למי שיש לו עדות (פ' ויקרא סי' ס"ח). 50. לעשות מעקה לנו (פ' עקב סי' קמ"ה ורק מדין הברכה לבדו). 51. להשיב את דגול (פ' ויקרא סי' ע'). 52. ליתן צדקה (פ' בראשית סי' ג' ופ' תרומה סי' ס"ב. ופ' ראה סי' קמ"ז). 53. להלות לעני (פ' מקץ סי' ל"א ופ' ראה סי' קמ"ז). 54. ליתן שכר שכיר בזמנו (פ' כי תצא סי' קנ"ו). 55. לצדק המאונים בעד המשקלות (פ' קדושים סי' ק"ב). 56. לכבד החכמים (שם סי' ק"א). 57. לכבד אב ואם (פ' יתרו סי' נ"ו). 58. ליראה מהם (שם). 59. לפרות ולרבות (פ' נח סי' ה' ופ' וזאת הברכה סי' קס"ה). 60. לבעול בקדושין (פ' חיי שרה סי' י"ו). 61. למול את הבן (פי' לך לך סי' ט' ועוד בהרבה מקומות). 62. ליבם את אשת אחיו (פ' כי תצא סי' קנ"ד). 63. לחלוץ ליבם (שם). 64. לדון בנוקי בהמה (פ' אמור סי' קי"א). 65. לדון בנוקי שומר חנם (פ' ויצא סי' כ'). 66. לדון בנוקי נושא שכר (שם). 67. לדון בדיני סקה ומסבר (פי' ויחי סי' ל"ו ופ' בהר סיני סי' קט"ו). 68. לדון בדיני נחלות (פ' פנחס סי' קל"ה).

מצות לא תעשה מן התורה.

1. שלא לעשות צורות לנוי ואע"פ שאין עובדין אותן (פ' יתרו סי' נ"ז).
2. שלא לעבוד ע"ז בדברים שדרכה להעבד בהם (שם סי' נ"ב). 3. שלא לפנות אחרי ע"ז (שם). 4. שלא לשבע בע"ז לעובדיה ולא משביעין אותן בהן (שם).
5. שאנו מזוהרים על ברכת השם (פ' אמור סי' ק'). 6. שלא לשבע לשוא (פ' יתרו סי' נ"ג). 7. שלא לחלל את שם הקדוש ב"ה (פ' וארא סי' מ"ב). 8. שלא יורה בתורה שתוי ויין (פ' שמיני סי' פ"א). 9. שלא לשחוט אותו ואת בנו (פ' אמור סי' ק"ו). 10. שלא יאכל זר תרומה (שם סי' ק"ח). 11. שלא יאכל אפילו תושב כהן ושכירו תרומה (שם). 12. שלא יאכל כהן טמא תרומה (שם). 13. שלא לעבוד על דברים שאסר אדם על נפשו (פ' מטות סי' קל"ו). 14. שלא יקח כהן זונה (פ' אמור סי' ק"ד). 15. שלא יקח כהן חללה (שם). 16. שלא יקח כהן גרושה (שם). 17. שלא יטמא בהן הדיוט לשאר מתים (שם סי' ק"ג). 18. שלא לאכול בהמה טמאה

(פ' שמיני סי' פ"ג.) 19) שלא לאכול שריץ הארץ (שם סי' פ"ד.) 20) שלא לאכול דומש הארץ (שם.) 21) שלא לאכול תולעת בפירות בשתצא לאויר (שם.) 22) שלא לאכול שריץ המים (שם.) 23) שלא לאכול אבר מן החי (פ' נח סי' ו'). 24) שלא לאכול גיד הנשה (פ' וישלח סי' כ"ד.) 25) שלא לאכול דם (פ' ויקרא סי' ס"ז.) 26) שלא לאכול חלב (שם.) 27) שלא לאכול ספק אסור ובכללה להרחיק מאשתו אחרי קניו וסתירה (שם) שאילה ג' ופרשת נשא סי' ק"ב.) 28) שלא לאכול ערלה (פ' קדושים סי' ק'). 29) שלא לשנות יין נסך (פ' האונו סי' קס"ב.) 30) שלא לאכול ביום הכפורים (פ' וזאת הברכה סי' קפ"ז וסי' קפ"ח.) 31) שלא לאכול חמץ בפסח (פ' צו סי' ע"ד וסי' פ'). 32) שלא לאכול תערובת חמץ בפסח (שם סי' פ'). 33) שלא יראה חמץ בפסח (שם סי' ע"ה.) 34) שלא ימצא שאור בפסח (שם.) 35) שלא להרביע בהמה מין בשאינו מינו (פ' קדושים סי' צ"ט.) 36) שלא לעשות מלאכה בשני מיני בהמה (שם.) 37) שלא לעבוד אדמה בשביעית (פ' בהר סי' ק"ב.) 38) שלא לעבוד אילן בשביעית (שם.) 39) שלא להלות ברבית (שם סי' ק"ד.) 40) שלא ללות ברבית (פ' וארא סי' מ"ג.) 41) שלא להשית יד בין לזה למלוא ברבית לא להוות ערב, ולא להיות עדי, ולא לכתוב שטר ביניהם (שם.) 42) שלא לאחר פעולת שכיר (פ' כי תצא סי' קנ"ז.) 43) שלא לננוב ממון (פ' נח סי' ד'). 44) שלא לנוול (שם ופ' ויקרא סי' ע'). 45) שלא לשבע על כפירת ממון חברו (פ' ויקרא סי' ע"א.) 46) שלא יונה במקח וממכר (פ' בהר סי' קי"ג.) 47) שלא לטנוע מאשתו שאר כסות ועונה (פ' משפטים סי' ס'). 48) שלא ליקח שוחד (פ' דברים סי' קמ"ט ופ' שופטים סי' קמ"ט.) 49) שלא להעיד בשקר (פ' יתרו סי' נ"ה.) 50) שלא להגיל (פ' וישב סי' כ"ח.) 51) שלא לשנא בלב (שם סי' ב"ז.) 52) שלא לקלל אחד מישראל (פ' חקת סי' קל"ד.) 53) שלא לקלל אב ואם (פ' משפטים סי' ס"א.) 54) שלא להכות אב ואם (שם.) 55) שלא להלך חוץ לתחום בשבת (פ' בשלח סי' מ"ח.) 56) שלא לעשות מלאכה להוציא משא בשבת (שם סי' מ"ט ופרשת שלח לך סי' קכ"ח.) 57) שלא לעשות מלאכה ביו"ט (שם סי' נ' ופ' וזאת הברכה סי' ק"ע.) 58) שלא לנלות ערות אמו (פ' אחרי מות סי' צ"ה.) 59) שלא לנלות ערות אחותו (שם.) 60) שלא לנלות ערות אשת אביו (שם.) 61) שלא לנלות ערות בת אשת אביו (שם.) 62) שלא לנלות ערות בת בנו (שם.) 63) שלא לנלות ערות בת בתו (שם.) 64) שלא לנלות ערות בתו (שם.) 65) שלא לנלות ערות אשה ובתה (שם.) 66) שלא לנלות ערות אשה ובת בנה (שם.) 67) שלא לנלות ערות אשה ובת בתה (שם.) 68) שלא לנלות ערות אחות אמו (שם.) 69) שלא לנלות ערות אחות אביו (שם.) 70) שלא לנלות ערות אשת אחי אביו (שם.) 71) שלא לנלות ערות אשת בנו (שם.) 72) שלא לנלות ערות אשת אחיו (שם.) 73) שלא לנלות ערות אחות אשתו (שם.) 74) שלא יקח ממזר בת ישראל (פ' כי תצא סי' קנ"ב.) 75) שלא יקח סרוס בת ישראל (שם.) 76) שלא לסרס זכר מכל המינים, לא אדם, ולא בהמה חיה ועוף (פ' אמור סי' ק"ה.) 77) שלא למנות על ישראל איש מקהל גרים (פ' בראשית סי' ב').

מצות עשה מדברי סופרים.

1) להתענג בשבת (פ' בראשית סי' א'). 2) לכבד את השבת (שם.) 3) לברך ברכת ארוסין וברכת חתנים (פ' חיי שרה סי' י"ז.) 4) לתת נדן לבתו (פ' ויצא סי' כ"א.) 5) להדליק נר חנוכה (פ' וישלח סי' ב"ז.) 6) לנגח כל מי שחייב נדויו בכל דיני נדויו (פ' מקץ סי' ל"ז.) 7) להתאבל ז' ימים על מתו (פ' ויחי סי' ל"ה.) 8) לשאת ולתת באמונה ולעמוד בדברו (שם סי' ל"ז.) 9) לדון את כל אדם לקף זכות (פ' שמות סי' נ'). 10) לקחת אשה ממשפחה מיוחסת (פ' וארא סי' מ"א.) 11) לערב ערובי תחומין וערובי חצרות (פ' בשלח סי' מ"ח וסי' מ"ט.) 12) לערב ערובי תבשילין (שם סי' נ'). 13) להדליק נר שבת (פ' ואתה תצווה סי' ס"ג ופ' בהעלותך סי' קכ"ב).

- 14). להתענות לעתות בצרה (פ' ויקהל סי' ס"ו). 15). לקרות את המגלה בפורים (שם שאילתא ג' וד' לפורים). 16). לאכול ולשתות ולשמוח בפורים (שם שאילתא א' וב' לפורים). 17). לתת מתנות לאביונים בפורים (שם שאילתא ב' לפורים). 18). לשלוח מנות איש לרעהו בפורים (שם). 19). לברוק את החמץ בליל ארבעה עשר בניסן (פ' צו סי' ע"ט). 20). לאכול מרור בזמן הזה (שם סי' ע"ו). 21). לשתות ד' כוסות בליל ט"ו בניסן (שם). 22). לאכול מצה ולשתות ד' כוסות בחסבה בליל ט"ו בניסן (שם). 23). לפרוש מאשתו סמוך לוסתה (פ' מצורע סי' פ"ט). 24). לטול את ידיו לאכילת פת שמברכים עליו המוציא (שם סי' צ'). 25). להטביל כלים חדשים הנקחים מן הגוים (פ' מטות סי' קל"ז). 26). להעמיד אפטרופוס ליתומים שבאו לחלק (פ' מסעי סי' קל"ט). 27). להתאבל ולענות את נפשו בט' באב (פ' כי תבא סי' קנ"ח). 28). לקרות בתורה ובנביאים דבר יום ביומו (פ' נצבים סי' קס"א). 29). לקרא את ההלל (פ' וישלח סי' כ"ו).

מצות לא תעשה מדברי סופרים.

- 1). שלא לדון בערכאות עכו"ם. (פ' בראשית סי' ב' ופ' משפטים סי' נ"ח).
 - 2). שלא יתארכו הנשים ולא ינשאו עד שיהיו להן ג' חדשים (פ' וירא סי' י"ב).
 - 3). שלא לישא מינקת חברו ומעוברת חברו (שם סי' ג'). 4). שלא לישא נכרית או שפחה (פ' וישלח סי' כ"ה). 5). שלא לעצור פירות (פ' ויגש סי' ל"ב). 6). שלא לחשוך את חברו. (פ' שמות סי' ח'). 7). שלא לישא את השניות לעריות (פ' אחי מות סי' צ"ז). 8). שלא לרד עם אשתו האומרת טמאה אבי לך (פ' נשא סי' קכ"א). 9). שלא יהיו המצות בזויות על האדם, ובכללה שלא להשתמש בתשמישי קדושה (פ' שלח לך סי' קכ"ו). 10). שלא להחזיק במחלוקת (פ' קרח סי' קל"א). 11). שלא להנות משערות ומתכריכי המת (פ' חקת סי' קל"ג). 12). שלא להשתמש בכלים אשר נתבשלו בהם מאכלים אסורים (פ' מטות סי' קל"ז). 13). שלא לאכול בשולי ופת עכו"ם (פ' דברים סי' קמ"א). 14). שלא לעשות מלאכה בחוה"מ (פ' וזאת הברכה סי' ק"ע).
- עתה קורא אוהבי! צא וחשוב, ושימה מספר המצות (מן התורה): אשר רשמתי למעלה, מול מספר תרי"ג מצות האמורות בתורה, וראה מה נחסר מן הספר הזה, ומה נשאר בו! אך שרד מעט! אך עוללות! אך גנרים מעטים מאד גדול! ומי יודע כמה פנינים יקרים וכמה אבני חפץ בחקרי קדמוניות ישראל ובנוסחאות אמתיות בתלמודים ובמדרשים ובטעמים נכוחים בהלכות נאבדו מאתנו באבדן חלק גדול מן הספר היקר הקדמון הלוה. אוי ואבוי על אברה רבה הזאת.

ודע כי לפי דעת כל החכמים אשר יחזיקו את רב אחא למחבר הרושי עצמו, ולא למלקט ומסדר דברי חכמים אחרים אשר קדמוהו, הפך דעתו הג"ל, אין אנהו צריכים לעדות הראב"ד בספר הקבלה והמעתיק סי' המשניות לרמב"ם סדר נשים הג"ל לברר על ידה החסרון הרב מן השאילתות הג"ל, כי גם בלעדיו עדותם רחוק הוא מאד מאד מדרכי החכמים הקדמונים לחבר ספר כולל באורים על מספר קטן מן המצות ולסדר אותו על סדר פרשיות התורה הכוללות כל המצות. סדור כזה נאווה רק לספרים הכוללים באורים על כל המצות האמורות בתורה כי על ידי זה ישנו הקורא תועלת רב בלמדו את התורה, ועין יהיה בידו פירוש שלם על כל התורה מלבד ספוריה אשר אינם צריכים לפירוש כ"כ, וגם יהיה נקל לו לחרות על לוח לבבו בעת למדו את התורה עם הספרים הג"ל, את כל הל"ק האלהים ואת תורתנו עם באוריהם האמתים, וידע לנכון את הדרך ילך בה, ואת המעשה אשר יעשה. אבל מה ירויה הקרא על ידי סדור כזה בספר אשר איננו כולל באורים על כל המצות האמורות בתורה כי אם על מספר קטן מהן? וכן רחוק הוא עד מאד מדרך כל חכם ונבון אשר יש אפילו לעשות באורים על מצות לשום עין חקירתו על קצת מצות בלתי מצויות כלל ותקרבה רק לעתות רחוקות וגם אין להן מבוא גדול בשלמות הנפש לבאר אתהן ואת כל פרטיהן ברחבה, ולעזוב הסין מצות מצויות בכל שנה ושנה או גם בכל יום ויום או גם בכל רגע ורגע ויש

להן מבוא גדול בשלמות הנפש לבלתי יצטרך בהם כלל, וגם לא להזכירם בשם, והנה ענינו רואות בספר שאילתות אשר לפנינו, כי נתבארו בו ברחבה מצות נניעו אדם ונניעו בנדים, ונניעו בתים, וכל פרטיהן (פ' מצורע סי' פ"ח). אף כי לא תקרינה כי אם לעתות החוקות, ולדעת ר"א ב"ר שמעון בית המנוע לא היה ולא עתיד להיות ולמה נכתב? דרוש וקבל שכר (סנהדרין ע"א ע"א) וגם אין להן מבוא גדול בשלמות הנפש. וכן נתבארה בו מצות הרבעת בהמה כלאים (פ' קרושים סי' צ"ט) אף כי כבר נמחה זכר המעשה המתועב הזה בימי הגאונים בלי ספק. ומצות רבות מצויות בכל שנה ושנה, או גם בכל יום ויום, או גם בכל רגע ורגע. ויש להן מבוא גדול בשלמות הנפש לא נזכרו בו אף בשם ואלה הן:

מצות עשה.

- (1). ליחד את האלהים. (2). לדבקה בו. (3). לכתוב כל איש ס'ת לעצמו.
- (4). לחלוק כבוד לזרעו של אהרן ולהקדימו לכל דבר שבקדושה. (5). להתודות לפני ד' מכל הטא שיעשה האדם. (6). לשלח אם צפור מן הקן. (7). לספר ביציאת מצרים כליל ט'ו בניסן. (8). ליטול לולב. (9). לשמוע מכל הב"ד שיעמדו להם לישראל.
- (10). לנטות אחרי רבים אם תהיה מחלוקת בין הדיינים בדינים. (11). לחקור העדים הרבה. (12). להשיב המשכון לבעליו. (13). לפרוק מעל חברו או מעל בהמתו.
- (14). להקים המשא על הבמה. (15). להשיב את האבדה. (16). להוכיח את החוטא.
- (17). לגרש את אשתו בשטר.

מצות לא תעשה.

- (1). שלא לקטום. (2). שלא לענון. (3). שלא לכשף. (4). שלא לשאול בחלום מן המתים. (5). שלא תערה אשה ערי איש. (6). שלא יערה איש ערי אשה. (7). שלא לתור אחרי מחשבות הלב וראית העינים. (8). שלא להשחית אילני מאכל וכל דבר שיש בו השחתה. (9). שלא לעשות קרחה על המת. (10). שלא לאכול נבלה.
- (11). שלא לאכול טרפה. (12). שלא לבשל בשר בחלב. (13). שלא לאכול בשר בחלב. (14). שלא יחסום בהמה בשעת מלאכה בדבר שאוכלת ממנו. (15). שלא יתבע העני בחובו כשידע שהוא עני, ולא יצר לו. (16). שלא ימשכן בעל חובו בזרעו.
- (17). שלא למשכן אלמנה. (18). שלא לחבול כלים שעושים בהם אוכל נפש. (19). שלא להשיג נבול. (20). שלא יונה איש את עמיתו בדברים. (21). שלא לענות יתום ואלמנה.
- (22). שלא לחמוד אשת איש. (23). שלא להתאות. (24). שלא יתעלם מן האבדה.
- (25). שלא להבשיל תם בדרך. (26). שלא להלבין פני אדם. (27). שלא לנקום.
- (28). שלא לנטור. (29). שלא להוסיף על מצות התורה. (30). שלא לגרוע מכל מצות התורה.

התבונן נא היטב בכל המצות ההן ותראה, כי מלבד אשר הן מצויות תמיד ואיזו מהן בכל שנה ושנה, ואיזו מהן בכל יום ויום, ואיזו מהן בכל רגע ורגע, הנה הרוב מהן הן גם עמודים אשר כל בית שלמות הנפש נכון עליהם ומוסדות כל הפעולות המשימות את רכבי הלב למישור, והמטהרות את המדות מכל סיג וחלאה ומכל פחיתות, והמובילות את האדם אל מטרת יצירתו, ועתה שאל לנפשך היתכן להעלים עין ממצות ראשיות ועקריות כאלה? ושאל עוד מדוע בכל ד' שאילתות לפסח (פ' צו). לא נזכר מאומה ממצות עשה לספר ביציאת מצרים כליל ט'ו בניסן? ולמה בשאילתא ד' שם האריך רב אחא לדבר במצות עשה דרבנן ופרטיה כמו לשתות ד' מוסות והסבה אשר לדעת איזה חכמים גדולים איננה נודגת כלל בזה? (יעוין טור או"ח סי' תע"ב בשם אבי העזרי ובמדרשו פ' ע"פ בשם דראב"ן). ומצות ספור ביציאת מצרים אשר היא פ'ע מן התורה ונודגת בכל זמן החשה והתאפק לבלתי יזכר בה דבר? אתמהא? יציא בארעא ויורא בשמי שמי! ומה זה אשר דבר רב אחא בכל מצות המועדים ומצות נטילת לולב לא נשא על שפתיו? מה הסב לו להוציאה מן הכלל? ועל מה

הוציא מכלל אסורי מאכלות הגוהרים בזמן הזה אסור נבלה וטרפה ובשר בחלב לבלתי ידבר בהם מאומה? ואחרי אשר תשאל לנפשך כל השאלות האלה, תענך בלי ספק, כי רב אחא עצמו דבר בכל המצות האמורות בתורה רק איזה מעתיקים הדיוטים נרעו מדבריו עד בלי דין.

גם בבאורי המצות הנמצאות בו יש מגרעות. ואלה הן:

1. בסו' א' (ד"ה ברם צריך) נגרעה שאלת: אי נמי אלו מאן התיב בתעניתא בשבתא משום בטולי חלמא בישא ולא עבד עונג שבת מאי תקתיה? עיי"ש בד"ה ולענין שאילתא.
2. בס"ס ח' נרעו לפני מלות: וכן הלכתא מלות: עד פליגי דיומא לא קרו אינשו בקר. עיי"ש היטב ותראה כי רק המלות ההן הן המטרה המבוקשת שמה.
3. בסו' כ"ו (סוף ד"ה ברם צריך אי נמי מימר קאמרינן) יש נרעון גדול יעוין ש"ש (סו' ל"ג).
4. שם (סוף ד"ה ברם צריך נשו) נרעו מלות: לקיים והחוט המשולש לא במהרה ינתק. יעוין הערות הרב החכם ר' שמשון בלאך לתולדות רש"י (מ"ג ע"א).
5. בסו' ל"ו יש נרעון יעוין יש"ש (סו' מ"ו).
6. בסו' נ"ה (ד"ה אי נמי ברם צריך אלו תרי סהדי): יש נרעון בין מלות: מי אמרינן כיון למלות: דמדבר ליה וכו'. וצ"ל שם סברת צדרי הספק כאשר הוא בכל הספר יעוין שם היטב.
7. בסו' נ"ז כתוב כדברים האלה: א"ר אחא בר גוריא אמר רב, יפה צעקה לאדם בין לפני גוריה בין לאחר גוריה, וצריך למיתב בתעניתא עכ"ל. וז"ל הרב הגאון רי"ב בשאלת שלום (סו' ע"ב), א"ר חמא בר גוריא יפה צעקה לאדם בין וכו' לא ידעתי מקומו אלא ר' יצחק הוא דאמר יפה זעקה לאדם וכו' במסכת ר"ה ט"ז, י"ח, והביאו גאון לעיל בסמוך עכ"ל. והנה מלבד הערות הרב הגאון רי"ב יש לתמוה עד מאד על בעל השאלות למה הביא מאמר אחד שתי פעמים בסו' אחד פעם בשם ר' יצחק ופעם בשם רב? על כן נ"ל ברור, כי יש סה נרעון הכולל גם חלוף וצ"ל: א"ר חמא בר גוריא אמר רב יפה תענית לחלום כאש לנעורת אמר ר' הסדא ובו ביום, ואמר ר' יוסף אפילו בשבת (שבת י"א א'). וכי התחלף לאיזה מעתיק המאמר הזה המתחיל במלת: יפה במאמר אחר המתחיל במלת: יפה וקרה לו ככה ע"י אשר המאמר הנ"ל היה מרחף כבר לנגד עיניו. כי מובא שם כבר למעלה בסמוך יעו"ש, ובמקום: וצריך למיתב בתעניתא צ"ל: וצריך למיתב תעניתא לתעניתא. והוא שב אל מאמר ר' יוסף: אפילו בשבת הג"ל. ומקורו בברכות (ל"א ע"ב). וז"ל שם: כל היושב בתענית בשבת קורעין לו גזר דינו של שבעים שנה, ואעפ"כ חוזרין ונפרעין ממנו דין עונג שבת מאי תקותיה? אמר ר' נחמן בר יצחק ליתב תעניתא לתעניתא עכ"ל ויעוין בשבת (שם). כי כתוב סמוך למאמר הנ"ל מאמר: לזה אדם תעניתו ופורע, וכו' פה והוא חזק גדול לדבריו אשר לדעתי אינם צריכים חזק.
8. בסו' ע"ה יש נרעון בין מלות: דלאו בני שמור נינהו אינו למלות: לשה לעיסה וכו'. וצ"ל: דלאו בני שמור נינהו אינו יוצא בה ידו חובתו ואחרי כן מתחיל דין בפ"ע: לשה לעיסה וכו', ועיין טור או"ח (סו' תנ"ג וסו' ת"ס) וט"ז (סו' ת"ס ס"ק א'). ותראה יושר אמרי ויש להתפלא על הגאון רי"ב שלא העיר ע"ז.
9. בס"ס צ"א יש נרעון גדול יעוין יש"ש (סו' צ"ו) ובכה"ע (תקצ"א צד ס"א).
10. בסו' צ"א יש נרעון. יעוין יש"ש (סו' צ"ח).
11. בסו' צ"ו יש נרעון. יעוין הערות הרב החכם רש"ב הג"ל (שם ע"ב) והכתוב שם כתוב כבר בשו"ת בית אפרים להרב הגאון ר' זלמן מרגליות (ח"א סו' י"ז).
12. בסוף סו' קכ"א יש נרעון יעוין שם הגדה הגאון רי"ב.
13. בסוף סו' קנ"ב יש נרעון לפני מלות: דברא דישאל. יעוין שם הגדה הגאון רי"ב.

ובן מובאים מאמרים רבים בספרי הקדמונים בשם הספר הזה, ואינם בו לפנינו

יעוין הקדמת הגאון רי"ב לבאורו על הספר הזה, ובכה"ע (תק"ץ הערה ד' לתולדות ר"ג בעל הערוך) והערות הרב החכם רש"ב הג"ל (שם), והקדמת פי' העמק שאלה הג"ל. ויש להוסיף על המאמרים המצויינים בהן, עוד ג' מאמרים:

(1). בערוך (ערך אספרנוס) מובא פירוש בשם שאלות ואיננו בכל השאלות אשר לפנינו.

(2). בספר המאור (חולין פ"ג) כתוב כדברים האלה: מאחר שכתבתי זה מצאתי שטה זו מוחלפת בנרסתה, רבי נהוראי משמיה דשמואל כרוחב סלע על פני כל השדרה וכו' וזו הנוסחה של רב אחא משבחה בשאלות עכ"ל. ובכל השאלות אשר לפנינו אין שמץ דבר מזה, ולא משום דין מדיני טרפות כנ"ל.

(3). כהדושי הרב המאירי למגלה (פ"א משנת איזו היא עיר גדולה) מובא בשם שאלות פירוש על עשרה בטלנין וז"ל ועשרה אלו בטלים ממלאכה, ועומדין מווסנין לבית הכנסת. ובשאלות פי' שלם נחלקין, שלשה לדיינים, ושליח שלהם, ושני נבאי צדקה, ואחד לחלוק עמהם את הצדקה, וחזן ומלמד תינוקות עכ"ל. ואין זכר מכל זה בכל השאלות אשר לפנינו.

נוספות.

(1). פירוש: ומנין שהתלמוד קודם לחולה וכו' שמשעה שחלקו התחילו לחשב יוכל. הוא הוספה בלי ספק כאשר תורה הלשון באצבע לכל מבין. והוא מאיזה מניה או מפרש. ואולי הוא לקוחה מפירוש הרב ר' אברהם הכהן הספרדי יעוין למעלה (פ"ו).

(2). ומשרא דשאלתא הכי וכי מהלינן ביממא וכו' (פ' וירא סי' יו"ד) מלות: ומשרא דשאלתא הכי. הן בלי ספק הוספת איזה מניה. וכונת המניה היתה בה לאמר כי משרא דשאלתא ר"ל התחלת השאלתא ההיא היא בקצת נוסחאות במאמר: וכי מהלינן ביממא וכו'. והוא לפ"ז כעין הנהת: נוסחא אחרונה היא כן וכן המצויה בספרים, ובס"ס כתוב: אי נמי משרא דשאלתא הכי.

(3). מאימתי הוא מצותה כך שנו חכמים וכו' מעלין בקדש ולא מורדין (ס' כ"ו שאלתא ב' לחנוכה). הוא הוספה. כי איננה (מלבד ההתחלה שאלתא דמחייבין דבית ישראל לאדלוקי שרנא חנוכה אשר כבר כתובה למעלה שאלתא א' עיי"ש) בלשון כל השאלות האחרות, כמבואר למבין היטב הברל הלשונית. ונס כמקום: כך שנו חכמים כתוב תמיד: כך תנו חכימא, בלשון ארמית, ובהוספת: במתניתא דילנא כנ"ל וכן אין בה שאלה ותשובה כבכל השאלות האחרות.

(4). פירושא כדאמר רבנן נתפרו לו מעות בפני ע"ז וכו' אפילו בהדרי חדרים אסור (סי' מ"ב) הוא הוספה בלי ספק כאשר תורה הלשון באצבע לכל מבין.

(5). וששאלתם היכי דמי קרקע עולם וכו' אלא להגאת עצמן מותר לנו ליתן להם: (שם בסוף הסי'). גם העור אשר ימשש באפלה ירגיש כרגע בלשון: וששאלתם. ובלשון כל המאמר. כי הוא הוספה הלקוחה מאיזו שו"ת הגאונים.

(6). פירוש הסלע ארבעים ושמונה וכו' וכו' פוסל גויתו לאכול בתרומה (סי' מ"ח שאלתא ד'). לשון המאמר הזה תורה באצבע. כי היא הוספת איזה מניה.

(7). ואימתי בזמן שלא אכלו דבר מזוהם וכו' וכו' וסמך ליה יענך ד' ביום צרה (סי' נ"ד). כל המאמר הזה הוא הוספה. כי כן תורה לשונו לכל מבין. והוא לקוח משו"ת הגאונים המובא בתניא (סי' כ"ז) יעו"ש, כי יש לתקן משם את אשר נחסר ונשתבש פה, והגאון רי"ב לא ידע מזה, יעוין ש"ש (סי' ס"א).

(8). אי צורבא מרבנן הוא סהרא קא אמרינן (סי' נ"ה) סוף ד"ה אי נמי ברם צריך אלו תרי סהרי). הוא תמוה מאד. כי מה לדברים האלה פה? ולי אין כל ספק כי הם הוספת איזה מניה לבאר לשון: ואי צורבא מרבנן הוא הנוכרה למעלה. כי היא שבה אל העד ולא אל הבעל דין. הפך דעת הרמב"ם יעוין ספרו משנה תורה (הלכות עדות פ"ח הלכה נ'). וכ"מ ולח"ט (שם) וטור (ח"מ סי' כ"ח סעיף י"ז וכו') (שם).

(9). בארבעה עשר ובחמשה עשר באדר מנלן? אמר רבא דאמר קרא על כן

היהודים הפרזים וכו' מאי קהילה? יום תענית ומאי יום כניסה? שמתכנסים בו ויושבים בתענית ומבקשים רחמים וכו' וכו' ואע"פ שנקראת אגרת אסור לכתוב אותה אלא בנימיאם (פ' ויקהל סי' ס"ו שאילתא ד' לפורים) כל המאמר הארוך אשר בשאילתא הדיא הוא הוספה בלי ספק. כי מלבד ההתחלה: שאילתא דמחייבין דבית ישראל למקרי כליליא מנללא. אשר כבר כתובה למעלה (שאילתא ג'), הוא משונה עד מאד בלשונו ובדרכי סליצתו מכל המאמרים אשר בספר הזה, חקור ודרוש היטב ותראה כי כן הוא. וגם אין בו שאלה ותשובה כבכל המאמרים. וכן יש בו איזה דברים תמוהים עד מאד, אשר לא יצאו בלי ספק מפי נאון קדמון. כאשר אברר היטב בחרושי לס' הזה. וכן נזכרה בו ג"פ לשון: פרשו חכמים והיא רומזת אל הגאונים. ואין דומה לה עוד בכל הס'. ונראה לי כי בהעתקת הספר הזה אשר היתה לפני הרא"ש ואבן הירחי והרב המניד לא היה כתוב המאמר הזה כלל. כי פירוש: י"ג זמן קהלה לכל הוא. אשר במאמר הזה יביאו הרא"ש ואבן הירחי בשם ר"ת (יעוין רא"ש ראש מנלה ואבודרהם סדר תפלת התענית ופירושה ע"ח ע"ד דפוס פראג. ודע כי באבודרהם שם צ"ל: ר"ת במקום: ר"ח) והרב המניד בשם קצת מפרשים (יעוין הלכות תענית פ"ה הלכה ה'). ולא זכירו כלל את שם השאלות אף כי היה רגיל על לשונם תמיד. וכן דין התענית בחשש בשבת כשחל פורים להיות באחד בשבת אשר במאמר הזה יביאו הרא"ש והאבודרהם והרב המניד (במקומות הנ"ל) וכן המרדכי והר"ן (ראש מנלה) בשם שו"ת הגאונים. אך ר' אלעזר מנרמיוא ובעל הגהמ"י והמרדכי והר"ן מביאים את פירוש: י"ג זמן קהלה לכל הוא הנ"ל בשם השאלות (יעוין רקה סי' ר"מ והגמ"י הלכות תענית פ"ה סי' ג' מרדכי ור"ן ראש מנלה). ודרך אנכי אעיר כי ברקח ובהגמ"י מובא הפירוש הנ"ל בשם שאלות פ' ויקרא ולפנינו הוא בפ' ויקהל.

10. ר"ל כובשים ומחזיקים בהם (סי' ס') הוא הוספת איזה מניה. כאשר תורה הלשון וכן סליצת: ר"ל אשר נתחדשה בימים האחרונים.
11. טבח ששקל בשר ושקל עמו מתנות וכו'. אבל שקל טבח ונתן לו הדין עם הטבח. וכן הלכתא (פ' תורע סי' פ"ו שאילתא ב'). וכו' בפ' בהעלותך (סי' קכ"ה). והוא הוספה, כי אין בה שאלה ותשובה כבכל השאלות, וכן תורה לשון: שנו חכמים, במקום: תנו חכימא אשר בכלל הספר כנ"ל.

12. אי נמי אוקמה אליישא: (סי' פ"ה סוף שאילתא ב'). הגאון רי"ב כתב שם בהגהתו כי הרבב הזה צריך פירוש טוב, ולי נראה כי הוא הוספת איזה מניה, וכונת המניה היתה בה להעיר, כי מקום התחלת השאלתא ג' אי נמי ברם צריך כל עוד וכו' וכו' עד הלכתא כאחרים ועד בכלל, הוא בשאילתא א' אחריו מלות: ה"ל כל יישא. וזה הוא מ"ש: אי נמי (ר"ל המאמר אשר בראש השאלתא ג' המתחיל: אי נמי) אוקמה (ר"ל צריך להעמידו) אליישא (ר"ל אצל מלת: כל יישא אשר בשאילתא א' כנ"ל) והערת המניה צרקה עד מאד כי התחלת השאלתא ג' מרבתת מדיני כבוס כלי עור, וצ"ל סמוכה א"כ לדיני כבוס כלי עור אשר בשאילתא א'. ואחריו כן צ"ל דיני סנדל מוחלט. אבל מה לדיני סנדל מוחלט לשום להם מקום בין דיני כבוס כלי עור? מה להם פה? ודע כי לדעת המניה למותר הוא מאמר: דרש רבא מותר לכבוס וכו' עד וסנדל מוחלט ולא עד בכלל, כי כבר נכלל בהתחלת השאלתא ג' אשר מקומה הוא לדעתו אחריו מלת כל יישא אשר בשאילתא א'.

13. אי נמי משרא דשאילתא הכי וכו' ומסיק ברבא מקרי דרדקי דאשתכח עדיף מניה. (סי' קמ"ב). הוא בלי ספק הוספת איזה מניה. ויעוין למעלה (הוספה ב') וש"ש (סי' קל"ז).

14. ארטבן שלה לרבנו הקדוש חרא מרגליתא וכו' מיד נכנס שד בביתו של ארטבן וכו' ונטל רבנו הקדוש מרגלית לעצמו (פ' עקב סי' קמ"ה). כל איש אשר לא יסנור את עיניו בודון יראה כרנע כי מן: מיד נכנס שד וכו' הוא הוספה מאיזה אחרון. כי כל המאמר הוא בלשון תרגום ירושלמי ומן: מיד נכנס שד וכו' עד הסוף. הוא בלשון המשנה. ונ"ל כי המוסף הזה היה מבעלי האגולות, וכו' היתה חפצו בהוספה

היה לחזק את דעתם כי המזוזה הוא מסוגלת לשמירה מצד עצמה. ולא רק מצד קיום המצוה. ויעוין ספר משנה תורה לרמב"ם (הלכות תפלין ומזוזה וס'ת פ'ה הלכה ד') וכ"מ שם. ודע כי ההוספה הוא לא היתה עוד בשאילתות אשר היה לפני המסדר ספר הלכות גדולות אשר לפנינו. כי העתיק כל הלכות מזוזה מן השאילתות מלבד ההוספים ההוא. ואם היתה לפניו לא עזבה בלי ספק רק היה מחבקה בשתי זרועותיו כי היא מסכמת עם דרכי מחשבותיו.

(המשך יבא.)

מכתב בקרת

מאת הר"ר יאקב שטיינהארדט רב בעיר אראר.

לכבוד אדוני ידידי הרב כמהו' אייזק הירש ווייס נר"ו שלוי וברכה!

במחברת י"א של "בית תלמוד" ראיתי העתק תשובת רש"י מתוך כתב יד שתי"י הרב רש"י האלבערשטאמס נר"ו בענין ערות האנוסים בקדושי אשה; והנני באתי להעיר שהתשובה הזאת כבר הובאה כצורתה בשו"ת מהר"מ פאדווי' (סי' ל"ז, הנזכר בד"מ אהע"ז סי' מ"ב) מתוך מרדכי הארוך, ובשו"ת הרשד"ם (אהע"ז סי' יו"ד) מתוך האורחות חיים, והיא היא התשובה שהזכיר המהרי"ק בקיצור ושלא בדקדוק. (וכמרומה שאעפ"י שכתב הב"י (אהע"ז סי' מ"ב) שהתשובה הזאת היא באורחות חיים, מ"מ לא ראה אותה שם בעצמו, שאילו היה רואה אותה כצורתה לא היה כותב עליה מה שכתב.) ומה שנמצא בהעתק הנ"ל בסוף התשובה: "אבל לעגן לא מהימנא" או אפשר לקיימו, שהוא סתירה מיניה וביה לגוף התשובה, ואני לא ידעתי אם התיבות הללו הם מעות סופר של הכתי" או טעות הדפוס. ועכ"פ הם צריכין תיקון, וצ"ל: אבל לעיולה מהימנא" והיינו הא דאיתא בסנהדרין כ"ו ע"ב. "אמ' רבינא ואיתימ' ר"פ לא אמרן אלא לאפוקי אבל לעיולה לית לן בה", כפי גירס' רש"י, וידוע שהר"ף גרס ומוד' ר"נ לערות אשה שהוא פסול בין לאפוקי בין לעיולי. — ובוה שלוי.

מכתב שני

מאת הרב הנ"ל.

לכבוד אדוני ידידי הרב מו"ה אייזק הירש ווייס נר"ו שלוי וברכה!

כאשר ידעתי גודל בקיאות מ"ב אדוני ידידי, עד שאי אפשר שנעלם ממנו דרך בעלי התוס' לקרו' את המסכתות הקטנות הנספחות לדפוס התלמוד בשם "ספרים חיצונים" בנגוד "לתלמוד שלנו" — כן גדלה תמיהתי על מה שהחליט (בית תלמוד צד 387) "שרבנו תם כולל בכלל תלמוד דידן גם מס' סופרים וכי' הלא בס' הישר עצמו בתשובתו אל הר' משולם מזכיר ר"ת מס' סופרים בחבורה אחת עם הלכות ר' יהודאי ור' עמרם ור' אחא, ור"ה ופרקי דר"א ורבנן סבוראי, ובתשובתו השניה אליו כתב וז"ל: "ומתלתא קראי שמיע לי מר' יהודאי ומר' עמרם ומס' סופרים" ובאותה התשובה כתב על הני תלתא "שחולקין לפי הנראה על תלמוד שלנו, ולהלאה מזכיר עוד איזה פעמים מס' סופרים בניגוד לתלמוד שלנו. אבל בטוח אני שאם יעין מעכ"ת עוד הפעם בס' הישר, כמעט חיש יכיר שמה שנמצא שם מתיבות "לא איירי תלמודא דלא פסקינן" והלאה, לאו דברי ר"ת הם, שהוא אינו מביא ראיותיו אלא מתוך סוגיו הש"ס ואינו סוכך פסקו על המנהג שנהגו לברך על ההלל ברי"ח תחלה וסוף, אדרבה יש להוכיח משאר מקומות, שלא נתפשט עדיין המנהג הזה במקומו ובזמנו. ובאמת לא נמצא בפוסקים הראשונים שהביאו כמעט כולם פסקו של ר"ת וראיותיו אפילו אחד שהביא הרברים חאלו

בשמו, אבל האמת שהם דברי המאסף והמסדר (כמו שיש הרבה דבורים כאלו במ' הישר) והם לקוחים מס' המנהיג, ומשם נוכל להגיה נוסחת כל הדבור שהוא אשר משחת מראשו ע"י כמה וכמה שיבושים, כמו כל הס' הישר שבדפוס כנודע.

ואגב אזכיר שיש תחת ידי כמו עשרים דפים מס' הישר כתי"י (לפי צורת הכתב נכתב זה כמאתים שנה) והוא מסכים בכלל עם נוסחת הדפוס, רק שנמצא בו פ' ר"ת על סוגיא דהוי עליה טיפי דמים למטה וכו' (גדה נ"ט). שרמזו עליו בדפוס ס' קנ"א, והוא נגד פירש"י ומכוון עם פ' התוס' שם, ביתר ביאור ופולפל מתוך השיקול וטריא, וכמה פרטי דיני גט (ואפשר הוא חלק ממהדור' בתרא שנרמז עליה בסוף ס' פ"ב) ובסופם פסקא המתחלת: "ועוד גזרתי בכנופיי של שוק טרווי"ש וכו'" והוא החרם הנודע נגד המעוררים על הגט כמו שהוא במדרכי (רק שבמקום תיבות "והחרמנו בשם" יש: "ובשיפורא", וזה נראה יותר נכון) וחתום. יעקב בר מאיר, ואחר החתימה נמצאו התיבות האלו: "זה הגיה הרב מחרש"י ואח"כ זה"ל: "ודיני הגט כתבתי במקום אחר פירוש מבואר, אבל הצריכין כל שעה כתבתי הנה" — ואסיים בבקשת המחילה על אשר באתי גם הפעם לפקוד על דבריו החביבים עלי עד שלא אוכל להתאפק מלדקק בהם כחוש השערה*).

א"ד אהבו ומוקירו ורו"ש ושלו' תורתו בלונפ"ח

יאקב שטיינהארדט.

אראד יום ג' ל"ה לספירה תרמ"ב לפ"ק.

איזו הערות על המאמר "תולדות רש"י".

מאת הר"ר אברהם האכמוטה רב בעיר וועספרים.

ע"ד מאמרו, תולדות רש"י אהינה לספח פה איזו הערות קסנות, אולי ישרי בעיניו להביאם ולטעם בתוך גנו.

(א) בראשית א' כ"ד קורא רש"י לשון צרפית. לשוננו, ומה נראה שהיהודים ראו את עצמם כבני צרפית וחשבו הלשון הצרפית כלשונם. וזהו תשובה נצחת נגד הכסילים והבערים, אשר ישאו קול תרועת מלחמה על הרבנים הדורשים ברבים בלשון עם ועם, אשר ישראלים יושבים בארצם.

(ב) במקראות גדולות שלי דפוס באויל מביא רש"י יחזקאל ב' פ"א פירוש על "בן אדם" מה ששמע מרבו בשם מין אחד, והחכם צונץ לא ראה זאת בתולדת רש"י שלו, ועל כן אמר שרש"י הביא בשם: "איש אחד", כאשר הוא ברוב ספרי רש"י שלנו, ובלי ספק מחקו הצענזאר וכתב תחת מין, איש אחד, ולא ידע שתפארת למין ותפארת לרש"י אם יזכר שמו על הטוב. ומצד עצמו גדול בעיני ושרש"י לא מנע מהביא דעת מין בפירושו על התנ"ך.

(* יסלח נא ידירי היקר הרה"ג החכם המפורסם הנותב כי לא השבתי לו עד כה כי נהייתי ונחליתי והיתה הכתיבה קשה עלי, וגם עתה שאני במרחץ באדען לא אוכל לדקק אחרי דבריו כי אין בידי ספרים הנצרכים לי. רק אעיר בקצרה שמה שכתב אבל לענן לא מהימנא ודאי לשון קשה היא אבל דברו רש"י מתפרשים ממש כלשון הגמ' לא אמרן אלא לאסוקא אבל לעיולה לית לן בה. ומה שהעיר על מה שכתבתי, שבס' הישר שלנו כולל בכלל הש"ס גם מס' סופרים" שרראיה שהבאתי מתוך ס' הישר לאו דברו ר"ת הם. הן לו יהא כדבריו עכ"פ מוכח שמסדר ס' הישר אשר גם הוא היה אחר מן הראשונים הכניסו בכלל הוה. סוף סוף אתן לידידי הרב הנודא על אשר יקרתי בעיניו לדקק אחרי דבריו ומני ומניה תסתייע שמעתתא. (המעריך).

ג) ל"ד לא נטה רש"י בכל פירושו על התנ"ך כ"ב מהפשמ כמו בפירושו על ס' "משלי". אם בעבור שכל הספר משלים ועל כן בחר רש"י לפרש בדרך משל, או שהפירוש הזה הוא ראשית תנוכות רש"י בפירושו על התנ"ך, כאשר היה נוקש עוד בחבלי הדרוש. כי מדבריו אל נכדו הרשב"ם (ראש פ' וישב) נראה שיותר שבא רש"י בימים, הוסיף לפרש תנ"ך על הרך הפשמ. ועוד זאת מצאתי שרש"י קרא כמה פעמים הפשמ: מליצה, והדרוש משל ועיין משלי א' פ"ו ולי"א פל"א. בפתיחתו לשיר השירים אשר ג"כ משל בחר רש"י דרך אחרת בקריאת השמות. ומבלעדי זאת פירוש רש"י על משלי מלא על כל נדויותו מהוספות אחרות אשר באו בתוך ספרו וגם הזכיר פשטנים אחרים, אשר לא הביאם בשום מקום בשאר פירושו. ול"ד למצוה גדולה תחשב אם איש חכם אשר לו יד ומקום לעיין באסופות הספרים ולחפש אחר כתבי יד לצרף ולזקק פירושו כאשר עשה החכם ברלינר בפירוש רש"י על התורה.

ד) משלי ט"ו פ"ל כתב רש"י וז"ל ולפי פשוטו כמשמעו דבר שהוא תאוה למראית עינים משמח הלב ומצחצח תוגת הלב, כגון גן ירק ונהרות המושכים. מזה נראה, אך רש"י הרגיש מאוד יופי הטבע ושמה להתהלך בשדות ועמקים ולרעות עיניו בציצים ופרחים ובשפת הנהרות, המושכות הלב ומאירות עינים. והנה אף נראה זה לדבר קטון, אבל בכל זאת מודיע אותנו, שרש"י היה תמים ומושלם בכל ההרגשות האנושיות, ואחת מהם לא הסרה בנפשו התמימה.

שתי שאלות.

מאת מ. ק. אלטשולער מווארשויא.

הנני עורך לפניכם קוראים יקרים את הדברים האלה, כי לרעתי המה צריכים לפני ולפנים, ואנכי ינעתי ועמלתי למצוא פשר הדברים, ולא עלה בידי אמרתי לשאול מחכמי זמננו וביחוד מהחכמים הגדולים אשר עינם ישוטטו בהספרים הנמצאים בבתי עקד הישנים, להאיר את עיני ועיני כל המשתוקקים לחכמת ישרון בדבר הזה. ותקותי האמצני כי אם ישימו החכמים עיניהם במו. יתבררו ויתלבנו הדברים האלה, ולא ישאר במו שום ספק והיה זה שכרי.

א) הרב החכם שר"ל ז"ל במכתבו הנדפס בכ"ח חלק ז' מביא שמה כת"י אחד מתלמיד ר' יהורא החסיד. ואלו האנשים נזכרים בו, ר' יצחק מרוסלאנד, ור' יצחק מפולין, ור' מרדכי מפולין, סופר מפי ר' אלעזר מגרמיוזא, והחכם צונץ בס' צור געשיכטע דער ליטעראטור מעתיק ככתבו וכלשונו, אחלה נא את פני חכמינו להורני מי המה החכמים האלה? תולדותם? איה מקום משכנם? כי נחוץ לנו מאוד להפיץ אור על גדולי חכמינו, וביחוד ממדינת פולין אשר לא נמצא שום זכר לחכמיה בעת הזאת. ועוד לא נודע לנו על כירור את ביאת היהודים למדינה הזאת. ע"כ מהראוי ונכון לשום עין על זה. — והנני להעתיק את מכתב החכם החוקר הישיש דובער גאלדבערג. מפארים במכתבו אלו "ועל אשר שאלת" דבר ר' יצחק מארץ פולאנא, הנה אני לא נקראתי אל המשתה הגדול ביום הגמל את יצחק, אבל זאת ידעתי כי בספר השהום אשר תמצא ענינו בספר אוצר השרשים? קראתי אותו באוקספורט בכת"י, הביא ר' יצחק אייזיק מארץ פולין והוא ביאר לו כי שורש "בש" בעברי בלשון פולין מורה על מעשה המשגל, והספר השהום הוא ספר יקר מאוד וחכם נוצרי מאקספורט נתן אותו לרפום פה פרים אשרי המחכה ויזכה לראותו.

ב) מנא הא מילתיה דאמר רבנן, דעדים זוממים משלמין למו שרצו לחייבו? כפי מה שזוממו? בתורה נאמר ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו (שופטים) והכוונה שקונסים אנו את העדים לשלם כפי מה שרצו לחייב, אבל מנין לנו שחייבין לשלם למו שרצו לחייבו. ואולי הוא לביד או למו שרצו, כמו גבי חומש תרומה שמשלמים הקרן למו שהזיקו, והחומש למו שירצה. ואחרי החיפוש מצאתי

בסי יראים לר' אלעזר ממיין תלמיד ר'ת הקשה כזאת וז"ל בסי רמי"ג „וענש על לאו זה בפ"י שופטים דכתיב והנה עד שקר וכו' כל מה שהי' ראוי לעשות לאחיו עושין להם. סקילה שריפה הרג וחנק מלקות וממוק. ולא ידעתי מאין שהממוק ניתן למי שהעידו עליו מאחר שהוא קנס, יתגרו ביד למי שירצו כרתנן בחומש ותרומה נתן קרן לבעלים וחומש למי שירצה (וספק בידי עד יורו לי צדק).

מעט מהרבה.

ראה קורא משכיל! אנכי נתן לפניך היום מעט מהרבה הערות אשר העירותי על שני התלמודים ועל הנלוים עליהם. שית לבך להמעט הזה והתבונן בו בינה. ואם הוא ימצא חן ושכל טוב בעיניך הנני לתת לפניך גם את הרב אם יהיה די עמדי. וזה המעט:

תלמוד בבלי.

ברכות.

(1) ב' (א'): לאכול בתרומתן עכ"ל. קשור פעל: אכל בבי"ת נמצא בתורה ושנוי בנביאים, ומשולש בכתובים בתורה. יאכל בו (שמות י"ב מי"ג, מ"ד, מ"ה, מ"ח) הוא יאכל בו — יאכלו בלחמו (ויקרא כ"ב י"א). בתרומת הקדשים לא תאכל (שם ושם י"ב). וכל זר לא יאכל בו (שם ושם י"ג) בנביאים: לא אוכל בלחמך (שופטים י"ג י"ז). בכתובים וכל אלחם במנעמיהם (תהלים קמ"א ד') לחמו בלחמי (משלי מ' ה').

(2) שם: תנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך. והכי קתני זמן קריאת שמע דשכיבה אימת עכ"ל. מאמר: והכי קתני וכו' הוא שפת יתר ואף גם חסר טעם. ולי ברור מאד. כי צ"ל: והכי קתני זמן שכיבה אימת. וכי מוגמת המתריך בזה הוא להסיר קושיא אחת מעל תירוצו. הן אולי יקשה איש עליו: אם התנא אקרא קאי דכתיב בשכבך ובקומך. איככה יוכל עוד לשאול על זמן קריאת שמע של ערבית? הלא בקרא הזה מפורש זמנו: בשכבך? ולכן אמר שהתנא שואל על: בשכבך עצמו מתי הוא? מתי יחל זמן השכיבה שיהיה ראוי לקרא בו שמע של ערבית?

(3) שם (ב'): טהר יומא. כדאמרי אינשי איערב שמשא ואדכי יומא עכ"ל. ואדכי יומא הוא ע"ד: יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום (פסחים כ"ב ב'), נקבה נקיה באה (שם ל"א ב'). ויעו"ש פי' רשימי. ומה בישיעה (ג' כ"ו): ונקתה לארץ תישב (לעזר ווערדען) ושמות: טהור נקי נדרפים המה.

(4) ג' (א'): אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה וכו' ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה עכ"ל. ועוק הכרמל השביעי (שנה שביעית נו' 14 מכתבי להרב החכם מו"ה אברהם בער קוידערס נ"י) על אורות הכונה הראשית אשר יש במחלוקת החכמים על דברת מספר משמרות הלילה.

(5) שם (פ' י"א): הקב"ה מביא עליו יסורין מכוערין ועוכרין אותו וכו' וכאבי נעכר עכ"ל. תחת. מכוערין. צ"ל: מעוכרין. כמו רעותיה: ועוכרין — נעכר.

(6) שם: יסורין שממרקין כל גופו של אדם עכ"ל. פה לא יתכן: שממרקין כי אם שממיקין מלשון: המק בשרו — ועינו תמקנה — ולשונו תמק (זכריה י"ד י"ב) אבל למטה יתכן היטב לאמר: יסורין ממרקין כל עונותיו של אדם. כי שם הכונה: היסורין מורקין ושוטפין את כל עונות האדם. ויעשוהו חף ונקי כיום הולדו והוא מלשון: ומרק ושטף במים (ויקרא ו' כ"א). ולפי"ז צ"ל

במלח אשר אליו נמשלו היסורין: ממר.ק. תחת: ממתי.ק. ור"ל מורק ושוטף את הבשר מדמו. ואולי ירמו להמנהג אשר היה מלפנים למלוח את הילד בעת צאתו מרחם למען ימרק בשרו מהלחות אשר נדבק בו בהיותו בכבן אמו. וכן גרס ר' בחיי ב"ר אשר בספרו כד הקמח (ראש מלת כפורים). יעו"ש. והוא ברור מאד. כי מה ענין. ממר.ק.ין. אצל: ממתי.ק. ואיככה יודווג הנמשל עם המשל? וגם כי בתרגום תורה המיוחש ליבע (במדרש י"ח י"ט). כתוב: כמלתא דמבסיס בשר עב"ל. אין לך דבר שעומד בפני הוכחת הענין עצמו.

(7) שם (ב'): חסד זו גמילות חסדים. שנאמר רודף צדקה וחסד וכו' עב"ל. פליאה דעת ממני. כי למה לנו ראייה על היות "חסד" גמילות חסדים? מי לא ידע הוראת מלת "חסד"? ומתן לתן לנו ומה תוסוף לנו הראייה? וגם קשה אם נחוצה לנו ראייה על היות "חסד" גמילות חסדים. מה נזכית לנו. כי "חסד" אשר בפסוק: רודף צדקה הוא גמילות חסדים?

(8) שם: ואי משום מווני, לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות עב"ל. ופי' רש"י: אי משום מווני. שאינך עשיר עב"ל. והוא תמוה מאד. הכי אך חסר עושר היה ר' אלעזר? הלא היה גם חסר מזון ההכרחי. ככתוב בתענית (כ"ה א'): ר' אלעזר בן פדת דחיקא ליה מלתא טובא. עבד מלתא (הקו' דם, פי' המיוחש לרש"י) ולא הוה ליה מירי למטעם עב"ל. ואיככה אפוא יתאפק דל כזה מהוריד כנחל דמעה על שברו הגדול כים? ומה הצרי אשר נתן לו ר' יוחנן באמרו: לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות? הבה יסור מכאובו? הבה יתנחם איש אשר גם שלחן ארחת ירק יחסר לו? ולפי דברי התוס' שם: ה"ג לא כל אדם זוכה לשתי שולחנות. אבל אין לגרום אין אדם זוכה. והא כמה צדיקים זוכים לשתי שולחנות כגון רבי עב"ל. קשה עוד למה א"כ לא יבכה מר על אשר הוא נופל מן הצדיקים הזוכים לשתי שולחנות? ומדוע לא יתן עפעפיו מקור דמעה על אשר לא חלק לו אלה בניעומת כלרבי ועוד הרבה כמהו?

(9) ו' (א'): תרי מכתבן מלייהו בספר הזכרונות. חד לא מכתבן מליה בספר הזכרונות עב"ל הכונה המסתרת אשר בזה הוא כי למוד השנים שמור יותר בכח הזכרון מלמוד האחר, בעבור אשר למוד השנים הוא לרוב יותר בשום שכל ובהגיון לב מלמוד האחר ע"י הוכחות והשאלות והתשובות אשר בין השנים, וידוע, כי הרבר הנלמד בשום שכל ובהגיון לב, יוחק לעד בכח הזכרון והוא המיד לנגד הלומד.

(10) שם: שהקב"ה מניח תפילין וכו' עב"ל. התפילין של ראש הם ע"ד: וכובע ישועה בראשו (שעריה ג"ט י"ז). והתפילין של יד הם ע"ד: על כפים הקותך (שם מ"ט י"ז). וכלם הם כנויים מליציים להשגחת ד' אל יעקב חבל נחלתו, ולזכרו תמיד את הבריות אשר כרת עם ישראל להיות לו סגולה מכל העמים.

(11) שם (ב'): כאלו נדון בשני דינים אש ומים. שנאמר הרכבת אנוש לראשנו באנו באש במים עב"ל. ופי' רש"י: לראשנו: להיות נושה בנו. דמתרגמנן בנושה (שמות כ"ב) כרש"א עב"ל מה לנושה פה? הלא פה לא ידבר כי אם באיש הנצרך לבריות לקחת מהם גרבה כאשר תורה בכל מקום לשון: נצרך לבריות? והשערתי תורני. כי לפני רש"י היה כתוב פה אנב גררא כדרך חז"ל גם מאמר הכתוב בכ"מ (סוף פרק ה'): הנושה בחברו מנה ואין לו כאלו דנו בשני דינים אש ומים. שנאמר הרכבת אנוש לראשנו באנו באש ובמים עב"ל. ואל המאמר הזה שם רש"י דברתו. יעוין פי' רש"י בכ"מ שם.

(12) שם: כל הנהגה מסעורת חתן ואינו משמחו עובר בחמשה קולות. וכו' עב"ל. מה לשון: עובר פה? ואיככה הוא מקביל אל הכתוב אחריו: ואם משמחו מה שכתרו המורה אשר לפניו כתוב עונש מי שאינו משמחו? ונראה לי. כי תחת: עובר בחמשה. צ"ל: או בד חמשה. כלשון הכתוב: וראו בדתוי מהם קול ששון וקול שמחה וגו' (ירמיה כ"ה י') וזה הוא עונש מי שאינו משמחו ואילו מקביל היטב לפ"ז שכת המשמחו הכתוב אחריו. ואשר אמר ריב"ל שם ששכר המשמחו

הוא זכיתו לתורה שנתנה בחמשה קולות ולא אמר ששברו הוא זכיתו לחמשה קולות של ששון ושמחה הנ"ל. הוא למען הוסיף לו שכר רוחני על השכר הגשמי. (13) ו' (ב'): מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שהורה לקב"ה עד שבאתה לאה והורתו. שנאמר הפעם אודה את ד' עכ"ל. נשגב זה ממני לא אוכל לו. הכי נח לא הודה להקב"ה חסרו בצאתו מן התיבה? הנה הוא בנה או מזבח לד' ויעל בו עולות (בראשית ח' כ'): הכי היה בעת ההוא כאלם לא יפתח פיו וכאיש אשר אין מלה בלשונו? האם אברהם לא נתן תודה לד' לעת הצילו מאור כשרים. ולעת אורחו חיל להכות את כדורלעומר ואת המלכים אשר אתו. ולעת נתן לו בן זקניו? הכי יצחק לא זבח תודה לאל עליון לעת פקד את אשתו העקרה בבנים שנים? היעקב לא מלא פיו תודה לה' בעת אשר בשרהו כי יתן לו ולזרעו את הארץ אשר שכן עליה, וירבה זרעו כעפר ארץ, ויברך אותו ואתהם ברכה עד בלי די עד אשר יתברכו בו ובורעו כל משפחות האדמה. ויהיה עמו בכל אשר ילך? הכי הקמתו או מצבה לד' היתה בלי רגש ואמר תודה? הכי האבות אשר תקנו תפלות כידוע לא ידעו לתקן תודות? ועוד אני הנני מוסיף להתפלא. הלא לדעת רז"ל (ב"ב י"ד ב' ופ"י רש"י שם) חכר אדם הראשון מזמור: ד' חקרתי ותדע. ובמזמור הזה כתוב: אורך על כי נוראות נפילתי. וא"כ הורה עוד אדם הראשון להקב"ה?

(14) שם: הפעם אודה את ד' עכ"ל יעון פ' רש"י: ובח"א לרש"א כתוב עליו: וצ"ל הלאו כמתנבאה אמרה כן. דהא לא חשיב לאה בכלל הנביאות עכ"ל. ובאמת בלתי נחוץ לאמר כן. הן בב"ר (פרשה ס"ז ופרשה ע"ב) כתוב: אמהות נביאות היו עכ"ל. ובמדרש תהלים (מזמור ק"ה): ובנביאי אל תרעו. אלו האמהות שהיו נביאות עכ"ל. וכ"ה בסדר עולם (פכ"א). וביפה תואר (ב"ר פרשה ס"ז) כתוב על המאמר הנ"ל: ופליגי אהא דאיתא בפ"ק דמגלה ח' נביאות נתנבאו להם לישראל ולא חשיב שם אלא שרה עכ"ל. ויוכל היות אפוא אשר גם בעל הדרש המובא בפ"י רש"י פליגי אהא דאיתא בפ"ק דמגלה וסובר כאלה האומרים שכל האמהות נביאות היו.

(15) שם: מאי רות? אמר ר"י שזכתה ויצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות עכ"ל. לשון שריוה לא תתכן אצל הקב"ה. וגם איננה מתאמת עם שם: רות? ולכן נ"ל כי במקומה צ"ל: שריות הו. ושרש: רות בלשון רז"ל. מורה על נחת רוח. יעון ערוך (ערך רות ב'). ור"ל שעשה נחת רוח להקב"ה בשירות ותשבחות. ולשון נחת רוח נמצאה פעמים רבות אצל הקב"ה.

(16) שם: גדולה שמושה יותר מלמורה עכ"ל. שמושה הוא הנקרא בלשונות העמים: פראקסוס והוא החלק המעשי הבא אחרי חלק העיוני (דיא אויסאיבונג, דיא אנווענדונג) ולמורה הוא הנקרא בלשונות העמים טהעאריע, והוא החלק העיוני לבדו עוד טרם ילוח אליו החלק המעשי (דיא בלאסע אנשוואונג) ולכן גדול תלמיד המשמש את רבו תמיד ולומד ממנו גם את המעשה אשר יעשה יותר מתלמיד אשר איננו לומד מרבו כי אם את החלק העיוני לבדו. כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה (אבות פ"א מ"ז).

(17) שם: דלאהורי נשרא עכ"ל. הכתוב בפ"י רש"י: ומשליך לאחור. מוכיח. כי לפניו היה כתוב נשרא (ברל"ת) לשון השלכה. תחת: נשרא (בר"יש) לשון נפילה.

(18) ח' (א'). לעת מצא זה בית הכסא עכ"ל. ע"ז היה ראוי להוסיף: שנא' וישימוהו למוצאות (כ"ב, כ"ז לפי הקרי).

(19) שם: אוהב ה' שערים המצויינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות עכ"ל. ובתי מדרשות הוא אך השגרת לשון. בתי כנסיות ובתי מדרשות אשר במגלה (כ"ט, א') ועוד בהרבה מקומות. ופה לא יתכן. כי בתי מדרשות הם שערים המצויינים בהלכה ואין כל הבדל בינימו. ולפ"ז מתאים המאמר הזה עם

מאמר: מבי רבנן (בית המדרש) לבי כנישתא אסור. (מגלה כ"ו ב'). שהוא בעבור שקדושת בית המדרש גדולה מקדושת בית הכנסת ומעלין בקדש ולא מורדין. ולכן אוהב ד' בתי מדרשות יותר מבתי כנסיות ולפי דעת רש"י בח"א. כי יש הבדל בין שערים המצויינים בהלכה ובין בתי מדרשות וכי קדושת שערים המצויינים בהלכה גדולה מקדושת בתי מדרשות יעו"ש. היה ראוי לזכור במגלה (שם) כי יש עוד בית אשר הוא גדול גם מבית המדרש ואסור לעשות ממנו גם בית המדרש. והוא בית המצויין בהלכה. כי שם המקום שידובר בו על אדות גדולת בית מבית. וכנוי: מצויין לבית המדרש הוא לדעתי בעבור אשר אין בו רק אנשים מצויינים ויודעים. הן לא כל איש יכשר אל למוד התורה אשר לו נועד בית המדרש. לא כן בית הכנסת הנוער אך לתפלה. כי לתפלה יכשר כל איש כעם ככהן. ודברי רש"י על: מצויינים בלתי מובנים לי היטב. ומקרה השגרת לשון קרה את הספרים לא אחת ולא שתיים. כאשר הראיתי בספרי אור בקר (צד 2 וצד 3) ומדוי זכרי ספרי זה אעיר. כי: כד"י נסבה אשר בלמוד I צ"ל בלמוד 2 אצל: השגרת לשון הוא. כי לרוב ענין כד"י נסבה הוא: השגרת לשון. ובמ"א אבאר זה היטב. והמשבילים וברי הרגשה יבינו. כי גם מלות: גלוי וידוע לפני כסא כבודך שבברכת אשר יצר אחרי מלות: נקבים נקבים חלולים חלולים הן אך השגרת לשון: יצרתנו נקבים נקבים חלולים חלולים. גלוי וידוע לפניך חרפתנו וכלמתנו (ברכות כ"ה ב').

(20) שם (ב'): הוציאה לו מטה עכ"ל. הוציאה לא יתכן פה. כי אם: הציעה כמבואר לכל אשר לא טפש כחלב לבו.

(21) שם: לא מצלו אלא ביני עמודי היכא דהוו גרסי ופי' רש"י: ביני עמודי. שביית המדרש נכון עליהם מלמעלה עכ"ל. וגם בשבת (י' ע"א) כתוב: "רב אמי ורב אסי הוו יתבי וגרסי ביני עמודי" ושם פי' רש"י: עמודי. שעליית בית המדרש נשען עליהם עכ"ל. והנה פירושו שם נכון מאד. כי לפיהו היו העמודים בתוך בית המדרש, וגם רב אמי ורב אסי הוו גרסי בתוך בית המדרש בכין העמודים. אבל פירושו פה בלתי נכון כלל. כי לפיהו היו העמודים תחת בית המדרש ורב אמי ורב אסי הוו גרסי אפוא תחת בית המדרש ולא בתוך בית המדרש ואיככה יתכן זה? מרוע עזבאות בית המדרש ואוו המקום אשר הוא תחתיו למושב למו? ואולי צ"ל גם פה: שעליית בית המדרש נכונה עליהם. ומלת: מלמעלה הוא מ"ם.

(22) שם: גדול הנהנה מייגיעו יותר מירא שמים וכי' גבי נהנה מייגיעו כתוב יגיע כפך כי תאכל אשריך וטוב לך. אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא. ולגבי ירא שמים וטוב לך לא כתיב ביה עכ"ל. הוא נפלא מאד בעיני כי איככה נוכל לאמר אשר לירא שמים לא יהיה טוב לעולם הבא אם כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב (ר"פ חלק)? וג"ל ברור, כי הוא להפך שלירא שמים הבלתי נהנה מייגיעו טוב לעולם הבא אך לא בעה"ז. כי איככה יוכל היות טוב בעה"ז לאיש אשר איננו נהנה מייגיעו והיוו תלאים לו אך על נדבות בני אדם אשר מתנתם מעטה וחרפתם רבה (ירושלמי ברכות פ"ב ה"ב)? איככה ימתקו לו לחם ומים אשר מרורות בשת וכלמה בקרבם? איככה יערבו עליו חיים המושגים אך ממתנות זרים? הלא רז"ל אמרו: המצפה לשלחן חברו חיוו אינם חיים (ביצה ל"ב ב')? ומ"ש: אשרי איש ירא ד', אין האושר הזה כי אם לעולם הבא. ודרשתם: אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא הוא אך במקום אשר כתוב בו גם שניהם: אשריך, וטוב לך, ואשריך קודם לטוב לך. שם לחוצים אנהנו לדרשם על שני מיני אושר, והקודם על האושר הקודם הוא אשר העה"ז. אבל לא במקום אשר אשריך לבדו כתוב בו. כי שם יוכל היות אשריך גם לעולם הבא, או אך לעולם הבא. כי אושר סתם הוא האושר האמתי והנצחי. ויתרון האוכל יגיע כפיו מן ירא שמים הוא אפוא אך באושר העה"ז ולא באושר העה"ב.

(23) ט' (ב'): ענני ד' ענני ד' אמר ר' אבהו וכי' עכ"ל. תחת: אבהו. צ"ל:

אמי, כי המאמר הזה לא הובא פה כי אם בעבור היות בעליו ר' אמי אשר מובאים שם כמנו עוד שני מאמרים, וכ"ה בילקוט (מ"א י"ח).

(24) י' (ע"א): מי כתיב חוטאים? חטאים כתיב עכ"ל. מדוע לא השיב לה ר"מ מן: וישו מות עלימו וגו' (תהלים נ"ה ט"ז)?

(25) שם (שם): שפיל לסיפיה דקרא עכ"ל. ופי' רש"י: השפיל עצמך לסוף המקרא. כל דבר שהוא בסוף קרי שפילו של דבר עכ"ל. דברי רש"י אלה מורים למיין, כי לפני רש"י היה כתוב: שפיל לשפוליה דקרא. בלשון נופל על לשון.

(26) שם (שם): נסתכל ביום המיתה ואמר שירה עכ"ל. זה מובן ע"פ מאמר ר"מ: והנה טוב מאד. והנה טוב מות (כ"ר פרשה ט'). וראוי אפוא לאמר עליו שירה, ויעוין מ"ג (ח"ג ס"פ י').

(27) שם (ב') שהאשה מכרת באורחין יותר מן האישי עכ"ל. זה הוא לדעתי בעבור שהאשה צרה עניה באורחין יותר מן האישי (ב"מ פ"ז א'). ולכן צופיה הישב הליכותיהם למיין דעת אם נאוו למו ארוחה ומשאת, ואם נכון להבלוג למענם את הנדיבות על הבילות.

(28) י"ב (ב') - בקשו לקבוע פרשת בלק בק"ש וכו' מאי טעמא? וכו' עכ"ל. במחברתי ארבעה חרשים (סדר התפלה ס' א') כתבתי כדברים האלה: לדעת פוסקים רבים אין חיוב ק"ש אלא מדרבנן, ונ"ל אפוא, כי עזרא ואחות מרעהו תקנו לקרא ק"ש בכל יום לחוק אמונת היחוד אשר נחלשה עד מאד בימי מלכו ישראל כירוע. עד כה דברי, וע"פ הדברים האלה נ"ל עתה לאמר עוד, כי עזרא ואחות מרעהו תקנו אז גם לקרא פרשת בלק בכל יום, בעבור אשר עם הארץ היו מרפים ידי עם יהודה ומבהלים אותם לבנותו ושוכרים עליהם יועצים להפר עצתם (עזרא ד' ד' ה'). וחשבו עזרא וחבריו, כי קריאת פרשת בלק בכל יום תתן ליעף כח, ותאזר אין אונים עצמה, ותסיר מלבנותם הפחד מפני השוכרים והשכורים עליהם להפר עצתם, הן בה יראו ויביטו אחרית בלק אשר שכר עליהם את בלעם בן בעור לקללם, כי לא אבה ד' לשמע אל. בלעם ויהפוך להם את הקללה לברכה ותחוק בזה תוחלתם כי כן תהי אחרית כל השוכרים והשכורים עליהם לעשות להם רעה. ע"ד:

עמי זכר נא מה יעץ מלך מואב וגו' (מוכה ו' ה') ויעוין עוד הלאה על אדות פרשת ציצית, וכן נ"ל שהתקנה ההוא לא נמשכה אז רק עד אשר ראו, כי עצת השוכרים והשכורים לא עשתה תושיה ונשארה מעל. אולם החכמים אשר היו רבות בשנים אחרי עזרא וחבריו בראותם כי בכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו, ובכל עת רבו חרשי משחית המביאים את דבתנו רעה אל המלכים והשרים הסוככים עלינו בכנפיהם, רצו לחדש נעורי התקנה ההוא, אך משום טורח צבור וכבוד משא מחיתם לא בצעו את אשר זממו, ישמע חכם ויוסף לקח.

(29) שם (שם): ולימא פסוקא ותו לא? גמורי כל פרשה דפסקה משה רבנו פסקינן, דלא פסקה משה רבנו לא פסקינן עכ"ל. בתענית (כ"ז א') ובמגלה כתוב: פסוקא תחת: פרשה, וזה יתכן היטב כי משפט השכל מחייב לבלתי נגזור פסוק אחד המכלכל רעיון שלם לנזרים, אבל איככה יתכן לאסור עלינו לנזור מפרשה פסוק אחד המכלכל רעיון מיוחד ולאמרו לברו? ולמה אנתנו אומרים במלכות זכרונות ושופרות פסוקים אחרים הנגזרים מפרשיות ובתפלת שחרית לשבת פסוק ושמרו לברו, ובקדושת מוספים פסוק שמע ישראל לברו, ועוד הרבה כמותם, וצ"ע.

(30) שם (שם): פרשת ציצית מפני מה קבעוה? מפני שיש בה חמשה דברים וכו' עול מצות ודעת מינים, הרהור עברה, והרהור ע"ז וכו' אחרי לבככם זו מינות, וכן הוא אומר אמר נבל בלבו אין אלהים, ואחרי עיניכם זו הרהור עברה, וכן הוא אומר אותה קח לי כי הוא ישרה בעיני עכ"ל. מינות הנזכרה פה איננה כי אם כפירה במציאת ד', כי כן תורה הראיה מן אמר נבל בלבו אין אלהים, ודברי רש"י על זה בלתי מובנים לי היטב, ולפי הנראה חלו בהם ידים, והרהור עברה הנזכר פה הוא לדעתי הרהור נשיאת נשים נכריות מעמי הארץ, כי כן תורה הראיה

מן: אותה קח לי כי הוא ישרה בעיני, וקרוב מאד, כי גם קריאת פרשת ציצית בכל יום היא תקנת עזרא ואחות מרעהו למען יברלו בני דורו מן הנשים הנכריות (יעוין עזרא פרשה ט' ופרשה י'). ומן הדעות המוניות אשר קבלו מעמי בבל לעת ישבו בנימו, ולמען ישבו לשאת עליהם עול כל המצות אשר כמעט נשכחו מהם כמת מלב, (יעוין נחמיה ח' י"ד משכחת מצות סוכה), ובינה הישב בחמשת הדברים הנ"ל ובספרי עזרא ונחמיה, ותראה, כי זכירתם היתה נחוצה מאד בימי עזרא וחבריו.

31) שם (שם): עול מצות, דכתיב וראיתם אותו וזכרתם את כל מצות ד' עכ"ל בפ' רש"י הובא ע"ז הפסוק המאוחר, ועישתם את כל מצותי, ולא ארע למה זה בחר בפסוק המאוחר ועזב את הפסוק המוקדם המובא לפנינו בגמרא.

32) י"ג (א'): אל תזכרו ראשונות זה שעבוד מלכויות, וקדמוניות אל תתבוננו זו יציאת מצרים עכ"ל, צ"ל להפך: אל תזכרו ראשונות זו יציאת מצרים, וקדמוניות אל תתבוננו זו שעבוד מלכויות, וכ"ה בירושלמי שם.

33) שם (שם): פגע בו ארי וניצול ממנו מספר והולך מעשה ארי, אחרי מלת: מכנו צריך להוסיף: ש כ ח מ ע ש ה ז א ב, ע"פ הכתוב אחריו: ש כ ח מ ע ש ה ש נ י ה ם וכ"ה בירושלמי שם.

34) י"ד (א'): כל המתפלל ואחר כך יוצא לדרך הקדוש ברוך הוא עושה לו הפציו עכ"ל, לדעתי ר"ל כל המתפלל תפלת הדרך המכלכלת בקשה על משלוח ברכה במעשה ידיו אשר הוא חפץ לעשות בדרך (הלאה כ"ט ב') הקב"ה עושה לו שאלתו, ושולח ברכה במעשה ידיו, ואין המאמר הזה אפוא כי אם הערה לתפלת הדרך הרפויה בידי רבים.

35) שם (ב'): כאלו הקריב עולה בלא מנחה וזבח בלא נסכים עכ"ל, ופ' רש"י: וה"ה דמצי למימר כאלו הקריב עולה בלא מנחה ונסכים, דהא עולה נמי טעונה נסכים, אלא לישנא דקרא נקיש עולה ומנחה זבה ונסכים עכ"ל, וכוה כמעט אות באות כתוב גם בתוס', יעוין בהם, וכן עוד במקומות רבים כתוב בתוס' כמעט אות באות את הכתוב בפ' רש"י, ואל תתמה ע"ז, כי פ' רש"י היה יקר אין נפרץ בימי בעלי התוס' ואספו לפעמים דברי רש"י אל תוך תוספותיהם פעם בזכרון שמו ופעם זולתו להועיל לקוראים אשר ישיגו תוספותיהם ולא פ' רש"י, והוא ע"ד אשר אספו לפעמים בעל ש"כ דבריו סמ"ע ובעל בית שמואל דברי חלקת מחוקק אל תוך ספריהם, ולעיתים גם בעלי התוס' לא ראו את פ' רש"י אך כוננו להבריו מדעתם, ולשווא כלו מפרשים אחרים כהם למצא הברל דק אשר כדק ישול בין פ' רש"י לתוס', וכאד כלתה נפשי לדעת מה יענו המפרשים ההם לתוס' אשר דברי רש"י מובאים בהם בזכרון שמו, ואחרי דבריו אין עוד כל חדש מבעלי התוס' כמו בתוס' ביצה (ב' ב' ר"ה וכי תימא כח דהיתרא) ובתוס' קדושין (מ"ז א' ר"ה לשון רש"י ה"ג ב"ז, ור"ה לשון רש"י הניחא) ועל כל אשר עתרתו אינם נתונים לאחר כעתותן חוב קדוש רובץ לחפש עוד הרבה תוס' כאלה, ולאספם אל מקום אחד למען הציל את הקורא מכליון העת בפלפולי הכל וריק, ולמען הבין כל דבר לאשורו, ולי די עתה בהערה מעטת מלין.

36) ט"ז (ב'): כיון שראה אותם עלה לעלייה ועלו אחריו, נכנס לאנפילון נכנסו אחריו עכ"ל בפ' רש"י שם (פ"ה נכוין בפורשין): כלומר סבור הייתי שתבינו דבר ברמו מועט, שראיתם אותי סר מעליכם ליכנס לאנפילון עכ"ל, קשה מדוע לא כתב: שראיתם אותי סר מעליכם לעלות לעלייה? הלא זאת היתה עוד לפני הכניסה לאנפילון? ונ"ל, כי הוא בעבור אשר דרך רז"ל היתה תמיד לעלות לעלייה, ברצותם להתבונן ולהשכיל על דבר מה או לשפך את נפשם לפני ד', יעוין הלאה (ל"ד ב'): עלה לעלייה ובקש עליו רחמים, ושבת (י"ג ב'): ואלו מן ההלכות שאמרו בעליית חנניה וכו' וישב בעלייה ודרשו, ושם (כ"ט ב'): שבתנו בעליית בית נתזה בלוד וכו' והיו שם רבי טרפון וקנים, ותענית (כ"ג

בי': ניסק לאיגרא וניבעי רחמי. וחגיגה (י"ג א'): וישב בעלייה ודרשו. וסומה (מ"ח ב'): שפעם אחת היו מסובין בעליית בית גוריא בירוחו וכו' ושוב פעם אחת היו מסובין בעלייה ביבנה. וכ"ה שם בירושלמי. וכתובות (ג' ע"ב): מדברים טובים שנאמרו בעלייה. דאמר רב יצחק בר יוסף בעלייה התקינו שיהיו בנות נזונות מן הממלטלין. וגמין (ג"ש א'): וחד כרעא אדרגא וכו'. ופי' רש"י: סולם של עליית בית המדרש עב"ל. וקדושין (מ' ע"ב): וכבר היו רב טרפון וזקנים מסובין בעליית בית נתזה בלוד נשאלה שאלה זו בפניהם וכו'. וסנהדרין (י"א א'): השכימו לי שבעה לעלייה. ושם (ע"ד א'): נמנו ונכרו בעליית בית נתזה בלוד. ואין אפוא ראיה ממה שעלו אחרי ר"א לעלייה שלא הבינו דבר ברמו מעט.

37 שם (שם): אברכך בחייו זו קריאת שמע. בשמך אשא כפי זו תפלה עב"ל. בפרשת שמע כתוב: ובכל נפשך. ובארוחו רז"ל: אפילו הוא נוטל את נפשך (הלאה נ"ד, א'). וא"כ כל הקורא את שמע ומקבל עליו לאהבה את ד' אלהיו גם כי וקמלטנו וישול את חייו הוא מברך אותו בחייו. ואמרו: בשמך אשא כפי זו תפלה. הוא בעבור אשר כל תפלה היתה לפנים במשאת כפים השמימה ככתוב: שמע קול תחנוני בשועי אליך בנשאי ידי אל דבר קדשך (תהלים כ"ה, י"ב). שאו ידיכם קדש וברכו את ד' (שם קל"ד ב'). שאי אליו כפים (איכה ב' י"ט). ופעם כתוב בלשון שמיחה. קראתך ד' בכל יום שטחתי אליך כפי (תהלים פ"ח ו'). ופעם בלשון: פרישה: אפרש את כפי אל ד' (שמות מ' ל"ג). ופרש כפיו השמימה (מ"א ח' כ"ב). ואפרשה כפי אל ד' אלהי. (עזרא מ' ו') והמתרגם הסורי הוסיף: בצלותא, ופעם בלשון: מעל ידים. ויברך עזרא את ה' אלהים. ויענו כל העם אמן ואמן במעל ידיהם (נחמיה ח' ו'). ויעוין באר שבע (פי"ט ע"ד). מעם בטול המנהג הזה בימינו. ויעוין גם הקדמת סרור הגאון יעב"ץ על אדות המנהג הזה.

38 שם (שם): רב אלעזר בטר דמסיים צלותיה אמר הכי יר"מ וכו' שתשכן בפורנו אהבה ואחזה ושלום ורעות וכו' ותצליח סופנו אחרית ותקוה וכו' ותקננו בחבר טוב ויצר טוב וכו' עב"ל. בח"א לרש"א כתוב: בפורנו. במטבתנו. שתהא מטבתנו שלמה באהבה וכו' וכן תקנו לומר בז' ברכות של נישואין עב"ל. יש זכר לפירושו בתרגום שיר השירים (פסוק ערשנו רעננה) כי כתוב שם: את משירי בפורינא חבבתי עב"ל. ולפי פירושו צדק הכבלי מהירושלמי (שם פ"ד הלכה ב') המיחש את התפלה הזאת לר' יוחנן. הן אך לר' אלעזר יאתה ואך לו היתה נחוצה. יען אשר היה עני ואף גם חסר לחם (יעוין למעלה ד"ה ואי משום מזוני). ולרוב תקדיש האשה מלחמה על האיש אשר לא יתן על פיה. ואיננה נותנת את בריתה שלום אהבה ואחזה ורעות כי אם להשביע בטוב עדיה. כאשר אמר ר' יהודה: לעולם יהא אדם זהיר בתבואה בתוך ביתו. משום שאין מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא על עסקי תבואה. שנאמר השם גבוךך שלום חלב חטים ישיביעך (ב"מ נ"ט, א'). והמשל הקדמוני אמר: במשלם שערי ככרא נקיש ואתא תגרא בביתא (שם ושם) ועיני ראו ולא זרים לפעמים גם על עסקי תבשמים מריבה מצויה בתוך ביתו של אדם. וגם על אדות שני ותולע תמרר האשה את חיי בעלה. ור' חייא אמר: אין אשה אלא לתכשיטי אשה (כתובות נ"ט, ב'). ופי' רש"י: לתכשיטי אשה. שיקנה לה תכשיטין. להתנאות בהן עב"ל. ולבעבור כל זה שפך ר' אלעזר יום יום את שיהו לפני ד' אשר בידו להטות לב האדם על כל אשר יחפוץ לתת בלב אשתו לשאת כמחו עול עוני ונטל חסר וכפן באהבה. ולכרות עמו גם לעתות בצרה ברית ידידות ואחזה ושלום ורעות ותרוי אך שלות השקט ושבעת נחת בביתו. וכן היה נחוץ לו בעבור עניו להתפלל בכל יום על חבר טוב. כי דל מרעהו יפרד (משלי י"ט, ד'). וכל אחי רש שנאהו אף כי מרעהו רחוק ממני (שם ושם ז') ועל יצר טוב. פן יפשע על פת לחם, ולמלא נפשו כי ירעב יגנוב ויתפשש שם אלהיו (שם כ"ה, ל', ט'). ועל הצלחת סופו. כי ראשיתו

היתה מצער מאד, וכל אשר בבקר ילן אתו בכי יתפלל כי למועד לערב תהי לו רנה. והנה אמרו: אחרית ותקוה הוא חסר מעם. ואין לו כל חבור לא עם אשר לפניו ולא עם אשר לאחוריו: ובגלל זה נ"ל ברור שצ"ל לפניו: ותן לנו והוא עשיה: לתת לכם אחרית ותקוה (ידמה כ"מ, י"א).

39) שם (שם): ונשכים ונמצא יחול לבכנו ליראה את שמך עכ"ל. ופי' רש"י: שלא יתגבר עלינו יצר הרע בהרהור הלילה לסור מאחרך ביום אלא כשנשכים בכל בקר נמצא לבכנו מייחל לך עכ"ל. כבר כתבתי בספרי: פ"ש ד"ב. כי תחת: יחול. צ"ל: יחוד וכי הוא עשיה: יחד לבבי ליראה שמך (תהלים פ"ו א'). ועתה אני הנני מוסיף. כי גם לפני רש"י היה כתוב: יחוד. תחת: יחול. וכי צ"ל לפ"ו בדבריו: מיוחד. תחת: מייחל. יען אשר לפי נוסחת: יחול לא יתכנו כל דברי רש"י: ומה ענין העדר התגברות היצר הרע לסור מאחרי ד' אצל יחול ותקוה?

40) שם (שם): ותבא לפניך קורת נפשנו לטובה עכ"ל. ופי' רש"י: כלומר ספק צרכנו וקורת רוחנו עכ"ל. מה אפוא: ותבא לפניך? מה מונת ומה ענין ביאת ספק צרכנו וקורת רוחנו לפני ד'? ונ"ל ברור. כי לפני רש"י היה כתוב: לפנינו. תחת: לפניך. וככה צ"ל בציונו. והכונה היא אפוא: הקרה נא לפנינו תמיד את ספק צרכנו וקורת רוחנו בלי עמל. וכן צ"ל בירושלמי (שם). ולפי הכתוב שם: ונמצא יחול לבכנו בלי מלת: ליראה את שמך טובה יותר נוסחת: יחול. מנוסחת: יחוד הנ"ל. כי לפי נוסחת: יחול ידבקו מאמר: ונמצא יחול לבכנו למאמר: ותבא לפנינו קורת נפשנו איש באחיו ולא יתפרדו. ור"ל נמצא ונשיג תמיד תוחלת ותקות לבכנו, וכל צרכנו. ומאויי נפשינו יבאו לקראתנו על נקלה.

41) שם (שם): ר' חייא בתר דמצלי אמר הכי ירמיא שתהא תורתך אומנותינו עכ"ל. תפלתו זאת נשמעה השמים. כי כן היתה התורה אומנותו יעוין כתובות (ק"ג ב'): א"ל ר' חייא אנא עבדי דלא משתכחה תורה מישראל וכי. ומליצת: תורתך אומנותינו, כוללת גם ללמוד גם ללמד.

42) שם (שם): רב בתר דמצלי אמר הכי: ירמיא שתתן לי חיים ארוכים וכי חיים של חלוץ עצמות עכ"ל. גם תפלתו נשמעה השמים. כי היה חי שלש מאות שנה לפי קבלת הגאונים (סדר תנאים ואמוראים סי' פ"ח): ור' יוחנן אמר עליו: אבא כמשפתת בריאים הוה (חלוץ פי' א' יעו"ש. ויסוד הבריות הוא חלוץ עצמות. 43) ח"ו (א'): בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה עכ"ל. פמליא של מעלה הוא כנוי מליצי לפינות העם ופמליא של מטה הוא כנוי מליצי להעם אשר הוא למטה במדרגה מפנותיו. וידוע. כי שלום העם יסודתו בשלום מנהליו ומנהיגיו. וכי הריב אשר בין הרועים מפריע פרעות בצאן ירם ולכל פאה תפוצינה. ולדעתו הכתוב במשלי (כ"ח ב') בפשע ארץ רבים שריה. אל תקרי: רבים. אלא: רבים מלשון ריב ומצה.

44) שם (שם): ובמצותך תרדף נפשי עכ"ל. להביית אשר במלת: ובמצותך אין שחר. ולפי משפטי הלשון צ"ל: ומצותיך בלי ביית. כמו צדק צדק תרדף (דברים ט"ז, ב'). רדף צדקה וחסר (משלי כ"א, כ"א). ואין ספק לי. כי הביית אשר במלה הזאת נסבה אך מעם הביית אשר במלת: בתורתך הקודמת לה. ונוסחת מנורת המאור (סי' ק"י). היא: ואחרי מצותך. וכ"ה בכל סדרי התפלה אשר לספרדים. והוא אך דרך לשון חכמים. אבל בלשון תורה מורה תמיד רודף הנקשר במלת: אחרי על רדיפה לרעה (פערפאלגען, נאבעזעמען).

45) שם (שם): ר' יוחנן כי הוה מסיים ספרא דאיוב אמר הכי. סוף אדם למות וכו' והכל למיתה הם עומדים עכ"ל. ר' יוחנן קרא את ספר איוב בימי אבלו על עשרת בניו (יעוין למעלה ה' ב') כדרך כל האבלים. ואחרי קריאתו דבר דברים נחומים על לבו ואמר אליו: אל נא תפול ואל נא תשתוחח בעבור מות בני. כי סוף כל אדם למות והכל למיתה הם עומדים ואין הכדל בין איש לאיש כי אם בקרימה ואיחור. ומה לך אפוא להתעצב על מות בני תמותה. ועל חלופת

בני הלוף? וכעין זה אמר אחד מחכמי יון ענק סיגור שמו כאשר התכשר כי מת בנו. יעוין בית הספר לבן זאב (ח"ב מאמר: חכמי יון): ענק סיגור חכם גדול וכו' הגד הגד לו לאמר: מת בנך. ולא חרד אל השמועה. ואמר: הלא ידעתי כי בן תמותה הולדתי עכ"ל.

(46) שם (שם): מענה רך משיב חמה עכ"ל. תחת: מענה. צ"ל: עונה. בלשון תאר לאדם. כחבריו אשר לפניו ולאחריו: ערום-ומרבה. או ומדבר. כי איכבה יתכן לאמר שהאדם יהיה מענה רך? ולפיז הגהת הגאון ר"ב: ישיב. תחת: משיב הוא ללא אמת.

(47) שם (שם): ואפילו עם נכרי בשוק עכ"ל. בעבור זה התנה אב"י (בעל המאמר הזה) אהבים עם אמושי אחד. יעוין ב"ב (נ"ח, א'): ההוא א מגושי דהוה חטיט שכבו. כי מטא אמערתא דרב טובי בר מתנה תפשיה בדיקניה. אתא אב"י א"ל במטותא מינך שבקיה עכ"ל. ופי' רשבי"ם: אתא אב"י וכו' בשביל שזיה הנכרי אוהבו (הענין מוכיח. כי צ"ל: אוהבו. תחת: אוהבו) עכ"ל. ויעוין מאמרי: תעודת הרבנים אשר במ"ע: הכוכבים. וכן ס"ל בגלל זה. כי גזל וגם הפקעת הלואת נכרי אסור. יעוין ב"ק (ק"ג ב'): א"ל אב"י והא תרווייהו נבי הרדי כתיבו וכו' א"ל אב"י. עבר עברי הפקעת הלואתו הוא עכ"ל. וע"ז יעוין פי' רש"י שמה.

(48) שם (שם): נשים במאי זכין? (בילקוט ישעיה ל"ב נוסף עוד: לעלמא דא ת"י) עכ"ל. פשר השאלה הזאת לא אדע ולא אבין. הכי אין להן מה לזכות בו לעלמא דא ת"י? הלא כל מצות עשה שלא הזמן גרמא אחד האנשים ואחד הנשים חייבין. וכן כל מצות לא תעשה בין שהזמן גרמא בין שלא הזמן גרמא אחד האנשים ואחד נשים חייבין חוץ מבל תקיף ומבל תשחית ובל תטמא למתים (קדושין כ"ט א' במשנה). וגם יש קצת מצות עשה שהזמן גרמא שהנשים חייבות בהן כאנשים כמו אכילת מצה וקידוש היום כידוע? ועוד יותר נפלאה בעיני. הלא בסוטה (כ"א א') פירשה הגמרא את הכתוב במשנה: ויש זכות תולה ג' שנים. שהוא זכות דמצוה. וכדוע אפוא לא השיב גם ר' חייא פה. כי נשים זכין במצות? ואולי נשמנו מן השאלה שתי מלות שהן: בשכר התורה. והשאלה היא אם כן אך: היכולות הנשים לזכות גם בשכר התורה כאנשים? ויעוין סוטה (שם). עוד דבר לי להעיר על השאלה הזאת והוא: כי ממנה נדחה דעת הסמ"ג. המובאה בבית יוסף (או"ח ס"ס מ"ז). שהנשים חייבות ללמוד הדינים השייכים להן. וכן נדחה משאלת הגמרא בסוטה (שם): זכות דמאי? אלימא זכות דתורה הא אינה מצווה ועושה הוא? וכן נדחה מהכתוב בשבת (ל"ג ב'): בעון ביטול תורה נשים יוכיחו? ויעו"ש. פי' רש"י: וכן מהכתוב בקדושין (כ"ט, ב'): איהו מנלן דלא מחיובא? דכתוב ולמדתם ולמדתם. כל שמצוה ללמוד מצוה ללמד וכו' יעו"ש. ויעוין ספר חסידים (סי' ש"ג) וצ"ע.

(49) שם (שם). באקרוי בנייהו לבי כנישתא ובאתנוי גבריהו בי רבנן עכ"ל. גם אצל: אתנוי צ"ל: בנייהו. כי מגבריהו ידובר אחר זה. וכיה בסוטה (שם) ובילקוט (שם).

(50) שם (שם): שפתותיך יביעו דעת וכליותיך תעלונה מישרים עכ"ל. היש טעם במליצת: תעלונה מישרים? מי האיש אשר דעת לו לבחן מלך ואומר לדבק הזה: טוב הוא? ולי נראה ברור. כי צ"ל: וכליותי תעלונה בדברך מישרים. עיר הכתוב במשלי (כ"ג, ט"ז): ותעלונה כליותי בדבר שפתיך מישרים.

(51) ברכות (נ"ה א'): אמר ר' יוסף הלמא טבא אפילו לדירי בריחותיה מפכתה ליה עכ"ל. ופי' רש"י אפילו לדירי. שאני מאור עינים עכ"ל. והוא תמוה מאד. כי מה ענין מאור עינים פה? הכי בעבור שהוא מאור עינים לא יהיה בריחותיה מפכתה ליה? ולי נראה ברור. כי הכונה היא: אפילו לדירי שאני מעצובי רוח ואניני דעת (פסחים י"ג ב') ואין שמחתי שמחה שלמה. בכל זאת גם שמחתי החסרה על החלום הטוב מפכתה ליה.

(52) שם (שם): הלמא בישא קשה מנגרא. שנאמר והאלהים עשה שיראו

מלפניו. ואמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן זה חלום רע עכ"ל. איכבה מורה הפסוק הזה על היות חלמא בישא קשה מנגדא? ונ"ל, כי מלת: שנאמר היא ט"ס. ותחת: ואמר צ"ל: אמר. וכאמר: חלמא בישא קשה מנגדא הוא בלי ראייה. ונאמר אך מסברא. וגם לפני רש"י חסרה מלת: שנאמר. כי פ"י מנגדא. ממלקות. קשה לגוף האדם יותר ממלקות לפי שדואג ממנו עכ"ל. ואם היתה כתובה לפניו מלת: שנאמר אשר לפיה יסור הכאמר הזה הוא פסוק: ותאלהים עשה שיראו מלפניו היה צריך לפרש כזה: מועיל להכניע את האדם לשוב מחטאיו יותר ממלקות לפי שהוא מביא יראת ד' בקרבנו. ע"ד שפ"י בדבור הסמוך: זה חלום רע. מיראתו ישוב ויבנע. וגם מלת: קשה אשר בנמרא מורה על חסרון מלת: שנאמר, ועל היות המאמר הזה ענין טבעי ולא ענין מוסרי. והבן.

53) שם (שם ב'): אדיר במרום שוכן בגבורה עכ"ל. מה: שוכן בגבורה? ונ"ל. כי תחת: בגבורה (ברי"ש) צ"ל: בגבורה (בלי ר"ש). ור"ל שוכן במקום גבוה. והוא אפוא נדרף עם: אדיר במרום.

54) שם (שם): ולא מחוו ליה לאיניש לא דקלא דדהבא עכ"ל. ופי' רש"י: דיקלא דדהבא. דבר שלא הורגל לראות ולא הרהר בו מעולם עכ"ל. ולשון: שלא הורגל מוכיח למדי. כי לדעתו יש דיקלא דדהבא במציאות אך הוא בלתי מציוי ושכיח ולכן לא הורגל בו האדם לראותו. ונ"ל. כי למד זה מהכתוב ביומא (ל"ט ב'): בשעה שבנה שלמה בית המקדש נטע בו כל מיני מגדים של זהב והיו מוציאים פירותיהם בזמן עכ"ל. ובמ"ע (ח"ג פכ"ט) הובא בין ההבלים אשר יספרו הצאבה על אדם הראשון גם שהביא מאקלים בכל אילן של זהב צומח בעל עלים ושעפים. וצ"ע.

יעקב רייפמאן.

בקרת ספרים

פירושים והארות לתלמוד בבלי על דרך העיון והבקורת מאת אברהם ברבי נחמן הכהן קראכמאל לבוב תרס"א.

(המשך).

דונמא ז' צד ק"יא ארא דתנן (שבת ק"ט) גורפין מלפני הפטם ומסלקין לצדדין מפני הרעי וכו' והכמים אוסרין שפרשו רש"י והרמב"ם מלשון רעי כהולם הר"י ש' כל"י טינוף. כתב ובאמת היו כוכרחים לקרוא כאן מפני הרעי הר"י ש' בשו"א והיונו מלפני שור שאינו פטם אלא הוא עומד למרעה וכנכצא כתוב (מלכים א' ה') ועשרים בקר רעי וכו'. אבל המדקדק בלשון המשנה שתפסה מלפני הפטם וכאן תפסה מפני הרעי יוכרח לפרש כמו שפירשוהו הראשונים אמנם עיקר קריאה זו שהביא אינה חדשה שהרי כן פירשוהו בירושלמי שאמרו שם מפני מה שפטם מותר הרעי אוכל. ונראה שפירשו לשון מפני שכולא חרא בבא שמה שגורף מלפני הפטם הוא מסלקו לצדדין מפני הרעי שלא יאכלנו אבל ש"ס זה אידחי מפני הברייתא הביאה בנמרא דמוכח דתרי בבא נינהו דנרסינן שם בנמרא איבעיא להו רבנן ארישא פליגי או אסיפא פליגי או אתרווייהו פליגי ת"ש דתניא וחכ"א אחד זה ואחד זה לא יסלקנו לצדדין וכו' והוא בתוספתא שלפנינו אלא משובשת וצ"ל וחכ"א כאן וכאן [אין] מסלקין לצדדין ש"ס תרי בבי נינהו ש"ס.

דונמא ח' צד קל"א בהא דנרסינן בביצה ב' ע"ב גבי ויש דסתם לן תנא כר"י דתנן אין מבקעין עצים וכו'. כתב א"א כבודם של חז"ל במקומם מונח אבל בכאן לא חלו ולא הרגישו לדעת כי הטעם ראין מבקעין עצים מן הקורה שנשברה ביו"ט הוא לפי שאינו מן המוכן כי אמנם אך מלאכות אלה הותרו ביו"ט שמכשירי מבלי התמצעות את המאכל כגון השחיטה והבערה האפיה והבישול אבל לא המלאכות המכשירות מלאכות הללו כגון חפירת העפר לכסות בו הדם כשישחוט או בקיעת עצים מן הקורה שנשברה ביו"ט ולעשות בהם ההבערה על כל אלה צויתה התורה ודחינו וכו'. ואין אלו אלא דברי תימה מכשירי אוכל נפש הוא פלוגתייהו דר' יהודה

ורבנן כ"ח ע"ב דתניא אין בין יו"ט לשבת אלא אוכל נפש בלבד ר"י מתיר אף ככשירי אוכל נפש. ועפ"י סתמא דברייתא הוה משמע דשרי לר"י קצירה ודישה וכל מלאכה שהיא מכשרת לאכילה לצורך אותו היום וכסתמיה דקרא ופשוטו כל מלאכה לא יעשה בהם אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם שקוצר ותולש לצורך אותו היום. אלא שבגמרא אמרו אליביה דר"י כתיב הוא וכתוב לכם ול"ק כאן בכשירין שאפשר לעשותן מעי"ט כאן בכשירין שאי אפשר לעשותן מעי"ט. ודרש ר"ה שם דלר"י סכין שנפגם ושפור שגשבר ראשו ביו"ט יכול לתקנו אליבא דר"י ביו"ט כיון דלא ידע ליה מעי"ט. ובקיעת עצים מן התלוש בעומדן להתבקע שרי כמפורש במשנה שם ואין מבקעין לא בקדרום וכו' אלא בקופץ. ועכ"פ בקופץ יכול לבקע עצים כל מה שהוא צריך אפ"י ביו"ט וא"כ הא דתני אין מבקעין וכו' מן הקורה שגשברה ביו"ט הוא משום שאינו מן המוכן והוה מוקצה וכו"ר דאילו נשברה מעי"ט הוה שרי לבקע הימנה דמכשירי אוכל נפש מותר א"נ אפ"י לרבנן שבקיעת עצים תלושים לאו תיקון כאני הוא ושרי.

דוגמא ט' בהא דתניגה ד' ע"ב ר' ביבי בר אבבי הוה שכיח גביה מלאך המות א"ל לשלוחיה זיל איתי לי מרים מגדלא שיער נשיא. האריך בקושיא מי הוא שלוחו של מ"ה והלא הוא בעצמו שליח ואין שליח עושה שליח ואחר רוב דברים הוציא הסיפור ממשמעותו כי אותו שליח של מ"ה אינו אחר אלא אותו שנשתלח ממות לחיים שנראה תחלה למרים מגדלא דרדקי ואח"כ למגדלא שיער נשיא. כל עין רואה תראה שהשחות כל הסיפור ושאר דבר מכל הסיפור שם מסכים בכל שהוא עם דבריו. אבל זאת אשאלה אם הא דאמר ר' ספרא (ע"ז כ"ח ע"א) האי עינתא פרווקא דמלאכה דמותא היא. אם האי עינתא נמי אותו האיש הוא שנשתלח ממות לחיים. דוגמא יו"ד צד קל"ז ארא דאמרינן בחגיגה בענין ז' רקיעים ערבות שבו צדק ומשפט גנוי חיים וכו' וטל שעתידה הקב"ה להחיות בו מתים וכו' ומייתי לבלהו מקראי וקאמר התם וטל שעתידו וכו' דכתיב גשם נדבות תניף אלהים נחלתך ונלאה אתה כוננת. ופרש"י והאי קרא במ"ת כתיב שיצתה נשמתן וכו' והניף עליהן טל תחייתו וכו'. וכתב עליו רש"י אינו יודע אך הוכיחו חז"ל מכתוב זה שמונה הטל של תחתית המתים גנוו בערבות והוא מדבר כחולם חלום לפי שהאי קרא במ"ת כתיב וכו'. ואח"כ האריך בסברותיו אבל דברי רש"י מיוסדים דאך מייתי ראייה מגשם על טל ולכך הביא האי מדרשא דבמ"ת כתיב שכך דרשו ר"י ברבי אלעאי בכיילתא דיתרו בפי' ויעמדו מרחוק אמר הקב"ה לענני כבוד היולו טל חיים על בני וכו' ואומר גשם נדבות תניף אלהים.

דוגמא י"א שם צד קס"ז אהא שאמר רב (יומא פ"ז) תפלת נעילה פוטרת של ערבית ופרך מי אמר רב הכי והאמר רב תפלת ערבית רשות ומשני לדברי האומר חובה קאמר. והאריך על חצי צד מספרו להראות שקושיית הגמרא אינה קושיא ושכה שהוא בעצמו צד פ"ד כבר האריך באותו ענין ופירש שם עפ"י שיטתו דקושיית הגמרא עולה יפה דמאי לשון פוטרת דקאמר.

ועכ"פ צריך הרבר טעם למה קבעו ח' ימים לזה החג. ולמה סיימורו בהדלקת הנרות. ולמה ביגודו הנוכח. והנה השם חנוכה מורה שישודוהו ע"ש תנוכת הבית או המזבה. אבל לפי שחנוכת משה ושלמה לא היתה רק שבעה ימים תגדל התמיהה למה עשאוה ח' ימים. ובתשובת אלו הדברים אמרו במגילת תענית וז"ל בכ"ה ביה יום חנוכה תמנאי יומין וכו' שכשנכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל וכשגברה יד בית חשמונאי ונצתחם וכו' ולא היה בו להרליק אלא יום אחד ונעשה בו גם והרליקו שמונה ימים לשנה אחרת קבעום שמונה ימים טובים. והנה בזה המאורע מיוסד טעם היו"ט ח' ימים זכר לנס שהרליקו ח' ימים וגם מיוסד למה סיימורו בנרות אמנם עדין אינו מיוסד למה יקראו כל אילו השמונה ימים ימי חנוכה. ובתשובת זה הענין אמרו שם. ומה ראו לעשות חנוכה שמנה ימים והלא חנוכה שעשה משה במדבר לא עשה אלא שבעת ימים שנאמר ומפתח אהל מועד לא תצאו שבעת ימים וגו' ואומר ויהי ביום הראשון את קרבנו וגו' ובשביעי הקריב

אפרים וכן מצינו בחנוכה שעשה שלמה שלא עשאה אלא שבעת ימים שנאמר כי חנוכה המזבח עשו שבעת ימים והחג שבעת ימים ומה ראו לעשות חנוכה זו ח' ימים אלא בימי מלכות יון נכנסו בית חשמונאי להיכל ובגו את המזבח ושרוהו בשדד ותקנו בו כלי שרת והיו מתעסקים בו שמונה ימים ע"כ. הנה דעתם לפי שהיו מתעסקים בו שמונה ימים עשו ימי החנוכה ג"כ שמונה ימים. ועתה אם לא בניש לסיפור האומה במאורע הגם ונתפוס הענין כמו שהזכירוה מסדרי התפלה בטופס על הניסים אין בזה הפסד אבל בביחוד שנו לתלמידים מאורע הגם וכמו שהזכרתי. דוגמא י"ב. צד קס"ח בהא דאר"ל כשהלכתי וכו' היו קורין לכלה נינפי וכו' מאי קרא יפה נוף משוש כל הארץ. וכתב כיום שקראנו דרור לכל הלימודים ואין אנו נמנעים ליתן עין גם בלימודי המיטהע כל נעלם מאתנו למה היו קורין לכלה נינפי ונינפי הוא Nimphe ואין אנו מחויבין לגזור את השם הזה מן יפה נוף ודי בזה ע"כ. אבל העין והבקות יאמרו דלא לאתווי ראייה מקרא קאתו אלא סגנון בא ללמד הוא ונמצא למד שאדרבה לפרושי קרא דיפה נוף קאתו וכמו שמפורש בשמות רבה פל"ו מהו יפה נוף לשון יווני קורין לכלה נמפי ובפסיקתא רבתי פמ"א מהו יפה נוף קלונגיפי ועיי' במ"ע שם אות ח'. אבל הרווחנו בזה ע"ד הבקות שנשתמשו בסגנון מאי קרא לומר איהו מקרא יפורש כך. וסוגית הגמרא שם מוכחת דקורם לזה הביאו שקורין למכירה כירה ואמרו למאי נפקא מינה לפרושי אשר כריתי לי וכו'. וכן בתר הכי הביאו ולתרנגל שכוי ואמרו מאי קרא אר"י א"ר וכו' או מי נתן לשכוי בינה זה תרנגול ופירושו כמו שאמרנו דבא לומר למאי נפקא מינה לפרושי האי קרא.

דוגמא י"ג צד ק"ע בהא דגרסינן אבל אם בא לומר מלכות וכו' של פורענות או"ה אומר וכו' שופר כנון וה' אלהים בשופר יתקע וגו' וכתוב ה' צבאות יגן עליהם. ופירושו יפה דמהא' קרא בתרא מית' ראייה דשופר של פורענות לאו"ה הוא ואח"כ כתב ומעתה אמנם תבין את אשר לפניך ותראה כמה הוא מהבלתי נאות ומתקבל על הדעת לסדר בש"ע פסוק מקומע ה' צבאות יגן עליהם אשר הובא מן האמוראים אך להוכחה ששופר הנזכר בכתוב הוא שיפורה דפרענותא לאו"ה אך מה נעשה להרבנים הנרגנים והעקשנים אשר יקראו למו ישנים ועושים להם כונים ומחדשים בכל דור ודור אלפי מנהגי הבל מצוינים עכ"ד. ומה נעשה למבקרים הנרגנים והעקשנים אשר יקראו למו חדשים שאינם משקעים עצמם בהלכה ומלגלגים הלא אמר ר"ש בר יצחק אמר רב דבר אל בני ישראל לא היו התחלה ואמרת אליהם היו התחלה (ברכות י"ד ע"ב) א"כ אחר ד' מלות מותר לקטע הפסוק שעדיין לא היה התחלה וכ"ש כשאנו מכוון לקריאת הפסוק או לדרשו שאפי' לכתוב מותר בלא שמוטט כמו שכתב הריב"א בתוס' גיטין ו' ע"ב בשולח אגרת שמוטר לכתוב בלשון המקרא כדי שיכתוב לשון צח ועיי' בירושלמי דמגילה שרמזו עליו שם וכיון שאין מסיימן בדבר רע ראו מתקני התפלות לתקן סיום נאה והשתמשו בלשון הכתוב ה' צבאות יגן עליהם ומוסב אדלעיל כל יושבי תבל ושכני ארץ וגו' וכן פירשו באבודרהם ח"ל ואומר אח"כ ה' צבאות יגן עליהם פי' על יושבי תבל ושוכני ארץ שהזכיר למעלה וכו' ועיי"ש שהנוסחא העתיקה היתה ה' צבאות יגן עליהם ה' צבאות יגן עליכם ה' צבאות יגן עלינו וזהו ראייה גמורה שלא כווננו כאן לקריאת פסוק ולקטעו אלא שהשתמשו בלשון הפסוק כדי לסיים בדבר טוב.

הנה הארכתי בביקור זה לגלות מומין וידעתי גם אני מה שאמרו חז"ל לתלמוד חכם שאמר דבר הלכה שאין מויתין אותו ואמרו לה אין מויתחין אותו ואמרו לה אין מויתחין אותו וק"ו לספר בן ש"כ צדדים שנמצאו בו כמה וכמה דברים טובים וכאיריים. אבל מה שאכונן היא אם כי אכת הרבר שגם התנאים וגם האמוראים ילידי אשה היו ועלולים היו לשגואה ומעות ככל שאר בני אנוש כאשר בפיהם הם מורים על זה הלא נמצא בהם מי שאומר ברם דברים שאמרתי לפניכם מעות הם בידי. וכן אומרים בדותא היא. או בירכא היא. או וי"ו דקאי אאופתא קאמר וכדומה. אבל עכ"פ הם הם אשר יסדו בית ישראל בארצות פזורהם ואלמלא הם כבר

נשכה שם ישראל מני ארץ. על כי אין ראוי לנו להיות כתינוק הנושך בשרי אמו. צאו וראו אף הרב ר' יחזקאל לנדא בספרו צל"ח על ביצה דף י"א עמוד ג' כתב אהא דאר"ז תאכל אנב אמה וכי' וז"ל הנה אלמלא אביי שפירש דברי ר"ז בתורת ברירה הייתי מפרש דברי ר"ז וכי' ואחר שהציע פירושו כתב ואמנם כיון שאב"י לא פירש כן דברי ר"ז מכלל שאין פירוש זה מתקבל אצל חכמי התלמוד ולכן לא נאריך בזה. וירועים הדברים ומפורסמים שלא נמנעו גדולי ישראל מלפרש המשניות והברייתות שלא עפ"י דרך האמוראים. אבל דברי חכמים בנחת נשמעים ולא כמו שעושה המחבר שקולמסו פולטת תמיד דברי חרודין, ד"ט צד ר"ה כתב. ודי בזה לראות ולהבין כי כל קושיית הגמרא בענין זה מהבל המה ושאחרוני האמוראים ור' יוחנן עמהם לא ידעו ולא הבינו לא את דברי המשנה דעדיות ולא את דברי הברייתא עכ"ל. וכיוצא באילו הרבה בדבריו ודברים כאלה מבהילים ומחשכים את האמת. ומה יאמרו שנאינו ומנדינו הלא יאמרו זרע בחשים המה עם סורר ומורה ילענו לאב ויבוזו ליקחת אם ובפרט בוטננו זה מה מאד צריכין החכמים להזהר בדבריהם שלא ימצא בהם שום דופי שהרי שונאי ישראל בין שהם בני ברית ובין שאינם בני ברית תרים בנו ומחפשים אחרי מומים שבנו ומה נאמר אם יאמרו צאו וראו מה שמחברי ישראל עושים וזו היא חכמת ישראל שמתנאים עליה אתמהא. ועוד הנה החכם הזה כאמת הוא מצי בארבעה ובשיתא. ולא ננעלו לפניו נתיבות הברייתות והתלמודים אלא שלא התפלל תפלת ר' נחוניא בן הקנה שלא יארע תקלה על ידו וכמה יוסף איכא בשוקא דשותא דרבנן לא ידעו ומימיהם לא למדו אפ"י מסכתא אחת על בוריה ושלימותה ויגדילו פיהם לאמר הריני כבן עזאי בשוקי סבריא. חכם אני מאב"י ורבא. וגדול אני מר' עקיבא. ע"כ ירמ הדרך הזו לנגדי ויצאתי גם אני להגיד נכוחות בדברים כנדין ובטוח אני שיוסף לי המחבר על זה אהבה על אהבתו כיאות לת"ח גדול שכמותו.

מא"ש.

הערה על מגלת אנטיוכוס

בלשון ארמית עם העתקה עברית, הנדפסת בלונדון תר"י, ואחריו בווארשא תרכ"ד עם מבוא והערות ותקונים :

והנה המעיר לדי' ווארשא הנ"ל העיר על ההעתקה העברית, ששנה המעתיק בהעתקתו, והראה בה מקומות שלא ישאו יחד העברי והארמי, וכי ההעתקה הזאת נעשתה בזמן מאוחר הרבה למגלה הארמית ע"ש, ומצאתי להעיר בזה כי זאת ההעתקה איננה העתקת המגלה הארמית שנדפסה עמה, אך העתקת "מגלת אנטיוכוס" בארמית, שנכתבה בזמן מאוחר הרבה. והי הנדפסת בבית המדרש (של הר"א יעללינעק) חדר ששי צד 4—8. שהיא מאוחרת הרבה כמבואר במבוא שם ע"ש, ואציגה בזה כל השנויים בהעתקה הנ"ל, ולעומתה אביא נוסחת הארמית הנדפסת עמה. וגם נוסחת ביהמ"ד, ותשפוט ישר כי אך מזאת האחרונה נעתקה העברית הנדפסת, והשגיאות שפלטתה קולמס הכותב המאוחר, בלעם זה המעתיק העברי, ותשפוט מזה ג"כ על תבונת המעתיק, כי לא דקדק לתקן כלל, אך העתיק כסומא בארובה, — פסוק (ג), חסר בעברית כ"י כמו שהעיר הכו"ל בסוף הס', וכן חסר בנוסחת ביהמ"ד (ד), בארמית מדינת אנטיוכוס, ובעברי אנטיוכא וכ"ה בבירמ"ד, (י) בארמית, יהודאי די ביהוד בינא, ובעברית היהודים אשר בירושלים, וכן בביהמ"ד יהודאי די בירושלים (ח) לדחלתנא לית אינון מתקרבין, ופירושו לאלהינו אינם מקרבים עצמם, להיות כאחר כאתנו, ואולם בעבריה, לאלהינו אינם מקרבים, ור"ל קרבות, וכ"ה בביהמ"ד לדחלתנא לית אינון מקרבין, שם, ובנימוסנא (צ"ל וכנימוסנא) לא עבדין, ובעברית ורתינו אינם עושים, וכ"ה בביהמ"ד ונימוסנא לא עבדין, (ט) דאמרין, בעברית אומרים, וכ"ה שם בלא ד'. (י) לית רבות מלכותא, ובעברית אין כבוד למלכות, וכ"ה שם למלכותא, (יא) כען איתו וניסך ונגזר עליהון ונבטל מנהון קימא דאתגזר וכי', ובעברית עתה באו ונעלה עליהם ונבטל מהם את הברית אשר כרת להם

אלהיהם, והעיר ע"ז המו"ל במבוא, שבעברית עוב את העתקת "וגנור" וגם הוסיף מעצמו מלת "אלהיהם", ואולם כן הוא בלי תוספות וגרעון בביהמ"ד. כען איתו וניסך עליהן ונבטל מנהון קיימא די גזיר להון אלהיון, שם, ובעיני גברוהו, ובעברית ובעיני כל חילוה וכן שם ובעיני כל חילוהו, (יד) כד שמע יוחנן וכו' דנא עוברא, ובעברית כי זה המעשה נעשה, וכן שם די נא עוברא עבר, (כ) מן חברי מלכא, ובע' מאוהבי המלך, וכן שם מן רחמא, (כג) לאלהא שמיא, ובעברית כתב די, לשמים, כמו שהעיר המו"ל בסוף הס', וכן שם לשמי מרומא, (כד) ורמא קטיליא, ובע' וישלך אותו חלל, וכן שם ורמא יתיה קטילא, (כה) ענה ואמר יוחנן לא תשו, עלי חובא, ובע' ענה יוחנן ויאמר אלקי לא תשום וכו', וכן שם אלדי לא תשו, (כח) וקרה ליה קטיל תקיפין, ובעברית כ"י, ויקרא לו "מכבי" ממת החזקים כמו שהעיר בסוף הס', וכ"ה בביהמ"ד בהוספת מלת מ ככי וע"י שם במבוא שמלת "מכבי" לא נמצא בכל הכ"י ממגלה הזאת זולת בזה, ושוה מורה שהוא מאוחרת, (לב) אתא עליהון לירושלים, ובע' בא לירושלים וכן שם חסר "עליהון", (לו) ולמה נחלה, ובע' פן נחלל, וכן שם דלמא, (מ) כאלף גברי גבר ואנתתיה, ובע' כאלף איש ואשה, וכן שם כאלף גבר ואנתתא, (מד) ומן דובבו אינון חציפין, ופירושו עזם, כתרנום ירושלמי על אפס כי עז העם הזה חציפין, אבל בעברית ממהרים, וכן בבבמ"ד "חציפין" במ', כמו חטוף ואכול, ענין מהירה" (מו) יהון עמתין, ובע' יהיו בהם, וכן שם להיון בהון, (מו) ואתו רברבני כל עממא ומלכותא, ובעברית שרי עם ועם ומלכות ממלכות, וכן שם עם מעם ומלכו ממלכו, (מח) ופגרי שורא, ובע' בקע בלא וא"ו וכן שם פגרי, (נא) מלתא טבא, בע' עצה טובה, וכן שם מלכא טבא, שם, יוחנן תליתאה. ובע' השלישי יוחנן, וכן שם תליתאה יוחנן, וכן בכולם שם, (נב) וכרין אמר להון, בעברית חסר להם, וכן אינון בבבמ"ד, שם, אורמינך ופירושו ענין דמיון, ובעברית אורה ממך, והוא שגנה בלי מבין, כאשר העיר ע"ז המו"ל שם במבוא, ואולם הוא אשר דברתי כי המעתיק העתיק אך בידים בלא לב, מנוסחת בבמ"ד ושם הוא אורה מינך, בשגיאות הכותב, (נג) דקטיל כל יתבי כסם, ובע' חסר "כל" וכן אינון שם, (נד) דקטל פלשתאי, בעברית הרג עם פלשתים וכן שם, (נה) די קנאי קנאה, ובע' הוסיף לאלהיו וכן שם, (נו) וקטלו מנהון, בע' בהם, וכן שם, (ס) ורכיאו מקדשא ועורתא, ובע' ויטהרו את העזרה, וכן שם ורכיאו עורתא, (סז) משחתא דכיא ובע' שמן ית זך, וכן שם משח זיתא דכיא (סט) ע"כ קיימו ביהם חשמונאי, בע' בלי העתקה ביהם, והעתיק בני חשמונאי וכן שם, כיומי היות מועדיא, ובעברית כימי מועדים, וכן שם כימי מועדיא, שם, דכתיבין בספר אורייתא, בע' בלי "בספר" וכן שם, (עג) עד יומיא האלין וכו' בעברית יש שנוי וכן שם, מכל זה די להוכיח כי המעתיק העברי אך מנוסחת ביהמ"ד העתיק אך אחת אשר לכאורה תעמוד מנגד להשערתי המאומתת, והיא, כי הנמצא בפסוקי מ"ז—נ' בביהמ"ד מענין הגזרה שכל כלה תיבעל מתתלה למלך, לא נמצא בההעתיקה העברית כאשר תחסר גם בארמית הנדפסה, ואולם יוכל היות כי נחסר זה בשגנת המעתיק שהעתיק אותה ההעתיקה, או אולי נמצא בנוסחא העברית כתב יד הנזכר בדברי המו"ל המעיר, והוא שכח להעיר על זה.

אפרים זילבער.

האר אד ענקא (בנאליציען)

דקדוק בגירסאות התלמוד.

איתא בירושלמי דברכות פ"ד ה"ד: אית תניי תני מתפלל ואחי"כ תובע צרכיו ואית תניי תני תובע צרכיו ואחי"כ מתפלל מאן דמר מתפלל ואחי"כ תובע צרכיו תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו ומאן דמר תובע צרכיו ואחי"כ מתפלל לשמוע אל הרנה ואל התפלה עכ"ל הירושלמי וכתב ר' אליה פולדא בפירושו לא ידעתי מאי משמעות צרכיו איתא ברנה. והר"ד זכריה פראנקל בספרו אהבת ציון על הירושלמי פ"י רנה הוא לשון צעקה כמו ויעבור הרנה במחנה, ולא הועיל בזה

לתרין שאלת רא"פ העדיין לא ידענו מה זה לענין תביעת צרכיו אבל נעלם משניהם מקרא מלא שנאמר ואל תשא בערם רנה.

אולם ראיתי ערוב גדול בנוסחאות של הברייתא הזאת הנה בבבלי (לא.) איתא להפך: רנה זו תפלה, תפלה זו בקשה וגו' זו צריכה ביאור שמוציא תפלה ממשמעותה ובתוספתא פ"ג איתא ג"כ: יכול ישאל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל ויפתק פירש שלמה לשמוע אל הרנה ואל התפלה רנה זו רנה וכו' ורנה רננו צדיקים בה' תפלה זו בקשה, ובהלכות גדולות ראיתי שגם לשמוע אל הרנה ואל התפלה רנה זו תחנה תפלה זו בקשה. מכל זה נראה כמה גדול הערוב בנוסחאות האלה אשר מתוך כך כל אחת השורה אצלנו למשובשת ועלינו לדרוש ולבקש מתוך כלן את הנאותה לפי הענין, והנה זה הכלל ננקט בידינו שבדבור "מתפלל" הבינו תפלת השבת והתהלה בחלוקה אל תביעת צרכים שהיא בקשה, ועתה נשים לב תחלה אל גי' התוספתא שאמרה רנה זו רנה שנאמר רננו צדיקים בה'. וזו קשה להבין מתחלה ועד סוף שאמר רנה זו רנה ועדיין אין אנו יודעים מה הוא רנה? ותו מה ראה היא זו מפסוק רננו צדיקים בה' וע"כ נראה בעיני שיש כאן טעות וכך צ"ל רנה זו תהלה שנאמר רננו צדיקים בה' וסמך אסיפא דקרא לישירים נאוו תהלה הרי דקרי לרנה תהלה, וע"י בתוספתא שיצאה לאור מחדש ע"פ כתי" ערפורט ששם גרס יפה רננו צדיקים בה' וגו' שתוספת מלת וגומר מורה על זה שהכונה על סיפא דקרא, ועתה לפ"ז הייתי מניח גם בגמ' שלנו בברייתא דפ' אין עומדין כך: יכול ישאל אדם צרכיו ואח"כ יתפלל כבר מפורש ע"י שלמה לשמוע אל הרנה ואל התפלה רנה זו תהלה וכו', ואמנם גי' הבה"ג מתפרשת ע"פ הגמ' בע"ז (ת.) דריש רבי שמלאי לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל שנאמר ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר ה' אלהים וגו' הרי דקרי סדור שבחו של מקום בלשון תחנה והיינו דקאמר רנה זו תחנה, ומגו' זו נשתרבה גי' האלפסי שתיבות תפלה ותחנה נתהפכו ומתוך כך הגיה איזה תלמיד תועה וכתב אל הרנה ואל התחנה כאילו כתוב כן במקרא אבל באמת גי' האלפסי היא היא גי' הבה"ג וכך צ"ל ברי"ף רנה זו תחנה תפלה זו בקשה.

אבל נראה בעיני אף שקרובים הדברים שתיקוני בתוספתא שצ"ל: רנה זו תהלה מוכחת מכח הראיה שהביאו מן הפסוק רננו צדיקים בה' לישירים נאוו תהלה, מכל מקום אפשר כאד לפרש גירסת הברייתא בגמ' שלנו על נכון, והוא, על פי ההקדמה שהקדמנו בתחלת דברינו שאמרנו כי בדבור "מתפלל" שבגמ' ובברייתא הכונה על תפלת השבת והתהלה, וכונת דברינו כך היא, כי לשון "תפלה" בבחינתה המורחבת כולל כל עניני תפלה בין מה שהוא תביעת צרכים כלומר בקשות, ובין מה שהוא שבת ותהלה, וכבר אמרו בספרי פ' ואתחנן פי' כ"ו עשר לשונות נקראת תפלה כלומר שלשון תפלה הוא לשון כולל וכל על עניני תפלה בכלל הזה, ואף כן תנה נמצא לרוב להורות שבת ותהלה אבל נמצא גם על הבקשה כמו ואל תשא בערם רנה, ועתה הכי פירוש בגמ' הבבלי, רנה זו תפלה והיינו תפלה לפי מה שכווננו בה חכמים במקום אחר שבאמרם מתפלל שכונתם על השבת והתהלה ולהוראה זו מכון רנה דקרא כאן, ותפלה זו בקשה היינו תפלה דקרא כאן מכון על הבקשה ואל תתמה מנא תימרא דרנה דכאן הוא שבת ולהוכיח דמתפלל, ואח"כ תובע צרכיו דלמא רנה דכאן תביעת צרכים כמו ואל תפגע בערם רנה זה לאו קושיא משום דרוב רנה דקרא הוא שבת ותהלה וע"כ קרוב יותר לפרשו כאן ע"פ רוב מציאותו במקרא, אבל בירושלמי לא ניהא ליה להוציא תפלה ממשמעותה ולומר שתפלה אינה תפלה ע"כ מפרש דרנה דכאן מכון על תביעת צרכים ובקשה ובענין שנאמר ואל תשא בערם רנה שהוא לשון בקשה, ואל התפלה כמשמעה לרוב והיינו תפלת השבת ואמנם כשאמר הכתוב אל הרנה ואחר כך אל התפלה מוכח כמאן דאית ליה תובע צרכיו ואח"כ מתפלל, כן נראה לפענ"ד כביאור הגורסאות.

הערה אל החכמים

להתאחר יחד לחברה לעשות פירוש חדש על המדרשים בדרך מדעי.

הספרות המדרשית אשר נסולו נתיבותיה בקרב המאה הראשונה אחרי חרבן הבית השני, לא היו תוצאותיה מבין כותלי בתי מדרשיהם הסגורים ומסגורים בפני תשואות החיים, כי אם שרשה היה פתוח בחיי האומה ובחיי מקהלותיה המלאים להם חליפות ובראש הומיות תתן קולה. כי זאת ראשית חפצה ללמד דעת את העם, למען השקט רוחם בעמלם, לחנכם, ולנחמם באבלם, להעירם ולעוררם לנשוא ולסכול מאורעות הזמן אשר נסוס במסה, להזכיר להם תפארת רומם מימי קדם, תהלת אבותיהם וזכותם למען נשאם על התלאות ההוות ופגיעיהם. ולתאר להם במראות מזוהרות אותיותיהם אשר תבאנה, למען יתעודדו ויתאזרו חיל נגד כל הבא עליהם. זאת הפעלה הנפלאה: למלט עם גדול מדכא והתרפות רוח, ולהצילהו מזרועות ההתיאשות, פועלת הספרות הזאת באומנות מאין משלה. אין קץ לכל הדברים הדרושים לחפצה ותכליתה. שמות אישים ומקומות ובעלי חיים, כל חק ישן נושן אשר כבר חדל כחו וקיומו, כל ספור פשוט בספרי קדשינו אשר רוב הקוראים לתומם יעברו עליו מבלי משים, כל אות ואות גדולה או קטנה או חסרה, וכל ענין וענין אשר אך דבר לו עם הספרים מוסדי דת היהדות, הלא כלם הם מקורותיה, והיו תחת ידה האמונה למעין טהור אשר ממנו ישאבון מים נאמנים להשיב נפשות, למוקד אש מחממת הלבבות, למשענה לסמוך כושלים, לנחמה למתאבלים ולתעצומות לחלשי רוח. כל-אלה הנקודות נשוח תמיד נגד עינינו בדרשנו להבין כתבי הספרות המדרשית לדעת יקרת ערכם על נכון ולשפוט משפט צדק עליהם. הגה כלם מדברים בלשון עמם והמונם, כי כל מגמת פניהם לפנות אל כח המדמה המושל בעם ואל הרגשת הרוח, כלם ידברו לפי משפט מושגי זמנם ולפי צרכי העם, כלם מדברים מתוך זמנם ואל זמנם, באמרי בינה, במשלים, בספורים אמתיים גם מליציים, ובהגדות, ולפי מדת האמונות והדעות המושלות בעם למען השג המטרה אשר הציבו להם, והיא: לשפות נחמה, ולהרבות עצמה ברוח, ולהחיות תקותם לימים הבאים הטובים מאלה. הרבה יותר יקשה עלינו לכא עד תכונת הספרות הזאת ולהבינה על בוריה מלדרוש לדעת בספרי חקי הדת המעשיים והדינים וההלכות. מחקרי מדרש ההגדה טבועים בעצמות דעות החכם הדורש רוחו חפשית בדרישתה ומחשבותיו לא הוגשו בכבלי כללים. אך מעמדי זמנו ומקומו יפעלו עליו. הוא לא ידבר אל העם בלשון חכמים בבתי מדרשיהם, ונפשו לא אסרה במדות ההגיון והפלפול, כי אם לשונו והגיונו הם לפי ערך אומנות הדורש ולפי תכונת רוחו וכשרוניה ועל כן מראה עצמותו עליהם נגלתה.

הנה לא יחשב זה כמשפט מעקל וככפית טובה נגד מפרשי המדרשים באמרנו כי מכל הפירושים למדרשים הנמצאים בידינו אין גם אחד אשר

הוכן מיד בעליו כפי אשר תדרשנו המדה המדעית. לפי המדה הזאת הלא יאות שהפירוש למדרשים יפרוש אור ביחוד על טיב לשון המדרש. יעיר על רמזים שנרמזו בו על עניני דברי הימים, יעיר על חיי גדולים, על עניני קדמוניות אשר בו, על דרכו בביאור המקראות ועל דרכי דרשותיו.

ואמנם נראה כי אוצרו הטוב בכחינת הלשון עוד עד היום לא היה ענין לדורשי לשונות לענות בו, ואם גם כי אין להכחיש כי הנה והנה אחדים שמו לב לדורש ולבאר קצת מלות זרות במדרשים, אמנם לא זה הוא הדבר הנרצה לדעת איזו מלות פרטיות על נכון כי אם הנדרש לנו הוא זה, לדעת משפט לשונותיו ומליצות חדותיו המיוחדים לו, ולדעת דבוריו ואפניו הרגילים על לשונו.

בלעדי החקירה למצוא הענין בקורות דברי הימים — בין בדברי ימי האומה היהודיה בין בדברי הימים הכלליים — אשר אליו מכונן איזה מאמר מאחד מבעלי ההגדה, הלא לעולם לא נבין כונת מדרשו וישאר כספר החתום.

גם תכונת הדורש הגופית, מאורעות חייו, מצבו ופקידתו, ונסיגות חייו גם עליהם נשים לב כי בלי התבונן באלה יחסר לפעמים למדרשו תפארת מראהו המיוחדת לו. העוסק במלחמתה של תורה בדינים ובהלכות יעשה מעשהו על פי חקים קבועים וכללים קבועים לא כן הדורש המטיף לעם הוא אחרי הגיון רוחו ילך דרכו ועצת תכונת נפשו היא תנחנו.

אם נתבונן במדרשים נמצא גם אחת הנה ואחת הנה כי ירמוז על משפטי עם ועם על מנהגות ותקנות ודרך חייהם על איכות משכנותיהם וכלי תשמישם על מלבושיהם ועל מנהגם ומשפטם בחיי החברה, ועל כן רק בידיעת אלה הענינים על בורים יוכן לפעמים במדרש טוב טעמו ונבוא עד תכונתו.

והנה לא נכחיש כי בענין דרך פירושו למקרא ודרך הרשותיו הועילו מפרשי המדרש מעט להבנתו, אבל לא הועילו הרבה ולא עד די. כי מלבד זאת אשר לא היתה עינם שלטת על כל הנקודות הנזכרות אשר על כן לא היה לאל ידם להגיע עד סוף כונת הדורש^{*)} עוד חסרה להם לדעת זאת: כי המדרשים אשר ביריבנו, הם רק קצורים ממדרשים שלמים או ראשי דברים שרשמו להם הדורשים בכתב, אשר בלי ספק הרחיבם ביתרון ביאור בדברים אל העם, ועתה חובת המפרש הוא להתעמק בהענין אשר לפניו למען ידע להשלים הקצור ולמלאות החסרו ובכך יחפכו תחת ידו ראשי דברים של הדורש לדבר שלם ותמים.

ואמנם פירוש שלם כזה לפי המדה המדעית לא יצלה רק על ידי התחברות כחות שונים, חכמים רבים יארחו יחד לחברה לבצע הדבר

^{*)} על דרך משל: לא חלו ולא הרגישו המפרשים, מחסרון ידיעות כלליות, כי בעמוד הראשון שבמדרש בראשית רבה נמצאו דברים מתוך הפהילוסופיא של פילון היהודי.

הגדול הזה, כל מחקריהם יובחנו ויסודרו על ידי מעריכים שונים, אשר כל אחד ואחד מהם יפקד על חלק מיוחד ממיני החכמות — כמו חכמת הלשון וידיעת דברי הימים ודומיהן — הראוי לו לפי חכמתו, ואחרי כן יסודרו ויחברו החלקים יחד והיה החבר אחד.

הרבר הזה נחוץ הוא מאד. נחוץ הוא להשכיל ולדעת את רוח עם היהודים ותכונתו, וגם נחוץ הוא יען כי הוא יתן מדת צדק לשפוט משפט צדק על דת היהדות. ואף לבעבור זאת ראוי הוא שכל חכמי ישראל הנאמנים יקדישו חלק מה מזמנם וכחם לבצע המלאכה הגדולה הזאת ויתנו ידם ורוחם להיות עוזרים בחבור פירוש למדרש על הדרך שתארנהו מהחל על כלה.

ידענו כי רבים מקוראינו ישאלו: הן המלאכה גדולה ורחבה והוצאות כסף גדולות נדרשות למען הוציא לאור חבור גדול כזה ועתה מי ומי ישלם ההוצאות האלה? על זאת נשיב: היהודים עצמם נקראו לשלם, לו חכמו ישכילו זאת — בפרט אלה אשר ברכם אלהים בעשר — כי לא בזאת תושע יהודה וישראל ישועה נצחת אם יתמכו הכורחים מארץ רוסיא וישלחום לאמעריקא אבל זאת תהיה השתדלותנו ותאות נפשנו להרים את ספרותנו הישנה, היא אשר מנדינו ומננדינו יביאות עד נגדינו לשים עלינו עלילות דברים אם מחסרון דעת אותה או מרוע לבב, זאת הספרות חובה עלינו להראותה במהרה, להציגנה לעיני העמים ולתארנה על פי המדה המדעית כאשר יאות לה באמת, למען דעת כל עמי הארץ את יקרתה כי יקרה היא מאד ובין ספריות התבל הכלליות בכבוד היא יושבת כי היא מלאה מוסר השכל ועצה ותושיה, וכי היא מקור נפתח לחכמה נאמנה למזימות מישרות אורחות חיים, ולכל מדה זכה וטהורה, עתה עוד נעביר לפנינו פה מאמר מושכל אחד מתוך רובי מאמריהם והוא: אם נראה אדם מן האומות מתאכזר על יהודי אשר נפשו עליו תתעטף מרעב וצמאון לבלתי נתן לו לחם ומים לא נאמר כי הוא מזרע עמון ומזאב האכזריים מנעוריהם כי עתה כבר נתבלבלו כל האומות ונתערבו כל מיני האדם (Racon) זה בזה עד שאין להכיר עוד המין העיקרי כאשר היה בקדמוניות העולם בהפרד בני אדם למיניהם, ומי יגלה הטוח הטוח על עיני קצת מהחכמים מננדי היהודים (Antisemiten) אשר בשנת המאה הזאת ובדור הזה דור דעה, כי אז תכסם כלימה על חלומותיהם ועל דבריהם מחלוף המינים בכני אדם.

אהרן יעללינעק.

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך).

(ב) ועתה ראוי לנו לדבר על חילוקם כפי סדר השבוע.

ורואה אני להקדים כאן גלגולם של אילו הסדרים ושינוי מנהגם. בענין מקור הסדרים שנינו במכילתא פ' ויסע משה לפי שפרשו מרברי תורה לכך מרדו ולכך התקינו להם הנביאים והזקנים שיהיו קורין בתורה בשבת בשני ובחמישי הא כיצד קורין בשבת ומפסיקין בא' בשבת וקורין בשני ומפסיקין בג' ובד' וקורין בחמישי ומפסיקין בע"ש. וכהערותי במ"ע כתבתי שם מצינו בלשון חכמים שכתבי הקדש מכונים מקראות ובנחמיה ה' מצינו שספר תורת אלהים מכונה מקרא שנאמר שם ויבינו במקרא ולפ"ז אפשר שלכך נקראו הימים המקורשים מקראי קדש לפי שנאספו בהם לשמוע המקרא. ופ"י קרא מקרא בישעיה א' יהיה כפשוטו הקריאה בכתבי הקדש. וכבר מצאנו שהיה דרכם לשמוע תורה מפי הנביאים בימים המקודשים כדכתיב מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת וגו' וכן צותה התורה בפ' וילך להקרא את כל העם במועד שנת השמיטה בחג הסוכות ולקרא להם את התורה (וכבר הארכתי בזה הענין בב"ת שנה א' במאמר נתיבות האגדה צד קל"ד עד קל"ח). ובב"ק פ"ב ע"א גרסינן עשרה תקנות תקן עזרא שקורין במנחה בשבת וקורין בב' ובה' וכו' והקשו שם מההיא בריתא וכו' עזרא תיקן והא מעיקרא הוה מיתקנה דתנאי וכו'. והתם גרים עמרו נביאים שביניהם ותיקנו להם שיהו קורין וכו' ול"ג וזקנים. ותרצו שם מעיקרא תיקנו חד גברא תלתא פסוקי אי נמי תלתא גברי תלתא פסוקי כנגד כהנים ליום וישראלים אתא הוא תיקן תלתא גברי ועשרה פסוקים כנגד " במלנין. מזה התירוץ אנו למידן שבשכבר הימים היתה הקריאה נהוגת אבל סדר הקריאה היא מאוחר. והם נסתפקו אם מעיקרא הוה חד גברא או ג' גברי. וכן דעתם שבכמות הקריאה נשתנה המנהג דמעיקרא הוה קרי ג' פסוקי ומתקנת עזרא " פסוקים. ולא הודיעו לנו בזה דבר שהיה מקובל בידם אלא לשכך הלב אמרו שבכך יש לתרץ סתירת הבריות. ובירושלמי דמגילה פ"ד גרסנן משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות וב"ש ובר"ח ובחולו של מועד שני' וידבר משה את מועדי ה' אל בני' עזרא התקין לישראל שיהו קורין בתורה בב' ובה' ובשבת במנחה. ובמשנה מגילה ל"א גרסנן וידבר משה את מועדי ה' אל בני' מצותן שיהו קורין אותן כל אחד ואחד בזמנו. ועיקר הדבר בתו"כ פ' אמור דגרסינן התם וידבר משה את מועדי ה' אל כל בני' מלמד שהיה משה אומר להם לישראל הילכות הפסח בפסח וה' עצרת בעצרת וה' חגן בחגן בלשון שהיה שומע בו בלשון הוא אומר לישראל וכל פרשיות נאמרו בענין אחד. ופירוש בריתא זו היא. שענין המועדות הרבה פרשיות בו וכולן דבור לעצמו. שהרי הפרשה מתחלת וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני' ואמרת אליהם מועדי ה' וגו' ומצוה על פסח וחגן המצות אלא שמבלוע שבת בינתיים במאמר מוסגר. ואח"כ חוזר ואומר וידבר ה' וגו' ומצוה על יום הביכורים וספירתו. וכן חוזר ואומר וידבר ה' וגו' ומצוה על יום זכרון תרועה. וחוזר ואומר וידבר ה' וגו' אך בעשור לחדש וגו'. ובסוף וידבר ה' וגו' ומצוה על חג הסוכות. והנה כל אילו הדיבורים לדעת הת"כ פרשיות פרשיות הן וכל פרשה ופרשה אינה אלא מענין אחד. וביון שנתייחד בכל ענין וענין דיבור בפני עצמו על כרחך שהיה משה אומרם כן לישראל בלשון שהיה שומע אותם דיבור דיבור בפני עצמו אי"כ מהו שכללם הכתוב ואמר וידבר משה את מועדי ה' וגו'. ועוד מה בא הכתוב להשמיענו הלא בהרבה מצות לא השמיענו הכתוב אלא הצויו אל משה ולא איכפל לומר שאמרם לישראל אלא ע"כ פירושו שהיה אומרם להם הלכות חג בחג. והנה יחוס תקון הקריאה בשבתות ובר"ח ובמועדים למשה היא אם מפי הקבלה ודאית או מפירוש הכתובים. או אפשר לפי שתקנה קדמונית היתה ולא

מצאו לה זמן לתלוּתה ותלאוה במשה כדאשכחן בשלקות בע"ז ל"ז ע"ב דגרסינן התם והשלקות מנה"מ ארח"ב א"ר יוחנן אוכל בכסף תשברני וגו' מה מים שלא נשתנו וכו' ומסיק אלא מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא. וכתבו התו' שם אומר ר"ת דמרבעי תלמודא בשלקות וקסבר מדאורייתא היא שמא גזירה קדמונית היא ולא נגזרה עם הפת. ויחוס ב' וה' ומנחה בשבת לעזרא שידעו שתקנה מאוחרת היא. ועכ"פ לא יצא לנו מתקנה זו אלא שיהו קורין בענינו של יום. אבל בקריאת התורה בכלל אם יקראו כולה או בדילוג ובסירוגין ובאיזה זמן תהיה כולה נקראת אם בשנה אחת או בשנים הרבה אין התקנה הזו קובעת מסמרות בדבר.

וגרסינן במשנה דמגילה בפ' הקורא את המגילה בסדר הקריאה. בב' וה' ובשבת ובמנחה קורין ג'. ב"ר"ח ובחוש"מ ד'. ביו"ט ה' ביו"כ ו' ובשבת ז' ובכולן הפותח והחותם בתורה מברך לפניו ולאחריה. ופירשו בנמרא תנא הפותח מברך לפניו והחותם מברך לאחריה. והאידיא דכולהו מברכין לפניו ולאחריה היא תקנה מאוחרת בתר סידור המשנה. והדר גרים במשנה שם הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקים. ולפי' יעלו לשבעה קרואים כ"א פסוקים אלא ביום שקורין ג' תני ר' שימי שם כ"א ע"ב אין פותחין מעשרה פסוקים בביהכ"נ. וכן אמרו שם כ"ב ע"א בשם ריב"ל כשם שאין מתחילין בפרשה פחות מג' פסוקים כך אין משירין בפרשה פחות מג' פסוקים ולפי' אם תהיה פרשה הנקראת בת כ' הנה יקראו כ"ג פסוקים וכן בסוף הפרשה אם לא ישויר רק ב' פסוקים קורין ג"ב כ"ג פסוקים. ובפירושו גרסינן התם כ"ג ע"א המפטיר בנביא לא יפחות מכ"א פסוקין כנגד שבעה שקראו בתורה וכו' ופרש"י ז' שקראו בתורה לא פחת כל אחד מג' פסוקים. והנה מנין פסוקי התורה כפי שנכסרו בקירושוין ל' ע"א ה' אלפים ה' מאות ופ"ח. וכפי המסורה בציר מ"ג וס' החמ"ה. ואם נתפוס במיעוט ונחלקם לכ"א כ"א פסוקים דהיינו לשבתות ויעלו לרע"ח שבתות ונשתיירו עוד ז' פסוקים. ואם נתפוס במיעוט שבתות בשנה פשוטה שהם נ' יעלו רע"ח שבתות לה' שנים וכ"ח שבתות. מול מכ"ח שבתות שנשתיירו והוסף לעיבורים הנה לא ישתיירו אלא או כ' או כ"ד. והנה יעלו חשבון הפסוקים מכ"א כ"א לשבת קרוב לה' שנים ומחצה.

ותו גרסינן במשנה מדלגין בנביא ואין מדלגין בתורה ועד כמה הוא מדלג עד כדי שלא יפסוק המתורגמן. ופרש"י שהשומע את הקופץ ממקום למקום אין לבו מיושב לשמוע. ומדאצטרך להשמיענו שאין מדלגין בתורה ע"כ דמקמי דאיקבעה הלכה היה מנהגם לדלג. והנה לא אסרה המשנה לדלג אלא באותה קריאה אבל לקרא בשבת זו פרשה זו ולדלג ולקרא בשבת אחרת פרשה אחרת נראה דשפיר דמי. ותו גרסינן התם ר"ח אדר שחל להיות בשבת קורין בפ' שקלים וכו' בב' זכור בג' פרה אדומה בד' החודש הזה לכם בה' חזו"ן לכסדרן. ואיפלגו בנמרא ר' אמי אמר לסדר פרשיות הוא חזור ור' ירמיה אמר, לסדר הפטרות הוא חזור. ופשיטות לשון המשנה כדר' אמי ולפי' בצרו ד' שבתות בכל שנה ואין בשנה פשוטה הפחותה אלא מ"ו שבתות כסדרן.

תו גרסינן התם בב' ובה' בשבת במנחה קורין כסדרן ואין עולין להם מן החשבון. ופרש"י כשיגיע יום שבת יחזרו מה שקראו בשבת במנחה וב' וה'. ובנמרא פליגי בה תנאי דגרסינן התם ת"ר מקום שמפסיקין בשבת שחרית שם קורין במנחה. במנחה שם קורין בשני, בשני שם קורין בחמישי, בחמישי שם קורין בשבת הבאה ד"ר מאיר ר"ח מקום שמפסיקין בשבת שחרית שם קורין במנחה וב' וה' ולשבת הבאה. והכי פסיק ר' זורא הלכתא. ועכ"פ לר"מ יעלו לכל שבוע ושבע לכל הפחות נ"א פסוקים ויעלו כל פסוקי התורה כפי המסורה לק"ד שבועות וישתיירו עוד ל"א פסוקים והם שתי שנים וי"ד שבועות. ועל כרחך שבימי ר' מאיר ור' יהודה לא היה עדיין סדר קבוע לשבתות. וכבר קשה הדבר לעשות סדר קבוע אליבא דר"מ. דבסתם משנה דריש הקורא את המגילה שנינו בשבת שבעה אין פותחין מהן אבל מוסיפין עליהן וסתם משנה ר"מ היא. וכיון שמתחילין תמיד

ממקום שפסקו הרי אי אפשר לעשות סדר קבוע. ובתוספתא דמגילה פ"ג שנינו אין משיירין בסוף הספר אלא כדי שיקראו שבעה שייר כדי שיקראו ששה קורין אותן ששה ועוד שבעה בחומש אחר אין משיירין בסוף התורה אלא כדי שיקראו שבעה שייר כדי שיקראו ששה וקראו אותה ששה חוזר הענין וקורא אותן שבעה. ומעם הדבר כתב בעל חסדי דוד לפי שהיה צריך לגלול כל הספר מסופו לתחלתו ולכך חוזר הענין, ועכ"פ לא היה להם סדר קבוע.

ובכ"ס סופרים פ"י גרסינן משה הקניא (ופי' שהקניא היינו התרה) להם לישראל שיהו קורין בתורה בשבתות וי"ט ובר"ח ובחוש"מ שני' וידבר משה את מועדי ה' אל בני' עזרא תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה בשני ובחמישי ובשבת במנחה, ושם ה"ד אמר ר' יהודה מקום שמפסיקין שבת שחרית שם קורין במנחה בב' וה' ובשבת הבאה, ושם פ"א הקורא בתורה לא יפחות מג' פסוקים ושם ה"ב מדלגין בנביא ואין מדלגין בתורה לפי שגוללין נביא ברבים ואין גוללין ס"ת ברבים וכן א"ר ירמיה בשם רשב"ל אין גוללין ס"ת ברבים (כלו' דטעמא דאין מדלגין הוא משום דאין גוללין) ר' יוסי פתר לה כגון שהיתה הפרשה קטנה (כלו' וא"צ לגלול ואפ"ה אין מדלגין) כדי שישמעו ישראל את התורה על הסדר (אבל לרשב"ל מדלגין על פרשה קטנה במקום שאין צריך לגלול שלא הקפיד בדבר שישמעו את התורה על הסדר). ושם ה"ד החזן שהוא קורא וכו' ובלבד שיהא בסדר כ"א פסוקים ליתן לכל קורא וקורא שלשה ואם פחות יוסף על הסדר הוה מפרשה אחרת ואם היתה הפרשה של ר' ה' פסוקים קורא את כולה אבל פרשה של וי"ו פסוקים קורא ומפסיק לפי שיש בה שיעור ב' קריות.

וכל אילו הדברים מסכימים ג"כ עם מה שכתבנו שלא היה להם סדר קבוע ולא היו קורין אלא כ"א פסוקים אלא אם הוצרכו להוסיף מפרשה אחרת ואיפלו רשב"ל ור"י אם להקפיד שישמעו התורה על הסדר או לאו. ובקריאת ב' וה' ומנחה דשבת הוזכרו דר"י ולא הוזכרו דר"מ משום דפסיק בר"י.

ואצ"ע כאן מה שהוזכר בירושלמי בענין קריאת התורה. גרסינן במגילה שם בפ"ג ה"ז אהא דתנן במשנה אין מפסיקין בקללות אלא אי קורא את כולן, א"ר חיה בר גמרא אל תקוץ בתוכחתו אל תעשה קוצים קוצים א"ר לוי אמר הקב"ה אינו בדין שיהו בני מתקללין ואני מתברך א"ר יוסה בי ר' בון לא מטעם הזה אלא זה שהוא עומד לקרות בתורה צריך שיהא פותח בדבר טוב וחותם בדבר טוב. וכל זה הועתק במ"ס סופרים פ"ב אלא דהתם גרים מפסיקין בברכות ואין מפסיקין בקללות, ובבבלי ל"א ע"ב גרסינן עלה הכי מה"מ א"ר חייא בר גמרא א"ר אסא דאמר קרא מוסר ה' בני אל תמאוס (ופרשי' אל תמאס והמפסיק בהן מראה עצמו שקשה לו לקרות ובמ"ס יליף לה מסיפיה דקרא ואל תקוץ בתוכחתו אל תעשו קוצין קוצין פסקים פסקים לשון קציצה, ולשון התוספות וקורין אחר משום דכתיב מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו א"ר אהא אל תעשה התוכחה קוצים קוצים, ולא הוזכרו מאין העתיקו אם מהירושלמי או מ"מ"ס ועכ"פ שהיתה גירסתם שם אם א"ר אהא או א"ר אסא כמו שהוא בבבלי ולפינו הוא קטוע) ריש לקיש אמר לפי שאין אומרים ברכה על הפורענות (ולשון התוספות שם בסיום הדברים שהעתקתם לעיל וא"ר יהושע דסכנן אני אמרתי עמו אנכי בצרה ואם כן אין דין שיברכנו בני על הצרות שלהם וכו'), ונראה שכך היתה גרסתם אם בירושלמי או במ"ס ועכ"פ מוכח דנוסחא ריש לקיש היא מעות וצ"ל ה' לוי דר"י דסכנן כל מאמריו הם בשם ר' לוי ואפשר שהעתיקו מדברים רבה פ' ראה ואעתק לשונו לקמן וכתב בעל שירי קרבן וז"ל כתב הטו"ז באו"ח ס' תכ"ח ויש לתמוה הרבה שהרי בפ' הקורא עומד תנן הפותח והחותם בתורה מברך לפניו ולאחריו א"כ בזמן המשנה לא היה מברך אלא הפותח והחותם וא"כ קאמר הכא שלא יברכו בקללות הא אין מברכין אלא הפותח והחותם ונ"ל אף בזמן המשנה וכו' אם הוצים כל אחד מברך בפ"ע ע"כ ותימא למה תני אין מפסיקין בקללות ה"ל לתנא למתני

אין מברכין על הקללות ואיך שבק העיקר ותפס הטפל ועוד דבכ"מ משמע דבזמן חכמי המשנה לא היה מברך אלא הפותח והחותם לכן נ"ל דר"ל מפרש אין מפסיקין דמתני' היינו שירצה לסיים שם הפרשה בשבת זו ויתחיל ממקום שפסק בשבת הבאה נמצא שמברך עתה על הקללות בסוף ובשבת הבאה מברך עליהן בתחילה עכ"ל. אמנם לשון אלא אחר קורא את כולן אינו משמע כפירושו. ועיקר פירושו דמילתא הכי הוא דמשנה זו נמשכת ארבעים מינה בתעניות (קורין) ברכות וקללות ועלה תני אין מפסיקין בקללות וכפרש"י במשנה שם וז"ל כדמפרש מילתא שאין שנים קורין בהן אלא אחר קורא את כולן ושנים הראשונים קורין פרשת ברכות ע"כ. והוא כמו ששנו במס' סופרים מפסיקין בברכות וכו'. ותרי מילתא אישמעינן א' שלא יחתום באמצע הקללות אלא קורא את כולן וקורא אחריהם עוד פסוק אחר. והנה בקללות שבת"כ לא הוצרך להשיענו שהפרשה עצמה מסיימת ברבר טוב ואף גם זאת וגו' וזכרתי להם ברית וגו' אלה החקים והמשפטים וגו' אלא בקללות שבמשנה תורה שמסיימן ואין קונה השמיענו שיקרא עוד עמהם פסוק אלה דברי הברית וגו'. והבי' שלא יפסיק הקורא השני באמצע הקללות ויתחיל בהם הקורא הג' אלא אחר קורא את כולן. והנה למעמא שלא יעשה קוצין נלמד שלא יחתום באמצע ושלא יחלקה לשנים אבל לא נלמד שלא יפסיק בקללות בסוף וישוסיף עליהן עוד פסוק אמנם למעמא דר"ל כיון שהחותם מברך לאחריה אינו בדין שיוברך על הקללות ולכן אינו מפסיקין בהן אפי' בסוף אלא מוסיף עליהן עוד פסוק. ומעמא דר"י בר בון יפסיק לכל ב' מיני ההפסקות. ועכ"פ הברכה שהוזכרה כאן היא הברכה שבסוף. ובבבלי גרסינן עלה תו אלא היכי עביד תנא כשהוא מתחיל מתחיל בפסוק שלפניהם וכשהוא מסיים מסיים בפסוק שלאחריהם אמר אבוי ל"ש אלא בקללות שבת"כ אבל קללות שבמשנה תורה פוסק וכו'. והאי סוגיא לאו אמתני' קאי דלפי מנהג המשנה אין טעם להתחיל בפסוק שלפניהם אלא על מנהגא דידן קאי וכדגרסינן לעיל כ"א ע"כ תנא הפותח מברך לפניו והחותם מברך לאחריה והאידיגא דכולהו מברכי לפניו ולאחריה היינו טעמא דתקינן רבנן גזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין.

תו גרים התם בירושלמי לוי בר פסמי שאל לר' הונא אילין ארווייא מהו דיקרינן חד ויברך לפניו ולאחריהן א"ל אין לך טעון ברכה לפניו ולאחריו אלא קללות שבת"כ וקללות שבמשנה תורה. ר' יונתן ספרא דנופתא (מלמד תינוקות בעיר גופתא. ומנהגם היה שהמלמדים היו קורין בתורה ברבים משום דאינהו הוו בקיאי בקריאה טפו) נחת להכא תנא לבר אבונא ספרא קרי שירת הבאר ומברך לפניו ולאחריה א"ל ועברין כן. א"ל ואדיין את לזו כל השירות טעונות ברכה לפניו ולאחריהן. אשתאל לר' סימון אמר לון ר' סימון בשם ריב"ל אין לך טעון ברכה לפניו ולאחריו אלא שירת הים ועשרת הרברות וקללות שבת"כ וקללות שבמ"ת. א"ר אבהו אני לא שמעתי נראין דברים בעשרת הרברות. ר' יוסה בי רבי בון תמתי פסוקיא אחריא דמשנה תורה טעונין לפניו ולאחריהן. וכל אילו הרברים הועתקו במ"ס פ"ב אלא הדתם גני' לוי בר פאמי שאיל לר' חנינא וכו' ספרא דגופתרא וכו' א"ל עד כרין את לזו צריך כל השירות וכו' אשאלת לר"ם וכו' וזו הרברות וקללות שבמ"ת (ואולי דקללות שבת"כ אינה אלא קטוע) א"ר אבי אני לא שמעתי אלא נראין וכו' ר' יוסי בר אבין בשם רבי בתומנת' פסוקיאי וכו'. ויראה שבמקום אלו האמוראים ובזמנם עדיין לא נתפשט המנהג דכולהו מברכי לפניו ולאחריה ועל איוה פרשיות הקפידו לברך לפניהם ולאחריהם ושלא להפסיק בהם מר כראית ליה ומר כראית ליה. מר אית ליה הכי בשירת הים וזו הרברות וקללות שבת"כ ושבמ"ת ומר לית ליה הכי אלא בי' הרברות ומר אית ליה הכי בח' פסוקים האחרונים ולפ"י כבר אפשר שאפי' בזמן המשנה היה המנהג באיוה הפרשיות לברך עליהן תחלה וסוף ובבללם הם פ' הקללות וממילא אודא קושיית המו"ז וכן סוגיא בבבלי אלא היכי עביד וכו' איכא לאוקמי אף בזמן המשנה.

ותי גרים עלה בירושלמי בתר הא דר"י בר בון. בלא כך אין הפותח והחותם בתורה מברך לפניו ולאחריה ולכן צריכה ר"ח שחל להיות בשבת. ופי' בעל קרבן העדה וז"ל ופרך בלא כך אין הפותח וכו' וכי לא תנן. ההחותם בתורה מברך לאחריה א"כ למאי צריך למימר ששמונה פסוקים שבתורה צריכין ברכה לאחריהם דהרי שם היא חתימת התורה, ומשני לכן צריכא. לא נצרכה אלא כשחל ר"ח בשבת שמסיים התורה ואז קורא ר"ח אחר שמונה פסוקים קמלין שמברך אחר שמונה פסוקים וזה היה בימיהם שלא קראו סידרא כל שבת כמו שאנו עושין אלא סיימו התורה כל אחד כפי רצונו רק צריך שיקראו כל שמת כ"א פסוקים כדאמרין בני מערבא סיימו התורה כל שלשה שנים עכ"ל. ולי נראה דהכי פירושא בלא כך אין כל' בשאר הפרשיות שלא הוזכרו כאן אין מברך אלא הפותח והחותם בתורה מברך לפניו ולאחריה. אמנם שאר היבבור ולכן צריכה ר"ח שחל להיות בשבת הוא מאמר קטוע וחסר ועל כן ענינו סתום ונסתייעתי ממו"ב שהועתקו שם כד אילו המאמרים והמאמרים שהובאו בירושלמי אחריהם כולם כמו שהם בירושלמי ותחת הדבור הקטוע הוזה נשנית שם הלכה שלימה ר' יצחק סחורה וכו' ר"ח שבת שחל להיות בשבת וכו' ור"ח שחל להיות בחול וכו'. וזה המאמר היא בירושלמי לעיל הי"ה אמתני' דלכל מפסיקין. ונראה שנכפלו אלו הדברים של הי"ה כאן וקוטעום הסופרים אמנם עדיין היו הדברים כהויתן לפני בעל המסדר את מסכת סופרים. ועוד שאף פירושו של בעל קרבן העדה הוא דחוי שהרי שם הי"ה גרסינן ירמיה ספרא שאל לרב ירמיה ר"ח שחל להיות בשבת במה קורין א"ל קורין בר"ח א"ר חלבו קומי ר' אימי מתניתא אמרה כן לכל מפסיקין לר"ח וכו'. ופי' בעל קרבן העדה בעצמו שם דכל שבעה קורין בר"ח לכל מפסיקין אסדר הפרשיות קאי. אמנם בעיקר הקושא הרי בלא כך החותם צריך לברך אחריה אפשר לומר דעיקר מה שבא להשמיענו היא ברכה שלפניהן ובברכה שלאחריהן נמי איכא דנפקא מינה כגון שלא שייר בסוף התורה כדי לקרות שבעה שחזור הענין כדי לקרות שבעה ואעפ"כ צריך לברך אחריהן אף שעדיין אינו חותם.

ובדברים רבה פ"ד גרסינן הלכה אדם מישראל מהו שיהא מותר לו לקרות התוכחות בקריות הרבה כך שנו חכמים אין מפסיקין בקללות אלא אחד קורא את כולם לימדונו רבותינו למה אין מפסיקין בקללות אר"ח בר גמרא לפי שכתוב מוסר ה' וגו' אל תעשה את התוכחות קוצין קוצין אלא אחד קורא את כולן ד"א למה אין מפסיקין בקללות א"ר יהושע דסכנן בשם ר' לוי אמר הקב"ה אני כתבתי על כבודי עמו אנכי בצרה אין שורת הדין שיהו בני מתקללין ואני מתברך כיצד אם יקראו את התוכחות קריות הרבה אין קרוי וקריו שאין מברך ב' פעמים לפניו ולאחריה אלא אחד קורא את כולם. והמדרש הזה הוא מאוחר והוא עפ"י מה דנהגו האידיא דכולהו מברכי. ותפס בענין המשנה דאיירי בני קריות שבתענית לענין אידך קריות דשבת. ובקהלת רבה פ"ח גרסינן אל תבהל מפניו תלך ר' חייא בר גמרא פתח מוסר ה' בני אל תמאס תני הפותח פותח בדבר טוב והחותם חותם בדבר טוב דתנינן בברכות קורא ומפסיק בקללות אינו מפסיק אלא אחד קורא את כולן מוסר ה' בני אל תמאס וגו' משום עמו אנכי בצרה אמר הקב"ה בני מתקללין ואני מתברך ואל תקוץ בתוכחתו אל תעש תוכחתו של הקב"ה קוצים קוצים. הנה זה המאמר שיכוננו אסיפא דקרא אל תעמוד בדבר רע אלא שחסרה מלת וגו'. וז"ל דר"ח בר גמרא לא עביד לה פיתחא להאי קרא כמקרא מוסר ה' וגו' אלא פירוש פתח כמו פתח כל' שפירש המקרא ודוגמת שימוש לשון זו מצינו במקומות רבים ובעל מסדר המדרש העתיק הדבר מאיזה קובץ על המשנה דמגילה. והאי הפותח פותח בדבר טוב וכו' היא ברייתא תוספתא למתניתין ולכך גרים בה תני ור' יוסי בי ר' בון בירושלמי נמי לאו משמיה דנפשיה אמרה אלא משמיה דברייתא אמרה ולכך נקיש בלישניה לא מטעם הוזה וכו' כל' דקמאי פירשו מטעמם. ובהאי קובץ הגו' במשנה בברכות קורא ומפסיק בקללות

אינו מפסיק מה שאין הגי' כך במשנה שלפנינו. והמדרש הזה הוא קטוע ומעוררב שנתערבו דברי ר"י דסמנין בשם ר"ל עם דברי רחב"ג. ואם באנו להגיהו היה צ"ל אינו מפסיק אלא א' מ"ט אר"י בשם ר"ל משום עמו אנכי בצרה וכו' רחב"ג אמר מוסר ה' אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו אל תעש תוכחתו וכו'.

תו גרים התם בקהלת רבה ר' לוי בן פנטי קרא את ארוריא קדם ר' הונא וגמגם בהון א"ל אשמע קליך דלית אינון קללות תוכחת אינון מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו. ובלי ספק דר"ל בר פסמי דירושלמי ולוי בר פאמי דמי"ם ובן פנטי דהכא חדא הוא. ובבבלי מגילה ל"ב ע"ב גרסינן לוי בר כוטי הוה קרי וקא מנמגם קמיה דר' הונא בארורי א"ל אכנפשך לא שנו אלא קללות שבת"כ אבל שבמ"ת פוסק ופרש"י מנמגם קרא אותן במרוצה ובקושי. בארורי במשנה תורה. אכנפשך אם רצונך להפסיק פסוק הואיל ואתה קץ בקריאתו. ואין ספק דהוא פנטי הוא פסמי הוא פאמי הוא בוטי. ובעיקר הסיפור ג' נוסחאות היו להם.

גרסינן בבבלי שם תניא ר' שמעון בן אלעזר אומר עזרא תיקן להם לישראל שיהו קורין קללות שבת"כ קודם עצרת ושבת"ת קודם ר"ה. מ"ט אמר אב"י ואיתימא ריש לקיש כרי שתכלה השנה וקללותיה. בשלמא שבמ"ת איכא כדי שתכלה שנה וקללותיה אלא שבת"כ אמו עצרת ר"ה היא אין עצרת נמי ר"ה היא דתנן ובעצרת על פירות האילן. והנה בזמנו של רשב"א ובמערבא לא היה מנהג סדר שלנו להשלים התורה בשנה אחת אבל מנהגם בשבת שלפני העצרת ושלפני ר"ה לחפסיק הסדר ולקרא בקללות ויחסו זה המנהג לתקנת עזרא. אמנם טעם המנהג הזה פ' ריש לקיש בשבת שלפני ר"ה משום כדי שתכלה השנה וקללותיה. ואומר אני דעיקר הטעם היה דלא קללות אינון אלא תוכחות והיו קורין בהן כדי לעורר את לב העם לתשובה וכמו שהיו קורין בתעניות בברכות וקללות וריש לקיש לא בא לומר אלא למה תקנו קריאה זו בשבת שלפני ר"ה ולא בשבת שבין ר"ה ליוה"כ וע"ז אמר כדי שתכלה שנה וקללותיה. אמנם בטעם קריאת הקללות שבת"כ לפני עצרת לא פ' ר"ל כלום ונראה שמעם הענין היה ידוע ופשוט להם ולא היה צריך לפרשו. אבל מה נעני אנו שלנו הדבר הוא סתום. ומה שאמרו בגמרא דעצרת נמי ר"ה היא שינויא דחיקא היא דא"כ בשבת שלפני הפסח ושלפני החג נמי לקרו בקללות שכך שנינו בד' פרקים העולם נידון בפסח על התבואה בעצרת על פירות האילן בר"ה כל באי העולם וכו' ובתנן נידונין על המים (ר"ה ט"ז ע"א) ודין על התבואה ועל המים שפי הוא מפירות האילן. ונ"ל בטעם הדבר שיסוד המנהג עפ"י דברי ר' ישמעאל במכילתא דיתרו מס' דבחדש פ"ג שאמרו שם ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם. והוכיחו שם שיטות התנאים בתשובת זה הענין ואמרו שם ר' ישמעאל אומר בתחלת הענין מה הוא אומר ושבתה הארץ שבת וגו' שמטים ויובלות ברכות וקללות בסוף הענין מה הוא אומר אלה החוקים וגו' (עיי"ש במ"ע) והנה לדעת ר"י הברכות והקללות שבת"כ הם ספר הברית שקרא משה באזני העם קודם קבלת התורה וכיון שקבעו הפירושים עצרת לזמן מתן תורתנו ע"כ הקדימו לקרא בשבת שלפני עצרת את ספר הברית שהם הברכות והקללות שבת"כ. ובימי קדמוני האמוראים היה הטעם ידוע ומפורסם להם ולא הוצרך ר"ל לפרשו.

גרסינן בירושלמי בפ' הקורא את המגילה עומד ר' זעירה בעי אילין ג' קרויות מה את עבד לון כנ' שאכלו כאחת או כנ' שאכלו זה בפני עצמו וזה בפ"ע אין תעבדינון כנ' שאכלו כאחת הראשון מברך ברכה ראשונה והאחרון מברך ברכה האחרונה והאמצע אינו מברך כל עיקר אין תעבדינון כנ' שאכלו זה בפ"ע וזה בפ"ע אפי' האמצעי מברך לפניו ולאחריו א"ר שמואל בר אבדוריא למדו ברכת התורה מברכת המזון אלא לרבים וכתב בעל קרבן העדה ה"ג לא למדו וכו' וכ"ה בברכות וה"פ כיון דלא למדו. אלא לרבים א"כ אחר מוציא את האחרים. ויראה

שדברים אלו בתר דנהגו דמברכי מולחו נאמרו שאפילו הכי בני קרויות עבדינו לחו בני שאכלו נאחת. ותו גרים התם א"ר שמואל בר נחמן ר' יונתן הוה עבר קומי סדרא שמע קלון קרוי ולא מברכין אמר לון עד מתי אתם עושין את התורה קרחות קרחות. ויראה דבימי ר' יונתן עדיין לא נתפשט המנהג דכולחו מברכי והחזיר אותם שיהו כולו מברכין. ובבבלי מגילה כ"ב ע"א מוכח שאף בבבל בימי רב לא היתה התקנה קבועה עדיין.

תו גרסינן שם בירושלמי ה"ג אהא דתנן במשנה בסדר הקוראים ביו"ט ה' ביו"כ ו' בשבת ז'. הלעווות לא נהגו כן (פ"י בקה"ע ישראלים שאינם יודעים לדבר בלה"ק אלא החזן בלבד) אלא אחד קורא כל הפרשה כולה. שבעה יודעין ג' פסוקים כולחון קראי (כרו כל א' וא' יקרא אותן הג' פסוקים ודי) אחד יודוע ג' פסוקים (אבל אינו יודע לקרות הפרשה כולה) קרי וחזר וקרי (כלו) שיכפול לקראם ז"פ).

גרסינן בבבלי מגילה כ"ט ע"ב מאי פרשת שקלים רב אמר צו וגו' את קרבני לחמי ושמואל אמר כי תשא וכו' מתיבי חל להיות בפרשה הסמוכה לה בין מלפניה ובין מלאחריה קורין אותה וכופלין אותה בשלמא למ"ד כי תשא היינו דמתרמי בההוא זימנא (באותו פרק של אדר. רש"י) אלא למ"ד צו את קרבני מי מתרמי בההוא זימנא (והלא בפ' פנחס היא שהיא סמוכה לחדש אב. רש"י) אין לבני מערבא דמסקי לראורייתא בתלת שנין (מסיימין חמשה חומשין פעם אחת לשלש שנים ולא בכל שנה כמו שאנו עושין. רש"י). ותו גרסינן התם חל להיות באתה תצוה וכו'. מוכח מכאן שכבר היה להם בבבל סדר הפרשיות כמו שאנו עושין ובמערב היו נוהגין להשלים התורה בתלת שנין.

מכל זה מוכח א' התקנת קריאת התורה בשבתות וי"ט ובר"ח ובחז"מ היא קודמת לתקנת הקריאה בב' וה' ומנחה דשבת. ב' ששיעור הקריאה מג' פסוקים לגברא הוא כאוחר לעיקר תקנת הקריאה. ג' שחילוק הקריות לג' ד' ה' ו' וז' הוא ג"כ מאוחר. ד' שמה שמברכין כל הקריות לפניה ולאחריה היא יותר מאוחר עוד לחלוק הקריות אלא שבאזוה פרשיות היו נוהגין לברך לפניחן ולאחריהן. ה' שבהרבה שבתות היו מפסיקין הסדר. ו' שיעקר קריאה על הסדר הוא כאוחר. ז' שיתחיל בשבת הבאה במקום שהפסיקו בשבת העברה הוא כאוחר לקביעת הקריאה על הסדר. ח' שמתחלה לא היה הסדר קבוע ובמערבא קבעוהו לג' שנים ובבבלי קבעוהו לשנה אחת וכבר בימי הגמרא הבבליה היה סדרם כמו שהוא נוהג ובה לפנינו.

מא"ש.

הערות והגהות אחרות

מאת מ' כ' אל' ע' ז' ר' הכהן רב בפוסלויג ודגליל.

א' בפ"י המשנה הטוען את חברו כדי שמן וכו' (פ' שני דיני נזירות) כ' הרמב"ם ז"ל: מעקר תורתנו וכו' ולפי אלו העקרים אם טוען ראובן על שמעון ואמר לא יש לי אצלך יו"ד חביות מלאות שמן ואמר לו שמעון אין לך אצלי אלא יו"ד חביות בלא שמן הרי זה פסור ואפילו לארמון וכו' לפי שהוא טוען בשמן והודה לו בקנקנים וכו' והגוססא הוותא אי אפשר להולטה באשר היא נגד סוני' הגמרא לכן נראה להגיה שכך צ"ל מלא יו"ד חביות שמן וכו' הרי זה פסור ואפילו לארמון. שוב מצאתי להשיך ז"ל בה"מ סי' פ"ח ס"ק ל"ה שאחרי שהוכיח במישור שיש טעות סופר שם בדבריו הטור כ': וגם בפ"י המשניות לרמב"ם יש שם (במשנה האמורה) בענין זה ט"ס ע"ש. אולם לא הגיה בה כלום להעמיד הגוססא הנכונה על משפחה.

ב) ראיתי להגאון מהרצ"ה חיות ז"ל בספרו אלה המצות מאמר תורת נביאים פרק וי"ו צד ז' בהג"ה אשר בה יצא להוכיח, כי לא לבד בכתבי קודש דרכי הדרוש נהוגים כי (אם) אף במגילות תענית אשר נכתבה יותר מ' מאות שנה אחר אשר נפסקה הנבואה מישראל וכו', כותב דברים אלה: עי' סוף מגילות תענית הובא ש"ס תענית י"ח ע"א אמר רשב"ג מה תלמוד לומר בהון בהון שני פעמים דלא למספר בהון ודלא להתענאה בהון לומר לך וכו' ראינו כי דקדקו במגילה זו אחר יתרון תיבה אחת כמו שדקדקו בכתבי קודש ולא תמצא בכל הש"ס שידקדקו במשנה אחר אות אחת יתירה וכו' ותמה על הגאון ז"ל שנעלמו ממנו בכתבו זאת דברי הגמ' שכת' ה' ע"א וק' ע"ב, אשר שם באמת מצינו שדקדקו על יתרון תיבה במשנה באמרו בשלמא הילוך הילוך תרו זמני הא קמ"ל וכו' אלא רקק רקק תרו זמני למה לי וכו'.

ג) בספרו עמרת צבי מאמר אגרת בקורת צד ד' ע"ב יחזה הגאון הג"ל דעתו בענין תרגום בתובים ומביא דברי רש"י תענית י"ח ע"א אשר התעורר עליהן החכם בעל הספר (הוא החכם הישיש צונץ נ"י בספרו על הדרשות צד 64) שהם ההיפך ממה שכ' במגילה כ"א ע"ב ומשתדל לכוננם יחד ואתפלא על כי מעיני שניהם יחד נסתד מה שהעמיק הרחיב בענין הזה כעל ספר העיון בפ"י לט' ב"ע פ"ט בבב"מ אות ה' ע"ש.

ד) שם בענין תרגום עקילת הגר מביא הגאון ז"ל מה ששמע מן רבו הגאון מהרא"ז מרגליות ז"ל שהגאון מהר"מ סופר ז"ל הגיה בהירושלמי מגילה פ"א ה"ט בורגני אחד בירא להם ארמית מתוך יוונית ליישב התמיה העצומה שהיו ארמית קרום מיוונית שתחת מלת ארמית צ"ל רומי וכתב עליו שמצא גירסא זאת במדרש אסתר פ"ד פיסקא וישלח ספרים וז"ל ד' לשונות ראויים להשתמש בעולם לעזו וכו' אשורית יש לה כתב ואין לה לשון בורגני א' אמרו בררו לשון רומי מתוך יוונית ומכאן והולך בטוב טעם כוונת הירושלמי ע"ש. ובל"ס ה' לעזו וכו' שתרגם בספרו: Wörterbuch מלת ארמית das Römische תרגם בן בעבור שמצא גם הוא לפי נוסחת המדרש הג"ל לנכון להתליף מלת ארמית במלת רומי ולא כמו שהשב הרב מהר"פ ר"ט בב"ת שנה ב' צד 279 שתרגם כך מלת ארמית בעצמה. וליתר השגותיו ע"ז אין מקום לפי דבריו יושר של הרב מהרצ"ה חיות ז"ל שם ע"ש. אולם אחת היא נפלאות בעיני על הגאונים הנזכרים שלשתם יחד ובייחוד על הגאון חיות ז"ל שלא ראו או לא זכרו שכבר כתב המתנות כהונה שם במדרש שנירסא זאת, בררו לשון רומי מתוך יווני הוא הגירסא הנכונה וה"ג בירושלמי!!

ה) שם צד ה' מעתיק הגאון חיות ז"ל בתוך ראיותיו שמדרשים הרבה אשר נאבדו מאתנו היו מקור לאותן אגרות שסביא רש"י ז"ל ה"פ בפירושו בשם אגדה ומדרש, אשר לא ידענו מקומם, דברי הש"ס שכת' ק"ג ע"א, נשים חייבות ביר הנוכה מפני שהיו באותו הנס ופי' רש"י שגזרו היוונים על כל בתולה שתבעל לשלמן וע"ז אשה נעשה הגם ע"ב, וכו': ואם אמנם כי תוקף הגזירה נזכר בתובות נ"י ע"ב מ"מ לא נדע אם ענין זה בחנוכה הי' וגם אם נעשה הנס ע"ז אשה, בדברים והאמת האלה יפה כיון, שדבריו רש"י במקומות אלה מפקים ויוצאים ממעין המדרשים הנאבדים — או אשר טמונים בבבליאטהעקען — ואפיון נמטייה להרב הדרשן המפואר מהרא"י ועללינעק נ"י שגלה מצאונים אלה מני חשך, בתבונת כפיו היציאם אורה ובשם יקראם בית המדרש, והנה בחלק הישיי מהם אשר הרפים נמצאה מסופרת במדרש הראשון המכונה מדרש לחנוכה, אחת מן הגזירות אשר גזרו היוונים על ישראל היתה, שקל בתולה תהי' נבעלת בלילה הראשון של הנשואין להרומן וכאשר הגיע תור הבתולה חנה בת מתתיה לשתות כוס היגון הזה לבשו אחיה הגבורים עזו ללחום מלחמות תנופה עם היוונים והורידו לארץ נצחם ע"ש. והספור הזה היה היסוד ומקור לפי' רש"י הנזכר כאשר שיער בצדק הגאון חיות ז"ל „אם גם עינו לא ראתה.

בקרת ספר שאלתות דרב אחאי גאון

בשמונה פרקים

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.

(המשך).

מאמרים מעתקים ממקומם הראוי להם אל מקום אחר הבלתי ראוי להם.

- (1). הפתיחה אשר בס' א' נקדמה הלכה לאגדה יעו"ש שמתחלת במאמר: ת"ר קערות שאכל וכו' שהוא הלכה ואחרי כן מובאות שמה אגדות רבות וצ"ל להפך, הלכה אחרי הגדה, כדוע מדרך כל הפתיחות להקדים אגדה להלכה.
- (2). בס' ב' צ"ל מאמר: דלא ליטא קמו מאן דלא ידע וכו' אשר הוא פירוש ענין צינעה תיכף אחרי מאמר: וכו' עביר מתבעי לה למעבד בצינעה. כי מדוע יאחר פירוש ענין צינעה עד אשר יובא דרש חז"ל על והצנעו לכת? הלא עוד קודם לו נחוינו לנו לדעת ענין צינעה?
- (3). בס' ד'. צ"ל מאמר: מ"ט לא תגנובו קרא ויתירא הוא דהא כתיב לא תגזול אחרי הדרש המובא שם על לא תגנובו כמובן בנקל לכל איש.
- (4). סי' י"ד אשר הוא לפנינו בס' וירא צ"ל בס' לך לך בס' ט' אשר לפנינו. כי שניהם יחד מדברים ממצות מילה הכתובה בס' לך לך.
- (5). סי' י"ב אשר הוא לפנינו בס' וירא צ"ל ג"כ בס' לך לך כי הוא מדבר מדין הבחינה הגלמד מפסוק להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו, הכתוב בס' לך לך.
- (6). סי' י"ג, אשר הוא לפנינו בס' וירא, צ"ל ג"כ בס' לך לך. כי הוא נמשך אחר סי' י"ב אשר לפנינו כמובן בנקל לכל מבין מעיין בשני הסי' ההם.
- (7). סי' י"ח, אשר הוא לפנינו בס' תולדות, צ"ל ג"כ בס' לך לך. כי הוא מדבר מדין נשא אשה ושהה עמה עשר שנים ולא ילדה, הגלמד מפסוק מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען. הכתוב בס' לך לך, וכן בילקוט מובא הדין הזה בס' לך לך (סי' ע"ט).
- (8). סי' כ"ה: אשר הוא לפנינו בס' וישלח, צ"ל בס' וירא כי הוא מדבר מדין אסור לקחת שפחה (ואנכו גם מדין אסור לקחת נזירה), הגלמד מפסוק שבו לכם פה עם החמור, הכתוב בס' וירא, וכן בילקוט מובא הדין הזה בס' וירא (סי' ק').
- (9). סי' כ"ו, אשר הוא לפנינו בס' וישלח, צ"ל בס' מקץ כי הוא מדבר מדין הגובה, וימי הגובה חלים לרוב בס' מקץ, ואינם חלים לעולם בס' וישלח.
- (10). בס' ל"ז צ"ל דין מילת אשה אצל דין מילת נוי בבסי' י"ד ועי"ז יהיו כל הדינים אשר שמה בסדר נכון עד מאד. כראשונה דין מילה עצמה עם איזה פרטיה, אחרי כן דין פועלה, ר"ל מי הוא הפועל אותה, ואם היא נפעלת גם ע"י נוי או אשה, ואחרי כן דין זמנה ר"ל מתי היא נפעלת ביום או גם בלילה בימות החול או גם ביום השבת וכל הנלוים עליהם, אבל כפי אשר הוא לפנינו הם סבולבלים ומעורבים עיי"ש היטב.
- (11). סי' מ"ג, אשר הוא לפנינו בס' וארא, צ"ל בס' בא, כי נזכר בו: אני הוא שהבחנתי במצרים בין טפה של בכור, ובין טפה שאינה של בכור אשר מקומו בפרשת בא.
- (12). סי' נ': אשר הוא לפנינו בס' בשלח, צ"ל בס' בא כי הוא מוסר על פסוק הוא לבדו יעשה לכם הכתוב בס' בא.
- (13). שאלתא ב' (בסי' נ"א). אשר הוא לפנינו בס' ותרו צ"ל בס' בשלח כי נזכר בו: משה תקן להם לישראל ברכת הון כשורר המן לישראל. וענין ירדת המן כתוב בס' בשלח.
- (14). סי' ס"ו: אשר הוא לפנינו בס' ויקהל, צ"ל בס' כי תשא כי הוא מדבר מדין תענית, ומעניני תשובה, ותפלה וצעקה, וקריאת י"ג מדות הגוהיזים בימי התענית.

והם מתחכים מאד עם עניני פ' כי תשא, ר"ל פ' ויחל משה הנקראת בימי התענית, ובפרט לדעת תנא דבי אליהו (טובא בילקוט שם סי' שצ"א פסוק וישב העם לאכול) כי ישראל התענו בארבעים יום אשר ישב משה בהר וז"ל שם ארבעים יום שעלה משה למרום להביא תורה לישראל, הו' ישראל נהגין כל אותן הימים צום ותענית ויום אחרון שבכלן נזרו תענית, ולנו בתענית וכו' עכ"ל. ודע, כי אחרי כתבי זה מצאתי ברא"ש (תענית פ"א סי' י"ג) ובמרדכי (שם) שמביאים דין אחד מן הסי' הזה בשם שאילתא פ' ויחל ושמתתי עד מאד בראותו כי נחני ד' בדרך האמת.

15. כל השאלות לפורים, אשר הן לפנינו בפ' ויקהל ולפני בעל הרקח ובעל הגמיו' בפ' ויקרא כנ"ל צ"ל ג"כ בפ' כי תשא, כי ימי פורים חלים לרוב בפ' גי' תשא. 16. סי' ע"ב. אשר הוא לפנינו בפ' צו, צ"ל בפ' שלח לך. כי הוא מדבר

ממצות הפרשת חלה הכתובה בפ' שלח לך.

17. סי' צ"ב, אשר הוא לפנינו בפ' אחרי מות, צ"ל בפ' ויקרא כי הוא מדבר מאמרו חלב ודס, ובפ' אחרי מות לא נזכר כי אם אסור דם לבדו. אבל בפ' ויקרא נזכרים שניהם.

18. סי' צ"ג אשר הוא לפנינו בפ' אחרי מות צ"ל בפ' תזריע, כי אדניו הטבעו על פסוק: וביום השמיני ימול בשר ערלתו הכתוב בפ' תזריע.

19. שאילתא ב' אשר בסי' הג"ל. וכן סי' צ"ד (שם). צ"ל בפ' וזאת הברכה, כי הם מדברים מדיני בקור חולים וקבורת מתים, וכל הגלוים עליהם, ולהם נאוו מקום בפ' וזאת הברכה המסיימת במיתת משה וקבורתו, וכן נראה בעליל מרקח (סי' שס"א) שטובא שם מאמר: יום טוב שני לנבי מת כחול שויה רבנן למירמא ליה תכלתא. אשר בסי' צ"ד הג"ל בשם שאילתות דר' אחאי בפטירה למשה אשר כוננו בלי ספק אל פ' וזאת הברכה המסיימת בפטירת משה, וקרוב לאמר עוד כי בשאלות

אשר היה לפני בעל הרקח היה בפ' וזאת הברכה לפני מאמר אחד המדבר מדיני בקור חולים וקבורת מתים ודומיהן ציון כזה: פטירה למשה. או: פטירת משה. ועיון פ' וזאת הברכה (סי' קס"ד) כי נשנה שם קצת משאלתא ב' וראשית סי' צ"ד הג"ל.

והמעתיקים כתבו שמה וכו' כדאיתא בפ' אחרי מות' כאלו מקומם הראשון הוא בפ' אחרי מות, ובאמת הוא להפך כנ"ל, כי אין להם יחס כלל עם פרשת אחרי מות. ועיון

פרשת כי תצא סי' קנ"ה וסי' קנ"ו. כי נשנו שם ג"כ התחלות שאילתא ב' וסי' צ"ד והוא ט"ס בלי ספק. ועל פי הדברים האלה נדע, כי סיום השאלות הוא בזכרון המיתה,

והוא בעין סיום ספר קהלת, וכי מסדר ספר הלכות גדולות אשר לפנינו שלקח הרבה מן השאלות לקח גם דרך סיום הספר ממנו על כן סיים גם הוא את ספרו בהלכות הספר.

21. הפתיחה אשר בסי' קכ"א (פרשת נשא) הכוללת קצת דיני נדרים ודיני מקומה הוא בסי' קל"ו (פ' מסות) המדבר מדיני נדרים ועו"ש הוטב.

22, 23. סי' קכ"ג וסי' קכ"ה. אשר הם לפנינו בפ' בהעלותך צ"ל בפ' נשא, כי הם מדברים ממצות ברכת כהנים, הכתובה בפ' נשא ועיון הנהגת הנאון רי"ב שם והערה ד' לתולדות רבנו נתן בעל הערוך.

24. אחרי סי' קל"ג המצוין עליו פ' פרה כתוב סי' קל"ד הכולל שאילתות בלא ציון הפרשה, ונראה מזה כי הוא שייך ג"כ אל פ' פרה. ובאמת השאלתא הא' מס' קל"ד צ"ל בפ' ואתחנן, כי ראש פתה הוא למבין דין אסור קללת עצמו הנלמד מפסוק רק השמר לך ושמור נפשך מאד הכתוב בפ' ואתחנן. ובן בילקוט טובא הדין הזה בפ' ואתחנן (סי' תתכ"ה). והשאלתא הב' מס' הג"ל צ"ל בפ' בלק, כי היא מדברת

סדן הבעל ארמית קנאים פוגעים בו. הנלמד מטעשה פנחס עם זמרי דכתוב בפ' בלק וצריך לציין לפי' לפני השאלתא ההוא: פרשת בלק.

25. סי' קמ"ה אשר הוא לפנינו בפ' עקב, צ"ל בפ' ואתחנן כי מצות מזוהה אשר ממנה מדבר הסי' הזה, כתובה גם בפ' ואתחנן הקודמת לפ' עקב ולמה אי"כ יעובד בעל השאלות את המוקדם וישום דברו על המאוחר?

26. סי' קמ"ה אשר הוא לפנינו בפ' עקב, צ"ל בפ' ואתחנן כי מצות מזוהה אשר ממנה מדבר הסי' הזה, כתובה גם בפ' ואתחנן הקודמת לפ' עקב ולמה אי"כ יעובד בעל השאלות את המוקדם וישום דברו על המאוחר?

(26). הפתיחה אשר בסי' הנ"ל, המדברת ממצות ציצית, איננה מענין השאלה אשר שם במצות מזוזה, על כן נ"ל ברור כי מקומה הוא בסי' קכ"ז (פ' שלח לך). המדבר ממצות ציצית. יעו"ש.

(27). סי' קנ"ג. אשר הוא לפנינו בפ' שופטים, צ"ל בפ' משפטים. כי הוא מדבר מדין לאו בעל דברים דירי את הנלמד לפי דעת הגאון מפסוק ואל הזקנים אמר ונוטר מי בעל דברים יגש אליהם (ר"ל רק מי אשר הוא בעל דברים יגש אל ב"ד, אבל לא מי אשר איננו בעל דברים) הכתוב בפ' משפטים, וקרוב לאמר כי נתחלף לאיזה מעתיק פ' משפטים בפ' שופטים.

(28). סי' קנ"ח. אשר הוא לפנינו בפ' כי תבא, צ"ל בפ' ואתחנן. כי הוא מדבר מדיני ט' באב אשר יחול בפ' ואתחנן.

(29). סי' קנ"ט, אשר הוא לפנינו בפ' כי תבא, צ"ל בפ' כי תצא, כי הוא מדבר מדיני הטר האשה להנשא לאחר ע"י מיתת הבעל, הנלמד מפסוק ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתות או כי ימות האיש האחרון (יעוין קדושין י"ג ע"ב) הכתוב בפ' כי תצא.

(30). סי' ק"ס אשר הוא לפנינו בפ' כי תבא, צ"ל ג"כ בפ' כי תצא, כי נזכר בו דין בכור נוטל פי שנים הכתוב בפ' כי תצא.

(31) סי' קס"א אשר הוא לפנינו בפ' נצבים צ"ל בפ' וילך כי הוא מדבר ממצות הקריאה בתורה ובנביאים דבר יום ביומו, אשר הוא מעין מצות הקריאה בספר משנה תורה בטוצאי שנת השמיטה הכתובה בפ' וילך. ואולי חשב בעל השאלות נצבים וילך לפרשה אחת. ככתוב בספר ועד לחכמים להרב חיד"א (מערכת פ' סי' י"ג). וז"ל שם, פרשיות התורה ג"ג, כן אמרו בזהר בכמה דוכתי. והקשה מהר"ם זכות ז"ל בפרושו לזהר שם הרי יש נ"ד? ותירץ הנצבים וילך על הרוב הם מחוברות עכ"ל. וכן נראה מספר פסיקתא זוטרתא. כי כל הפרשיות אשר בו מתחילות בפסוק אחד אשר נזכרה בו לשון טוב, מלבד פרשת וילך, והוא בעבור שפרשת נצבים מתחלת כבר בפסוק כזה. ונצבים וילך הן פרשה אחת כנ"ל.

(32, 33, 34, 35, 36, 37, 38). סי' קס"ה וקס"ו וקס"ז וקס"ח וקס"ט וק"ע וקע"א. אשר הם לפנינו בפ' וזאת הברכה, הם השמטות ממקומותיהם הראויים להם אשר הציגו המעתיק הראשון בסוף הספר כדרך כל השמטות, והמעתיקים אשר באו אחריו לא הבינו אשר הם אך השמטות, ודמו בנפשם, כי מקומם הראשון הוא בפ' וזאת הברכה, על כן השאירוהו בה, ובאמת הם רק השמטות, כי אין להם יחס כלל עם הפרשה הזאת כמבואר לכל איש. על כן ראוי ונכון לשום אותם מהיום איש איש במקומו הראוי לו. סי' קס"ה המדבר ממצות פריה ורביה. בפ' נה אצל סי' ה' יעו"ש. והמתבונן היטב בסי' קס"ה יראה, כי הוא כעין מהדורא בתרא מס' ה', וכי חזר בו המחבר מס' ש במהדורא קמא, הוא סי' ה'. כי במהדורא קמא כתב: אע"ג דאית ליה בני שרי לזבוני ספר תורה למינסב איתתא בת בניו ומביא ראייה ע"ז מאשר תניא: רבי יהושע אומר נשא אשה בילדותו ישא אשה בזקנותו, הווי לו בניו בילדותו יהיו לו בניו בזקנותו. אבל במהדורא בתרא לא זכר עוד ממכירת ס"ת כי אם מחיוב נשיאת אשה בת בניו לבדו יעו"ש היטב. ובהערתו לספר הזה בררתי בראיות נצחות, כי הלכה במהדורא בתרא, וכי מהדורא קמא הוא כשננה שיצא מלפני השליט, והוא כעין הכתוב בב"ב (קנ"ז ע"ב): מהדורא קמא דרב אשי אמר לן ראשון קנה, ומהדורא בתרא דרב אשי אמר לן יתלוקו עכ"ל. ועפ"ז נדחים כל דברי הגאון ר"ב על המהדורא קמא. יעוין ספרו שאילת שלום (סי' י"ב). וסי' קס"ו המדבר ממצות זכור את יום השבת לקדשו. בפ' יתרו אצל סי' נ"ד יעו"ש, והמתבונן נא היטב בפתיחה אשר בסי' קס"ו ותראה, כי הוא מתיחסת מאד אל פרשת יתרו. הן הוא כוללת דרשות על פסוק וישמע יתרו, ופסוק והודעת להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, ופסוק וישב משה לשפוט את העם, ופסוק אנכי ד' אלוהיך, אשר כלם כתובים בפ' יתרו, וכן היא מדברת ממספר תרי"ג מצות שנאמרו למשה בסיני המתחם היטב אל פ' יתרו. כי בה נזכר מעמד הר סיני ומתן

תורה. וסי' קס"ז וקס"ח וקס"ט וק"ע וקע"א המדברים ממצות עניו יוה"כ, וסוכה, ואסור מלאכה ביו"ט חוה"מ, ותקיעת שופר, כלם בפ' אמור, כי שם בותם, וצריך לסדרם על סדר המקראות בתורה. וכן יש עוד איזה סמנים בספר הזה אשר צריך לסדרם על סדר המקראות בתורה.

ה.

השתמשות החכמים בו.

כלי חפץ היה הספר הזה בידו כל מפרשי התלמוד והפוסקים להשתמש בו לצורך פירושהם ופסקיהם. והראשון לכלם היה מסדר ספר הלכות גדולות אשר לפנינו. ואף גם השתמש בו יותר מכלם. כי הוא לקח ממנו ק"ג מאמרים ושםם בספר הזה בלי זכרון שמו. קצתם בלשוננו כמעט אות באות, וקצתם בשנוי לשון קצת ואלה הם:

1. הלכות ברכות פ"ב: תני רבי עובדיה קמיה דרבא ולמדתם שיהא למודך תם, ולא ליגמגם מיליה (נ' מלות הרשומות באותיות גדולות הן הוספה על לשון הגמרא ברכות ט"ז ע"ב) משאלות סי' קמ"ג: ולא מיבעי ליה למינו במלתיה, דתני רב עובדיה קמיה דרב (צ"ל: דרבא. ככתוב אח"ז: עני רבא בתריה) ולמדתם שיהא למודך תם. ודע כי גם בה"ג צ"ל: למיגז (לשון כריתה הפך תם). במקום: ליגמגם, כי לשון: נמגום לא תתכן פה כמבואר לכל מבין וקרוב מאד לאמר. כי נתחלה להעתיק המאמר הזה במאמר אחר הדומה לו מעט: ושנתנם שיהיו דברי תורה מחודדים בפך שאם ישאל לך אדם דבר אל תנמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד (קדושין ל' ע"א).
2. שם: ומאן דהויר בק"ש שחרית וערבית וכו' ואסור לרמוזי בעיניה וכו' במ ולא בתפלה אלא תפלה בלחש וכו' ומצוה לאגבוי קליה וכו' עד: מה שאתה מוציא בפך. משאלות שם כמעט אות באות. ומאד אתפלא על תר"י (ברכות פ"ג) שהביאו פ"ה השאלות על כס ולא בתפלה בשם רבני צרפת.

3. שם פ"ג: ואלו מאן דשכיב ליה שכבא וכו' הרואה את המת ואינו מלווה וכו' ואירי ואירי כי מרחוק ארבע אמות שפיר דמו: משאלות סי' י"ד כמעט אות באות.

4. שם: וכן ברכת המזון וכן ברכת שבעת המינין החיובא דאורייתא נינהו חוזר ומברך. אבל שאר ברכות דרבנן לא הדר ומברך. והמאמר הזה הוא כפול שם פ"ז וז"ל שם והיא דאכל ומספקא ליה אי בריך אי לא בריך אי משבעת המינין אבל דמחייבין ברכה מדאורייתא וכו'. מספקא הדר מברך ואי משאר מינין אבל החיובא ברכה דיליהון מרבנן הוא מספקא לא הדר מברך עכ"ל והוא משאלות סי' י"ג: לאחד מו' מינין החיובא דאורייתא הוא הדר ומברך אבל שאר פירו החיובא דרבנן הוא לא הדר מספקא.
5. שם: והני מילי דשתיק ולא עני בהדירו דאמר מר שמע ולא ענה יצא.

משאלות סי' א': היכא דקא מצלי ושמע יהא שמו הגדול מבורך שותק ואינו עונה כיון דשמע ליה כמאן דמצלי, (צ"ל: דמעני ור"ל כעונה). דמו.

6. שם פ"ה: ומתבעי ליה לבר ישראל לכווני דעתיה. משאלות סי' ח': ומתבעי ליה לכווני דעתיה.

7. שם. וכד מצלי מתבעי ליה למיקם באימתא וכו' משאלות שם: וכד מצלי מתבעי למיקם באימתא וכו'.

8. שם: ומתבעי ליה לבר ישראל לצלווי בהדי צבורא וכו' משאלות שם: ומתבעי ליה לצלווי בהדי צבורא וכו'.

9. שם: ומתבעי ליה לאניש לצלווי בכי כנשתא בדוכתא דמיוחדא לצלותא וכו' ומתבעי ליה לבר ישראל למקבע דוכתא לצלותא וכו' לצורבא מרבנן מתבעי ליה לצלווי בדוכתא דקביע ליה דיתבי וגרים וכו'. משאלות סי' כ"ב כמעט אות באות.

10. שם פ"ז: עד כמה מזמנין וכו' ואע"ג דרבי מאיר ורבי יהודה הלכה כר' יהודה הכא הלכה כר"מ דקאים ר' יוחנן בשיטתיה וכו' משאלות סי' נ"א שאלתא שניה ד"ה אי נמי ברם צריך בשנוי לשון קצת ובקצור.

11. שם פ"ו: ומבעי ליה לאיניש לממשי ידיה והדר מקבע סעודתיה, ואע"ג דקא אכיל חולין דתנן נוטלין לידים וכו' אמר ליה רבא לה' נחמן מאי משמע וכו' א"ל אי בנוגע בוב כי ישטף ידיו במים מי קא טהרין וכו' דגוי מילי הויא דקא בעי למיכל לחמא וכו' ומאן דמזולל בנטיילת ידים בר נדוי הוא וכו' אבל פירי דטיבוליהו במשקין וכו' ולא משינן אלא ממנא וכו' מ"ט אסמכין על מי חטאת וכו' והויא דקא מסני על גב הנדר וליכא מנא בהדיה וכו' דהוה ליה הטבילה דאיבעיא ליה כהן מהו שיקדש וכו' ואמר ר' אחאי שמע מינה מדקבעיא ליה וכו' ושדי ידיה לפומיה ומעייל ליה, מאן דקא מוכל ליה לא צריך. משאלתות סי' צ' כמעט אות באות, אולם דע כי הראיה מן כהן מהו שיקדש וכו' חסרה לפנינו בשאלתות שם עיי"ש. ויעוין בכורי העתים תקצ"א (צד פ"א) בהוספות ותקונים לתולדות רבנו נתן בעל הערוך להערה ד'.
12. הלכות קדוש והבדלה. ומתייבנין לקדושי מאורתא (ר"ל בלילה) אחמרא, דתניא לילי שבת ולילי יו"ט וכו' משאלתות סי' נ"ד: ומחויב לאקדושי מדאורייתא (צ"ל: מאורתא ככה"ג הנ"ל כאשר תורה הראיה מן לילי שבת ולילי יו"ט) דתניא לילי שבת ולילי יו"ט וכו'.
13. שם: ואף על גב דמדבר קדושת היום בתפלה ועלוי כסא מבעי ליה לארכורי בכרכת המזון דת"ר לילי שבת וכו' משאלתות שם: ואף על גב דקדושה בצלותא וקדושה בכסא נמי צריך לארכורי בכרכת המזון וכו' דתניא לילי שבת וכו'.
14. הלכות כלאים: ואסור לארבעוני כלאים וכו' ואסור למומר לנו לארבעוני כלאים וכו' ובהרכבת האילן. משאלתות סי' צ"ט בשנוי לשון קצת.
15. הלכות חלה: ואכיל לה כהן קטן או מאן דשביל לקרוי וכו' שלא תשתכח תורת חלה ואכיל לה אפילו כהן גדול. משאלתות סי' ס"ח. בשנוי לשון קצת.
16. כל הלכות ערלה מן: ופירי דערלה דאסר רחמנא וכו' עד: דלמיה סורקניה ועד בכלל, משאלתות סי' ק' כמעט אות באות.
17. הלכות שבת פ"א: ואסיר לעיולי ולאפוקי ביומא דשבתא דכתיב ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת משאלתות סי' מ"ט כמעט אות באות.
18. שם: ערבו סתירין לטלטל מ"ט כיון דערבו הוו ליה כחדא רשותא, לא ערבו כל חד וחד רשות לעצמו הוא. משאלתות שם כמעט אות באות.
19. שם פ"ח: ותבן ותבואה צבורה נמי ספנין שרי ליהו לחדא זויתא כי הויב דליתבו אורחין. משאלתות סי' י"א כמעט אות באות.
20. שם פכ"ד: והיכי דאסיק נגזרות וצמוקים ליבושי ויבושו בין השמשות ולא הוה ידוע בהו דיבושו והוו מיקצי מדעתיה שרי למיכל וכו'. משאלתות סי' ס"ז כמעט אות באות.
21. שם: ומאן דמבשל בשבת או דמלקיט פירי אי בשונג עבד לאורתא שרי ליה למיכל וכו'. משאלתות סי' קכ"ח כמעט אות באות.
22. בהלכות מילה: והויא דאשתפך חמיטיה ואיברור סמאניה וכו' לשבות דלית בה מעשה וכו' ונולד כשהוא מהול וכו' וגוי אסור למיטהל וכו' הויא דליכא נכרא יהודאא דידע למיטהל ואיכא אתתא דידעא למיטהל וכו' דקיימא לן רב ורבי יוחנן הלכה כר' יוחנן. משאלתות סי' יו"ד וכו' ל"ז בשנוי לשון קצת ובקצור.
23. שם: למילה שלא בומנה לא דחיא וכו' הוהא דאתא לקמיה דרבא וכו' דכמה דאיתיה כמעט אמו פיו סתום וטבורו פתוח [הוא הוספה על לשון הגמרא נדה מ"ב ע"ב] וכו' וכל מילה שלא בומנה אין מחללין עליה את השבת. משאלתות סי' ט' בקצור, ובכל זאת לא נעזבה ההוספה הנ"ל.
24. שם: ולא מוכעיא מילה דדחיא שבת אלא אפי' פריעת מילה וכו' ומגלן דפריעת מילה דחיא שבת וכו' מה תחלת מילה דוחה את השבת אף סוף מילה דוחה את השבת וכו' יום הבראתו בעינן מעת לעת. משאלתות סי' צ"ג כמעט אות באות.

- (25) שם: והני מילי כי לא רחי שבת מכשירין דקמי מילה וכו' וביום, משאלתות ס' ל"ז כמעט אות באות, וכ"ה שם ס' יו"ד, אבל יותר קרוב לשון הג' אל לשון ס' ל"ז, יעוין שם ושם היטב.
- (26) הלכות ערובין פ' מי שהוציאורו: הני ד' אמות מאי עבודתיהו וכו' ומאן דמסני טפי מב' אלפים וכו' משאלתות ס' מ"ח שאילתא א' כמעט אות באות.
- (27) שם: ושקיל ליה להחוא ערוב וכו' לא שרי ליה למיזל אלא הדר הורראניה דערוביהו אלפים אמה וכו' ואין לו אלא ד' אמות, משאלתות שם שאילתא ד' כמעט אות באות.
- (28) שם: והיכא דשבת במתא וכו' וחוצה לה אלפים אמה, משאלתות שם שאילתא א' כמעט אות באות.
- (29) שם: והיכא דנים באורחא וכו' הלכה כר' יוחנן בן נורי, משאלתות שם שאילתא ב' בשינוי לשון קצת.
- (30) שם: ומאן דקאתי באורחא וקדש ליה יומא וכו' הא בתוך התחום היה ליה כבני מתא, משאלתות שם שאילתא ג' כמעט אות באות.
- (31) שם: והיכא דשבת באורחא וכו' אלא כל מקום ששנה ר' יהודה בערובין הלכה כמותו, משאלתות שם ושם.
- (32) שם פ' הדר: והני אלפים אמה וכו' דילפינן מחצר המשכן, משאלתות שם ראש שאילתא א' כמעט אות באות.
- (33) שם: ומנלן דעיבורא דמתא וכו' וקרי ליה ירחו, משאלתות שם כמעט אות באות.
- (34) שם: ואי איכא עיירות טובא דמיבלען בהרדי וכו' ורואין אותן כאלו הן מישור משאלתות שם כמעט אות באות.
- (35) שם: והיכא דפלגיה לערוביה וכו' ערוב שמויה דמערב ולא דמפלג, משאלתות ס' מ"ט כמעט אות באות.
- (36) הלכות פסח פ' אור לארבעה עשר: ומיחויבין בישראל (צ"ל: בית ישראל) לבעורי חמירא וכו' דלא לינע באסורא דאורייתא, משאלתות ס' ע"ג שאילתא א' לפסח כמעט אות באות.
- (37) שם: ומאן דברק ביתא ברישא מברך וכו' ובתר דברק מבטיל ליה וכו' ולהוי עפרא, משאלתות שם בשינוי לשון קצת.
- (38) שם: דתנן ר' מאיר אומר אוכלין כל חמש וכו' א"ר נחמן הלכה כר' יהודה, משאלתות שם כמעט אות באות.
- (39) שם פ' כ"ש: והיכא דלשה לעיסה נוי חרש שוטה וקטן וכו' לא נפיק בה ידי חובתיה, משאלתות ס' ע"ה כמעט אות באות.
- (40) שם: ומאן דאפקיד נבי ישראל וכו' כדירכו דמי, משאלתות ס' ע"ח כמעט אות באות.
- (41) שם: ומאן דבעי למיזל בספינתא וכו' אפי' מתלת השנה זקוק לבער משאלתות שם כמעט אות באות.
- (42) שם: וכי הויא דחמין אסור באכילה וכו' וכו' ומדלא קא הויב שעורא למלתא למיטרא דבמשהו כרב, ושלא בזמנה בין במינו ובין שלא במינו מותר, משאלתות ס' פ' כמעט אות באות.
- (43) שם: וכד אוכל מצה צורך למזא וכו' אחת לימות המשיח ואחת לעתיד לבא, משאלתות ס' ע"ו בשינוי לשון קצת.
- (44) שם: והני מילי לענין חמץ בפסח וכו' דקיימא לן הלכה כרב זבד משאלתות ס' קט"ו כמעט אות באות.
- (45) שם: ואי לית ליה למיכל סעודתיה מהך לישא דמנטרא וכו' ובשכולת שועל ובשופון, משאלתות ס' ע"ה כמעט אות באות.

- (46) שם: והיבא דאיכא זקן וכו' ואי לא שרינא. משאלתות סי' ע"ו כמעט.
אות באות.
- (47) הלכות עצרת: ומחייב איניש למימנא וכו' משאלתות סי' ק"ז בשניו לשון קצת.
- (48) הלכות יו"ט: וכן בנעילת הסנרל היבא דמיפיק וכו' אי נמי מיסס גורבי למיעל אפוקיה צורכיה וכו' צריך סודרא על כרעיה ונפק. משאלתות סי' קס"ה כמעט אות באות.
- (49) הלכות יו"ט: ואסיר למעבד מלאכה ביומא טבא וכו' משום ר' פפייס ור' יהודה בן בתירא אמרו ששונין. משאלתות סי' נ' בשניו לשון קצת.
- (50) הלכות מנחה: מייחבין בית ישראל למקרא מגלתא באורתא דתליסר נהדי ארביסר וכו' שאף הן היו באותו הנס. משאלתות סי' ס"ו. שאלתא נ' לפוריא כמעט אות באות.
- (51) שם: ומחייבין למיכל ומשתי כפוריא וכו' מלאכה לא קבילו עליהו. משאלתות שם שאלתא א' לפורים כמעט אות באות.
- (52) שם: ועדיף יום פורים כיום שנתנה בו תורה. משאלתות שם שאלתא ב' לפורים: ועדיף יומא דפוריא כיום שנתנה בו תורה.
- (53) שם: ודוכתא דלא נהוי וכו' ומגלן דמגדלא מלתא היא וכו' ואל תטוש תורת אמך. משאלתות שם סוף שאלתא א' לפורים. כמעט אות באות.
- (54) הלכות אבל: מבטלין ת"ת להוצאת המת וכו' אבל חנך אע"ג דלא אתי לכבוד בעלמא לא אסורין. משאלתות סי' ל"ד כמעט אות באות.
- (55) שם: שבת עולה ואינה מפסקת מ"ט עונג כתוב בה וכו' מ"ט שמחה כתוב בהן. משאלתות סי' ט"ו כמעט אות באות.
- (56) הלכות טומאה: אסיר להון לכהני לאיטמווי למיתא דלאו דידהו וכו' להדור גדולים על הקטנים. משאלתות סי' ק"ג כמעט אות באות.
- (57) שם: והיכי דמחית מת תותי טללא וכו' והיבא דמחית מת בביתא ופתוחא כוותא וכו' והיבא דמחית מת באורא וכו'. משאלתות שם כמעט אות באות.
- (58) שם: ואסיר ליה לכהן למיסק בבית הקברות וכו'. משאלתות שם כמעט אות באות.
- (59) שם: ואפילו לבית הפרס נמי ומאי הוא שדה שנחרש בה קבר וכו' פתוך ביה עפר בית הקברות. משאלתות שם אות באות.
- (60) הלכות כהנים: ושעורא דשיכור כמה רביעית וכו' אבל טפי מרביעית אע"ג דנתן לתוכה מים אסור. משאלתות סי' קס"ג בשניו לשון קצת.
- (61) כל הלכות מזוזה משאלתות סי' קמ"ה בשניו לשון קצת.
- (62) הלכות מיאון: וגבי קטנה לענין מיאון כי חיישינן וכו' ואפילו כל עשרים שנה דלא אייתי שתי שערות וכו' והיבא דקדימי ואייתי שתי שערות מקמי ומגדו שומא בעלמא ניגדו וכו' משאלתות סי' ק"ו כמעט אות באות.
- (63) שם: וכן איתתא דמית גברא או דאפטרסא לה בנטא אסיר לה לאנסובי בנו תלת ירחי וכו' משאלתות סי' י"ב כמעט אות באות רק בקצור.
- (64) שם: ומסור אסיר לאנסובי בת ישראל וכו' וכו' אבל גדל כיון דיהיב דעתיה אישות אקלוסי מקלף. משאלתות. סי' קנ"ב. כמעט אות באות.
- (65) הלכות כתובות: בר ישראל דבעי למנסב אנתתא מיבעי ליה לקדושה ברישא וברוכי ברכת ארוסין ומימסר לה כתובה. משאלתות סי' י"ו כמעט אות באות.
- (66) שם: ובר ישראל דנסיב אתתא מייחבין בלבושה ובכסווייה וכו' והלכתא כרב הוגא אסר רב. משאלתות סי' מ' כמעט אות באות.
- (67) שם: ואסיר ליה לכר ישראל למבטל מפריה ורביה וכו' אלמא אע"ג דאית ליה בניס שרי לזבוגי ס'ת למנסב אתתא בת בניס ומאן דלא עסיק בהו כאלו שוסך דמיב. משאלתות סי' ה' בשניו לשון קצת ובקצור.

- (68). שם: והיבא דנסיב אתתא ושהא בהדה עשר שנין וכו' וכו' דחיישין לה אחרני ולא נסבון לה. משאלתות סי' י"ח כמעט אות באות.
- (69). הלכות נדרים: דאסיר ליה לבר ישראל למירד נדרא ומאן דנדר ומשתבע למיסר מדעם עליה וכו' הוא אינו מוחל אבל אחרים מוחלין לו. משאלתות סי' כ"ג כמעט אות באות.
- (70). שם: ונוקתא דלא אריסא ונדרא נדרא וכו' מבוטל ליכי. משאלתות סי' קל"ו כמעט אות באות.
- (71). הלכות גיטין: והיבא דידב לה נטא על תנאי וכו' בעינן דן קודם ללאו. משאלתות סי' קל"ח בשניו לשון קצת ובקצור.
- (72). הלכות קדושין: והיבא דא"ל לשלוחיה זיל וקדש לי איתתא סתמא אול דהוא לעלמא ואתניס אי נמי מות ולא אהדר שליחותיה וכו' משאלתות סי' י"ז כמעט אות באות.
- (73). שם: והיבא דרמא תנאה בשעת קדושי וכו' אי כפילה לתנאיה הוי תנאיה תנאה וכו' משאלתות סי' קל"ח ויעוין למעלה (הלכות גיטין).
- (74). שם: ואע"ג דמקטנותה ועד דבגרה ברשותיה ניהו לא מתבעי ליה לקדושה עד שתבגרי. משאלתות סי' נ"ט כמעט אות באות.
- (75). הלכות נדה. שביקא דהוא יומא דפסקא ביה. והדר מניא שבעה נקים ומבלה לאורתא וכו' טבילתן בלילה. משאלתות סי' צ"ו כמעט אות באות.
- (76). שם: וצריכה למשרא מסרקא כרישא סמוך לטבילתה וכו' כי גדלה מיזיד לא תקטרינן וכו' וחומי שערי לא חייצו. משאלתות שם כמעט אות באות.
- (77). שם: והיבא דאיבא מיא דדאלו בדולא וכו' ונדרא דסכיר ואת ביה עקולא וכו' קבעו ולבסוף חקקו אין פוסל את המקוה. משאלתות שם כמעט אות באות.
- (78). שם: וכל ימי טומאה אסורי לה למיכל על פתורא דנברא וכו'. ואי קביע לה זמנא וכו' והיבא דהוחזקה גרה בשכנותיה וכו' אם נתנה אמתלא לדבריה נאמנת. משאלתות שם כמעט אות באות רק בקצור.
- (79). הלכות יולדת: ואלו איתתא דילדא זכר ונקבה וכו' וכו' וכן הלכה. משאלתות סי' פ"ו כמעט אות באות.
- (80). הלכות ב"ק: ומאן הוגל ועבד תשובה וכו' כי היכי דלא ניתמנע מלמעבד תשובה. משאלתות סי' ד' כמעט אות באות.
- (81). שם: למיטרא דאע"ג דאין גובין אותי בבבל אי תפסי לא מסקינן מיניה. משאלתות סי' נ"ח: למיטרא דאע"ג דאין גובין אותי בבבל אי תפסי לא מסקינן מיניה.
- (82). הלכות ב"מ: אמר רבא הלכתא שומר ששמר לשומר חייב וכו' אלמא כיון דהוא לא מצוי משתבע הוה ליה חייב שבעה ואינו יכול לשבע והייב וכו' וש"מ לא סבירא לן כו"מ דאמר כל המשנה על דעת בעל הבית נקרא גזלן. משאלתות סי' כ' כמעט אות באות.
- (83). שם: מאן דאחפיה לחבריה דיגרי וכו' דאמור רבנן טפת יין אין לו וכו' דאמר ר' הונא לזין על שער שבשוך. ומפרשין רבנן מאי לזין על שער שבשוך סאה בסאה. משאלתות סי' מ"ג בשניו לשון קצת ובקצור. ורע מי מ"ש בה"ג: ומפרשין רבנן. הוא רזמו אל רב אחא בעל השאלתות יעוין שם.
- (84). שם: ומאן דמזבין ליה זבינתא לחבריה אסיר ליה לאטעווי ומזבין ליה טפי מן מאי דשויא וכו' דאי ר"מ בכולדו תנאו בטל. משאלתות סי' ק"צ כמעט אות באות.
- (85). הלכות רבית: והיבא דעבר ושקל מסקין דיני מן מוזפאנא ויהבין ליוזפא וכו' והני איתגרו בעיניהו. משאלתות סי' ק"ד. כמעט אות באות.
- (86). שם: ת"ר מלה ישראל מעותיו של נכרי וכו' וישראל בלא רבית. משאלתות סי' מ"ג כמעט אות באות.
- (87). שם: והיבא דבעי ישראל למוף מן חבריה וכו' ואומר תכלת הוא. משאלתות שם. כמעט אות באות.

- (88). הלכות נדוי: והיבא דמשמתין ליה בי דינא מחיוב למנהג נזיפתא כנפשיה
כאבל וכו' וכן אתה אומר במגורא ואבל. משאלתות ס' ל' כמעט אות באות.
- (89). שם: והיבא רחוא בחלמיה דקא משמתין ליה צריך בי עשרה דתנו
הלכתא דשרו ליה. ואפילו חוו ליה אשה או עבד או קטן בחלמיהו. אמר מר זוטרא
והוא דנמיר. אבות ומדות. אבל מתנו ולא תנו לא וצריך למטרח עד פרסה. וכו' דלמא
משרא דברים בטלים בעלמא הוא רחוא. משאלתות ס' כ"ט כמעט אות באות.
- (90). הלכות דיינין: בראשונה היה עושה ב"ד בטקום אחר ומבטלו וכו' אלמא
תרין נמי ב"ד מקרו למיטרא כשמואל. משאלתות ס' נ"ח כמעט אות באות.
- (91). הלכות שבועה: מאן דמשתבע לקוימי מלתא או לבטולי מלתא אסור ליה
למעבר על שבועתה וכו' אבל בסוכה ובלולב ובתפילין לא אתסר. משאלתות ס' ס"ט
כמעט אות באות.
- (92). שם: וכי מאחר דקרא איכא סברא למה לי וכו' ומשום הכי קמסיעינין
וקא פרכינין עלה דשבועה. משאלתות שם כמעט אות באות.
- (93). שם והיבא דמסורד כבי דינא וקא הדר, בתוך כדי דבור מצי הדר, ואחר
כדי דבור לא מצא הדר וכו' וכו' דמחסרון נוביאנא. משאלתות ס' ס"ח כמעט אות באות.
- (94). הלכות ע"ז: וא"ל בר ישראל דאנסין ליה גוים ואמרין ליה כפר במלתא
דשמא ופלה לע"ז ואי לא קמלנא לך. למסר נפשיה לקטלא ולא לפלה לע"ז וכו' מאי
מאי טעמא כיון דנזרה למעקרה למלתא הוי קדוש השם וקרינן ביה ולא תחללו את
שם קדשי וכו' אפילו ערקתא דמסאנא דאסורא דרבנן הוא ולא מנכרא מלתא. משאלתות
ס' מ"ב. כמעט אות באות. אולם דע כי בה"ל שם חסר לפני מלות: ולא מנכרא מלתא
הפירוש הכתוב בשאלתות שם על ערקתא דמסאנא כי בלעדיו הפירוש הלזה אין הבנה
כלל אל מלות: ולא מנכרא מלתא. יעו"ש הוטב ותגלה האמת.
- (95). הלכות יין נסך: אבל הני מאני דפחרא נינהו חדשים לא צריכין הטבלה
ישנים לא מפליטין דאשכחינן נבי חטאת וכו' והא כפא נמי צריך למשדוייה לנו דודא
ופלוטיה ודאי קערות וכו'. משאלתות ס' קל"ז כמעט אות באות.
- (96). הלכות כבוד: מיטר קאטרינן מאכיל ומשקה וכו' כיון דאמיד למעבד
צדקה וכו' כרבוי האומר משל אב וכן הלכה. משאלתות ס' נ"ח. כמעט אות באות.
אולם דע כי מ"ש בשאלתות שם כיון דאמר למיתן הוא ט"ס וצ"ל: כיון דאמר
למיתן כבה"ל הני"ל.
- (97). הלכות שחיטת חולין: והיבא דשחט ליה ואול לעלמא וכו' רוב מצויין
אצל שחיטה מומחין הם. משאלתות ס' קכ"ד כמעט אות באות.
- (98). שם: אימא אקשינהו לבהמה, והנבים נמי לקיש אימא ולכל נפש השרצת
על הארץ אלו הנבים וכו' למיטרא דדנים לא בעו שחיטה והנבים בתר דנים כתיב.
משאלתות שם כמעט אות באות.
- (99). שם: והלכתא כרב דאסור. ועוד מההוא תורא דאשחיתו וכו' ושני בני
אדם. משאלתות שם כמעט אות באות.
- (100). רוב הלכות דנים משאלתות ס' פ"ד כמעט אות באות.
- (101). הלכות חלב: ומנא דתרבא לא נהוג אסוריה אלא בכעירא וכו' וכו' דהא
אינו שורה. משאלתות ס' ס"ח כמעט אות באות.
- (102). הלכות דם: דאסיר למיכל כל דמא וכו' וחיה בכלל בהמה. משאלתות
ס' ס"ז שאלתא ב' כמעט אות באות.
- (103). שם: וכי אסיר דם האברין היבא דפריש וכו' חוטינן שביד אסור. משאלתות
שם כמעט אות באות.
- (104). כל הלכות אבר מן החי משאלתות ס' ו' כמעט אות באות.
- (105). הלכות כסוי הדם: מאן דשחט חיותא או עופא וכו' ומאן דשחט אוזין
ותרנגולין וכו' ואי שחוט טמאין וכו' והיבא דשחט ולא אישחיתו שפיר וכו' והיבא דקא

שחוט חיה או עוף ולאן אדעתא דאכילה שחטיה וכו' והוכח דאשתחוט שחטיה מעליתא ואיטריף פטור מלכסות. משאלתות סי' צ"א כמעט אות באות.

106). הלכות בכורות: בר ישראל דמיתליד ליה בוכרא בעאניה כי לית ביה

טום מחויב לאקדושיה קמי שמיא וכו' אע"ג דמיתליד ביה מומא לית ליה רשותא למשחטיה עד דמחוי ליה לחכם וכו' הלכה כר"מ בנורותיו וכו' הוי מבורר עצמו וכו' ואין רואין מומין ביו"ט וכו' אשתו כי גופו דמיא וכו' מ"ט כיון דהוא אכיל ליה הוה ליה כי בהן דלא מהימן וכו' וכו' בוצינא טב מקרא. משאלתות סי' מ"ד, כמעט אות באות. 107).

הלכות הספר: ואסיר לאשתעווי קמי ערסא דשכבא מילי וכו' כי מרחק ד' אמות שפיר דמי, והוכח דמקפיד דלא למספר וכו' שקלינן אוזיקא מיורשים דיליה וכו'. משאלתות סי' י"ד בקצור.

108). שם: מחייבין ישראל למיקם מן קמי חכם כי מאמי לארבע אמות דיליה וכו' רכוב כמהלך דמי. משאלתות סי' ק"א בקצור.

109). לפי עדות ספר אור זרוע (ח"א הלכות נדה ס"ס שמ"א). שברכת בתולים היתה כתובה לפנים בשאלתות דרב אחאי גאון לקח מסדר ספר ה"ג גם אותה ממנו והביאה בראש הלכות כתובות אשר בספר הזה.

(המשך יבא).

תשובה

בענין צלוחת דמוספא ביומא תנינא דחג הסכות.

מאת הר"ר אליעזר הויזדארף.

זו מדה שיש לפרש הכלל קודם פרט וע"כ נבאר תחלה סדר קריאת התורה איך היה בימי חכמי המשנה והגמרא, כי לאו דבר רק הוא, ואחרי כן נבוא לסדר התפלה ועל ידי כך יתברר הדבר אשר נחקר עליו.

סדר הקריאה בתורה ובנביא היה משונה בימי חכמינו ז"ל בענינים אלו:

א) תלמיד חכם קודם לכהן עם הארץ לקרוא ראשון.

מגלה דף כ"ב, רב קרי בכהנא שלא בפניו דשמואל לא עביר ליה כבוד.

ב) מימות עזרא נהגו שידא שם תורגמן מתרגם לעם מה שהקרא קורא בתורה

כדו שיבינו ענין הדברים.

הרמב"ם פי"ב מה' תפלה ה"י.

ג) כל אחד קורא לעצמו.

מגלה דף כ"א: תוס' ד"ה תנוא.

ד) הפותח בתורה מברך לפניו והחותם בקריאה מברך לאחריה.

משנה שם דף כ"א.

בתר הכי תיקנו רבנן דכולהו מברכו לפניו ולאחריו נזירה משום הנכנסין ומשום

היוצאין.

בגמרא שם.

ה) המפטיר בנביא הוא פורס על שמע והוא עובר לפני התיבה.

משנה שם דף כ"ד.

ו) אי המפטיר עולה למנין הקרואים מחלוקת אמוראים דלא איפשטא.

שם דף כ"ג.

ז) בימי התנאים היה המפטיר קורא בתורה בשבת גם כן מה שלא קראו

הראשונים.

תוס' שם ד"ה כיון.

ח) בימי החכמים לא היו אומרים קדיש בין אותו שקראו קודם המפטיר והמפטיר.

תוס' שם.

ט) לא מצינו סמך בתלמוד שיהי' מעמידים ספר תורה שני במיעודות לקרות בה בקרבנות היום.

תוס' שם דף ל': ד"ה ושאר, והרב ב"י ז"ל העתיק ענין זה בא"ח סוף סי' תפ"ח בשם הרא"ש והר"ן והמרדכי ודבריו התוס' לא העלה על שפתיו. והו' לשון הרא"ש ז"ל (פ"ד המגלה) תימה דבפסח ועצרת ובמים ראשונים ואחרונים של החי ובראש השנה ויה"כ אנו מוציאים שתי תורות וקורין אחת בקרבנות היום וזה אינו שנוי לא במשנה ולא בנמרא. דקדק הרב ז"ל בלשונו ולא הזכיר אלא המועדים ור"ה ויה"כ דאלו שבת ור"ח או שבת חנוכה נמרא ערוכה היא בפ"ד המגלה (דף כ"ט:): שמוציאין ב' או ג' ספרים כדי לקרות ענינו של ר"ח או של חנוכה. אבל במועדים שכל קריאת היום בענינא דיומא קא קשיא ליה שאנו מוציאים ס'ת שני לקרות בקרבנות היום והו' לא שנוי ולא במשנה ולא בנמרא. כתב הרב ב"י ז"ל בכסף למשנה (פי"ג מה' תפלה הי"ד) ויש בירושלמי מפתיר קורא במוספין.

והגני משיב על אחרון ראשון נפלאת היא ממנה איך רבותינו ז"ל שנו בדואה וד' העלים מהם משנה ערוכה תנן התם (יומא דף ס"ח:): בא לו כהן גדול לקרות עומד ומקבל וקורא אחרי מות ואך בעשור שבפרשת אמור אל הכהנים וגולל ספר תורה ומניחו בחיקו ואומר יותר ממה שקראתי לפניכם כתוב כאן, ובעשור שבחמש הפקודים ששם המוספין אמורים קורא על פה. ובסנין (שם דף ע"ג) פריך עלה ונייתי אחרינא ונקרי ומסקינן חד גברא בתרי ספרא איכא פגמא. שמע מינה תרתי חדא שהיו קורין בקרבנות היום חוץ ממה שקורין בענינא דיומא (אך בעשור ואחרי מות) ותו אי לאו חד גברי היו קורין בשני ספרים. והו' יסוד שלא תמוט שמועדות במשנה זו שקורין בקרבנות היום ביום הכפורים בזמן שהמקדש קיים ונקרב קרבן ד' כמועדו ככל חקותיו וככל משפטיו וק"ו הוא שבזמן שאין שם מקדש וקרבן שנשלמה פרים שפתינו ושנקרא קרבנות היום חוץ ממה שקורין ענינא דיומא. ולהעמיד ספר תורה שני אינו חיוב בכלל אלא בפרט לבר. דע שאין גוללין ספר תורה בצבור מפני כבוד צבור (יומא דף ע"ג) ואין מדליגין בתורה מענין לענין (שם ס"ט:): ובאותו ענין עצמו אין מדליגין אלא בכדי שלא יפסק התורגמן (שם). ועוד לא יקרא לתורגמן יותר מפסוק אחד (מגלה דף כ"ג:): והשתא כל שאפשר לגלול הספר באותו ענין בכדי שלא יפסק התורגמן גוללין ואין מוציאין אחרת משום פגמו של ראשון. ובאומנת יד ואפשר לגלול בשעור דכדי שלא יפסק התורגמן תליא מילתא, כל שלא אפשר מוציאין אחרת. ואחר שבטלו התורגמן לא היה שם שהות כלל לגלול ס'ת באותו ענין בשום דוכתא מאותו הזמן והלאה התקינו להעמיד בכל יום טוב תמיד ספר תורה שני לקרות בקרבנות היום. ואיתא במס' סופרים (פי"ג ה"ג) ר' יוסי היה מפקיד לרב עולא חזנא דכנישתא דבבלא כד היה קורא אוריתא תהא גלולה אחורי פרוכתא (טרם שמוציאין אותה מהיכל) וכד איגון תרתי תהא מוביל חדא ומייתי חדא, עד הויכא א"ר יוסי כגון פרשת יהודיע הכהן ע"כ. בלומר פירשת שקלים, ואי מפרשת להא עד הויכא אין צריכין להוציא ס'ת אחרת קאמר ר' יוסי מפרשת עד הויכא צריכין להוציא ס'ת אחרת קאמר ר' יוסי מפרשת שקלים הויכא שקורין אותה בפ' תרומה צריכין להוציא ס'ת שנייה. מיהו הויכא שקורין אותה באתה תצוה אי בכי תשא עצמו, לפי סדר פרשיות בימימה היה אפשר — ודאי שאין מוציאים אחרת.

אחרי שטבואר שמצינו משנה מפורשת להעמיד ס'ת שני במיעודות ור"ה ויה"כ לקרוא בקרבנות היום נשובה ונראה אם גם השנויים האחרים שכתבנו תחת אות א' עד אות ח' יקיימו ואחקור תחלה כהא דפלגנו אמוראי אי מפתיר עולה למנין שבעה (מגלה דף כ"ג). ויש לתמוה איך נפל מחלוקת בדבר זה והלא ענינו רואות ואזינו שומעות אם המפתיר הוא מן המנין, ועוד דלא איפשרי פלוגתתם ולא קאמר בתלמודא דידן מסייע למאן דאמר הכי ממנה הנהגו בימיחם. ואיך היה מנהגם בתעניות וביום כבוד מנחה ובתשעה באב שחרית, אי היה השלושי מפתיר הדיך יאמר הלא דאינו עולה ואי דרביעי הוא מפתיר הויכא יאמר אידך דעולה הא אין מוסיפין עליהם תנן. (שם כ"א.)

(ומהרש"א ז"ל הקשה כיוצא בזה ועליו השיב הרב קרבן נתנאל וירדן קשיא). ובסוגיא מיתתי הא דעולא (ע' מס' סופרים פ"א ה"ג) מפני מה המפטיר בנביא צריך שיקרא בתורה תחלה מפני כבוד תורה (דברי רש"י ז"ל קשים להולמס) ותימה איך סלקא דעתין שהמפטיר בנביא לא יקרא בתורה תחלה עד שהוצרך לתת טעם משום כבוד תורה והרי קריאת התורה היא עקרית וחיוב וחד מן הקוראים בתורה קורא גם בנביא, ולעולא איפכא היא שהמפטיר בנביא הוא העיקר ולקרות בתורה לא אמרו אלא משום כבוד תורה. ובסוגיא דהתם (דף כ"א) והאידנא דכולהו מברכי לפניה ולאחריה היינו טעמא דתקינן רבנן נזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין יש להקשות ומי ליכא נכנסין ויוצאין קמי הכי ולא חש להו. ועוד דכולהו מידע הוה ידעי שאין מברך לפניו כי אם הפותח בתורה ואינו מברך לאחריה כי אם החותם.

יראה לי שאותה תקנה דכולהו מברכי לפניה ולאחריה היא מקבת בור ממנה הוצבו כל שאר השינויים והיא היסוד אשר עליו נשען הכול. ולפי דעתי כך היה סדר הדברים כאשר קראו לר' עקיבא ולא רצה לעלות לפי שלא סידר הפרשה תחלה ודרוש מקרא או ראה ויספרה הבינה וגם חקרה שהקרא הפרשה צריך לסדר אותה תחלה פעמים ושלש (ט"א"ח סקל"ט בשם מדרש תנחומא פ' יתרו ורבה פ' כי תשא) לא היה תו אפשר לקיים המנהג הראשון שכל אחד קורא לעצמו אם ר' עקיבא לא סידר הפרשה מי יבוא אחרי המלך לפיכך הנהינו שיהיה חונא דכנישתא מקרא לכל אחד ואחד. והיו היה השנוי הראשון שהיה אחד מקרא לכולם ולא כל אחד קורא לעצמו. ומחמת שנוי זה הוצרכו לתקן דכולהו מברכי לפניה ולאחריה. וקראו זה תקנתא משום ברכה שאינה צריכה והם אמרו והם אמרו, אבל שיקרא חונא דכנישתא לא היה תקנתא אלא מנהג דמה בכך יקרא מי שיקרא והוצרכו לתקן שיברך כל אחד לפניו ולאחריה, כי אחרי שחונא דכנישתא מקרא לכולם היה הנקרא קרב לתורה ואם לא היה פותח או חותם היה קרב ושומע ולא עשה דבר לא בריך ולא קרו ולא היה העם יודעים ממנו מאומה לא שמעו מפיו לא קריאה ולא ברכה ולא היה ידעי אי קראו חמשא או שתא או שבקא, כשקרא כל אחד לעצמו שמעו העם מפיו הקריאה והיו יודעים מספר הקוראים אבל משחון הכנסת היה מקרא לכולם לא ידעו שום דבר. ומשום הכי הוצרכו לתקן שיהיה כל אחד מברך לפניו ולאחריה והיינו טעמא דתקין רבנן נזירה משום הנכנסין ומשום היוצאין, שראוין שנקרא אחד לתורה ולא שומעין ממנה דבר לא קרא ולא מברך ולא ידעו מאומה מספר הקוראים וכיוצא בזה, נכנסין ויוצאין מקמי הכי נמי היה אלא שאלו היו שומעין את הנקרא לתורה קורא הפרשה בקול רם (ב"י א"ח סקל"ט) בנינו חסרה והיה ידעי על ידי כך מספר הקוראים ויודעים היו שאין מברך כי אם הפותח והחותם לנכנסין ויוצאין אחרי שהיה החון מקרא לכל אחד ואחד הוא דחיישינן ומשום דידעו הוצרכו לתקן שיברכי כוליהו לפניו ולאחריה. ודע ששתיקת המשנה והגמרא ממנהג מי שקרא מוכח להריא שזהו שקרא חונא דכנישתא לכל אחד ואחד היה מנהג ישן וכן משמע במס' סופרים הא דר' יוסי הוה מספיד לר' עולה חונא דכנישתא (פ"א ה"ג) וכן הא שקורין כ"ב פסוקים בנביא אחד לחון הבגסת (שם פ"ד ה"א).

יראה לי עוד שאחרי שהתקינו שכל אחד מברך לפניו ולאחריה באותו הזמן הנהינו לומר קדיש בין הקוראים להמפטיר. קודם התקנה כשהיה האחרון החותם בלבד מברך לאחריה היה שם הפסק ניכר בין המפטיר בנביא לשאר הקוראים על ידי ברכה אחרונה, וידעו העם מי קורא בתורה בלבד ומי קורא גם בנביא שהמפטיר היה פורס על שמע ועובר לפני התיבה, וידעו העם על ידי ברכה שלאחריה שעד כאן דברי תורה מבאין ואילך דברי נביא, וידעו באיזה ימים מפטירים בנביא ומתי אין מפטירין. בתר התקנה שכל אחד מברך לפניו ולאחריה לא היה שם הפסק ניכר בין דברי תורה לדברי נביא ולא היה יודעי באיזה ימים מפטירים בנביא ולא הוה ידעי מי קורא גם בנביא שחונא דכנישתא העובר לפני התיבה מסתמא היה מפטיר והוא היה מקרא גם כן בתורה לפיכך תיכף בתר אותה תקנה שכל אחד מברך לפניו ולאחריה הוצרכו להעמיד את הקדיש בדי להפסיק ולחלק בין דברי תורה לדברי נביא ובמס' סופרים (פ' כ"א ה"ו)

איתא אין לך קריאה שיטעון קדיש עד שיחזיר אלא של שבת בלבד מפני המפסיד
בנביא (כצ"ל) ואין אומרים קדיש לא בר"ה ולא בתעניות ולא בשני וחמישי ולא בחולו
של מועד ולא בח' ימי חנוכה ולא בפורים עד שמחזירים ס"ת למקומו ע"כ ומי"ט
שתק מפני שקורין בכ' ספרים מכל מקום מוכח להדיא שאין הקדיש בא אלא מפני
המפסיד ולהפסיק בינו לשל תורה. והא דלא נזכר קדיש זה בגמרא שאר קדישים ומנהגים
גם כן לא הוזכרו.

קדיש זה שאמרנו לא היה אפשר להעמידו אלא שאנו אומרים אותה. דאלו לאמרו
אחר שקראו חמשה ביו"ט או ששה ביו"כ או שבעה בשבתא בטרם שהאחרון הנקרא
קורא בנביא אי אפשר גזירה משום הנכנסים ששומעין את זה קורא בנביא ולא שמעו
אותו קורא בתורה תחלה יאמרו שהקריאה בנביא עיקר וסני. והוה מאמר עולא מפני מה
המפסיד בנביא צריך שיקרא בתורה תחלה כלומר תחלה ותיכף להפסיד ולא יפסיקו
ע"י קדיש משום כבוד תורה שלא יאמרו הנכנסין שהקריאה בנביא סני. ולא סלקא
דעתין שלא יקרא המפסיד בנביא תחלה בתורה כלל וכלל אלא שיקרא בתורה תיכף
לקריאתו בנביא הוא דקאמר עולא טעמיה. ולומר את הקדיש קודם שיקרא אותו שהוא
מפסיד בנביא את הפרשה בתורה כגון ביו"ט בתר ארבעה קרואים ובשבת בתר ו'
קרואים אי אפשר גזירה משום היוצאים כסבורין שאין קוראים אלא ארבעה ביו"ט או
ששה בשבת כששומעין את הקדיש לא נשאר כי אם לקרות תחלה כל מספר הקרואים
ביו"ט חמשה ביו"כ ששה בשבת שבעה ולומר אז את הקדיש ולקרוא למפסיד או
מלתא חרתא או מילתא שקראו הראשונים כבר מילתא חרתא קורין ביו"ט בר"ה
וביו"כ והיינו במוספי דיומא ובשבת בלבד שונין וקוראין למפסיד מה שקראו כבר ור"ה
דמצוי למיקריה ליה גם בשבת מילתא שלא קראו הראשונים אלא שלא נהגו בכך.
והשתא מתפרש לן מחלוקת רב הונא ור' ירמיה בר אבא אי מפסיד עולה למנין
שבעה. בתעניות במנחה וביום כפור ובתשעה באב שחרית כולי עלמא מודה שהמפסיד
עולה למנין דאטו משום שהוא קורא גם בנביא גריעה קדושתו אדרבא עדיפא קדושתו
שהרי המפסיד בנביא הוא פורס על שמע והוא עובר לפני התיבה. וכן ביו"ט ור"ה ויה"כ
כולי עלמא מודה שהמפסיד עולה למנין כיון שהוא קורא מילתא חרתא, כי פליגי הויכא
שהמפסיד שונה וקורא מה שקראו הראשונים כגון בשבת, ודוקא לענין שבעה דשבתא קא
מיבעי ובשבת בלבד פליגי ולפיכך קאמר מפסיד מהו שיעלה למנין שבעה. מאן דאמר
עולה למנין שבעה דהא קרי ומה לי אם קרי מילתא חרתא או קרי מה שנקרא כבר הא קרי.
ומאן דאמר אינו עולה למנין שבעה כדעולא דאמר מפני מה המפסיד צריך שיקרא בתורה
תחלה ותיכף להפסיד. ומה שהקשו התוס' ז"ל אדרבא היה לו לומר כיון דאין קורא
אלא מה שקראו הראשונים כנגדו לא בעינן — היא היא כיון שאינו קורא בתורה
מילתא חרתא אלא מה שקראו הראשונים ומפני כבוד תורה הוא קורא למנינא לא סליק.
ולא איפליגי כי אם בשבת ולא איפליגי כי אם הויכא שהמפסיד קורא מה שקראו
הראשונים. אבל ביו"ט ור"ה ויה"כ כולו מודי דעולה הוא דקורין למפסיד ביו"ט אחר
חמשה וביה"כ אחר ששה הא מוסיפין עליהם תנן (מנלה דף כ"א) ואכולהו קאי ומיהת
אם לא קראו ביו"ט כי אם ארבעה ומפסיד וביה"כ חמשה ומפסיד ודאי דיצאו בכך
דמפסיד עולה, אבל כשלא קראו בשבת כי אם ששה ומפסיד ומפסיד לא קרא בתורה
אלא מה שקראו כבר. בהא פליגי למאן דאמר עולה דרי כאן שבעה למאן דאמר אינו
עולה ואין פוחתין מהם תנן (שם) לא יצאו בכך. ובמס' סופרים (פ"ד ה"א) איתא
וכן אתה אומר בכ"ב פסוקים בנביא כ"א כנגד ד' קרואים ואחד כנגד חזן הכנסת
ע"כ ונראה כיון שהמפסיד הוא פורס על שמע והוא עובר לפני התיבה המפסיד הוא חזן
הכנסת והוא קורא ושונה מה שקראו הראשונים לא התקינו כנגדו כי אם פסוק אחד.
כתב הטור בא"ח (סוף ס' תרפ"ה) במקום שהמפסיד עולה למנין שבעה וכו'
ובמקום שאין המפסיד עולה למנין שבעה וכו' ולא הוה ידעינן שמהנה מקומות הוא אי
מפסיד עולה או לאו.

כתב ב"י א"ח (ס' רפ"ב) בשם הר"י ישעיה ז"ל מה שנהגו שהמפסיד קורא

המוספין ומפסיק בקדיש בין קריאת התורה לקריאת המפטיר שקריאת המוספין אינה חובה שהרי אינה נזכרת בתלמוד ואינו אלא תקון הגאונים וכו' ונהפוך הוא כמו שבארנו.

עתה הראיתי לדעת כי תקון שיברך כל אחד לפניו ולאחריה הוא יסוד להשנויים תחת אות נ' ו' ה' ואפשר לומר שגם השנויים תחת אות א' וב' נתבטלו בהמשך תקנה שיברך כל אחד לפניו ולאחריה כי אפשר שבתר שהנהיגו שיקרא חונא דכנישתא לכל אחד ואחד קדים ג' כהן עם הארץ לתלמירי חכם לקרוא ראשון כיון שאין כל אחד קורא לעצמו אלא מברך בלבד הכל שוים בשלומא תחלה היכא שכל אחד קרא לעצמו היו מקפידים שיקראו ת"ח אנשים חכמים ונבונים יודעים לקרות בתר הכי לא אוכפת לן. ואינו מכריע אם ענין זה היה הגורם הראשון לשנות המנהגים על הדרך זה. רבו אותן שלא היו יודעים לקרות ומתוכם היה כהן עם הארץ קדים והקדים גם לת"ח. כיון שראה ר' עקיבא נזם והב באף חזיר החזיר תורה ליושנה עשה מעשה ולא עלה לקרות מפני שלא הסדיר הפרשה באותה שעה הנהיגו שיהיה חונא דכנישתא מקרא לכל אחד ואחד. מסתמא היה חונא דכנישתא מתורגמן בעת שכל אחד קורא לעצמו. אחר כך נעשה חונא דכנישתא קורא ולא היה יכול לתרגם תו ומאו והלאה נהגו במקצת מקומות שלא לתרגם עוד.

והא דתנן המפטיר בנביא הוא פורס על שמע והוא עובר לפני התיבה והשמיטו הפוסקים הילכתא זו משו שכבר מימי קדם נתפשט המנהג על פי משנה זו שחזן הכנסת היה מקרא לכל אחד ואחד ומסתמא הוא קרא בתורה והוא קרא בנביא. ובספ' סופרים איתא (פי"ד ה"ח) באיזה שמע אמרו בשמע של ספר תורה היכי פתח אשרי וישבי ביתך ואחר כך עומד המפטיר (מי שניודמן להפטיר) ואומר אין כמוך וכו' מיד נכנס (להיכל) המפטיר ואוחז את התורה ואומר שמע ישראל פסוק ראשון בנעיסה ואף העם עונין אחריו וחזר ואומר אחד אלקינו וכו' והמפטיר נותנו לחזן הכנסת ויש אומרים פורס את שמע שיאמר יוצר אור וקדיש וטעם לדבר על הברכה שמברך על התורה ועל העבודה ע"כ כלומר וכיון שהוא מברך על העבודה מוטב שיעשה גם הוא את העבודה והמאמר כולו נכבד. והא דאמר התם (ה"ג) וחזר וכופל ועונין אותו פעמים ג' שהם ז"ל היו מוציאין שני ספרים בשתי פעמים כדמוכח שם (פי"א ה"ג) תהא מוביל חדא ומייתיה חדא ולפיכך כפלו שמע ישראל.

ובמשנה דסוף פי"ד דמגלה (דף ל') תנן סדר הקריאה. וכתב רש"י ז"ל ומה דמשייר בסתניתין תנא בבדייתא. ורב הוא דשייר תנא דבמשנה לא תנן כי אם בספח קורין בפ' מועדות של ת"כ וביוסא קמא דיום טוב איירי ושביק תנא מה שקורין ביום טוב שביעי. וכן לא תנן אלא מה שקראין ביו"ט הראשון של חג ושביק מה קורין ביו"ט שמיני של חג. והוא פלא. ובבדייתא (שם) תניא ושאר ימות הפסח מלקט וקורא מענינו של פסח, ומשאר כל ימות חג הסכות תנן בסתניתין שקורין בקרבנות הח'. וקשיא ל' למה בימי חול המועד של סכות לא מלקט וקורא מענינא של חג כגון בכנסא (שמות כ"ב כ"ד) שהוא מענינו של חג דכתיב התם חג הקציר בכורי מעשיך (שם כ"ג ט"ז) וכגון פסל (שם ל"ד א') דאית ביה וחג האסיף תקופת השנה (שם כ"ב) וכיוצא בזה.

(המשך יבא.)

הערות אחרות.

א) בבית תלמוד שנה ב' מחברת ג' צד 84 סי' ב' העיר ירידי תרה"ח מודהי רייפמאן, להפליא על הרברים המובאים במדרשי רבה בשם רבנן, ובספרים אחרים אך בשם מאמר בני אדם, אני אציין לו זה הפלא גם ממדרש לגמרא. עיי' במדר' פי"ט סי' ל"ג "משל הדיומ" אומר נתת פת לתינוק הוריע לאמו, ובשבת " ע"ב הוא מאמר רשב"ג, ובשהשיר פי"ד סי' ב' הדיא הוא דאמרין "ברייתא" א"י לא

לקת במוי דמבולא, והנה בוכחים ק"ג א' היא פלוגתא דתנאי, ע"ש, ועיי' שהש"ר פ"ב סי' ז' "מתלא" אמר פסחא בביתא והלילא מתברא אברויאה, ובפסחים דפ"ה ב' הוא מימרא דרב משום ר' חייא, ואמנם נקל למצא פתרון בזה, והוא כי אשר בא בגמ' המשל בפי תנא או אמורא, אין הכוונה שהוא אמרו, רק מזכיר בזה את המשל הידוע והמפורסם, ואין צורך להזכיר כי הוא משל בפי הבריות, אחר כי הרבר מפורסם למשל הבריות, וראה כי כן הוא, עיי' שהש"ר פ"ו פסוק אל גנת אנוז, א"ר לוי מתלא אמר תרעא דלא פתיה למצוותא יהי פתיה לאסיא, ובפסיקתא רבתי פ"יא סי' ב' א"ר לוי הפתח שאינו פתוח למצוה פתוח לרופא, והשמיט מלת "מתלא" כי אין צורך להודיעהו כי נודע הוא:

(ב) ע"ד הפלשים שבארץ כוש שחוקרים רבים יאמינו כי ממי יהודה יצאו יש לי להעיר כי יש לשער שהם מגזע הכותיים כי מסופר עליהם [עיי' מגיד משנה שנה ב' גליון 18 צד 72] שאינם שותים מים מנארות של עור כי כל כלי עור מא הוא להם, והנה באסתר רבה פ"ב סי' י"ג, והשתיה כרת, כאלין כותאי דלא שאתן חמרא דזיקין אייתי להון חמרא דקוליה, ופי' מ"כ אינם שותים יין המונח ומשתמר בזיקים במדות [צ"ל בנארות, כי ין תרגום נאד וחמת, עיי' ערוך] והביא להם יין המונח ומשתמר בקולתה מין כלי וכו' והם כרים של חרס.

אפרים זילבער.

בקרת ספרים

Die Sprüche der Väter ein ethischer Mischna-Traktat mit
 kurzer Einleitung, Anmerkungen und einem Wortregister von Dr. Herm.
 L. Straß zc. zc. Karlsruhe und Leipzig G. Neuther.

מראה נחמדה היא ומשיבת נפש אם נראה כי דוברים בלכותם מאחינו המשיחיים אם הם חכמים באמת לא ימנעו הטוב מספרותנו התלמודית מהגיד עליה ישרה מלבשר צדק בקהל רב מתומתה וחכמתה, ולא יפנו אל דברת מגידה ומגניה אשר מודון ודוע לבב ויותר מחסרון דעת ישימו אותה לשמצה בנוים, ותדו אחרית אלה כי העירו ועוררו את השנאה וקנאת הדת בלב ההמון להתגולל ולהתנפל עלינו בעלילות שקר. מראה כזאת היתה לנגד עינינו בפתחנו זה הספר וראינו איך בשקידה רבה, בחכמה יתרה ובאהבת לב אל הספרות התלמודית עשה המחבר את מעשהו ונאמר לו בפה מלא תשואות חן חן לך צלח ורכב על דבר אמת וענוה צדק.

ראשית דברו הוא מבוא קצר אשר בו ידבר בחכמה: משבח המסכתא הזאת ויקרת עניניה המושכלים ומרוב התועלויות אשר תשפות לתלמידים אשר יתנו לבם לדרוש ולתור בספרות הזאת. ומן הסבות השונות אשר הגיעוהו להוציאה לאור עם הערותיו, והמחבר מודיע נאמנה מיד בתחלת דבריו כי אין כונתו בהערותיו לתת פירוש שלם לכל הצדדים, כי אם חפצו לרוב ביאור המלות והדברים והלשונות, ולהעיר על הנסיוות בהוראתם מן ההוראה שיש להם בלשון כתבי הקדש. וידבר בקצרה על שם המסכתא ותוכן עניניה בכלל. על חלוקתה, מסדרתה, ועל הוצאותיה ומפרשיה.

אם גם יאמר המחבר בפירוש כי לא ירצה לתת פירוש שלם וכל כונתו רק ביאור מלות והדברים ולהיות מורה דרך לתלמידים בכל זאת נודה כי טובתו גם על המבינים כי כמה וכמה מהערותיו פורשות לפעמים אור בהיר על מאמר מן המאמרים, והוא לתועלת גם לחכמים רבים הבקאים בחכמת התלמוד. ואחת היא לנו אם מלבו חדש הדברים או אם נשען על מה שאמרו אחרים שקדמוהו הלא על כל פנים לו התפארת והוכות להוציא לאור כמה תעלויות חכמה המונעות בביאור המשניות של המסכתא הזאת אשר היו מונחות בקרן וזית באיזה סתב עתי ולא היו ידועות כי אם למתי מעט מן הקוראים וספח אותן אל הערותיו וזכה בהן את דרביים.

ועתה אציגה לפני הקורא קצת פירושים מפירושי אשר ביהוד ראוי לשום עין עליהם. בפרק א' משנה ה' על אמרם ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו אמרו ק"ו באשת חברו מכאן אמרו כל המרבה שיחה עם האשה וכו' אמר המחבר בהערה סי' g שפירוש הדבור, מכאן אמרו" במקום הזה אינו כפירושו במקומות אחרים, שבמקומות אחרים פירושו: מן האמור לפני זה הוציאו חכמים כך וכך ופה פירושו דוגמת זה (demgemäas) אמרו גם חכמים במקום אחר. וכונתו מבארת שבשאר מקומות המאמר שנאמר עליו, מכאן אמרו" מאחר למאמר הקדום שהוציאוהו ממנו אבל כאן מוכח שהמאמר שנאמר עליו: מכאן אמרו, קדום למאמר הקדום ולאמרו, כי כל זה המאמר כל המרבה שיחה עם האשה עד סופו הוא מספר בן סירא פ"ט ט' כמו שהעיר המחבר בהערה סי' h, והוא קדום ליוסי בן יוחנן בעל המאמר הקדום על בן בהכרח שאין לפרש, מכאן אמרו" שרצונו לאמר שממאמרו של יוסי בן יוחנן הוציא בן סירא מאמרו. והדברים ראויים למי שאמרם — שם משנה י"ד פירש שהמאמר: ואם לא עכשו אימתי ימצא דוגמתו במאמר אחר המיוחס להלל והוא אל תאמר כשאפנה אשנה שמא לא תפנה. פירוש יפה הוא, ובספרי דור דור ודורשיו ח"א צד 161 העירותי עליו ושנינו לדבר אחד נתכווננו — פ"ג מ"ב: שנאמר ובמושב לצים לא ישב. העיר המחבר יפה בהערה סי' q, על דרך בעלי התלמוד כשמביאים ראיה מן הכתוב שאינם מעתיקים כלו כצורתו כי אם איזה דבורים וסומכים על הקורא שישלים מעצמו הראיה ויוסיק ברעיונו הדברים הצריכים לה. ואף כאן תשלום הראיה הוא מן הפסוק השני כי אם בתורת ה' חפצו. וכבר נרמז על זה בפירוש המשנה לדרמב"ם.

עתה הגה באתי להעיר את החכם על קצת דברים בהערותיו אשר נפלאו ממני. בפ"א מ"א: ועשו סיג לתורה מפרש בהערה סי' l, בפשיטות שהבונה על נזירות חכמים שזוהו לעשות סיג כדו שימנעו מן העברות. ומצורת דבריו נראה שתפס לשון הרמב"ם ונמשך אחריו שכדבריו ממש כתב הרמב"ם אשר ירחיקו את האדם מן העברות. אבל רוב המפרשים לא פירשו כן ובלי ספק מראותם שבאבות דרבי נתן פ"א לא פירש כן אלא סי' עשה סיג לדברך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדבריו וכו' ואף נביאים וחכמים וכתובים כלם עשו סיג לדבריהם ושם בפ"ב איזה סיג שעשו חכמים לדבריהם שחכמים אומרים קריאת שמע של ערבית עד חצות ורבן גמליאל אומר עד קרות הגבר וכו' הרי מדבצעת אלה הדברים מבואר שלדעת בעל אבות דר"ג מאמרם עשו סיג לתורה אינו מבין על סיג חכמים. ואף שלפי המכילתא בא פ"ו אפשר לקיים פירוש הרמב"ם ששם אמרו: ומפני מה אמרו עד חצות כדי להרחיק אדם מן העברה ולעשות סיג לתורה ולקיים דברי אנשי כנסת הגדולה שהיו אומרים הוו מתונים בדין . . . ועשו סיג לתורה הרי שעשית סיג להרחיק מן העברה הוא קיום דברי אנשי כנה"ג מכל מקום מבואר שדברי המכילתא מפורשים יפה אף לפי פירושו של בעל אבות דר"ג. ועל כל פנים אין מן הדין לתפוס הפירוש הזה כל כך בפשיטות כאלו הוא מוסכם לכל. — שם מ"ב בהערה סי' a, ובאר המחבר נגד דעת האומרים ששמעון הצדיק משיירו כנה"ג היה שמעון הצדיק השני והחליט שהוא הראשון שירק או יצדק לאמר עליו משיירו. ומכל ההודעות הקדומות על דבר הכנה"ג מבואר שלא נמשכו ימיה יותר ממאה שנה ואחרי שלפי דעת התלמוד (ע"ו ט'). מלכות פרס בפני הבית ל"ד שנה אם כן יעלה החשבון כהונן ששמעון הצדיק הראשון שחי ג' מאות שנה קודם החשבון הנהוג היה משיירו כנה"ג. והנה אין המקום להאריך בדבר הגדול הזה רק אעיר על דבר אחד שלפי הדעה הזאת שזה שמעון הצדיק הראשון שחי ג' מאות קודם החשבון הנהוג איך יצדק לאמר שאנטיגונוס איש שכה קבל ממנו ויוסי בן יעזר קבל מאנטיגונוס והלא בן יוסי בן יעזר לשמעון הצדיק כמאה וחמשים שנה? ואמנם כבר אמרנו שצד לנו המקום הזה להאריך בפרט אחרי שכבר בררנו דעתנו בענין זה בחבורנו דור דור ודורשיו ח"א צד 83, 84, 94, 100, 101 עיין שם — שם בהערה סי' g, עבודה הוא עבודת הקרבנות. מן הזמן של אחר החרבן משתמשים במלת, עבודה" גם על התפלה. כעת עתה לא גרע לי אף מקום אחד בתלמודים שתקרא התפלה בשם, עבודה" סתם, רק ידעתי

ממדרשם שדרשו ולעברו בכל לבבכם איזו עבודה שהיא בלב הוי אומר זו תפלה (תענית ב.) וכן הוא בירושלמי ברכות פ"ד ה"א ובספרי פ' עקב פי"מ"א ובבבא קמא (צב:) דרש אחד מן האמוראים המאוחרים ועברתם את ה' אלהיכם זו ק"ש ותפלה, אבל שיאמר "עבודה" סתם על התפלה כדרך שאומרים על עבודת הקרבנות לא מצאתי בשום מקום בתלמוד.

פרק ב' משנה י"ג אל תעש תפלתך קבע אלא רחמים ותחנונים. ומביא המחבר גי' יש ספרים: אלא תחנונים. ולפי גירסתנו צריכים להוסיף מלת "תפלת" על מלת "רחמים" ואין צורך כי מצאנו מלת רחמים בהוראת: תפלת רחמים. כמו אפילו חרב חדה מונחת על צוארו של אדם אל ימנע עצמו מן הרחמים (ברכות י'). שענינו כמו תפלת רחמים. וכן: מה תקנתן ותברו ברחמים (תענית ז:.) ובהרבה מקומות בתלמוד מצאנו: יבקש רחמים, בקש רחמים, מבקשים רחמים, והכל הולך אל מקום אחד. אמנם גי' הספרים שגרמו, אלא התחנונים יש להם סמיכה באבות דר"ג סוף פרק י"ג.

פרק ג' משנה ב' מנין אפילו אחד שיושב ועוסק בתורה שהקב"ה קובע לו שכר שנאמר יושב בדרך וירם כי נטל עליו וכתב החכם המחבר בהערותיו סי' א, לפעמים נדרש הכתוב מבלי שיקפידו על החבור שיש לו עם הכתובים שלפניו ושלאחוריו וכונתו שלפי הבור הכתוב אין ראיה מכתוב זה על דחיית העוסק בתורה. והן אמת שלפעמים דורשים הכתוב מבלי להשיגה על החבור. אבל במקום הזה אינו כן ותדיר להפך שרק לפי חבורו עם הכתוב שלפניו יצדק מדרשו. רק שצריכים אנו להשיגה על הפירושים הרגילים אצלם לא כפי מה שפרשום הפשטנים. ועתה זה הוא כונתם במדרש הזה. שבכתוב שלפניו זה נאמר: טוב לנבר כי ישא עול בנעוריו, והפירוש הרגיל אצלם בפסוק זה הוא: טוב לנבר כי ישא עול בנעוריו עול תורה ואחרי שמדבר מעולה של תורה על כן דרש הכתוב שלאחריו בחבור אל שלפניו על התורה שאפילו יושב בדרך יקבל שכרו. שם משנה י"א והמבזה את המועדות, ובהערות סי' י, ק"ה בבנין פגעל לא נמצא במקרא. אבל נמצא ביוני שהוא שם הגזר מן הפעל.

פרק ד' משנה ט': רבי יונתן אומר. ובהערה סי' O, אין זה ר' יונתן הגזר לרוב עם ר' יאשיה שהוא מתלמידי ר' ישמעאל, כי שניהם לא נמצאו במשנה. ואמנם זאת ההוכחה איננו מבין. שנוכח שאין זה אותו ר' יונתן חברו של ר' יאשיה כי שניהם לא נמצאו במשנה ועל כן הוא ר' יונתן אחר, ועדיין השאלה קיימת איזה ר' יונתן שהרי שם ר' יונתן לא נמצא במשנה בשום ענין? ועוד יש לתמוה מה ראיה היא זו שעל כן אין זה ר' יונתן הגדוע יען כי לא מצאנוהו במשנה אחרת והלא כמה וכמה תנאים נזכרים במסכת אבות ואין זכר להם במשנה שבמסכת אחרות. כמו שמעון הצדיק, אנטונינוס איש סוכה, ר' שמעון בן נתנאל, ר' אלעזר בן ערך, ר' אליעזר המודעי ר' יהודה בן תימא, רבי יעקב, ר' נמליאל בר' יהודה הנשיא ור' אלעזר הקפר ועוד אחרים ועל כן לא ידעתי כונת החכם המחבר בהערה זו. — בהערה סי' M, ר' ינאי הוא אמרא בדור הראשון של האמוראים, ואינו מוכרח כי יש ר' ינאי תנא אביו של ר' דוסתאי הגזר למעלה פי"ג מ"ח.

פרק ה' משנה ו' הערה סי' O, בין השמשות (im Zwiellicht) ובלשון מקרא "בין הערבים", ואינו כן כי בין הערבים שבמקרא אינו מכון על בין השמשות. כי בין השמשות של התלמוד לכל הדעות אינו מכון כי אם על זמן קצר מאד קודם הלילה. ושלוש דעות בדבר ר' יהודה הושב בין השמשות משתשקע החמה כל זמן שפני מזרח מאדימים יום הכספה התחתון ולא הכספה העליון בין השמשות. ור' נחמיה נתן שיעור משתשקע החמה כדי שיהלך אדם חצי מיל (שהוא כדי הלך אלק אמה) ולרעת ר' יוסי שיעורו כהרף עין זה נכנס וזה יוצא (עיי' כל זה במס' שבת לד: ובירושלמי ברכות פ"א ה"א) ועתה לכל הדעות לא נמשך שיעור בין השמשות אף כחצי שעה. ואמנם בין הערבים של הכתוב הוא אריך הרבה יותר מזה והענין והכתוב מוכיחים כן כי בשחיטת הפסח (בא י"ב ו') כתוב ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים, ואם בין הערבים הזה מכון על בין השמשות יקשה מאד שתצוה התורה לעשות דבר

שאי אפשר לעשותו בטבע כי אי אפשר שכל ישראל ישחטו הפסח במשך זמן של בין השמשות ויצלו אותו צלי אש למען יוכלו לאכלו בערב אבל אמת הדבר כי בין השמשות ודאי הוא בכלל בין הערבים אבל אין בין הערבים בין השמשות ולא יותר. במערכת מלים שבסוף הספר ראיתי להעיר כי יש במספר המלים ההוא מלות אשר נמצא שמושם גם במקרא כבמשנה כמו: אלו נמצא בשני מקומות בקהלת פעם אחת ביו"ד אחר הא"ף ופעם אחת בלא יו"ד (קהלת ד' ו' ושם ו' ו') בשול דונמתו: הבשילו אשכלותיה ענבים (בראשית מ' ו') והבשילו מוסב על ענבים, מלת הוה תמורת הוה נמצא כמה פעמים במקרא. חבר נמצא כמה פעמים כהוראתו במשנה כמו חבר אני לכל אשר ידאוך (תהלים קי"ט ס"ג) כי אם יפלו האחד יקים את חברו ורבים ככה. וכן יביא כמה וכמה מלות שנמצאו גם במקרא כהוראתן כאן במשנה ומפני שלא אוכל להאמין על חכם גדול כהמחבר שהיה כל זה נעלם ממנו על כן אני תולה המשנה בי שלא השנתי כונתו שכונן בה במערכת מלים הזאת.

והיה אם ימצא אחד מן הדברים שהעירוני חן בעיני המחבר ואגרום כי ישם עליהם לב בהוצאה שניה ישמח לבי גם אני והיה זה שכרי, ואמנם גם לא אחדל מלתת להחכם המחבר תורתני על השתדלותו להגדיל ספרות התלמודית ולהאדירה ולהראות נגד בני עמו כי זה התלמוד אשר רבים מצריו בוים דבריו ויתנו אותו לשמחה כי יוכל בקרבנו תורות ודעות אשר כל מנדיו ומלשיניו עוד הרבה מוסר וחכמה ומדות יוכלו ללמוד מהן.

א. ה. ווייס.

ספר סדר הדורות.

קורא הדורות מראש ימות קדם . . . כל השנים וכל הענינים, כל הדורות והקורות, קורות העולם בכלל וקורות עם בני ישראל בפרט, כל המחברים וכל הספרים לכלם בשמות יקרא וכו'. מאת רבנו יחיאל ז"ל בן רבנו שלמה היילפרין ז"ל אב"ד דק"ק מינסק, ועתה יצא לאור מסודר מחדש בסדרים נכונים ותוקנים מאתי נפתלי בהנאו מו"ה אברהם נ"ע משכ"ל לאיתן ממנסק.

(ווארשא בדפוס ר' יצחק גאלרמאן נ"י משנת תרל"ח ער תרכ"ב).

זה שנה כאשר הגיע לידנו החלק הראשון מההוצאה החדשה הזאת מספר סדר הדורות דברנו בקצרה (בית תלמוד שנה שניה צד 32) על אודותיה, או אמרנו כי "כערך שנקרא תנ"ך על כל המוציאים לאור הראשונים אשר חבלו מעשה ידי המחבר כערך הזה נקרא להמוציאו לאור הזה מחדש: אומן יקרא ושכר הרבה יקח על אשר חמל על הספר הזה והביא לו קרבן משוב זמנו וכחו לזכות בו את הרבים". המשפט הזה נצדק לנו עוד יותר עתה אחרי הגיע אלינו הספר בשלמות כליל בהדרו והוא נחלק לשלושה ספרים או חלקים. החלק הראשון הוא סדר ימות עולם עד המאה הרביעית לאלף הששי דור דור ודורשיו דור דור ופרנסו וחכמו וספריו. החלק השני הוא סדר תנאים ואמוראים. החלק השלישי הוא סדר מחברים וסדר ספרים והנהגות על הש"ס.

אך למותר יהיה זאת לדבר עוד בשבח הספר עצמו אשר הכל יודעים תועלותיו לכל דורש בחכמת התלמוד ולכל חוקר בקרמוניות ישראל ולכל המבקשים לדעת קורות ותולדות אנשי המופת אשר בהם יתפאר ישראל, ואך למותר יהיה לאמר כי כל החכמים והסופרים אשר כתבו דברי ימי אומתנו כלם חייבים בכבודו ולתת תודה להמחבר על כל הטוב אשר עשה עמם, כי כלם מבורו שאבו מימיהם והיו אור לנתיבתם. ואמנם גם זה יהיה אך למותר לדבר פה באוני הקוראים אשר קראו את הספר הזה בהוצאות הקודמות כמה מן חבלבולים והשבושים אשר נמצאו בו וחטיב

אשר דבר על אורת הדבר הזה הרב החכם המוציא לאור בהקדמת החלק הראשון "הספר הנפלא והנשגב הזה כאשר יצטיין בגדל ערכו והדר גאונו כן יצטיין ברוב מעיותיו ושבשויו, במעוותיו ובשגגותיו בכלבול הסדר וערבוב הענינים בסכסוכי הדברים והתחלפות השורות ממעלה למטה וממטה למעלה באפן נורא מאד." ובעינינו ראינו כי כמה חכמים וסופרים נתעו לפעמים על ידי השבוישים והבלבולים והביאו דברים אשר לא כן בסמיכתם על בעל סדר הדורות והוציאו משפטים מוטעים.

ועתה כמה גדולים מעשי החכם המוציא לאור אשר באמונה וביושר לבב נגש אל המלאכה הכבדה לתקן המון השגיאות והעוותים והקלקולים תקון גמור והי הצליח בידו למצוא בכל מקום את הנכון, והטיב מאד לעשות גם בזאת כי ברק את כל הציונים ומראה מקומות המובאים בספר מתלמוד בבלי וירושלמי ספרא וספרי תוספתא ומדרשים ותקן את כל מעוות וטעות. והעולה על כל זה הוא תיקונן בענין הסדר בערכי השמות. כי ידוע לכל יודעי זה הספר בצורתו אשר היה בה עד עתה כי לא היה שום הפרד בין שם ושם ורק אחרי יגיעה וחפוש יכול הקורא למצוא שם האיש הנרצה לו. אמנם החכם המחבר עשה בכל מקום הפרד בין הרבקים ונתן לכל שם ושם מדור בפני עצמו עד שבנקל ימצא הקורא את מבוקשו. אלה הדברים הם מעט מהרבה מן התועלויות אשר פעל המוציא לאור בהוצאתו החדשה הזאת ועוד יותר מן התועלויות נזכרות בהקדמת ספרו, ולכבוד האמת הנני מודיע נאמנה כי דקדקתי אחריו כחוט השערה ומצאתי כי לא הפרזו על המדה אף במלה אחת. ובטוח אני כי יהיה שכרו כפול משמים ומי יתן וימצא גם שכר לפעולתו מבני אדם, אשר נאמנה רוחם עוד עם חכמת ישראל ומבורכים בעושר ומחוננים בלב רגש להאציל גם לחכמים וסופרים בישראל מברכתם אשר ברכם ה'.

ידעתי גם ידעתי כי במלאכה גדולה וכבדה כזאת לא יתכן להמלט משגיאה ובפרט שלא יתכן שהמוציא לאור לא יעבור לפעמים בהעברת עין על איזו שגיאה מבלי להעיר עליה, ובכל זאת בל אמנע מלהעיר פה על משגה גדול בסדר הדורות והחכם המוציא לאור בלי ספק משרדתי לא הרגיש בו. והעירותי עליו כי ינוי ממנו נלמד שני דברים הראויים לדעת לכל מי שישתמש במקורות כאלה בסדר הדורות ויוחסן ודומיהם שהם מקורות במדרגה שניה. האחד, כי הרב ז"ל ציין לפעמים מזכרוננו בלי עיון בספר שציין ממנו (וכבר העיר על זה הרב המו"ל) והשני הוא כי עם כל בקיאותו הנפלאה לפעמים שגה בדמיונו ובזכרוננו, והמתעצלים אשר סמכו על ציונו ולא עיינו במקור הראשון טעו אחריו ועל ידי זה שגגתו נעשה להם זדון. הנה בערך אבא אריכא כתב הרב בעל סדר הדורות ז"ל כשאמרו לר' יוחנן נח נפשיה דרב קרע עליה י"ג מאני אמר אזל גברא דהוי מסתפי מניה (ע"ש) ושמואל קרע עליו י"ב בגדים (ע"ש) ובאות יו"ד ערך יוחנן כתב ז"ל אמרי ליה נח נפשיה דרב קרע עליו י"ג מני אמר אזל גברא דהוה מסתפינא מניה וכשמת ר"ח קרע עליו זכו אמר אזל זכו מ"ק (כד.). ובאות ש' ערך שמואל כתב ז"ל ובסוף מ"ק (כד.) קרע שמואל עליה דרב י"ג בגדים. ואמנם אם נעיינ במ"ק ששם מקורו נמצא שהדברים מוטעים מרישא לסיפא. ז"ל הגמ' אמרו ליה לשמואל נח נפשיה דרב קרע עליה תריסר מני אמר אזל גברא דהוה מסתפינא מניה אמרו ליה לדי' יוחנן נח נפשיה דר' חנינא קרע עליה תליסר אצטלי מלתא אמר אזל גברא דמסתפינא מניה. מבואר מזה כי לא ר' יוחנן אמר כשמת רב אזל גברא דהוה מסתפינא מניה אלא שמואל אמר כן ומר' יוחנן לא שמענו בשום מקום אם קרע עליה דרב תריסר מני ואם אמר אזל גברא דהוה מסתפינא מניה אין זאת כי אם שגגה מפני שציין מזכרוננו ותחלפו לו שמואל בר' יוחנן והרב המחבר עצמו כתב מפורש שחסרו לו איזו מסכתות ומהן מסכת מועד קטן והביא דבריו הרב המו"ל ח"ב ע' רב אמי דף ל"ו ע"ב בהערות אות ג'. והנה ראיתי לאחד מסופרי דברי ימי היהודים שכתב כמו כן בספרו ואף על פי שציין המקור אעפ"כ לא ראהו רק ודעתיקו מתוך הסרה"ד ולא ידע שזכרוננו המעשה את בעל סדר הדורות וטעה אחריו.

ועתה צא וחשוב כמה מאות שגיאות הגרועות מוזאת שהם בספר הזה באעמית המדפיסים והמגיחים ולכמה מהכרים וסופרים שהיו למכשול שלקחו דברי הספר ככתבם ועם הטעויות וטעו אחריו ועתה על אחת כמה וכמה שאנו חייבים לתת תורה להרב החכם המוציא לאור אשר זקק וצרף את הספר בצרף כסף ומלש בחכמתו וביגיעתו את הרבים מלטעות עוד על ידי הבלבל והערבוביה.

אבל תמה אני על הרב החכם המו"ל על אשר לא מלא את דברו אשר אמר בהקדמת הספר כי אין רצונו רק לתקן ולסדר את הספר ולא לפלפל בדבריו יבואו בעלי הפלפולים אחריו ויפלפלו בו כחפצם, ובכל זאת לא שמר מוצא שפתיו. הן אמנם כי במלאכה כזאת טוב הוא אם המהבר נועץ עם החכמים אחרים כי טובים השנים מן האחד והחוש המשולש לא במהרה ינתק. ובאמת מצאתי בתוך הערותיו כמה הגהות מאז הרב רבי מתתיהו שפראשון אשר הן יקרות מאד ומועילות לתיקון הספר ולטוב הבנתו וכן הביא הגהות מחכמים אחרים אשר גם הן טובות ומועילות. אבל מה זה עשה לנו המהבר כי ספת אל הערותיו גם דברי חרדוים מבעלי פלפול אשר אין בהם תועלת כלל לתיקון הספר ולפי שכלנו הפשוט רובם אין להם קיום כלל וכלל. ואעיר על קצתם. בח"ב ע' ר' אליעזר דף כ"ט ע"א בהערה אות ח' המכוננת על דברי הר"ב סרה"ד (שהם מן החות יאיר בהשמותיו השייכות לסי' צ"ד) שכתב וצ"ע לפירש"י שברכוחו למה יפסיד בשביל זה ואפילו מי שנעשה זקן ממרה אם אמר דבר הגון למה לא נפסוק כותיה. וע"ז כתוב בהערה אות ח' יידי ישב קושתו דמבואר בערובין אר"ח גלוי וירוע . . . שאין בדורו של ר"מ כמותו ומפי"ם לא קבעו הלכה כמותו מפני שלא יכלו חבריו לעמוד על סוף דעתו והנה גם ברא"א מבואר דיצאה ב"ק וכו' וחבריו מעצמם לא יכלו לעמוד ע"ם דעתו (?) ומשי"ה אין הלכה כמותו. ומה ענין שמטה אצל הר סיני הלא התמיהה היא על רש"י שפי' שהמעם שאין הלכה כמותו מפני שברכוחו וע"ז יצדק לתמוה למה אין הלכה כמותו מפני שברכוחו וכי מפני זה נתן דופי בדבר הגון שאמר ומה איכפת לן ביישובו של הרב הזה אשר על ידו דברי רש"י אינם מתפרשים ועיקר התמיהה היא של רש"י. ותו הביא שם בע" רב אשרי דף ל"ט ע"א בהערה ס"ו ס' כתב בשם אביו הגאון ז"ל אריכות גדול להוכיח שבספרי הגמ' של הרמב"ם היתה ג"י אחרת בגמ' דקידושין ביום שמת רב יהודה נולד ר ב ה ול"ג רבא ומאריך בהבאת ראיות וטוב היה לו אלו לא הביא ההערה הארוכה הזאת כל עיקר. כי לא יעלה על הדעת שהיה כן בספרו של הרמב"ם ואף אלו היה כן ודאי שהיה הרמב"ם מוחקה מן הספר. שהרי בשבת (קח:) מצאנו שרבה נושא ונותן פה אל פה עם רב יהודה. וכן מבואר בב"ק (צז.) ואין צורך לראיות על המפורסם והמקובל שרבה בר נחמני חי בימי רב יהודה. ושם באות ע' ערך עולא צר 300 בהערה אות ה' מביא כמו כן אריכות דברים ופלפול על דרך לשיטתו וקרא להפלפול הזה דבר חכמה והלואי שלא היה מתהני כל כך בחכמה זו כי אז לא היה מביאה!

סוף דבר הנני נתן תודתי להרב המהבר מקירות לבבי ואומר בפה מלא כי לא רבים כמוהו ממוציאי ספרים ישנים מדקדקים כן במלאכתם המוציאי לאור הזה כמה גיעות יגע וכמה ימים ושנים הקדיש, וכמה טרחות מטרדות נשא וסבל במלאכה הזאת להביא סדרים במחשכי הספר לישר הדורים ביישומן לא דרך, ולחקים שמתכו דור דור ולבנות הרבות אשר החריבו המדפיסים והמוציאים לאור לכן היום אשר נגלה ברפוס ראשונה עד זמננו, ואמנם לו הונח מקום להתגדר בו לתקן את המעוות מיד אחרים וה' הצליח חפצו בידו לכלות המלאכה הכבדה הזאת לכבוד ולתפארת ולזכות בה את הרבים.

ואמנם לאיש אשר כמוהו לא חס על מיטב זמנו וכחו ולא חסה עינו גם כן על הוצאות כסף הנדרשות לבצע מעשהו לו יאתה מלבד הכבוד והתהלה אשר נתן לו כי נעשה ככל יכלת ידינו להמציאהו שבר לפעולתו הטובה וכל אוהבי חכמת ישראל ודורשיה ישתדלו להעיר על יקרת ערך הספר הזה להועיל להתפשטותו.

הספר נדפס על נייר יפה ובאותיות מאירות ומחירו שני ר"כ ועם פארמא
ב' ר"כ וחצי וכל החפץ בו יכול להשיגו מאת המוציא לאור והאדרעססע שלו:

N. Moskileison

Minsk, Gub. (Russland).

א. ה. ווייס.

עמודי הגולה

אָדער:

דיא פֿאַרשריפֿטען דער תּראַרא וועלכע איזאעל אין דער צערשטרייאונג
צו בעאַבאכטען האט. איין לעהרבוך דער רעליגיאָן פֿיר שולע אונד פֿאַמיליע
פֿאַן לודוויג שטערן, דירעקטאָר דער איזראעליטישען שולע אין
ווירצבורג.

(פֿראנקפורט א. מ. פֿערלאג פֿאַן קויפּמאַןן 1882).

יפה סדר המחבר מספר רב מהיגנים הנהוגים בכל יום. אספם לאספה מתוך
ספרי הקצורים כמו חיי אדם והדומים לו והעתיקים ללשון אשכנז במליצה יפה
ובשפה ברורה. תכלית כונת זה הספר היא במדרגה ראשונה: לשנן כל אלה הרברים
הנאספים לילדי בני ישראל בבתי ספר. ובמדרגה השנייה: ללמד רעת את העם
דרך ה' משפט אלהיהם. והסבה אשר הניעה את המחבר לחבור הזה רשומה
ומפורשת בתחלת דבריו: מחסור ידיעת התורה המושל בקרבנו והמביא לידי
התרשלות מן המצות הוא הסבה לחבר הספר הזה. אחר הקדמת זה הכלל יפרש
כונתו ואם הבינותי דבריו היטב יחשוב כי לכור תנ"ך ומשנה וגמרא על הדרך
הנהוג במדינות אלו, שאין לומדים כל אלה בשופי רק מעט מועד, לא יספיקו
לדעת המעשה אשר יעשון על כן טוב יותר לחנך ירינו מהם ולהורותם על פי
ספרו דינים מדינים שונים מן הד' טורים וש"ע וסמ"ק ובאר היטב וחי אדם וזה
הוא הלמוד האמתי המביא לידי מעשה. אלה הדברים ראיתי ונזכרתי הלכה: פעם
אחת באה אשה לפני רב לקבול על בעלה שאינו רוצה לזונה ופסק רב כופין
אותו להוציאה ואמר שמואל עד שתכפנו להוציאה כפהו לזונה. כן אני אומר להמחבר
עד שתהיה כופה את הילדים לשמוע ממך אלפי דינים ומנהגים של הפוסקים
היה כופם ללמוד תנ"ך ומשנה וגמרא וחי נפשי כי ילמדו מזה יותר מדת היהדות
מאשר ילמדו מרבי רבבות דינך. אבל שאל זקנדך ויאמרו לך מעולם לא למדו
הדת המעשית מתוך ספרי הדת אבל הרעליגיאָנסביכער בימים ההם היו מנהגי
בית אבותם והתנדך בבית, ואם זה יחסר אך להבל וריק יכלה כחו החיי אדם
וכל הדומים, וגם אתה תחזה כי מעשה האבות יחבל מעשה ידך. ואמנם חלילה
לי לתת דופי במעשה המחבר או במחשבתו הרצויה אבל לא אחדל מלהניד בלי
העלם כי ירא אנכי שהמחבר לא חשב חשבונות עם הדור ההוה ולא זכר דברי
חז"ל אם ראית דור שהתורה חביבה עליו פור ואם ראית דור שאין התורה חביבה
עליו כנס.

מהג"ל.

תולדות רבינו יעקב תם.

פרק שני.

משפחת בית אבותיו, ורבותיו.

כעלות המאה התשיעית לאלף הרביעי עלה אתה כוכב מזהיר והאיר הארץ מכבודו. בשנת ארבעת אלפים ושמונה מאות נולד רבנו שלמה בר יצחק הנודע בשם רש"י אשר היה מופת לזמנו ומורה דרך על נתיבות חכמת התורה לכל הדורות הבאים. בן לא היה לו אשר יקרא שמו עליו ואשר יבא תחתיו למלא מקומו בביתו, בעדתו, בארצו ובעממיו, אבל שלש בנות היו לו אשר נתנן לנשים לשלשה מבחירי תלמידיו אשר מרוח רבם עליהם, וזה כל ישעם וכל חפצם לדרך בעקבות רבם ולהשלים מלאכתו ולהוליכה מחיל אל חיל. הגדול ביניהם בחכמה ובשנים היה רבנו מאיר אשר היה הראשון ממחברי תוספות על התלמוד ומזכיר אותן בנו ר"ת בתשובותיו לשבחה בדבריו על פירוש שמועה אחת שנבוכו בה כמה מפרשים ורבו פתרונים זה בכה וזה בכה וכרבים כן חטאו ואמר ונראה בעיני טוב מזה ומוזה אשר הגיע מורי רבי' אבי הרב רבנו מאיר בתוספותיו (ס' הישר ס' רנ"ב) והיה מתלמידיו גאוני לותר (שה"י משבלי הלקט ס' י"א) ונזכרו קבלותיו אשר הביא אתו מלותר (ס' הישר ס' שכ"ה). אך לא ידענו אלה הנאונים בשמם, אבל זאת ידענו כי כבר בדורות שקדמו לו ישבו במדינת לותר, מימות רבנו משה מלוקא אשר התישב במגנצה בשנת ד"א תרל"ו, רבנים גדולים מרביצי תורה ומהם רבנו אליעזר הגדול ורבנו שמעון הגדול ורבנו שלמה הבה"ל ורבנו גרשון ממיץ (שו"ת מהרש"ל ס' כ"ט) ואחריהם שלשה רבותיו של רש"י הלא המה רבנו יעקב בן יקיר ורבנו יצחק הלוי ורבנו יצחק בר יהודה. ועוד אחרים בארץ הזאת כמו רבנו אליקים באשפרא ורבנו שמואל בן דוד במגנצה. והנה רבנו מאיר הזה הוליד שלשה בנים כלם גדולים בתורה. האחד היה רבנו שמואל המכונה רשב"ם אשר ישב לרגלי זקנו רבנו שלמה וקבל תורה מפיו בישיבתו הגדולה אשר בטרווייש ולאחר מותו שב אל בית אבותיו לחורמו ושמש את אביו רבנו מאיר אשר היה מורו בילדותו. ועליו נאמר אשרי האיש אשר זכו לו אבותיו בתורה ובחכמה ובצדקה ולא היה מוכרת לעווב בית אבותיו ולדפוק על דלתי בתי מדרש בארץ אחרת. ומי האיש אשר אכיו מתופשי התורה הגדולים בארץ כרבנו מאיר, ואשר זקנו מגדלו ומחנכו רש"י, רבן של כל בני הנולה, ילך לדרוש תורה וחכמה בישיבות אחרות? ואל יתענו מה שנמצא כי קרא את גאוני לותר בשם "רבותי" לאמר: כי היו רבותיו באמת (הר"ר דוד ראזין במבואו לפי רשב"ם על התורה צד IX), הלא זה הדבר נודע לכל כי כן מרת חכמינו הראשונים לקרא בשם "רבי" או "מורי" את כל חכם גדול בחכמה ובזקנה אף אם לא למד לפניו אף רגע אחד, ואף אם לא הכירנו פנים אל פנים⁽¹⁾. ואמנם גם מפרי חכמתו ומכל התורותיו אשר השאיר אחריו ברכה אנו מכירים כי רוח זקנו רבנו שלמה עליהם. כמוהו כן גם הוא שם למנמת פניו רק לפרש דברי הגמרא בדרך ישרה וברורה ולא לפלפל בה בדרך החרור אשר החלו ללכת בו רבותינו בעלי התוספות. ואף כל מה שהנחילנו מחכמתו בתלמוד אינו אלא פירושים וקצת פסמים ותשובות⁽²⁾.

⁽¹⁾ עי' בית תלמוד שנה שניה צד 159 במאמרי בקרת ספרים על פי הרשב"ם עה"ת שהול' ה' דוד ראזין שם כתבתי ראיות על זה שגם חול' בעלי התלמוד אחזו במדה זו כמו רב שקרא את רב כהנא ורב אסי רבותינו (שבת קטו:) ור' יוחנן כתב לרב לקדם רבותינו שכבבל ואחר מות רב כתב כן גם לשמואל (חולין צה:) וכן נהג ר"ת עם חברו רבנו שמשון עי"ש.

⁽²⁾ פירושי רשב"ם שהגיעו אלינו הם פי' לפ' ערבי פסחים זה הפי' יסר מפני שפרש"י אינו מספיק מפני קצורו ומזכיר פי' רש"י וחולק עליהם לפעמים עי' שם (קה: ד"ה וסדרנא ק"ו: ד"ה שבקיה ק"ז: ד"ה ואע"פ ק"ה. ד"ה שמא ובכ"ט). ומזכיר גם

ועוד יותר מזה נראה חותמו של זקנו טבוע על פירושו לתורה ולשאר כתבי הקדש. הן אמנם גלוי הוא לעינינו כי מאד מאד נטה הרשב"ם בפירושו מפירושי זקנו וביחוד בזה כי תחת אשר רש"י נמשך הרבה ויותר מדי אחרי דרשות בעלי המדרש הקדמונים ועשאן מדה לפירושו היה הרשב"ם מיסד פירושו רק לפי עומק פשוטם של המקראות אבל גם בזה הלא רוח זקנו רבנו שלמה הנהיגתו ודומה בעינינו כאלו במצותו עשה הרשב"ם פירושו במתכנתו אשר עשהו. כי הוא עצמו ידע מאד כי לא עשה כל חובתו והודה כן לנכדו בלב תמים וכפה מלא באמרו אליו: שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום (פי' רשב"ם על התורה פ' וישב), ועתה זה הרצון של זקנו ורבנו היה לו לרשב"ם לחק ובצע הדבר אשר חשב זקנו לעשות ולא עשהו מאפס הפנאי כי כבר שיבה זרקה בו ועוד המלאכה רבה עליו להשלים פירושו על התלמוד ועל כן לא נפלוג הרבה אם נאמר כי רק רצון רש"י היה מנהיגו ורוחו היא נחתה אל המטרה אשר הציב לו בפירושו על כתבי הקדש. בימים ההם ובעת ההיא כאשר התוכח רשב"ם עם זקנו על דבר פירושו והוא הודה לו כי אין פירושו כרצונו והיה צריך פירושים אחרים לפי הפשטות, בלי ספק כבר רבנו שמואל בא באנשים כי לא ירבה נער בזקן להתוכח עמו לאמר פעלך אין ידים, ועל כן חשבנו כי קרוב הדבר מאד כי רבנו שמואל היה הראשון מבני רבנו מאיר חתנו של רש"י.

בנו השני היה רבנו יצחק אשר נודע בשם ריב"ם ונזכר בשם הזה בהרבה מקומות בתוספות ולא הגיע אלינו דבר מתולדותיו ומקורות חייו רק זאת ידענו כי מת בחצי שנתו ועזב שבעה יתומים זאת ההודעה אך במקרה נתקימה לנו באחת מן התשובות אשר כתב ר"ת לרבנו אליעזר בן נתן היושב במגנצה. על שאלתו אשר שאל מאת רבנו מאיר והשיבו על ידי בנו ר"ת וכה כתב אליו: גם כי אזעק מר בחמת רוחי ורב שיחי ותש כחי ואור פני גם אין אתי אל הלכת ארון הקדש עמרת ראשי אחי הרב ר' יצחק שנתבקש לשייבה של מעלה זה חדשים הניח ז' יתומים וחיים לכל ישראל אף גם זאת לא נמנע להשיב על דברי הרב רבנו אליעזר והי רצון מלפני אבינו שבשמים שלא נבוש ולא נכלם היום מרי שיחי חרשים לבקרים רבה אנינותנו מפי אבינו מורנו יקרא אלי ואנכי יעקב קטן אחים כותב אני בדמעי כי בעוד אחינו הרב ר' יצחק בחיים היה הן עמנו והיו הדברים שכתמים כנתינתן מדר סיני ועתה בראותנו כי אין איש עמנו ותרד עיני דמעי ורבנו שמואל איננו פה כי בקאם ישנו עומד צור ישראל יוכרנו לחיים (ס' הישר סי' תרמ"ז) מזה

פי' רש"י שקבל ממנו בע"פ ואינו כתוב בפי' שלפנינו עי"ש (קטז. קיז): וכבר העיר ע"ז ר"ד ראזין הנוכר. ואני מוסף עוד שמביא פרש"י שפי' משם רבותיו ובפי' שלפנינו פרש"י כן סתם. שם (קט:) בפרש"י ד"ה אמה ומביאו רשב"ם ומסיים: לשון קצר ששמע רבנו מרבנו יעקב בן יקר רבו וצ"ל. וראיתי שם (קה). ד"ה שמה שמביא פרש"י חולק עליו ואח"כ כתב, ורבותי פירושו" ומשמע קצת שמלבד רש"י זקנו שמש גם חכמים אחרים ואין זה ראיה מוכחת ויותר נראה להגיגה ורבותיו במקום ורבותי וקאי על רבותיו של רש"י וקבל רשב"ם פירושים מרש"י בע"פ. פירושו למס' בבא בתרא מדף כ"ט עד סוף ושם רק במעט מקומות מוכיר פירושים מרש"י עי"ש (עט: פה. סז:) ושם (פה:) מביא פרש"י בנתיין על שמו מלה במלה ושם (קלב:) כתב: ומצאתי בתשובות רבנו שלמה זקני. ונמצאו גם שוורים מפירושו למס' נדה בתוס' נדה בהרבה מקומות וברא"ש בפסקיו שם ובמדרכי פ"ב דשבועות ובחי' רשב"א ונס הרמב"ן בפי' נדה (סו. טז.) מביא. ונמצא ממנו פירושים יחידים בתוס' בכל מסכתא ומסכתא. ובמביאו הנוכר הביא עוד מחברים אחרים שהביאו שירי פירושו עי"ש ונזכר ביחוד משי"כ שם בשם הר"ד ש. ז. ה. האלבערשטאטס שהפי' לדו"ף ממתני' הקורח קרחה עד סוף מס' מכות הוא מרשב"ם ויפה כתב. ועי' במבוא הנוכר שציין גם המקומות שהובאו פסקיו ותשובותיו ואין להאריך בזה שאין זה תכלית גונת מאמרנו.

נראה כי הלך ר' יצחק לעולמו בעוד אביו רבנו מאיר חי. וכי בעת ההיא לא נר הרשב"ם במקום אביו כי אם מושבו בעיר קאם אשר גם היא בצפת.

ואמנם הצעיר בבית אביו היה רבנו יעקב אשר נקרא גם רבנו תם הוא לא למד תורה מפי זקנו רבנו שלמה. כי במות רש"י עוד היה רבנו תם על כל פנים נער³) אשר עוד לא היה מוכשר ללכת לישיבות גדולות אבל רבותיו במדרגה ראשונה היו אביו רבנו מאיר ואחיו רבנו שמואל. והנה מצאנו כי לאחדים מרבני הדור ההוא כותב רבנו יעקב "רבנו" או "רבי" גם "מורי" ולא נקה מזה ראייה כי אלה אשר כותב אליהם ככה רבותיו היו אשר ישב לרגלם ולמד בישיבתם, כי כבר הראנו לפני זה כי כן היה מנהג חכמינו הקדמונים לקרוא לכל חכם גדול בדורו מופלג בתורתו ובחכמתו "רבנו" או "מורי" לשם כבוד אף אם לא היו תלמידיהם באמת. וביחוד נראה מן התשובות אשר כתב רבנו תם לכמה מחכמי דורו כי כן היה מנהגו⁴). אבל במקום אחד מצאנו שהעיד רבנו תם עצמו כי מלבד רבותיו הנזכרים היה לו רב אשר שמש לפניו, והוא רבנו יוסף טוב עלם השני⁵). כי כן כתב לרבנו משולם בתוכחתו הגלויה (ס' הירוש' ס' ת"כ): לא תקדיח את המקום וחזור הלוא כמה רבנים יצאו מארצך ולא הדיחו את יושבי עירם כי יצא הרב ר' משה הררשן והרב ר' לוי אחיו אחריו ורב יוסף טוב עלם שהנהיג את המלכות לימורג' ואניו' ושמש חכמים כל ימיו. . . ואני שמשתי לפניו והנה ודאי שזה ערות ברורה ונאמנה אשר יצאה מפי רבנו יעקב עצמו. אמנם יותר מאשר זכה ארחו תחת הנהגת רבותיו זכותו כשרוניו אשר הננו אלהים בהם. ברבנו יעקב התחברו כשרונים אשר לא רבים יוכו להם. שכל צד ובהיר עם כח זכרון חד וכתמיד, אהבה רבה לתורה עם שקידה מאין משלה על יד אלה הכשרונים הלך דרכו בתוך נתיבות התורה והחכמה.

³ רש"י ז"ל מת ד"א תתס"ה. ור"ת שנת ד"א תתק"ל או תתקל"א עי' בספר בית האוצר לרש"י דף ס' ובהערות שבסוף ס' שה"ג אות א' רצה להוסיף עוד שנים לר"ת בהוכיחו מס' הישר ס' שפ"ד שחזי ר"ת עוד אחר שנת תתקל"ה שבה נפטר רשב"ם ש"כ בס' הישר ס' הנ"ל ורבנו שמואל זצ"ל ואף שאין זה ראייה מוכחת כי לאו ר"ת חתום עלה וכפי מה שתראה להלן ס' הישר שלנו חלק גדול ממנו הוא מהמסדר והוא כתב המאמר שנמצא בו זה הרבון ור"ש זצ"ל ואף אם המאמר מרת אפשרי שהך "זצ"ל הוסיף איה מעתיק או המסדר עצמו אבל משמע מדברי בעל העמוד דף צ' ע"א שרשב"ם מת בחיי ר"ת שכתב: ושאלתי את פי רבנו יעקב לכתוב אלי בתשובתי שהשיב לחכמי לותר והעיד שחזר בו רבנו שמואל אחיו בסוף ימיו. מזה נראה שכתב כן ר"ת אחר מותו של ר"ש אחיו ולפי' נמשכו סמות רש"י עד מות ר"ת לכל הפחות יותר מע' שנה ולפי' חשבון זה הדבר בספק אם ר"ת כבר היה בעולם כשמת רש"י אבל גם אם נחליט כי מת ר"ת בשנת תתקל"א ככתוב בסדר רש"י כ"י שהביא שד"ל, היה בין מות רש"י למותו של ר"ת ס' שנה ועתה אם נניח שר"ת הפליג בזקנה והארך ימים הניע לע"ה שנה עוד לא היה במות רש"י כי אם נער כבן ט' שנה ודאי שבעת ההיא עדיין לא היה מוכשר ללמוד תורה בישיבת רש"י זקנו.

⁴ כבר העירותי לעיל בהערה 1 על מה שנמצא בתשובתי לרבנו שמשון שכתב אליו מורי ר"ש וכן כתב ר"ש גם אליו מורי עי' בס' הישר ס' תקפ"ג, ס"ד, ס"ה, ס"ו ועוד בכ"מ.

⁵ רבי יוסף טוב עלם היה אינו אותו ר"י ט"ע הגודע על ידי העתקותיו מתשובות הגאונים ויתר הבוריהם כי הוא קרום הרבה מאד לרש"י ע"ה רבו של ר"ת ועי' מה שכתבתי על אודותיו בבית תלמוד שנה א' צד 27. 54 ובמאמרי תולדות רש"י צד 2 ועי' בהערות בסוף ס' שה"ג ד' ווילנא ס' כ"ט מה שהביא משמו של רש"י רפפורט ומשמו של שד"ל בס' בית האוצר.

פרק שלישי.

דרך למודו בתלמוד.

יש דרך ישר לפני איש אבל אך ישר הוא בעיניו. לא כן בעיני זולתו המחשב דרכו הוא ימצאהו הפכפך וזר עקש ופתלתל. אף כן לפעמים יחשוב איש זך וישר פעלו ובא רעהו והקרו והנה רע רע יאמר עליו כלו עול ותחמוכות, כי כן משפט האדם ומעשהו, כל קיסם קמן יראה בעיני חברו אבל בעיניו לא יראה אף הקורה. אף מראה כזאת נראה בלומדי התלמוד ודורשיו אף אחד מני אלף מהם ירצה להורות כי דרכו בדרישתו הוא דרך הפלפול ההולך עקלתון, אף אם מעורו לא דרכה רגלו דרך אחרת. רוב גדולי הדורשים מלא פיהם תהלה נגד הפלפול לאמר כי הפכפף דרכו ושומר נפשו ירחק ממנו אמנם מי אשר ישמור על אורחותם ומחשב דרך למודם יבין עד מהרה כי גם הם עצמם נוקשו בו ונלכדו וכאלה אשר יתנו בהם דופי גם הם בו נכשלו. הנה במקומות שונים ראינו את רבנו יעקב מדבר קשות נגד הפלפול וכמקלה אותם המפלפלים (ס' הישר ס' תקפ"ו) באמרו כי אלה המפלפלים משנים פירושי רבותינו ואילו יהיו מדקדקים בהלכה כפירושם לא יתכוננו דבריהם ומתוך פלפול הוקשו ואם יוסיפו לפלפל ימצאו תשובות חבילות חבילות על הכל (שם בנדרס דף ע"ט ע"ג). והנה הוא מדבר פה כמלנגל על בעלי הפלפול ואמנם אם נתבונן בלי משוא פנים בלמודיו ובסגנון פירושיו מי זה יכחיש כי גם רבנו תם בדרך הפלפול היה הולך. והלא במקומות אין מספר אנו רואים כי הוא משתדל בכל עז לפשר הסתירות בחוקה על ידי סברה חרודה ובהמצאה חרשה בביאור הענינים המבהילה את הפשטנים אשר לא יגביהו עוף בחקירתם¹). והלא מפיו שמענו כי אך זאת מטרת חפצו בלמודו וזה הוא דרכו "להשוות דברי התלמוד ולא מפלגינן בהו כל שכן בחד אמורא דלא משנינן הא דריה הא דרביה" (שם ס' תק"ו) ואמר על כחו ועוצם ידו בפלפול הסוגיות ובישוב השמועות כי אפילו כשיש בתלמוד חייב במקום האחד ופמור במקום האחר אני מתרצם יפה כל שכן קושיות אחרות (בנדרס דף ע"ח ע"ב). ועתה פשרות והשוואות כאלה לא יתכנו כי אם באיש אשר ידיו רב לו בפלפול וחפץ כזה לא יצלה רק במדת חריפות הפלפול והחרוד ועל כן איך יתכנו שני הפכים כאלה באיש חכם ההולך למישרים בכל דרכיו בי יהיה בווה מעשה זולתו לאמר הכל הוא ושוא והוא עצמו יעשנו כל ימיו? אמנם אם נעמיק דבר הישב נבין כי אם גם אמת הוא כי דרך ר"ת בלמודים היה דרך החרוד עד המדרגה העליונה בכל זאת אין זה הפכפך אם נראהו מגנה בעלי פלפול. ויתברר לנו דבר זה על נכון אם נתן לב על תכונת זה הפלפול מה שיש בו מן הגנות ומה שיש בו מן השבת, איזה מין מן הפלפול אשר כאו ומקדם היה מרה לחכמי ישראל בדרישתם בתלמוד ואיזה מין אשר אם לקחוהו קצת חכמים למדתם

¹ לבקיאים בתוספות רבנו תם הדבר ידוע ואין צורך ראיה. אבל בכל זאת רואה אני להעיר על קצת דוגמאות אשר יבורר לנו מהן כי לפעמים יפרש או יתירן ר"ת בחדוש סברה המבהילה אותנו על ידי חרודה וחריפותד אבל רגש בלבנו כי אין זה המוכן האמתי ונוטה מן המוכן הפשוטי מכח קושיא, כמו בפירוש המשנה (ברכות יא. ד"ה אחת) אחת ארובה ואחת קצרה שפי' בין יאריך בה בין יקצר דונסת אחת ארוכות אחת נשואות. ובשבת ג. ד"ה הצד) שתי' דשמואל קאמר למלתיה אליביה דר"ש וליה לא ס"ל כר"ש. ועוד שם (כו.) מה שפי' שמן דנים היונו שמן שבא מעינו של דג וכו'. ובקדושין (י.) ד"ה כל הבעל שפי' כ"ס שנאמר ביאה היונו העראה והאריך בביאור הדברים בס הישר ס' ל"ג. ועוד שם (כט:) ד"ה הא שפארש הא לן הא ליה להפך שפי' רש"י ועוד במקומות הרבה תמצא חדושים על סגנון זה אשר כלם בחכמה עשויים בחריפות השכל וככל זאת לבנו יאמר לנו שאין הטובן האמיתי בדבריו.

בדרישתם, היה למישרים אורחותם לצנינים בעיניהם ולא חדלו מדבר בנגות ומתת דופי בחכמים אשר תעו אחריו במחקריהם.

הנה דרך ההגיון לבעלי התלמוד הוא דרך מיוחד. היות הגמרא משאה ומתנה והלוך הסוגיות כל אלה אך בחריפות גדולה הוכנו גם הוסדו, וזה הדרך הוא מה שרגילים לקרותו דרך הפלפול, וזה הוא מה ששבחוהו חכמי התלמוד באמנם: טבא חדא פלפלא חריפתא ממלא צנא דקרי (חגיגה י.), ושבתו בו את ר' שמעון בן לקיש (סנהדרין כד.) ובעבורו זכה רבה בר נחמני להיות ראש ישיבה (הוריות יד.). ואף באמת מי אשר לא ידע דרכי הפלפול לא יבין לעולם סוגיא על בוריה, ומי שנעלמו ממנו אלה הדרכים לו יהיה התלמוד כספר חתום²⁾, כללו של דבר, מדת ההגיון של התלמוד הוא הפלפול והחריפות וכל הרוצה להבינו ולדרוש בו לא ישיג חפצו בלעדיה, על פי דרכה יצורף הרברים כצורף כסף הפך במ והפך במ בדקדוק ובהשתדלות נאמנה להשיג האמת לפי מדת האמתיות של התלמוד ולהעלות השמועה לפי ההלכה, ולהוציא הלכה מוחלטת מתוך השמועה, מין הפלפול הזה הוא אשר היה אהוב ונחמד לחכמי כל הדורות העוסקים בחכמת התלמוד כי הוא חכמת התלמוד בו גדלו והצליחו וגם עשו פרי גם התנאים, בו הפליאו לעשות האמוראים אחריהם דור אחר דור ומובן מעצמו כי כל הדורשים בחכמתם אך ידרשוהו על פי מדתה. אמנם בכל הזמנים היו נעו לב ומעקשי דרכים אשר קלקלו את הישר ואת האמת ומהו נצמח מין פלפול אשר היה למורת רוח לכל איש ישר הולך והבין צעדו נכח פני החקירה באמונה, הם למדו לשונם דבר דבר אשר בלבבם יכירו כובו, יחישו חרושים פלפוליים חדים כחרבות ומתענגים בהם ומתעים אחרים בהעלימם בדעת ובכונה מעצמם ומזולתם את סותרם ועליהם נאמר וידרכו את לשונם קשתם שקר ולא לאמונה גברו בארץ. רבים מאלה החריפים ובעלי החידוד נבוכו בהבליהם כאלה עד כי יחשבו בלבבם הנתעה כי מעשה אחיות עינים הוזה הוא תכלית דרישת התורה, וקצתם אף אם מודים על שניגום ואומרים כי לא יחשבו החרושים לאמת מוחלט כי אם אמרום לחדד בהם את התלמידים הלא גם הם בעוכרי חכמת התלמוד כי יעשוהו למעשה תעתועים ושחתו דרכיה. והנה על דרך הפלפול הוזה ידבר רבנו יעקב קשות ובצדק ידבר ומפורש יוצא כן מדבריו כי ידבר נגד אלה המפולפלים אשר אלו ידקדקו בהלכה כפירושם לא יתכנו דבריהם ואלו יוסיפו לפלפל ימצאו תשובות חבילות חבילות על הכל וכונתו מבוארת כי ימנעו מלדקדק ולחקור יותר רק להעמיד פלפולם. אמנם דרך הפלפול כמין הראשון הוא היה עיקר דרכו ובו היה תקפו וגבורתו.

נשען על כח רוחו ועומק סברתו וחריפות פלפולו כמין הזה העמיד רבנו יעקב שיטה חדשה בחכמת התלמוד. כל הגאונים והרבנים כל חכמי ישראל וסופריו אשר חיו למן העת אשר יצא לאור עולם זה התלמוד היו פניהם מועדות לשתי מטרות. האחת היא לפרשו ולבארו למען ירוץ הקורא בו. והשנית היא להוציא ממנו כל הענינים שהם מסקנא והלכה נפרדים מכל משא ומתן ופלפול וקבצום על יד בספר וכן נהיו כל ספרי ההלכות גדולות וקמנות אשר עוד בדינו היום. הראשונה היתה למודית, ללמד דעת את המעיינים בתלמוד ולהקל להם מורה העיון. השנית היתה מעשית, ללמד דעת את העם ואת המורים את המעשה אשר יעשון כמשפט וכהלכה. מתוך המטרות והתכליות האלה תגלה ותראה לעינינו מחשבתם

²⁾ כבר דברתי בפנה הזאת בהקדמה לספרי דור דור ודורשיו ח'א וכה דברו שם: מי אשר לא למד הרבה ולא שנה הרבה ולא שמש תלמידו חכמים לדעת דרכי הפלפול של הקדמונים על כורים והלוך ההיות והסוגיות והשמות והלשונות הרגילות אין לו גם כן הידיעות והמדות העיקריות הדרושות לחקירה בקדמוניות התורה הזאת והנה הוא בעיני כאיש אשר ירצה לבנות בנין ויש לפניו כל הדברים והכלים הנדרשים לזה אבל אין ידו אמונה להשתמש בהם על פי כללי חכמת הבנין.

ודעתם על דבר חתימת התלמוד. אלה ואלה חשבו כי מן העת אשר נקבצו כל פירושי האמוראים למשניות וכל ההיות, והשמות, והסגיות, והשאלות והתשובות וההלכות וההוראות ועלו יחד בספר על סדר מן העת ההיא נחשב התלמוד נחתם ועם חתימת התלמוד היתה גם חתימת חכמת התלמוד, ולא נשאר לבאים אחריו כי אם לפרש דבריו, ולהורות דרכיו, ולהבין עניניו, ולרמוז על כללים, וכל זה לתכלית למודית. זאת ועוד אחרת חשבו לחובתם ליסד ההלכה למעשה על פי התלמוד והמסקנא היוצאת מתוך משאו ומתנו, והמעשה הזה הוא לתכלית מעשית.

אמנם רבנו יעקב לא כן ידמה ולבבו לא כן יחשוב. ראה כי הדרך דרכו בו קדמוני לא הוא הדרך ישכון אור הוא חשב כי אם גם נחתם ספר התלמוד עוד לא נחתמה חכמת התלמוד, ובלי ספק שם על לבו מעשה הקדמונים גם התנאים גם האמוראים. התנאים המאוחרים חקרו ודרשו בדברי מי שקדמו להם להגבילם או להרחיבם ולהוסיף עליהם וזה היה תלמודם וכן עשו האמוראים עם התנאים ואחרוני האמוראים עם ראשונים והמעשה הזה הוא התלמוד ועצם תכונתו. ועתה מי זה יאמר כי מיום אשר העלו כל אלה הענינים על ספר היתה המלאכה דים? אך יעלה על דעתנו כי עם אחרוני האמוראים נחתמו הדברים ועמהם תמות חכמת התלמוד? זאת שווה רבנו יעקב לנדרו תמיד ויבור לו דרך אחרת בתלמודו. על משאו ומתנו של התלמוד הוא שת נוספות והן הן תוספותיו בהן עשה היות וקושיות ופירוקים אשר כל אלה יחד כהמשך אל התלמוד יחשבו, והאמת כן הוא כי אין בין התוספות אשר הכין ואשר יסד רבנו תם ובין פלפולו של התלמוד מאומה בבחינת הענין ואין הברל בנייהם כי אם בבחינת הלשונות. זאת היא השטה אשר יסד ר"ת וזה הוא דרך למדו העקרי, אף אותו אחוז גדולי חבריו אשר בארצו והרחיבוהו עוד תלמידיו אשר ישבו לפניו. ואולם כהשתדלות בעלי הגמרא להעמיד דברי התנאים במשניותיהם בכל מקום ואף אם יקשה עליהם להשיג זאת על נקלה הפכו בהם והפכו בהם לישבם בכל אופן והשתכרו מאד מלבטלם, אף כן נהג ר"ת בתוספותיו, אם נתבונן בקושיותו נמצא כי הן חזקות לרוב כברול וכמעט אין תשובה עליהן, אבל בכל זאת לא סתר דברי הגמרא כי בכל עת שכלו המחודר ועצמת סברותיו עמדו לו למצוא על כל קושיא פשר דבר. אך באחת סר ר"ת ממנהג האמוראים בעלי הגמרא. הנה במקומות הרבה מצאנו בתלמוד שאם יקשה עליהם לפתור סתירה בין המשנה והברייתא או גם ברצותם דברי אמורא אשר סתירתם מן המשנה לא הקפידו להגיה במשנה ולאמר חסורי מחסרא והכי קתני, או תני כך וכך ועוד לשונות אחרות כאלו אבל ר"ת הקפיד מאד אף הגהת אות או מלה בדברי הגמרא כאשר נראה בפרק הבא.

פרק רביעי.

הנוסחאות והנהגת הגמרא.

בזמן קדום מאד היו ההעתקות מן התלמוד מתחלפות בנירסאותיהם. בכבל אשר היתה ארץ מולדת לתלמוד כבר נמצא כזאת. כי אם נברק ונבתן ספרי הגאונים הלכותיהם פסקיהם ופירושיהם נמצא לפעמים כי גם ספריהם לא היו דומים זה לזה בנוסחאותיהם⁽¹⁾ ולא נוסחאות הספרים שבאפריקא הצפונית בנוסחאות

⁽¹⁾ המפורסמות אינן צריכות ראיה. ודי לנו להעתיק מה תשובת רב האי גאון בתשובות גאונים שנדפסו בברלין תר"ח עם הגהות ומ"ם סאת הר"ר דוד קאסעל וז"ל שם בס' ע"ח ואמר ליה ר' שמעון בן שטח לא את קא עבדת לי אורייתא היא דקא עבדא לי דכ' סלסליה ותרממך תכבדך כי תחבקנה כך אנו גורסין הפסוק כולו וגם כך הוא כתוב בנוסחאות שלנו הפסוק כולו ואחריו אנו אומרים בין נגידים . . . ואנו לא גורסין אל תקדי בניגידים אלא בין נגידים עכ"ל ותו כתב שם: ואשר כתבת דיקא נמי

הספרדיים וכן לא ספרי ספרד בספרי צרפת ואשכנז²). כללו של דבר כמספר המדינות והערים אשר ישבו בהן יהודים ועסקו בתלמוד היה מספר ההתקנות ובלן שונות זו מזו בנירסאותיהן. במדרגה ראשונה היו המעתיקים אשמים בדבר ששבו את הספרים בודון או בשגגה או גם מסכלות. אמנם רוב החלופים באו מיד המגיהים. הגהותיהם היו מסבות שונות יש אשר הגיהו בגמרא מכח קושיא אשר לא ידעו לה פתרון ועל כן שנו הנירסא באפן למען לא יוקשה הענין עוד. ויש אשר שנו גירסת הגמרא על פי ספרים אחרים כמו התוספתא וספרא וספרי ומכילתא. ויש אשר הגיהו הספרים על נקלה כי כבר היה כן מנהגו של עולם שכל המרבה לתקן ולהגיה בגמרא הרי זה משבח. ואמנם עוד מין אחר מן ההגהה בספרים היה נהג והוא נבדל מכל המינים שהזכרנו כי הוא הגהה ואינו הגהה. והוא, שרבים מן הפרשנים הוסיפו משא ומתן קושיא או תירוץ או שניהם יחד אשר ברו מלבם וקבעוהו בגמרא ונשאר כן בנוסחא והועתק מן המעתיקים כאלו הוא מעצם הגמרא ואף אם לא כתבו פירושיהם רק בגליון הספר גם כן היה למכשול כי המעתיקים חשבו שזה מן הפנים והכניסוהו שם ונשאר בנוסחת הגמרא³) המכשלה הזאת פרה ורבה כל כך עד שרבנו גרשום מאור הגולה הזכיר לנוזר באלה ובקללה על כל מגיהי הספרים שישתמרו מאד בנפשותם מלעשות כן. אולם הימים הגידו כי עצת ר"ג מ"ה לא נמלאה. הן אמנם כי בני זמנו וביותר תלמידיו אולי משכו ידם מלהגיה אבל קם דור אחר אשר לא שעה אל איסורו של ר"ג וגזרתו עם האלה. מלאכת הגהת הספרים עמדה בפריחתה בימי רבנו שלמה בר יצחק. כאשר שם רש"י אל לבו לעשות פירוש מספיק לגמרא היתה זאת ראשית מלאכתו לנקות ולטהר הנוסחא מן המעוות והשבושים אשר עלו בה. ממנו ראו וכן עשו תלמידיו והם הלכו עוד צעד אחד הלאה כי תחת אשר

דכת' ויחוק אסא גם זה אין אנו גורסין וכו' ועוד הרי נוסחאות ישנות מצאוהו לפנינו כאשר פירשנו ועי' ש' עד סוף התשובות מכל זה תראה ברור שגם בבבל בימי הגאונים היו נוסחאות נוסחאות.

²) בכמה מקומות בתשובותיו שבס' הישר מביא ר"ת ראיות לגירסת ספרו מספרי בני ספרד עי' שם סי' תרי"ט תר"כ ועוד במקומות אחרים ומכלם נראה כי היו גי' ספרי ספרד המיושרות בעיניו. וכן היה רבנו זרחיה הלוי משבח את ספרי ספרד בהרבה מקומות בספרו המאור. עי' ברכות פ"ג במימרא המוצא כלאים שכתב שמצא בנוסחא הבאה מספרד וכן הנוסחא אינה מצויה בכל הספרים שלנו. ובשבת פ"ג פי' מעשה שעשו אנשי טבריה כתב ואלה הספרים חדשים מקרוב באו הגהותיהם ואין הגי' כן בכל הספרים ובספרי הגאונים היתה גרסת הספרים הללו נכונה. ובפ' ע"פ בשמעת' דהלל כתב רמב"ן מגיהי ספרים גרמו לו לבה"מ ז"ל לתפוס על רבנו וכו' וכבר עמדנו על נוסח' ספרד ישנות ואין הגי' כן.

³) בחבורי תולדות גדולי ישראל מחברת ב' תולדות רש"י צר 23 רמותו על דברי רש"י שאמר בכ"מ על גי' הכתובה בספרים שאינה מן הספר אלא שהיא פירוש ונכתבה בספרים (ביצה לד' : ערכין יב' : יומא ד' :) ובשבועות (ג' :) כתב ותלמיד טועה שהוקשה לו כתבה בגליון ספרו וכתובה הסופרים בנט' והתלמיד טועה, ובזכחים (קד.) כתב : ותוספת זו גי' תלמידי תרביצאי וטעו. ובכריתות (ד.) : גי' זו הכתובה בספרים משובשת היא ועי' פרשנים טועים שלא היו בקיאים בשמועה ופי' בשובש לתוך הנוס', ועי' בס' הישר סי' ת"ס : והגירו אותו פי' משובש כלומר שהגירו אותו לתוך הגי', וכיוצא בזה בכ"מ בספר. ובס' המאור פ"ב דפסחים בשמעתין דחמין בומנו כתב וז"ל שמה שנמצא כתוב בכל ספרי הגמ' שלנו במשהו כרב אינו מעיקר הגמ' אלא תלויה היתה מפירושי הראשונים והכניסוהו הסופרים בספרים. וכ"ה בכ"מ בפ' רשב"ם עי' פסחים (קא :) ד"ה ה"ג במתני' : והגירו קו' זו בספרים וכו' וב"ב (ע.) ד"ה ואית דגמ' : ולא נהירא כלל גי' זו ופי' משובש היה בספרים. ועי' שבת (קגד.) ד"ה ואמרי : ופירוש הוא שנכתב בספרים.

רבנו שלמה ציין הנהגתו בפירושו אבל בגוף הספר לא שלח ידו והניח הנוסחא
בשעותה, תקנו הם את גוף הספר על פי הנהגותיו של רבנו שלמה ויותר מכלם הניח
רבנו שמואל הוא הרשב"ם כאשר העיד עליו אחיו ר'ת באמרו: כי על אחת שהגיה
רבינו שלמה הגיה הוא (רשב"ם) עשרים.

כן היה מצב הדברים בימי רבנו יעקב והוא אור כנבוד חלציו וקנא את קנאת
הספרים ובכל תקף ועז עמד נגד המגידים, והדבר הזה הוא ענין הקדמתו אשר
הקדים לספר הישר אשר חבר. בהקדמה הזאת יבא בתוכחה מגולה על תלמידיו רש"י
ולא נשא פנים גם לאחיו הגדול רבנו שמואל אשר היה רבו וכה דבר שם: ולא
די להם בניוסות הנראין פירוש לשבש כי אם בדברי התנאים והאמוראים עצמם
ולא יתכן כן לכל יראי שמים כי גם רש"י ז"ל אם הגיה הגירסא בפירושו הגיה
אך בספרו לא הגיה כי אם שותי מימיו הגיהו על [פי] פירושו אשר לא מלאו לבו
לעשות כן בחייו... שאם ידע אדם הלכה יכתוב פתרונו לפי ראות עיניו אם
ירצה אך הספרים לא ימחק שדברי תורה עניים במקומות ועשירים במקום אחר.
„ועל אחיו הרשב"ם היה אומר: ושרא ליה מריה לרבנו שמואל אחי כי על אחת שהגיה
רבנו שלמה הגיה הוא עשרים ולא עוד אלא שמחק הספרים וידעתי גם אני כי
מגורל לבבו ועומק פלפולו עשה זאת וראיתו במקומות בספרים ישנים ואינה ראייה
כי גם בספרים ישנים אכתוב לך בזה הספר אשר חסרו מאשר לפנינו. מדבריו
האלה למדנו כי במדרגה ראשונה היה רע עליו המעשה להגיה בדברי התנאים
והאמוראים. ולמה? מפני שלא יתכן כן כמדת יראת שמים, ואמנם מאד מאד נפלא
זה בעינינו. מי זה ישת שטאת על אדם אשר קררו אסון להשיג העתקה מספרי
התלמוד אשר יש בו טעות או חילוף בדברי תנא או אמורא והוא בדעתו ובהשכלתו
הכיר כי זה טעות דמוכה ויש לו על זה ראייה ברורה מספרים ישנים והוא על פי
עדות עדים מצורפת עם עומק שכלו תקן הטעות והחלוף לשם שמים מיראה פן
יתקלו אחרים בהעתקתו ומחשבו בדעתו ובלבו כי לא יתכן ליראי שמים להשכן
עולה בביתם זה ספר שאינו מוגה ומחשבו שהנוסחא הזאת שלפניו מחלפת דברי
תנא בתנא ומעבירה על לא תסיג נכול ראשונים, והיא גם היא אומרת דבר בשם
מי שלא אמרו וגורמת לשכינה שתסתלק מישראל, והנה זה האיש אשר עשה
וחשב ככה בתומתו ובויושר לבו מי זה ירשיעהו ויתן דופי בו ובמעשיו? ועוד זאת
הלא כבר ראינו כי בענין ההעתקות והגירסאות נתאמת המשל „נראה נראה פשטה“
כי ראינו כי כל ארץ וארץ וכל מדינה ומדינה היה לה העתקותיה בגירסאות מתחלפות.
ומי לא יודה ר'ת שאין כל אלה הנוסחאות אמתיות וכל אחת ואחת לעומת רעותה
היא משובשת והיא בכלל ספר שאינו מוגה ונקראת עולה ואף על פי כן יאמר
שאסור לאדם לתקן ספרו ולנקותו משגיאותיו על פי ספר מוגה כי אם כל אחד
ואחד יניח הספר אשר לפניו כמו שהוא, והצרפתי אינו רשאי לתקן הספרים אשר
לפניו על פי ספרו ספרד אף אם יבין בדעו ובשכלו שגרסת ספרו גרועה וגרסת
ספרי ספרד טובה ומכוננת אל האמת.

ואמנם נראה נא אם רבינו יעקב עצמו עשה כאשר צוה לאחרים לעשות.
הנה אם נתן לב לתוספותיו נמצא כי גם הוא במקומות הרבה הגיה גרסת הספר
אשר לפניו ולא עוד אלא שהגיה לפעמים על פי סברה קלה ובחפזון ואין הנהגתו
לא מוכרחת ולא מיושרת ואף לא נתקבלה⁴ ואל תחשוב כי ר'ת רק הגיה לפי
אומר דעתו וסברתו מבלי להכניס הנהגתו תוך ספרו זאת לא זאת כי אם נמצא כי

⁴ עי' שבת (יב:) ר'ת ל"ג שבנא דשבנא רשע היה ולא מסקינן בשמיה אידן
בקל הגיה כאן ובטעות וכבר בטל דבריו תלמידו הר"י. ומהאי טעמא הגיה גם שם (לג:)
בתר"ה ה"ג נח נפשויה במקום ונעשה גל של עצמות. שם (פא.) ד"ה ואם, נראה לר'ת
כני' ר"ח מכלל דבספרו לא היה כן, וכעין זה תמצא שם (פ"ד.) תר"ה אלא. שם (צ:)
תר"ה ועובר; לכך נראה לר'ת דגרס ב"ע לא פליגי דשרי. עירובין (פח:) וגרסי' אלא

מחק לפעמים הגרסא מתוך ספרו וגם לא נחשוב כי רק אז מחק הגרסא אם היה שבושה ומעוטה גלוי לכל לא כן כי גם מחק לפי אומר דעתו ולא הודו לו חכמים אחרים⁶⁾ ועתה יפלא מאד מה זה ועל מה זה הרעיש ר"ת את העולם על הדבר הזה אחרי שהוא עצמו הכיר שלפעמים היה מוכרח גם הוא להגיה ספרו ולמחוק קצת גרסאות? ואין קץ לכל הדברים אשר דבר קשות נגד המגיהים בספרים וכרי בזיון וקצף שפך עליהם⁶⁾ ואנו רואים כי גם הוא לא נזהר בהם ועשה כמעשיהם. אבל יתברר לנו ענין זה אם נדקדק היטב בדבריו אשר יליביש בהם תלונותיו על המגיהים כי מהם נתבונן איך על נקלה הגיהו הספרים ועל חנם בלי דבר מכריח על ההגחה והיה זה מחלת הזמן שכל הרוצה ליטול את השם יטול ומגיה. הנה ראינו כי הוא מדבר כמגיהים לצרכה והם בלי ספק אתם המגיהים אשר מבלי יכלת להבין הענין כפי הגרסא שלפניהם יתקנה ועליהם יאמר: ובהגחות מועטות ישבשו הלכות גדולות (ס' הישר מה:). ומדבר מגיהי חנם, והם המגיהים בלי הכרח כי גם הגרסא שלפנינו מתפרשת יפה. ועוד ידבר ממגיהים אשר יגיהו הספרים מפני שלא נראית להם סברת התלמוד וקורא עליהם האומר זו נאה וזו אינה נאה יאבד הונה של תורה. . . כי בכמה מקומות תחיה לחכם סברת התלמוד תמוה וסופו תחיה ישרה בעיניו בע"כ מתוך ראיות אחרות. והנה כל מיני מגיהים האלה נמצאו בימים ההם, ומומנו של רש"י נתחדש המנהג על ידי תלמידיו לתקן ספרי התלמוד על פי ההגחות אשר כתב רש"י בפירושו וכל זה היה רע בעיני רבינו יעקב כי אחרי הבדיקה והעיון מצא כי בהרבה שנים אשר שנה רש"י הגרסא היה לפי דעתו התקון קלקול כי ברחב שכלו ובעומק עיונו העמיד גרסת הספרים והראה כי לפעמים הגיה רש"י הגרסא והתלמידים הגיהוה בנוסחת הגמרא והיא בטעות. ומצורף לזה מה שבעת ההיא הובאו פירושי רבנו חננאל לצרפת אשר רש"י לא ראם ולא ידעם ומתוך הפירושים התורעו לו הגרסאות הישנות ופירושיהן והן לרוב אינן בהסכם עם הגרסאות לפי הגחותיו של רש"י, ובעיניו ישרו גרסאות ר"ת וגם פירושו, עד כי היו לו למרה בכל מקום לתפוס בהן נגד גרסת הספרים וכל שכן נגד התיקונים וההגחות. וכך מצאנו במקומות אין מספר בתוספות שר"ת סומך על גרסת ר"ת ופירושה ואמר בפירושו כי אין לנו ספרים ישנים ומיושנים מרבנו חננאל

למאי נחוש לה ולא כמו שכתוב בספרים אלא התם. שם (צב:) תד"ה אמר: ור"ת הגיה רבה. וכן מצאנו עוד בהרבה מקומות בתוס'.

⁶⁾ עי' שבת (קז:) ור"ת נמי מחקו מספרו שם (ק"י). תד"ה רב: ר"ת כל דך מלתא מחק מספרו וחולק עליו הריב"א ואמר דאין צריך למחוק. ערובין (לה:). תד"ה אמר, ר"ת מחק מספרו דתניא גם בספרים אחרים לא היה מקפיד למחוק הגי' הכתובה. עי' ברכות (לו.) תד"ה הכוסס: ור"ת הגיה במחזור שלו על האדמה ועל פרי האדמה, וכיוצא בזה מצאנו בערובין (ס.) תד"ה זכרון. וכן מצאנו שהיה מוחק ספרו של רש"י עי' שבת (קז.) תד"ה שלא: פרש"י דאין במינו נצוד וכו' ור"ת מחקו מן הפירושים.

⁶⁾ עי' בספר הישר סי' ה': והטועים שלא ידעו ההלכה הגיהו . . . ומעות גדול הוא בידם. ושם דף מ"ח ע"ב סי' תק"ו כתב ועל זה אני קורא תגר על כל מגיה ספרים דרבני תורה עניים במקומן ועשירים במקום אחר ובהגחות מועטות משבשין הלכות גדולות. ובדברים קשים בנידים ויבית את רבנו משלם על דבר הגחותיו בתשובותיו אליו בכמה מקומות ואלה דבריו שם דף ע"ב ע"ב: המגיהים לצרכה אינם בכלל ברכה ולא זכה לשכר תרומת הלשכה ומגיהי חנם בעיני דינים למדורי ניהנם. עוד שם דף ע"ג ע"ד: וגם מבני עירו קובלים על הגחותיו ועל הדבר הזה לא אשא פני איש שכן אמר רבנא גרשום כל מגיהי ספרים הכי והכי תודו וכל עושים סעד צריכים עוד ראייה ולא שמיעה כי יש עושיין סגוריא דהבי אמר גברא רבא פלניא והכי גרס פלניא וחסנין דלא ישתנה הוי, ועוד דברים רבים וקשים כאלה.

(ס' הישר י: ס' נ"ט) ודוחה גרסת הספרים שלנו מפני גרסת ספרו של רבנו חננאל (שם כ"ט ע"ג ס' רע"ד). ועתה אם נבינה בכל המראות האלה נדע למה חרר עלינו ר"ת את כל החרדה הזאת. בעיניו ראה ובלבבו הבין כי זמנו ודורו דורשים זאת לתת נבול למנהג הרע הזה כי רבים אשר לא נקראו וגם חסרה להם המדה הנאותה בחכמה שולחים יד בספרים ושמים חשך לאור ומה יהיה באחרונה? אלה הספרים המקולקלים יבואו לידי מעתיקים שאינם בקיאים ויתפשטו ספרים מקולקלים ותרבה המכשלה בין הלומדים. ולעומת זה יאמר (הקרמה לס' הישר): ועתה אודיע כי בשנים ושלש מקומות שהגיה רבנו שלמה בפירושו שאי אפשר לעמוד בו כי אם בגרסות הראשונות ואם ח"ו נשכח הספרים ונגיהם לא ידענו עוד אמת הדברים. וביותר היתה תלונתו על גדולי דורו כמו רבנו שמואל אחיו ורבנו משלם מדאגה מדבר שהקטנים ימצאו מהגדולים ויעשו כמעשיהם וכשילו רבים בתורה, ולעצמו היה זה חלק להשתדל כיצלת ירו ורוחו להעמיד הגרסא הישנה להורות הלכה לתלמידים. ומצאנו בס' הישר (ל"ו. ע"ד ס' שס"א) שאמר פעם אחת: אם לא בשביל שלא להגיה הספרים הייתי אומר דהכי גרסינן ומה נראה כמה משכו ידם מלהגיה. והמעין בתוספות תלמידיו יראה ברור כי על פי מצותו הלכה מלאכת ההגהה הלוך וחסור וגברה ההשתדלות להעמיד הגרסאות הישנות.

ועתה אם נמצא שגם ר"ת עצמו הגיה לא עשה זאת כמנהגים אחרים אשר הגיהו על נקלה ובתשוקה כי אם הגיה כמו שכפאו ההכרח. ואם הגיה מכה סברה או קושיא לעולם לא הגיה כן בספרו רק הוריע דעתו. ואם לפעמים הגיה בספרו לא הגיה רק על סנך ראיות מספרים ישנים אך לא מספרים ישנים בארצו כי אם מקודמי קדומים נאמנים ומקימים אשר עליהם סמך רבנו חננאל וכבר ראינו כי ספרי ר"ח היו בעיניו היותר נאמנים. וכן הוא אומר על רבנו שמואל אחיו שהגיה הספרים כי "מגודל לבבו ועומק פלפולו עשה זאת וראיתו במקומות בספרים ישנים אינה ראייה כי גם בספרים אכתוב לך בזה הספר אשר חסרו מאשר לפנינו וקודמי קדומים ישנים ומיושנים לא יעידום ולא כריח שהם גורסים אשר יעידום נאמנים" (הקרמה לס' הישר). סוף דבר: מכל מה שכתב ר"ת בפנה הזאת לא נוכל להוכיח כי לא רצה ר"ת בתיקון הגרסאות בשום ענין כי אם רצה כי נהיה מתונים בדין שלא להגיה בקל ובשום לב ובעומק העיון נשתדל להצדיק נוסחת הספרים ועל כן נזהר מאד שלא למחוק הספרים אף אם בכל מנמתנו ועיוננו לא נצלה לישב הגרסא שלפנינו כי אפשר שמה שנמנע מאתנו יצליח לאחרים ואמנם נוכל לתקן גרסת ספרינו על פי ראיות מספרים ישנים מיושרים בפרט בשחם מוחזקים ומתוקנים ונאמנים⁷) ונשמר מהגיה מתוך התוספתא, ובס' הישר (י: ס' נ"ט) כתוב הטעם מפני שהוגהה מספרינו. וכמו כן אין להגיה מתוך הברייתא כי לא שביענו להם כלן וכי יש בתלמוד ברייתות קטועות ואפילו משניות מחסרים ומקצרים אותן בגמרא. זאת היא שיטת ר"ת בפנה הזאת והיא היתה מדתו בפירושו בתלמוד אשר חלק גדול מהם כיוון לישוב גרסת הספרים וגם הפצו בידו הצליח בכח עומק סברתו, כי לא רבים כמוהו חוננו במדה גדושה בכח הזה, הוא היה לו לעזרה בכל מחקריו והגיגיו ובו הצליח בתוספתו והוראותיו ופסקיו.

(המשך יבא).

⁷ ע"י מה שכתב הר"ר מאיר איש שלום בהקדמתו לספרי שהוציא לאור עם הערותיו מאיר עין שהאריך לדקדק בהקדמת ר"ת לספר הישר.

מאמר בענין הפרשיות שנקראין ולא מתרגמין.

חביב עלי הענין באילו הפרשיות שהוזכרו במשנה ובתוספתא דמגילה אם מתרגמין או אין מתרגמין אותם ואערכם ואדבר עליהם אחת אל אחת. ורואה אני להקדים מה ששנינו בסוטה כ' ע"א בשם ר' אליעזר כל המלמד בתו תורה כאלו לומדה תפלות. והנה כמשמרתגמין התורה הרי היא מסורה לנשים ולקטנים ואין מן התימה שנתפרצו מנהגים שלא לתרגם איוו פרשיות בתורה עד שהוכרחו חכמי הדורות לקבוע מנהג בדבר.

(א) מעשה בראשית נקרא ומתרגם (תוספתא דמגילה פ"ג ובבלי כ"ה ע"א) ואמרינן בנמרא פשיטא מהו דתימא אתו לשיולי מה למעלה ומה למטה ומה לפניו ומה לאחור קמלין. לענין לרוש בפרשה זו תנן בחגיגה פ"ב אין דורשין בעריות בשלשה ולא במעשה בראשית בשנים וכו', וכיון שאין דורשין במעשה בראשית אין מן התימה שנמצאו מי שלא רצו אף לתרגם פרשה זו לנשים ולקטנים ואולי גם שלא תהא נקראת ברבים וכבר אמרו בבב"ר בפ"ט בפסוק וירא אלהים את כל אשר עשה וגו' ר' לוי פתח כבוד אלהים הסתר דבר וכבוד מלכים חקור דבר ר"ל בש"י חמא בר חנינא אמר מתחלת הספר ועד כאן כבוד אלהים הוא הסתר דבר מכאן ואילך כבוד מלכים חקור דבר וכו'. ואם ישראה שאין כוונתו אלא לענין שאין דורשין בה עכ"פ כבר אפשר שהיו מי שאמרו שפרשה זו היא בהסתר וע"כ צריך להשמיענו שהוא נקרא ומתרגם.

(ב) מעשה לוח ושתי בנותיו נקרא ומתרגם (שם) ואמרינן בנמרא פשיטא מהו דתימא ניהוש לכבודו דאברהם קמלין. ובבב"ר פנ"א הוזכרו המנהג לקרא בפרשתו של לוח בכל שבת ושבת אמרו שם. ר' תנחומא בר' חייא משם ר' הושעיא תורגמנא אין כל שבת ושבת שאין קורין בה פרשתו של לוח מאי מעמיה בכל תושיה יתגלע. והרר"ל הגיה בכל שנה ושנה עפ"י אגדת בראשית. דהתם איתא כל הדברים הללו היה עושה כדי שילך למערה לעסוק בעריות וכו' והיה לוח סבור שהוטא ואין אדם יודע א"ר ברכיה אמר הקב"ה ללוח מה את סבור שאת חוטא ואין אדם יודע חייך יהיו קורין בכל שנה ושנה ותהרון שתי גמלי. ואין זו ראה שדבריו של ר' ברכיה הם עפ"י המנהג לגמור התורה בכל שנה ומנהג זה לא היה נפרץ בכל המקומות וכבר אפשר שבמקומו של ר' הושעיא תורגמנא היה המנהג לקרא בפרשה זו בכל שבת ושבת. ועוד דאי אין כל שנה ושנה. שאין קורין בה פרשתו של לוח קאמר מאי רבותא קמ"ל פשיטא כיון שנומרון התורה בכל שנה אין כל שנה ושנה שאין קורין בה בפרשה זו. ועכ"פ נראה שהיו מי שאמרו שלא תהא פרשה זו מהנקראין ומתרגמין. והטעם שהוזכרו בנמרא בזה הענין הוא מסכים עם מה שאמרו בבב"ר פנ"ב ויסע משם אברהם פנה מפני ריח רע שהיו אומרים לוח בן אחי אברהם בא על שתי בנותיו.

(ג) מעשה יהודה ותמר נקרא ומתרגם (תוספתא שם) ובמשנה דמגילה תנן מעשה תמר נקרא ומתרגם ובברייתא שבנמרא גרים מעשה תמר ויהודה. ואמרינן שם בנמרא פשיטא מהו דתימא ליהוש לכבודו דיהודה קמ"ל שבחיה הוא דאודי ופרש"י שבת הוא ליהודה הקרייה שהודה מחטאו. ולפי פירוש זה תהיה עיקר הנוסחא מעשה יהודה ותמר שעיקר הענין תלוי ביהודה אבל לפי ג' משגתנו תלוי הדבר בתמר. וכבר טעו הר"ב והר"מ לפרש משנה זו על תמר ואמנן ודחאם בעל התו"ט וגילה מה שהיה מטעה אותם. גם טעם הנמרא אינו מספיק שהרי מעשה ראובן ובלהה אינו מיתרגם וראובן נמי הודה. דגרסינן בסוטה ז' ע"ב ת"ר אמר לפניה דברים של הגדה ומעשים שאירעו בכתובים הראשונים כגון אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם יהודה הודה ולא בוש מה היה סופו נוחל חיי העוה"ב ראובן הודה ולא בוש מה היה סופו וכו'. ובירושלמי דמגילה גרים אמתני' כתיב אשר חכמים יגידו ולא כחדו מאבותם מה שזכר נמלו על כך להם לברם נתנה

הארץ וגו' ותו לא מדי. ובוראי שמונו להאי ברייתא דיהודה הודה וראובן הודה. ונראה שגוי הירושלמי היתה במשנה מעשה ראובן נקרא ומתרגם ואתרויהו אראובן ויהודה קאמר שאין הקריאה נגאי להם לפי שהודו. אבל לפי נוסחתנו הדבר קשה. ועוד שהודאה זו של יהודה אינה של יודוי וחרטה שהרי אמרו שם בסוטה בשלמא יהודה דאודי כי היכי דלא תישרף תמר אלא ראובן למה לי דאודי והאמר ר' ששת חציף עלי בר ישראל דמפריש הטאיה (ומשני) כי היכי דלא ליחשרו אחוהי. ופרש"י שלא יהו שאר אחיו נחשרין מאביהם. ולפ"ו מאי שבחו של יהודה דאודי וכי מפני שאכל שום יחזור ואכל שום ותישרף תמר אתמהה. ועוד שעיקר גנותו של יהודה הוא שהלך אצל זונה וכמ"ש תקח לה פן נהיה לבו וכמו שפרש"י שם את תבקשנה עוד יתפרסם הדבר ויהיה נגאי. והגנות הווי אינה מסולקת במה שהודיענו הכתוב שהודה כרי שלא תישרף תמר. ועוד אי אהודאה של תשובה קאמר הרי מסורת אנדה היא שראובן פתח בתשובה תחלה כמ"ש בב"ר פ"ד. ע"כ נראה דנוסחת תמר או תמר ויהודה עיקר שלא חשו לענינו של יהודה שקדם מתן תורה היה הדבר וקדשה הותרה להם ואם כלתו אסורה להם הרי יהודה שנג ולא ידע אבל כל מעשיה של תמר גנות הוא וכמ"ש בירושלמי דסוטה ותשב בפתח עינים ואפשר כן אפי' זונה שמונות אינה עושה כן וכו' ומוה הטעם היה מקום להעלים ענין פרשה זו. ולא העלימוה לפי שפירשו הענין שכל המאורע היה בגזרה מן השמים וכמו שאמרו בסוטה י' ע"ב יצאה בת קול ואמרה ממני יצאו כבושים והאריכו בענין זה במדרשים. עוד יש להעיר דבמס' סופרים פ"ט גרים מעשה תמר לא נקרא ולא מתרגם והאריך בעל נחלת יעקב לקיים הנוסחא במעשה תמר ואמנון והאמת שאינו אלא שיבוש.

ד) מעשה עגל ראשון נקרא ומתרגם. ולשון המשנה מעשה עגל הראשון נקרא ומתרגם ובגמרא מעשה עגל הראשון נקרא ומתרגם פשיטא מהו דתימא ליחוש לכבודן של ישראל קמלין כל שכן דניחא להו דהויא להו כפרה. וכבר הזכרתי שנה ב' צד שס"ד בשם הירושלמי דלגנאי צבור בצבור לא חיישין ושם הארכתני בזה הענין.

ה) הקללות שבתורה נקראין ומתרגמין לא ידא א' מתחיל וא' גומר אלא המתחיל הוא גומר את כולן (תוספתא) ובגמרא קללות וברכות נקרין ומתרגמין פשיטא מהו דתימא נוחש דילמא פייגא דעתיהו דציבורא קמלין. וגוי רש"י והר"ן דילמא אתו למיעבד מאהבה ומיראה קמ"ל. ופרש"י מאהבה של ברכות ומיראה של קללות ואין לבן לשמים. וגוי זו מסכמת עם הנוסחא קללות וברכות או הקללות והברכות כנוסחת הרב אלפס. אבל לנוסחת התוספתא היתה יותר מסכמת הגוי דילמא פייגא דעתיהו פ"י שיחלוש לבם כשישמעו ויבינו אלו הקללות. וכהא דגרסינן בשבועות ל"ו ע"א יכך ה' אלהים וכו' יתיב ר"ב קמיה דר"י וקאמר הא מתניתין כדתנן א"ל כנה יתיב ההוא מרבנן קמיה דר"ב ויתיב וקאמר גם אל' יתצד לצח וגוי א"ל כנה יתתי ל"ל מהו דתימא ה"מ מתני' אבל בקראי אימא לא מכנינן קמ"ל. ופרש"י כנה הפוך דברין כנגד אחים אמור יכהו וכו' ואמור יתצהו. דחשו משום ביש גדא ולכך היו מי שהקפידו שלא לתרגם הקללות וע"כ השמיענו הנקראין ומתרגמין.

ו) אזהרות ועונשין שבתורה נקראין ומתרגמין (תוספתא) ובגמרא אזהרות ועונשין נקרין ומתרגמין פשיטא מהו דתימא נוחש דילמא אתו למיעבד מיראה קמלין. וגוי רש"י הוה דילמא פייגא דעתיהו ופירש יחלוש דעתן כשישמעו שיהו נענשין ואמרו טוב ליהנות מן העוה"ז בכל רצוננו הואיל וסופנו ליענש. והר"ן הביא ג"כ ב' הנוסחאות ופ"י פייגו וכו' בלוי דילמא מיטריד דעתיהו. ולא מצאתי מי שפירש לאיזה פרשה כווננו כאן שתדא נקראת אזהרות ועונשין ביחוד וכל התורה כולה מלאה מאזהרות ועונשין והאריך סלקא ארעתין שלא יקרא ויתרגם האזהרות והעונשין שהם הם עיקר התורה. ואומר אני דאזהרות ועונשין היינו פ'

עריות שבאחרי מות וקדשים. ופרשה שבאחרי מות נקראת אזהרות ושבתקדשים נקראת עונשין. וראה לרבר מלשון הירושלמי דפ"ב דהגינה אהא דתנן אין דורשין בעריות בשלשה וכי ר' בא בשם ר"י דר' עקיבה הוא ברם כר' ישמעאל [דורשין] דר' ישמעאל תני אזהרות וכי. וכשם שאין דורשין בעריות הו"א שאין לתרגמן דילמא פייגי דעתיהו כלי' דילמא מיטרד דעתיהו ויטעו באיסורי עריות שחמורין הם. ולפ"ז נוסחת רש"י עיקר. אינ' יש לפרש פייגי דעתיהו שחלוש דעתם שהרי מצינו שהצריכו במשנה לשנות המכנה בעריות משתקן אותו ופי' בנמרא תני ר' יוסף קלון אביו וקלון אמיה ובירושלמי פ"י בערייתא דאביו ובערייתא דאימיה פ"י שהוא אומר תרגום ערות אבך וערות אמך בכינוי אביו ואמו או שמכנה מלת ערות ג"כ ואמר קלון מזה ראה שהיה תרגום פרשה זו ככתבה סולדת נפש העם ולכך הוצרך לאשמעינן שמתרגמן אותה.

ד' ר"ך) מעשה אמנן ותמר נקרא ומתרגם (תוספתא) מעשה אבשלום בפילגשי אביו נקרא ומתרגם (שם) ואמרו עליהו ובנמרא פשיטא מהו דתימא ליחוש ליקריה דרוד קמל"ן. כלי' דל"ט בזיא דהכרין ינקון וקורין לרשע בן צדיק רשע בן רשע ועל כן הו"א ליחוש ליקריה דרוד וכוסה קלון ערום קמל"ן.

ה) מעשה פילגש בגבעה נקרא ומתרגם (תוספתא) ובנמרא פשיטא מהו דתימא ליחוש לכבודו דבנימין קמל"ן. ויותר נראה שכל הסיפור הזה מתחלתו ועד סופו הוא גנות לכל מצב ישראל בעת ההוא אשר כל הישר בעיניו יעשה דאי ס"ד דליחוש לכבודו של שבט אחד אתי לאשמעינן א"כ אמאי לא אשמעינן דמעשה פסל מיכה נקרא ומתרגם דס"ד ליחוש לכבודו של דן אלא כמו שאמרת.

ו) הודע את ירושלים נקרא ומתרגם ומעשה בא' שהיה קורא לפני ר' אליעזר הודע את ירושלים ומתרגם אמר לו צא והודיע תועבותיה של אבך (תוספתא) ובמשנה תנן ר' אליעזר אומר אין מפטירין בהודע את ירושלים. משמע דאינה נקראת כלל. ובנמרא הודע את ירושלים את תועבותיה נקרא ומתרגם פשיטא לאפקי כר' אליעזר דתניא מעשה באדם א' שהיה קורא למעלה מר' אליעזר הודע את ירושלים וגו' א"ל עד שאתה בודק בתועבות ירושלים צא וברוק בתועבות אבך ברקו אחריו ומצאו בו שמץ פסול. ובירושלמי נה"ס ר' אליעזר אומר אין מפטירין וכי מעשה בא' שהפטיר בהודע וגו' א"ל ר"א ילך אותו האיש וידע בתועבותיה של אמו וברקו אחריו ומצא ממור. והועתק כן במס' סופרים פ"ט. והבדל גדול בין אלו הנוסחאות אליבא דר"א. דלנוסחת התוספתא מפטירין בהודע שהיא נקראת אלא שאין מתרגם. שלא הקפידו בנביא לתרגום כדמוכח מגילה כ"ג ע"ב וכ"ד ע"א וכן לא הקפידו לקרות הנביאים כסדרן כקריאת התורה דמרגל"ן בנביא (שם) אבל עכ"פ לא היתה קריאתם פרשיות פרשיות כמו שאנו קורין אלא הפטירו בנביאים כסדרן. אבל לנוסחת הגמרות לא יקרא אותה פרשה כלל. וכן לנוסחת התוספתא לא אמר לו אלא דרך נזיפה שירושלים אמך היא ואין ראוי לך לדבר בתועבותיה שזה מעשה חם שראה ערות אביו והגיד לאחיו בחוץ. ופי' צא והודיע תועבותיה של אמך כלי' של ירושלים. אבל לנוסחת הגמרות על אמו ממש קאמר ליה. ולחדר נוסחא מצאו בו שמץ פסול ולחדר נוסחא נמצא ממור. ומראין הרבאים שעיקר המאורע היה כמו שסופר בתוספתא ומפה לפה נתרחב הענין עד שגולד ממור.

סכום כולם י' פרשיות. ובכבלי אתנה בהו סימנא בלת עקן נשפה. פי' בראשית ל"ט תמר עגל קללות עונשין אמנן אבשלום פלגש הודע. ז' ר"ת. ב' ס"ת וחר אמצע תיבה. ופי' הסימן בלת' כמו בלית כלי' בלא. עקן מלשון עקא תרגום צרה ופי' עקן צרתנו. נשפה הוא מקום גבוה שמכריזין ממנו כמו על הר נשפה שאן נס הריבו קול להם (ישעיה י"ג). כלי' בלא צרתנו נשפה שאינו צרתנו אם יכריו אותם כמקום גבוה דהיינו שיתרגמן.

יא) המרכבה קורין אותה לרבים (תוספתא) ובמשנה אין מפטירין במרכבה ור' יהודה מתיר וסתם ברייתא בר"י. ונראה דלא אפליגי אלא בקריאה ואלו שנהנו לקרותה תרגמה ג"כ, וכשם שמעשה בראשית נקרא ומתרגם כך מעשה מרכבה נקרא ומתרגם, וכן משמע מסידורה של התוספתא שאף פרשה זו היא מהנקראין ומתרגמין, ובברייתא שבנמרא השמיטוה.

יב) מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם ומעשה בר' חנניא בן גמליאל שהיה קורא בעכו וילך ראובן וישכב את בלהה וגו' ויהיו בני יעקב שנים עשר ואמר למתרגם אל תתרגם אלא אחרון (תוספתא). ובמשנה מעשה ראובן נקרא ולא מתרגם. ובנמרא ומעשה בר"ה בן גמליאל שהלך לכבול והיה קורא חזן הכנסת ויהי בשכן ישראל וא"ל למתורגמן הפסק אל תתרגם אלא אחרון ושיבחוהו חכמים. ומסיפור זה מוכח דקודם לכן היו נוהגים לתרגמו. ובאמת שהענין קשה דא"כ אף המקרא דווחי פחו כמים אל תותר וגו' לא יתרגמו. וכבר כתבתי לעיל את ג' שמלשון הירושלמי משמע שנוסחת המשנה היתה מעשה ראובן נקרא ומתרגם וכן משמע מסדר לשון המשנה ומעשה דרחוביג חולקת כמו מעשה דר"א בהודע. והנה לפי המסורה יש כאן פיסקא באמצע פסוק ובעלי הטעמים הניחו טעמים כפולים טעמי פסוק אחד וטעמי ב' פסוקים. אמנם אלו הטעמים הם מן וילך ראובן וגו'. ולפי"ז פ"י הפסק שיפסיק במלת ההיא. והיה מתרגם והוה כד שרא ישראל בארעא היא והוה בני יעקב תרי עשר. ומאמר וילך ראובן וגו' הוא מאמר מוסגר וענין הכתוב שעתה נולד בנימין וע"כ היו בניו בשכן ישראל בארץ היא שנים עשר. ואולי שפיסקת המסורה שהיא פתוחה היא מוזמן שנהגו לתרגמו ועשו כאן סוף פסוק ופתיחה שמתחיל בענין אחר במנין בני יעקב. אמנם אחר שהנהיגו שלא לתרגמו עשאו מן ויהי בשכן ישראל בארץ היא ויהיו בני יעקב שנים עשר מאמר שלם ומאמר וילך ראובן וגו' למאמר מוסגר וע"כ הברוהו לפסוק אחר. ופתיחה דהת מקדמת דנא לא זזה ממקומה ונשארה פיסקא באמצע פסוק.

יג) מעשה עגל שני וכו'. כבר בארתי כל זה הענין בארוכה שנה ב' צד שס"א וכו' ואוסף כאן שבמסכת סופרים פ"ט גרסינן השני נקרא ולא מתרגם מהיכן הוא מתחיל מאנא חמא העם הוה. והוא באמצע פסוק ואין כאן שום חבור עם מה שמתרגם קודם לכן ואולי שלשמה זו היה המנהג להשמיט ג"כ המקרא וינחם ה' על הרעה וגו' והשתא כל הענין כלו תפלה אחת היא וזכור לאברהם ליצחק וגו' אנא חמא העם הוה וגו'. ועכ"פ השמיטו ג"כ כל הענין ויעמד משה בשער הכתנה ויאמר מי לה' אלי וגו' וזה מוכח דלא ס"ל שהמעם שאין מתרגמין הוא משום כבודו של אהרן או משום שיפקרו המעוררים. אלא הוא יותר מסכים עם מה שכתבתי כבר שם.

יד) ברכת כהנים. כבר הזכרתי ג"כ שם מה שיש להעיר ע"ז ולא אוסף כאן רק שבמס' סופרים הנוסחא ברכת כהנים מעשה דוד ואמנון לא נקראים ולא מתרגמין כנוסחת המשנה שבמשניות. ועיי' במאמר לרי' נחום ברליל בית תלמוד שנה ב' צד מ"ז.

טו) מעשה דוד ובת שבע לא נקרא ולא מתרגם (תוספתא) ובמשנה שבנמרא מעשה דוד ואמנון נקראין ולא מתרגמין. ולאניך נוסחי שהזכרתי לא נקראין. וכ"ה בנמרא מעשה דוד ואמנון לא נקראין וכו' אלא שבהגהות ר"ב דנשבורג מתק מלת לא. וכבר הזכרתי ג"כ שם דלדעתי מעשה דוד ומעשה אמנון קאמר וכשום כבודו של דוד לא יתרגם אף מעשה אמנון ותמר והמשנה חולקת על הברייתא. אבל בנמרא שני לה בשינויא דחיקא להשוות המשנה עם הברייתא וכמו שכתבתי. ואפשר דאף לפי הנמרא דוד ובת שבע קאמר ולא פירשו אלא אמנון על מקום שנאמר אמנון בן דוד ומעשה דוד ואמנון מעשה דוד ומעשה אמנון קאמר וכן מוכח סימנא כדלקמן ועיין בתו"ט.

סכום הכל מ"ו. ובגמרא נמי מ"ו מני דהיינו ראובן עגל שני ברכת כהנים דוד ואמנון דהיינו אמנון בן דוד. ואפקו מרכבה ועיילי אמנון בן דוד. ואתנח בהו סימנא רע"ב ד"ן. ראובן עגל ברכת. דוד ר"ת אמנון ס"ת. רע"ב הם ג' שנקראים ואינו מתרגמין ונשאר העם רעב לשמוע דבר ה'. ודן הוא מאסף לכל המחנות ובאחרונה יסעו אלו הב' פרשיות שאינן נקראין כלל.

ושינונו עלה בתוספתא והסופר מלמד כדרכו. כל' המלמד תינוקת הוא מלמד כדרכו ולא הוקבע מנהג בדבר. ומדתפסו לשון כדרכו ולא אמרו מלמד את הכל מוכח שהניחו הדבר לדעת הסופר שיעשה לפי המקום ולפי הזמן שאין הקפד אם ידלג ואין הקפד אם ילמד את הכל.

עוד אמרו שם בתוספתא כתב הנכתב ליחיד מכנין אותה לרבים לרבים אין מכנין אותה ליחיד. ובהעתקת הרב אלפס בסוף מגילה גרים הכתוב לרבים אין מכנין אותו ליחיד ליחיד אין מכנין אותו לרבים. ונראה שמי"ם הוא ונוסחתינו עיקר. ובה נבין דרך תרגומו של יונתן ואונקלוס שהרבה פעמים בתורה שהכתוב מדבר על העם בלשון יחיד והם מתרגמין בלשון רבים. ובתרגומו של יונתן הוא כן בכל ספר דברים דוק ותמצא.

וכשנסתכל באילו הפרשיות נמצא שח' פרשיות הם בתורה שדנו עליהם אם לתרגמן והם בראשית לוט ראובן תמר עגל קללות אזהרות ועונשין וברכת כהנים. וגרסינן במס' ברכות ח' א"ר הונא בר יהודה א"ר אמי לעולם ישלים אדם פרשיותיו עם הצבור שנים מקרא ואחד תרגום ואפי' עמרת ודיבן (כך הם כתובים במקרא ובגמרות הדפיסוס מלאים) ונדהקו רש"י ותוס' בפי' הדבר למה נקט עמרת ודיבן ולא העלו דבר מספיק. ושאר שמות שבפרשת כמדבר ל"ב הם סתירה לפי' התוס'. ויותר קשה דאי אקרא דהתם קאי היה צ"ל כלשון המקרא ממש את דיבן ואת עמרת ועכ"פ היה לו להקדים דיבן לעמרת ולומר ואפי' דיבן ועמרת. ע"כ אומר אני דעמרת ודיבן סימני ניהו לאילו ח' פרשיות שדנו עליהם אם לתרגמן דהיינו עגל לוט ראובן תמר חם עמרת. עגל ראובן תמר ר"ת ולוט ס"ת. ודל"ת דדיבן היא סימן על הקללות על פי המקרא דיוחזקאל י"ד אף כי ארבעת שפטי הרעים הרב ורעב וחיה רעה ורבר שלחתי אל ירושלים וגו'. יו"ד יברכך שהיא ברכת כהנים. ב"ת בראשית. נו"ן ס"ת מאזהרות ועונשין בנו"ן שבסימן עק"ן. וכוונת המאמר שצריך לתרגם כל הפרשיות שבתורה.

ובגלגולן שר דברים נאמר כשתקנו לתרגם התורה היו בהם מי ש:פשמם סולדת לתרגם. איזה פרשיות אי משום שמבלבלין הרעת או משום כבוד האומה או משום חלישות הלב או משום שלא יהיו קלי הרעת מלעיבין בדברי תורה או בברכת כהנים שהיא מיוחדת לברכה. ודנו חכמים בדבר וקבעו מה שקבעו. אמנם למלעיבין בדי"ת לא חשו כלל הדלעוטהו לרשע וימת וכי מפני שוטים הללו יאבד הקב"ה את עולמו ויחשיך השמש ויאפיל הירח ואמרו בכראשית רבה פ"ח ר"ש בן נחמני בשם ר"י אמר בשעה שהיה משה כותב את התורה וכו' כיון שהגיע לפסוק הזה שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו וגו' אמר רבון העולם מה אתה נותן פתחון פה למינים אתמהא א"ל כתוב והרוצה למעות יטעה. ואעפ"כ נמנעו מלדרוש באיזה דברים כהא דתנן אין דורשין בעריות וכו'. ובויקרא רבה לרשו אמקרא שחורות כעורב וגו' ר' שמואל בר יצחק פתר קרא בפרשיותיה של תורה אעפ"י שנראות כאלו הן כעורות ושחורות לאומן ברבים מגון הלכות זיבה ונגעים נדה ויולדות אמר הקב"ה הרי הן עריבות עלי וכו'. נראה מזה שהיו נמנעין עכ"פ מלדרוש בהם ברבים.

בקרת ספר שאילתות דרב אחאי גאון

בשמונה פרקים

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.

(סיום)

אחרי מסדר ספר ה"ג השתמש בו מסדר המדרש המכונה: תנחומא ולקח ממנו נ' מאמרים ועוין פרשת בראשית: שאילתא דמחויבין בית ישראל למינה ביומא דשבתא וכו' והוא בשאלתות (פרשת בראשית סי' א') ופרשת משפטים: שאילתא דמחויבין דבית ישראל דמאן דאית ליה דינא בהדי חבריה וכו'. והוא בשאלתות (פרשת משפטים סי' נ"ח). ופרשת חקת: שאילתא דמחויבין כל בית ישראל לאפרושי מן מדעם דמסבאבא וכו'. והוא בשאלתות (פרשת מטות סי' קל"ו). וראוי ונכון לשית לב להשגויים אשר בין נוסחת התנחומא לנוסחת השאלתות אשר לפנינו ולברר מי הוא אמת וצדק. וכן דרך המדרש הזה לכתוב דברים בלשון שאלה ותשובה נלמד מהשאלתות.

אחרי השתמש בו בעל הערוך והביא ממנו כערוך שמונה מאמרים בזכרון שמו ושלושה מאמרים בלי זכרון שמו. ואלה בזכרון שמו: ערך בניתא: פירוש בשאילתות גדולות (הוא כנוי לשאלתות דרב אחאי שהן גדולות מכל השאלתות אשר לחכמים אחרים הנזכרים בפ"א) בויהו ביום השמיני מי שאוכל דג וכו' וכן הלכה עכ"ל. ואיננו בשאלתות דרב אחאי אשר לפנינו. וערך גה א': ובשאלתות דרב אחאי דנשא והאידיא דקא סלקי כהניא וכו' כיון דמניחי ברחמי עד זמן נעילה וכו' הוי לה כתפלת נעילה עכ"ל. ולפנינו הוא בפרשת בהעלותך סי' (קכ"ג). וערך גרב ב' ובשאלתא דיומא דכפורי מי שרו למיפק בנורבא עכ"ל. והוא בפרשת הברכה סי' קס"ח וערך כרס ב': אי הדר ביה מתניתא דכרמא הדר ביה וכו' פי' משום מתניתא דכרמא הדר ביה ואמר אין הלכה כר' יהודה. וכן פי' רב אחא דמן שבחא בשאלתות: בוירא אליו עכ"ל. והוא שם בסו"ב. וערך לא א' בשאלתא דאלה תולדות נה מפורש לא תגוב דכתב רחמנא וכו' ע"ט למיקט עכ"ל. והוא שם בסו"ד. וערך ענקוקלות: פי' דרכים שבראשי הגפנים: כמו שפי' רב אחא משבחא בשאלתות והוי ניהו קנוקנתא (צ"ל: קטינייתא) כדאמר קנוקנות גפנים. (מן: והוי ניהו עד הסוף הוא לשון השאלתות) עכ"ל והוא בפרשת וישלח (סי' כ"ד) וערך פרהו: בשאלתות שלח לך אנשים מיבעי ליה לפרהווי נפשיה עכ"ל. והוא שם סי' קכ"ט. וערך רצח: פי' מה נלמד לרצח וכו' אין לה חטא מות. וזהו דשאלתות. ובלו ספק הוה כתוב לפניו הפי' הזה בפרשת וארא (סי' מ"ב) כי שם מקומו. ובלו זכרון שמו אלה הם: ערך כס: כס ולא בתפלה. (יומא י"ט ב') פי' בק"ש אתה קורא בקול רם אבל לא בתפלה בקול אלא בלחש עכ"ל. והוא בשאלתות (פרשת ואתחנן סי' קמ"ג). ופי' רש"י (יומא שם ד"ה ולא בתפלה) הובא זה בשם שאלתות דרב אחאי גאון. וערך פקל נ': כדאמרין וקנוקנות שלו אסירן מדרבנן עכ"ל. והוא בשאלתות (פרשת וישלח סי' כ"ד). ובתוס' חולין (צ"ב ב' ד"ה כוותיה דעולא) הובא זה בשם שאלתות דרב אחאי. וערך קווק: הגי קווקי ודימוניקי היכי יהיבין להו וכו' פירוש אחר קווק כלי של מיט וכו' עד סוף הערך הוא בשאלתות (פ' וארא סי' מ"ב). והנה למעלה (נוספות סי' ס) כתבתי כי הוא הוספה בשאלתות מאיו שו"ת הגאונים. ויוכל אפוא היות אשר בעל הערוך לא לקחו מהשאלתות רק משו"ת הגאונים וצ"ע. והמוכאים בעירי אספרונס. ברם. ווסס א' בשם שאלתות ואינם בשאלתות אשר לפנינו. ויכל היות שאינם משאלתות דרב אחאי כי אם משאלתות חכמים אחרים הנזכרים למעלה (פ"א).

אחרי השתמש בו רש"י ולקח ממנו דברים רבים ושםם בפירושו על התלמוד. ועוין שבת (קל"ה ב' ד"ה הכי גרסינן הא מלתא בשאלתות). יומא (מקום הנ"ל). יבמות (ס"ה ב' ד"ה עבד כנעני לית ליה קדושין) כתובות (י"ז ב' ד"ה לית ליה שעורא ברכות (כ"ז א' ד"ה כהן קטן). ואחרי השתמשו בו כל גדרי וכל בעלי תוס' וכל בעלי

אמנות הנודעים לנו כמו הפרחו בספרו כפתור ופרח (כ"ו א') ועוד הרבה, ונקל לכל המהיר בספרים למצא השתמשות כל החכמים בו.

לדעתו זאת היא כונת הראב"ד בכתבו בספר הקבלה הג"ל (פ"ט): וכל הבאים אחריו בדקודו ופשפשו בו עכ"ל ר"ל בדקודו ופשפשו בו לקחת ממנו דברים כג"ל. והשתמשות הג"ק בק"ט מאמרים מהשאלות תורנו אשר ספר מקור היה יקר אין נפרץ גם בימי הגאונים. ויתר הדברים על אדות הספר הזה יבא בחלק שני אם יהיה ד' עמדי. אך נגרים אחדים מנהם אציגה בזה לדגמא:

1) בסי' א': מי יימר שהוא שבתא? דלמא ליתיה אלא חד בשבא או תרי בשבא? עכ"ל. יהיו נא על לבבך קורא משיכיל! דבריו שמואל: יום א' לדבריו ר' ישמעאל לעולם אסור (ע"ו ו' א'), ודבריו הרמב"ם בפירושו למשניות (שם פ"א ט"ב). ובספרו משנה תורה (הלכות עכו"ם פ"ט ה"ד). אולי יהי לאל ירך לברר על פיהם מי ומתי היה השואל שאלות על אדות יום השבת הנזכר פה, ומה היה עם לבבו בהן, ואם גם שאלת: תרי בשבא היא מאת השואל שהוא או רק הוספת אחד המעתיקים מחסרון ידיעת הבונה האמתית בשאלת: חד בשבא. והוסף לחקור על הכתוב בספר עקרים (מאמר נ' פכ"ה הפוס ויניציאה שנת ש"ד): לשנות מצות השבת וכו' והיא מצוה שקיימה ישוע וכל תלמידיו ואחר ישוע כמו חמש מאות שנה איתה. האפיפיור וצוה לשמור במקום יום השבת יום ראשון עכ"ל. וצא וחשוב אם הזמן הזה מתאים עם זמן שמואל הג"ל. וגם אנכי אחקור על כל זה במ"א. עוד על דבר אחד אעריך ואתה תראה ותוסף לקח. והוא. כי ספר חכמת יהושע בן סירא היה ערוך על שפתי השואל וממנו לקח מליצת: מה יום מיומים? יעוין בו (ל"ג ו'): מה יום מיומים ואור השמש כיום? ואמרו: ואור היום שמש כיום ביום הוא כעין הכתוב בתנחומא (פרשת כי תשא): כהן שהוא עושה בימות החול כך הוא עושה בשבת וכו' מזריח חמה וכו' כימות החול עכ"ל. ועפ"ז תרע. כי לא נעלמה מן השואל תשובת המשיב: שבת נמי דצבי קב"ה ליקוריה כי כן כתוב בספר הג"ל (שם ז' ו'): אכן ד' בחכמתו הדבילם וחלק בהם זמנים ומועדים מהם ברך וקדש ומדם הפלה למלאכה עכ"ל. אולם מגמת שאלתו היתה: דלמא ליתיה אלא חד בשבא. ויעוין שם (שם ט' י"א) ויודע אשר גם תשובת המשיב: ומה נבר בנו ברין לקוחה משם. ועל אמרו למעלה שספר חכמת יהושע בן סירא היה ערוך על שפתי השואל אל נא תתטה ותשאל: מה לספר עברי על שפתי איש נכרי אשר לא מעמנו? הן כתוב בתנחומא שם: א"ל יודע אני שאתה בקי בתורתן של עברים.

2) שם: א"ל אף בנהר הזה איני מאמינך שאיני יודע את מקומו עכ"ל. זה מורה באצבע אשר גם חכמי התלמוד לא ידעו ברור מקום נהר סמבטיון. הן אם היו יודעים ברור איה מקומו היה משיב לו בלי ספק: הנה הוא במקום פלוני. והנה בכ"ד (פרשה י"א) ובתנחומא (שם). יש נוסחאות אחרות בזה והן קשות הבנה. וז"ל ב"ד: א"ל הרי נהר סמבטיון יוכיח וכו' א"ל לננרא את נניד לי עכ"ל. ויעו"ש מ"ב ופירושים אחרים וכלם הם החוקים ולחוצים ואור אמת לא ינה עלימו. ולי נראה כי מקום המאמר הזה הוא למטה שם בסמוך לפני דבור: חד זמן צרך ובדק באבזה וכו', וכי הוא תשובה על אמרו לו: והתא נברא להוי בדק באבזה. וכו': לננרא הוא מן: אסקיה לטיטוס בננרא (נמן נ"ו ב') שפי' רש"י: אוב. והכונה היא אפוא: למעשה אוב תמשכני לברר על ידו ויתרון יום השביעי מכל הימים! הלא תרע כי לא דבר קל הוא, וכי לא יעשה רק לצורך גדול ולא לניסיון דבר מה? ועפ"ז מובן הכתוב אחרי כן: חד זמן צרך ובדק באבזה. שר"ל כי רק כאשר היה לו צורך גדול להשתמש באוב הולך לבדוק באבזה. ולולא זה לא הלך לבדוק באבזה. ובתנחומא כתוב בדברים האלה: ולא עוד אלא נהר סמבטיון מעיד וכו' א"ל אם אתה מבעי לי לדוחקא עכ"ד. והוא כדבר אשר אין לו שחר. ונ"ל. כי צ"ל: לרוחקא (בריש). והוא שם מפשט נגוד מפעל: רחק. על משקל: שוחדא, דוחקא. והוא כמו: מרחק בלשון עברית. ור"ל התצריכני להרחיק נדוד לראות איכזה הנהר סמבטיון הוא מושך אבנים וחול בכל הימים

וביום השבת ינוח וישקוט בעבור שאיננו במקומי ובסביבותיו ועיני לא שופנו מעולם?

3) ב'ס' ל'ט: נרמא ליה מלתא ואזיל וכל מאן דאית ליה ומיעני עכ"ל. תחת: ואזיל וכל מאן. צ"ל: דאזיל כל מאן. ור"ל הדבר הזה גורם לו שיחלוף ילך לו כל מה שיש לו ויעשה עני.

4) ש"ם: כנון לדירתא או לאיתקוני עכ"ל. תחת: לאיתקוני. צ"ל: לאיתתא. ור"ל שרוצה לישא אשה.

5) ב'ס' מ"ב: מאי מצוה קלה? אמר רבה בר יצחק אמר רב אפילו ערקתא דמסנא. אפילו הא דאיסור דרבנן היא. מאי פירושא? כדאמור רבנן נתפזרו לו מעות בפני ע"ג לא ישוח ויטלם מפני שנראה כמשתחוה לע"ג. נכנס לו קוץ ברגלו בפני ע"ג לא ישוח ויטלנו מפני שנראה כמשתחוה לע"ג. כנון אלו דומה התרת ערקת מסנא דבשעת השמר אם יאניסו את ישראל עבוד ע"ג ואינו רוצה ואח"כ יעמידוהו בפני ע"ג ויאמרו לו כפוף עצמך והתר ערקתא דמסנא שלא תשתחוה לע"ג אלא כפיפתך היא להתיר ערקת מסנא ובלבד רואיך יאמרו שהשתחוית אסור הוא וכו' הואיל ונראה שוחה בפני ע"ג. עכ"ל. אין ספק לי שלפני בעל הפירוש הזה היה כתוב בטעות: אפילו לשרויי (ברו"ש שהוא לשון התרת קשר) ערקתא דמסנא. תחת: אפילו לשרויי (כנון שהוא לשון שנוי) ערקתא דמסנא. וזה הסב לו הפירוש המשובש הזה אשר לפירו העיקר חסר מן הספר ונס בלתי טובן לפידו מדוע בחר רב בערקתא דמסנא שהוא דבר חדש אשר לא נזכר עוד בשום מקום ומאם כנתפזרו לו מעות או נכנס לו קוץ ברגלו בפני ע"ג הנזכרים כבר בבריתא (ע"ג י"ב א')? מה היה חסר לו באמרו: אפילו נתפזרו לו מעות או ישב לו קוץ ברגלו. במקום: אפילו לשרויי ערקתא דמסנא? ובלעדי זה קשה עד מאד במה יבדל באונם המשתחוה לע"ג מן נראה כמשתחוה לע"ג? הלא גם המשתחוה לע"ג אם הוא בלחץ אויב הוא רק נראה כמשתחוה לע"ג. כי איננו משתחוה לע"ג באמת ומפאת קבלתו את הגעבד לאלוה, רק נראה כן לעיני הרואים, אבל המשתחוה עצמו תעב יתעב ושקץ ישקץ את הגעבד בלבבו גם בעת ההשתחויה. ואיננו משתחוה לו רק מפני חמת המציק העומד עליו בשבט עברתו ויעיקרו לכפוף את ראשו לפניו כאנמון. ומה שצוה אלהים לבלתי ישתחוה לאיש לע"ג אף באונם הוא רק מצד הרואים ולא מצד עצמו ר"ל שלא ידמו הרואים בנפשם כי יקבל איש אחד מהבאים במסורת הברית את ארון כל הארץ דבר אחר זולתו לאלוה. וידי בזה חלול שמו ית' וא"כ מה חדוש יותר יש בנראה כמשתחוה לע"ג מבמשתחוה לע"ג? וכבר כתבתי למעלה כי הפירוש הזה איננו מאת הגאון רק הוא הוספת איזה מעתיק. עוד דע כי בלי ספק נשמטה מן הפירוש הזה בשננת המעתיקים או המדפיסים מלת: לשרויי הג"ל.

6) ש"ם: ומפריק אכ"י דאסור לא דמאי לע"ג ולחלול שבת. דנשים לכך נוצרו כשם שהארץ נוצר לזריעה ולעבוד בה כך אשה נוצרה לבעולה. עכ"ל. האמין כי יצא הפירוש הזה מפי גאון? היתנני לבבי לחפא גם על בר בי רב דחד וימא פירוש כזה המצדיק עלילת רשע ומזכה אורח אשה מנאפת באמרו: לא פעלה און כי לכך נוצרה? היתכן להעלות על לב שהנשים נוצרו לבעולה בלי הבדל בין בעולת היתר לבעולת אסור? הנוכל לחשוב על ד' שונא זמרה, כי מני שימו ארם עלי ארץ הבין חלק אחד ממנו לבעולה תרוה אשר תרוה אם בעולת בעליהן ואם בעולת אנשים אחרים? גם קשה מאד מדוע רק על הנשים נאמר כן ולא גם על האנשים? מה האות והמופת שאך הנשים נוצרו לבעולה ולא האנשים? מאין נדע שרק הנשים יעדה הטבע להפעולה ההיא ולא האנשים? הלא גם שניהם יצרה בכלים המיוחדים אל הפעולה ההיא? כל התמידות ההן לוחצות אותי לגור אומר. כי זה לא יצא ממי ת"ח. וכי הנכון הוא פירוש רש"י ותוס' בסנהדרין (ע"ד ב'). יעוין בהם, ובחדושי הר"ן שם המבארים הוסיב דברי רש"י ותוס'. ויעוין עוד ע"ז הערותי על מדרש איכה (ס' מ"ג).

7) ב'ס' נ"א (שאילתא ב'). ז"ל שאילת שלום (ס' נ"ז) דצריך לומר וחסרונון במיום נ"ן כהיות לכל הפרושים וכו' מלת וחסרונון קאי על נפשות רבות שבלשון נקבה

נאמרה ושמהתי שכונתי על האמת שמצאתי אח"כ בספר אור חדש דף ל"ז ע"ב שכתב לומר וחסרונן מטעם שכתבתי עכ"ל. ואני אמרתי ושמחה מה זה עושה? כי נעלם גם מעיניו גם מעיני בעל אור חדש דברי הראב"ע שמות (ב' ו'). וז"ל וככה צאנם במ"ם שלא להתחבר שני נונין עכ"ל. והטעם הזה יתכן גם פה.

(8) בסו"ג נ"ח: וקיימא לן הלבתא כר' נחמן בדיני עכ"ל. מלת: בדיני ט"ס. כי ענין בטול הנט איננו מדיני רק מאסורי כמבואר לכל איש. ובאמרו: וקיימא לן כר' נחמן יבין אך אל בטול הנט, וירמו להתבונן בניטין (ל"ד א'): והלבתא כגחמין. וכן בה"ג (הלכות דייגין) חסרה מלת: בדיני והמעיין שמה הושב יראה. כי נעתקו שמה דברי השאלות. וזוהו סרה קושית שאילת שלום (סי' ס"ז). ועיניו רא"ש סנהדרין (פ"א סי' ג') וס' המכריע (סי' ל"ב).

(9) בסוף סי' ע': אמטול הכי קא מסייעינן וקא פרכינן עלה דשבועה עכ"ל. תחת: דשבועה (בבית) צ"ל: דשמועה (במ"ם). ור"ל כי בעבור זה קא מסייעינן וקא פרכינן עלה דשמועה הדיא של שמואל בשבועות (כ"ג א') ועו"ש ויובנו דברי השאלות. וזה נעלם מבעל שאילת שלום ועו"ש (סי' ע"ז).

(10) בסו"קמ"ד: וכד עבד מעקה אומר אקב"ו על המעקה עכ"ל. ועיניו שאילת שלום (סי' קמ"ב): והנה כבוד וש"ע וכו' ולא ידעתו למה השמיטו ברכה שמחויב לברך כשעושה מעקה וכו' לא הזכירו מעיני הברכה כלל עכ"ל. נעלם ממנו מ"ש ברכה (סי' שס"ו) וז"ל כל המצות שהן חקות ונזרות צריך לברך, שלח הקו, וראשית הנג, ושאר מתנות כהונה וכו'. אבל כל דבר שנס בני נח הוודרו עליו, כגון נולה, נגבה, וחמס, והוענשו ידעניו לא החזיקו [צ"ל: וידעניו ואביון לא החזיקו] והוא פסוק ביהוקאל (י"ז מ"ט) אצל סרום עו"ש] וצדקה (מבואר לכל מבין כי פה צ"ל הפסוק הנ"ל ולפניו מלת והוענשו) ולויה, ולקט, ושכחה, ופאה, (המלות ההן צ"ל שם למטה בסמוך כאשר תראה עד מדרה) והדור זקן, שאם מצוים חייב [צ"ל: שנס הנזים חייבים אין צריך, וכן עשית מעקה, ודינים, ותקון הענינים] (אולי צ"ל: החנות) ומשקלות, ומדות, אין צריך לברך, שהברכה וצונו ולא הגוים עכ"ל. וכן כתוב ברמזי הרקק ע"ס א"ב אשר ת"י בכ"י ישן נושן. וז"ל (אות הלמ"ד). למה אין מברכים על מצות כבוד אב ואם ועל הדור זקן? ויש לומר שאין מברכים כי אם על המצות שאנו מובדלים מן הגוים, אבל מצות כבוד אב ואם והדור נס האומות נודגים בהן, לפיכך אין מברכים עליהן עכ"ל. וכן כתוב בס' בנימין זאב (סי' קס"ט), ועיניו שירוי כנסת הגדולה (י"ד סי' ר"ט הגהות הטור אות ב', וס' רמ"ד הגהות הטור אות ב'), והוא טעם נכבד עד מאד, ואנכי הרחבתיו והגדלתיו במ"א. וא"כ קרוב מאד לאמר כי מטעם זה לא הזכיר הטור וש"ע ברכה אצל עשית מעקה. וככל זאת יש לתמוה על בעל הרקק ובעל בנימין זאב איכבה לא שמו על לבכם דברי השאלות (סי' קס"ד), ולא הזכירוהו כלל? ואנכ נראה אניה עוד דבר אחד ברקק שם וז"ל (סמוך לדבור הנ"ל) ואם היו ענינים הצויים היו מפרנקים חלקם לבעלי בתים וענינים אחרים אין מצאין ואין צריך לברך אבל תרומה וראשית הגו ומתנות שצריך להפריש מברך עכ"ל. הדבור הזה הוא משובש עד מאד. וצ"ל כן: ולקט שכחה ופאה (פה מקום המלות ההן ולא למעלה ככתוב לפנינו. כי בני נח לא הוודרו על לקט, שכחה, ופאה, ואינם נודגים בהן כידוע). אם היו ענינים רוצים היו מפקידים חלקם לבעלי בתים, וענינים אחרים אין מצוין. ואין צריך לברך וכו' ור"ל כי אין מברכים על מתנות לקט ושכחה, ופאה בעבור שהם תלויים בדעת אחרים. והם הענינים. כי אם היו רוצים, היו מפקידים את חלקם לבעלי בתים, ולא לקחו מהם את המתנות ההן. וענינים אחרים אינם מצוין ושכחין בעיר הזאת לתת להם את המתנות ההן. ועל מצות שאינן תלויות בדעת עושן בלבד. כי אם גם בדעת אחרים. ובלעדם אין לאל יד עושן לעשותן. אין מברכים כמבואר היטב בתשובת ר' יוסף בן פלאש להראב"ד המוכבא באבודרהם (שער ג') וז"ל ומנא לן דכל מצות עשה דאפשר למעקרא אע"ג דאכתי לא מתעקרא כמאן דמתעקרא דמיא? דתנן בפרק אלו נעדרות: כיצד שותה בעציצו? אפילו היא חרת, ואפילו מוכת שחין? אבל אם נמצא בה דבר ערוה או שאינה ראויה לבה בישראל אינו רשאי לקיימה שנאמר

ולו תדחה לאשה, אשה הראויה לו, ואמרינן עלה בנמרא: וליתי עשה ולדחי לא תעשה?
 היכא אמרינן אתי עשה ודחי לא תעשה כגון מילה בצרעת אי נמי סדין כציצית דלא
 אפשר דלא לקיומי לעשה, אבל הבא אי אמרה לא בעינא ליה מי איתא לעשה כלל?
 אלמא כיון דאפשר למעקרה לעשה אע"ג דאכתי לא אתעקרה הוה ליה כמאן דליתא.
 דהא לא קביעת וכו' ואמרינן מינה למורא וכבוד אב ואם ועמידה מפני רבו הואיל ואפשר
 למעקרה דהא עשה דידהו דהרב שמחל על כבודו וכבודו מחול חשבין ליה כמאן דליתא
 ולא מברכינן עלה, והוא הדין לשאר מצות דדמינן להו עב"ל ובעין זה אמר ר' שמעון
 עבודה שאפשר לבטלה לאו עבודה היא וכשרה בוד (ובחים י"ג א' במשנה וי"ד ב'
 בנמרא). ולפי הרבנים האלה נוכל לישב הכתוב בסו' ק"א: ומאן דלא קאים מוקמינן
 ליה בעל כרחיה עב"ל. ולהסיר מעליו קושיא שאילת שלום (סו' ק"י) לכאורה לא ידענא
 מה הודיע בזה ומאן דלא קאים דמוקינן ליה בעל כרחיה כלומר דכייפינן ליה, מאי
 קמ"ל? הא פשיטא הוא, כי למה תשתנה עשה זו של מפני שיבה תקום והדרת פני
 זקן משארי עשה, כגון סוכה ולולב וציצית דק"ל בכתובות (פו' א') ובחולין (ק"ל ב')
 דכייפינן ליה ומכין אותו עד שתצא נפשו עב"ל. הן לולא הודיע לנו הגאון זה היינו
 אומרים, כי כאשר נשתנה מצות עשה דאפשר למעקרה (כמו מצות מפני שיבה תקום
 והדרת פני זקן) מכל מצות עשה לענין דחיה לא תעשה ולענין ברבה ונחשבה כמאן
 דליתא וכמאן דמתעקרא כג"ל, כן נשתנה מצות עשה כזו מכל מצות עשה לענין כפיה,
 ונחשבה גם לענין ההוא כמאן דליתא וכמו דמתעקרא, ולפ"ז צריך לדרוש אחר טעם למה
 לא נאמר באמת ככה, ונ"ל, כי הגאון חלק על ר' יוסף בן פלאש ובעל הרוקח וסבר
 שמצוה שאפשר למעקרה לא נשתנה כל מאומה מכל מצות עשה כל עוד לא נעקרה,
 ולא השיגה אל הראיה מפ' אלו נעדרת הנ"ל, כי לפי פו' רש"י ותוס' שם אפס ותהו
 היא כי רש"י פו' שם ברה"ה מי איתא לעשה כלל: השתא נמי מלמדן אותה לומר
 אינה רוצה עב"ל, ובתוס' שם ד"ה אי אמרה כתוב: דהכא נבי דידה ליכא עשה דהא
 אי בעיא אמרה לא בעינא ליה הלכך אין לה לעבור בלאו משום עשה דידה דהיא
 מוהרת כמותו והשוה הכתוב אשה לאיש כדאמרינן ביש מותרות עב"ל, ולפי הפירושים
 הנכונים האלה לא נוכל עוד ללמוד משם שכל מצות עשה דאפשר למעקרה כמאן
 דמתעקרא דמאן אע"ג דאכתי לא מתעקרא, ולענין עבודה בקדשים אשר הבאתי למעלה
 הלכה כרבנן החולקים על ר"ש ואמרינן שגם עבודה שאפשר לבטלה עבודה היא, ככתוב
 בפס' המשניות להרמב"ם ולדר"ע מברטנורה שם וישוב שאילת שלום על קושיותו הוא
 תמוה במאד מאד, וז"ל ויתכן לומר משום דאמרינן בקדושין ל"ג א': כל שאינו עומד
 מפני רבו אינו מאריך ימים, שנאמר (קהלת ח') וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים
 וכו' והביאו גאון בסמוך, וק"ל בחולין (ק"ו ע"ב) כהאי נברא דלא הוה מוקיר אביה
 ואמיה דאין בופין אותו, דתניא כל מצות עשה שמתן שכרה בצרה אין ב"ר שלמטה
 מוהר עליה, ופ"י רש"י: שמתן שכרה בצרה, למען ואריכין ימך, ולכך פירש מתן
 שכרה לומר אם לא תקיימנה הוה עונשה שלא תשול שכר זה ע"כ, וא"כ סד"א הואיל
 בעשה דקומה מפורש עונשה לא כייפינן, להכי איצטרך להורות דלא תימא הכי אלא
 דמוקינן ליה בע"כ, והיינו טעמא, דבשלמא נבי כבוד אב ואם שכרו ועונשו מפורש
 בתורה, אבל עונש דקומה לא מפורש אלא בקבלה דהיינו בקהלת, וד"ת מדבריו קבלה
 לא ילפינן עב"ל, והוא כדבר אשר אין לו שחר, כי על לב מי יעלה לחשוב מצות קומה
 למצות עשה שמתן שכרה או עונשה בצרה? מי פתי יחשוב עונש מצוה מה הנלמד
 לפי דעת יחיד מפסוק אחד ע"ד אספכתא רחוקה לעונש בצרה גם אם היה הפסוק
 הדוא כתוב בתורה? דיתכן על עונש כזה טעם רש"י הנ"ל? וגם אם היה עונש מצות
 קומה כתוב מפורש בפסוק אחד אשר בתורה ולא ע"ד אספכתא רחוקה, איכבה היה יכול
 איש לחשוב עונש כזה אשר איננו כתוב בצד המצוה לעונש בצרה? הלא לפ"ז תהיינה
 כל המצות הכתובות בתורה מצות שמתן שכרן או עונשן בצרן, כי על כל המצות
 בכלל כתוב פעמים רבות בתנ"ך שכר ועונש? ויעון משנה למלך (הלכות עבדים פ"ג ה"ד).

תשובה נצחת.

לזכות את דברי מה"ר יהודה ממדינא בענין תפלין לכבוד האמת והצדק ולהגן בערו
מן ההשגות שהשיג עליו מה"ר יצחק שמואל ריגיוו בספר בחינת הקבלה חלק שני דף קנ"א.

מאת ישראל קאליש

הרב והדרשן בעיר נוארק באמעריקא הצפון.

ידוע הוא לכל בר דעת שמתוך הויכוח יתברר האמת ולכן עלה על לב
מהו"ר יש"ר להוציא לאור ס' קול סכל וס' שאגת אריה והוסיף מענות והערות
חקירות ודרושים על שני הספרים האלה ושם מגמת פניו ללמד לבני ישראל בחיוב
האמונות והמעשים שהורישו אבותינו ולהאיר עיניהם בבחינת הקבלה וישאבו מים
בששון ממעיני השבל ודעת וגם מנחל בדרך זה ישתו מים צלולים.

אולם אין חכם בארץ אשר יהיה נקי מכל שגיאה כאשר אמר דוד המלך ע"ה:
"בל אדם כזוב". אמרתי לשקול המענות של מהו"ר יש"ר על מאוני צדק ולהצדיק
מהו"ר יהודה בראיות נכונות; כי הוא הלך בדרך אמונה ובנתיבה הנכונה ומצוה
עלינו לחום על כבודו.

ויאמר מהו"ר יצחק שמואל ריגיוו בספר בחינת הקבלה חלק שני דף קנ"א
וזה לשונו: "והנה פרשת שמע תוכיח בברור אמתת מצות תפלין כפשוטה, כי
"כולה נכתבה בהגדה פשוטה כמו שיאות למי שיצוה עשו כך וכך וכו' וכל שכן
"שלא תשתמש במליצות בלתי נאותות אל הענין כמו שהיה זה לדעת רשב"ם,
"שהרי הקשורה על הידים לא תרמוז בשום אופן על שמירת הדברים בלב וכו'
"ופועל קשר לא מצאנוהו בדרך משל וזלתי כשיש אצלו מלת לב לפי שא"א לקשור
"בו ממש כמו קשרם על לבך תמיד (משלי וי"ו) וגם שם כ"ב מ"ו), אבל אצל
"מלת יד שהוא מקום ראוי לקשורה בא תמיד כפשוטו."

אולם הפירוש הזה אשר השביר והוליד יש"ר בחריצות שכלו אין לו שחר;
כי מצינו מקרא מלא: קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך (משלי ז' ג') וכל
הפרשנים יעידון ויגידון שהמלות: "קשרם על אצבעותיך" ירמוזו על שמירת הדברים
בלב, גם רבותינו פירשו (מס' נדרים דף ס"ב ע"א ומס' קדושין ל' ע"א) אם ישאל
לך אדם דבר אל תגמנם ותאמר לו אלא אמור לו מיד שנאמר וכו' ועיין פירוש
הר"ן: "כלומר לא תכין להנאתך אלא שיהיו דברי תורה שגורין בפיך".
ואין הפרש בין המלות קשר על יד או קשר על אצבעות עיין ישעיה ב' ח'
כי ענין אחד הוא.

גם נמצא הפעל "קשר" על דרך משל לא לבד אצל מלת לב כאשר כתב
מהו"ר יש"ר אלא גם אצל מלות אחרות כמו גרנת (משלי ג' ג') נפש (בראשית
מ"ד ל') ועוד הפסוקים ז' וחי' בפרשת שמע ויכתו שפרשה זו לא נכתבה בהגדה
פשוטה אלא בדרך מליצה.

מי יאמין כזאת שצוה התורה שיעסוק אדם תמיד בתורה ויעזוב כל עסקיו
ויהיה בעל תורה לחוד, ואסרה לו להמציא כל צרכיו ולקבוע עת לקנות ידעיות
אמתיות לקיום בריאת הגוף וללמוד החכמות הצריכים ליסוד העולם? —

הנה התורה אמרה שיאמרו העמים "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" ואף
על פי כן תאסר לנו ליכנס בשערי החכמות והלמודים? זה בודאי אי אפשר, אלא
הכתובים אינן כמשמען והנה פה הכוונה היא כאשר מבואר בספרי בפרשת ואתחנן:
"עשם עיקר ואל תעשם טפילה". ועתה ברור כשמש שמעה יש"ר בפירושו ולא השיג
כל דברי הפרשה על בורין.

ויוסף ר' יהודה ממדינא לכתוב כדברים האלה: "אילו היתה מצות תפלין
כמו מצות ציצית לעשות כלי או תבשיט חמרי, לא היה אומר: "וקשרתם והיו
למוטפות", אלא: "דבר אל בני ישראל ועשו להם מוטפות ורצועות עור וכתבו

במוטפות כך וכך ושמו על ראשיהם וזרועותיהם תמיד למען יזכרו כל מצות ד' וגו' הכל כמו שכתוב בציצית ופירש אופן עשייתן, ולכל הפנים הבן וראה כי לא צוה לכתוב בתוכן כלום" וכו' והנה שאמר הכתוב "והיה לאות על ידך" ולא על זרועך, "והיו למוטפת בין עיניך" ולא "וכתבתם אותם על עור ושמתם במוטפת בין עיניך" זאת היא ראייה גמורה שכל הפרשה נאמרה בדרך משל ומליצה.

ואשתומם על מהוירר יש"ר שכתב "אבל אם היה המובן דרך משל היה אומר "והיו למוטפת" על דרך שימיני כחותם" וכו'; כי אפילו תנוקות של בית רבן יודעין שהכתוב משתמש ציור המשל גם בלא כף הדמיון כמו ירמיה כ"ב כ"ד: "כי אם יהיה כניחו בן יהויקים מלך יהודה חותם על יד ימיני" ועיין משלי כ"ה י"א וכו'.

אולם מהוירר יש"ר אומר: נפן עתה אל שאר המקומות בתורה שנזכרה בהן מצוה זו, ונמצא גם בהם תוספות סעד ליושר פירושונו. בפרשת בא לא זכר הכתוב לא קשירה ולא שום פעל שיש בו מעשה רק אמר סתם ב' פעמים "והיה לך לאות" (שמות י"ג מ' ומ"ו) ולפי ששניהם מוסבים אל הנאמר לפניהם והגדת לבנך וכו'.

מי שענינו בראשו יראה שטעות גמור הוא ועיין מה שפירש מהוירר שמואל דוד לוצאטו בספרו "השמתרל" ספר שמות דף וי; כי הוא כתב שם: לפי הפשט עיקר המצוה הוא שיהיה לנו אצעדה על זרוענו וטפת על מצחנו ויהיה כתוב בהן המאמר הזה: ביד הזקה הוציאנו ה' ממצרים.

והנה כנים הם דברי ר' יהודה שמצות תפלין כחודשת היא בלי ספק מן הפרושים בזמן בית שני; כי לא מצינו בכל כתבי הקדש להזכיר אותן הכתוב בשם תפלין, ואילו השתי מצות לקשור תפלה בזרוע ולקשור תפלה בראש באו אלינו בקבלה עד ממר"עה (עיין מנחות דף ל"ב ע"א ודף ל"ה וכו') למה אמר הכתוב (ויקרא כ"א י') "את ראשו לא יפרע ובגדיו לא יפרס" ולא אמר: "את ראשו לא יפרע, תפלין לא יקה מעליו?" וכיון שמשא לא הזכיר התפלין במקום הזה ללמד הדין, ראייה גמורה היא שלא ידע ולא צוה אלה המצות.

והנה גם מהוירר יש"ר אמר בבחינת הקבלה דף ק"ח: "ובין מעצמו כל מעיין בתלמוד שאף מליצה זו הלי"מ לא אמרו אותה אלא על צד הדמיון להוסיף מעלה ויתרון להלכה ההיא כפי מה שראו בזה תועלת לשומעים או צורך למצבם, לא להודיע לדורות שיש לדין ההוא מוצא אלהי ממש וכו' (שם דף ק"ט) או מי יאמין שנמסרו למשה בסני עשרה דברים שיש לנהוג בתפלין בעבור שהרמב"ם כתב עליהם (פ"א משנה ג' דהל' תפלין) שהן כולן הלי"מ, והרי רבנו הקדוש המאסף כל תורה שבע"פ לא זכר במשנתו אפילו אחד מהן? גם אמר (שם ק"כ) ואף במקום שיחסו לשמועותיהן מקור מסיני לא היה זה אלא על צד הגזמא והפלגה והזכחה בפועל כי לא לכך נתבוננו". ועתה הנני אומר שרא ליה מרא למהוירר יש"ר שהרהר על סברת הרי"א"ם על לא דבר; כי כל דבריו אמת וצדק: "שבזמן סוף כנסת הגדולה התחילו החרושים באופן קיום המצות. ועשו לעצמם העור והכתב הזה בתמונה זו דרך פרישות לא למצוה כללית לעם אלא כמשפט מנהיגי עצמם בחסידות יתרה שלכן נקראו פרושים". הטעם שקראו תפלין ולא טוטפת בלשון התורה הוא לפי דעת התוספות (מנחות דף ל"ד ע"ב) תפלין נראה לשון זיכוח כמו (סנהדרין דף מ"ד) ויפלל שעשה פלילות עם קונו על שם שהם ערות והזכחה שהשם נקרא עליו יראים מכנו כגון דאמרינו לקמן דף ל"ו וראו כל עמי הארץ וכו' וכן אמר הרא"ש (הלכות קמנות הלכות תפלין) תפלין לשון פלילה שהוא אות והזכחה לכל רואנו ששכינה שרירה עלינו. (עיין ברכות דף וי) ביוסיפון ובבשורת הנוצרים התפלין נקראו Filakterion והוראת המלה הזאת בלשון יון: "קמיע" (Amulet) ומנהיגין אותן שתהינה להם למגן ולמחסה בכל מקום. אלה הדברים מסייעין לדעת ר' יהודה ממודינא שאמר: "ההמון עם האוהבים הבלי הפרישות כל עוד שרבו ביותר קבלום עליהם באהבה ואו קבעו וכו' למען יחשבו מסיני".

ואע"פ שמיצינו בתלמוד (ר"ה דף י"ז) פושעי ישראל בגופן היינו קרקפתא דלא מנה תפלין; (ברכות דף ו"ו ע"א) מנין שהקב"ה מניח תפלין וכו'; (מנחות ל"ה ע"ב) אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר' שמעון חסידא מלמד שהראה לו הקב"ה למשה קשר של תפלין; (ר"ה דף י"ז) ועוד שנו חכמים ליום הדין אם היה זהיר במצות תפלין כף זכות מכרעת ואם פשע בהן כף חובה מכרעת שאין לך גדול בכל המצות עשה שבתורה יותר ממצות תפלין וכו', הנה אשיב שכל דרשות האלה וכל מה דרמי להן אנרתא היא ורבנן אמרו "אין סוכינן על דברי אנדה" וכאשר מיצינו בירושלמי דמעשרות ר' זעירא הוה כקנטר לאלין דאנרתא וצוה לון ספרי דקסמי ובמסכת סופרים פרק ז' אמרו אנרתא לא נתנה לכתוב. והנה כל משכיל יודה שיש אגרות בתלמוד מלאים דברי חן ושכל טוב ויש אגרות המלאים דברים המתנגדים לכל שכל אנושי, וכל שזוכר נפשו ירחק מהם.

תשובה

בענין צלותא דמוספא ביומא תנינא דחג הסכות.

מאת הר"ר אליעזר הויזדארף.

(המשך).

סדר תפלת המוספין בימי חכמינו ז"ל כתב הרא"ש בפרק בתרא דר"ה פסוקי קרבנות לא הוזכרו לא במשנה ולא בגמרא אלא שנהגו לאומרם בטקום הקרבנות כדכתיב ושלמה פרום שפתינו והראה הקב"ה לאברהם אבינו כברית בין הבתרים כשיתבטלו הקרבנות שיהו ישראל יוצאין בהוכרתן (מלה דף לא); ופסוקי מלכות וזכוונות ושופרות נשנו במשנה ואם על אלו אמר רב ביון שאמר בתורתך כתוב לאמר כאלו הוכיח כ"ש בקרבנות המוספין דהוי כאלו הוזכרו וקיום ושלמה פרום שפתינו. ונהגו בספרד שאין מוזכרין פסוקי מוספין אלא בשבת ור"ח דרגילי ולא אתי למיטעי בהן אבל במועדות אין מוזכרין דאתי למיטעי בהן.

גרס"ינן בפרק החליל (סוכה דף ג"ה). ואנו דאית לן תרי יומי הוכא עברין אבוי אמר שני ידחה רבא אמר שביעי ידחה תניא כותיה דרבא אם חל שבת להיות באחד מהן ימוטו ידחה אתקין אמיסר בנהרדעא דמדלני דלוגי. ופירש רש"י ז"ל דמיבעי לן אם בצלותא דמוספין של חולו של מועד אם נדחה פרשה וכויום השני או וכויום השביעי נדחה. ותמיהא לי מילתא מה תניא כותיה דרבא מייתי מימוטו ידחה שאינו נדחה אלא לפי שעה דאם חל יו"ט הראשון של חג בשבת כל הסדר עולה כהוגן לצלותא דמוספין ששביעי נדחה. לזמרי. ותו בשיר של הלויים אם שבת באחד מהן אפשר שיהו שם שלושה או ארבעה או חמשה ימים כסדרם כגון שחל שבת ביום רביעי או ביום חמישי או ביום ששי של חולו של מועד (סוכה דף מה. כך מעשהו בשבת) ומה ראייה לשביעי ידחה שאין שום יום בא כסדר. ותו נפלאת היא בעיני איך סלקא דעתין שידחה שביעי ושואמרו בצלותא דמוספין ביום ראשון של חול המועד שהוא יום שלישי של חג וכויום השני וכן כסדר זה ביום שני של חול המועד שהוא יום רביעי של חג וכויום השלישי וכיוצא בזה. וכי הוכא דעבדינן לענין תפלה עבדינן נמי לענין קורא התורה שקוראין ביום ראשון של חול המועד שהוא יום שלישי של חג וכויום השני ולמחרתו ביום שני של חול המועד שהוא יום רביעי של חג קורין וכויום השלישי נמצא לפי זה ביום הושענא רבה אומרים בצלותא דמוספין וכויום הששי וקורין ג"כ בתורה וכויום הששי. וכל ארבעה הקוראים קורין אותה הפרשה בלבד דהיינו ביום ראשון של חול המועד שהוא יום שלישי של חג כהן קורא וכויום השני לוי קורא וכויום השני וכן השלישי והרביעי הוי קוראין אותה פרשה דקודם תקנתא דאמימר כך היה נוהגין. וכבר העיד הרב בית יוסף ז"ל (א"ח ס' תרס"ג) על בני מערבא שהם קורין כן עד היום ועיין רמב"ם ה' תפלה (פ"ג)

הו"ג) וביום הושענא רבה ארבעה הקוראים קראו פרשת ובוים הששי לרבא דאמר שביעי נדחה ולאבוי דשני ידחה אומרים במוסף יום ראשון של חו"ה שהוא יום שלישי של חג ובוים השלישי וארבעה הקוראים בתורה קורין אותה פרשה ובוים הושענא רבה אומרים בצלותא דמוסף ובוים השביעי וארבעה הקוראים היו קוראים בתורה אותה פרשה ויום הושענא רבה הוא יום שביעי של חג. ודברו אבוי ברירי וקוימי עד שנשאל אך יאמר רבא דבר שאין לו שחר כלל. ומהא דימוטו ידחה אין ראיה כלל להתם אין הסדר דוקא שהרי רב ספרא ורב פפא פליגי התם בסדר השיר משמע להדיא שלית לן בה אם אומרים בינו בוערים ביום רביעי או ביום המישי ומה לו אם יאמרו המירונו בחמישי או בששי ומהאי טעמא ימוטו ידחה ולא נדחה שיר של אותו יום אם חל בו שבת, דאז היה נגלה שהסדר דוקא ושיר של יום שני אין לאומרו כי אם בשני עכשו שימוטו ידחה מבואר שהסדר לאו דוקא ושיר של יום שני אומרים ביום שלישי משום ששירי הלויים אינם מענינו של אותו יום בפדט אלא מענינו של חג בכלל. והיו אין לו ענין לצלותא דמוסף דאי מיבעי לן למימר בצלותא דמוסף את מוספי היום עיין שלחי מס' ר"ה (לה). ברש"י ותוס'. ודאי רביעי למימר מוסף של אותו היום דוקא ולא מוסף של יום אחר. פשיטא לן אי מיבעי למימר בתפלת המוסף פסוקי הקרבנות כיון שאמר ובתורתך כתוב לאמר יצא דלא עדיפי מפסוקי מלכיות וזכרונות ושופרות ומיתה כשם שהתם אי קרי פסוקי אינו יוצא כי אם בפסוקים שהם מענינו של מלכיות ושל זכרונות ושופרות (כך נ"ל על פי הפוסקים) כך בפסוקי הקרבנות של תפלת מוסף אי קרי להו אינו יוצא אלא בפסוקים שהם מענינו של קרבן של אותו היום ומי שהתפלל ביום טוב של פסח והזכיר פסוקי קרבנות של ראש השנה ודאי לא יצא ירו חובתו, והוא הדיון או שמתפלל במוסף יום רביעי של חג הסכות והזכיר פסוקי קרבנות של שמיני עצרת או של יום ראשון או של יום שלישי לא יצא ירו חובתו. והשתא לפירוש רש"י כל דיבעי לן למימר בצלותא דמוסף את מוספי היום כמצוה עלינו איך סלקא דעתין שנעשה בכל יום היפך מה שביעי להיות נאמר ביום רביעי קרבן של יום שלישי ואין שום טעם לרבר זה ולא קאמר מה טעמיה דרבא, וקריאת התורה כבר בארנו שעל פי המשנה קורין בקרבן מוסף של יום והסדר דוקא ומי שקרא בפסח קרבן מוסף של ראש השנה לא יצא והוא הדיון מי שקרא ביום רביעי של חג הסכות קרבן מוסף של שמיני עצרת או של יום ראשון או של יום שלישי לא יצא ירו חובתו. וקודם תקנתא דאמיטר היה בעי למיקרי לכל ארבעה הקוראים ביום רביעי של חג פרשת ובוים הרביעי כדאבוי ואיך ס"ד שלרבא יעשו שלא כדיון ולא קאמר טעמא מהו. ותו קשיא לן על פירוש רש"י ז"ל אם איתא דפסוקי המוספין תלמוד ערוך הם בדינוי הך יתישב מנהג ספרדים שלא אמרו פסוקי הקרבנות כל עיקר (הרמב"ם בסדר התפלה) ובפרט לאחר שאתקין אמיטר בנהרדעא דמדלנו דלוגו והיינו בתפלת מוסף לפירוש רש"י ואיך הנהיגו מנהג נגד סוגית הש"ס. ומדבריו הרא"ש שהצנתי למעלה מוכח להדיא שלא היה מפרש סוגיא דפ' החליל כדבריו רש"י כי הרב ז"ל אמר שפסוקי הקרבנות לא הוזכרו לא במשנה ולא בנמרא.

מחמת קושיות הללו אני אומר שפירוש רש"י ז"ל ידחה והכי פירוש סוגיא דפרק החליל. איתא במס' סופרים (פי"ח ה"א) למה אמרו שיהו אומרים בכל חודש וחודש (כאן חסר קצת) כרשב"ל בעא קמיה דר' יוחנן מהו לומר שיר בלא נסכים וכו' מזמור ומוסף מי קודם (לאומרים תחלה) מחורתא מילתא שהמזמור קודם לפיכך נהגו העם לומר מזמורים בעונתן כלומר בעת וכו' ומסיים שכל המזמור פסוק בעונתו מעלה עליו כאלו בונה מזבח חדש ומקריב עליו קרבן. ואחר כך מזכיר מה שאומרים בהנזפה ופורים ובפסח (שם ה"ב) בחג השבועות ותשעה באב (ה"ג שם) ב"ה ויה"כ בחג הסכות ושמיני עצרת (שם פי"ט ה"ב) ואהא קאי וקאמר ואנן דאית לן תרי יומא ובעינן למימר ביום טוב שני שיר שהיו אומרים הלויים ביום טוב ראשון והיינו נודע ביהודה כדאיתא במס' סופרים (שם ה"ג) והוא מזמור ע"ז וכתוב ביה וידו בשלם סכו ועל הכריתא דתנא ב' שיר שהיו הלויים אומרים בששת ימי חול המועד קאי ומיבעי ליה

אנן דלית לן כי אם חמשה ימים בחולו של מועד היכא עבדינן, וקאמר אבוי שני ידחה שיר שהיו אומרים בשני של חג דהוה יום טוב שני שלנו ידחה. רבא אמר שביעי ידחה שיר שהיו אומרים ביום שביעי של חג שהוא יום ששה של חול המועד ויום חבט ערבה ידחה ותניא שפיר כותיה דרבא חל שבת באחד מהן ימוטו ידחה שמעת מיניה דהסדר לאו דוקא דשירי דליום אינם מענינו של אותו יום בפרט אלא מענינו של חג בכלל וכיון שאפשר לאמר שיר של יום שני ביום שלישי אנו מתחילין לאמר הבו ומה דעל על ומה דלא אפשר תו למימר נדחה באחרונה, והא דאמר אבוי שני ידחה ולא קאמר הבו ידחה וכלשון הבריתא משום רבא קא נקוט ליה דרבא לא מצוי למימר ימוטו ידחה דאפשר שחל שבת באחד מימי חולו של מועד וכבר נדחה ימוטו ואנן דחינן אף הסירותי שמתחילין אנו לאמר הבו ומשום דרבא שביעי ידחה קאמר גם אבוי קאמר שני ידחה. ומשום דאיירי בפרשיות המאורעות ליום דדחינן דהא מינידו איתי תו הא דאיתקן אמימר בנהרדעי לענין קריאת התורה בחולו של מועד דמדלני דלוגי, אבל מפסוקי הקרבנות של תפלת המוספין לא איירי כלל, שאלו לא הוזכרו לא במשנה ולא בגמרא, אבל קריאת התורה בקרבן היום כבר שנויה במשנה דבא לו כהן גדול לקראת כמו שבארנו. ואפשר לומר דמייתי להא דאתקין אמימר בנהרדעא אהא דקאמר ואנן דאית לן תרי יומי היכא עבדינן דאבוי ורבא לא קאמרי אף עבדינן בשיר היום ביומא תנינא דחג אלא אף עבדינן ביומא קמא דחול המועד ואמימר איומא תנינא דחג שהוא יום טוב שני שלנו קאי ואתקין דמדלני דלוגי והוה קורא בנהרדעא ביום טוב שני וביום חמשה עשר ותו וביום השני. ואם אמת הדבר יש בידנו תלמוד ערוך שקורין ביום טוב שני של חג הסוכות חוץ מן ביום חמשה עשר תו וביום השני. ודע שבפרוש רש"י ז"ל יש לשים לב על מה שכתב וכו' היכא דאתקין אמימר לענין תפלה עבדינן נמי לענין קוראי התורה והרביעי שנתוסף לחול המועד יותר משאר ימים ויכיר שהוא בא לכבוד היום הוא קורא את ספיקי היום כמו ששליח צבור אומרן משמע מדבריו ז"ל לצלותא דשליח צבור הוא דקאמר לא מציינן למימר ביו"ט שני פרשת וביום השני דא"כ עבדינן ליה חול ודוקא שליח צבור וכן קריאת התורה ברבים אבל יחיד המתפלל לעצמו שפיר מצוי למימר בצלותא דמוספין ביום טוב שני של חג גם פרשת וביום השני.

כתב הטור ז"ל באורה חיים (סי' תרס"ב) ומתפללים מוסף ביו"ט שני כמו אתמול ואמר קרבנות המוספין ובחמשה עשר כמו אתמול ומכאן קשה למנהג טוליתולא שאומרים ביום השני הושיענו בחגיגת יום שני דכיון שעשינו אותו קודש היאך נעשנו חול לומר יום שני, והרב ב"י ז"ל הציל את מנהג טוליתולא וכן הרב ט"ז ז"ל ובלתי ספק שהקהלות החזיקו במנהגם אכתי בימי החכמים האלו נגד דברי הטור ז"ל ולפי דעתי כך היה סדורם, בכל ספרד לא היו אומרים פסוקי הקרבנות במוסף של מועדים אלא אמרו ואת מוסף יום חג מלוני נעשה ונקריב לפניך כאהבה חג המצות בצונק כמו שכתבת עלינו בתורתך על ידי משה עבדך מפי כבודך, ובפסח והג המצות היה סני בזה שמוסף חג הפסח הוא בכל יום ויום מימי חג אותו קרבן, אבל כהן הסכות לא מני להו למימר ואת מוסף חג הסכות נעשה ונקריב לפניך כיון שקרבן היום משונה מירי יום ביומו שאין מוסף חג הסכות בכלל אלא מוסף יום א' או יום ב' או יום ג' מחג הסכות לפיכך הוסיפו אחרי תיבות מפי כבודך והושיענו בחגיגת יום שני, וביום השלישי הוסיפו הושיענו בחגיגת יום שלישי וכן כל ימי החג, מ"מ הרב ב"י ז"ל לא היה לו להקשות על הטור ז"ל כי לפי מה שכתב ב"י בס' תרס"ג (א"ח) בשם רש"י (תיבת הרי"ף יש למחוק דבר מזכור הרב ב"י את הרי"ף לא אדמריה בתי רש"י אלא קמיה. וכן הרב ט"ז בס' תרס"ב לא העתיק תיבת הרי"ף) והרא"ש והר"ן דהא דאין מתחילין לקרות ביו"ט שני במוסף דיומא דלא אתי לולולי בקדושת היום וכשם שאין לנו לקראות ביום טוב שני וביום השני משום דאתי לולולי בקדושת היום כך אין להזכיר חגיגת יום שני משום דאתי לולולי. ומ"ש בזה הרב ט"ז לא נדרא. ולדידן זהו שכתב הרב ב"י בשם רש"י הוא מפרוש רש"י בסוגיא דפרק החליל שכבר בארנו שרש"י ז"ל יחדא הוא בפרושו והרא"ש שנמשך אחריו ארכביה אתרו רבשין שכאן מפרש כדבריו רש"י ובשלהי

מס' ר"ה כתב דפסקי הקרבנות לא נזכרו לא במשנה ולא בגמרא ולא לדברי רש"י תלמוד ערוך הוא בדינו, לירדן קושית הטור ז"ל על מנהג טולטולא מעיקרא ליתא, כיון שאנן בקיאי בקביעי דירחא ובני ארץ ישראל שמשם תצא תורת החודש יהיה לכם סומכים על החשבון ואין עושין כי אם יום טוב אחד ויום טוב שני של גלויות אינו משום ספק אלא משום מנהג אבותינו וכדשאלו מתם הוהרו בשני ימים טובים של גלויות במנהג אבותיכם שביריכם (ביצה דף ד': והרמב"ם פ"ה מה' קדוש החודש ופ"ו מה' יו"ט הי"ד). יום טוב שני של בני הגולה הוא יום שני לחג הסכות, יום חול המועד הראשון הוא יום שלישי לחג הסכות ויום השני הוא יום שביעי של חג תדע שכן אין לנו כי אם ו' ימים חול המועד לא שבע ימים. ואעפ"י שיום ב' הוא חול מן התורה בני הגולה עשו אותו יום טוב ומשתה משום מנהג אבותם. אלו לא היה בקיאי בקביעי דירחא והיה לן ספק אם חול אם ו'ט הוא לא הוה לן למימר ביום הב' וביום השני בחניגת יום שני דאפשר שיום א' הוא עכשו שבקיאי בקביעי בירחי ויודעין אנו שזה יום שני של חג הסכות ומה שאנו עושין אותו יום טוב משום מנהג אבותינו שפיר מצינו למיקריה ביה וביום השני ולמימר בחניגת יום שני ואין בו זלוול יו"ט. ושפיר הנדונו לומר בטולטולא הושיענו בחניגת יום שני ומנהג ותיקין הוא, ולא ידעתי איך אתי לזולוא בקדושת היום משום שקרינן ביה וביום השני והרי רחמנא קרי' לשמיני עצרת שהוא יום טוב דאורייתא יום שמיני ולמה לא נקרא אנחנו את יום טוב שני של גלויות יום שני שבוה לא נאמר שהוא חול. וא"ת משום עמא דבר ששומעין קורין בספיקא דיומא ואתי לזולוא בקדושת היום, הרי התירו לערב על תנאי שהיום חול ומחר קודש (וא"ת ס' תקכ"ב) ולא חשו דאתי לזולוא בקדושת היום ועוד וכי אנו מורים שיום טוב שני של גלויות הוא דאורייתא. וא"ת כיון דבקיאי בקביעי דירחא נקרא ביום טוב שני שלנו וביום השני בלחוד וביום הראשון של חול המועד וביום השלישי בלחוד כדקורין בני ארץ ישראל, אגן נמשכין אחר מנהג אבותינו והם קראו ביום טוב שני שהיה אצלם ספק ובחמשה עשר יום וכו' ותו וביום השני וכו' וביום א' דחול המועד שהיה אצלם ספק אם הוא יום שני או הוא יום שלישי לחג הסכות קראו בתורה וביום השני וכו' ותו וביום השלישי וא"ת אם כן היה מנהג בני הגולה לקראות בתורה שתי פרשיות משום ספיקא דיומא מה תקנתא איתקן אמימר בנהרדעא דמדלני דלוגי והא בלאו האי תקנתא מדלני דלוגי. נ"ל שבני הגולה שלא היו בקיאי בקביעי דירחא לא היו קורין כי אם בספיקא דיומא דהיינו ביום א' של חול המועד היו מקריין פרשת וביום השני ותו וביום השלישי ולא יותר (בהן קורא וביום השני לוי קורא וביום השלישי ישראל קורא וביום השני והרביעי קורא וביום השלישי) אתקין אמימר מפני שבקיאי בקביעי דירחא שמדלני דלוגי שקורין אף פרשה שאינה מספיקא דיומא כגון וביום הרביעי ביום ראשון כרבנותי דרש"י ז"ל.

מתוך מה שבארנו עד הנה יצאו כמה דינים אלא שנמנעתי לכתבם מפני שאני איני בא להורות הלכה ולעשות מעשה על פי רק לעורר לב מי שיקרב אל המלאכה והבאים אחרי יבינו בדברים.

אליעזר ב"מ מרדכי היוזדארף ז"ל.

קורות ולבנים לבני בית התלמוד.

- [1] בב"ת. שנה א' ח"א צד 21 בפי' לפיוט דר"ה: יען אשר נוקש בעשיר נחרתו בו מיתות עשר. ע"ש שהביא שכל דבר של פרהסיא הוא בפני עשרה כמו שאמרו בבב"ר וכו' איהו גולן וכו' זה הוא גולן בפרהסיא וכו' ר' אבהו בשם ר"ל וכו' ולפי עשרה גולן ע"ש. — ולכאורה עדיפא הל"ל דבמי מריבה נ"א והקהל את העדה וגו' (במדבר כ' ח') ואין עדה פחותה מעשרה (מגילה כ"ג ע"א) וזה: אשר נוקש בעשיר: בפני קהל ועד"ה? ואולי אפילו דקאי: "אשר נוקש בעשר" על המרגלים דהיו עשרה כי כלב ויהושע אינם בכלל?
- [2] שם ח"ב (בנתיבות האגדה) צד 42: ועוד צ"ל"ה למה לא עלה על דעת

אדם מעולם לומר על ספר משלי שהוא מחכמתו של שלמה? אעירה לעי' בש"ס (סוטה מ"ד א' וגם סנהדרין ק"ז א') כשהעתיקו מקראות מס' משלי, כתבו הלשון: ואף שלמה בחכמתו אמר וכו'? וכן הרמב"ם כ' על פסוקי משלי לשון הוה (בהיסחית פ"ב ה"ב) וה' דעות (פ"ג ה"ג) ופ"ר (המ"י הי"ט ופ"ו ה"ד) והת"ת (פ"ג ה"ב) וכן ראיתי ג"כ בש"ס ברכות (פ"ד ע"א); ועליה אמר שלמה בחכמתו בני אם חכם לבך וכו' והוא במשלי, וע' (בזהר ויקרא ס"ד א'): פתח ואמר מים קרים וכו' הא אסתכלנא במלוי דשלמה מלכא וכלהו בחכמתא אמרין תא חזי ג' ספרין דחכמתא אפיק שלמה לעלמא וכלהו בחכמתא עילאה שיה"ש חכמה קהלת תבונה ומשלי דעת וכו'. — ואגב למדין מבל אלה שגם הלשון מחכמתו של שלמה הכוונה החכמה אשר תופיע מרוה"ק. וע' ילקוט נביאים (רמז תתקנ"ה) ה"י לבו של שלמה מלא חכמה ולא היה יודעים חכמתו עד ששרתה עליו רוה"ק וידעו הכל מה חכמתו. מבואר דחכמתו נתגלה ע"י רוה"ק, ובוה יובן הש"ס (ברכות נ"ה א') אין הקב"ה נותן חכמה אלא למי שיש בו חכמה, ויובן גם הכתוב (שמות ל"א ו') ובלב כל חכם לב נתתי חכמה, ובוה יתיישב מה שנפלאתי בקובץ יגדיל תורה היוצא מאדעסה (ח"ה ס' נ"א בהגה א') על לשון הרמב"ם (ה' אבות הטומאה פ"ט ה"ו) שכי': אפי' שה"ש וקהלת שהן דברי חכמה משמאין את הירדים ורו"ק.

[3] שם צד 48. אות ג' בדבר (ירושלמי ב"ק פ"ד ה"ה) לא אבין אך יהי' במשמעות "בעל השור נקי" להוציא עבד עברי מכלל שלשים שקלים? גם מה מקום למאמר של ר' אילא במשאו ומתנו של ר' יסא ור' זעירא על מה דשמע הראשון מדרבי שמואל בר רב יצחק? אך באמת אין כאן ט"ס וכן הצעתה של אותה שמועה: א"ל ר' זעירא (לר' יסא) דלמא דא היא (דשמעית מר"ש בר' יצחק ושבת) בתחלה אינו מדבר (הכתוב) אלא כשם שהחזירו לנזקין כך החזירו לדמי עבד (כלומר בתחלת הפרשה מדבר בתם ובדברו בכופר כבר מדבר במועד מפורש וכשבא לנזקין בנזקי שור בשור חזר לתם ולמועד לכל אחד לבדו, והנה בכך ובת כתיב מפורש "כמשפט הזה" שיש חלוק בין תם למועד אבל אצל עבד כתיב סתם אם עבד יגה השור שור זה אינו יודע איזהו אם תם ואם מועד והייתי אומר כיון שלא פרש בו הכתוב ע"כ בשור תם מדבר כי אנו למדים עבד מנזקין כמו שבנזקי שור בשור אפי' תם חייב כך גם בעבד דאף הוא אינו אלא ממון) ת"ל בעל השור נקי נקי מדמי עבד (וע"ז מתמה ר' אילא ואמר היתבן ללמוד עבד מנזקין) בכל אתר אתה מחמיר עבד יותר מהכל (מכל שאר נזקי ממון) שאפילו מוכה שחין נותן שלשים שקלים ונלמד מזה שאין העבד במדרגה אחת עם חפץ ותשלומיו אינם תשלומי נזקין לבד כ"א תשלומי קנס כהגון לכל חי מדבר וא"כ יותר יש ללמוד שלשים של עבד מכופר כאשר מתשלומי נזקי שור בשור ואשר ע"כ אומר ר' אילא כי ודאי כך היתה השמועה של יסא הייתי אומר אף באביו ואמו (של אדם ישראל) כן (כלומר כמו שבנזקי שור, בשור תם חייב בתשלומיו לבעל השור הנזק כן בנזקי שור באדם שנגף אשה ויצאו ילדיה חייב הוא לשלם דמי ולדות לאביו ואמו) ר"ל בעל השור נקי נקי מדמי ולדות וחיב ונכין.

[4] שם (צד 111) כ' בדבר הסימנים בש"ס שתלמודי האמוראים שמו אותותם לידע ולהוכיר על ידיהם הלמודים אשר הגיעו עליהם וגם רבנן סבוראי השתמשו בהם ע"ש. אעירה שלפי השערתו אין כל הסימנים הנמצאים לפננו בש"ס מבעלי הש"ס בעצמם, רק מרבנן סבוראי או מהגאונים? יען כי מצאתי ב' מאמרים שלימים בש"ס אשר נפקדו מבעל המסמך, ולא יתכן שנעלם מבעלי הש"ס דבר, 1) (סוטה ל"ה ע"א) (הסימן אמת לכרו (בצ"ל) לויה) אשר הוא ס"י להמאמרים שאמר ר' יוחנן משום ר"מ במס' זו (א') היינו הך דהבא (ברך ל"ה ב') כל להויר שאין בו דבר אמת וכו' (ב') ברך (מ"ב—ב') אר"י משום ר"מ בגי' מקומות לכדו פי' וכו'. (ג') הוא ברך (מ"ו—ב'): אר"י משום ר"מ כל שאינו מלוה ומתלווה וכו', ופלא שברך (ל"ו ע"ב) ע"פ ותשב באיתן קשתו איתא ג"כ אמר ר"י משום ר"מ וכו' ע"ש. הרי שנחסר עוד מאמר שלם מה שאמר ר"י משום ר"מ במס' זאת.

ונפקד זכרו מתוך הסי' הזה. — (2) (שבת ל"ד ע"א) (סימן בגופיא זימרא צפרא בחבלא דמלתא) ע' מהרש"א שפ' את כל הסי' ע"ג. אך גם שם נפקד מאמר א' בשבת (דף נ"א—ע"ב): אריא ארי"ה בר אשי אמר רב הכל מודים שאם נתקלקלה הגומא וכו' — וע' תוס' (חולין ד' ד') ד"ה מכנים שמצאו עוד מאמרים מבעל המאמר שהוא במס' שבת ותו' דהסימן לא חשיב רק המאמרים שאמר רב מנשה במס' חולין ע"ש. אבל הכא צ"ע. כי במסכתות האלה עצמן נמצאו עוד מאמרים? איברא דלכאורה משמע שהסימנים הם מבעלי הש"ס עצמן. דמש"ס (עירובין נ"ג) נר' שאהבו הסימנים ושיבחו אותם ואמרו בני יהודה דמתנחי סימנא נתקיים תלמודן בידם. ובלי ספק הוא על סימנים כאלה, אחרי שמצאו בש"ס שנשתמשו בסימנים כאלה כמו יע"ל קנ"ס המורים על ששה הלכות שנחלקו בהם אביו ורבה ומחמת סתימת הסימן, נולד מחלוקת בין רש"י ותוס' בלמ"ד של יע"ל וכן פור קשב, וגם שם ע"י סתימת הלשון, נולד מחלוקת בין רש"י לתוס'. ע' ב"ר"ה ובסוכה. וכן בשבת (פ' ב"מ (שכן מתפ"ז סימן) ולא ארע אם הפי' שם ע"ז הוא מדברי הגמ' בעצמו או מרבנן סבוראי? וכן שם (שכן פנ"ך עכ"ס סימן)? אשר מב"ז נ' דהסי' המה מבעלי הש"ס עצמן. וע' בש"ס מגילה (י"ב ע"ב) ברש"י ד"ה נערי. וע' ע"ז דבר נפלא בכונת רש"י ז"ל, בס' מקום שמואל שער התירוצים, ומכ"ז נ' קדמות הסימנים. אולם נ' אף אם נאמר שהסימנים נולדו מרבנן סבוראי, או רק מהגאונים, בכ"ז עדיין לא עלתה ארוכה לקושיתנו כי גם הגאונים ז"ל, אין דבר נעלם מלפניהם. ואין שכחה לפני כבודם, והרמב"ן ז"ל (מלחמת פ"ה דתבובות) כ' על הגאונים ז"ל, כי המה שקולין כרובה של סנהדרין, ואך אי"ב יתכן שיעשו סימנים על המאמרים הנמצאים באותו מסכת, והעלם יעלימו את עיניהם ממאמרים שלימים הנ"ל. לכן אני מבקש מחכמי בני התלמוד ז"ל עלה בידם איוה תי' נכון לפרסמהו במ"ע היקר הזה. גם יחוו נא ע"כ את דעתם הגדולה בדבר עת הולדת הסימנים הבאים בתוך הש"ס.

[5] שם צד 142 בדקדוקי פרש"י, בחולין ל"ב ב"ן נפל סכין וברש"י ע"ש ונ"ל, מש"כ שם שעיפות הש"ס בודחט לא שכיה והביא ממרחק לחמו? הלא גם גפל הסכין וכן נפלו כליו ג"כ לא שביה. רק שארע מקרה כן. — וזאת לדעת שבדקדוק לשון המשנה אין לנו עסק, רק שחכמי הנמ' ידעו לדקדק היטב, אם כי נודע דברי (התו' יו"ט נזיר פ"ה מ"ה) אבל ע' בס' המפואר אמנות חכמים אמצע ע"ב ד"ה אמנם, נהם כארי ע"ז¹) רק כונת רש"י הוא פשוט. דהנה רש"י כ' השחיו הסכין קודם שחיטה והר"ן כ' השחיו הסכין אחר שדחתיל לשחוט. מה זה? רק, רש"י לשחיתו דס"ל דשיעור שהייה הוא רק כדי שחיטה לחור בלא רבוצה כמ"ש (הב"י בס' כ"ג ד"ה והשתא) משי"ה לא ניחא ליה לומר דהשחיו הסכין בתוך השחיטה כי זה שיעור גדול, ואין שייך לומר במשנה אם שהה כדי שחיטה. דמשמע דיש אופן דלא שהה. והלא בהשחיו בתוך השחיטה ודאי שהה כדי שחיטה לחור. משי"ה פ' דהשחיו קודם שחיטה ושחט ונתייגע, אבל הר"ן קאי על האלפס דס"ל דשיעור שהייה הוי כדי שחיטה והרביצה משי"ה ניחא ליה לפרש דהשחיו בתוך השחיטה. כי יש שיעור גדול לשחי"י, ויהיו דברי המשנה מסודרים היטב, כי נפל הסכין וכן כליו מיירי בתוך השחיטה, כמו כן השחיו מיירי ג"כ כן, אבל רש"י לא אפשר לו לפרש כך בהשחיו לפי שיטתו. ע' ברא"ש במעו"ש. גם מש"כ שם באות ה' להביא סיוע לרש"י. ע' במ"ז ס' ע"ה ס"ק א' בסופו.

[6] שם ח"ה צד 149 מהערה כ' ע"ד הצניקער אשר היו פרושים וזוירים, אך לא היו צנועים בבית הבסא עכ"ל. אע"ה דהנה נודע מהרבה ספרים שהצניקער לא היו צנועים גם באכילה וממשגל. אדותם יסופר כי ישושו בחוצות ערומים חשופי שת כפראים במדבר ועם זונות יפרדו לעין כל כמו שנסופר מהצניקער קראטעס אשר השחית את דרכו לזנות בארוסתו הופאכרא ברחובות העיר ויתנצלו גם שניהם עדים ומעויליהם לעיני השמש בעת המשגל המתועב למען ידע ויראה העם כי ערומים הם ולא יתבוששו. בזמנם ונקראת הכת הזאת: kyzike ר"ל כת הכלבים, אשר אל אנשים כאלה קלע הרמב"ם ז"ל במתק לשונו הקצר (בה' ערות פי"א ה"ה) ע"ש. ומשי"כ שם: «כמלאכה מנוולת» הוא ע"ד לעשות מלאכתו, רב ושמואל חד אמר לעשות צרכיו עמה (סוטה ל"ו) ודו"ק.

[7] שם ח"י צד 219 (בהערות לתר"י היא ו) בא לתקן שצ"ל או לות. ולא תקן מאומה. כי באמת הגי' הנכונה והמדוייקת היא כמו שמצאתי בהרבה ספרים, וכן בת"א: לות דשא דלות מוונתא והוא ע"ד (הש"ס קרושין כ"ב) והגישו אל הדלת או אל המוזה, יכול שתהא המוזה כשירה לרצוע עליה ת"ל ולקחת גוי' וברלת גוי' בדלת ולא במוזה. הא מת"ל או אל המוזה מקיש דלת למוזה, מה מוזה מעומד, אף דלת מעומד. והנה מצינו מלת: או פירושו כמו: אם. ע"מ (שמות כ"א ל"ו) או נודע כי שור נגה כתיוב"ע: אין אישתמודע. וכן (ויקרא ד' כ"ג) או הודע אליו הטאתו ע"ש בפרש"י. ומעתה כן הוא כונת הקרא: והגישו אל הדלת, ובא לפרש אימתי הדלת כשירה לרצוע עליה — «או אל המוזה» — פ': אם אל המוזה, ר"ל אם הדלת עומד אצל המוזה. והגרי"א בס' אדרת אליהו לא קלע פה אל השערה, ועי' בס' משפט לשון העברית מהחכם גארדאן ח"ב, ע"ד הפשט והדרש ההולכים שלובי יד ולא יתפרדו.

[8] שם צד 256 בהערות מהח' רייפמאן, הביא מה"ד יעבץ במנדול עוז בזה"ל ואמרו שאם יגדל הילד ולא ישמע לשונות אחרים או יתחיל לדבר לשה"ק מעצמו בלי לימוד וכו' עכ"ל והוא שחק ע"י. אעירה לעיין בבנין יהושע (באבר"י פל"ז ד"ה ומספרין) הביא זה בשם הרמב"ם?

[9] שם ח"י צד 316 בסוף הערות על תר"י מה' רייפמאן: היכמא דמבעי תורא ית עסבא דחקלא. מלת: דמבעי מובנת ע"פ הכתוב בב"ק (ג'—ב'): מ ב עה זה השן וכו' הנה בהערות זו לא האיר כלום. אדרבה מזה לא יובנו דברי הגמ' בב"ק: דזה ל' הגמ': מה מבעה רב אמר זה אדם וכו' ושמואל א' זה השן דכתיב נבעו מצפוננו ותר"י אתגלין מטמרוהו וכו' ורב מ"ט לא אמר כשמואל אמר לך, מי קתני נבעה וכו', ומאר יפלא שיבדה לו התנא מלה זרה ולעשותה סמוכין מלשון המקרא והתרגום בדרך רחוק וזר ומדוע לא הביא מהתרגום של כלחוק השור. ובוה לא היה יכול רב להשיב: מי קתני נבעה וכו'. דהרי בהדיא דמבעה הוא לישנא דלחיכה ובעור השדה ובפרט דירוע דת"י על התורה הוא ת' ירושלמי כפי בעל הערוך (ע' מוסף הערוך ערך ונגן ב') ובגמ' (שם ד' ו'—ב') אמרו בלשון זה המשנה: «האי תנא ירושלמי הוא» ואחרי שכן ה"י בא לשון הירושלמי בתרגום וה"י למד על לשון הירושלמי במשנה שמבע"ה זה הוא כלשון מבע"י דהתם על לחיכית הבהמה. ומדוע הוכרחו לבא בדוחק ובפרט בדבר דין והלכה אשר ה"ל להתנא לחיות שפתיו ברור מללו? אדרבא, אבקש מאת בוני התלמוד לתרץ לי קושיא הזאת!

[10] ח"י"ב שם צד 378 אות ג' בהערה 2 כ': ואין כל ספק שמלות: מאן אינון אילין צופין מ"ם עכ"ל אעירה שכבר קדמוהו בזה בס' החולץ רס"ן משנא מאמר ג' ע"ש.

[11] שם צד 383 אות ח'. כ': והכתוב כפי' רבינו בחיי על התורה: ושום שכל זה הנקוד, הוא שגגה וכו' עכ"ל. ואני אומר כי לא שגגה, דהנה עי' (באוצר נחמד בלומענפעלד ח"ד בסוף צד 173) כ': ובמענה פ"ט (מס' בן יוחאי) שהביא שבמס' סופרים כתוב: ספר שפסקו ושנקדו וכו' ומוזה הוכיח שהיו הנקודות בימי חכמי התלמוד ז"א שלא נמצא כתוב אלא ספר שפסקו ושנקד ראשי פסוקים שבו וכו' עכ"ל. והנה כזה יש להתפלא גם על ס' (מישפטי לשון העברית מרא"י, בסוף פתיחתו לשער התנועות) שכו': וכן מצינו זכר הנקוד במס' (סופרים פ"ג) ע"פ גי' הגרי"א ספר שנקדו או שפסקו ושנקד ראשי פסוקים שבו וכו' עכ"ל. ובאמת לא נמצא בהגהת הגרי"א גי' זו? שוב ראיתי גם בס' (בית יהודה לריב"ל פ' קכ"ד צד 96 סוף הערה א') שהתפלא ג"כ על הרי"ם קוניצער שהביא הגי': או שנקדו. — ואגב חמ"י לי על ראל"ג הנ"ל שהביא בספרו הרבה פעמים דברי ריב"ל וע"ז לא העיר מאומה? — אולם אח"כ הגיע לידי מס' סופרים (דפוס סוכבאלק עם באור מקרא סופרים ועמור סופרים עם הגהת הגרי"א) איתא שם (בפ"ג ה"ה) גי' זו שהביא הרי"ם קוניצער ורא"י, והריב"ל והרשב"א לולי באוצר נחמד שם לא ראו גי' הזו. אחרי כ"ן יכול היות בוראי שגם הר' בחיי ז"ל ראה איזה גי' במגילה פ"ה:

„ושום שכל זה הנקוד. ויכול היות נ"כ שכינו באמרם במגילה: „ויבינו במקרא אלו פסקי טעמים“. כמו שפירש"י באמת (נדרים ל"ז א'): פיסוק טעמים: ניקוד ומעמים. כנ"ל ברור ופשוט.

[12] שם צד 386 הערה 4 כ': והוא בלי ספק מאיש אשר נהג לגלח את ראשו המיד וישנו עוד היום חבר כהנים הנהוג לעשות כן עכ"ל. — ע"י דבר נפלא במ' בית האסוף לה"ח ר' קלמן שולמאן במא"מ זקן גרוע. — ואגב אעירה שהפילוסוף Schopenhauer מתלונן על אנשי הרור אשר לא יגלחו את זקנם ואומר כי הוא מעשה בחמה להראות לעיני השמש הדבר המבדיל בין זכר לנקיבה (ולפיהו נוכל לומר בלשון התלמוד: שער באיש ערוה!) והער שם הוקן Barda שהוא מלשון Bardar המורה פרא אדם בלשונות הקדמונים. — אולם שכח את העמים הפראים אשר כעיר פרא יולרו בלי זקן, יהיה מאיוו סבה שיהי'. הנה הטבע מורה על ההפך. ומה נאה השם זק"ן בלשון עברית — בר מזם זק"ן זה קנה חכמה. ונשאר השם הזה לכל אנשים בעלי מדות תרומיות, שופט נקרא זקן, ומוה סגן הכתנים ובארמית דיוקן, שממנו בלשון סלאווית Diekan, רומה לשם Grafen בגרמנית מן-Grauen. [13] שם שנה ב' ח"ג צד 89. (במס' ב"ק ד') ליישב דברי רש"י. והקדים קושיא למה לא הביא התלמוד רא"י יותר גדולה מישע"ל (ל"ה ז') מבועי מים. ובהערתו בכונת רש"י ת"י הקושיא. — ואנכי אעירה שאין התחלה כלל לקושיא זו. מפני דאז הייתי יכול לאמר דמבועי לא קאי על המים עצמם רק על הבור המכונסין בו. והייתי אומר דמבועי הוא: בור „ותשבר כד על המבוע“ — „ונרוץ הגלגל אל הבור!“

[14] שם ח"ג צד 91. כ': הנה כל המתבונן בפסוקים האלה ימצא שבארו המלה: „שעירים“ נגד הוראתה האמיתית עכ"ל, אעירה שהסופר: Schneler בספרו: Die Bartlosigkeit vieler ent- מספר בזה"ל: „Geschichte der Menschheit steht, weil sie ihre Haare am ganzen Körper entwurzelten, um sie aus kirchlichen Ansichten den Göttern und Götzen zu opfern. מעתה השערה קרובה כי האלילים ההם נקראו עש"י שעירים מן שער.

[15] שם צד 93 ר"יש הרף ברבר שם מטטרון. אעירה לע' בתוס' (יבמות ט"ז ס' ד"ה פסוק) וע' (ב"ר פ"ה), נעשה קולו של הקב"ה מיטטרון למשה, בשעה שאמר לו עלה אל הר העברים. וכן (במדרש שוה"מ מ"ז צ"ג) קולו של הקב"ה ה' מיטטר לפניהם. — ובתנחומא (פ' תשא) אני הולך לפניהם מיטטר וע' הערוך ערך מיטטר שהביא כן מילמדנו תשא אני הולך לפניהם מיטטר, וכן וישמע כי בא בלעם ששלח מיטטר לפניו וכו'. וכ' המוספי פ"י בל"ר: Metato ממנה ההולך לפני הצבא לתור לאנשי המלחמה מנוח ובית מלון, ועי"ש במערכי לשון שמבאר בטוב טעם דברי חז"ל (סנהדרין ל"ח ב') ואל משה אמר עלה אל ה', עלה אלי מבעי ל"י א"ל זהו מיטטרון. וכן מבאר שמה המאמר מב"ר נעשה קולו של הקב"ה מיטטרון למשה ע"ש. וכן ע' (רמב"ן פ' בא, בפסוק אעשה שפטים) כ' ח"ל: המלאך הגדול הנקרא בעבור כן מיטטרון כי פ"י המלה: מורה הדרך, כמ"ש (בספרי). אצבעו של הקב"ה נעשה מיטטרון למשה ובילמדנו וישמע בלק ששלח מיטטרון לפניו. ועוד שם ראה החילותי אי איכפת לך אני מיטטרון לפני כורש וכו' וכן שמעתי כי שלח בלשון יון מיטטר עכ"ל. ומדפיסים הדיוטים הציגו ברמב"ן שם מלת: ואל תתמה באותיות גדולות כאלו הוא התחלת המאמר ובאמת הוא סוף המאמר מיילמדנו, ההובא גם בערוך ערך מיטטר, ועיין (רבינו בחיי משפטים) שכו': ונקרא בשם הזה כי הוא מורה. על שלוח מלשון יון שקורין לשלוח מיטטר, צ"ל מיטטר, ודבריו נובעין מהרמב"ן וראיתי (כתשבי ערך מיטטרון) כ': שפעתיה מהקדרינאל תלמידו כי מיטטר בלשון יון שליה, ואולי כן הוא עכ"ל. נעלם ממנו כי כן כתיב מפורש בהרמב"ן ז"ל והמלה היא Metadoros ע' כרם חמד ח"ד מכתב כ"ג גם בייטרענג ח"א צד 108. שהאריכו בזה ופה קצר המקום מהשתרע ובמדרש שוה"ט שהביא צ"ל מיטטר במקום מיטטר.

[16] שם ח"ח צד 249. שלא כל המונה לי יום לכל חודש הוא מונה לחמה עכ"ל הוא דבר הסותר א"ע בענין שלפניו כי המונה לי יום לכל חודש א"א עכ"ל שימנה ללבנה והמונה ללבנה א"א שימנה לי יום לכל חודש?

בן ציון משנאיעווסקי איש באהאפאלי.

בקרת ספרים

ירושלים, ספר קבוצת מאמרים להאיר ולהעיר על ארץ הקדושה מצבה וקורותיה וכל הגונע לה וכו' יוצא לאור מדי שנה בשנה ע"י אברהם משה לונץ איש ירושלים. שנה א'. וויען תרמ"ב.

לכו חוו מפעלות ה' אשר שם שמות בארץ אל תקרי שמות אלא שמות. זאת העיר ירושלים שמה ימשוך לב כל אדם מיום אשר קדוש ישראל שמה להשכן מקדשו בארץ שמה עד היום אשר שמה תלן בערפייה ואליה ינהרו בהדרת קודש גוים ולאומים שונים יחד. האומנם כי בצדק כנוה קדמונינו תל תל פיות תל שכל פיות פונים אליו. והנה מבלי פנות לב יודה כל אדם אשר יתעורר לבבו לצלצול השם ירושלים כי טובה עשה המחבר להודיע את העיר ואת הארץ מה הגה ולהגיד ממצבה וקורותיה ואף כי שת אל לבו להוציא ספר כזה מדי שנה בשנה. ורואה אני להודיע את הקוראים פרטי המאמרים אשר נקבצו ובאו בספר הזה בשנה הא'. הספר כולל ב' חלקים ח"א בכתב ולשון עברית וח"ב בכתב ולשון אשכנזית. החלק העברי כולל ה' מאמרים על רס"ב עמודים.

מאמר א'. מנהגי אחינו באה"ק ברת וחיי עם. ופרטיהם רבים. ברית מילה פדיון הבן הגחת פאות הראש וכו' מצודה. קנינים חתונה ושאלת שלום. הליות המת קבורתו וסעודת הבראה. גזיות ספרים יסדר מנות רב. מצות התלויות בארץ ופטר חמור ושלוה הקן. הלימוד וכפרות ושמירה מעין הרע. ומנהגי התרופות בשאר אמונות הבל הנקראים בשמותם מומיא אינדולקא הקטנה אינדולקא הגדולה פרעשקורא התכת עופרת סערענעס פארירו ולינת נ' לילות במערת אליהו. ולא לה הענינים ח"ב במנהגים התלויים בזמן לכל ימות החול והשבתות והחדשים ומועדיהם וצומותיהם. ועוד תקנות ומנהגים בענינים נפרדים גם הזכיר אלה מימי קדם אשר כבר נשכח זכרם ותקנות והסכמות משנת תק"ש ותק"ד. כל אלה חברים ואספס עפ"י מקוריהם אשר ראה ואשר שמע ואשר קרא בספרים שונים. והכל כסדר בכוון ובלשון צח וכל מעשהו בשכל ובתבונות כפיים. בכל אלה הפרטים ימצא הקורא דברים חדשים אשר לא נרעם.

וכרי שלא אחשיב ואיחיל כי רוכלא אעיר על אזה ענין בדבריו. צד ב' הערה נ' בענין שמירת החיה העיר יפה שיסוד המנהג במרא ברכות נ"ד ע"ב. אמנם מה שכתב אם אמנם כי החמון יחשבו כעת השמירה אך לסגולה לבל ישלטו המזיקים בחולדות וכו' באמת היולדת צריכה שמירה מעולה שלא תאבד עצמה לדעת כעת חבליה כאשר מקרה כזה קרה פעמים רבות. וענין זה חדש הוא בסבות איבוד עצמו לדעת ובמדינותינו לא נודע לי אף מאורע א' כזה ברוב המאורעות בגרם הענין ההוא. אמנם אשר יארע היא כיוולדת כי תשטתית מסבת החלב כידוע והיא עלולה לפגעים רבים. ואח"כ האריך עפ"י דרכו בשאר שהזכירו שם שצריכין שמירה והם חולה וחתן וכלה ואבל ות"ח. אולם כל דבריו רחוקים הם והחיה היא ככל חולה ושמירתם א"צ טעם וחתן וכלה ואבל נפשותיהם טרודות ודמיונם משוטט בכל מבטם וכבר פטרם מזה הטעם מהמצות. וכן ת"ח ברוב עיונו לא ירגיש לאדם פתאום כי ובא וכמו שדרשו על באהבתה תשנה תמיד. ובאמת יפה פרש"י שהשימור הוא ספני המזיקין והשד המתגרה בהם כי בימי חו"ל אשר היה נפרץ בעם אמונת המזיקין והשרים באמת כי בעתות כאלה שנעזב האדם ממנהוגו שהוא שכלו ודמיונו משתרר בקרבנו הוא עלול לפגעים ומזיקים רבים. צד ד' במנהג שמחלקים ה' שקלים של פדיון הבן להרבה כהנים העיר על הגמרא דעירובין ס"ג א' כל הגותן מתנותיו לכהן א' וכו'. אמנם אין הגירון דומה לראיה דה' שקלים אינם אלא מתנה אחת מפ"ד מתנות כהונה. שם צד ו'ט בענין צורת

הוד לחוק האיש השולט בעין רע. יראה ששמכו הענין אמקרא הנה יד ה' הויה וגו' את הוד הגדולה וגו' וחז"ל פירשו יד חזקה זו הרב. צד ל"ה המנהג שקוראים פ' הענין בקול נמוך יש להעיר שכבר הזכירו במטרא שהיו נמנעים לתרגם מעשה על שני.

מ א מ ר ב'. קברו ארץ הצבי, אין צורך להעיר שרובם שהזכירו בזה המאמר הם בלי חיזוק וראיה ויסודם רק בהגדות דמיוניות ולמשל בזה נמצא בס' פ"א ופ"ב קברו מנהדרו גדולה ומנהדרו קטנה. בקראי זה נזכרתי מילדותי ששמענו אני וחבירי מאחד שבא מא"י סיפורי נפלאות מקבר התנאים והאמוראים ואחד מחבירי שאל לתמוה על אודות קברו של תנא קמא ולא חשב זה האיש לספר נבורות ונפלאות על קבורת התנא קמא. אמנם טובה רבה עשה לנו המחבר שזנע ושרח ועמל להעתיק רשמי המצבות אשר נמצאות כעת עורנה והם עדות נאמנה לקורות עמנו. וגם כאן אעיר על מ"ש צד צ"ג שצדד לומר שכלבא שבוע היה בן הילני המלכה אמנם בירושלמי תענית פ"ד הזכירו

מ א מ ר נ'. כולל א' מכתב מסע לר' משולם משנת הרמ"א. ב' רשימת קברים לנוסע קאנדיאטי משנת הרל"ג.

מ א מ ר ד'. הצעות נאמנות להטבת מצב אה"ק ואחינו היושבים עליה. כולל א' תקונים וסדרים פנימים. ב' חבורות לתמיכת בעלי עבודה ומלאכה בימי חללים. ג' בנוגע לחלוקת הכסף וסדריה. ד' תקונים וסדרים חצוניים, העבודה בשדה. ו' במלאכה ומסחר. וענין זה יסוד או לשלאת כלי עצי זית. ב' פתוח אם הפנינים. ג' כתיבת ס'ת תפלין ומוזות. ד' מסחר אתרוגים. ה' במסחר היון והיון שרוף. ו' בעשיית שמן זית זך. ז' במלאכת האריגה. ח' בעשיית הגיור. ט' בבנין בתים. י' בתקן בתי שולחנות והלואות. ורוב דברי המחבר באלו הענינים המה טובים ונכוחים ונדיבות יעין. אך בקוצר אמרים אעיר על איזה אבני הנפק אשר קשה לסקלם והנה תכבדנה למלאות מנחת החושבים בהטבת המצב כפי אשר ירצה המחבר. א' מצות התלויות בארץ ויבדירו על עובדי האדמה. ב' חסרון עינות ונהרות מים ימנע לעשות מכונות לכמה מיני מלאכות שהזכירם. ג' מה שנוגע בענין המסחר בדברים שאינם נצרכים רק לבני" מתלא אמר אין אחוה במסחר ואין הבור מתמלא מחוליותו.

הח' ל' ה' ב' הוא בכתב ולשון אשכנז קצ'ו עמודים והוא לכמה וכמה ענינים והם: לוח מאורעות העיר ירושלים מעת חורבנה ע"י טיטוס. טבע אקלים הארץ. יומי דשווקא הקבועים בארץ. מדותיה משקליה ומטבעותיה הגדוים בה. שערי צרכי המסחה אכסנאותיה ובתי חוליה. מי ומי הם הראשים לכל דת ודת וכת דוושבים בה. מספר בתי מנסותיה וחבורותיה ומספר ומנין היהודים השוכנים ועסקיהם למלאכה ולמסחר. בתי הלימוד והתנוד ובתי החסד שבה. בענין בתי הכי דואר. בענין אלה אשר ינהרו אליה לעם ועם דתי. במשאה ובמטנה ומה שאירע בה בשנה העברה. בכל אלה יודיע לנו המחבר דתי אמת עפ"י מקורי אמתים ואינה מכסה על המומין וקיום בזה דבריו חז"ל מילתא מנניא דאית כך קדים ואמרה.

גם יכלול מאמרים מדעים. א' להחכם שיק בענין רוחב העיר בזמן בית שני ומספר יושביה אשר כבר התפללו ע"ז הענין גם חכמי המשנה. ב' במצב הבריאות בארץ ההוא מאת דר. שווארץ. ג' בענין עיר רמה וקברו של שמואל הגבאי. ד' בענין הרשימה שנמצאת חרותה באבן בנהר מי השלוח.

בכל אלה התאמץ המחבר בכל נפשו ומאורו אף כי יעמול בכבודת רב כי הוא מוכה בעורו ובעינים סגורות ובחוסר ועוני בכל זאת הבין ספר לקוראיו אשר ימצא בו איש איש דבר אשר יאמר עליו ראה הטיב לנו המחבר להודיענו כזאת. וחוקר בקדמוניות ובמנהגי העמים ימצא די חקירתו ואלה אשר לא יחפצו רק בארצות החיים לכל מלאכה ועבודה ומשא ומתן גם הם ימצאו דים לכל חפץ. ואתם אחינו בית ישראל עליכם לתמוך ידי המחבר כי לכל אוסה ואוסה סופרים וספרים רבים בענין א"י ועיר הקודש לכל גבולותיה בתמונות וציורים לכל פרטי הארץ ההיא ומדוע נגרע אנחנו הלא היא מורשת אבותינו וכל פיותינו פונים אליה בכל תפלה וכל תחנון וצדקה יחשב לכל תומכו ידי המחבר.

תולדות רבינו יעקב תם.

פרק חמישי.

תוספות ר"ת וספר הישר.

(המשך).

יש דעה מוטעת אשר מצאה לה דרך בעם תחזיק בו ולא תרפנו והיא לא בנקל תכחד מן הארץ, ולפעמים אף נודע לנו כי משגה היא ונכיר כי תועה היא בדרך השכל בכל זאת רגילותנו בה בל תתננו להפד מננה, ועל כן חובה קדושה היא לאיש האמת אשר עיניו לא הוכו בסגורי הרגילות כי לא ייעף ולא ייגע להראות משוגתה ולהודיע כזבה לרבים בכל עת מצוא ובכל מקום אשר דבריו נשמעים. דעה מוטעת וכוזבת כזאת היא מה שנתפשט בין החכמים כי הספר הישר אשר בירנו המיוחס לר"ת מתחלתו עד סופו ר"ת הכינו גם יסרו, אמנם למי אשר עיניו בראשו ובלתי הולך אחרי ההרגל הדבר גלוי וידוע כי לא כן הוא כי אם ברור לו כי נתחבר בזמן מאוחר מיד אחר, ובמה שיבוא אראה עוד לדעת מי היה מחברו ובאיזה זמן חברו. ואולם אם גם גלוי הדבר וידוע לכל מי אשר יבין בספר הזה בעינים פקוחות בכל זאת לא למותר יהיה להעיר על זה מפורש ושום שכל יען כי ההרגל ליחסו לר"ת ככתבו וכלשונו חזק ורבים מן הלומדים נסתבכו בדעה המוטעת הזאת. הנה אמת נכון הדבר כי ר"ת חבר ספר וקראו ספר הישר והקדים בראשו הקדמה ודבר בה מן הנזק הבא ממגיהי ספרים ואמר בתחלת דבריו „קראתי בשם את הספר הזה (כלומר בשם הישר) יען כל פקודי כל ישרתי בין שמועות הראשונות והגירסות אשר מעולם. זאת ההקדמה נספחה גם לספר הישר שלנו. ואולם ממה שאין דבר בהקדמה הזאת זולת ענין הגהת ספרים ואחרי שספר הישר היה כולל ענינים גם מצדדים אחרים כאשר מוכח מפורש מן ההעתקות שנעתקו ממנו בספר הישר שלנו ובתוספות, והיה ראוי לרמז על כל פנים עליהם אפשר לשער כי ההקדמה שבידנו אינה כולה ונחסרו בה דברים ואף מסוף דבריה נראה שהיא קטועה. גם זה ברור שעשה ר"ת ספרו בשתי מהדורות מהדורא קמא ומהדורא בתרא כן מבואר בתוספות (ערובין עד): שהביאו על ענין אחד שני פירושים האחד לפי מה שפירש במהדורא קמא והשני לפי מה שפירש במהדורא בתרא ואף שלא נזכר שם שזה מכון על מהדורות של ספרו הישר הלא בנעתק ממנו בס' הישר שלנו (ס' רצ"ב וס' רמ"ח) שהביא הפירוש של מהדורא בתרא מוכח שזה מכון על המהדורות של ס' הישר.

עתה נתפשה נא ונחקרה על הספר הישר שלנו בכלל. על עניניו, ומי בעלי הדברים המדברים בו, מי חברם יחד בספר ומתי חברם, אמנם קודם כל אלה נשים לב על צורת זה הספר כפי מה שהוא לפנינו בדפוס. הנה עם כל יקרת ערך זה הספר ועם יקר תפארת פרסומו של האדם הגדול אשר נתחם לו לא שמו מדפיסי ספרים אליו לב להוציאו לאור, ואף כי ספרים למאות אשר טוב מותם מחיים מצאו תמיד גואלם ממחשכיהם אשר היו מונחים שם שוממים בקרן זווית הנה זה הספר היקר והנכבד לא מצא גואל ואין דורשו ואין מבקש לו. והלא דבר הוא! אין זאת כי אם היה גורלו כגורל כל ספרי קדמונינו אשר השתמשו בהם הרבה הזבאים אחריהם ורוב דבריהם היו נעתקים הנה והנה בספרים מאוחרים ולא ראו המוציאים לאור הכרח להדפיסם ביהוד ואולי גם מיראה פן לא יהיה להם שכר בעמלם, ועתה קרוב הדבר מאד כי גם לספר הישר כן קרהו, אחרי שרוב הדושי ופירושו מצא מקומם בתוספות וכראשונים אחרים וגם תמצית רוב תשובותיו נמצא בספרי קדמונינו על כן לא ראו הכרח גדול להדפיסם ביהוד, והנחום מקום להתגורר בו לדורות האחרונים. והנה בשליש האחרון של שנת המאה שעברה (תק"ע) הקרה ה' לפני אחד מהקצינים כתב יד ישן מן הספר הישר והעיר את רוחו להדפיסו ולזכות בו את הרבים וגם הפצו בידו הצליח לבצע מעשהו ותשלם המלאכה בדפוס של געארג הראשאנסקי

בווינו בשנת תקע"א, ואמנם מה משפט ההוצאה ומעשיה? הנה בכאב לב נראה אך ברצון שחרו דברי הספר הנעימים על ידי רבבות אלפי מעיות כי אין סימן בלי מעות ואין מאמר אשר אין בו מום, ואמרתי כי שחתהו ברצון, כי באמת כן הוא. המוציא לאור היה ירא וחרד לתת רשות למגיהים לתקן המעוות ולהסיר קמשוני המעיות מחד פן יכזה בגתלת ר"ת אשר צוה שלא להגיה הספרים ולא שם על לב ולא הבין כי מעות מעתיק בור גרועה מהגהה חכם ומעולם לא עלה על דעת ר"ת לאמר שאם נמצא מעות דמוכה שהוא מן המעתיק או חסרון דמוכה או מלה שאין לה טעם ומובן שצריכים להניחם כן כמות שהם חלילה וחלילה להשוב כן על ר"ת. וכבר הראיתי למעלה (פ"ג) מה שהיתה כונת ר"ת באסרו איסר על המגיהים.

אמנם כאשר רע עלינו המעשה אשר עשה המוציא לאור בצוותו שלא להגיה בו שום דבר, כן רע עלינו מאד כי לא הרחיב מצותו עוד יותר לצוות למגיהו שלא יחלקו עניני הספר לסימנים ושלא לעשות מראה מקומות מפני שלא היה כן בכתב יד שלו וזה לא עשה כי אם לא הניא אותו לחלקו לסימנים ולציין המקומות בש"ס. הן אמנם כי זה היה יכול להיות תועלת גדולה לקורא בספר אלו העוסקים בהוצאת הספר היו עושים מלאכתם בדקדוק הראוי ולא היו חסים על טרחתם אבל עתה היה תחת התועלת נזק כי המראה מקומות לרוב במעות והסימנים במעות והחלוקה כמה פעמים שלא כדון שמרחקת את הקרובים ועל כן ההוצאה הזאת משובשת לכל הצדדים יש בה שבושים מיד הסופרים והמעתיקים ויש בה שבושים מיד המתקנים. סדרו של הספר אינו לפי סדר המסכתות כי המחבר עשהו כמתכונתו אשר נתן לו ר"ת בספר הישר שלו כמו שכתב בהקדמתו, ולא על סדר המסכתות אכתוב כי אם כאשר יעלה דבר בידו. הספר נחלק לשני חלקים כוללים החלק הראשון ענינו פירושים וחרושים והם אשר נקראו בימים ההם תוספות והחלק השני ענינו פסקים ותשובות. החלק הראשון מושך והולך עד סימן תרמ"ב (בנדרס במעות תקמ"ב) ועד בכלל. ובסוף זה החלק כתוב בנדרס "עד כאן שמעות של רבנו יעקב ב"ר מאיר נ"ע וכאן אילך איש על דגלו בשאלותיו ותשובותיו." החלק השני כולל פסקים ושאלות ותשובות. אמנם סדר הזה אינו בדקדוק כי החלק הראשון אך לפי רובו הוא מעניני פירושים וחרושים אבל נמצאו בו גם פסקים ותשובות) וכן להפך בחלק השני אשר רק לפי רובו הוא כולל תשובות ופסקים אבל יש בסימניו גם כן תערובות מפירושים וחרושים שונים. ואמנם הענינים שבשני אלה החלקים הכוללים החלק היותר גדול מהם הם העתקות מספר הישר של ר"ת או שמעות ששמע המחבר מר"ת או שמעות ששמע מפי אחרים בשם ר"ת. ולפעמים כתב בפירוש שכן מבואר בספר הישר ולפעמים נשמע מכלל דברי שכונן על ספר הישר. והנה כשהעתיק מספרו של ר"ת אומר: "הועתק מכתבת רבנו יעקב" (סי' קצ"ה, ר"א, רפ"א, שס"ג, שפ"א, שפ"ו ובכ"מ). ואם מפי השמועה, אומר: מפי רבנו יעקב (סי' פ"ט) כך פי' ר"ת (סי' קמ"ד) כך חרש רבנו (סי' שמ"ג) זה חרש ר"ת (סי' שצ"ה) וביוצא באלה הלשונות. והשמעות ששמע מפי אחרים שאמרו בשם ר"ת הובאו גם כן בכמה מקומות ומהם בסימן קע"ו רבנו יצחק מרבנו יעקב ושם בסימן קפ"א: פי' ר"י ברוך מפי רבנו יעקב. ובסימן רי"ב ר"ג: פי' רבנו שמואל ב"ר יעקב מפי ר"ת. ובקצת מקומות נזכר סי' הישר מפורש. כמו בסוף סימן תצ"ו: וכבר פי' מבואר על ספר הישר בשמעות מרשא שרי. ובסימן ת"ד: שהוכיח מורי

(1) פסקים הם י"ח: סי' כ"ה, פ"א, פ"ב, קנ"ד, רל"ג, שס"ב, ת"א, ת"ב, ת"ג, ת"ה, ת"ו, ת"ז, ת"ח, ת"ט, תק"ב, תק"ג, תקע"א, תרל"ו. תשובות הן כא: סי' רכ"ג, רנ"א, רנ"ב, ר"ע, רע"א, רפ"ב, שצ"ט, ת', ת"ד, תק"ו, תק"ז, תק"ח, תק"ט, תק"ט, תק"ט, תקס"ג, תקס"ד, תקמ"ה, תר"ה, תר"ו, תרל"ה. ודע שבנדרס יש מעיות הרבה בסימנים כמו אחר שצ"ט, הולך ומגיה ק' תחת ת' וכן בכ"ט ואני ציינתי לפי מה שצריכין לתקן.

בספר הישר. ואתמר גם מכלל דבריו שכוון על ספר הישר והוא בכל המקומות שרמזו על המהדורא בתרא או קמא (סי' פ"ב רצ"ב) כונתו על ספר הישר של ר"ת. ועתה מכלל כל אלה הרברים מבואר בפירוש שאין ספר הישר שלנו אותו ספר הישר שחברו.

ואמנם כמו שמפורש בעליל שאין ר"ת בעל הספר אף כן ברור שכשחברו המחבר כבר הלך רבנו יעקב לעולמו. כי בהרכבה מקומות בספר כשמוכיר את רבנו יעקב כתב עליו זצ"ל כמו בסימן שס"ו: זה הועתק מפי ר"ת זצ"ל. ובסימן תט"ו כתוב: ומורי רבנו יעקב זצ"ל תירץ. ובסימן תרפ"א כתוב: וזה דין מהרת סכינים כאשר קבלתי מפי מורי הרב רבנו יעקב זלה"ה. ובסימן תרס"ט כתב: זה מרבנו יעקב נ"ע. ובסימן תרע"ז: זה חדש רבי יעקב נ"ע. ויצא לנו מזה כי אחרי מות ר"ת חבר אחד מתלמידיו זה הספר ואפשר שקראו ספר הישר על שם שעקרי העתקותיו העתיק מספר הישר של ר"ת. ואולם אם נשאל מי היה זה התלמיד אשר חבר זה הספר הישר שלנו על פי יסודו של ספר הישר לר"ת? על זה נשיב ונאמר הן אמת לא ידענו שמו ולא שם אביו בהחלט אבל ידענו שם זקנו והוא רבנו יום טוב, שכן כתוב בסימן תקנ"ט: "וכן הגיה זקני הרב ר' יום טוב נ"ע בישועת שלו בבבא בתרא ביש נו חלי"ן והוא בלי ספק אותו רבנו יום טוב הנזכר שם סימן תרס"ז והיה קרובו של ר"ת (סי' תרצ"ט) והוא הר"ר יום טוב בן יהודה שהוא הריב"ן התנו של רש"י ונזכר בתוספות (נזיר ל"ג). ואולי גם בכל מקום שנזכר ר' יום טוב בתוספות הוא ר' יוש בן יהודה⁽²⁾. נמצינו למדים כי נכדו של ר' יו"ט הוא אשר חבר ספר הישר שלנו. והנה המחבר תמך יסודותיו על ספר הישר לר"ת והיו לפניו שתי המהדורות שעשה רבנו אבל הכריע בלי ספק כמהדורא בתרא וכן מפורש בסימן רצ"ב שכתב ולא כפירוש מהדורא קמא. ובסימן רע"א כתב: ובמהדורא בתרא הוסיף הרב בתיקון הגט כהלכתה, ואחר שכתב כל ההוספה מסיים: זה הגיה הרב מחדש ודיני הגט כתבתי במקום אחר פירוש מבואר אבל הצריכין כל שעה כתבתי הנה. וכן בסימן שני"ג: כך פ"י רבנו מהדורא בתרא והועתק מכתבת ידו. ואמנם מצאנו שהעתיק שני המהדורות והוא כשאין המהדורא בתרא מבטלת את המהדורא קמא אלא מוסיפה עליה (סי' שס"ז).

אחרי שנתברר לנו כי ספר הישר שלנו אינו אותו ספר הישר שחברו ר"ת

⁽²⁾ אמרנו כי לא ידענו שמו ושם אביו ר"ל כבירות, אבל בדרך השערה נראה לי שהדבר כן. כי זה קרוב מאד שר' יו"ט בן יהודה הוא בן הר' יהודה בן נתן התנו של רש"י והוא אשר קראו ר"ת בתשובה בכנוי הישיש" ס' הישר סי' תרנ"ז (בנדרס תקנ"ז) והוא הוא אשר כתב עליו ר"ת "קרוב" שם סי' תרצ"ט (בנדרס בטעות תקצ"ט) — כי אלה שתי התשובות מסוננות על ענין אחד, וריו"ט כזו וכזו אחד הם. והנה יוצא לנו מזה שריו"ט הזה קרובו היה ישיש בימי ר"ת וקראו לפעמים בלי שום כנוי ריו"ט סתם. ומצאנו גם: רבנו יהודה ברבנו יו"ט (מנחות פה). וקרוב הדבר שזה בנו של ריו"ט ב"י וקרא את בנו על שם אביו ולפ"י יהיה אביו של המחבר שלנו רבנו יהודה הזה. והנה ראיתי במירכ"ב פ"ק דשבת בהגהות בשני מקומות שהביא תשובת הר"ר יו"ט ובהנה מיימוני פ"ו משבת וז"ל מנעורי דויתי משתופם על האוסרים להתחמם כנגד מדורות הגוים שעושים בשביל ישראל כי ראיתי אבא מרי ורבנו משולם שהיו פרושים והיו מתחממים וקצת משמע מזה שהעיד כן אחרי מיתתם ובאמת בהגהות שניות כתוב בפ"י ור"מ ז"ל ואין ספק שרבנן משולם הזה הוא ר"מ שנתוכה עם ר"ת, ועתה ר"מ זה שכתב לר"ת אתה רבי מובהק ואני תלמידך אי אפשר שריו"ט הישיש בימי ר"ת יהיה תלמיד רבנו משולם הזה בהוכירו מה שראה ממנו בחייו ומפני זה הוסיב אני שזה ר' יו"ט הוא אחר ואולי נכדו של ר"ת הישיש ואחד הוא עם הכתוב בספר הישר שלנו וזקני הר"ר יו"ט נ"ע וכו' ואם זה אמת יצא לנו מזה כי שם המחבר שלנו היה יום טוב. ואין אנו מחליטים זה בשום ענין אבל עכ"פ ראיתי להעיר על הדבר.

אבל נקרא בשם הזה מפני שעל יסוד ספר הישר האמותי יסוד המחבר ראוי לנו לדרוש על הדבר מה שבספר הזה בכירור מספר הישר לר"ת או שהוא כר"ת אף שלא היה בספר הישר שלו ומה שהוא דעת עצמו של המחבר? וכן ראוי לנו לחקור על הדרושים והפירושים והחדושים והפסקים שנמצאו בספר משם אחרים איזה מהם נעתקים מספר הישר של ר"ת ואיזה מהם אינם כר"ת כי אם הם מהכמת המחבר ובקראותו ומקבלותיו? ואע"פ ואומר כי לרוב המחבר עצמו יודיע לנו מה שהוא מיסודו של ר"ת ואציין ראשונה הדברים שהם העתקות כברור: סימן א' עד סימן י"א, בכל סוף פרק כתב; לא מצאתי יותר, מזה נראה שהעתיק הכל מן הספר. סי' י"ב עד כ' הכל חבל אחר והסיום בסוף סי' כ': מכתובת יד רבנו מוסב על כלם. ולקצת נמצא ראייה מן התוספות במקומן שהביאו הדברים בשם ר"ת אלא שבס' מ"ו יש הוספה מהמחבר שכתב שעל יסוד הפירוש ההוא "מוכיח רבנו יעקב ב" כך וכך וסיים: פסק ר' ופסק הלכותיו יתד תקועה לא תמוט³). סי' ב"א סיומו מר' וזה בלי ספק מכוון על ר"ת וכן מובאר בתוספות במקומו שכן מצא הר"י בשם ר"ח. סי' ב"ט מתחיל פי' רבי והכונה על ר"ת. ובס' ל' סיים רבנו יעקב. סי' ל"ב כתוב בתוך הרבור "מה שפי' רבנו זקני" וזה כברור דברי ר"ת. סי' ס"א בלי ספק מר"ת שמביא שם עוד פי' וכתב על זה לא נהירא וזה הוספה מהמחבר ומכריע בסוף אבל תירץ ר' עיקר ומנו רבו? ר"ת. סי' ס"ד. פי' מורי וזה וכל הסי' מובא גם בתוספות במקומו ובברכות (י"ט): ובכמה מקומות. סי' ס"ה פי' רבנו ובסוף כתוב יצחק ומכוון על הר"י בעל התוס' ע"י בתוס' שם במקומו ד"ה אלמנת ור"ה ת"ר. סי' ס"ו, וקשיא ליה לרבי. סי' ס"ט אבל נראה לר"י והוא ראשי תבות רבנו יעקב⁴). סי' ע"ב מסיים וכן עיקר פי' ר"ת, וכן מוכח בתוס'. סי' ע"ג מסיים כן פי' רבנו יעקב. סי' ע"ו אלא כך נראה לרבנו והוא ר"ת. סי' ע"ז פי' רבנו וכ"ה בתוס' במקומו ושם ע"ו ע"ב. סי' פ"ד אומר רבי והוא ר"ת וכן סי' פ"ה עד פ"ט הכל מר"ת והסיום שבס' פ"ט מפי רבנו יעקב מוסב על כלם. סי' צ"א התום תם ועיקר וע"י בתוס' גמין (מ"ו): סי' צ"ו וקשיא לרבנו זה ר"ת וכ"ה בתוס' גמין (כת). ובפרט נראה שעד סי' צ"ט הוא תוספת ר' יצחק בן יעקב מפי רבנו ככתוב בהתימת הסימן בר"ת תי"צ ב"י מ"ר. סי' ק"א התום הגיה רבנו ועיקר. סי' ק"ד סיומו כך פי' רבנו תם מפי הערך. סי' ק"ה סיים: מפי רבנו יעקב. ק"ט: ולדברי רבנו שלמה ור"ח תשובות חבילות רבנו יעקב. סי' קמ"ד סיים כך פי' ר"ת. סי' קס"ב סיים נר' לר' תם. והנה הצנתי הנה המון רב דוגמאות מן הלשונות המראים לנו לדעת מה שבספר הישר שלנו יש ליחס לר"ת בכירור, אם שהיה כתוב כן בס' הישר שלו או שהיה מקובל ביד המחבר מפיו או מפי אחרים על שמו, ומן הדוגמאות האלה נדון ונקיש על כל עניני הפירושים והחדושים שבספר, ואמנם יש בספר הזה הרבה פירושים וחדושים אשר לא נרמו בהם אף באות אחת ממי. הם אבל יודע לנו שמקורם מחכמת רבנו יעקב אם נשוה כל הכתוב בספר ממין הזה עם מה שהביאו התוספות בשם ר"ת. כי חדושים רבים הנמצאים פה סתם בלי שם אומר נזכרים בתוספות על שם ר"ת⁵) אבל צריכים לשמור כלל

³ כל מה שנעתיק פה ולהבא הוא ע"פ כת"י ספר הישר אשר שאול בירינו מאת ידידנו הרב החכם המפורא מ"ה ש. ז. ה. ה. ונניד לו כזה תודתנו על הטוב אשר עשה עמנו ומאלהים ישא ברכה.

⁴ ע"י בתוס' כתובות (ס). ד"ה גונה דמיתיה דך סברה לענין יונק חלב בשבת לחלק בין צער של רעב לצער של חולי בשם ר"ת כדבאר ור"י חולק שם וב"ה ביבמות (קד). ד"ה שבת. ומש"כ כאן בשם הר"י דמפרק בגדולי קרקע תולדה דדש ומפרק שאינו מג"ק תולדה דמטחק טפורש ג"כ בשם ר"ת שם ד"ה וקסבר ובשבת (עג): ד"ה מפרק.

⁵ הא לך קצת דוגמאות. סי' כ"ו בענין בבגדו בה ובחלוקה ג' הספרים כן הוא

גדול בדבר הזה, והוא כי מה שהובא בתוספות בשם ר"ת לרוב לא הובא ככתבו וכלשונו כי אם קצרו דבריו ושנו את לשונו והכניסו לפעמים בתוך מלין מועטות משאו ומתנו האריך⁶). ולא עוד אלא שאנו מוצאים לפעמים סתירות מפורשות בין דברי הספר הזה ובין הרברים שמביאים התוספות בשם ר"ת הן אמת כי נוכל לאמר כי אחרי שראינו שספר הישר שלנו אינו ספר הישר העקרי שחברו ר"ת והחלטנו שיש בשלנו דברים מפי אחרים או מהדושי המחבר כמו שיבואר לפנינו בראיות על כן בקל נוכל להצדיק זה ונאמר שאם מובא בתוספות דבר בשם ר"ת אשר סתירתו מס' הישר שלנו אין זה שבספר מר"ת אבל מה נאמר ומה נדבר במצאנו שגם מן הרברים הכתובים בספר הזה ונתן המחבר חותמו עליהם שהם מר"ת אם גם לרברים האלה נמצא סתירה מן התוספות שכתבו בשם ר"ת להפך? למו משנה נאמין? ואל יהיה דבר זה קל בעינינו כי כמה ממשולים יתן לרגלנו על נתיבות ההלכה. הן לפעמים יכריעו הפוסקים ההלכה על פי ר"ת, והכרעה זו מה זו עושה אם הדבר עצמו בספק אם אמר ר"ת כן מעולם אם לא לפי דעתו ההפוך הוא האמת ומה טיבה של זאת ההכרעה? וראה זה מה שכתב הרב רבנו אשר בן יחיאל בתשובתו מביאם מהרש"ל בספר ים של שלמה (בהקדמה לב"ק) כשהרמב"ם חולק עם ר"ת ור"י שלא לשמוע אליו אלא לילך אחרי בעל התוספות. והנה לפי דעתו אם יש בידנו לבחור אם ללכת אחרי הרמב"ם או אחרי ר"ת הולכים אחרי ר"ת ונפסקו הלכה כמותו, ובהיות כן איך קרובה הממשלה אם נפתח לבנו להנח יד מפקדו של הרמב"ם מפני שמצאנו בתוספות שר"ת חולק עליו, ואין אנו יודעים ברור אם אמרו ר"ת מעולם אם לא שמוע השומע ומעה. אין מתכלית מלאכתנו הזאת להציג הנה כל הסתירות כי היא מלאכה מרובה אבל חייבים אנו להצדיק דברינו על ידי דוגמאות אחרות ונציין פה קצת סימנים אשר חותמו של

בתום' כמורות (לר.). סי' מ"א: עיר שכבשוה כרכום וכו' מובא בתום' כתובות (כו). ד"ה כרכום. סי' מ"ב מובא כמעט ממש בתום' כתובות (סו). ד"ה והא. סי' מ"ה בענין לפסטים מזוין ומזכות למלכות בתום' כתובות (נח). ד"ה הנהו. סי' נ"ז: שומרת יבם שנפלו לה נכסים. בתום' שם (פ): ד"ה נכסים. סי' נ"ח: הא דתנן וכן שני אנשים וכו' מובא בתום' כתובות (כד): ד"ה חד אמר ושם הביאו סברה אחת מדיבור זה ומפרשים שהוא מספר הישר ע"ש. סי' ע"ה ה"ק לעולם דלא אמר אתם עדי, כל זה הרבוב מובא בשם ר"ת בכתובות פרק הגושא ברא"ש ובהגהת אשרי ובסדרכי סי' רס"ו. סי' ע"ח אורכתא. עי' בתום' ב"ק (ע). ד"ה אמטלמלין ותום' כתובות (כא): ד"ה האמר. סי' ס"ג אמרו' דעכו לאו פארץ ישראל עי' גטין (ב). תום' ד"ה ואשקלון. סי' צ"ב ואי חתום בתחלה קרוב וכו' עי' בתום' גטין (יח): ד"ה אמרו לה. וכאלה תמצא בהרבה מקומות.⁶ מן הדוגמאות שהבאתי בהערה שלפני זו כבר מוכח למעין בתום' ברוב המקומות שציינתי שהביא רק תמצית דבריו בקיצור ולפעמים לקחו מתוך דבריו רק ענין אחד ולא כולו תמיד כפי מה שצריפים לענין שלפניהם. ואעיר פה על דבר אחד הנה בקידושין (י). על אמרם כל הובעל דעתו אנמר ביאה הק' מיבמות (נה): דילסינן מנ"ש דהעראה קונה באשה והיינו תחלת ביאה ות' בשם ר"ת דאחרי שנתרבה העראה כנ"ב א"כ בכל מקום שנוכח ביאה בהעראה קאמר וה"ק תחלת העראה קונה או סוף העראה קונה ולס"ד העראה זו הבנסת עטרה שייך בה תחלה וסוף. והדברים כמו שהם בתום' הם כמות הכתוב ובלי ראייה אבל עי' בס' הישר סי' ל"ג ותמצא שדבריו נוסדים בסברה ובראיות. ועוד יש לי להעיר על מה שהביאו בתום' סכות (כב). ד"ה שהרי על הא דאמרינן שם המרביע שור פסולי מוקדשין והמנהיג שור פס"ם לוקה שהרי נקח אחד ועשאו הכתוב ב' נוסים ר"ת סי' סמין חומר דסתים ביה כצבי וכאיל שהם ב' טינים. וגם לזה אין לו פתרון אבל מבואר יפה בס' תע"ו ושם נראה שפירושו באסת כמין חומר וגם המחבר ספר הישר שלנו כתב על פירושו, הלכה זו לא נתפרשה מעולם עד שבא רבנו ופירשה.

רבנו יעקב עליהן כמו סי' ש"פ שסימו מ"ד כלומר מרבנו או מפי רבנו, ומה שהעתיקו בתוספות בשמו הוא ההפך ממה שאמר פה⁷). וסי' שני"ד המובא בקצרה בתוספות חולין (יא); גם כן אין דברי הספר מכונים עם דברי התוספות⁸). ובסי' תפ"ב החליט רבנו ההלכה בענין שבועת היסת שתקנה רב נחמן אף בשאין דררא דמינוא ובתוספות שבועות (מא. ד"ה ולמאן) הביא בשמו להפך. וגדולה מכל אלה מצאנו שגם בהעתיקותיהם מן התשובות לא העתיקו על נכון⁹). וקצת נראה שכבר בימי הכניסו תוך דבריו פירושים אשר לא חשב ולא עלה על דעתו שכן מצאנו שעל פירוש אחד שהוא בספר הישר (ס' שמי"ז) הגיה הוא עצמו מכת' בת י' דו שלא עלה כן על דעתו אלא ספרדים אומרים כן. ולא היה זה דבר יקר בזמן ההוא ולפי עדות ר"ת תלו תלמידיו בעלי תוספות גם ברבנו יצחק בר אשר הנודע בכנוי נטריוקון ריב"א בוקי סריקי ויחסו לו דברים ותוספות על שרן וכן כתב רבנו יעקב לאחד משואליו: ומה שמתרין הרב ריב"א הוא לא תירין והוא לא עשה אותם תוספות, המעתיקים קראום על שמו ולא תסמכו עליהם כי רובם שגוגות (סי' רפ"ב) ומצאנו עוד בתשובותיו (בנדפס דף ע"ה ע"א) ששאל הרב ר' יוסף דאורלינש את רבנו יעקב רבו על דבר ענין אחד שבספר הישר שלו והשיב לו: לא ראית יפה בפתרוני ומעית מראש לסופו. . . אך בשבוש מצאת כתוב פתרוני ומעית בו ודרך הצונה אחת בררת לך למעות בפתרוני. הרי לפנינו עדות רבנו יעקב שר"י מאורלינש, אחד מגדולי בעלי התוספות מעה בפתרוני רבו שהטעהו השבוש בספר אשר בו מצא כתוב פתרוני, ועתה מי יודע כמה מבעלי התוספות אשר טעו כמוהו על ידי העתקות משובשות או גם בכונת דבריו מפני קושי לשונותיו. ועתה נגד מראות כאלה מה מאד יקשה עלינו לסמוך על העתיקותיהם ההלכה, ועוד רעה אחרת ואולי גדולה מזאת נולדה מתוך מיעוט דקדוקם וממה שקצרו דברי ר"ת ולא כתבו רק תמציתם בהשמטת סברותיו וראיותיו כי בזה הרבו המכשולים לרגלי הדרושים אשר מפני סתימתם וקיצורם הפכו בהם והפכו בהם לגלות מנתנו ובנו

(7) כסי' ש"פ הק' אחא דאמרינן בחולין (פט.). דמסיק בשופר של ע"ז אם תקע לא יצא ובר"ה אמרינן אם תקע יצא ומחלק רבנו בין ע"ז דישאל דאין לה ביטול ובתותי מכתת שיעורא והתם בע"ז דגוי דאית לה ביטול לא מכתת שיעורא. ובתום החולין הג"ל כתבו ומפרש ר"ת דכלהו בע"ז דגוי וכאן קודם ביטול והתם לאחר ביטול וחולק על התי' הג"ל הנאמר כאן בשמו, וכן כתבו התוס' בסוכה (לב.) בתום בחולין.

(8) הק' ר"ת על אמרם בחולין (יא): וניחוש שמא במקום סוף נקב דרו ממכות (ז.) דאמרי ר"ש ור"ע אלו היוני בסנהדרין לא היה אדם נהרג דהוי אמרו להו דאיתם טרפה הרג או שלם הרג ואת"ל שלם הרג שמא במקום סוף נקב היה וליכא לשנויי דר"ע חייש למעוטי כדאשכחן בבכורות דחייש למיעוט דא"כ עדיף ליה מעוט מדר"ט אלא כן צריך לפרש אותה דמכות וכו' עי"ש ובחולין הק' התום ק"ו זו ותי' וי"ל דר"ע לטעמיה דאמר חיישינן למיעוט וכו' ועוד אר"ת וכו' ומלשינן ועוד אר"ת משמע שגם התי' הראשון הוא של ר"ת וכאן מבואר שר"ת דוחה לת' הוד.

(9) הגה כסי' תשי"ט (בנדפס בשעות תרי"ט) בתשובה שכתב רבנו משולם לר"ת המתחלת: רבנו יעקב אב נר בן נר ויון ויהרן כבר בייתהו. כתב ר' משולם, דע לך רבנו כי גרסת מנה שנים וקדש יובל לכך נראה בעיני' וכו' וכן הועתקו דבריו בר"ה (ה.) תד"ה אמרה וז"ל והר' משולם גרים הכא והתם מנה שנים וקדש יובל. ואף כן הביאו בתום הגינה (יו: ד"ה אמרה) ואמנם בטנחות (סה:) תד"ה מה חדש כתוב: והר' משולם גרים מנה ימים וקדש יובל. ולא תחשוב שזה ט"ס בתום' דהרי בתר הכי הקשו על גי' ר"מ דהוה ליה למיטר מנה שנים וקדש יובל דימים לא מצינו וכו' וע"כ היתה לפני בעל התום' הוה הגי' ברבתי ר"מ מנה ימים וקדש יובל. וראיתי בתשובה בענין קריאת הכתובה שנדפסה פה ווינא בשנת תרי"ט ולא הגיד המחבר שמו האמיתי' ששם העיר על ענין זה והביא עוד שתי דוגמאות אבל אינן מקריחות.

מגדלות פלפולים הפורחים באויר ונטו עליהם קו תהו מהבלי שוא, ואלו היו לפנייהם דברי ר"ת בשלמותם כי אז היתה כונתו גלויה לפנייהם כספר. ומה מאד יש להתאונן על זה שספר הישר העיקרי שיסדרו ר"ת נאבד כלה, וגם מה שהשאיר ממנו מחבר ס' הישר שלנו לא נתקיימו ממנו כי העתקות אחדות וגם אלה ההעתקות לא נתפשטו בין הלומדים כי אם היו מונחות בקרן זוית באוצר ספרים של יחידים, ומי יספור אלפי הספרים שנדפסו עד שנת הכאה הזאת שאנו בה ובתוכם הבלים מהבלים שונים ואין דורש ואין מבקש לזה הספר הגדול והנכבד, וכבר אמרנו כי כל זה מפני שסמכו החכמים על התוס' ושאר ראשונים שהעתיקו רוב דברי הספר, ואין איש שם על לב כי ההעתקות שלא בדקדוק.

עתה נדרשה לרעת מה מן הדברים המצויים בספר הישר שלנו על שם אחרים שאפשר שהעתיקים המחבר מס' הישר העיקרי ומה שכבירור הוא הוספה שהוסיף המחבר. הנה יש בו קצת דברים שרשום עליהם שהם תוספת. כמו בס' צ"ט קרוב לסופו חתום י"צ ב"י מ"ר ובסיומו: ת"ו י"צ ב"י מ"ר וכן בס' רנ"ב סיים ת"ו י"צ ב"י. הנה הראשון הוא תוספת י"צ ב"י כלומר יצחק בן יעקב שהוסיף מפי ר"ת, והשני הוא תוספת יצחק בן יעקב ולא נאמר אם מדעת עצמו או אם גם כן משמו של ר"ת אמנם תוספת כזאת מובא גם בחלק השני (תחלתו בנדפס בס' תקמ"א) אשר בו הביא שמועות חכמים שונים. ששם בס' תשי"ד (בנדפס בטעות תר"י) כתוב: תוספת הרב ר' יצחק ב"ר יעקב (ואולי זה ר' יצחק היה בנו של ר"ת) ולפי עדות התוספת בנדה (נח): תוספת ר' יצחק ב"ר הזאת היא שמועת ר"ת על כן בלי ספק גם התוספת שבס' רנ"ב משמועת ר"ת. וכן נמצאו בספר שמועות ר"ת נמסרו על ידי תלמידיו כמו: ס' ס"ה חתום בסוף "יצחק" והוא תלמידו וכן אחותו ר' יצחק הזקן (ע' כתובות יד. תר"ה אלמנת) בס' קמ"ו תמ"ו תכ"ו ת"מ תקצ"ו מסרם ר"פ והוא רבנו פטר וגם הוא תלמיד לר"ת (גמין ת. בתום) ובס' ל"ט מסיים כך פ' ר' משה מן שלמ"ר כן הוא בנדפס אך בכתב יד הגידסא מלש"ל מ"ר ושניהם טעות וצריך להיות: כך פ' ר' משה בן שלמה מ"ר כלומר מפי רבנו והוא ר' משה תלמידו (מרדכי גמין ס' תנ"ה). ס' קפ"א: פ' ר' יצחק בן ברוך מפי רבנו יעקב, ור' יצחק הזה חולק בקצת מקומות על ר"ת (ביצה ג: ובכ"מ) ואף שאינו מבואר שהיה תלמידו על כל פנים מאוחר לו. ועוד אחרים שנזכרו שמסרו שמועות בשם ר"ת¹⁰). כל אלה קבצים המחבר והכניסם בתוך הספר ובלי ספק לא היו בספר הישר העיקרי. וכמו כן נמצא בו כמה ענינים שהוסיף המחבר מעצמו על דברי ר"ת ומובן מעצמו שלא היה בספר העיקרי¹¹). ואמנם כל מה שהביא המחבר מספר הישר בסתם או שרשום בו שהוא ממנו או שהוא מכתיבת ידו בכל אלה דקדק כראוי ולא שנה את לשונו כן מוכח ממה שהובא בראשונים שחיו בזמנו או קרוב לו על שם ר"ת ואמרו בפירוש שהוא לשונו שהלשון ההוא נמצא ממש בס' הישר שלנו ואחרי שאין ספק שלפני הראשונים היה ספר הישר העיקרי מבואר מזה שהמחבר שלנו העתיק הרברים ככתבם וכלשונם כפי מה שיצאו מתחת ידו של רבנו יעקב. והנה ארשום פה קצתם האחד הוא רבנו זרחיה הלוי בעל המאורות שהיה בן דורו של ר"ת והעתיק בספרו המאור (חולין פ"ג סוגיא דנשר)

¹⁰ ס' קע"ו פ' ר' יצחק מ"ר יעקב בלי ספק הוא ר' הוקן תלמיד. ס' רי"ב ר"ג פ' ר' שמואל ב"ר יעקב מפי ר"ת. ובס' תרכ"ב מפי ר' משה מקי"ב מפי ר"ת. למלת מקי"ב לא ידעתי פתרון ואולי צ"ל מאנו"ב או מקי"ב.

¹¹ ס' שכה: ולדברי ר' ל"ג מירא. הוא הוספת המחבר. ס' תצ"ו וכך פ' מבואר על ס' הישר בשמועת טרשא שרי. ס' תקל"ט (בנדפס בטעות תל"ט): מה שפ' רבנו בבאן אינו נראה. ס' ת"ד פ' ר' שלמה נראה למורי שהוא שבוש [כסין] שהוכיח מורי בס' הישר אבל משיב אני על דברי מורי וכו' ושאלתי למורי וכו' ואמר לי. כל זה מבואר שכתב המחבר דעת עצמו וכן תמצא עוד בקצת מקומות.

מה שמצא כתוב על שמו של ר"ת מכתב ידו בספר הישר שלו, והעתקתו היא כמעט מלה במלה ממה שכתוב בס' הישר שלנו (ס' שס"ג). ואל תתמה על החלופים הקטנים שבין זה לזה, כי אלה החלופים הגיעו באשמת הסופרים ששבשו כמו כן את ס' הנאור כמו ששבשו את ספר הישר שהשמיטו במעות מלות גם מאמרים פעם בזה פעם בזה ואף החלופו מהן ללא ומלאו להן. ורק מזה ומזה תסתייע הגרסא העקרית¹²). ובתוספות כשמעתיקים דברי ר"ת בלשוננו גם כן העתקתם מדה במלה כהנוסחא בספר הישר שלנו כאשר תראה בתוספת בבא בתרא (קעג: ד"ה חסורו) שהביאו פירוש ר"ת מכתב ידו ובלשוננו והוא שזה מלה במלה עם הכתוב לפנינו בספר הישר כס' תק"ס (בגדפס במעות ת"ס) חוץ מחלופים קטנים שנהיו ממעות הסופרים. וכיוצא בזה תמצא גם בספר אור זרוע לדרב ר' יצחק בן משה מווינא, והוא חי קרוב לדורו של ר"ת, העתיק מספר הישר (ח"א הל' נדה ס' שלי"ש) בענין יולדת וסיים העתקתו "עד כאן לשוננו" וכן הוא לפנינו בס' קנ"ה בלשוננו ממש, ושם בא"ז בחלק א' ס' שס"ד מביא הכתבר לשון רבנו משולם בענין חפיפה ומה שהשיב לו ר"ת ומסיים עכ"ל ר"ת והוא לפנינו בתשובות ר"ת לרבנו משולם שנמצאו בסוף ספר הישר שלנו מכתבו ובלשוננו. ואמנם על זה לא כתב הא"ז שמצא כן בספר הישר מפני שהוא העתיק מתוך ס' הישר העקרי של ר"ת ושם לא היו התשובות הנספחות לספר הישר שלנו. ושם בהלכות טרפות (ח"א ס' ת"א) הביא דברי ר"ת בספר הישר בענין היתר אונא באומא, ומסיים עד כאן. ובלשוננו ממש נמצא בס' שס"ד בס' הישר שלנו.

אמנם נמצאו בספר הישר שלנו פירושים וחדושים אשר נקראו על שם חכמים אחרים והחכמים ההם מקצתם קדמו לר"ת ומקצתם גדולי דורו ובאלה הענינים אין כל ספק כי כבר הביאם ר"ת בספרו והמחבר העתיק משם ואינם מן הוספות שחוסף המחבר מעצמו כמנהג כל המאספים בימים ההם שהיה דרכם להכניס בין הדברים שקבצו על ידם מרובם גם דברים מתכמים אחרים וחברו הכל בספר וברוב הרברים שבספר אשר הם מתורתם של חכמים אחרים נרמז כי רבנו יעקב הביאם. כמו בס' רפ"א שמביא פירוש אחד מרבנו שמואל בנמרא יומא, ושם נרשם: הועתק מכתבת יד רבנו יעקב ז"ל. ובס' שצ"ז מביא פירוש הרב ר' אליעזר דמנצא נ"ע והוא הראב"ן ונרשם גם כן שהוא מכתבת ר"ת. ונראה שגם ס' שצ"ח הוא ממנו ומשם ואילך פסקים והוראות כאת רבנו גרשום בר יהודה מה"ג, ומרש"י

¹²) ראיתי לו לחובה להעיר את המעינים התלמודיים איך בהשגחה מעולה צריכין להתבונן בגרסאות ספרי ראשונים אשר בהרבה מקומות משובשים מן המעתיקים וחסרים וקטועים וזכורני מימי חרפי בישיבי לפני רבותי ועמדנו על סוגיא דנשר כמה יגיעות יגענו להבין דברי בעל המאור כסוגיא זו ולא עלתה בידנו רק בדרך פלפול ודוחק וכל זה רק מפני שהג' שם משובשת וחסרה. והגה יארכו לנו הדברים להגיה כל דברי בד"מ שאין זה פה מתכליתנו אבל לדוגמא אצוי לך הגה קצת שבושים המשחיתים את הכונה, הגה כתוב שם: ועוף הדורס בידוע שהוא דורס. ובס' הישר בידוע שהוא טמא. תו אמרינן: והא דתני ר"ח עוף הבא בסימן אחד טהור ה"ק עוף שאינו דורס טהור ובלבד שיהיו לו סימני טומאה. ובס"ה הגרפס גר' ה"ק עוף שאינו דורס טהור ובלבד שיהיו לו ג' סימני טהרה, ובכתי' הביא ב' גרסאות: והא דתנ"ח עוף הבא בס' א' טמא (זה נ"ל ט"ס וצ"ל טהור) ה"ק עוף שאינו דורס טהור ובלבד שיהיו לו ג' סימני טהרה, נ"א ובלבד שיהיו לו ג' סימני טומאה. עוד שם: כדאמר ר"ג לקמן הוה בקי בהן ובשמותיהן עוף הבא בס' אחד טמא וכאן חסרה שורה שלמה וכצ"ל עוף הבא בס' אחד טהור לא הוה בקי בהן ובשמותיהן עוף הבא בס' א' טמא וכו'. עוד שם: אלא מטעם ד' סימני טהרה לא היו מתירין אותן שאותן אינן צריכין מסורת. וז"ל סה"י: אלא מטעם ד' סימני טהרה היו מתירין אותן אינן צריכין מסורת. ויש עוד כמה חלופים המשנים טפני הענין אבל די לנו באלה לתכלית מונתנו שאמרנו.

עד ס' ק"ט ואולי מה שכתוב בראש ס' שצ"ז מכ"ו ר' יעקב ז"ל מוסב על כלם, ונראה כי גם מה שלא נרשם עליו שהוא מר"ת מן הסתם הוא ממונו כאשר רמז המחבר בסוף החלק הראשון (תר"מ) באמרו: עד כאן שמועות של רבינו יעקב בן רבנו מאיר נ"ע.

ועתה היוצא לנו מכל מה שאמרנו הוא, (א) שספר הישר שחברו רבנו תם חברו בשתי מהדורות כלומר שהגיהו וחזרו והגיהו. ועל זה מכוון מה שנמצא כמה פעמים בספר שלנו: הגהת רבנו, הגיה רבנו. (ב) ספר הישר שלנו אינו אותו של ר"ת. (ג) הספר נחלק לשני חלקים, פרושים, ופסקים. אבל אין זה ברקרוק כי בשניהם נתערבו הענינים. (ד) זה שלנו נתחבר על יסוד ספר הישר של ר"ת ונתחבר אחרי מות רבנו יעקב. והברו ע"פ מהירורא בתרא. (ה) מי הוא המחבר מה שמו ומי משפחתו. (ו) שכל דברי החידושים בחצי משמועות ר"ת מספרו או מפי קבלת תלמידיו. (ז) שבעלי התוס' העתיקו דברי ר"ת בלשון אחרת ולפעמים שלא ככונתו האמתית, והיה זה למכשול מכמה צדדים. (ח) בקצת חרושים או פירושים הוסיף המחבר דברים מעצמו הוץ מזה לא שנה לשון ס' הישר העיקרי. (ט) כי נמצאו בספר שלנו פירושים וחרושים על שם חכמים אחרים, ואינם הוספות המחבר כי אם העתיקם מספרו של ר"ת. אחרי נדברנו כל זה ראוי שנשים לב על דרכו בתוספותיו ועל תכונת למורו, ולזה נחד פרק בפני עצמו.

(המשך יבא).

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך).

ג) עתה אבא לבאר איזה מאמרים בענין הסדרים שהוזכרו במדרשים. (גרסינן בויקרא רבה פ"ג ר' חנינא בר אבא אול לחד אתר אשבה הדין פסוקא ראש סדרא והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו מה פתח עלה ממתים ירך ה' ממתים מחלד וגו' וכי. ובאסתר רבה פ"ג גרים ליה הכי ר' חנינא בריה דר' אחא אול לחד אתר ואשבה הדין פסוקא ראש הסדר והנותרת מן המנחה לאהרן ולבניו וגו' ופתח ממתים ירך ה' וגו'. ופירש בעל מ"ב והיפ"ת מצא בבית המדרש שהיה פסוק זה ראש הדרשה מה פתח עליה בן היה סדר לימודם כשרשו פסוק אחד התחילו בתחלה פסוק אחר עד שנמשך להם הענין על הפסוק שהם מבקשים לדרשו. ולשון היפ"ת שהתחילו לישא וליתן בפסוק זה. וזה הפירוש הוא רחוק מסגנון לשונו של זה המאמר. ופירש הרו"ז הדין פסוקא ריש סדרא כמנהג בני מערבא שמסיימים התורה בג' שנים וצ"ע שפסוק והנותרת הוא פסוק א' קודם פרשה שלא יתכן שיתחילו ויסיימו בו ובהכרח צ"ל שהכוונה על פסוק והנותרת שבפרשת מנחת מרחשת הסמוכה ויתורץ הכל ואולי מפני קושיית הנ"ל פירש המ"ב ריש סדרא ריש הדרשא והנראה לי כתבתי עכ"ל. ובפירושו לאסתר הוסיף וז"ל ומנהג הדרשנים לדרוש על פסוק ראשון של הפרשה באריכות ופותח מפסוקים אחרים שבתנ"ך וחוזר לענין הפרשה עכ"ל. ויפה כוון בזה ויפה פירש בזה. אמנם מה שאמר שהוא כמנהג בני מערבא אין הדבר מסכים עם הסדר לבני מערבא כמו שנראה להלן. אלא העיקר שבההוא אתר לא היה להם שום סדר קבוע. ולכך אמרו אזל לחד אתר. אלא אי קשיא הא קשיא דוהנותרת קמא הוא פסוק כ' בספר והנותרת בתרא דמרחשת הוא פסוק כ"ו. ולפ"ז קמא ודאי דלא היו דא"כ לא היו קרי בשבת העברה כ"א י"ט פסוקים אבל בהנותרת בתרא איכא למימר שאירע שהוסיפו והתחיל המוסיף ואם מנחה על המחבת שאין בה רק ב' פסוקים והוכרח להוסיף מ' מרהשת ג' פסוקים והיו והנותרת ריש סדרא לשבת הבאה. ויותר נראה שאלו הפסוקים שהם יותר על כ"א הוה קרי המפמיר וכמה שכתבו בתוספות מגילה כ"ג ע"א בד"ה כיון דבימי התנאים היה המפמיר קורא מה שלא קראו הראשונים ושעור הקריאה סתם בכל שבת הם כ"ד פסוקים.

ג'רסינג בירושלמי דשבת פ' כל כתיבי היא אריב"ל אנא מן יומיו לא איסתכלית בספרא דאגדתא אלא חד זמן איסתכלית אשכחית כתוב בה מאה ושבעים וחמש פרשיות שכתוב בתורה דבר אמירה ציווי כנגד שנותיו של אבינו אברהם דכתיב לקחת מתנות באים וכתיב האדם הגדול בענקים. והוא ג"כ במדרש תהלים מזמור כ"ב. והועתק זה המאמר במ"ם פמ"ו. ומסיים שם הלכך קובעין קע"ה סדרים בתורה בכל שבת ושבת עולת תמיד. וכתב בעל נחלת יעקב וזה לשונו משמע דכל דיבור ואמירה וציווי שבתורה המה רק קע"ה ובאמת כשנעמוד למנין נראים הרבה יותר מזה וגם אין לומר שהכונה לפתוחות וסתומות פשיטא שהם יותר ואם הכוונה לסדר הפרשיות שאנו קורין בכל שבת בצרי טובא והנה ראיתי בהקדמה לספר שמע שלמה שחיבר הרב הר"ש אלגאזי דבר נאה על מאמר זה והוא כתוב נמי בירושלמי כל כתיבי וז"ל שם בשם גאון אחר דא"י במהרי"ל בס' יש"ש סוף ב"ק החילוק בין בני א"י לבני חו"ל שאנחנו בני חו"ל קוראים משנה לשנה את התורה כולה אבל בא"י קורין כל התורה ב' פעמים בשמיטה שהתורה נקראת לג' שנים ומחצה והא דאמרינן במס' מגילה דבני מערבא מסקי אורייתא לתלת שנין פירושו ג' שנים ומחצה. ובוזרר על פסוק אם יש חמשים צדיקים נ' פרשיות שבתורה הם כנגד נ' שבתות השנה וא"כ הפי' בירושלמי כך הוא קע"ה פרשיות שבתורה לרידה בני א"י דמסקי לאורייתא בני' שנים ומחצה וא"כ לכל שנה נ' פרשיות הם ק"נ לג' שנים ולחצי שנה כ"ה והם קע"ה עכ"ל ודפח"ח ורק דעדיין תקשי דהכא קתני להדיא דיבור ואמירה וכו' משמע דכוונת הגמרא על הדברות והאמירות ולא על שבתות השנה אכן סיומא דברייתא מסכים מאוד לפי הנ"ל לפי שסיים הלכך קובעין קע"ה סדרים בתורה בכל שבת ושבת עולת תמיד וזהו ממש כדברי הגאון ז"ל. עולת תמיד ר"ל שהפרשיות הללו קורין בכל שבת ושבת כמו שסדרו לנו הקדמונים והא דקתני עולת תמיד לישנא דקרא נקיט עכ"ל בעל מנחת יעקב.

אמנם במנין הפרשיות שנאמר בהם אמירה ודיבור וצווי בדקתי אני ומנית כל הפרשיות הפתוחות והסתומות המתחילות באלו הלשונות ומצאתי שהמנין מסכים. והצווי הם ב' פרשיות בדברים. ויצו משה וקני ישראל. ויצו משה את העם. ובמנין הדיבורים צריך לחשוב ג"כ וידבר משה וגו' בניו הנותרים דשמיני. וכן ותדבר מרים. וכן וידבר משה דיפקוד. וכן וידבר משה דמטות. וכן וידבר משה דהסכת. ובמנין האמירות צריך שנחשוב ג"כ כל ויאמר משה שהם ג' בס' שמות וכן ויאמר משה דחובב ודראובן ובני גד וכן ויאמרו בני' דקרח וכן ויאמר אלעזר דמטות וכן ויאמרו אם מצאנו דבני ראובן ובני גד וכן אל האשה אמר ולאדם אמר וכן צריך לחשוב ג"כ ריש ויקרא וריש וידבר ג"כ אל האשה אמר ולאדם אמר. וכן דבראשית נמי מאמר הוא א"כ הם קע"ד ולא חסר לנו רק אחת והיא נשלמת בפרשה ויאמר ה' אל משה אמור אל אהרן נטה ירך וגו' הצפרדעים שמנאה הרמב"ם בין הסתומות ויש שמחקה שהיא סדור וכסף משנה החזיק בה ועיי' במנחת שי שם. ולפי דרכנו למדנו שנוסחת הספרים שברמב"ם נכונה ואם באנו לבטל נוסחא זו צריך שנחשוב ריש אלה הרברים. וכל המאמר עולה כהוגן שכל הפרשיות בין פתוחות ובין סתומות המתחילות באלו הג' לשונות הם קע"ה. וארשום כאן כל אילו הפרשיות. 1 בראשית. 2 ויאמר אלהים יהי רקיע. 3 ויאמר אלהים יקוו המים. 4 ויאמר אלהים יהי מארת. 5 ויאמר אלהים ישרצו המים. 6 ויאמר אלהים תוצא הארץ. 7 אל האשה אמר. 8 ולאדם אמר. 9 ויאמר ה' אלהים הן האדם. 10 ויאמר אלהים לנה. 11 וידבר אלהים אל נח. 12 ויאמר אלהים אל נח. 13 ויאמר ה' אל אברם. 14 ויאמר אלהים אל אברהם. 15 ויאמר אלהים אל יעקב. ואם תסלק בראשית. אל האשה אמר. ולאדם אמר. לא ישתיירו רק י"ב. בס' שמות. 1 ויאמר ה' אל אהרן. 2 וידבר אלהים אל משה. 3 וידבר ה' אל משה. 4 וידבר ה' אל משה ואל אהרן. 5 וידבר ה' אל משה. 6 ויאמר ה' אל משה ראה. 7 ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. 8 ויאמר ה' אל משה ככה. 9 ויאמר ה' אל משה אמור. 10 ויאמר ה' אל משה בא. 11 ויאמר ה' אל

משה אמור אל אהרן נטה (והוא שנחלקו בה הנקדנים). 12 ויאמר ה' אל משה
 אמור. 13 ויאמר ה' אל משה השכם. 14 ויאמר ה' אל משה בא. 15 ויאמר ה'
 אל משה ואל אהרן. 16 ויאמר ה' אל משה השכם. 17 ויאמר ה' אל משה נטה.
 18 ויאמר ה' אל משה בא. 19 ויאמר ה' אל משה נטה. 20 ויאמר ה' אל משה
 וגו' יהי חשך. 21 ויאמר ה' אל משה עוד נגע. 22 ויאמר משה כה אמר. 23
 ויאמר ה' אל משה לא ישמע. 24 ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. 25 ויאמר ה' אל
 משה ואהרן. 26 וידבר ה' אל משה 27 וידבר ה' אל משה וגו' וישבו. 28 ויאמר
 ה' אל משה מה תצעק. 29 ויאמר ה' אל משה נטה. 30 ויאמר ה' אל משה
 הנני ממטיר. 31 וידבר ה' אל משה. 32 ויאמר ה' אל משה עד אנה. 33 ויאמר
 ה' אל משה כתב. 34 וידבר אלהים את כל. 35 ויאמר ה' אל משה כה תאמר.
 36 ויאמר ה' אל משה עלה. 37 וידבר ה' אל משה. 38 וידבר ה' אל משה לאמר
 כי תשא. 39 וידבר ה' וגו' ועשית כיוור. 40 וידבר וגו' קח לך בשמים. 41
 ויאמר וגו' קח לך סמים. 42 וידבר וגו' ראה קראתי. 43 ויאמר ה' אל משה.
 44 וידבר וגו' לך רד. 45 וידבר וגו' לך עלה. 46 ויאמר משה אל ה' ראה אתה.
 47 ויאמר ה' אל משה גם. 48 ויאמר ה' אל משה פסל. 49 ויאמר ה' אל משה
 כתב. 50 ויאמר משה אל כל עדת. 51 ויאמר משה אל בני. 52 וידבר ה' אל
 משה לאמר ביום החדש. ואם תסלק ויאמר שנחלקו בה הנקדנים ישתירו נ"א.
 בס' ויקרא. 1 ויקרא אל משה וידבר. 2 וידבר וגו' דבר אל בני. 3 וידבר וגו'
 נפש כי תמעל. 4 וידבר וגו' נפש כי תחטא. 5 וידבר וגו' צו. 6 וידבר וגו' זה
 קרבן. 7 וידבר וגו' דבר אל אהרן. 8 וידבר וגו' דבר אל בני המקריב. 9 וידבר
 וגו' קח. 10 וידבר ה' אל אהרן. 11 וידבר משה אל אהרן. 12 וידבר ה' אל
 משה ואל אהרן. 13 וידבר וגו' אשה כי תזויע. 14 וידבר וגו' אדם כי יהיה. 15
 וידבר וגו' זאת תהיה. 16 וידבר וגו' כי תבאו. 17 וידבר וגו' דברו. 18 וידבר
 וגו' אחרי מות. 19 וידבר וגו' דבר אל אהרן. 20 וידבר וגו' דבר אל בני. 21
 וידבר וגו' דבר אל כל עדת. 22 וידבר וגו' ואל בני תאמר. 23 ויאמר ה' אל
 משה אמור. 24 וידבר ה' אל משה. 25 וידבר וגו' וינזרו. 26 וידבר וגו' דבר אל
 אהרן. 27 וידבר וגו' שור או כשב. 28 וידבר וגו' דבר אל בני. 29 וידבר וגו'
 ואמרת אליהם כי תבאו. 30 וידבר וגו' בחדש השביעי. 31 וידבר וגו' אך בעשור.
 32 וידבר וגו' בחמשה עשר. 33 וידבר וגו' צו. 34 וידבר וגו' הוצא. 35 וידבר
 ה' אל משה בהר. 36 וידבר וגו' איש כי יפליא. כולם ליו. בס' במדבר. 1 ריש
 במדבר. 2 וידבר וגו' אך את מטה. 3 וידבר וגו' איש על דגלו. 4 וידבר וגו'
 הקרב. 5 וידבר וגו' ואני. 6 וידבר וגו' פקד. 7 ויאמר וגו' פקד. 8 וידבר וגו'
 קח. 9 וידבר וגו' נשא. 10 וידבר וגו' אל תכריתו. 11 וידבר וגו' נשא. 12
 וידבר וגו' צו. 13 וידבר וגו' דבר אל בני. 14 וידבר וגו' כי תשמה.
 15 וידבר וגו' כי כי יפליא. 16 וידבר וגו' דבר אל אהרן. 17 וידבר וגו'
 בהעלתך. 18 וידבר וגו' קח. 19 וידבר וגו' זאת. 20 וידבר וגו' ויעשו בני
 21 וידבר וגו' כי יהיה טמא. 22 וידבר וגו' חצוצרת. 23 ויאמר משה לחכב. 24
 ויאמר ה' וגו' אספה. 25 ויאמר וגו' היר. 26 וידבר מרים. 27 ויאמר ה' פתאם.
 28 ויאמר וגו' ואביה. 29 וידבר וגו' שלח לך. 30 ויאמר וגו' עד אנה. 31 וידבר
 וגו' עד מתי. 32 וידבר וגו' כי תבאו. 33 וידבר וגו' בבאכם. 34 ויאמר וגו'
 מות יומת. 35 ויאמר וגו' ציצית. 36 וידבר וגו' הכרלו. 37 וידבר וגו' העלו.
 38 וידבר וגו' אמור. 39 וידבר וגו' הרמו. 40 וידבר וגו' וקה. 41 ויאמר וגו'
 השב. 42 ויאמרו בני אל משה. 43 ויאמר ה' אל אהרן. 44 וידבר ה' אל אהרן
 ואני. 45 וידבר וגו' ואל הלויים. 46 וידבר וגו' זאת חקת. 47 וידבר וגו' קח. 48
 ויאמר וגו' יען. 49 וידבר וגו' פנחס. 50 וידבר וגו' צרור. 51 ויאמר וגו' שאו.
 52 וידבר וגו' לאלה תחלק. 53 ויאמר וגו' כן בנות. 54 ויאמר וגו' עלה. 55
 וידבר משה. 56 וידבר וגו' צו. 57 וידבר משה אל ראשי. 58 וידבר וגו' נקם.

59 ויאמר אלעזר. 60 ויאמר וגו' את ראש. 61 ויאמרו אם מצאנו. 62 ויאמר אליהם משה. 63 וידבר וגו' בערבות. 64 וידבר וגו' צו. 65 וידבר אלה שמות. 66 וידבר וגו' בערבות. סכום כולם ס"ו. בס' דברים. 1 ויאמר ה' אלי. 2 וידבר ה' אלי. 3 ויאמר ה' אלי ראה. 4 ויצו משה וזקני ישראל. 5 וידבר משה והכהנים. 6 ויצו משה את העם. 7 ויאמר ה' אל משה הן קרבני. 8 וידבר ה' אל משה בעצם. כולם ח'. סכום כולם דבראשית י"ב דשמות ג"א דויקרא ל"ו דבמדבר ס"ו ודברים ח' שהם סוכמין קע"ג. ועוד הב' יש להשלים כמו שכתבתי לעיל או שיש להשלימים מן אל האשה אמר ולאדם אמר. וראיתי להחכם ר' יואל הכהן מיללער בפירושו בלשון אשכנז למס' סופרים שעמד גם הוא על המנין לפרש המאמר על פשוטו והוא מונה י"ב בבראשית נ"ד דשמות ל"ה דויקרא ס"א דבמדבר ו"ג דדברים אמנם אין מנינו מכון דוק ותשכח.

אבל מה שצריך עדיין לפירוש היא קביעת קע"ה סדרים בתורה בכל שבת ושבת עולת תמיד שבג' שנים ומחצה שבתות טובא איכא מכח העיבור והעודף על נ' שבתות בשנה פשוטה והם לכל הפחות קפ"א שבתות. ובעל מעון אריות פ"ו וז"ל סדרי שבתות שלהם לא היו כשלנו וכדאמרין במגילה במערבא מסקי אורייתא לתלת שנין ובג' שנים תמצא קס"א שבתות בשנת ז"ח למחזור קטן והסידרות היתרות על החשבון לחילוק הפרשיות לזמנים כמו שיש אצלנו כמבואר בטא"ח וש"ע תכ"ח עכ"ל. ואני רואה ולא אבין כיון דקס"א סדרים משלימין אפי' לשנת ז"ח שבהן ב' עיבורים א"כ מה צורך עוד ל"ד סדרים שיהיו קע"ה.

ואשר נ"ל בפירוש אמרם קבעו קע"ה סדרים בתורה בכל שבת ושבת עולת תמיד דאקביעות הימים שקבעו בהם קריאת התורה קאמר ועל תחלת הקביעה בימי עזרא קאי. שמשה תקן שבת יו"ט וי"ח והו"מ ועזרא הוסיף על הימים ב' וז' נמצא שעולה מנין קביעת הימים התמידים קע"ה. כיצד מנין השנה שניד' יום שהם נ' שבועות וד' ימים וכיון שקבעו שלא יהו ישראל ג' ימים בלא תורה שבת וב' וז' נמצא קביעות הימים של קריאת התורה הם קנ"ב ואלי הימים הנקובים בקה"ת סימנם נק"ב. הוסיף עליהם ז' ימי פסח ותגרע מהם ג' הקבועים שהם ז' ב' וז' וישארו לך ד' וא' דשבועות וא' דר"ה וא' דיוה"כ הנה הם ז'. הוסף עליהם ח' דסוכות ותגרע ג"כ ג' וישארו לך ה' ויהי' מספר כולם י"ב. הוסף עליהם י"ב דראשי הדרשים ותגרע חדש תשרי שהוא ר"ה נמצא מספר כולם כ"ג. מעתה הוסף אלו הכ"ג אל קנ"ב התמידים ויעלו בידך קע"ה ימים תמידים. ומה שמוזמן לפעמים ר"ח בשבת או בב' וז' לא דק כיון שאין היום קבוע כיון שהוא לפעמים חודש זה ולפעמים חדש אחר ולכך אמר עולת תמיד שלא בא לחשוב אלא התמידים ופ' בכל שבת ושבת בכל שבוע ושבועי. אמנם המנהג להשלים התורה בג' ומחצה הנה הוזכר זה הענין בחילופי המנהגים שבין בני א"י ובני בבל והובא בסוף ישיש לב"ק באות מ"ה וז"ל שם באות מ"ה בני בבל עושין שמחת תורה בכל שנה ושנה בחג הסוכות. ובכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר קורין בפרשה אחת. בני א"י אין עושין שמחת תורה אלא לשלש שנים ומחצה וכיום שישלמה. הפרשה שקורין בפלך זה אין קורין בזה.

וענין זה האחרון שלא היה להם סדר קבוע בכל המקומות אלא הפרשה שקורין בפלך זה אין קורין בזה כמבואר בתוספתא דמגילה פ"ג דהתם גרים לההוא בריתא דחל להיות בפרשה הסמוכה לה וכו' (שהביאה בנמרא כ"ט ע"ב והעתקתיה לעיל) הכי היתה פ' שקלים סמוכה לאדר בין מלפניה בין מלאחריה קורין אותה וחוזרין וכופלין אותה וכן בשנייה וכן בשלישית וכן ברביעית וכן בפורים. נמצאת אומר שבמקום אחד אירע שעמדו בשבת שלפני או לאחר שבת שקלים אם בפ' כי תשא או בפ' את קרבני לחמי לכר כראית ליה ולמר כראית ליה (שהבאתי לעיל) ובמקום אחר אירע שעמדו בשבת הסמוכה לשבת זכור בפ' זכור וכן במקום אחר שעמדו בפ' פרה בשבת הסמוכה לשבת פרה וכיוצא בהם בפרשת

החודש ובפ' ויבא עמלק דפורים. וא"כ מבורר שהפרשה שקורין בפלך זה אין קורין בזה. וגרם להם זה הענין, א' לפי שנחלקו בהפסקת הסדר בהרבה שבתות כמו שהזכירו במגילה ל' ע"ב לסדר מאי ר' אמי אמר לסדר פרשיות הוא חוזר ר' ירמיה אמר לסדר הפטרות הוא חוזר. ב' החילוף שבין ר"מ לר"י בקריאת מנחה דשבת ובכ"ו וה' שהזכרתי לעיל. ולפ"ז נראה שמה שהזכירו בנמרא דבמערבא מסקי לאורייתא לתלת שנין ורושמי המנהגים הזכירו לג' ומחצה נתהוה זה השינוי מכח אלו הנמיות בהפסקת הסדר בשבתות שעיקר החלוקה בפרשיות היתה לפי סכום השבתות של ג' שנים אלא הנאדו זה מזה בסדר קריאתן עד שבפלך אחד השלימוה בג' שנים ובפלך אחר לא השלימוה עד ג' ומחצה וביום שהשלימוה עשו שמחת תורה בינתיים של אותו הזמן שבין ג' ובין ג' ומחצה. ואמרו אין עושים שית' אלא לג' שנים ומחצה כל' בתוך אותו הזמן שבין ג' למחצה וכמו שסיים ובי"ם שי של ימיה (ועיי' מהר"ש צונץ בספרו על הדרשות צד ג' ובחילוף המנהגים לר' יואל הכהן מיללער צד מ"ג שלא עמדו על בירור הענין) ועכ"פ עיקר החלוקה היתה לג' שנים כמו שהזכירו בנמרא.

הו גרסינן בבמדבר רבה ריש פ' קרח בית מלא ספרים מהו שיהא פטור מן המזוזה א"ל חייב במזוזה א"ל כל התורה כולה רע"ה פרשיות אינה פוטרת את הבית פרשה אחת שבמזוזה פוטרת את הבית. ונרחקו המפורשים בזה הסימן והרד"ל והרש"ש הניחו קע"ה פרשיות עפ"י הירושלמי ומ"ם שהזכרתי והזכיר הרש"ש שהמקובלים לקחו החשבון כמו שהוזכר במדרש שבסכום זה נתבטל מ"ש פרעה ראו כי רעה נגד פניכם. והנה באמת שלא הועילו בהגהתם כולם שבירושלמי ומ"ם לא הזכירו אלא הפרשיות שנאמר בהן אמירה דיבור וציווי אבל ודאי הפרשיות טובא איכא. ולדעתי שאין לצאת מהמבוכה הזו אלא שנאמר שבעל זה המדרש כוון לפרשיות הפתוחות שמנאן הרמב"ם ר"צ ובעל המאמר הזה פחת מהן ט"ו. וכבר הזכרתי שקביעת הפרשיות בפתוחות וסתומות תלויים במחלוקת הנקדנים. עוד אפשר לומר דרע"ה פרשיות של כ"א כ"א פסוקים קאמר ובצרי ליה פסוקים עיי' לעיל צד ק"א. (המשך יבא).

החצוצרות והשופרות וזמן ומקום שימושן.

מאת ה"ס אספנדי"ם רב בקהל טהארן.

שני כלי תקיעה היו לבני ישראל, החצוצרות והשופרות, והשתמשו בהן בימים קדמונים בעתות שונים מפני איוה סיבה או תכלית לעורר את לב העם ולקדשם למען היותם נבונים לאיזה דבר או מעשה, והנה כיום שעמדו אבותינו על הר סיני ונתקנו תהלכותיהם ומנהגי חייהם ע"פ התורות והמצות גם שימושם בכלי תקיעה לא היה עוד ע"ד מקרה כפי רצונם של כל אחד ואחד אלא ע"פ חוקים קבועים והשתדלו הו"ל להוציא מן המקראות שנאמרו בענין זה וממה שעלה מסורת בידם מן דורות ראשונים תילין תילין של הלכות, אמנם אם נעיין במו"מ של הלכות הללו כמה שאלות וספיקות יעלו על לבנו אשר כל משכיל יבין שאין לאל ידינו לבררן ולתרצן אם לא שנחקור אחר מקורן והסיבות והרדיעות אשר עשו פעולה גדולה על השתלשלותן והתפשטותן אבל ברור הדבר שחקירות כאלה אף שנראה שהן מעוטי הערך הנה שכון אתן ופעולתן לפנינו מפני שגם הן יפיעו מעט אור על תכונת בני עמנו בימים קדמונים והתפתחותה אשר בכמה ענינים כמעט כספר החתום עוד לפנינו.

ונתחיל בפ' עשה לך שתי חצוצרות כסף, הנה החצוצרות שעשה משה ע"פ הדיבור היו רק למקרא העדה ולמסע את המחנות, אמנם אף שלא נאמר בפרשה זו בפורוש רק שהיו תוקעים ב' פעמים פעם אחת למסע המחנות החונים קדמה ופעם שנית למסע המחנות החוני' תימנה עכ"ז כתב הרמב"ן דמפששות הקרא תרועה

יתקעו למסעיהם משמע שיהיו תוקעין לכל רוח ורוח וכמו כן מצאתי בתרגום השבעים שהוסיפו בקרא ונסעו המחנות החונים תימנה כאלו נאמר ותקעתם תרועה שלישית ונסעו המחנות החונים ימה ותקעתם תרועה רביעית ונסעו המחנות החונים צפונה אמנם זה אינו מחזור כמ"ש הראב"ע דמאחר שנאמר ובני אהרן הכהנים יתקעו בתצוצרות אבל הכהנים היו הולכים עם הקהתים נושאי כלי המקדש שהיו נוסעים אחר דגל שני ואך היו יכולין לתקוע למסע מחנות האחרונים, והנה בוואולגאטא נראה שהעירו ע"ז לכן הוסיפו ושנו בקרא כאלו נאמר ויכמשפט הזה יעשו הנשאים בהריעם בתצוצרות למסע" וזה דבר שאין לו שחר וגם פי' הראב"ע שאמר שלא היו תוקעין רק למסע דגל מחנה יהודה ודגל מחנה ראובן אינו מבורר דא"כ למה נאמר תרועה יתקעו למסעיהם. לכן נראה שהעיקר כדעת חז"ל שדרשו בספרי או כשם שתוקע למזרח ולדרום כך תוקע למערב ולצפון ת"ל תרועה יתקעו למסעיהם פי' שהיו תוקעין רק פעם אחת למסע שני מחנות האחרונים דאחר שנסעו הקהתים עם כלי המקדש תקעו הכהנים שיהיו מאספים למחנם למסע שאר הגלים ולפי' היתה כוונת הצווי כך שבפעם ראשונה היו תוקעין למען ידעו שיסעו ונסע דגל מחנה יהודה ואח"כ היו תוקעין להודיע שבני גרשון ובני מררי הורידו את המשכן ונסע דגל מחנה ראובן ובפעם ג' היו תוקעין להודיע שנסעו הקהתים נושאי כלי המקדש ונסעו שני מחנות האחרונים זה אחר זה אבל בין דגל שלישי לדגל רביעי לא צותה התורה לתקוע מפני שלא היו צריכין לעבב בין שניהם דכבר הורידו את המשכן ונשאו את כליו ופי' זה מבורר יותר בקרא דלפירוש הרמב"ן ה' לו לומר תרועה יתקעו לכל מסעיהם דמשמע לכל מסע ומסע ובספרי הוסיפו שם ו"א שלש לכל רוח ופי' בעל זית רענן דלת"ק די בתקיעה אחת למסע מחנות האחרונים ולה"א צריכין גם כן לתקוע ג' קולות אלא קשה לו מהיכן למדו זאת ולי' נראה דכבר נשנה פלוגתא זו בתוספתא (ר"ה פ"ב) דאיתא התם בתעניות תוקעין שלש של שלש ובמסעות שלש של שלש על כל דגל ודגל דברי ר' יהודה וחכמים אומרים שלש על כל מטה ומטה פי' שמה שתוקעין ג' לכל דגל היינו קול אחד לכל מטה ומטה שבדגל ומשמע דבין לרבנן ובין לר"י לא היו תוקעין למסע דגל רביעי ות"ק דהבא ס"ל כחכמי' דעל כל מטה ומטה תוקעין קול אחד ומשמע זה לא היו יכולין הכהנים לתקוע ג' קולות על המחנות האחרונים משום דכבר נסתלקו עם הקהתים לכן סבר דלמסע מחנות האחרונים לא היתה רק תקיעה אחת שהיו תוקעין הכהנים כשהתחילו ללוות את הקהתים ואח"כ נסעו המטות זה אחר זה וה"א סברו כר"י שהיו תוקעין ג' קולות בבת אחת ולרד"י שפיר היו יכולין הכהנים לתקוע שלש גם למחנות אחרונים. אך יש להעיר הנה בברייתא שלפני' ובר"ה (ל"ד). למדו מן ותקעתם תרועה יתקעו שתה"י פשוטה לפני' ומן תרועה יתקעו שתה"י פשוטה לאחרי' הא לרבנן לא היתה במסע מחנות האחרונים רק תקיעה אחת ואפשר לומר דרבנן כר"י בן ברוקא ס"ל דלמד לפשוטה דלאחרי' מן ותקעתם תרועה שנית אמנם גם לדרשת הת"ק נחא דסברו רבנן דמטה שנאמר ובקחיל את הקהל תתקעו ולא תרעו ונאמר ג"כ ותקעו בהן, ואם באחת יתקעו משמע דתקיעה אחת יחשב ג"כ למצוה ומאחר שנאמר ותקעתם תרועה דמשמע לפשוטה שלפני' עכצ"ל דהקרא תרועה יתקעו בא לחורות לפשוטה לאחרי' ומפני מה צותה התורה לתקוע במסעות ג' קולות דאף שגם הן אינן רק לסימנא מ"מ מצוה שיהיה רחמנא ולמה תוקעין למקרא רק קול אחד ולאיהו מסעות ג' קולות לכן אמרו שבמקום שתוקעין במסעות ג' קולות תוקעין לכל מטה ומטה שבדגל. וע"פ זה יבורר לנו סוגי' הגמ' בסוכה (נ"ג:) אשר שם נשתבשה הגירסא אמנם נראה שהעיקר כגירסת הגמ' בערבין (י.) וה"י ג"כ בילקוט פרשה זו דשם העתיקו פלוגתא דר' יהודה ורבנן דלר"י תר"ת אחד היא ולמצוה אחת יחשב ואין לחפסיק ביניהם ולרבנן תקיעה לחוד תרועה לחוד ותקיעה לחוד ואמרו מא' טעמא דר"י אמר קרא ותקעתם תרועה וכת"ב תרועה יתקעו הא כיצד תקיעה

ותרועה אחת היא פ'י למה כוללה התורה תקיעה ותרועה בחד לישנא ולא אמרה ותקעתם והרעתם אלא וראי דהקולות נחשיב כאחד וע"ז השיבו רבנן האי לפשוטה לפני' ולאחרי' הוא דאתא פ'י דגם לזה הוצרכה התורה לומר שני כתובים הללו ויותר אין ללמוד ממנ'.

החצוצרות שעשה משה אין לאחר להשתמש בהן כמבואר בתנחומא ובבב"ר והביאו ראיי' לזה שהרי יהושע לא השתמש במלחמת יריחו אלא בשופרות ועוד עד שהי' משה בחיים נגנזו דכשהוא בא להפטר מן העולם אמר הקהילו אלי את כל ראשי שבטיכם והיכן הי' החצוצרות שלא אמר להן תקעו בהן ויתכנסו. אמנם ראיות הללו אין להם רק ערך הגדה. דמן הקרא הקהילו אלי לא משמע שהחצוצרות כבר היו גנוזין דאפשר שכוונתו היתה לומר הקהילו אלי כדרך שהיא עשוי' להקהיל ומלחמת יריחו ג"כ אינו ראי' התורה לא צותה להריע רק על הצר הצורך אותם כמו שדרשו בספרי בין שאתם יוצאים עליהם ובין שהם יוצאים עליכם פ'י העיקר המצוה לא נאמר אלא על הצרות שמצירין אותם בין שבא הצר לארצם ובין שהיו מוכרחים לצאת לקראתו מיראה פן יבוא לארצם וכמ"ש ר' עקיבא שמריעין ג"כ על שדפון וירקון אבל במלחמת כיבוש לא משמע שנצטוו להריע בחצוצרות ויש להביא ראי' לזה מן הגמ' (סוטה מ"ג). שאמרו על הקרא במלחמות מדין וחצוצרות התרועה בידם אלו השופרות ותמה המהרש"א מפני מה נטו חז"ל מפשטות הקרא ולפי דברינו אין זו טענה דאין ספק שלא נצטוו להריע במלחמת כאלה שאינן על הצר הצורך אותן. והנה בספרי דרשו והיו לכם לחקת עולם לדורותיכם למה נאמר לפי שהוא אומר עשה לך וגו' שומע אני הואיל ועשה אותן יהיו ירושה לבניו ת"ל לכם חקת עולם חקה ניתנה לדורות ולא מתנה לדורות (בגירסת הילקוט) מכאן אמרו כל הכלים שעשה משה במדבר כשירין היו לדורות חוץ מן החצוצרות. פ'י דמן הקרא עשה לך והיו לך משמע שהיו של משה ושיכול להורישן לבניו ומאחר שנאמר והיו לך משמע שהיו של צבור לכן בא הכתוב לחקת עולם לדורותיכם והכריע שיהיו רק חקה לדורות ולא מתנה לדורות ונראה דבאמת נסורת עלה בידם שהחצוצרות שעשה משה נגנזו דהנה בימים קדמונים ע"פ רוב הי' נוהגין להשתמש בשופרות כמו שנא' בפ' יתרו במשך היבל המה יעלו בהר ונתנו סימנים ע"י השופר וחשבו שמעלה יתירה ניתנה למשה להשתמש בחצוצרות למקרא העדה ולמסע את המחנות כדרכן של מלכים (תנחומא) ומאחר שהמקראות עשה לך והיו לכם נראין שכותרין זה את זה למדו מן הכתוב חקת עולם לדורותיכם שרק החקה ניתנה לדורות דהיינו מה שנאמר בברכי שימושן אמנם החצוצרות בעצמן לא ניתנו לדורות.

שנו במס' תענית (י"ב). שמתריעין בשבעה תעניות אחרונות ואמרו בגמ' (י"ד). במאי מתריעין רב יהודה אמר בשופרות וכבר נתקשו בזה הלא בפ'י נאמר במשנה (ר"ה כ"ו): שבתעניות מצות היום בחצוצרות, והנה הרמב"ם פסק (הל' תענית פ"א) שבתעניות תוקעין בכל מקום בחצוצרות ואפשר שסבר שמה שאמר רב יהודה מתריעין בשופרות לאו דוקא הוא מפני שלאחר חרבן הבית נשתנה שמם והיו קורין לחצוצרות שופרות כמבואר בשבת (ל"ו). אמנם מן הגמ' לא משמע כן דמקשי על ר' יהודה מן הברייתא אין פותחין וכו' וסימנך יריחו וירחו שופרות עיי"ש וביריחו לא היו רק שופרות וכן יש להעיר על המשנה ברי"ה שאמרה שבמקדש היו משתמשין ברי"ה ובתעניות בחצוצרות ושופרות רק שמאריכין במה שהוא מצות היום מנ"ל זה ועוד למה לא היו משתמשין בשתייהן בשעת הקרבת תמידן ומוספין ועוד הנה בגמ' (ר"ה שם) אמרו בשם ר' לוי מצוה של ר"ה ושל יוה"כ בכפופין ושל כל השנה בפשוטין ופ"י רש"י של כל השנה היינו של תעניות וכקשו ע"ז כמתניתין אמנם ככל הסוגי' משמע שלא השתדלו רק לתרץ ולתת טעם מפני מה אמר של ר"ה ושל יוה"כ בכפופין כאלו הוה דבר המובן מעצמו דשל תעניות

(1) עיי' בחי' רשב"א שם אמנם מן הירושלמי (ר"ה פ"ג ה"ד) לא משמע כדבריו.

בפשוטין²) הלא גם על זה יש להשיב מן המשנה. ונראה שכמה דברים נתחדשו בבית שני כדי לפאר ולרומם עבודת בית אלהינו ועשות המצות אבל לא הלכו בזה אחר שרירות לבם ולא למראה עיניהם תקנו זאת אלא כל מה שנתחדש לא ה' רק מפני איזה טעם או מפני שמצאו לו רמז בכתובים, הנה בתהלים נאמר בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה' ולמדו מזה שיש להשתמש במקדש בשתיים כדי להדר את העבודה ע"י בסומי קלא אבל בקרבנות השתמשו בצלצל במקום שופרות כי כן נאמר בד"ה (א' מ"ז מ"ב) שבבמת נבעון היו משמיעין בחצוצרות ובמצלתיים בעת הקרבת תמיד ותקנו להשתמש בהן רק בכל פרק ופרק שבשיר (סוף מס' תמיד) אמנם לא יתקנו בהן בשעה שהלויים היו משוררים וזה מפני שלא יכלו המשוררים לדבר ולענות בקול דומה לחצוצרות ולצלצל כמבואר בס' שלמי הגבורים לר' אברהם הרופא וכמו כן אמרו (ערכין י"ג.) אין פוחתין משתי הצוצרות (כמו שנאמר בתורה) ועד כמה מוסיפין עד מאה ועשרים וגם זה נרמז בכתוב (ד"ה ב' ה') ועמם הכהנים מאה ועשרים מחצרים בחצוצרות ועוד נראה שכמקום שיש להתריע מפני איזה סיבה רק שאין להתריע בחצוצרות כפי דין תורה כגון במלחמה שאינה על הצר הצורר אותם היו תוקעין רק בשופרות כמו שעשה יהושע ביריחו כמפורש לעיל וגם במלחמות שהן על הצר הצורר אותם לא היו מתריעין בחצוצרות רק בעת שהתפללו כמו שמצינו במלחמת ירבעם עם בני יהודה שנאמר (ד"ה ב' י"ג י"ד) ויצעקו לה' והכהנים מחצצים בחצוצרות אמנם שלא במקום תפלה כשהיו מתריעין רק לסימנא כדי לעורר את העם ולקדשם לעמוד בעד נפשם לא היו תוקעין רק בשופרות כמו שנאמר (ירמ' ו') בתקוע תקעו שופר, אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחררו. וכן נראה כאשר התקינו איזה דברים להרד מצוה פעמים לא דקדקו כל כך בפרטי דינים שנאמרו בהם כגון שמצינו שהכהנים בעלי מומין יכולין לתקוע בחצוצרות בר"ה ובהקהל (ספרי פ' בהעלותך פ"י ע"ה) אבל בהקרבת תמידין ומוספין לא היו תוקעין רק הכהנים הכשרים לעבודה וכן אמרו בתוספתא (סוטה פ"ו) כשהי' אנריפס המלך קרא את התורה בעצרת כדי לקיים מצות הקהל היו משתמשין הכהנים בחצוצרות של זהב אף שנאמר בהר"י (ספרי שם פ"סקא ס"א מנחות כ"ח) שהן פסולין וכמו כן היו הלויים משתמשין בחצוצרות של קרנים שלא במקום מצוה (תוספות מנחות שם, ע"ז מ"ז.) ועוד במקומות ולמדו זה מ"מ"ש ר' יהושע קרניו לחצוצרות) ואפשר שגם בר"ה לא היו נוהגין כל כך והשתמשו פעמים בחצוצרות של קרנים ופעמים בשל כסף אמנם אף שלא דקדקו כל כך בפרטי דינים עכ"ז לא רצו לנשות ממה שנאמר בפ' בתורה שהכהנים יתקנו בחצוצרות, ומטעם זה אין ספק שגם בזמן הבית כשהיו מתריעין במקום אחד או במדינה אחת על איזה צרה לא היו שם כהנים שהשתמשו רק בשופרות ובפרט שהחצוצרות היו בעיניהם כעין כלי שרת.

וע"פ הוכחות הללו נוכל לברר סוגי התלמוד בר"ה ובתענית, הנה בירושלמי (ד"ה פ"ב) איתא תני חצוצרות במקדש ואין חצוצרות בגבולין ומשמע שלא היו תוקעין בגבולין כלל בחצוצרות כשיטת הגאונים שהביאו הר"ן והריטב"א (תענית פ"א ופ"ב) ושלא כדעת הרמב"ם ואין ספק שטעמם מפני שמצוה התרעה בחצוצרות לא נאמרה רק לכהנים לכן נתבטלה אחר חרבן הבית לפי שלא היו משתמשין טעם ההוא והלאה בשום כלי שיר או כלי שרת שהי' במקדש אבל מצות התרעה בעצמה לא נתבטלה ע"כ היו מתריעין בשופרות כמו שעשו ניכ' בימים קרמונים בעת שלא היו שם כהנים או שלא היו יכולין להשתמש בחצוצרות כפי דין תורה דרך התקיעה בחצוצרות נצטווה על הכהנים בשעת הקרבת תמידין ומוספין או באיזה

² ומה שנמצא באיזה דפוסי הש"ס בסוף העמוד, ובתענית כמה דכיף וכו' נרסא משובשת הוא וצ"ל וכו' ה"ה במקום, ובתענית, ואין להאריך בדבר פשוט הנראה לעינים.

מאורעות, אמנם השופרות שהיו משתמשין בהן בתעניות אחר חרבן הבית היו של פשוטין לפי שהן במקום הצוצרות וידוע שההצוצרות פשוטין היו כדמשמע בהדי בשבת (ל"ה:) ובפרש"י (שם ובסוכה ל"ד.) ואפשר דמשו"כ אשתני נמי שמן לפי שהשופרות בתעני' פשוטין היו כעין הצוצרות של קרנים ומטעם זה לא פקפקו בנמי על מה שאמר ר' לוי ושל כל השנה בפשוטין מפני שדבר ברור הו' בעיניהם להשתמש בתעניות בפשוטין וזכר להצוצרות שהיו תוקעין בהן בימים קדמונים. אבל מן הבריותא שהביאו בבבלי (ר"ה כ"ז.) משמע שלא כדעת הגאונים דאתא התם אבל בגבולין מקום שיש הצוצרות אין שופרות וכו' הרי לך דגם בגבולין היו משתמשין בתצוצרות, והנה הרמב"ן כתב בס' מלחמות שבאמת לפי דין תורה אין להשתמש בתצוצרות רק במלחמה אבל בתעניות של עצירת גשמים ודומיהן אין לתקוע רק בשופרות ועד"ז יתורץ סתירת שתי ברייתות והביא רא"י לזה כמ"ש לרבי יהודה (תענית י"ז.) אין אומרים מלכיות וזכרונות ושופרות רק ברי"ה וביובל ובשעת מלחמה עיי"ש אמנם פליאה דעת ממני הלא אמרו בפ"י במשנה שמצות היום בתעניות בתצוצרות ולא חילקו בין צרה לצרה כמו שהעיר הרב ז"ל בעצמו ועוד הלא אמרו בספרי (פי' ע"ו) משום ר' עקיבא אין לי אלא מלחמה שדפון וירקון ואשה מקשה לילד וספינה המטרפת בים מניין ת"ל על הצר הצורך אתכם על כל צרה וצרה שלא תבוא על הצבור וגם הרא"י שהביא ממ"ש לר' יהודה בענין מלכיות וזכרונות ושופרות אינה מבוררת תדא דלא ידענו מניין להם זה כמ"ש המפורש שם ועוד דמכל המשנות במס' תענית יש ללמוד דליכא מאן דפליג על ר"ע בזה, וכן משמע ממה שאמרו על ר' תחלתא ור"ה בן תרדיון כשבא הדבר לפני חכמים אמרו לא היינו נוהגין אלא בשער המזרח ובהר הבית דלפי דעת הרמב"ן ה' להם לומר לא היינו נוהגין כן אלא בשעת מלחמה, ולי נראה שענינים כאלה לא יבוררו לנו על נכון אם לא שנשים עינינו על התפתחותם בימי התנאים הנה ידוע שכמה דברים נתבטלו או נשתנו אחר חרבן הבית, קצתם ניצר עצמן וקצתן מפני שאמרו שכל עיקר התקנה או המצוה או שכל פרטי הדברים שנאמרו בענין זה לא נאמרו רק על זמן שבהמ"ק קיים והנה הדברים מן הסוג הראשון אין ספק שנתבטלו או שנשתנו מיד אחר חרבן הבית אמנם הדברים שנתבטלו מטעם שני קצתם לא נתבטלו או נשתנו רק ברבות הימים וגם לא בפעם אחת ורבי השנים בודאי לא נעשו אלא בזה אחר זה. ודבר זה יאיר לנו נתיב כמה שאמרו במשנה מר' תחלתא ור"ה בן תרדיון דהנה במקדש עיי' שעונים בשכמל"ו על כל הברכות אם היו תוקעין אח"כ תהי' התקיעה על בשכמל"ו שהוא כעין ברכה בפני עצמה כדאמרין על כל ברכה תן לו תהלה ומפני שהיו רוצים לסמוך התקיעה לתפילת תענות שהוא מי שענה לפיכך היו חותמין הברכה קודם שיאמרו מי שענה ועונין אחר הברכה בשכמל"ו ותוקעין ואמרו מי שענה וכו' ובאחת היו תוקעין ובאחת היו מריעין כמו שפ"י הר"ן והרישב"א והנה ר' תחלתא שהי' חי בזמן שבית המקדש קיים והי' ג"כ אצל ר"ע הראשון כמבואר בשבת (קט"ו.) וגם חבירו ר"ח בן תרדיון אף שהי' צעור ממנו לימים אפשר שגם הוא הי' חי בזמן הבית רצו לנהוג כמו שהנהיגו במקדש ואמרו חכמים לשבט את המנהג שכל התקנה במקדש לא היתה מפני שהיו עונים על כל ברכה בשכמל"ו אמנם בגבולין כמו שנתבטל הטעם כן ראוי' שתבטל המנהג וזה ברור ואין לנו לדחוק ולתרוץ אך שיהי' שהחכמים אחר ר"ח בן תרדיון טעו בהלכה המפורסמת לכל שרק במקדש אין עונים אמן אחר הברכה אלא בשכמל"ו כמו שהקשו בשם הרמב"ן והעיקר כנ"י הרמב"ם וסיעתו שגרסו במשנה בדרך דר"ת ור"ח בן תרדיון וענו אחריו אמן ובפרט שלא נזכר במשנה שהנהיגו לומר בשכמל"ו רק שהנהיגו לתקוע אחר מי שענה אף שלא היו אומרים בשכמל"ו וזה הי' טעותם שעשו כסדר שראו במקדש רק שהיו עונים אמן במקום בשכמל"ו והשיבו החכמים שאף בזמן הבית לא הי' עושין כן רק בשער המזרח ותקנו סדר הברכות בתעניות כמו שהן לפנינו במשנה.

וע"ד זה יבורר לנו ג"כ הברייתא (בבלי ר"ה כ"ו). רק שהעתקתה קמיעה היא ונראה שכך היתה הצעת הברייתא ברישא נאמר סדר הברכות בתעניות כמו שהיה במקדש ואח"כ נאמר שהיו תוקעין בחצוצרות ובשופרות רק שמאיריין בחצוצרות ואח"כ אמרו כמה דברים אמורים במקדש אבל בגבולין מקום שיש חצוצרות וכו' ואח"כ אמרו וכן הנהיג ר' תחלפתא ע"ר סוף ההעתיקה והך סיפא וכן הנהיג ר' תחלפתא לא קאי רק ארישא דברייתא רמיירי בסדר ברכות ולא אמצעיתא דמיירי בענין שימוש בחצוצרות ושופרות כמו שמצינו הרבה משנות ששננו ע"ד זה שהסיפא לא קאי אמצעיתא אלא ארישא, אמנם מכל האמור בברייתא אין לנו ללמוד אלא שגם בזמן הבית היו מנהגים שונים שבגבולין לא היו נוהגים בימים ההם כמו שהיו נוהגין במקדש הן בסדר ברכות הן בענין שימוש בכלי תקיעה ובעוד שהי' בהמ"ק קיים היתה הלכה קבועה שבגבולין מקום שיש חצוצרות אין שופרות וכו' אמנם אין ללמוד מזה שהתנא דברייתא סבר שגם אחר חרבן הבית צריכין להשתמש בחצוצרות של כסף ובודאי היו חוכין בזה אי זה זמן אחרי שנחרב הבית ואמרו שאין לנו עוד להשתמש בחצוצרות של כסף מפני שהן כעין כלי שרת, אבל אחרי שראו שגם בזמן הבית היו משתמשין פעמים בחצוצרות של קרן כמו שאמרנו לעיל נתפשט הרבר להשתמש בתעניות ג"כ בחצוצרות של קרן שהן כמו שופרות פשוטין ובודאי לא עלה על דעתו של רב פאא בר שמואל (ר"ה כ"ו). להשתמש ברי"ה ובתעניות בשופרות ובחצוצרות של כסף ומה שאמרו בנמי' שרצה למיעבר עובדא כמתני' היינו שרצה להשתמש בשופרות ובחצוצרות של קרן זכר למקדש וע"ז השיבו שגם בזמן המקדש לא היו משתמשין בגבולין בשתיהן וע"פ זה סוגי' הבבלי אינה סותרת את הלכה שנאמרה בירושלמי ובפרט אם נשים נגד עינינו שנתפשטו אלה המנהגים והשניים שנעשו אחר חרבן הבית לא בבת אחת אלא בזה אחר זה ומשוי"כ אינו מן הנמנע שרצה אחד מן האמוראים לעשות זכר למקדש ולהשתמש בשופרות ובחצוצרות של קרן אך שטעה מפני שגם בזמן הבית לא היו נוהגין להשתמש בגבולין בשני כלי תקיעה.

הערות והגהות אחרות.

מאת סיכאל אלי עזר הכהן רב בפוסלינג והגליל.

- (א) במדרש ש"ר פ"א חסר בפנים אחר הדבר למה נקרא שמה צפורה שמרה עצמה כצפור המלות: ד"א שטירה כל בית אביה בדם הצפור. וכן טובא בילקוט ממדרש אבכיר בזה מובן פי' המ"כ ע"ש.
- (ב) וי"ר פכ"ד אר"א ככ"מ שאתה מוצא ר"ך הוא וכו' ד בנין אב שבבולין וד' דבר עליך רעה (מלכים א' כ"ב) ופי' המ"כ זה ב"א דכתיב ברישא דקרא נתן ד' רוח שקר וכו' מהו שוב וד' דבר אלא לרבות העצה. נראה מדבריו שרצה לרמות למוד ד"א ללמוד ר"ו מד' נתן וד' לקח ובאמת אין דמיון להדברים כי החוקים המה כרוזין רחמים מדין. אולם הבנין אב של ר"א בניו לתלפיות על ענין הכתובים בזה: ראיני את ד' וכו' וכל צבא השמים עומד וכו' ויאמר ד' מי יסתה את אחאב וכו'? ויאמר זה בכה וזה אומר בכה וכו'. ואחר אשר הראה הנביא במחזה שדו אשר חזה לשני המלכים יחד כי נמלך על אדות האחד הוא אחאב אשר התנכר לעשות רע, להפילה במלחמה חתם דבריו להורות באצבע על זאת: ר"ך דבר עליך רעה!
- (ג) שם פכ"ו ויבואו אל האשה לילה וכו' לילה היה? אלא מלמד שהי' השעה אפלה להם כלילה. עי' מ"כ שפירש פי' רחוק שתמידתם היא, שלמה הוצרך שאל לילך כלילה כיון ששנה בנדויו שלא יכירוהו. והתמיהה הזאת אין להכיר, כי אם אמנם הועילה התחששותו בפני הבעלת אוב היושבת בקיר החומה לעשות במחשך מעשירה, לפני המון ישראל לא הועילה אם גם התחפש מכה רגל ועד ראש במלבוש נכרי, באשר כל רואיו יכירו אותו בנובה ופי' משכמו ומעלה מכל עם לכן בפנותו מאם הדרך

ללכת נתיבות ביתה הוצרך לילך בלילה למען לא יודע לאיש כי הלך המלך והוא שאל אשר הכרית את האובות לשאול בבעלת אוב. אמנם תמיתה המדרש היא נכונה ופשוטה וגשענת על הסתירה הנראית בכתובים בהשקפה הראשונה. כי אחרי שבא שאל אל בית האשה ונפל בשמעו השמועה החרדה מפי שמואל מלא קומתו ארצה נאמר: גם כה לא דר' בו כי לא אכל לחם כל היום וכל הלילה, אשר מזה ישפוט כל קורא שהלילה הזה הו' אחר היום וא"כ בכואו אל האשה יום היה ואיך אמר הכתוב לפני זה ויבואו אל האשה לילה? לכן דרשו אלא מלמד שה' השעה אפלה לחם כלילה,

(ד) במ"ר פ"ט קמ"ה שעורים שבעון ע"ז נעשה ישראל כקמה כמה דתימא קחי רחים ומחני קמה (ישעי' מ"ו) וה ס ע י ד ה הקב"ה בין האומות כמ"ד וא ס ע ד ס על על כל הגים: וע"ז כתב בעל ידי משה: והסעידה הקב"ה לשון סעודה והסעודה נקרא על שם הלחם והוא קמח ע"כ. והנה לא ראה על אבני הרחים במחננו פירושו זה בעצלותם בלי שימת עינים ולכן מוציא מוסרין ולא קמה, סוכין ולא סלת פי שנים כאשר לא חלי ולא הרניש כי המלות, והסעידה, ואסערם שבשתא דרפום הנה פ' וכנ"ל: והסעידה וא ס ע ר ס ברו"ש ככתוב בכתוב זכרו' זי"ן י"ד המובא לרא' וכונת המדרש להוכיח מרמין המלות, שעורים, ואסערם שבעון ע"ז נעשו ישראל כקמה שעורים.

(ה) שם פ"א ושאל לכד וכ' בכל אשר יפנה ירשיע נצה. באיזה זכות? בזכות מצוה ומ"ט שהיו בידו וכו' וחס על ממנו של ישראל ושקל כבוד עבדו לכבוד עצמו. ופ' הרב הנזכר ח"ל: וששקל כבוד עבדו פי' לדוד עבדו שאמר לו כי צדיק אתה ממני. והפ' הזה הוא בלא שקול הדעת כי אם נאמר שיש לשקול הדבור הזה במשקלת הכבוד הנה לא שקל שאל בו כבוד עבדו אך בערך השוה (Positiv) לכבוד עצמו כי אם בערך היתרון (Comparativ), יודוע לכל תלמיד עם מבין*) מדרגת הנערכים מערכה מול מערכה, בצדקו את דוד ממנו. אבל גם פה רואים אנחנו אמתת הדבר: דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר, כי ברור כשמש הוא, שכונת המדרש במלות, ששקל כבוד עבדו לכבוד עצמו על מה שאיננו בתוספתא דברכות פ' כ"ט מובא בילקוט שמואל מ': מפני מה זכה שאל למלכות? מפני העונה דכתיב פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו, שקל עבדו כיוצא בו וכו'! ולו ראה החכם ה' ייטלש דברי חז"ל אלה כי עתה לא הוציא בדרושתו אשר דרש בשבת מהר חדש כסלו תקפ"ב (ע"י בבה"ע תקפ"ד צד 85) הרעיון היקר הזה מלכו ולא העלה אותו על שפתו בלי להוכיח עליו לטובה שם חכמינו הראשונים ז"ל אשר דלו דלה אותו מקרב ולב טהור והי' בפיהם כדבש למתוק ספרי פי איש שאל בחור ד'.

(ו) שם פט"ז וא"ת הוקנים שהיתה נבואתן משל משה שמה חסר משה מן נבואתו כלום לאו, למח"ד לנר שהיו דולק וכו' והדליקו ממנו כמה נרות ואור דליקתן לא חסר אף כאן משה לא חיסר כלום. וכתב הרב הנ"ל: וקשה והא לקמן מסיק שהי' זה עונש למשה על שאמר לא אוכל אנוכי לבדי לשאת וכ' עד דמסיק משלי אינם נוטלים כלום אלא ואצלתי מן הרוח אשר עליך? ויש להפליא על קושיתו זאת הלא מסיים המדרש גם שם: ואעפ"כ משה לא חסר כלום וכ' אשר בזה דברי המדרש מראשו ועד סופו תמים יהיו.

(ז) ד"ר פ"ה וידו דוד וכו' מהו משפט וצדקה לכל עמו? ר"י ור"ג חד אמר הי' דן את הרין וזכה את הזכאי וכ' אם לא הי' לחייב ליתן הי' דוד נתן משלו היו משפט וצדקה אמר לו ר"ג א"כ נמצאת מביא את ישראל לידו רמיות. ופ' המ"כ שהעניים ישמחו על זה ויגלו ויחמסו ואם יתחייב כב"ד המלך יפרע בשבילם. לפירושו זה הי' לו לר"ג לומר: נמצאת מביא את ישראל לידו גזילות. לכן נראה שכונתו שיעשו שני

* בהעלותי על עמי המלות האלה לא אוכל להתאפק מהעיר על השניאה אשר פלמטה קולמסו של המדקדק הגדול בן זאב באה"ש שרש למד בהעתיקו שם מדיה א' קיה המלות: כ מ ב י נ כ ת ל מ י ד ובאמת לא נמצאו שם ולא בשום מקום בתנ"ך המלות האלה כי אם המלות: מבין עם תלמיד. ובלים זכרונו המעשה, שבעבור שעלה על זכרונו כ"י קטן וגדול שם בדיה שיום בכיף הרמיון חשב שכמוהם. כמבין בתלמיד.

אנשים עניים קנוניא שיחוייב אחד מהן בדיון ואחרי אשר לא יהי' לו לשלם כי עני הוא ישלם המלך הטוב מכיסו בעבורו להתובע והוא יחרוך או רמית צידו עם הגנתבע ויחד ישמחו כי שמן חלקם בנכליהם אשר נכלו.

ח) מדרש איכה רבתי בפסוק ראה ד' כי צר לי וכ' מחוץ שכלה חרב בבית כמות זה שאמר משה מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה. עי' יפה ענף מה שרצה להלום בדברים הסתומים האלה. וזולת אשר לפירושו העיקר חסר מן הספר נהפוך הוא שבכל מקום שמצינו במדרש הלשון "זה שאמר" המובן בו ששני האומרים לדבר אחד נתכוונו. לכן נראה לדעתי שבא ליושב הכ"ף הדמיון במלות כמות. כי אחרי שאמר מחוץ שכלה חרב הו' לו לומר בבית מות. לזאת הביא מאמר מרע"ה מחוץ תשכל חרב ומחדרים אימה להורות שגם ירמ' רומז באמרו כמות שאין בבית מות טמש כי אם רק אימת מות בעבור המשכלת בחוץ ומשה וירמ' דבר אחד אמרו.

הערה במדרש.

מאת הר"ר שמעון פריעדמאן רב בקהל לובליניטין.

כבר פס"נ איתא: ורב יעבד צעיר אמר ר' הונא אם זכה יעבוד ואם לאו יעבד. ובמדרש לקח טוב המנונה פסיקתא וז"ל (Ied. Buber S. 120): ורב יעבד צעיר יעבוד קרו ובתיב יעבד א"ר הונא אם זכה יעקב רב יעבוד צעיר ואם לאו יעבוד הצעיר את הרב וכה"א והיה כאשר תרד ופרקת עולו מעל צוארך (בראשית כ"ז מ'). והחכם באכער הביא שם שני פירושים אחד מן הרד"ק ואחד מן בעל יפ"ת, אמנם שניהם אינם נראים, כי גם לפי הבעל יפ"ת המפרש: אם זכה הצעיר יעבוד אותו הרב כפי המקרא ואם לאו יעבד הרב מהצעיר" היה צריך ליכתוב מצעיר תחת צעיר. אבל לדעתי פירוש המדרש הנ"ל הוא כן: אם זכה הצעיר רב יעבד (יעבד בחולם וקל) צעיר, ואם לאו רב יעבד צעיר (יעבד בחירוק והפעיל, כמו שהוא בשמות ויעבדו מצרים את בני ישראל).

דברים אחרים על מדרש תנחומא

מאת הר"ר יעקב רייפמאן.

א.

תקניתו.

שתי לבי לתכנית הספר הזה, התכוונתי על דרך מעשהו ואורח מבלנהו. הדגה הוא אך ילקוט, ואך שם: ילקוט נאווה לו. הן בלקוט שבלים עזובות משרות שונים לוקטו בספר הזה אמרים מספרים שונים, ראשונים, אחרונים, ואחרוני אחרונים, את שנלוים לנו, ואת שאינם נלוים לנו, ואלה הנלוים לנו:

- (1) תרגום אונקלוס. הכתוב בתנחומא (פרשת ויחי): אוסרו לנפן ערה אלו ישראל וכו' בני אתונו יבנו שער האיתון וכו' בניטן זאב יטרף. מרבר בקרבנות וכו' עכ"ל. מת' א על הפסוקים האלה.
- (2) מבילתא, כל הדברים אשר לקטו בתנחומא ממכילתא הלווא הם רשומים כבר על ספר גד"ס להחכם צונין. יעוין בו פרק י"ב.
- (3) ספרא. הכתוב בתנחומא (פרשת לך לך): העולה על מה היתה באה? כך שנה רבי ישמעאל העולה באה על מצות עשה ועל מצות לא תעשה עכ"ל. מספרא (פרשת ויקרא פ"ד ס"ח).
- (4) ספרי. הכתוב בתנחומא (ראש פרשת וארא): משה לא הזכיר את השם עד שאמר כ"א תיבות. האוינו השמים ואדברה וכו' ואח"כ כי שם ד' אקרא עכ"ל. מספרי (פסוק כי שם ד' אקרא). יעו"ש.
- (5) תוספתא. הכתוב בתנחומא (פרשת מצורע). האבנים לוקות תחלה. חור

בו מוטב, ואם לאו בנדוד לוקין וכו' חזר בו מוטב, ואם לאו לוקה בנופו עכ"ל. מתוספתא (נגעים פ"ו), הובאה בפ' ר"ש (נגעים פ"ב מ"ה).

6. אבות דרבי נתן. הכתוב בתנחומא (פרשת נח): תמים, זה אחר מז' מהולים שנולדו בעולם וכו' עכ"ל. מאבות דרבי נתן (פ"ב) במעט שנוי.

7. ירושלמי. הכתוב בתנחומא (פרשת בראשית): שהתורה סולתה עונה וכתרה יראה וכו' עכ"ל. מירושלמי שבת (פ"א ה"ה). והכתוב בתנחומא (פרשת נח): בית שנותנין בו עירוב וכו' לא התקינו עירובי הצרות אלא מפני דרכי שלום כיצד? אשה משלחת בנה לחברתה וכו' ונמצאו עושות שלום ע"י העירוב עכ"ל. ב' המאמרים מירושלמי ערובין: הראשון הוא בפ"ו ה"ו. והשני בפ"ג ה"ג ופ"ז ה"ז. והכתוב בתנחומא (פרשת וירא): כנגד י"ח פעמים שהאבות כתובין בתורה וכו' כנגד ט' זכרות שאמרה חנה בתפלתה וכו' עכ"ל. מירושלמי ברכות (פ"ד ה"ג). והכתוב בתנחומא (פרשת חיי שרה): לפי שהיוס משתנה ג' פעמים וכו' ובמנחה, ובמעריב וכו' אברהם תקן תפלת הבקר וכו' עכ"ל. גם זה מירושלמי ברכות (שם ה"א): והכתוב בתנחומא (פרשת מקץ): א"ד אלעזר כתוב בספר בן סירא אוקר לאסיאך עד לא תצטרך ליה עכ"ל. מירושלמי תענית (פ"ג ה"ו). בלא מלות: כתיב בספר בן סירא, ויעוין מאמרי: תכונת ספר אלפ"א ביתא וכן סירא. הערה א'. אשר בהכרמל החדשי (שנה שנית צד 126 וצד 126). והכתוב בתנחומא (פרשת ויגש): וקרדו אסון. מכאן את לפד שהיוצא לדרך השטן מקטרנו. א"ר יוסי בר חנינא לפי ששנינו על ג' עברות וכו' שהשטן מקטרנו בשעת הסכנה עכ"ל. מירושלמי שבת (פ"ב ה"ג). והכתוב בתנחומא (שם): ומנין למרו וכו' ואח"כ ויבדל אלהים וכו' ר' זעירי בר' אבהו אמר מכאן שמברכין על הגר במוצאי שבת משיאותו לאורו עכ"ל. מירושלמי ברכות (פ"א ה"ו). והכתוב בתנחומא (שם): אמר הקב"ה לישראל היו מכבדין את המצות שהן שלוחי ושלחו של אדם כמותו וכו' עכ"ל. מירושלמי אשר איננו לפנינו אך היה לפני בעל כלבו, ועוין כלבו (סי' י"ד): שהובא בו זה בשם ירושלמי והכתוב בתנחומא (פרשת ויחי): ראו ארון של סת וכו' קברו אותי בכלים לבנים וכו' התחיל לנהוג בר' חייא כבוד עכ"ל. מירושלמי כלאים (פ"ט ה"ד): והכתוב בתנחומא (פרשת בשלח): מעשה בשבור טלכא וכו' אמרו לו חכמים הבא עשרה גבורין וכו' והרגו אותן עכ"ל. לוקה מירושלמי גדרים (פ"ג ה"ב): ומשם נדע שצ"ל מה: נמלין תחת: גבורין, יעו"ש. והכתוב בתנחומא (פרשת תרומה): אמר רשב"ל וכולן מן הססוק הזה וכו' יצא נכרי שאינו ישראל עכ"ל. מירושלמי תרומות (פ"א ה"א). והכתוב בתנחומא (פרשת תצוה): א"ר שמעון בן לקיש מפני מה זכה שאול למלכות? מפני שהיה זקנו גדליק נרות לרבים במבואות האסלין וכו' נקרא שמו נר עכ"ל. מירושלמי שביעית (פ"ג ה"ג). ובט"ז (א"ח ס"ס תרע"ד) הובא זה אך בשם מרדכי, והכתוב בתנחומא (פרשת כי תשא): ר' אמי דרש לשבח וכו' ר' יצחק דרש לגנאי וכו' חמי צואריה וכו' שתי מדיין עכ"ל. מירושלמי בכורים (פ"ג ה"ג). ויעוין בבלי (קדושין ל"ג ב') ובפ"י רש"י שם הבא זה בשם מרדכי, והכתוב בתנחומא (פרשת ויקרא): וכן מי שלא אמר בונה ירושלים מהורין אותו שמא כותי הוא עכ"ל. מירושלמי ברכות (פ"ה ה"ג). ושם כתוב גם: מחיה המתים. ועל שתדן הזעם: אני אומר מ"ן הוא. והכתוב בתנחומא (פרשת אחי מות): ור"ט שתהא השנה הועתה וכו' שנת זול וכו' שלא יעשו בתיהם קבריהם עכ"ל. מירושלמי וימא (פ"ה ה"ב). והכתוב בתנחומא (פרשת בהעלותך): כבוד היה תלוי וכו' אין כבודך לפני כבוד יוצרך כלום עכ"ל. מירושלמי ברכות (פ"א ה"א). והכתוב בתנחומא (סוף פרשת שלח). הלב ועינים הן פיסיון לנה וכו' עכ"ל. מירושלמי ברכות (פ"א ה"ה). והכתוב בתנחומא (פרשת חוקת): הורה יעקב וכו' שנמול בשבת וכו' והוא טבא בקלסא עכ"ל. מירושלמי יבמות (פ"ב סוף ה"ו). והכתוב בתנחומא (פרשת דברים) ובא בשגגה אל הרבה: א"ר אבא לעתיד לבא עתיד מחיצתן של צדיקים וכו' והוא מרבה לפניהם האש עכ"ל. מירושלמי שבת (פ"ו). והכתוב בתנחומא (פרשת ואתחנן): ג' תכיפות הן וכו' והא מובטח שתפלתו נשמעת עכ"ל. מירושלמי ברכות (פ"א ה"א). במעט שנוי. והכתוב בתנחומא (שם) את מוצא ע"ז קרובה וכו' עדיך כל בשר יבאו עכ"ל. מירושלמי ברכות (פ"ט ה"א). והכתוב

בתנחומא (שם): והאיך ברח מפני פרעה וכו' ויאמר ד' לדג ויקא את יונה עב"ל. מירושלמי ברכות (שם). והכתוב בתנחומא (שם): מעשה ברבי שמעון בן אלעזר וכו' אנא מרי דנפשי אנא עב"ל. מירושלמי ע"ז (פ"ה ה"ד) בשנויים. והכתוב בתנחומא (פרשת עקב): מעשה ברבי פנחס בן יאיר וכו' ורד מלאך והעלה אותה עב"ל. מירושלמי דמאי (פ"א ה"ג). והכתוב בתנחומא (שם): מעשה ברבי שמעון בן שטח וכו' ברוך ד' אלהי שמעון בן שטח עב"ל. מירושלמי כ"מ (פ"ב ה"ה). והכתוב בתנחומא (ראש פרשת ראה): למה אין מפקינן בקללות וכו' אין שורת הדין שיהיו בני מתקללין ואני מתברך עב"ל. מירושלמי מגלה (פרק בני העיר ה"ח). והכתוב בתנחומא (שם): מעשה בר"א ור"י וכו' וקרא עליו מתן אדם וירחיב לו עב"ל. מירושלמי הוריות (פ"ג ה"י) והכתוב בתנחומא (פרשת שופטים): סדר הדין כך הוא וכו' בנדך המת ובנדך החי עב"ל. מירושלמי מנדרין (פ"ג ה"ט): והכתוב בתנחומא (שם): א"ר לוי אין אחד מן המולות הללו שהן מהלכין ברקיע רואה מה שלפניו אלא של אחריו כאדם יורד מעל הסולם ופניו לאחוריו עב"ל. מירושלמי ר"ה (פ"ב ה"ה). ושם הוא בלשון ארמית. והכתוב בתנחומא (שם): יהושע היה פורש דאטנמא וכו' ונתן לו הקב"ה ארץ יפה כארצו זו אפריקי עב"ל. מירושלמי שביעית (פ"ה ה"א). והכתוב בתנחומא (שם): מעשה בר"מ שהיה יושב ודורש וכו' א"ל לכי התרצו לבעלך עב"ל. מירושלמי סוטה (פ"א ה"ד). וגם זה הוא שם בלשון ארמית.

8. בבבלי. ממנו נאספו אל תוך התנחומא מאמרים הרבה מאד. ויען כי אכשוב את מקומות המאמרים ההם בבבלי לנלוים וידועים לא אכלה עתי בציונם ללא ויעיל. 9. ב"ר. הכתוב בתנחומא (פרשת וירא). שכל מי שלהוט אחר בולמוס של עבירה סוף מאכילין אותו מבשרו עב"ל. מ"ב"ר (פרשה נ"א). והכתוב בתנחומא (שם): א"ל שניהם אני אודה וכו' עב"ל. מ"ב"ר (פרשה נ"ה). והכתוב בתנחומא (פרשת חיי שרה): שיצא הים כדור הפלגה והפיץ מבני חם ל' משפחות וכו' וט"ו מכאן ושני גוים בכטנד עב"ל. מ"ב"ר (פרשה ל"ח). ומשם נדע להגיה פה: והצ"ף. תחת: והפיץ-מקטורה. תחת: מכאן. והכתוב בתנחומא (פרשת בחקותי): פנחס אמר אני כהן גדול וכו' ורשב"ל אמר ולא כלום וכו' עב"ל. מ"ב"ר (פרשת ס').

10. פרקי דר"א. הכתוב בתנחומא (פרשת בראשית): לפיכך נאמר (צ"ל: נאמר) צמר ופשתים וכו' אינו דין שתתערב מנחת החוטא עם מנחת הזכאי עב"ל. מפרקי דר' אליעזר (פ"א). ובבלכו (ס"ס צ"א) הובא זה בשם הר"ש. ח"ל והר"ש ז"ל כתב טעם ח"ל מפני מה גורה התורה על שעטנו ועל כלאים? מפני שקין הביא זרע משתן והבל הביא גוי צמר. וגור הקב"ה שלא תתערב מנחת חוטא במנחת צדיק עב"ל. והוא פלא. גם אמרו: והבל הביא גוי צמר. נפלא בעיני מאד. כי הוא מתנגד אל הכתוב בתורה: והבל הביא גם הוא מכוורות צאנו ומחלביהן. וגם קשה למה שעשה ד' אל גוי צמר ולא אל זרע משתן? מה ביניהם? ופה ובפדר"א הכונה שהבל הביא דבר שהוא בעל צמר. והכתוב בתנחומא (פרשת ויצא): וכיצד היו עושיין? מביאין אדם בכור וכו' ועוד כדי לעקור ע"ז מביית אביה עב"ל. מפדר"א (פ"ו). והכתוב בתנחומא (פרשת וישב): מה עשה ראובן? הלך וישב באחד מן ההרים וכו' ושמע יעקב שהוא חי וכתוב בו ותחי רוח יעקב אביהם וכי מתה היתה? אלא וכו' ושרתה בו רוח הקדש שנשתלקה הימנו וכו' עד ד"ה ילמדנו רבנו מהו להבדיל. לקוח מפדר"א (פ"ח). ומאמר: ותרגם אונקלוס ושרת רוח נבואה על יעקב אשר בפדר"א חסרות פה. ונראה מזה. כי בפדר"א הוא אך הוספה מאוחרת: ושית לבך לכל השנויים אשר בין המדרש ובין פדר"א. 11. פסיקתא. יעוין ספר גד"ס (מקום הג"ל) רשימת כל המאמרים המובאים ממנה בתנחומא ובסוף פרשת ואתחנן כתוב: כדכתיב בפסיקתא עד שוש אשיש. 12. ילמדנו. יעוין ספר גד"ס (מקום הג"ל) רשימת כל המאמרים המובאים ממנו בתנחומא.

13, 14. שמות רבה. ויקרא רבה. כל קורא חרוץ יוכל לראות על נקלה כל המאמרים אשר נאספו אל תוך התנחומא מהמדרשים האלה. כי ישימם זה לעטת זה. 15. שיד השירים רבה. הכתוב בתנחומא (פרשת כי תשא): כטנד ערמת

חטים וכו' והלא ערמה של אסטרובלין יפה משל חטים? וכו' א"ל אין העולם וכול לעמוד על אסטרובלין בלא חטים עכ"ל. ממדרש שיר השירים (פסוק זה).

16. מדרש קהלת. הכתוב בתנחומא (פרשת יתרו): ובכן ראיתי רשעים וכו' אלו הרשעים וכו' מתחולל מת חלל וכו' רואין אותן ואינן מתנודדין עכ"ל. ממדרש קהלת (פסוק זה). והכתוב בתנחומא (פרשת בהעלותך): מה הדרבן הזה וכו' אסור לקרות בספרים החיצונים עכ"ל. ממדרש קהלת (פסוק דברי חכמים כדרבנות).

17. מדרש ויכולו. הכתוב בתנחומא (פרשת תולדות): מה ת"ל כלאב? שהיה כולו אב עכ"ל. ממדרש ויכולו. המובא בפי' ד"ה המיוחס לרש"י (א' נ' א') יעו"ש.

18. ספר הישר הכתוב בתנחומא (פרשת וישב): אר"ל פעם אחת נתקבצו המצריים וכו' נטלה אתרוגין וכו' היו חותכות את ידיהן וכו' עכ"ל. מספר הישר (פרשת וישב) וכן הכתוב בתנחומא (פרשת ויגש) מיד אשר יהודה לפתלי לך וראה וכו' אם אני אוציא חרבי מנרתיקה וכו' ונפלו כל החומות שבמצרים וכו' עכ"ל. הוא מספר הישר (פרשת ויגש).

19. שאילתות דר' אחאי גאון. ממנו הובאו בתנחומא חמשה מאמרים. א'. בפרשת בראשית. ב'. בפרשת נח. ג'. בפרשת משפטים. ד'. בפרשת חקת וארבעת המאמרים האלה מתחילים במלת: שאלתא. ה'. בפרשת נשא. וזה איננו מתחיל במלת: שאלתא. רק במלות: כך שנו רבותינו נר חנוכה. והוא בשאלתות פרשת וישלח. ויעוין שם שאילת שלום והעמק השאלה.

20. האמונות והדעות לר' סעדיה גאון. ממנו הובא בתנחומא (פרשת ויקרא נוסח: כבר היה לעולמים). מאמר אחד. הגה ז"ל שם: ושל רשעים שוטטות בכל העולם ולא ימצא מנוח וכו' עד שיכלה הגוף וכו' וקשה עליה ראית הגוף נרקב ושהוא רמה ותולעה. ולמה דרבר דומה לאדם שהיה לו בית נאה ונופל. מה הוא עושה? הולך ורואה אותו בכל יום שצומח בו קוצים וכסו פניו חרולים ונדר אבניו נדרסה, ובוכה ומתאבל עליו בשביל שהוא רואה כך. וכן הוא הרוח שוטט בכל העולם וחזר לקבר. וכן או"ל קשה רמה למת כמחט בבשר החי (ברכות י"ה ב'). ומנין שהנפש מתאבלת עליו? שנאמר אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל (איוב י"ד כ"ב) עכ"ל. ולנגד זה שוה הכתוב בהאמונות והדעות (מאמר ששי): ושל רשעים שוטטות בעולם ואין לה מנוחה וכו' ובתחלת זמן הפרוד תעמוד הנפש זמן מבלי מנוחה עד שיכלה הגוף וכו' ויקשה עליה בזמן ההוא מה שתדעוהו ממה שיעבור על הגוף מן התולעת והרמה והרוסה להם, כאשר יקשה לאדם כשהוא רואה ביתו אשר היה שוכן בו חרב ועולה בו שמיר ושית וכו' ובה אמרו רז"ל קשה רמה למת כמחט לבשר החי. וסומכין זה אל מאמר הכתוב אך בשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל עכ"ל. וכל אשר עינים לו רואה כרנע בזה השתמשות בעל התנחומא בספר האמונות והדעות לרס"ג והעתיק דבריו כמעט מלה במלה. עתה קורא משכיל! ראה והביטה הכתוב בתי"ט (אבות פ"ב מ"ז ד"ה מרבה רמה): וקשה רמה למת כמחט בבשר החי וכו' שלמת עצמו קשה. ולא שקיימו בזה ההרגשה למת ועשו מה שאינו ישנו. אבל אמרו הקושי הזה כלפי נפשו של המת הרואה בניוולו של הגוף ומצטער מאד ע"ז ודרי הנפש הוא קיום וכו' וע"ז כיוונו באמרו קשה רמה למת שר"ל מצד הנפש היודע זה וכו' עכ"ל. והשתומם על אשר לא ידע כי כבר קדמוהו רס"ג ובעל התנחומא בזה.

21. פירוש טר' שרירא גאון. הובא בתנחומא (פרשת מצורע), יעו"ש שרשום באמצע: פירוש לרבינו שרירא גאון ז"ל.

22. תשובת הנאונים. הכתוב בתנחומא (פרשת קדושים): שבכנפיהם אומרים שיריה עכ"ל. מתשובת הנאונים המובאה בתוס' סנהדרין (ל"ז ב' ד"ה מכתף הארץ). יעוין שם.

23. הלכות תפילין עתיקתא. הכתוב בתנחומא (פרשת בא): ואם ביהא שמה רבא וכו' וחזר ומברך שתיהן עכ"ל. בהלכות תפילין להרא"ש (סי' ט"ז) כתוב זה מלה במלה בשם: הלכות תפילין עתיקתא. ולקח אפוא מלקט התנחומא זה מההלכות ההן.

24). ס' רש"י. בספר זכור לאברהם להרב החכם מ"ה אברהם בערלינער (בהעלותך י"ב) כתוב: כבר העיר בעל אות אמת שהרבור בתנחומא פרשת ציו המתחיל למה קראם ועזב למשה לפי שאומרים וכו' עד ותתצב אחותו מרחוק הוא עכבה שעה אחת' הכל הוא לשון רש"י בסוף סדר בהעלותך מריש פרשת מרים עד סופה אלא דבלבלוהו לשם. ואי אפשר לוטר שרש"י לקח כל לשונו אות באות מתנחומא פרשת ציו מה שעדיין ענין אחר כזה ראינו. מ"ס בלשון: ואני אומר הכתוב כאן. אי אפשר לומר כן. וכן בלשון: ולפי משמעו הכתוב כאן דאין דרך המדרש לדבר כן עכ"ל. ואני הנני מוסיף עוד. כי גם הכתוב בתנחומא (פרשת ויקרא נוסח: כבר היה לעולמים) מן: בשנת מות המלך עזיהו כשנצטרע עד: אף הצרעת זרחה בסצחו. הוא לשון רש"י בישעיה (ו', א', ב', ג', ד'). יעו"ש היטב. ועל פיהו צריך לתקן פה: בשתים יכסה פניו שלא יביט לצד השכינה ובשתים יכסה גוליו לצניעות שלא יראה כל גופו לפני בוראו.

25). פירוש רש"י: הכתוב בתנחומא (פרשת וירא): ולפיכך אין מתפללין בשבת י"ח. שאם היה לו חולה בתוך ביתו נזכר ברופא חולי עמו ישראל והוא מיצר והשבת נתנה לישראל לקדושה לעננו ולמנוחה ולא לצער עכ"ל. לקוח מהפרדס הגדול לרש"י (ס' ד'). כי כתוב שמה כמעט בלשון המדרש: בשבת אנו מתפללין שבע ברכות ולא י"ח וכו' לפי שהשבת, יום מנוחה הוא וצריך להתענות בו. דכתיב וקראת לשבת עוננו. ובתפלה י"ח יש דברים שהאדם צריך להם ומיצר עליהם כגון וכו' רופא וכו' ואם היה מתפלל אדם י"ח ברכות מתוך שהוא מזכיר אלו הדברים הוא מיצר והיה מסעט בעוננו. ולפיכך תקנו רז"ל תפלה שאין בה דבר של צער עכ"ל. וככיל לא יבין טעם בטעם ההוא. ולכן אחו"ש באשר כתוב בתלמודנו (ברכות כ"א, א') התם נברא בר חיובא הוא (להתפלל י"ח גם בשבת) ורבנן הוא דלא אטרחוה משום כבוד שבת עכ"ל.

26). משנה תורה להרמב"ם. הנה בתנחומא (פרשת ויקרא נוסח: שכבר היה לעולמים) כתוב: והוא החיים שאין עמה מות והטובה שאין עמה רעה. הוא שכתוב בתורה למען ייטב לך. ומפי השמועה למנוח למען ייטב לעולם שכלו טוב, והארכת ימים לעולם שכלו ארוך. ושבר הצדיקים הוא שיזכו ויחיו לטובה . . . וכבר הודיענו חכמים הראשונים שטובות חיי העולם הבא אין כח באדם לדורשה ולאמרה. ואין יודע גדלה ויפיה ועצמה כי אין לה ערך ולא דמיון ודמות, וכן אמר הכתוב עין לא ראתה אלהים וזולתך יעשה למחכה לו. כלומר הטובה שלא ראה אותה עין וזולתך אלהים. וזה שקראו אותו חכמים העולם הבא לא מפני שאינו מצוי עתה. אבל לנו שהיום בעוה"ז יש לבא עכ"ל. וכל זה הוא לשון ספר משנה תורה להרמב"ם (הלכות תשובה ס"ח הלכה א' ו' וחי'). שימה עיניך על לשון ההלכות ההן. ותראה כי הוא מתאמת היטב מאד עם לשון תנחומא. ויעוין הלאה (הגהות והערות ס' 25).

27). טעם מר' יצחק רבו של בנימין בר אברהם הרופא. בתנחומא (פרשת סקודי) כתוב: ואם הוא מחוייב סקילה מביאין לו יין טוב וחזק ומשקין אותו כדי שלא יצטרע מן הסקילה וכו' וכן שליה צבור כשיש בידו כוס של קדוש או של הברלה והוא אומר סברי מרגן ואומר הקהל לחיים כלומר כי לחיים יהא הכוס עכ"ל. וזה מסו' ר' יצחק הנ"ל יצא. יעוין תניא (ס' ב"ד): מצאתי בשם החבר רבי בנימין ב"ר אברהם הרופא שכתב בשם החבר רבי יצחק רבו. מה שאומר סברי בכרכת היין לפי מה שאומר בטענת סנהדרין שהמחוייב מיתה בב"ד היו משקין אותו קורט של לבונה בכוס של יין כדי שתטרף דעתו עליו. על כן אומרים סברי. כלומר תנו דעתכם להבין מה יין הוא זה שאנו שותין. שמא יש בו דבר של טרוף והן עונין לו לחיים. כלומר שתה בלב טוב. כי יין זה של חיים הוא עכ"ל.

28). ספר מאוחר עד מאד אשר לא אדע אכנהו. כל הכתוב בתנחומא (פרשת אלה סקודי) מרשימת: כבר היה לעולמים עד רשימת: קנקן חדש מלא ישן הוא לקוח בלי ספק מספר מאוחר מאד. כי נכתב בלשון בעלי אסופות מאוחרים וגם רעיוני הם רעיוני בעלי קבלה מאוחרים. ומי יודע כמה לוקט בו מספרים שאינם יודעים

לנו. וילקוט שמעוני אשר נלקטו בו דברים מהמדרש הזה הוא לפי הדברים והאמת הנזכרים וילקוט מילקוט.

יש מאמרים אחדים במדרש שהוא לא הוצגו במקומות. הראוים למן. ואלה הם:

1. הכתוב בפרשת נח: ילמדנו רבנו על כמה עבירות נשים מתות וכו'. היא כבתה נרו של אדם וכו'. צ"ל בפרשת בראשית אשר בה כתוב מות אדם. ופרשת נח מתחלת אפוא במאמר: אלה תולדות נח. כך פתח רבי תנחומא.

2. בפרשת וארא, כתוב: ואל תאמר שלמה בלבד אלא אף משה רבנו עסק שנתעסק טלטל אותו. אימתי? כשהלך אצל פרעה מה כתוב שם? ואחר באו משה ואהרן, א"ר חייא בר אבא יום פרווביטיא של פרעה היה וכו' ע"ל. והוא תמוה עד מאד מ' פנים. א'. מה העסק שנתעסק בו משה? ב'. מה ענין: טלטל אותו? ג'. מה כונת אמרו: אימתי כשהלך אצל פרעה וכו'? הרי אז נתעסק משה בעסק מה הנזכר קודם? מה עשה אז? ומה ענין מאמר ר' חייא בר אבא: היום פרווביטיא וכו' אצל המאמר אשר לפניו: אף משה רבנו עסק שנתעסק? האין זה כלו כדבר אשר אין לו שחר? ולי ברור מאד. כי מעתיקים חסרי לב עשו פה מבוכה גדולה והפוכה רבה. הן באמת מן: וז"ה כי העיסק יהולל חכם עד ד"ה ויאמר אלהים אל משה ראה נתתך אלהים לפרעה וז"ה שאו שערים ראשיכם צ"ל בסוף פרשת שמות. ולפני: וז"ה כי העיסק יהולל חכם צ"ל: ויהי בדרך בטלון. כי על הפסוק שהוא סוכב הולך מל המאמר המדבר על הוללות החכם ע"י התעסקו בדברים שאין לו צורך בהם. ובסופו צ"ל: אף משה רבנו עסק שנתעסק בלבד אותו. אימתי? כשהלך אצל פרעה (ר"ל כשהלך פעם ראשונה ממדון אל פרעה). מה כתוב שם? ויהי בדרך בטלון. והוא רומז להכתוב בנדרים (ל"א סע"ב ו"ב דע"א): מפני מה נענש משה? מפני שנתעסק במלון תחלה שנאמר ויהי בדרך בטלון ע"ל. ואחרי זה מתחילות הדרשות על הפסוקים הבאים אחרי פסוק ויהי בדרך בטלון: ואחר באו משה ואהרן. ויאמר פרעה מי ה' ויאמר אלהי העברים. ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ. ויאמר נרפים אתם נרפים. וכו' ויאמר ד' אל משה עתה תראה. ופה הוא סיום דרשות פרשת שמות: וכן במדרש רבה כתוב כל זה (מלבד דרש הפסוק כי העיסק יהולל חכם) בפרשת שמות ולא בפרשת וארא. ובאמת אין לו כל ענין אצל פרשת וארא. וראוי לתקן הכתוב פה ע"פ הכתוב במדרש רבה.

כי פה השתבש מאד. ראה אפוא דרכי המעתיקים וחכם. ומלת: בלבד אשר אנכי הצנתי תחת: טלטל מתאמת היטב עם מלת: יהולל. ועיין מדרש קהלת על פסוק כי העיסק יהולל חכם.

3. בסוף פרשת בא כתוב: ומנין שהוא בכרך אחד? שנאמר לך לאות ולא לאחרים לאות. ע"ל. והוא תמוה מאד מ' פנים. א'. מה ענין: לך לאות ולא לאחרים לאות אצל: כרך אחד? ב'. הלוא על היותה בכרך אחד כבר הובאה למעלה בסמוך ראייה מן: והיה לאות על ירך? אין זה כי אם שטלות: ומנין שהוא בכרך אחד הוא ט"ס. ומלות: לך לאות ולא לאחרים לאות צ"ל למעלה לתוספת ראייה על שאין מניחין על גב היר. ככתוב במנחות (ל"ו ב'). יעו"ש.

4. בפרשת יתרו: וכל ספק נמשות דוחה את השבת שאמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. ומנין? אמר ר' אליעזר מק"ץ ומה מילה וכו' ע"ל. מלת: ומנין צ"ל לפני מלות: שאמרה תורה חלל וכו'. והוא ראייה בפני עצמה מלבד ריאת ק"ו כמבואר היטב ביומא (פ"ה ב').

5. בפרשת תרומה: מעשה בטורנוסורפוס ששאל את ר"ע וכו' ואת עשו שנאתי ע"ל. המעשה הוא אין לו ענין לא אצל הכתוב לפניו ולא אצל הכתוב לאחריו. ומקומו הוא אך הלאה אצל מאמר: אמר להם הלא אח עשו ליעקב ואורוה את יעקב.

6. בפרשת תצוה: א"ל הדליק בשביל העבדים שיהיו מאויין להם וכך הוא אומר ע"ל. אין ספק כי אחרי זה צ"ל הכתוב למטה: ויקחו אליך, א"ל הקב"ה למשה לא שאני צריך לנר אלא ויקחו אליך בשבילך שאתה רואה לדוכן אתה נכנס ויוצא.

7. בפרשת חקת: שאלתא דמחייבו כל בית ישראל לאפרישי מן מדעם מסאבא וכו' שנאמר כל דבר אשר יבא באש וכו' כלי מתכות אמורין בפרשה. שנאמר אך את הוהב ואת הכסף וכו' עכ"ל. אין לזה מקום בפרשת חקת כי אם בפרשת מטות אשר בה כתוב: כל דבר אשר יבוא באש אך את הוהב ואת הכסף. וכן בשאלתות כתובה השאלתא הזאת בפרשת מטות.

8. ולא מאמרים אחדים לבדם נדחו ממקומם. כי אם גם דרשות ספר שלם נדחו ממקומם. והם דרשות ספר דברים אשר נדחו ממדרשות ובאו אל המדרש המכונה בשם: דברים רבה: וממנו נדחו דרשות ספר דברים ובאו אל מדרשנו. וכבר העירתי ע"ז במכתב החדשי: בית תלמוד (שנה שנית מחברת נ' לחדש תמוז צד 88). וז"ל שמה: במאד מאד השתוממתי על השערורה אשר ראיתי במדרשי רבה ותנחומא על ספר דברים. כי הכתוב עליו ברבה צ"ל בתנחומא. והכתוב עליו בתנחומא צ"ל ברבה. הן ביתר הספרים דרך התנחומא להתחיל כל ענין בהלכה. ולא כן דרך רבה. ובספר דברים הוא להפך. רבה מתחיל כל ענין בהלכה. ולא כן תנחומא. ואין כל ספק אשר לפני הקדמונים היה כתוב בהם כראוי וכו' עכ"ל שמה. ואל תבהל על פך קורא דברי אלה! לדחותם מאשר גם במדבר רבה יש הרבה ענינים המתחילים בהלכה. כי זה הוא בעבור היותו לקוח ממדרשנו וללא אמת התכנה בשם: רבה. ראה והביטה. כי כל הכתוב בו על ספר במדבר כתוב מלה במלה במדרשנו. אך בפרשיות במדבר ונשא נוספו בו דברים רבים על הכתוב במדרשנו. והם מ" משה הדרשן. ולהפך במקצת פרשיות נגרע בו מעט ממדרשנו. ולפי הדברים האלה באו ממדרשנו דרשות שני ספרים: במדבר דברים אל מדרש רבה. וממנו באו דרשות ספר דברים אל מדרשנו. שית לבך לזה. כי הוא דבר נפלא מאד בקורות הספרים. והנה במדרש המכונה: במדבר רבה בא מאמר: ללמדך שבכל דבר הקב"ה עושה שליחותו וכו' ע"י עקרב וכו' חד חויא וכו' נשכו נחש ומת וכו' בפרשת קרח. אבל במדרשנו הובא בפרשת חקת. ולדעתי צדקה יותר נוסחת מדרשנו. יען כי בפרשת חקת נזכר ענין משלוח הנחשים בעם ויש לו יחש עם המאמר: שבכל דבר הקב"ה עושה שליחותו וכו' ע"י עקרב וע"י נחש.

(המשך יבא.)

מעט שיחה:

כבוא לידי מחברת השלישית מבית תלמוד שנה זאת, ראיתי שם מאמר מעט מהרבה מידורי הרה"ח ר"י רייפמאן נ"י, אשר כבר שלח אלי מאמר זה, וחשבתי לכתוב לשום בבית תלמוד, מעט השיחה אשר שחתי אודותיו עם הח' הג"ל:

1) צד 83 סי' 7, חסד זו נמילות חסדים שני' רודף צדקה וחסד וכו' עכ"ל פליאה דעת ממני, כי למה לנו ראי' על היות, חסד' נמילות חסדים? מי לא ידע הוראת מלת, חסד? וגם קשה אם נחוצה לנו ראי' על היות חסד ג"ח, מה יזכח לנו, כי חסד אשר בפסוק, רודף צדקה, הוא נמילות חסדים? עכ"ל: כבר עמד בזה הר"ם בעין יעקב ע"ש, ודעתו כביאור המאמר, כי יאבה ר' יוחנן בעל המאמר לפרש בחסד ואמת שני ענינים, וכי אינו כמו ועשית עמדי, חסד ואמת' דנבי יעקב שפירשהו חז"ל לענין א' חסד של אמת, ויצא מזה משפט הכתוב, שרק הנומל חסד לחבירו בלי תקוה לתשלום או מוחלין לו על עונותיו, ואם יקוה לשכר לא יכופר עון, ואמנם לא כן! כי בחסד ר"ל, ג"ח, ואף אשר יקו לתשלום שכר בעד זה סר עונו וחסאתו תכופר, ומביא ראי' מהכתוב רודף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד, שכבר דקדק בו ר' יצחק בב"ב ט' ב', משום דרודף צדקה ימצא צדקה? ע"ש, ור' יוחנן ופרשהו לפי הענין, כי ביאורו רודף צדקה וחסד — בעבור — ימצא חיים, שתקוהו לתשלום שכר, למצא חיים בעד זה גם זה — לצדקה — תחשב לו — וכבוד — ינחל ממלך הכבוד, וע"ד שא"זל האומר סלע זו לצדקה כשכיל שוחי' בני ה"ז צדיק נטור, ודרשתי עפ"י ג"כ, צדק צדק תרדוף — אפ"י — למען תחיה, ומבואר א"כ, כי חסד' יקרא ג"כ לנמילות חסד אשר עושהו יקו לשכרו:

(2) צד 84 סי' 13 נשנב ממני, הכי נח לא הודה להקב"ה חסרו בצאתו מן התיבה וכו', כבר עמד בקושיא זו ברו"ם על עין יעקב וע"ש:

(3) שם סי' 15, מאי רות? אר"י שזכתה ויצא ממנה דוד שריוהו להקב"ה בשירות ותשבחות עכ"ל, לשון שריוה לא תתכן אצל הקב"ה וגם איננה מתאמת עם שם רות? ולכן נ"ל כי במקומה צ"ל "שריתהו" וכו', עכ"ל, מ"ש כי לשון "ריוהו" לא תתכן אצל הקב"ה, שכה חלב ובחיד לא, הרויתני" (ישעי' מ"ג כ"ד) וגם "שבעתי" (הגדף עם, רוח") עולות אילים (שם א' ו"א), וכאשר אלה לסבר את האוזן, כן גם "שריוהו" להקב"ה בשירות ותשבחות, ומה שהשיבני הח' במכתבו לאמר, כי אין רא' מן הכתובים הג"ל כי הם, דבוריים שריוס אין זה תשובה, כי גם חו"ל פירשו שם, רות" ע"ד המליצי, — ומ"ש כי איננו דומה רות לרוה, באמת לא יקר למצא במדרשות לדרוש מלה א' כהוראת מלה אחרת הרומה לה במקצת, ובפרט כי הה' תתחלק בתי"ו בעבור שווי תמונתם, ועוד הלא נח מינחמנו ושמואל מן שאלתיו ודומיהם ועיי' מ"ש הראב"ע על שם, משה מן משתיהו:

(4) שם סי' 19 אודה ד' שערים המצוינים בהלכה יותר מבתי כנסיות ומבתי מדרשות, דעתו כי בתי מדרשות הוא אך השגרת לשון, כדי שיתיישב קו' המפרשים כי מה בין שערים המצוינים בהלכה לבין בתי מדרשות? וע"ד הרש"א שב' כי שערים המצוינים בהלכה היינו שלומדים שם הלכה פסוקה ובתי מדרשות היינו שלומדים שם סקרא ומשנה ולפ"ו השערים ההם חביבים יותר מבתי מדרשות, וכ' ע"ז להקשות, א"כ במגלה כ"ו: דאמרינן מבי רבנן (ביהמ"ד) לבי כנשתא אסור ולא מורדין, וזה מפני שקדושת בית המדרש גדול מביהמ"ד, ולמה לא קאמר נ"כ כי מבתי המצוינים בהלכה אסור לעשות ביהמ"ד כי הוא גדול ממנו ואין מורדין עכ"ל, לדעתי ברור כי אותו בית המצויין בהלכה לדברי הרש"א אינו דוקא בית הגבנה ביחוד לבית הוראה כי אם בית כל ת"ח בעירו באשר הוא יושב ויורה וידון שם הוא בית המצויין בהלכה, וזה מדויק גם מלשון הרש"א, וז"ל ועכשיו שחרב בהמ"ק אותן ד' אמות של הלכה שכל ת"ח קובע לו לנרסתו בתלמוד הוא תחתיה להיות השכינה עמו עכ"ל, אבל אינו גדול בקדושתו יותר מבתי כנסיות וב"מ אם כי הוא חביב בית זה לפני הקב"ה יותר, והוא ע"ד כמה ענינים שרוממום חו"ל שהמה גדולים ואין הכוונה שהמה גדולים זה מזה אך שכל דבר גדול מצד עצמו, וכן דבר זה אם שחביב הרבה אינו קדוש יותר, אך מצד עצמו הוא חביב, ולכן ברור לענ"ד שמבית כזה שת"ח יושב ופוסק בו הוראה וראי אין איסור לעשותו ביהמ"ד או גם ביהכ"נ ועיי' בס' ברוך מרדכי על ברכות גרפם זה לא כביר עלה כ"ט ע"ב ד"ה אבל.

ומ"ש ע"ד רש"י שב' מצוינים ציון ואסיפת צבור, שדבריו אינם מובנים, ידע לו כי בעין יעקב ד' אמשטרדם קטן, הגורא, ציון, ואסיפה, וצבור, וזה הגי' הנכונה בעיני, וכי לא בא רש"י ז"ל, לפרש שהוא אסיפת צבור (לפי גירסת שאר הפוסקים) שמתאספים שם רבים לקבוע הלכה, כי אם כדברי הרש"א ז"ל שכל ת"ח ואפי' יחיד הקובע מקום להלכה אותו מקום נקרא מצויין בהלכה, אבל בא לפרש כי מלת "ציון" נדרש להוראת קבין ואסיפה ומוסב על ההלכות המקובצות על יד, באותו בית ושער, ושהי' מלת "ציון" להוראת קבין אולי משרש צוותא חדא, ויעוין' גם מחברת הפרחון ערך צו, וז"ל הציון ציונים, סי' צבור של אבנים וכו'.

(5) צד 86 סי' 25 שפיל לסיפא דקרא, ומירש"ו השפיל עצמך לסוף המקרא, כל דבר שהוא בסוף קרי שפולו של דבר, וכ' ע"ז דברי רש"י אלה מורים למבין כי לפני רש"י היה כתוב, שפיל לשפול' דקרא בלשון נוסף על לשון עכ"ל, באמת לא אראה הברה לזה אך הגורא, לסיפא דקרא" כבכל מקומות וולתו, ורש"י ז"ל בא לפרש אך יפול לשון שפיל על עקב אחה דבר, כי "שפיל" מורה בעצם על דבר נמוך, והושאל גם על סוף הדבר שהוא נמוכו של דבר:

(6) צד 87 סי' 31, בפירש"י ד"ה עול מצות ועשיתם את כל מצותי וע"ז העיר בצדק ולא אדע למה זה בחר בפסוק המאוחר ועוב את הפסוק המוקדם וראיתם אותו

והרתם את כל מצות ה' המובא לפנינו בנט' ע"ה, וכן העיר ע"ז בס' ברוך שרבו הנ"ל והגיה גם הוא בקושיא. ולדעתי נראה כי נודע שבמדרשות מובאים לרוב פסוקים ואין הכוונה דוקא לפסוק זה רק לפסוק שקודם לו או אחריו כמבואר בפרשות בספרי כללי האגדות. והנה בזה כיוון רש"י דל' להודיע כי עיקר הדרשה מן ועשיתם את כל מצותי הכתוב אחר ולא תתורו אחרי לבבכם וגו' הנדרש על מינות, עבירה וע"ז ושלשה אלה מדימי עול התורה והמצוה, ובפרט ע"ז, אשר עליה אח"ל כל הכופר בה כמודה בכל התורה, ויהי טעם הכתוב לפי הדרשה, ולא תתורו אחרי לבבכם — זו מינות — ואחרי עיניכם — זו הרהור עבירה — אשר אתם וונים אחריהם — זו הרהור ע"ז — ושלילת דרך האתרים אחר הדברים האלה גורם, למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי שתביאו צואריכם תחת עול סבלם.

הארא ד ענקא (בנאליציען) אלול תרס"ב.

אפרים זילבער.

שאלה.

החכם הידוע רבנו יצחק אבן עזרא הספרי כתב בספרו: נהר פישון (ל"ח ב' דפוס זאליקווא שנת תקס"ו) בדברים האלה: וכמו כן המות לצדיקים וחכמים הוא ג"כ בהכרח. והוא ג"כ שלמות הנפש. כי הואיל ששבת הסרון השנת נפש החכם הפסקות (צ"ל: ההתעסקות) בדברים החומריים. ויחוייב, כי בחסרון החומר תשלם הנפש, וזו היא כונת הר"א ו' עורא בספר העגולה בא' מעשר ראיות שהביא לבאר השארת הנפש. יעוין שמה עכ"ל. והנה ברור עד בלי די אשר ספר: העגולה הנזכר פה הוא ספר: העגולות הרעיוניות להחכם הערבי אל בטליוסי אשר הדש מקרוב יצא לאור על ידי החכם הפראפעסאָר הר. רוד קויפמאנן נ"י. כי השער השביעי אשר בספר: העגולות הרעיוניות מכלכל ראיות על השארת הנפש, והראיה הא' מהן מתאמת במאד עם הראיה הא' המובאה פה בשם ספר: העגולות. הן חל שם: מופת ראשון. נמיית האדם אל התאות המביעות והמשכו אחר ההנאות הגשמיות ומנעהו מלצייר האמתות ולקבל הידיעות וכו' והורה זה כי החומר הטבעי מפקיד הנפש המדברת. ושהיא כל מה שתהיה יותר נפשטת ממנו תהיה יותר נכירה, ודעתה יותר ברורה, ויולד מהקדמות אלו שתהיה עם הכות יותר נכירה ויותר רואה האמתות להיותה נפשטת מכל החומר. ולא תהיה ההכרה והציוור אלא לחי. הנה הנפש איכ' חיה אחר מות הגשם עכ"ל וזה הוא אחר בענין עם הכתוב פה בשם ספר: העגולות. ואיכ' מה נאמר ומה נדבר ל'השו אל הר"א ו' עזרא? כמה נצדיקו אחרי ערות הרבה כו' על היותו מאת החכם הערבי אל בטליוסי? יחוו נא חכמי הדור דעם על איות זה. אנכי העני בדעת ובספרים לא אדע לדצויק את היחש הזה כי אם בשפטי אשר הר"א ו' עזרא העתיק את ספר: העגולות הרעיוניות מערבי לעברי והתחילה לרגנו יצחק אבן עזרא במתבר. ומא' נכספה וגם כלתה נפשי לדעת אם היחש הזה נזכר גם בספרים אחרים נכתובים ונרפסים.

יעקב רייפמאנן.

מעט מזער הגהות

על הדברים אשר יצאו לאור בש"ס דפוס ראם לדנמא.

א. בפירוש ר"ח על מסכת שבת (פרק המוציא יין. ענין: ודברי ר' טהייה בביצת הגור): וכן כתוב באבני גזר מנופצות (ישעיה כ"ז ט'). ובענין כתב שנראה לכל צד בניוא הביצר שלו עכ"ל. תחת: לכל צד. צ"ל: לכל שאצרי.

והוא רומז להכתוב בספור בלשאצר: וכתבן לקבל נברשתא על גי' רא (דניאל ה'
(ה). ותחת: ה' ביצ'ה. צ"ל: הביצ'ה. והוא ביצת הגיר.

(ב). שם (פרק ר"ע ענין: שקשין כנידון): דקאמר דל רגש פרשוה רבנן
בלשון ארמית הרזוקלאל. והוא במטית הנטלי עכ"ל. תחת: דל רגש צ"ל: דל"ת
דגש ור"ל כי הדל"ת אשר במלת: כנידון הוא בדגש. כי הראוי: כגידדין כב'
דלתין. וכן בערוך (ערך ג' ט'): דברים שהן קשים כנידון. פי' הדל"ת דגוש עכ"ל.
ואמרו: ופרשוהו רבנן בלשון ארמית רומז לדעתו לספר רפאות שמפרש כל שם
עשבים בלשון יוני ובלשון ארמי ומובא כפי' סדר מחרות המיוחס לר' האי גאון
(עוקצין פ"ג מ"ד). ועל אודות מלת: בטיית. יעון שו"ת מהר"מ אלשקר (סי'
צ"ד): ופי' טיית הוא לשון מהלשונות. ותמצא זה פעמים רבות בערוך. ועל הרוב
הוא לשון ערך עכ"ל. ואל הערוך באה המלה הזאת מפי' סדר מחרות המיוחס לר'
האי גאון הנ"ל.

(ג). בפירוש ר"ח על סנהדרין (פ"ב ד"ה מתניתן) לא ירבה לו נשים: פי'
מטרופסה חלק חוקה כלומר להתם דינא עכ"ל. תחת: להתם דינא. צ"ל:
לקחה דינה.

(ד). שם (ד"ה אמר רב ארבע): פי' בלורית ציצית של שער ובנויות
דואבה עכ"ל. תחת: ובנויות, צ"ל: ובטיית. ופי': ובטיית כבר כתבתי
למעלה (סי' ב').

(ה). בפסקי תוס' (סנהדרין פ"ב סי' מ"ט): ז' לשונות (ו' דברים) אין
להשתמש בהן לעולם (ד"ו בנמרא) (כ"ב) עכ"ל. וע"ז בהגהות (סי' כ'): צ"ל: נאין
עכ"ל ובדפוסים אחרים חסר נוסחת: ו' דברים. וכתוב: נאין כבהגהות הנ"ל.
ובספרי הראתי על פסקי תוס' מקור חס' הוה בירושלמי (מגלה פ"א ה"א סוטה
פ"ו ה"ב) שכתוב בו: ארבע לשונות נאין להשתמש בהן העולם. ואלו הן לעז
לזמר. רומי לקרב, סורסי לאיליא עברי לדבור. ויש אומרים אף אשורי לכתב וכו'
ולמה נקרא שמו אשורי שהוא נאוישר בכתבו. אמר רבי לוי ע"ש שעלה בידם
כאשור עכ"ל. ולפי' צ"ל בפסקי תוס': ד' במקום: ז' או: ו'. וכן: העולם.
תחת: לעולם. ואשר הובא המאמר הזה פה. הוא בעבור אשר בלי ספק הובא
בתוס' שהיו לפני מסדר הפסקים המאמר האחרון מזירושלמי המדבר על אודות
הכתב האשורי בגלל היות לו ענין אצל הכתוב בנמרא פה. וא"כ הובא בהן גם
המאמר הראשון. ובפסקים נשמט המאמר העיקרי והובא תחתיו המאמר שהובא
בתוס' אך דרך אנכ. ער הנה כתבתי בספרי הנ"ל. ועתה בראותי נוסחת: ו' דברים
אין עלה על לבי לפרש את חס' הוה בדרך אחרת כזאת: ו' דברים יש למלך
שאין אחרים משתמשים בהם לעולם. ואלה הם: א). אין רוכבין על סוסו
(בבלי סנהדרין כ"ב א' במשנה). ב). אין יושבין על כסאו (שם). ג). אין משתמשין
בשרביטו (שם). ד). אין נושאין אלמנתו (שם י"ח א' במשנה). ה). אין משתמשין
בכתרו (ירושלמי סנהדרין פ"ב ה"ו). ו). אין משתמשין בכנדיו אך כולם נשרפים
לפניו (שם). ולפי' נוסחת אין טובה מנוסחת: נאין. וכן נוסחת: לעולם טובה
יותר מנוסחת: העולם. ומי מבי' הפירושים האלה אמת וצדק ישאמו הקוראים
החכמים.

(ו). שם (שם ושם סי' נ"ו): בהני דלעתיר איעי' דבעו הזאה שלישי ושביעי
טומאה מותרת בצבור עכ"ל. לפנינו אין זה בתוס' סנהדרין כי אם בתוס' תענית
(י"ז ב' ד"ה) בענין כהנים הראויים לעבודה וליבא. וי"ל וא"ת והלא בלא יין נמי
אסורין בעבודה דמנאי מתים ניגרו וצריכין הזאה ג' (אחרו זה צ"ל: וי') ואמאי
אסרו להן יין וי"ל רבי' מותרין בעבודת צבור דטומאה הותרה בצבור עכ"ל.
(ז). בהנהות חכמת מנוח על סנהדרין דף ל' ע"ב נמרא לימא איזו כלומר
אמר אהבו. כמו אימא לי איזו גופא דעובדא היכי הוה בכתובות סוף פרק י"ב
דף ק"ד ע"ב עכ"ל. נעלם מעיני הכתוב בפירוש רשב"ם על התורה (בראשית כ"ו,

ל"ג): מי אפוא תקון לשון הוא כמו. איזו שבתלמוד. אימא לי איזו אתאור"ש בלע"ז עכ"ל.

ח. שם ושם: דף ל"ח ע"ב רש"י ד"ה עד זקנה כל ימיו בס"א ימי: אחר (סד"ה שזונה) כו' אצלו (נ"ב) כלך לכה לך אלא שקיצר הלשון עכ"ל. תחת: כו' אצלו. צ"ל: כלך אצ'ל. והוא שב אל הכתוב בנמרא: כלך אצ'ל נגעום. וע"ז פירש: כלך לכה לך וכו' והפירוש הזה הלוא הוא כתוב כבר בפ"י רש"י על שבת (קמ"ה ב' ד"ה כלך). וי"ל כלך. לכה לך אלא שקיצר הלשון עכ"ל. ונראה. כי לפני בעל חכמת מנוח היה כתוב הפירוש הזה גם בפ"י רש"י על כלך אצ'ל נגעום אשר בסנהדרין.

עקב רייפמאנן.

פרחים שונים מגן הבקרה.

1. עוד שלש מלות סוריות נגלו ל' בספרי קדשנו. ואלה הן: א. בורמיה (י' כ"א): וכל מרעיתם נפוצה. ופ"י רש"י: מרעיתם. צאן מרעיתם עכ"ל. וכן רד"ק פ"י: מרעיתם, הצאן שהיו רועים עכ"ל. ותחסר אפוא מלת: צאן. והוא רחוק ורחוק. ויותר יפה אמר ר' אברהם יפה בבאור תרגום סורי על איכה אשר לו (ד', ז). כי: מרעית הוא עדר בשפה הסורית. והביא ראיה ע"ז מהכתוב באגרתא דפלוס דלות קורינת' (א' ט"ז): ומן חלבא דמרעיתא. וכל מרעיתם הוא א"כ כמו: וכל עדרם ב' ביהוקאל (ח', י"א): ועתר עגן הקטרת. ועתר שרשו מני השפה הסורית האומרת על תמרות עשן: עטרא דתננא. כי: ותמרות עשן (יואל ג', ג') מתורגם בסורית: ועטרא דתננא. וכן: כתמרות עשן (שיר השירים ג', ו'). מתורגם בה: איך עטרא דתננא וללא אמת כתב רשד"ל ו"ל בבאורו על יחזקאל (שם) עשן בסורי עטרא. וכן הכתוב בבאור תרגום סורי על שיר השירים (שם) אשר אונקלוס תרגם ודר סיני עשן (שמות י"ט, י"ח): ושורא דסיני עטרא. הוא ללא אמת. כי אך ושורא דסיני תנן תרגם. ג'). באיכה (ג', י"א): וימשחנו היא מלה סורית המורה על נתוח ושסיעה. כי ונתח (ויקרא א', ו') מתורגם בסורית ונפשת. וישעערו כשסע הגדי (שופטים י"ד'). מתורגם בה: ופשחה איך דמשפחין לגדיא. 2. בתרגום אונקלוס על ויש אליו חסד ויתן חנו (בראשית ל"ט כ"א): ונגד לה חסדא ויהבה לרחמין. ונגיד איננו תרגום: ויט. כי אם תרגום: ויטשך. והוא לקוח ממליצת: משך חסדך (תהלים ל"ו י"א). ויהביה לרחמין. הוא אך תרגום: ויתנהו לרחמים. והוא לקוח ממליצת: ויתן אותם לרחמים (תהלים ק"ו מ"ו). והמתרגם הוצרך לשנות ולתרגם כפי הנהוג בלשון ארמית וכפי חקיה.

3. שם (שם ושם כ"ג) מתורגם: מאומה: סורחן. פ"י טאומה. כמו ובכפי דבק מאום (איוב לא ז'). הבא תחת: מום (מאקעל, פלעקען). וחשב הה"א לנוספת. 4. שם (שם מ' כ') מתורגם יום הולדת: יום בית ולרא. וכן בתרגום סורי: ביומא דבית ילדה. כן יכנו הסוריים את יום הולדת (נעבורטסטאגן). עיון ספר: ביבלישע ארכאאָלאָגיע להחכם יאהן (צד 504).

5. שם (שם מ"ה כ"ז): ושרת רוח קודשא על יעקב אברהון. בפ"י משמונת הפרקים אשר הקדים הרמב"ם לפירושו על אבות הגוססא: ושרת רוח נבואה. וכ"ה בפ"י הרמב"ן על התורה.

6. שם (שם מ"ט ד'): אחלתא לשוויי ברי סלקתא. תחת: ברי (בר"ש): צ"ל: בדי (בדל"ת). ור"ל חללת יצועי באשר עליית עליו.

7. שם (שמות א' ח'): דלא מקיים נזירת יוסף. מה: נזרת יוסף? מה נזר יוסף. לטובת אחיו? ואיככה היה לאל ידו לנוזר דבר מה על המלך? הלא אך משנה למלך היה ולעלות לארץ כנען לקבור את אביו שמה הוצרך לחלות את מני בית המלך לשאל זה מעמו (בראשית ג' ד' וז')? ואנה נזכרה הנזרה הזאת? ואיה שמך ממנה? ומה נאמר להכתוב עוד בכ"ר וסובא בפ"י רש"י (שם ושם ט"ו) אשר יוסף לא קרב את אחיו אחרי מות אביו. יע"ש? וכל הפליאות ההן לחוצות להגיה

בתרגום: נזרתי ליוסף. וגורתו הוא הכתוב בבראשית (מ"ה י"ח ב'): וקחו את אביכם ואת בתיכם ובאו אלי ואתנה לכם את טוב ארץ מצרים ואכלו את חלב הארץ כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא. ועל פרעה כבר העידו רז"ל שהיה נזר ואינו מקיים (ב"ר מרשה צ"ג) והובא בפ' רש"י ראש פרשת ויגש.

8. שם (שם ב' י"ז): וטרדונן. ע"ז בספר נתינה לנר: גרש תרגם לשון תרך שהוא גרוש תמיד. אבל הבא שהיה רק לפי שעה תרגם טרד עכ"ל. ולי נראה כי: תרך יאמר הארמי רק על גרוש איש ממקום אשר כבר היה בו. אבל: טרד. יאמר גם על החיית איש ממקום אשר יחפץ להיות בו עתה. ודרשתי הושב והנה אמת נכון הרבר.

9 שם (שם י"א ז'): לא ינוק כלבא בלישניה למנבה. בתרגום המדוייק הגדפס בחומשים שהם עם פ' נתינה לנר הנוסחא: לישניה (בלי ביה"ת). ולפי הנוסחא הוא אין: ינוק לשון נוק (שאדען) כי אם לשון תנועה ותגודה. וקובי, כי הוא בהפוך אותיות: מן: ינוק (דברים ל"ג כ"ב). שענינו לפי דעת המתרגם עצמו תנועה ותגודה

ממקום למקום יעו"ש. וכ"ה הוראת המלה המתורגמת בו: יחרץ. ככתוב במחברת הערוך לר' שלמה פרחון (ערך חרץ): לא יחרץ כלב לשונו: פי' יניד לשונו: וממנו יד חרוצים תמשול (משלי י"ב) פי' וזיוזים (לגוד ולנוע ממקום אל מקום ואינם עומדים במקום אחד כעצלים ונרפים) עכ"ל.

10. שם (שם ושם ט"ו) מתורגם תשביתו: תבטלון. בס' נתינה לנר כתוב ע"ז: הוא כדעת רז"ל בש"ם וכו' שבבטול בעלמא סני עכ"ל. לדעתי לא עלה על לב המתרגם לרמוז אל הרין שבבטול בעלמא סני אך אמר: תבטלון כעבור היותו תרגום כל לשון השבתה והפרעה. יעוין ישבתו (בראשית ח' כ"ב): יבטלון. והשבתם (שמות ה' ה'). ותבטלון. תפריעו (שם ושם ד'): תבטלון. ושבתו (שמות כ"א י"ט): בוטלניה וכ"ה בכל לשון השבתה והפרעה אשר בספרי קדשנו.

11. שם (שם ושם ט"ו). מתורגם מקרא קדש: מערע קדיש: בס' נתינה לנר כתוב ע"ז: הוא כמו קרה בה"א. כמו ויפגעו את משה (לעיל ה' כ') שתרגם ג"כ וערעו. ובאשר בימי השבתות והמועדים הלכו העם לראות איש את רעהו בהיותם בטלים ממלאכה ע"כ נקראו מקראי קדש וכו' עכ"ל. ההליכה לראות איש את רעהו איננה הליכת קדש. ולא יתכן לכנותה בשם: מקרא קדש. אמנם כי במרדכי שבת (ס"א) כתוב בשם ר"ת: ונס אם הולך להתראות פנים לחברו חשוב דבר מצוה עכ"ל. וכ"ה בש"ע

(א"ח ס"ס רמ"ה גה"ת רמ"א): והיותו מצוה הוא כעבור הבאתו אל אהבת רעים ואל ברות שלום. והוא כעין הכתוב במ"ג (ח"ג ס"ס מ"ו) על העליה לרגל: ידוע למה שיעזב לאדם טן הקבוץ שהוא מהתחדש התורה בהפעלות ההוא והתאהב בני אדם וחברים קצתם אל קצתם עכ"ל. אולם מצוה לבד וקדש לבד. ולכן נ"ל. כי שם מקרא קדש הוא כעבור הליכת העם בשבתות ובמועדים להקביל פני מוריו ונביאיו למען קחת תורה מפייהם (יעוין ר"ה ט"ז ב'): הייב אדם להקביל פני רבו בתל וכו' מכלל רבחדש ושבת איבעיא לה למיזל עכ"ל). ולזה נאוו מאד שם: מקרא קדש.

12. שם (קנ"ו א'): האי מאן דבתרי בשבא ידא נבר רנון מ"ט? משום דאסלינו ביה מיא עכ"ל. רנון איננו מתאים עם מעשה דאסלינו ביה מיא. וצ"ל תחתיו נרנן. ועל נרנן כתוב במשלי (ט"ו, כ"ח) שהוא ספירד אלוף. וזה מתאים עם הפרדת מים ממים.

13. באבות (פ"ב, מ"ז): קנה שם טוב קנה לעצמו עכ"ל. בלי כל ספק צ"ל: קנה שם קנה טוב לעצמו. ושם גם בלי ליות: טוב מורה על שם טוב. כמו ויצא לך שם בננים (יחזקאל ט"ז, י"ד). טוב שם משמן טוב (קדלת ז' א'). ולשווא נלחצו המבארים לבאר: קנה לעצמו.

14. בפ' רש"י שבת (קנ"ו ב' ד"ה לא מיתה משונה): ומיהו מיתה מנונה ימת עכ"ל ברור מאד שתחת: מנונה. צ"ל. הנונה.

15. בפירוש הראב"ע על תורה (דברים א', י"ז): תכירו. להכריח הרין למי שיכור עכ"ל. מבאריו נבוכו מאד בבאור מלת: להכריח. ולי אין כל ספק כי תחתיה צ"ל: להכריע. וכו' ר"ל להכריע את הרין לכף זכות למען מי שמכירו.

16. שם (שם נ', ב'ג'): ואתחנן הטעם וכבר התחננתי וכו' כי התחננתי לשם לעבור עמכם. בעבור כי לגדולת השם אין חקר וחדשים לבקרים רבה אמנותך עב"ל. למאמר בעבור כי לגדולת וכו' אין כל ענין אצל. הכתוב לפניו. וברור אפוא עד מאד. כי מקומו בראש פסוק כ"ד: וכו' צ"ל שם: אתה החלות. בעבור כי לגדולת השם אין חקר וחדשים לבקרים רבה אמנותך אמר חכם החכמים (לא: מה החכמים) אתה החלות וכו'. וחכם החכמים הוא כנוי למשה רבנו ע"ה ע"ד: אב בחכמה (מלח י"ג, א'). והמאמר הזה הוא מתאים לפי הנהגתו עם מאמרו: והנה משה שהתנבא ארבעים שנה במדבר. ועמד בסודות רבות שנלה לו השם בהר סיני והוא אמר לפני מותו, אתה החלות להראות את עבדך את גדלך. והנה עתה החל והראה לו גדולת השם. וזה אמר. כי לגדולתו אין חקר (שמות ל"ב י"ח).

17. שם (שם כ"ו י"ד): באוני כמו בן אוני, ולחם אוני, והטעם רמזתי על לשון הקדש עב"ל. מלות: והטעם רמזתי על לשון הקדש. הן לכל איש בדבר אשר אין לו שחר. ולי ברור מאד אשר מקומן הוא בפסוק י"ג כזה: בערתי הקדש. שהוא המעשר. והטעם רמזתי על לשון הקדש. ור"ל והטעם על אשר הוציא הכתוב את המעשר בלשון: קדש. כבר רמזתי. והוא בסוף ספר ויקרא. ובפרשת ראה פסוק עשר תעשר.

18. ב מורה נבוכים (ח"א פ"ז) כתוב: כמו שאבאר בשתוף שם בן עב"ל. וע"ז באפודי: ר"ל הרב ז"ל לא הביא במקום אחר שתוף שם ב' רק ר"ל כמו שאבאר בזה הפרק שתוף שם בן שאינו ר"ל בן ממש וכו' עב"ל. וכ"ה בפירושי נרבוני. קרשקש ושב טוב, והוא ללא אמת. כי הלשון לא תסבלהו, והוא אך הבאת פילא בקופא דמחטא והאמת הוא. כי במורה הראשון היה כתוב באור שתוף שם בן בפרק מיוחד. ובלי ספק היתה מטרתו העקרית לבאר פסוק ד' אמר אלו בני אתה (תהילים ב', ז). בדרך ההורס את הראיה אשר הנוצרים מביאים ממנו על אמנותם. ולכן בערו אחריו הנוצרים עד מאד. ומאד נפלא בעיני אשר נקרה לפני ר' שלמה לבית הלוי מורה נבוכים שהיה כתוב בו עוד באור שתוף שם בן. יעוין ספרו לחם שלמה (ס' ל"ד): וידוע שהתלמידים הנעשים עם הדבור הם בני הנפש כמבואר לרב בשתוף שם בן עב"ל. ושם (ס' תס"ו): מי שיעוין בשתוף שם בן ידע ויבין כי מושכלות האדם ודעותיו הם בניו והוא מוציאם מבה אל הפעל והם מקיימים אותו באיש עב"ל. ומאלה עוד הרבה מאד בספר הזה.

19. ב מורה נבוכים (ח"ג פ"ז): שהקפת פאת הראש ופאת זקן אסור מפני שהוא תקון כומרי עבודה זרה, והוא הסכה ג"כ לאסור השעטנו. כי כן היה תקון הכומרים ג"כ היו מקבצים בין הצמח ובעלי חיים בלבוש אחד עב"ל. הוא תמוה מאד. הן אם אסור השעטנו היה בעבור אשר כן היה תקון כהני עבודה זרה היה יותר נכון לאסרו לכהנים בעת עבודתם מלאסרו לישראל. ולמה אפוא אסרתו התורה לישראל ולכהנים מלבד אשר התירתו למו לעתות העבודה חייבה אותם עוד ללבשו או? מי יתן לי מניד פשר הדבר הור הזה! והחכם הוקר מו"ה ראובן המכונה דר' קאלישער מקיעב כתב לי ע"ז בדברים האלה: על שאלתך תמצא מענה בדברי המורה ח"ג מן פרק ל' עד סוף פרק ל"ו. שהם יורו דרכו בפשר כל השאלות כמוה לאמר (שם פל"ב) שא"א לצאת מן ההפך אל ההפך פתאום, ולזה א"א לפי טבע האדם שיניח פתאום כל מה שהרגיל בו, ולכן בחר המחוקק בחוקותיו את ההדרגה ואמר לא תלבש שעטנו, צמר ופשתו ויחדיה גדלים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בו (דברים כ"ב, א' י"ב). מזה נראה כי בימי המחוקק היה מן הנמנע לאסור את השעטנו מכל וכל. ולכן התיר אותו באופנים ידועים אשר לא יביאו לע"ז (כמו בעת עבודת הכהנים בבית המקדש ובמקום הארבע כנפות, ששם הוציאת המזכירים תמיד את ד' ומצותו). ואך ההדרגה הזאת תבאר לנו (לפי הזמן ודמקום) את מעשה העגל ע"י אהרן, ואת השעיר המשתלח ואת נחש הנחושת וכו' וכו'. כי החידות רבו לאין מספר, ול"ה פתרונים עב"ד. ישפטו נא הקוראים על הדיון.

יעקב רייפמאן.

תולדות רבינו יעקב תם.

פרק ששי

נתיבות תוספותיו הנספחות לתלמודנו.
(המשך).

כן יאמר המשל הקדמוני: אינה דומה שמועה לראיה. כל אשר יראה האדם בעיניו אותו יבין עד תכונתו ועליו יוכל לשפוט משפט אמת וצדק. אכן אשר לא ידע רק מן השמועה יניאו כמה ספקות את משפטו עליו. כי מי ערב לו אם לא שמע השומע ומעה ואף אם לא מעה בשמועתו אולי מעה בכונת מי שאמרו. כבר הראנו לדעת לפני זה כי גם בתורתיו של ר"ת קרה כזה ובפרט בתוספות הנספחות אל תלמודנו כי קצרו וקטעו לשונותיו והשמיטו לפעמים העיקר והוא ראיותיו שעליהן יסד סברותיו, ובעבור זה בכמה מקומות יקשה עלינו לכא עת תכלית כונתו. ובוה לא טוב עשו הבאים אחריו, כי השמיטו זאת מה שהיה לפי מחשבתו עיקר זכותו. הן אמת הסברה לכד כי אם השתדל ליסד בכל מקום סברותיו על ראיות נכוחות. סברות בלי ראיות היה קורא: דעת הכרם (בתשובות לר' משולם) וכן כתב בתשובה אחרת: היה לך להביא ראיה כדאמר התם ולא מדעת הכרם (ס' הישר ס' רפ"ב). ואמנם תכונת ראיותיו על שתי פנים האחת היא שהראיה היא רק דגמא אבל אינה מכריחה בכל ענין) והשנית היא הראיה המכריחה על סברתו מכח קושיות שאין להשיב עליהן ובאפן הוזה הקושיות הן הן הראיות⁽²⁾. ועל האפן הוזה אמר ר"ת עצמו כי הוא הדרך אשר ברר לו בתלמודו וכן כתב לו לר' יוסף דארלינש: כי אתה יודע דרכי להקשות להעמיד שמועות ישרות ואני עושה שנוי דחיקי, כי קושיותי תירוץ הם ואינם צריכין תירוץ כי ההלכות נוחות בלא שנוי דחיקי ורווחי. וכתב עוד: ולא הייתי עושה סגנון לדברי כי טוב היה לי למחוק שגונו מלהעמיד בלא רגלים (בלומר בלא ראיות) ולכך אל ימחר לתרץ בסברות שאינן צריכות שהשמועות מרווחות וא"צ לתרץ רוחות (בנדרס עח:). וכמו כן היה אהוב לו לפרש הסוגיא על פי פשוטה ומתפאר בזה באמרו: כלל זה יהיה כי מתוך הלך השמועה ופשוטה אני מפרשה והקושיות סעד (גיו שם) ופירושים כאלה יש לנו הרבה ממנו בספר הישר גם בתוספות שבתלמוד⁽³⁾. ואמנם לא נחשוב כי היתה הסברה בלא ראיה קלה בעיניו עד שלא רצה לסמוך עליה בשום ענין בלא ראיה, הלא ידענו כי דרכי בעלי הגמרא בדרישתם היו דרכי ולהם הלא היתה הסברה מצד עצמה מין ממיני הראיות ודומה להם דבר אשר הסברה מחייבו לדבר הנלמד מן המקרא כמו שאמרו בכמה מקומות הא למה לי קרא סברה היא, או

⁽¹⁾ ממין הוזה הוא: ברכות (יא. תד"ה אחת) אחת ארוכה ואחת קצרה הכל קאי באמת ואמנה כלומר בין יאריך בה בין יקצר בה וכן אשכחן ביבמות כלומר ששם דוגמתו. שבת (צא.) מפרש ר"ת דאסמכתא היא דה"נ מעשר ירק מרבין בת"כ וכו' ואינו אלא אסמכתא. ובפסחים (ה: תד"ה משום) הק' ר"ת דבשום מקום לא מצרכינא תרי קראי לכבשתו ושלא כבשתו בראשית דגו ביתך וכו'. עוד שם (נא: ד"ה כל) אבל ספחו כרוב דמו לאילן כדאמר בכתובות וכו'. ובחולין (ב.) ור"ת מפרש דאין מוסרין להן לכתחלה לשחוט אפי' לכלבים וכו' כדפטר לקמן וכו' וכאלה בדרכה מקומות בש"ס ובס' הישר ובכלל אין זה ראיה מכריחה אלא דגמא.

⁽²⁾ לזה הדוגמאות אך ליותר כי רוב פירושו וסברותיו שבתו' ובס' הישר מכריחות מכח קושיות אשר לדעתו אין פתרון לקושיותיו בלתי אם נאמר בסברתו ובפירושו.

⁽³⁾ גם מענין הוזה הרבה מפירושו ונעיר ביהוד על ס' ר"א בספר הישר מה שפרש שמעתא דערוגה בשבת (פד:) שפרשה מתחלתה ועד סופה מתוך הלך השמועה ופשוטה. וכן בס' ר"ו בשמעתא דמדרס כלי חרס בשבת (פד.) ובס' רס"ט בסוגיא דנדרים (פ"ט.) ט' נערות נדרוהן קיימין. ובס' ש"נ בסוגיא דנשר בחולין (סא.)
בה 25

איבעית אימא קרא איבעית אימא סברה, ואיך הוא אשר נמשך אחריהם בכל עניניו יסור בזה מדרכם? אבל הענין הוא כן, שזנא היה לברות סברות מלב בדרך השערה אם לא היה לו ראייה המכריחה על אמותתה או על כל פנים דוגמא לדבר המכרעת אפשרותה, אבל סמך על הסברה לבר במקום שהיא נכנסת ללב כל מבין דבר לאשורו ואין כל שכל ישר יכול להכחישה וסברה כזאת אינה צריכה ראייה כי מה שהשכל מחייב נחשב מן המפורסמות והמפורסמות אינם צריכים ראייה. ממין הסברות כאלה הוא כל מה שררכו לחלק בין הענינים אשר לפי ראות העין בהשקפה ראשונה נראים כדומים זה לזה והוא בשכלו הוך והישר מתלק ביניהם בסברה. לסברה כזאת לרוב אינו מביא ראייה וגם אינה צריכה כי מסרה והיובה מכה שכל האדם המתבונן בדבר ויודע לשפוט הם הם עדיה הם הם ראיותיה⁽⁴⁾. ואף כן לרוב לא יביא ראייה לסברה בעת שהוא משתדל להבינו הלכה או מאמר מאחד מחכמי התלמוד הנאמרים סתם בלי טעם, והענין הזה גם הוא חלק גדול מתורתו ובו ביחוד נכיר עומק עיונו ועצמת סברותיו⁽⁵⁾ אשר באלה אין ערוך אליו בכל בעלי התוספות הקדומים לו וגם הבאים אחריו.

ככה תכונותיו האלה ירד עד תהום ים התלמוד הגדול ורחב ידים ודרש וחקר לדעת דרכיו ואפניו ובעבור זה הצליח להעמיד כללים נאותים המורים מנהג לשונותיו וסגנון משאו ומתנו⁽⁶⁾. וכמו כן היה משתדל בכל עת מצוא לבאר מלות ודבורים קשים בתלמוד אך בזה לא הגיע אף לקרסולי זקנו רבנו שלמה אף שאין להכחיש כי לפי מצב זמנו היה חכם בחכמת לשון הקדש כאשר יבואר עוד לפנינו

(4) עי' שבת (ד:) תד"ה אלא ותי' ר"ת דהא דאמר מחשבתו משויא ליה מקום היינו היכא דלא נוחא ליה בע"א וכו'. שם (כה:) ד"ה הובא מחלק בין חובא לחובא לענין ברכה, שם (לה.) ד"ה תרי. ואומר ר"ת דהתם מיירי בתחלת שקיעה והכא משתשקע מסוף שקיעה. שם (לט.) ד"ה מפני ועוד פר"ת בס' הישר (וכ"ה לפנינו ביתרון באור) שמוזי עפר ממקומו והוי חופר וכו' והא דקאמר הכא א"ב עפר תחוח היינו כל כך תחוח וכו'. שם (מה:) כדפר"ת התם לא דחייה בידים הכא דחייה בידים ס"ל כר"י. שם (מו.) ד"ה בגדי אור"ת דדוקא בטומאת מדרס דביחוד תליא מלתא אבל בשאר טומאות לא תליא מלתא ביחוד. ולסברת חלוק זה מביא ראייה מן המשנה. שם (סו:) ד"ה במה ונר' לר"ת שיש לחלק בין השהאה להטמנה. שם (נב.) ותי' ר"ת דהתם כשאין הולכין בחבורה אחת וכו' אבל כשהולכין בחבורה אחת מכבדין בכ"מ. פסחים (יד:) ד"ה אפילו אוטר ר"ת דהתם מיירי בנקרש וכו' והכא משמע ליה בלא נקרש. ולא הארכתי בראיות האלה רק מפני שהדרך הזה הוא עיקר גדול בתלמודו ובו ישוה ממש לחכמי הגמרא אשר גם הם הלכו בדרך הזה.

(5) מענין הזה נחשוב: ביומא (פב:) תד"ה מה, ודאסתר דלא מחייבא למימסר נפשה שאין ביאתו ביאה ולא מיחייבא מיתה בביאתו דרחמנא אפקריה לזריעה וכו'. פסחים (קד:) ור"ת אומר שהכל ברא לכבודו ויוצר האדם לכך פותח בכרוך בלא חתימה שהן קצרות וכו'. שם (יב:) ד"ה אימת, דשלא בשעת בעורו היינו שיש שרוב העולם מבערין בשש . . . וטעם משום דליף מנות וכו'. כתובות (פו:) ברא"ש סי' י' דמפרש ר"ת דמוכר ש"ח יכול למחול אע"פ דמדאורייתא הוי מכר משום דשני שיעבודים יש לו למלוה על הלוה אחר שיעבוד נכסים ואחד שנופו משועבד לפרוע לו ושעבוד נכסיו של הלוה יכול המלוה למכור אבל שעבוד גופו אין קנין נתפש עליו הלכך כל זמן שלא מחל גובה נכסיו של לזה אבל אם מחל המלוה ללוה שעבוד גופו פקע נטי שעבוד נכסים וכו' עי' שם וכיוצא באלו הרבה סאר.

(6) עי' שבת (ב.) ד"ה יציאות, דבר ההוה רגיל הש"ס לשנות תחלה. שם (גי.) אין לנו לאסור ולגזור אלא בעין שאסרה תורה. שם (נא:) ואנב אורחיה אשמעינן וכו'. שם (צח.) לפי שלא נזכר אמורא לא קאמר אלא. שם (קלב:) דלא נקטה אלא לסימנא. ערובין (סה.) ובכמה מקומות רגיל הש"ס לקצר. ברכות (מח:) דרב ור' יוחנן הל' כר' י'

במה שיבוא⁷). ולא לבד בחכמת באור מלות ודבורי לשון הקדש לא השיג מעלת זקנו רש"י כאשר ר"ת עצמו הודה וכך היה אומר: מה שפירש אדוני זקני השי"ס אף אני אעשה זאת אבל פירוש המקרא לית בחילוי כי לא אוכל עשוהו (תולדות רש"י של צד 19) כי אם גם הלשון והמליצה אשר כתב בהן פירושו וחדושו נבדלו לרעה מהלשון והמליצה אשר בפירושי רש"י אשר זה היה אחת מן המעלות הנכבדות אשר נשתבה בהן רש"י כבר בדורו. אשר על זה אמר רבנו שמשון הזקן בתשובתו לר"ת (סי' תרפ"ו) כי אין דבור ועריכת לשונו דומה לשאר עריכת שפה ור"ת עצמו מפליג לשונו וכתב: כי לשונו מתוקן יותר מלשון כל בני אדם (סי' הישר פי"ה ע"ג) וכנגד זה לשון ר"ת בפירושו קשה ועריכת המאמרים בהם מבולבלים והם לפעמים כספר חתום ואין להשיב מן הלשונות אשר נלכשו בהם פירושו המובאים בתוספות אשר רובם ברורים ובקל מובנים, כי כבר הראנו כי אלה הלשונות לא יצאו כן מתחת ידו כי אם הוגהו ונמלצו מיד הבאים אחריו.

בהיות כי תכלית כונתו היתה בתלמודו לשית נוספות על משאו ומתנו של התלמוד והן הן תוספותיו ובהן עשה הויית וקישיות ופרוקים אשר כל אלה כהמשך אל התלמוד יחשבו (לעיל פי"ג) אף על כן לא חדל לפעמים לעשות דרשות מעצמו על דרך בעלי הגמרא. בין להדגיש דרשה שלא נזכרה בשום מקום ובין להרחיב הדרשה המובאת בתלמוד⁸. אמנם בזה הגביל את עצמו נגד בעלי הגמרא כי לא יצא לריב עם הלוק עליהם ובמצאו שמועות סותרות זו את זו או שסתירתם ממקום אחר מאיזו משנה או ברייתא או מן הסברה החזונית ישתדל

וכ"ש לגבי ר"ה תלמיד רב דדוקא באמוראי בתראי אמרי' הל' כבתראי. חולין (יא:): לא אזלינן בתר רוב בין מיתה למיתה. בס' הישר (סי' כ"ז) יש תנאים תלמיד קודם לרבו. שם (סי' ל"ד) בכ"מ שנמצא מקרא שתום דמשמע הכי (ומשמע הכי) מסברה יש לדורשם מהאיך דמסתבר יותר. שם (סי' קט"ז) אבל לשון נזיק הלוק מלשון. שם (סי' קמ"א) ודרך התלמוד לקצר במ"א ולהאריך במ"א, שם (סי' שני"ג) דאי דברכות שטה ואין למדין הימנה. שם (סי' תקס"ב) וכן דרך האמוראים לדחוק כל אחד דברי חברו. שם (סי' תקפ"א) מתוך שהיקש זה איירי לנו בדבר הכתוב בנופי' למדין נמי ע"י דבר הלמד בהיקשו. ומובא גם בתום' שבועות (י.) ד"ה ואתקיש. שם (סי' תקפ"ד) יש שהתלמוד מקצר ועולה בלא נופא. שם (סי' תקצ"ח) בכ"מ שהוא אומר ויתבי פלוני נכיהו הורה להם דבר הדין ע"ז סג: ד"ה ויתבי) וכיוצא בזה מציינו בהרבה מקומות את הגמרא לו לתרץ במקום אחר.

⁷ שבת (פח.). תד"ה פרוי: תפוח היינו אתרוג ורית אפך כתפוחים מתרמי' בריחא דאתרוגא. שם (צד:): ד"ה והוא, כלפי נוף קרא כלפי מעלה. ערבין (יט.). עלוקה שם הכס. שם (לו.) מיהל כמו מיהל. שם (טז:): חרם לשון והחרים. ס' הישר (סי' י"ז) עוקה כדכתיב ויעקוהו ויסקלוהו ולישנא דתלמוד בית יעקב ועי' מנחות (פד.). תו' ד"ה שומרי. ע"ז (סד.). שוכר מניח אליו כסתו מענין כסת וכו'. שבת (קנב:): גולל היינו מצבה ולשון גולל נופל כאבן כמו וגללו את האבן. ס' הישר (סי' רס"ג) על הא דאמרי' בפסחים (טט:): אף אין מכרזיין על אכדתו הכרה לשון חפוש וחקירה. סוכה (כו:): בוצינא הוא קישות וקרי הוא דלועים ומובא באריכות בס' הישר סי' שי"ב. סנהדרין (ס:): מרקוליס קילוס שמה לשון שבה וחקמים כנו אותה לגנאי ומר לשון חלוק כמו חלוק קילוס. כתובנות הרונגמאות הם כל פירושי המלות שלו.

⁸ עי' מרדכי בהלכות קטנות סי' תקמ"ז: ועוד אמר ר"ת לדורותם גבי צצית כתיב חסר ודרשינן לדורותם. מנחות (פב:): אלא גמרינן נטי חולין מרדכיב לשחוט את בנו ולא כתיב לשחוט את העולה. פסחים (טז:): והיינו משום דאלרצון סמיך וה"ק עין שהוא לרצון. ובתשובתו שהשיב להראב"ע ברה"ה (ג.) דה"ק קרא ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח כלו' מן הישן מצות וקלוי דהוא חדש אכלו בעצם היום הזה דהיינו י"ו דאקריבו עומר . . . והי' אשכחן י"ו דאקרי עצם היום הזה.

ככל יכלת הוחו למצא פתרון ולא יבטל הבריהם הן אמת אם נבינה בפתרוננו ופירושו נמצא כי לפעמים יסבו פני הענין מדבר אל הפוכו ולמה שדעתו נוטה אותו ישים כבנות הגמרא וכדרך האמוראים שפתרו לפעמים המשניות בפלפולם ובנטיה מן הפשוט כדי להעמיד דבריהם. וביחוד נראה כן מקצת הוראותיו שהורה אבל לא נחשב זה בעיניו כאלו חולק על הגמרא כי לפי פתרונו דעתו ודעת הגמרא שוות ובוהו תנוח דעתו. ואף לפעמים מניה ומתקן דבריהם. למען הסר מהם קושיותיו, ואהבתו להעמיד דבריהם תגבר על מאוסו להגיה הספרים⁹). ולא לבד כי רע עליו המעשה לחלוק על דברים האמורים בתלמוד כי אם גם מקפיד לסמוך על מסכות חזוניות ורבנן סבוראי והגאונים ואין לחלוק עליהם וכמה הוכיח בתוכחה מגולה ובכעס את רבנו משולם על שלא השגיח עליהם בכמה דברים ורצה להנהיג מנהגים במקומו שלא כמנהגיהם וכתב אליו כדברים האלה: יש עלינו לסמוך בדברים שאינם מתיישבים תלמוד שלנו אלא שמוספין והרבה מנהגים בידינו על פיהם. . . . תוספתות וברייתות הרבה ממנה (מכ"ס' סופרים) בתלמוד ורוב מנהגינו על פיה . . . וכמו שיש בשאר תוספתות ובמשנת זרעים דברים שאין אנו נוהגים על פיהם ואפילו בתלמוד שלנו כמו כן במסכת סופרים אבל בדברים שאנו נוהגין על פיהם אנו צריכין להאריך, והכופר בה הרי זה מין שכך שגיגו ואפילו דקדוק אחד מדברי סופרים (בגדפס דף ע"ג ע"ד ע"ג).

ואמנם אם שגה בהפריזו על המדה וקרא לזה מין, אשר יחדל מלעשות ככל הכתוב במסכת סופרים ובספרים הדומים לה, לא נחשוב כי היה ר"ת מאנשים קצרו לב והיה כאחד הרבנים החושבים שאם יתנו יד לבטל איזה מנהג של מה בכך ממנהגי ישראל יחזור כל העולם כלו לתוהו ובהו, לא כן הוא אמנם ידע מאד כי לא על מנהגים כאלה ארני היהרות הטבעו, הוא הבין היטב בלבבו כי לא פור תתפורר הארץ אם יאכלו בין מנחה למערב ולא תושע יהודה וישראל אם לא יאכלו, ידע כי לא יאספו הכוכבים נגהם אם תהיה ברכת ארוסין ונשואין בכוס אחד ולא ירעו בני אלהים אם עושים אותה בשתי כוסות. ואמנם אם בכל זאת התרים ר"ת על אלה וכאלה נגר רבנו משולם ושפך עליו בוו וקצף אין זאת כי אם טרעתו כי מנהגים כאלה הם קלי הערך ואינם מעלים ואינם מורידים בהצלחת האומה היהודית, וטרעתו כי המון העם וגם הלוטמים הדמוניים מקדישים ומעריצים את המנהג יותר מעיקר הדין, ועל כן לרוב החפץ להשביח מנהגים כאלה מן הארץ יעורר מדרגים בין אחים ויפריעו השלום בקהלות ישראל לבעבור זה הקפיד ר"ת על ככה בחשבו כי שגוי המנהג אף אם ראוי לכך אינו שווה בנוק השלום. וכן כתב אל רבנו משולם (בגדפס דף ע"ג סוף ע"ד) ובקשה נכנס אל תעשו מלכותנו אגודות אגודות כי מימי רבנו שלמה אנו שותים ודברים שאין בהם ממש אל תקריחו מקובו . . . אל נא אחי תרעו. אל הנדיב ר' מרדכי אהובי ראש המדברים אני מזהירו . . . שלא יקל קולות שלא נהגנו עד עתה, כי בדבר הזה ישל בינינו ובין פרחי ארמון, ואם ישמע לקול אהביו יהי חן המקום על יושביו ושלום לו מכל סביביו ושומע. לי ישכון בשח ושאנן פחדת ומה טוב נעים שבת אחים גם יחד והיה הצור אחר ושמו אחר. ועוד רתב, כי לא כדברים המפורים לחכמים הם הרבנים המפורים לנשים ולמפשיים. ועל זה כתב לו (בגדפס דף ע"ד ע"א) כי לא שמעתי יוצא מבית מדרשך אלא מעיות וקולות לנשים ולמפשיים ועל כל קוין וקוין מכאיב לא ארבה לך תלי תלים הלכות אך באלה המתנהלכות בארץ הרבית לך מרוב שיחי ובעבור

⁹ רוב ההזותיו הן ע"ס קושיא ואין צורך להנמאות. ונמצא ממנו בתוס' קושיות אשר לא תי' עליהן כלום כמו בשבת (מה). ד"ה עד ולא תירין והר"י תי' וכן בס' הישר סו' ל"ה הק' בלשון ואי קשיא ולא תי'. ובתוס' קדושין (ג): ד"ה וכ"ת הבוא קל' זו בלשון תימה ותי' וי"ל מכאן אתה לטד כי וי"ל על תימה אינו טבעל התמיה אלא אחר טבעלי תוס' תי' כן.

הראותך את כחי. ומוסיף לדבר אליו בזה וכוה (שם דף ע"ד ריש ע"ד): אך ענה גדולה היא לכל אדם להניח מעין קולות שלך ופרהסיאות ודבריהם של רבים ורובם עסקי נשים והדיוטות. . . ואפילו אם היו אמת לא היה לך להקל לנשים ולחדיוטות. ואמנם עם כל זאת לא היה חרד ר"ת על ר"מ את כל החרדה הזאת אילו היה בכל קולותיו דבר אשר היה צורך לזמנו ושעתו או הרחקת נזק לבני עמו או הקלת מעמסה לצבור אשר גדלה לעם מנשוא אבל היו כלן דברים של מה בכך החומרא אינה ענוי נפש והקולא אינה משיבת נפש ובעבור דברים קלים כאלה אין ראוי להרעיש את העולם. וכן אמר ר"ת בתוכחתו בפירוש (שם ע"ג ע"ד) הא"ך יאמר פה קדוש דבר זה להקל שלא לצורך בדברים שכבר פשט איסור מנהג ונוח וקל לשמור ולהזהר בדבר כי אם היה הדבר שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בו ודבר שיש בו חסרון כים לא היה הדבר קשה כל כך.

מכל הדברים האלה יבואר לנו מעתה דעתו של ר"ת בענין מנהגי איסור. הנה על אפו ועל חמתו היתה לו תשוקת קצת רבנים לבטל איזה דבר ולהתיר, אשר העם נהגו בו איסור עד עתה ואין תכלית אחרת בכטולו כי אם להתגדר בעשיית דבר חדש אשר לא היה לעולמים. וכמו כן היה רע עליו המעשה לעשות קולות לקלי הדעת אשר אין בהן תועלת כלל בשנם החומרא שנהגו בה אינה מעמיסה ונוח וקל לשמור מנהג האיסור שנהגו בו עד עתה. כי מה יתנו ומה יוסיפו לנו היקונים חדשים אשר אינם מקילים עול והעם יכול לעמוד במנהג הקודם ואשר אין בו חסרון כים ולא נזק למוסר ודרך ארץ ובכל עת היו תקונים חדשים כאלה הורע למחלוקות ולפעמים קרעו את הקהלות לקרעים ועשו אותן אנודות אנודות. אבל אם נהגים איסור בדבר שהוא מכביד עול התורה והמצות יותר מן הראוי, או יש בו נזק ממון וחסרון כים וכל שכן אם יש נזק הגוף והמוסר, או גם למשפט הנמוס ודרך ארץ, ככאלה לא היה לו הדבר קשה כל כך אם בא אחד מהרבנים המשבילים והיה מיקל ממה שנהגו בדבר עד עתה, ובפרק הסמוך שנבוא לדבר על דבר הוראותיו ותכונתו ומשפטו בהן נראה ברור כי ר"ת עצמו שם כל ישעו וכל חפצו בזה להתיר כמה וכמה דברים שנהגו בהם איסור עד זמנו, וכל זה למה? מראותו כי קשה לעם לעמוד באיסורם או מפני שבקיומם יש חסרון כים והתורה חסה על ממונם של ישראל. הנה מה לנו גדול בכל האיסורים שכתורה מאיסור חמץ בפסח ובאיסור החמור הזה הקל ר"ת מאין משלו בכל חכמי דורו. ואמנם אולי תחשוב כי לא התיר ר"ת בפסח רק דברים של מה בכך, שמא לא התיר אלא צוקער שאינו משומר לשם פסח? לא, כי לזה לא היה צורך להתיר כי בזמנו לא עלה על דעת שום אדם שיש בזה אף שמץ איסור, ובדורות האחרונים המציאו זה האיסור ולרוב מפנייה אחרת, או שמא התיר אורז וכל מיני קטניות? גם לענין זה לא היתה צריכה האומה הישראלית ליחל עד שיקום אדם גדול כר"ת ויתיר הדבר, כי מעת אשר פרסמו רבותינו בעלי הגמרא לאמר (פסחים קיד:): לית דחייש להא דרי' יוחנן בן גורי דאמר אורז מ"ן דגן, לא עלה עור על דעת הקרמונים לחוש לה וכל שכן לאסרם ועל הנהוגין בהם איסור אמרו אחרים שהוא מנהג של שמות ולית דחש לדברים הללו וולתי האשכנזים (טור א"ח סי' תנ"ג בב"י), אבל מה שחתיר ר"ת בפסח הוא איסור היורד ונקב עד תהום הלכות פסח, והוא שעקר ההלכה הפסוקה שחיתה נהגת בזמנו ולפניו "חמץ בפסח במשהו" ופסק להלכה שחמץ דרוי הוא כשאר כל האיסורים שבתורה ששעורם בנותן טעם כלומר בששים. והיה כי ישאלך אדם לאמר מה זאת ומה ראה ר"ת על ככה לפרסם חיתר זה? ואמרת אליו מה אמר רבנו יעקב בתשובתו לרבנו משולם (בגדפם ע"ד סוף ע"ג) ועל מה שכתבת ששמעת מפי גדולים שהתרתו חמץ בפסח בסי' רב אחאי כמו בן התיר ולדברך ולדברי רב שאוסר אם נפל גרניר חמץ לבור הגדול או לחבית גדולה יאסר ולא פרושי כאיסורא עשיתי ולהתכוון בשר מלה ועלה בידי בשר מלה כי ראיות גדולות יש וכתבתים אך אינך רוצה לטרוח ולהעמיק ולהתישב בדבת, כי לדבריהם אין רוב דברים מותרים

בפסח. ואמנם בהיתר זה לא החל ולא בו כלה אבל רבים היו היתריו ומכלם נראה כי היה לבו מבעיות בתלמודו ואתה תחזה מכל הוראותיו הוראות אשר מהן תגלה ותראה לעינינו כי בכל עת מובת עמו וצורך שעתו תקון העולם ותקון המדות היו האור לנתיבותיו בפסקיו ובהוראותיו.

פרק שביעי.

דרכי הוראה לר"ת.

כבר ראינו פעמים גם שלש כי מנהיגי רבנו יעקב בדרך תלמודו היו בעלי הגמרא, הם היו לו לעינים בהיותו ופירושו והלך אחריהם בכל מחקריו. ואמנם כאשר באלה אף כן היה משפטו כל הימים בהוראותיו. אם נשים עין על הוראותיו נראה כי ברובם מושך והולך רעיון אחד והוא: הנטיה לקולא והתפיץ לבלתי העמים חומרא יתרה. הלא זאת היתה גם מדת משכילי האמוראים. ומצאנו שר"ת רומז במקום אחד על המדה הזאת וסופר ומונה כמה דברים אשר קבעו להתירם נגד עיקר הדין (בגדפס דף ע"ג סוף ע"ג) מזה אנו למדים כי מנהגם בענין הזה היה לו לרצון ועל כן גם הוא תפש במדה הזאת והיקל ככל יכלת במקום שתקנת בני אדם או תקנת פרנסתם דרשו זאת. הנה ראינו לפני זה כי מלאו לבו להתיר חמץ בפסח בששים ולא שעה אל האוסרים אוחו במשהו. ומצאנו עוד דברים אחרים שהתיר בפסח¹) בענין תקנת נשים שמתו בעליהן ואין ערות ברורה על מיתתם כבר יסוד הקדמונים הכלל "משום עגונא הקילו רבנן", ובכל זאת נמצא שלפעמים חששו לדברים אשר אין להם שחר, כמו במשנה (יבמות קכ). ההלכה פסקה: אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם אף על פי שיש סימנים בגופו ובכליו. וזאת ההלכה כפי מה שהבינוה בגמרא וכל המפרשים הקדמונים לא יסבלנה השכל ותוכל להיות בעוכרי אשה עזובה ועלובה ואסון גדול למשפחה. אם באה אשה לבית דין ועדיה עמה וכלם מעידים שנמצא הרוג והם מכירים אותו היטב בפרצוף פניו וגם בסימניו שבגופו ובכליו עד שאין לה ולהם שום ספק כי זה ההרוג הוא בעלה, וגם כל באי שער עירו מכירים את החלל כי הוא בעל האשה ולא אחר, והנה הבית דין עצמים יבדקו את החלל ואפשר שגם הם יכירוהו בפרצוף פניו ובסימניו אבל מצאו כי חסר לו חוטמו. ועתה מה ישיבו לאשה דבר האומרת היתרונא לינשא? יאמרו אסורה את להנשא וכל הסימנים וכל ההכרות אינם שווים לנו נגד ההלכה הפסוקה: אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם אע"פ שיש סימנים בגופו ובכליו. והנה זאת ההלכה, אשר השכל והנסיון יכחישהו, תאסר את האשה בכבלי העגון ותשב היא ואם יש לה בנים הם עמה שוממים מאין עוור ומושיע. ואמנם ר"ת מרוח הצדק והיושר אשר נוססה בו לא יכול להתאים זאת עם שכלו כי רבותינו התנאים יחליטו כדבר הזה, ועל כן חתך הוא הדין שאינו כן כפשוטה של המשנה אלא שזאת ההלכה לא נאמרה רק אם אין כאן רק הראש לבד או אין מכירים אותו כי אם כשהפרצוף שלם עם החוטם אבל אם הגוף שלם לפנינו אף שחסר הפרדת החוטם יכול להכירו בטבעיות עין בסימנים שבגופו (ס' הישר פה. ובתוס' יבמות שם). ועתה מי יודע כמה נשים נצולו מהעגון על ידי היתר זה. ומלבד הקולא

¹) אף למאן דאוסר חמץ במשהו מ"מ אם נתערבה קודם הפסח בס' לא אמרינן חזר וניער (טרדכי פסחים פ"ג ס' תקנ"ה) ובב"י א"ח ס' תמ"ז כתב: ומ"כ בשם ר"ת על כלים המחוטאים שמכשילים בהם גויים מי תותים אין לחוש וכו' והוא מתשוב' מהר"ם מר"ב ס' קפ"ג. בטור שם ס' תס"א מצה שנאפית עם חמץ בתנור. כתב ר"ת שמוטר דריחא כי האי לא מציינו בתלמוד ומוכא בן במרדכי פסחים ס' תק"ע. מצה הנלושה בביצים היה ר"ת נוהג היתר עי' או"ח ח"ב ס' רל"ט ובטור ס' תס"ב. והתיר להדשות כותה בפסח עי' תוס' פסחים (טב. ובא.)

הואת מצאנו ממנו עוד קולות אחרות לתקנת בנות ישראל²). בענין הלואת רבית המציא תחבולות על תחבולות להיתר ומרביוו אנו רואים שההיתרים היו צרכי הזמן ולתקנת פרנסתם ובפירוש אמר: ונראה בעיני היתר נמור לתת מחיה לבני ברית³). וכן עשה היתר גדול בענין הנותן בנן לגוי בקבולת ופסק שמותר לישראל להניח לנכרי המקבל קבולת ממנו לעשותו בשבתות ובימים טובים ופרסמו בתשובתו למורו רבנו שמואל וחולק בזה על כל רבותיו וסיים דבריו ואלו בא מעשה הייתי מורה לעצמי (בגדפס דף ס"ה ע"ד), ואף שהעיד עליו תלמידו ר"י הזקן שר"ת כשבנה בית לא סמך על היתרו (ע"ז כא: תד"ה אריסא) הנה מדברי עצמו שמענו ההפוך ואף לו יהיה כמו שאמר הר"י הלא על כל פנים מודה שהתיר ר"ת לאחרים. והנה אין לך איסור חמור משבת ואין לך דבר גדול במעלת קדושתו כקדושת השבת ובכל זאת לא חדל רבנו יעקב להתיר כמה דברים שהנהיגו חכמים אחרים בהם איסור אם ראה שהם דברים שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בהם אם מהיותם נזק לגוף או חסרון כים או מעמסה יתרה⁴). כמו כן הרבה להקל בדיני יין נסך,

² ע"י בספר הישר סי' תרצ"ט (בגדפס תקצ"ט) בענין הגט שהעידו עליו שלאחר שניתן ליד האשה נחתם, ולא כתבו שם המומר שיש לו בניוהו שפסלו קרובו ר' יום טוב, וכתב לו נפלות ממני ורחוקה היא דעת חצונה ורוח אחרת אשר לקחת לענין בת ישראל ומסוים: ואתה הנדיב אבי הבת תשיא את בתך לזגון לה כי אין לחוש לדברי המלויין. שם (דף ע"ט ע"א) שומרת יבם שלא ידעה שיש לה יבם ונתקדשה לא קנסינן למקדש להוציא. ומובאת התשובה בשו"ת מהר"ם סי' תק"ע. וכן עשה קולא גדולה בנטען על האשה ע"י כתשובת מהר"ם סי' ר"מ באורך. וכתב שם ואחי ורבותי יושבי האי (אולי אנגלשירא) הניחו בחדס לינשא לשמעון (הנטען) וצדקה לבם. ומסוים: וזקני השערה ינערה מעבירה ויושיבם ביתה ואל ישתום בתה וצדקה תחשב.

³ נראה כי זה היה חלק פרנסתם. ע"י כתשובת מהר"ם סי' תשצ"ו, דיני רבית לשון ר"ת: ונראה בעיני היתר נמור לתת מחיה לבני ברית שמותר להלוות, שיתן הלוה משכונות ליד הגוי ואפילו לעבדו ולשפחתו ויאמר לוה מפלוגי ישראל על משכנותי. וסוים: וכן ישר ויקם חילו ויתעשר. ומובא במדרכי ב"מ סי' של"ח. וע"י בתוס' ב"מ ע"א: ד"ה כנון. בס' הישר סי' תרל"ו (בגדפס תקל"ו) פסק ר"ת דמותר ליקח רבית המומרים נגד פסקו של רש"י שאסר כמבואר בס' אסור והותר שלו ובמדרכי ב"מ סי' של"ח ובתשו" מהר"ם סי' תשצ"ט. ר"ת היר מתיר להלוות ע"י גוי דאין שליחות לגוי שם במדרכי סי' של"ח וע"י טור ו"ד סי' קס"ח. כתב הר"י ברד"י הוה עובדא שפעם אחת היה לר"ת משכון מגוי והוצרך למעות ונתן המשכון בידו ללות ממני מעות עליו ויהיה החוב שלי וכו' מדרכי שם ובתשובות מהר"ם סי' תשצ"ד. וע"י עוד מה שכתבו בתוס' ב"מ (ע:): ד"ה תשיך בשם ר"ת וז"ל ומה שנהגו עתה להלוות לנכרים אור"ת משום דבשל סופרים הולך אחר המיקל. . . . ואפילו ללשנא קמא (דאוסר רבית דנכרי) יש להתיר לפי שיש עלינו מם מלך ושורים והכל כדי חיינו ועוד שאנו שרוים בין האומות ואי אפשר לנו להשתכר בשום דבר אם לא נשא ונתן עמם הלכך אין לאסור רבית שמא ילמוד ממעשיו ויתר משאר משא ומתן.

⁴ ר"ת התיר ליגע בנר תלוי בשבת כשהוא דלוק (או"ז ח"ב סי' ל"ג). טלמול מן הצד שרי בכל ענין (שם סי' פ"ו וע"י שו"ת מהר"ם סי' רכ"ו). כתב ר"ת אין לנו לאסור לנשים טבעותיהן שלא ישמעו לנו והגה להם לישראל וכו' (מדרכי שבת פ"ו סי' שנה"ה) מחמתן את הדלועין לפני הכהמה אפילו נתלשו בשבת שלא כדעת רש"י (חולין דף תד"ה מחמתין) ולענין חולי בשבת ע"י כתובות (ס). תד"ה גגת. ולענין סחיטה בטור וב"י א"ה סי' ש"ב. ולענין מלוי מים בגלגל בערובין (קד). תד"ה גזרה. ולענין קדושין בשבת (ביצה לו:): תד"ה והא. ולענין הוצאה בערובין (סו:): ד"ה ומאי. ולענין כלי שנעשה לצורך ישראל (ס' דושר סי' רל"ז) אם קרשו המים בכלי ונעשו

אשר מקילים כמוהו לא היו לפניו ולא לאחוריו וכלי ספק מפני צורך זמנו ומקומו היה נאלץ להתיר ככל יכלתו כי מסחר היהודים בצרפת גם בקצת אשכנז החרומות היה בין בעת ההיא כאשר נראה בתשובות הרבנים של הארצות ההן⁶).

אמנם יותר מכל אלה היתה רעתו נוטה יותר להקל מלהחמיר בשאר דיני איסור והיתר. אם נרצה לדעת המדה הגדושה מקולותיו צריכים אנו להתבונן במשפט ההוראה בדיני איסור בזמן ההוא. הנה דבר ידוע הוא כי מימות רש"י היו נוהגים כל המלכיות ההן על פיהו כמו שכתב ר"ת לרבנו משולם כי מנהג ההוראה בכל אלה המלכיות כרש"י ואך מימיו היו שותים (בנדרס ע"ג ע"ד) וכן ידוע כי תורות גאוני לותר תקפו מאד על כל גלילות צרפת כי רש"י וכל הדור ההוא היו תלמידיהם ולא זו בלבד כי אם גם רוח משפט ההוראה ההולך בכל גלילות אשכנז נשבה גם בס. והנה מכל מה שנמצא אצלנו מגאוני לותר ומכל שנדע מהם מפי תלמידיהם נראה כי מרוב חסידותם היו מיראי הוראה ולא יכלו למלט נפשם מדרבבות חששות וחומרות ואף זה דרך הרוח ההולך באשכנז ואנפיה. רש"י שהיה מתלמידיהם לא היה נוטה כל כך לחומרא כי אם בנה כל הוראותיו על ראיות בין לקולא בין לחומרא ולא על חששות וגזרות (ע"י תולדות רש"י שלנו צד 46) אמנם גם הוא ממה שפירש והורה מעיקר הדין ועל פי ראיות נולדו לפעמים חומרות גדולות אשר יצאו מקום במשפט ההוראה של בני דורו ולאחריו. כן היה מצב הדברים בעת ההיא. ואמנם נגד זה קם רבינו יעקב והתנשא כארי ובטל הרבה חומרות אשר החמירו קרמוניו ושבר כח הראיות בפלפולו ואין מירו מצילו, ועתה נציג פה קצת דוגמאות, מן הקולות שהקל ר"ת בדברים בדיני איסור והיתר שהיו אחרים מורים בהם לאיסור.

ואלו מן הקולות היותר גדולות הנזכרות על שמו. הנה רש"י בפירושו וגם בפסקי הלכותו פסק ההלכה כר' יהודה ורב שמין במינו במשהו (חולין קט). ועל זה חולק ר"ת (חולין צו). ואמר מין במינו בנותן טעם כמין בשאינו מינו, ועדיף ממנו שאין צריך ששים אלא מדרבנן (ע"י סי' הישר סי' תקצ"ו). ואפילו במקום שנאסר ההיתר במשהו לא נאמר שהדבר הנאסר איסור תערובת אחרת במשהו (חולין ק). ואין צורך לומר למבינים כמה הגדיל ר"ת להתיר על ידי סברות האלה כי הן פועלות שנוי גדול בדיני תערובת איסור בכלל. וכן במחט שנמצא בהמסס ולא

ברד ותחת הברד יש מים מותר לשבר הברד וכו' כן כתבו תלמידי ר"ת בשם ר"ת (או"ח סי' ס').

⁶ ע"י בס' הישר סי' תר"ד (בנדרס תק"ד) וז"ל וכך מקובל אני שאפילו דרך הנכרי בתוך הדין מסוגן וצלול שאין למעלה שום ענבים מותר אפילו בשתייה. שם סי' תר"ד (בנדרס תק"ד) ומורה ר' מכאן היתר גדול דגוי המערה טכילי אל כלי כשר וכו' וע"י ע"ז (סא). תר"ה המטהר בענין ספתח חותם מצא טעם להתיר יינות שקונין הנכרים מישראל בחותם בתוך חותם ועל סמך היתר זה שתה יין הטובא מאלציריא. שם (עג). ר"ה יין פ"ת דוקא יין נסך טמש שנתנסך לע"ז הוא דהוי במשהו אבל סתם יינם בששים. ע"י כרא"ש שם פ"ב סי' כ"א התיר כלי עץ הזפותים בשמשוך. עוד שם. ר"ת היה מתיר בדיעבד אם נתן בהם יין אחר השמשוך כשנע בהן נכרי. בשו"ת מהר"ם סי' שע"ג שאלו את ר"ת על יי"ג מעט שרדה בקנקן וערבוהו בחבית שלם יין כשר . . . והשיב אם ע"י נצוק נתערב מותר דנצוק אינו חבור ואם היה מים בחבית . . . מותר אף בלא נצוק וכו' ומסיים התורה חסה על טמונם של ישראל ואני לא אחוס ולא אורה כו' להתיר. בס' הישר סי' תרפ"ב (בנדרס תקכ"ב) בענין היתר הנאה ליי"ג בומה"ז. ע"י ע"ז (לא): תר"ה השולח בענין הכרת חותם. שם (נו). תר"ה ה"ג וכן פסק ר"ת הלכה למעשה דמנע נכרי ע"י דבר אחר שלא בכונת מנע מותר בשתייה. וע"י עוד שם (נו): בענין סתם מנע בתר"ה לאפוקי עד סוף דבריהם. ע"י במדרכי סי' דע"ז סי' תתכ"ב בענין רחיצת חבית שיש בה שמרים:

נקב מעבר לעבר הפריק רש"י, אבל ר"ת מכשירו (חולין נ: שבת לו), ודבר ידוע הוא לפסקנים כמה רגיל ושביה נדון זה. וכן התיר להלכה ולמעשה קדירה בת יומא אחר שהיית לינת לילה ואין צריך מעת לעת (בנדרים תרצ"ג ובתוס' ע"ז) ואף שסתם דבריו: ועל דא אנא סמיק והמחמיר תבא עליו ברכה, ראה סיום חותמו שאמר ויש לחוש לחסרון, ונראה מאד שכונתו אל המחמירים שיש להם לחוש לחסרון כלומר למדת ההפסד. ר"ת התיר דרוסת הואב ברוב דמעשים בכל יום דואבים טורפים נושאים שה מן העדר ורועה מצילן (זבחים ע: תד"ה אפילו ותוס' חולין צה. ד"ה ובנמצא או"ז ח"א סי' ת"ב) ובענין רגים שעלו בקערה התיר ר"ת הלכה למעשה בין עלו בין נתבשלו (או"ז שם סי' תס"ד). וכן התיר לבשל כבד שנמלח אפילו לא נצלה (תוס' חולין ק"י ד"ה כבדא). והתיר לאכול גבינה אחר בשר מיד בקנוח והדחה ובשר אחר גבינה אף בלא נטילה וקנוח (תוס' חולין קד: ד"ה עוף) וכן התיר ריאה שיש בה מראות שחורות כשלא היתה רובה שחורה (שם מו: תד"ה אוכמי) וכמו כן מצאנו לו כמה קולות בדניי בשולי נכרים (תוס' ע"ז לת. ד"ה איכא ור"ה קמ"ל) והתיר ריאה הסמוכה לדופן על ידי סרכה שאין חוששין לברוק אותה (מרדכי חולין סי' תר"יש) והתיר בשר שנתעלם מן העין ופסק הלכתא לא כרב (עי' רא"ש חולין פ"ז סי' כ"א ומרדכי שם סי' תרס"ח) ובענין סימני עוברי רגים כתב יש להתיר הבורבוטש אע"פ שאין אנו מוצאין בהם קשקשים דהא יש בהם סימנים בעוברים (ע"ז מ. תד"ה אמר) ובענין גבינת נכרי כתב: עכשו לא מצינו טעם פשוט לאסור גבינות הנכרי (שם לה. תד"ה חדא) ותמצא עור כהנה וכהנה מספר רב, ואני בררתי אלה הדוגמאות אשר אם לא כלן על כל פנים רובן ה עיקרים בדניי איסור והיתר.

עתה הנה הצנתי לפניך מספר גדול הוראות רבנו יעקב אשר מתוך כלן נראה כי הבין בלבו כי לא טוב הדבר להכביד לעם עול התורה והמצות, ולא זאת תפארת גדולי הדור המורים להרבות גזרות ולהמציא חששות כי אם חובתם לשמור משמרת הדת אך לא לבד בזה להורות לעם המעשה אשר יעשון כמשפט התורה ולהפרישם מכל דבר איסור אשר הוא אסור באמת, כי אם גם בזה להשתמר מאד בנפשם מלהוסיף על האיסורים ולהגדיל סאתם כי שמירת נפשם מזאת גם היא משמרת לתורה, שלא יגדל הגדר יותר מן העיקר ויפול ויקצץ בנטיעות. מי האיש הורא ורך לבב בהוראה ומתחסד על חשבון אחרים ועיניו נשואות לחומרא יתרה יען חפץ בברכה שתבוא על המחמיר הוא לא יגש לעבודת הקדש הזאת. אמנם מי יגלה עפר מעיניך רבנו יעקב וראית כי לא כמחשבותיך מחשבות הבאים אחרך בדור אחרון הם ספו צו על צו חששה על חששה עד שהיה הגדר גדול על העיקר ואנו בדורנו כבר ראינו כי נפל הגדר וקצץ הנטיעות.

(המשך יבא.)

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך.)

עוד נרסינן בפתיחתא קמייתא דאסתר רבתא למה אין קונה רב אמר ע"י שלא הקניתם דברי הברית שאין בכס מי קנה דברי חמשה ספרי תורה מנן של קנה. ונלאו בו המפרשים לפרשו או להגיהו ואני מצאתי בו פירוש וראיתי אח"כ שכבר קדמוני בו אחרים והוא מהר"י רייפמאן במאמר הסדרים בתורה מוהר"י ברילל (בית תלמוד שנה א' צד ק"ח) ובפירוש למ"ס להחכם ר"י הכהן מיללער. והפירוש הוא. שכיון אל הסדרים שנמצאו במסורה שהם מסכימים עם מנין קני"ה הגדולת 'בואר והוא שבמסורה נמסרו הסדרים של תנ"ך כולו ונדפסו במקראות הגדולות בזה"ל. אילן סרי התורה עפ"י המסרה. בראשית סדריו מ"ב. א) בראשית.

(ב) אלה תולדות השמים. (ג) ויאמר ה' אלהים הן. (ד) זה ספר תולדות. (ה) אלה תולדות נח. (ו) וידבר אלהים אל נח. (ז) ויהיו בני נח. (ח) לך לך מארצך. (ט) ויהי רעב בארץ. (י) ויהי בימי אמרפל. (יא) אחר הדברים האלה. (יב) ושרי אשת אברם. (יג) ויהי אברם בן תשעים שנה. (יד) וירא אליו ה'. (טו) ויבאו שני המלאכים. (טז) ויסע משם אברם. (יז) והי' פקר את שרה. (יח) ויהי אחר הדברים. (יט) ואברהם זקן. (כ) ואבא היום אל העין. (כא) ויוסף אברהם. (כב) ואלה תולדות יצחק. (כג) ויהי כי זקן יצחק. (כד) ויהי לך האלהים. (כה) ויצא יעקב מבאר. (כו) וירא ה' כי שנואה. (כז) ויזכר אלהים את רחל. (כח) ויאמר ה' אל יעקב שוב. (כט) וישלח יעקב מלאכים. (ל) ויבא יעקב שלם. (לא) וירא אלהים אל יעקב. (לב) וישב יעקב. (לג) ויהי בעת ההיא. (לד) ויוסף הורד מצרימה. (לה) ויהי מקץ. (לו) ויאמר פרעה אל עבדיו. (לז) ויאמר אליהם יוסף. (לח) ואל שדי יתן לכם. (לט) ויגש אליו יהודה. (מ) ואת יהודה שלח. (מא) ויהי אחרי הדברים. (מב) ויקרא יעקב אל בניו.

וקודם שאעתיק שאר הסדרים רואה אני להקדים שר' יעקב ספיר איש ירושלים בספרו אבן ספיר ספר שני העתיק בסוף ספרו הסדרים על מחברת התיגאן מתימן וההקדמה שכתב להם מעתיקם ח"ל. דע כי המנהג הפשוט ברוב העולם שמשלימין את התורה בשנה אחת מתחילין וכו' לכך חילקו את התורה שלשה וחמשים פרשיות כנגד שבתות השנה התמימה המעוברת כרי שיהיו קוראין פרשה בכל שבת ושבת ובשנה הפשוטה קוראין במקצת שבתות שתי פרשיות וכו' ויש מקומות שמשלימין את התורה בשלש שנים ובחלקין את התורה לקניד פרשיות והן הנקראים סדרים כדי שיקראו בכל שבת סדר ונמצא משלימין את התורה בסוף ג' שנים והרניי מבאר וכו'.

ספר ראשון והוא ספר הישר. דע כי הספר הזה י"ב פרשה כולם. מ"ה סדר וכו'. ולא אעתיק אני הכותב ממאמרו כאן רק מה שהוא בשניו מסדרי המסורה שהעתקתים ואעיר עליהם. פרשת בראשית יש בה ד' סדרים וכו'. אלה תולדות נח יש בה ה' סדרים. ריש הפרשה. ויזכר אלהים את נח. וצא מן התבה. ויהיו בני נח היוצאים. ויהי כל הארץ שפה. ואלו הב' ויזכר ויהי כל הארץ נוספו על המסורה שלפנינו. פרשת לך לך יש בה ד' סדרים וכו'. ומפיק ויהי רעב בארץ. ויהי אברם בן תשעים. פרשת וירא יש בה ה' סדרים וה' פסוקים וכו' וה' פסוקים מן הסדר האחרון והוא סדר ויגד לאברהם. ויהיו חיי שרה יש בה ד' סדרים תחסר ה' פסוקים אשר הם בפרשת וירא סדר ויגד לאברהם הוא סדר ראשון מוז הפרשה עד ואברהם זקן. הסדר השני ואברהם זקן וכו'. והנה הוסף כאן סדר ויגד אשר לפי המסורה ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה עד ואברהם זקן סדר א'. ואלה תולדות יצחק יש בה ג' סדרים וכו'. פרשת ויצא יעקב יש בה ד' סדרים וכו' פרשת וישלח יש בה ג' סדרים וכו'. פרשת וישב יעקב יש בה ד' סדרים וכו' ויהי אחר הדברים האלה חטאו. וזו נוספה על המסורה שלפנינו. פ' מקץ יש בה ד' סדרים וכו'. פ' ויגש יש בה ב' סדרים וכו'. פ' ויהי יש בה ג' סדרים וארבעה פסוקים תשלום הפרשה הראשונה ואלו הן ויהי אחרי הדברים. ויקרא יעקב. בנימין זאב יטרף. נשלם ספר הישר. וזו של בנימין נוספה על המסורה שלפנינו.

והנה החילוקים שבין מסורה זו למסורה שלפנינו בס' בראשית הם: (א) שלמסורה שלפנינו כולם מ"ב סדרים ולמסורה זו מ"ה סדרים. (ב) דבמסורה זו מפיק פרשת ויהי רעב בארץ ופרשת ויהי אברם בן תשעים. ומעיל ויזכר אלהים את נח. ויהי כל הארץ שפה. ויגד לאברהם. ויהי אחר הדברים האלה חטאו. בנימין זאב יטרף.

ספר שמות סדריו כ"ט. (א) ואלה שמות. (ב) ומשה היה רועה. (ג) וילך משה וישב אל יתר. (ד) וידבר דוארא. (ה) ויאמר דבי ידבר. (ו) ויאמר דהשכם קדמאה [והוא במכת ערב]. (ז) ויאמר דבא אל פרעה [נראה דהיא דריש פרשת בא]. (ח) ויאמר דעוד נגע. (ט) ויהי בחצי הלילה. (י) ויאמר דקדש ל'. (יא) ויאמר דמה

תצעק. יב) ויאמר דהנני כממור. יג) ויאמר דעד אנה. יד) וישמע יתרו. טו) ואתם תהיו לי. טז) ואלה המשפטים. יז) אם כסף תלוה. יח) וידבר דויקחו לי. יט) ואת המשכן תעשה. כ) ועשית פרכת. כא) ואתה תצוה. כב) וזה הדבר. כג) ועשית מזבחה. כד) וידבר דראה קראתי. כה) ויפן וירד משה. כו) ויאמר דכתב לך. כז) ויעש בצלאל. כח) אלה פקודי. כט) ויביאו את המשכן.

ובמחברת התיגאן. נתחיל בספר הברית יתחלק אחר עשר פרשה תהיה שלשה ושלשים סדר וכו'. בפ' שמות מוסיף וילך איש מבית לוי. ובפ' משפטים מוסיף הנה אנכי שולח. בפ' תשא מוסיף פסל לך. ובפ' ויקהל מוסיף ויאמר דראו קרא ה'. שהם תוספות ד' סדרים.

ספר ויקרא סדריו כ"ג. א) ויקרא. ב) וידבר דנפש כי. ג) וידבר דזה קרבן. ד) וידבר דקח את אהרן. ה) וידבר דיין ושכר. ו) וידבר דזאת החיה. ז) וידבר דאשה כי תזרע. ח) ואיש או אשה קרמאה [נגע בראש]. ט) וידבר דזאת תהיה. י) וידבר דונתתי נגע. יא) וידבר דאיש איש כי יהיה [זב]. יב) ואשה כי יזוב. יג) וידבר דאשר צוה [ישחט מחוץ למחנה]. יד) וידבר דכמעשה ארץ. טו) וידבר דקדשים תהיו. טז) וכי תבאו אל הארץ ונטעתם. יז) ויאמר דאמור אל הכהנים. יח) וידבר דאשר יקריב [לרצונכם תמים]. יט) וספרתם לכם. כ) וכי תמכרו ממכר. כא) וכי ימוך אהך תנינא [לא תעבד בו]. כב) אם בחוקותי. כג) וידבר דאיש כי יפליא.

ובמחברת התיגאן. נתחיל בתורת כהנים דע כי הספר יתחלק עשרה פרשיות תהיה כ"ה סדריו בפ' ויקרא מוסיף ונפש כי תחטא ושמעה עד וידבר דזה קרבן. בפ' אמור מפיק וספרתם לכם ומעיל וידבר דהקצרתם את קצירה. ומוסיף וידבר דויקחו אליך שמן זית. בפ' בהר מפיק וכי ימוך אהך תנינא ומעיל קרמאה. נמצא תוספת ב' סדרים שהם ונפש ונז' ושמעה. וידבר דויקחו.

במדבר סדריו ל"ב. א) במדבר. ב) איש על דגלו. ג) אלה תולדות אהרן. ד) אל תכריתו. ה) כי תשטה. ו) כה תברכו. ז) ביום השביעי. ח) וידבר דבהעלותך. ט) וידבר דעשה לך. י) אספה לי שבעים איש. יא) היר ה' תקצר. יב) שלח לך אנשים. יג) עד אנה ינאצוני. יד) כי תבאו אל ארץ [שהיא וידבר דנסכים]. טו) ויקח קחה. טז) מטה מטה לבית אבי. יז) ואל הלויים תדבר. יח) וישלח משה מלאכים. יט) וירא בלק. כ) כי מנה עפר. כא) וישב ישראל בשמים. כב) פנהם בן אלעזר. כג) לאלה תחלק הארץ. כד) יפקוד ה' אלהי הרוחות. כה) וביום הבכורים. כו) אלה ראשי המטות. כז) נקם נקמת בניי. כח) שא את ראש. כט) ומקנה רב. ל) אלה מסעי. לא) וידבר דכי אתם באים. לב) וידבר דכי אתם עברים.

ובמחברת התיגאן. נתחיל בחומש הפקודים. דע כי הספר יתחלק עשרה פרשיות תהיה שלשה ושלשים סדר. בפ' נשא מפיק כי תשטה ומעיל איש או אשה כי יפליא. בפ' קרח מפיק ואל הלויים תדבר ומעיל בפ' חוקת ריש הפרשה. ועל כרחך שמים נפל כאן שהרי פרטי המנין אינם עולים רק לל"ב ואמנם הטעות הוא בפ' נשא שהרי כתוב שם. פרשת נשא יש בה' ה' סדרים תחסר ד' פסוקים תשלום סדר אל תכריתו. דבר דאיש (או אשה) כי יפליא. דבר דכה תברכו. ביום השביעי. ואם כן בפרטן אינם אלא ד' ולא ה' ע"כ נראה דאין כאן אפוקי ועיולי אלא הוספה וצריך למנות איש איש כי תשטה ואיש או אשה כי יפליא. והאי דכי יפליא הוא דאיתוסף.

הדברים סדריו כ"ז. א) ואלה הרברים. ב) רב לכם סב. ג) ראה החלותי. ד) ואתחנן. ה) או יבריל. ו) שמע ישראל. ז) והיה עקב. ח) שמע דאתה עובר. ט) פסל לך. י) כי הארץ אשר. יא) כי ירחיב. יב) בנים אתם לה. יג) כי יהיה בך אביון. יד) שפטים ושטרים. טו) אשימה עלי מלך. טז) כי תקרב אל עיר. יז) כי יקרא קן. יח) כי תצא מחנה. יט) כי תדר נדר. כ) כי תקצר קצורך.

כא) ולקחת מראשית. (כב) והיה אם שמעו. (כג) אתם נצבים. (כד) כי המצוה. (כה) הן קרבו ימין. (כו) האוינו השמים. (כז) וזאת הברכה.

ובמחברת התיגאן. נתחיל במשנה תורה דע כי הספר יתחלק עשרה פרשיות והוא אחד ושלישים סדר. בפ' ואתחנן מוסיף כי תוליד. ובס' ראה מוסיף כי יקום בקרבך נביא. ובפ' שופטים מוסיף כי הגוים האלה אשר אתה וגו' בפ' תצא מוסיף ריש הפרשה. נמצא שמוסיף ד' סדרים ואלו הסדרים של המסורה מצאנום שנמסרו בסוף הספרים בסימנים ונמסר לבראשית וסדריו מ"ג גם ברוך יהיה סימן ובמקצת נוסחאות הסימן י' ד' ה'. ולמסר שמות ומספר הסדרים כ"ש וס' ולילה ללילה יחיה דעת. ולמסר ויקרא מספר הסדרים כ"ג וס' ובתורתו יהגה. למסר במדבר נמסר מספר כל הסדרים הם ל"ב ס' ל'ב מהור ובספרים אחרים נמסר וסדריו כ"ה. ולמסר דברים נמסר ומספר הסדרים הם כ"ז ס' י' ג' ד' צדק.

והנה עפ"י אלו הסימנים יעלה באמת המספר לקנ"ד. אמנם לפי המסורה הנדפסה שהעתקנוה ליתא בבראשית רק מ"ב סדרים וא"כ לא יעלה המספר רק לקנ"ג. וכבר העיר ע"ז החכם ר' זאב היידענהיים בחומש עין הסופר וכתב שנשמט במנין המסורה סדר ויזכור אלהים את נח שמוצאו הוא במקרא כתב יד. ובאמת שבמחברת התיגאן מנה סדר ויזכור. אלא שעדיין לא נמלטנו מהזרות שלפי הספרים שנסרו לס' במדבר כ"ח סדרים לא יהיו רק ק"ן סדרים. וכן יוקשה על מחברת התיגאן שפרטיו לבראשית מ"ה לשמות ל"ג לויקרא כ"ה לבמדבר ל"ג ולדברים ל"א ס"ד ולפ"ו יעלה המספר קס"ב שהם י"ג עודף על קנ"ד וכבר עמד ע"ז בעל המוציאו לאור וכתב. וצר לי המקום בזה לעמוד על בירור הדברים כי הוא אומר שהם קנ"ד לשבתות של ג' שנים ובפרטן אתה מוצא קס"ו. והנה מה שתפס קס"ו לפי שבאמת שהפרטים אינם רק קס"ו אבל המנינים הם קס"ב גם לפי מניני כל פרשה ופרשה אלא שבפ' נשא נשמט איש איש כי תשמה אשתו וכמו שכתבתי. ואשר יראה לי הוא כי עיקר החלוקה היתה לק"ן סדרים וכמנין הספרים שנסרו לבמדבר כ"ח סדרים ואם אין ראייה לדבר זכר לדבר הוא ספר תהלים שחלקוהו ג"כ לה' סדרים וק"ן פרשיות. ולא הצריכו יותר שהרי בהרבה שבתות הפסיקו הסדר אלא כיון שנחלקו בהפסקת הסדרים אם לסדר הפרשיות הוא חוזר או לסדר הפרשות (מגילה ל' ע"ב) שהעתקנום כבר במחברת ד' צד ק"א וא"כ למ"ד לסדר הפרשות הוא חוזר לא בצרו שבתות. וכדי שתהיה חלוקה ושוה מבלי להשקיף על השבתות הנורמים שינוי הסדר היו מי שחלקו התורה לק"ג פרשיות ולא השקיפו ג"כ על שנת העיבור כיון דבצרו שבתות אחרות. ומהם שקבעו קנ"ד להשלים שנת העיבור מנין שוה לכל השבתות. אמנם במקום חלוקת הפרשיות לא הוקבע מנהג. יש מי שהפסיקו הענין בפסוק זה ויש מי שהפסיקו בפסוק אחר ועל כן נתרבו ההפסקות יותר. וכותב מחברת התיגאן סדר כל ספרי הסדרים כמו שמוצאום בכתבי יד שונים ועל כן עלו בידו קס"ו.

מעתה נחזור אל פירוש המדרש דמגילת אסתר שמינינו מנין קנ"ה אינו מסכים עם כל אילו המנינים. וכבר צדד מוהר"י ברילל שהמנין הוא ק"ן סדרים עם ה' הומשי תורה (ע"י בית תלמוד שנה א' צד ק"ח) ולדעתי יותר נראה דרב לשיטתיה אויל דאיהו הוא דאמר בכ"ב מ"ז ע"א שמונה פסוקים שבתורה יחיד קורא אותן. ופירושו נ"ל שבכל התורה צריכים א' קורא וא' עומד על גביו דכשם שניתנה ע"י סרסור כך אנו צריכין לנהוג בה ע"י סרסור (ירושלמי פ' הקורא עומד) ואלו ח' פסוקים אינן צריכים סרסור. ובירושלמי פ' בני העיר אמרינן (העתקתיו לעיל ק"ג) דצריכין ברכה לפניהם ולאחריהם שהם סדר בפני עצמו וע"כ הם קנ"ה ומה שנתקשו גם מוהר"י ברילל גם מוהר"י אבן ספיר כי יש באותם הסדרים הרבה שאינם כ"א פסוקים ודאי הקושיא ליתא שהרי בפירוש שנו במ"ם העתקתיו לעיל ק"ב ובלבד שיהא בסדר כ"א פסוקים וכ"י ואם פחות ומוסיף על הסדר הזה מפרשה אחרת וכו'. ובשבת הבאה מתחיל מתחלת הסדר הב' ואם תשאל למה סדרו כך מתחלה אשיב

כאן בקצרה ועוד אבא לזכר בענין הזה בארוכה שזה היה לצורך הדרשה שדרשו בענין מה שקראו. עוד הוסיף מוהר"י ברילל להקשות על סדר ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר הוא פסוק ב' בפ' כי תבא באמצע המאמר ולא התחיל הסדר בפסוק א' והיה כי תבוא. גם זו אינה קושיא שבאמת הסדר מתחיל והיה כי תבא וכמו שהיא ג"כ במחברת התיגאן אלא סימנא אתנחו בולקחת מראשית לפי שהוא מקרא מסויים.

(המשך יבא).

מ"א"ש.

לכבוד החכם הכולל העומד לנש עמו

החוקר הדרשן המפורסם דורש טוב לישראל ומדבר ללבב זרעו כמוהר"ר אהרן יעלליניק אב"ד בק"ק וויען.

הלא זה כמו עשרים שנה שהבאת בס' בית המדרש ח"ב מד' מעשה תורה וחקרת ודרשת ובחרת הטובה בין הנוסחאות השונות הנדפסות מתחילות כלן משער שלשה, האחד והשנים חסרים. ועתה אנה אלהים לידי כ"ו אחד כולל המדרש בשלמותו מאחד ועד עשרה ונכלל בו גם מעט מהעשרים והמאה והאלפים. במקום שם שערים מכנה חלקיו מסמות וכל מסכת נחלק לפרקים. המאמרים כלם שלמים ולכל מאמר פירוש מסוי ומדעי. ואני אמרתי בלבי למי אביארו תורה אשר יקרה בה יותר טמך? ועתה קבל נא מנחתי ואם תמצא חן בעיניך עבודתי תביאה למחברת בית תלמוד, וזה החלי לעשות: בהיות כי לא אוכל שאת תורה העתקת כל המאמרים בשלמותם אמרתי אכתוב ראשיתיהם ואעשה לכל אחד מראה מקומו בש"ס ובמדרשים וכן עשיתי למס' האחד והשנים וכן אעשה להשלים השערים האחרים. ואחר אעתיק גם כן לדוגמא איזה מן הפירושים אשר כתב על כל מאמר. שם החכם המחבר הזה לא נודע ואולי היה נזכר בדרך הראשון החסר מהכ"ו בו נכללת גם ההקדמה שחבר כנראה מהערת המעתיק בראש פרק יוד למס' האהר. וגם הדרך הראשון היה מדובק ומכוסה עם נייר חלק סימנת החכם שמשון כהן מודון אשר כתב עליו: דירושים על עין ישראל. ואני הסירותי הנייר מן הדרך המשושטש כלו וגם כ"ב דפים ראשונים משושטשים באמצעיתם. — הב"י הוא in Folio קטן, רס"ד דפים, כתיבה איטלקית ותהי השלמתה בכפר סבלינברטה (Spilimberta קרוב ח' מלין לעיר מודינא) יום ו' כ' טבת ש"ו (1546). הספר היה ביד ר' שמואל מנחם ריווי (Revere) בשנת השצ"ג (1633) הדר בכפר סאסולו (Sassolo) גם הוא קרוב למודינה) והוא כתב בדרך חלק בסוף הספר שנשא ביום ד' טבת השצ"ג לאורה (Laura) בת כמוהר"ר יחזקאל פנצי (Finzi) וילדה לו בת בתחילה ואחריה בשנת שצ"ט בן זכר וניסול על ברכי תלמידו שאלתיאל חזקיה מודינה על ידי המודל החכם ר' שלמה יודיה סיניאליא (Sinigaglia) מסקאנדיאנו (da Scandiano במדינת מודינה). ונ"ל קרוב לודאי כי מנוע המודל הזה יצאו רבני מודינה אברהם שחבר הרבה חרושים יקרים כ"ו בידו על הש"ס. שלמה יודיה שני מחבר שירים נחמרים רובם כ"ו יקצתם נדפסים, אברהם שני, ומשה אחיו דורש טוב וחכם גדול כהנראה הנפטר בשנת התר"ט. וזה האחרון חביב זכרו לי כי היה אבי אמה של סרת אשתו אהובתי כנפשי שרה ברכה מב"ת בת המנוח ר' שלמה יודיה קאסטילפראנקו. ואני תפלה לאל חי המאיר לאישון בת עין אשר רפא אחד מעיני ע"י רופא אומן מסחלת חורוור אשר רופא גם עיני, למען התורה והחכמה ולמען זכותך כי נפלאה קנאתך קנאת ד' צבאות על עמנו להרים קרננו ולאדם שפתי אויבינו וקסינו.

כ"ד הכו"ח פה מנוסחה יע"א י"ג כסלו התרמ"ג

הצי מרדכי מורטארה.

מסכת האחד

פרק א': (שבת פ"ג) אמר רב יהודה אמר רב לעולם אל ימנע אדם מפי עצמו אפילו שעה אחת מבית המדרש וכו'. (שם פ"ח) כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות וכו'. (ברכות ז') כל דבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפי' על תנאי לא חזר בו. (שם פ"ח) כל דבור ודבור שיצא מפי הגבורה (נחלק לשבעים לשונות וקושרים לו ב' בתרים וכו') נתמלא כל העולם כלו בשמים ויצתה נשמתן של ישראל וחזרו ישראל לאחוריהם י"ב מיל וכו'. (שבת קכ"ז) מעשה בחסיד אחד שפרדה דיבה אחת בת ישראל וכו'. (שם ק"ג) מעשה בחסיד אחד שנפרצה לו פרץ בתוך שדהו ונמלך עליה לגודרה וכו'.

פרק ב' (ברכות מ"ג) אחד רואה (נ"א: לאחד נראה וכו') וניזוק שנים רואים ואינם ניזוקין שלשה אינם רואים ואינם ניזוקין. (ירוש' תרומות פ"ח) מעשה בטבח אחד שהיה בציפורי והיה מאכיל את ישראל נבלות וטרפות פעם אחת שתה יין בע"ש ועלה לגג ונפל ומת וכו'. (שבת י') ת"ר שעה ראשונה מאכל לודים וכו' (שבת ל"א) ת"ר מעשה בנוי אחד שבא אחד לפני שמאי ואמר לו כמה תורות יש לכם וכו'. שוב מעשה בנוי אחד שבא לפני שמאי א"ל גיירני ע"מ שתלמדני כל התורה כלה משאני עומד על רגל אחד וכו'. מעשה בנוי אחד שהיה עובר אחורי בית הכנסת ושמע קול סופר שהיה אומר ואלה הבגדים אשר יעשו וכו'. (שם כ"ח) תחש שהיה כימי משה. . . קרן אחת היתה לו במצחו שור שהקריב אדם הראשון קרן אחת היתה לו במצחו וכו'. (שבת נ"ג) מעשה באחד שמתה אשתו והניחה בן לינק וכו'. (שם) מעשה באדם א' שנשא אשה נדמת ולא הכיר בה עד יום מותה וכו'.

פרק ג' (שם ק"ו) אחד מן האחים שמת ידאגו כל האחים וכו'. (שם ק"ג) פסיעה נסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם. (ההוא דשכיב בשביבותיה דר' יהודה ולא היו לו מנחמים וכו'). (שם קנ"ז) שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את ר' אליעזר וכו'. (עירובין י"ג) תלמיד אחד היה לו לר' טאיר וסומכוס שמו וכו'. (יומא ל"ח) א"ר אליעזר אפי' בשביל צדיק אחד עולם נברא דכתיב וירא אלהים את האור כי טוב ואין טוב אלא צדיק וכו'. (שם) א"ר אלעזר כל המשכח דכר אחד מליטודו עובר בשלשה לאוין וכו'. (שם) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן אין צדיק אחד נפטר מן העולם עד שנברא צדיק כמותו שנא' וזרח השמש ובא השמש. (שם) וא"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן אפי' בשביל צדיק אחד עולם מתקיים שנא' וצדיק יסוד עולם. (שם מ"ז) אמרו עליו על ר' ישמעאל בן קמחית פעם אחת יצא וסיפר עם ערבי אחד בשוק (וערב יוה"כ היה) ונתוא צנורא מפיו על בגדו ונכנס ישכב אחיו ושמש תחתיו.

פרק ד' (שם נ"ב) משניטל ארון אבן אחת היתה שם מיטות נביאים ראשונים ושתיה היתה נקראת וכו'. (שם נ"ג) מעשה בכהן גדול אחד שהארץ בתפלתו ונסגו אחיו הכהנים ליכנס אחריו וכו'. (שם נ"ד) מעשה בכהן אחד שהיה מתעסק וראה את הרצפה שהיא משונה מחברותיה בא להודיע את חבריו וכו'. (שם ע"א) מעשה בכהן גדול אחד שיצא מביהמ"ק הוה קא אזלי כ"ע עבירה כד הוויה לשמעיה ואבטליון וכו'. (יומא פ"ו) תניא א"ר יוסי בר' יהודה עבר אדם עבירה פעם ראשונה מוחלין לו שניה מוחלין לו שלישית מוחלין לו רביעית אין מוחלין לו. (סוכה נ"ה) תניא בחולו של מועד בראשון מה היו אומרים הבו לה' בני אלים בשני וכו'. (י"ט כ"ה ע"ב) השתהה כוסו בבת אחת ה'ז גרגרן שנים דרך ארץ שלשה מנסי הרוח. (ר"ה ל"א) תניא ר' יהודה אומר משום ר' עקיבא בראשון היה הוא אומר (sic) לה' הארץ ומלואה וכו'. (תענית ה') וא"ל רב נחמן לר' יצחק מאי דכתיב וכאחת יבערו ויכסלו מוסר הבלים עין הוא וכו'. (שם י"א) ת"ר בזמן שישראל שרוים בצער ופירש אחד מהם באים שני סלאכי השרת וכו'.

פרק ה' תנן התם (שקלים פ"א הל' א'. מגילה י"ג) באחד באדר משמיעין על השקלים ועל הכלאים. (שם כ"א) כתוב אחד אומר ואשב בהר מ' יום ומ' לילה וכתוב ואנכי עמרתיו וכו'. (מ"ק כ"ח) ת"ר מת שתאום זו היא מיתה חמופה חלה יום אחד ומת זו מיתה דחופה ר' חנינא בן גמליאל וכו'. (חגיגה י') כל העוסק בתורה אפילו יום אחד

בשנה לשמה מעלה עליו הכתוב כאלו עסק כל השנה בלה. (שם י"ב) מעשה בתינוק אחד שהיה קורא בבית רבו בספר יחזקאל והיה מבין בחשמל יצתה אש מחשמל ושרפתו. (שם) מלאך אחד שהוא עומד בארץ וראשו מגיע לבין החיות וכו'. (שם) כתוב אחד אומר ודמות פניהם פני אדם וכו' וכתוב וארבעה פנים לאחד וכו'. (שם) כתוב אחד אומר שש כנפים שש כנפים לאחד וכתוב וארבעה פנים לאחת וארבע כנפים לאחת להם וכו'. (שם) כתוב אחד אומר אלף אלפין ישמשוניה וכו' וכתוב אחד אומר דוש מספר לגודויו וכו'. (שם) כתוב אחד אומר לבושיה כתלג חיור וכו' וכתוב ראשו כתם פז וכו'.

פרק ו' (שם) כתוב אחד אומר כרסיה שביבין די גור נלגוהי גור דלק וכתוב אחד אומר עד די כרסוין רמיו וכו'. (ירוש' ערובין פ"ב) א"ר יהושע מפני מה מערבין בחצרות מפני דרכי שלום מעשה באשה אחת שהיתה דבוכה לחברתה ושלחה ערובה גבי ברה וכו'. (יר' שקלים פ"ה) פעם אחת יבשה א"י ולא ידעו מהיכן להביא העומר והיה תמן חד אילם וכו'. (שם) פעם אחת יבשה א"י (ובירו' נשרף כל העולם כלו ובס' יפה מראה נשרף בר"ש והוא טעות) ולא היו יודעין מהיכן להביא והיה תמן חד אילם וכו'. (שם) ר' הני בש"ר שמואל בר נחמן מעשה בחסיד אחד שהיה חופר בורות שחין ומערות לעוברי' ולשבי' וכו'. (יבמות כ"ד) ר' נחמיה אומר אחד גרי אריות ואחד גרי חלומות ואחד גרי מרדכי ואסתר אינם גרים עד שיתניירו בזמן הזה וכו'. (יבמות צ') מעשה באדם אחד שרכב על סוס כשבת בימי אנטיוכוס וכו' ושוב מעשה באדם אחד וכו'. (שם קב"א) תניא אמר רבן גמליאל פעם אחת הייתי מהלך בספינה וראיתי ספינה אחת שנשברה וכו'. אמר ר' עקיבא פעם אחת הייתי מהלך בספינה ראיתי ספינה אחת שמתרפת בים וכו'.

פרק ז' (כתובות ק"א) מעשה באדם אחד ששגר לבית חמו יין חדש וכו' השיבותא דא"י קמ"ל. (גדרים ל"ח) א"ר אחא בר חנינא כל המבקר את החולה נוטל אחד ממשים מצערו. (גור כ"ג) א"ר יהושע בן קרחה לעולם יקדים אדם לדבר מצוה שבשכר וכו'. (סוטה ט') מרים המתינה למשה שעה אחת שני' ותתצב אחותו מרחוק לפיכך נתעכבו לה כל ישראל ז' ימים במדבר שני' וכו'. (קרושין ל"ט) כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומארכיין לו ימיו ונחל את הארץ וכו'. (ב"ק ז') לא יסקל אדם מרשותו להר' מעשה באדם אחד שהיה מסקל מרשותו להר' וכו'. (שם צ"ג) מעשה באדם אחד שבקש לעשות תשובה וכו'. (הריות יו"ד) כוכב אחד יש שעולה לשבעים שנה ומתעה את הספנים. (חולין פ"ז) מעשה באדם אחד ששחט וקדם חברו וכסה וכו'. (בכורות מ"ד) תניא משתינין מים בפני רבים . . . מעשה באחד שבקש להשתין מים ולא השתיין ונמצאת כריסו צבה.

פרק ח' (תמיד כ"ו) מעשה באחד ששתה מים ולא שפך מהם ונתן לתלמידו ואותו תלמיד אפסניס היה וכו'. (מכילתא בשלח ו') א"ר נחמיה כל המקבל עליו מצוה אחת באמנה כראי הוא שתשרה עליו רוח הקודש וכו'. (שם, ויסע א') א"ר עקיבא (ע' מדות סופרים) דבר השית לו רבינו הקדוש אדם אחד היה בא"י והיו קורין אותו מרוטה פעם אחת עלה להר וכו'. (שם) ויאמר אם שמוע תשמע מכאן אמרו שמע אדם מצוה אחת משמיעין לו מצות הרבה וכו'. (שם יתרו) מעשה באחד שהקריב קרבן מבני שותי מים ויצאת בת קול מקדשי הקדשים וכו'. (שם משפטים י"ט) יש מדבר דבר אחד וחייב עליו משום ד' דברים בן נשיא שקלל את האב וכו'. (מד' שמואל ספ"ז) כתוב אחד אומר שמוע תפלה עדיך כל בשר יבאו וכו' עד אם תכבסי בנתה. **פרק ט'** (שם) כתוב אחד קרוב ה' לכל קוראיו וכו' עד אם ישוב ולא ישוב. (שם י"ד) א"ר לוי כנואל ראשון הוא נואל שני מה נואל ראשון ויקח משה את אשתו וכו'. אף נואל שני עני ורובב על חמור (ברכות ל"ד) מעשה בתלמיד אחד שירד לפני התיבה בפני ר' אליעזר והיה מאריך יותר מדאי וכו'. שוב מעשה בתלמיד אחד שירד לפני ר"א והיה מקצר יותר מדאי וכו'. (נראה שהכ"י שהוא ממושטש במקום הזה מביא הנוסחא מן המכילתא ס"ר בשלה, ויסע, א'). (ירוש' פאה וקרושין פ"א) אמו של ר'

טרפון אברה פיזמקי ירדה בחצרה ורצאתה טמטתה לבקשה ושם ר' טרפון ידו תחת הנליה על הקרקע שלא תטנף והיתה דורסת על רגליו (ב"ש פ"ג וכו' ובפסיקתא רבתי נוס' שונות) (ב"ר פ"ז) מעשה בחסיד אחד שהיה נשוי לחסידה ולא העמידו בניו זה מזה אמרו אין אנו מועילים וכו'. (סוטה ג') א"ר יונתן כל העושה מצוה אחת בעוה"ז מקדמתו והולכת לפניו לעוה"ב שני' והלך לפניך צדקך וכו'. (ירוש' תענית פ"ג). א"ר ברכיה פעמים שהגשמים יורדים בזכות אדם אחד בזכות שדה אחת בזכות עשב אחד וכו'.

פ"ד ו' (בכורות פ"א) ת"ר תרנוולת לאחד ועשרים יום וכנגדו באילן לו' וכו'. (שבת כ"ה) איהו עשיר כל שיש לו נחת רוח בעושרו דכרו ר"מ ר' טרפון אומר כל שיש לו מאה כרמים וכו'. (ב"ט פ"ה) ר' זירא מסליק לארעא דישראל יתיב מאה תעניתא דלישכח תלמודא בכלאה מיניה וכו'. (מנחות מ"ג) היה ר' מאיר אומר חייב אדם לבדך מאה ברכות בכל יום וכו'. (ברכות ט') א"ר יהודה בריה דר"ש בן פוי מאה ושלש פרשיות אמר דוד ולא אמר הללויה עד שראה במסלתן של רשעים וכו'. (ר"ה ל"א) תניא כל שנותיו של ר' יוחנן בן זכאי מאה ועשרים היו וכו'. (מגילה י"ז) תנא ק"כ זקנים ומסם כמה נביאים תיקנו י"ח ברכות על הסדר. (ב"ב צ"א) אמר רב מאה ועשרים משתאות עשה בועז (אבצן) לבניו וכו'. (עירובין י"ד) תני ר' חייא ים שעשה שלמה היה מחזיק מאה וחמשים מקוה טהרה וכו'. (ב"ב ט"ז) ריב"א ור' פנחס בשם ר' לוי ורבנן בשם ר' סימון אתה מוצא אברהם תיה מאה ושבעים וחמש שנים? ויצחק ק"פ אלא אותם חמש שנים שמנע הקב"ה מחיי אברהם מפני שעבר עליו חמש עבירות וכו'. (ירוש' תענית פ"ד) א"ר יוחנן אלף פרחי כהונה ברחו ונתרבהבו לתוך קלתותים של ביהמ"ק וכו'. (ב"ק פ"ב) אלף ילדים היו בבית אבא ה' מאות מהם למדו תורת ה' וה' מאות מהם למדו חכמת אריסטו וכו'. (ב"ט פ"ג) א"ר יצחק אלף נשים היו לשלמה כל אחת ואחת עשתה לו בביתה כך וכו'. (ב"ב ע"ז) א"ר שמעון בן לקיש עתיד הקב"ה להוסיף על ירושלים אלף טפף גינאות אלף קפל מגדלים וכו'. (תמורה ט"ו) במתניתא תנא אלף ות"ש ק"ו ונורות שוות ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה וכו'. (ב"ר פ"ט) וכחול ארבה ימים דבי ר' ינאי אמ' אלף שנה הוא חי ובסוף אלף שנה אש ויצאה מקינו ושולפתו וכו'.

שלמה מסכת האחד, תהלה לאל המיוחד. אמן.
(המשך יבא.)

מראה מקומות והערות.

מאת ש' ז' ה' ה'.

כנגע נראה לי בבית — היא בית תלמוד עמוד 149 עד 151 — כי ראיתי אשר הכותב שם לא ידע מאי דקאמרי רבנן בנושא המדובר מטנו. ולא ראה מה שכתבו רבים וכן שלטים להוכיח במישור כי מצות תפלין הוא כפשוטה וכמשמעה ולא על דרך משל ומליצה —.

וראשונה יסע ר' יהודה ארי' טודינא בעצמו אשר כתב באגרתו⁽¹⁾ מן וצנה נגד איש אחד אשר דר או בהאמבורג⁽²⁾. שמלת אות אין הוראתה ולא נאמרה בתורה אלא על דבר הווה ונראה לעינים כמ"ש בקשת והי' לאות ברית, והי' הרם לכם לאות, במטה

⁽¹⁾ אחרי כן נעתקה ללשון איטלקי אם ע"י המחבר בעצמו (המוכר חי' עמוד 88) או ע"י אחר. ואחרי כן העתיקו ללשון הנימי יצחק פאציפיקו וקרא שמו אגרת תשובות המינים (והוא בעת אצלי בבני) כפי שכתב טעמו בהקדמתו: ויגיל לקרא שמה אגרת תשובות המינים, אגרת זה שמה אשר קרא לה המחבר ולא ספר תשובות המינים כך קראתי לה וכו' —.

⁽²⁾ נראין דברי החכם גרעץ (קורות היהודים חלק עשירי עמוד 151) כי השואל מהאמבורג אמת לא משל היה, וכבר היו אז אנשים כאלה באיטליא (עיי' עמ' 132 ומכתב החדשי להחכם גרעץ 1777 עמוד 829 בהערה) ואולי גם בהאמבורג אשר התגורר שם בזמן ההיא גם אוריאל אקאסא כמ"ש החכם מהר"י פערלעס (שם 206—207) — וע' מ"ש רמ"ש במאמרו על שחוק השאך אצל היהודים ע"י 176, שהסכים לדעת גרעץ ע"ד ר"א מודינא בכלל —.

אדהן לאות בבני "מרי". והמילה נקראת אות. ושבתות ויו"ט שנקראו אות היא בעבור הגראה בהם מביטול מלאכה ושבותה. אם כן כשאמרה תורה בתפלין והיו לאות על ירך וקשרתם לאות על ירך אי אפשר לומר שהיא כמו כתבם על לוח לבך במשלי זכרון לבר. אלא אות צריך שיהיה דבר הגראה ומשמי וכו'.

ועי' מה שכתב רש"ל ז"ל בבית אוצרו הטוב דף ל"ה: ואע"פ שזה ודאי איננו אמנת כוננת התורה. כי אין סדרך התורה לרבר במשל, ובפירש ברבר זה שבמקומות אחרים כתוב אצלו וכתבתם על סווות ביתך ובשעריך. שכל מי שיש לו חך ויבין שאיננו דרך משל, אלא כמשמעו. א"כ גם הטטפות אינן משל; מלבד כי בוולת זה כבר יש לנו מצות הציצית שהאריכה התורה בפרטיה באופן שאי אפשר לחשוב שהמאמר דרך משל, ובא זה ולמד על זה שכוונת התורה היא מסש שנעשה לנו סימנים שיהיו עמנו ברוב עתותינו. וזכורנו תורת ה'; ומלבד כי הפרש גדול יש בין המליצות שבאו בתורה בענין התפלין, ובין המליצות השיריות הנמצאות במשלי ושיר השירים. כי באמרו שימני כחותם על לבך אמר כחותם בכ"ף והכוונה מבוארת שהיא דרך משל. וכן כתבם על לוח לבך הכל רואים שהיא משל, כי מה הוא זה לוח הלב, ואיך יכתוב איש על לוח לבו? אבל מצות תפלין נכפלה בתורה במה פעמים, ובשום מקום אין בה כ"ף אלא לס'ד (לאות, לזכרון, לטטפות, לא כאות כטוטפות) ובשום מקום אין בה דבר שירמזו היות הסאמר דרך משל, כי לא אמר וכתבתם לאות על לבך, או על ירך, או בין עיניך, רק אמר וקשרתם, וכשהזכיר סווות הבית, שם הזכיר לשון כתיבה, להורות כי כאן וכאן דבר מ כהווייתן — ועי' גם מה שהוסיף רש"ל עוד בפירושו על התורה סוף פרשת בא (עמוד 122). — ועי' גם מה שכתב ה"ר אברהם האבסטמה נ"י בס' ען חגיגה שנה ראשונה ע' 215 והלאה והחכם ר"ל לעף הסכים על ידו (עמוד 224) והוסיף לאמר כי הסכימו לזה גם חכמי העמים, וכי כן דעת כל המפרשים החדשים מבני עמנו כלם מה אחד [כוונתו להחכמים פ"ליפסון הערקההייטער ובעל בוצר עוללות ורש"ל. וכ"כ גם החכם מאנדעלשטאם]. — ועי' גם מה שכתב ה"ר צבי מנחם פינליש בספרו דרכה של תורה עמוד 21, ומה שכתב החכם מררש"י פ"ן נ"י בספרו דברי הימים לבני ישראל ח"א עמוד 177, ומה שהאריך למעניתו בטוב טעם ודעת ה"ר אליעזר צבי הכהן צווייפעל נ"י במ"ח הכרמל שנה ד' (תרל"ט) עמוד 20 והלאה ועמוד 81 והלאה [ומה שמביא שם מיהארהבך של בוש הכוונה למאמר החכם צונין נ"י הגרסס שם וגם בנעזאמטלמע שרימטען שלו ח"ב 172] —

ואם יעיין הכותב בכל אלה המקומות אשר ציינתי, או יראה בעיניו ולבבו יבין כי תשובתו רחוקה להיות נצחת, וכי לחוקרים באמת אין בה מרגוע ונחת —

דברי שלמה

על בקרת ספר שאלתות דרב אחאי גאון.

בבית תלמוד ראיתי מאמר נקוב בשם בקרת ס' שאלתות, מאת ידידי הרב החוקר הגדול ה"ר רייפמאן, וכאשר שמתו עיני בו מצאתי להעיר על איזה דברים. אשר דעתי בלתי מסכמת לדעתו, ולא לקנתר באתי כי אין זה מורכבי בפרט נגד הרב החכם הנ"ל אשר קולע על הרוב אל השערה ועיניו חודרות בכל ענין וענין ער היסור בס, ורולה פנינים מעמקי הדרושה והחקירה.

(צד 26) כתב וז"ל: "וצ"ע בהכתוב בהקדמת ס' המשניות להרמב"ם והלכות רב אחא משבחה"י אם כוונתו הוא אל הספר הזה ופיו יקבנו בשם הלכות בעבור כללי הלכות או אל ספר הלכות פסוקות המובא בסמ"ג ה' מאון ע"ש ר' אחא, או אל שניהם יחד ע"כ לדעתי לא חיבר ר' אחאי ספר אחר מלבד השאלתות וכוונת הרמב"ם אל ספר השאלתות וגם הסמ"ג כיון אל הספר הזה אשר כי קראו בשם הלכות פסוקות ועיין מה שכתבתי במבוא להפסיקתא את ח' ס' ה' כי מה

שמוכא בסמ"ג ה' ס"ת עשין סי' כ"ה בספר פסיקתא שהי' של רבינו יעקב הי' כתוב הקלפים צריכין עבוד לשמן כו' אין כוונתו להפסיקתא דרב כהנא או להרבתי רק לספר פסקים כי הראשונים חיברו ספרי פסקים, וכמו כן כיון כאן ג"כ לספר השאלות שכלול בתוכו פסקים ודינים.

עוד הביא שם כי מלבד הספר הזה מובאים עוד ד' ספרים בספרי הקדמונים בשם שאילתות ואלה הם: (א) שאילתות דרב נטרונאי גאון הובא בהגהות מיימוניות ברכות פ"ה סי' ו' וכן בס' העיטור אות שי"ן שומא, שאילתא עתיקתא דרב נטרונאי גאון ע"כ אולם לדעתי מה שהביאו בשם רב נטרונאי גאון אין כוונתם לספר בפני עצמו רק לשאלות ששאלו ממנו, וכן כתב העיטור בשאילתא עתיקתא דרב נטרונאי גאון היינו בשאלות ששאלו ממנו והוא כמו בתשובת רב נטרונאי גאון, כמו שתראה שכתוב שם בפירושו „ואיתשל קמיה“. (ב) הביא בשם בה"ג ה' נחלות שאילתא דבי מר רב יהודאי גאון, גם שם הכוונה לשאלות ותשובות שלו וכמו שכתב שם (ג) ופסיק בשאילתא דבי מר רב יהודאי גאון" ר"ל שפסיק כן בשאלות ותשובות שלו. (ד) ומה שהביא מבה"ג ה' בכורות שאילתא דכלך או דכלה דמר רב חנינאי ריש מתיבתא. הכוונה ג"כ בשאלות ששאל ממנו בחדשי הכלה שהוא חודש אלול בימי הקיץ וארר בימי החורף עיין יוחנן בסיפור ר' נתן הבבלי שהביא שם שכך היה מנהגם יעו"ש. (ד) בראב"ן סוף ר"ה הביא שאילתות רבי קלונימוס גם פה הכוונה על תשובות שלו ועיין בעיטור דף נ"ה ע"ב מובא תשובת רבינו קלונימוס הנשיא מנרבנא, וברור כי השאלות סתם הנזכר בספרי הקדמונים הוא רק שאילתות דרב אחאי גאון ולא אחר.

(צד 27) כתב כי אין כל חריש בספר שאילתות והוא רק קובץ הלכות וקצת אגרות מתלמודים ומדרשים עם תוספות באור ע"כ באמת נעלם ממני כוונתו אם כי התלמוד בבלי היה לו למקור בכל זאת הוסיף כמה פרטים ודינים וסידר אותם בסידור יפה והוא מלא אוצר פסקים ודינים וחכמי הקדמונים שאבו ממנו בכמה עניני הוראות וסמכו עליו ועיין בפתח העמק אות א' שהביא הרבה ראשונים שסמכו עליו בפסקים ודינים, והריב"ש בס' שצ"ד כתב וז"ל ונמצא לקצת מחברים ובתוכם הגאון רב אחאי משבחה ז"ל שדבריו מקובלים כאלו נכתבים בתלמוד עכ"ל. עוד שם כתב באות ג' כי כל הדרשות הנמצאים בשאלות הם רק מראשי הגולה וראשי הישיבות ורב אחאי לא היה מחבר כ"א מלקט ומסדר דברי חכמים אחרים אשר קדמוהו. ע"כ, אין זה רק דברי נביאות ולא ארע מה ראה על ככה לשלול ממנו את מלאכתו אשר פעל ועשה בקורש ולכנהו בשם מלקט או מסדר וכל משכיל על דבר אמת יראה כי כל דבריו נסדרו רק ממנו כעצמו ומעטו יצאו ראשונה והוא הולידם.

(צד 52) הביא המקורות אשר שאב השאלות מהם, ומהם הוא הירושלמי והביא לראי' בשאלות סי' א' צריך האדם שיהא לו שתי עטיפות כו' הוא מירושלמי פאה פ"ח ה"ח. אשר כי גם אנכי העירתי על זה במכ"ע אוצר חכמה והבאתי כי הרב הגאון בעל שאילת שלום כתב לא ידעתי מקומו בש"ס דילן אבל כעת נראה כי לא מירושלמי שאב זאת רק מפסיקתא רבתי פסקא כ"ג, ומן הרבתי שאב בעל השאלות הרבה דברים כמו שהעירתי במבוא להפסיקתא אות ג' הערה א' שהבאתי דברי השאלות מפ' וישלח סי' כ' אם כבתה והותר שכנה מוסיף עליו יום שני ומדליקה כו' וכן שאר הימים הותר ליום שמיני עושה מדורה ומדליקו בפני עצמו כו' זה לקח מרבתי פ"ג וכן מה שמוכא בשאילתות בענין סמבטיון שהשיב ר"ע לטורנוסרופוס הוא נובע מפסיקתא רבתי, וראי' שניה שהביא משאלות סי' מ"ו ויומא דכפורי משום דלא אפשר למנקט תרי יומי כו' בדלא אבל איכא דאתי לידי סכנה נקיטא חד יומי ומעם זה הוא מירושלמי חלה פ"א ה"א, גם מזה אין ראייה כלל כי יכול להיות שבעל השאלות נתן הטעם הזה מדגפשיה שלא להתענות שני ימים רצופים משום סכנה. ואפשר ג"כ מה שהביא

עוד מסי' מ"ט מהשאלות שהביא דאסור לעיולי ולאפוקי מיומא דשבתא מן רשותא לרשותא שני ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת הוא ג"כ מדנפשיה והביא ראי' מכתוב אחר ממה שהובא בבבלי ואולי היה כן לפניו גם בבבלי כי הרבה דברים נשמטו לפנינו בבבלי והיו נמצאים לפני הקדמונים כמו שהתעורר על הרבה מהם ידידי הר"ג בעל דקדוקי סופרים והראיה הרביעית שהביא כי השאלות בס' נ"ה מפרש עד אחר בכתב אשר בבבלי ע"ד הירושלמי גם מזה אין ראי' כלל כי הוא מפרש מסברתו ועיין פלפול ארוך על זה בס' העמק שאלה י'. וכן הראיה שהביא מנוסח בטול חמץ אשר בס' ע"ג מקורו בירושלמי פסחים פ"ב ה"ב, הנה לא נמצא כלשוננו בירושלמי כלל רק היא נוסח של הגאונים ומובא גם בלקח טוב. ואשר סיים והביא איזה מאמרים אשר נמצאים בירושלמי ובמדרש ב"ר. אין ספק כי בוודאי לקח המאמרים מבי"ר. גם מה שהביא עוד ראי' אחת ממדרש וי"ר פל"ג המעיין שם יראה כי שם הוא באופן אחר ובלשון אחרת גם מה שהביא מן מדרש קהלת הוא ג"כ שם באופן אחר. עוד שם העיר כי שאב גם מהילמדנו כי בס' א' הביא מלאך שהוא ממנה עלינו דומה שמו וכו' שכבר השלימו ישראל סדריהן הוא מילמדנו והערוך ערך צלמות הביא זה בשם ילמדנו. וכן הוא במדרש תנחומא המאוחר אשר רובו נלקט מילמדנו יעו"ש פ' כי תשא ע"כ את זה לקח לדעתי ג"כ מפסיקתא רבתי פכ"ג. ומה שכתב וכן הוא במדרש תנחומא המאוחר אשר רובו נלקט מילמדנו. הנני להעיר כי הוא הוא המאמר שהביא הערוך מהילמדנו ובמבוא אשר אני עסוק כעת לערוך בראש התנחומא אשר אוציא לאור אי"ה העירותי כי התנחומא מספר שמות הוא כולו מילמדנו על ספר שמות כי כל המאמרים אשר הביא הערוך בשם הילמדנו מספר שמות נמצאים כולם אות באות בתנחומא הנדפס מס' שמות. ושם במבוא העירותי על איזה דברים אשר שאר השאלות מהתנחומא כמו בראשית ס' א' אר"ש בן פזי אר"ב"ל אמר הקב"ה לישראל היו משמרין את השבת שהיא שקולה כנגד כל התורה כולה כו' נובע מתנחומא גם מה שהובא עוד שם (ברך ב' ע"ד) א"ר חמא בר לקיש כל מי שהוא עונה אמן בעולם הזה וזכה לענות אמן בעה"ב שני כרוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם אמן ואמן הוא בתנחומא כ"י פ' צו אות ט' וכן בפ' צו (כ"ה ע"ב) בטכסים של מלכים בא הקב"ה על המצרים הוא התנחומא כ"י בא אות ד' ומה שהביא שם ראי' אחת ששאב מן מדרש תהלים בס' א' כל עסקא של שבת כפול גם זה נמצא בתנחומא כ"י פ' חיי. ומה שהביא לראי' כי לקח דברים ממס' כלה יען כי בפ' חיי מובאים בשאלות דיני ברכת ארוסין וברכת חתנים, והוא בלי ספק בעבור שדין ברכת ארוסין נלמד במס' כלה מפסוק ויברכו את רבקה הכתוב בפ' החיי. במה"כ זה דחוק והיא השערה התלויה בשערה, ומה שהביא עוד שם כי היה לו למקור מס' סופרים כי בס' כ' כתב בתעניות ויחל משה וכו"ה במס' סופרים פ"ז היו אבל בגמרא מגילה ל' ע"ב כתוב בתעניות ברכות וקללות. זו אינה ראי' כי מס' סופרים נתחבר בימי הגאונים והגאונים לא סבירי להו כגמרא דילן בענין הפטורת כמו שמוכח בתוס' מגילה שם, ור' אחאי ה' מן הגאונים הראשונים ולפניהם ה' סדר אחר בעניני הפטורות, ועיין בתוס' מגילה ל"א ע"א שהביאו כי רב האי גאון תיקן הפטורת ויהי אחרי מות משה נגד הש"ס ועיין מה שהארכתי בזה במבוא הפסיקתא אות ו' ס' ג' גם בענין הפטורת ויחל משה.

עוד שם מאמרים רבים מובאים בספר השאלות מתלמוד בבלי ומדרשים אשר הם חסרים לפנינו ועיין רק הסימנים, ומי איפוא יודע לאיזה מאמרים כוון והי' לו לצייין המאמרים אשר כוון אליהם ובאמת על הרבה מאמרים כבר התעורר עליהם הגאון הר"ב אבל לרוב אינם חסרים בגמרא רק השאלות הוסיף עליהם דברים מדנפשיה.

(צד 54) הביא כי בספרים מאוחרים לשאלות מובאים מאמרים מתלמוד בבלי והם חסרים לפנינו כמו בערוך ערך זריר מובא בשם גמרא ברכות כי חילקא הוא היטי דמתברין באסיאתא תרתי תרתי ולפנינו אין זכר מזה ע"כ. חסרון אין כאן כי ה'

בגמרא לפני הערוך, וכן הוא באמת בכ"י מינכען כמו שהביא הרב הגאון בעל דקדוקי סופרים. גם מאמר השני שהביא מרש"י ברכות עיין ג"כ בדקדוקי סופרים שם. ומה שהביא עוד שם מתוס' נדה י"ב ע"א כבר התעורר על זה הגאון הר"ב בהגהותיו שם. ועי"ש כי דבריו נעימים.

ומה שהביא דברי הרא"ש מגילה שכתוב ודרשינן במס' תענית מכאן לתענית צבור שצריך שלשה ולפנינו אין זכר כבר העירותי על זה בהערות שלי להפסיקתא פסקא זכור הערה י"ז באריכות עי"ש ומה שהביא עוד שם בס' תולדות אדם וחווה כתוב ועוד פשוט במנחות דמצוה לממני מעומד דקרי ב"י בקומה ולפנינו אין זכר. עיין ג"כ מה שהעירותי במבוא להפסיקתא אות ד' ברחבה. ומה שהביא עוד כי בילקוט משלי פסוק אל תגזל דל ארשב"י כו' כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו שנ' אל תגזל דל כי דל הוא ומצוין שם נדרים פ"א ולפנינו אין זכר מזה שם. המאמר נמצא בוודאי באיזה מדרש רק הציון נדרים פ"א הוא בטעות ונמצא מאמר הדומה לזה בתנחומא כ"י במדבר אות כ"ז ובנדפס אות כב. כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו הכתוב אומר אל תגזל דל כי דל הוא. עוד הביא כי בילקוט איוב פ' וישבו אתו לארץ (הוא ברמז תתצג) הביא הילקוט מאמר אמר רב אין המנחמין וכו' ומצוין שם מ"ק כ"ה ולפנינו אין זכר עי"כ אין ספק שלפני בעל הילקוט ה"י המאמר בגמרא שם והרא"י כי המאמר השני אין המנחמין רשאיין כו' הוא באמת במ"ק כ"ח ע"ב. והנוסחת הרמב"ן בספר תורת האדם הוא כמו שהביא הילקוט עיין בהגהת הר"יב שם. וגם המאמר הראשון ה"י לפני הרמב"ן בגמרא עיין בתורת האדם ענין כפית המטה וששטמ לפנינו בגמרא.

(צד 56) הביא כ"י ר' אברהם כהן ספרד ר' בבולגיא עשה פירוש לשאלות. יש לתקן "ר"י" והוא ר"ת ראש ישיבה גם יש להוסיף כי נמצא פ"י על השאלות לר' יוחנן בן ראובן כי באוצר הספרים באקספארד וכ"י אשער כמו שהביא בעל אוצר הספרים אות ש' ס"י תרכ"ב.

(צד 77) הביא כי בערוך ערך אספרגוס מובא בשם שאלות ואינו בכל השאלות. במכתבי הנדפס בראש הערוך השלם לידידי הרב הגדול החוקר מוה"ר ח"י קאהוט כתבתי כי חסרון אין כאן כי כוונת הערוך בערך זה גם בערך בס חמס לספרי שאלות ותשובות הגאונים כמו שנמצא בערוך הרבה פעמים שכתב "פ"י בתשובות" לכן הביא ג"כ פירוש בשאלות ר"ל בשאלות הגאונים כי רוב התשובות מתחילין בלשון "וששאלתם".

עוד שם הביא כי בחדושי המאירי למגלה פ"א משנת איזה עיר גדולה מובא בשם שאלות פירוש על עשרה בטלנים וז"ל: ועשרה בטלנים אלו בטלנים ממלאכה ועומדים מוזמנים לבית הכנסת, ובשאלות פ"י שכלם נחלקים כו' ואין זכר מזה בשאלות אשר לפנינו. יש זכר מזה כי נמצא בשאלות ויקהל ס"י ס"ו שאלתא ד' לפורים שכתב ודוקא דאית ביה עשרה בטלנים שהיו יושבין בדברי תורה ביום ובלילה. והנה יש בזה חלוקי דעות ורבינו פ"י שהיו יושבין כד"ת ביום ובלילה והיינו בטלנים ממלאכתן ממש, ועיין בעמק שאלה שם אות ט"ז שמבאר דבריו בהשכל ודעת. לכן ברור אצלי שצ"ל במאירו ובשאלות פ"י [שהיו יושבין בדברי תורה ביום ובלילה] וזה נשמט בשגגת המעתיק ואח"כ מתחיל שהביא בשם אחר שכלם נחלקים כו'. או הם דברי המאירי מרנפשיה.

עוד שם הביא כי נמצא נוספות בשאלות. (א) פירוש ומנין שהתלמוד קודם לחולה כו' לא ציין מקומו בשאלות והוא בפ' לך אות ז' ויש לתקן בדבריו לחלה במקום לחולה. ולדעתי אין זה הוספה רק דברי רב אחאי לפרש דברי הגמרא קרושין מ' ע"ב ועי"ש ברש"י. (ב) פ' וירא ס"י י' ומשרא דשאלתא הכי וכי מהלנין ביממא. מלות "ומשרא דשאלתא הכי" הן בלי ספק הוספת איזה מנין, וכוונת הכותב

היתה בא לאמר כי משרא דשאלתא ר"ל התחלת דשאלתא ההיא היא בקצת נוסחאות במאמר: וכי מהלינן ביממא כו' והוא לפ"ז כעין הגהת: נוסחא אחרתא היא כן וכן ע"כ הרב בעל העמק שאלה בס"י ז' כתב וז"ל המסדר מצא שני נוסחאות בכתבי רבינו ובנוסחא אחרת מצא שהתחיל הכי וכתב המסדר א"נ משרא דשאלתא הכי ופי' התחלת השאלתא הכי ולדעתו צ"ל א"נ משרא דשאלתא הכי. אולם הדברים לא ישרו בעיני ולדעתי הם ג"כ דברי רבינו ופי' התחלות שאלתא כך הוא כמו שפי' הגאון בעל שאלת שלום בפ' ואתחנן סי' קל"ז, וגם הרב בעל העמק שאלה חזר מדבריו וכתב בפ' ואתחנן סי' קמ"ב באות י"א שגם שם נמצא הלשון הזה בשאלתות וכתב וז"ל כ"ה גם בכ"י (כי לפני הרב הזה הי' גם שאלתות בכ"י) ומוכח דלשון רבינו עצמו הוא שיש להתחיל השאלתא הכי והביא שם כי בס"י ל"ז נמצא בכ"י בזה"ל ומשרא פי' ורוצים אנו להתחיל בשאלתא אחת, והמלות ורוצים אנו כו' הוא הגהה איזה חכם לפרש לשון רבינו ע"כ. ג) שם רצה לומר כי בס"י כ"ו שאלתא ב' ההתחלה מאימתי היא מצותה כך שנו חכמים עד סופו מעלין בקודש ולא מורידין היא הוספה. לא אדע כוונתו מה הכרה לומר כי נוספות היא וגם הסמ"ג הביא זה בשם השאלתות ועיין גם במבוא להפסיקתא הערה א' מה שהעירוני בזה. ד) בס"י מ"ב פרושא כראמר רבנן כו'. גם פה איננה הוספה רק הוא דברי רבינו לפרש מאמר הו"ל. וכן תראה ג"כ בס"י הו"ל מפרש שאקו ורמונקי וכן מפרש הערוך בערך קווק. ה) בס"י מ"ב וששאלתם עיין בעמק שאלה שם. ו) סי' מ"ח פירוש הסלע מ"ט פוגדות היא הוספת איזה מגיד, גם פה לדעתי הוא דברי רבינו. ז) בס"י נ"ד ואימתי בזמן שלא אכלו דבר מזומתם ב"ן כל המאמר הזה היא הוספה והוא לקוח משו"ת הגאונים המובא בתניא סי' כ"ז ע"כ. דברי התניא לקוחים משבלי הלקט כ"י (אשר אוציאנו בקרוב לאור עולם) בס"י קמ"ט ומתחיל שם מצאתי לגאונים, וכן הוא בשבלי הלקט הנדפס סי' ל"ט קצת בקצרה, ובשבלי הלקט שם סיים בסוף התשובה "וכן כתב רב אחאי גאון זצ"ל" וכוון לדברי השאלתות הנ"ל ובעל התניא אשר הוא קצור משבלי הלקט השמיט הסיום הזה, וגם המור אח"כ סי' קפ"א הביא בשם השאלתות והתשובה שהביא השבלי הלקט מצאתי בשו"ת הגאונים (ליק תרכ"ד) סי' מ"ו בשם רב נטרונאי. ואין ספק שרב נטרונאי העתיק כמו שמצא בשאלתות והלא גם הבה"ג העתיק הרבה דברים ככתבם מהשאלתות. עור שם באות. ח) מה שהביא על הסיום אי צורבא מרבנן היא הוספה, עיין הכוונה בעמק שאלה. ט) שם הביא כי גם בפ' ויקהל סי' ס"ו שאלתא ד' לפורים היא הוספה והפירוש י"ג זמן קהלה לכל היא אשר במאמר הזה יביאו הרא"ש ואבן הירחי בשם ר"ת ולא יזכירו כלל את שם השאלתות ע"כ. מה שמביאים הם בשם ר"ת אין ראיה כי לא הי' בגוף השאלתות, כי בעל התנחומא הנדפס בראשית אות ג' הביא ג"כ כל זה מהשאלתות, וראיתי באגרת בקורת מאת הגאון הר"ן חיות (דף ו' ע"א) הביא וז"ל ונמצא אצלנו ברוש ס' תנחומא איזה שאלות שנמצאו ג"כ בשאלתות דר"א, והוספות בבליות המה, ומפני זה כיון דמוכן אחרון באו ניהא ג"כ מה שמבואר שמה שי"ג באדר זמן קהלה לכל הוא ולא צריך לרבינו, ופי' זמן קהלה לכל שכלם נכנסים לתענית והרא"ש ברו"ש מנלה הביא זאת בשם ר"ת ולא התעוררו כי דברים הללו נזכרו ככתבם וכלשונם בתנחומא בראשית, אלא ודאי אע"פ שהתנחומא היה למראה עיני הקדמונים מכל מקום קצת ענינים מן בראשית ונה המה הוספות מוזמן אחרון עכ"ל ונעלם ממנו כי הדברים בתנחומא שם הם משאלתות: י) הביא כי בשאלתות סי' פ' נמצא המלות ר"ל "כובשים ומחזיקים בהם". כבר העירוני על זה בפסיקתא פסקא ויהי בחצי הלילה הערה צ"ד והם דברי הגאון מדנפשיה: יא) העיר כי בפ' תורע סי' פ"ו טבת ששקל בשר היא הוספה, עיין בעמק שאלה שהעיר כי בכתב יד מהשאלתות ליתא כאן אלא בפ' בהעלותך סי' קכ"ה ע"ש. יב) בס"י קמ"ב אי נמי משרא כבר כתבתי מזה לעיל (צד 144) כתב גם בעל מדרש תנחומא השתמש בשאלתות ולקח ממנו ג' מאמרים כו' שם לחצי

גם מאמר רביעי והוא בפ' נח אות ד' לקוח משאלות נח סי' ד' לדעת בעל אמת הם נוספו בתנחומא ואם נאמר כי הם ממסדר עצמו הם רק ממסדר תנחומא הנדפס, ולא מתנחומא הקדום והישן אשר אתי בכתב יד ואוציאנו לאור אי"ה בקרובי ויש לשית לב מדוע הוסיף, כל אלה ד' מאמרים מהשאלות ולא יותר: עוד שם כתב וכן דרך המדרש תנחומא לכתוב דברים בלשון שאלה ותשובה נלמד מהשאלות ע"כ. אין זה נכון כי כבר בתנחומא כ"י וכן בילמדנו הנאבד מתחילים הרבה מאמרים בשאלה כהלכה, "ילמדנו רבינו" ואין זה נלמד מהשאלות רק להפך השאלות למד זאת מהתנחומא אשר שאב ממנו גם דברים. עוד שם הביא שבעל הערוך השתמש בשאלות, בערך בנייתא הביא פירוש בשאלות גדולות (הוא כנוי לשאלות דרב אחאי שהן גדולות מכל השאלות אשר לתכמים אחרים) בויהי ביום השמיני מי שאוכל דג וכו' ואיננו בשאלות דר"א אשר לפנינו ע"כ לדעתי לא כוון במלות גדולות אל השאלות, ולא הביא הפי' מן השאלות, כמו שהעירותי במכתבי הנדפס בראש ס' ערוך השלם כי ז"ל הערוך במכות מ"ז ע"כ שהוא דאוכל בינייתא דבי כרבא נגדיה רב יהודה פי' בשאלות גדולות בויהי ביום השמיני מי שאוכל דג שנמצא כשחורש הארץ לא מחייב אלא חד מלקות. אולם לדעתי נשתבש הלשון בערוך וכן צ"ל במכות מ"ז ע"כ (בהלכות) גדולות ובשאלות דויהי ביום השמיני הוא דאכל בינייתא דבי כרבא נגדיה רב יהודה פי' מי שאכל דג וכו' והפי' הזה הוא דברי הערוך מדנפשיה, וכן מפרש ר"ת מובא בתוס' מכות שם ד"ה בינייתא וזה לא כפי' רש"י, ואם היו השאלות מפרש כן היה ר"ת מביא בשם השאלות, והערוך אחר שהביא הציון מכות מ"ז ציין ג"כ הלכות גדולות ושאלות כי באמת מובא המאמר בבה"ג ד' דגים. וכן בשאלות פ' שמיני סי' פ"ד מובא המאמר ממכות ומכואר שם לענין מלקות ולענין שרץ הארץ.

עוד שם סיים הרב רייפמאן והמובאים בערכי אספרגוס, ברם, וומס א' בשם השאלות אינם בשאלות אשר לפנינו יוכל היות שאינם משאלות דר"א גאון כי אם משאלות חכמים אחרים ע"כ מה שהביא אורות אספרגוס כבר העירותי על זה לעיל, אולם ב' ערכים האחרים בקשתי ולא מצאתים בערוך. ועתה ראה קורא נעים כי גם על הרב הגדול הזה נוכל לאמר הכלל שאמרו בב"ר פל"ו, אפילו אדם רגיל בתורה כעזרא לא יהא קורא מפיו וכותב, וראה זה מצאתי, בהקדמת שאלות שלום מביא ד' ערכים בערוך שמביא בהם בשם שאלות, ולא נמצא לפנינו בשאלות ומהם ערך כרם וערך חמס וצריך לתקן א"כ בדברי הרב רייפמאן שבמקום ברם צ"ל כרם ובמקום וומס צ"ל חמס אבל גם בהקדמת שאלות שלום נפל טעות ובמקום חמס צ"ל חמס שכן בערך חמס הביא הערוך הקשט והחמס פי' בשאלות זנבל (במשנה ה' בעוקצין פ"ג כתוב חמס בסמ"ך) ועתה ראה הגאון מהר"ב ז"ל חשב שמה שהביא הערוך בערך כרם בשם השאלות לא נמצא לפנינו בשאלות ואחריו כתב ג"כ הרב מהר"י רייפמאן, ובאמת שגגה פלטה קולמוסו של הגאון מהר"ב ז"ל כי מה שהביא הערוך בערך הזה הוא באמת בשאלות, ונפלא כי הרב רייפמאן שכח דברי עצמו כי הביא שם במאמר שלפניו מה שהביא הערוך בערך כרם הוא בשאלות בורא סי' י"ב, וזה פלא.

(צד 145) ובתנחומא שם. יש לתקן בדבריו שצ"ל ובתנחומא פי' כי תשא והוא שם באות ל"ג, ולא העיר כי נמצא ג"כ בפסיקתא רבתי פכ"ו, ומה שהביא שם בתנחומא אם אתה מבעי לי לדוחקא יש לתקן לדוחקא ברי"ש ע"כ לדעתי יחד נכון הגי' כמו שהוא ברבתי שם את מובלי לרוח, פי' את מוליכי לרוח.

(צד 147) באות ט' הביא במקום דשבעה צ"ל דשמועה ע"כ עיין בעמק שאלה ותראה כי הנוסחא שלפנינו נכונה וכן הביא כן הר"ן בשם בה"ג: את כל אלה ראיתי להעיר על דברי הרב החכם החוקר הגדול הנ"ל אחד מהשרידים, ובאמת נמצאו במאמרו הרבה חקירות יקרות וישרות למבין, וראוים לפי שאומרם, ומכותלי המאמר ניכר כי יש לו חבור שלם על השאלות והערותיו אלה

הן רק קצור מהדברים אשר כתב במבוא ספרו, ומי יתן ויוציאנו לאור עולם להגדיל תורה ולהאדירה, וראוי ונכון כי חכמי זמננו יהיו לו לעזר למען יהיו לאל ידו להוציא את ספריו הטמונים באהלו אהל יעקב על פני תבל, לשמח בהם לב אוהבי קדמוניותנו, ובתוכם גם אני המכבדו והמוקירו*.)
לבוב כסלו תרמ"ג.

שלמה באבער.

(*) נעימים לי דברי ידידי החכם ר' שלמה באבער וקריאתו לחכמי עמנו: כי ראוי ונכון הוא להם להיות לעזר להרב החכם הבקי ר' יעקב רייפמאן ואני אבא אחריו ומלאתי את דברו ואפיל תחנתי לפני כל אוהבי חכמת ישראל כי יחישו עזרה להאדם הגדול הזה אשר מעודו מסר נפשו על התורה וחי חיי צר ועוני כמעט מאין משלם. הרב רבי שלמה באבער הבטיחני במטוב להיות שליח לדבר מצוה הזאת, וכל איש אשר ירבנו לבו יכול לפנות אליו, ולשלוח נדבת לבו ללעמבערג תחת הארבעסע: ה' סאלאמאן באבער אין לעמבערג.

א. ה. ווייס.

דברים אחרים על מדרש תנחומא

מאת הר"ד יעקב רייפמאן.

ב.

הנהגות והערות.

- 1) פרשת בראשית: ומי הם מצוקי ארץ? אלו עוסקי תורה שבוכותם הושתה התורה. שנאמר וישת עליהם תבל עכ"ל. גם הענין גם הפסוק המובא לראיה מוכח למדי שתחת: התורה. צ"ל: התבל.
- 2) שם: הבונה בית חדש סברך שהחיינו כדי שיעשה נחת רוח ליוצרו. וכן אתה מוצא שלא נתנו המועדות לישראל אלא להנאת עצמן עכ"ל. מה ענין: וכן אתה מוצא וכו' אצל המאמר הקודם לו? ונ"ל כי לסבראשונה היה כתוב במאמר הקודם לו: כדי שיעשה נחת רוח ליוצרו: ובשביל זה יעשה יוצרו לו נחת רוח. והוא מתאים היטב עם מאמר: וכן אתה מוצא וכו' המסיים: שכשם שהאדם סברך להקב"ה כך הוא מברכו.
- 3) שם: מלך ב"ו יושב על כסא נבוה ואין רגליו מניעות לרסודות שתחת רגליו. והקב"ה השמים כסאו והארץ הדום רגליו עכ"ל. תחת: לרסודות. צ"ל: לשררף. שהוא הדום רגלים בלשון חכמים. יעוין ערוך (ערך שרמרף). אבל: רסודות. הם עצים קשורים יחד להגהינם על פני המים. יעוין ד"ה (ב' ב' ט"ו).
- 4) שם: ולן רבו באותה העיר עכ"ל. מלת: רבו ט"ס. וצריך למחותה. ובס"ק (ט' א' וב'). איננה והמעשה בתלמיד אחד והמעשה ב"ר יונתן באו הגה אך אנב אמרו לסנהים: ורע וקציר: שהיו מולדין וקוברין עכ"ל. והתכנה בו הולדת בנים בורע וקבורתם בקציר. וכו' במעשיות האלה: ומה שזרעת אין אתה קוצר. בניך אין אתה קובר. תוע ולא תחצר. תוליד בנים ולא ימתון.
- 5) פרשת נח: א"ר יהודה הללו בשעה שהאדם ססתלק סן העולם וכו' עכ"ל. בלי כל ספק צ"ל: הלוי. תחת: הללו שהוא חסר טעם.
- 6) שם: לא מת נח עד שראה בישובו ועד שראה ע' אומות וצאים מחלציו ומשם לא נזכר אלא צדקו עכ"ל. תחת: ומשם צ"ל ומת. ור"ל ומן ע' אומות שיצאו מחלציו לא נזכר אלא צדקו. כי צדקו הוא עיקר תולדותיו. ככתוב לסנוי: תולדותיו של אדם אלו מעשיו הטובים. וכן הוא אומר אלה תולדות נח גח איש צדיק תמים.
- 7) שם: ומאי לא תמצא בארץ החיים וכו' אלא שלא תמצא תורה שבע"ס אצל מי שיבקש עונג העולם תאוה וכבוד ונדולה בעולם הזה עכ"ל. יסודתו בסנהדרין (ק"א א') שכתוב שם: לא תמצא בארץ החיים לא תמצא תורה במי שמחיה עצמו עליה עכ"ל. ויעוין משנה תורה להרמב"ם (הלכות ת' ס"ג ד"ב).

(8). שם: וזו היא תורה שבעל פה שהיא קשה ללמוד ויש בה צער גדולו שהוא משולה לחשך. שנאמר העם ההולכים בחשך ראו אור גדול אלו בעלי התלמוד עב"ל. עפ"ז מובן הכתוב בסנהדרין (י"ד א'): במחשכים הושיבנו כמתי עולם אמר ר' ירמיה זה תלמודה של בבל.

(9). שם: לא קבלו ישראל את התורה עד שכפה עליהם הקב"ה את ההר כניגית וכו' וא"ת על תורה שבכתב כפה עליהם את ההר. והלא משעה שאמר להן מטבילים אתם את התורה? ענו כולם ואמרו נעשה ונשמע מפני שאין בה יגיעה וצער והיא מעט? אלא אמר להן (צ"ל: כפה עליהם את ההר) על התורה שבע"פ וכו' עב"ל. לא כן דעת תלמודנו. יעוין ע"ז (ב', ב'): כלום כפית עלינו את ההר כניגית ולא קבלנוה כמו שעשית לישראל? עב"ל. ולפי דעת המדרש הזה אין להם מענה על אשר לא קבלו את התורה שבכתב. וקושינו מן נעשה ונשמע תרצו תוס' שבת (פ"ח א').

(10). שם: קבע הקב"ה שתי ישיבות לישראל וכו' ומתקבלין שתי פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות ונושאים ונותנים במלחמתה של תורה וכו' ואותן ב' ישיבות לא ראו שכי וכו' ולא שלט בהן לא יון ולא אדום והוציאן הקב"ה י"ב שנה קודם חרבן ירושלים בתורתן ותלמודן. שכך כתוב והגלה את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל וכו' וכו' מה גבורה יש בבני אדם ההולכים בגולה? אלו גבורי תורה עב"ל. אין ספק. כי שתי ישיבות אלה הן ישיבת סורא וישיבת פומבדיתא. ואדר ואלול שמתקבצים בהם מכל המקומות לשאת ולתת במלחמתה של תורה הם הידועים בשם חדשי הכלה. יעוין הערה 10 לתולדות רבנו חננאל (בכורי העתים תקצ"ב). ובלתי מובן אפוא אמרו. ואותן ב' ישיבות לא ראו שכי וכו' והוציאן הקב"ה י"ב שנה קודם חרבן ירושלים. הכי היו ישיבת סורא וישיבת פומבדיתא עוד קודם חרבן ירושלים ובירושלים? ואיככה הוא מקיים שני הפכים בנושא אחד. ואומר על בני אדם שהלכו בגולה שלא ראו שכי? ולי ברור מאד אשר עירוב ספורים כתוב כאן. עירוב ספור החרש והמסגר שנראו למספר אחד כשתי ישיבות בספור שתי הישיבות שהיו כבבל אחת בסורא ואחת בפומבדיתא. ואמרו: והוציאן הקב"ה י"ב שנה קודם חרבן ירושלים רומז בלי ספק להחרש והמסגר שנלו עם יכניה ו"א שנה לפני חרבן ירושלים ותחת: י"ב. צ"ל: י"א. ויעוין נטין (פ"ח סע"א): צדקה עשה הקב"ה עם ישראל שהגלה גלות צדקתו ועדיין גלות יכניה קיימת דכתיב ביה בגלות יכניה החרש והמסגר אלף חרש שבשעה שפותרין נעשו הכל כחרשין וכו' עב"ל. וע"ז פי' רש"י: גלות צדקתו חרבות ירושלים שנלו כולם. גלות יכניה. הוא יהויכין קרמה לגלות צדקתו אחד עשרה שנה. וזו הוא צדקה שמינה והחרוב ביתו כדי להגלות דורו של צדקתו לבבל בעוד שחכמי גלות יכניה קיימין שילמדו תורה לאלו הגולים אחריהם. לפי שרוב חכמי התורה נלו עם יכניה דכתיב בהן החרש והמסגר אלף עב"ל. ומלות: לא ראו שכי הן ט"ס. וצריך למחותן. וכן למטה שם לא כתוב כי אם: ולא שלט בהן לא אדום ולא יון ולא גורו עליהם שמדי

(11). שם: וכל החרש והמסגר וכו' ומתוכן החרש והמסגר חרש שבשעה שאחד מהן מדבר נעשו הכל כחרשין מסגר כיון שאחד מהן סוגר דבריו טומאה וסדרה או איסור והיתר אין בעולם שיכול לפתוח לטהר ולהתיר עב"ל. תחת: ומתוכן. צ"ל: ומה וכל. ור"ל ומה פירוש הכתוב: וכל החרש והמסגר? ותחת סוגר דבריו טומאה וסדרה. או: איסור והיתר. צ"ל: סוגר ומטמא או איסור כאשר יוכיח הכתוב בסוף: לפתוח לטהר ולהתיר.

(12). שם: שאע"פ שאדם גולה בשדה שכינתו לא זזה ממך עב"ל. תחת: שאדם. צ"ל: שאת.

(13). שם: ששה נסים נעשו באותו היום וכו' ונמק יסודו עב"ל. בפ"י רש"י סנהדרין (צ"ב ב' ד"ה הומק) כתוב: ל"א הומק סודו כמו יסודו. נשתלשל. וכן למדנו ר' יעקב בן יקר עב"ל. ולא זכר כי במדרשנו כתוב: ונמק יסודו. והוא חדוש.

(14). שם: ואף הבהמה קלקלו לשאינן מינן וכו' כי השמות כל בשר. כל אדם לא נאמר אלא כל בשר עב"ל. מה נעשה להכתוב בישעיה (ס"ו כ"ג): ובא כל

28). פרשת חיי שרה: גדול היות עד שלא בראת עולמך. ומאימתי נתגדלת? משבראת עולמך. שנאמר אלהי גדלת מאד עכ"ל. אחרי מלת: נתגדלת צ"ל: מאד. וכ"ה בילקוט תהלים (פסוק אלהי גדלת מאד). ור"ל אמנם כי גדול היות עד שלא בראת עולמך. אולם מאימתי נתגדלת במדה רבה עד מאד? משבראת עולמך. כי מאז נודע גדול חכמתך ונבורתך וטובך עד בלי די.

29). פרשת תולדות: גדול הוא השלום שדברה התורה דברי בדאי וכו' ואין אנו מוצאים שצוה כלום מכל הדברים האלה אלא לפי שהיה חסידותו של יוסף ולא היה חושדו ומחזיק אותו כשופכי דמים עכ"ל. תחת: שדברה התורה. צ"ל: שדברו השבטים. ויעוין יבמות (ס"ה ב') וב"ר (פרשה ק') ובין מלת: שהיה למלת: חסידותו צ"ל: יודע. וכן בפ' רש"י על פסוק כה תאמרו כתוב: כי לא צוה יעקב בן שלא נחשד יוסף בעיניו.

30). שם: למה נתעקרו אמהות וכו' עכ"ל. ביבמות (ס"ד א') כתוב: אבות. תחת: אמהות.

31). פרשת ויצא: אמרה אם משלחת אני ומודעת ליעקב שאבא גותן לאחותי מה שהוא משלח לי אינו נוטל אותו ואבא אין משיאני לו ואני מתרחקת מן נקח הצדיק הוה עכ"ל. תחת: אינו נוטל אותי ואבא אין. צ"ל: אבא נוטר אותו איבה ואין.

32). פרשת וישלח: פי' אריה שהוא יהודה עכ"ל. פי' איננו לשון בעלי המדרש והוא אך דרך המאחרים להם הרבה.

33). שם: לא תצא אשה בעיר של זהב ולא בטבעת שיש עליה חותם וכו' ואם יצאה בהן לר"ה חייבת חטאת. בשבת קמיוו שאינה חייבת עכ"ל. תחת: שיש. צ"ל שאין. ככתוב בשבת (ס"ו מ"א). ותחת: קמיוו. צ"ל: קאמר. והוא קושיא מאחר המעתיקים על: הכתוב במדרש: חייבת חטאת. הלא במסכת שבת קאמר שאינה חייבת חטאת.

34). פרשת וישב: יעקב אמר ננוכתי יום ננוכתי לילה ויוסף אמר כי נגב ננכתי עכ"ל. מה ענין אמירת יעקב אצל אמירת יוסף? הלא כונת אמירת יעקב הוא על הדברים אשר נגבו ממנו וכונת אמירת יוסף הוא על אשר הוא עצמו נגב?

35). שם: סלמנדיא וכו' כשהן מסיקין את הכבשן שבעה ימים ושבעה לילות וצופין מננדר האור ויצא משם בריה עכ"ל בפ' רש"י סוף חגיגה כתוב: שני ימים תחת: ימים הכתוב פה.

36). שם: ג' נאמנים הם. בעל הבית שמפריש מעשרותיו וכו' ועני שהפקדו סקרון אצלו ולא נחשד על הפקדון. ורוק הדר בכפר בשכונות זונות עכ"ל. הם השלשה שהקב"ה מכריו עליהם בכל יום (פסחים ק"ג א'): ומשם נדע. כי צ"ל פה: בכרך. תחת: בכפר. ועי"ש.

37). שם: אמרה לו למה אין אתה שומע לי? הלא אשת איש אני? עכ"ל. אין טעם ודעת בשאלת: הלא אשת איש אני. הכי בעבור הוזהר אשת איש ראוי יותר לשמוע לה? ולי אין כל ספק שצ"ל: הלא אשת יסת תאר אני. ולשון אשת איש השתרבבה פה מלמטה שנכפלה הלשון הזאת הרבה פעמים.

38). פרשת מקץ: העירוך שועך לא בצר. שלא תהא בוסר בשעת הרווחה שלא להתפלל עכ"ל. תחת: בוסר (בסמך). צ"ל: בוצר (בצד"י). ור"ל שלא תהא מונע וגורע בשעת הרווחה שלא להתפלל אך גם בשעת הרווחה תתפלל שלא תשבות ולא תפסוק הרווחה. ובוצר הוא מלשון לא יבצר מהם (בראשית י"א ו'). שמתורגם: לא יתמנע והרודש פירש גם: לא בצר מזה ויתפריש הפסוק לסוף בדרך דרש: לא תבצר ותמנע מעירך שועתך ותפלתך בכל עת בזמן הרווחה.

39). שם. ולכרך אותי כעין מעשי עכ"ל למלות: כעין מעשי אין שחר. ונ"ל. כי למבראשונה היה כתוב: כעין מעשה דר' ושמעאל. וכי אחד המעתיקים כתבו

על הגליון לרמות בו אמרו: ול ברך אותי שהוא בעין ספור ה' ישמעאל בן אלישע:
ואמר לי ישמעאל בני ברבני (ברכות ז' א') וברוב הימים חסר באהו והובא פנימה.
(40) שם המשל זה מיכאל ופחד זה נבריאלי מיכאל מן המים ונבריאלי מן האש
עכ"ל. בתרגום איוב כתוב להפך: מיכאל מן מימיו והוא דאשא, ונבריאלי משמאליה והוא
דמיא עכ"ל. ובפסחים (ק"ח א'): אמר לו נבריאלי וכו' אני שר של אש עכ"ל. והוא
ככתוב במדרשנו.

(41) פרשת ויחי: אמר ליה הקב"ה חיך אתה נטמן ואין אתה מת עכ"ל. זה
הוא יסוד המנהג לכתוב על מצבות הקברים: פה נטמן.

(42) פרשת שמות: הפך הקב"ה את האהבה שהיה אוהב אותם שנאמר הפך
לבם לשנא עמו עכ"ל. במדרש רבה כתוב: הפך הקב"ה האהבה שהיו המצרים
אוהבין אותן לשנאה. וכצ"ל פה. כי כן מוכיח הפסוק המובא לראיה.

(43) שם: רבבה כצמח השדה נתתיך וכו' ובמה נסתכלתי? הטובים הודיך
מיין אלו האבות שנקראו דורים עכ"ל אמרו: ובמה נסתכלתי וכו' הוא דרש על הכתוב
אחרי פסוק רבבה כצמח השדה נתתיך: ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דורים
ודרש: דורים על האבות שראה וכותם.

(44) שם: הענין צריך היה משלפניו וכו' עכ"ל. תחת: צריך. צ"ל ערוך.
ור"ל ענין שליחת משה לגאול את ישראל ממצרים היה ערוך ומתוקן עוד משלפניו
ובטרום בואו לעולם כאשר הוא הולך ומפרש ומסוים: והיה משה מתוקן להם.

(45) שם: המות מתוקן היה שיבא לעולם וכו' אמר הקב"ה אין זו משל עכשיו
שכבר היה מתוקן עכ"ל. המאמר הזה ברור ימלל דעת אנשי הטבע המובאה בפי' הרמב"ן
על התורה (פרשת בראשית פסוק ביום אכלך ממנו מות תמות). וז"ל ועל דעת אנשי
הטבע היה האדם מועדף למיתה מתחלת היצירה מפני היותו מורכב. אבל גור עתה שאם היטא
ימות בתנאי כדרך חייבי מיתה בידי שמים בעבירה כאוכל תרומה ושתוי יין ומחוסר
בגדים וזולתם שהכונה בהם שימותו בחטאם טרם בא יומם וכו' עכ"ל. והכתוב שם עוד:
ועל דעת רבותי אלמלא שחטא לא מת לעולם. כי הגשמה העליונה נותנת חיים לעולם
וכו' עכ"ל. הוא מתנגד להכתוב במדרשנו פה. ויעיין דבר חדש על פסוק ביום אכלך
ממנו מות תמות.

46 שם: כל מי שנאמר בו לך לשלום הלך וחזר. וכל מי שנאמר לך בשלום
הלך ולא חזר. מנין? וישלח דוד את אבנר וילך בשלום עכ"ל. בסוף ברכות הובאה
ראיה ע"ז מדוד שאמר לו לאבשלום לך בשלום והלך ונתלה.

(47) פרשת וארא: בחמש מכות הראשונות אין כתוב אלא ויחוק לב פרעה.
כיון שבאו רומש מכות ולא שלח אמר הקב"ה מכאן ואילך אם רצה לשלח איני מקבל.
שכך כתוב בחמש מכות האחרונות ויחוק ד' את לב פרעה עכ"ל. זה עוד לא מעט
להכתוב בשמונה פרקים להרמב"ם (פ"ח) על אדות עונש פרעה.

(48) שם: א"ר אלעזר בן פרדת וכו' מצרים לקו בדם אף אדם כן. שנאמר
ונהפכו נחלי' לזפת ועפרה לגפרית וכו' עכ"ל. המאמר הזה כפול בפרשת בא. ושם כתוב
כראוי: במצרים הכה בדם. באדם ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש וגו' השמש
הפך לחשך והירח לדם עכ"ל אבל מפסוק ונהפכו נחלי' לזפת אין כל ראיה על דם
כי אם על הפכת עפר הארץ לכנים ככתוב שם.

(49) שם: צאו והביאו לנו רובים ואריות כדי להיות מצירין להם עכ"ל.
תחת מצירין. (בריו"ש) צ"ל. מצירין (בדל"ת). והוא מלשון שור האי צט"ד
(כ"ק פ"ד מ"ד). וכן בפיוט סלוק ליום ב' של פסח כתוב שם: הם הנלום להביא
חיות להצדאות.

(50) פרשת בא: כיון שאדם נטה לצילה של מיתה הוא סודר תלמודו. שנאמר
צלמות ולא סדרים עכ"ל. דרש: ולא באלף כמו: ולו בואו ע"פ תמורת אהיו
והמאמר הזה מתאים עם הכתוב במ"ק (כ"ח א'): ואהדר תלמודאי דאמרתו אשרי מי
שבא לכאן ותלמודו בידו.

- (51). שם: כיון שבא להסתלק מלאכי השרת אומרים תנו עוז לאלהים עב'ל.
ר"ל תנה תורה לאלהים והבא תלמודך לפניו. ככתוב לפני זה כיון שאדם נטה וכו' סודר
תלמודו. כי עוז הוא בניו לתורה. יעוין זכחים (קט"ז א'): וביקש ליתנה לבניו. שנאמר ד'
עוז לעמו יתן עב'ל. ופי' רש"י: עוז. התורה שהוא מעוזן של ישראל עב'ל. וכן בתרגום
הפסוק הזה. ד' אוריתא לעמיה ירב. וכן במכלתא (פרשת השירה פסוק עוז חזרת
יה): אין עוז אלא תורה שנאמר עוז לעמו יתן עב'ל. וכו' עוד במקומות רבים.
- (52). שם: דכתיב והיה לאות על ירך ה' יתירה הרי חמישה עב'ל. תחת: ירך
צ"ל: ידכה (בה"א: יתרה).
- (53). שם: כל שישנו בשמירה ישנו בעשיה. יצאו קטנים שאינן בשמירה. ואם
יש קטן בר מצוה ובר דעת וכו' עב'ל שאין בשמירה ר"ל שאינם יודעים לשמור את
התפילין. ויעוין פי' רש"י סוכה (מ"ב א' ד"ה לשמור תפילין) ובר מצוה ר"ל בר חנוך
מצוה. בר דעת ר"ל שיודע לשמור תפילין.
- (54). פרשת כשלה: והתורה מתיבשת בנופן עב'ל. תחת: מתיבשת. צ"ל:
מתיבשת. ובמכלתא כתוב: נכללת. או: נכללת.
- (55). שם: עשר שירות וכו' הח' מזמור שיר הנוכח הבית לדוד וכו' נקראת על
שמו עב'ל. אחרי זה צ"ל עוד ב' שירות להשלים מספר עשר שירות. והן כתובות
למטה בד"ה או ישיר יעו"ש ויודע גודל הבלבול והמבוכה והמבוסה אשר עשו המעתיקים
סה ושם.
- (56). שם: מכאן למדנו תחיית המתים מן התורה עב'ל. לפני זה צ"ל: ד"א או שר
משה אין כתיב כאן אלא או ישיר משה. ככתוב במכלתא (פרשת השירה).
- (57). שם: וכן כתוב ביהושפט וכו' שירה הט' של שלמה שיר השירים עב'ל.
גם זה הוא מבלבל ומשובש מאד. כי תחת: וכן כתיב ביהושפט. צ"ל:
הת שיעית שאמר יהושפט. ומלות: שירה הט' של שלמה שיר השירים.
הן ט"ס וצריך למחותן. והמכלתא שהוא מקור המאמר הזה וכל הרשות הפרשה הואת
תתן ע"ו ערותה. יעוין בה שם.
- (58). שם: אומרים שהוא עשיר הוא יקור עב'ל. תחת: יקרה. צ"ל: יותרה.
ור"ל והוא עשיר יותר ממה שאומרים עליו. וכן למטה כתוב איוו פעמים: הוא יותרה.
- (59). שם: הם נתנו עיניהם העליונים בתחתונים כדי לעשת תחתון עב'ל. תחת:
תחתון. צ"ל: תאותן. וכו' במכלתא שם.
- (60). שם: או ישיר מספרא עב'ל פשר מלת: מספרא קשה ממני.
- (61). פרשה יתרו: לאדם נתת מצוה אחת, לנח ולבניו נתת שש מצות עב'ל.
הוא מתנגד להכתוב בתלמודנו (סנהדרין נ"ז ב') שאדם נצטוה על שבע מצות יעו"ש.
והמצוה האחת הנזכרת פה היא כלי ספק מצות: ומעין הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו.
ותחת: שש מצות שנצטוו בני נח ובניו. צ"ל: שבע. והן שבע מצות בני נח הידועות.
- (62). שם: תורה שאותיותיה משולשים אלף בית נימ"ל עב'ל. אין טעם ודעת
ככל הפירושים אשר נאמרו ונכתבו ע"ו. ולי נראה כי דעת בעל המאמר הזה היתה
כדעת סדרקרי ספרד שכל שרשי לשון עברית הם בעלי שלש אותיות. וכו' לזה
מנמתו באמרו: שאותיותיה משולשים ולפי' צריך לקרא המשל שהביא ע"ו:
אלף בית גמל. והביאו רק המלות ההן למשל הוא בעבור היותן גם שמות ג' האותיות
הראשונות מא"ב והוא דרך צחות.
- (63). שם: לא כך למדתנו כי הוא חייך ואורך ימך עב'ל. נלקח בחסר.
וכה צ"ל: לא כך למדתנו: מי שנותנין לו ספר תורה לקרות ואינו
קורא מקצר ימיו ושנותיו. דכתיב כי הוא חייך ואורך ימך. ככתוב
בברכות (ג"ה א'): והנוסח אשר לפנינו הוא כלי ספק משובש כי על פסוק כי הוא
חייך ואורך ימך אשר גם תינקות יודעים אותו לא יתכן לאמר: כך למדתנו.
- (64). פרשת משפטים: מעשה ברבי אסי וכו' עב'ל. בפרק הדינין הנספח
אל ספר ראשית חכמה יוספר זה על ר' אבהו.

(65) שם: לפי שראה שלפי גולה וכו' מרובן אני בונה המדינה הזו כלה צוה ופסק (ליתן) להם עב"ל. הובא בפ"י רש"י על דניאל בשם ר' תנחומא. ושם כתוב כראוי: שפלי תחת: ש לפי.

(66) שם: מה ליושב שכן פסול לעדות מיושב אלא תלמיד חכם מיושב עב"ל. הוא משובש. וכה צ"ל: ות"ח מעיד מיושב דקאמר מה ליושב שכן פסול לעדות מיושב ת"ח (ובחים ט"ו, א') אלמא ת"ח מעיד מיושב.

(67) שם: תני רבי אומר וכו' לפלגו של הקב"ה שנאמר וכו' חן ימצא עב"ל בתמיד (כ"ח א') כתוב: לחלקו תחת: לפלגו.

(68) שם: אמר דוד לפני הקב"ה רבון העולם ישב עולם לפני אלהים תישר עולמך בשוב העשירים והעניים עב"ל. ישב עולם לפני אלהים הוא פסוק בתהלים (ס"א ח'). ודרש: ישב בבית כאלו היה כתוב: ישו בוא' ע'ם תמורת כומף. והוא לשון השתוות. וזה כונת אמרו: תישר עולמך בשובה. ויעין מדרש רבה אשר ממנו לקוח כל הכתוב במדרשנו על פרשת אם כסף תלוה את עמי.

(69) שם: את למד שכל מי שמלוה ברבית אינו ירא מן הקב"ה שנאמר אל תקח מאתו נשך עב"ל הראיה הוא סמיה המקרא: ויראת מאלהיך.

(70) שם: א"ל מקבל אני כל יסורין שבעולם ולא עניות וכו' כי על זה בחרת מעוני עב"ל. המעין הוטב בפ"י רשב"ם ב"ב (קט"ז א' ד"ה אל תסן אל און). וכן שנעלם מהרשב"ם הכתוב פה.

(71) שם: שהמלכות שומעת שהוא נושך. (צ"ל: נושא. ור"ל נוטל) את. הרבית מתגרה בו ונוטלת ממנו וכו' עב"ל. כן היה כספרד לפני גלות היהודים טמנה. והתחדש כנשר נעוריו בימינו ובמנונו גם בארץ נאורה גם בארץ נעוריה. ומאשר הרבה בעל המדרש הזה לדבר על אודת חטא הרבית נראה כי גבר עד מאד בימיו.

(72) פרשת תרומה: כל כהן שאינו בן תורה מותר לאכול על קברו תרומה עב"ל. ר"ל שהוא כנכרי שאין קברו מטמא. והוא אך נזמא והסלגה.

(73) פרשת תצוה: ילמדנו רבנו קטן לכמה נמול? כך שנו רבותינו קטן נמול לשמנה. מה טעם? כשם שנמול יצחק אבינו עב"ל זה תמוה מן פנים. א'. מה ענינו אצל פרשת תצוה? ב'. הנה זה פעמים כתוב בתורה באר הוטב קטן לכמה נמול בכראשית (י"ז, י"ב) וכן שמונת ימים ימול לכם כל זכר לדורותיכם ובויקרא (י"ב ג'): וביום השמיני ימול בשר ערלתו ואיכבה אפוא יתכנו דברי השואל: ילמדנו רבנו קטן לכמה נמול. דברי המישיב כך שנו רבותינו קטן נמול לשמנה? הכי גם שניהם לא ידעו את הכתוב מסורש בתורה ב' פעמים וידוע אף לתנוקות של בית רבן? ואשר שנו רבותינו בשבת (ס"ט ט"ה): קטן נמול לשמנה הוא אך בעבור החידוש הכתוב אחריו: לתשעה ולעשרה. ולאחר עשר ולשנים עשר. לא סחות ולא יותר. יעו"ש הוטב. ואולי שמכראשונה היה כתוב גם פה כבשבת. שנו רבותינו קטן נמול לשמנה, ולעשרה, ולאחר עשר, ולשנים עשר, וכונת שאלת: קטן לכמה נמול הוא אפוא: עד כמה נמשך זמן טילה? וכרוב הימים חסר באהו. נ'). הטעם על מילת הקטן לשמנה טעם צריך. כי על יצחק עצמו צריך טעם למה נמול לשמנה.

(74) שם: ארשב"י בא וראה שאין חבוב לפני האדם יותר מבנו. והוא מל אותו וכו' אמר ר' יודן אימתי הבן חביב על אביו כשמתחיל להשיח. וכן הוא אומר הבן יקר לי אפרים אם ילד שעשועים מה ילד שעשועים? כבן שלש כבן ארבע שהוא מתחיל להשיח ומשעשע לאביו עב"ל. תחת אמר ר' יודן. צ"ל: ר' יודן אמר בלשון מחלוקת כי הוא חולק על רשב"י שאמר למעלה שנים בן שמנת ימים הוא חביב לאביו. ואמר כי אך בן ג' יודן שנים חביב לאביו. ונ"ל. כי נגמט ר' יודן בזה הוא לתת טעם אחר על מילת קטן למשמנה הג"ל. והוא מתאים הוטב עם הטעם: הכתוב ע"ז במורה נבוכים (ח"ג פמ"ט). ור"ל ויש בהיותה בימי הקטנות שלש חכמות וכו' והשלישית. שהקטן יבחו לו יולדיו בעת לידתו. שלא התחוקה עדין הצורה הרשימית המביאה לאהוב אותו יולדיו וכו' כי אין אהבת האב והאם את הבן בעת לידתו כאהבתם

אותו והוא בן שנה, ולא אהבת בן שנה כאהבת בן שש שנים ואלו הונח שנתים ושלש היה מביא לבטל הטילה להמלת האב ואהבתו אותו אבל סמוך ללידתו הצורה ההוא הרמונית חלושה מאד עכ"ל.

75. שם: ארז"ל כיון שדיו מדליקין המנורה כל חצר שהיתה בירושלים היתה משתמשת לאורה. לכך נאמר ויקחו אליך שמן זית וך כתיב (מדכתוב אליך ש"מ דמותר ליהנות מאורה) עכ"ל. בסוכה (נ"א א' במשנה). לא נזכר זה כי אם על אור בית השואבה. ושם (נ"א א' בנמרא) כתוב: אשה היתה בוררת חטים לאור של בית השואבה עכ"ל, וע"ז בתום: ונ"ל דבוררת לאו דוקא אלא כלומר היתה יכולה לברור מרוב אורה עכ"ל. ובמדרשנו פה כתוב מפורש. כי היתה משתמשת בפועל לאורה. וכי מותר ליהנות מאורה. וחולק אפוא על הכתוב בפרק כל שעה המובא שם שמעילה הוא דליכא אבל איסורא איכא. וכ"ה בירושלמי המובא שם יעו"ש.

76. שם: כ"כ למה? שלא יטעך יצרך לומר שהוא צריך לאורה וכו' ואני צריך לנר? עכ"ל. מאשר האריך הרבה מאד להוכיח שאין הקב"ה צריך לאורה נראה בעליל שביטוי היו המינים ואומות העולם מונין מאד את ישראל לומר: מה מצות הרלקת נרות בבית המקדש? ומה טעם יש בה? הכי אלהיכם הוא נוף וגשם הצריך לאורה?

77. שם: משה העמיד נגלל חטה במלחמת עמלק וכו' עכ"ל. כ"ה בתענית (כ' ע"א) ובע"ז (כ"ה א'). ובע"ז פי' רש"י (ד"ה למשה): במלחמת סיחון. עכ"ל. והוא לפי הראיה המובאה שם מן אהל תת פחדך הכתוב במלחמת סיחון ומדרשנו חולק ע"ז ואומר שהיה זה במלחמת עמלק.

78. שם. והיו אותם התאנים שוא בות (צ"ל זבות) דבש וכו' ובאה עז אחת והיתה מנספת חלב לתוך הרבש ונתערב החלב ברבש עכ"ל. כעין זה בכתובות (ק"א, ב'). חזונו להנהו עזי וכו' ומיערב בהרו הדרי עכ"ל.

79. שם: משבטל נסוך המים שתו ואין לשכרה משבטל נסוך היין עכ"ל. צ"ל: משבטל נסוך המים ונסוך היין שתו ואין לשכרה.

80. שם: ושרמות לא עשה אוכל ושרי בהמות לא עשה אוכל עכ"ל חשב מלות: ושרמות למרכבת משתי מלות: ושרי בהמות. ור"ל שאין חלב בשרי בהמות.

81. שם: הצופה היא א"י שעושה פירות עכ"ל. ר"ל הצופה הוא א"י שהוא עושה פירות לערביים הללו שעמדו עלינו. בכתוב בכתובות (ק"ב א') יעו"ש.

82. פרשת כי תשא: הסדר שדומה לסודר. מה הסודר כל דבר שאתה צריך אתה מוצא בו עכ"ל. מה הסודר הוה שאתה מוצא בו כל דבר שאתה צריך? ובסנהדרין (ל"ז א'). לא כתוב כי אם: הסדר. שהוא דומה לסדר עכ"ל. ופי' רש"י: דומה לסדר בעגולה.

83. שם: כולן חטאות כמו בטנך ערמת חטין עכ"ל. מלות: כמו בטנך ערמת חטין יתרות וצריך למחותן.

84. שם: ועמדו ורקקו לישראל במניהם וכו' עד שעשו כל גופם רקק עכ"ל. לזה רמו רש"י במירושו על סנהדרין (צ"ג א' ד"ה ברק טבעו).

85. שם: התורה קשטתיה ותקנתיה ככלה וכו' ונתתיה למשה ככלה עכ"ל. ע"ז נוסד הכתוב בפיוט כל מקדש: ככלה בין רעותיה משובצה.

86. פרשת ויקהל: אפילו בחיה ובבהמה נתן בהם הקב"ה חכמה עכ"ל. יעוין ט"ע סניד משנה (שנה שנית טאמר: כשרון רוח בעלי החיים ותכונת דעתם ושכלם).

87. שם: אפילו הגרים שעוסקים בתורה הם ככהן גדול וכו' עכ"ל. בסנהדרין (נ"ט א') כתוב: עכו"ם. תחת: גרים. וצע"נ.

88. פרשת סקודי: למה משכן משכן שתי מעמים? שנתמשכן שתי מעמים

הוא שאנשי כנסת הגדולה אומרים חבול חבלנו לך הרי שנתמשכן ב"פ עכ"ל. מזה הכתוב בסליחות: ה' חב'ל א'ווינו.

89). פרשת ויקרא אמרו רבותינו אפילו על האמת אינו יפה לאדם לשבע. למה? שנו רבותינו לא ידע אדם מישראל פרוץ (בנדרים כ' ע"א כתוב: רגיל) בנדרים ולא בשחוק ולא להטעות את חברו בשבועה לומר שאינו שבועה (בלתי מובן לי היטב) מעשה ברה המלך שהיו שם אלפים עיוות וכלם נחרבו על שבועת אמת והוא של שוא (פי' שבועת חנם) כיצד? היה אדם אומר לחברו שבועה שאני הולך למקום פלוני ואוכל ואשתה והולך ועושה ומקיים שבועתו עכ"ל. זה ברור ומלל. כי דרזקת החכמים משבועת אמת היא אך בהיותה להכל ולרקי. אבל לא בהיותה לצורך כמו שבועת הדיונין. וכי טעם הדרזקה הזאת היא אך מפאת אסור נשיאות שם ד' לשוא ולבטלה. והוא נגד דעת כל החכמים. ויעוין המכתב החדשי בית תלמוד (שנה א' מחברת ח' מאמר: אם נמצאת כבר בתלמוד הקפדה שלא להשבע אפילו שבועת אמת).

90). פרשת צו: וממי אני מבקש קרבן: מישראל. וכן הוא אומר בלחם הפנים ביום השבת כיום השבת יערכנו עכ"ל. הראיה היא רק מסוף הפסוק: מאת בני ישראל ברית עולם.

91). שם: משה היה צדיק ולא היו בניו כמותו. ועלי היה צדיק ולא היו בניו כמותו. ואף שמואל היה צדיק ולא היו בניו כמותו עכ"ל. הכתוב פה על בני משה יכוין הכתוב בספר אלדד הרני על בני משה וכן יכוין הכתוב במדרשנו פרשת פנחס: אמר משה הכי השעה שאתבע צרכי. אם הבנות יורשות בדין הוא שירשו בני את כבודי אמר לו הקב"ה למשה נוצר תאנה יאכל פריה (משלי כ"ז). בניך ישובו להם ולא יעסקו בתורה.

(המשך יבא).

תפלין של הרשב"ם.

זה שנים פגעני לייצן אחד ושאלני איזה תפלין אתה מניח של רש"י או של ר"ת ולקיים ענה כסיל כאלתו השבתו ואיזה תפלין אתה מניח ויענני אני מניח תפלין של הרשב"ם או ידעתי מה כוונתו ואמרתי לו דנה לדברים אלו שאין אתה עומד עליהם שאין אדם עומד על דברי תורה מתוך חזות הדעת אלא אם יחפש אחריהם כמטמונים ויבקשם כזה וככסף אז השיבני אל תבהל מפני דברי ומנגון לשוני האם בר קפרא שהיה בדחנא לא היה מן התנאים החשובים הדורשים לאמתה של תורה האמין לי שלא באתי לרבר עמך בזה אלא כדי שתעמידני על אמתת ענינו של הרשב"ם בדבר התפלין אז עניתו שמע ואחוך וירוח לך.

זה אשר השבתי לו הרשב"ם איננו מפרשי התורה דלא בקיאנן בהו אבל יודעין אנו מטנו שהיה מרי להלכתא ויגע ופירש כל ימיו את הגמרא בדרך לחבה והחויק בה אלא שהוא בא לפרש המקרא על דרך פשוט כדי להזניח הפירושים עפ"י האגדות או מה שעשאום חז"ל לאסמכתא לאיזה מן ההלכות אבל כל שאין ההלכה עוקבת את המקרא אלא היא מסכמת עם עומק פשוטו של מקרא ח"ו שיבא בעקפין לפרש המקרא כדי לעקר ההלכה בדרך הקראים. ואחר שהקדמתו לך זה אומר לך אי אפשר שחשב הרשב"ם שהתפלין הם מתקנת סופרים או הלכה למשה מסיני וקראי אינם אלא אסמכתא בעלמא כמו שנמצא כך בגמרא על כמה וכמה ענינים ד"מ מדות ושיעורין שהרי מפורש שנינו בסנהדרין פ"ח ב' חומר בדברי סופרים מדברי תורה האומר אין תפלין כדי לעבור על ד"ת פטור חמשה טוטפות להוסף על דברי סופרים חייב (ופרש"י האומר אין תפלין פטור דאין זו הוראה דזיל קרי בו רב הוא). וגרסין עלה בגמרא א"ר אלעזר א"ר אושעיא אינו חייב אלא על דבר שעיקרו מד"ת ופירושו מד"ם ויש בו להוסף ואם הוסף

נורע ואין לנו אלא תפלין. מעתה אי אפשר לומר שתפלין עיקרם הלכה וקרא אינו אלא אסמכתא בעלמא אלא ע"כ או יודה שתפלין עיקרם מדבריו תורה או שיכחיש ויאמר אין תפלין. ומי יאמין לדבר שהרשב"ם הכחיש ואמר אין תפלין. על כזה וכיוצא בזה אמרו כל האומר שמועה מפי אומרה היא רואה בעל השמועה כאילו הוא עומד לנגדו ומ"ט אך בצלם יתהלך איש (ירושלמי שבת פ"א). שאין לדון ממאמר אחד על הקך כוונת ענינו שכבר אפשר שמאמרים שווים במילותיהם אבל שונים מצד מי שאמרום ענין כוונתם שונה זה מזה.

אבל דברי הרשב"ם שנרמז דתלו ביה בוקן סריקו כוונתם כפי שאומר. הגה כך הוא לשונו של הרשב"ם בפ' בא ר"ג פסוק ט'. לאות על ירך לפי עומק פשוטו יהי' לך לזכרון תמיד כאילו כתוב על ירך בעין שמי כחותם על לבך. בין עיניך בעין תכשיט ורביד זהב שרגילין ליתן על המצח לנוי. את החוקה חוקת פסח. הגה אמר לפי עומק פשוטו ולא אמר לפי פשוטו, וכוונתו לפי שבאמת הפירוש הפשוט הזה כבר קדמוהו בו הקראים כמו שהביאם הראב"ע וז"ל יש חולקין על אבותינו הקדושים שאמרו כי לאות ולזכרון על דרך כי לית הן הם לראשך ונו' גם וקשרתם לאות על ירך כמו קשרם על לוח לבך ונו' גם וכתבתם על מזוזות ביתך כמו כתבתם על לוח לבך ונו' ומהו שיהי' לאות ולזכרון שיהי' שגור כפיך כי ביד חוקה הוציאך ה' ממצרים. ואין זה דרך נכונה כי בתחלת הספר כתוב משלי שלמה והנה כל מה שהזכיר הוא דרך משל, ואין כתוב בתורה שהוא דרך משל חלילה רק הוא כמשמעו. על כן לא נוציאנו מידו פשוטו כי בהיותו כמשמעו איננו מכחיש שקול הדעת כמו ומלתם את ערלת לבבכם שנצטרך לתקנו לפי הדעת.

והנה כל טענותיו של הראב"ע כאין הם בעיני חכם תלמודי כי ישיב לו המאמר במכילתא דמשפטים פ"ו שהוא סותר כל טענותיו אמרו שם על משענתו על בוריו זה אחד מל' דברים שהיה ר' ישמעאל יושב ודורש בתורה כמין משל כיו"ב אם זרחה השמש עליו וכו' כיו"ב ופרשו השמלה וכו'. ומעתה מהו החרדה לאמר כי גם זה משל בתורה. אבל דעת הרשב"ם כי ודאי עיקר תפלין הם מן התורה עפ"י הפסוקים דפ' שמע והיה אם שמוע הדיינו שיקשור לו אות על ידו ותכשיט על מצחו לשם כך וכענין הציצית, והסופרים פירשו שיכתוב לו ד' פרשיות הכל כמו שקבעו להלכה. אמנם הפסוקים דפ' בא הם לפי עומק פשוטם אינם אלא משלי והטעם שהרי כתוב למטה והיה כי ישאלך בנך מחר ואמר מה זאת ואמרת אליו ונו' והיה לאות על ידכה ונו' כי בחוק יד הוציאנו ה' ממצרים. וכל זה הוא מתשובת האב אל בנו שאלו על עריפת פטר חמור וכמו שפי' שם הרשב"ם וז"ל כל זה תאמר לבנך וכן מוכיח מדכתיב הוציאנו ה' ממצרים כי הקב"ה אמר למשה פרשה זו וישראל אמר לבנו הוציאנו ה' ונו' כי משה לא אמר לישראל פסוק זה מעצמו שיאמר משה לישראל והיה לאות על ידכה כי בחוק יד ונו' אלא האב אומר לבנו כך. עכ"ד. מעתה מה ענין לתפלין כאן וכי משום שהבן שואל על עריפת פטר חמור ויהיה אביו על התפלין ועל כרחק אתה אומר שאינו אלא דבור משלי, וילמוד מעלה מלמטה וסתום מן המפורש שמה שאמר למעלה והגדת לבנך ונו' ואח"כ הוא אומר והיה לך לאות ונו' אם שתאמר שהוא מדגדת האב לבנו שיהיה זה על שמירת הפסח או שתאמר שמן והיה לך לאות ואילך הם מדבריו משה עכ"פ אינם אלא דבור משלי, כפי עומק פשוטו של מקרא. אמנם הפסוקים דפ' שמע והיה אם שמוע לא עלה על דעת הרשב"ם מעולם לפרשם על דרך משל ובס' דברים לא פירש עליהם כולם שהם לדעת מפורשים מעצמם וז"ל קרוי בי רב הוא. כך הוא עומק פירושו של עומק פשוטו של הרשב"ם ותו לא מדי.

תולדות רבינו יעקב תם.

"פרק שמיני."

תשובותיו ותקנותיו.

(המשך).

כל גלילות צרפת ואשכנז האירה תורתו ובכל מקום מקטר ומגש לשמו כבוד ותהלה, וגם עד קצו ארץ ספרד שמעו הטוב הגיע. בימי רבנו תם גם את רש"י עוד לא הכירו ואף אם אולי ידעו שמץ דבר ממנו עוד לא ידעו ערוך ערכו הרב אבל את נכדו רבנו יעקב הכירו ותהלתו מלאה את כל ארץ ספרד. הרב ר' אברהם בן דוד בעל ספר הקבלה בזכרו את כל גדולי זמנו ודורו והדורות שלפניו לא זכר את רש"י וישכחוהו אבל זכר את ר"ת וכה דבר ממנו: ושמענו שבארץ צרפת היה חכם גדול ורב מובהק במדינת רומנוג שמו ר' יעקב ה' ישמרהו ויחיהו ויזכהו ללמוד וללמד ולהרביץ תורה בישאל. כל גדולי צרפת פנו אליו בשאלותיהם כאשר ישאל איש מלאך אלהים. עור היה ראש צעיר לימים נכרו בו רושמי גדולתו והיו מופת לחכמים. הנה רבנו שמשון אשר הריץ מכתבים עם ר"ת היה בלי כל ספק רבנו שמשון הזקן. ולא היה זה ר"ש שחבר תוספות שאנץ ופירושי משניות זרעים וטהרות כי ר"ש הזה היה תלמיד ר"ת בזקנותו. וגם תלמיד רבנו יצחק הוקן תלמידו של ר"ת שכן כתב הוא עצמו בתשובה: שמעתי ולא ידעתי אם ממורי ר' יצחק הקדוש או ממורי ר"ת (א"י ח"א סי' שס"ו) והיה בן אברהם אבל ר"ש בעל השאלות והתשובות היה בן ר' יוסף והיה זקן מר"ת כאשר נראה מתשובת ר"ת אליו שכתב לו אנכי הצעיר לא עצה ולא גבורה אנכי הרש והנקלה אמרתי נמהרה אכן הוא המביא כשרון הטהרה אנכי בור נשבר מימי מי מערה אכן הוא בור סיר טיפה לא נתחסרה להשיב על תוכחתו זחלתי ואירא כי ערום אנכי ואין כסות בקרתי, אם קהה הברזל קלקול פנים ועורה ישיב על שגינות ואל יזרוק בי מרה כי ידעתי כי עמקו שאלותיו ולא נפלאה ממנו אך לנסותו בתדורים גלה לי סודו ואשרי עבדיו ותלמידיו חותמי למוריו (סי' הישר סי' תר"צ). מלשון זה נראה כי ר"ת בעת כתבו כן לא היה בא בימים ודבר אתו בהכנעה יתרה כדבר תלמיד עם רבו. ועתה נראה נא איך זה הוקן הנכבד אשר היה מגדולי הדור איך בכבוד גדול כתב אל ר"ת אשר היה צעיר ממנו לימים עד שקראו מורי ובקש ממנו שיבניהו דבר ויפרש לו שמה אחת בנמרא (שם תרפ"ב) וקרא אותו: דודי ורעי. . . יראה מורי כל דברי וישיבני נא ואל יהי נא עליו למשא (תרפ"ה) ואם מוסף מורי לקח על זה יבינני (תרפ"ו). וכן רבנו משלם בן נתן כנרבונה כתב אליו: ומבלעדיך לא ירים איש ידיו ורגליו. . . ועל פיך אנו חיים (תשי"ט). וכלשון הזה כתב אליו הרב ר' אהרן ברי' יוסף: ביד מי כה וגבורה לגדל ולחזק. . . רבנו הגדול רבינו הקדוש רבנו יעקב כי בלעדיך לא ירים איש ידיו ורגליו בכל הארץ מלכים כך ימלוכו ולא יעשה גדולה עד התגלע הסוד אליך (שם דף פ"ג סוף ע"ג) ואין כל ההפלגות האלה דברים מליציים כמנהג הרבנים מאז עד היום הזה שמפליגים זה את זה עד לאין תכלית, לא כן הוא כי אם ברח"ת באמת כן היה. הוא באמת נחשב לבני דורו גדול מכל גדולי ארצו קדוש מרמס, ובאמת לא נעשה דבר בכל ארץ צרפת וגלילותיה ושכניה בלתי אפי' נעצו ברח"ת וכן עד רחוק היו חכמי ישראל מיהלים לתורתו ויבקשו לקח ממנו הלא יבואר כן לפנינו מתוך השאלות אשר ישאל עליהן מכל המדינות, ויותר מזה נראה כן אם נשים לב על השואלים מי היו? כי בין השואלים נפגוש שמות גדולי הרבנים אשר לא היו תלמידיו כי אם חבריו וקצתם ישישים ממנו, אבל כלם כבדוהו ומוראו עליהם כמורא שמים, ואף כבדוהו בתוארים כאשר יבנה התלמיד את רבו המובהק.

הנה התשובות אשר נתקיימו לנו ממנו רבות הנה אבל רק בקצתן נזכר מי היה השואל אך ברובן לא נזכר רק שנשאל ר"ת על כך וכך אבל לא נודע מי הוא השואל. התשובות אשר נזכר עליהן שם השואל, רובן הן בספר הישר שלנו ואלו

הן: א) בסי' פ"ב: והלכתא כמו שמדרתי ושלחתי לבני פרי"ש. וענינה סדור הגמ' וכתביהו ודיני שלוח הגמ' וכדרכו תמיד לכתוב ראיותיו והוכחותיו כן הוא גם בסדור הזה. ב) בהליכתנו לבית הכנסת בע"ש הוציא ד"ת יין וכו' ולאחר שיצאנו שאלתי את מורי . . . ואמר לי מורי וכו'. ואפשר שהשואל הוא ר"ת והמשיב הוא אחד מרבנותיו, ויותר קרוב שהשואל הוא המחבר ס' הישר שלנו והמשיב הוא ר"ת. ג) בסי' רנ"א: השיב רבנו לרבנו אליה בענין התרת קשר של תפלין בכל יום והענין הזה נזכר בתוספות (מנחות לה: ד"ה משעת). ואולי ר' אליה הוא אותו ר' אליה שמוכרו רבנו משולם בתשובתו לר"ת והיה מושבו בפר"ש ורבנו משולם אבד עליו שאין עזרה ננעלת בישראל על אדם כמותו בענוה וביראת ח' וגם ר"ת כתב עליו: ומנאלינו הוא ובניו המקום יאריך שניו (בנרפס ע"ד ע"ב). ובא"ו ח"א ס' תקע"ש כתוב בפי' שהוא מפרי"ש. ד) ס' ר"ע: תשובה בענין פרוזבול והיא ביוחדת לר' שמואל בן אברהם ור"ת קראו אהבו, ושלח לו נוסח הפרזבול ועמו כתב תשובה המתחילה: ויתן אומר להכמה אחות, למד צדק בארץ נכוחות, ישונך שובע שנחות, שלות עולם השקט ובטוחות. ה' ו' ז) ס' תקמ"ג: תקמ"ד תקמ"ה (כפי תקוננו בנרפס) ג' תשובות אלה מכונות לשואל אחר והשואל היה תלמידו רבנו יוסף מאורליני"ש וכן מבואר בתוס' (ב"ב נ"ד). ד"ה מוליא שאותה השאלה הראשונה שאל הר"י מאורליני"ש וכן הסתם שאל גם שנים האחרונות. ח) ס' תקצ"ב: בענין חשבון השנים ומתוך התשובה נראה שהשיב כן לבני מלאום (Melun). ט) ס' תרנ"ו: בענין גט מומר שלא נכתב בו שם ויתרו. התשובה הזאת כתובה אל אבי האשה שרצה ר' יום טוב הישישי לעננה והוא אותו הנדבך בתשובה להר"ר יוש"ש גם כן בענין הזה. ובפתחת זאת התשובה כתב ר"ת אל השואל מליצה נאה. י) ס' תרע"ג: תשובה לנרבונא בענין החזרת הנדונאי לאבי האשה שמתה תוך שנה לאחר הנשואין בלא זרע של קיימא, ומתחלת מטעם המלך וגדולים רבותינו יושבו נרבונא¹) ומובא גם בתשובות כהר"ם. י"א י"ב י"ג) ס' תרפ"ג, פ"ד פ"ו ג' תשובות להרב רבנו שמשון בן יוסף והוא הנקרא ר"ש הזקן והיה זקנו של רשב"א משנץ ואחיו הרצ"בא בעלי תוספות. י"ד) ס' תרפ"ו תשובת ר' יעקב לר' אליעזר והשואל אולי הוא ר' ר' אליעזר כמיץ תלמידו וראה למטה בסי' ס"ט. ט"ו) ס' תרפ"ה, בענין בנין בשבת בקבלנות והתשובה כתובה למורו ר' שמואל ואולי הוא הרשב"ם אחיו. ט"ז, י"ח, י"ח, י"ט, כ') ס' תרפ"ט עד תרצ"ג, נראה שכל אלה התשובות הן כתובות לרבנו שמשון הנזכר למעלה. כ"א) ס' תרצ"ה בענין כתיבת שם העיר בגט במי שדר בעיר רק כחצי שנה והלך לעיר אחרת ובוים לכתו גרש אשתו. השואל הוא הרב ר' יוסף בן משה בכבוד ובהכנעה גדולה דברו אל ר"ת ויקראהו ראש ע"ה, וגם ר"ת ישיב בכבוד ויקראהו מורי רב ר' יוסף ומובא בתשובות מהר"ם כ"ב ב' רפ"ג בהשכמת השאלה ומליצות השואל והמשיב. עוד בכמה מקומות יביא ר"ת בתשובותיו חכם בשם רב יוסף בסי' תרפ"ו יביא תוספות הרב ר' יוסף ועלהן רובו גם בסי' תרפ"ו וגם קראו גדול בדורו (בנרפס פ"ג ע"ג) והוא הוא זה²). כ"ב, כ"ג,

¹ מטעם המלך וגדוליו מכון על רבני נרבונא וקרא גדול שבהם מלך על הרך אמרם מאן מלכי רבנן והעירותי על זה ביחוד שלא תחשוב כי פירוש הדברים שאותה התקנה תקנו בהשכמת המלוכה, בפרט בדעתנו שהיה נשוא פנים לפני שרי המלוכה כאשר יבואר במה שיבא. כי אין להאמין שר"ת וכל חכמי צרפת יעשו תקנה ע"פ עדכאותיהם אחרי שהם עצמם נזרו בהרם ובשמתא שלא יהיה אדם רשאי ליטול שידה על חבירו לא ע"י מלך ולא ע"י שר ושופט כדי לענוש ולקנוס ולקוף את חברו לא בדבריו הבאי ולא בדבריו שמים ועל התקנה חתומים רשב"ם ור"ת וראב"ן כמבואר בתשובת מהר"ם ד"ס דף ק"ב ע"ד.

² ראיתי תשובה זו הובאה בקיצור במרדכי הנטין בהגהות ס' תנ"ה והשואל שם הר"י מאורליני"ש ונראה בעיני ברור כי יש כאן טעות במרדכי שבשום ענין א"א

כ"ה, כ"ה) כלן נתאחרו בסי' תרצ"ה (בנדרס תקצ"ה) ותחלת התשובה הא', שלה רבנו שמואל ל' אברהם וענינה "נדוי בחלום" ופתח ר"ת אחיו תשובתו במליצה: הוד והדר לבשת, עמרת תפארת חבשת, על פי תחום כבשת, צללת במים אדירים, העלית נפך ספירים. וג' תשובות האחרים הם פלפולים בפירושי קצת סוגיות בנמרא³). כ"ו) סי' תרצ"ו בענין חופה קונה, שאל ר' שלמה מר"ש זה אינו יודע מי הוא ואולי הוא ר' שלמה מדרוש (צ"ל ממרו"ש) הנזכר בתוס' יבמות (סה. ד"ה א') ומובא גם בתוס' פסחים (כג: ד"ה דהא) והר"י משיב עליו הרי שהיה בימי ר"ת ומצאנו גם כן ששאל שאלה מר"ת, כמו שהובא במדרכי ביבמות סי' כ"א, שאל ר' שלמה מדרוא"י את ר"ת ילמדנו רבנו). כ"ז) סי' תרצ"ט בענין גט מעושה במורדת, השואל הוא רבנו שמואל שבפרי"ש. תחלתה במליצה: מקוד מחצצים, שניהם חנית וחצים, ונוצצים כנצים, היוצאים ממורות אש ועצים. רבנו שמואל הזה אולי הוא ר' שמואל אביו של ר"י החסיד⁴) בדף ס"ט ע"א בענין גט מומר

שר' יוסף השואל הוא הר"י מאורלינש. מן הסברה ומן הראיה. מן הסברה: כי אין זה ממנהגו של ר"ת לכתוב לתלמידו כלשון מור, ומן הראיה, יען כי הר"י מאורלינש לא היה בן משה כי אם בן יצחק כמו שמוכח לדלן מן השאלות שכתב לו לר"ת. הנה בסי' תשי"ב (בנדרס תרי"ב) נמצאה שאלה מאורלינש ועל החתום ברף ע"א ע"י שלמה בר יצחק יוסף בר יצחק ושם דף ע"ב ע"א חזרו לשאול וחתום יוסף בר יצחק וחזר ר"ת להשיב ובתוך התשובה כתוב: ועל הקדרה בת יומא הלא ידע אחי כן פירשתי בהיותו הנה. ועתה מבואר שר' יוסף זה הוא מאורלינש והיה תלמיד ר"ת שכן מבואר בדבור פירשתי לו בהיותו הנה הרי לפנינו שר' יוסף תלמיד ר"ת שהיה מאורלינש הוא בן יצחק ולא בן משה.

³) ראיתי להעיר כאן על התשובה סי' ת"ש (בנדרס ת"ר) בענין שור שהמית שלא בכונה שהיא כולה מרשבים כתובה לר"ת ומה שאמר בתחלתה ישר כחך רבנו ומצאתי כדבריו בספר ישן רשב"ם אמרו וכן מבואר בכ"ק (מד). תד"ה הכא ובתוך התשובה כתוב בטעות ומה שהוקשה רבנו וגם רבנו זקנו אלא כך הגי' בכ"י ועיקר ומה שהוקשה רבנו וגם רבנו זקננו.

⁴) הנה לפי סדר הזמנים אפשר מאד שר"ש אביו ר"י החסיד היה בן זמנו של ר"ת כי גם בנו ר"י כבר היה בא כאנשים כמות ר"ת כי ר"ת מת בשנת תקל"ו ור"י החסיד שנת תקע"ו. והנה לפ"ד כמה מחבריו דוח ר"י החסיד מפרי"ש ולזה הסכים גם נרעץ שהיה צרפתי וראתו מפני שרוב המלות והמאמרים בספר חסידים שהביא בלע"ז הם בלשון צרפתי (ח"ו) ואף שהר"ר משה נידעמאן בספרו קורות הנוף היהודים ומ' צד 288 מקפך על זה ממצאנו בסי' חסידים גם מלות אשכנזיות מ"מ מבואר מדבריו שיתכן שהיה צרפתי אלא שהבין גם לשון אשכנז. ועכ"פ היה ר"ש אביו צרפתי ומישבו בפרי"ש. ואמנם בסוף שו"ת מהר"ם כדרכי תשובה מובא ר"י החסיד בן ר' שמואל הקדוש החסיד הנבוא בר' קלונימוס משפירא הזקן ונוכל לדון מה שר"ש היה משפירא ולא צרפתי אבל אין זה ראיה נמורה רק על ר' קלונימוס שהיה משפירא לא על בנו ר"ש. ואמנם בענין ר"י בר"ש הזה שהובא בשו"ת מהר"ם צע"ל. דהנה מן הדברים שבדרכי תשובה יצאו לנו שתי הוכחות. האחת שזה ר"ש היה מכונה בשם "הנביא". והשנית שהיה בנו של רבנו קלונימוס הזקן בן יצחק. והנה ר' קלונימוס הזקן היה בזמן רש"י ומביאו רש"י בפרדס סי' ע"ה. ובאגודה דף קע"ב מובא ג"כ, בן יצחק וע"כ אין כל ספק שר"ק המובא במהר"ם הוא הוא, ועתה ר"ש בנו החסיד והנביא בשום ענין לא היה מאוחר לתלמידיו רש"י, ומדקראו נביא נראה שהוא אותו הנביא שאמר עליו ר"ת שהיה רבו דרבו רבנו יוסף מ"ע השני (ס' הישר דף ע"ד ע"ב) ועתה בצירוף כל אלה רחוק מאד שר"ש הזה הוא ר"ש בעל השאלה שהבאתי בפנים. ועוד מבואר בתוס' (יבמות) ומביאם בקורא הדורות שר"ש החסיד היה משפירא וע"כ עדיין צריך תלמוד מי הוא ר"ש הזה.

וכעין התשובה שבאות (ט) והיא כתובה אל הרב ר' יום טוב קרונו אשר רצה לפסול את הגט וכבר הבאנו למעלה התשובה מה שכתב בענין הזה לאבי האשה. כ"ט, ל', ל"א) בדף ס"ט ע"ג יש ג' שאלות בפירוש הגמרא ב"ק (כג.) ושם (ה.) ובנדה (נה:) ועל השאלות התום יוסף בר משה והוא הנזכר למעלה אות כ"א. ל"ב) בדף ס"ט ע"ד בענין דינא דבר מצרא והשואלים הם בני פרי"ש והתשובה מובאת גם במרדכי ב"מ סי' שצ"ג. ל"ג, ל"ד, ל"ה ל"ו) בדף ע"י ע"א בענין מפקד שלא בעדים. וזה השיב לר בני ריגנשבורק והיא נזכרה במרדכי ב"מ בהנחות סי' ת"ז ובתשובת מהר"ם סי' רע"ה. והשניה בענין הפך שבעה והג' בענין שבעת היסת והר' בנדון הנותן לשליח הפיץ למכרו ופסק דמיו והתנה שאם ימכרו ביתר ממה שפסק הוא שלו. ל"ז ל"ח) בדף ע"י ע"ג תשובות בענין פקדון מעות למחצית שכר ובענין תפיסת עסקא, והשואלים הם רבני פרי"ש הרב ר' יחיאל קרובו והרב ר' אליעזר וחברו הרב ר' אברהם ואין ר' יחיאל הזה אותו ר' יחיאל מפרי"ש הנזכר בתוס' יומא (יח:) כי כתוב שם ושמעתי בשם מורי ה"ר יחיאל מפרי"ש וצ"ל וידוע שמחבר התוס' יומא הוא מהר"ם מ"ר"ב וקשה מאד להאמין שמהר"ם שמת בשנת ה"א מ"ז היה תלמיד של רבנו יחיאל הנזכר פה שהיה ראש רבני פרי"ש בימי ר"ת שהרי בין שנת מותו של ר"ת ובין מהר"ם כמאה ועשר שנה ועתה אף אם נניח שר' יחיאל היה האריך ימים אחרי ר"ת כשלשים שנה ונניח שהיה מהר"ם במותו זקן בן ע"ה שנה עוד נשארו ה' שנים בין מות רבנו יחיאל ובין לידת מהר"ם ואיך היה תלמידו. ור' אליעזר הזה אולי הוא הנזכר בתוס' בכמה מקומות במשא ומתן עם רבנו שמואל ור"ת (תוס' שבת כג: נא: ובכ"מ.) ורבנו אברהם הזה אולי חמיו של ר' יהודה מפרי"ש הנזכר בתוס' ברכות (מה:) ד"ה שאני. ל"ט מ') בדף ע"י סוף ע"ד ע"ב ע"א שאלה מאור לינש בנדון ראובן ששאל משכון שיש לו משר אחד לשמעון והשואלים ר' שלמה בר יצחק ור' יוסף בר יצחק הוסיף לשאול וכבר כתבנו למעלה שזה ר' יוסף מאורלינש והוא כלומר ר"י בר יצחק הוסיף לשאול באותו הנדון וספח לשאלתו עוד שאלה ולא נכתבה אבל מוכח כן מתוך תשובת ר"ת והענין הוא בנדון קדרה בת יומא. מ"א) בדף ע"ב סוף ע"א שאלה שלוחה להרב רבנו מאיר חתנו של רש"י מאת רבנו אליעזר בר נתן ממנצצה הוא הראב"ן אבל מכוונת גם לשלשה בניו (בכתבו עוד לא ידע ממות ר' יצחק בן מאיר) כן מפורש במליצה שעתה בה השאלה: הוצרכתי לשאוב מים מבית לחם (כן הגי' בראב"ן ד"פ קמת.) אשר בשערי יהודה מקום שבט ומחוקק משם בארה שקו הצאן יין ישן ומבושם מים חיים נוולים הישיש הרב ר"מ ומפלגי מימיו . . . המתפלגים מעץ החיים לארבעה ראשים (רומז על ר"מ וג' בניו) והנה הרביעי הוא פרי"ת (כן נקוד בכ"י ורומז על ר"ת עתהו הרביעי.) מ"ב) בדף ע"ב ע"ג ע"ד ע"ה ע"ג. חבל תשובות מוללות התנצלות מרבנו משולם בר נתן מנרבונה לפני ר"ת שהוכיחו על שהגיה בספרים ועשה קולות לבטל הוראות קדמונים ומנהגים והמחלוקת בין ר"ת ור' משולם מובא בכמה מקומות בתוספות. מ"ג) בדף ע"ו ע"א השואל רבנו משולם בכיאר ברייתא בתיכ. ותתלת השאלה חסרה בנדפס וגם בכ"י אבל נמצאה שלמה. בס' חרושי אנשי שם שאצל המרדכי בשבת פ"ג: שלם טוב לרב טוב מרבנא טוב הוא רבנו יעקב בן מאיר הנני צעידך משולם באתי להוכיח דלעין מר באותה ברייתא השנויה בתיכ וכי. מ"ד, מ"ה, מ"ו, מ"ז, מ"ח) בדף ע"ו ע"ב ע"ז ע"א. אלה חמש תשובות כתובות לר' משה בן אברהם מפונטיוזא וענינן: בירושת הגה. אם מצורע עושה משכב ומושב, איסור לזר להרליק שמן של תרומה, אכילת קטנים ביה"כ. עגלה ערופה לענין אותו ואת בנו. והיה תלמיד ר"ת כמו שהעיד בשאלה הרביעית שכתב: ולא זכיתי לשמש לפני רבנו כל צרכי. וכן כתוב בשם הגדולים על פי קובץ ישן כ"י. (מערכת גדולים אות י' סי' 241) ומובא בקצת מקומות ובתוס', פלפולו בשאלה ג' מביאים בתוס' פסחים (סז: ד"ה שכן) וביומא (ו):

ושבשאלה ה' שם (סד), מ"ט עד ס"ג) בדף ע"ז ע"א עד ע"ח ע"א. שאל הרב ר' יעקב ישראל מרי"ת מ"ו שאלות. א) בענין יין נסך. ב) בענין שליח שהמעה המעות למי. ג) מי שעבר על צווי ב"ד. ד) בענין חוזר וטוען. ה) השנה על רש"י. ו) בענין גבינות של גוים. ז) גדולי תרומה. ח) אוכלין שנמטאו במשקין. ט) רוחץ בחמי טבריה. י) סתירה בברייתא דתי"כ וקרא לתי"כ ספרי בטעות. יא) בענין גונב כים בשבת. יב) סתירת המשניות בענין מומת נזיר. יג) בקדושה אם הלכו מקצתם. יד) בדרך על כוס ונטל ממנו והביאו אחרת אם חוזר ומברך. טו) סתירת משניות. ועל כלם השיב ר"ת. זה הרב ר' יעקב ישראל נמצא מקצת פעמים בתוס' ובשאר ראשונים ויש עוד ממנו שאלות אחרות ששאל מרי"ת. ס"ד ס"ה ס"ו) בדף ע"ח ע"א עד ע"ג ג' שאלות ששאל הרב ר' יוסף מאור לי"נש תלמידו מרי"ת. ותוכן השאלות. א) בענין טעם בעיקר. ב) בענין בטול טבל. ג) בענין קדרות בפסח. ס"ז ס"ח) בדף ע"ח ע"ג ע"ד. בשתי תשובות האחת בענין מקוה ומעין. והשנית בענין מטלטלין לב"ח. ולא נכתב לשון השאלות אבל נכרות מתוך התשובה. והשואל הוא הרב רבנו אליעזר. ס"ט ע"י ע"א) בדף ע"ח ע"ג ג' שאלות האחת: על דבר מקום הנחת תפלין של יד. השניה: דין נדה בימי לבונה. השלישית: בדין יין נסך. גם אלה השאלות שאל הרב ר' אליעזר, ולא נרשם בו שם לווי. והנה למעלה ראינו כי שלשה חכמים המכונים אליעזר שאלו הלכה מרי"ת, האחד הוא ר' אליעזר בר נתן ממגנצה והוא הראב"ן הנודע, השני הוא ר' אליעזר ממיץ תלמיד ר"ת והשלישי הוא ר' אליעזר אחד מרבני פרי"ש. וקרוב הרב מאד כי השואל שבאות ס"ז ס"ח הוא ר' אליעזר מפרי"ש כן יוצא לנו מבואר מתוך התשובה השנית שכתב: על המטלטלי לכתבה לבעל הוב תראה בכתבי ששלחתי לפרי"ש מבואר מזה שזה ר"א היה צרפתי ומפרי"ש ע"י שיכול ר"ת לשער שכתבו ששלח לפרי"ש היה לנגד עיניו אבל לר"א ממיץ והראב"ן ממגנצה אין הדברים מובנים כי איך יכול לשער שהם ראו כתבו ששלח לפרי"ש. אמנם התשובות שבאות ס"ט ע"י ע"א הן בלי ספק לר"א ממיץ כן יוצא ברור מן הכתב המליצי ששלח עם השאלה. הנה בפתח דבריו ידבר במרי שיתו על גורלו כי אבדו ימי חרפו העת אשר רותה נפשו מטוב התורה והחכמה מרבו. ועתה יבשה נפשו אין כלל לא מצאה לה מנוח אשר ייטיב לה מיום צאתו מבית אביו רכב ישראל. ואמר עוד, ואחלי אליעזר לפני הנביא אשר ברמרוג רבינו יעקב אביר הרועים מי ותנני לו לעבד ונפשי לו לשפחה לרוחץ רגליו כאשר הייתי באמנה אתו. ומכל זה נראה שהיה תלמיד מובהק לר"ת ואין זה אחר כי אם ר"א ממיץ. ואף שכתב בשאלתו: כי ראיתי מרבתי שמיניחין אותן (התפלין) בגובה הורוע למעלה מפרק האמצעי. . . . ומהם מניחין אותן למטה מפרק האמצעי. ומשכך מזה שחכמים אחרים היו רבותיו אבל אין זה ראה כי אותם "מהם מניחין אותן למטה" החולקים על ר"ת גם הם היו רבותיו. ואמנם בספר הישר הנדפס וכן בכ"י שו"ז ה' ה' שבידו לא חתם השואל את שמו. אבל בכ"י שהיה ביד רשד"ל (כ"ה ח"ו צד 33) היתה חתימת השאלה: ושלום רבותינו וביתם ושלום מורי ר' יצחק בן רבנו לנצח כנפש אליעזר בן שלמה ומעתה נראה מזה כי אביו של הרא"ש היה שלמה ולא כמו שנמצא בקצת הוצאות מס' התרומה שנס' קל"ח מכונה בן שמואל וכבר העיר החכם שר"ל שם צד 95 שאין זה ראה גמורה כי יתכן שהיה כתוב ר"ש והמדפיס פזיש מלבו ר' שמואל. ע"ב — ע"פ) בדף ע"ד — ס' ע"ג כוללים מ' תשובות א) בענין כותי באהווק ולא כתיבא וכתיבא ולא אחווק. ב) בענין ישלם מרעתו משמע. ג) מיטב בנוקין. ד) תן כוכי. ה) כלי זמנית אם דמי לכלי חרס. ו) בענין שבת עליו העוף. ז) בענין עובר לעשייתו. ח) בענין שלש נמיות בנחל. ט) בענין אחת ארוכה ואחת קצרה. הישואל הוא ר' שמואל. ובפתח התשובה כתוב אל שמואל בר אי"ב המיץ (כן נקוד בכ"י) ועל בן נראה שהוא בן אברהם. ואף שכתוב שם "אשריך אחי שמואל עאתה טהור ונכנסת במהרה" אין שמואל זה הרשב"ם אחיו כמו שאמרנו. אך לא ידעתי כעת מי הוא זה ר' שמואל

ואולי הוא בעל אחותו אבי הר"י הזקן אשר על כן קראו אחי, פ"א פ"ב פ"ג פ"ד פ"ה) ברך פ' ע"ג עד פ"א ע"ב תשובות על שאלות רבנו אפרים מריגנשפורק וענינו א) בענין עד זומם למפרע נפסל. ב) בענין מעקד אצל חברו בשטר. ג) בענין קרן כונתה להזיק. ד) בענין עליית נשים לרגל. ה) בענין אב וידעוני. וזו רבנו אפרים להשיב על דבריו ור"ת משיבו. פ"ו פ"ז פ"ח פ"ט צ) ברך פ"א ע"א — פ"ב ע"א. תשובות א) בענין מין במינו בששים. ב) בענין מלאכה שאינה צריכה לגופה. ג) בענין כלי זכויות. ד) במנהג הברילה. ה) בענין מלמיות וזכרונות ושופרות. ו) בענין גלות סנהדרין. השואל הוא גם כן רבנו אפרים הנזכר. צ"ב—צ"ח) ברך פ"ב ע"א—ע"ג. שמונה תשובות לר' משה מפונטייוזא תלמידו. ותבניתן: א) בענין הפוסק מעות לחתנו. ב) חקירה בל"ש אבות מלאכות. ג) בענין כלי צמיד פתיל. ד) אם משלימין ג' סעודות בפירות. ה) אם אשה חייבת בג' סעודות. ו) בענין בהמה שנמצאת בירושלים. . . זכרים עולות. ז) בענין לב ב"ד מתנה. ח) בענין ג' מצות נצטוו ישראל בכניסתם לארץ צ"ט—ק"י) ברך פ"ג ע"א ע"ב ע"ג א' עשר תשובות שהשיב ר"ת אל החבר ר' אליעזר א) הרצני איסור שנתערבו ביון. ב) גנות שרוכין בה ונעורת בין הסרקין. ג) בענין כלי יי"ע שפרק בו ענבים קודם משיכה. ד) יין היוצא דרך שולים ונגע בו הגוי. ה) בענין טוקף. ו) בענין יתומים שגבו קרקע בחובת אביהם. ז) אם ריחא מלתא. ח) בענין חלב הקיבה. ט) דין געולי נכרים. י) בענין מרת קל וחומר. י"א) מה הוא אוכסין בפ' עושין פסין. ר' אליעזר הוזה אשר כנתו החבר אולי ה"י ר' אליעזר ממיין תלמידו. ק"יא) ברך פ"ג ע"ג תשובת ר"ת אל הרב ר' שמואל והרב ר' קרשבין והרב ר' יוסף בענין נדוי על תנאי. את הרב ר' יוסף קורא גדול הדור. ק"יב) ברך פ"ג ע"ד בענין יבמה שמת היבם ג' (כ"י ובנדפס גר' ו' אבל בא"ז ח"א ס' תרל"ד גרס ג' חדשים ועיקר) החדשים אחר מיתת הבעל אם צריכה להמתין ג' חדשים. השואל הוא תלמידו ר' אהרן בר' יוסף ומובאת התשובה במרדכי יבמות ס' נ"ו. ק"יג) ברך פ"ג ע"ד תשובה לרבנו אפרים והוא ר"א מריגנשפורק הנזכר למעלה. ענין התשובה פלפול בסוגיא תחלת יבמות (ג'). ק"יד) גם זה שם תשובה בענין טיכא את המחור. קמ"ו) בענין מניינא דרישא למעוטי מאי בתחלת קרושין. קמ"ז) בענין שור שהפקירו ואח"כ נגח. יתר על כן עוד יש שם הערות קצרות וסתומות ברמזים ובפרט נראה מתוך אלה התשובות שר"ת קצר בכונה וכל דבריו ברמז. ק"י"ז) ברך פ"ד ע"א—ע"ג תשובה לרבנו יצחק מריגנשפורק חברו של ר' אפרים הנזכר, בשמעתא דנסלקין בנשרפין. ור' יצחק התם על כתבו יצחק תלמידך, ק"י"ח ק"י"ט) ברך פ"ד ע"ג ע"ד שתי תשובות לר' יצחק בר מרדכי הוא הנזכר בתוספות במקומות הרבה ולרוב בכנוי ריב"ם ומביאו הרבה פעמים המרדכי ובעל אור זרוע ושאר ראשונים. ר"ת קראו אדוני וזה אות כי לא ה"י תלמידו. התשובה הא' היא בענין בהן טמא שאכל תרומה טמאה, והב' בענין נגמר דינו על עברה קלה בסנהדרין (פא.). ודע כי התשובה שבאות ק"י"ז נמצאה בתוס' סנהדרין (עמ"י) ד"ה בשור) ושם השואל הוא ר' יצחק בר מרדכי וזוה יהיה הוכחה שר"י מריגנשפורק הוא הריב"ם. ק"י"ח) ברך פ"ה ע"ב. כך השיב רבנו יעקב ליואני (Joigny) בענין חביות שסתמוה שגורים. ק"י"א) ברך פ"ה ע"ג—פ"ו ע"א. פסק דין מגדולי פרי"ש בא לפני רבנו יעקב, בענין חוקה לאורה כל למעלה מד' אמות. ק"י"ב) ברך פ"ז ע"ב—ע"ד. תשובות לר' מנחם שהשיג ג' השגות על רב יהודאי נאון והוכיחו ר"ת על ככה. ק"י"ג) בענין שבועת אלמנה ליורשין. ק"י"ד) בענין פתיתין ושלמים. ואנכם יתר על אלה עוד נמצאו תשובות אשר נזכר שם השואל עליהן בספרי פוסקים ראשונים ומספרן כאשר מצאתי עשרים ואחת⁶). אך באלה לרוב

⁶ א) בראב"ן ד"ס קמ"ג ע"א שאל ר' משה בר' יואל סר"ת בענין נזיר בקרושא ואבדלה והשיב לו וענין התשובה סוכא כס' הישר ס' קמ"ז. ב) שם ברך

קצרו דבריו. מאד מאד רבו תשובותיו ופסקיו אשר לא ידענו מי הם השואלים ואחדל לספור כי אין מספר. רק אם שלשה ספרים נפתח לפנינו, והם: ספר הישר והמרדכי ושומ"ת מהר"ם מרוטנבורג כבר יעלה מספר התשובות הסתמות והפסקים אשר לא נזכרו בהם שמות השואלים על קרוב למאה⁶). וכמו כן רבו מלמנות פסקיו אשר עלו בתוספות. מכל זה נשפוט כי היו עיני כל ישראל עליו בכל מדינות צרפת וגם באשכנז והטיבו אשר דברו גדולי חכמי הזמן ההוא: שבלעדו לא ידים איש

שנ"ג ע"ג בענין חוקה לאורה ונראה שהראב"ן הוא השואל וכעין זה נמצא בס' הישר פסק מגדולי פרי"ש פ"ה ע"ג והבאתיו בפנים. ג) פסק לבני ביתו של רש"ב"ם בענין חלב שחלבו נכרו שו"ת מהר"ם מר"ב סי' רט"ו. ד) תשובה ששלח ליושיבי האיזוה בלי פסק אנגליטורא שם במהר"ם סי' ר"ם בענין נטען על אשת איש. ה) ר"א מטי"ן ורבונו יוסף מאורלינש פסקו לפני בענין אונאה במהר"ם סי' תשכ"א. ו) שאלה מטריוש לר"ת בענין אם מצות חליצה קודמת שם תת"ו. ז) תשובה לר' אפרים מרינגשפורק בפירוש מלת קנבוס באור זרוע ח"א סי' רס"ו. ח) שאלה מר' יצחק לר"ת בענין דם טוהר שם סי' של"ט. ט) שאלה מר"י הוקן ב"ד שמואל על ריאה שיש בה בהרות שחורות שם סי' תי"א. י) שאל ר"י בר מרדכי מר"ת בענין פת שאמה נוי בשבת. שם ח"ב סי' שנ"ח. י"א) ר' יום טוב לר"ת בענין כתיבת המגלה. שם סי' שע"ג. י"ב) תשובה לר' יצחק בן אבא מר"י בענין חוקה בעל העטור ערך מחאה דף פ"ד ע"ג. י"ג) להג"ל בענין שטר משכונא שם דף פ"ה ע"ד. י"ד) להג"ל בענין חירות ממון שם דף פ"ה ע"ג. י"ו) להג"ל ח"ל ושאלתי את פי ר' יעקב לכתוב אלי בתשובתו לחכמי לותיר וכונתו על התשו' שהבאתי אות ב' לראב"ן, שם דף צ' ע"ב. ט"ז) שאל ר' שלמה מדרואי"ש את ר"ת בענין זקוקה ליבם מרדכי יבמות סי' כ"א, והבאתי בפנים אות כ"ו. י"ז) תשובה לר"י בן אבא מר"י ברין בדיוקת הריאה ביש רעותא בדופן בעטור ח"ב שער ב'. יח) שאלו בני אשפניא על חמץ ומצה שנאפו בתנור אחד, במרדכי חולין סי' תרס"ו. יט) להר"י יוסף בן אהרן בענין חליצה מעושות בכל בו ה' חליצה סי' ע"ד ואולי צ"ל ר' אהרן בן יוסף שהובא בפנים סי' קי"ב. כ) הקשה ה' יעקב מטרנא לר"ת בענין קיום שטרות. כתובות סי' קמ"ו במרדכי. כא) תשו' לר"י בן יהודה בענין נציק תשו' חכמי צרפת סי' א' ובלו פסק יש עוד תשובות בספריו הראשונים אשר נזכר בהן שם השואלים ואני לא ידעתי.

⁶ בס' הישר: סי' כ"ו. סי' כ"ח ז' ע"ד, סי' מ"ד ח., סי' נ"ו ט' ע"ג, סי' קמ"ד יו, סי' קנ"ב, קנ"ג, קנ"ד יח, סי' רל"ד כה: סי' רל"ז כ"ה ע"ג, סי' רנ"ב, כו. סי' רפ"ב כט, סי' ש"כ ל"ג ע"ג, סי' של"א לד, סי' ש"נ ל"ה, סי' שס"ב לו, סי' תק"ב טו ע"ד, סי' תק"ו, תק"ז טח, תק"א טח ע"ד, סי' תקי"ט מט, סי' תקי"ס נא ע"ג (בגדרם בטעות ת"ס), תקע"א, תקע"ג נב ע"ג, סי' תר"ד, תר"ה, תר"ו נו ע"ד, סי' תרל"ב גט, סי' תרל"ה נט ע"ג, סי' תרפ"א סד, תרצ"ד, סו ע"ד, סי' תרצ"ו סה, סי' תרצ"ח ס"ח ע"ג, סי' תש"ה, תש"ו, ס"ט ע"ד, סי' תשי"א ע' ע"ד, דף עב ע"ג נשאל לר"ת דף ע"ט, תשובה אחרת וכו', פ"ב ע"ג שאלה אמרת לפני וכו', סב ע"ד שאלה אחרת וכו', פ"ה ע"א שאלה הנה ראובן ושמעון, שם, תשובה, ג"ל סי' וכו'. — ובמרדכי: סי' ברכות סי' קע"ב, בהלכות קטנות תתקנ"ו, שבת סי' שנה, סי' שפ"ט, בהנה שם סי' תס"ד ס"ק סי' תתס"א, בהנה שם סי' תתקל"ו, כתובות סי' קנ"ג, שם סי' קצ"ג, שם סי' ר"ה שם סי' רכ"ג, שם סי' רפ"ט, קדושין תקל', ב"ק סי' ס"ג, שם סי' קע"ט, בהנה שם סי' רי"ב, ב"ט סי' ש"ג, סי' תי"ד, שבועות סי' תשנ"ה ע"ז סי' תתכ"ו, שם סי' תתמ"ה, שם סי' תתמ"ו, חולין סי' תש"ב. — בשו"ת מהר"ם: סי' קמ"ו, סי' קס"ה, סי' קס"ו, סי' קס"ה, קפ"ו, קפ"ו, קפ"ו, קצ"ב, קצ"ג, סי' ר"ה, סי' רכ"א, רכ"ב, רכ"ג, סי' ר"ט, בתוך התשובה סי' רנ"א, סי' רע"ה, ונ"ל שחמש התשובות עד סי' רס"ב כלן מר"ת הן, סי' שט"ו, סי' שע"ג, סי' תקס"ד, סי' תשא, תשצ"ה, תשצ"ו, סי' תת"ה, סי' תתקמ"ט.

ידו ואת רגלו ועל פיהו הם חיים. גם זאת לצדקה תחשב לו כי הקל למורים הוראתם כי סרר להם קצת עניני הוראה הנצרכים בכל יום כמו תיקון חליצה, טופס הגט (שם סי' פ"א), הוספה בתיקון הגט (סי' רע"א), סדר גט חליצה (סי' תרנ"ג בנדפס בטעות תקנ"ג, סדר חליצה (תרג"ד), כתובת יבמין (סי' תרנ"ה), גט מאון (תרג"ו), והבר גם סדר בתקון ספר תורה הזכירוהו הפוסקים הראשונים (מרדכי מה' קטנות פ' הקומץ סי' תתקנ"ז). והיה לו גם סדר תקון שטרות. ככתוב בהקדמת ספר העטור: ועל פיו (כלומר של רבנו יעקב) סדרתי תיקון שטרות והלכותיהן.

מספר גדול מתשובותיו ופסקיו והוראותיו מראים כי שם תמיד נוכח פניו תקנת בני עמו בכלל ותקנת ארצו בפרט. אף מטעם הזה אין וחקר ותקן כמה תקנות גדולות לצורך מקומו ושעתו ותקנותיו פורשות אור לפעמים על משפט העם בעת ההיא. ואלה מן התקנות אשר נתקיימו קצתן חרשות וקצתן קרובות ונתחדשו על פיו וכלן בהסכמת גדולי ארצו. א) גזרו כנזרה תמורה אשר קיימו וקבלו עליהם יושבי צרפת ואניוב נרמנדיאה שכל נושא אשה ומתה תוך י"ב חדש בלא ולר של קיימא עד עבור שנת הנשואין שיחזיר הנדוניא ותכשיטיה ליורשיה או לזותני הנדוניא. וזאת התקנה⁷ כבר היתה קיימת לפני זה בנרבונא (סי' הישר דף ס"ד ע"א ומהר"ם סי' תתקל"ד ב) החרים ר"ת ור' משה תלמידו עמו וכל הגדולים גזרו בכנזופיאי בשוק של טרווייש . . . שלא להוציא שום בר ישראל ערעור על גט אחר נתינתו . . . אל יאמר אם ניתן בפני כך הייתי מערער . . . כי על דבר זה רבתה מריבה בישראל . . . והמערים ערום יחרם חרום לומר לזולי הגזרה יש לי להשיב למען ירצה להקשיב דבורו בשתיקה לאחרים המקום יחרים אותו . . . והכל עשינו לש"ש מפני הרמאים (מרדכי גטין סי' תנ"ה). וזה בלי ספק לצורך שעה להציל ממכת פרושים אשר היתה הויה בכל הזמנים ברבנים התמימים האמתים מצד הקוראים עצמם תלמידי חכמים והם חנפים באמת. ג) גזרו בחרם רשבי"ם ור"ת וראב"ן ור' אליעזר בר שמשון, שלא יביא שום אדם חברו בנדוי גוים או שלא יכופנו על ידם מאומה הן הדיוש הן מושל הן סררוש . . . מלבד אם הוא סרבן מלבא לבית דין (שו"ת מהר"ם בסופו). ד) וגם גזרו ונדו . . . שלא ידא אדם רשאי ליטול שררה על חברו לא על ידי מלך ולא ע"י שר ושופט כדי לענוש ולקנוס ולבוקר חברו לא בדברי הבאי ולא בדבר שמים, כי יש עושים עצמם פרושים ואפילו צנועים אינם, אם לא שיטנו אותם רוב הקהל מפני חשיבותם. ועל תקנה זו תתמוס רשבי"ם ור"ת וראב"ן וק"נ רבנים (ג"ז שם). גם בתקנה הזאת תגלה ותראה לעינינו מראה דמות משפט הזמן ההוא, כי בהפקד איש על העדה לאיוו פקידה הבספ והשתדלנות יענו את הכל, וככלל הזמנים כן או היה זה בעוכרי ישראל. ה) שאין אדם רשאי לכשכן חפץ המופקר אצלו מחברו בשביל חוב שיש לו עליו⁸). ו) פרסם צד היתר ברבית למען דעת כל אדם שהוא היתר גמור, והטעם מפני שהוא מצוה מן המובחר לתת כותיה לבני ברית (שו"ת מהר"ם סי' תשצ"ו) וזה היה תיקון גדול לזמנו. ז) תקנת ר"ת על הנשים של תתענגה ולא יניחום בעליהן על לא דבר . . . גזרו . . . על כל בן ישראל שלא יניח את אשתו שלא דעתה בעדים נאמנים יותר מ"ה חדש. כי אם ע"פ ב"ד העיר הקרובה ואליו י"ח חדש לא נתננו אלא

⁷ במרדכי כתובות סי' קנ"ה מביא זאת המורה וכתב והסמימו עמו וישיבי נרבונא ולא נדירא שמשלשן התשובה מבואר שהוא להפך שהתקנה כבר היתה בנרבונא ור"ת הסכים לתקן כתקנתם.

⁸ ע"י בשו"ת מהר"ם ד"ס דף ק"א ע"ד תקנות שתקן ר"ת באגודת בני צרפת והמעיין שם יראה שכל התקנות ההן תקנות קדמוניות הן ובל"ס זמון ר"ג מה"ג רק זו שכתבנו באות ה' היא שהוסיף ר"ת על זאת הגזרה על הכתובה קודם והקדמות רק קיימו וקבלו עליהם.

ליוצא להשתכר מתוך הרחק ויש שלום ביניהם. ולא יהא אדם רשאי לשהות שלא מרעת אשתו אם לא בהתרת ז' מטובי העיר . . . והם יתירו לאיש כפי הנולד וכפי צורך השעה לצורך האשה לגבות חובותיו ולצורך למוד וכתובה וסחורה כדי לפרנס אשתו ובניו, ובחזרתו צריך להיות עמה ו' חרשים, אבל מתוך מריבה ולב רע לא ינחנה כי אם ע"פ ב"ד. ח) ועוד גזרנו שישלח האדם לביתו ולבניו די מחסורם לפי השגת ידו מדי ו' חרשים ולפרוע ע"פ ב"ד מה שלא לצורך פרנסה ולתלמוד תורה . . . ט) וגזרנו על האדם שלא יערים לצאת אם אין דעתו שלמה לאשתו ועל אחריו שלא יתעכב יותר מ' חרשים אחר הזמנת הקצינים שבעירה או בעיר הסמוכה לה. (ע"י קורות החנוך הנ"ל בנוספות סי' א' צד 268). ואמנם יותר מהמה יש בתשובותיו ופסקיו והוראותיו דברים אשר שם תקנה לא נקרא עליהם אבל היו לתקנות בעם מפני שהכל היו נמשכים אחריהם, וכל דבריו היו נשמעים ונעשים בכל המדינות ההן. ואמנם זה הכבוד אשר כבודה בכל המדינות מאין משלו, ואשר הקדישו כל דבר ודבר שיצא מפיו כאלו קבלוהו מחד סיני היה לו למכשול כי בלאחר יד אברה ממנו מדת הענוה אשר היא הנור לכל מדות החכמים הקדמונים.

(המשך יבא.)

תשובות והערות

בענין המאמרים שכתבתי בב'ת אני מא'ש.

א) בכ"ת שנה ג' צד קנ"ד השיג עלי המשיג דערפא הול"ל דאין עדה פחותה מעשרה. ואני באתי לגדר מושג פרהסייא ולכן הבאתי המאמר מב"ד שמפורש לפני ט' נגב ולפני י' גזלן, ואפי' במעמד ט' נגב הוה ולא גזלן, ואם בא להקשות עלי דריפא הו"ל להקשות שהרי בפירוש אמרו בסנהדרין ע"ד ע"ב וכמה פרהסייא א"ר יעקב א"ר יוחנן אין פרהסייא פחותה מ' בני אדם וכו', אבל מה שלא הבאתי הגמרא הזו לפי שכבר אפשר למעות ולומר דאין צריך בפניהם דווקא אלא כיון שנתפרסם לעשרה הוה פרהסייא אבל בב"ד תפס הלשון לפני ט' ולפני עשרה. ומכאן למרנו שאין פרהסייא אלא במעמד עשרה מישראל ונ"מ טובא לדינא כגון לכחללי שבתות בפרהסייא שאם חלל שבת בשוק וראוהו אפי' מאה מישראל זה אחר זה והכל יודעין שהוא מחלל שבת כיון שלא עשה מעשיו במעמד עשרה מישראל אינו נקרא מחלל שבת בפרהסייא.

ב) שם. הראה המשיג שבהרבה מקומות אמרו על משלי שהיא מחכמתו של שלמה. וזה לא נעלם ממני אבל זה הדיבור היא כמו שכתב המשיג בעצמו שנים הלשון מחכמתו של שלמה הנונה החכמה אשר תופיע מרוה"ק, אבל מה שהקשיתי אני היא לרי' שמעון בן מנסיא רתום' שאמר שה"ש מטמאה את הירדים מפני שנאמרה ברוה"ק וקהלת אינה מטמאה את הירדים שאינה אלא מחכמתו של שלמה וכו' לאפוקי שאינו ברוה"ק. וע"ז אמרתי שצ"ל למה לא עלה על דעת אדם לומר כך על ספר משלי.

ג) בשנה א' צד מ"א בארתי המאמר אר"י פסוק זה ברוה"ק נאמר ותתצב ראיתי את ה' נצב וכו' שאמרם פסוק זה ברוה"ק נאמר הוא כאמרם פסוק זה ניתן להדרש כל'ו שמוציאין הפסוק מפשוטו ועושין אותו רמו. והשיגו עלי המשיגים ואמרו שאין כונתו של ר"י אלא לומר שהוא ע"ש רוה"ק כל'ו שמרמו על רוה"ק. ועתה אביא עוד מאמר אחר שנמצא בו זו הלשון ואי אפשר להמשיכו על רוה"ק והוא במדרש שמואל פ"יש והועתק בילקוט שמואל. ויאמר שמואל אל ישי התמו הנערים ונ"י א"ר לוי הפסוק הוה ברוה"ק נאמר. התמו ע"ש תם עונך בת ציון. הנ ערים ונער קמן נוהג בס'. ויאמר עוד עוד ישבו זקנים וקנות ברחובות ירושלים. שאר שאר יעקב הקמן הקמן יהיה לאלף. והנה הנה על ההרים רגלי מבשר. רועה רעה עמך בשבטך.

בצאן צאני וצאן מרעיתי. הראית שלא בא אלא לומר שכל הפסוק הוא רמז לענין אחר וע"ז אמר שברוה"ק נאמר.

ד) שנה א' צד רל"ה הבאתי דוגמאות שלא נמנעו חז"ל לתפוס בלשונם ולומר שמשא מפי עצמו אמרו. ועתה אוסיף הא דמגילה ל"א ע"ב ל"ש אלא בקללות שבת"כ אבל קללות שבמש"ת פוסק מ"ש הללו בלשון רבים אמורות ומשה מפי הגבורה אמרן והללו בלשון יחיד אמורות ומשה מפי עצמו אמרן. והת' כתבו שם משה מעצמו אמרן וברוה"ק.

ה) שנה ג' צד קמ"ג כתבתי שהמאמר אפי' עמרות ודיבן אינו אלא סי' ותמכתי יתרותי אמקרא ל"ד סי' ל"ב והערני אחר מניודעי שברם טעות היא בידי שכוונת הגמרא אמקרא ג' באותו סי'. והאמת אתו שלשון הגמרא כמו שהיא לפנינו נראה שכווננו לפסוק ג'. אבל מה אעשה הלא רש"י ותוספות פירשו דבריהם עפ"י הפסוק ל"ד. שרש"י כתב שאין בו תרגום וזה אמת בפסוק ל"ד אבל פסוק ג' יש בו תרגום. והת' כתבו וקשה אמאי נקט עמרות ודיבן שיש לו מ"מ תרגום ירושלמי וכו'. ואלו הדברים מסכימים עם פסוק ל"ד אבל בפסוק ג' אפי' תרגום אונקלוס יש לו. וכבר כתב החכם יהודה בן יונה לבית ייטלש בהקדמת ספרו מבוא הלשון ארמית להגיה בגמרא את דיבן ואת עמרות. וכפי שכתבתי יעלה הכל על מכונו ועמרות ודיבן סימנא בעלמא הוא.

פירוש מאמר סתום בגמרא דקידושין ל"א ע"ב.

גרסינן בגמרא שם. א"ר אבהו כגון אבימי ברי קיים מצות כיבוד וכו' יומא חד אמר ליה אשקיין מיא אדאייתי לי נמנם גחין קאי עלה עד דאתער איסתיעא מילתיה ודרש אבימי מזמור לאסף. ופרש"י ותוס' וכן רמז בעל תורה אור על מזמור ע"ט שהוא אלודים באו גוים. ואין למצא לדרך פירושם שום שייכות הדרוש והמזמור עם מה שאירע לו עד שע"י כך איסתיעיא מילתיה שדרש. ועוד אני מוצא שסמנו בגמרא סתם מזמור לאסף ועל כרחך למזמור לאסף קמא כווננו ומזמור לאסף קמא הוא מזמור ע"ג. על כן אומר אני דעל ידי המאורע שאירע לו איסתיעא מילתיה שדרש מזמור לאסף ע"ג. שהיה גחין וקאים עד דאתער אבהו ומתוך כך נזכר במקרא ואני כמעט נפיו רגלי באין שפכה אשרי ומתוך שנוכר בזה המקרא דרש זה המזמור. וענין דרשתו היה בענין כיבוד אב ואם שענין זה המזמור הוא על צדיק ורע לו רשע וטוב לו הנה אלה רשעים ושלוי עולם השגו חיל אך ריק זכיתי לבבי וארחץ בנקיון כפי. ואף הוא נתעורר על מילואה של אדום וחורבנה של ירושלים ולמה זכה אדום לכך. והנה אמר המשורר בניחומו על זה הענין בעצתך תנחני ואחר כבוד תקחני, ומצינו בפסיקתא רבתי ד' הדברות פ' רביעיתא שדרשו ר"י בן בתירא בעצת תורה תנחני ואחר כבוד תקחני בעצת כבוד גדול שכיבד עשו הוריו שאתה עתיד לעלותינו ור' נחוניא בשם ר' תנחום בר' יודן דרשו מי אחר כבודו של יעקב בעת"ב כבוד גדול שכיבד עשו את הוריו ע"ש במאיר עין. ומתוך המאורע איסתיעא מילתא לאבימי שדרש זה המזמור בזה הענין. ולא הוצרכו בגמרא לפרש מה שדרש בו לפי שהיה הדרוש מפורסם להם.

מא"ש.

הערות ביחוס שבין הגדת חז"ל לתרגומים שונים

מתת חיים אָספּענהיים רב בקהל טהארין.

(המשך מבית תלמוד שנה שנייה)

כ"א (תהלים ד') בני איש עד מה כבודי וגו' דעו כי הפלה ה' חסיד לו וגו' כל המעיין במדרש שוחר טוב לספר תהלים יראה שכונן המאסף בכמה מדרשות

ובפרט במדרשות שבפרשיות ראשונות להשיב לשאלות בעלי כת המשיחיים ולסחור את הראיות שהביאו לעיקרי אמונתם מתוך איזה כתובים שבספר זה, כגון אמרם על הקרא (פרשה ב') בני אתה וגו' מכאן תשובה לאומרים יש לו בן ואת מותיב להן בן לי אתה אינו אומר אלא בני אתה כעבר שעושה לו רבו קורת רוח וא"ל אנא מחבב לך כברי עי"ש, וכמו כן בכמה מקומות. והנה כאן דרשי' (כפי העתקת הילקוט) עד מה כבודי לכלמה עד מתי אתם מרדפין אחר כבודן של ישראל עד מתי אתם מרדפין אחר דברים של ריקנות ואומרים אלהים עזבום וסלק שכנתו מהם וכז' דעו כי הפלה כבר בשרנו ע"י ישעיהו נחמו נחמו עמי כד תיתי שעתא ה' ישמע בקראי אליו, ובאמת גם זה לא נאמר רק להשקיש תרעומת אנשי ריבם מכת המשיחיים, וראי' להרב שהסורי תרגם את הקרא דעו וגו' "דעו דפריש לה מריא גביא בתדמורת א" פ"י שהקב"ה הפלה אותו ע"י נפלאות כי עפ"י רוב תרגם של הפלה פרש כמו והפלה ה' בין מקנה ישראל וגו' ונפרוש מריא וכז' ותרגום של נפלאות תדמורתא (ע"י) תהלים ע"ח ובכ"ב) ואין ספק שהסורי רצה בזה להוכיח שהמשורר כיון על המיסד אמונת המשיחיים אשר הפלה ה' לפי דעתו ולפי אמונת אנשי דתו ע"י כמה נפלאות לכן הוסיף בקרא את המלה בתדמורתא. אמנם גם רישא דקרא בני איש עד מה כבודי וגו' נשתבש ע"י בעלי תרגום שכן תרגמו בוואולגאטא ותרגם יוני עד מתי תקשו לבבכם למה תאהבו (או תבחרו) ריק וגו' וגם זה נראה שלא נעשה אלא מטעם הידוע שהרי לקמן פירשו את הקרא נסה עלינו אור פנך ה' כאילו לא נאמר על דרך בקשה ותפלה אלא כאילו רצה לומר שכבר נעשה הרבר ולפי דעתם נסה מלשון אות או סימן ותרגמו את הקרא בנלעג לשון, אשר כמעט אין לאל ידי להעתיקו ללשח"ק אם לא בעמקי שפה ובלשון אחרת כמוהם: שכבר נסתמן (מלשון סימן) אור פניו של הקב"ה⁽¹⁾ ולפי פירושים שיעור הכתוב כך הוא אם רבים שאלו מי יראנו טוב התשובה שכבר נעשה זאת שנסתמן אור פניו של הקב"ה ואין ספק שכיונו בזה על התגלות משיחם אמנם חז"ל פירשו את הקרא נסה עלינו שהוא לשון בקשה, ואמרו לאתו הקלע אנו מצפין.

כ"ב (שם נ"ב) מה תתהלל ברעה גבור חסד אל כל היום, כמה מדרשות נאמרו על כתוב זה יש דרשו שאמר דוד לדואג סבר אתה שאם לא יקבלנו אחימלך ולא נתן לנו פרוסה לא יהי אדם מישראל שיתן נהוגין הן ישראל לעשות חסד אל ויש דרשו אדם שעוסק בחסד אל יעשה דבר קשה כביכול שמי שעוסק בתורה. כאילו עושה חסד אל ע"י בשוחר טוב ובסנהדרין (ק"ו): והנה לפירוש ראשון אל חול הוא כמו הררי אל ודומיהו ולפירוש שני אל קודש הוא, אמנם עיקר כוונת חז"ל היתה לקיים נוסחת המסורה מפני שבעלי תרגם שינו את טעמו של הכתוב, הסורי תרגם "למנא משתבהר, אנת כבישא גנברא ועל מחסיא כל יום" ובתרגם יוני ובוואולגאטא נאמר מה תתהלל ברעה כל היום אתה אשר נברת לעולה ולפי דעתם חסד כמו חסד היא שבפרשת עריות שהוראתו פריצות או דבר מכווער ונבוז, אמנם חז"ל השתדלו לפרש את הקרא בין שיהי אל קודש או חול.

כ"ג (שם ס"ג) צמאה לך נפשי וגו' בארץ ציה ועיף, איתא בבב"ר (פס"ט) צמאה לך נפשי כבהמות הללו שהן מצפין למים ורבנן אמרין כשם שנפשי צמאה לך כך רמי"ה איברים צמאים לך והיכין בארץ ציה ועיף פ"י כשם שנפשו צמאה להקב"ה בכל עת כך צמאה לו בשרו עתה בארץ ציה ועיף וכונתם בזה לישב נוסחתינו מפני שהסורי גרס כ"א ר"ץ ("אך ארעא") במקום בארץ. אמנם לדעתי מקור שיבוש זה ה"י ע"י שנתחלף אות ב' באות כ' כאשר אירע לבעלי תרגם בהרבה מקומות אלא מפני שהוא חשב שנתיסד המזמור "כד אמר דוד למלכא דמואב דיתב אבי ואמי לוחכין בערוקיא מן קרם שאול" ולפ"י לא ה"י המשורר יכול לומר בארץ ציה, אמנם בתרגם יוני ובוואולגאטא הסכימו כאן עם המסורה ויחסו את

המוזמר לדוד כשהי' במדבר ומשוי' לא היו צריכין לשנות את הנוסחא, וזוה יש ללמוד שפעמים נשתנה נוסחת התרגומים ע"י שיחסו את המוזמר לענין אחר דאין ספק שכבר בימים קדמונים נתוכחו כמה פעמים בענין יחוסן של פרשיות שבספר תהלים כמבואר בברכות (י'). א"ל האי מינאי לר' אבהו כתיב מוזמר לדוד בברחו מפני אבשלם בנו וכתיב מכתם לדוד בברחו מפני שאול במערה הי מעשה הוה ברישא מכדי מעשה שאול הוה ברישא לכתוב ברישא, כונתו א"כ אך נוכל ליחס פרשה זו לעת אשר ברח דוד מפני אבשלם²) וידוע שר' אבהו התוכח כמה פעמים עם אנשים אשר יצאו ככלל ישראל ואפשר שמטעם זה נערו באותן חכמים אשר רצו לישוב ספר תהלים (פ') אשר רצו לחקור אחר יחושו וזמנו של כל מוזמר ומוזמר) באמרם אל תפתי את הישן מראה שעני' יפרצו גדר המסורה וישתנו נוסחת הכתובים.

כ"ד ודבר זה יאיר לנו נתיב לבאר שינוי גרסת התרגומים בקרא (תהלים ע"א ב') היה לי לצור מעון לבוא תמיד צוית להושיעני וגו' דהנה בתרגם יוני ובוואולגאטא הרחיבו רישא דקרא והשמיטו את המלות „לבוא תמיד צוית" וזה לפי דעתי מטעם שהיו מתיחסים את המוזמר לבני רכב ובפירוש אמר היעראנימוס שהמוזמר נתיסד מאת בני רכב בעת שנסו לירושלם מפני חיל הכשדים, אמנם מבני רכב הודיע לנו ירמ' הנביא ששמרו את מצות אביהם לבלתי שתות יין ולבלתי בנות בתים ולישב רק באהלים כל ימיהם ושלא יהי' להם כרם שדה וורע ומטעם, זה היה קשה לבעלי תרגם פי' הקרא לבוא תמיד צוית דמשמע שהקב"ה צוה להם לבוא תמיד לעיר ירושלם וזה הוא נגד מצות אביהם ובפרט שכמה טובות כפולות נבא עליהם ירמ' בשם ה' מפני ששכרו מצות אביהם ועוד שנראה כשהיו יושבים בירושלם היו מתנצלים ע"ז באמרם ויהי בעלותי נבוכדנצר מלך בבל אל הארץ ונאמר באו ונבאו ירושלם מפני חיל הכשדים, והודיעו שרק ההכרח הכריחם לעבור על מצות אביהם ומשוי' השמיטו ג' מלות הללו, אמנם הסורי שהי' מיחס את המוזמר לדוד „כד הוה שאול בקרב עם בית דוד" השתדל לישוב את הקרא כפי נוסחת המסורה מפני שלא הי' לו טעם לנמות כאן מן המסורה.

כ"ה דבר ידוע הוא שאנשי כנה"ג אשר על ידם נתיסד ספר דברי הימים השתדלו פעמים לתרץ איזה כתובים קושי הבנה שבנביאים ראשונים, ודבר זה הי' פעמים למכשול לבעלי תרגם לשנות את הנוסחא שלפנינו, הנה במלכים (א' ט' ח') נאמר והבית הזה יהיה עליון כל עבר עליו ישם ושרק ואמרו וגו' פירוש והבית הזה אשר יהי' עליון כמו והודעת להם את הדרך ילכו בה שפירושו אשר ילכו בה וכן פירשו את הקרא בדה"י (ב' ז' כ"א) דשם נאמר והבית אשר הי' עליון לכל עובר עליו ישם וכוונתם והבית הזה אשר הי' עליון לכל העובר ישם וגו' וזה לפי המדה מדרך קצרה שהיא מדה אחת מל"ב מדות דריא בנו של ר"י הגלילי אמנם המפרשים נדחקו מאוד כפי' שני כתובים הללו וכמו כן היו בעלי תרגם נכוכים בזה, הסורי תרגם וביתא הנא נהוא חרב וזה כפירוש שני שהביא הרד"ק במלכים דעליון לשון כריתה כמו בעלות גריש ובוואולגאטא שינוי נוסחת הקרא בכל מקומות הללו ותרגמו כאילו נאמר והבית הזה יהיה למשל.

כ"ו עוד יש להעיר הנה בשמואל (א' ח' י"ז) נאמר ובני דוד כהנים היו ולדעת אנשי כנה"ג כהנים לאו דוקא אלא גדולים או שרים כמ"ש בדה"י (א' י"ח ט"ז) ובני דוד ראשונים היו על יד דוד וכן פי' בגמ', ובתרגם שלפנינו וכן בתרגם סורי נאמר ובני דוד רברבין היו, רק שבוואולגאטא במלכים תרגמו כהנים ממש, והנה בנדרים (ל"ב ז') פירשו חז"ל את הקרא (תהלים ק"י) אתה כהן לעולם על דברתי מלכי צדק באמרם ועל דברתי על דבורו של מלכי צדק (כפי' הראב"ע) והוסיפו שם היינו דכתיב והוא כהן לאל עליון הוא כהן ואין זרעו כהן ונראה לי שנדחקו

(1) ופי' זה מבורר ביותר ובוהו יתורץ ג"כ מה הקשה ר"י פינטו מסני מה לא שאל למה קרם מוזמר כבוא נתן הנביא למוזמר בברחו מפני שאול.

כזה מפני שהסורי תרגם את הקרא „אנת הו כומרא לעלם בדמות א דמלכי צדק“ וכעין זה תרגמו ג"כ בוואולגאטא וכוננתם היתה להורות שהמשורר כיון במליצה או עד המיסד דת המשיחיים ובפרט שהסורי משתמש פה בלשון כומרא להורות כהן רכומרא היינו כהן לאומות העולם, ואף שיש לומר שכהן היינו שר ודומיהן הכינו חז"ל את לבם לרוש את הקרא כדי לסתור ראיותיהן ולישב נוסחת המסורה אף אם נאמר שגם פה כהן לעולם כהן ממש.

כ"ז (תהלים קמ"ו) ה' שמר את נרים, בת"י ובוואולגאטא ובתרגם סורי יחסו את המזמורים מפרשה זו עד סוף הספר לחגי וזכרו' ומטעם זה נראה לי שינה הסורי כאן נוסחת גרס' ד ל"ס במקום גרס' מפני שבזמן שבנו את בית שני לא רצו לקבל את השמרונים באמרם לא לכם לבנות את בית ה' ובימיהם לא היתה רוחם נוחה מן הגרים, אכנס בתרגם יוני ובוואולגאטא לא שתו ע"ז ותרגמו את הקרא כפי נוסחת המסורה.

דברים אחרים על מדרש תנחומא

כאת הר"ר יעקב רייפמאנן.

(המשך).

92. שם משה ושמואל לא היו כיוקאל' שכל מה שהוא רואה אומר וכמו שנאמר בשנת מות מלך עזירה ואראה את ד' יושב על כסא רם ונשא. ושוליו מלאים את החובל. ולפיכך קראו הכתוב בן אדם עב"ל. הוא משובש. כי הפסוק: ואראה את ד' יושב על כסא לא נאמר על יוקאל רק על ישעיה ובספר ישעיה. ואחריו: שכל מה שהוא רואה אומר. חסר מה שאמר ואין כל ספק. כי צ"ל שכל מה שהוא רואה אומר ואראה. ויהי בשלשים שנה. וגו' ואראה מראה אל הים (יוקאל א' א'). והטעות בא ע"י אשר כתוב אחריו: בשנת מות מלך עזירה. 93. פרשת שמנו: והיו"ד דמילה וכו' שלא יחטא אדם עב"ל. כ"ה בכלבו (סי' קב"א).

94. שם: אמר הקב"ה כל מה שאסרתי לך התרתי לך כנגדן וכו' עב"ל. יעוין חולין (ק"ט ב') ותוס' שם (ד"ה נדה דס טוהר). ותחת הכתוב פה שהקב"ה אמר בן כתוב שם שילתא אמרה בן לבעלה ר' נחמן.

95. שם: כי בן או"ל כי שתוי יין היו ולפיכך צוה הקב"ה אחר מיתתן להזהר על היין שנאמר יין ושכר אל תשת אתה ובניך אתך עב"ל. זה סותר הכתוב בשו"ת הרא"ש (כלל י"ג סי' כ"א). כי עוד לפני מיתתן צוה הקב"ה להזהר מן היין. וכי אין מוקדם ומאחר בתורה יע"ש. ועוין כלבו (סי' ע'): ואף לדברי האומר שתוי יין נכנסו לא מצינו שהזהרו על זה. וגבול ללמוד מזה שאפילו בדברים שלא נמצא בהם אזהרה מבוזרת והשכל מורה עליהם עונש גדול אם לא נשמר מהם עב"ל. ומורה נבוכים (ח"ג פ"י): ובארו בכל מקום שהמשפט מחוייב בהכרח בחקו יתעלה. והוא שיגמול העובר על כל שיעשה ממעשה הכבוד (בלתי מוכן ואולי צ"ל: הטוב). והושר. ואף על פי שלא צווה בו על ידי נביא, ושיעניש על כל מעשה רע שיעשהו האיש, ואף על פי שלא הזהר ממנו על ידי נביא אחר שהוא דבר שהשכל מזהיר ממנו ד"ל ההזהרה מן העול והחטא. עב"ל וכן בספר מקור חיים (פרשת כי תצא סי' פ"ב): דעתו ד"ל. כי אע"פ שטענות לא תעשה לא היו אסורות קודם מתן תורה מכל מקום כיון שמושכל ראשון הוא שהם תועבות והשכל מחייב לעשות מה שראוי לעשות ולהרחיק מלעשות מה שאין ראוי לעשות יש מן הדין שיעניש העושה כמו שנענישו אנשי הארץ בעבור שעשו התועבות האלה. כמו מה שאמר כי את כל התועבות האל עשו אנשי הארץ והראיה ע"ז שלא מצאנו נביא שהזהירם עליהם עב"ל. והשכל לבדו מזהיר את האדם לבלתי יכנס שתוי יין בבית המקדש. יעוין תוס' יוסא (ע"ז ד"ה גמר שפר שפר מנזיר)

דשתי וין ננאי הוא ליכנס שכור לפנים. דאפילו לפני מלך בשר ודם אין עושין כן כל שכן לפני מלך מלכו המלכים הקדוש ברוך הוא עב"ל. ובספרי: חקר מצוה הארכתיו בזה.

96. שם: גדולה זקנה שאם זקנים הם חביבים הם. ואם נערים הם הקב"ה מקפץ להם את הזקנה עב"ל ירמו להכתוב בברכות (כ"א א'): אמרה ליה לית לך חיורתא. והוא יומא בר תמני סרי הוה. אתרחיש ליה ניסא ואהדרו ליה תמני סרי דרי חיורתא.

97. פרשת מצורע: על י"א דברים ננעים באים וכו' ועל המעיד עדות שקר מנין? שעל שהעידו ישראל עדות שקר ואמרו אלה אלהיך ישראל לקו בצרעת. שנאמר צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה וגו' וכן הוא אומר וירא משה את העם כי פרוע הוא עב"ל הוא תמוה מב' פנים א'). מה נלמד מפסוק צו את בני ישראל וישלחו מן המחנה? ועל מה הובא לראיה? ב'). הלא למעלה בסמוך כתוב שעל שעשו ישראל את העגל ועבדוהו לקו בצרעת. ומאין נדע אפוא שעל המעיד עדות שקר הננעים באים? 98. שם: ועל הנכנס בתחום שאינו שלו. מנין? מן עוהו שנכנס בתחום הכהונה וכו' ועל המשלח מנין בין אחים. מנין? מפרעה. שנאמר וינגע ד' את פרעה לפי שנטל שרה מאברהם עב"ל למה לא נאמר גם על פרעה שלקה בצרעת כעבור שנכנס בתחום שאינו שלו?

99. פרשת אחרי מות. לטהור זה דוד שנאמר וישלח ויביאהו והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב רואי עב"ל. תמוה מאד כי איכבה מורה הפסוק הוה על היות: טהור דוד? הלא אין בו זכר לכנוי: טהור? ואולי קרא בעל הדרש הוה: טהור עינים (כבחקוק א' יג). תחת: יפה עינים.

100. שם: אמר שלמה דברים ששחקה עליהם מדת הדין הוללים. כתוב לא ירבה לו סוסים וכו'. וכתוב לא ירבה לו נשים. וכתוב ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים עב"ל. נלקה בשבוי ובחסר. וכה צ"ל: אמר שלמה דברים ששחקתי על מדת הדין שלהם מעורר ב. כתוב לא ירבה לו סוסים וכו'. וכתוב לא ירבה לו נשים וכתוב ויהי לו נשים שרות שבע מאות ופולגשים שלש מאות. וכתוב וכסף וזהב לא ירבה לו וכתוב ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים. ור"ל השחוק ששחקתי על מדת הדין של הדברים שנצטוו בהם כל מלך ישראל, והתבררתי בלבבי לאמר: לי בלתי נחוק ללכת במדת הדין שלהם. ארבה סוסים ולא אשוב את העם מצרימה. ארבה לי נשים ולא אסור. ככתוב בסנהדרין (כ"א ב'). כל זה היה לי ערבוב וטרוף הדעת כי נמוטו פעמי בסורי ממדת הדין שלהם. וכצ"ל בירושלמי (סנהדרין פ"ב ה') ובמדרש קהלת (פסוק ולשחוק אמרתי מהולל):

101. כל ישועה שבאה לישראל הוא של הקב"ה וכו' וישוע ד' ביום ההוא את ישראל. ונ"שע כתוב כאן כביכול עם ישראל הוא ננאל עב"ל. מזה לקוח הכתוב בפיוט כהושעת אלים: כהושעת כנה משוררת וישוע לנוחה מצוינת ונ"שע. 102. פרשת קדושים: מעשה באדרינוס וכו' נטל סלסלה עב"ל. סלסלה הוא מן: סלסלות (ירמיהו ו' ט').

103. שם: שבשעה שהוא מהולל להקב"ה עב"ל: אחרי מלת: שהוא צ"ל. קורא בתורה.

104. פרשת אמור: לטבח שהיה נכנס ויוצא לפני המלך עב"ל. תחת: לטבח צ"ל: לעבד.

105. שם: בקש לצאת לדרכו בבקר אמר אין כאן תרנגול שוקרא עב"ל. מובן ע"פ הכתוב ביזמא (כ"א א'): היוצא לדרך קודם קריאת הגבר (הוא: תרנגול) דמו בראשו.

106. שם: יש באדם דעת ובבהמה אין דעת עב"ל. זה סותר את הכתוב בפרשת ויקהל: ולא תאמר בכני אדם אלא אפילו בחיה ובבהמה נתן בהם הקב"ה חכמה עב"ל. וצ"ע.

107. שם: האדם נוטל שכר על מעשיו והבהמה אינה נוטלת שכר על מעשיה עכ"ל. זה סותר להכתוב במכילתא (פרשת משפטים ספוק לכלב תשליכון אותו): וללמדך שאין הקב"ה מקפה שכר כל בריה. שנאמר ולכל בני ישראל לא ירחץ כלב לשונו. אמר הקב"ה תן לו שכרו עכ"ל. ויעוין מורה נבוכים (ח"ג פי"ז): אמנם ענין זה הגמול לבעל חיים שאינו מדבר לא נשמע כלל באמונתנו (צ"ל: באומתנו) לפנינו. וגם חכמי התלמוד לא זכרוהו כלל. אבל קצת האחרונים מן הגאונים ז"ל כאשר שמעוהו ונת המעתילה ישר בעיניהם והאמינורו עכ"ל. ואמרו: וגם חכמי התלמוד לא זכרוהו כלל צ"ע שלא יסתור את אשר הבאתי ממכילתא.
108. פרשת בהר: וכי יש אדם נוזל דלים? ומדו נוזל ממנו אחר שאין לו? עכ"ל. מזה לקוח הכתוב בפי' רש"י ברכות (ו' א' ד"ה גולת העני): גולת העני. שאין לו כלום לנוזל ממנו עכ"ל ובהצופה להמגיד (לא אוכור עוד השנה והני'). הקשיתי ע"ז הרבה מאד.
109. שם: רות שרצתה דברי חמותה עכ"ל. פי' רות כמו: רעות בעיני. וכן בתרגום סורי על רות כתוב תמיד: רעות. תחת: רות. ורעות הוא רצון בלשון ארמית.
110. שם: ומדו הזאת נעמי? חיותם נעמי עכ"ל. פי' הזאת כמו: הזית ע"פ תמורת אה"ע ואה"ר.
111. פרשת בחקותי: ולמי נתנה? לישראל עכ"ל. בלי ספק היה כתוב לפני זה מאמר על אודות התורה שעליה תשוב מלת: נתנה אך חסר באהו.
112. פרשת במדבר: מפורסמת הוא על ההרים הללו עכ"ל. תחת: על ההרים. צ"ל: בהרים. וכ"ה ברבה.
113. שם: הבאר עשויה כמין סלע כמין כרות או כדורת והיתה מתגלגלת ובאה עמדה במסעות עכ"ל. תחת: כדורת כדורת. צ"ל: כברה. ככתוב בשבת (ל"ה א'): כמין כברה בים וזו היא בארה של מרים עכ"ל. וכן בפי' רש"י פסחים (ג"ד א' ד"ה באר): ועגול כמין כברה היה עכ"ל. וכמו שכתוב פה: והיתה מתגלגלת ובאה עמהם במסעות. כן בשבת (שם): מעין המטלטל שהור וזהו בארה של מרים עכ"ל ויעוין דרך חיים על אבות (פ"ה מ"ו). ותי"ט שם.
114. שם: לא עשה כן לכל גוי אלא לעצמו עכ"ל. תחת: לעצמו. צ"ל. לעמו. וכ"ה ברבה.
115. שם: א"ר ירמיה בר אבא בשם ר' יוחנן כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עליו הכתוב אומר אל תגול דל כי דל הוא עכ"ל המאמר הזה מר' יוחנן מתאים עם קפדתו על ר' אלעזר שלא אמר שמעתא בשמו. יעוין יבמות (צ"ו ב'): אול רבי אלעזר אמר לשמעתי בי מדרשא ולא אמרה משמיה דרבי יוחנן שמעה ר' יוחנן איקפד עכ"ל. והנה במגן אברהם על ש"ע א"ה (טו' קנ"ו ס"ק ב'). כתוב: כל שאינו אומר דבר בשם אומרו עובר בלאו (גדרים פ"ק) עכ"ל. ובלי ספק דיתה כוונתו להמאמר הכתוב פה. וציון: נדרים פ"ק הוא שגה שיצאה מלפני השליט. כי אין שמץ מנהו שם. ויעוין מחצית השקל שם.
116. שם: וצריך אדם כשהוא שומע דבר לומר אותו בשם אומרו אפילו משלישי הלכה ששנו רבו א"ר תנחום הלבלר מקובל אני מר' מיאשא שקבל מן הזקנים הלכה למשה מסיני. כל מי שאינו אומר דבר משל תורה בשם אומרו שעליו הכתוב אומר אל תגול דל כי דל הוא וכו' עכ"ל. השתבש מאד. וכה צ"ל: וצריך אדם כשהוא שומע דבר לומר אותו בשם אומרו אפילו משלישי. הלכך שנה רבי א"ר תנחום הלבלר מקובל אני מר' מיאשא שקבל מן הזקנים הלכה למשה מסיני. וה"ל בעבור שצריך אדם לומר דבר בשם אומרו אפילו משלישי שנה רבי במסכת פאה (פ"ב מ"ו): א"ר תנחום הלבלר מקובל אני מר' מיאשא שקבל מן הזקנים הלכה למשה מסיני. שמשנה הוא השלישי לר' מיאשא. כן הוא לפי נוסחת בעל המדרש במשנה פאה הגזכות. אבל לפי נוסחתנו בה משנה הוא החמישי לר' מיאשא. וצריך אפוא השומע

דבר לומר אותו בשם אומרו אפילו מחמשי. כי נוסחתנו בה היא: מקובל אני מר' מיאשא שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני. וכן תחת נוסחת בעל המדרש: אמר ר' תנחום נוסחתנו. אמר נחום ובלי תאר: רבי. ומאמר: כל מי שאינו אומר דבר וכו' הבא אחריו נכפל בטעות ובשגגה. וצריך למחותו והשמר נא קורא משכיל! לבלתי ישיאך ההרגל לחבר מאמר: א"ר תנחום. למאמר: כל מי שאינו אומר דבר בשם אומרו, ולפרש את ההלכה למשה מסיני שהעיד עליה ר' תנחום שהיתה להודיע שעל שאינו אומר דבר בשם אומרו הכתוב אומר אל תגול דל. הנה לך לב לדעת מנפשך שקרות הפירוש ההוא ובטולו מטעמים רבים ובלעדי אערכם לפניך.

117. שם: עשר לאדם ועשר לחיה ועשר לנחש ועשר לאדמה עכ"ל. עשר לחיה נמנו באבות דר' נתן (פ"א) ובערובין (קע"ב). והעשרות האחרות צע"ג.

118. שם: אמר הקב"ה מות יומת האיש רגום אותו באבנים מיד עמד משה בתפלה ואמר רבש"ע אם יחטא אדם כך הוא נסקל הרי הן מחבלין עשה להם תקנה אמר לו ילקו ארבעים ויצאו ירי כריתתן עכ"ל. הוא תמוה מאד. כי אין המלקות פוטרות רק מכות ומיתה. בידי שמים אבל לא ממיתה בידי אדם ומה תקנה אפוא לחייבי מיתה בידי אדם כמו סקילה על הלול שבת אשר עליה התפלל משה?

119. שם: עשר במקדש ועשר בגבולין וארבעה בירושלים. עשר במקדש חטאת ואשם וכו' עכ"ל בבב"ק (ק"ו ע"ב) ובחולין (קל"ג ב').

120. פרשת נשא: וכן הוא אומר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו. וכן דוד אומר משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו עכ"ל. הכפל הזה נסב ע"י ב' נוסחאות. אשר היו לפני אחד המעתיקים. (א). וכן הוא אומר משה וכו'. (ב). וכן דוד אומר משה וכו' ולא ידע מי מהן תכשר יותר והציג שתיהן.

121. שם: כשהיה משה עולה בהר היה אומר המזמר הזה: יושב בستر עליון: שיושב בستر של הקב"ה שהוא עליון נורא. בצל שדי יתלונן. שלן שם ק"ב ויום עכ"ל. לפי' אין פסוק יושב בستر עליון בצל שדי יתלונן כי אם רשימת כנויי מחבר המזמור הזה. וצ"ל: כי יושב הוא כמו: ליושב בלמ"ד. וענינו הוא: המזמור. הזה הוא למשה היושב בستر עליון ובצל שדי יתלונן. והוא ע"ד רשימת: לדוד אשר בראשי מזמורים רבים. והוא נכון מאד גם לפי הפשט.

122. שם: שבעה דברים עשה נדעון. הקריב פר הגעבר וכו' עכ"ל. ועיון ירושלמי מגלה (פ"א ה"ד). ויקרא רבה (פכ"ב). ובמדרש שמואל (פ"ז). ואחרי ובנה מובה צ"ל: מאבנים פסולות כבירושלמי שם.

123. פרשת בהעלותך: אמר הקב"ה לישראל אם הזהרתם להיות מדליקים לפני אני משמר את נפשותיכם מכל דבר רע. שנמשלו נפשותיכם כנה. שנאמר נר אלהים נשמת אדם עכ"ל. זה יסוד מנהג הדלקת נר נשמה ביום הכפורים.

124. שם: הקרבנות כל זמן שבת המקדש קיים הן נוהגין אבל הנרות לעולם עכ"ל. זה יסוד מנהג הדלקת הנרות תמיד בבתי תפלה.

125. פרשת שלח: אם של צונמא הם הם שמנים. אם של חרסים הם הם ריים עכ"ל ז"ל תוס' חולין (פ"א א' ד"ה כל דבר המגדל צמחים): ואין ראיה מן המדרש דקאמר אם חרסית הוא פירותיה רזין. דהא קאמר נמי ואם צונמא הוא פירותיה שמנים וצונמא או בר זרעים הוא כדקאמרין באלו עוברים (פסחים מ"ז ב'). אלא כעין חרסות וכעין צונמא קאמר עכ"ל.

126. פרשת קרח: כל התורה כלה רע"ח פרשיות עכ"ל. במס' סופרים (פט"ז ה"י) כתוב: קע"ה פרשיות שכתוב בתורה וכו' עכ"ל וצע"ג.

127. שם: שב"ד של מעלה אין קונסין אלא מבן כ' שנה ומעלה עכ"ל. כן בשבת (פ"ט ב'): דל עשרין דלא ענשת עליהו עכ"ל. ועיון פ"י רש"י שם ובס' משניות להרמב"ם (סנהדרין פ"ז משנת הבא על הזכור). שפי השמועה לסדרו שהקב"ה

לא יעניש החיים ברת אלא אחר עשרים שנה עכ"ל. ויעוין פי' רש"י ראש פרשת חיי שרה ומורחיו שם. וש"ת חכם צבי.

128. ש"ס: אמר להם בדרכיהם יש נמוסים הרבה ואין כלם מתקבצין בבית אחד. ואנו אין לנו אלא ה' אחד ותורה אחת ומשפט אחד ומזבח אחד וכ"ג אחד ובית המקדש אחד עכ"ל. מי יגלה עפר מעיניך בן עמרם! לראות אשר עתה גם בדרכינו יש נמוסים הרבה ולא כלנו מתקבצין בבית אחד אין מספר ואין חקר לחבורות מחבורות שונות אשר בימים ההם בקרבנו ולבתיהן.

129. ש"ס: משל למלך שהיו לו עבדים הרבה רצה לעשות אחד בן חורין וליתן לו שררה עכ"ל. ברבה כתוב: זמורה. תחת: שררה והוא בלי כל ספק ט"ס. וצ"ל ככתוב במדרשנו שהוא סקר הרבה על ספר במדבר. וללא צורך הוא הפי' הרחוק והרחוק אשר במ"כ על: זמורה.

130. ש"ס: וברית כרותה לשפתים עכ"ל. הוא לשון הגמרא (מועד קטן י"ח א') יעו"ש.

131. ש"ס: שור שהייתי מקריב עליהם קרבנותיהם עכ"ל. תחת. קרבנותיהם צ"ל: לקרבן. ככתוב ברבה.

132. ש"ס: למה נקרא שמו און? שכל ימיו באינות היה וכו' עכ"ל. משה עד: ולעתיד לבא הקב"ה עתיד להוציאן לקוח מגמרא סנהדרין (ק"ט סע"ב, ק"י ע"א ורע"ב) יעוין שם ויתוקן על פיהו כל השנואות אשר נפלו בזה.

133. ש"ס: מנצפ"ך האותיות כפולות וכו' עד סוף כל הרמזים. לא אדע מה לכל הרמזים האלה בפרשה הזאת ומה ענינם אצלה.

134. ש"ס: פ"א ליוסף פקד פקדתי עכ"ל. ביוסף לא כתוב פקד פקדתי כי אם פקד יפקד כאשר העיר המדפיס. ולכן צ"ל: לישראל. תחת: ליוסף. וכ"ה ברבה.

135. ש"ס: כ"ד ספרים עליהם י"א מן תרי עשר חוץ מן יונה שהוא בפני עצמו עכ"ל. כ"ה ברבה ויעוין עליו מתנות כהונה. ואני כבר חרצתי משפטי בהכרמל השבועי (שנה א' מאסרו: מספר ספרו קדשנו המשתרע מנו' 42 עד נו' 46). כי תחת: הוסף עליהם י"א מן תרי עשר חוץ מן יונה. צ"ל: הוסף עליהם י"א ספרים ההיצוניים. והם הספרים האפוקריפים: בן סירא. חכמת שלמה. חשמונאים. יהודית. טוביה. ברוך. כל. תנן. שושנה. נוספות על עזרא. נוספות על אסתר. והנה על הגהתו זאת כתוב בספר דברי הומים לבני ישראל אשר להרב החכם מו"ה שמואל יוסף פין (ח"א: הערות לפרק שני סי' 10). כדברים האלה: ואם שזו השערה הריפה רחוקה ההגהה הזאת בעינינו. שקשה לשמוע. שידע בעל המדרש הזה מספר כל הספרים החצונים האלה שלא היו נודעים בישראל בימי המדרשים עכ"ל. ואנכי אומר. מלבד אשר כל התנחומא הזה הוא מאוחר מאד. הנה כל מאמר הרמזים אשר בא בו הדבור הנ"ל הוא עוד מאוחר המאוחרים. ואיננו כלל מבעל התנחומא כי אם מאחד הסופרים והמעתיקים מדרות האחרונים אשר לקט רמזים שונים מספרים שונים ואספם אל מקום אחד. וספחם אל התנחומא בפרשה אשר אין לה כל ענין אצלה. ועליו לא קשה עוד לשמוע שידע מספר כל הספרים החצונים האלה. ועל מקצתם יש ראיות ברורות שידעום גם בעלי המדרשים הקדומים: בן סירא. הובא הרבה פעמים בשני התלמודים ובב"ר שהוא מדרש קדום. תנ"ן הובא בב"ר (ויצא מרשה ס"ח. יעוין ש"ס: שהיה לו תנ"ן אחר לנכבדנצר וכו'. ובמדרש הזה (פרשת האינו): ומעשה באדם אחד עשיר וכו'. והוא מעין הספור אשר בספר טוביה. ומן הנוספות על אסתר. בא מקצת במדרש אסתר. ובתרגום שני: וספרי חשמונאים נזכרים בהלכות גדולות (הלכות סופרים). יעוין ש"ס: וקני בית שמאי וקני בית הלל הם כתבו מגלת בית חשמונאים עכ"ל. ועוד הרבה אדבר ע"ז במ"א.

136. ש"ס: פ' בתי מדרשות שהיו בירושלים עכ"ל. בירושלמי כתובות (ראש פי':) כתוב: ארבע מאות וששים בתי מדרשות היו בירושלים. וכל אחד ואחד היה לו

בית ספר ובית תלמוד. בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה ע"ל. וכ"ה באיכה רבתי.

137. שם: ל' מעלות של מלכות ע"ל. כן בפרק שני חכמים (מ"ו): שהמלכות נקנית בשלשים מעלות ע"ל. ויעוין פירושו במסכת כלה אשר בחמשה קונטרסים ובערוך (ערך מלך). ובפירושו עליו המכונה: לבנה זכה.

138. שם: הוקם על בני' ק' כנגד ק' ברכות שבכל יום היו מתים מישראל ק' אנשים בא דוד ותקן למאה ברכות וכו' כיון שתקנן נעצרה המגפה ע"ל. בתניא (ראש סי' א') הובא זה בשם אנדה סתם ובמור א"ח (סי' מ"ו) הובא זה בשם ר' גמרונאי ריש מתיבתא דמתא מחסיא.

139. שם: זאת תורת העולה הוא העולה (ויקרא ו') עולה של תורה ועולה של תשובה ע"ל. מן: זאת תורת עד: עולה של תורה הוא ט"ס וצריך למהותו ועולה של תורה ועולה של תשובה שב עוד אל הקם על הכתוב לפניו. על עולה של תשובה יעוין ט"ק (ט"ז ב') נאם דוד בן ישי. ונאם הגבר הקם על. נאם דוד בן ישי שהקים עולה של תשובה ע"ל. וכ"ה בע"ז (ה' א'). ועל עולה של תורה יעוין למעלה (פרשת בהעלותך): מיד היה עומד דוד וכל תלמידיו והיו עוסקין בתורה וכו' ע"ל.

140. שם: תפלה י"ט: הוצא מהן ברכת הודים שתקנו ביבנה. את צמח דוד שתקנו על שם בחנני ד' ונסני ע"ל. עננה תשכן על המאמר הזה. ולי ברור כי חסר באהו. וכי אחרי את צמח דוד היה כתוב: כלול בבונה ירושלים. ככתוב בחדושי ר' ישעיה הוקן לתענית (י"ג א'): וטעמא דמלתא (דתני י"ח בתפלה אע"פ שנמצא י"ט). שהיו כוללים של דוד בבונה ירושלים וכן אתה מוצא הקרובות שנתקנו על ח"י ברכות בפורום וכיום הושענא רבה וכו' בתמוז ובעשרה בטבת הוא כולל של דוד בבונה ירושלים ע"ל. והמאמר שהיה כתוב לפני: על שם בחנני עלה בתהו ואבר.

141. שם: הרי חלבנו ממנו מנפשותינו ע"ל. תחת: מסנו מנס שותינו צ"ל: ודמנו ונפשותינו. וכ"ה ברבה.

142. פרשת חקת: מעשה בשיחין אחד סומא שירד במים לשבול במערה נזרמנה לו באר של מרים וטבל ונתרפא ע"ל. לשון: בשיחין אחד סומא. הוא לשון עלנים. ולא נכון לדבר כן. כי אם: מעשה בסומא אחד שהיה בשיחין. ולי נראה ברור. כי צ"ל: מעשה במוכה שיחין אחד שירד במים לשבול. ומלת: סומא השרבבה הלום למעלה שכתוב שם: ואחד סומא. ומצאתי און להגדתי זאת בכלכו (ס"ס מ"א). כי ז"ל שם: שמצינו באנדה שבארה של מרים ביטה של טבריה (יעוין שבת ל"ה א') וכל מוצאי שבת מחזירין (צ"ל: חוזרת. ור"ל שבארה של מרים חזרת וסובבת או ככל המעינות). על כל מעינות ועל כל בארות. וכל מי שהוא הולה ויודמן לו מים (צ"ל: בארה של מרים) וישתה אפילו כל גופו מוכה שיחין מיד נרפא. ומעשה באדם אחד שהיה מוכה שיחין והלכה אשתו במוצאי שבת לשאוב מים וכו' ונודמן לה בארה של מרים ומלאה כדה מאותו המים וכו' ותשבר הכר ונמלו מטפי המים על בשרו (של בעלה) ובכל מקום שנתו המים נרפא השיחין ע"ל. וקרוב סאד כי הכלבו רומז במלת: אנדה אל מדרשנו.

143. שם: לבן שפחה שטנף פלטרין וכו' כך אמר הקב"ה תבא מרה ותכמר על מעשה העגל ע"ל בפי' רש"י על הפרשה הזאת הובא זה בשם יסודר ר' משה הדרשן.

144. שם: והשקית את העדה ואת בעירם טכאן שהקב"ה חס על ממנום של ישראל ע"ל. במנחות (ע"ח ב') כתוב: אמר ר' אלעזר התורה חסה על ממון של ישראל. היבא רמיו? דכתיב והשקית את העדה ואת בעירם ע"ל. לשון: רסיוזא מורה אשר אין זה כי אם רמו ולא ראיה. והוא בעבור אשר השקאת בעירם היתה בעבור צער בעלי חיים שאסור מדאורייתא כידוע, ויעוין סי' רש"י חולין (ס"ט ב' ד"ה התורה חסה). שלא זכר ולא סקר הרמו הנ"ל והביא תחתיו ראיה ברורה מפסוק וצוה הכהן וסנו את הבית אשר בת"כ יעו"ש. ונפלא בעיני על אשר לא הביאה הנמרא במנחות שם את הראיה הזאת.

145). פרשת בלק: 'כל הנביאים היו במדת החמים על ישראל ועל אומות העולם. שכן ישעיה אמר על בן מעי למואב ככנור יהמו וגו' (ישעיה ט"ו). עכ"ל. לפי תרגום הספוק הזה: על בן מעיהון דמוא באי ככנוריא המון דל ב הון על אנש כרך תוקפיהון דון אין ראיה על היות כל הנביאים במדת החמים גם על אומות העולם. ואף הרד"ק פירש כהתרגום מאמר הנביא בלשון מואב.

146). פרשת פנחס: אמרו ליה הקב"ה אמר לא תשחית את עצה (דברים כ') ואתה אומר וכל עין טוב תפילו? אמר להם על כל האומות צוה וזו קלה ובוזיה היא. שנאמר לא תדרוש שלומם וטובתם אלו אילנות טובות עכ"ל. בהקדמת פירש המשוניות להרמב"ם כתוב טעם אחר וז"ל וכמו שעשה אלישע בצותו להלחם עם מואב להכרית כל עין עושה פרי כמו שאמר וכל עין טוב תפילו. והשם מנענו מלעשות כן באמרו לא תשחית את עצה לנדרה עליו גרון, ואילו שאלו את אלישע אם כטלה המצוה הזאת ואם הותר לנו בעתיד לברות האילנות העושות פרי כשנצור על עיר? היה אומר שאיננו מותר אבל זה המעשה נעשה עתה לענין צורך עכ"ל. וכן בפ' רלב"ג (מ"ב ג' י"ט): 'אע"פ שהתורה אמרה לא תשחית את עצה הנה היה זה למצות הש"י לפי שעה להשחית את מואב לפי היכולת ולזה צוה ג"כ לסתם להם כל מעין מים ולהכות באבנים כל חלקה טובה כדו שישחיתו תבואתה עכ"ל. ובפ' רש"י ורד"ק שם הובא מדרשנו גם כי דחוק הוא עד מאד ומתנגד לפשט המקרא.

147). שם: אין אתה יפה מאחריך בזרוע. וידבר משה יפקוד ד' עכ"ל. השתבש מאד. וכה צ"ל: אין אתה יפה מאחריך וידבר משה אל ד' לאמר יפקוד אלהי דרוחות. כל מי שמבקש צרכי צבור כאלו בא בזרוע. וכ"ה ברבדה.

148). שם: ואין גוי אלא ישראל. שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד עכ"ל. מה נאמר לפ"ז לכנוי: גוי. למי שאיננו ישראל ולנוסח: שלא עשני גוי?

149). שם: שאם ילך אדם לאכסניא וקבלו. ביום ראשון מקבלו יפה ומאכילו עופות. בשני מאכילו דגים. בג' נבינה. בד' מאכילו מרק. כך פוחת והולך עד שמאכילו קטניות עכ"ל. בתוס' חולין (פ"ד א' ד"ה עשרה מנה). הובא בשם מדרש: אורחים יום ראשון אוזנים ותרגוליים. יום שני דגים. יום שלישי בשר ארבעה קטניות עכ"ל. והוא מתנגד אל מדרשנו. ואולי היתה לפני בעלי תוס' נוסחא אחרת במדרשנו. וכרבה כתוב: יום ראשון עופות. ב' בשר. בג' דגים. ברביעי קטניות.

150). פרשת מטות: קונם שאיני ישן וכו' שאין נשבעין לעבור על המצוה עכ"ל. נררים (פ"ב מ"א, ומ"ב).

151 שם: אמר דוד (תהלים ל"ג): רבות מחשבות בלב איש וגו' עכ"ל. גם מלת דוד גם ציון: תהלים ל"ג. הם ללא אסת. כי לא דוד אסר זה רק שלמה בנו בספר משלי. וצ"ל: שלמה. תחת: דוד. ומשלי י"ט. תחת: תהלים ל"ג. וכ"ה ברבדה. ובפ' רד"ק (יהושע י"א). הובאה הנוסחא המשובשת אשר במדרשנו. (המשך יבא.)

מסכת השנים ע"פ כ"י עם מראה מקומות

מאת הר"ר מרדכי מורטארא.

(המשך).

פרק ראשון: (ברכות ה) אבא בנימין אומר על שני דברים הייתי מצטער כל ימי על תפילתי שתהיה לפני מטתי וכו'. (שם) תניא אבא בנימין אומר שנים שנכנסו להתפלל וקדם א' מהם להתפלל ויצא וכו'. (שם) א"ר אלעזר א"ר חנינא אל תהו ברבת הדיוט קלה בעיניך שדרו שני גדולי הדור וכו'. (שם ה) א"ר חסדא לעולם יכנס אדם שני מתחים בבהב"נ ואח"כ יתפלל וכו'. (שם ל"ג) א"ר אלעזר גדולה דעה שניתנה בין

שתי אותיות שני' כי אל דעות ה' וכו'. (שם) ואמר ר' אלעזר גדול מקדש שניתן בין שתי אותיות וכו'. (שם) אל נקמות ה' אמר עולא שתי נקמות הללו למה א' לטובה וכו' כשעה שהקב"ה זוכר את בניו שרעים בצער וכו'. (שם נט) אמר רב יצר הרע דומה לזכוב ויושב על שתי מפתחות הלב וכו'. (שם) ת"ר שתי כליות יועצות אחת לטובה וכו'. **פרק שני:** (יר' פא) מפני מה קורין שתי פרשיות הללו שמע יהוה אם שמע בכל יום וכו'. (שם יב) רב חסדא הוה נקיט בידיה תרתי מתנתא דתוורא וכו'. (שם) ואמר רבא וכו' לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים וכו'. (שם לב) בעון שני דברים עמי הארץ מתים על שקורין לארון הקדש ארנא ועל שקורין לבית הכנסת בית עם. (שם) ת"ר מי שחלה ונטה למות אומרים לו התורה וכו'. (שם) אמר ר"ל כל הזוהר כבוציית זוכה וכו'. (שם נד) אמר רב תריסר אלפי עגלי הוה מעשר ראב"ע וכו'. (שם סג) א"ר אלעזר שני ת"ח המחדרין זה את זה בהלכה הקב"ה מצליח להן וכו'. (שם) שני ת"ח הנוחים זה את זה בהלכה הקב"ה מקשיב להם וכו'. (שם) שני ת"ח המקשיבים זה לזה בהלכה הקב"ה שומע לקולן וכו'.

פרק ג': (שם) א"ר אבא אמר רשב"ל שני תלמידי חכמים המתגלים זה לזה בהלכה הקב"ה אוהבן וכו'. (שם קג) תניא ר"י בן בתירה אומר נאמר בשני ונסכיחם בששי ונסכיח בשביעי כמשפטם וכו'. (שם קנ) למי הנערה הזאת וכו' דבר חכמה ראה בה שני שלבים לקטה'נ' שלבים אינה לקטה. (שם קיח) אלמלי משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלין וכו'. (שה קיט) אמר טר עוקבא כל המתפלל בערב שבת ואומר ויבולו שני מלאכי השרת מליין לו לאדם מניחין ידהו על ראשו ואומרים לו וסר עונך וכו'. (שם) א"ר חסדא א"ט עוקבא כל המתפלל וכו' שני מלאכי השרת מליין לו לאדם בע"ש סבות הכנסת לביתו וכו'. (עירובין יג) ת"ר שתי שנים ומחצה נחלקו ב"ש וב"ה הללו אומרים נוח לו לאדם שלא נברא וכו'. (שם יד) דו פרצופין היו לו לאדם הראשון וכו'. (שם כא) מאי דכתיב הראני ה' והנה שני דוראי תאנים מועדים לפני הכול ה' הדוד האחד וכו'. (פסחים ג) הנהו תרי תלמידי דהוה יתבי קמיה דהלל וחד מניהו רבן יוחנן בן זכאי וכו'.

פרק ד': (שם נה) שני דברים עלה במחשבה ליבראות בערב שבת ולא נבראו ער מוצאי שבת ובמ"ש נתן הקב"ה בינה באדם הראשון וכו'. (שם קי) הגי תרי דהוה יתבי ופסקה אשה נדה ביניהו וכו' הגי תרתי נשי דיתבן בפרשת דרכים וכו'. (שם) תרי קטני הוו חד וכו'.

פרק ה': (תענית י) שני ת"ח שמהלכין בדרך ואין ביניהם ד"ת וכו'. (שם) דבי ר' שילא אמרו שני מלאכי השרת המליין לו לאדם הם מעידין עליו וכו'. (מ"ק כח) בני חיי ומוני לאו בוכותא תליא מלתא וכו'. (חגיגה ב) הנהו תרי אלמי דהוו כשביבותיה דרבי בני בריתיה דר' יוחנן בן גורגא ואמרו לה וכו'. (שם יב) אמר רב יהודה שני רקיעין שנאמר הן לה' אלקיך השמים ושמי השמים (יר' שבת פ"ג) תרתין זרעין הוו בצפורין כולטויא ופמיוא הוו עללין ושאלין בשלמא דנשיאה כל זומא וכו'. (ירושלמי עירובין פ"ג) מי גרם לי להיות משמרת שני ימים בסוריא וכו' מי גרם לי להפיש שתי חלות בסוריא וכו'. (יר' שקלים פ"ה) תני עיר שדהו בה שנים ראון לדבר וכלם ראוים לשמוע דרו זו ראויה לסנהדרין וכו'. (שם) שתי לשכות היו בסקדש א' לשכת השאים ואחת לשכת הכלים וכו'. (שם פ"ו) תני ר"י בן אלעאי שני אינות היו עם ישראל במדבר וכו'.

פרק ו': (יר' סוכה פ"ד) [עלמות] תריסר עקילם הני עולם שאין בו מות וכו' על מות בשני עלמות וכו'. (יר' תענית פ"ב) משל למלך שהיו לו שתי לזנוגות קשין אמר המלך וכו' אלא הריני משלחם לדרך רחוקה וכו'. (יר' חגיגה פ"ב) א"ר אבהו בשתי אותיות נבראו העוה"ז והעוה"ב שנא' כי מיה ה' צור עולמים וכו'. (יבמות סג) וא"ר אלעזר מאי דכתיב ונכרכו כך כל משפחות הארטה אמר ליה הקב"ה לאברהם שתי ברכות טובות יש לי וכו'. (נט"ו ו) וא"ר יצחק שתיים כותבין שלש אין כותבין וכו'. (שם לח) א"ר חייא בר אבא א"ר יוחנן שתי משפחות היו בירושלים וכו'. (שם נז)

ר' אליעזר הגדול אומר שני נחלים יש בבקעת ידים וכו'. (שם נח) אמרי דבי רב שלא מתקלי איסתירו סיוי נחות בעלמא וכו'. (סוטה ט) א"ר אבי צרעה ואשתאול שני הרים גדולים היו וכו'.

פ"ק ז': (סוטה י) ר' שמואל בר נחמני אמר תרתי תמנת הוו וכו'. (שם יז) דרש רבא בשכר שאמר אברהם ואנכי עפר ואפר וכו בניו לשתי מצות וכו'. (שם) דרש רבא בשכר שאמר א"א אם סחוט ועד שרוך נעל וכו בניו לשתי מצות וכו'. (שם כז) הגהו תרי תלמידי דהוו קיימי קמיה דרבא וכו' אמר להו תרוויכו צדיקי גמורי וכו'. (שם מח) אלמלא תפלתו של חבקוק היו שני ת"ה מתכסים בטלית אחד ועוסקים בתורה וכו'. (קדושין עא) א"ר יהודה אמר רב אם ראית שני ב"א מתנרים זה בזה וכו'. אם ראית שתי משפחות מתנרות זו בזו וכו'. (ב"ק צב) כי עצור עצר ה' א"ר אלעזר שתי עצירות הללו למה וכו'. (ב"ט סב) תניא שנים שריו הולכים בדרך וכו'. (ב"ב י) א"ר יוחנן כתיב לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות וכתיב לא יועילו אוצרות דשע וצדקה תציל ממות שתי צדקות הללו למה וכו'.

פ"ק ח': (שם יב) א"ר אבדימי דמן חיפה קודם שאכל אדם ושתה יש לו שני לכבות לאחר שאכל ושתה וכו'. (סנהדרין ו) ר' שמעון בן מנסיא אומר שנים שבאו לפנוך לדין עד שלא תשמע דבריהם וכו'. ור"ל אמר שנים שבאו לדין אחד רך וא' קשה וכו'. (שם כא) ואמר ר' יצחק מפני מה לא נתנלו טעמי תורה שהרי שתי מקראות נתנלו טעמן ונכשל בהן גדול העולם וכו'. (שם) וכתב לו את משנה גוי' כותב לשמו שתי תורות וכו'. (שם כד) א"ר אושיעיא מ"ד ואקח לי שני מקלות וכו' אלו ת"ה וכו'. (שם) ואשא עיני וארא והנה שתים נשים וכו'. (שם לט) והוונות רחצו גוי' רבא אמר זונות ממש וכו'. (מכות יב) א"ר יהודה אמר רב בשני טעיות טעה יואב וכו'. (שם כג) שתי הצועות עולות ויורדות בה וכו'.

פ"ק ט': (ע"ז יז) לעלוקה שתי בנות הב הב אמר מר עוקבא קול שתי בנות וכו'. (הוריות יב) ת"ר כשמן הטוב על הראש וגוי' כמין שתי טיפי מרגליות היו תלויות בזקנו של אהרן וכו'. (מנחות כט) מאי שנא דכתיב ביה ולא כתיב יה כדדרש ר"י בר' אלעאי אלו ב' עולמים שברא הקב"ה וכו'. (שם מד) כל שאין לו מוזה בפתחו עובר בשני עשה וכתבתם וכתבתם (חולין צד) ת"ר לא ימכור אדם לחברו סנדל של מתה בכלל של חיה שחוטא מפני שני דברים וכו'. (בכורות מד) ת"ר שני נקבים יש בו באדם אחד מוציא מים וכו'. (מכילתא בא פ"ה) זאת ערום ועריה וגוי' ערום מכל מצות נתן להם הקב"ה שתי מצות דם פסח ודם מילה וכו'. (מכילתא שירה פ"ח) מי כמוך לא כאלו [בגדפס: ד' ויוען תרכ"ה ובר' ווינציאה בטענות חסרה מלת לא כאלו] שאחרים קורים אותם אלוהות ואין בהם ממש וכו' אבל הקב"ה אומר שני דברים בדרבנן אחד וכו'. (שם) ויסע פ"ב וע' הפח"ח בפ"י טרות סופרים) ר' יהושע אומר שונה אדם שתי הלכות בשחרית ושתיים בערבית ועוסק במלאכתו כל היום וכו'. (מדרש שמואל פה) שמואל בר אבא בשם ר' יוחנן שני דברים אין קפ"ף (בד' קוס' כשף בד"ו מכשף) יכול לעשותם ולא צייר יכול לעשותם ושניהן מקלסין להקב"ה ואלו הן הנפש והקרבים וכו'.

פ"ק י': (שם פז) תני רשב"י שתי מצות נלה הקב"ה בתורה מתן שפרן הקלה שבקלות והחמורה שבחמורות וכו'. (שם) יש שהרבו חכמה לטובתן ויש שהרבו לרעתן שנים הרבו לטובתן וכו', יש שהרבו עושר לטובתן וכו', (שנים בכ"י) יש שהרבו גבורה לטובתן וכו', (שנים בכ"י) יש שהרבו זקנה לטובתן וכו'. (שם פ"ח) רבי ור' יונתן וכו' בשם ר' יונתן בשני מקומות מצינו שטימא טהור עצמו מפני כבודו של צדיק וכו'. (שם פ"ד) (שנים נמשחו מן הפך ושנים נמשחו מן הקרן כ"י) שאול ויהוא נמשחו מן הפך וכו'. (שם פכ"ד) וילך הוא ושני אנשים עמו זה אבנר ועמשא אמר ר' אבהו למדוך תורה דרך ארץ וכו'. (שם לב) אמר ר' אבהו שני ב"א נהנו בדרך ארץ אברהם ושמואל וכו' (ובכ"ד פנ"ה אברהם ושאל וכו'). א"ר שמואל בר נחמן א"ר יונתן מפני מה וכו' מרדכי ואסתר לעשות נס זה על ידם מפני אשתו של שמעי אם אביהם שהצילה שני צדיקים מן ההרגה וכו'.

פרק י"א: (ב"ר פח) ויאמר אלקים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו אמר ר' יוחנן אם זכה אדם אוכל שני עולמות שנאמר אחוה' וקדם צרתני וכו'. (שם פ"ד) ויוצר ה' אלקים וגו' ויוצר שתי יצירות יצירה לאדם ויצירה לחוה וכו'. ויוצר שתי יצירות יצירה מן התחתונים ויצירה מן העליונים וכו'. ויוצר שני יצרים יצר הטוב ויצה"ר וכו'. ויוצר שתי יצירות יצירה בעוה"ז ויצירה בעוה"ב וכו'. (שם כג) שני פעמים כתיב הקורא למי היום (עמוס ה' ה' וט' ו') כנגד שני פעמים שעלה היום והציף את העולם וכו'. (שם פל"ט) שני בני אדם היו עיקר ועשו עצמן טפילה אברהם וברק וכו'. (שם ט') וגם ללוט וגו' היה צאן ובקר ואהלים ר' טוביה בר יצחק אמר שני אהלים רות המואביה ונעמה העמנונית וכו'. (שם פג') ר' יודן ור' אייבו משם ר' יוחנן שני בני אדם אמרו דבר אחד אברהם ודוד אברהם כתיב ביה ה' אלקים מה תתן וכו'. (ב"ר פס"ז) שתי פעמים נפל אברהם על פניו וכנגדן נטלה טילה מבניו ב' פעמים א' במצרים וא' במדבר וכו'. (שם) א"ר לוי שני ב"א אמרו דבר אחד אברהם ואיוב אברהם הלילה לך וכו'.

פרק י"ב: (שם פנ"ה) ויאמר הנני א"ר יהושע בן קרחה בשני מקומות דימה משה עצמו לאברהם וכו'. (שם) א"ר לוי בר חיתא שני פעמים כתיב לך לך ואין אנו יודעים אי זו חביבה אם הראשונה אם השניה וכו'. (שם) ויבקע עצי עולה ר' חייא וגו' בשכר שתי בקיעות שבקע א"א עצי עולה זכה להבקע היום לפני ב"י וכו'. (שם פנ"ט) בשעה שאמר א"א הוא ישלח מלאכו לפניך זימן לו הקב"ה שני מלאכים א' להוציא את רבקה וא' ללוות את אליעזר. (שם פס') ויאמר העבד הוא אדוני שתיים הגה שנתכחו בצעיף וילדו תאומים רבקה ותמר וכו'. (שם פס"ג) שני גוים באמתגך זה מתנאה בעולמו וזה מתנאה במלכותו שני גאי גוים בבטנך ארדיאנוס באומת שלמה בישראל ד"א שני שנאי גוים בבטנך כל האומות שונאים את עשו וכו'. ואת עורות גדיי העוים א"ר יוחנן תרין אררעין דאבוני יעקב כתרין עמודין דיסרא סיפא (ע' אות אמת על חילופי נסחאות וערוך השלם וכנ"ל שצ"ל דרספא) ואת אמרת וכו'. (שם פס"ה) א"ר הונא בשם ר' יוסף שני תמידים שהיו ישראל מקריבים בהן היו מרכיבים אותם על ב' הוגנין וכו'.

פרק י"ג: (שם) כיון שאמר יצחק ליעקב גשה נא ואמשך בני נשפכו מים על שוקי והיה לבו רפה כשעוה זימן לו הקב"ה שני מלאכים והיו אחוה' אותו וכו'. (שם פס"ח) ויקח מאבני המקום רבנן אמרי מעוט רבים שנים וכו'. (שם) והגה מלאכי אלקים עולים שנים ויורדים שנים אלו שרי ארבע מלכויות וכו'. (שם פע"ז) וירא יעקב מאד ויצר לו ר' פנחס בשם ר' ראובן שני ב"א הבטיחן הקב"ה ונתיראן הבחור שבאבות והבחור שבנביאים וכו'. (שם פס"ג) ואלה בני צבעון ואיהו' וגו' תני שני דברים לא נבראו בששת ימי בראשית אבל עלו במחשבה להבראות האש והכלאים וכו'. (שם פס"ה) ויגד לתמר לאמר רב אמר שתי תמנויות הם א' של יהודה וא' של שמשון וכו'. (שם פס"ח) כי נגב נכתי א"ר אחא מיכן שננגב שתי פעמים וכו'. (שם פ"צ) רק הכסא וגו' אמר ר"ל שתי פרשיות הכתיב לו משה בתורה ואנו למדים מפרשת פרעה וכו'. (שם צ"ג) ויפול על צוארי בנימין וגו' וכי שני צוארים היו לו לבנימין וכו'. (שם פצ"ז) אמרי רבותינו שני דברים בשם ר' חלבו למה האבות מחבבין קבורת א"י וכו'. ר' חנינא אמר מי שמת בחוצה לארץ ונקבר שם שתי מתות יש בידו וכו'.

פרק י"ד: (שבת קנב) תניא כל שנים עשר חדש נופו קיום ונשמתו עולה ויורדת לאחר י"ב חודש הנוף בטל ונשמתו עולה ושוב אינה יורדת. (חגיגה י"ב) תניא ר' יוסי אומר אוי להם לבריות וכו' הארץ על מה היא עומדת על העמודים וכו' והכ"א על י"ב עמודים היא עומדת וכו'. (סוטה יג) לא אוכל עוד לצאת ולבא וגו' ויעל משה בערבות מואב אל הר נבו ותניא שתיים עשרה מעלות היו שם ופסען משה בפסיעה אחת וכו'. (שם) תניא ר' אליעזר הגדול שנים עשר מיל על שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל היה כ"ק משמיע ואמר וכו'. (שם לד') ויעמדו המים היותרים מלמעלה קמו נד אחד כמה נובחן של מים י"ב מיל כנגד מחנה ישראל וכו'. (שם לו') תנא ראו היה יוסף לצאת ממנו י"ב שבטים וכו'. (קדושין ע) ת"ר בראשונה שם של י"ב (אותיות) היו מוסרים

אותו לכל אדם וכו'. (סנהדרין לח) א"ר אחא ב"ר חנינא שתיים עשרה שעות היו היום שעה ראשונה הוצבר עפרו שניה נעשה גולם וכו'. (שבועות ל') ת"ר שתיים עשרה מנן א' מנן לדין שלא יעשה סניגורון וכו'. (סנהדרין ג') א"ר יהודה אמר רב י"ב שעות היו היום ג' ראשונות וכו'.

פֶּרֶק מ"ו: (ערכין לא) הגיע יום שנים עשר חדש ולא נגאלה היתה חלוטה לו אחד הלוקח וכו'. (מכילתא ויסע פ"א) ר' אלעזר המודעי אומר כיון שברא הקב"ה עולמו ברא שנים עשר מבעוין כנגד י"ב שבטו יעקב וכו'. (שם יתרו פ"ט) ויעמדו מרחוק חוץ משנים עשר מיל וכו'. (שם) ויעמוד העם מרחוק אלו שנים עשר מיל מגיד שהיה מחנה של ישראל י"ב מיל וכו'. (ב"ר פכ"ח) א"ר יוחנן משפט דור המבול י"ב חדש נטלו דינם ויהיה להם חלק לעה"ב וכו'. (שם פס"ג) תני בשם ר' נחמיה ראיה היתה רבקה שיעמדו ממנה שנים עשר שבטים וכו' ויקח מאבני המקום . . . ר' יהודה אמר שנים עשרה אבנים נטל וכו'. (שם פס"ח) וימצא יוסף ויהי מאו תני רשב"י . . . שתיים עשרה עשה שם שש בבית ויש בשדה. (יבמות ס"ג) ת"ר ובנוחה יאמר ונ' מלמד שאין השכינה שורה על פחות משני אלפים ושני רבבות מישאל. (ב"ק פ') דרש ר' הוסתאי דמן בירי ובנוחה יאמר וכו'.

פֶּרֶק מ"ז: (ב"ר פ"ח) אמר ר' שמעון בן לקיש שני אלפים שנה קדמה התורה לברייתו של עולם וכו'. ויאמר יעקב כאשר ראה מחנה אלקים זה כמה היה מחנה אלקים יאני אלפים רבוא מלאכי השרת (הג' בב"ר פ"ד ס' רבוא ורבנן אמרי ק"ב רבוא). (יבמות סב) אמרו שנים עשר אלף זונים תלמידים היו לו לר' עקיבא מנבת עד אנטיפרס וכו'. (ב"ר פס"א) י"ב אלף תלמידים היו לו לר' עקיבא טעבו ועד אנטיפרס וכו'. (מגילה טז) המן ספר של ספר קריגוס (צ"ל קרצוס וע' דקדוקי סופרים וגם Neubauer La Géographie du Talmud p. 397) היה עשרים ושתיים שנה וכו'. (סנהד' לא) ההוא תלמידא דאפיק עליה קלא דגלי מלתא דאיתמר כי מדרשא דר' אמי בתר עשרין ותרתינן שניין וכו'. (ב"ר פצ"ב) וישתו וישכרו עמו, עמו שתו אבל חוץ ממנו לא שתו דא"ר לוי כל שנים ועשרים שנה שלא ראה אותן לא טעם טעם יין וכו'. (ב"ב פ"ח) וא"ר לוי בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מדת בוגד הקב"ה ברך את ישראל בכ"ב וכו'. (גדרים לא) א"ר אבהו א"ר אלעזר ספני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנים וכו'. (נטיח נז) א"ר חייא בר אבין אר"י בן קרחא סה לי זקן א' מאנשי ירושלים בבקעה זו דהא נבזוראדן רב הטבחים ר"א רבוא וכו'. (יומא ע) כסא דרודר לעלמא דאתי מאתן ועשרים וחד לוגא מחזיק וכו'. (נדה לח) אמר שמואל אין האשה מתעברת (ויולדת) אלא לרע"א יום או לרע"ב או לרע"ג וכו'. (כתובות קו) בשני דרב יוסף הוה ריתחא א"ל רבנן לרב יוסף ליבעי מר רחמי אמר להו השתא ומה אלישע דכי הוה רבנן מיפטרין מקמיה הוה פיישי תרי אלפין ומאתן רבנן וכו'.

יִשְׁנִים גַּם הַדְּשִׁים.

מאת הר"ר מרדכי יהודה ליב רב בק"ק קערמענדר.

הנה אני בא בדברים אחדים על הרברים האחדים על מדרש תנחומא, אשר הביא הרב החכם רייפמאנן נ"י במחברת שביעית צד 215. בכלל אומר שבתנחומא אשר לפני הנדפס בוועון שנת תרכ"ג בדפוס בענינינער אינם כל המעותים שהראה הרב הג"ל, ועתה אלך בסדר סימני הגהותיו והערותיו: (5) פרשת נח. בתנחומא הג"ל תחת א"ר יהודה הללו כתוב ה' לוי כדעת הר"ם. (9) שם. דעת הר"ם שתחת אלא אמר להן צ"ל כפה עליהם את ההר. ואני אומר ששניהם ללא צורך, וכך צ"ל: אלא על התורה שבע"פ. (22) פרשת וירא. נוסח התנחומא חייך שבזכותך יותר נכון ממה שצ"ל ע"פ דעת הר"ם דמך שזב ממך. ומלה בשכר איננה בתנחומא הג"ל.

24) שם. בשם התנחומא ור' שמואל בר נחמני אומר להר"ם: ידעתי בני ידעתי, שהיה הראשונה אשר במלת ההוא הוא ה"א התימה, אולם שמע נא מלי. ומה לא איש אל ויכזב? כשהוא אומר לעשות טובה. כיצד? מלך ב"י... והקב"ה אומר לעשות טובה ואעפ"י שהומאין אינו חוזר בו.

מהו ההוא אמר ולא יעשה? אם אמר בשעת כעסו להביא רעה חוזר... א"ל הקב"ה איני כבויד שאומר לעשת רעה ומתנאה לעשותה... הוי לא איש אל ויכזב לטובה, ההוא אמר ולא יעשה ברעה. יש חיד מתוק מזה? במדרש רבה ס' בלק פ' כ' ובילקוט שם ס' תשס"ח ג"כ קצדו תראה.

26) שם. מה שכתב הר"ם כאן, יש ג"כ בפירוש התנחומא הנ"ל.

29) פרשת תולדות. תחת שדברה התורה צ"ל שדברו השב מים. כך כתב הר"ם. ובילקוט תהלים כ"ט תש"ב ובספרי ס' נשא כתוב שתי פעמים שדבר הכתוב לשון ברזי. בתנחומא הנ"ל יש בין מלת שהיה למלת חסידותו המלה יודע שחסר בתנחומא של הר"ם.

31) פרשת ויצא. תחת אינו נוטל אותי ופ"א אין משיאני לו צ"ל לדעת הר"ם אבא נטר אותו איבה ואין, זה אין לו שחר וחבור עם מה שבא אחריו.

33) פרשת וישלח. בפירוש התנחומא הנ"ל יש כאן הערה מהערות הר"ם.

34) פרשת וישב. יעקב אמר גנבותי יום וגנבותי לילה, ויוסף אמר כי גנב גנבתי, מה ענין אמירת יעקב אצל אמירת יוסף? הלא כונת אמירת יעקב הוא... התשובה על זה ימצא רבי יעקב ר"ם נ"י במדרש רבה בראשית פ' ע"ד ופ"ד ובמדרש רבה פ' י"ד.

37) שם. על שאלת הלא אשת איש אני? כתב הר"ם אין מעם, ואין כל ספק שצ"ל הלא אשת יפת תואר אני. ואני אומר שאשת יפת תואר כאן חסר מעם.

39) פרשת מקץ. שם. למלות כעין מעשי אין שחה. ונ"ל (כך כתב הר"ם) כי למבראשונה היה כתוב כעין מעשה דר' ישמעאל!! וכי אחד המעתיקים כתבו על הגליון...

אולם בתנחומא אשר לפני הגרסא ולברך אותי מעין מעשי, וזה נכון וישר.

40) אצל המספר הזה חסר בהערות הר"ם פרשת ויגש.

44) שם פרשת שמות, הענין צריך היה משלפניו. כתב הר"ם תחת צריך צ"ל ערוך ור"ל... והיה משה מתוקן להם. ואני אומר שצ"ל צריך ולא ערוך. כי דברי המדרש: הענין צריך היה משלפניו אין להם חבור כלל להדברים והיה משה מתוקן להם, שהובאו בסוף הענין הזה, אלא על הדברים ומשה היה רועה את צאן יתרו, שבבר נאכרו.

54) פרשת בשלח. בתנחומא הנ"ל ג"כ כתוב כדעת הר"ם: והתורה מתישבת בגופו.

55) שם. 57) שם. והמכלתא שהוא מקור המאמר הזה. תתן על זה עדותה. יענין שם. עב"ל הר"ם. אולם גם במכלתא יש בלבול ומבוכה כאן, והבלבול נעשה ע"י השיר השמינית שאמר שלמה מזמור שיר חנוכת הבית, וכי דוד חנכו (במכלתא ג' בנאו) והלא שלמה חנכו אלא... וע"י עשרה נסים שנעשו להם על הים אמר התנחומא מיד: וכנגדן אמרו לוי ישראל עשר שירות. ומקום של עשר שירות גם בתנחומא צ"ל אחר אז ישיר משה ובני ישראל.

ותמחתי על המראה שהתנחומא כתב מדרשו על שירת הים רק עד קפאו תהמת בלב ים ועד בכלל. אולם הישב כל אשר דבר. ואלה הם סוף דבריו שם: לישראל שיש להם לב וקבלו את התורה בכל לב ואהבו את קונם בכל לב. עב"ל ומי יתן והי' רבכם זה להם כל הימים!

- 59) שם. בילקוט ג' כתיב כדעת הר"ם: כרי לעשת תאותן תחת תחתון.
- 60) שם. תימה על החכם הגדול אחד המיוחד גדול מרבן שמו צונץ נ"י שהביא הדברים: אז ישיר מספרא בספרו דיא גאטמעסדיענסמליכען פאָרטראָגע (צד 233) ואינו אומר פשר הדבר.
- 68) פרשת משפטים. בתנחומא הנ"ל במדרש רבה ובמתנת כהונה הגרסא תישב עולמך ולא תישר, והוא תישר ותישב על הפסוק ישב עולם.
- 79) פרשת תצוה. בילקוט חגי א' כתיב: אבל ואין לשבעה משבטל לחם הפנים, שתו ואין לשכרה משבטל נסוך היין.
- 83) פרשת כי תשא. כתב הר"ם שמלות: כמו במנך ערמת חטין יתרות, וצריך למחותן. ולדעתי רק מלת כמו ללא צורך.
- 90) פרשת צו. להראיה אשר הביא הר"ם מוסף הפסוק: מאת בני ישראל ברית עולם, אביא ג' ראייה שדבריו נכונים מהתנחומא באותו ענין, שם כתיב לאמר: שבועה היא מאת בני ישראל ברית עולם!
- מעותים אחרים שנפלו בדפוס הדברים האחרים של הר"ם:
- 8) תחת צער גדולו צ"ל גדול.
- 14) תחת כי השמות צ"ל השחית, ותחת הם צ"ל האם.
- 16) לכמה הורות עמלק? כאן חסר בין הורות לעמלק מלת נולד.
- 35) תחת סלמנדיא צ"ל סלמנדרא.
- 47) תחת רומש מכות צ"ל חמש.
- 74) מלת קטן למשמונה צ"ל למה לשמונה.

מכתב יעקב לשלמה.

שלום רב לידידי, הרב החכם הגדול מו"ה שלמה בובער.

זה יומים באתני המחברת השביעית מבית תלמוד שנה שלישית וראיתי בה מאמרך: דברי שלמה אשר בו השגות על דברים אחרים במאמרי: בקרת ספר שאילתות דרב אחאי גאון. קראתי אתהן בשום שכל כאשר יאתה לכל דברך ולא מצאתי בהן כי אם מעט מוער אשר ילחצני להשיב עליו. והוא הבא לשום לאל מלתי בדרך ראייה והוכחה. לא כן רובן. בהן אין כל ראייה והוכחה אך הורעה. כי לא דעתי דעתך ולא מחשבותי מחשבותיך. ואמנם כן הוא טבע דעות בני אדם. כאמור בברכות (נ"ח, א'): הוואה אוכלוסי ישראל אומר ברוך חכם הרזים. שאין דעתם דומה זה לזה עכ"ל. ובפ"י רש"י על התורה (במדרב כ"ז, ט"ו): גלוי לפיך דעתו של כל אחד ואחד ואינן דומין זה לזה עכ"ל. והוא מילמרנו המובא בילקוט שם. וזאת היא לדעתי גם כונת האמור בסנהדרין (פ"ה, מ"ה): ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחברו עכ"ל, ויעוין שם פ"י המשניות להרמב"ם. וכן בהרגשת שנויי הלשונות אשר עליה הטבעו הרבה מאדני הבקרת נפרדו בני אדם מאד זה מזה כאשר אראה במ"א. והנה מאז מעולם חשבתי לנכון וקים וישר לבלתי אשיב על השגות אשר אינן בדרך ראייה והוכחה ויסודתן הוא אך בהרגשת המשיג. ולכן לא אשיב לך כי אם המעט מוער אשר הוא באורח ראייה והוכחה. וראשונה אשיב על ההשגה אשר לפיה יש שגיאה נפלאה בדברי. כי ראשית מחקר פליאה. וכה לשון ההשגה הזאת: עוד שם סיים הרב רייפמאן: והמובאים בערכי אספרגוס, ברם, וומס א' בשם השאילתות אינם בשאילתות אשר לפנינו. ויוכל היות שאינם משאלתות דרב אחאי גאון כי אם משאלתות חכמים אחרים ע"כ. מה שהביא אדות אספרגוס כבר העירתי על זה לעיל. אולם ב' ערכים האחרים בקשתי ולא מצאתי בערך. ועתה ראה

קורא נעים. כי גם על הרב הגדול הזה נוכל לאמר הכלל שאמרו בב"ד פל"ו. אפילו רגיל בתורה כעורא לא ידא קורא מפיו וכותב, וראה זה מצאתי. בהקדמת שאילת שלום מביא ד' ערכים בערך שמביא בהם בשם שאילתות ולא נמצא לפנינו בשאילתות. ומהם ערך כסם וערך חמס, וצריך לתקן א"כ בדברי הרב רייפמאן שבמקום כרם צ"ל כרם ובמקום וומס. צ"ל: חמס. אבל גם בהקדמת שאילת שלום נפל טעות. ובמקום חמס צ"ל חמס. שכן בערך חמס הביא העורך הקשט והחמס פי' בשאילתות זנבל (במשנה ה' בעוקצין פ"ג כתוב חמס בסמ"ך). ועתה ראה הנאון מהרי"ב ז"ל חשב שמה שהביא העורך בערך כרם בשם השאילתות לא נמצא לפנינו בשאילתות ואחריו כתב ג"כ הרב מהר"י רייפמאן ובאמת שגגה פלטה קולמוסו של הנאון מהרי"ב ז"ל. כי מה שהביא העורך בערך הזה הוא באמת בשאלתות. ונפלא כי הרב רייפמאן שכה דברי עצמו כי הביא שם בכאמר שלפניו מה שהביא העורך בערך כרם הוא בשאילתות בורא סי' י"ב. וזה פלא עכ"ל. הנה נפלא ופלא שגואתו. ובאמת לא שגה יעקב, ולא פק פליליה, ולא השתמש כל מאומה בדברי הנאון מהרי"ב ז"ל, ולא קראתי מפי וכתבתי, לא יער ולא הובים בדברי, אך אמת אך נכוחה: הן אל אמת יודע וגם המו"ל בית תלמוד אשר בירו כתב ידי ידע, כי תחת: ברם. וומס. אשר בדפוס כתוב בכתב יד: בסם. חמס. והחמס הוא אך על הדפוס ולא עלי. ובערך בסם כונתי אל ערך בסם ב' שכתוב בו: ובשאלות הראשונות הביאו ראייה מאותה דעבורה זרה וכו'. ושאלות הראשונות הן בלי כל ספק שאלות דריא גאון שהן ראשונות לכל השאלות האחרות. ותחת: חמס (במ"ם בסוף) הגהתי בעורך שלי: חמס (בסמ"ך בסוף) בעבור אשר כתוב כן במשנה (עוקצין פ"ג. מ"ה). וכ"ה בפירוש המיוחס לר' האי גאון. וקרוב מאד אשר גם הנאון מהרי"ב ז"ל כתב: בסם. אך בדפוס השתבש ועשה ממנו: כרם. והפלות הן אפוא אך פלאות חיוון לילה. ודע לך. כי כל ערך בסם לקוח מלה במלה מפי המיוחס לר' האי גאון אך בתוספת מלת: הראשונות הנ"ל שנשמטה שם. עתה אשוב אל סדר דבריך ואציגה תשובתי לפי סדרם:

1). כתב כי אין כל חדש בספר שאילתות והוא רק קובץ הלכות וקצת אנדות מתלמודים ומדרשים עם תוספת באור ע"כ. באמת נעלם ממני כונתו וכו' והוא אוצר פסקים ודינים וחכמי הקדמונים שאבו ממנו בכמה עניני הוראות וסמכו עליו וכו' והריב"ש בסי' שצ"ד כתב וז"ל ונמצא לקצת מחברים וכתובם הגאון רב אחאי משבחה ז"ל שדבריו מקובלים כאלו נכתבים בתלמוד עכ"ל. בסי' זה עצמו כתב הריב"ש בדברי. וז"ל כי בימיו (של ר"ת) עדין לא נעשו חבורין על התלמוד כי אם מעט מזער. כגון שאילתות והלכות גדולות ופי' ר"ח ורש"י ז"ל וגם באלה אין בהם דבר חדש על הכתוב בתלמוד כי אם באור ומעט תוספת עכ"ל. והדברים האלה הבאתי במאמר לראיה על משפטי. ועל מה לא זכרתם בחשנתך? פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה. מה אשפוט על זה? האשפוט כי נשמטו הדברים האלה בדפוס אשר לא שופתו עיני עוד לעצבון רוחי? ואם באמת נשמטו הדברים האלה ממנו בדפוס ארא. מאד אולי עוד דברים רבים נשמטו ממנו ואולי דברים רבים עלו קמשונים. ובמאד מאד ראבה נפשי על אשר לא באוני עוד המחברות אשר בהם כל מאמרי מראשיתו. עד אחריתו וכי תבאנה אלי אוסף עוד אל מאמרי. סוף דבר הנה עינדך רואות כי הריב"ש אשר כתב שדברי השאלות מקובלים כאלו נכתבים בתלמוד הוא עצמו כתב גם שאין בשאילתות דבר חדש על הכתוב בתלמוד כי אם באור ומעט תוספת. ושניהם כתב בסי' אחר. ולפי דעתך סותרים דברי הריב"ש זה את זה במקום אחר. והאמת הוא. כי במאמרי צ"ל: עם מעט תוספת ובאור כאשר כתב הריב"ש אשר לאורו הלכתי. ובמעט תוספת רמו הריב"ש להכרעותיו במחלוקות החכמים הנמצאות בתלמודנו ולאמרו פעמים רבות: וכן הלכתא. ועניני הוראות אשר שאבו ממנו חכמי הקדמונים נלמדו

אך מהכרעותיו הנזכרות*) ואם דרך אחר לפניך בישוב סתירת דברי הריב"ש הורני נא אותו. אולי אלה גם אני בו.

(2) הביא המקורות אשר שאב השאלות מהם. ומהם הוא הירושלמי והביא לראיה בשאלות סי' א' צריך האדם שיהא לו שתי עטיפות וכו' כעת נראה כי לא מירושלמי שאב זאת רק מפסקתא רבתי פסקא ב"ג וכו', וכן מה שמובא בשאלות בענין סמבטיון שהשיב ר"ע לטורנוסרופוס היא נובע מפסקתא רבתי עכ"ל. עיי' לא אוכל להשיבך כל מאומה. כי לא ראיתי עוד את הפסקתא הזאת ולא אדע תכניתה, ומי ילדה, ומתי נולדה, ומאי נכספה וגם כלתה נפשי להשיגה.

(3) וראיה שניה שהביא משאלות סי' מ"ו ויומא דכפורי משום דלא אפשר למנקט תרי יומי וכו' ומעם זה הוא מירושלמי חלה פ"א ה"א. גם מזה אין ראיה כלל. כי יכול להיות שבעל השאלות נתן הטעם הזה מדנפשיה וכו' ואפשר ג"כ מה שהביא עוד מסי' מ"ט מהשאלות שהביא דאסור לעיולי ולאפוקי ביומא דשבתא מן רשותא לרשותא שנאמר ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת הוא ג"כ מדנפשיה להביא ראיה מכתוב אחר כמה שהובא בכבלי וכו' והראיה הרביעית שהביא כי השאלות בסי' נ"ה לפרש עד אחר בכתב אשר בכבלי ע"ד הירושלמי גם מזה אין ראיה כלל כי הוא מפרש מסברתו עכ"ל. בדרך ההוא תמנר לארץ כל הראיות המובאות בספרים על השתמשות החכמים בספרי קדמי ימים אשר נמצאים בספריהם מאמרים הנמצאים גם בספרי קדמי ימים, ותהרום מבצרים רבים אשר בנו גדולי החוקרים והמבקרים על ראיות כאלה. כמו מבצר השתמשות הפלוסוף שפינאצא בספרי הראב"ע וביחוד בספר אור ד' אשר לר' חסדאי קרשקש. הגבנה על ראיות כאלה. עיין מאמר: דיא קוועללען דעם שפינאצאצמישען סיסטעמם אשר בצייטשריפט פיר פהילאזאפדיע אונד פהילאזאפדישע קריטיק להחכם אולריצי. וברצות ד' אעתיק את המאמר הזה ללשון עברית, ואוציאו לאור עם הערות, ומבצר השתמשות הרמב"ם בספרי אבוחמד ואכן סינא ועוד הרבה כאלה. ומעולם לא פללתי לראות חכם ומבקר כמודך הולך בדרך ההוא. ולא אוכל להבין למה זה התאמץ בכל כחך לשלול את הירושלמי מעיני בעל השאלות אשר כל ראו וכל ספרי המדת ישראל היו לנגדן, ובספרי הגדול על השאלות הבאתי עוד ראיה על השתמשות בעל השאלות בירושלמי מהכתוב בשאלות (פרשת יתרו סי' נ"ד): דאמר ר' חייה בר אשי שלש תכיפות הן. תכף לנמילת ידים ברכה. שנאמר שאו ידכם קודש וברכו את ד'. תכף לסמיכה שחיטה. שנאמר וסנך ושחט. תכף לגאולה תפלה. שנא' ה' צורי וגואלי וסמוך ליה יענד ד' ביום צרה עכ"ל. ושלישת הראיות ההן על שלשת התכיפות הן אך בירושלמי (ברכות פ"א, ה"א) אבל בכבלי (ברכות מ"ב א') לא כתוב כי אם: שלש תכיפות הן. בלעדי הראיות. הכי תאמר גם על שלשת הראיות האלה כי אמרן מדנפשיה? ואם תאמר כן ילמדו מנך רבים לאמר גם על הרבה מאמרים מתלמוד בבלי המובאים בספרים בלי זכרון שמו כי בעלי הספרים האלה אמרום מדנפשיהו.

(4) וכן הראיה מנוסח בטול חמין אשר בסי' ע"ג מקורו בירושלמי פסחים פ"ג ה"ב. הנה לא נמצא כלשונו בירושלמי כלל רק הוא נוסח של הגאונים עכ"ל. העיקר הוא הנוסח הירושלמי. אך הגאונים העתיקוהו ללשון ארמית שהיתה שפה מדוברת בארצות החופים עליו מעט.

(5) גם מה שהביא עוד ראיה אחת ממדרש ויר' פל"ג המעיין שם יראה כי שם הוא באופן אחר ובלשון אחרת. גם מה שהביא מן מדרש קהלת הוא ג"כ שם באופן אחר עכ"ל. אנכי בעצמי כתבתי: מו"ד. ב שנוי לשון. וכן: ממדרש

(*) תמה אני על הרב ר' רייפמאן כי העלה על דעתו אף רגע כי השמטתי מאמר שלם ממה שהעתיק מן הריב"ש אשר הוא עיקר הראיה על הכרעתו ואם החכם המשיג העלים עינו ממנו עליו להצטדק ואותו יביא המחבר כששפט ומה לו עם המעריך.

קהלת בקצת שנוי לשון. ואין לשום לב על שנוי לשון רק על הענין לבדו כי יש מאמרים רבים המובאים בספרים ממדרשים בזכרון שמותם והם שונים מאד בלשון מאשר הם לפנינו.

(6) גם מה שהובא עוד שם (ברך ב' ע"ד) א"ר חמא בר לקיש כל מי שהוא עונה אמן בעולם הזה וזכה לענותו בעה"ב שנאמר ברוך ה' אלהי ישראל מן העולם ועד העולם אמן ואמן הוא בתנחומא כ"י פ' צו עכ"ל. ברברים רבה (סדר והיה כי תבא פרשה ז') כתוב בלי ראיה: א"ר יודן כל מי שעונה אמן בעוה"ז זוכה לענות אמן לעתיד לבא עכ"ל. והמדרש הזה כבר בררתי שהוא מדרש תנחומא.

(7) ומה שהביא שם ראיה אחרת ששאב מן מדרש תהלים בס"י א' בל עסקה של שבת כפול גם זה נמצא בתנחומא כ"י פרשת חיי עכ"ל. בהפירוש על פירוש התורה להראב"ע הנקרא בשם אהל יוסף (פרשת ויקרא ס"ו מ"ז) כתוב: וידוע כי מדרש תהלים חבר ר' יוחנן אותו בא"י עכ"ל. ולפי"ז קדום הרבה מאד מדרש תהלים לתנחומא כ"י ושאב אפוא בלי ספק בעל מדרש תנחומא כ"י את המאמר הנ"ל ממדרש תהלים ולמה א"כ לא נאמר כי בעל השאלות שאב מן המקור הראשון? (8) ומה שהביא עוד שם כי היה לו למקור מסכת סופרים וכו' זו אינה ראיה. כי מסכת סופרים נתחברה בימי הגאונים וכו' עכ"ל. לי נאמנה מאד עדות הרמב"ן. כי מסכת סופרים הוא גמרא ירושלמית. ובמ"א אדברה הרבה על אדות המסכת הזאת.

(9) עוד שם: מאמרים רבים מובאים בספר השאלות מתלמוד בבלי ומדרשים אשר הם חסרים לפנינו וצ"יין רק הסימנים וכו' והיה לו לציין המאמרים אשר כוון עליהם עכ"ל. בעבור קוצר עתי ואורך יגוני אקצר במקום שהקורא החרוץ יוכל עשות זה בעצמו. וכבר אמרו רז"ל: אל תדין את הברך עד שתגיע למקומו (אבות ע"ב מ"ד).

(10) הביא כי בספרים המאוחרים לשאלות מובאים מאמרים מתלמוד בבלי והם חסרים לפנינו. כמו בערוך וכו' חסרון אין כאן כי היה בגמרא לפני הערוך וכו' עוד הביא כי בילקוט איוב וכו' הביא הילקוט מאמר אמר רב אין המנחמין וכו' ומצוין שם מ"ק כ"ה ולפנינו אין זכר ע"כ. אין ספק שלפני בעל הילקוט היה המאמר בגמרא שם עכ"ל. הרברים האלה קשים ממני מאד. לא אדעם ולא אבינם. הן אנכי לא אמרתי כי אם אשר הם חסרים לפנינו. אבל לפני בעל הערוך ובעל הילקוט לא היו חסרים אך היו כתובים בגמרא. ומה אפוא אמרו: חסרון אין כאן כי היה בגמרא לפני בעל הערוך ובעל הילקוט?

(11) יש לתקן "ר"י" והוא ר"ת ראש ישיבה עכ"ל. בכתב ידי אשר ביד המו"ל כתוב כן. וכן הרוב אשר כתוב עליו: ויש לתקן בדבריו יתכן רק על הדפוס ולא על כתב יד. (ליתא בכ"י ומה בכך וחבל על הדיו — המעריך).

(12) מעלין ולא מורדין היא הוספה. לא אדע כוונתו. מה הכרח לומר כי נוספת היא עכ"ל. אנכי בארתי היטב את כונתי באמרי: כי איננה וכו' בלשון כל השאלות האחרות כמבואר למבין היטב הבדל הלשונות וכו' עכ"ל.

(13) וגם הסמ"ג הביא זה בשם השאלות עכ"ל. אנכי אומר כי זה נוסף בשאלות עוד לפני בעל סמ"ג. ופנה אעירך על אודות ספר הלכות פסוקות המיוחס בסמ"ג לר' אחאי הנ"ל. בלי ספק איננו השאלות. כי בכל הספר לא נזכר כי אם שם: שאלות. ולמה אך בהלכות מ"און היה ממאן להוכיח שם: שאלות. והוכיח תחתיו: הלכות פסוקות אין זה כי אם שהוא ספר אחר וזאת השאלות.

(14) ובשבולי הלקט שם סיים "וכן כתב רב אחאי גאון וצ"ל" וכוון לדברי השאלות עכ"ל. אם כוון לדברי השאלות היה מזכיר בלי ספק שם: שאלות והיה אומר: וכן כתב רב אחאי וצ"ל בשאלות כנהוג תמיד בכל הספרים. אך כוון לאיוו שו"ת הגאונים אשר היו בהן גם תשובות מר' אחאי. ועוד דברים מובאים

בספרים בשם תשובת ר' אחאי. עיין להגמא ספר עקרים (מאמר ג' ע"ח): שכך כתב ר' אחאי בתשובה כי יש שדים מיסוד האש ויש מיסוד האויר עכ"ל. בינה נא בזה ולמד ממנו דרכי מחשבותיו.

15). מה שמביאים הם בשם הר"ת אין ראיה כי לא היה בנוף השאלות כי בעל התנחומא הנדפס בראשות אות ג' הביא ג"כ כל זה כהשאלות עכ"ל. מתנחומא הנדפס אין כל ראיה. כי הוא מאוחר מאד. וכבר הראיתי במאמרי על המדרש הזה אשר במחברת הששית מבית תלמוד שנה שלישית שמוביאים בו דברים מפי רש"י על התורה ועל ישעיה ומספר משנה תורה להרמב"ם ולכן הובאה בו גם ההוספה המאוחרת על השאלות. ועל דעתך קשה קושיך הלאה (צד 214): ואם היה השאלות ניפרש כן היה ר"ת מביא בשם השאלות עכ"ל.

16). ולקח ממנו ג' מאמרים וכו' שכה להציג גם מאמר: רביעי והוא בפרשת נח עכ"ל. במאמרי על מדרש תנחומא הנ"ל הצגתי גם המאמר הזה ראה והביטה בו.

17). לדעתי נשתבש הלשון בערך וכן צ"ל בכמות ט"ז ע"ב (בהלכות גדולות ובשאלות וכו') והערך אחר שהביא הציון מכות ט"ז ציין ג"כ הלכות גדולות ושאלות וכו' עכ"ל. לפי דברך לא הובא כל מאומה בערך מה"ז ומשאלות, לא פירוש ולא נוסחא, ולמה אפוא נזכרו? מה תכלית וזכרונם פה?

18). יש לתקן לרוחא ברי"ש ע"ב. לדעתי יותר נכון הגי' כמו שהוא ברבתי שם את מובלי לרוח. פי' את מוליכני לרוח עכ"ל. גם ברבתי צ"ל: לרוח קא. כי: לרוח הוא חסר מעם ורעות רוח.

19). במקום השבועה צ"ל דשמועה ע"כ. עיין בעמק שאלה ותראה כי הנוסחא שלפנינו נכונה עכ"ל. לא ראיתי שמה כי אם לחץ ודחק. ולכן אני הנני מחזיק עוד בהגהתי ומוסף עוד. כי מקום מלות: וכן הלבתא הוא לפני: אמטו לחבי וכו' ושעור המאמר הוא אפוא: וכן הלכתא. ובעבור שכן הלכתא קא מסייעין וקא פרכינן על השמועה הזאת.

(המשך יבא.)

בקרת ספרים.

דיא בלוטבעשולדינגנן געגען דיא יודען, סאָן ברוססליכער וויטע בעאורטרהילט. ווען 1883 דרוק אינד פֿערלאג שטיווערמיהל.

רבת צררוני יאמר נא ישראל רבת צררוני מנעורי זה יצחק נבר לא רמו עיני ולא הלך בגדולות ולא שם ידו במסחר ניום כי איש אכר ואוהב אדמה היה ויזע יצחק בארץ אשר גר בה ויהי כי ברכה ה' וימצא מאה שערים ויקנאו אותו פלשתים ויפחיו הקריה עד שנאלץ המלך לאמר לו לך מעמנו כי עצמת טמנו מאד. ועוד לא מלאו שלש דורות ויפרו בניו וירבו בארץ בני חם ויאמר מלך הארץ אל עמו הגה עם בני רב ועצום טמנו הבה נתחכמה לו פן ירבה. ואשר קרה לישראל עודנו נער בן מקרהו עד זקנה ועד שיבה כי לא שבתו מערימי סוד המתעצים לאמר לנו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד. ומי יבא עד תכלית שדי ובסוד אלוה יניע מדוע באש ריה עם ישראל בעיני כל העמים מעולם וגם כי לא יצעק ולא ישא ולא ישמיע בחוק קולו וגם אם קנה רצון לא ישבור ופשתה כהה לא יכבנה ולאמת יוציא משפט. ואף כי אם בעמים ותבולל וידל לשנות את דרכו וישיב לבקש אהבה וילמד גם את הרעות את דרכו כי מאלה יצא וידיו על ראשו כי לא יצליח להם. כי הוא המכה אשר לא כתובה הוא בספר התורה כי מבאיש ישראל ריחו בעיני כל העמים ואם ילך ישראל להרניע קול קורא אליו ובנוים ההם לא תרניע. וכל אשר יעשה לא יצליח להפיל דבר מדבריו ויטיה אשר אמר. ואת שרוד מה תעשי כי תלבישי שני כי תעדי עדי זהב כי

תקרעו בפיך עיניך לשוא תתיפי מאסו בך עונבים נפשך ובקשו. כי יודל במעלות
החכמות והתבונות וארח לחברה עם כל גוי ואדם יחד לעשות כעלילותם ובחוקותיהם
יהלך עוד כל רואיו ויכירוהו ויאמרו לשוא תתיפה מאסו בך עונבים נפשך ובקשו.
רכת צדורנו מנעוריו גם לא יכלו לי כי כאשר צערו יספרו וישמרו כל ארחתי
ויפקדוני לבקרים ולרגעים יבחנוני ויכתבו עלי מדרת להורישני עונות נעוריו בן אשמוד
דרכי טחטא ולא ימוטו פעמי מלשמור חסד ואמת. יהלמני צדיק ולא אקץ בתוכחתו
אף כי לא באהבה יוכיחני וייסרני רק משנאת וקנאת נבר. אך ישפטני אלהים ויריב
ריבני מגוי לא חסיד מאיש מרמה ועולה ישלטי אנשי דוברי כזב ופיהם מרמות ותוך
אשר יאמרו עלי דברי שוא ושקר להבאישני עוד ביושבי הארץ אשר לא הירתי ולא
הייתי ולא עלתה על לבי ואשר מוזר לי שמעו ונתעב הוא בעיני. כי מה תמריצני
תוכחתו ומוסרו ואני נקי כשלא והוא בשחת יטבלני וישמני כראי. מאלה העלילות
ברשע הוא גם כן עלילת הדם אשר ההריבה זה מאות שנים הרבה והרבה קהלות עם
ישראל ודם נפשות נקיים ואביונים נשפך עבור דם אשר לא שופך מעולם ויהי לאבל
מועדינו וחננו לתוהו.

גם בימינו קמו אנשי שקר להתעולל עלילות ברשע לתת את שם ישראל לחנא
הוא המקרה אשר יצא שמעו בכל בני תבל אשר קרה בארץ הונגריה בכפר טיסא-
איטלאר. אשר העלילו על אנשים נקיים כי שפכו דם בתולה נוצרית אחת נערה בת
ארבע עשרה שנה ללוש בו את המצות. ומה נאמר מה נדבר ומה נצטרך בפני אנשי
חמס אשר פיהם דבר שוא ויסינם ימין שקר אשר ישימו לאל מלתנו וכאין את כל
צדקותינו. ועתה יצא לאור הספר שהוכרנהו ומביא ראיות ועדויות מפי גדולי הנוצרים
וטוביהם שאין לעלילה זו שורש וענף ורק ממקור משחת לשלל שלל ולבו בו יביעו
דברים כאלה. והנה המחבר העלים את שמו כי הדברים מעידים על עצמם ואינם
צריכים חוץ לאמר מי הוא אשר אספם ורוחו הוא קבצן. אבל כפי מה ששמענו חברו
נבר גודע לשם ולתהלה בחכמתו וכמדותיו אחד מראשי עדת ווינא מו"ה מנחם
מענדל בוימארט ען שמו אשר מאז ומלפנים הודיע שמו בתוך קהל המחברים
בתרגומו לש' חובת הלבבות ובשירו על רות. הוא המחבר הביא טובה לעולם בקריאת
דבר בזמנו ובשם אמרו. כי אלו הדברים בשם אומרים מלכי ארץ ואבות כנסת הנוצרים
וכהני ראשיהם והכמיהם וביאו נאולה לישראל מיד צורים כוזבים וכוזבים. ואעיר על אזה
דברים בקוצר שהביאם המאסף. צד ה' הביא פרק מן ספר אב הכנסיה Tertullian
שחיה במאה השנית להצטרך בעד הכנסיה הנוצרית אשר אז עליהם התעללו שהם
אוכלים דם אדם בעקב דתם והוא התנצל אשר איכה יעשו כזאת. והלא גם דם שאר
בעלי חיים אסור להם. שבימים האלו עדין היו נוהגים במצות והחזיקו באיסור דם.
שם צד י"ט הביא תשובת שבת תחכמוני באלהות בעיר לפסא בשנת מאה שבע
עשרה ורבע עשרה שנה למספרם המאסף. צד ה' הביא פרק מן ספר אב הכנסיה Tertullian
(Fa cultät im Jahre 1714) ומדבריהם נלמד שעד המאה הי"ג למספרם לא
נשמע עלילה כזו על היהודים ורק בזו המאה המלאה לה שנתען על מני הארץ גולדה
העלילה המרשעת הלזו. ושאר אשר הביא יותר מכ"ד מכתבים ודתות דברו מלכום
ודברו כהני הראש בביתול העלילה הזו. ומצוה היא לפרסם אלו הדברים במחנות
העברים והנוצרים כדי לעקר שורש עלילת פורה ראש ולענה. העברים ידעו מה להשיב
למוניהם והנוצרים אשר רובם אנשי חסד ואוהבי אמת ידעו כי רק מרשעים תצא עלילת
רשע ויסכר מי דוברי שקר. ולהמאסף יזכור אלוה לטובה אשר עשה טוב לעמו וה'
וברך את עמו בשלום.

ספר המדרוך כולל לקוטי הש"ס עם פירש"י ותוס' . . . למתחילים בלמוד משנה ונמרא . . . ונוסף עוד הערות בתרגום המלות ודקרוק הלשון, השתלשלות הקבלה, וציונים ממקום למקום . . . ושער גדול מבוא התלמוד . . . על מדות שהתורה נדרשת בהן ודרכי הש"ס . . . וסדר הדרוה עד היום הזה. סדרנו וערכנו והוצאנו לאור . . . אנהנו האחים אברהם זינגער רב אב"ד דק"ק פאלאטא והלילות בנימין זינגער. חלק ראשון מחברת ב' (פרעסבורג תרמ"ב ברפוס של דוד לעווי ושותפו אברהם בן דוד אלקאלי).

בצאת המחברת הראשונה ספרי המדרוך הזה לאור הגדנו באוני בני עמנו משפטנו עליו וענינו בו יותר דרכו ובשרנו מה משפט הספר ומעשהו, מה התכלית אשר רצו בה מחבריו ומה התועלת בו לילדיו בני ישראל אשר יקדישום אבותיהם לתלמוד תורה. אשר היתה דעתנו אז על הספר הזה הוא דעתנו עתה, ועודנו מחזיקים היום במשפטנו מאז ואם יש להוסיף נוספה כי כמה רוחנו לשמוע כי יראו המחברים שכן לפועלתם ואם לא שמר על כל פנים לא ישיגם נזק.

ואמנם אם בכל זאת עוד נכביר מלון על אודות הספר אין רצוננו להרבות עוד הפעם בשבחו כי אם ההקדמה אשר הקדימו לספר היא משכה עיני עליה, בינתי בה ובאריכות דבריה, ולא יכלתי להתאפק מלדבר אתם משפטים עליה.

הנה בתחלת ההקדמה יבשרו צדק בקהל רב במעלת תלמוד תורה ויהיו כמתאוננים על התרשלות בני הדור ממנו, אז אמרתי: דבר בעתו מה טוב! כי באמת הבקשה לדרוש ולתור בתלמוד בזמננו הולכת הלוך וחסור ועל כן חשבתי בלבי: יפה דברתם ובזמנו דברתם ובמקום הראוי דברתם בהקדמת ספרכם אשר תכליתו להעיד ולעורר אהבת הלומדים אל התלמוד ולהאיר לפניהם נתיב כשר ונכון לפי רוח זמננו. אולם כמעט קראתי שנים ושלוש דלתות הלאה נבדלתי מראות, כי הוצאתם ספיכם מלים אשר טוב היה שתיקתם כי לא נדברו בזמנם ולא במקום הראוי. מה לכם לדבר פה בפתח ספרכם הזה בחמה שפוכה ובדברי נאצות מול הדור הזה לאמר, כי נלכד ברשת אטונה משובשת ודעות משובשות ונפל כבורות נשברות (צ"ל נשברים) שכרו לו שועלים מחבלי כרם ה' צבאות ערו ערו עד היסוד בו (?) . . . ונשתרשו באומנתו עיניים רעים חלול שיש בלוי ובקלות דעת וביוון התורה ולומדיה . . . וקמו בתוכנו בני משחיתים נאצו קרוש ישראל וכל אומנתם (צ"ל אומנתם) להשביט זקן מעם ולתת לשמצה ולרופי שם צדיקים ונאמנים מקדישים ועתותיהם לתורה ולתעודה. מבלי פנות לתענוגי העולם, ומבנים אותם' להשכן לארץ כבוד בני אדם" . . . וגם בסוד ובחברת רבים מבני עמנו מחזיקים לכל דבר תועה ומתענה בני אדם" . . . וגם כסוד ובחברת רבים מבני עמנו מחזיקים בתורה ושומרי מצוה לא יקרא חכם מי שלא למד חכמת יוגית". מה לכם פה בהקדמת זה הספר להוציא את כל רוחכם בדברי נאצות וחרפה? כי עם מן תדברו בו הלא עם זקני העם וחכמיו ואיך ערב לבכם לקרא אחריהם מלא, אל נא רבותינו אחב"י יצ"ו אל נא נתשל ונתעצל בדבר הוה" כאלו הם הרבנים המתרשלים והמתעצלים וכאלו הם בעוכרי תלמוד תורה, והספר עצמו אל מי נועד? הלא אל נעורינו, בידיהם תתנו הספר עם ההקדמה עם מריבות דבריה, הנכון כוה? חי נפשי כי הסכלתם עשוה!

אמנם ראיתי ונתון אל לב ביתר דברי ההקדמה הזאת ומצאתי כי מסכה כמסכה עטם נפתח לכם לדבר ככה, כי מתוך דבריה נראה לי כי אלה הצדיקים הנאמנים המוסרים נפשם על התורה הוציאו דבה רעה על ספר המדרוך ואסרו איסר עליו מדאגה מדבר מן על ידו תשתכה התורה מישראל, ולמען התרפס אליהם ולהפיס דעתם עתה באו המחברים האלה לריב את ריבם נגד הטוענים עליהם וישובו מחרון אפם עליהם וינחמו על הרעה אשר דברו לעשות לספרם. אבל העבודה כי טעיתם ולא הועלתם לכם מאומה ואם עוד תחריפו אלף את נפשכם לא הצלתם. כבר נפל הפור על ספר המדרוך כי נצנצה בו אפיקורסות ודברר אין להשיב, והקול נשמע בית מגדיכם כי אתם מבעלי ההשכלה כי ספרכם פרי ההשכלה ועל כן אל תתמרו אם כמקרה כל המשכילים קרה גם אתכם, ועתה אל תעצבו ומקומכם אל תניחו, לא תבושו ולא תכלמו

לחיות משכילים אך בושו לחיות קנאים על הבלי שוא, שמחו במעשה יריכם וגילו אתו משוש, ועל תשעו בדברי האומר לכם שהוא, חושש שלפי רבוי התועלת להקל התלמוד הוא הנותנת לחוש שיתמוך את העצלות ויתן יד לפושעים המתרשלים בלמוד גמ"ת ברצון וזרון לב, כי דברים נפתלים הם וכל תבונה אין בהם, אבל צאו ואמרו לו לאותו צדיק אל תצדק הרבה ואל תתחכם למה תשוטם. לא טוב אתה מרבנו יצחק אלפסי ז"ל אשר עשה קצור מן התלמוד ולא היה חושש שיתמוך את העצלות, ותהלה לאל יתברך לא נהפך העולם לתהו ובהו כשיצא זה הקצור לאור, ומעולם לא עמד אדם להרהר על רבנו יצחק על אודות קצורו, אבל מי לנו גדול מרבנו יצחק הזקן בעל התוס' אשר אמר עליו שרוה"ק הופיעה בבית מדרשו כשחבר זה הקצור. אבל מה נעשה, שדברי קדמוניו אינם נשמעים, צאו וראו מה שאמר רבנו הגדול רבנו משה בן מיטון ז"ל במאמר החיות המתים: לו היה אפשר לשים את התלמוד כלו בפרק אחד לא הייתי משים אותו בשני פרקים. ואמר עוד באגרתו לרבנו יונתן הבן מלוניל: שלא נתכונתי בחבור זה (יד החזקה) אלא לפנות הדרכים ולהסיר המכשולות מלפני התלמידים שלא תחלש דעתם מרוב משא ומתן (תשובות סי' ס"ט). ותלמידו ר' יוסף עקנין (אגרת הרטב"ם) דע כי לא חברתי זה החבור להתגדל בו בין היהודים . . . קנא קנאתי לה' צבאות וראיתי האומה בלי ספר מחוקק שלא יהיה בו לבד עיון בלי מחלקת ושבושים. ובפתיחתו לפירוש המשנה כתב: ואשר קראני לחבר זה החבור הוא אשר ראיתי התלמוד שהוא עושה במשנה דבר שא"א להשיגו בסברה לעולם. . . והתועלת הג' (מפי' המשנה) לחיות כטבוא לכל הסתחול בעיון החכמה ויקבץ לו ממנו דרך בדיקת הדבור וכאורו וידוה או כמי שכלל בדעתו כל התלמוד ויהיה לו לעזר גדול בכל התלמוד. ועתה מי שלא נטמטם לבו בדברי הבל הלא יבין כי מטרת ס' המדריך היא השגת אלה התכליות היקרות אשר שם לו גם הרטב"ם נוכח מניו.

והנה דברתי דברי עד כה טפני כי רע עלי המעשה אשר אני רואה בדרוני כי על כל דבר קטן כמות שהוא אשר אין בו שום נדנדוד דופי חיש קל סדרה מתנשאים עליו להוציא עליו לעו ולחזוק בעליו בטמנים ובכבודם והכל לשם שמים. אבל חזק בטחוני כי כל אלה הערעורים לא יעשו פרי והמשכילים יבינו גדול התועלת אשר יביא ספר המדריך למתחילים בלמוד הנמרא והוא סדריך באמת בדרך הישר ומתקן אותם לפרוודור כדי להבנם לטרקלין של התלמוד. ולחכמים המחברים נאמר חזקו ואמצו בפועל כפיכם ואל תשעו בדברי מנדיכם כי האמת עד לעצמה ונועם ה' יהיה עליכם ותראו שכר טוב לפעלתכם ותשיגו התכלית אשר רציתם בו בתחלת המחשבה והיא: להגדיל תורה ולהאדירה.

והנה אמרתי בראשונה אהרל מלחעיר אף דבר אחד בנוגע בנוף המלאכה כי מה יסכן זה. הלא תועלת החבור גלוי לעין כל והמשכילים השופטים בצדק בלי פנייה אחרת ידעו גם יבינו ערך המלאכה ואין יתרון להרבות דברים במהלליה, ולמי שאינו מהם ומעלים עין מן הטוב הגלוי טקנאה או מסכלות מה תועלת יש במהללי אף אם אהלל כל היום. ואמנם בטחוני חזק כי למרות עיני מנדיהם וזכו החכמים המחברים להוציא לאור את ספרם בהוצאה שניה על כן שבתו וראיתי כי טוב להעיר על קצת דברים בספר אשר לפי דעתי מוטעים ואולי ישימו המחברים את עינם עליהם בהוצאה השניה ויתקנו את המעוות.

(סיום יבא)

תולדות רבינו יעקב תם.

(המשך).

פרק תשיעי.

מדות רית ומנהגו עם החכמים.

הכבוד הגדול אשר נתנו לשמו ותהלתו אשר מלאה הארץ היו מאין משלם. עד קצוי ארץ שמעו הטוב הגיעו ובארצו היו דבריו לחק על ישראל, מרומגו יצאה תורה ומבלעדו לא ירום איש ידו ורגלו בהוראה בכל ארץ צרפת. מן המליצות הרמות אשר פארוהו בהן חכמי דורו במכתביהם אליו נוכל להכיר קצות דרכיו וגודל תהלתו. כבר ראינו מן המליצות והתשובות אשר העתקנו לפני זה (פ"ח) כמה גדול היה בעיניהם, תלמידיו וחבריו קראוהו "רבנו הגדול רבנו הקדוש" ואין קץ לכל תארי התהלה אשר תארוהו בהם. אך יותר מכלם התכנע לפניו רבנו משולם בר נתן כתלמיד לפני רבו והוקיר חכמתו כחכמת מלאך האלהים, ולא לבד בעמו כי אם גם בגוים גדול שמו ויהי נכבד בעיני מלך ושרים, כן נראה מתוך אחת מתשובותיו אל הרב ר' יוסף בן משה שמתנצל אליו על היות דבריו מעטים יען כי מרדותיו רבו ומלאכת אחרים עליו ועבודת המלך (ס' הישר בנדפס דף ס"ז ע"א) כמה היתה עבודתו למלך לא הגיד לנו. אבל באחד מן הכתבים ששלח אליו רבי אהרן בן יוסף נרמז קצת כי המלכות נועצה בו והוא היה איש סודה. כי כדברים האלה כתב ר' אהרן הוזה לרית: בלעדיך לא ירים איש ידו ורגליו בכל הארץ מלכים כך ימלוכו ולא יעשה גדולה או קטנה עד התגלע הסוד אליך (בנדפס דף פ"ג ע"ג) וכן נרמז בתשובת רית אל ר' אהרן שכתב אליו: בשעת טרודין בא שלוחך כי נתרעמו השרים על אדונם ועבדך רואה והעיר הומיה גם ישבו שרים בי נדברו (שם ער). ובתשובה אחת לחכמי פרי"ש כתב: ולולי עול כבד ער יעבור (בכ"י זעם ויש למחקו) וילך זה המושל שלי הארכתי בלשון צח אך טורדי דוחקני ואולי ילכו לחם (בנדפס דף ע' ע"ד). ועתה על כל פנים אנו רואים כי היה לו עסק עם המלכות והיה נשוא פנים בעיניה.

גדול ערך מעלתו בחייו ואך נשאורו ורוממוהו בני זמנו יודע לנו עוד מתוך האגדות הפיוטיות אשר תלו בו בדור מאוחר. וכה תספר האגדה: פעם אחת ישב רבנו שמואל הנביא ודרש והרבנים יושבים לפניו ובהם ר' יעקב מפרואנסי ובסוף הדרשה בקש ר' יעקב מאת הנביא שישאל את ר' אליה מפר"ש ואת רית אם חובה לקשור התפלן בכל יום או די בהרוק או צריך הדוק וקשירה. וקרא הנביא את מטטרון ואת ר' אליה ורית עמו ולא ירד מטטרון כי אמר משה רבנו לפניך ויראתי לירד ואחר דין ודברים שהיה לנביא עם מטטרון אמר לו ר' יעקב שאל ממ"ד שהוא פת, וכן עשה ומשה משיב אין אתם קושרים כרת כי הקשירה לא בשל יד היא אלא בשל ראש וצריך לקשור בכל יום, וירד רית כארי ואמר משה מעית. ואז משה נכנס לפלפל עמו ורית משיב וסתר דבריו ואחריו כן בא ר' אליה מפר"ש לסיוע למשה רבינו ומביאים ראיות ועל כלן השיב רית ולא הכרע הרבר עד ששאלו למי"ד על מי לסמוך והשיב כדאי הוא רית לסמוך עליו¹) והנה למי שאינו מן

¹ זאת האגדה הביאה בעל שלשלת הקבלה ועל פיו בעל סדר הדורות ע"פ העתקה הבאה מפרי"ש מטדרש הר"ר שמואל בר אליה מאיברא, ועתה הוציאה לאור מחדש הר"ר דוד קויפמאן במ"ע צרפתי (Revue des Études Juives) מחדש אקטאבער — דעצעמבער 1882 עם הגהות והערות. והנה אם נפשיט מהאגדה הזאת את הבליה, יוצא לנו סמנה כי ר"ש הוזה המכונה נביא ולפ"מ שכתב ה' קויפמאן בהערה 4 צד 276 ע"פ כ"י ר' שמואל החסיד והנביא (באגדה כ"י ק"מ כתוב בטעות ר' שאול) חי עוד אחרי מות רית, ולפ"ז בהשקפה ראשונה הוא אותו ר"ש שהובא

המאמינים לכל דבר אין צורך לאמר כי כל הרברים האלה דברי פיוטים ודברי הבאי הם, אבל יקרה לנו האגדה הזאת כי ממנה נלמד לדעת את רוח הזמן אשר בו המציאות. ונלמד עוד להעריך ולשער משפטם על מעלת ר"ת וגדולתו, ולא יהיה זה הפלגה אם נאמר שהגביהו את ר"ת למדרגת ר' עקיבה אשר אמרו עליו דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע (במדבר רבה) ואולי מציא האגדה הזאת היה לו לנגד עיניו האגדה אשר פיוטה הקדמונים על ר"ע שהיא קרובה לזאת בכונתה. בה יסופר כשעלה משה למרום הראה לו הקב"ה את רבי עקיבה כשהיה יושב ודורש ולא היה יודע מה הוא ואמר ותשש כחו ולא נתישבה דעתו עד ששמע מפי ר"ע כי היסוד לדרישתו הלכה למשה מסיני. ומשה אמר כמתמיה לפני הקב"ה יש לך אדם כזה ואתה נותן תורה על ידו? (מנחות כ"ט:), והנה שורש כונת זאת האגדה הוא להורות שנגלו דברים לר"ע מה שלא הבין משה ותורתו של ר"ע היא התורה שיש לסמוך עליה אף שמשא לא ידעה ולא חשבה ומ"ר עצמו מודה לו עד שמתמה למה לא נתן הקב"ה התורה על ידו, ועתה אף זה הוא המובן מתוך האגדה שלפנינו בה מתואר בציור פיוטי לפי רוח הזמן ההוא מעלת ר"ת, שאף אם משה עצמו חולק עליו ולא ידע מה הוא ואמר ומביא ראיות מתורתו על הפוך דבריו, ר"ת סותר דעתו בעוצם רוחו ובעומק סברתו עד שמשא רבינו מודה לו ואומר כדי הוא ר"ת לסמוך עליו בשעת הדחק. ועתה על כל פנים האגדה הזאת תורנו כי נחשב ר"ת יחיד בדורו אשר אין כמוהו מורה, ואין כמוהו אשר עמו וארצו יעריצוהו וירוממוהו ומוראו היה עליהם.

ואמנם אם נבינה בו ובתכונתו וביותר אם נתן לב על משפטו ומנהגו נגד חכמי דורו נראה בהשקפה ראשונה כי זה הכבוד אשר הנחילוהו בני זמנו וחכמיו לאין שיעור היה לו למכשול ולאבן נגף על דרך חייהו. כי תחת אשר חכמינו הראשונים בענוה דרכם ודבריהם בנחת נשמעים, הוא ברעש וברגז ידבר ובכל עת ימלא פיהו תוכחות קשות גם נגד גדולי ישראל. מאחרים יבקש צדק ויבקש ענוה והוא עצמו שבח ענוה ברגזו ולפעמים גם הצדק. הנה רבנו אפרים מרענענשבורג המכונה הנביא ברי"ב (שו"ת מהרש"ל סי' כט) שלח אל ר"ת ה' שאלות (ס' הישר דף ע"ט ע"ג) המכתב אשר בו היו השאלות לא נתקיים לנו בלשונו כאשר יצא מתחת ידיו אבל מן השאלות האחרות אשר נתקיימו (שם דף פ' ע"ד פ"א ע"ב) נראה כי יצא לקראתו בכבוד גדול ובלי ספק גם המכתב הראשון היה כתוב בדרך כבוד כיאות. ואמנם מה היה שכרו? ואיך שלם לו גמולו? דברים קשים מנידים השיב לו כאל אחד מקטנת תלמידיו. וזה לשונו בתשובתו: ועל כתוב בכתבך, יודעים לבי ולבך, ילדות היתה בך, ואם לבך בקרבך, על לבי מה טובך, ויש ממש שאל לרבך, העומד בישובך, או אלי ואשיבך, אך כיום דעתך, כודה לא שמעתך (ע"י שה"י אות א') ובתשובה אחרת כתב (שם פ"א ע"א): ומה שכתבת שחסרתו וגרעתו... שקר דברת... אך זה דרכך שלא להורות... מראש דברך עד סוף דברך, יעיד חכרך, אין זהה לשבך, מי כולה כורכא, ואיכא פורכא, למבין הלכה, ולביהך

בשו"ת מהר"ם שהבאתי בס"ח הערה ד' הנקרא ג"כ החסיד והנביא. ואמנם ר"ש שבשו"ת מהר"ם הוא בן ר' קלונימוס הזקן שהיה בימי רש"י כמ"ש שם בהערה פ"ח וא"כ דבר רחוק הוא שיעוד היה חי בדור אחר ר"ת כמו שמוכח מזאת האגדה. אבל האמת הוא שמי שהמציא את האגדה הזאת ערבב את הזמנים ואחר את ר"ש הנביא לטובת המצאתו. ובבחינת זה התאר, נביא" לא היה כי אם תאר הכבוד בזמן ההוא בצורתו כמו שראינו לעיל שאת רבו של ר"י טוב עלם השני כנודו ג"כ הנביא ואני שיערתי לעיל במקום הנזכר שהוא הוא ר"ש הנביא בן ר' קלונימוס. ור"א מטיץ כתב גם לר"ת (ס' הישר בנדפס דף ע"ה ע"ד) ואחילי אליעזר לפני הנביא אשר ברטרנו. ובקבלת מבי' ישן שהובא בשו"ת מהרש"ל סי' כ"ט בענין סדר הדורות מביא את רבנו אפרים ומבנהו ר"א הנביא ברינשפורק.

נאווה, אמת וענוה, אך בנאוה, לא תמצא תאוה. ושוב במקום אחר (ע"ו ל"ד תד"ה דורדיא) כתב עליו: והמורה יורה כבן סורר ומורה ועלי יערה רוח הכורא. ואחד המיוחד בין חכמי הומן רבנו משולם ב"ר נתן מנרבונא אך בהכנעה ובשפלות רוח נגש אליו. את כבוד עצמו השפיל עד לעפר וכבוד ר"ת הגביה עד לשמים, ואף שר"ת בחרב ובחנית יצא לקראתו והכהו בשבט פיו והדאיבו והכאיבו בדברים היורדים חררי בטן, הוא, רבנו משולם, את מקומו לא הנית, רק פעם אחת במרי שיחו וממכאובו על העול אשר נעשה לו, דבר אתו משפטים אך גם זה בענוה, כאמרו: אך לא הלכת בדרכי הקונה להרבות ענוה עם תלמידך והפרצת על מדותך ותלית שמחת התלמידים ללא דבר. הלא אם שמעת דברים אומרים מפי ולא ישרו בעיניך היה לך לזרוני ולהודיעני לאמר: פלוני כך וכך שמעתי מפך, וכך כך יש להשיב ואם שמעתי אמרתי ואם היתה תשובתך בנחת אשובה אראה אחרי דבריך ואוכלם כרביש לפי ממה הצד העזתי פני ברבותי. ועל מה חדר עליו ר"ת את כל החרדה הזאת? על אשר רצה להנהיג בעירו קצת מנהגים של מה בכך אשר דעתו של ר"ת לא היתה נוחה בהם, ויצא קצף מלפניו כאילו הרעיש עולם מלא. הן אמנם כי לא התרעם עליו רק מפני שאלה המנהגים מסורים ביד נשים וטפשים ועמי הארץ, ואולי לפי מצב השכלתו ודעתו צדק בתרעומתו אבל לא צדק לקנא קנאה בחימה שפוכה ולשפוך בוז וקיקלון על אדם הגדול בענקים. מאד מאד יש להפליא עליו כי גם בדברו מרש"י זקנו לא שמר פיו ולשונו והוציא לפעמים מפי דברים אשר לא יאות שידבר כן הנכד מזקנו וכל שכן אם זקנו הוה רש"י. לא נשת עליו אישם על אשר במקומות אין מספר חלק על זקנו וכמה פעמים בלא צדק, כי במקום האמת אין נושאים פנים כי אם לאמת. מכל מקום זאת חוברתו לתת לדעותיו צורה מקובלת ונעימה אשר לא הכאיב נפש השומע והקורא, והוא לא כן עשה. הנה לפעמים אמר על פירושי רש"י: כי ניים ושכיב רבנו זקני אמר כן (ס' הישר בנדפס סי רצ, שפי"א ובכ"מ). או שרא ליה מריה (כ"ח ריש ע"א), ומה שפירש רבנו זקני . . . לפום חורפא לא עיין ביה (ס"י שכ"ז ובכ"מ) ורבנו שלמה הפך הסוגיא ושבש הספרים (דף מ' ע"ד). וראה והשתומם מה שכתב בספר הישר (ס"י ש"י"ג דף ל"ב ע"ד) בפירוש המישל: בוצינא טב מקרא שפירש בוצינא קישואין וקרא דלועין וכל המפרש בוצינא קשואים וקרי קשואים וכשהן קטנים נקראים בוצינא עליו הכתוב אומר אומר כסיל בחשך הולך ומי הוא המפרש שעליו כוון אין אחר אלא רש"י זקנו שפירש כן בכמה מקומות (סוכה נ"ו: כתובות ס"ג. תמורה מ').

והנה אחר הדברים האלה אין צריכים עוד ראיות אחרות על זה כי מלת הענוה התמוטטה בו ומנהגו עם חכמי דורו לא היה בנחת ובשובה כמנהג רוב הקדמונים. ואמנם אם גם לא נוכל להצדיקו לצד הוה לא יעצרונו זה לחפוש המקור אשר ממנו תוצאות התכונה הזאת. ומוה יודע לנו כי לא הסרון מדות מוסריות עשה זאת כי אם תכונות טבעיות אשר לא יכול להן פעלו עליו וגרמו כל אלה. הנה בין רובי הרפיונים אשר האדם נתקף תחת ידם מושלי היותר קשים הם אהבת הנצוח בטבע, רוח קנאה נגד מחשבות אחרים אשר לא כמחשבותיו, הנטיה לרבר במליצות חדות והתולים. לרגלי אלה הרפיונים ילקל האדם שורת הנימוס בלא רצות וכאילו הכריחו טבעו. כל אלה הרפיונים היו בתכונת ר"ת עד שהיו לטבעו. על אהבת הנצוח שהיתה בו ותהי לו לטבע ויור רוב מחלקותיו עם זולתו ואם נוציא את רבנו הננאל מן הכלל אשר חשבו כמקבל תורה מפי הגבורה או נמצא כי התנשא על כל כארי בפלפולו ולא הניח ידו מבעל מחלקתו עד אם נצחו אף אם רק למראה עין. וכמו כן היה ר"ת איש קנא ולא יכול למשול ברוחו, כן נראה בכמה תשובותיו וביותר בוויכוחו עם רבנו משולם אשר בקנאה גדולה ובחימה שפוכה עמד נגדו על לא חמס בכפו, ועוד יותר מזה נראה כן מקנאתו אשר קנא נגד מגיחי הספרים מפלי משוא פנים אף כי לדוב לא יכול להעצים דעתו רק על

פי סברות חדורות ומבלי יבלת לו בטבעו לסבול התנגדות רצה להכריח הכל על פשרותיו וסברותיו. וכמו כן היה זה בטבעו לבחור בדבריו לשון הלצה והתול ולא חס על רגשי זולתו ולפעמים גם לא על כבודו. ועוד זאת נראה כי קנא ר"ת לארצו ולחכמיה וכל מתנגד לתורת הצרפתים נחשב לו כצר. באחת מתשובותיו לרבנו משולם (בנדפס דף ע"ד ע"ב) כתב: ומיום דעתך לא שמעתי ממך כי אם תמיהות. וחלישות חכמי צרפת וענותנותם גרמה הריושות לשמוע לך. ובסוף התשובה מוסף על דבריו: והזור כך ויברכך טובים, הלא כמה רבנים יצאו מארצך ולא הריחו יושבי עירם. כי יצא הרב ר' משה הדרשן והרב ר' לוי אחיו אחריו והרב ר' יוסף טוב עלם שהנהיג את מלכות לימודגש ואניוב ושמש כל ימיו חכמים בפני ר' הנביא. אני שמשתי לפניו . . . מהם תורה יוצאת נהגו כמונו. גם בני בארי שהיו קורין עליהם כי מבארי תצא תורה ודבר ה' מאושרנט הם נוהגין כמונו. ורבנו גרשום מאיר עיני הגולה וחכמי נרבוה וספרד שמשו לפניו . . . כל אלה ערים בצורות. מכל זה מבואר כי היה ר"ת מקנא לצרפת ולא יכול לסבול שלא יהיו בשאר מדינות נמשכים אחריהם בתורתם ובמנהגיהם. והנה כל אלה התכונות נבעו מטבעו ולא היה אמיץ כח להתגבר עליהן — כי לא יכול האדם לדון ולריב עם שתקף ממנו — על כן נבין היטב מה היו סבות נוקו המוסרי אשר הוזק במדותיו. אמנם בכל מקום ובכל עת אשר אלה הסבות לא היו ולא הבשילוה בהליכת, היתה דעתו נוחה לבני אדם ומתנהג בענוה אף עם אנשים אשר לא היו כערכו, וביחוד היה קסם על שפתיו וכסף נבחר לשונו בדברו עם תלמידיו. הנה בענוה ובהכנעה מאין כמוהו היה דברו אל הרב ר' שמשון בן יוסף (ע"י לעיל פ"ח) במענה רך ובענוה יתרה השיב לאוהבו הרב ר' יוסף בר משה. כתלמיד לפני רבו נכנע זה החכם לפניו ויקראהו מאיר לדורו וראש עמו, ואמנם ר"ת בתשובתו אליו כתלמיד קראו מורי, ובדברי ענוה ידבר עמו בחרוזיו אשר בראש מכתבו (בנדפס דף ס"ז ע"א): אני ישן ולבי ער, לתאות דוד כאש יבער, בדברי בו הלא יסער. ונוע כעץ יער, ואנכי איש בער, לעומת יושבי שער, חרוי אם מעט מזער, יהיו בעיניו לאין משער. ואיש גבה לב המתנשא לכל לראש לא ידבר כן אל איש הקטן ממנו אשר נחשב נגדו כתלמיד. ואמנם אך למותר להרבות דוגמאות פרטיות. כל הקורא ברוב תשובותיו ומתבונן בתיקוניו ובפסקיו ובהוראותיו בעיניו יראה ובלבבו יבין תפארת רום מעלתו במדות המוסר, משפט צדקו וחסידותו נגד בני אדם, וכן כי רוח אהבת עמו מרחפת על כל מעלליו, ותקנת אומתו היתה המטרה לפעולתו. ואמנם מלבד כל זה עוד מדה אחת היתה בו שקולה נגד אלף. והיא כי לא היה מן הרבנים המתחסדים אשר יתנו תפלה בכל מי שעוסק בחכמות אחרות מבלעדי חכמת התורה, עד שרע עליהם גם העסק בחכמת לשון הקדש ובמליצה ושיר, ושונאים כל העוסקים בהן ויחשבו כממרים את היהדות, לא כן היה ר"ת, אם גם לא הודע לנו בפירוש כי עסק בחכמות אחרות בכל זאת אין בזה כל ספק כי ידע מאד את ספרות היהודים הספרדים ואהב גם הוא לעשות כמעשיהם בשיריו ומליצותיו על הדרך משוררי ספרד. אין אחד מכל חכמי צרפת לפניו בפיוטיהם אשר השגיח על המשקל הנהוג בין הספרדים, והוא — ר"ת — היה הראשון בין חכמי צרפת בעל שירים שקולים" (שד"ל כ"ח ח"ו צד 35) כן נראה מן הפיוטים אשר השאיר אחריו ברכה ומקצת החרוזים אשר בראש איזו מתשובותיו²). ספרי הראביע בלי

² בכרם חמד ח"ו צד 35 הוציא לאור החכם שד"ל קצת מפיוטיו וגם השירים הקצרים שהעתיקנו בפנים מהראב"ע זר"ת, וכלם הם שקולים במשקל יחד ותנועה, ובחרוזיו בראשי קצת התשובות יש ג"כ אחרים שקולים במשקל הזה. האחד העתיקו ג"כ לוצאטו והוא בתשובתו לר"א מטיץ (בנדפס דף ע"ט ע"א): למי חמדת ישרון והדרם, הלא לך הם עטרת הוד פארם, ישועה ישאבין וכך בארם, לתלם גר דברוך ואורם, נדול עמו אשר הונף והורם, דברי לך כפעם זאת אקצרם. והחרוזים האלה הם במשקל

ספק היו נודעים לו, כי היה קורבה וברית ידידות בין שניהם, כמו שמצאנו שהראב"ע שאל מימנו בדבר מדרש הלכה ור"ת משיבו (רי"ה מז. וקדושין לו:). וכאשר ראה הראב"ע שר"ת שר בשירים כדרך חכמי ספרד שלח אליו שיר יפה אף נעים וכתב לו: ומי הביא לצרפתי בבית שיר, ועבר זר מקום קדש ורמס. ולו שיר יעקב ימתק כמו מן, אני שמש וחם שמש ונמס. ועל זה משיבו רבנו יעקב: אבי עזרי ושיבוהו סעיפוי, אשר נתן ידיו בין אנפיו, אני עבד לאברהם למקנה, ואקורה ואשתהוה לאפיו, וחזר הראב"ע והשיב לו: הנכנן אל אביר עם אל ורועם, להשפיל ראש במכתב אל בזוי עם, וחלילה למלאך האלהים, אשר יקור וישתהוה לבלעם. והנה מן השורות המעטות האלה אשר כתב ר"ת להראב"ע אנו רואים מעלת ר"ת וגדולתו וענותנותו. הוא מתכבד בידדותו, וקרא עצמו עבד לאברהם, ומרחוק יקור אליו וישתהוה. ולמה כל זה? האם מפני גדולתו ופרסומו בחכמת התלמוד? זאת לא זאת! כי לא היה הראב"ע מחכמי התלמוד המפורסמים. אבל כבר בו את החכם הגדול בכל החכמות. ולא היה חושש על כי היה רוב בנינו ופירושו על דרך התכונה והטבעי ולא היה רע בעניו יען כי פירש בכמה מקומות נגד דברי חכמי התורה והתלמוד, ולא העמידו ברין על זה בחייו כל שכן לאחר מותו כאשר עשה כל זה אחד מן הרבנים בדורות האחרונים (ישי"ש בהקדמה ל"ב"ק). אין זאת כי אם שר"ת לא למשמע און הוכיח, הוא ידע בידעיה ברורה את חכמת הראב"ע וידע כי זאת החכמה אינה לנזק לתורה ולדעת, על כן הכיר בו האיש אשר באמת נאה לו הכבוד מכל בני עמיו ואשר ראוי כי הוא ר"ת יקדיש לו ידידותו, וכל הימים ישראל בו יתפאר.

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך.)

אחר שדברתי בחלוקת סדר השבוע לפי המסורה אבא לדבר בחלוקת סדר השבוע הנהוג. מספר א' עשו י"ב סדרים זה שמי לעולם סימן, ומספר ב' י"א סדרים א' זה בית אשר תבנו לי סימן, מספר ג' י' סדרים בא ג' סימן, ומספר ד' גם כן י' סדרים ס' ה' בדד יתנו. ומספר דברים עשו י"א סדרים אסרו חג בעבותים סימן, סכום כולם נ"ד סדרים דן ידן סימן, ותוספת הסדרים על שבתות שנה פשוטה הם לשנה מעוברת.

ובמחברת התיאן מונה לספר דברים עשרה פרשיות וא"כ יהיה סכום הפרשיות ג' סימן וכבר העיר ע"ז מוהר"י אבן ספיר שבכל כתבי הוד נצבים וילך סדר אחד. ואוסף עוד שאף מסדרי הספרי דבי רב עשאו לנצבים וילך סדר אחד. ופרשיות אלו כבר הוזכרו בנמרא הבבלית דמגילה (עיי' לעיל ק"ו). וכבר הזכרתי לעיל (ס"ז) דעת המזרחי שחלוקה זו עורא תקנה. ואין מן הצורך להעיר על ביטולן של אלו הדברים. וכן מה שכתב הרשב"ם בריש ויחי שלא רצו הקהלות לסיים פרשת ויגש בותהי הארץ לפרעה וסיימה בושיב ישראל. אין הלשון מדויק שלא הקהלות פסקו הפרשיות אלא מארי דמתיבתא דבבל תקנו ועשו הסדרים. וגם טעמו בטל שהרי גדולה מזו מצאנו שמסיים הסדר בפ' בלק ויהי המתים במגפה ארבעה ועשרים אלף. והאמת שלא על סיום הסדר ההקפד רק על התחלת הסדר שהיה בענין מסויים וענין שהוא מעיר לב השומעים ושהיה מקום לדורש לדורש בו. ואם תאמר סוף סוף איך הפסיקו בויהו המתים במגפה הא צריך לפתוח בדבר טוב ולסיים בדבר טוב (עיי' לעיל ק"ב וק"ד) על זאת אישיבך שבאמת לא סיימו

יתר ובי' תנועות, וכן החרוזים המתחילים: אני ישן ולבי ער וכו' שהעתקנו בפנים הם במשקל הזה.

סדר בלק בויהו המתים במגפה אלא קראו עוד פסוקים מן הסדר שלאחריו שהוא פ' פנחס. ועדיין נשאר לנו רושם וזכר לדבר בספרי דבי רב שכתבו המאמרים לכן אמור וגו' תחת אשר קנא וגו' על סדר בלק ורשמו סדר פנחס בפסקא לאלה תחלק הארץ (ועיי' במ"ע שם אות מ"ד והגהת הגר"י ביומא שנרמז שם). ויראה שקראו עד ראש אמות בית אב במדין הוא דאלי"כ ישתירו ב' פסוקים בפרשה.

והפסקת אלו הסדרים מסכמת על הרוב עם הפסקת סדרי המסורה. ומה שהיא נפרדת מהם הם אלו. (א) פ' חיי שרה שלפי סדר המסורה הסדר מן ויהי אחר הדברים האלה [והאלהים נסה] עד ואברהם זקן ולפי מחברת התיגאן הסדר מן ויהי אחרי הדברים האלה ויגד לאברהם (ואפשר שבמסורה נפל מעות ונתחלק אחרי באחר) עד ואברהם זקן. (ב) פ' ויהי שלפי המסורה הסדר הוא מן ויהי אחרי הדברים ויאמר ליוסף וכו' במחברת התיגאן. (ג) פ' בשלח שלפי המסורה ומחברת התיגאן מתחיל הסדר בויאמר דמה תצעק. (ד) פ' תשא שבשניהם הסדר וידבר דראה קראתי. (ה) פ' ויקהל שלפי המסורה התחלת הסדר ויעש בצלאל. ולפי התיגאן ויאמר דראו קרא ה'. (ו) פ' צו בשתייהן הסדר וידבר דזה קרבן. (ז) פ' שמיני הסדר בשתייהן וידבר דיין ושכר. (ח) אחרי מות בשתייהן הסדר וידבר דאשר צוה. (ט) פ' בדר מתחילין הסדר וכי תמכרו ממכר. (י) פ' נשא כפי שהזכרתי לעיל הסדר בשתייהן כי תשמה. (יא) פ' חוקת בשתייהן וישלח משה מלאכים. (יב) פ' ראה בשתייהן הסדר כי ירחיב. (יג) בפ' תצא הסדר מתחיל לפי המסורה כי יקרא קן. אמנם בפ' תבא מה שנרמז במסורה. ולקחת מראשית אינו אלא שתפסה מקרא מסויים. סכום כולם י"ג.

ואלו הסדרים נקראו כך לפי שהם סדר היום וכמ"ש ביומא פ"א וקורין לפניו בסדר היום ונקראו ג"כ פרשות מצד עצמן לפי שהם פרשה בפני עצמן ונבדלו כימה שלפניהם ולאחריהם. ולפי הסדרים שבכל יכלול הסדר פרשות הרבה ולכן אמרו לעולם ישלים אדם פרשותיו עם הצבור (ברכות ח' א'). אלא דנהוג עלמא לקרא כל הסדר פרשה. ונחלקו הספרדים והאשכנזים בכיטוי מלת פרשה דאית דקרי בשבא ובי' קמציץ ואית דמנקדי לה במשקל פרסה. ואמנם הבדל בין סדר לסידור. שהסדר הוא סדר היום וסדרו הוא כל שאינו לא פתוח ולא סתום כמו שכתבתי כבר (בית תלמוד שנה א' צד נ"ב). וראיתי למהר"א אבן ספיר שנתקמה בענין זה שכתב בהקדמתו הנוכרת וז"ל. והנה בתו מנחות ל"ב ע"א ד"ה וראינוא כתבו וז"ל סדורה כל שכותב והולך השיטה עד חצייה או עד שלישיתה ומניחה ומתחיל לכתוב בשיטה שתחתיה כנגד הנחה של שיטה העליונה וזו היא סדורה זה מצא ר"ת בסדור קדמונים. ולא נדע מה היא שהיא צורה שלישית לפתוחה וסתומה וכו' אבל יש לה צורה בפ"ע כמו פתוחה וסתומה. ומתוך כך חזר בו ממ"ש בח"א דף י"ג שהסדור אינו לא פתוח ולא סתום רק כסדר כל התורה ושטעות היתה בידו ושנראה לו שצורת הסדורה היתה לפני הסדרים שקורין בכל שבת. ואומר אני שלחנם חזר בו שודאי סדור או סדורה היא שאינו לא פתוח ולא סתום ולא באו בסדור קדמונים לומר אלא שאף זה בכלל סדור ומותר לכתוב כן אם הזכרתי לכך משא"כ בשאר הצורות שאסור לשנות ויראה שהיא צורת סידור שנחלק שהזכר במדות דר"א בריה"ז והיא מורכבת מפתוחה וסתומה ומבטלין זו את זו והוה סידור. ואפשר שהנהיגו בו הסופרים בתחלת הסדרים.

עוד העיר שם על הזרות שבמחברת התיגאן וז"ל כן יש בהסדרים האלה שלא הניעו לכ"א פסוקים כמו ויזכור אלהים את נח שאינו רק י"ד פסוקים וכן ברין הג' פסוקים שלפני ואחרי פתוחה וסתומה ובהמסורה גדולה אינו כן.

ושמתי את לבי לדקדק אחר אלו הסדרים ומצאתי שסדרי המסורה רובן במקום פרשה או פתוחה או סתומה חוץ מאלו. (א) ויבאו שני המלאכים דפ' וירא. ואבא היום אל העין דפ' חיי. (ג) ויתן לך האלהים דפ' תולדות. (ד) וירא ה' כי שונאה דפ' ויצא. (ה) ויזכר אלהים את רחל שם. (ו) ויאמר ה' אל יעקב שוב שם. (ז) ויאמר פרעה אל עבדיו דפ' מקץ. (ח) ויאמר אליהם יוסף שם. (ט) ואל שרי יתן

לכם שם. י) ואתם תהיו לוי דפ' יתרו. יא) וכי תמכרו ממכר דפ' בהר. יב) מי מנה עפר יעקב דפ' בלק. ומאלו שבמחברת התיגאן מצאתים. א) ויוכור אלהים את נח דפ' נח. ב) וילך איש מבית לוי דפ' שמות. ג) כי הגוים האלה אשר אתה דפ' שופטים.

ובכל אלו הסדרים לא מצאתי שמתחילין באמצע פרשה אלא אחר יותר מג' פסוקים. אמנם שהסדרים אינם כ"א פסוקים אף בסדרי המסורה כן דרך משל סדר וישב ישראל בשישים או סדר כי תצא מחנה. אולם הא לא קשיא דמוסיף עליו מסדר הבא שאין עיקר ההקפד אלא על תחלת הסדר אבל יכול להוסיף כמו שצריך ואעפ"כ מתחיל בשבת הבאה במקום הסדר ולא במקום שפסק. וכשמוסיף יוסיף כדון שלא ישייר פחות מג' פסוקים בפרשה. דרך משל סדר וישב ישראל בששים עד סדר פנחס בן אלעזר אינו רק מ' פסוקים וא"כ צריך להוסיף עוד י"ב פסוקים מסדר שלאחריו ומוסיף פרשה שלימה שפתוחה לפניו ופתוחה לאחריו שהיא פרשת פינחס שהם ששה פסוקים ואח"כ פרשה שלימה דצורו את המדינים שהיא מ' פסוקים והנה יחסרו לו עוד ב' פסוקים וכיון שאין קורין בפרשה פחות מג' פסוקים א"כ יוסיף כדון וכשיעור.

ג) אחר שדברתי על חלוקת הסדרים וכללתי את כולם שלא היא ענינם קרעים קרעים אשובה לוי אל שאר החומשים לדבר על מגילותיהן ופרשיותיהן בפתוחות וסתומות. ואומר ספר שמות הוא ספר בפ"ע (עיי' לעיל צד ו') ואל תתמה שמתחיל ואלה ולא אלה שרוגמת וי"ו זו נמצא הרבה בכתבי הקדש בתחלת הספרים.

המגילה הא' היא מן ואלה שמות עד עתה תראה אשר אעשה לפרעה כי ביד חזקה ישלחם וביד חזקה יגרשם מארצו וכוללת מעמד העם במצרים וגדולו של משה ובחירתו לגואל ותחלת שליחותו.

הפרשה הא' היא עד ויהי בימים הרבים ההם אלא שהשבעה פסוקים הראשונים עד ותמלא הארץ אותם הם כמו הקדמה ופתיחה לסיפור המאורעות שיבאו אחרי כן. ואף בעלי המסורה הפסיקו ויקם מלך חדש בפתוחה שהוא עיקר התחלת הסיפור. ופרשה זו כולה סידור אף שכוללת ענינים הרבה וכבר היה אפשר לחלקה בסתומות. א) ויאמר מלך מצרים למיילדות וגו'. ב) וילך איש מבית לוי. ויהי בימים ההם ויגדל משה. ד) ולכתן מדין וגו'. ולא הפסיקום שכן דרכם בסיפורי מאורעות שלא להקפיד בהפסק ענינים. אבל בעלי הקפיטולרי הפסיקו בוילך איש מבית לוי ובאמת שאין זו פרשה לעצמה אלא המשך הסיפור הוא. ואילו באו הכתובים לספר לידתו של משה בפרשה מיוחדת היה הכתוב מודיעך ויהי איש מבית לוי ושמו עמרם בן קהת וגו' ויקח את יוכבד וגו'. מעתה מסגנון הסיפור אתה רואה שאינה פרשה מיוחדת.

הפרשה הב' היא מן ויהי בימים הרבים וגו' עד וילך משה ויפה חלקה בעלי המסורה בפתוחה מלפניה ומלאחריה. אלא שג' פסוקים הראשונים שבפרשה הם כמו הקדמה והם מובדלות בענן מספור המראה הנראה למשה ע"כ חלקום בסתומה ובעלי הקפיטולרי חלקו בומשה היה רעה ואין למען כנגד החלוקה הזאת אבל מה שחלקו בויען משה ועשאו פרשה אחת עד ואחר באו משה הנה הרחיקו המקורבים וקרבו המרוחקים.

הפרשה הג' היא מן וילך משה עד ויאמר ה' אל אהרן וחלקה בעלי המסורה בפתוחה מלפניה ומלאחריה. ומאורע המלון שבסוף הפרשה הוא סיפור ענין אחר ואולי לא הפסיקה בסתומה לכסות הענין משום כוסה קלון ערום.

הפרשה הד' היא מן ויאמר ה' אל אהרן עד פ' וארא. ובעלי המסורה חלקה בראשה בפתוחה כמו שהזכרתי אבל בסופה לא חלקה אלא בסתומה שלדעתם אינה אלא חלוקת ענין ושהדריבור אל משה וארא אל אברהם וגו' הוא תשובה אל משה למה שאמר למה הרעותה ושהמאמר עתה תראה הוא הודעת

העונש למשה על דבורו ומעכשיו נמל משה את הדין שלא יכנס לארץ כמו שפירשו ענין זה בשמות רבה. אבל בעלי הקפישולי הפסיקו בוואמר ה' אל משה ואין להפסקה זו שום טעם.

המגילה ה' היא מן וארא עד פרשת קדש לי כל בכור אלא שנתוספו בה פרשיות מקומעות ממגילות אחרות.

הפרשה ה' היא מן וארא עד וידבר ה' וגו' ויצום אל בניי. ותחלתה של פרשה זו היא הפרוודיגמא החדשה כמו שרמזתי על חשיבת ענינה לעיל צד ז'. ולפי שהיא כוללת ב' דיבורים שונים הפסיקו בעלי המסורה בין דיבור לדיבור בפתוחה כדי להתבונן בכל דיבור ודיבור ולא הפסיקה בראשה אלא בסתומה וכמו שבארתי ובסופה הפסיקה בפתוחה.

הפרשה ה' המתחלת וידבר וגו' ויצום וגו' אלה ראשי בית אבתם ומסיימת הן אני ערל שפתים ואיך ישמע אלי פרעה קצתה ממגילה אחרת המספרת ביחוס התולדות של השבטים ונתוספה כאן קטועה ומקוצרת להודיע יחוסו של משה ואהרן. וממה שנשאר לנו ממגילה זו ניכר שהיתה מגילה ארוכה מספרת בתולדות השבטים ומחלקותם לראשי בתי אבות ומשפחותם ושנות חייהם. ונקטעה זו המגילה ונשארו ב' שבטים שהם קודם ללוי ברילוג משפחותם ושנות חייהם. ומלוי ולחלן קיטעום לגמרי. וגם מבני לוי לא הוזכרו אלא כפי צורך הדיבור בהם בתורה וכמו שהעיר ע"ז הרשב"ם. וסיום השריד מוזו המגילה הוא כהוא משה ואהרן. שנתייחזרו למשה ואהרן ב' פסוקים למעלתם המתחילים הוא אהרן ומשה וגו' כסדר תולדותם ומסיימים הוא משה ואהרן כפי מעלתם. וכבר העיר ע"ז הראב"ע. ואח"כ ספר ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים אורע זה שהזכיר למעלה וידבר ה' וגו' ושהשיב משה הן אני ערל שפתים וגו'. והוצרך לכך כדי להקדים טעם למה שיוספר אח"כ שאמר לו השם אהרן אחיך יהי נביאך. וכל פרשה זו היא כמו פרשה מוסגרת כדי להודיענו תולדותיו של משה שעדיין לא ידענו מי הוא. אמנם וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום וגו' הוא כמו פתיחה שאלו השנים נצטוו בענין בניי ובענין פרעה ואח"כ מספר בתולדותם מי הם משה ואהרן. והנה כשחלקו בעלי המסורה בין וידבר לאלה ראשי בסתומה יפה הפסיקו שהוא ענין אחר. וכן היה ראוי להפסיק בסתומה בין הוא משה ואהרן ובין ויהי ביום דבר וגו'. אבל בעלי המסורה עשו סתומה בין ויהי ביום דבר לידבר.

ורש"י פירש פירושו נגד בעלי המסורה וכתב ויהי ביום דבר וגו' מחובר למקרא של אחריו וכו' וכך היא השיטה כאדם האומר נחזור על הראשונות. וכבר כתב הראב"ע יש לתמוה על המסר הפרשיות למה [לא] דבק זה הפסוק עם הבאים אחריו והוא סמוך אליהם (ואם) [ואנו] לא ידענו בו טעם, כי כן [הוא] ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים (וזה) [זה] שדבר (לו) [אליו] אני ה' דבר אל פרעה וכמהו כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם (דברים ב') דבק בפרשה הסמוכה אליו (ר"ל אל פרשת וידבר ה' אלי לאמר אתה עבר וגו' וגם שם הפסיקו בעלי המסורה בסתומה) אולי בעל הפסקות ידע לו טעם למה עשה כן כי דעתו רחבה מדעתנו. אמנם טעם בעלי המסורה היא עפ"י המכילתא ריש פתיחתא דפ' בא שנינו שם ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר שומע אני שהיה הדיבור לאהרן ולמשה כשהוא אומר ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים למשה היה הדיבור ולא לאהרן. ועפ"י תרגם יונתן והוה ביומא דמליל ה' עם משה בארעא דמצרים הוה אהרן מצית אודניה ושמע מה דמליל עמוה. ולפ"י שזכר זה המקרא הוא אדסמוך ליה לעיל שאמר הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם וגו' ולכך הפסיקו בסתומה. וכבר כתב כן הרמב"ן וז"ל יתכן לפרש שהכתוב מוסב למעלה. אמר ויהי זה שהיו הם המדברים אל פרעה בעת אשר דבר ה' אל משה בארץ מצרים. כי בעבור שאמר הוא אהרן ומשה וגו' היה נראה שהדיבור לשניהם בשוה ועתה פירש שהיה הדיבור למשה והמצוה לשניהם שיוציאום וזה

מעם הפסק (כל) הפרשה. אמנם בסוף הפרשה יפה חילקו בפתוחה וכן הפסיקה בעלי הקפישולי.

הפרשה הז' הוא מן ויאמר דראה נתתיך ער ומשה בן שמונים שנה וגו' בדברים אל פרעה. והיא פרשה כוללת שליחתם של משה ואהרן ותחלתה וסופה פתוחה.

הפרשה הח' היא במופת התנין ותחלתה פתוחה כמ"ש אבל בסופה הפסיקה בסתומה. שלדעת בעלי המסורה היה הריבור בענין מכת דם תכף ומיד כשלא שמע אליהם פרעה וכמ"ש והמטה אשר נהפך לנחש תקח בידך ע"כ לא עשאוה אלא כענין אחר.

הפרשה הט' היא בענין מכת דם ובה ב' ענינים מב' אמירות ההתראה לפרעה והאמירה לאהרן עם סיפור הכאורע. ויפה הפסיקה בעלי המסורה בסתומה ובסוף הפסיקה בפתוחה.

הפרשה הו' היא בענין מכת צפרדעים ובאו ג"כ ב' אמירות והפסיקום בעלי הקפישולי. אבל בספרי המסורה נמצא כזה מחלוקת אשר הזכרתיה במנין האמירות והעיר ע"ז הענין בעל מנחת שי במקומו ובפ' י' הרברות רובם עשאו סידור. ויראה שרעתם שאילו ב' האמירות אינם אלא אחת שבאמירה אחת נצטווה משה על ב' שליחות מה שיאמר לפרעה ומה שיאמר לאהרן. ובסוף הפסיקה בסתומה ואדבר על זה לקמן.

הפרשה הי"א היא מכת כינים ותחלתה וסופה סתומה.

הפרשה הי"ב היא מכת ערב ותחלתה סתומה כמ"ש וסופה פתוחה.

הפרשה הי"ג היא מכת דבר ותחלתה וסופה פתוחה.

הפרשה הי"ד היא מכת שחין ותחלתה פתוחה כמ"ש וסופה סתומה.

הפרשה הט"ו היא מכת ברד ובה ב' אמירות אמירה להתראה ואמירה למעשה ובעלי המסורה הפסיקום בפתוחה ותחלת הפרשה סתומה כמ"ש וסופה פתוחה.

הפרשה הט"ז היא מכת ארבה ובה ג"כ ב' אמירות להתראה ולמעשה והפסיקום בסתומה ותחלת הפרשה וסופה פתוחה.

הפרשה הי"ז היא מכת חשך וקריאת פרעה למשה ודיבורו אליו ער שאמר לו אל תוסף ראות פני ותחלת הפרשה וסופה פתוחה.

הפרשה הי"ח והיא הפרשה האחרונה שבמגילה זו וכוללת ג' אמירות.

א) אמירה למשה עוד נגע אחד אביא ומה שידבר באוני העם והסיפור מן העם וגדולת משה בעיני מצרים. ב) אמירת משה לפרעה ענין מכת בכורות והתרעמותו עליו. ג) אמירת ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה וגו' ושמשה ואהרן עשו את כל המופתים אמנם פרעה לא שלח את העם. ופירוש אמירה זו נראה שאמתת ענינה כמו שפירשה הראב"ע שאין כאן אמירה חדשה אלא שהכתוב מספר לך שכבר אמר השם כך למשה לא ישמע אליכם פרעה ומשה ואהרן עשו את כל המופתים ואעפ"כ לא שלח את בני ישראל מארצו. והפסיקו בעלי המסורה בין אמירה לאמירה בסתומה ותחלת הפרשה פתוחה כמו שאמרתי וסופה סתומה. ובעלי הקפישולי חילקו אלו הפרשיות כמו שאומר. פ' ויאמר דראה אלהים לפרעה היא סי' ז' כמו שהזכרתי. ועשו סי' ח' בין התראה למעשה במכת הצפרדעים מה שלא הפסיקו בעלי המסורה כמו שהזכרתי ואין להפסקה זו יסוד ושעם. וסי' ט' עשו בפ' ויאמר דמכת דבר וכללו דצ"ע בפרשה אחת. ועשו סי' י' בפ' ויאמר דמכת ארבה וכללו דש"ב בסי' אחר. וסי' י"א עשו פ' ויאמר דעור נגע אחר עד סוף המגילה. אמנם דרכי בעלי המסורה נעלמו שהפסיקו אלו הפרשיות כולם מהם בפתוחות ומהם בסתומות וכפי הנראה היה ראוי להפסיק כולם על דרך אחד אם בפתוחות או בסתומות.

וכשנעמוד על הפתחות הנה הם. א) בין מכת דם ומכת צפרדעים. ב) בין מכת ערוב ומכת דבר וכללו צמיע בפרשה אחת. ג) בין מכת דבר לשחין ויהיו למכת דבר פרשה בפ"ע. ד) במכת ברד הפסיקו בין ההתראה למעשה בפתוחה. ה) בין מכת ברד לארבה. ו) בין ארבה לחשך. ז) ויאמר דעור נגע אחד למה שקודם הפסיקו בפתוחה שהם כולם ז' פתוחות. ועשו בין נתן לדם סתומה וכן בין התראה למעשה בדם סתומה ובין צפרדעים לכנים סתומה ובין כנים לערוב סתומה ובין שחין להתראת הברד סתומה ובין התראה והמעשה בארבה סתומה וכן בין ויאמר דעור נגע לויאמר משה כה אמר ה' סתומה ובין פרשה זו לויאמר ה' דלא ישמע אליכם סתומה וכן סוף הפרשה סתומה שהם כולם מ' סתומות. ורעת חז"ל בסידור אלו המכות הם על דעות שונות. ויסוד אלו הדעות הם על המקרא ויוציאו ה' ממצרים ביד חזקה ובורוע נטויה ובמורא גדול ובאתות ובמפתים שהם חמשה דיבורים ופירשו ביד חזקה זו הדבר. ובורוע נטויה זו החרב. ובמורא גדול זו גלוי שכניה. ובאתות זה המטה. ובמפתים זה הדם (בהגדת ליל פסח וספרי דבי רב ס"פ שלח). ולשיטה זו מורא גדול לא ירמוז על שום מכה כיא על גלוי השכניה. וזרוע נטויה שהיא החרב ירמוז על מכות בכורות. ישארו עוד ג' שהם ביד חזקה שירמוז על הדבר. ובאתות שירמוז על המכות שנתפרש בהם שנעשו בכמה. ובמפתים שירמוז על הדם. אמנם המכות שנתפרש בהם שנעשו בכמה הם חוץ מאות התנין שאינו מכה רק אות לברו. א) דם כמ"ש הנה אבי מכה בכמה אשר בידי על המים. ב) הצפרדעים כמ"ש נטה את ירך במטך על הנחרות. ג) הכנים כמ"ש נטה את מטך וחקך את עפר הארץ. ד) ברד כמ"ש ויש משה את מטהו על השמים. ה) ארבה כמ"ש ויש משה את מטהו על ארץ מצרים. ו) בקריעת ים סוף. ולפ"ז הם ה' מכות שנעשו בכמה דצככ"א. אמנם במדרש הזה יחרו למכת דם שהיא המכה הראשונה והעקרת מלת ובמפתים וא"כ יהיה ובאותות רומזו לז' מכות צככ"א. והנה יחסרו ג' מכות שלא נרמוזו והם ערב שחין וחשך ומספר המכות יהיו שבע שהם דצ"ך דבר ברד ארבה בכורות. וכבר מצאנו מספר שבע בתהלים ע"ח ויהפך לדם יאוריהם וגו' ישלה בהם ערב ויאכלם וצפרדע וגו' ויגיעם לארבה והרג בהם ברד וגו' וחיתם לדבר הסניו יך כל בכור וגו'. והם שבע וכאן נשמטו כנים שחין וחשך שהם הגו' שנודונו בהם בלא התראה. ובמזמור ק"ה שלח חשך ויחשיך וגו' הפך את מימיהם לדם וגו' שרץ ארצם צפרדעים אמר ויבא ערב כנים וגו' נתן גשמייהם ברד וגו' אמר ויבא ארבה וגו' ויך כל בכור וגו' שהם ג"כ שבע כי החשך שהוזכר כאן לפי סגנון וסדר הכתובים אינו מכה בפרט ונשמטו א"כ שחין דבר וחשך. ועכ"פ אין להתפלא על הרוש שהוכרנהו שאינו מונה לפי מדרשו רק שבע ומחסר עש"ה.

השטה הב' הוזכרה שם. דבר אחר ביד חזקה שמים ובורוע נטויה שמים וכיו' אלו עשר מכות. ולפ"ז יהיו חמש מכות מינפלות. והוא כעין שסדרם ר' יהודה הלוי הביאו הראב"ע בסיו' מ' פסוק א' וז"ל שמים מכות היו במים האחת שהתאדמו וכיו' והשנית שעלו הצפרדעים מהם. ובארץ שמים אחת מהכנים והשנית מהערוב. ושמים באויר כי הדבר וכיו' והשנית מכת שחין. והמכה השביעית מעורבת מגלגל הסערה ומגלגל האש וכיו' והשמינית מכת הארבה וכיו' עיי' הרוח. והתשיעית היתה מכה נפלאה שנעדר אור שני המאורות וכיו' ועשירית רדת המשחית מגלגלי הכבוד.

השטה הג' היא שטת ר' יהודה שחלקם בני' ונתן בהם סימנים דצ"ך ער"ש באח"ב ובשטה זו מסכימים הכתובים. ואעתיק כאן דברי הראב"ע סו' ז' פסוק כ"ד וז"ל ולפי דעתי כי מכת היום והצפרדעים והכנים היתה כוללת המצרים והעבריים וכיו' רק מכת הערוב שהיתה קשה השם הפריש בין המצריים ובין ישראל וככה מכת החרב וכיו'. ולדעתי כל שאר המכות היו במצרים לברם חוץ מהשחין שזעזע אף בעברים. ובסיו' ח' פסוק י"ב כתב דע כי על יד אחרן היו הגו' מכות

הראשונות והאותות היו בשפלים כמו שפרשתי למעלה כי השתים היו במים והשלישית בעפר הארץ. והמכות שהיו על יד משה במטה היו בעליונים כמו שמעלתו עליונה ממעלת אהרן כמו מכת הברד והארבה שהרות הביאה והחשך שהיה באויר (ודעתו שהחשך היה במטה כמ"ש שם מרדך הסבא שהמטה היה בידו אעפ"י שאינו כתוב). גם מכת השחן היתה על ידו רק שלש בלא מטה והם ערב דבר ומכת בכורים. ואחת בלא מטה ע"י משה ומעט שיתוף לאהרן והיא מכת השחן עכ"ד. ולשון בעל הגהת מימוניות בנוסח ההגדה להר"מ יש מפורשים מעם הסימנים דצ"ך עדי"ש באח"ב דם צפרדע ע"י התראה כנים בלא התראה. וכן ערוב דבר בהתראה ושחן בלא התראה. וברד וארבה בהתראה וחשך בלא התראה (וכבר העיר ע"י הרשב"ם בס"י ז' פסוק כ"ו). אבל ראב"ן פ"י כי דצ"ך היו ע"י אהרן במטה עדי"ש היו ע"י משה שלא במטה. באח"ב ע"י משה במטה (ודעתו כדעת הראב"ע בענין החשך ומה שמנה בכורות הוא רק באנב). ובמדרש שמות פ"ב אמרו המכות האלו ג' ע"י אהרן וג' ע"י משה וג' ע"י הקב"ה ואחת ע"י כולן דצ"ך שהיו בארץ ע"י אהרן ברד ארבה חשך ע"י משה לפי שהן באויר שכך שלט משה בארץ ובשמים ערוב דבר מכות בכורות ע"י הקב"ה ושחן ע"י כולן. ושם פט"ו בד"ה החדש הזה וגו' הה"ד ואמות אל פרעה וגו' אמרו והביא הקב"ה עליו י' מכות וכו' והביא אותן ע"י משה ואהרן ועל ידו משל למלך שמרדו עליו י' מדינות נהג עמו ב' פלמרכין והלך וכבש אותן אמר המלך אם אבתכם וכו' אלא הריני משלשם והרי יש כאן אחת יתירה הריני מחלקה על שלשתנו וכו'. וריב"א פ"י דלחכי נקט להו הכי שאות שלישי של הסימנים דהיינו כנים שחן חשך כל אחד היה משמש עם חבירו כשהיו הכנים היו עמו חשך ושחן אלא שהיו כנים ^{בה} עיקר המכה ותרע לך שהוא כן כי כולם קשורין זה בזה כשתכתוב זה על זה ^{כנס} ותקח אותיות ראשונים מן הג' יה' ח שך ו ש נ י ו ת שלחן שחן ושלישית שחן שלחן כנס לפיכך סימנם כך להשמיענו זה החדוש וכו' עכ"ד. ובאמת כשנסתכל במגילת מכות מצרים נמצא שהיא משולשת בסגנונה ובעניניה ובפעולים והנפעלים. אמנם הפועלים הם ג' כמו שהוכיחו במדרש הקב"ה משה ואהרן ומראה הכבוד והוא המטה וכמ"ש ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד') ולכך נקרא מטה אלהים. והנפעלים הם פרעה וחרטומיו ועבדיו. והמכות הם שלשה וכמ"ש הן כל אלה יפעל אל פעמים שלש עם גבר להשיב נפשו מני שחת (איוב ל"ג) וכל אחת מהשלשה היא ג"כ משולשת שהם כולם ט' וכיון שלא הועילו הביאם לשחת. והיא המכה שצוה ה' למשה בתחלה להודיעה לפרעה כמ"ש ואמרת אל פרעה כה אמר ה' בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח את בני ויעבדני ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך (שמות ד'). ואסדר כאן פרשיותיהן של המכות וארמונו בהפרדת האותיות על סגנונם ומליצותיהם במה שמשתיים ובמה שמשתיים ויעמוד הקורא עליהם מבלי רוב הדיבור בהם.

פתיחה.

ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר כי ידבר אלכם פרעה לאמר תנו לכם מופת ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה יהי לתנן וגו' ויחוק לב פרעה ולא שמע אליהם כאשר דבר ה'.

ברד.

ערב.

ד.

ויאמר ה' אל משה	ויאמר ה' אל משה	ויאמר ה' אל משה ככד
לב פרעה מאן לשלח העם	השכם בבקר והתיצב	השכם בבקר והתיצב
לך אל פרעה בבקר	לפני פרעה הנה יוצא	לפני פרעה הנה יוצא
הנה יצא המימה	הסימה ואמרת אליו כה	כה אמר ה' אלהי
ונצבת לקראתו על שפת	אמר ה' שלח עמי	העברים שלח את עמי

היאור והמטה אשר נהפך
לנחש תקח בידך ואמרת
אליו ה' אלהי העברים
שלחני אליך לאמר
שלח את עמי ויעבדני
במדבר והנה לא שמעת ער
כה כה אמר ה' בואת
תדע כי אני ה' הנה
אנכי מכה במטה אשר בירי
על המים אשר ביאור
ונחפכו לדם והרגה אשר
ביאור תמות ובאש היאור
ונלא מצרים לשתות מים מן
היאור: ויאמר ה' אל משה
אמור אל אהרן קח
מטך ונסה ירך על
מימי מצרים וגו' ויהיו דם
והיה דם בכל ארץ מצרים
ובעצים ובאבנים ויעשו כן
משה ואהרן כאשר צוה ה'
וירם במטה וגו' ויהי הרם
בכל ארץ מצרים: ויעשו
כן הרטמי מצרים
בלטיהם ויחזק לב פרעה
ולא שמע אליהם כאשר
דבר ה' ויפן פרעה
ויבא אל ביתו ולא
שת לבו גם לזאת ויחפרו
כל מצרים וגו' וימלא שבעת
ימים אחרי הכות ה' את
היאור.

ויעבדני כי אם אינך
משלח את עמי הנני משליח
בך ובעבדיך ובעמך ובבתיך
את הערב ומלאו בתי מצרים
את הערב וגם הארמה אשר
הם עליה והפליתי ביום
ההוא את ארץ גשן אשר
עמי עמד עליה לבלתי היות
שם ערב למען תדע כי
אני ה' בקרב הארץ
ושמתי פדות בין עמי ובין
עמך למחר יהיה האת הזה:
ויעש ה' כן ויבא ערב
כבר וגו' תשחת הארץ מפני
הערב: ויקרא פרעה
אל משה ולא אהרן ויאמר
לכו זבתו לאלהיכם
בארץ: ויאמר משה לא
נכון לעשות כן וגו' דרך
שלושת ימים נלך במדבר
וגו': ויאמר פרעה אנכי אשלח
אתכם וגו' רק הרחק לא
תרחיקו ללכת וגו': ויאמר
משה הנה אנכי יוצא מעמך
והערתיו אל ה' וגו' מחר רק
אל יסף פרעה התל וגו' ויצא
משה וגו' ויעש ה' ככבר
משה ויסר הערב מפרעה
מעבדיו ומעמו לא נשאר
אחד וכבד פרעה את לבו
גם בפעם הזאת ולא
שלח את העם.

ויעבדני כי בפעם
הזאת אני שלח את
כל מגפתי אל לבך
ובעבדיך ובעמך בעבור
תדע כי אין כמני בכל
הארץ כי עתה שלחתי
את ירי ואך אותך ואת עמך
בדבר ותכחד מן הארץ
ואולם בעבור זאת
העמדתך בעבור
הראותך את כחי
ולמען ספר שמי בכל
הארץ וגו' הנני ממטיר
כעת מחר ברד כבד מאד
אשר לא היה כמותו במצרים
למן היום הוסדה וער עתה
ועתה שלח העו את מקנך
וגו' הירא את דבר ה'
מעבדי פרעה וגו':
ויאמר ה' אל משה נסה את
ירך וגו' ויט משה את
מטהו על השמים וה' נתן
קלת וברד וגו' רק בארץ
גשן אשר שם בני' לא היה
ברד: וישלח פרעה
ויקרא למשה ולא אהרן
ויאמר אליהם חטאתי
הפעם ה' הצדיק ואני
ועמי הרשעים העתירו
אל ה' וגו' ויאמר אליו משה
כצאתי את העיר וגו' למען
תדע כי לה' הארץ
ואתה ועבדיך ידעתי כי

טרם תיראון וגו' ויצא משה מעם פרעה את העיר וגו'
והברד והקלת ויסף לחטא וכבד לבו הוא ועבדיו ויחזק לב פרעה ולא שלח את
בני' כאשר דבר ה' ביד משה.

צפרדע.

דבר.

ארה.

ויאמר ה' אל משה בא
אל פרעה ואמרת אליו
כה אמר ה' שלח את
עמי ויעבדני ואם מאן
אתה לשלח הנה אנכי נגף
את כל גבולך בצפרדעים
וגו': ויאמר ה' אל משה
אמר אל אהרן נטה
את ירך במטך על

ויאמר ה' אל משה בא
אל פרעה ודברת אליו
כה אמר ה' אלהי
העברים שלח את עמי
ויעבדני כי אם מאן אתה
וגו' הנה יד ה' הויה במקנך
וגו' והפלה ה' בין
מקנה ישראל ובין
מקנה מצרים וגו' וישם

ויאמר ה' אל משה בא
אל פרעה כי אני הכבדתי
את לבו ואת לב עבדיו
למען שתי אתתי אלה
בקרבנו ולמען תספר
באזני בניך ובן בניך
וגו' וידעתם כי אני
ה': ויבא משה ואהרן אל
פרעה ויאמרו אליו כה אמר

הנהרות וגו' ויט אהרן את ירו על מימי מצרים ותעל הצפרדע וגו' ויעשו כן החרטמים בלטיהם ויעלו וגו': ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמר העתירו אליה וגו' ואשלחה את העם ויזבחו לה': ויאמר משה

לפרעה התפאר עלי וגו' ויאמר כרברך למען תדע כי אין כה' אלהינו וסרו הצפרדעים וגו' ויצא משה ואהרן מעם פרעה ויצעק משה אל ה' וגו' וירא פרעה כי היתה הרוחה והכבד את לבו ולא שמע אליהם כאשר דבר ה'.

ארץ מצרים וגו' וימחר פרעה לקרא למשה ולאהרן ויאמר חטאתי לה אלהיכם ולכם ועתה שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו וגו' ויחוק ה' את לב פרעה ולא שלח את בני ישראל.

ח ש ד

ש ח ין

כ נ ים

ויאמר ה' אל משה נטה ירך על השמים ויהי חשך וגו' ויט משה את ידו על השמים ויהי חשך אפלה וגו': ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו וגו' ויאמר משה גם אתה תתן וגו' ויחוק ה' את לב פרעה ולא אבה לשלחם ויאמר לו פרעה לך מעלי השמר לך וגו' ויאמר משה כן דברת לא אוסף עוד ראות פניך.	ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיה כבשן וזרקו משה השמימה לעיני פרעה וגו' ויקחו את פיה הכבשן ויעמדו לפני פרעה וגו' ויהי שחן אבעבעת וגו' ולא יכלו החרטמים לעמד לפני וגו' ויחזק ה' את לב פרעה ולא שמע אליהם כאשר דבר ה' אל משה.	ויאמר ה' אל משה אמר אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ והיה לכנים וגו' ויט אהרן את ירו במשחו ויך את עפר הארץ וגו' ויעשו כן החרטמים בלטיהם להוציא את הכנים ולא יכלו וגו' ויאמרו החרטמים אל פרעה אצבע אלהים ויחוק לב פרעה ולא שמע אליהם כאשר דבר ה'.

הסיום מכות בכורות.

ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים וגו' ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים ומת כל בכור בארץ מצרים וגו' למען תדעון אשר יפלא ה' בין מצרים ובין ישראל וירדו כל עבדך וגו' ואחרי כן אצא מעם פרעה בחרי אף.

הנה המסתכל ימצא שהם מסודרים שלש על שלש והם נפלאים ועמוקים מצד השווי וההבדל בסגנון מליצותיהם כאשר רמותי בהפרדת האותיות והמעמיק בהם ימצא כהנה וכהנה. ואמנם אף שהם שלש מכות משולשות מכל מקום כיון שנשלמו שבע מכות נשתנה סגנון הענין באריכות דברים ומענות ומענות בין הכמים והמוכים לפי שמנן שבע הוא מנן מסוים עד שנוכל לומר שמנן העשרה כאן הוא מורכב ממנן שבע ושלוש.

ולפי סדר אלו הדברים היו ראוי לחלק הפרשיות לפי שיטתו של ר' יהודה אחר דצ"ץ פתחה וכן אחר ער"ש ואחר בא"ח ובין המכות המיוחדות שבכל פרשה שתומה אבל בעלי המסורה לא חילקו כך. ואשר אפשר לומר בטעם חלוקת בעלי

המסורה הוא שתמכו יסודם על דעת הת"ק ועשו פתוחה בסוף מכת דם שהוא מסוימת במלת ובמפתים. וכן הפסיקו מכת דבר בפתוחה מלפניה ומלאחריה שהיא המסוימת במלות ביד הזקה. אמנם מה שחילקו במכת ברד בין התראה למעשה בפתוחה היא זר מאד. ואשר יש להשיב בזה היא לדעתי שכווננו להתבוננות יתירה ושימת לב בהתראה זו שנשתנה התראה זו מן ההתראות שקדמו לה. שההתראות שקדמו לה כל התראה והתראה על מכה שלאחריה אולם בהתראה זו הוא אומר כי בפעם הזאת אני שלח את כל מגפתי אל לבך וגו' וא"כ היא התראה כוללת לכל שאר הככות שיבאו אחריה. ולפי שהיא התראה כוללת הפסיקה בפתוחה. ומכת ברד הפסיקו בפתוחה שהיא המכה השביעית והוא מנין מסוים וכאו אחריה מענות רבות ואריכות דברים. וכן הפסיקו מכת ארבה בפתוחה שתהיה פרשה שלימה לעצמה לפי רוב עניניה ואריכות המענות שבה. והפסיקו אחר מכת חשך בפתוחה להורות שהמאמר ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד הוא מאמר מוסגר ועיקר הפרשה התבופה לכאן היא ויאמר משה כה אמר ה'. ופי' ויאמר וכבר אמר וכמו שפירש הראב"ע ענין זו הפרשה.

ומה שעשו בעלי המסורה סוף פרשה י"ח שתומה להורות שעדיין לא נשלם ענין הככות והיה ראוי לחבר כאן ויהי בחצי הלילה וגו' בתשלום סיפור המכה העשירית אלא שנתוספו בה פרישות מענין עשירית הפסח וע"כ לא הפסיקה אלא בסתומה.

(המשך יבא.)

מא"ש.

הוספות לשער השלשה*

מאת הר"ר מרדכי מורטארא.

(המשך.)

פרק ו': שלש משמרות היו הלילה וכו'. (ברכות נ.). א"ר יוסי פעם אחת נכנסתי לחרבה אחת וכו' באותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים וכו' (שם). שלשה מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל וכלן לא נתן אלא ע"י יסורין וכו' (שם ה.). שלשה דברים בקש משה מלפני הקב"ה ונתנן לו וכו' (שם ז.). (משה) בשכר שלשה זכה לשלשה וכו' (שם). אמר להו רבא לבניה כשאתם חותכין בשר וכו'. תניא א"ר עקיבא בשלשה דברים אוהב אני את המדיים וכו'. תניא א"ר נמליאל בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיום וכו' (שם ח.). בעיני אמתך. וזכרתי ולא תשכח את אמתך, ונתת לאמתך, שלש אמהות הללו למה וכו'. (שם לא.).

פרק ז': א"ר חמא בר חנינא אלמלא שלש מקראות הללו נתמוטטו הנלי שונאיהם של ישראל וכו' (שם). תניא א"ר ישמעאל בן אלישע שלשה דברים סח לי סוריאל וכו' (שם נא.). אריב"ל שלשה דברים סח לי מלאך המות וכו' (שם). א"ר יצחק שלשה דברים מוזכרים עונותיו של אדם וכו' (שם נד.). א"ר יוחנן שלש חלומות מתקיימין וכו' (שם נה.). תניא שלשה ימים ראשונים ובקש אדם רחמים שלא יסריה (הולד בטעי אמו) וכו' (שם ס.). א"ר שמואל בר נחמני שלש פרוסטנמאות שלא יהושע לא"י עד שלא נכנסו וכו'. (ירוש' שביעית ס"ו ווי"ר ס"ו) שלשה גדולה מכפרת חכם חתן נשיא וכו'. (ירוש' בכורים פג) ת"ר על שלש עברות נשים מתות וכו' (שבת לב). ת"ר שלשה מיני הדרוקן הן וכו'. (שם לג.).

פרק ח': ת"ר שלשה כל זמן שמוקינין מוסיפין נבורה וכו' (שם עו.). תניא שלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו וכו' (שם סו.). שלשה הם מעובדי ע"ז

* בסוף הפירוש למאמר שלפני זה כתב המפרש: ע"כ מאמרי השלשה ממעשה תורה שני ע"י רבינו הקדוש.

המקצע בנדיו בחמתו וכו' (שם קה). כמה סעודות חייב אדם לאכול בשבת שלשה וכו' (שם קוז). כל המקיים שלש סעודות בשבת נצול משלש פורעניות וכו' (שם קיח). בונה ציון בדמים וכו' רשעים הם אלא שתלו בטחונם במי שאמר והיה העולם לסיכך מביא הקב"ה עליהם שלשה פורעניות וכו' (שם קלט). עד שלשה דורות לא פסקה וזהמא מאבותינו וכו' (שם קמד). אר"י לאחר שלשה ימים כרסו של אדם נבקעת וכו' (שם קנא). א"ל גזא גזא תלת אמרת לי תלת שמעת הדרת פנים זקן וכו' (שם קנב). א"ר אבא אמר שמואל שלשה שנים נחלקו ב"ש וב"ה הללו אומרים הלכה כמותינו וכו' (עירובין יג).

פרק ט"ז: א"ר ירמיה א"ר אלעזר (בן אלעזר) שלשה פתחים לנהיגם וכו' (שם יח). אמר רב המנונא מאי דכתיב וידבר שלשת אלפים משל יהי שירו חמשה ואלף וכו' (שם כא). שלשה מתים כשהם מספרים וכו' (שם מא). שלשה שהיו מהלכין בדרך הרב באמצע וכו' (שם נד). בשלשה דברים האדם ניכר וכו' (שם סה). הגהו תלתא כהני חד אמר וכו' (פסחים ב). תנא דבי ר' ישמעאל בשכר שלשה ראשון וכו' לשלשה ראשון וכו' (שם ה). כי אתא רבין א"ר יוחנן בכל מתרפאין חוץ מנ' ע"ז ג"ע וש"ד (שם כה). ת"ר ג' דברים עלו במחשבה להבראות ואם לא עלו דין הוא שיעלו וכו' (שם נד). הפסח נשחט בג' כתות וכו' (שם סד).

פרק י"ז: שלשה חזרו למטעתן אלו הן ישראל כסף מצרים וכתב לוחות (שם סו). ת"ר שלשה לא ממצעין ולא מתמצעין וכו' (שם קיא). שלשה דברים צוה ר' ישמעאל בר' יוסי את רבי אל תעש מום בעצמך וכו' (שם קיב). שלשה דברים צוה ר' יוסי בר' יהודה את רבי אל תצא יחידי בלילה וכו' (שם קיג). ג' דברים א"ל רב לרב אסי אל תדור בעיר דרישא אסיא וכו' (שם קיד). ת"ר שלשה אין מתקנאין בהם אלו הן גוי קטן גחש קטן ותלמיד קטן וכו' (שם קיז). ג' דברים א"ר יוחנן משום אנשי ירושלים וכו'. ג' דברים אריב"ל משום אנשי ירושלים וכו' (שם קיח). א"ר יוחנן שלשה הקב"ה מכרו עליהן בכל יום וכו' (שם קיט). שלשה חייבהם אינם חיים אלו הן הרחמנים והרחתני ואני הרעת (שם קכ).

פרק י"ח: ת"ר שלשה אוהבים זה את זה אלו הן הגרים וכו'. ג' שונאים זה את זה הכלבים וכו' (שם קכא). א"ר אחא בר הנינא שלש מטמוניות הטמין יוסף במצרים וכו' (שם קכב). מקדש ראשון מפני מה הרב (יומא ט). השטן בנימטריא שלש מאות וששים וארבעה היו וכו' (שם קכג). שלשה קולן הולך מסוף העולם ועד סופו וכו' (שם קכד). ת"ר בשלשה דברים גדולה ג"ה יותר מן הצדקה וכו' (סוכה מט). ת"ר מי שלא ראה שמחת בית השואבה לא ראה שמחה מימיו ומי שלא ראה ירושלים בתפארתה לא ראה כרך נחמד מימיו ומי שלא ראה ביהמ"ק בבנינו לא ראה בנין מפואר מעולם (שם קכז). שלשה זוים הם של מובה של שלחן של ארון וכו' (יומא ע"א).

פרק י"ט: שלשה ספרים נפתחים בר"ה אחד של צדוקים נמורים וכו' (ר"ה יו). שלש כתות הן ליום הדין א' של צדוקים נמורים וכו' (שם). שלשה שאלו שלא כהוגן לב' השיבוהו כהוגן וכו' (תענית ד). א"ר אושעיא למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו במים בין ובחלב וכו' (שם ז). שלשה פרנסיס טובים עמדו לישראל אלו הן משה אהרן ומרים וכו' (שם ט). ת"ר שלשה נקרה להם חמה ואלו הן משה יהושע ונקדימון בן וריון (שם כ). ת"ר שלשה מלכים הם שמלכו בכפה אחאב בן עמרי נבכדנצר ואחשורש (מגלה יא). והיה כראות הסלך וגו' א"ר יוחנן ג' מלאכי השרת נדרטנו לה (לאסתר) באותה שעה וכו' (שם טו). בשני ובחמישי ומנחה בשבת קורים שלשה וכו' (שם כא). שאלו תלמידיו את ר' זכאי במה הארכת ימים וגו' תנא כשמתה הוא (אמו) הניחה ג' אלפים גרבי יין וכו' (שם כז).

פרק י"ט: שאלו תלמידיו את ר' פירדא במה הארכת ימים א"ל מימי לא קדמני אדם לכהמ"ד וכו' (שם). שאלו תלמידיו את ר' נחוניא בן הקנה במה הארכת ימים א"ל מימי לא נתכבדתי בקלון חברי וכו' (שם כח). אל תבכו למת יותר מדאי . . . הא כיצד שלשה לבכי וכו' (מ"ק כז). אמר רבא הגי תלת מילי בעאי מן קסבי שמיא . . .

חכמתיה רבב הונא וכו' (שם). א"ר א שלש דמעות הללו למה א' על סקדש ראשון וכו' (חגיגה ה'). אין דורשין בעריות בשלשה וכו' (שם יא). שלש הרצאות הן ר"י הכהן הרצה דבריו לפני ריב"ז ר' עקיבה הרצה דבריו לפני ר' יהושע וכו' (שם יד). ר' חגי בשם ר' שמואל ב"ג שלש תרומות נאמרו בפרשה זו וכו' (ירוש' שקלים פא).

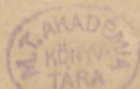
פרק י"ד: (בשלש מקומות מצינו שצריך לצאת ידי הבריות כדרך שצריך לצאת ידי המקוץ) בתורה ובנביאים ובכתובים (שם פג). על שלשה דברים העולם קיים וכו' בקראי ענני אלהי צדקי בשלשה דברים היה מצטער דוד עליהן והרחיב לו הקב"ה וכו' (מד' תהלים). א"ר יוסי בר בון בזכות שלשה דברים הגשמים יורדים וכו' (ירוש' תענית פג). גזרו על שלש מפני שלש נזרו על הבשר וכו' (יבמות סג). וידו רעב בימי דוד שלש שנים וכו' (שם עז). שלשה סימנים יש באומה זו החמנין ביישנים ונומלי חסדים וכו' (שם). תני בר קפרא לעולם ירבק אדם בשלשה דברים ויתרחק מן ג' דברים וכו' (שם קט). א"ר אלעזר בשעה שהצדיק נפטר מן העולם שלש כתות של מ"ה יוצאות לקראתו וכו' (כתובות קד).

פרק ט"ו: א"ר יוסי בר ב"ד חנינא שלש שבועות הללו. ג' השבעתי בשעה ש' למה וכו' (שם קי). הוזהר בשלשה דברים אל תרבה בישיבה וכו' (שם קיא). א"ר אבא הוה קאמינא קמיה רבב הונא שמעה להדיא אתתא דאסקה אזכרת השם לבטלה וכו' ש"מ תלת וכו' (גדרים ז). אמר שמואל ערבוביתא דרישא מביאה לידי עורא וכו' שלחו מתם הוזהרו בערבוביתא וכו' (שם פ"א). אמר רב כל המטיל אימה יתירה בתוך ביתו סוף הוא בא לשלש עבירות וכו' (גיטין ו). אמר רבב"ח הא דאמרו רבנן ג' דברים צריך אדם לוטר בתוך ביתו ע"ש וכו' צריך למסרינהו בנחותא וכו' (שם). אמר רבא בהני תלת מילי נחתי בעלי בתים מנכסיהם וכו' (שם לח). שרדיה עליויהו לאספסיגוס קיסר אתא צר עלה תלת שני הוו בה הגדו תלתא עתירי וכו' (שם נו). אלו (שלשה) דברים אמרו מפני דרכי שלום בהן קורא ראשון וכו' (שם נט). ת"ר מפרנסים עניי נזים עם עניי ישראל וכו' (שם סא).

פרק י"ז: א"ר יוחנן שלש מאות מיני שדים היו בשיחין וכו' (שם סה). שלשה דברים מכחישין כחו של אדם ואלו הן פחד דרך ועון וכו'. שלשה דברי' מתישין גופו וכו' (שם ע'). תניא היה ר' מאיר אומר כשם שיש דעות במאכל כך יש דעות בנשים וכו' (שם צ). אמר רבה שלש כוסות האמורות במצרים (בחלומי של שר המשקים) למה וכו' (סוטה ט). ולפי שנגב (אבשלום) שלש לכבות לב אביו ולב ב"ד ולב כל ישראל וכו' (שם). א"ר חייא בר אבא שלשה היו באותה עצה בלעם איוב ויתרו וכו' (שם יא). א"ר יוסי בר חנינא שלש נזירות נזר בתחילה אם בן הוא וכו' (שם יב) תניא ר' יוסי אומר בשלשה מקומות נשאו הבהנים את הארון וכו' (שם לב). נמצאת אומר שלשה מיני אבנים היו אחר שהקים משה בעבר הירדן וכו' (שם לד). א"ר יוחנן משום ר' מאיר בשלשה מקומות לכרו פיו לאותו רשע (גלית) וכו' (שם סב).

פרק י"ז: ת"ר שלשה חלאים חלה אלישע אחד על שגורה רובים בתנוקות וכו' (שם טו). לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא וכו' (קדושין ל). ת"ר שלשה שותפין הם באדם הקב"ה ואביו ואמו וכו' (שם). כל שישנו במקרא ובמשנה ובדרך ארץ לא במהרה הוא חוטא שני' והחוט המשולש לא במהרה ינתק וכו' (שם מ). וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים דורשי רשומות אמרו אין מים אלא תורה שני' היו כל צמא לכו למים כיון שהלכו שלשת ימים בלא תורה וכו' (ב"ק סב). א"ר יהודה בהני תלת מילי עברי רבנן דמשני בדבוריהו בטסתא בפוריא באושפיזא (ב"מ כג). א"ר יוחנן מי שהגיד לו אביו מעות הרבה ורצה לאכרם ילבש בכלי פשתן וכו' (שם כט). א"ר יצחק לעולם ישלש אדם מעותיו שליש בקרקע וכו' (שם סב). כל הוורדין לנהנים עולם חוץ משלשה וכו' (שם נח). א"ר אבהו שלשה אין הפרגוד ננעל בפניהם אונאה וגול וע"ז וכו' (שם נט).

פרק י"ח: ת"ר המאנה את הגר עובר בשלשה לאוין וכו' (שם). א"ר שלשה ענותנין הן ואלו הם אבא ובני בתירה ויונתן בן שאול וכו' (שם סד). ואל הבקר רין

אברהם . . . תלת תורי לתלתא גברי וכו' (שם פו). בשכר שלשה זכו לשלשה וכו' (שם). והנה שלשה אנשים . . . מאן נינהו מיכאל וגבריאל ומסאל וכו' (שם). עד אברהם לא הוה זקנה . . . עד יעקב לא הוה חולשא . . . עד דאתא אלישע וכו' (שם). מפני מה חרבו הניזות של בית דוני נ' שנים קודם ירושלים וכו' (שם פח). וישמעו שלשת דעי איוב וכו' מאי ויועדו וחדו . . . ותנא בין כל א' וא' ג' מאות פרסה וכו' (ב"ב יו). ארשב"ל מפני מה לא נכסלו בנותיו של איוב א"ל (ר"י) אע"פ שלא הוכסלו בשמות וכו' (שם). ת"ר שלשה הטעימן הקב"ה בעה"ז מעין עולם הבא וכו' (שם).

פרק י"ט: שלשה לא שלט בהם יצר הרע וכו' (שם). שלשה נקראו על שמו של הקב"ה ואלו הם צדוקים ומשיח וירושלים וכו' (שם ע"ה). אר"י עתידה ירושלים שתנבה שלש פרסאות למעלה וכו' (שם). ת"ר שלשה דברים צוה אחיותופל את בניו וכו' (שם קמ"ז). ר' יוסי אומר שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ וכו' (סנהדרין כ). א"ר יהודה גלות מכפרת שלשה דברים וכו' (שם לו). א"ר יוחנן כי הוה דריש ר' מאיר בפרקיה הוה דריש תלתא שמעתא וכו' (שם לח). א"ר אפי א"ר חנינא מלמד שמעל עכ"ן הרשע בשלש חרמים וכו' (שם מנ). אמר ר' יוסי כתיב חנינא שלש שמות יש לו פסקין וכו' (שם מד). א"ר יהודה אמר רב המשיא בתו לזקן וכו' (שם עה). **פרק כ':** זקן סמרה ע"פ ב"ד שנא' כי יפלא וכו' ונ' בתי דינין היו שם וכו' (שם מ"ו). ת"ר שלשה מיתתן בידו אדם המתנבא מה שלא שמע וכו' (שם פ"ח). א"ר אלעזר כל אדם שאין בו דעה אסור להחם עליו וכו' (שם צב). ת"ר שלשה היו באותה עצה הקב"ה דניאל ונ"ג וכו' (שם צג). ת"ר שלשה קסצה להם הארץ אליעזר עבד אברהם וכו' (שם צה). תנינא שלשה באין בדיסח הדעת אלו הן משיח וכו'. (שם צז) ת"ר שלשה באו בעלילה ואלו הן קין עשו ומנשה וכו' (שם קא). שלשה מלכים וארבע הדיוטות אין להם חלק לעה"ב וכו' (שם). ת"ר שלשה ניבטולא ראוואלו הן נבט וכו' (שם). ר' נתן אומר מנרב לשילה שלשה מילין וכו' (שם קג).

פרק כ"א: וירא את הקני וכו'. . . א"ר שמלאי שלשה היו באותה עצה אלו הן בלעם איוב ויתרו וכו' (שם קו). א"ר יוחנן שלשה מלאכי חבלה נזרמנו לו לדואג וכו' (שם קז). ת"ר יצר תינוק ואשה תהא שמאל דוחה וימין מקרבת (שם קז). א"ר יוחנן שלשה נשתירו מהם (מטיטו הסכול) בלועה דגורד וכו' (שם). ת"ר שלשה שמשו בתיבה וכלם לקו כלב ועורב וחם וכו' (שם קח). דור הפלגה אין להם חלק לעה"ב . . . א"ר ירמיה בר אלעזר נחלקו לשלשה כתות וכו' (שם קט). א"ר יוחנן מגדל שליש נשרף וכו' (שם). א"ר חמא בר חנינא שלש טטמוניות הטמין יוסף במצרים וכו' (שם קי). ת"ר שלש ערים הבדיל משה בעבר הירדן וכו' (מכות ט). א"ר הונא אר"א מן התורה ומן הגביאים ומן הכתובים בדרך (שארם רוצה) לילך מוליכין אותו וכו'. (שם י). **פרק כ"ב:** אר"ל בשלשה טעיות עתיד שרה של אדום לטעות וכו'. (שם יב). אריב"ל שלשה דברים עשו בר של מטה והסכימו ב"ד של מעלה על ודן אלו הן מקרא מגילה וכו' (שם כג). אמר ר' אר בשלשה מקומות הופיע רוח הקדש בבית דינו של שם וכו' (שם). אמר רב יוסף לא ליצלו אינש צלותא דמוספי בתלת שעין קמיתא דיומא וכו' (ע"ז ד). אריב"ל דבר זה כתוב בתורה ושנוי כנביאים ומשולש בכתובים כל העוסק בתורה נכסו מצליחין וכו' (שם יט). שלשה דברים היו קשים למשה עד שהראה לו הקב"ה וכו' (מנחות כט). כל כהן שאינו עולה לרוכן עובר בשלשה עשה (שם טד). אמר רב יהודה אמר רב ת"ח צריך שידע שלשה דברים כתב שחיטה ומילה וכו' (חולין ט). א"ר יהודה האי מאן דאכל תלת תקלי חלתית אליבא ריקנא משתלח משכיה וכו' (שם נט). א"ר יצחק בר נחמני אמר שמואל בשלשה מקומות דברו חכמים לשון הבאי אלו הן תפוח גפן ופרכת וכו' (שם צ).

פרק כ"ג: א"ר חננאל אמר רב שלש כיתות של מלאכי השרת אומרות שירה בכל יום אחת אומרת קדוש וכו' (שם צא). ובגפן שלשה שרונים א"ר חייא בר אבא אמר רב אלו שלשה שרי נאים היוצאים מישראל בכל דור ודר וכו'. . . אריב"ל גפן

זה תורה ג' שריגן אלו משה ואהרן ומרים וכו'. . . אמר רבא שלש כוסות האמורות במצרים למה אחד ששתה בימי משה וכו' (שם צב). תניא רשב"א אומר בית תינוק ואשה אע"פ שאין נחש יש סימן וכו' (שם צד). תנא דבי רבי ישמעאל כל המספר לשון הרע מגדיל עונות כנגד שלש עבירות וכו' (ערכין טו). במערבא אמרי לשון תליתי קטיל תלתא וכו' (שם). כתיב כס' בן סירא שלשה שנאתי וארבע לא אהבתי ישראל (sic ובש"ס: שר) הניגל בבית המשתאות וכו' (נדרין ו). ת"ר שלשה חדשים הראשונים ולד דר במדור התחתון וכו'. שלשה חדשים הראשונים תשמיש קשה לאשה וכו'. ת"ר שלשה שותפין יש באדם הקב"ה ואביו ואמו וכו' (שם לא).

פרק כ"ד: ר' הונא בשם ר' מתנה אומר בזכות שלשה דברים נברא העולם וכו' (ב"ר פ"א). תני בשם ר' נתן שלשה נכנסו לדין וארבעה יצאו מחוייבין ואלו הן אדם וחיה וכו' (שם פ"ה). א"ר יוחנן שלשה דברים נתנו מתנה לעולם ואלו הן התורה והמאורות והגשמים וכו' (שם פ"ו). א"ר לוי שלשה דברים קולן הולך מסוף העולם ועד סופו והבריות בנתים ואינם מרגישים ואלו הם היום והגשמים והנפש בשעה שהוא יוצאה מן הגוף וכו' (שם). א"ר אלעזר שלשה צבאים הן צבא לשמים ולאריץ וכו' (שם פ"ו). ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר שלש בריות היה הקב"ה בורא בכל יום ויום בראשון ברא שמים וארץ ואורה וכו' (שם יא). דרש ר' נחמיה איש כפר סיחון כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וכו' שלשה דברים הללו הן הן עיקר ברייתו של עולם ושהו שלשה ימים והוציאו שלש תולדות וכו' (שם פ"ב). ארשב"י שלשה דברים שקולים זה כזה ואלו הן ארץ מטר ואדם וכו' (שם פ"ג). א"ר הונא בשלשה דבריו קדמה מלכות יון למלכות הרשעה בנימוסין ובפנקוסין ובלשון (שם פ"ו). רב אמר שלש תרדמות הן תרדמת שינה ותרדמת נבואה ותרדמת מרמיטה (Marmota בערג' פישער בהערות לס' Buxtorf נוסח הכ"י דורמיטה והמפרש מעיר כי בפס"ד הנוסחא מרמוטא (sic) וזכר תרדמת הב"ה הזה וגם אחרים הישנים איוה הדישנים וכו') (שם פ"ו). **פרק כ"ה:** ר' חנינא בר יצחק אמר שלש נובלות הן נובלת שמה שינה נובלת נבואה חלום נובלת עוה"ב וכו'. (שם) א"ר אלעזר שלשה הן שלא המתינו בשלותן שש שעות ואלו הן אדם וישראל וסיירא וכו' (שם פ"ח). ר' יוסי בן זמרא אמר שלשה דברים נאמרו באותו אילן טוב למאכל יפה לעינים ומסוף חכמה וכו' (שם פ"ט). הכל משמשים פנים כנגד עורף. . . . חוץ משלשה שממששים פנים כנגד פנים ואלו הן וכו' (שם פ"כ). אראב"ע שלשה פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו בו ביום שמשו בו ביום הוציאו תולדות וכו' (שם פ"ב). שלשה הן שהיו להוטים אחר האדמה ולא נמצא בהם תועלת ואלו הן קין וכו' (שם). אמר רשב"י בשלשה מקומות דברו הכתובים בלשון מועט וכו' (שם). א"ר סימון בשלשה מקומות נאמר בלשון הזה לשון מרד או הוחל ויהי כי החל, הוא החל להיות נכור בארץ וכו' (שם פ"ו). ר' יהודה אומר בשלשה דורות (היה נח) בדור אנוש ובדור המבול ובדור הסלמה וכו' (שם). א"ר סימון שלש מציאות מצא הקב"ה אברהם דוד וישראל וכו' (שם פ"ט). אמר ר' לוי שלשה כתיב בהו לא היה לה והיה לה וכו' (בדפוס: ככל מקום שנאמר אין לה היה לו שם סל"ח).

פרק כ"ו: ר' לוי בר חייית (צ"ל חיייתא) ור' אבא בריה דר' חייא בר אבא אמרו שלשה גדולות וארבעה ברכות כתיב כאן בישרו (לא"א) שהם שלשה אבות ור' אבהות (שם פ"ט) א"ר חייא לפי שהדרך מנרמה לשלשה דברים ממעטת פו"ר וכו' (שם). ויבן שם מזבח לה' א"ר אלעזר שלשה מזבחות בנה אחד לבשורת א"י וא' לקנינה וא' שלא יסלו בניו (שם). ויהי בימי אמרפל שלשה שמות נקראו לו כוש ונמרד ואמרפל וכו' (שם פ"ב). עמק השדים שלשה שמות נקראו לו עמק השדים עמק שור עמק סיכות וכו' (שם). בשעה שאמר הקב"ה לאברהם למול, הלך ונמלך בשלשה אודביו וכו' (שם). ויתן לו מעשר מכל ר' יהודה בר סימון אמר מכח אותה ברכה אכלו ג' יתדות גדולות בעולם אברהם יצחק ויעקב וכו' (שם פ"ג). אמר ר' יונתן שלשה הן שנאמר בהם שאל ואלו הם שלמה ואחו ומלך המשיח וכו' (שם פ"ד). ר' יודן בשם ר' אלעזר

אמר שלשה דברים מבטלים גזרות רעות ואלו הם תפלה וצדקה ותשובה וכו' (שם). קחה לי עגלה משולשת הראה לו שלשה מיני פרים וג' מיני אילים וג' מיני שעירים וכו' (שם). דבר אחר קחה לי עגלה משולשת זו ככל שהעמידה שלשה מלכים נ"ג וכו' (שם). אמר ריש לקיש שלשה הם שנאמר בהם בשיבה טובה אברהם היה שוה לו וכו' (שם פמ"ה). א"ר יצחק שלשה הן שנקראו בשמם לפני הקב"ה עד שלא נוצרו ואלו הן יצחק ושלמה ויאשיהו וכו' (שם). ביום השלישי וישא אברהם את עיניו כתיב יחינו מימים ביום השלישי ויקמנו ונחיה לפניו וכו' (שם פמ"ו). ויאמר אל תשלח ירך אל הגער וסכין היכן היה נשרו שלש דמעות ממלאכי השרת ושחתו הסכין וכו' (שם פנ"ו). שלשה נכתרו בזקנה ובימים ושלשתן היו ראשי לנייסין (כמו ברפוס וויניציאה וצ"ל לניסין וברפוס וולצבאך לניסיון) אברהם יהושע ודוד וכו' (שם פנ"ט). והיו הוא טרם כלה לדבר וגו' תני רשב"י שלשה הם נענו במענה פיהם אליעזר עבדו של אברהם ומשה ושלמה וכו' (שם). אריב"ל אבות הראשונים התקינו שלשה תפלות אברהם תקן תפלת שחרית וכו' (שם פס"ה).

פרק כ"ח: ויקח מאבני המקום . . . ר' נחמיה אמר נטל שלשה אבנים וכו' (שם). וישק יעקב לרחל כל נשיקה לתפלות בר מן תלת וכו' (שם פ"ע). בראש השנה נפקדה שרה רחל וחנה וכו' (ר"ה דף יא). א"ר יוסי יוסף קטנן של שבטים היה ונודונו לו שלשה מלאכים הה"ש וימצאו איש וישאלהו האיש ויאמר האיש (שם פ"ה). (זה אחד (ש שלשה ב"א) שחשבו רעות ולא עמדו בידן עשו וירבעם והמן וכו' (שם). ויתן את חלקת השדה א"ר יודן בר סימון זה אחד משלשה מקומות שאין א"ה יכולין להגנות את ישראל לומר גזולין הן בידכם וכו' (שם פ"ט). וידבר חמור אתם לאמר ר"ל אמר בשלשה לשונות של חבה חבב הקב"ה את ישראל וכו' (שם פ"פ). ותלד רחל ותקש בלדתה שלש הן שנתקשו בשעת לידתן ומתו כשהן חיות ואלו הן רחל ואשת פנחס ומיכל בת שאול וכו'. (שם פפ"ב בשלשה מקומות דבר יהודה בפני אחיו ועשו אותו טלך עליהם ויאמר יהודה אל אחיו וכו' (שם פפ"ד). ויאמר יהודה לתמר בלתו וגו' א"ר אליעזר (שלשה) אע"פ שאין נחש יש סימן כי אמר פן ימות וגו' רבנן אמרו בית תינוק ואשה (שם פס"ה).

פרק כ"ט: בשלשה מקומות הופיעה רוח הקדש בכית דינו של שם בב"ד של שמואל בב"ד של שלמה וכו' (שם פס"ה). שלשה נאמנין לאלתר ואלו הן החיה האסופי (נ"א השיירה וע' יפ"ת) והמטרתה את חברתה וכו' (שם). והיו רעב בכל הארצות בשלש ארצות בפניקיא ובערבא ובפלוסטיני (שם פ"צ). ויאסוף אותם אל משמר שלשת ימים לעולם אין הב"ה מניח את הצדוקים בצרה שלשה ימים וכו' (שם פצ"א). א"ר חנינא ברח מן שלש והרבק בשלש ברח מן הפקדונות וכו' (שם פצ"ב). וישלח את אחיו (שלשה דברים צוה יוסף לאחיו) אל תפסעו פסיעה נסה ואל תעמידו עצמכם טר"ת והכניסו בחמה לעיר (שם פצ"ד). רבינו כשהיה נפטר מן העולם צוה שלשה דברים וכו' (שם פצ"ו ועיין כתובות ק"ג). ויאמר ישראל אל יוסף וגו' שלשה סימנים נתן להם הזקן וכו' (שם פצ"ו). יתר שאת ויתר עו שלשה כתרים היו בירך כהונה בכורה ומלכות הבכורה דכתיב יתר וכו' (שם פצ"ט). ויכל יעקב לצוות את בניו שלשה צוויים נאמרו בענין יצו אותם ויאמר אליהם וכו' (שם פ"ק).

פרק ל': ת"ר מעשה בר' אליעזר שגזר שנה שלשה עשרה תעניות על הציבור וכו' (תענית כה). שלש עשרה שופרות ו"ג שלחנות ו"ג השתחוואות היו במקדש וכו' (ירוש' שקלים פ"ו). י"ג דברים אמרו חכמים במת) מת מתוך שחוק סי' יפה לו וכו' (כתובות ק"ג). ר' ישמעאל אומר גדולה היא מילה ש"ג בריות נכרתו עליה (גדרים לא). רבי הוה גמיר תלת עשרה אפי הלכה אנמריה לר' חייא ז' מנהון וכו' (שם מא). ת"ר י"ג דברים נאמרו בפת שחרית מצלת מן החמה וכו' (ב"מ קז). ותבא בת שבע אל המלך החדרה ארי' א"ר באותה שעה קינחה בת שבע ב"ג מפות (סנהר' כב). דרש ההוא גלילאה י"ג וזין נאמרו בין ויחל נח וכו' (שם ע). ושם אחיו יקטן שזדה מקטין עצמו יאת עסקיו ומה זכה, וזה להעמיד י"ג טשפחות (בר' פל"ו).

פרק לא: א"ר יוסי בר אבון כל אותן י"ג שנה שהיה חושש רבי את שינוי לא הפילה עוכרה בא"י וכו' (ב"ר פל"ג). כד דמך ר' אבהו אחוז ליה תלת עשר נהרי אפרסמון וכו' (שם פס"ב). א"ר אלעזר צריך אדם להטפל בכנו י"ג שנה וכו' (שם פס"ג). רשב"י ור"א בריה הוו טמירין במערתא י"ג שנה ביומא דעקתא וכו' (שם פס"ט). ויספר להם המן את כבוד עשרו ורוב בניו וכמה רוב בניו רב חסדא שלשים וכו' (מגילה ט"ו). תנא שלשים וששה כתרין נתלו בארונו של יעקב (סוטה יג). וכבוד עשו לו במותו זה חזקיה טלך יהודה שיצאו לפניו ל"ו אלף חלוצי בתף וכו' (בי"ק יו). ר"א הגדול אומר מפני מה הוזירה תורה בל"ו מקומות ואמרי לה בל"ו מקומות בנר מפני שמורו רע (ב"מ נט). אמר אביו לא פחית עלמא מתלתין וישתא צדיקי דמקבלי אפי שכינה בכל דרא וכו' (סנהד' צו). כי אתא רב דימי אמר תלתין ותרין קרבי עבוד רומאי בהרי יונאי וכו' (ע"ז ח).

פרק לב: שלשים ושש שעות שמשה אותה אורה וכו' (ב"ר פ"א). טעין (ג"ג) תלת מאה בוגרניאתא נרנא דפרולא וכו' (סנהד' צו). עתיד הקב"ה ליתן לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות שנ' להנחיל אהבו יש ונ' (שם ק). דרש רבא מ"ד עד אנה תהותתו על איש ונ' . . . דרשה ר' יוסי בציפורי אחתין ההוא ליליא תלת מאה מחתתי וכו' (שם קט). א"ר לוי משוי שלש מאות סדרות לבנות היו מסתחות של בית נגזיו של קרה וכו' (שם קי). ההוא נברא דאכליה ארי בריחוק ג' סרסי מריב"ל ולא משתעי אליהו בהריה ל' יום (סכות יא). א"ר יהודה אמר שמואל ג' אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה אמ' לו ליהושע שאל אמר להם לא בשמים היא וכו' (תמורה יג). שלש מאות ועשר עולמות עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק וכו' (עוקצין פ"ג). (פירוש: לפי שר' הלפתא הוסיף עליו זה המאמר וכו' הכינות י"ו גם הוא ולסיים המסכתא בשלום. רצה החכם הזה לפרש מה יש באלו השי' עולמות ואמר שלא מצא הקב"ה כלי מחויק ברכה וכו' כי משמעות הפסוק שהקב"ה יברך את עמו בתוך השלום הרי שהשלום הוא הכלי והכוונה שהע"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה לא שנאה ולא תחרות אם כן הוא כלי של שלום וכל הברכות מצויות בו והעונג והעידון וההשקט והמנוחה והשלום וההנאה טויו שכינה ותפארתה ואם כן העולמות האלו הם ברכה ושלוש). ל"א. נשלמה מסכת השלשה — בעזר הנקדש בקדוש שלשה.

דברים אחדים על מדרש תנחומא

מאת הר"ר יעקב רייסמאנן.

(סיום.)

יען כי כל הכתוב ברכה על ספר דברים הוא ממדרשנו כנ"ל, אצינה בזה את הערותי עליו ותרו מלאכתי תמה. ואלה הערותי עליו:

(1) סדרשת דברים: טהו שיהא מותר לו לכתוב ספר תורה בכל לשון וכו' עב"ל. מלת: וכו' צ"ל לטטה אחרי מלות: אלא שהספרים נכתבים בכל לשון. לרמו אל הכתוב אחריו במגלה ס"א: ותפילין ומוזות אינם נכתבים אלא אשורית. וכמבואר במ"ב.

(2) שם: למה ד' יחרה אפך בעמך. טהו למה? וכו' אלא למה ד' יחרה אפך בעמך עב"ל. וע"ז במ"ב: אלא למה וכו'. מאחר שאין בו ממש אין לך לקנא עליו עב"ל. צריך להוסיף עוד על דבריו כי מירש: למה מן: למה לקנא בארמית שענינו הבל וריק. ויעוין ב"ר (פרשה ב'): זה אדם הראשון שהיה ללמה ולא כלום עב"ל. ופי' מ"ב ללמה. להבל ולתהו. כי תהו היתה ת' למה וכן הבל ת"א למה עב"ל. והכוונה מה הוא: העגל הוא אך למה והבל ותהו וטרוע אפוא יחרה אפך בעבורו?

(3) שם: אלחי האלהים הרואה ואינו נראה. אמר להן משה לישראל חייכם שאני יכול לשען עשרה וכו' הרבה אתכם על גבי דיניכם עב"ל. לא ארע ולא אבין

מה לתאר: רואה ואינו נראה מה? ועל מה נכתב מה עוד מאמר: אמר להן משה לישראל הכתוב כבר למעלה.

שם: דמה בן נתינה באשקלון והיתה אמו חסרת דעת וכו' עכ"ל. אל זה רמזו תוס' קדושין (ל"א א' ד"ה וכתא אמו וקרעתו). בכתבם: יש במדרש שהיתה מטורפת מרעתה.

שם: ואנכי איש חלק שלא ירגיש אבי שאיני עשו עכ"ל. תחת: של א. צ"ל: ש מא.

(6) שם: בשעה ששל אברהם את יצחק בנו עשה משהו וכו' שנאמר ויעש אברהם משה גדול עכ"ל. תחת: ש מל. צ"ל: שנ מל. ככתוב בפסוק המובא לראיה: ביום הגמל את יצחק.

(7) פרשת ואתחנן: עשרה לשונות נקראת תפלה וכו' ביצור. קריאה וכו' ביצור וקריאה דכתיב בצר לי אקרא ד' עכ"ל. הראיה הזאת קשתה ממני מאד. כי איכבה מורה: בצר לי שענינו: לעת צר לי על היות ביצור לשון תפלה? ואיכבה עלה רעיון מזור כזה על לב איש? ולולא זחלתי ואירא מחיתי את המלה הזאת מהספר. (8) שם: הנשיא מתיר ואב בית דין אוסר, הנשיא מתיר ואני אוסר עכ"ל. תחת: אוסר הראשון צ"ל. אוסר.

(9) שם: כל צרה שהוא של יחיד צרה. וכל צרה שאינה של יחיד אינה צרה עכ"ל. יוכל היות אשר זה הוא מקור המאמר דמרגלא בפומא דאינשי: צרת רבים חצי נחמה. ובספר החנוך (מצוה של"א): וכמאמר החכם צער רבים נחמה עכ"ל. ובמורה נבוכים (ח"ג פרק ארבעים): שזה ענין טבעי לאדם כל מי שתקראו צרה כשתבא י"ב לזולתו כיוצא בו או גדולה ממנה ימצא נחמה בזה על מקרהו עכ"ל.

(10) שם: חבל לספינה שהלכה לה ולא נתנה המכס עכ"ל. בן בעז (י' ע"ב): ווי ליה לאלפא דאולא בלא מיכסא. (11) שם: אמרתם לי כסיני ומעי המו עליו עכ"ל. בן כתוב בשיר השירים (פ' ד'). ויעיין מדרשו.

(12) שם: בעשרה מקומות קרא הקב"ה לישראל בלה וכו' מעטרים את הקב"ה בעשרה לבושים עכ"ל. מה למאמרים האלה מה? מה ענינם אצל הכתוב לפנינו?

(13) פרשת ראה: אל תנבהו את הטובה מלבווא בעולם עכ"ל. הוא ע"ד: אוי"ם: עה"ב ע"ן בלשון אשכנז.

(14) פרשת שופטים: מעשה היה ומצאו בחור שלה שלש מאות כור עכ"ל. יעין סי' רשב"ם על מסכים (ק"ט א' ד"ה משוי שלש מאות): שלש מאות. לאו דוקא. וכן כל שלש מאות שבש"ם עכ"ל.

(15) שם: ראה דרך ארץ שבה שבורחת מן הגול וכו' מעשה בממלה אחת שהמילה חטה אחת והיו כלם באות ומריחות בה ולא היתה אחת מהן נוטלת אותה עכ"ל. מזה לקוח הכתוב בסי' רש"י על ערובין (ק' ע"ב ד"ה וגול מממלה): ואין אחת נוטלת מאכל חברתה.

(16) שם: כל מי שבוטח בהקב"ה זוכה להיות כיוצא בו וכו' והיה ד' מבטחו וכו' כמורה והיו עושיהם עכ"ל. יעין למעלה (פרשת דברים): מי שעובד להקב"ה לא כל שכן שיהיה כמותו וכו' ברוך הגבר אשר יבטח בד' וגו'.

(17) שם: הולך ומכבד לאדם גדול ממנו שיעשה לאותו שונא רעה עכ"ל. תחת: ומכבד. צ"ל: ומדבר. וכו' במנורת המאור (סי' שכ"ט) וצ"ל שם: דברים רבה. תחת: שמות רבה.

(18) שם: כשבקש הקב"ה לברך את ישראל לא מצא כלי שהוא מחויק כל חברות לברכן בו אלא השלום עכ"ל. גם בסוף עוקצין צ"ל. ככזה: כלי מחויק כל ב"בה. כי אך ע"פ הנוסחא הזה טובן המאמר היטב.

(19) פרשת תצא: ולמה התנוק ניטול לשמנה ימים? שנתן הקב"ה רחמים עליו להסתין לו עד שיהא בו כחו. וכשם שרחמיו על האדם כך רחמיו על הבהמה.

מנין? שנאמר ומיום השמיני והלילה וכו' עכ"ל. הוא מתאים עם הכתוב במורה הנבוכים (ח' סמ"ט): והיות המילה בשמיני הוא מפני שכל בעלי חיים הוא דלוש מאד בתכלית לחותו וכאלו הוא עדיין בבטן עד סוף שבעה ימים. ואז ימנה מרואי אויר העולם. הלא תראה כי גם בבהמות שמר זה הענין. שבעת יהיה עם אמו. כאלו קודם זה הוא נפל. וכן האדם אחר שהשלים שבעה ימול. והיה הענין קצוב ולא נתת דבריך לשיעורין עכ"ל. והנה בראש פרשת ואתה תצוה כתוב: קטן נמול לשמנה. מה טעם? כשם שנמול יצחק אבינו עכ"ל. וע"ז הקשיתי למעלה בהערותי: מה טעם מילת יצחק אבינו לשמנה? ועתה נ"ל כי הטעם הכתוב פה צ"ל גם שם:

(20) שם: מה השמן הזה חיים לעולם אף ד"ת חיים לעולם עכ"ל. נוסחת מנורת המאור (ס' רמ"ו) הוא: מה המים הללו חנם לעולם אף ד"ת חנם לעולם.

(21) שם: ומפתח של עקרית עכ"ל. זה יוכיח אמתת פירושי בשכבר הימים על מפתח של חיה (תענית ב' א'). שהוא אך מפתח של עקרה ולא מפתח של כל יולדת.

(22) שם: ואני צופה לכם שכר טוב לעה"ב עכ"ל. תחת: צו"ס ה. צ"ל: צו"ס. ככתוב לפניו: אתם צו"ס נים לי תורה ומצות בעה"ז.

(23) שם: וכמה היא מניקה אותו? ב' ו' שנים עכ"ל. בנטין (פ"ז מ"ו): כמה היא מניקתו? שתי שנים. ר' יהודה אמר שמנה עשר חדש עכ"ל. וצ"ע.

(24) פרשת נצבים. שלא תאמרו משה אחר עומד ומביא לנו תורה אחרת מן השמים וכו' עכ"ל. המשכילים יבינו אל מה ירמו זה.

(25) שם: מהו לא בשמים הוא? שמואל אמר אין התורה מצויה באיסטרולוגין שאומנותן בשמים. אמרו לשמואל הרי אתה איסטרולוגין וגדול בתורה? אמר להן לא הייתי מביט באיסטרולוגי אלא בשעה שהייתי פנוי מן התורה. אימתי? כשהייתי נכנס לבית המים עכ"ל. בתוס' תענית (ז' א' ד"ה אף דברי תורה) הובא זה בשם גמרא עירובין. ויעוין גהת הגאון ר"ב ע"ז. ובספר נתיבי עולם להגאון מהר"ל מפראנ התבאר המאמר הזה היטב. יעוין שם נתיב התורה.

(26) פרשת האזינו: א"ר חנינא בר ספא כל מי שמסיר אזנו משמוע תורה תפלתו נמאסת. שנאמר מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה עכ"ל. ר' חנינא בר ספא לא הוסיף כל מאומה על הפסוק. ומה חדש אמר? וצ"ל: כי הפסוק הזה היה מרגלא בפומיה תמיד. וכעין זה כתוב בתוספת כתובות (כ"ב ב' ד"ה משום דרבי אסי הסר ממך עקשות שה): פסוק הוא אלא דרבי אסי רגיל לה ב"א ו עכ"ל. (צ"ל: ל הוכיח ב"ו. ע"ד הכתוב כפי' הר"ע מברטנורה. שאביא עד מהרה) עכ"ל. וכן כפי' הר"ע מברטנורה על אבות (פ"ד מ"ט) בנפול אויבך אל תשמת. פסוק הוא במשלי. אלא ששמואל הקטן היה רגיל להוכיח בני אדם במדה זו עכ"ל. וכן צ"ל בברכות (ס"א רע"א) על מאמר: ואמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר לעולם יהיו דבריו של אדם מועטין לפני הקב"ה. שנאמר אל תבהל על פיך ולבך אל ימדה להוציא דבר לפני האלהים וכו' על כן יהיו דבריך מעטים עכ"ל. שלא הוסיף ר' מאיר כל מאומה על הפסוק.

(27) פרשת וזאת הברכה: ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק מה נתן לו? ר' אומר בכורה נתן לו. כענין שנאמר וימכור את בכורתו ליעקב. תחת הפסוק הזה צ"ל פסוק ונתנה בכורתו לפני יוסף בן ישראל (דה"א ה' א') והוא לומד מרמיון: ויתן אל: נתנה. והוא ברור מאד.

(28) שם: אותו מלאך ששמנה על הכרזה אכזריאל שמו עכ"ל. צ"ל: אכזריאל. תחת: אכזריאל. כי בלי כל ספק נקרא: אכזריאל שהוא לשון הכרזה בעבור היותו שמנה על הכרזה וכן בתרנום קהלת (סוף פרשה י'): צ"ל: אכזריאל. תחת: רזיאל. כי כן מורה למדי הכתוב אחריו: מבריו בכל וימא. והוא אמר המלאך הנזכר במדרשנו. ונמלאך רזיאל אין א"כ זכר בתרנום כאשר חשבו

ויחשבו רבים. ונ"ל כי כל הכתוב במדרשנו על אדות מות משה וקבורתו לקוח ממדרש סטירת משה בשניים.

(29) שם. שיצאתי ממעי אמי מדול עכ"ל. הוא כדעת אחרים אומרים בסוטה (י"ב א').

חקירה בענין צלותא דהביננו.

מאת אלעזר בן מרדכי הויזדאָרף בלייפציג.

פרק ראשון.

תמן תנן (ברכות כח:): ר' גמליאל אומר בכל יום ויום מתפלל אדם שמונה עשרה. ר' יהושע אומר מעין י"ח. ר' עקיבא אומר אם שגורה תפלתו בפיו מתפלל י"ח ואם לאו מעין י"ח. ומפרש בגמרא (שם כט.) מאי מעין י"ח רב אמר מעין כל ברכה וברכה — אתה חונן לאדם דעת בא"י חונן הדעת סלח לנו אבינו בא"י הנון המרבה לסלוח וכן עד סופם לבד מג' ראשונות וג' אחרונות לא יוסיף בהם ולא יגרע מהם. הרמב"ם ז"ל בפירושו המשנה — ושמואל אמר הביננו. בתפלת הביננו בעי לצלוייא ג' קמייתי וג' בתרייתי (שם ל.) והביננו באמצע. ולרב דאמר מעין כל ברכה וברכה בקוצר ומכרך על כל אחת ואחת יש לפרוך מה ענין מחלוקת כוליה הנך תנאי אטו כי רוכלי לייתי וליחשב כל מלה ומלה של תפלת י"ח ובפרט לר' עקיבא אם יסדר תפלת י"ח בשלימות יהיו י"ח שלימות שגורים בפיו ואם ינהג את עצמו לקצר ולהתפלל מעין כל ברכה וברכה יהיה שגור הקצור בפיו ובמה קא מיפלגי. ועוד לרב אין לנו תפלת הביננו כל עיקר וסוגיא דכמה שמעתא דלא כותיה. ובין לרב בין לשמואל תימה דלא פריך בש"ס מכדי אנשי כנסת הגדולה תיקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות נחזי היכן תיקן כדפרוך עלה דר' עקיבא (שם לנ.) דאית ליה אומר הבדלה ברכה רביעית בפני עצמה. וליבא למימר דדוקא במקום סכנה פליגי דהא באותו משנה תנן (שם כח:): ר' יהושע אומר ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה ואסיקנא (שם ל.) דלאו היינו הביננו דבתפלה קצרה לא בעי לצלויי לא ג' קמייתי ולא ג' בתרייתי מיהו כי מטי לביתיה בעי למיהרר לצלויי. ור' יהושע גופא מחלק בין מקום סכנה שמתפלל תפלת קצרה לתפלה כדרכה שמתפלל הביננו. ובמקום סכנה אף ר"ג ור' עקיבא מודים שמתפלל תפלה קצרה. ואם נפשך לומר דלפי סוגיית הש"ס בפ"ב דמגלה (יח) תקנת ק"ך זקנים שכחום וחזרו ר' גמליאל ובית דינו ויסדום ור' יהושע חולק בזה על ר"ג ובית דינו ולא היה מורה לחזור וליסד סדר י"ח ברכות ולדידיה אינו ראוי להתפלל כי אם הביננו. ולר' עקיבא סדר י"ח ברכות על תנאי חזרו ויסדום על תנאי אם שגורים בפיו. דע שאלו כן לא נמנעו בגמרא לגלות לנו שנחלקו בזה על ר' גמליאל ובית דינו ולסדר טעמם של ר' יהושע ור' עקיבא שנמנעו לתקן תקון גדול ולקיים מנהגו ותיקון מה שהתקינו ק"ך זקנים ומהם כמה נביאים. ומתוך שתיקתו של תלמודא דידן דלא פריך במה קא מיפלגי ר"ג עם ר"י ור"ע ולא פירש טעמייהו דכוליה הנהו תנאי אנו למדן שטעם מחלוקתם ברור ומבואר.

יראה לי שמשנתינו אדלעיל מיניה קאי דתנן ברישא (שם כו.) תפלת השחר עד חצות תפלת המנחה עד הערב תפלת הערב אין לה קבע ופרכינן עלה (שם כז:) מה אין לה קבע אילינא דאי בעי מצלי כולה לילא ליתני תפלת הערב כל הלילה אלא מאי אין לה קבע כמאן דאמר תפלת ערבית רשות דאמר ר' יהודה אמר שמואל תפלת ערבית ר' גמליאל אומר חובה ר' יהושע אומר רשות וקאמר עלה מעשה בתלמיד אחד — ור"ש בן יוחאי הוה (שם כח.) — שבא לפני ר' יהושע ואמר לי תפלת ערבית רשות בא לפני ר' גמליאל ואמר לי חובה וכו'.

ובתפלת הערב קיימי משנתנו וקאמר ר"ג דבכל יום ויום מתפלל אדם בתפלת הערב ו"ה ר' יהושע אומר מעין ו"ה ותרווייהו למעמיהו אולו ר' גמליאל אית לי תפלת הערב חובה לפיכך מתפלל ו"ה כמו בשחרית ומנחה, ר' יהושע אית לי תפלת הערב רשות לפיכך אינו צריך להתפלל ו"ה כמו בשחרית ומנחה אלא דיו שיתפלל מעין ו"ה. ור' עקיבא מסתמיא אית לי נמי תפלת הערב רשות שהרי ר' עקבא הוא דאמר לי ר' יהושע במעשה הנורא שאירע מחמת אותה פלוגתא אי תפלת ערבית רשות או חובה המסופר שם ר' יהושע נתפייסת, כלום עשינו שהעברנו את ר' גמליאל אלא כשביל כבודך. ותו דר' עקיבא הוא דאומר הבדלה אומר ברכה רביעית בפני עצמה (שם לג.) ופריך עלה מכריזי אביה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות נהוי היכן תיקן ולא פריך מכריזי אביה תקנו תמניא סרי איך התקין ר' עקיבא תשסרי כדקאמר במסקנא כל השנה כולה מי"ש לא עבדינן כו' עקיבא תמני סרי תקון תשסרי לא תקון (שם) משום דל' עקיבא תפלת הערב רשות ולא תקון בה אביה לא תמני סרי ולא תשסרי וכשם שלר' יהושע בתפלת הערב מתפללין שבע כך לר' עקיבא מתפללין תשסרי ואבוי דלייט אמאן דמצלי הביננו (שם כט.) דאבוי הוא דאמר הלכה כדברי האומר תפלת הערב חובה (שם כו:) ומשום הכי לייט, דמאן דמצלי הביננו על כרחו סובר כדברי האומר תפלת הערב רשות ואותו גברי אינו כדאי להכריע בין הנהו אשלי רברבי וראוי הוא לשמתי וללייטיה.

ולפי זה תפלת הביננו לא נזכרה כי אם נבי תפלת הערב וכן ברייתא דתניא (גדה ח:) אורי"כ מתפלל שבע ומתודה, שחרית מתפלל שבע ומתודה, מוסף מתפלל שבע ומתודה, מנחה מתפלל שבע ומתודה, נעילה מתפלל שבע ומתודה, ערבית מתפלל שבע מעין ו"ה, ר' חנינא בן גמליאל אומר משום אבותיו מתפלל ו"ה מפני שצריך לומר הבדלה בחונן הדעת הכי ריהטא, ור' חנינא משם ר' גמליאל אביו אומר שערבית מתפלל ו"ה משום תפלת ערבית חובה והבדלה ברכה בפני עצמה לאומרה אי אפשר דתמניא סרי תקון תשסרי לא תקון, וכן הא דר' נחמן אמר שמואל (ברכות כט.) כל השנה כולה מתפלל אדם בתפלת ארם הביננו חוץ ממוצאי שבת וממוצאי ימים טובים כלומר בכל תפלות ערבית של חול של כל השנה כולה. וקשיא לשון כל השנה כולה והא איכא שבת ויום טוב דלא מתפלל הביננו, וניחא דכיון דגם בשבת ויו"ט מתפלל שבע שפיר קאמר כל השנה כולה, והא דרב ביבי בר אבוי דקאמר (שם) כל השנה כולה מתפלל אדם הביננו חוץ מימות הנשמים מפני שצריך לומר שאלה בברכת השנים ולתפלת הערב בלחוד קאי ולישנא דר' נחמן נקט ליה, ובוה יובן מה דקאמר בסוגין דאתי לאטרודי ולא חש לאטרודי בכמה דוכתי משום דהביננו אינו מתפלל כי אם בתפלת הערב ואינה שגורה בפיו כתפלת ו"ה שמתפלל פעמים בכל יום משום הכי חש לאטרודי.

וא"ת הא גרסינן בפרק היה קורא (שם סז.) הפועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית קורין קריאת שמע ומברכין לפניו ולאחריה ואוכלים פיתן ומברכין לפניו ולאחריו ומתפללין תפלה של ו"ה אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאין כפיהם, והתניא מעין ו"ה, אמר רב ששת לא קשיא הא ר' גמליאל הא ר' יהושע, אי ר' יהושע מה אירא פועלים אפילו כל אדם נמי אלא אידי ואידי ר' גמליאל ולא קשיא כאן בעושין בשכרן כאן בעושים בסעודתן משמע דפלוגתא דר' גמליאל ור' יהושע בכל התפלות קאי, יראה לי דברייתא זו נמי לא איירי אלא בתפלת ערבית ומנא אמניא לה מדתניא בתר קורין קריאת שמע אוכלים פתן ואחר כך תני ומתפללין ואי בתפלת שחרית איירי הוה לי למיתני בתר קורין קיש ומתפללין ואחר כך אוכלים פתן שמע מינה דבתפלת הערב איירי ורבותא קא משמע לן דאף תפלת הערב פועלים העושים מלאכה אצל בעל הבית מתפללין ו"ה ואע"ג דתפלת הערב יש מי שאומר שהוא רשות כל שכן תפלת שחרית ומנחה מתפללין ו"ה, ובקצת נוסחאות דתוספתא תנין בהדיא ג' פעמים ביום מתפללין ו"ה, ודיינו דקאמר אי ר'

יהושע מה אריא פועלים אפילו כל אדם נמי דלר' יהושע תפלת הערב רשות וכל אדם מתפלל מעין י"ח. ובזה סרה קושית התוס' ז"ל. ואסיק דאידי ואידי ר' גמליאל ובעושים בשכר מודה ר' גמליאל שפועלים מתפללים מעין י"ח. ולא מצי לשנויא אידי ואידי ר' יהושע כאן בתפלת הערב כאן בתפלת שחרית ומנחה דמה אריא פועלים אפילו כל אדם נמי.

ומשתי הברייתות הללו תיובתא דרב דקאמר בסוגין (ברכות כט.) מעין כל ברכה וברכה דהתם (גדה ח:) בהדיא תניא מתפלל שבע מעין י"ח. וגבי פועלים נמי תניא מעין י"ח. ואם איתא לרב רב דמעין י"ח היינו מעין כל ברכה וברכה בקוצר ופוחת בכל ברכה וברכה וחותם בכל אחת מהם וג' ראשונות וג' אחרונות לא יגרע מהם מה רבותא דפועלים ומה איכפת לן אם מתפללין פועלים העושים מלאכה אצל בעל הבית י"ח שלימות אתה חונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה בא"י חונן הדעת או י"ח חסירות! כגון אתה חונן לאדם דעת בא"י חונן הדעת ואין כאן בטול מלאכה כלל. תיובתא דרב חיובתא. ודלא תיקשי ממתניתא דפועלים אפשר לומר דרב דאמר מעין כל ברכה וברכה רוצה לומר על דרב זה.

מגן אבות בדברו	בא"י מגן אברהם
מחיה מתים במאמרו	בא"י מחיה המתים
הקל הקדוש שאין כמוהו	בא"י הקל הקדוש
החונן דעה לאדם	בא"י חונן הדעת
הרוצה בתשובה	בא"י רוצה בתשובה
או על דרך	
איהלך בקול רם	בא"י מגן אברהם
ב'דרך מתים	בא"י מחיה המתים
ג'דלך אדרוש	בא"י הקל הקדוש
ד'ורש אמרי דעת	בא"י חונן הדעת
ה'אומר שובה	בא"י הרוצה בתשובה
ו'מוחל וסולח	בא"י המרבה לסלוח

עד סופן

ובין האמצעיות בין ג' ראשונות וג' אחרונות מקצר ועולה על דרך זה ויש כאן בטול מלאכה אם אומר י"ח שלימות, ובאמת זה שכתב הרמב"ם ז"ל בפירוש המשנה דלרב ג' ראשונות וג' אחרונות לא יגרע מהם ולא יוסף עליהם לא ידעתי מאין לו, דבסוגין (שם ל.) לא קאמר כן אלא על הבינו דפעי לצלווי ג' קמייתא וג' בתרייתא. אלא מברייתא דאורי יה"כ קשיא לרב. ואפשר דלרב בתרתי פליגו בתפלת הערב ר"ג אית ליה י"ח ור' יהושע שבע מעין י"ח ובתפלת שחרית ומנחה פליגו דמר אית לי"ח שלימות ור' יהושע סבירא ליה מעין כל ברכה וברכה בקוצר ולרב משנתניו דסתמא תנן בכל יום ויום מתפלל אדם אכל התפלות קאי. מיהו לשמואל בתפלת הערב לבד פליגו והנהו ברייתות כותיה דשמואל וכתב הרב ב"י בא"ח (ק"י) ומשמע מגמרא דהלכה כשמואל דסוגיין בכולו פירקא מדבר בהבינו אלמא הכי קיי"מל וכן פסקו כל הפוסקים.

מיני תרגימא.

1) בתיב"ע (יהושע א' ה') ואז תשכיל, ובכ"ש תכ"ש, ולדעתי אין קשט בדבריו בעל התשבי שרש כש"ט. שכ' שהוא ענין קשוט, והכ' והק' סתחלין, ע"ש ואין לו סובן נכון. ולדעתי עפ"ד ירדני חת' ר"י רי"ם בשנת י"ח להמגיד נ"ו 27 מאמר הערה נפלאה, ז"ל שם, בה' יסוד'ת להרמב"ם (ס"ד ה"ח) כתוב נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל והדעה היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו, וע"ז בפירושו, הצורה תואמר על ב' ענינים, הא' על תאר הדבר הנקרא שכל ותכשיט, עכ"ל, רבים חשבו כי מלות, שכל ותכשיט' מילדו העכרים הם

ואין להם שחר, והאמת כי הם מילדי הערבים, הן כמו"נ (ח"א ס"א העתקת אבן תבון) כתיב "צלם" בלשון עברי יורה על תמונת הדבר ותארו עכ"ל ולעמית זה בדארנינאל "צלם ס' אללסן אל ערבני ודל על "שכל" אלשי "ותכטייד" עכ"ל, ונראה אפוא עין בעין כי הנקרא בלשון עברית "תמונה ותאר" (פִּיגוּר, אייסקרע געשטאלט), נקרא בערבית "שכל" ותכטייט, ונקל עתה לדעת אשר תחת "ותכטייט" צ"ל "ותכטייט", עכ"ל המאמר הנ"ל, וכן לדעתו נראה להגיה בתרגום, ובכן "תכטייט", ט"ת תחת שו"ן. וכונת המתרגם השלם לפרש פעל, תשכיל מלשון "שכל" המורה בעברית דעת ותבונה, וגם המורה בערבית צלם ותמונה, ותרגמו במלה הנרדפת לו, בערבי, "תכטייט", ור"ל כאשר תדגה כתורת ה' יומם וליל, או תצליח דרכך הצלחה מדינית, ואז תשכיל במסורת, כי בהגיון התורה יקנה "הצורה" שהוא "השכל" והתבונה שבהם נעלה האדם מעל כל חי:

(2) איזו השנות על הה"ג רצ"ח ז"ל, כס' אמרי בינה סו' ד', בתרגומי כתובים: שם דכ"א ע"א, וז"ל שם עוד מצאתי בתרגום תהלים הרבה דרשות אשר לא ידענו המקור מתלמוד ומדרש עד כה, כמו מ"ב ז' וחרמונים מדר מצער ויתבי טורי חרמונא ועמא דקבילו אורייתא בטורא דסיני עכ"ל, ונראה שהבין כי מלות ויתבי טורי חרמונא מוסבים למטה על דקבילו אורייתא, ור"ל יושבי חרמון ועם ישראל שקבלו התורה, ולכן לא הבין מה שלפניו כי מי עם לבד ישראל שקבלו התורה? וחשב שיש לזה מקור ברח"ל לא נודע לנו, ואולם שנה במח"כ שניאה נפלאה, כי מלות האלה מוסבים למעלה, בנין כן ידכוונך יתבי להלאה בארע יורנא ויתבי טורא חרמוני — וגם — עמא דקבילו אורייתא — ידכוונך — ואל תטעה לחשוב שכוונתו היתה שלא נמצא מקור ברח"ל שיהר מצער הכוונה על סיני, כי באמת לזה יש מקור, והוא עצמו הערה מקורו שם דף כ' ע"ד שכ"ה במדרש וילקוט, מהו מדר מצער זה הר סיני וכפירש"י שם, ונראה שהאתנה במלת ירדן הטעתהו לחשוב שמלת וחרמונים מוסבת למטה ושלפ"ז תרגם גם יב"ע.

עוד כ' שם וז"ל עוד מצאתי הרבה תרגומים (בתהלים) שלפניו הו' נוסחא אחרת מאשר לפניו, (ב' ט' תרועם בשבט ברזל, כחוטרא הו' כתוב לפניו כשבט בכ"ף, ובק' נ' ז' לא אירא מרבבות עם לא תדחל סמצותא דעם, הו' לפניו לא תירא מריבות עם ובק' ה' ט' למען שוררי, למען תושבחי, כאלו כתוב למען שירתי וכדומה הרבה, עכ"ל, בכל אלה שהביא אין הכרח כלל שהו' לפני המתרגם נוסחאות שונות ממה שלפניו, כי מה שתרגם כחוטרא, מי סני ליה שצ"ל בתרגום בחוטרא בב', וכמה שבזשים גדולים ועצומים מזה נקרו ויאתו בתרגומים, וטוב להגיה יותר בתרגום מבקרא, וכבר אחז"ל (יומא ע"א א') מאי חזית דמשבשת קראי שביש מתניתא, וכן מה שתרגם לא תדחל, צ"ל לא אדחל, ומה שתרגם מריבות ושוררי, כמו מריבות, שירתי, אין ראוי לשינוי נוסח רק תרגם אותם כטעם מריבות ושירתי, אם שאין גורתם א', הגה כמוהו לאלפים ורבבות במדרשים ותרגומים ההולכים בדרכי הדרוש, שמפרשים הבלתי שלימים למעם אחד עם שאין גורתם א'.

שם, בתרגום (משלי ו' ז') אשר אין לה קצין, דלית לה חצרא, והנה חצרא תרגום של קציר, וכאלו הו' כתוב לפניו קציר, לא ראה שכבר העיר בזה בברכת הובח ערכין דל"ג. והביא שם בשם ח"א מוויילנא שהמתרגם מפרש קצין כמו קציר בחלוקה למנ"ה, ובכ"כ שם רש"י מי שת קציר לך כמו קצין דנ"ן מתחלף ברי"ש עי"ש.

שם קמ"ו (ז' כ"ג) עד יפלח חין כבדו, והיך אלא דמפריח נירא בכבדיה, והנה אין זכר בקרא איל, ואולי תרגם כאלו איל [שבסו"ס שלפניו] הוא מיותר וא"ו וכאלו כתוב איל בסמוך שאחריו, עד יפלח חין כבירו איל, עכ"ל, ולא ארע מה הוא סה, גם נראה שנעלם ממנו פי' מלת אילא, שדרי כתב אין זכר בקרא איל, ואם כאיל וצבי חשבהו, איה מה היער בו מצאהו? ובאמת עיקר המלה אֵלָא ועיו"ו ערכו בערוך והו"ד ט"ס, ומשום שהמתרגם מפרש הטעם לא המלות, ומלת א"ל א' הוסיף להטעים, ולמה

לו זכר בקרא לזה? או שהוא מפרש יפלה כמו יפרח בחלוקה למנ"ה, ור"ל עד שיפרוח — האלא — חץ בכבירו.

שם ח' כ"ג בחקו חוג, ועד הג חונתא, וכ' ע"ז תרגם כאלו כתוב בחגו בנימ"ל, ואין לזה הכרח כי לדעת התרגום וכן נ"ל ששני אלה השרשים, חנג חקק"א' הם, כי המחוג במחוגה יעשה חקיקה, וכן חגוי הסלע ענינו בקיעה וחקיקה אף שאינו עגול, ואם שחגוי שרשו חנה או חנה הגה הטעם א' הוא עם חנג כי הכלתי שלמים מצטרפים בהוראה.

שם י' ד' ראש עושה כף רמיה, מסכנותא ממכא לנברא רמיה, וכ' ע"ז ואין לנו תרגום על תיבת כף, ולדעתי לא נחסרה לפני המתרגם, אך שמפרש שהעניות עושה כסוף ונמוך לאיש רמיה, ומפרש מלת כף מענין כפיסה, ורמיה כמו איש רמיה, כמו לא יחרוך רמיה צידו, איש רמיה, ואני תפלה, איש תפלה.

שם י"א י"ח שכר אמת, קושטיה הוא אנריה, וכ' ע"ז אע"ג דבמקרא נאמר שכר בסג"ל תרגם כאלו כתוב בשוא, גם לזה אין הכרח כי מצאנו שמלה א' יש לה משקל פָּעַל ופָּעַל, עיני מכלול שקל פָּעַל, כן שכר להתרגם יהיו כמו פָּעַר, ושני משקלים לו. שם י"ב י"ט ועד אינועה וסהרא מסתרהב, תרגם כאלו כתוב ועד בצירי' ובאמת מצינו לחו"ל שדרשו כה"ג ממש והוא ע"ד אל תקרו, עיני' ולקוט הושע סוף רמז תקל"ב עד ה' אלקיך דרש כמו עד בצירי', ובפסיקתא פל"ד שדרשו ליום קומי לעד (צפניה ג') כמו לעד, וכן בת"י ישעיה' ל' ח' ליום אחרון לעד, לסהרא.

שם י"ד ט' ובין ישרום, ובנית תרוצי כאלו הו' כתוב ובין בחור"ק, אין ראו' כי כמודו ריש ריש ריק ריק ודומיהם, כן ה"ן כמו ה"ן להתרגום, אף שלא נמצא דגמתו בשרש זה.

שם י"ז כ"ב יוטיב נהה, משפיר גופיה, כאלו כתוב גוה שפירושו גוף. מי סני

לוי שמפרשו ע"ד חילוף ה"א בוא"ז? וכן פ"י קצת מפרשים. שם י"ט ו', וכל קרע לאיש מתן, ודלבושין ריבין מוהבתא, כ' לפנינו כתוב הרע בצירי' שנעשו ארובים ורועים, והוא תרגם כאלו הו' כתוב הרע בפת"ה, ולדעתי יהו' להתרגום קרע מקור מבנין הפעול משרש ירע' ואין הו' לירועה, ור"ל כל מי שבידו להרע. ולכן תרגם ודלבושין, והטעם שהבל נותנין מתנות לאיש מרע כדי שלא ירוע. וע"ד הלעיטתו לרשע.

שם כ' י"ד רע רע יאמר הקונה כאלו הו' כתוב רע רע בצירי' שתרגם חברא לחברא, ועיני מ"ש לעיל י"ב י"ט כי טעם א' לאלה.

שם כ"א ד' נר רשעים שרנא דרשיעיא כאלו כתוב נר בצירי' ולפנינו בחור"ק, גם לזה טעם א' עם הג"ל.

שם כ"ו י' ושובר עוברים, ורוא עבר ימא, כ' ע"ז ונראה כי מפרש כאלו כתוב ושובר עובר ים, כי השובר דומה בעינו כעובר בלב ים, כמו זהוית שוכב בלב ים (משלו כ"ד ל"ד) עב"ל, וכבר העיר ע"ז המגיה חק לישראל ד' לוורינו, וכ' שצריך חפוש בתרגומים קדומים כי תרגום משלו מלא טעויות ושבושים אין מספר.

והנה בתרגומי כתובים ובפרט בתרגום משלי נמצאים עוד מקומות רבות שנראה שהמתרגם נטה מנוסחאותיו, והדבר דורש אריכות וברצ"ה יבואר הכל בספרי. ש"ד ה' ירושל"ם על תרגומי ירושלמי [אשר החלק ממנו על תרגומי חמש מנלות, הוא בעת תחת מכש הדפוס]:

(8) נודע כי תרגום ירושלמי עה"ת הוא רק כולל נוסחאות שונות מתרגום ירושלמי המכונה יונתן ב"ע שמצאו בכ"י (עיני תבואות הארץ דקב"ח ע"ב בהערה), ולכן יאבו נא המבקרים לשום לבם על מה שמצאנו בהרבה מקומות כי אין כל הכרח בין נוסחת המכונה יב"ע לנוסחת הירושלמי, ולרונמא אציג מעט מהם, (בראשית כ"ב כ"ד) ופלקתיה ושמה. (שם ל' ב"ז) אטורית, (שם ל"ב ז') וארבע מאה גוברין פולמרכין עמידה. (שם ל"ג י"א) ארום טלוא חטיין, (שם י"ט) מרגליין, (שם ל"ז ג') סרנוד מצויר (שם ל"ח י"ט) רדירה, (שם מ"ד י"ב) ופשפש (שם מ"ח י"ד) פרגית ירדי, כל אלה

שנים ביוב"ע ובירושלמי, אפס יש מהם שיש בהם הפרש דק כמו מרגליו שבא' הוא בשני יודי'ן ובשני ביו"ד א', והנה באמת אין מזה שום נפקותא, ועוד ששני היודי'ן שנהגו הסופרים לכתוב הוא רק להורות על הגקודה, ולכן צריך עיון ובקרת לדעת ולהבין מה ראו על ככה להעתיק מנוסחא הנמצאת במקום אשר ישאו יחד שתי הנוסחאות? ואולי רק בארך הזמן נשתבש ע"י המעתיקים האחרונים להשוות ב' הנוסחאות, אבל לפני המעתיקים הראשונים היו הנוסחאות שונות. וכאשר נראה כן בתרגום על מאלמים אלומים (פ' וישב) מפרכין פירוכין, שכן הוא ביוב"ע וירושלמי גם יחד, אבל באמת הגירסא בערוך בירושלמי מפרכין כירוכין בכ"ף תחת הס'. וכן גרסת רש"י בריש אלו מציאות ע"ש, ולפ' ידו' ההפרש ביניהם שבא' הגי' מפרכין פירוכין שהוא ג"כ ענין קשירה ע"י ערוך פרק ובשני מפרכין כירוכין, או שבא' צ"ל מפרכין פירוכין [שהוא ענין קשירה כמו פכר ידו' ומצלי שבת י:]: ובשני מפרכין פירוכין. והנה אנכי כתבתי אעיר במ"ש התוס' מנחות דע"ב א' ד"ה כרובות, וז"ל, פי' הקונטרס אלומות, ואי אפשר לומר כן כדמוכח פ' אלו מציאות עכ"ל, וכונתם למה שמבואר שם דכ"ב ב' שיש הפרש בין אלומות שהם עומרים גדולים לכרובות שהם עומרים קטנים, ע"ש, ואולם באמת אין זה קושיא כי אין להדול מלפרש מלה במלה אחרת הגדרת לה אף שיש הבדל ביניהם בכל הבדלי שמות הגדרמים, וכן ת"י סוחרים (ישע' כ"ג) תגרהא, אף שיש הבדל ביניהם כמ"ש רש"י עירובין נ"ה א', סוחרים הם המחזירים בעירות ותגרין היינו במקומן, ועי' תשבי שרש סט, ובת"י ויספוק את כפיו (מדבר כ"ד) ויטסח, ובפ"ה דביצה איתא מספקין ומטפחין הרי שזה לחוד וזה לחוד, ובתוס' מנחות ל"ב ב' אספלידא אינו מערה, ובתרגום מערה אספלידא, ובתוס' ע"ז כ"ה שהפשט יש בין כבי לשני, ובתרגום שנים כבי, ובת"י ויקרא י"ט פגול פסול, ובאמת יש הבדל בין פגול לפסול בריש זבחים, ולפי הנראה נעלם זה מהמוספי ערך עקד א', שעל מה שהביא שם הערוך משמ' דגמ' שבת נ"ד א' שעקוד הוא עקדת יד ורגל ורגל שלא יכוף ראשו ע"ז זרועו ויקשורה, וכ' המוספי תרגום עקודים נקודים רגלין נמורין א"כ לדעת התרגום עקוד ורגל א' הוא לא כן בלשון תלמוד עכ"ל. ולהמבואר אין מזה ראי' שהתרגום אינו סובר בהתלמוד בזה, ועי' ר"ה ל"ג ע"ב שעור תרועה כשלוש יבכות, ואף שהתרגום תרועה יבבא, ואין צריך למ"ש הרא"ם בזה בראשית א' י"א ד"ה לא דשא ע"ש.

ה א ר א ד ע נ ק א (בנאליציען), בירח כסליו התרמ"ג.

אפרים זילבער.

מענה רך לשי' ד' ח' ה'

מאת י"ק.

הנה כונתי לרומם את התורה ולנשאה ולא להשפילה ולכן אהרל מלענות הכתובים כדי להסכימם עם ההלכות והמנהגים, ואם אָן ח"י בירי ארחיקו. הוכחתי וישר אמרי בראיות חזקות מן המקרא ומדברי הנמרא ומדרך הסברא הישרה. אם תחקרו באמת בתשובה הנצחת בבית התלמוד תרמ"ב שנה ג' מחברת ה', תצא צירקתי כאור נהג ולא תראה כננע, האם בפתח יאמין לכל דבר יהיה האדם באמונתו? האם לא ישכיל איש בשכלו, אשר נתן לו אלהים אכות, על מה הוסיף אמונתו הטבעי, הן במצות שכליות והן במצות שמעיות? הרשות נתונה ביד כל איש לבחור מעשהו ולהכריע בין האמת והשקר. לכו נא ונוכחה ונראה דבר מי יקום. אתם אומרים: "מצות תפלין היא כפשוטה וכמשמעה ולא על דרך משל ומליצה", וראשונה יסע ר' יהודה אריה מדינא בעצמו אשר כתב באגרתו וכו' אלא אות "צריך שיהיה דבר הנראה וכו'". ומי לא יראה כי חיותם מחזות שוא ורוח שקר כפיכם. איה עיני שכלכם? האם

לא ידעתם ולא שמעתם שרבינו יהודה אריה ממדינא בעצמו כתב מפורש ושום שכל בספר בחינת הקבלה דף ל"ח: "בונת הכתוב באמרו וקשרתם והיו ולטוטפות היא כמו קשרם על לוח לבך ענדם על גרגרותך, והרצון בו שיהיה מצות ד' על לבב הישראלי היינו במחשבתו ובין עיניו מקום הרעיון ולאות על ידו היינו בכל מעשיו כמ"ש בשבתו ולכתו ושכבו וקומו ובאו בזמן סוף כנסת הגדולה שהתחילו החדושים באופן קיום המצות ועשו לעצמם העור והכתב הזה בתמונה זו דרך פרישות לא למצוה כללית עם, אלא כמשפט מנהיגי עצמם בחסידות יתרה שלכן נקראו פרושים ואחשוב כי מתחלה היו משימים אותם בשעת תפלה לבר, ולכן קראום תפלן וכו".

והנה ברור כשמש שהאגרת "מגן וצנה" המיוחסת לר' יהודה אריה ממדינא אינה ראייה נגדה כי מזויפת היא. הוא עצמו הוכיח בספר בחינת הקבלה שהפרשה נכתבה בדרך מליצה וגם התורה לא זכרה לשון תפלן ורבר חדש הוא אשר לא ידעו הראשונים.

מה תענו על דברי מה"ו שמואל דוד לוצאטו אשר ונדפסו "בהמשתדל" דף וי"ו וזען 1847, "והיה לך לאות על ירך וגו' לפי הפשט עקר המצוה הוא שיהיה לנו אצערדה על זרוענו ולטוטפות על מצחנו ויהיה כתוב בהן המאמר הזה "ביר חוקה הוציאנו ממצרים" והנה המאמר הזה כולל שני עקרי תורת משה שהם שכר ועונש תמונת ההשגחה וברית עולם כלומר כי יעקב בחר לו יה וחסדו לא יפר מעמנו, ובריתו נאמנת לנו לעולם ועד.

ואולם מה תענו על דברי מה"ו יצ. שמואל רייניו בספר בחינת הקבלה דף קנ"ב "ואין אני אומר כי כל הדקדוקים שחודשו בפרטי מצוה זו והיו מיוסרים בדברי הכתובים שבארנו או מועתקים במסורת כ"ש הרמב"ם בפ"א מהלכות תפלן וכ"ש שלא אסכים עם כל מה שהחמירו בפרטים ההם בכתובתן ובאופן עשייתם והנחתם וגם אין הכרח מן הכתוב שיהיו ד' פרשיות דוקא וכו".

ועתה העדים אשר תביאו פוסחים על שתי הסעיפים ולא תוכלו לאמר אנחנו נכונים באמתת דתנו וכל מחשבות שאר בני אדם עמל ואין, אך שמעו אחי וקבלו האמת ממי שאמרו ונדע הדרך אשר נלך והמעשה*) אשר יעשה למצוא חן בעיני ד'.

(*) הערת המעריך: המחלקת הזאת אם לאות על ירך ולטוטפות בין עיניך מכון על אות הצוני או הוא דרך משל לא יהיה לה הכרע לעולם כי שום אחד מהחולקים יביא ראיה החלטית. שהאומר משל לא יבחישי שגם יתכן שכונן על אות הצוני אלא שאין ראיה על זה שאפשר שלא נאמר אלא דרך משל. וכן האומר שהוא הצוני אין לו ראיה מחלטת על כך והראיה מאות אינה מכרחת, ואות דשבת יוכיח, ומה שאמר שד"ל שמכונן על מניעת הטלאכה החוק והחוק, וע"כ בבחינה לטורית זה מן הדברים שאין להם הכרע. ואולם בבחינה מעשית וראי שאין החקירה בזה שזה כלום. היהודים הנמשכים בטעויהם אחרי התורה שבעל פה יודו להאומר שאפשר לפתור שהוא משל אבל יאמרו וכי זו בלבד בתורה שהפשט לא יסבול את הגדרש בו ואנו חולמים במעשינו אחרי הדרש, צא ופרנס לנו: ולקחתם לכם ביום ראשון שהלקוחה ביד, ובשר בשדה טרפה שכולל כל מיני חולי ואנו נפרנס לך התפלן. וכ"ש בזה שהוא להפך שאפילו לפי דבריך אינך יכול להבחיש שפשט הדברים אדרבה מורה על דבר טמשי אלא שאתה מעתיק הפשט ממקומו ומפרש בדרך משל, וע"כ הטיבה ברצונך והנח לנו את המצוה כפשט הדברים ככתבם כי כן קבלנו ואל תתענו אל דרך הקראים אשר בענין התפלן הם כבן סורר וטירה שמורדים בטולדתם הצדוקים כי הצדוקים מורים שמצוה זו דברים ככתבם.

בקרת ספרים

ספר המדרין

(סיום ממחברת ה')

ואמנם נאמר מיד כי אין לנו לפקפק על עיקר הפירושים כי הפירושים לא שלהם
המה אשר ברו בלבם, כי כלם לקוחים ביושר ובאמונה מפירושי ראש הפרשנים רש"י
ושאר המפרשים הקדמונים כאשר יודיעו זאת בהקדמת ספרם ועל מה אנו דנים? על
קצת הלשונות בפירושיהם. וידעתי שבעיני הפלפלים דברים כאלה הם דקדוקים של מה
בכך, אמנם הלא בעד אלה לא נכתב ספר המדרין כי אם כתוב לתועלת המתחילים ומוריהם
ועמם צריכים לדבר בשפה ברורה ובלשון מדוקדק ורק זה הדבר אשר הניעני להערתו
האלה. הנה בדף מ"א ע"ב (מדפי הספר) ד"ה ברו פי' ברו לשון מקרא (איוב ל"ו י"א)
והיינו ברור. הן אמת שמלת ברו הוא מלשון ברור שבמקרא שהוראתו כמו זהרות וטהר
כמו ברה כחמה ומשאל על ברירות לב כמו ברו לבב ומה הענין גם ברור מללו,
עם נבר תתברר ומצד הוה מלת ברו שבמקרא הוא מלשון מקרא באמת. אבל
הראיה מאף ברו לא תכון ולא תקום כי ערבך ערבא צריך. ואף שבעל התרגום תרגם
ברו מלשון ברירות מפרשים גדולים וטובים כמו הרד"ק והפרה"ן ואחרים פי' מלשון דויה
והבית אינה שרשית, ובפירוש בזה אין ראוי להכנס בספק ובחלוקה הדעות כשדרך הפשוט
נכון לפנינו ואמנם מצורת המלה נראה כי ברו הוא ארמיו וממנו מתוארת מלת "איברא" בחולין
(נט:;) שפי' באמת וכן כתב בעל מוסף הערוך ע' אבר. — ושם מ"ב ע"ב ד"ה חייב
לכסות דכתיב בפ' כסוי דם ואמר לבני ישראל מצוה זו תהי' על כל בני ישראל אלא
שהשוחט קודם לאחר. לשון קודם אינו מדוקדק דלא שייך לשון קודם רק כשהמצוה על
שניהם בזמן אחד והאחד יש לו זכות בה יותר מהשני אז נאמר שזה קודם לזה אבל
כאן עיקר המצוה רק על השוחט כדאמרין בבריותא מי ששפך יכסה ורק כשהתירש
השוחט ולא כסה אז חל המצוה על אחרים. ויפה באר בן הרמב"ם סוף הלכות שחיטה
ח"ל ומי ששחט הוא יכסה שנאמר וכסהו בעפר ואם לא כסהו וראהו אחר חייב לכסות
שזו מצוה בפני עצמה ואינה תלויה בשוחט לבד. ועל כן לא שייך כאן לשון קודם אלא
כך ראוי לפרש: חייב לכסות דכתיב בפ' כסוי דדם ואמר לבני ישראל מצוה זו תהיה
על כל בני ישראל כשהשוחט פשע מלקיימה. וידעתי כי גם הלשון הזה לא ברו החכמים
המחברים מלבם אלא סמכו בדרבם על דברי הראשונים, ובלי ספק היה נגד עינם לשון
הטור ב"ד ס' כ"ה שכתב בן אלא שהשוחט קודם לכל אדם אבל גם דברי הטור אינם
מדוקדקים. — עוד שם ד"ה כי הוה קא בעי מיברא וכו' מיברא מלשון מקרא (ש"ב
י"ב י"ז) ולשנא יתרה כל עיקר דהא במקומו בנמרא מפרשו מלשון מקרא ויתנו בברותי
רוש. — דף מ"ג ע"א ד"ה ובמקדשין אפי' עולה שכולה כליל מוציא את הניד ואינו
מקריבו עם הבשר. לשון משובש הוא וחסר מלת ממנה וכצ"ל מוציא את הניד ממנה. —
שם ד"ה שנתבשל בה וכו' רוטב מלשון מקרא (איוב כ"ד י"א) מורם הרים וירטבו זה
הקצור יכול להטעות את התלמיד שיהשוב רוטב להוראה זו (בריה"ע, זוספע) כך שמו
בלשון הקדש ואינו כן כי גם רוטב שבמקרא עקרו מלשון ארמי ולא נמצא במקרא בשום
מקום כי אם באיוב ושם יש הרבה כיוצא בזה אבל רוטב בלשון הקדש הוא מרק. — דף
מ"ג ע"ב ד"ה לא תאכל הנפש עם הבשר לא תאכל הבשר בעוד שהנפש בו. הוסיפו
כאן ג' מלות על פירשי' שפי' בעוד שהנפש בו ולא קאמר לא תאכל הבשר. מי אם
נאמר לא תאכל הבשר בעוד שהנפש בו אין במשמעו אזהרה על אבר מן החי אלא על בשר
מן החי, אמנם זה המדרש על אבר מן החי אינו מפרש הכתוב כמו שפירושוו החכמים
המחברים כי אם פירושו לדעת רש"י דאמ"ה מקרינן נפש והכי משמע לא תאכל הנפש
בעודו עם הבשר בעוד החיות עם הבשר כן פירשי' בחולין (קב:;) וע"פ דבריו שם
צריכון לפירש דבריו בפסחים. — דף מ"ה ע"א ד"ה עמי הארץ ואמרו איהו ע"ה שאינו
מניה תפלין אינו קורא ק"ש אין לו ציצית בבגדו ואין לו מזוזה בפתחו. ופי' משובש
הוא דכאן אין הכוונה על עם הארץ כזה אלא על ע"ה שלא קרא ולא שנה והדבר מפורש

בנמרא וידעתי שכונת המחברים שפירשו כן היא מפני שרצו לעשות קצת סניגוריא בעד ה' יהודה הנשיא על שלא פרנס עמי הארץ שלא זכו ללמוד תורה אבל אין זה משרת האמת לעקש הדברים ולעשות סניגוריא על שקר הלא טוב מזה השתיקה ולהשמיט המאמר כולו. — דף מ"ה ע"א ד"ה לא יתן לו, עד שיביא עדים. לשון סתום הוא דפשוט פירושו משמע עד שיביא עדים שהמציאה שלו וזה אינו אלא יביא עדים דלאו רמאי הוא. — דף מ"ו ע"א ד"ה תיקו תיקום ואית דמפרשי דתיקו נוסרוקון תשבי יתרין קושיות ואבעיות. הגה אין קפירא כל כך אם יותן לפני ילדים שעשועי ילדים כפי' הוא אבל נקפיד על ההוספה שהוסיפו החכמים המחברים על הפי' הזה באמרם: כלומר יהיה מונח עד שיבוא אליה' ויתברר הדבר. ודבר זה לא שמענו מעולם אלא כל תיקו דאיסורא לחומרא ודמונא לקולא ובקצת דברים ממון המוטל בספק חולקין או המוציא מחבירו עליו הראיה. ולא אמרו חז"ל במקום אחד יהיה מונח עד שיבוא אליה אלא בטענה ושענה ויש רמאי כבורר ויצו להברחו שיודה האמת ע"כ אמרו שיהא מונח עד שיבא אליה כלומר יהא מונח כל זמן שלא יודה והדבור עד שיביא אליה אינו אלא גומא ומשל על גודל ורחוק הזמן ודומא לדבר בירושלמי קדושין פ"ד ה"א כאדם האומר לחברו עד שיחזי המתים עד שיבא בן דוד. — דף מ"ז ע"ב ד"ה ופירוש, או פירש דהו"ו הוא הרבה פעמים במקום או. זה הפירוש נכון לפי גירסת המשנה שבמשניות דנרסו ופירשו, אבל לפי גי' הגמ' כאן בב"מ ואשר העתיקוה גם בפנים המדרוך אין לפי' זה מוכן ואינו צריך כלל. — עוד שם: ד"ה אין נובין מהם וכו' נובין כמוקובעין שבמקרא וענינו הלקיחה והנטילה בהכרח (צ"ל בכפיה) והישאל על הלקיחה והקבוצין סתם. אף שבעל המדרש מסמך דבריו שהקב"ה גובה נפשות על וקבע את קובעיהם נפש לא בעבור זה נאמר שלמי דרכי לשון הקודש נגזר גבה מין. קבע כי גבה מלה ארמית גם סורית שהוראתו קבוצין ומהו גבא שבמקרא מקום קבוצין סים. — דף נ' ע"ב ד"ה כממונא לא, דאוקי ממונא בחוקת מריה קמא. מלת קמא יש למחוק. והגה בהיות שאין כונתי בדקדוקי רק להעיר לב החכמים המחברים שאם וכו' להוציא לאור את ס' המדרוך בהוצאה שניה שיתנו לב לזרות ולהבר עוד הפעם את הפירוש ולתקן במקום שצריך תיקון על כן חדלתי להאריך עוד בהערותי כי ידעתי כי גם בלעדי הערותי ימצאו בחכמתם את המקומות הצריכים תיקון. — אעירם עוד על טעות שבלוח ראשי תיבות ששם כתוב: ולריב"ם ולר' יוסף ב"ר מאיר — מרדכי. טעו לכתוב יוסף במקום יצחק. כי שניהם המכונים ריב"ם האחד אחי רשב"ם ור"ת והשני תלמיד ר"ת שניהם ששם יצחק ולא יוסף.

עוד אחת מעט רואה אני להעיר על מה שמצאתי בהקדמת הספר כמה התנצלויות שהתנצלו על נטותם לפעמים מפני רש"י בלשון והוסיפו וגרעו כפי צורך הענין, ואומרים: ולא חשיד לנו שום בר ישראל לפרוע חק המוסר ולכחש טובה ולשלוח יד בשאט נפש ברמותו לתקן בדבריו רש"י ז"ל. מריה דאברהם! וכי שכחו או לא ידעו כמה שגגות וטעויות אשר עליו בפרש"י בשגגות מעתיקים ומדפיסים ומגזרים, וכמה דברים יש בפירושו שהם כשגגה שיצאו מפי השלישי. על דרך משל: ב"ב (ו"א.) פרש"י במעשה דמונבו המלך שמונבו המלך הוא בנה של היליני המלכה מורע השמונאים וזה שגגה מבוארת כי לא מונבו ולא הילני היו מורע השמונאים אלא היו מן הגוים שהתיהדו. ועתה מה יעשו בעלי המדרוך בבואם לפרש ענין זה היותיקו פרש"י המוטעה הזה? האין זה העברת חק המוסר ללמד לבנינו דבר בלתי אמת? ומי יספור כל ההשגות אשר עשו בעלי התוספות ושאר ראשונים על פירושי רש"י מהן בצדק ומהן שלא בצדק וכי כלם פורעי מוסר היו על אשר דמו לתקן בדבריו רש"י והרי מהרש"ל מהרש"א מהר"ם צאן קדשים ברב"ת הובח, ארח מישור כלם ורבים כמותם חשבו זאת לזכות לתקן פירוש רש"י ולנקות משגיאות וכו' כל אלה כשולחי יד בקדש נחשבו? ועוד זאת אם יבואו החכמים בעלי המדרוך לפרש איוה ענין במסכתא כך וכך ויפרשו ברש"י ואמנם כשיארע לפניהם אותו הענין עצמו במסכתא אחרת ושם פרש"י להפך מבראשונה כיצד יעשו שלא יהיו כפורעי מוסר — והלא סתירות כאלה נמצאו הרבה מאד בפירושי רש"י, הלא בהכרח צריכים לחזור לשקול הדעת, ולהכריע בהכנת שכלם לקיים אחד ולבטל אחד.

אבל שבתאי אני ואראה כי החכמים המחברים בכל ההרדה הגדולה שחרדו מלנסות לפעמים מפ' רש"י בכל זאת היו נאלצים לשלוח יד בפירושי רש"י אף אם לא בשאט נפש אבל במצות ההכרח. ועל קצת מתיקונייהם נאמר להם יפה תקנתם וישר כחכם. כמו ברף פ"ד סוף ע"ב שהעתיקו מערכין (ו.) שמעתא דר"נ אמר רבה ב"א וכו' עי"ש ומסיק א"ר כהנא אמריתא לשמעתא קמא דר"ו מנהדרעא ואמר אתון הכי מתניתו אנן הכי מתנינן וכו' ופרש"י הכי מתניתו דר"נ מותר לשנותה סתמא קאמר ור' אמי פירשה בין לעצמו בין לאחר ור"ב הדר פירשה בין עלי בין ה"ו אנו בהדיא מתנינן כו' ופירושה כדרב נחמן. וסוף דבריו רש"י אינם מובנים אבל צ"ל אנו בהדיא מתנינן כולא הך פירושא כדרב נחמן. וכך הוא במדריך שם ותיקון יפה הוא זה. ובמנהרין (ז.) כל דיון שאינו דין אמת לאמתו גורם לשכינה שתסתלק מישראל שנ' משוד עניים וגו' עתה אקום פי' רש"י אסתלק משער ב"ד. וזה דבר שאין לו שחר שער ב"ד מאן דכר שמויה? ומה יפה תיקנו במדריך דף פ"א ע"א וכצ"ל עתה אקום. אסתלק: בשער. ב"ד: ובשבוש נתערבו שני הדבורים והיו אחד בלא טעם ובלא ריח. וכן יפה תקנו כגמרא דמנהרין (יב.) זוג בא מרקת וכו' ובידם דברים הנעשים בלזו ומאי ניהו תכלת וכו' והחכמים המחברים ברף פ"ב ע"ב נתנו זה המאמר ומאי ניהו תכלת תוך שני חצאי מרובע לרמו שזה אינו מן הגמרא אלא הוא הוספה על פי פי' רש"י שפי' הנעשים בלזו תכלת בלזו עושין אותה וכך נראה מן הערוך ע' זג שהביא כל הענין ומפרשו מאמר מאמר ועל הנעשים בלזו פי' הן תכלת וציצית הרי שלא היה האי, ומאי ניהו לפניו בנמ'.

סוף דבר הגני נותן הודיה להחכמים המחברים על פעולתם הנכבדה אשר הטיבו לעשותה לתועלת הצעירים בבני עמנו אשר יקדישום אבותיהם לחכמת התלמוד, הודיה על אשר לא סרו מדרך הסלול לפנידם הטובילם למחזו חפצם להדריך קטנינו במעגלי ישר, והודיה על כי חזקו ואמצו לבכם לבלתי נסוג אחור מפני מנדיהם ומחריפהם, אמנם יחרפו הם ואחרים גדולים וטובים מהם וברכו אתכם על מעשיכם. ואתם אל תעצבו ואל ירך לבכם מפני המתחסדים והם האחרונים בין חכמי הדור אל תניחו מריבי עם להפריע אתכם מטלאכתכם וכלוה, ושאו ודיכם קדש וברכו את ה' כי נתן לכם מקום נאמן להתגדר בו.

א. ה. ווייס.

תולדות רבינו יעקב תם.

(סיום).

פרק עשירי.

ר"ת בחכמת לשון הקדש וחיבורו הכרעות.

כאשר ראינו שם רבינו יעקב עינו ולבו על כל אשר נעשה בספר בחכמת הלשון, ויהי דברו עם החכם הגדול רבי אברהם בן עזרא וינשאו לארון לו אשר כרחוק יקוד אליו וישתחוה, ומשמו לב לחכמת הספרדים אף קנאת סופרים לבשתהו וינסה את כחו לעשות גם הוא כמעשיהם במליצה ושיר, ואחו דרכם בפיוטיהם ויעש כמוהם שירים שקולים, והנה זה לנו לאות נאמן כי תכלית אהבה אהב את חכמת הלשון לפי דרך הספרדים וגברה בו התשוקה להרמות להם, ואננם אם חפצו הזה בידו הצליח ואם השיג בפנה הזאת מעלה רמה לא נוכל להכריע כי המליצות אשר השאיר אחריו ברכה אך מעט הנה ממה שהגיע אלינו וגם זה המעט לא יתן לנו עדות ברורה על תקפו וגבורתו במלאכת השיר. הן גם הראב"ע אשר בעגנה והכנעה ידבר אליו, וכבוד והדר יעטרהו במכתמו אשר שלח אליו ויקראהו בם „אביר אל ורועם" וינשילתו כמלאך אלהים, בכל זאת ברברו מר"ת המשורר אך קטן יעקב בעיניו ורל, ויכנהו „זר במקום הקדוש", ויתמה „מי הביא לצרפתי בבית השיר" ואם נתבונן בדברי הראב"ע הלא נבר כי משפטו על שיריו לא יהיה לו לתפארת. כי באמרו: וְלוֹ שִׁיר יַעֲקֹב יִמְתֵּק כְּמוֹ מֶן, ירמוז ברמז נסתר כי באמת לא מתקן לו, ובאמרו עוד: אֲנִי שְׂמֵשׁ וְחַם שְׂמֵשִׁי וְנִמְסָ, גיד לו אל פניו כי אילו יבא במשפט עם שיריו ינסו כדג כפניאש כי לא יקומו במשפט. אפס כי לא נדע על מה אדני משפטו הטבעו כי לא הגיעו אלינו השירים אשר היו למראה עיני הראב"ע על ר"ת ואשר שפט משפטו עליהם, על כן גם בכה כישפט הראב"ע לא נוכל להחליט ההפוך. ואולם יש בדינו קצת פיוטים ומליצות אשר הם כר"ת בברור אשר מהם נוכל לשפוט כי היתה ידו אמונה בצחות המליצה ומשקל החרוים. לא נאמר כי הגיע בחכמה הזאת למדרגת ר' משה בן עזרא או ר' יהודה הלוי ור' שלמה בן גבירול הלא גם רוב משוררי הספרדים עצמם לא השיגו מעלתם, אבל זאת נאמר כי הלך בעקבותיהם, ועל כל פנים היו מליצותיו זכות על טהרת לשון הקדש: ומטובת בענין ובבנין ובארצו בצרפת היה הראשון ואולי גם היחיד בדבר הזה. לא נדבר פה מן הפיוטים אשר נתיחסו אליו) כי על כלם אין ר"ת חתום עליהם אף שבראשי הבתים אותיות יעקב או גם יעקב בן מאיר אין ברור שזה ר"ת

(1) החכם היידענהיים במאמרו הפיוטים והפיוטינים הגדפס בראש מחזור לש"ע עם תרגומו ופירושו מיהם לר"ת יציב פתם ובו חתום יעקב בן מאיר לו, ומאורה לשבת ב' של חנוכה, וסליחה אשמרה אלך עני חתום יעקב בן מאיר יהיה וסליחה אדאן מחטאתי חתם יעקב סתם ואם מה שחתום יעקב סתם יחס לר"ת היה לו יחס לו גם האופן יחיד ערן לשבת ב' אחר פסח שחתום יעקב וגם האופן יקודי אש שג' חתום יעקב מלא, והחכם צונץ בספרו *Literaturgeschichte der synagogalen Poesie* צד 265 מוסיף עליהם והעלה פיוטיו על י"א אשר ז' מהם לא נדפסו ולא ראינו מהם אלא אחד והוא הפיוט שהוציאו לאור שר"ל המתחיל יום הורו וכבודו וכל זה לא יבטל ספקו אם כלם הם מר"ת מטעם שאמרנו בפנים, ואננם אין אנו רשאין להיות דיון בדבר כי לא ראינום אבל נטיל ספק בכל הפיוטים שנתחסו לו אם אינם בהכנסה עם דרך מליצותו וסגנון שיריו שידענו בברור שהם לו או נאמר שהפיוטים על דרך פיוטי צרפת עשה בנעוריו עד לא עשה משוררי ספרד למורי דרכו, ויהי ראיה להשערה זו מטה שחתום בקצת פיוטים המיוחסים לו: יעקב בן מאיר יהיה ומלת יהיה מוסב על אביו דרי שהיה אבי הפיוטן עוד בחיים.

אולי הוא יעקב אחר. כי ידענו שהיה פייטן יעקב בן מאיר הלוי והוא אשר חבר הפיוט הארמי לשבועות "וציב פתגם" שחתום בראשי הבתים יעקב בן מאיר הלוי ואחריו שר"ת לא היה לוי על כן מבואר שמחבר זה הפיוט אינו ר"ת, על כן כל הפיוטים שבירדנו שחתום בראשי הבתים "יעקב" או גם "יעקב בן מאיר" הם בספק אם חברים ר"ת. אבל נתנה לב על קצת פיוטיו ומליצותיו אשר ידענו ברור שחברם ר"ת. פיוט אחד אשר בלי ספק חברו "לאופן" אשר מצאו החכם שר"ל במחזור ויטרי ולא נמצא בדפוס וכתוב עליו: לרבנו תם, וכן ראשי בתיו הם אותיות יעקב וכל טור כמנו בעל י"ב תנועות (כ"ח ז' צד 35) והוא טוב מאד בענינו וגם יפה בתבניתו, אף שנכרו בו אותות פיוטי הצרפתים והאשכנזים כי הכינו גם יסרו על מדרשים²) עוד הביא החכם הניזכר במקום הנזכר שיר יפה אף נעים כאחד משירי הספרדים במשקל יתדות ותנועות אך לא נרשם עליו לר"ת וראשי בתיו "יעקב" (כ"ח שם 37) ונראה מאד כי אף שלא נרשם עליו לר"ת, הוא ממנו, כי מהגיוניו ורעיוניו וטוהר לשונו ויופי בנינו נראה על כל פנים כי לא יצא זה השיר מעט הפייטן יעקב שהוכרנו כי לא דרכיו דרכו ולא כמחשבותיו מחשבות זה הפייטן כי פיוטיו ככל פיוטי הצרפתים ואחר שלא מצאנו פייטן אחר בשם יעקב כי אם ר"ת ידענו כי דרך ר"ת בפיוטיו כדרך חשובי פייטני ספרד במליצה ובמשקל על כן לא רחוקה היא אם ניהם זה השיר לר"ת³). וכן קצת מליצות הנמצאות בתשובותיו אשר בספר הישר הן גם כן צחות יפות תאר ויפות מראה וגם שקולות קצתן בשווי התנועות

² הפיוט הוא בן ארבעה בתים ואעתיק פה הבית הרביעי:

ברן רעים, לאל דעים, אז ירעים המון מעל, ושרפים, לאלפים, ורשפים, ליד מעל ומלאכים, נמלכים, ממליכים, לרב נדל שר שרים, ומישרים, קחה שירים, עשם מסל,	ועטרת, כותרת, לראש כורת בדרת ויגל בכבודו, לעם ידיו, כסם הודו, בעמי גל בני אלים, ואראלים, שואלים, אי אלהימו שיר ערוך, קרוא ברוך כבוד ה' ממקומו

ויש כאן כמה טעויות והחכם שר"ל רמו עליהן ע"י סימן השאלה? ולא תקנן. בשורה ה' "ברדת ויגל" ונ"ל כי תחת בדרת צ"ל ברית ומלת ויגל מוסב על השורה שלאחריה כלומר ויגל בכבודו ונ"ל. ובשורה ו' כסם טעות וצ"ל כמות, ופ"י בעמי גל כמו על עמי גל ומלשון גלל. והנה מי שבקו במדרשים יודע שאלה החזוים בנויים על מדרשיהם: שאין מ"ה אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה שנא ברוך יחד כוכבי בקך והדר ויריעו בני אלהים (חולין צא:): ומפורש יותר בכ"ר פס"ה. וכל החרוז שר שרים עד לראש כורת ברית כפי מה שתקנתי נוסד על האגדה מסנדלפון שיושב ומשמר תפלותיהם של ישראל ועושה מכלם כתר ונותן בראש הקב"ה. והמעין הוטב בכל שאר הבתים ימצא שיסודתם באנדות.

³ יען כי נעים לי זה השיר אעתיקנו הנה כלו.

יגוני ומר חכי, נדודי ונרושי, ואזכיר שמך מלכי, ותגל כך נפשי.

רומן מסלותי, מעונה מגמתי וארום מצילותי, להיטיב ננינתי ואשים תהלותי, לפניו תרומתי דמעני אשו נסכו בשורי בהגישו עצמי עצי ערכי, ולכי יקוד אשי.	קדוש יעקב דרשי, וזכרון שמו כלי וחסרו צניף ראשי, ומי יערוך אלי ומה תהמי נפשי, ותשתוחחי עלי לאל יחלי חכי, ולילה ויום דרשי עבודת רצוניו, כי דרור היא וגם חפשי

עצומים בלי מספר, חסדיו ותגמוליו ובטה יציר עפר, יקדם הרום גליו ואף כי ברית הפר, ומרין גבול מליו ואיך יאמין ברכי, וירם נאון ראשי וענינו עלי דרכי, ורגלי כפח מוקשי.	בררכי רצונך, נחני והורני ואמצא לפניך, צבי הן והונני ובטוב בעיניך, ברוחך תניחני ואשכח ימי חשכי, ולילי נדוד אישי ואשבע בתוך סכי, דגני ותירושי.

וקצתן ביהדות ותנועות, כמו מליצתו בראש כתבו לר' אליעזר ממיץ (בנדפס ע"ש ע"א) :
 למי חמדת ישרון והררם, הלא לך הם עטרת הוד פארם, ישועה ישאבון וכך בארם, לרגלם
 נר דבריך ואורם, שקולה במשקל יתר ובי' תנועות וכלה מחמדים, וכל מליצתו בכתבו לר'
 יוסף בן משה (שם סו). המתחלת: אני ישן ולבי ער⁴). או מליצתו לר' שמשון (שם
 ס"ה ע"א) המתחלת היש מעם בריר חלמון. שכל אלה שקולות במשקל יתרות
 ותנועות, וכל המכתמים האלה יורונו כי ידיו רב לו במליצת לשון הקדש וכי דרך
 בעקבות משוררי ספרד וכמעט אין אחד מפייטני צרפת אשר הגיע למעלתו, ואמנם
 אם יאמר אדם: הן מצאנו בספר הישר מליצות אשר אין בהם לא מעם ולא ריה, אשר
 לא נכיר בהן את ר"ת בעל השירים השקולים כי אם את ר"ת הרבני, כי
 נראה מהן את דחקו להשתמש בפסוקים אף שלא כענין כדרך הרבנים ולפעמים
 מלאות הלציות ושעשועים במלות אשר אין בהן שום נועם פיוטי לא בענין ולא
 בבנין, עד שידמה בעינינו מי שכתב זאת לא כתב זאת, כמו בתשובתו לר' משולם
 (שם ע"ג ע"ב) המתחלת: לבי ראה מורי המראה, ובתשובתו לר' יעקב ישראל
 (ע"ז ע"ב) המתחלת: קסם על אוסם יפעת חכמתך. וכן בתשובתו לר"ש (ס"ו ע"ב)
 המתחלת: אנכי הצעיר לא עצה ולא גבורה. על זה נאמר אם בעיניו יפלא זאת
 בעינינו לא יפלא, כי היה ר"ת משורר לכשירצה אבל לא רצה בכל עת כי
 אם בין הבין את אשר לפניו וכתב לאיש ואיש כרוחו וכמעטו. להראבי"ע אשר היה
 שר השירים ולר"א ממיץ אשר גם הוא היה מליץ נעים (כאשר נראה מכתבו לר"ת
 ע"ה ע"ב) לפי הנוסחא המיושרת בכ"ה ז' צד 33) להם ולדומה להם כתב כרוחם
 ושעמם, ולרבנים אחרים גם כן כשעמם ורוחם.

אכן לא נחשוב אולי רק ביפי המליצה יפה כחו אבל בחכמת הלשון ודקדוקה
 ובחכמת העסקענזע לא הבין יותר ממה שהבינו רוב רבני צרפת, כי כן יורנו
 הנסיון כי יש אשר ידם אמונה במליצת לשון הקדש וכדוד חשבו להם נעים זמירות
 ישראל ובכל זאת בחכמת לשון הקדש הם רקים ונבערים מדעת, ובדקדוקה לא
 שם להם ולא יד, ונחזיק הרעה הזאת בראיה בדברי ר"ת עצמו שאמר: מה שעשה
 רבנו זקני בפירושי הגמרא גם אני יכול עשוהו אבל מה שעשה בפירושי המקרא
 לית בחיל לעשות, ועתה אולי בכח הראיה הזאת יש לחשוב כי באמת ר"ת לא
 היה בקי בחכמת הלשון ולא בדקדוקה. זאת לא זאת! מורשה יקרה השאר לנו ר"ת
 אשר תהיה לו לעדה כי היה בקי בכל אלה ודרש בהם בשום לב ובעיון, המורשה
 הזאת היא הבורו הכרעות, ענין זה החבור הוא להכריע בין אבות המדקדקים
 מנחם ודונש, על דבר אשר השיג החכם דונש בן לברט על החכם מנחם בן סרוק
 במחברתו, קם ר"ת והכריע ביניהם. בהשקפה ראשונה נפלא על ר"ת כי ערב לבו
 לגשת אל מלאכה כזאת להכריע בין שני שרי הרקדוק וחכמת לשון הקדש! כי אם
 גם אמת הוא כי מצד גדולתו ותקפו בתורת התלמוד אך לו היה הזכות והצדקה
 להכריע בכל דבר הספקות והמחלוקות בחכמת התלמוד וגם אם נודה כי היה לו
 יד ושם בחכמת הלשון בכל זאת אלה לא יצדיקוהו אשר מלאו לבו להכריע בין
 אבות המדקדקים אשר כל מפרשי מקרא שבצרפת נשענים רק עליהם והם היו

זה השיר מביאו החכם שר"ל על שם מחזור ויטרי ותודה לאל כי נתקיים בסדרה, רק
 בשורה הראשונה: קדוש יעקב דרשי מלת, דרשי' אין לו טובן ושד"ל הגיה, שמשו'
 ת' דרשי ובהערה כתב וגם היה אפשר להגיה, חלשי, כלוטר גורלי ואולי יש להגיה רחשי.
⁴ זה המכתם הוא בעל י"ב תנועות ובמשקל יתר ובי' תנועות אך לפי מה שהוא
 לפנינו בנדפס וגם בכ"י יש בו קצת טעות ע"ב אעתוקנו כלו ואתקננו: אני ישן ולבי
 ער, לתאות דוד כאש יבער, כדברי בו הלא יסער, ויגיע כעין יער, ואנכי כאיש בער,
 לעמת יושבי שער, חרוי אם מעט מוער, יהי בעיניו לאין שער. וישער כאן ענינו מדה
 כמו מאה שערים במקרא וכעין שיעור כלשון חכמים. ובנדפס הג' לעין מישור והוא
 שעות דמוכה, ויותר נכון בכ"י לאין שיעור והעיקר כמו שתקנתי מפני החרו.

מוריהם כי כלם למדו רק מספריהם חכמת לשון הקדש כי רק אותם ידעו והבינו, שמבלעדם כל ספרי דקדוק היו כתובים בלשון ערבי אשר לא הבינוה, והלא גם רש"י אך על יסודי שני ראשי הדקדוק האלה יסר עמודי פירושו במקרא, ואולי נחשוב כי גם זה רפיון אשר דבק בו, הוא הרפיון הכללי אשר נמצא ברבים מן החכמים, ותארו הרמב"ם יפה בכאמרו נגד גאלינוס באמרו: תמצא אישים מן האנשים בעלי הרפיות ותבונה שכבר ידעו אחת מהחכמות הפהילוסופיות או העיוניות או חכמה מן החכמות המונחות שהיו בקיאים בה וידבר אותו האיש בחכמה אשר השיג ובחכמות אחרות לא ירע בהן כלל או יהיה חסר בה וישים שגם ר"ת כאשר מהם שגם הוא מרעתו בנפשו גדלו ותקפו בתלמוד וכי היה ראש המדברים בכל מקום אשר לא ירים איש ידו ורגלו בחכמה הזאת מבלעדי הכרעתו והסכמתו וידע בלבו גם כן כי לו נאה ולו יאה להיות זאת ועל כן נשאו לבו אותו לדבר גם כמכריע וכמצוה בכחו הזה ברברים אשר היה חסר בהם ואשר לא יאות לו המשפט האחרון עליהם, לא כן הוא! אם נתבונן בהכרעותיו בשום שכל נמצא כי באמת היה ראוי להכריע, כי באהבה אל הדבר ובשקידה רבה עשה מעשהו.

ועתה נתנה לב ראשונה אם הוא באמת מחבר אלה ההכרעות. הדבר הזה יציב ומקוים ממחברים שונים ונחתם בראיות על ידי החכם ר' יהודה דוקעם, וזה לשונו בהערותיו לספר "תשובות דונש עם הכרעות ר"ת" (לנוהן תרמ"ז צד 100) על אודות הכרעות ר"ת יש להעיר כי החכם ר' יוסף קמחי (אבי הרד"ק) יזכיר אותם בפירושו כ"י על משל"י (כ"י באוצרות אקספורד) וגם ר' משה מאנגלמירא יזכיר אותו בספרו ספר השהם (באוצרות עיר הנ"ל) וזכרו ג"כ מר' שמשון בשרשיו כ"י ביד החכם ר' אברהם גייגר. והנה באלה שהביאוהו יש מיבני זמנו ויש קרוב לזמנו ועל כן אין כל ספק כי היה ר"ת המחבר. ואף אילו לא יהיו עדים על זה מחוץ הלא מוכח מתוכו שהחבור מר"ת כי שם בדברו על מלת עשקה (צד 87) מביא בפירושו ורבינו שלמה זקני פתרה ומביאו גם (צד 92) אך בלא כנוי זקני. ענין ההכרעות הוא ממינים שונים. לרוב משתדל להציל את מנחם בן סרוק הספרי במחברתו מיד משיגו ר' ארונים הלוי בן לבריט הנקרא דונש והצלתו שונות פעם בסתירת דברי דונש מכל וכל ובהצדיק דברי מנחם. כמו במה שמשויג על דונש (צד 9) שחשב דו"ט' במשרתים וסתר דבריו שלא יקרא משרת בלא סבת פני המלה. והצלות כוז רבות. ויש אשר יצדיק את מנחם לפי פירוש חכמינו ז"ל אבל אינו סותר דברי דונש לפי עומק הפשט. מענין זה הכרעתו בפירוש: אשר לא חומה (צד 8) ושם אמר בפירוש: ומנחם בעל הלכה וסברה מתוך דוחק המסרת והמקרא תפש ררך הישרה. ועוד אחרים כזה. ולפעמים הצלתו על ידי שפירש דברי מנחם בדוחק אף כשאין לאל ידו לסתור השגת דונש. כמו (צד 12) מה שפירש מנחם נצב על חומת אנך מענין בקוע ושבר ומלשון נאספו על נכים והאל"ף אינה מן היסוד והשיגו דונש, אנך כמו בדיל כמושמועו בערבי. והצילו ר"ת ופירש דבריו בדוחק ולא שעה אל זה שכל הקרמונים ובכללם רש"י פירשו כדונש, אבל לא ידע לסתור דבריו. וכזה רבים. ואולם בהכרעותיו כמין הזה אולי הרגיש בעצמו דחוק, ולא ידבר בהחלט כי אם לרוב "זתכן" גם "יש לאל ידי לסתור דבריו מנחם" (צד 15). ולפעמים יפטר דברי שניהם לכונה אחת. כמו (צד 17) בפתרון מלת ארעית בולא משו לארעית נבה שפתר מנחם ארץ בעברי ארעית בארמית ומשיגו דונש ופירש לתחתית הבור, ועל זה אמר ר"ת. באר היטב דונש גם מנחם מורה לו.

תחת אלה ארבעת המינים נכנסות כל הכרעותיו שהכריע כמנחם נגד דונש. שלש מדות נגלות לעינינו בהתבונן על דרכו בהכרעותיו. לא הלך עם רוב המצילים איוה חכם מהשגת חכם וולתו אשר יחשבו כי חק הוא להם לבלתי הנח למשיגי כל חלקה טובה, כאשר עשה זאת הרמב"ן אשר יצא כאיש מלחמה נגד

השנות הרמב"ם בספר המצות על בעל הלכות גדולות ונגד ר' זרחיה הלוי, בהשגותיו על הרי"ף ונלחם בקנאתו לעקור את הכל בין השנות צורקות בין אינן צורקות, וכמה פעמים האהבה אל מי שרצה להצילו קלקלה שורת משפט צדק, לא כן עשה ר"ת באמונה ובצדק בלי כל משוא פנים עשה מעשהו. ועל כן נמצא כי בכמה מקומות עמד לימין דונש ולא נשא פנים למנחם, אף כי עיקר כונתו בחבורו להסך על מנחם מהשגות דונש. כמו שנמצא בהשגותו על פירוש מנחם ברבדור מן הוא, שאמר ר"ת (צד 20) מן הוא דונש יפה פתרוהו. ובפירוש מלת "מסת" (צד 19) יתכן פתרונו כפתרון דונש. ובפירוש מלת מנוס (צד 21) יתכן פתרונו כפתרון דונש. וכן עוד בכמה דברים. ולא עוד אלא נמצא גם שאמר בפירוש (צד 35) ונראה כי מנחם טעה טעות ידועה. וכן אמר (צד 37) ולא פתרו מנחם כענין. מזה נראה כי לא נחתהו בהכרעותיו רק הבחינה בדברים אשר לפניו לא הבחינה בנשיאת פני האוישים החולקים ואף לזה בצדק קרא את ספרו "הכרעות". המדה השנית אשר תגלה לנו היא כי לא נהג כמנהג רבים מן המשינים עליו ולפי מה שראינו למעלה גם ברעש ולפעמים כשצף קצף על מי שמשונים עליו ולפי מה שראינו למעלה גם ר"ת עצמו בכלל הזה בכתביו ההלכותיים, אבל בחבור הזה מדברו נאווה כי בשובה ונחת ידבר וגם בהשגותיו ישמור פיו ולשונו מדבר ברנו וקצפה ולבלתי פוגע בכבוד אחר מן החולקים. ואף בראיותו כי דונש בא על מנחם על חנם ורק עלילות יבקש או גם הוא יבקש את הנדרף אך במענה רך אבל לא בתוכחות קשות. כן נראה בדברעתו בפירוש: נפתי משכבי מר (צד 22) שלפי דעתו דונש בא בעקיפין על מנחם. ולא התרנו על זה, כדרכו בפירושי הלכה מוטעים, כי אם אמר: לא ידעתי מה הוסיף דונש על פתרון מנחם. . . ותשובות דונש עליו למצה ותואנות עליו ימצא. והמדה השלישית היא העולה על כלנה, והיא: שבמקום אשר אינו יודע להכריע הורה ולא בוש לאמר שאינו יודע. כן נמצא בדברו על מחלקתם בענין השרש של ועל נסתם את ה' (צד 20) שכתב: נסתם אין להכריע אם נ"ן נסתם עיקר ישנה אם איננה. ועוד במקומות אחרים אחרים.

אם גם יש חבורו "הכרעות" לא נחשוב כי ככל מקום מכריע בין שניהם ומחליט או כדברי זה או כדברי זה, כי אם לפעמים הוא סותר דברי שניהם ומחליט לא כדברי זה ולא כדבריו זה ומפרש פירוש מעצמו, ובכל אלה הפירושים הוא מפרש נאמן לפי עומק פשוטו של מקרא ולפי דקדוקו הברור, אבל נכיר גם דרך ר"ת בפירושי גמרא שאהב לברור לו הפירוש אשר אינו צף על פני הענין ומבהיל בו את שומעיו או קוראו, כמו בפתרון: אם יש מעם בריר חלמות (צד 61) אמר לא כדברי מנחם אשר פתר בו מורידו ריר משוגעים. . . גם דברי דונש לא יתכנו אשר פתרונו חלמון הביצה. ופתר בו הוא מענין חלום כלומר אם יש באשר יחלום אשר הוא שותה והקיץ וריקה נפשו. וזה הפירוש הביא רש"י בש"ס יש פותרים וסותרו מפני הגשות הלכ"מ, ור"ת הצדיק זה וכתב: יען נהפך החלום למעשה החלום נקרא חלמות (ר"ל בלמ"ד דגושה) וכן דרך השמות להקרא משקל חזק כמו גנבים. וקצת נראה מזה כי ראה דברי רש"י בהשיבו על סתירתו. וכן תמצאו סותר דברי שניהם בפתרון ויתגרו מינסגרותיהם (צד 62). וכן בפתרונם על מה נחנת בבא לך חבלים (צד 64), ובפתרון וכבש לוחם לכסא מאחיים (צד 74), ובפתרון מטר סוהף ואין לחם (צד 77), ובפתרון היעווב מצור שדי (צד 81), וכן בפתרון צפר עורם על עצמם (צד 91). ובכונה ציינתי פה הרבה דוגמאות כי בתן יראה לפנינו ר"ת כאחד מן הפשטנים הנבחרים והוץ מאחיו הרש"ם לא רבים כמותו יתכנו בין חכמי צרפת בחכמת פירושי המקרא ודקדוק הלשון. וביחוד גדול כמו בחכמת הדקדוק. מראש ספר הכרעות עד סופו נראה כי היה בקי בחכמה זו עד הכניחה ועמקה. ובכחו הזה עשה כללים בגזרות הפעלים והעמידם על שנים עשר (צד 33). א) של ב' אותיות כמו אין בא. ב) פעל מלאפום כמו בוש. ג) של חטופי למ"ד הפעל כמו אבה. ד) חטופי פ"א כמו נבק. ה) חטופי פ"ה י"ד כמו

יבש. ו) חטופי פ"ה ולמ"ד כמו ירה. ז) חטופי למ"ד ופ"ה של נו"ן כמו נטה. ח) חטופי למ"ד של כפל כמו פלל. ט) חטופי פ"ה של פתח ומלאפום כמו נכון נכול. י) פעל של ד' אותיות יסוד מלאפום ופתח כמו רומם שובב שוטמ. יא) פעל של ג' אותיות יסוד כמו אמר בשר גבר לקח. יב) פעל של ד' אותיות יסוד כמו מהמה שעשע כרסם. ומפרש שמתו הזאת לכל הצדדים.

מדבריו אשר דן נגד דונש בפתרון מטועני חרב שפטר מלשון הערבית והביא ראיות על השווי בין ערבי לעברי (70) אולי יש לשער שר"ת היה לו ידיעה בלשון הערבית. כי על לוח המלות אשר דונש הראה מהן השווי כתב ר"ת: לחנם כתבם כי הם מועמים ומשתנים כי רוב לשון הערבי אינו דומה ללשון עברי ואילו לא היה לו שום ידיעה בערבי לא היה כותב כן. ולא יהיה זה להפליא. הלא אנו רואים כי בשקירה גדולה ובתאור עזה דרש וחקר בחכמת הלשון ולא נעלמה ספרות הספרדים בחכמה זו והשתוקק להדמות להם ביכלת ידו ורוחו, ומצא כי רובי ספריהם בחכמת הלשון כתובים ערבית על כן לא נפלאה ולא החוקה היא כי השתדל לקנות לו ידיעה בלשון ערבית. אף בעבור זה בחרת קדש נביט אל מעלת האדם הגדול בענקים הוה. אם נבינה המון המונעים אשר היה צריך להתגבר עליהם. מונעים מצד חסרון ספרי הכמה כי כל החדשות אשר נבראו בספר בעת ההיא לא נתפשטו בצרפת, ומונעים מחסרון קנאת סופרים כי בכל הצרפת לא היה החשק למדעים, אז נלמד ליראה אותו ולכבדו ונאמר כי לא הפליג הראביע לדמותו למלאך אלהים. ואמנם גם על זאת נפקח עינינו, כי ר"ת בעל הלכה לא הפריע במלאכתו את רית אוהב החכמה, ובכל פירושו לא נמצא אף פעם אחת שיפעלו עליו מדרשי הקרמונים. וגדולה מ זאת נראה כי גם הנקוד שלנו לא היה בעיניו חק אשר לא יעברנהו. שכן אמר (צר 11) על יקסס גוא הרי: ובדבר הזה טעו הנקדנים שנקדו יקסס טעמו שהוא יקסס, וכמו כן דבר על המסורה (שם): תבין כי אחר שנכתב המסורה הוסיפו בו אנשים דברים שאינם במנין.

אחר האמת והדברים האלה ראינו כי על מעלותיו בהלכה יציין עליו גם נור החכמה, היא חכמת דקדוק הלשון אשר בעת ההיא היתה בצרפת כליל כל החכמות. זמנים עברו ושנות מאות חלפו ואין איש מתעורר להגיד עליו ישר דרכו במדעים. מכל תלמידיו ותלמידיו תלמידיו אין פוצה פה להתאמר בכבוד חכמתו. המורשה היקרה הזאת היתה צפונה ומתפלת בעפר אוצר ספרים ואין דורש ואין מבקש לה. שם היתה מצפה לגאלה, אך מי יגאלנה? הרבנים בדרות הקדומים? או הרבנים בדרות המאוחרים? הלא להם ועל כל פנים לרובם חוץ מן הספרדים היתה החכמה הזאת שדה בלתי נעבר, ותחת אשר כל הבל מהבלי הפלפול מצא מינו וגאולתו מיסגרו, זאת הסגולה במחשכים הניחיה ואין אחד מהם שם על לב. ואמנם למי רתפארת על הצלת חכמת ר"ת בלשון מנשיה? ולמי יאתה התהלה על הודענו כי כגדולתו בתורת ההלכה כן גדולתו בחכמת הלשון? אך לחכמים בשנת המאה ההווה, זה העם אשר כאסו בחם המתחסדים הם גלו תעלומות חכמתו הם הודיעו בישראל והגידו בעמים כי בדרות החשכים בדרות הבינים היה לנו איש אשר כל רו לא אנים ליה בחכמה הזאת וגדולים חקרי לב בזמנו ובארצו לא עממוהו. ועל כן להם יתן תורתו כל איש אשר לבבו שלם עם חכמת ישראל ועם חכמו. ואמנם בפעולתם הזאת לא לבד הועילו להרים קרן ר"ת בין חכמי הלשון ולהראות כי לא רק בהלכה חלקו כי אם גם בחכמה, וכי חלק כחלק חלק זמנו ושקידתו בין ההלכה והחכמה כי אם הועילו גם בזה בהראותם לעיני בני עמנו כי זה האיש ר"ת אשר כי כמוהו מורה וכי יערוך אליו בתורתו, ובצדקתו ובחסדותו, ואשר אין אחר מכל הרבנים בעבור ובהווה אשר לא יכרע ברך לפניו ונשבע על כל דבר ודבר היוצא מפיו, בכל זאת לא בזה ולא שקץ לדרוש ולתור גם בחכמה ואולי זה או הלזה מן הרבנים יקחה למשל לו ויאמר בלבו אם ר"ת אשר הוא תהלתנו בחכמת התורה, מורנו ומאורנו בהוראה, ואנו הולכים אחריו בפסקים ודינים נלך אחריו גם בזה

לדרוש חכמה כמוהו ולפתוח לב למדעים. ואמנם אולי יחשב דברנו זה זר! וכי בזמננו זה עוד צריך הערה לרבנים להתהלך בארץ חכמה בתוך נתיבות המדע? מי לא ידע בכמו אלה כי ליות חן הם לראש התלמודי וצבי תפארת לררשי תורה. ואף אם יש הנה והנה שרידכמעט בזוי חכמה בזוי מדע, הישנו אף אחר אשר ימאס דעת לשוננו הקדושה? הנמצא כזה בין רבננו איש אשר יחשוב הדרישה בדקרוק הלשון לעון לו? על זה התשובה: יש ויש! ולא יאומן כי יוספר כמה וכמה עוד היום בין הרבנים ותלמידיהם אשר ינוסו מפני חכמה זו כמפני ארי, אשר יומם ולילה יקדישו זמנם וכחם לפלפוליהם ולא ימצאו אף רגע אחד להגות במקראי קדש ובדקרוק לשונם, כי חררת אלהים עליהם, לבלות עת בכתבים, ודקרוק לשונה בעיניהם, חטאת ורהבים. ואליהם תמוף מלתנו, צאו והביטו אל ר"ת האדם הגדול בענקים אשר אלף כמוכם וכמותנו במואנים ישא יחרו, הוא אחו בתורה בכל עז ותשוקה אך גם מחכמה לא הניח ידו, ממנו תראו וכן תעשו השיבו דרכו ומשפטו על לב ותחי נפשכם.

אכן נעלמים דרכי ה' ומי אנוש יבוא בסוד אלהי! כל הטובות אשר עשה לעמו, משפט ה' אשר עשה וצדקתו עם ישראל, כל פעולותיו אשר פעל להרים חכמת תורת אלהים וכבודה, הצל לא הצילוהו מראות ברע אשר מצא את עמו באחרית חייו. הן אמנם כי היה ר"ת למוד נשוא צרות, כי כבר במסע הצלב השני גם עליו עבר הכוס. צרי היהודים נפלו עליו ושסוהו ובזו חילו ובאו עד נפשו והכוהו הכות ופצוע, כאשר יקונן הוא עצמו באחד מכתביו: רבות צררוני בארבה הנעירוני כנער חצן ובאו עלי הוצן לא נשאר בלתי ספרי וגויתי ואור עיני אין גם הוא אתי (בנדפס פ"א ע"ג וע"י גרעץ ח"ו צד 168). אמנם עתה בימי זקנתו בעת אשר כשל כח הסבל, צרה ויגון באוהו אשר חזקו ממנו עד השבר כחו תחת משאם. בעיר הקרובה אליו העלילו על היהודים עלילת דמים ולרגלי זאת העלילה נהרגו הרבה מישראל על קדושת השם, תחת סבל יגונותיו על כל הנעשה התמוטטו כחותיו ולבו נשבר על חללי בת עמו ואף בקרב ימים מעטים גוע והלך לעולמו וישוב העפר אל הארץ כשהיה ורוחו שבה אל האלהים אשר נתנה.

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך).

הפרשה ה"ט היא פרשת פסח מצרים המתחלת ויאמר דהחדש הזה וגו' ומסיימת וילכו ויעשו וגו' כן עשו. ויראה שפרשה זו מנילה בפני עצמה היא או חלק ממנילה אחרת אלא שנתוספה כאן לפי סדר המאורע אבל עיקר שיכון הכתובים הוא ויהי בחצי הלילה וגו' כמו שאמרת. ומה שמכריח לזה הוא שכבר באו בפרשה זו תערובות דברים שאינם אלא לדורות ולא היו במצרים שהרי ספרו הכתובים ותחוק מצרים על העם וגו' וישא העם את בצקו טרם יחמין וגו' ויפה פירשו רש"י המצריים לא הניחום לשהות כדי חמוץ. וכן הוא אומר ויאפו את הבצק אשר הוציאו מצרים ענת מצות כי לא חמין כי גרשו מצרים וגו' וגם צדה לא עשו להם ופירשו רש"י חררה של מצה בצק שלא החמין קרוי מצה. והוכרח כאן לפרש כן לפי שבאמת נתנו בו שאור אלא שלא שהו כדי להחמין וכמו שכתב הראב"ע ויאפו הנה הבצק שהוציאו מצרים היה בו שאור. והוא דעת ר' יוסי הגלילי ששנו במכילתא בא פמ"ז בדי"ה לא יאכל חמין רחוק: אומר לא יאכל חמין היום מגיד שלא אכלו ישראל מצה אלא יום א' בלבד. וכן שנינו במשנה דפסחים צ"ו ע"א מה בין פסח מצרים לפסח דורות וכו' ופסח דורות נוהג כל שבעה. ומפרש התם בבבלי ובירושלמי דכריה"ג הוא שפסח מצרים אין חימוצו נוהג אלא יום אחד. וכן שנה רבן גמליאל בערבי פסחים בטעם פסח מצה ומרור מצה על שום שנאלו אבותינו ממצרים.

והרחיבו ופירשו הדבר בהגדת ליל פסח שלא הספיק בעצם להחמיץ עד שנגלה עליהם מימיה הקב"ה וכו', וכשנסתכל בפרשה שלפנינו כבר נזכר בה שבעת ימים מצות תאכלו וגו' ושמרתם את המצות וגו' שבעת ימים שאר לא ימצא בכתובים וגו'. וע"כ אתה אומר שפרשה מאוחרת היא ונכתבה לדורות אלא שהיא כוללת ג"כ מה שהיה תחלת הצווים במצרים. ולכך בשמספרת ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אלהם משכו וקחו וגו' ושחמו הפסח וגו' אמר ושחמו הפסח כמדובר על דבר ידוע. שהתורה מספרת כאן על ענין ידוע מכבר ואמרה שאז צוה משה על אותו ענין. ולא הזכיר בזה החלק מהסיפור אלא מענין שנתייחד בו פסח מצרים שהוא ההנעה מן הרם באגרות אוזב על המשקוף ועל ב' המזוזות ושלא יצאו מפתח הבית. ואף שבראי צום על כל עניני הפסח מה שבנופו ומה שחויץ לנופו אלא לפי שהם ענינים קבועים לדורות לא הזכירם כאן באותו הסיפור. והיו הטעם שאמר ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר לפי שענין הפרשה מאוחר הזכיר שעיקר הצווי על החדש שהיא ראש חדשים ולקחת הפסח היה כשהיו עדיין במצרים. אמנם נתוספה פרשה זו כאן לפי שענינה תלוי במאורע יציאת מצרים שכן סדר התורה להזכיר הצווים והתורות על סדר המאורע שנתלים בו. ובעלי המסורה הפסיקו בוויקרא משה וגו' בפתחה כדי להתבונן בין מה שהיא לשעה בפסח מצרים ומה שהיא לדורות הקודם לו בפרשה. אמנם בסופה עשו סתומה כדי לחבר פ' ויהי בחצי הלילה עם הקודמים לה.

הפרשה הכ' היא פרשת ויהי בחצי הלילה שהיא מאורע מכת בכורות ויפה הפסיקה בעלי המסורה בסוף בפתחה. אמנם בתחלתה היא סתומה כמו שאמרתי שהיא נמשכת לפרשיות הקודמים לפרשת ויאמר דהחדש. שהיא תשלום מגלת המכות.

הפרשה הכ"א היא פרשת ויסעו בני ישראל מרעמסס וגו' ומסיימת ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם אלא שאף בפרשה זו נתוספה בה חוקת הפסח כמה שהיא לשעה ולדורות. ובאה ההוספה הזו כאן שעיקר ענינה הוא שלא יאכל בו ערל וכן יגור איתך גר וגו' המול לו כל זכר וגו' תורה אחת יהי לאורח ולגר וגו' וכיון שהזכיר וגם ערב רב עלה אתם וגו' הזכיר אותו הצווי על סדר אותו המאורע. ובלי פס' שאף פרשה זו ממגילה אחרת היא. והנה פרשה זו תהלתה פתוחה וסופה פתוחה.

הפרשה הכ"ב היא הפרשה הנוספת שהזכרתי שהיא ויאמר זאת חוקת הפסח עד ויהי בעצם היום. ובעלי המסורה הפסיקה בתחלתה בפתוחה וסופה בסתומה, הנה הורו בפתוחה זו שויאמר פרשה בפני עצמה ואין לה ענין עם הקודם. אמנם עשו בסופה סתומה כדי לחבר ויהי בעצם היום הזה וגו' עם מה שקודם וכמו שאמרתי. וכעין זו הוא ג"כ דעת הרמב"ן שויהו בעצם וגו' נמשך אדלעיל שאמר ליל שמונים הוא לתי' להוציאם מארץ מצרים. אבל דעת הראב"ע והרשב"ם הוא נגד בעלי המסורה שהם חברו זה המקרא עם מה שלאחריו שהוא וידבר דקדש לי כל בכור. וזה אינו נכון שהוא נגד סגנון הכתובים ועוד שבאמת פרשת קדש לי היא מאוחרת אלא שנתוספה כאן וכמו שאומר להלן. ובעלי הקפוטולי עשו מכל אלו הפרשיות י"ט כ' כ"א וכ"ב פרשה אחת שהיא סימן י"ב עד שהיא פרשה מן נ"א פסוקים ואין לחלוקה זו שום טעם.

הפרשה הכ"ג היא פרשת וידבר דקדש לי עד ויהי בשלח פרעה. ופרשה זו מאוחרת היא ומגילה אחרת היא ונתוספה כאן לתלותה על סדר המאורע. וכבר באו בה תערובת דברים כמה שארע ונאמר בתחלה בעת צאתם ממצרים. וסדר הפרשה כך הוא וידבר וגו' קדש לי כל בכור וגו' באדם ובבהמה לי הוא והיה כי יבאך ה' אל ארץ הכנעני כאשר נשבע לך ולאבתך ונתנה לך והעברת כל פטר רחם לה' וגו' עד גמירא. וכן ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם וגו' היום אתם יוצאים בחדש ראביב וגו' עד מימים ימימה הוא נאמר

מכבר ונתוסף בפרשה זו לפי שווי סגנונם שמתחילים בוהיה כי יביאך ומהזירים בהגדה לבן ובאות וזכרון. אמנם שעיקר הפרשה מאוחרת היא שהרי מוכח אמר וכל בכור אדם בבניך תפדה וגו' וכל בכור בני אפרה וענין הפדיון היה לאחר שנתקדשו הלויים וכמ"ש הרשב"ם וז"ל תפדה לאחר שנתקדשו הלויים תחת כל בכור בשנה שנייה שהוקם המשכן ולקחת חמשת שקלים לגלגולת וכתוב ופדיון מכן חדש תפדה בערך וגו'. ובספרי דבי רב פ' ואתחנן פ"י ל"ה שנינו ועדיין אני אומר והרי קדש לי והיה כי יביאך שקידמוס מצות אחרות הרי הם בקשירה י' הרברות שלא קידמוס מצות אחרות אינו דין שיהו בקשירה וכו'. למדנו מזה שגם דעת חז"ל שאלו הפרשיות מאוחרות שלדעתם י' הרברות לא קדמוס מצות שלעתיד שאיך יצונו על העתיד ועדיין לא באו בברית שיקיימום. וא"כ כל אילו הפרשיות שכוללים מצות לדורות לאחר מתן תורה בסני נאמרו ובמצרים לא נצטוו אלא כמה שהוא לשעה ולא נכתבה התורה כמו שנאמרה ואלו הפרשיות בסני נאמרו אלא שנכתבו במקומן. וכרא שאמרו חכמים לר' יהודה בחולין ק' ע"ב בענין גיר הנשה בסני נאמרה אלא שנכתבה במקומה. ובעלי המסורה הפסיקו והיה כי יביאך בפתוחה להחשובה פרשה בפ"ע לפי שחלקה בתפלין לבי' פרשיות. אמנם הפסיקה בסופה בסתומה. ויראה שלדעת בעלי המסורה ריש ויהי בשלח עד וידבר דדבר וישבו ויחנו הוא נמשך אלעיל על ויהי בעצם היום הזה וגו'. ובעלי הקפיטולי חברו ויהי בשלח וגו' עם פרשת קדש לי כל בכור וקרבו המרוחקים. והנה כל אלו הפרשיות החדש הזה דואת חוקת הפסח ורקדש לי כל בכור אפשר שהם ממגילה אחת כוללת החוקים הנתלים ביציאת מצרים והיא המגילה ה' ונתוספו פרשיותיה במקומם.

המגילה ה' היא מן ויהי בשלח פרעה וגו' עד בחדש השלישי לצאת בני' מארץ מצרים שהוא סימן י"ט. וכוללת המאורעות מעת יציאתם ממצרים בכל ימי הליכתם במדבר.

הפרשה ה"ד היא כעין פתיחה והיא מספרת בענין מסע העם בכלל שלא נחה אותם אלהים דרך ארץ פלשתים והסבם דרך המדבר ושעלו חמושים ממצרים ושלקה משה עמו עצמותיו של יוסף ושהליכתם היתה בעמוד ענן ויוםם ובעמוד אש לילה. והוזכר בה בפרט המסע ה' שהוא מסכת לאתם. וסופה פתוחה. אמנם בראשה הפסיקה בעלי המסורה רק בסתומה כמו שהזכרתי.

הפרשה ה"ה היא וידבר דדבר וישבו עד ויסע משה את ישראל וגו'. וכוללת הרבה ענינים. א' צווי השם שישובו מאיתם ויחזרו כנגד מצרים שהרי מתחלה לא הלכו אלא על מנת שיחזרו אחר ג' ימים והשאלום המצריים כלי כסף וזהב. ב' שהוגר למלך מצרים כי ברח העם ותלה חזירתם בחסרון ידיעתם דרך המדבר. ג' רדיפת פרעה והמצרים את העם ושהשיגום חנים על הים. ד' צעקת ישראל ומריבתם עם משה ואיך הבטיחם והשקיטם. ה' מאמר ה' אל משה מה תצעק דבר אל בני' ויסעו וצויוו בהבקעת הים ובנסיעת ישראל בתוך הים ביבשה. ו' הפסיקו בעלי המסורה כאן בפתוחה לפי שהוא דבור מיוחד. ז' מאמר השם שיטה את ידו על הים לכסות את מצרים. ואף בוו הפסיקו בפתוחה לפי שהוא מאמר מיוחד. ח' שירת משה וישראל והבדילה ג"כ בפתוחה כיאות וכן הפסיקו כאן בעלי הקפיטולי על נכון. ט' שירת מרים והנשים ואף זו הפסיקו בפתוחה. אמנם בסוף עשו סתומה וטעמם נראה שעשו כן כדי לתכוף אלו הפרשיות. שבאמת עדיין לא היתה נסיעה גמורה מים סוף שהרי בפרשת מסעי הלא אוכר ויסעו מפני החזרת ויעברו בתוך הים המדברה וילכו דרך שלשת ימים במדבר איתם ויחנו במרה ויסעו במרה ויבאו אלימה וגו' ויסעו מאלים ויחנו על ים סוף ויסעו מים סוף ויחנו במדבר סין. וא"כ עיקר המסע מים סוף לא היה אלא במסעם למדבר סין. ובאמת לא כתב כאן ויסעו בני' מים סוף אלא ויסע משה את ישראל מים סוף. והוא מאמר נשלם ואינו מחובר עם מה שנאמר אחריו ויצאו אל מדבר שור וגו'. ופירוש

זה המאמר הוא כמו שפירשהו במכילתא ר' אליעזר פירשו שחזרו לאחוריהם ג'
ג' מסעות דהיינו אלים מרה איתם עד ים סוף ואח"כ נסעו מים סוף ולא בא הכתוב
כאן אלא להודיע שבתן של ישראל הכיון שאמר להם משה קומו סעו לא אמרו
האיך אנו יוצאין במדבר ואין לנו מחיה בדרך וכו'. ולפירוש זה אין זה המאמר אלא
כלל לכל המסעות והוא נמשך על ויאמינו בה' ובמשה עבדו ואין ראוי להפסיקו
אלא בסתומה. ועוד שם שיטה אחרת בשם ר"א שהסיען בעל כרחן במקל שכיון
שראו בפני האנשים וכו' אמרו כמדומה לנו שלא נשתייר אדם במצריים נתנה
ראש ונשובה מצרימה ונעשה לנו ע"ז ותרר בראשנו ונחזור למצרים וכו'. ועוד
שיטה אחרת לר"י בן אלעאי ע"ז עברה עם ישראל בים והסיעה משה באותה שעה
וכו'. ולכל אלו השיטות זה המאמר מוכרת ונשלם בפני עצמו ושיכנו אל הקודם
ודי להפסיקו בסתומה.

הפרשה הכ"ו הוא מן ויסע משה וגו' עד ויסעו כל עדת בני' ממדבר
סין וגו' וכוללת ענינים שונים ממאורעות המדבר. ואמרו ויסע משה את ישראל
מים סוף הוא כלל וכמו שפרשתי לעיל מהכרח הכתובים דפ' מסעי. והמאורעות
הם. א' מאורע מרה ושימת חק ומשפט ואזהרת ויאמר אם שמוע תשמע. וחז"ל
נחלקו בזה שיש מהם שפירשו שם שם לו חוק ומשפט במרה וכמו שהעתיק רש"י
ע"ה"ת וע"ז נמשך ויאמר אם שמוע. ויש מהם שפירשו שם שם לו חוק ומשפט
וגו' הוא מאמר לעצמו ומאורע דמרה נשלם עם וימתקו המים והוא סיפור דרך
כלל שבמדבר ניתנה תורה לישראל והוזהרו עליה. ואל תתמה על אמרו שם שם
לו והרי ניתנה התורה בסני שחרי כבר העיר הרמב"ע הוא מדבר שור הוא מדבר
איתם והדבר נכון ולא כמו שביארו. אלא שכלל המדבר שמו שור ומקומות מקומות
בו יש שנקרא איתם ויש שנקרא אלים וסין וסני וע"ז המאורע נקרא בו מקום אחד
מרה כמ"ש ע"כ קרא שמה מרה וכן שמות הרבה שנוכרו בפ' מסעי והם עפ"י
המאורע. ועל דרך זה פירשו במכילתא כל הענין אחר מתן תורה וכפירוש אמרו
שם לקול ה' אלהיך אלו עשרת הדברות שניתנו מפה לפה. ובספרי פנחס פ"י קל"ו
דעת ר"י בן בכא שאזהרת ויאמר אם שמוע וגו' אחר מאורע דמסה ומריבה היתה
והוקדמה לכאן. אבל בעל פיסוק הטעמים תפס בשיטה הראשונה וחבר שם שם
לו חק ומשפט עם הקודם לפסוק אחד. וכן בעלי המסורה תפסוהו לענין אחד
והפסיקו בסתומה בכי אני ה' רפאך. המאורע הב' הוא דאילים ולא השקיהו בעלי
המסורה כלל שזה הסיפור הוא כמו הקדמה למה שיבא אחריו ומעם הכתוב ויתנו
שם על המים ששם נתקבצו כולם ביחד כדי ליסע וע"כ אמר אחריו ויסעו מאילים
ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין אשר בין אלים ובין בחמשה יום
לחדש השני וגו'. ולזה הטעם הזכיר זמן הנסיעה לפי שזו הנסיעה היא הנסיעה
ראשונה ועקרת ועתה נסעו מים סוף וכמו שהזכרתי. וכבר אמר ר' יהושע במכילתא
ויבאו מרתה לשלשה מקומות באו ישראל באותה שעה ופרשתי שם הרבר במ"ע
עיי"ש. אמנם בעלי הקפסולו עשו מן אז ישיר עד ויסעו מאילים סימן אחד והוא
קקול כסיל ברוב דברים. המאורע הג' הוא תלונת העם במדבר סין והבאת תאותם
להם במן ובשליו ואזהרה על השבת. והוזכרו בו ב' אמירות וריבור אחד דהיינו
אמירה וריבור ואמירה. א' ויאמר דהנני ממטיר. ב' וידבר דשמעתי את תלונות.
ג' ויאמר דעד אנה כאנתם והפסיקום בעלי המסורה בסתומות אלא בידבר עשו
פתוחה. ומעם לזו הפתוחה הוא שאם תשקף באמירה קמא והדיבור תמצא שהם
כמו פרשיות כפולות. וכבר יש עוד מן חזרות באילו הפסוקים שבאמירה קמא הוא
אוכר ויאכר וגו' הנני ממטיר לכם לחם מן השמים וגו' למען אנסנו הולך בתורת
וגו' והיה ביום הששי וגו'. ואח"כ הוא אוכר ויאכר משה ואהרן אל כל בני ישראל
ערב וידעתם וגו' ונתנו מה כי תלנו עלינו. ואח"כ חוזר וכופל ויאמר משה בת
ה' לכם בערב בשר וגו'. וענין הבשר לא הזכיר כלל בזו האמירה שלא אמר השם
אלא הנני ממטיר לכם לחם. ואח"כ הוא מזכיר הדיבור וידבר ה' וגו' שמעתי את

תלונות בני דבר אלהם לאמר בין הערבים תאכלו בשר וגו' ומתחיל עיקר ההודעה בבשר. וע"כ תערוכות ב' ענינים שונים כאן ענין המן וענין השלו ולא בזמן אחד ובמקום אחד אירעו שניאורע השלו הוא מאוחר שהוא הוא המסופר בפ' בהעלותך וכבר הארכתי בזה הענין ובארתיו בב"ת שנה ב' צד שס"ה והבאתי שם דעת חז"ל בגמרא ובמכילתא שמאורע שלו ראשון ושלו ב' אחד הוא אלא שנכללו כאן כל הענינים שאירעו להם בהצרכת סיפוקם במדבר. ולפי שזה הדיבור דבין הערביים תאכלו בשר אין לו ענין לאמירה הדגני ממטיר לכם לחם הפסיקום בפתוחה ועשאוהו לפרשה בפ"ע. ובסוף עשו פתוחה וכן בעלי הקפיטולי הפסיקו יפה.

הפרשה הכ"ז היא מן ויסעו כל עדת בני וגו' ויחנו ברפידים וגו' עד וישמע יתרו בוללת המאורעות שברפידים. המאורע הא' הכאת הצור בחרב ונקרא מקום המאורע מסה ומריבה. וכבר הזכרתי ג"כ שם צד שס"ו ובשנה א' צד ש"ד שהוא מאורע אחד עם מה שמסופר בפ' חוקת. המאורע הב' מלחמת עמלק והזכרה בה אמירה אחת היא ויאמר דכתב זאת זכרון. והפסיקו בעלי המסורה בויבא עמלק בפתוחה שאין לו ענין כלל עם הקודם לו. אמנם מה שהפסיקו בויאמר בפתוחה אולי טעמם לפי שאמירה זו רחוקה במקום ובזמן מהענין הקודם. וכבר אמר הראב"ע שדבר זה נאמר לו בסוף הארבעים וכן דעת חז"ל במכילתא מס' דעמלק עיי"ש במ"ע פ"ב אות ד' ובנסמן שם. ובסופה הפסיקו בפתוחה וכן הפסיקה בעלי הקפיטולי. הפרשה הכ"ח היא פרשת וישמע יתרו כולא סיפור אחד שלם עד בהדש השלישי וסופה פתוחה ובעלי הקפיטולי הפסיקו שם ג"כ. וכבר נחלקו חז"ל אם זה המאורע היה קודם מ"ת או היה אחר מ"ת אלא שנכללו במגילה זו מאורעות הקודמים והמאוחרים.

המגילה ה' היא מגלת ברית חורב ומתחלת בהדש השלישי ומסיימת ויבא משה בתוך הענין וגו' ארבעים יום וארבעים לילה. ובאו בה ג"כ איזו הוספות וכמו שאבאר. וכוללת ענין עשרת הדברים והמשפטים.

הפרשה הכ"ט היא פרשת בהדש השלישי עד וידבר אלהים ד' הרברות ונתיחדה פרשה זו לפי חשיבות המגילה בתורף הזמן והמקום. ואח"כ הודיעה במאמר כולל ובמלות מועטות ומשה עלה אל האלהים זה תורפו של הסיפור שמפרטו אח"כ פרט אחר פרט. וענין הא' שבה היא קריאתו של משה והפרוודיגמא שנמסרה לו להודיעה לישראל. ואותה הפרוודיגמא היא ההרחבה והפירוט של ענין הב' שהוא הפסוק הב' בפרוודיגמא הראשונה שנשלחה לישראל במצרים שהזכרתיה לעיל צד ז'. והוא אמרו שם ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. וכאן פרט להם אותו הענין. ולשון הפרוודיגמא ההיא שכל התורה כולה וכל מה שנבאו הנביאים תלויים בה היא.

אתם ראתם אשר עשיתי למצרים

ואשא אתכם על-כנפי נשרים

ואבא אתכם אלי

ועתה אס-שמוע תשמעו בקלי

ושמרתם את בריתי

והייתם לי סגלה מכל-העמים

כי-לי כל-הארץ

ואתם תהיו-לי

ממלכת כהנים

וגוי קדוש.

והיא בת עשרה דיבורים דוגמת ה' הרברות והזכיר את משה בהזכרה יתירה בהודעתה להם ובפירושה אליהם עד שאמר לו בתחלה ברבור נשגב בה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל. וחתם עוד לו בסופה אלה הדברים אשר תדבר אל בני ישראל. ומסיים אותו הענין איך ששם משה את הדברים האלה לפני הזקנים

והעם ומעניית העם ותשובתו אל השם. וענין ה'ב' האמירה אל משה מביאתו אליו בעב הענן כדי שיאמינו בו לעולם. ומשה הודיע לעם אלא שקיצר הכתוב הדבר כדרך הכתובים בענין הצווים ולא הזכיר אלא תשובת משה אל השם. הענין הג' האמירה בקדושת העם והכנתם והגבלתם. הענין הד' עיקר המאורע ביום הג'. הענין הה' מהעדת העם פני יהוה. וכבר היה ראוי להפסיק בין אלו הענינים ולא הפסיקו במ בעלי המסורה אלא הפרשה תחלתה פתוחה כמאור וסופה לא הפסיקו אלא בסתומה לפי שהפרשה שלאחריה היא המשך עניניה. וכן בעלי הקפישולי הפסיקה בראשה ובסופה. והמעם שלא הפסיקו בה בין ענין לענין היא אם שלדעתם היא סיפור אחד שלם אפ"י שכאו בו אמירות שונות. או מה שנראה לי יותר היא לפי שסוף כל סוף נפשו של אדם משתוממת ומתבהלת ולא תשיג הענין ההוא על בוריו והיא מכבוד האלודים הסתר דבר ואין להתבונן בפרטי הענין והוא על הפסיקום. ומה שמחוקני בדבר זה הוא שאף הררשנים בעלי האגדות לא האריכו במ דברים.

הפרשה ה'ל' היא פרשת 'ה' הרברות ומעמד העם ער ויאמר דכה תאמר וגו' אתם ראתם. והפסיקה בעלי המסורה בתחלתה בסתומה כמו שאמרת. והפסיקו בין פסוק וידבר אלודים וגו' ובין אנכי ה' וגו' בסתומה שלדעתם זה המקרא הוא ענין בפ"ע לומר שאמר הקב"ה עשרת הרברות בדיבור אחד וכמו שפרש"י עפ"י המכילתא. ושאר ההפסקות הם אנכי ולא יהיה סידור. ואח"כ סתומה בלא תשא. ואח"כ פתוחה בזכור. ואח"כ כל דיבור ודיבור סתומה. ככר סתומה. לא תרצה סתומה. לא תנאף סתומה לא תגב סתומה. לא תענה סתומה. לא תחמד בית רעך סתומה. ולא תחמד אשת רעך ג"כ סתומה. וכן במשנה תורה הפסיקו בין ולא תחמד אשת רעך ובין ולא תתאוה בית רעך בסתומה. ושם עשו בשמר את יום השבת ג"כ סתומה. נמצאו מנין הסתימות תשעה ב' ער זכור ו' מכבד ולהלן ופתחה אחת דוכור שהם 'ה' הפסקות. והיו א"כ 'ה' הרברות א' אנכי ולא יהיה לך. ב' לא תשא. ג' זכור. ד' כבד. ה' רציחה. ו' נואף. ז' נגיבה. ח' לא תענה. ט' לא תחמד דבית. י' לא תחמד דאשת. וכתב בעל מנחת שי וז"ל לא תחמד אשת בספרים מרדכיקים יש כאן פרשה סתומה וכ"כ המאירי וכן נמצא בספר הרמ"ה ז"ל ובמצריים וירושלמיים ובכל ארץ הצבי ובארץ המזרח ותוגרמה. ובדפוס מדויק מפורטוגאל כולם עושים 'ז' פרשיות סתומות בעשרת הרברות מכבד את אביך והלאה וב' מהן לא תחמד בית לא תחמד אשת וכו' אולי זהו שנתן מקום למעות ולומר שלא תחמד בית רעך דבור תשיעי והדבור העשירי לא תחמד אשת רעך כמו"ש אבן עזרא ו'ן שועיב בשם אחרים. והם אוכרים שאנכי אינו מעשרת הרברים או שאנכי ולא יהיה לך דבור אחד וכו' וכתבו עליהם הראב"ע ו'ן שועיב שנשחת מעמם ואת כולם ישא רוח והאמת כקבלת חז"ל שהם חושבים ב' דבורים אנכי ולא יהיה לך כמו שאמרו רז"ל מפי הגבורה שמעננו עכ"ל. ושיטת האחרים שהזכירה היא שיטת הנוצרות. ואני אוסף ראיה מפורשת שדעת חז"ל נוטה מזו השיטה שאמרו במכילתא דיתרו פ"ה כיצד נתנו עשרת הרברות ה' על לוח זה וה' על לוח זה כתיב אנכי ה' אלהיך וכנגדו לא תרצה וכו' כתיב כבד את אביך וכנגדו כתיב לא תחמד מגיד הכתוב וכו'. וכבר היה מקום לחוסף עוד ראיות אבל הראיה הזו היא מכרעת על כל הראיות. ועל כן היא זר להעמים על בעלי המסורה דעה נכרית. ואומר אני מה שעשו אנכי ולא יהיה סידור לפי שאילו ה'ב' מפי הגבורה שמעננו וע"כ לא הפסיקום שאף שלפי המנין הם ב' דברות בדבור אחד נאמרו. והפסיקו בין לא תשא ובין זכור בפתוחה לחלק את הרברות לב' פרשיות שיהיו ג' וז'. והג' הם כמו הראש והז' כמו הגוף. ודעתם שאין לא תשא על שבועת שוא. שאם בא הכתוב להזהיר על שבועת שוא מה ענינו לכאן ושיכון ענינו היה יותר אצל לא תענה. אמנם אלו הג' שהם הראש הם כמו הקדמה לשאר הז' או אם תרצה אמור שהג' הם היסוד ועליו נבנו הז'. ופירוש אלו הג' היא אנכי ה' הוא אלהיך אשר הוצאתך שה' הוא היה לנו לאלודים. והיא שהודיעם בפרוודיגמא הראשונה ולקחתי אתכם לי לעם והייתי

לכם לאלהים וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים (וזהו הפירוש האמתי בזה הרביר מה שהרבו בו כבר המחברים דברים ללא צורך) וענינו קבלו מלכותי וחזור ומצוה בל"ת לא יהיה לך אלהים אחרים על פני ומפרט הענין עד לא תשא. וכן אמרו במכילתא דיתרו פ"ו משל למלך בוי"ד שנכנס למדינה אמרו לו עבדיו גזור עליהם גזירות אמר להם כשיקבלו את מלכותי אנכי ה' אלהיך לא יהיה לך אני הוא שקבלתם מלכותי לא יקבלו כך אמר המקום לישראל אנכי ה' אלהיך לא יהיה לך אני הוא שקבלתם מלכותי לא יקבלו כן. וכשם שקבלתם מלכותי קבלו גזירותי. ואח"כ אמר לא תשא את שם ה' לשוא וגו' פירושו שישראל הם נושאים את שם השם שהם נקראים עם ה' וכמ"ש וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך (דברים כ"ח) וכן יסרו מיסרי התפלות ושמן הגדול והקדוש עלנו קראת. וכונת המקראות אני ה' הוא אלהיך ואת שמי לא תשא לשוא כי יתחייבו לך מזה הענין אלו ה' מצות. וכבר פ"י חז"ל בפסיקתא רבתי ענין זה הדיבור כן. אמרו שם בפכ"ב לא תשא א"ר זעירא אם בשבועת שוא הכתוב מדבר הרי אמר לא תשבעו בשמי לשקר מת"ל לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא שלא תקבל עליך שררה ואין אתה ראוי לשררה וכו' ועוד אמרו שם א"ר ביבי אם בשבועת שוא וכו' שלא תהא תפלין נושא וטליתך עוטף והולך ועובר עבירות. אמנם מה שלא הפסיקום במשנה תורה אלא בסתומה. לפי שאתה מוצא שמושה כוללן בדיבורו ולא הקפיד להפסיק בין כל דיבור ודיבור שהרי אמר ולא תנאף ולא תגנב כולן בוי"ו. ועוד שהוסף בענין שמור וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים וגו' והמשיכו לאנכי ה' וגו'. אמנם מה שהפסיקו בין לא תחמד ללא תחמד בסתומה אף שהם דבור אחד נ"ל שעשו כך כדי להתבונן בדבר שבי' לאוין כאן. וכמו שאמרו בברייתא הביאה הר"מ בספר המצות והעתקתיה במאיר עין במכילתא שם אות כ"ד נאמר כאן לא תחמד ולהלן הוא אומר לא תתאוה לחייב על התאוה בפ"ע ועל החימוד בפ"ע. כל' לחייבו בבי' לאוין. וכשתבונן תמצא שכאן הקדים לא תחמד בית רעך ואח"כ לא תחמד אשת רעך ועבדו וגו' ובמשנה תורה הקדים ולא תחמד אשת רעך ואח"כ לא תתאוה בית רעך ועבדו וגו'. וענין הרביר הוא שאמרו לא תחמד בית רעך הוא כלל נכלל בו האשה וכל מה שבביתו וכשהוא חוזר ואומר לא תחמד אשת רעך וגו' אינו אלא פרטו של ראשון. ובמשנה תורה שינה ואמר ולא תחמד אשת רעך ולא תתאוה בית רעך שדהו וגו' ייחד החימוד באשה לעצמו וכלל הבית והשדה וכו' בלאו דלא תתאוה לומר לך שבי' לאוין הם. וההבדל שבין חמד לאוהו היא שמלת חמד מסמנת הרגשת הנפש הכתעוררת באיזה דבר ומוצאת אותו ראוי לחפון בו ולהשיגו בין שתעשה מעשה להשיג הרבר ההוא כאמרו ואחמדם ואקחם (יהושע ז') וחמדו שדות וגולו (מיכה ב') או שלא יעשה מעשה להשיגו אלא שיצטייר הדבר ההוא בהרגשתו שהוא ראוי לחפון בו. ועל כן יקראו הדברים היפים והנעימים חמד חמד חמודים חמודות מחמד מחמדים מחמודים. אמנם מלת אוה מסמנת חוץ התעוררת הנפש להשיג איזו דבר ולא תשקוט מהשיגו כי אם ע"י מניעה תהיה המניעה טבעית או מוסרית. והתעוררת אל אשה שאינה ראויה ומותרת לו היא נכללת במלת נאף. שאין ענין זו המלה על הגומר תאותו באשה כי אם ההסרה והנטיה אם בנפש ואם בפעולת הגוף כמה שנתחייב ונתקשר בענין האשות אם מדרך המוסר או ע"י תנאי וברית. ושרש נאף בקל הוא פועל עומד ובפעיל היא פועל יוצא. ואמרו ואיש אשר ינאף את אשת איש וגו' מות יומת הנאף והנאפת היא כמו עם אשת איש כאמרו הולך את חכמים יחכם. וירצה בזה שבאה ההסרה והנטייה לידי מעשה ובמקום אחר פירש באיזו מעשה הם חייבים מיתה ואמר בפירוש ואל אשת עמיתך לא תתן שכבתך לזרע. וע"כ לא אמרה תורה לא תתאוה באשה שזו נכלל במאמר לא תנאף. אבל הזהירה באשה בלא תחמוד שלא יעורר הרגשת הנפש בציוור אשת רעהו שהיא ראויה לחפון בה שע"י החימוד יבא לידי תאוה שהיא בכלל לא תנאף. והנה כבר היה יכול הכתוב לומר לא תחמד בית רעך אשתו ועבדו ואמתו וחילקו הכתוב

לומר שבי' לאוין הם שבכלל לא תחמד בית רעך עדיין אני אומר בחימוד היוצא למעשה שהיא נדרף עם לא תתאוה ע"כ חזרה ואמרה לא תחמד אף בחימוד שאינו אלא הציור בנפש ופירש כאן אשת רעך. ונמצאת למד שבי' לאוין כאן על התאוה בפ"ע ועל החימוד בפ"ע. וכדי להתבונן בדבר הפסיקום בעלי המסורה בסתומה. ובסוף הדברות הפסיקו בפתחה וביאמר דכה תאמר בסתומה שדעתם שזו מעשה אחר הדברות ושכולה פרשה אחת היא מן וכל העם רואים עד ואלה המשפטים. אמנם לפי עומק פשוטן של המקראות אמרו וכל העם ראים וגו' ויגו ויעמדו מרחוק וגו' ויאמרו אל משה דבר אתה וגו' ויאמר משה אל העם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם וגו' כל זה מעשה קודם הדברות. אבל האגדות והמדרשים מסכימים עם בעלי המסורה. ודעתם שמה שאומר במשנה תורה ויהי כשמעכם את הקול וגו' ותקרבון אלי כל ראשי שבטיכם וגו' היום הזה ראינו כי ידבר אלהים וגו' היא היא שנאמר כאן ויאמרו אל משה דבר אתה ונשמעה. אמנם לפי עומק פשוטן של מקראות אינו כן אלא כאן השיבם משה אל תיראו כי לבעבור נסות וגו' ועמדו ושמעו' הדברות ואח"כ קרבו ראשי השבטים והוקנים ואמרו היום הזה ראינו וגו' אם יספים אנחנו לשמוע את קול ה' וגו' והסכים ה' עמכם. ולא ראי זה כראי זה שכאן הוא קודם הריבור ושם הוא לאחר הריבור ור"ת עניים במקום א' ועשירים במקום אחר ומה שנעלו כאן פתחו שם ומה שנעלו שם פתחו כאן.

אגרת בקרת.

לכבוד אדוני אלופי ומיודעי, חכם וסופר, חוקר קדמוניות, וחופש מטמוניות ה"ה הרב הדרשן המפואר כש"ת מו"ה אהרן יעללינעק נר"ו ברכה ושלום!

הרהבתי בדברריך הנעימים בתשובתך על מכתבי אודות ספרך היקר, קונטרס המפרש' ואני ידעתי כי רק ענותך תרביני — אולם לעשות רצונך הספתי, לכן ערב לבי לנשת לפניך עוד הפעם בשורות האלה: והגני מודה בפה מלא, כי מאוד צדקת בדברך בענין הכבלת זמן, גדולי הראשונים, ולולא כתבת על שער ספרך, שהוא, כולל שמות ספרי גדולי הראשונים מר"ג גאון עד ר"ב אשכנזי בעל שטה מקובצת, גם אני לא כתבתי מאומה מחדושי הר"י ל'ב, אבל מאחר שהזכרת שטות ר"ב, אמרתי למה יגרע שם הר"י י' לב שנדפסו חדושו קרוב לשלשים שנה קודם פטירת הר"ר בצלאל אשכנזי ז"ל?

במה שכתבתי ע"ד חדושי מס' ביצה הגדפסים בתוך חדושי מר"י גלאנטי, עודני טחזיק בדבורי, שטלבר עדות הרב חיד"א, כל רואיהם וכירום שהם (חזן מאוזה דבורים בפ"ג ובפ"ד, והמדפיסים לא דקדקו במה שציינו בסוף הספר) מעשה ידי מר"י אבוהב. ואין כזה ספק איהו הוא, שהוא בודאי ר' יצחק אבוהב רבו של בעל הווסחין, שגודע לנו דרך פלסולו ומנגון לשונו מתוך הרבה סירושויו שהובאו בשמו בשטה מקובצת, וכבר כתבתי, שאין בכל מפרשי התלמוד (חזן מחתנו מר"ש סידיליוו אשר נסה ללכת בעקבותיו) כמותו שדרכו בכ"מ להראות יסוד ותכנית בנין הסוגיא (ארכיטעקטאניק) על פי כללי חכמת ההגיון, ומשתמש תמיד בלשון הרגול אצל פלסופי עמנו תלמידי הערביים; ואעפ"י שקבל דרך התלמוד הזאת מרבו הר"י קנפנטון, מ"מ הוא הלך בה הלאה יותר מכל אשר לפניו, וכמה פעמים הפרו על המדה ובקש חשבונות רבים, אשר לא שערום הראשונים.

וע"ד חידושי ב"מ המיוחסים להריטב"א כבר נסתפק הרב חיד"א אם הם להר"ט אל אשביליא מפני הטעמים שכתב בש"ג וב"ל, ומ"מ בסוף דבריו חשב קרוב לודאי, שהם מהרוא קמא להריטב"א; אולם המעיין היטב, יראה שאין זה קרוב כ"א רחוק מאוד כמו שיבואר לקמן. — והנה כבר כתבתי לך כפי מה שעלה אז בוכרוני, שבלמדי מס' ב"מ בעיון עם סירושי הראשונים ציינתי בספרי ארבעים דבורים מחדושים האלה שהם טמונים (וכמה מהם אות באות) עם מה שכתב הר"י בחדושו או בסירושו על ההלכות

בשאר מסכתות ובכ"מ שמוכר הר"ן דברי עצמו מפירושו על ס"ק דב"מ (חדושי הר"ן על ב"מ לא זכיתי לראות עד עתה) או מה שהובא בשמו בשאר ספרים הוא מסכים עם מה שנמצא בספר הזה וכן להופך, ושברוב המקומות בעל הספר הולך בשיטת הרמב"ן, אולם יותר מזה לא כתבתי, כדי שלא להטריח עליך בשאר פרטי הדברים.

ועתה אחרי אשר הוקרתני וכברתני במכתבך היקר וזרתני להציע לפניך את כל אשר אתי אודות הספר הזה, את פקודתך שמה רוחי, וחזרתי עוד הפעם על הענין, והנה זה הוא מה שמצאתי אחר העיון והחפוש בכל המקומות שציננתי לי בקונטרסי זה כמה שנים ובשאר מקומות שנתעוררתי לעיין עליהם עתה:

(א) בחדושים האלו מובאים כמה פעמים פירושי בעלי התוספות מבלי הזכר עליהם שם תוספות; ואעפ"י שבנימ"ל הבכות אין מזה הוכחה על זמן המחבר, עכ"פ אות הוא שלא היה מאוחר להר"ן ז"ל.

(ב) המאוחר שבכל המפרשים והפוסקים המובאים בחדושים האלו הוא הרמב"ן.

(ג) בכל מקום שמביא המחבר דעת רבו, הן הן הדברים שהובאו בספרי שאר מפרשים ופוסקים בשם הרשב"א, רק שני דבורים יוצאים מן הכלל (היינו: א) מש"כ גבי בעיא דר' זירא, תקפה א' בפנינו וכו' וז"ל: וכ"ש שאינו נאמן לומר תקפה מירי וכו' ומסיים: ב"כ מורי נרו ונכון הוא, אח"כ מביא דעת יש מפרשים (הרמב"ן) שאם טען תקפה שהוא נאמן, וכתב עלה ולא נהירא. והרב המגיד (פ"ט מה' טוען ונטען ה' י"ג) כתב שהרמב"ן והרשב"א הסכימו שהוא נאמן, וכ"כ הנ"י בשם הרשב"א והר"ן שהוא נאמן. ובאמת תימא הוא, שהרי גם הריטב"א (בש"מ) כתב ש"מ דהא דאי טעין תקפה ממנו לא איצטרך תלמודא למימר שאינו נאמן להחזיק אותו כנזיל נמור וכו' ומסיים בה וכן דעת רבותי, וידוע שבכ"מ שכתב הריטב"א כך, כוונתו על הרא"ה והרשב"א. (ב) בד"ה דאלת"ה הא דתנן שנים אוחזין ה"נ דפלגו לה וכו' כתב: ויש מי שתירץ דמברייתא לא שמעינן וכו' (וזהו התירוץ שהובא בש"מ בשם הרשב"א) ואין זה התירוץ מחזור בעיני כל הצורך ואח"כ כתב תירוץ אחר בשם רבינו נר"ו.

(ד) בשאר הפירושים ופסקי דינים סתם שבספר הזה שלא הזכר עליהם שם איזה מפרש או פוסק, כמעט בכלם הרשב"א מדבר מתוך גרונו של המחבר. (וכדי להצדיק את דברי אלה ציינתי לך חמשה וארבעים פירושים ופסקים מסכימים לפי תוכן הדברים (והרוב מהם מכוונים אות באות) עם מה שהובא בספרים בשם הרשב"א.

והנה הרושמים האלה הנעוני לחשוב שהספר הזה אעפ"י שלפי דעתי אי אפשר לייחסו להריטב"א, מ"מ מתורתו של הרשב"א הוא ואחד מתלמידיו כתבו, לכן בדקתי בכל המקומות בשו"ת ובפוסקים שלפי מה שעלה בזכרוני מביאים חידושי בבא מציעא לה"א ו' אסמעאל, וזון אשתרוק ו' קרשקש וחביריהם, אם אולי אמצא שם איזה דבר ממה שכתוב בספר הזה, ואחר הרוישה והחקירה נתאמת אצלי שהספר הזה הנדפס בשם חדושי הריטב"א על ב"מ הוא בעצמו הספר שמביא מהר"י קארו הרבה פעמים בבית יוסף ובשו"ת אבקת רובל בשם שיטת או חידושי תלמידי הרשב"א על ב"מ.

והאמת מעיד על עצמו.

(א) שמה שכתוב בכ"י חושן המשפט סי' ע"ה אות י"ג: ודעת תלמידי הרשב"א כרבינו מאיר וכתבו: הטוען לחבירו מנה של רבית יש לי בידך וכו' עד סוף הדבור — הוא כמעט חצי דף מן החדושים שנדפסו על שם הריטב"א (דפוס ווילהרמשראף דף מ"א ע"ב) בהעתק אות באות (חוץ מטעיות הדפוס).

(ב) מ"ש בכ"י שם אות י"ח: וכתבו תלמידי הרשב"א כריש מציעא: מיהו אם ראובן חייב לשמעון מנה ושמעון לראובן מנה ובא א' מהן ותבע וכו' הוא ההמשך ממה שנמצא בחדושים האלו דף הנ"ל סוף ע"ב וכמו ט"ו שורות מע"ג בהעתק אות באות.

(ג) מה שכתוב בחדושים האלו (דף מ"ד ע"א דפוס הנ"ל בד"ה בעי ר' אלעזר

האומר לחבירו משוך בהמה זו וכו' דמשיכה בכליו של מוכר מהני, זה נמצא בכ"י חוה"מ סי' ר' אות ט' בשם הר"ן בפ"ק דמציעא ותלמידיו הרשב"א שם. ודראיה שכוונתו כאן על מה שכתוב בחידושים האלו הוא.

(ד) מ"ש בכ"י חוה"מ סי' ר"ב אות ט' בד"ה א"ל משוך בהמה זו וכו' וכתבו תלמידיו הרשב"א שר"מ דמשיכה לא מהני בכליו של מוכר ומש"ה אתיא לה הכא משום חצר וכו' עד סוף העמוד, זה נמצא אות באות בחידושים האלו (דף מ"ד ע"א) בד"ה ולאפקי ממקצת רבנותא דסברי דמשיכה בכליו של מוכר לא מהני וכו' אלא איפכא דמעמא דלא אתי' לה משום משיכה וכו' עד סוף הדבור (עומד ב').

(ה) מה שכתוב בחידושים האלו (דף מ"ד ע"ג) בד"ה אמר ר"ל משום אבא כהן ברדלא וכו': ויש מן הראשונים שהם סבורים דלא תקינו רבנן אלא במציאה והפקר וכו' . . . זה מובא בכ"י חוה"מ סוף סי' ר' בשם תלמידיו הרשב"א.

והספר הזה היה יקר מאוד בעיני מהר"י קארו ז"ל עד שמזכירו הרבה פעמים אין מספר וסומך עליו לא להלכה לבד בצירוף שאר פוסקים כדרכו, אלא אפילו בספיקא דנירסא (חוה"מ סי' ר"ז דין י"ג, יורה דעה סי' קע"ג נבי דין דשולחני שמכר דינר טבוע וכו'), ובמה שנמצא בו בשם גאונים ושאר קדמונים (ב"י יו"ד סי' ק"ס ד"ה ודוקא בדבר מועט וכו' חוה"מ סי' ר"ד דין ט"ז). — ובזמן הרב ז"ל ה' הספר הזה נמצא בשלמות על כל המסכתא או לכה"פ עד פרק המקבל, שהרי מביא ממנו פירושים ופסקים על פ' הוזהב (חוה"מ סי' קצ"ט, סי' ר"ד) על פ' איזהו נשך (סי' קפ"ב, קצ"ה, ר"ה, יורה דעה סי' קס"ג ועוד שם הרבה פעמים) על פ' האומנין (חוה"מ סי' ק"ז), על פ' השואל (חוה"מ סי' פ"ח), על פ' המקבל (יורה דעה קע"ז). ובמשך הזמנים נאבד כמעט כלו ולא נשאר כ"א איזה עלים שנדפסו הבוללים פירושים ופסקי דינים על פ' שנים או חזין עד דף י"ג.

ויש לדעת שהרב מהר"י קארו מזכיר חזין מתלמידיו הרשב"א גם חידושי הריטב"א על ב"מ ולפעמים מביא חלוקי דעות שבוין שניהם על ענין אחד (יו"ד סי' קס"ד, חוה"מ סי' ק"א), וכן אם נרטה מה שהובא בשו"ט מקובצת בשם הריטב"א אל מה שמביא הב"י בשם שיטת תלמידיו רשב"א על אותו ענין, נראה בעליל שהם שני ספרים שונים. — וכמו שמצינו בחלק הגדול מחידושים האלו שרובא דרובא של הפרושים ופסקים שבו מכוונים עם מ"ש הר"ן בעצמו או מה שהובא בשמו בספרים, כן הוא בכל מה שמביא הב"י בשם שיטת תלמידיו הרשב"א, שעל הרוב הר"ן מסכים עמהם ובחדא שיטתא קיימי, ובהרבה מקומות מה שמביא הנימוקי יוסף בשם הרשב"א והרנב"ר מכון ממש עם מה שהובא בכ"י בשם תלמידיו הרשב"א. ונראה שבעל נ"י השתמש בזה הספר ומביא מתוכו פירושים וסברות בקיצור סתם או בשם הרשב"א כמו שהעיר ע"ז הרב"י באיזה מקומות.

עוד אחת אוכיר מה ואם מצער היא, והוא שמחידושי הריטב"א אלו אשר אנחנו מדברים בהם שנדפסו אצל חידושי מהר"י גלאנטי בוולוהרמשראף שנת תס"ו (לא כמו שנדפס בקונטרס המפרש תע"ו) שהו"ד שבתובת תוסיך אינה מן המנין יש שני מהדורות שונות ע"י סבה שאירע להדפיסים יתר על המון השבושים ובלבולי טעיות שבדפוס ההוא, והיינו שנחלפו להם שני דפים שבדפוס ווינציא שהדפיסו מתוכו וע"ז הדפיסו בטעות שלא במקומו עמוד אחד שלם (בדף ל"ט אחרי תיבות: "שבועה זו תקנת חכמים כדי שלא יהא כל אחד . . . הדפיסו, חייב במעשר בהמה וכו' השייך אחרי תיבות: "וכיון דממוני של ישראל וכו' בדף מ"א ע"ב), וכשנתגלה להם טעותם כבר נמכרו מן הספרים והיו בידו הקונים, ורק באותן הספרים שלא נמכרו עדיין, תקנו את הטעות ע"י שחתכו דף ל"ט ודף מ"א מתוכם ודבקו במקומן שני דפים אחרים שהדפיסו פעם שנית כהוגן.

מה שנמצא כתוב בחידושי הריטב"א הגדולים

(א) בד"ה זה אומ' כולה שלי וכו' . . . בודאי אם ה' הרב ראו לחלק וכו' — והו' מה שכתב הרב המגיד בפ"ט מה' טוען ונטען ד"ח בשם הרשב"א.

(ב) בד"ה א"נ האי דאודי ליה וכו' ומסיים: וזהו מה שאמרו בתוספתא וכו' — גם זה שם בשם הרשב"א.

(ג*) בד"ה וליחיו זוזי מטאן נקט וכו' . . . כאן יש חסרון הניכר עד תיבת, והם מודים' ויש להשלימו ממ"ש בשטה מקובצת בשם הרשב"א, ובכלל: מה שכתוב כאן עד ד"ה מתנתין דלא כבן ננס הוא קצור ממ"ש בש"מ בשם הרשב"א, וזה הוא נגד דעת הריטב"א שמסכים על פי' הרז"ה.

(ד) בד"ה לימא מתנתין וכו' . . . היינו מ"ש בש"מ דף ה' ע"א ד"ה: והרשב"א ז"ל כתב.

(ה) בד"ה ואלא מאי רבנן . . . והיינו מ"ש בש"מ דף ו' ע"ד: והרשב"א ז"ל כתב . . . וכאן בספר מסיים בה: וכך פי' מורי הר"ש נר"ו ונכון הוא.

(ו) בד"ה אפי' תימא סומכוס וכו' וד"ה ולא קל וחומר וכו' . . . היינו מ"ש בש"מ דף ז' ע"ב ד"ה והרשב"א ז"ל כתב לפירש"י קשה . . .

(ז) בד"ה לימא מתנתין דלא כר"י: באפי' נפשה וכו' היינו מ"ש בש"מ דף ז' ע"ג ד"ה ואלא מאי רבנן וכו': וז"ל הרשב"א וכו' וי"ל דהשתא פרקינן וכו'.

(ח*) בד"ה ואיכא למידק אשמעתין וכו' — זהו מ"ש בש"מ בד"ה זה דרכו של הרשב"א וכן כתב הרב המגיד בה' טוען ונטען ה"ז שזהו דעת הרשב"א וזהו נגד דעת הר"ן.

(ט) ומכוון לזה הוא מ"ש בד"ה ועתה נפרש וכו' . . . וגם זה הוא נגד דעת הר"ן.

(י) בד"ה מנה לי בידך . . . יש לפרש עכשו וכו' . . . או אפשר לפרש דהא דר"ה מדינא . . . זהו מ"ש בש"מ דף ח' ע"ב ד"ה תני ר"ח . . . וז"ל הרשב"א ז"ל ע"כ מתני' כשאין העדים וכו'.

(יא) בד"ה והא דאמ' ותנא תונא וכו' . . . זהו מ"ש בש"מ דף ח' ע"ג ד"ה ותנא תונא: לא דמי דכל הנשבעין וכו' ולא שויכא בדאורייתא וכו' ומסיים בה: הרשב"א.

(יב) בד"ה אבל בהעדאת עדים וכו' . . . היינו מ"ש בש"מ דף ט' ע"א: כבר כתבתי וכו' ומסיים בה: רמב"ן רשב"א ור"ן.

(יג) בד"ה ומה אם ירצה לומר וכו' . . . היינו מ"ש בש"מ דף ט' ע"ד: וז"ל הרשב"א ז"ל מה אם ירצה וכו'.

(יד) בד"ה מה לפיו שכן אינו בהכחשה . . . פי' שאם הודה לו בב"ד . . . ודאי אינו נפטר בכך וכו' . . . היינו מ"ש בנימוקי יוסף בשם הרשב"א והר"ן וגם בש"מ מורה על מ"ש בג"י.

(טו) בד"ה ה"ג ע"א יוכיח וכו' היינו ק"ש בש"מ דף י"ד ע"ב: וגם הרשב"א ז"ל דחה גירס' רש"י.

(טז) בד"ה אלא כי אתמר ותנא תונא וכו' . . . אלא ודאי בין במלוה בין בפקדון . . . וכל היכא דאית' ברשותי' דמריה איתא . . . היינו מ"ש הרב המגיד בשם הרמב"ן והרשב"א.

(יז) בד"ה ואפי' אם רוצה ליתן לו משכון וכו' . . . וכן דעת רבינו" — עיי' שו"ת הריב"ש סי' שצ"ו, ועיי' ש"ך חו"מ סי' ס"ז ס"ק ד'.

(יח) בד"ה טעמא דאמר שלש' וכו' . . . היינו מ"ש בש"מ דף י"א ע"ד: והרשב"א ז"ל כתב וכו'.

(יט) בד"ה אלא לעולם ב' מטור . . . וי"א דכוון דשטרא מסייע ליה וכו' אבל הרמב"ן כתב וכו' — נראה שכונן על דחיית הרשב"א נגד הרמב"ן שהובא בג"י, והוא פסק כהרמב"ן נגד הרשב"א, לכן לא הביאו בשמו בדרך חוב המחברים שבמקום שאין דעתם מסכמת עם דעת רבותיהם אינם מביאים אותה בשם רבם כדי שלא לחלוק עליהם בהדיא, ועיי' ש"ך חו"מ סי' פ"ח סעי' ל"ב ס"ק נ"ג.

* (כ) בד"ה ולמ"ד הילך פטור וכו' — עיין ר"ן שבועות במה שהבי' בשם הראב"ד והרשב"א.

(כא) בד"ה הווא רעיא וכו' — והו ממש מ"ש בני' בשם הרשב"א.
(כב) בד"ה והרמב"ן כתב ומ"ש אח"כ והו דעת הרשב"א וכתב עליה וצ"ע — עי' ש"מ ט"ו ע"ב ד"ה אי דשתיק, ועי' במגיד משנה פ"ט מה' טוען ונטען ה' י"ב.

* (כג) במה שפסק דאי טעין תקפה ממנו כ"ש דאינו נאמן ומסוי' כך כתב מורי נרו' כבר כתבתי לעיל שדבר תוסה הוא ע"ש. ומי יודע אם אין לסמוך יותר על המחבר שכתב כך בשם רבו (הרשב"א) מעל עדות ה"ה. ועוד יש לתמוה על מרן מהר"י קארו שפסק כש"ע בפשיטות כהרמב"ם דאינו נאמן, אחר שכתב בב"י שהרא"ש והרמב"ן והרשב"א הסכימו שהוא נאמן.

(כד) בד"ה זה נוטל עד מקום שידו מגעת — הובא במגיד משנה שם ה"ט בשם הרמב"ן והרשב"א.

(כה) בד"ה ר"פ אמ' לעולם לא תיפוך וכו' . . ופי' רש"י צררי אתפסה . . לפיכך פי' מורי הרב נרו' דה"ק אימור וכו' ומסיים כ"כ מורי הרב, זהו אות באות מ"ש בש"מ דף י"ח ע"א בשם הרשב"א.

* (כו) בד"ה ומסקנא דשמעתא כרבינא וכו' . . עד אר"א מחלוקת וכו' . . זהו כמעט אות באות מ"ש בש"מ דף י"ח ע"א: והרשב"א ז"ל כתב ר"ה מסקנא וכו' . . ומתוך מה שכתוב כאן בספר נוכל להבין יותר מ"ש בש"מ בקיצור.

(כז) בד"ה אר"א מחלוקת וכו' . . זהו מ"ש בש"מ שם בשם הרשב"א כמעט אות באות.

(כח). מ"ש אפילו הגביה אות' מן הקרקע בכדי שאם הניח' חבירו נעקר וכו' זה מכוון עם מ"ש בש"מ דף י"ט ע"ב ד"ה תעשה בשם הרשב"א.

(כט). בד"ה ויש מקשין דע"כ אית לן למוטר דמרישא שמעינן וכו' — זהו מ"ש בש"מ דף כ' ע"א: והרשב"א ז"ל כתב וז"ל התם האי קאמר וכו'.

(ל) בד"ה אי איכא למוטר דלא קני וכו'. — זה מ"ש בש"מ שם ע"ד ד"ה והרשב"א ז"ל כתב ואלא רכוב במקום מנהיג וכו'.

(לא) בד"ה רב ושמואל דאמרו תרווייהו דמסירה אינה קונה וכו' — זה הובא במגיד משנה בפ"ד טה' מכירה ה"ג בשם הרשב"א.

(לב) בד"ה אי הכי הוינו מנהיג וכו' — זהו מ"ש בש"מ כ"א ע"ב בשם הרשב"א.

(לג) בד"ה ת"ש א' רוכב חמור וכו' — זהו מ"ש בש"מ כ"ב ע"א ד"ה ת"ש א' רוכב בשם הרשב"א והר"ן.

(לד) בד"ה א"ה נקני נמי רכוב וכו' — זהו קיצור ממ"ש בש"מ כ"ב ד"ה ונקני רכוב וכו' ומסיים בה: הרשב"א.

* (לה) בד"ה א"ה רוכב בעיר וכו' — מכוון עם מ"ש בש"מ כ"ב ע"ג ד"ה מנהיג בעיר ומסיים בה: הרשב"א. — וכריב"ש (עי' ש"מ שם ע"ד: והרשב"ש ז"ל כתב וכו') מכאא הפי' הוה בשם: הדושי.

(לו) בד"ה בעיר ר' אלעזר משוך בהמה זו וכו' — זהו מ"ש בש"מ דף כ"ג ע"א ד"ה וז"ל הרשב"א ז"ל וכו'.

(לז) ומ"ש בא"ד ולאפוקי ממקצת רבואתא וכו' — עי' מה שכתבתי לעיל.

(לח) ומ"ש בא"ד ובעיין לא איפשיטא — הובא בב"י הו"מ ס' ר"ב בשם הרמב"ם פ"ג טה' מכירה, וכתב עלה וכן כתבו תלמידי רשב"א, וזה הוא נגד דעת הר"ן.

(לט) בד"ה וא"ת משנתנו וכו' . . זהו מ"ש בש"מ כ"ד ע"ב ד"ה וא"ת משנתנו והרשב"א ז"ל כתב וז"ל והא דאוקמה וכו' ומ"מ איכא למידק וכו'.

* (מ) בד"ה אמ' רבינא הובא אמרי' אין שליח לדבר עבירה וכו', זהו כמעט אות באות מ"ש בש"מ כ"ה ע"ג ד"ה וז"ל הרמב"ן איכא ביניהו כהן וזה הוא נגד הרי"ב א' ונגד הר"ן.

* (מא) בד"ה וזי איכא למ"ד חצר לאו משום ידה וכו', זהו מ"ש בש"מ כ"ה ע"ד ד"ה והרמב"ן כתב וז"ל ת"ל ונתן בידה וכו', וזה הוא נגד ה"ר ט"ב א (אעפ"י שכתב הרישב"א בסוף דבריו: לכך פ"י ר"י וכו' וכן פ"י רבותי בשם הרמב"ן. ע"ש.!) * (טב) בד"ה ראה אותן רצין וכו' כאן פסק נגד הרשב"א שהרי כתב הרב המייד בפ"ב מה' גולה ואברהם ה"ח שהרשב"א חולק ופסק דאפ"י לא אמר וכתה לי קנה ומ"ש בספר, וכן פ"י רבינו ז"ל דדוקא אמ' וכתה לי קנה, זה הוא מכיוון לפסק הר"ן, אבל לא מטעמיה, והטעם שכתב כאן לא מצאתי בשום פוסק אחר.

(מג) בד"ה וכו' ר"י ור"ע בצד חצרו של ר"ג היו עומדין וכו', בש"מ כ"ז ע"ג הביא כן בשם רמב"ן וכתב עלה שכן כתב הר"ן.

(מד) ומ"ש בסו' הסי' לענין פסק הלכה נראה מדבריו ה"ה בפ"ד מה' זכיה ומתנה ה"ח שכל זה הוא מדברי הרמב"ן.

(מה) בד"ה והרי נט דרעת אחרת מקנה אותה וכו', בש"מ הביא אותה דף כ"ז ע"ד ד"ה והרי נט וכו' בשם הרמב"ן.

(מו) בד"ה בעי רבא זרק ארנקי וכו', זהו מ"ש בש"מ כ"ח סוף ע"ג ז"ה זרק ארנקי: וז"ל הרשב"א ז"ל: פירש"י ז"ל והסקירו וכו'.

* (מז) בסוף הדבור לענין פסק הלכה, כל הפוסקים הביאו והו בשם הר"ן ואחרי אשר הכברתי מלין עד כה אבקש ממך סליחה על אשר הלאתיך, ועתה רצה נא אדוני את ברכת עבדך, אוהבך וטוקירך ודורש שלומך ושלום תורתך בלב ונפש חפצה כל הימים.

יאקב שטיינהארדט.

הערות ביחוס שבין הגדת חז"ל לתרגומים שונים

מאת חיים אפפנהיים רב בקהל טהארן.

(המשך).

כ"ח (רוז א' ט') אשה לבית אמה, איתא במ"ד אשה לבית אומתה אח"כ הביאו מעשה באבנימוס הגררי שהתאבל על מיתת אמו ואח"כ זמן מת אביו ומצאו ה' טאיר עוסק במלאכתו וא"ל דומה שאמך חביבה עליך יותר מאביך והשיבו ולא כתיב אשה לבית אמה ולא לבית אביה א"ל ר"מ יפה אמרת שאין אב לגוי והנה הסורו שנה את נוסחת הקרא ותרגם, לאתרכון ולבית אנשיכון' ולדעתי אין ספק שבכונה עשה זאת מדעתו שיש סמך להלכה שאין אב לגוי בכתוב זו, דרבר מפורסם הוא ששלוחי מוסד דת המשיחיים ידעו רבי הלכות שנאמרו בענין אישות ומצינו ג"כ לפוליס השליח שמל בן אשה ישראלית שהיתה נשוי' לאיש יוני עע"ז מפני תרעומת היהודים (פעלי השלוחים פט"ו) אמנם כמה וכמה מצות והלכות ותקנות חכמים נתבטלו על ידם ובפרט בימים מאוחרים ע"י ראשי כנסיות אשר רובם הכינו את לבם להשיבה מנהגי היהודים ותורת זקניהם לכן שינו פעמים את טעם של מקראות במקום שידעו שיש בהם סמך לאיזה הלכה אשר רצו לבטלה או שלא נתקיימה בידם ומטעם זה נראה ששינה הסורי גם כאן נוסחת המסורה מפני שלא הו' מסכים עם ההלכה שאין אב לגוי, ורא' לזה דלקמן נאמר ומצאן מנוחה אשה בית אישה פ' שאמרה נעמי לבלתיה שאם תשובנה לארצן תמצאנה מנוחה בבית בעליתן שישאו אחרי בן כאמרים במ"ד אין אשה מוצאת קורת רוח אלא בבית בעלה אמנם גם פה שינה הסורי את הנוסחה ותרגם, אשה בית אברוכון' וכל זה כדי להתנגד להלכה שאין אב לגוי.

כ"ט ושינו נוסחה מטעם התנגדות להלכה מצינו ג"כ לקמן בקרא והנה בעו בא בבית לחם ויאמר לקצרים ה' עמכם ויאמרו לו ויברכך ה' דהנה במשנה (ברכות פ"ט) הביאו מכתוב זה ראי' לתקנתם שיהא אדם שואל בשלום חבירו בשם פ' שבאמת היתה זאת למנים בישראל לשאול בשלום חבירו בשם כמו שמצינו בכעו ששאל בשלום

הקוצרים בשם וכמו שמצינו בהמלאך שנראה לנדעון, אמנם אחר זמן נשתכח הרבר וחזרו והתקינו וכן פי' רש"י שם וכ"מ מן התוספתא אך עיקר ראייתם לא היתה אלא ממה שאמר בעז אל הקוצרים ה' עמכם אבל לא ממה שהשיבו לו יברכך ה' כמבואר בדקדוקי סופרים להחכם ר"ג ראבבינאוויטץ שבספרים מדויקים נשמטו במשנה סיפא דקרא וכ"מ בירושלמי ובמכות (כ"ג): אבל הסורי אשר רצה להתנגד לתקנת חז"ל תרגם ברישא דקרא במקום ה' עמכם, שלמא עליכון אמנם בסופא דקרא יברכך ה' לא שינה את הנוסחא וזה כדי להשיב שיש מקור לתקנה זו בקרא כי אין ספק שתקנה לשאל בשלום חבירו בשם נתפרסמה מאוד ואפשר שהיו דנין הרבה בענין זה בימים ההם מפני שנתפשטה המנהג בין המשיחיים לשאל בשלום חבירו בשם מיסד דתם, יהי' אך שיהי' תקנה זו היתה יקרה בעיני חז"ל כדמשמע מאמרם שלשה דברים גזרו ב"ד של מטה והסכימו עמם ב"ד של מעלה וזה אחת מהם ואמרו עוד בראשונה כשדויתה התורה משכחת לישראל היו הוקנים מבלעים אותו וכו' עיין בתוספתא סוף מס' ברכות שנראה שהברייתא שם קטיעה היא.

ל' (שם א' ט"ו) הגה שבה יבמתך אל עמה ואל אלהיה, מכתוב זה רצה ר"א אבן עזרא להוכיח ששניהן נתיירו קודם שנשאו למחלון וכליון אמנם אין זה דעת חז"ל דאף שאמרו במ"ד כיון ששבה אל עמה שבה ג"כ לאלוהיה לא היתה כוננת בזה לומר שנתניירו קודם לכן אלא אפשר שלמרו בעת שהיו עם בעליהם איזה דברים מאמנת ישראל וכשהורה ערפה לבית אמה התרבה בע"ז כבימי נעורו ורא' לזה שהרי בפירוש דרשו חז"ל את הכתובים שלאחר זה ותאמר רות אל תפנעי בי וכו' באשר תמות אמות וכו' שרות התניירה אחרי שדבקה בחמותה ללכת עמה והכי איתא ג"כ במ"ד לעיל על הקרא וישאו להם נשים מואביות תני בשם ר"מ לא ניירום ולא הטבילום ולא היתה הלכה להתחדש עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית וכן מצינו בתלמוד (יבמות ע"ז ובירושלמי שם) שע"ז בעז או ב"ד של שמואל נתחדשה הלכה זו ולפי דעתם נשא מחלון וכליון את שיהן באיסור וכן לא מצינו שום רמז בתרומתי' שנתניירו קודם שנשאו למחלון וכליון, אמנם יש להעיר איך אמרה נעמי לרות כלתה שתעשה גם היא כמו שעשתה יבמתה לשוב אל עמה ואל אלהיה שנראה כאילו יעצה לרות שתשוב גם היא לע"ז ובאמת לדעת חז"ל אין זו טענה דהלכה קבועה היתה בידם נר שבא להתנייר דוחים אותו ג' פעמים אף שיש לחוש שע"ז דחייתם ישוב לע"ז וגם אשמה על הדוחים אם ישוב לאיסורו אמנם אנשי כת המשיחיים לא כן ידמו ולבם לא כן יחשוב כי לאסוף אסופת גרים בלבכם ולהביא גוים לא מעט תחת כנפי אמנותם לכן השתדלו לקרבם את הגוים בכל עז ולא לדחותם בשום פנים והגה הסורי אפשר שהי' איש מבני ישראל אין ספק שהי' הרבה פעמים נוטה לדעת חולקים ע"ז ואמרו שהי' איש מבני ישראל אין ספק שהי' הרבה פעמים נוטה לדעת המשיחיים אף שלא עמד במים ומשום כן הי' קשה בעיניו לאמר שנעמי הרבתה לדבר על לב כלתה שתשוב גם היא לע"ז ומטעם זה תיקן את נוסחת המסורה ותרום, לבית אנשיה' במקום אל עמה ואל אלהיה, וזה הוא בודאי לפי דעתו כעין תיקון סופרים הנזכר במדרשים רק שתיקן זה לא היתה אלא כפי שיטתו.

וטרי דברי בתיקוני סופרים זכר אכור מאמרם (בילקוט שמואל רמז ק"ו ומובא ג"כ בפרש"י ורד"ק ברושע ג' על הקרא לא אותך מאסו וגו') תני ר"ש בן יהי בשלשה דברים עתידים למאוס במלכות שמים במלכות בית דוד ובבנין בהמ"ק וכו' ואימתו בימי רחבעם הה"ד ויען איש ישראל ויאמרו אין לנו חלק ברוד זו מלכות שמים*) ולא נחלה

(*) פה ראיתי להעיר על מ"ש הרמב"ם בפ"י המשנה (פי' חלק) כשמונה את הי"ג עיקרים שמי שכופר במשפחה הזאת (פי' בית דוד) כאילו כופר בהשי' וכבר נתקשו בזה מניל להרמב"ם לומר כן שאף שלפי שיטתו נראה שכן הוא שכופר באחד מן הי"ג עיקרים יצא מכלל ישראל אמנם אין דרכו של הרמב"ם לדבר ע"ד הפלגה או לברות דברים מלבד שאין להם יסוד בתלמוד אף שהן תוצאות שיטתו, ולדעתי היתה ברייתא זו להרמב"ם לעינים בענין זה דאף שיראה שהן רק דברי הנדה ע"כ דברי הנדה ע"כ דברי הנדה ע"כ שזו כעין כפירה במלכות שמים לפי שבאמת לפי שיטתו כן הוא. עיין מאמרי במ"ה להחכם פראנקל ויל משנת 1864 בענין עיקרי האמונה.

בבן ישי זו מלכות בית דוד איש לאהלו ישראל ולא לבחמ"ק אל תקרי לאהלו אלא לאהלו והנה בתנחומא (פי' בשלה דפום ואלקווא תקע"א) הולך ומונה תיקוני סופרים ובתוכן מביא ג"כ את הקרא אין לנו חלק בדוד ולא נחלה בבן ישי איש לאהליך ועתה ראה ביותך דוד וילך ישראל לאהלו והוסיף לומר, ובדבריו הימים לא ל ה"י ותמהני ע"ז שלא נמצא כתוב זה בשום מקום בדה"י וגם בתרגומים לא נמצא שום רמז מזה וגם המעתיק ספר הילקוט שיבש נוסחת הקרא מפני שהעתיקי מתוך זכרונו ולא מתוך הכתב ועירב את הקרא שבספר מלכים עם הקרא שבשמואל (ב' ב') שנאמר כאשר מרד שבע בן בכרי בדוד עינין שם ובוראי תלמוד טועה הוסיף את המאמר מדעתו בתנחומא ותמהני על החכם ר"י רייפמאנן שלא העיר ע"ז.

ל"א (קהלת א' ט"ז) מעות לא יוכל לתקן וחסרון לא יוכל להמנות אין ספק שנתקשו בכתוב זה הלא ע"י תשובה ומע"ט יכופר עון ופשע ואיך אפשר לומר מעות לא יוכל לתקן וכמו כן נראה שנתקשו ג"כ בקרא דלקמן (ז' י"ג) ראה את מעשה האלהים כי מי יוכל לתקן את אשר עותו דלפי משמות הקרא נוכל לומר אשר עות ה' ואין זה דרך כבוד כלפי מעלה אמנם חו"ל פירשו את הקרא בטוב טעם ודעת באמנם במשנה (חינה פ"א) מעות לא יוכל לתקן זה הבא על הערה והוליד ולד שהוא ממור פי' שאף שהקב"ה יסלה לעונו אם ישוב אליו עב"ז הקלוקל שיצא מתוך מעשיו הרעים שהוליד ולד ממור אינו יוכל לתקן ורשב"י אמר אין קורין מעות אלא למי שהי' מתוקן בתחלה ונתעוות ואיזה זה ת"ח הפורש מן התורה אפשר שכונתו היתה שלא תאמר כדעת המשיחיים שבני אדם רובם ככולם נתעותו ע"י חטאו של אדה"ר וע"י האמונה נתקנו דלשון מעות לא נאמר רק על מי שהי' מתוקן מתחילה וכו' וזה ת"ח שלמד ופירש מן התורה דשנה ופרש עומד לפי דעתם בדיוטא התחתונה ואמרו עוד שחסרון לא יוכל להמנות קאי על מי שעבר עליו הרגל ולא חג דכמה מצות תלוין באיזה זמן בשנה ואם עבר זמנו שוב אינו יוכל לקיימן וכמו כן תירצו את הקרא דלקמן מי יוכל לתקן את אשר עותו פי' אשר עותו האדם כאמנם במ"ד שם משל לאשה שהיתה חשובה בבית האסורים וילדה בן גדלה שם ומתה ולאחר ימים כאשר עבר המלך על פתח בית האסורים צעק הגער באיזה חטא אני נתון כאן א"ל בחטאה של אמך פי' שכמה דברים נתקלקלו ע"י בני אדם אשר אין להם תקנה כמו הגער הגולד בבית האסורים בעונה של אמו אמנם בוואולגאטא לא הבינו את הדברים וביותר מפני שנואה לפום הסתכלות רהיטא שיש להוציא מן הכתובים הללו דעות אשר אינן מסיכום לדעיונות ושיטת שנתפשטו בין המשיחיים לכן שינו נוסחת הכתובים וגרסו בקרא מעות לא יוכל לתקן וגו' כאלו נאמר מעות קשה לתקן ומספר (אפשר צ"ל ומספר תאות) כסילים אין להמנות ולקמן גרסו בקרא מי יוכל לתקן וגו' מי יוכל לתקן מה שראה כבר או מה שעלה במחשבתו פי' של הקב"ה קרוי לך שחסרון הבנה עולה שינוי נוסחא.

ל"ב ושינוי נוסחא מתוך חסרון הבנה מצינו ג"כ בקרא (שם ג' ט"ז) מה שהי' כבר הוא ואשר להיות כבר הי' והאלהים יבקש את הנדרף, הגה רישא נראה כמעט שכבר נאמר למעלה (א' ח') מה שהי' הוא שיהי' וגו' אין כל חדש תחת השמש עב"ז אין ספק שהכתוב דלעיל לא נאמר רק על הדברים הנכבדים וחוקי הטבע שמבראשית וכ"מ בברכות (ג"ט.) אמנם הכתוב שבפרשה זו נאמר על עניני קורות העתים והשתנות הזמנים והמעשים שעשו רושם על התפתחות בני אדם ומנהגי חיים דרכי הצלחתם בכל ענין וע"ד זה נראה שדרשו ג"כ חו"ל את הקרא וכ"מ דברי רש"י שאמר בסו' כתוב זה שמדותיה של הקב"ה שוין הן לעולם וע"ז אמר קהלת והאלהים יבקש את הנדרף שבכל השינוים אשר נעשו תחת השמש בקורות העתים והשתלשלות הסיבות ומעשי ב"א ותולדותיהם תמצא שהקב"ה משניח עליהם ומשלם כאלו ועושה צדק ומשפט, אמנם בוואולגאטא לא הבינו את הענין לכן תרגמו את הקרא כאלו נאמר מה שנעשה יכון ומה שיהיה כבר היה והאלהים ימלא מה שנחסר או מה שנאבד, אמנם מי שיש לו עינים לראות ולב להבין ימצא שרק מתוך חסרון הבנה שיבשו כאן את הנוסחא.

ל"ג מצינו פעמים בהגדת חו"ל שהשתדלו ברוחק גדול לסמוך אקרא איזה ענין

שנראה שהוא דבר של מה בכך או שיש ללמוד ממקום אחר וכל הדין ישתומם על על החרדה שהחרידו חו"ל בזה, אמנם ברור הרבה שפעמים לא עשו זאת אלא כדי לעשות סימן לנידחת המסורה בקרא שדרשו ע"ד זה ובפרט במקום שנשתבשה הגויסא ע"י בעלי תרגום בלי שום טעם או כונה או התנגדות ודומיהן אלא מתוך שגגת המעתיק ושבתא כיון דעל על. וראי' לזה הגה בהושע (ג' ב') נאמר ואכרה לי בחמשה עשר כסף וחומר שעדים וכו' ובתרגום יוני גרסו ונבל יין במקום ולתך שעדים אמנם חו"ל דרשו את הקרא (חולין צ"ב.) על מ"ה צדיקים שהעולם מתקיים עליהם דחומר הן שלשים סאין ולתך הן ט"ו סאין וגם בפסיקתא שהנוכרה בילקוט שם דרשו את הקרא בעין זה ומי לא יבין שכל אלה המדרשים אין להם על מה שיסמוכו אמנם אל תתמה על זה כי עיקר כוונתם לא היתה אל כדי לעשות סימן וסמוכים לנידחת המסורה בקרא.

הוספות לשער ארבעה

מאת הר"ר מרדכי מורט ארא.

פרק ב': (ארבעה) דברים אלו שאדם אוכל פירותיהן בעה"ז והקדן קיימת לו לעה"ב וכו' ומגדן ארבעה דברים וכו' (ירוש' פאה פ"א.) ר' חנינא בריה דר' אבהו לוקן ארבע אמנות עבר ישב לו וכו' (בכורים פ"ג.)

פרק ג': (ארבעה דברים הרגיל בהם זוכה) (שבת ו) הרגיל בנר חנוכה היו"ן ליה בניס ת"ח וכו' (שבת כג.) ארבעה מתו בעטויו של נחש ואלו הן בנימין בן יעקב וכו' (שם נה.) (אלו ארבעה) הנעלבים ואינם עולבים שומעים חרפתם ואינם משיבים עושים מאהבה ושמים ביסורים עליהם הכתוב אומר ואורבויו כצאת השמש בניבורתו (שם פ"ח.) אמר ראב"ע חייב אדם לשנות את תלמידיו ארבעה פעמים וכו' (עירובין גר.) ת"ד ד' פרושות אין בהם סימן ברכה לעולם שכר כותבין וכו' (פסחים ג.) ת"ד ד' צוחות צוחה עורה ראשונה צאו מכאן בני עלי וכו' (שם גו.) בימי עזירה וכו' בפרק א' נתנבאו ארבעה נביאים וגדול שבכלן הושע וכו' (שם פ"ז.) ד' קנינים קניתי בעולמי ישראל תורה וכו' (שם.) ד' דברים צוה רבינו הקדוש את בניו אל תדור בשכינצב וכו' (שם ק"ב.)

פרק ד': אר"ל ד' דברים כל העושה אותם דמו בראשו וכו' (שם קיא.) שאל ר' מתיא בן הרש את ר' אלעזר בן עזריה ברומי שמעת ד' חלוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש וכו' (יומא פ"ו.) א"ר חנין בר אבא ד' מיני שלו הן ואלו הן שיבלי וכו' (יומא עה.) בשביל ארבעה דברים נכסי בעלי בתים יורדין וכו' (סוכה כט.) בשביל ד' דברים חמה לוקח וכו' (שם.) ארבעה הקב"ה מתחיש עליהם על שבראם וכו' (שם נב.) ויראני ה' ארבעה חרשים מאן נינהו ד' חרשים . . . זה משה בן דוד וכו' (שם.) בארבעה פרקים העולם נודון וכו' וכו' (ר"ה טו.) אר"ל כי משמע בארבע לשונות אי דלמא אלא דהא (שם ג.)

פרק ה': אנשי מעמד נכנסין לבית הכנסת ויושבין ארבע תעניות כשבת בשני על יורדי הים וכו' (תענית מז.) ת"ד ארבע משפחות היו בא"י ויפיותן שובהן אמרו תנו עיניכם ביופי וכו' (שם ל.) ת"ד ד' נשים ויפיות היו בעולם ואלו הן שרה וכו' (מגילה טו.) אר"ל מ"ד אשירה לה' כי נאה נאה שירו למי שמתנאה על הנאות דאמר מר (ארבעה נאים הם) מלך שבחיות ארו וכו' (חגיגה יג.) ת"ד ארבעה נכנסו לפרדס וכו' (שם יד.) תני ר' חייא כנגד ארבעה דבריה תורה וכו' בן חסם מה הוא אומר וכו' (יר' פסחים פ"ו.) ארבע כחות נעשו לאבותינו על הים אחת אומרת וכו' (ירוש' תענית פ"ב.) ת"ד (ארבעה אמ' על כ"א) האוהב את אשתו מנופו וכו' (יבמות סב.) ת"ד האוהב את שכניו והמקרב את קרוביו וכו' (שם.) תני ר' חייא מיום שחרב בהמ"ק אע"פ שבטלו מנהדרין ד' מיתות לא בטלו וכו' (כתובות ל.)

פרק ו': כל המהלך ארבע אמנות בא"י מובטח לו העה"ב (שם קיא.) תניא לעולם

אל תהי רגיל בנדרים . . . ואל תהי רגיל אצל ע"ה . . . ואל תהי רגיל אצל כהן ע"ה . . . אל תרכה שיחה עם האשה וכו' (נדרים כ). ר' גמרא ירב ד' וזו לספינאי לאתווי כהון מדעם וכו' (שם ג). ארבע רוחות מנשבות בכל יום ורוח צפונית מנשבת עם כלן וכו' (בטין לא). א"ר אסי ד' קבין מזה נמצאו על אבן אחת וכו' (שם נו). במלחמה מהו אומר אל ירך לבככם וכו' כנגד ארבעה דברים שאומות העולם עושים מניפים וכו' (סוטה סב). דרש רבא בשכר ד' דמעות שהורידה ערפה על חמותה וכו' (שם). אריב"ל בשביל ד' אמות שלוהו פרעה לאברהם נשתעברו בנוי ת' שנה (שם מו). א"ר יוחנן כל השוטה בארבעה מיני זמר מביא חמשה פורעניות בעולם וכו' (שם מח).

פרק ז': אריב"ל אסור לו לאדם שיהלך ד' אמות בקומה זקופה וכו' (קרושין לא). אמר ר' יוחנן שם בן ארבע אותיות חכמים מוסרים אותו לתלמידיהם פעם אחת בשבוע וכו' (שם עא). (ארבעה דברים הללו) א"ל ר' ללוי הראוני פרסיום א"ל דומים לחיילות של בית דוד וכו' (שם). (ארבעה צדיקים כשנפטר א' מהם נולד צדיק כמותו) כשמת ר' עקיבה נולד ר' וכו' (שם עב). הכל בפני שרה כקוף בפני אדם שרה בפני חוה כקוף וכו' (ב"ב נח). ארבע נהרות מקיפין א"י (ע' מס' שבעה) (ב"ב עד). ת"ר כשחלה ר' אליעזר נכנסו ד' זקנים לבקריו וכו' (סנהד' קא). וארבעה אנשים היו מצורעים א"ר יוחנן גיחוי ושלשת בניו (שם קז). ארבעה דייניו היו בסרום שקראו וכו' (שם קט). א"ר יוסי בר חנינא ארבע נזרות נזר משה על ישראל ובאו ארבעה זקנים ובטלום וכו' (מכות כד).

פרק ח': בד' מקומות שרתה להן שכניה לישראל בשילה וכו' (זבחים יח). א"ר שמעון ארבעה דברים הקב"ה שונאן ואני איני אוהבן הנכנס לביתו פתאום וכו' (גדה יז). ואהיה אצלו אמון (ארבעה אמון הם) אמון פדגוג וכו' (ב"ב פ"א). יום אחד א"ר תנחום בר חינאי (בר' דפוסים אירי בר ירמיה) שבו ביום נבראו ד' דברים הידים שמים וארץ ואורה (שם פ"ג). ר' יהושע (בדפ': יושע) בר נחמיה . . . בשם ר' אליעזר אמרו ד' דברים (בדפ': ברא בו ד' ברייות מלמעלה וכו') ברא בו האדם מלמטה וארבע מלמעלה וכו' (שם פח). א"ר שמלאי מצינו שהב"ה (עושה ד' דברים) מברך חתנים וכו' (שם) ר' חנן דציפורי בש"ד שב"ג אמר מפני ארבעה דברים חזר בו הב"ה שלא תהא הארץ שותה אלא מלמעלה וכו' (שם פ"ג). ארשב"ג ד' שמות נקראו לארץ כנגד ד' תקופותיה ארץ תבל אדמה ארץ וכו' (שם). ארבעה הן שפתחו באף ואברו באף ואלו הן נחש וכו' (שם פ"ט). ואל אישך תשוקתך ארבע תשוקות הן אין תשוקתה של אשה אלא לאישה וכו' (שם פ"כ).

פרק ט': ד' דברים נשתנו בימי אנוש בן שת ההרים נעשו טרשים וכו' (שם פכ"ג). עשה לך תבת עצי גופר בד' מקומות נאמר בלשון הוה עשה לך וכו' (שם פל"א). ד' הם שיצא להם מוניטון בעולם אברהם . . . יהושע . . . דוד . . . מרדכי וכו' (שם פל"ט). ארבעה דברים טובים היו ללוט בעבור אברם וילך אברם וכו' (שם פמ"א). כשם שפתח בארבע מלכיות כך אינו חותם אלא בד' מלכיות כירלעמר וכו' (שם פמ"ב). והגה תנור עשן שמעון בר אבא בשם ר' י' אמר ארבעה דברים הראה לו גיהנם ומלכיות ומתן תורה ובהמ"ק וכו' (שם פמ"ד). רבנן אמרו ד' מדות נאמרו בנשים נגרוניות וכו' (שם פמ"ה). ר"ע אומר ארבע ערלות הן נאמרה ערלה באוון וכו' (שם פמ"ו). ותמת שרה בקרית ארבע ד' שמות נקראו לה אשכל ומטרא וכו' (שם פמ"ח). ארבעה הן שתבעו שלא כהוגן לג' ניתן כהוגן ולא ניתן שלא כהוגן ואלו הן אליעזר עבד אברהם וכו' (שם פ"ט).

פרק י': יושב יצחק ויחפור וכו' כמה בארות חפר אבינו יצחק בכאר שבע ד' יהודה אומר ארבע וכו' (שם פס"ד). ר' פרחיה פתח שובי שובי השולמית שובי שובי ונחזה כך ארבעה פעמים כתוב שובי שובי כנגד ד' מלכיות וכו' (שם פס"ו). וירד ישראל נדר ארבעה הן שנדרו שנים נדרו והפסידו ושנים נדרו ונשתכרו וכו' (שם פ"ע). ארבע מדות נאמרו בשמות יש ששמותיהם נאים ומעשיהם נאים וכו' (שם פמ"א). ארשב"ג

בארבעה (כצ"ל) דברים אני אוהב את בני המזרח שאינן נושכין ואוכלין אלא חותכין ואוכלין וכו' (שם פ'ד). ארבעה מקראות אין להם הכרע ואלו הן שאת וכו' (שם פ"ט וביומא נ"ב חמשה וע"ש ובהגהות). והמדרגים מכרו אותו כמה אוניות נכתבו לו ר' יודן אמר ארבעה אחיו לישמעאל' וכו' (שם פ"ד). ויהי כמשיב ידו ואחר יצא אחיו כמה ידות כתיב כאן ר' יודן אמר ארבע וכו' (שם פ"ה). וכום פרעה בידי מכאן קבעו חכמים ד' כוסות וכו' (שם פ"ח). ויוסף הוא השליש וגו' ארבע (כצ"ל) גזרות נזר יוסף שלא יכנס עבד למצרים וכו' (שם פ"א). ארבעה דברים הן הן תשמישו של עולם וכלן אם אברו יש להם חילופין וכו' (שם). מטרף בני עלית . . . מטרפה של תמר שהצלת ד' נפשות וכו' (שם פ"ט).

פרק י"א: ניסן שבו יצאו ישראל ממצרים בארבעה עשר שחטו פסחיהם וכו' (שבת פ"ז). הא דתנן אבות מלאכות ארבעים חסר א' כנגד מי וכו' (שם מט). אריב"ל מ"ד וירא העם כי בושש משה אל תקרי בשש אלא בא שש בשעה שעלה משה למרום א"ל לישראל לסוף ארבעים יום בתחלת שש אני בא וכו' (שם פ"ט). א"ר חסדא ס ופ' שבלוחות כנס היו עומדים (שם ק"ג). וישבו העבים אחר הגשם זו מאור עיניו שהולך אחר הבכו אמר שמואל האי דמעתא עד ארבעין שנין הדרא וכו' (שם ק"א). ת"ר ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק היה גורל עולה בימין וכו' (יומא לט). ת"ר ארבעים שנה קודם חרבן הבית לא היה גורל עולה בימין וכו' (שם). ר"ל הוה מסדר מתניתין ארבעין זמנין כנגד ארבעים יום שנתנה תורה וכו' (תענית ז). ויסר המלך את טבעתו א"ר אבא בר כהנא גדולה הסרת הטבעת יותר ממ"ח נביאים וז' נביאות שנתנבאו להם לישראל וכו' (מגלה יג).

פרק י"ב: ארבעים שנה שמש שמעון הצדיק את ישראל בכהונה גדולה וכו' (ירו' יומא פ"ה). ת"ר כל אותן מ' שנה שהיו ישראל כמדבר לא היה יום שלא נשבה בו רוח צפונית וכו' (יבמות ע"א וע"ב). א"ר יהודה אמר רב לעולם יעסוק אדם בתורה ובמצות אפי' שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה שבשכר מ"ב קרבנות שהקריב בלך הרשע זכה ויצתה ממנו רות וכו' (גיר כג). ר' צדוק יתיב ארבעין שנין בתעניתא דלא ליחרוב ירושלים וכו' (גטין נ"ו). מעשה ועמדו ארבעים מודיות בדיוגר וכו' (שם נו). ארבעים סאה קצוצי תפלין נמצאו בראשי הרוגי ביתר וכו' (שם). ארבעים יום קודם יצירת הולך ב"ק יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני וכו' (מוטה ב). אין לך כל מצוה ומצוה שכתובה בתורה שלא נכרתה עליה מ"ח בריתות וכו' (שם ל"ז). ויתיצב (לילת) ארבעים יום כנגד ארבעים יום שניתנה בתורה (שם מב).

פרק י"ג: תניא ר' יוסי אומר גדול ת"ת שקדם לחלה ארבעים שנה (קדושין ט'). שם בן מ"ב אותיות אין מוסרים אותו אלא למי שצנוע וכו' (שם ע"א). רב יוסף יתיב ארבעין יומין בתעניתא ואקרייה לא ימוש ספר התורה הוה מפיך וכו' (ב"מ פ"ה). א"ר יוחנן מ"ד טארת ה' בבית רשע וגוה צדיקים יברך טארת ה' בבית רשע זה פקח בן רמליהו שהיה אוכל ארבעים סאה גזלות בקינות סעודה וגוה צדיקים יברך זה חזקיה מלך יהודה וכו' (מנהדר' צד). א"ר יהודה אמר רב בא עליהם סנהרוב הרשע במ"ה אלף איש בני מלכים וכו' (שם צה). ר' אליעזר אומר ימות המשיח ארבעים שנה וכו' (שם צח וצט). לא קאים אינש אדעתיה דרביה עד ארבעין שנין (ע"ז ה). ת"ר ימי אהל מועד שבמדבר ארבעים שנה חסר אחת (זבחים ק"ה). כל שעברו עליו מ' יום בלא יסורין קבל עולמו וכו' (ערכין י).

פרק י"ד: ר' יוחנן ור' חנינא תרודהון אמרין בן מ"ח שנה הבייר אברהם את בוראו (ב"ר פס"ד). ת"ר מצרים הויה ארבע מאות פרסה על ת' פרסה וכו' (תענית י). יראת ה' תוסף ימים זה מקדש ראשון שעמד ת"י שנים וכו' (יומא ט). הקול קול יעקב זה אדריינוס קיסר שהרג בכפר ביתר ת' רבוא וכו' (גטין נו). מעשה בארבע מאות ילדים וילדות שנשבו וכו' (שם). ת' בתי כנסיות היו בכרך ביתר וכו' (שם). ת' עבדים ואמרי לה ד' אלפים עבדים היו לו לפשחור וכו' (קדושין ע). ת' ילדים היו לו לדוד

וכלם בני יפת תאר וכו' (שם עו). א"ר יוחנן בן דהבאי ד' דברים סחו לי מ"ה חינוך
ספני מה הוויין וכו' (גדרים כ).

פ"ק ט"ו: הני כ"ד דתעניתא כנגד מי א"ר חלבו כנגד כ"ד רגנות שאמר
שלמה וכו' (ברכות כח). כ"ד סותרי הלומות היו בירושלים וכו' (שם נה). ת"ר כ"ד
תעניות ישבו אנשי כנה"ג על כתבי ספרים תו"מ שלא יתעשרו וכו' (פסחים ג). רב
אדא בר אהבה מסדר תנתיא עשרין וארבע זמנין כנגד תנ"ך ועייל לקסיה דרבא
(תענית ז'). מעשה בר' אלעזר שירד לפני התובה ואמר כ"ד ברכות וכו' (שם כ"ה).
אלו הן מעשרות . . . התקינו נביאים ראשונים כ"ד משמרות וכו' (שם כו). א"ר
יהודה אמר רב בשעה שבקש שלמה להכניס הארון לפני ולפנים דבקו שערים זה בזה
אמר שלמה כ"ד רגנות וכו' (מ"ק ט). ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן אמר ארבעה
ועשרים מיני ארזים הם וכו' (ב"ר פט"ו). כ"ד מיני שחין הן וכו' (כתובות עו ב"ר
פט"ו וכו').

נשלמה מסכת הארבעה
שבח לנכבד בחיות ארבעה.

ישנים גם חדשים.

הערות על הדברים האחרים של הרב החכם והחוקר הגדול רבי יעקב רייפמאן, בבית
תלמוד מחברת שמינית צד 237.

(סיום).

(92) שם פ' צו. בתנחומא שלפני* כתוב כאן הערה כדעת הר"ם, וזה לשונה:
צ"ע שהביא בעל המדרש הנ"ל פסוק זה לראיה על יחזקאל והוא נאמר בישיעה.
(97) (98) פ' מצורע. במדרש רבה ס' נשא פ' ז' ימצא הר"ם קצת תשובה
על שאלותיו, ושם ג"כ כתובים י"א דברים שעליהם צרעת באה, והמשלה מרנים
בין אחים לא נמנה בתוכם, אולם בילקוט משלי ו' כתוב ג"כ ומשלח מרנים מפרעה.
בערכין ט"ז א"ר יוחנן על שבעה דברים נגעין באין . . . ועל גילוי עריות
דכתיב ויגע ה' את פרעה.

(99) פ' אחרי מות. לטהור זה דוד שנ' וישלח ויביאהו והוא אדמוני עם יפה
עינים וטוב ראי. כתב הר"ם תמוה מאד כי איככה מורה הפסוק הזה על היות:
טהור דוד? הלא אין בו זכר לכנוי: טהור? ואולי קרא בעל הדרש הזה:
טהור עינים (כבתקוק א' י"ג) תחת יפה עינים. עכ"ל.
ולי נראה שבעל התנחומא ובעל דברים אחרים על מדרש תנחומא טעו כאן.
כי בילקוט קהלת ט' ס' תקפ"ט (שם נרמזו בצדו תנחומא) ובמדרש רבה קהלת
ח' י"ד (זה טעות, כי הפסוק הכל כאשר לכל מקרה אחד לצדיק ולרשע לשוב
וגו' הוא בקהלת ט' ב') לא נאמר הדרש על דוד על מלת לטהור אלא על
מלת לשוב, וזה דוד, דכתיב ביה וטוב ראי. ואין כאן תימה.

(103) פ' קדושים. שבשעה שהוא מהולל להקב"ה. כתב הר"ם: אחרי מלת
שהוא צ"ל קורא בתורה ובוה טעה הר"ם. אם בשנה החמישית מתחיל
לקרות בתורה, האך בשנה הרביעית קורא בתורה? לכן אני אוכר שאין כאן
חסרון, ובילקוט קדושים כתוב ג"כ לאמר: ובשנה הרביעית יה' כל פרוי קדש,
שאביו מקדשו לתורה, הלולים שמה לל (ולא מהולל!) להקב"ה, ובשנה החמישית
תאכלו את פרוי, משעה שהוא מתחיל לקרות בתורה (המלות מכאן ואילך
שישנם כאן בתנחומא חסרים בילקוט) להוסיף לכם תבואתו.

(* הנ"ל במחברת שמינית צד 247 כראש דברי ישנים גם חדשים.

(110) פ' בהר, ומה הוֹאֵת נַעֲמִי? חוֹתֶם נַעֲמִי, הוֹסִיף הַרְיִם, פ' הַזֹּאת כְּמוֹ חוֹתֵי עֵיף תְּמוֹרֵת אַהֲרָיִם וְאֶהוּי, וְתִמּוֹה שְׁהַרְיִם לֹא רֵשֶׁם פֶּה בְּבֹא כְּתָב צִ"א.

(111) פ' בַּחֲקֵתִי, וְלִמִּי נִתְּנָה? לְיִשְׂרָאֵל, כְּתַב הַרְיִם בְּלִי סֶפֶק הִיךְ כְּתוּב לִפְנֵי זֶה כְּאֹמֵר עַל אֹדוֹת הַתּוֹרָה שֶׁעֲלֶיהָ תִּשׁוּב מִלֵּת נִתְּנָה, אֲךָ חִסֵּר בְּאֵהוּ, וְלִי נִרְאָה שֶׁתַּחַת לִמִּי נִתְּנָה צִ"ל וְלִמִּי נִתְּנָם? זֶה מוֹשֵׁךְ עַל הַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים כְּבָלֵל, וְכִפְרָט עַל הַפְּסוּק אִם בַּחֲקֵתִי תִּלְכוּ, לָכֵן מִבְּנֵי גִ"כ הַפְּסוּק: מִגִּיד דְּבָרָיו לְיַעֲקֹב, חֲקִיו וְהַמְשַׁפְּטִיו לְיִשְׂרָאֵל.

וּבִלְקוּט פ' בַּחֲקֵתִי ס' תְּרַעֲיָא גִ"כ הַנּוֹסֵקָא לִמִּי נִתְּנָם.

(116) פ' בְּמִדְבַר, עַל הַהֶעֱרָה שֶׁכְּתַב הַרְיִם כֹּאן אוֹמֵר: שְׁפִתַּי יִשָּׁק מִשִּׁיב דְּבָרִים נִכְהִים.

(118) תַּחַת הַרִי הֵן מַחְבֵּלִין, עֲשֵׂה לָהֶם תְּקוּהָ צִ"ל הַרִי הֵן מַתְּכֵלִין, עֲשֵׂה לָהֶם תְּקֵנָה.

(120) פ' נִשְׂא, בְּתַנְחוּמָא שֶׁלִּפְנֵי כְּתוּב: וְכֵן הוּא אוֹמֵר: מִשָּׁה וְאַהֲרֹן בְּכַהֲנוּ וְשִׂמּוֹאֵל בְּקִרְאֵי שְׂמוֹ, פַּעַם א' וְלֹא יוֹתֵר.

(121) שֶׁם, בִּילְקוּט תְּהִלִּים תַּתְּמַ"ב גִּ"כ כְּתוּב: דִּיא מִי אִמֵּר הַמְזֻמּוֹר הוּא, מִי שְׁהוּא יוֹשֵׁב בְּצִלּוֹ שֶׁל הַקְּבִי"ה, מִי שִׁישֵׁב בְּסִתְרוֹ שֶׁל עוֹלָם, זֶה מִשָּׁה שִׁישֵׁב בְּסִתְרוֹ שֶׁל עֲלִיּוֹן.

לְדַעַת הַרְיִם נִכּוֹן מֵאֵד גַּם לִפִּי הַפְּשֵׁט שֶׁהַפְּסוּק יוֹשֵׁב בְּסִתְרֵי עֲלִיּוֹן הוּא רְשִׁימָת כְּנֻי מַחְבֵּר הַמְזֻמּוֹר הוּא, וְיוֹשֵׁב הוּא כְּמוֹ לְיוֹשֵׁב וְהוּא עִיד רְשִׁימָת לְדוֹד אִשְׁר בְּרֵאשֵׁי מְזֻמּוֹרִים רַבִּים! וְאַנִּי אוֹמֵר שֶׁסִּבְרָא זֹאת אֵינָה נִכְוֵנָה לִפִּי הַפְּשֵׁט.

(124) פ' בְּהַעֲלֵתְךָ, הַקְּרִבְנוֹת כָּל זְמַן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ קִיִּים הֵן נִהְיִין, אֲבָל הַנְּרוֹת לְעוֹלָם, עִבְ"ל הַתְּנַחֲמוּמָא, וְכִי הַרְיִם זֶה יְסוּד מִנְהַג הַדְּלֶקֶת הַנְּרוֹת תְּמִיד בְּבֵית תַּפְּלָה, וְבְתַנְחוּמָא שֶׁלִּפְנֵי כְּתוּב כֹּאן בְּהֶעֱרָה: רַמּוֹ לִנְר תְּנוּכָה אֶף לְאַחַר הַבֵּית.

(134) פ' קָרַח, לְיוֹסֵף פֶּקֶד פִּקְדֵי! בְּמִדְבַר רַבֵּה פ' י"ח כְּתוּב כְּדַעַת הַרְיִם לְיִשְׂרָאֵל תַּחַת לְיוֹסֵף, וְגַם לְמִשָּׁה כְּתוּב שֶׁם.

וּבְתַנְחוּמָא הַנִּלְ"ל יֵשׁ כֹּאן הֶעֱרַת הַמְדַפִּיס: תְּמִידָה בְּעֵינַי, מַה שֶּׁהֵבִיא זֶה הַכְּתוּב בְּיוֹסֵף שֶׁלֹּא נִאֲמַר בּוֹ אֵלֶּא פֶּקֶד יִפְקֵד.

(135) שֶׁם, הוֹסִיף עֲלֵיהֶם י"א מִן תְּרֵי עֶשְׂרֵי חוּץ מִן יוֹנָה שְׁהוּא בְּפִנֵּי עַצְמוֹ, כֹּאן עֲשֵׂה הַחֲכֵם הַרְיִם הִגִּיהַ חֲרִיפָה לֹא שִׁעְרוּם אֲבוֹתֵינוּ, כִּי תַּחַת: הוֹסֵף עֲלֵיהֶם י"א מִן תְּרֵי עֶשְׂרֵי חוּץ מִן יוֹנָה צִ"ל לְדַעַת הַרְיִם: הוֹסֵף עֲלֵיהֶם י"א סִפְרִים הַחִיצוֹנִים!

בְּבֵית תַּלְמוּד שָׁנָה רֵאשׁוֹנָה מַחְבֵּרֵת ג' צֵד 81 הֵבִיא הַחֲכֵם הַגְּדוֹל רַבִּי מִרְדְּכַי דוּשָׁק כְּמֵאֵד יוֹנָה בֶן אִמְתִּי דַעַתוֹ עַל זֶה הַדְּרָשׁ, וְכֵן אוֹמֵר וְלַעֲיֵד נִרְאָה, אַחֲרֵי שׂוּמִי כָּל מַעֲנֵי וְכַהֲשֻׁבוֹתַי עַל דְּבָרֵי הַמְדַרְשׁ, שִׁישׁ כֹּאן שֶׁבִּשְׂתֵּא אִשְׁר עֲלֵתָה עִי נִטְרִיקוֹן, שְׁבִתְחִילָה כְּתַב הַכּוּתֵב: מַפְנֵי שְׁהוּא ב"ע, וְרַצָּה לֹמַר כְּמוֹ שֶׁכְּתַב הַרְדִּיק בְּשִׁבִיל עִבּוּ"ם, אֲבָל הַמַּעֲתִיק עֲשֵׂה לוֹ בְּאוֹר בְּפִנֵּי עַצְמוֹ, וְכַתֵּב הַדְּבָרִים כְּמִלּוּאֵם מַפְנֵי שְׁהוּא בְּפִנֵּי עַצְמוֹ, מַה שְׁאִין לוֹ שְׁחַר, וְלִפִּי דְּבָרֵי הַמְדַרְשׁ נּוֹפֵל אוֹר בְּהִיר עַל הַמַּתְנִיתִין דַּעַתֵּנִי, שֶׁלֹּא נִקְרָא סִפְרֵי יוֹנָה דְּבָרֵי קְבִלָה עִבְ"ל, וְהַחֲכֵם הַגְּדוֹל רַבִּי יַעֲקֹב שְׁמִינְהָרֵט כְּתַב לִי דַעַתוֹ כְּטוֹב מַעַם וְדַעַת בְּעַנְיָן זֶה בְּלִשָּׁן אֲשַׁכְּנֹה, וְאַנִּי יַדַּעְתִּי שֶׁקּוֹרְאֵי בֵּית תַּלְמוּד יִשְׁמְחוּ אִם הַחֲכֵם הַמְּפֹרָסִם הַנִּלְ"ל כְּבִבּוּרוֹ וְבַעֲצָמוֹ יִבְיֹא מֵאֲמָרוֹ אֵל בֵּית תַּלְמוּד בֵּית נוֹה קִדְשׁ, וְדַבֵּר בַּעֲתוֹ מַעֲטוֹ מַה טוֹב!

(137) שֶׁם, לִי מַעֲלוֹת שֶׁל מַלְכוּת, כִּי הַרְיִם: כֵּן בְּפֶרֶק שְׁנֵי חֲכָמִים (מ' ו')

שֶׁהַמַּלְכוּת נִקְנִית בְּשִׁלְשִׁים מַעֲלוֹת.

וְאַנִּי אַעֲיֵד עַל רִשְׁיִי שֶׁכְּתַב בְּתַהֲלִים קִי"ד בְּפִירוּשׁ הַשְּׁנֵי אָן בְּעַנְיָן אַחֵר: אַתָּה כִּהֵן לְעוֹלָם, וְאִיזוֹ כֵּן הַכְּהוֹנוֹת, כְּהוֹנָה שְׁהוּא לְמַעֲלָה כְּכַהֲנוֹת מַלְכֵי צִדְקָה, וְהוּא הַמַּלְכוּת שְׁהוּא לְמַעֲלָה מִכְּהוֹנָה גְּדוֹלָה בְּשִׁלְשִׁים מַעֲלוֹת.

139) שם. בתנחומא שלי כתוב זאת תורת העולה (ויקרא ו') עולה של תורה ועולה של תשובה. ובמדרש רבה במדבר פ' י"ח כתוב כדעת הר"ם: בא דוד ותקן להם כאה ברכות, כיון שתקנם נתעצרה המנפה על עולה של תורה ועולה של קצרה. ובעל מתנת כהונה כ': עולה של קצרה, בתנחומא ובפ"ק רע"ז ובפ"ג דמס' מועד קמן איתא עולה של תשובה, ולפיכך צ"ל שר"ל תשובה על קצור המעשים, או קצרה פירושו תשובה ועיניו נפש ברי"א קצירו ומרעיו.

145) פ' בלק. על כן מעי למואב ככנור יחמו וגו', התנחומא והר"ם כתבו שפסוק זה הוא בישעיה ט"ו וצ"ל ט"ז.

148) פ' פנחס. ואין גוי אלא ישראל שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחר עב"ל התנחומא. וכתב הר"ם מה נאמר לפ"ו לכנוי גוי למי שאיננו ישראל, ולנוסח שלא עשני גוי? ותימה שהחכם הגדול הר"ם שואל שאלה כזאת, מי כמוהו יודע למצא פשר דברים קשים!

ומה יאמר הר"ם לכה שכתוב בתנחומא ס' קדושים: עמד אברהם, אמרו לפניו זה הוא! אמר להן: זה גר, גוי הוא!

בתנחומא הנ"ל יש כאן הערה: ביש ספרים ל"ג מלת גוי.

ואני אומר שכאמר התנחומא: ואין גוי אלא ישראל שני' ומי כעמך ישראל גוי אחר, עדות וראיה שמלת גוי אינה ללעג ולחרפה לגוי הארץ, הלא בתורה נביאים ובכתובים וגם בכתבי וספרי קדמונינו ז"ל גם אנחנו נקראים בשם גוי. אי שניים, לא אחיכם אנחנו ולא בני אב אחד אנחנו ולא בני אם אחת אנחנו, מה נשתנינו מכל אומה ולשון שאתם גוורים עלינו נזירות קשות! (ראש השנה י"ט). ולא המדרש עיקר אלא המעשה.

151) פ' מטות. אמר דוד (תהלים ל"ג) רבות מחשבות בלב איש וגו' עב"ל התנחומא, ובפ"י רר"ק (יהושע י"א) הובאה הנוסחא המשובשת אשר במדרשנו. כך כתב הר"ם. ונ"ל שבסדר התפלה ביהו כבוד ה' לעולם לפני ואחרי הפסוק רבות מחשבות בלב איש ישנם פסוקים מתהלים ל"ג, שהם דומים וקרובים בענין עם הפסוק הנ"ל, וזאת היתה סבת המעות אצל התנחומא והרד"ק. וקורא אני עליהם: אגב הריפתא שבשתא!

הק' מרדכי יהודה ליב עהרליך

רב בק"ק קערמענד.

בקרת ספרים

Kritischer Commentar zu den Psalmen nebst Text und Uebersetzung von Dr. H. Graetz Professor an der Universität zu Breslau.

(Breslau, Druck und Verlag von S. Schottländer 1882.)

זה הספר, תהלים" הוא אחת מן המגולות היקרות אשר הגחילו לנו אבותינו ונצדק קדש מיום הוסדו עד היום הזה. לכל תפלה וכל תהנה אשר תהיה לכל אדם לכל עם ישראל היה הוא מעין נאמן. הוא שיר ה' אשר שרו לוינו בדויכל אל בעוד המקדש על סכנונו במרום הר ציון. מדברי שיריו ינקו לבות היהודים האמללים בגולה תנחומיהם לעתות בצרה. בו ישפכו שיחם לפני ה' בבתי תפלותיהם בכל מקומות מושבותיהם, בו מצאו הרוחה ונחמה בהתעטף החם מעצר רעה ויגון, ואליו נשאו נפשם לכל ננע וכל מחלה. ויען כי באמונתם הקדישוהו קדש אף על כן בכבת עין שפרוהו וכל אות וכל מלה בו קדש והנוגע באחת מאלה אף במחשבה לתקנו הגה הוא בעיניהם

כמחלל את הקדש. ואמנם בבחינה הזאת מאז ומקדם לא היו כל הדעות שוות. כי יש אשר אומרים, יען כי הוא קדש אף לזאת חובה עלינו מלבד לשמרו גם לעבדו, לתקן כל מעוות אשר עותהו הסופרים להסיר מתוכו קמשוני הטעיות אשר נכנסו בו במשך הזמנים.

אחד מבעלי הדעה השניה הזאת הוא החכם המחבר את הפירוש אשר לפנינו ואשר נכיריהו מאז מתוך מעשיו המפארים על שדה החכמות ומתוך פעולתו הנשגבה בספרו תולדות דברי הימים ליהודים אשר בו כל ישעו וכל הפצו להיות מלמד להועיל לבני עמו קורות אבותיהם מני קדם ולהרים תפארת ישראל בין העמים. הדעה הזאת הלא היא כתובה רשומה ומפורשת מיד בפתח ספרו, וכה ידבר בתחלת דבריו (הקדמה צד IX), בעד אלה המחזיקים במסורה לבלתי נטות ממנה אף כחוש השערה לא נועד הספר הזה התרגום עם הפיוש אשר כתבתי וחכרתי לפי מדת הבקרת. ומוסיף לתת טעם לדבריו: כי אלה כאשר אינם מקפידים על הדבר בפרשם הכתוב נגד דרכי הרגיון וחקי הגועם והיופי הסייטא, כחשבם כי כאשר ירבו קושי הבנת הענין וחסרון טעמו ונועמו כן ירבו אותות אמונתם האמתית, כן לא יקפידו אף אם ירבו בכל יום ויום בזוי הדת והאמונה אשר יסורן בכתבי קדש יען כי נמצאו בנוסח שלפנינו לפעמים דברים בלשונות הדיוטיות ודברים הדומים לדברי פתיות אשר יסירו לכם מאחרי כתבי קדשנו שהם יסודות הדת. אמנם הוא המחבר לא כן ידמה ולבכו לא כן יחשוב הוא אשר באמת ובתמים יכבד כתבי קדשנו המלאים מרוח הקדש הוא בדאגה יביט אל המראה המעצבת הזאת, והבין בלבבו, שאם נרצה לרפאות מחלת הזמן הזאת המלאות חסרון האמונה והמוסר אשר פרץ בימינו רק מספרי קדשנו וביחוד מספר תהלים וקום לנו חלד אבל רק אז נשיגה זאת אם אלה הכתובים ידברו בשפה ברורה אם לא בלשון אחרת ידברו אל העם ובמושגים אשר לא יובנו כדור דעה הזה ובאמת לא נפלאות היא מהם ולא החוקה היא, רק אם נרחיק מתוכם כל השגיגות והשבושים אשר שנו מניהם ברוב הימים ובאשמת תועים מדרך השכל נמח מעליהן כל זרר וכל טהר. ועל כן רק בתיקן הנוסחאות בכל עז מן השבושים בו תלוים חיי האמונה והדת וקיום משפט המוסר. ברעיון הזה בחר המחבר להיות מנהיגו בדרך פירושו לספר תהלים.

אחרי פתח דברים האלה ישלח המחבר לפנינו מבוא גדול מכיל מאה וחמשים ושנים עמודים, והוא מעשה ידי אמן העשוי בשקידה נפלאה, בסדור הגיוני, במערכת סדעית ולא יחסר כל בו מאשר נדרש לדעת על אודת ספר תהלים, תכונתו, דרך מליצתו, שמושו כוונן קדום, זמן חבור כל מזמור ומזמור, וסי חברה, וכאזיה זמן נחתם הספר, ובפרט לא חסר דבר הראוי לדעתו מענין זה הספר ותולדתו וקורותיו אשר לא דבר עליו המחבר בחכמה ובשלמות ולא הגיה מקום לאחרים להתגדר בו. זה המבוא נחלק לעשרה פרקים. הפרק הראשון ידבר: על תכונת התהלים ומחותם. ענין הפרק השני: חלוקת מזמורי תהלים. פרק שלישי: מי היה מחבר התהלים או מחבריה. פרק רביעי: באזיה זמן חבור התהלים. פרק חמישי: הצורה הפיוטית בשירי תהלים ודרך מליצתם. פרק ששי: השמוש בתהלים בעבודת ה' ואם השירה בכלי שיר. פרק שביעי: המכתמים בראש המזמורים ושאר הוספות שנתוספו אליהם. פרק שמיני: זמן אסיפת התהלים וחתימתם ומערכתם. פרק תשיעי: תכונת הנוסחאות. פרק עשירי: מן התרגומים הישנים לתהלים.

מראה נעימה ומשיבת נפש הישראלי יגולל המחבר לפנינו בפרק הראשון בצירוי מעלות שיר ה' הזה וכל התכונות המיוחדות לו וכי כל מיני התהלות והתפלות שריו לעמים הקדמונים לא יערכוהו ובטוב טעם ורעות יורה לנו גם הסבות המחייבות זה ההבדל כי הן מונחות במהרה אמונת ישראל כאל אחד באלו החסר והרחמים, בקורות ישראל ומאורעותיו מאז היה לעם ובכל הזמנים הבאים, ובתכונת הגפש המיוחדת לעם הזה המלאה לה ציורים נשגבים מרוממות אלהיו ומדותיו, ומתורת ה' התמימה אשר היא נחלתו מאלהיו, ומתעודתו להיות עם עולם נחלת יה אשר קורא להקדיש שמו בעמים,

ומקדושת ציון וירושלים המקום אשר ה' דורש אותו, ומישועות מלכו בחיר ה' ומשיחו, וכל אלה הציורים הם הרוח המושל בשירי תהלים.

בספר השני המדבר מחלוקת המזמורים, יעמיד החכם המחבר שיטתו על מוסרי דברי המדרש „שומר טוב“ משה נתן להם חמשה חומשי תורה וכנגדם נתן להם דוד ספר תהלים שיש בו חמשה ספרים. ומטעם זהו נחלק הספר לק"ג ולדעת קצת (ריב"ל ירושי' שבת פט"ו ה"א) לקמ"ז פרשיות וזה לערך השבתות של שלש שנים שפעם הן ק"ג ופעם קמ"ז, כי בארץ ישראל ובקצת מקומות בבבל היו משלימים את התורה בני' שנים, ואחרי שהיה המנהג להפטיר בשחרית בנביאים, ובמנחה בכתובים, ולתכלית הזאת בלי ספק השתמשו במזמורי תהלים ועל כן לערך היה חלקו ספר תהלים לק"ג או לקמ"ז פרשיות, כמספר השבתות של ג' שנים. והשערה יפה היא זאת. אלא שקצר החכם המחבר יותר מדי להראות הראיות שעליהן בנויה השערתו. שכתב שהיה המנהג להפטיר במנחה בכתובים כאלו הוא יסוד מונח ומנהג קדום ומפורסם עד שאין צורך לראיה. וכאלו מכל מקומות מושבות היהודים בארץ ישראל ובכל ארץ בכל נודע לנו זה המנהג כאחד מן המנהגים המפורסמים בסדר עבודת אלהים בבתי כנסיות, ואנו בענינותנו לא ידענו לו ראיה ברורה בשום מקום ורק זכר לדבר בנמ' דשבת (קטז:): בנהרדעא פסקי סדרי דכתובים במנחתא דשבתא ומפרש ר"ת במנלה (כא). הפסקי סדרי היינו הפטרה. ואף לדעתו אין זה מכוון בברור רק על ספר תהלים שאלו כן היה אומר פסקי סדרי בתהלים ומאטרו בכתובים משמע שהכוונה לא על תהלים בלבד כי אם על כל חלקי הכתובים. ואמנם נראה מדבריו הגמרא בשבת (כד.) שהיה המנהג בבבל להפטיר בנביא במנחה שכן אמר רב אחדבוי א"ב מתנא אמר רב יום טוב שחל להיות בשבת המפטיר בנביא במנחה בשבת אין צריך להזכיר של יו"ט, ופרש"י מצאתי בתשובות הגאונים שהיו הנילים להפטיר בנביא בשבתות במנחה ו' פסוקים ובימי הפרסיום נזרו נזרה שלא לעשות זביון שנסתלקו נסתלקו. ומלשונו של רב נראה שהיה מנהג בבבל להפטיר בנביא במנחה רק בנהרדעא פסקי סדרא בכתובים ואולי שמואל תקן כן. ומעתה מבואר שלא היה זה מנהג כולל גם בבבל אבל בא"י כלל כלל לא וכמו שאמרנו במשנה מנלה (כא). בשבת במנחה . . . אין מפטירין בנביא, ובכל התלמוד הירושלמי לא מצאנו אף רמז קטן שהיה בשום מקום המנהג להפטיר בנביא אלא בכתובים, ועל כן קשה מאד לתלות החלוקה של ספר תהלים אשר קיימו וקבלו עליהם היהודים בכל מקומות מושבותיהם במנהג נהרדעא, וזה המנהג עצמו הוא בספק מה טיבו אם כדעת ר"ת שפסקי סדרי הוא כמו הפטרה ויש לו שייכות עם סדרי התורה או אם ענין פסקי סדרא אינו כלל מענין הפטרה ואין לו שייכות עם סדרי התורה, ואף אם נניח שהוא הפטרה אינו מכוון על תהלים לבד כי אם על כל ספרי כתובים כמשמעות לשון „פסקי סדרי בכתובים“. אך שיהיה אין הדבר ששוט כל כך להיות נחשב כמן המפורסמות שאינן צריכות ראיה על כן היותי מאוה שהחכם המחבר היה מוציא ראיותיו ותברכהו נפשנו בנללן, וחויז מזה היותי מאוה לדעת היכן מצאנו שגם בבבל בקצת מקומות היו מסיימן את התורה בני' שנים אשר לא שמעתי בלתי היום, ואני מעודי חשבתי שרק במערבא מסיימו אורייתא לתלת שנין כאמור בגמרא סוף מנלה ואם נרצה לומר שגם בבבל כן עלינו להביא ראיה ואמנם אם קבלת הגמרא אמת הלא כל ההשערה של החכם המחבר נפלה בבירא. ועוד אני תמה על החכם המחבר אשר בעצמת רוחו דרקק בכל אות ומלה בספר תהלים ובכח בקרת חרודה תקן והגיה לבלתי חת מפני התרעפות ואף על פי כן העלים עין משבוש אשר נפל במדרש שו"ט שהביא ממנו ראיה להשערתו הנכזבת. ששם צד 9 בהערה 3 הביא מדרשם: ואל יהו קורין בהם כקורין בספרי מירם אלא יהו קורין בהן ונטולין שכר עליהן. ויש כאן טעות מוכחת וצריך להיות: אלא יהו קורין בהן והגויין בהן והמעתיק השמיט מן בהן עד בהן ובאמת בילקוט הגי' נבונה, ואמנם אם גרסי' והגויין בהן אין זה מכוון בשום ענין על הקריאה לתכלית סדר התפלה בבתי כנסיות כמו שכתב המחבר אלא לתכלית הלמוד והמדרש.

בספר השלישי והרביעי פרש המחבר אור חדש על הספר בכחיתת מחברו התהלים

ובבחינת זמן הוסדם. ותמצית דבריו: משוררי התהלים היו לויים, והם היו עניינים ונרדפים אבל היו נעלבים ואינם עולבים, עניינים ומבלנים והם הם הנזכרים בספר בשם עניו ארץ, רעני ארץ (צד 25). ועל פי זה יבאר המחבר כמה דבורים ופסוקים בספר בטוב טעם ודעת, ומוסיף להראות על יד קורות דברי הויטם. כי על הלויים יצדק לאמר כי הם הנענים והנגשים. הלויים לא היה להם חלק ונחלה בארץ, פרנסתם היתה מן המעשר, ובמשנה תורה הוצרך לשנות ולשלוש שלא לעזוב את הלוי מזה נראה כי היו הלויים חסרי פרנסתם והעניו לגמרי. ועוד זאת שהלויים עמדו תחת רשות הכהנים, ונלוו אליהם לשרתם ואך מעט נעלו על מדרגת הגבוענים הקדמונים שהיו חוטבי עצים עצים ושואבי מים, וע"כ אם היו הלויים רעים בעיני אדונייהם הכהנים, ולא הלכו בדרכיהם, אז באו ברע, לא לבד שהחסירות פרנסתם, כי אם גם נלחצו מהם ונרדפו (צד 22). והן אמנם כי לא תצרוק הראיה ממשנה תורה רק לשיטת האומרים שמת מאוחרת שאו נוכל לוטר שלכך שנה ושלוש האזהרה שלא לעזוב את הלוי ספני שבזמן ההוא היו הלויים חסרי פרנסה והעניו לגמרי אבל בימי משה לא היה סבה לה. אמנם בלי ספק כונת המחבר להראות שמראש ומראשון היו הלויים נדונים להיות עניינים וע"כ הזהירה התורה באזהרה מופלגת שלא לעזבו. אבל עיקר הראיה שכן היה בפועל היא ממה שחזקה המלך נתן צו לתת מתנות הלויים ולחלקם באמונה מזה נראה כי מנעו המעשר בעת ההוא מן הלויים. (שם 22) וכן נחמיה הוכרח בזמנו לצוות שיתנו מעשר אדמתם ללויים ומהו יצא כאור משפט שבכל הזמנים היו הלויים עניים. אבל היו גם בלי ספק נרדפים בימים הרבים והשונים ההם אשר סרו הכהנים מן הדרך ושחתו ברית הלוי ועזבו כלם משפט אלהיהם מלבד בני צדוק וכלי ספק בעת ההוא היו גם הלויים נלחצים ונרדפים מן הכהנים הממורים את ה' אלדי ישראל (24, 23) ובנביאים ובכתב ישראל כשנוכרו עניים ואביונים ודלים וכיוצא באלה הרבורים מכון כל זה על העניינים שהיו כת מיוחדת ואחרי שהלויים היו עניינים מביתם ולפי ההשערה היו גם נדכאים ונרדפים, ואחרי שבהרבה מוטורי תהלים נמצא מצרות אשר סבלו העניינים העניים זמן התלונות והחמס אשר זועקים על נגשיהם, על כן הלויים שהם העניינים הם הם הזועקים והמתאוננים, ואף על כן הלויים אשר גם מצד סקדתם היו משוררים — הם גם המחברים של רוב שירי תהלים (34—24). זה הוא תמצית השערת החכם המחבר וסגנון משפטו, אמנם לכל חלקי משפטו יתן תבלין מליצות יפות, ומעתה לפי דעתו כללו של דבר הוא: שבהרבה צריכים אנו להחליט שכל שירי תהלים שנתחברו בימי הבית הראשון ובגולה הם מעשה ידי לויים, אשר הקדש והמקדש היו חיי חייהם, ואומללה נפשם באנחתה אם גלו ממקום חפצם (35). לויים מבני קרה, אסף ויודותן או לויים אחרים אשר מצד מצבם בחברה היו עניים, ולפי מדרם היו עניינים, רק מעט מומורים נתחברו בבית דוד כלומר ממלכי בית דוד, או המתחסים לו אשר קוננו על אברן מלכות בית דוד (37). ואמנם בבחינת זמן יסודתם יחלקם המחבר לחמשה פרקי זמנים. תהלים זמן הבית הראשון, זמן הגלות, זמן אחר שיבתם עד זמן החשמונאים, זמן החשמונאים כל ימי המלחמה עד הנוכת הבית, ומומורים שנתחברו אחר זמן החשמונאים. לכל אלה יתן המחבר כללים ברורים אשר על ידם יש להביר זמן חבורו של כל מזור ומזור. (45—39). ואלם נראה כי באחת הפריו על המדה כשה שכתב (37) כי ערוך הוא לפי מדת הבקרת שאין גם אחר מכל מזורי תהלים (מלבד חלק מה במזור י"ח) שיש ליחסו לדוד. הן אמת כי מדת המקובל באומה מיוחס הרבה מומורים לדוד לא תספיק בכל מקום להיות ראיה שאין להשיב עליה. על דרך משל אם נמצא מזור זה או זה מיוחס לדוד כבר בזמן קדום, כאשר נראה מן הציונים שבראש המומורים, וכנגד זה נמצא במומורים המיוחסים לדוד דבורים ומושגים אשר לא יתכנו בימי דוד אז מדת הבקרת האמתית תכריחנו כי הציונים שבראש המומורים האלה עשויים רק בהשערה. אבל על כל פנים זאת נלמד מן הציונים כי היה דבר נודע ומפורסם שהיה דוד מחבר שירי תהלים. והעד הנאמן על זה הוא מחבר ספר שמואל שהביא את דברי השירה אשר שר דוד ביום אשר הציל ה' אותו מסף כל אויביו ומסף שאול והוא השירה

עבתהלים סי' י"ח ומוסף עוד (ש"ב כ"ג) ואלה דברי דוד האחרונים, וקרא דוד את עצמו נעים זמירות ישראל ומי יטיל בזה עוד ספק שבספר שמואל נשתבח דוד להיות שר בשירים שהם זמירות ישראל. האמנם כי מחבר ס' שמואל מאוחר לימי דוד כמה מאות שנים אבל לא נשבה כי זה המחבר לא ברא מלבו כל מה שכתב כי אם היו לו מקורות ישנים מומנים הקדומים בהורו של דוד ואחריו ובא זכרם בספר דברי הימים, ובלי ספק על פי אלה המקורות הודיע המחבר את השירה ודברי דוד האחרונים. ועתה ידענו ברור כי היה דוד מחבר שירי תהלים. ואמנם אף שנודה שאין הציונים ראה מוכחת מכל מקום אין גם ראייה על ההיפוך לאמר שכל הציונים מוטעים כי אם נאמר במקום שיש סימן מובהק ודושה מכריח מתוכו הענין שאי אפשר שנתחבר בימי דוד הציונים לא יוכלו להכחיש את האמת הברור אבל במקום שאין סימן ודושה ברורים ומכריחים, הבקורת האמתית לא תדחה את המפורסם, והלא החכם המחבר עצמו לא יכול להתעלם כי חלק גדול ממומר י"ח יצא מפי דוד מפני שרוב דברי המומור נאותים בפי דוד, ולדעתי כלו כי לפי דרך מליצתו ורחו וסגנונו מבורר כי כלו יצא מטופס אחד ומפני קצת דקדוקים של מה בכך לא נדחהו מנחלתו. ופלא גדול הוא בעיני מה שכתב החכם המחבר (207) שהכתוב ב' בס' י"ח "ישמע מהיכלו קולי" אי אפשר שאמרו דוד מפני שמדבר מן ההיכל והוא בית המקדש אשר לא היה עוד בימי דוד. הן המקום הנבחר לעבודת השם בימי דוד נקרא בית ה' (ש"ב י"ב כ') ונקרא גיה ה' (שם ט"ז כ"ה) ונקרא משכן (שם ו' ז') ונקרא גם היכל (ש"א א' ז') ואם מחבר ס' שמואל קרא את משכן שילה בשם היכל למה לא יתכן שגם דוד יקראו היכל? הכי השם היכל הוא המצאה חדשה ודבור חדש לכנות בו את המקדש שבנאו שלמה? ואם נאמר שמחבר ס' שמואל קראו היכל לפי מנהג זמנו אבל בימי דוד עוד לא נקרא היכל ואם נמצא באיזה מומור דבור, "היכל" צריכים להבינו בדקדוק ובכונה רק על בית המקדש, אם כן נדון גם להפך אם נמצא באיזה מומור הכינוי "משכן" גם כן נאמר שזה ראייה שנתחבר בימי דוד בעוד שהיה דבור משכן כנוי לבית ה' והנה בס' כ"ו שאמר: ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך אף אנו נאמר שהמומור הזה הוא מומן שבית ה' עוד לא היה נקרא היכל. גם מטעם הזה החליט החכם המחבר שהמומור סי' ב' אי אפשר ליחסו לדוד מפני פסוק ו': ואני נסכתי מלכי על ציון הר קדשי ולדעתי על הר קדשו מכון רק על בית המקדש ואין זה ציון הר קדשי כאן מכון על ירושלים, כמו בעיר אלהינו הר קדשו . . . הר ציון ירכתי צפון קרית מלך רב. אבל כל זה הוא לשטת החכם המחבר אשר פשוט בעיניו כי "ישמע מהיכלו קולי" לא יובן בלתי על בית המקדש אבל לפי דעתי אין היכל פה מכון לא על בית המקדש ולא על הבית בשילה כי אם על היכל של מעלה לפי מושג הזמנים הקדומים ההם וכענין השקופה ממעון קדשך מן השמים. וכן כונת המשורר סי' י"א ד': ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו שאין לפרשו כי אם על של מעלה, וכן בס' כ"ט ס': ובהיכלו כלו אומר כבוד מזה הענין, ובישעיה ו': ושלוו מלאים את ההיכל, אף שפירשוהו רבים על בית המקדש אין זה מוכרח כי אם אפשר מאד כדעת המפרשים על היכל השמים. וכן נקראו השמים זבול קדשו ותפארתו (ישעיה ס"ג) ומה יבואר כי גם באמרו ישמע מהיכלו קולי יאות גם בפי דוד מכון על למעלה וכאלו יאמר ישמע משמים קולי. ואמנם אין כונתי לסתור כלל מכללי המחבר כי חוקים הם כראי מוצק אבל יש להרהר אחרי קצת הפרטים אשר יקשה עלינו להכניסם אל כלליו. וחזין מזה נפלא בעיני ולא אבין למה בכל עו ימאן המחבר ליחס מומור מן המומורים לדוד או לבני דודו אף במקום שעל פי כלליו לא יכול להכריע. ואעיר על קצת מומורים: סי' ד', סי' ו', סי' ח' ואיני צריך לפרט כלם שהקורא ימצאם.

מיראת האריכות יותר מן המדה נעבור על רוב פרקי המבוא בשנים כבר אמרנו משפטנו עליהם בדרך כלל כי מלאכה גדולה הם בעינינו כמו בכנינם אף אם אחת הנה ואחת הנה יש לנו להעיר עליהם הערות מעטות לא יזיק זה אל הכלל כלל. אבל אין אנו רשאים להעלים עין מן הפרק התשיעי אשר ידבר באורך מן כונת הג' סח א' ו

בספר תהלים, וטיב נוסחאות המקרא בכלל והרבדים עתיקים וראוי לכל דורש בכתבי קדש באמונה ובתמים לשים אליהם לב. תוכן הפרק הט' בקצרה הוא זה: כמעט הוא מן הגמנועות לאמר שהנוסחאות בס' תהלים נתקיימו בטוהרם כמו שיצאו מתחת ידי המחבר. בהיות שאין אחד מכל הספרים הקדמונים נתקיים בנוסחאתו האמתית. ואם גם אמת שנוסחאות התורה נשמרו כבבת עין וכל הספרים הוגדו ע"פ ספר העזרה ומגיהו ספרים נטלו שכרם מתרומת הלשכה, לא היה כן רק בתורה לא בשאר ספרים ובפרט בספרי כתובים אשר עד זמן מאוחר הקדישום קדש. ואף שבעלי המסורה אונזו וחקרו ותקנו כלם, אמנם כמה תלאות וקורות עברו עליהם בזמנים שונים. בימי אנטיוכוס איפסנעס שרפו את התורה וקדושה ועאכו"כ שאר הספרים הקדושים. אחרי ב' שנות מאות חרבה ירושלים ובלי ספק גם הפעם אבדו הספרים בעיני רע. וכמו חמשים שנה אחר חרבן ירושלים במלחמת ביתר ורדיפת אדריאנוס שהיתה רדיפה תנית בלי ספק האבדו הצוררים כתבי קדש הגמטצאים. ועוד שנית נתבונן אך נמנה החסרון. מבלי היות להם ספר להעתיק מתוכו העתיקו מזכרונם. ר' מאיר שהיה לבלר אומן, והעתיק כתבי קדש מן הזכרון, ונפלו בהעתקתו את התורה שבחושים. וכן יוספר מרב חננאל שהיה כותב ספרים שלא מן הכתב. והנה על אלה שני הענינים ראוי שיושם לב אם נבוא לשפוט על ישור הנוסחאות, כי מהם נראה מפורש כי אי אפשר שלא נפלו טעויות בהעתקה.

ואמנם עוד טעם שלישי נתן החכם המחבר על אמרו שהוא מן הגמנועות שלא נפלו שבחושים בכ"ק אך בטרם אזכורנו יש לי להעיר על מה שיסד שאחרי רדיפת אדריאנוס הוכרחו להעתיק מזכרונם ור"ט הבלר המפואר בעת ההיא העתיק מזכרונו והוסיף (צד 103) בהערה סי' א' להראות שבהעתקת התורה של ר"מ נעתקו קצת דברים בשבשוש מפני שהעתיק מזכרונו וטעה ע"י שווי המבטא של איזה מלות כמו: בתורתו של ר"מ מצאו כתוב והנה טוב מות ת' מאד כתנות אור ת' עור, וכן דין חושים. ת' ובני דין חושים. משא רומה ת' דומה. אבל כל זה לא נראה לי כלל. כי לא מצאנו בשום מקום שכתב ר"מ שלא מן הכתב רק פעם אחת שהלך לאסיא ולא היה שם מגלה וכתבה מלכו (מגלה יח:); ואילו היה ידוע שכל העתקותיו של ר"מ ואפילו התורה כתב ר"מ מלבו מה חדוש הוא שספרו ממנו שכתב את המגלה פעם אחת מלכו? וגם הראיה אינה כלום שכשאמרו בתורתו של ר"מ מצאו כתוב בהכרח אין הבונה שהיה כתוב כן בנוסח התורה שלו אלא כמו שפירשו כל המפרשים שהיה כתוב כן בנליון או מדרשו והוא כדרך אל תקרי. והעד שכן הפירוש הוא תלמידו ר' שמעון בן אלעזר והוא ידע יותר מכלנו כיצד היה. וזה התלמיד היה יושב ודורש בבית שאן ב שם ר"מ הנה טוב מאד הנה טוב מות (ב"ר ע"ט) הרי מפורש שר"מ דרש כן ולא שטעה בכתובת המלה. והראיה מירוש' דתענית פ"א ה"א: בספרו של ר"מ מצאו כתוב משא דומה משא רומה הלא היא ראייה על ההפוך שמדומה לרומה אי אפשר לטעות כי אם בהעתקה מן הכתב שיתחלף לו דל"ת ברי"ש מפני שווי צורתן.

(המשך יבא.)

הערות והשגות.

על מאמרי תולדות רבנו יעקב ב"ר מאיר.

ז. ה. ה. בתיקון דברים אחרים במאמרי תולדות ר"ת ובכטול קצתם. ואני על כלם הנני נותן לו תורתו בזה. ומה מאד יקרו לי ההערות האלה. כי מלבד אשר בקצתן העמידני על האמת והודיעני בקצתן דברים אשר לא ידעתי, כי אם גם בעבור זה הן יקרות לי עד למאד, יען כי כלן נוגעות רק בדברים השפלים למלאכתי ומתוך זה הכרתי כי עקרי הדברים מצאו חן בעיניו וזה לי למשיב נפש ומשכרת שלמה לעמלי בעת אשר אני רואה כי חכמי הדור הנאמנים ימצא הפץ במחקרי. עתה אציע דברי החכם המעיר ככתבם וכלשונם עם תשובותי על קצתם במקום שאדע להתנצל ואם לא אדע אודה על משוגתי ולא אבוש.

עמוד 167: על דבר ר' יו"ט ע"י מה שכתב החכם גראם במאנאצין להחכם ברלינער 1877 צד 188 גם 1878 צד 180. — מודה הנני כי לא ראיתי אלה המאמרים להחכם גראם, ומ"ע מאנאצין אינו אתי ומובן מעצמו כי לא יכלתי להשתמש בו.

עמוד 167: ר' יצחק בן יעקב נראה לפי עניינת דעתי כי הוא ר' יצחק הלבן. ע"י מה שכתב החכם צונץ בספרו: צור געשיכמע צד 33. — החכם המשיג לא הביא ראיה לדבריו וספרו של צונץ שרמו עליו אינו כעת תחת ידי. אמנם בלי ספק יש לו להוכיח המשיג יתר לתלות עליו השערתו ולפי הנראה בעיני יסודה הוא מפני שלפי מה שכתב בעל קורא הדורות בשם המרדכי היה לו לר"י הלבן בן אשר נקרא בשמו יעקב ועל כן קרובים הדברים שר' יצחק הלבן קרא את שם בנו על שם אביו וא"כ יתכן שר"י הלבן היה בן יעקב ולא רחוק הוא שזה ר' יצחק בן יעקב אשר מובאים בשמו תוספות בספר הישר הוא ר' יצחק הלבן ובפרט שירענו שר"י הלבן היה שואל שאלות מר"ת כמו שמוכח בתוס' יבמות (ה:) ואולי היה תלמידו. אבל סוף סוף אין זה אלא השערה. אבל בהיות שהיסוד למה ששערתי, שזה ר' יצחק בן יעקב הוא בנו של ר"ת, הוא גם כן בסגנון הזה ממש כי גם אני שערתי כן רק בעבור זה שחשבתי שר"ת קרא את בנו בשם יצחק על שם אחיו ר' יצחק או על שם זקנו אבי רש"י והלא גם הרשב"ם אחיו היה לו בן ששמו יצחק ומתוך כך כתבתי שם „ואולי זה ר' יצחק היה בנו של ר"ת". ועתה אחרי כל זה אין לנו אלא השערה כנגד השערה ואין לנו הכרע מכורר והבוחר ובחר.

עמוד 227: כתבת לפי דעת כמה מחברים היה ר' יהודה החסיד מפר"ש ולזה הסכים גם גרעץ. דברים אלו צריכים תיקון, גרעץ לא כתב כי ר' יהודה החסיד בן שמואל היה מפר"ש רק כתב כי ר"י החסיד בר יצחק מפר"ש חבר ספר חסידים. כי אמנם בזמן ההוא היו שני ר' יהודה החסיד האחד ר"י בר שמואל באשכנז והשני ר"י בר יצחק שיר לאון מפר"ש ע"י גרעץ ח"ו 236 גם 255 וצונץ צור געשיכמע ע"י 35 וע"י 76 וע"י 175 וגראם במאנאצין 1877 ע"י 174. — הנה לשמחת לבי ראיתי שדקדק ירדתי החכם הכותב עמי ער כחוט השערה כמשפט אהב נאמן להכמה. כי בעיקר מה שכתבתי שם ומה שהחלטתי בסוף לא תשתנה פני הדבר על ידי מה שהראני ירדתי בטובו כי העתקתי דברי גרעץ בטעות. ואמנם בעיקר הדבר הלא גם אני לא החלטתי הרבר גם בפנים מאמרי רק אמרתי „רבנו שמואל הוא אולי הוא ר' שמואל אביו של ר' יהודה החסיד". אבל בהערה 4 נשאתי ונתתי בדבר ואני בעצמי סתרת השערתי שאמרת בדרך „אולי" וכתבתי בסוף דברי שם „ועל כן עדיין צריך תלמוד מי היה ר' שמואל הזה כלומר ר' שמואל מפר"ש השואל מר"ת". ובאמת הדבר מוטל בספק כי לפי מה שהבאתי בהמשך דברי שם צד 230 היו עוד שני חכמים המכונים בשם ר' שמואל והיו שואלים שאלותיהם מר"ת ושניהם היו צרפתים.

„עמוד 290: הפיוט יציב פתגם הוא לר"ת לדעת צונץ בספרו ליט. געשיכמע אשר הבאת ע' 266 שכתב נומ. 7 (יציב פתגם) איזט עס געוויס (לר"ת). ועי' בספר עמודי העבודה ע' 107 שכתב בשם ר' חיים מיכל: קרוב לודאי שמתברר ר"ת ככתוב עליו בסדור כ"י . . . וגם כי סמכו אחריו רשות למפסיר דרבנו יצחק זצ"ל מדגפיר והוא ר"י בן אחותו, וראשי החרוזים לוי הנמצאים בספרי הדפוס נעשו בלי ספק בטעות ובכ"י הנזכר מתחילים החרוזים: ולי זכו יהון זכו ואח"כ הרוז החסר בספרי הדפוס: כקאימנא זכו ואח"כ יהונתן זכו". — הנה זה כלל גדול בדין אין לדיין אלא מה שענינו רואות ודנתי על הדבר לפי מה שראיתי בעיני. ומה שהביא החכם הכותב על שם ר' חיים מיכל לא יעבירני ממשפטי. בפרט שאני רואה כמה חלושות הוראות של החכם ההוא שכתב יען כי סמכו אחריו (כלומר אחר יציב פתגם) רשות למפסיר שהוא להר"י הזקן ע"כ גם יציב פתגם שקדם לו הוא לר"ת ומה נאמר רשות נדבר על סגנון הגיון כזה, ועתה אם ודאיתו כן ספקותיו על אחת כמה וכמה.

„עוד הנני להעיר כי היה לך להביא את שיר על הנגינות לר"ת אשר הוצאתי לאור בישרון שנה ה' ע' 123 והלאה". — החכם הכותב צדק מאד בדברו ולא טוב עשיתי כי אף על מציאותו לא רמזתי אף במלה אחת הן אמת כי לא ראיתי את השיר הזה בשלמות כי זה מספר שנים אשר לא הגיעני מכתב עתי הזה ולא ראיתיו, אבל אין זאת התנצלות קיימת בעדי אחרי שארבעת הבתים הראשונים מן השיר הזה הוציא לאור החכם שד"ל בכרם חמד ח"ו צד 38 ואותם ראיתי ועל כן על כל פנים היה ראוי לי להעיר על מציאות זה השיר.

גם ידידי החכם השלם הפרופיסור דוד קויפמאן מעיר בודא-פעסט עשה למאמרי הנזכר איזה הערות מחוכמות והנני נותן אותם לעיני הקוראים כלשונו שכתב בככתבו אלי:

„צד לי כי חשבת לברור ומוכח (צד 290) כי יש ר' יעקב אחר הנודע גם הוא לפייטן ומליץ על ידי שירו יציב פתגם, כי השיר הזה הוא לר"ת ולא לאחר עמו כאשר ברר הישב המנוח ר' חיים מיכל (ע' דבריו בספר עמודי עבודה 107) ועי' מה שכתוב במ"ע עלי הדס צד 107. וגם שתיקתו של החכם צונץ שליט"א יפה וחוקה מדבורם של אחרים. — מה שידעתי להשיב על השגה זו כבר השבתי לפני זה ואין לי להוסיף פה רק תמיהה על מה שכתב ידידי החכם הכותב שחשבת לי לברור ומוכח אך יכול לדון על מחשבתו, ואין אדם יודע מה במטמוניות של חברו! ומכל דברי שכתבתי על הענין הזה אין לשפוט כי חשבת הכל לברור ומוכח. ומי"ש עוד שתיקתו של החכם צונץ יפה וחוקה מדבורם של אחרים אינני מבין בעניי וקורא אני על זה: מה זו שתיקה מה זו סמיכה?

„מה ששערת צד 291 הערה ג' שנוכל להגיה רחשי אין כאן מקום להשערה ולא אבין מה האליץ את שד"ל ז"ל לשנות דברי ר"ת היפים והמבוארים, ואח"כ הצדקה שהשבת את הנוסחה הראשונה לאתנה. ואלה איפות דבריו: אין לי כלי זיין אחרים כי אם לדרוש ולבקש את קדוש יעקב ולזכור את שמו הנורא ואתה תודה לדעתי כי כל התיקונים אשר זכרת אין להם ענין ויחס כלל עם מלת: בלים" — הנה מה טוב ומה יפה הרגיש החכם הכותב מה שיש בדברי החכם שד"ל ובתיקוניו מן הזרות, וכי טוב מהם להניח הדברים על מסכתם. אמנם אחרי שהחכם המשיג העיר על הדבר הזה אשר בכונה החרשתי ממנו, על כן נאנסתי להגיד מה שכחתי בתחלה תחת לשוני מפני כבוד המת. הנה הבוחן ובודק דברי בהערה ג' ימצא זרות בדרך מליצתי. כל יודעי כתבי יבנו כי אין דרכי לדבר בחדות ובצמצום הדברים כי אם אהבתי מאז לפרש ולברר כונתי ופה שנית דרכי ויצאתי חוץ מגדרה כי אחרי שהבאתי לוצאטי ותיקוניו צמצמתי הערותי עליהם בדי' מלות: ואולי יש להגיה רחשי. ובכונה חרלתי מספר אחר מטתו של תלמידי חכם כשד"ל אשר היה

יקר בדורו בחכמה ובמידות וביראת חמא. ומעם הדבר מפני שמצאתי כי קרה לו ללוצאמי פה מקרה לא טוב שחשב במאמר „קדוש יעקב דרשו“ שמלת „דרשו“ הוא צווי ואז באמת אין לו מובן ועל כן תקן „שמשו“ ת' דרשי, ועוד זאת חשבתי שלוצאמו פירש מלת „כלי“ שבמאמר הכפל הוא מענין כלי זיון כמו שפירשו החכם הכותב וכענין שמצאנו נושא כלים שכלי סתם גם הוא כלי זיון ועל כן בחר להגיה „שמשו“ כענין שמש ומגן. ואמנם כל זה לא היה נראה בעיני, כי לא יאמר שזכרון השם הוא כלי זיון אבל מלת כלי בזה הוא מהוראת נכספה וגם כלתה נפשי שהוא מענין חפץ ותשוקה ובלי ספק פ' ר"ת הכתוב וכלי כליו רעים מענין הזה כדעת קצת מפרשים ועל כן לפי שמתו שבטל גרסת דרשי וגרס שמשו אמרתי שטוב היה לו לתקן רחשי שהוא מתאים עם כלי שבמאמר הכפל לפ"מ שהשתמש בו ר"ת לפי פירושי. אבל זה לפי שמתו שהבין שמלת דרשי הוא צווי אבל באמת היא שגגה גדולה שיצאה מפי השליט שמלת דרשי פה הוא מקור עם כנוי והכונה בו קדוש יעקב הוא ענין שאני אדרוש אותו, וזכרון שמו כלי כלומר שזכרון שם ה' הוא כל חפצי ומעייני ובוה דברי החרוז על מקומם יבואו בשלום ואין צורך לשום תיקון. על כן אמרתי טוב לחשות שאין המת יכול להכחיש את החי ודי להשיב הנוסחא העקרת על איתנה והמשכילים יבינו מה שאני לעצמי חושב באמתת הגרסא העקרת.

„בדבר ההכרעות היה לך להזכיר כי נודעו כבר בראשית המאה ה"ג בארץ פיהם כאשר הוכחתי במ"ע החדשי להח' גרעץ 1882 צד 364 שם תקנתי כמה מקומות על פי מה שמצאתי מוכא משמו של ר"ת בס' ערוגת הבשם לר' אברהם בן עזריאל. ועל דבר דרך ר"ת בהכרעותיו וגודל ידיעותיו בחכמת הדקדוק היה לך לרמוז אל הדברים המחכמים אשר הביע על זה החכם ראיון בספרו על הרשבי"ם צד 5. — בהדפיסו הדברים עתה במקום הזה הלא יתוקן המעות, והיה זה שלום!

א. ה. ווייס.

מאמר על חלוקת התורה.

(המשך).

הפרשה הל"א היא מן ויאמר ה' אל משה וגו' עד ואלה המשפטים. ובעלי המסורה הפסיקה יפה בסוף בפתוחה אבל בראשה עשאה סתומה כמו שהזכרתי. ופרשה זו ממגילה אחרת היא ושיכון ענינה היא אחר מעשה העגל שחזר וצום שלא יעשו להם אלהי כסף ואלהי זהב ועוד צום בענין המזבחות שעושים להם שלא יעשו אלא מזבח אדמה ועל כן היו נקראים במות. ומצוה זו לענין שעת היתר הבמות נאמרה אבל המזבח שבאהל מועד מזבח נחושת היה. ואולי שעיקר זו הפרשה בסיומה הוא שכר לך את אשר אנכי מצוך היום הנני גרש מפנך וגו' שבפ' כי תשא ושם נאמרה אלא שנכתבה כאן לפי שנאמר בה אתם ראתם כי מן השמים דברתי עמכם. ובמכילתא אמרו אלהי כסף ואלהי זהב למה נאמר לפי שהוא אומר ועשית שנים כרובים זהב וכי' לא תעשו לכם שלא תאמר הואיל ונתנה תורה רשות לעשות בכיהמ"ק הריני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ת"ל לא תעשו לכם וכי'. יראה מזה שדעתם ג"כ שפרשה זו עיקרה אחר הצווי על המשכן ואין מוקדם ומאוחר בתורה. וכשירד משה מהר בפעם שנית הקהילים וצוים על בנין המשכן והזהירים באזהרות שנאמרו בזה הפרשה ונאמרו בענין שכר לך. ובעלי הקפיטולי עשו י' הדברות עד סוף פרשה ס' אחר ואינו נכון.

הפרשה הל"ב היא פרשת ואלה המשפטים עד הנה אנכי שלח מלאך. ואף פרשה זו לא נכתבה כמו שנאמרה שעיקר אמירתה לעם היתה אחר הפרוודיגמא אתם ראתם את אשר עשיתי למצרים וגו'. ומה שנאמר להלן בפרשת ואל משה אמר עלה ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים ויען כל העם

קול אחד ויאמרו כל הרברים אשר דבר ה' נעשה. היא היא מה שנאמר לעיל ויבא משה ויקרא לזקני העם וישם לפניהם את כל הרברים האלה אשר צוהו ה' ויענו כל העם יחדו ויאמרו כל אשר דבר ה' נעשה. אלא שלא נכתבה כמו שנאמרה לפי שכאן הכתובים להשמיענו מעמד הר סיני וקבלת ה' הרברות וקיימנו בציונים ובמאורעות כדי להתכיף עניני המאורע הנפלא הזה בקוצר דברים. ונכתבו שאר הציונים והמאורעות פרשה פרשה אחר המאורע הראשי שהוא השמעת ה' הרברות. ועניני פרשה זו הם רבים. תחלתם נזקי האדם באדם. ולפי שהיסוד הראשי הוא שהוציאם מבית עבדים להיות לו לעבדים כאמרו בפי' בהר כי לי בני עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים וגו' וכן התחיל בפי' הרברות ואמר אשר הוצאתיך מבית עבדים צוום בתחלה בענין העבדים שבשביעית יצא לחפשי ובסוף הענין סתומה. הענין הב' במכירת הבת ובסופו סתומה. הענין הג' מכה איש ומת כולל ב' חלקים שהם השוגג והמוזר והפסיקום בעלי המסורה בסתומה להתבונן בהם ובסופם סתומה. הדי' הכאת אב ואם. הדי' נגבת איש. הדי' קללת אב ואם, וכולם מופסקים בסתומות וסדרן של אלו הרברים ממה שיראה חמור אל מה שיראה קל שכולם במיתה כמו לא זו אף זו. הכאה שיש בה מיתה. ובאב ואם אפי' הכאה בלא מיתה. ואפי' נגיבת איש ומכירתו שיראה קל מהכאה שיש בה מיתה. ואפי' קללת אב ואם שהיא פחות מהכאתן כולם במיתה. הדי' מריבה שכאה לירי הכאה בלא מיתה. הדי' הכאת עבד ואמה. הדי' נגיפת אשה הרה שלא במתכוין. הדי' הפלת עין ושן בעבר ואמה. והפסיקום כולם בסתומות.

החלק הב' נזקי ממון באדם. שהוא כי יגח שור איש או אשה או בן או עבד ואף שהרברים חלוקי ענין הם נתאחדו בסגנון לשון הכתובים וע"כ לא הופסקו ובסופן סתומה.

החלק הג' נזקי ממון בממון. והם נזקי בור ונגיפת שור לשור והפסיקום בסתומה ובסופן סתומה.

החלק הדי' נזקי אדם בממון. א' הגנבה ותשלומיה וכן במחתרת ובסופו סתומה ובעלי הקפישולי הפסיקום באם במחתרת ובוש יבושו כנגב הנמצא במחתרת. ב' משלח את בעירה בשדה אחר. ג' כי תצא אש. ד' כסף או כלים שניתנו לשמירה וגונבו. ה' בהמה שנתנה לשמירה ונגנבה או נטרפה. ו' השואל. ז' פתויו בת. ואף זו בכלל נזקי ממון שהבת נזקין אביה היא ויכול הוא למכרה וכמ"ש כסף ישקל כמדה הבתולות. והתם בזו הענין להזהיר על ענינים אחרים. והנה כולם מופסקים בסתומות חוץ וכי ישאל איש מעם רעהו שלפניו פתוחה ומעם לזה הענין אבאר להלן באם כסף תלוה.

ושאר הציונים והאזהרות הם מכשפה לא תחיה ושובב עם בהמה. ובעלי המסורה לא הפסיקום להוריעך שמכשפה נידונית כשובב עם בהמה וכמ"ש בכילתא ריה"ג אומר נאמר כאן וכו' וסמכו לומר מה זה בסקילה אף זה בסקילה. וזוהי לאלהים יחרם ואונאת גר ועינוי אלמנה ויתום ולא הפסיקום. והרברים צריכים מעם והאמת שאף לשון הכתוב צריך ביאור שאמר וגר לא תונה ולא אמר רר לא תונה וכמ"ש כל אלמנה ולא אמר וכל אלמנה. ודעת הראב"ע כי זוהי לאלהים אינו מדבר לישראל רק בעבור הגר הכתוב אחריו כי על תנאי זה יגור בארצינו שלא יזבח לאלהים כאשר היה עושה והרמב"ן חלק עליו. ויותר נראה כי הכתוב אמר בלתי לה' לברו שהמשתף ש"ש ודבר אחר יחרם וכמ"ש בכילתא ובמנהרין סי' ע"א וגר לא תונה אף שהוא משתף ש"ש ודבר אחר (עיי' תו' במורות ב' ע"ב ד"ה שמא). ועכ"פ סמכו הכתוב וע"כ לא הפסיקום בעלי המסורה. ולא הפסיקום בכל אלמנה וגו' שהרי בכמה מקומות נכללו הגר והיתום והאלמנה כאחת. אם כסף תלוה היא פתוחה ומעם לזו הפתוחה וכן להא דכי ישאל וגו' לעיל היא לעשותם התחלת ענין כדי לעורר הלבבות להודרו בדבר לשאול ולהלות למו שצריך וכבר תמצא שאף בעלי המורש האריבו בפרשה זו. ועשו סידור מאם חבל תחבל שהיא עם אם כסף תלוה בענין אחר עד

אלהים לא תקלל שסופו סתומה. אלהים וגו' מלאתך ודמעך וגו' ואנשי קדש וגו' סידור. הנה וי' ואנשי מחברת הענין עם הקודם לו ובמדרש אמרו הזהיר לך הכתוב אלהים לא תקלל ואם קללת תבואתך אתה מקלל שני מלאתך ודמעך וגו' לך נכתבו זה אחר זה וכן אתה מוצא כשהיינו מתקללין התבואה מתמעטת שני ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ לך נאמר מלאתך ודמעך לא תאחר לא תפריש מעשרות שלא כתיקנן וכו' ואם הפרשת כתקנן בנים זכרים אני נותן לך שני בכור בנך וגו' וכו' ואם עשית כן ואנשי קדש תהיו לי וכו'. ופשוטו של דבר שבתחלת ענין האומה היו הכהנים הראשים כמ"ש בפרשת כי יפלא כמך דבר וגו' והאיש אשר יעשה בזרון לבלתי שמוע אל הכהן העמד לשרת שם את ה' אלהיך או אל השופט וגו' (דברים י"ז). ואמר יורו משפטך ליעקב ותורתך לישראל וגו' (שם ל"ג) ואמר כאן שלא לקללם ושלא לאחר מתנותיהם שלא לקפח אותם ושלא לקפח את שכרם שאין הקב"ה מקפח שבר כל בריה כמ"ש במכילתא וע"כ לא הפסיקום ועשאוים כולם סידור. לא תשא וגו' עד ודל לא תחדר. הנה וי' ולא תענה וגו' ודל וגו' מחברת הענין עם הקודם לו ועשאוים סידור. כי תפגע סתומה. כי תראה סתומה וענינים שונים הם. לא תמה משפט וגו' עד סוף הפרשה כולו סידור שבמשפט אביונך פירשו במכילתא דאף אביון במצות במשמע הכתוב ואמרו שם רשע וכשר עומדן לפניך בדין שלא תאמר הואיל ורשע הוא אטה עליו את הרין וכו' וע"כ נסמך לו מדבר שקר תרחק ונקי וצדיק באותו דבר אל תהרג וכן פירשו הראב"ע. ונסמך למשפט האביון וגר לא תלחץ. וכן נסמך למשפט האביון ושש שנים תזרע וגו' ואכלו אביוני ענך. ונסמך לו ששת ימים למשפט האביון מטעם וינפש בן אמתך והגר. והפסוקים חברים בוויין ונקי וגו' ושחר וגו' וגר וגו' ושש שנים וגו' ובכל אשר אמרת וגו'. ועם שבת השנים ושבת הימים התכיפו שלש רגלים תחג לי שהוא מענינים. לא תזבח על חמץ וגו' נמשך על חג המצות וכן ראשית בכורי אדמתך העומר בפסח ובי' הלחם בחג הקציר. ואמר לא תבשל גדי בתלב אמו פשוטו של כתוב גדי הבכור בתלב ראשונה של אמו להקרב ביכורים שזוהו כמנהג עובדי עבודה זרה, אלא צותה להקריש כל הבכורים ולהיותם שבעת ימים עם אמם כדי שיביא ראשית התלב. וע"כ עשאוים כולי סידור.

ואשר אני רואה עוד להעיר כאן שאף פרשה זו לא נכתבה כמו שנאמרה אלא קטעה התורה בה וחסיפה בה. איננו מה שקטעה כאן נכתב במקום אחר והוא פרשת בהר. שכל עניניה שם השימויות והיובלות וגאולת הנחלות והנמכרים לעבדות שהם מכלל המשפטים עד שהמשפטים מתחילין כי תקנה עבר עברי ומסיימן כי לי בניי עברים עבדי הם. וכן פרשת אם בחוקתי שהם הברכות והקללות הם ענין ספר הברית שקרא משה באוני העם אחר שספר להם את דברי ה' ואת כל המשפטים כמ"ש ויקח ספר הברית ויקרא באוני העם וגו'. אלא כשנכתבה התורה נכתבו אלו הפרשיות בסוף ויקרא וכמו שאני עתיד לבאר דבר זה אם יגזור השם. ומה שהוסיפה כהן היא ענין שלש רגלים עד לא תבשל גדי שבשנאמרו אחר מעשה העגל נאמרו כמו שנזכר זה בפרשת כי השא וכמו שאני עתיד לבאר ענינים שם ונסמכו כאן אל הכאמר ובכל אשר אמרת אליכם השמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו לא ישמע על פך. ופירושו זה המקרא כמו שתרגמו אונקלוס תסתמרון שע"י עשייתן של אלו הדברים תהיו משומרים מכל המזיקים ולא תזכירו שמות אלהים אחרים בהשבעות ולחשים כדי להשתמר ולא ישמע על פך כלל. וסיום הפרשה בפתחה ביאות.

הפרשה ה"ג היא הנה אנכי שולח מלאך עד ואל משה אמר ונחלקה לבי ענינים א' מה שיכלול זמן הליכתם אל הארץ. ובי' מה שיכלול בואם בארץ ובעלי המסורה הפסיקה בסתומה שהיא בפסוק לא תהיה משכלה ועקרה בארץ. ותחלתה וסופה פתוחה. וענין הפרשה הוא ספר הברית שאם יקבלו הדברים והמשפטים יהיה כך וכך. ומחובר ענינה עם פרשת אם בחוקתי תלכו אלא שלא נכתבה

התורה כמו שנאמרה. ובעלי הקפיטולי עשו מן לא תשא שמע שוא עד ואל משה אמר עלה פרשה אחת ואין לה מעם.

הפרשה ה' היא ואל משה אמר עלה וגו' עד פ' תרומה. וענין הפרשה תחלתה הוא כאומר נחזור על הראשונות שכל סיפוריה אירעו קודם קבלת " הרביות כשמת רש"י והיא עפ"י המכילתא. ולשון ואל משה אמר מוכיח שהוא וכבר אמר. ואילו היה ענין הפרשה אחר מתן תורה כשמת הרמב"ן היה אומר ויאמר ה' אל משה וכמ"ש להלן ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה. והשלים כאן מה שקיצר לעיל. ואח"כ ספר לך ענין ב' ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם וגו' שהיה אחר מתן תורה. והפסיקום בעלי המסורה בסתומה ותחלתה וסופה פתוחה כיאות וכן סמנוה יפה בעלי הקפיטולי.

המגלה הו"ו היא מגלת המשכן וקרבת אהרן לכהונה. ועיקר המגלה ב' חלקים. וסדר עניניה וידבר דיקחו לי תרומה ושאר הצווי והדיבורים והאמירות שבאו בענין המשכן עד האמירה האחרונה שלא יעשוהו בשבת שמסיים ובוים השביעי שבת וינפש והוא החלק הא' מן המגלה. ואח"כ מתחיל החלק הב' שהוא סיפור ויקהל משה עד סוף הספר. אלא כשנסדרה התורה נסדרה כסדר המאורעות וע"כ נסדרו חלקי המגלה בתוספות ממגילות אחרות ממאורע מעשה העגל. ויש מחו"ל שרעתם שכל ענין המגלה הוא אחר מאורע העגל. אמרו בתנחומא פ' תרומה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם אימתי נאמר למשה הפרשה הזו של משכן ביה"כ עצמו אעפ"י שפרשת המשכן קודמת למעשה העגל אר"י ב"ר שלום אין מוקדם ומאוחר בתורה וכו'. וכ"ה שיטת רש"י. והיותר מכריח לשטת זו הוא מה שהזכיר הספורני סוף פ' משפטים וז"ל. וזה בעצמו באר באמרו ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם לא כמו שיעד קודם לכן באמרו מוזב ארמה תעשה לי בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך אבל עתה יצטרך לכהנים וזה בעצמו התבאר באמרו ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך והנה לא נבחר שבט לוי לשרת עד אחר מעשה העגל כמו שהעיד באמרו בעת ההוא הברדל ה' את שבט הלוי לשרתו וכו' עכ"ד. ומיוסרין אלו הרברים במכילתא דבחדש פ"ב ראיוין היו כל ישראל לאכול בקרשים עד שלא עשו העגל משעשו העגל נטלו מהם ונתנו לכהנים וכו'. ובמשנה דובחים תנן עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות. וכן דרשו בפסיקתא דרביה ביום כלות הבכורות אמרו ווי שניטלה מהם הכהונה ועי"ש במה שהארכתי במ"ע. זהו שיטה אחת והיא שיטת רש"י בפ' ויתן אל משה ככלתו. אמנם השיטה הב' והוא שיטת הראב"ע והרמב"ן ומיוסרת ג"כ בדחו"ל שהפרשיות נאמרות על סדרן ושצווי המשכן קודם מעשי עגל הוה. ולזה תסכים הדעת הישרה שכיון שכרת הקב"ה ברית עם ישראל שיהיו ממלכתו כמ"ש ואתם תהיו לי ממלכת כהנים ושם צבאותי הנה היה ראוי שייחדו להם מקום שהוא נועד להם ושמשם תהי' הוראה ויצאת ועיקר המשכן הוא משכן העדות ואין המזבח עיקר לו אלא טפל. והעדות הם הלווחות שנשתמרו בארון והארון לפני ולפנים שבשבילם נעשה המשכן וכמ"ש ונעדת לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת וגו' וכן לעתיד צווה וקמת ועלית אל המקום וגו' אשר יגידו לך מן המקום ההוא וגו'. ובענין המשכן נתמלאה היעוד הב' בפרוודיגמא שהודיעם ואכיר להם ולקחתם אותהם לי לעם והייתי לכם. ענין זה נתמלא בכריתת הברית במתן תורה. וסיוכו שם וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים הוא נתמלא באמרו ונעודתי שמה וגו' וקדשתי את אהל כיועד וגו' ושכנתי בתוך בניי והייתי לרם לאלהים וידעו כי אני ה' אלהיכם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לשכני בתוכם אני ה' אלהיכם. וענין האהל אינו דבר חדש שחדשתה התורה שכבר היה דבר זה נוהג מימי האבות כאשר בארתי זה הענין באריכות בכ"ת שנה א' צד קל"ו וכו' אלא עכשיו שנעשו לעם נשתנה תבניתו וענינו ונעשה בתבנית אשר הראה משה בהר.

אמנם הרעיון הראשי בעשייתו הוא כי ה' הוא אבינו והאב הוא המושל והגביר

כאשר היה הרבר נהוג בימי האבות ומשה הוא עברו נאמן ביתו האומן ומנהיג את בניו והמשכן הזה הוא ביתו והיכלו וכנהניו הם משרתיו ומהמשכן הזה יצא דבר ממשלתו. וזה מדרש דרש ר"א בויקרא רבה פ"א אעפ"י שנתנה תורה סייג לישראל מסיני לא נענשו עד שנשנית באהל משל לדיוטגמא שהיא כתובה ומחותמת ונכנסה למדינה אין בני המדינה נענשים עליה עד שתתפרש להן ברימוסא של מדינה וכו' שמשם נצטוו ישראל בהוראה. ונבחר אהרן ובניו למשרתים קבועים בזה הבית. ולולא שעשו את העגל היו רשאים לעשות להם מזבחות מזבחות בתנאי שיהיה מזבח ארמה וכו' וכן היו הבכורים משתמשים בכהונה אם על המזבחות המיוחדות להם או בסיוע לאהרן ובניו. כשחטאו בעגל הרחיקה התורה המזבחות והבמות ולא התירתי כ"א בתנאים מיוחדים והרחיקה ג"כ הבכורים מהכהונה ונבחר שבט לוי. והרחקת הבכורים היתה מעת שנבחר שבט לוי אלא שלא היו נידונים על זה במיתה עד שבקשו העם בפיהם וזה אירע אחר מעשה קרח כמ"ש ויאמרו בני ישראל אל משה לאמר הן גוענו אבדנו כלנו אבדנו כל הקרב הקרב אל משכן ה' ימות האם תמנו לגוע. שהבכורים השתתפו בעדת קרח וערערו על הרחקתם מהכהונה ודבר זה גרם שנפלו הרבה מישראל ע"כ בקשו שתנתן חוק כל הקרב הקרב אל משכן ה' ימות. והטיבו אשר דברו ותנתן דת והזר הקרב יומת. מעתה צא ואמור שנצטווה משה על המשכן ובחירת אהרן קודם מעשה העגל ואולולא שעשו העגל היו אעפ"י כוונים להם מזבחות והבכורות משתמשים בכהונה. ומה שנבחר אהרן לכהן הוא ג"כ לפי שהיה בכור ואולולי שהקפיד על הבכורה היה משה עובד בכהונה. ומעתה אבא אל סדר הפרשיות.

הפרשה הל"ה היא פרשת כלי המשכן והוא בת ד' ענינים. א' הצווי בכלל על לקיחת התרומה ועשיית המשכן שהיא כענין פתיחה לכל מעשה המשכן ומסיים ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו. ולא הפסיקו כאן בעלי המסורה אלא בסתומה לפי שהוא נמשך על כל מה שיאמר אח"כ. ב' עשיית הארון והכפורת. ג' עשיית השולחן. ד' עשיית המנורה ומסיים וראה ועשה כתבניתם אשר אתה מראה בהר. וזה המקרא נמשך על כל הכלים שהזכרו עד כאן ולא על המנורה לבדה וע"כ לא אמר כתבניתה. והפסיקו בעלי המסורה בין ארון לשולחן ובין שולחן למנורה בפתיחות ועשאו פרשיות פרשיות לחשיבתן. אמנם בסוף לא הפסיקו אלא בסתומה לומר שפרשת ואת המשכן תעשה וגו' היא נמשכת לעיל אל התחלת הדיבור ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ככל אשר אני מראה וגו' שכל אילו הפרשיות עד פרשת כי תשא הם דיבור אחד אלא שנחלק הדיבור לפרשיות וענינים.

הפרשה הל"ו היא פרשת המשכן ולהבנת הפרשה ועניניה רואה אני להקדים כמו ששם סוכה היא נופל על מה שמסבך ולא על הרפנות שאין להקפד עליהם שעיקר עשיית הסוכה היא לסוכך משרב ושמשכן שם משכן נופל על ריעות פרושות ששוכנים תחתיהם ולא על הרפנות וכן שם אהל נופל על מה שמאהיל על מה שתחתיו ואין הקפד על הרפנות. וההבדל שבין משכן לאהל היא שעובדי אדמה היו עושים מקום מלונתם מקום קבוע ועשו להם יריעות כשש ופשתים מדברים הגדילים מן הקרקע ולחשיבות מלונתם בחרו ג"כ ביריעות צבועות תכלת וארגמן ונקרא מקום מלונתם ושכונתם משכן. אמנם הרועים עשו להם יריעות מצמר עוים לאהיל עליהם והם אינם שוכנים במקום קבוע ונקרא מקום מלונתם אהל. ומזה התפשט להיות נקרא מה שעשוי מגדולי קרקע משכן ומה שעשוי מצמר עוים אהל. ומעתה אשוב אל עניני הפרשה. א' עשיית המשכן מיריעות שש משור ותכלת וארגמן. וממעל למשכן יריעות עוים לאהל על המשכן. וממעל לאהל מכסה עורות אלים מאדמים ועל גבי מכסה זו עוד מכסה עורות תחשים מלמעלה. האהל מגן על המשכן והמכסה מגן על האהל ומכסה תחשים מגן על כולם. ב' עשיית הקרשים למשכן וארניהם ובריחיהם ומסיים

והקמת את המשכן כמשפטו אשר הראת בחר כעין שמיים בפרשת כלי המשכן. ובעלי המסורה הפסיקו בין המשכן ובין הקרשים בפתוחה לחשיבות הקרשים כמו שמפורש באגדות כמו שהעתיקו רש"י וז"ל ועשית את הקרשים הול"ל ועשית קרשים כמה שנאמר בכל דבר ודבר ומהו הקרשים מאותן העומדין ומיוחדין לכך יעקב אבינו נטע ארזים במצרים וכו'. ובאמת אף בלא אגדה זו ענין הקרשים הוא דבר נפלא. שקרש בן עשר אמות ארך ואמה וחצי האמה רחב היא רחוק וקשה במציאותו והם היו צריכים כ"ח קרשים כאילו. אמנם בסוף הפסיקו בסתומה להמשיך הפרשה הבאה אחריה לתחלת הריבור וכמו שאמרתי לעיל.

הפרשה הל"ז היא כעין סיום לפרשיות הנאמרות. ובה יצוה לעשות פרט מתחת קרסי המשכן כדי שתבריל בין מקום הארון ושאר הכלים וכמ"ש והברילה הפרט לכם וגו'. ויצוה על העמדת הכלים על מקומם. ועל עשיית המסך לפתח ועמודיו ואדניו. ולפי שאינו להבדיל אלא לסכך מן החוץ נקרא מסך. ואף זו לא הפסיקה אלא בסתומה וכמ"ש.

הפרשה הל"ח כשם שהקדים עשיית כלי המשכן לעשיית המשכן כך הוא מקדים כלי החצר אל עשיית החצר. והוא פרשת המזבח ומסיימת כאשר הראה אתך בחר כן יעשו. וסופה סתומה וכמ"ש.

הפרשה הל"ט עשיית החצר קלעיו ועמודיו ואדניו. ומסיים במאמר כולל לכל כלי המשכן בכל עבודתו וכל יתדותיו וכל יתרת החצר נחשת. שלא ישתמשו במתכות אחר בברזל וכדומה אלא בנחושת חוץ מהמפורשים שהם מזהב וכסף. וסופה סתומה וכמ"ש.

(המשך יבא.)

הערה על פסוקי התורה הכוללים ענין קרבן עולה ויורד.

מאת הר"ר אברהם האכמון.

ויקרא ה' א'—ח"ד.

תנן במשנה — כריתות ד"י ע"ב — אלו מביאין קרבן עולה ויורד: על שמיעות קול ועל ביטוי שפתים ועל טומאת מקדש וקדשיו והוללת והמצורע (*). והנה הפשתי עד היכן שירי הקלושה מגעת בנמרא ובמדרשים ולא מצאתי מעם,

(* שם ד"ב ע"ב וד"ט ע"א הגירסא המשה מביאין קרבן עולה ויורד, והרמב"ם הלכות שגגות פ"י ה"א אמר: ששה מצותן שיקריבו קרבן עולה ויורד וכו'. וכתב הכסף המשנה: במשנה תנן המשנה משום דמנו טומאת מקדש וקדשיו בחדא ורבינו מנא להו בתרתו. ועפ"ז תבין תרגומא של יונתן בן עוזיאל שתרגם פ"ה: והיה כי יאשם לאחת מאלה: וירי ארום יחוב בחדא טארבעתי אלן, בעבור שהוא מונה ג"כ כרמב"ם טומאת מקדש וקדשיו לשתיים. אבל הרשב"ם פירש: על אחת משלש עבירות אלה, — ואנב אעיר על הברייתא הנשנית שם כריתות ד"י ע"ב: ת"ר יש מביאין בדלות ועשירות, ויש מביא בדלות ויש מביא בדלי בדלות: וילדת מביאה בדלות ועשירות, מצורע מביא בדלות, שמיעות הקול וביטוי שפתים וטומאת מקדש וקדשיו מביאין בדלות ודלי דלות. והנה לכאורה קשה, הלא הברייתא סותרת המשנה דמנה גם המצורע בתוך המביאין קרבן עולה ויורד. אבל צריך לדחק, דהברייתא מונה על שתי הצפדים שמביא המצורע בתחלת טהרתו ולא בסופו. ואודה ולא אבוש שזאת נראה לי כשנויא דחיקא ובעבור שכל המצורעים יחד בין עשיר ובין אביון מביאין שני צפדים כחקת התורה, ועל כן לא נוכל לקרא קרבן כזה, אף אם הוא מן העופות, קרבן דלות, כמו שלא נוכל לקרא קרבן וילדת עשירה, שמביאה ג"כ כבש לעולה ובן יונה או תר לחטאת, קרבן דלות. עיין בתוספתא ושם הגירסא נכונה: המצורע וילדת בדלות ועשירות.

למה נתיחרו אלו להביא קרבנם כפי השגת ידם, אם עשיר ואם עני ואם דל, מקרבנות אחרים הכתובים בתורה? אמת שאצל מצורע ויולדת נוכל בקל למצוא טעם הגון ונכון על השניו הזה, כי השנים האלו לא חטאו ולא פשעו, לא בשוגג ולא במזיד, וקרבנם קרבן טהרה, אצל המצורע מננע והצרעת אשר נהיה עליו מאת ה' וצד היולדת מדם הלידה, איך יש סבה וטעם בדבר שיביא כל אחד ואחד קרבן טהרות כפי יכלתו והשגת ידו. אבל אצל שמיעות קול — דהיינו שבועת העדות — וביטוי שפתים וטומאת מקדש וקדשיו שעברו על מצות התורה ובפרט אצל שמיעות קול שהיה החטא במזיד, קשה להבין, למה הקילה התורה דוקא עליהם, להביא קרבנם כפי השגת ידם יותר משאר החוטאים, אשר דת ודין אחד להם בערך הקרבן? וכבר עמדו על הדבר גדולי המפרשים הרמב"ן בפירושו על התורה ובעל החינוך במקומו, אבל טעמם רק וקליש ולא תנוח בו הנפש החפצה להבין מצות התורה הברה ומאירת עינים. הרמב"ן אמר — ויקרא ה' י"א — ואם לא תגיע ידו די שזה הקל הכתוב על החוטא באלו להביא קרבן עולה ויורד, ויתכן שהטעם בשבועות מפני שאינן חייבי כריתות וטומאת מקדש וקדשיו מפני שהוא טועה בדבר מצוה כי הכהן האוכל קדשים והבא למקדש להשתחוות או להקריב קרבן עוסק הוא במצוה ודעתו לשמים ולפיכך אף על פי שחטא בהעלמת הטומאה ריבה לו הכתוב כפרות ע"כ. וע"ז יש להשיב, הלא אצל שבועת הפקדון שאיננה ג"כ בכרת החמירה התורה להביא איל אשם בערך שני שקלים: ועל טעם השני, הלא אצל פגול ונתר, שאוכלו חשב ג"כ לעשות מצוה, ולאכל קדשים, חייב בחטאת קבועה, ודברי הרב בעל החינוך — מצוה קכ"ג — ארוכים המה מלהביאם פה בסגנון לשונו, ועקסם ותוכם: שהתורה הקלה הכפרה בחטאים האלה בעבור שכשלונם קרוב אצל בני אדם, כי חטא הלשון קרוב ותמידי יותר מחטא המעשה והטהרה קשה מאד על כל אדם לשמרה. ומי לא יראה שהטעמים האלה תולים בשערה ופורחים באויר הנה והנה.

על כן אמרתי לישום עור הפעם עין פוקחת על פסוקי המקרא הכוללים דיני קרבן עולה ויורד, ואם יש לקבלה עקר ושורש בפשוטי המקרא ואין תשובה עליה, או לא, והנה אחרי העיון והחפוש מצאתי שלפי עקר פשוטו של מקרא, כל הדין של עולה ויורד אינו נמשך על שלשה החטאים הנזכרים בפרשה ה' א'—ד' בלבד, כי אם על כל דיני החטאת, דהיינו מפרשה ד' כ"ו: ואם נפש אחת תחטא בשגגה מעם הארץ וכו', ומעתה כל חטאות נדונין בדיני עולה ויורד, ואם יקשה השואל למה חלקה התורה החטאים אשר מביאין עליהם קרבן עולה ויורד לשני חלקים דהיינו פרשה ד' כ"ו ופרשה ה' א'—ד' ולא כללם בדבור אחד? על זה אשיב לך כדברים אלה. בפרשה ד' דברה התורה מעבדות כתובות בתורה: "בעשותה אחת ממצות ה' אשר לא תעשינה ואשם" ושוות בכל, ועקסם ויסורם אינו במקרה וביחס של החוטא בלבד והחטא בהן בשלוח בעצמות המעשה, ובפרשה ה' א'—ד' דבר הכתוב מעבדות, אשר אינם עבדות כי אם רק אצל האדם הזה ולא אחר. וממין זה שבועת העדות וביטוי שפתים וטומאת מקדש וקדשיו, ועל כן אמר הכתוב שאף החטאים הפרטים האלה המה בכלל העבדות אשר מביאין עליהם קרבן חטאת. ועל שני מיני החטאים האלה מושך הכתוב — בה' ז' — בענין קרבן דלות ודלי דלות.

והנני אביא ער נאמן וראה מיכחת מסגנון הלשון בדיני הקרבנות על אמתות פירושי, אם נשקוף מפרשה ראשונה של ספר ויקרא עד סוף פ' השביעית המדוברות משמות ומימינים שונים של הקרבנות, נראה על כן שבכל מקום אשר התחיל הכתוב לדבר משם וממין חדש מתחלת הפרשה עם הפתיחה: "וידבר ה' אל משה לאמר." הפרשה הראשונה פותחת מקרבן נדבה, דהיינו עולה או שלמים, ועליהם סובב והולך כל הענין עד סוף פ' ג'. אחרי כן פתח הכתוב בחטאת, וע"כ מתחלת הפרשה הרביעית מחדש: "וידבר ה' אל משה לאמר." פ' ה' י"ד ממין אשם בלי כפירת ממון, נפתחה הפרשה ג"כ עם הפתיחה הנזכרת. פסוק ב' התחיל לדבר משבועת הפקדון דהיינו מאשם עם כפירת כמין, מתחלת הפרשה: וידבר ה' וכו'

צא ודוק בפרשת צו וכן בכל התורה כלה ותמצא כדברי, שכל ענין חדש מיוחד בדבור מיוחד. וא"כ הדבר נדון ממנו על ענין שלפנינו: אם פ' ה' מוכרתת משלפניה ומתחלת בשם חדש של הקרבנות, דהיינו בקרבן עולה ויורד הבא רק על שלשה עברות, היתה הפרשה צריכה להתחיל עם הדבור המיוחד: וידבר ה' וכו' אלא וראי שדיני החטאת נמשכים מריש פ' ד' עד פ"ג בפרשה ה', ודיני עולה ויורד נמשכים ג"כ על כל חטאת וחטאת אשר רק מחולקים מטעם האמור למעלה. ועל ראייה כזאת סמך הרמב"ן ז"ל פירושו בפרשת אמור אל הכהנים על פסוק: דבר אל בני ישראל ואמרת להם מועדי ה' ע"ש. וא"כ הדבר דרכי התורה דרכי נועם וכל נתיבותיה סובבות על היושר והראוי להיות כל חטאת וחטאת נערכת כפי השגת יד החוטא. ואף אם פירושי נוסה מהקבלה, אבל מלבד שאין המקרא יוצא מידי פשוטו אין נפקותא בזה, בעבור שכל הקרבנות בטלין ומבוטלין בזמן הזה. ואחרי כתבי הדברים האלה הפשתי עוד הפעם בפירושי הראשונים ושמתני כעל כל הון למצא פירושי בהקדמת הרב אברבנאל לספר ויקרא מבלי ראייה ועדות, ורק דן על פי שכלו הישר, ואף לא פצה פיהו לאמור שפירושו נוסה מהקבלה. —

ואנכי אבאר עוד שם פ"ה א', אשר המפרשים לא יצאו ידי חובתם בביאורו. וזה לשון הכתוב: ונפש כי תחטא ושמעיה קול אלה והוא עד או ראה או ידע אם הוא יגיד ונשא עונו, והנה לפי השקפה ראשונה נראה שהכתוב דבר משלשה ענינים או שהוא עד או שראה או שידע, והיכן תמצא זאת להיות עד בלא ראייה ובלא ידיעה, ועל כן פירש הרמב"ן שהכונה שהוא עד או על ידי ראייה, דהיינו שראה המקח או ההלוואה או ששמע אותם מודים במעשה, וא"כ אין הכתוב מדבר רק משני ענינים. אבל אין הלב מתישב בפירושו, כי נראה באמת שהכתוב דבר משלשה ענינים. על כן נראה לי לפרש הפסוק בדרך אחר. עד נקרא לרוב בתנ"ך האישי אשר נקרא והוזמן להיות עד אם יקראוהו הבעלי דינים אחרי ימים רבים. בענין אמר לוקמים — וות ד' ט' — "עדים אתם היום כי קנתי את כל אשר לאלימלך, דהיינו שיחרם לעדים. ירמיהו אמר — ירמיהו לב' י' — ואכתב בספר ואחתם ואעד עדים דהיינו ג"כ שהועידם לכך. לכן אמר — בראשית ל"א מ"ח — הגל הזה עד בני ובניך היום. עדה הגל הזה ועדה המצבה שם ג"כ. האבן הזאת תהיה בנו לעדה. יהושע כ"ד כ"ז. כי עד הוא כיננו ובנינוכם. שם כ"ב כ"ו. למען תהיה לי השירה הזאת לעד כבני ישראל דברים ל"א י"ט. ישעיה קורא לעם ישראל עדים בעבור שהם מקוראים מראש ומיועדים להעיד על יחוד ואחדות הקב"ה. מ"ג י' מ"ד ח', נ"ה ד'. ואין להכחיש שלפעמים נקראים עדים אע"פ שלא היו מזומנים לכך, דברים י"ט ט"ו, אבל על הרוב כמו שאמרת. וגם שרשו יעד, עוד מעור עליו שנקרא כן בעבור שהוזמן ונקרא לכך. והנה מי שהוזמן להיות עד ואח"כ לא רצה להעיד, אם הבעל דבר צריך לו חטא יותר נגד רעהו מאיש אשר רק ראה במקרה איוו מעשה ולא רצה להיות עד; אבל התורה מחייבת זה כמו זה להעיד לרעהו, למען יצא לאור דינו ואם הוא עד בהזמנה או במקרה ועל כן אמרה התורה: ונפש כי תחטא ושמעיה קול אלה והוא עד (בהזמנה) ולא זו אלא אף אם רק עד במקרה דהיינו או ראה או ידע, חייב ג"כ בקרבן אם לא העיד. ואולי סוף הפסוק: אם לא יגיד ונשא עונו, אשר נתחבטו על פירושו המבאר הירץ וויזל ורמב"ן, אם שייך עוד לתנאי או לא — עיין בכאור שם — פירוש לאלה, דהיינו שהאלה היתה בזה הלשון המורגל: אם לא יגיד ונשא עונו*.)

(* יונתן בן עוזיאל תרגם פסוק הזה בזה הלשון: ובר נש ארום ייחוב וישמע קול אומאה דלווש ואידו סהיד, או חטא חד מעלטא דעבר על פתגמי מומתא או ידע בחבריה דבטיל שבועה ולווש, אין לא יחוי יקבל חוביה. לפי הגרסא גם הוא מנה שלשה מיני עדות במקרא, אבל לא זכיתי להבינם, מה דעתו באשר: או חטא חד מעלטא דעבר על פתגמי מומתא, דהיינו שלא מלא שבועתך, וזה אין לו טעם וריח,

הערות שונות

מאת הרב רבי שמעון פרידמאן רב דק"ק לובליניטין.

(א) כבא קמא פרק ראשון (טו): במשנה של חמשה תמין וחמשה מועדין לא ידענו בפשטות הידיעה מי הם החמשה מועדין, כי אם נספור המניינא יהיו אחד עשר: שן, רגל, שור מועד, שור המזיק ברשות הניזק, האדם, הואב, הארי, הרוב, הנמר, הברדלס הנחש. — ומי אשר יראה בשקלא וטרויא דנמרא יודע ויבין, כי כל הפירושים הם דחוקים עד מאוד גם מטעם שעיקר חסר גם משום שקל הוא לראות מחתימת המשנה "הרי אלו מועדין" שכל הנספרים למעלה הם במניינא. ואם גם נקבל על פי הנמרא כי הואב וכו' אינם במניינא ושפיר "חמשה" (והא דלא מנו להו בהדי הני משום דלא כתיבן, כפירוש רש"י) — אזי קשה למה לי במניינא שן ורגל במקום שנמנה שור המזיק ברשות הניזק? — ובאמת נ"ל שצריך למנות גם האחרונים הואב וכו' ולדע כי במשנתנו מצמצמת משנת חכמים ומשנת ר' טרפון. לחכמים הם החמשה מועדין אלה: א' שן ורגל (אשר כחד חשיבי לפי שטעם שניהם מחד קרא ולפינן, עיין תוספות דף י"ז "כיצד הרגל מועדת"), ב' שור מועד, ג' האדם, ד' הואב. . . הברדלס (ואלה יחדו נמנו כמין אחד), ה' הנחש, ולר' טרפון יבוא שור המזיק ברשות הניזק במקום שן ורגל. —

(ב) שם פרק שני משנה א' תמיהני על פירוש רש"י שהדברים "כיצד הרגל מועדת" הם קושיא ותירוצו. לשבר בדרך הילוכה. והלא ידענו מהמשנה האחרונה של פרק ראשון כי הרגל מועדת לשבר בדרך הילוכה ולמה לי כאן קושיא ותירוץ בדבר ההוא? — אמנם אם נעיינ בתוספות נבין כי בספר אשר לפני עיני רש"י היה הניוסא כיצד הרגל מועדת לשבר בדרך הילוכה והבהמה מועדת" (ולא כמו לפנינו הבהמה בלא וי"ו), ועל זאת היה נצרך לפרש כאשר פירש. אבל באמת כל הדברים מן כיצד ועד הילוכה הם קושיא. —

(ג) שם תני סתם הדין של חצי נזק צרורות ולא תני בפירוש אם ברשות היחיד בלבד או אף ברשות הרבים משלם חצי נזק. והנה רש"י מפרש על פי התלמודא כי צרורות (כמו תולדה רגל) פטור הוא ברשות הרבים. אמנם בתוספתא איתא בהמה שהיתה מהלכת בדרבה ברשות הרבים וניתנו צרורות. . . משלמת חצי נזק" ולפי זה חצי נזק צרורות אפילו ברשות הרבים משלמת. וזאת נוכל ללמוד גם ממשנתנו, מן הדברים אשר לפני דין של צרורות, כי הדברים "היתה מבעטת או" אינם צריכים לכאן אם לא ללמד כי צרורות שוה למבעטת (עיין תוספות), ואם כן חצי נזק צרורות כאשר מבעטת משלמת גם ברשות הרבים. וגם ר' אלעזר ור' יוחנן אמרו כזאת. כירושלמי איתא אמר ר' אלעזר כל דבר שהוא חוץ לנופה לא חלקו בה חכמים בין ברשות היחיד בין ברשות הרבים לחצי כופר" —. ודברו ר' יוחנן בכבלי "אין חצי נזק חלוק לא לרשות היחיד ולא לרשות הרבים. אמנם בתלמודא דף י"ט: שהדבר הזה ר' יוחנן לא אמר אלא אקרו ולא נראה כן, כי דף כ"א אמר ר' יוחנן על שן ברשות הרבים לא שנו אלא פירות וירקות, אבל כמות וכלים חייבת". ואם גם נקבל שר' יוחנן לא אמר דברו אלא אקרו — הנה רבי שנה במשנתו דין של חצי נזק צרורות דו ט"א דמבעטת! וצ"ע. —

(ד) שם משנה ד' (כד.) איתא ותם כל שיהו התינוקות ממשמשין בו ואינו נגח,

לא שורש במקרא ולא ענף במדרש חז"ל, כי אדרבה כלם מסכימים — שבועות ל"ו — שצריך תביעת מטון בשבועת עדות. ומבלי ספק משובש הניוסא בספרים שלנו, ועל כן אבקש מהחכמים היושבים שערה בבית תלמוד שלנו, אשר יש להם יד לחפש ולברק בספרים המדויקים או בכתבי יד הישנים לתקן הניוסא ולהעמידה על מקומה — או אם שנית והדבר תלוי בחסוקן דעתי שיוורני וינחוני על דרך האמת.

ומפרשין התוספות שרי אפילו בפעם אחת דמסתמא חזר לתמותו. אבל בתוספתא תני צחק בין הבקר שלשה פעמים זה אחר זה אפילו ביום אחד הרי זה תם. —

מכתב יעקב לשלמה.

(סיום).

בשורתך בטאמרך. כי תוציא לאור בקרוב את התנחומא הקדום והישן עם טבוא נתנה שמחה בלבי. כי לבטח תושיה לרוב יודיעו ותעלמות למכביר יגלע גם המדרש עצמו גם באורו ומבואו אשר כוננו ידיך וע"פ שטנה כתבי יד אשר בעמל כביר וביגיעה אשר לא תמד ולא תספר השנתם וע"פ בקיאותך הגדולה בספרי קדמוניו ובינתך הרבה לפלס כל ענין במאונני משפט ולערך הרבנים בסדר נפלא. והנה בראש הקדמת ספר מישורים להבנו יוהם כתוב: כבר אמרו חכמי המחקר. כי דרישת החכמה לשני פנים. האחד למעלת הנושא ואין הסדר טוב ושלם. והשני לטוב סדרה אע"פ שאין בנושאה מעלה יתירה. כי הנפש תתענג בטוב הסדר ע"ל. וכ"ה בספר מלמד התלמידים (פרשת יתרו) בשם חכם נוצרי יעו"ש. ומה יקרר דרישה וחקירה אשר שתי המעלות הנוכרות נקבצו יחדו בהן. ולכן אקרא ענני לבשורתך. ומי יתן כי תצא עד מהרה לפעולת אדם.

כל עצמותי תאמרנה לך ולירידינו הרב החכם המו"ל בית תלמוד תורה רבה על אשר דברתם טוב עלי ועל ספרי ובקשתם פני אהבי חבמת ישראל כי יחישו עזרה לי ויאמרו לספרי אשר בחשך הגלו. ודעו לכם. כי ספרי על השאלות בלתי נכון עוד לדפוס. אך ספרים אחרים טובים וערבים ומיעילים נכונים המה לשוסם תחת מכבש הרפוס. ואלה הם:

(1). רוח חדשה. הנותן רוח חדשה בקרב הרבה מאמרים אשר בתלמוד ירושלמי ובתלמוד בבלי ומדרשים. והחברת הראשונה מכלכל באורים על שלשים מאמרים מתלמוד ירושלמי ועל ארבעים ותשעה מאמרים מתלמוד בבלי ועל ששה מאמרים ממדרשים. והני הוא עתה בידי הרב החכם המו"ל בית תלמוד.

(2). הגהות והערות והארות על כל פירושי נביאים וכתובים אשר לרש"י עם הקדמה גדולה אשר תכלכל הרבה חקרי קדמוניות.

(3). הגהות והערות והארות על כל פירושי תנ"ך אשר להראב"ע. עם הקדמה בת ט"ז פרקים המודיעים הרבה חדשות בתולדות הראב"ע.

(4). החלק הראשון מספרי: תפלה ורנה. הספר הזה מכלכל באורים על כל התפלות והרנות אשר נקבצו באו אל תוך הספרים (מלבד אלה הנמצאות בספרי קדשנו ובתלמודים ובמדרשים בעבור היותן מועדות לספר אחר). ויחלק לארבעה חלקים. החלק הראשון מכלכל באורים על תפלות ששת ימי המעשה ועל כל הגלוים עליהן. החלק השני מכלכל באורים על תפלות יום השבת ועל זמירותיו, ומבוא להזמירות. החלק השלישי מכלכל באורים על תפלות ראש חדש ושלש רגלים ועל ההושענות ומבוא לההושענות. והחלק הרביעי מכלכל באורים על תפלות ראש השנה ויום הכפורים ועל סדרי העבודה אשר בספר: קובץ משידי נאונים קדמונים. והכל בדרך הבקרת.

(5). שלשת התאים הראשונים מן הפרוודור תכנית ספר פרוודור זאת הוא: בו השיבותי ידי על מבחר ספרי פלוסופיא אשר לחכמי עמנו, וצרפתי כבר סידרם. והסירותי כל הכדילים אשר ערכו בהם המעתיקים והמרפייסים, והופעתי נהרה על רבי מחשבוהם, והעירותי עליהם הרבה הערות חדשות ומועילות, וכזה הכשרתי את הקורא לבא בבטחה אל הסרקלין אשר בו יבחנו עיני הספרים ההם כבחן את הזהב. וזאת תכנית שלשה התאים אשר בפרוודור. בתא הראשון ידבר על אודות ספר: באור סלות הניון המיוחס להרמב"ם, והרכבים נפרדים לארבעה ראשים. א). הגהות והערות

והארות. ב). שם מעתיק הספר הזה מערבית לעברית. וההבדל אשר בין לשונו ובין לשון המעתיק ספר עולם קטן אשר לר' יוסף בן צריק. ג). באור מאמר : ומנעו בניכם מן ההניון (ברכות כ"ח, ב'). ד). תועלת ההניון, ובכלם חדשות ומועילות. ובראש האחרון מבואר ענין ספק ספיקא וענין כתותי מוכתת שיעוריה על פי הניון עמוק. ונבנה התא ההוא לפני כל התאים בעבור היות ההניון קודם לכל החכמות כמבואר בראש השלישי ובראש הרביעי. יעוין בהם. והתא הזה הוא ביד ידידי החכם דר. בערלינער אשר בבערלין. ובתא השני ידובר על אודות הספר הראשון לספרי פלוסופיא אשר לחכמי עמנו הוא ספר : האמונות והדעות לרבנו סעדיה גאון. והרברים נפרדים לחמשה ראשים. ואלה הם : א). הגהות והערות והארות. ב). מראה מוקטת מאמר רז"ל המובאים בו. ג). אנשים המובאים בו. ד). ספרים המובאים בו. ה). זכרו בספרי חכמים. ברובם לתהילה ובקצתם לתהלה. ובכלם חדשות ומועילות. ובתא השלישי ידובר על אודות ספר : תורת חובות הלבבות לרבנו בחיי ב"ר יוסף הדיון הספרדי והרברים נפרדים לחמשה ראשים. הרומים לחמשת הראשים אשר בתא השני. ומי יתן כי דבריהם אשר יצאו מעטכם ומפיכם לא ישובו אליכם ריקם כי אם עשו את אשר הפצתם והצלחתו את אשר תבקשו לעשות עמי חסד ואמת ויגה אור על ספרי הנזכרים.

טרם אצא מעם פניך אשים לפניך לדגמא ב' דברים מהקדמת ספרי על פי' נ"ב לרשי' ז"ל הנ"ל.

א

מדרש תהלים.

יש במדרש הזה מאמר אחד אשר רבים חללים הפיל ועצומים כל הרגיו לא חללי בשר כי אם חללי רוח ולא הרוגי גוף רק הרוגי נשמה. והוא הכתוב במזמור קמ"ו : סתיר אסורים. מהו סתיר אסורים? יש אומרים כל הבהמה שנמטאת בעולם הזה מטהר אותה הקב"ה לעתיד לבא. וכן הוא אומר (קהלת א') מה שהיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה. סתורים היו מקודם לבני נח. וכן הוא אומר להן (בראשית ט') כירק עשב נתתי לכם את כל מה ירק עשב נתתי לכל (צ"ל : כל) אף החיה והבהמה ל כל (נם פיה צ"ל : כל) מתחלה. ולמה אסר אותה? לראות מי שמקבל דבריו ומי אינו מקבל. ולעתיד לבא הוא סתיר את כל מה שאסר וכו' אין איסור גדול מן הגדה שהאשה רואה דם ואסרה הקב"ה לבעלה ולעתיד לבא הוא מתירה עכ"ל. מה עצמו הרסטים והבקיעים אשר המאמר הלזה עושה בחומת דתנו! ומה רבה העווכה בקרב בני ברית על פיהו! הוא גותן יד למבקשי חופש ותאבי דרור לנתק מוסרות כל האסורים ולהשליך מנהם עבותימו עוד לפני בוא יום ד' הגדול. הן אמרו יאמרו : כל העומד להבטל כבטל דמי, ע"ד : כל העומד לזרוק כזרוק דמי. כל העומד לפדות כפדוי דמי (ב"ק ע"ו, ב'). כל העומד לשרוף כשרוף דמי (מנחות ק"ב, ב'). ולעצבון רוחנו תחוינה עינינו יום יום כי יציצו מעיר ועיר אנשים כאלה כעשב הארץ. אלה עושים ככה בעבור היותם נבורי כח התאווה לדברים האסורים. ואלה בעבור אשר נברה בהם אחרון החנופה לשנאייהם ומנדיהם בסבת דמותם כנפשם. כי בעשותם חנף למו ובהראות אותם אשר ילכו באורחותם ויצאו להם בעקביהם ויאכלו כל אשר הטם אוכלים ויחטו למו לאוהבים וירידים ויהיו עליהם סתרה וצל על יד ימינם. ובאמת נחפז הוא כאשר יורונו למדי דמעשים הנעשים עתה תחת שמש הרבה ארצות. ומי יגלה עפר מעיני ר' אלעזר בן פדת לראות כי יצאו היום לפעולת אדם כל אמרותיו על המחנף לחברו אשר אלה הם : כל אדם שיש בו חנופה מביא אף לעולם. ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת. כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברין שבמעיי אמין (ר"ל קטנים שהם לדעת ומזמה כמו עוברין שבמעיי אמין) מקללן אותו. כל אדם שיש בו חנופה נופל ביהגסו. (גיהגסו הוא כנוי לצרה גדולה) כל המחנף לחברו סוף נופל בידו. כל עדה

שיש בה חנופה מאוסה כנדה. כל עדה שיש בה חנופה לסוף נולה*). (סוטה מ"א ב' וס"ב א'). ומכל אלה לא נפל גם דבר אחד עתה כאשר יתנו עדיהם גם מראה עיניהם גם שמע און מפי דוברי אמת. וקרוב מאד. כי המאמר הזה נוסף במדרש מאת אחד המשנים עור בדרך. וכי קרה את המדרש הזה מקרה הפסיקתא אשר כתוב עליה במאור עינים (ח"ג פ"ט): שהפסיקתא וכו' הנמצאת אצלנו בדפוס אף הוא קרו אותה כאלה שנוספו בה דברים חדשים מקרוב וכו' בפסיקתא הגזורה ראיתי כמה דברים שאינם מטעם מדרש רבותינו, ובפרט בישיעה פסוק קומי אורי שהובא לשונה שם מבעל הילקוט תמצא עינים אשר אין ספק אצלי שנוספו על ידי איזה מן היוצאים לדון בדבר החדש: כמו שזכר ג"כ בעל ספר מגן אברהם. דוק ותשכח עכ"ל.

ב

אגדת בראשית.

(1). בפרק גדול בנים אשר נספה אל ספר ראשית חכמה והוא ממגורת המאור של ר' ישראל המכנה האגדה הזאת בשם תנא דבי אליהו. ועיין שם שהובאו בו פ"מ ופמ"א מהאגדה הזאת בשם: תנא דבי אליהו. ומאד נפלא זה בעיני וכחידה אשר אין שבר לה הוא לי. כי איכבה נעשה מתנא דבי אליהו אגדת בראשית או להפך מאגדת בראשית תנא דבי אליהו? ודע לך. כי נוסחת שני הפרקים הגל' שם מתוקנת יותר מנוסחתם באגדת בראשית. ראה והביטה. כי בפ"מ אשר באגדת בראשית כתוב: שהיה יצחק גבור בכח. ראה כמה בורות (צ"ל: בארות) חפר. שנאמר וישב יצחק ויחפור וגו' ויחפרו עבדי יצחק וגו' ויחפרו באר אחרת וגו' ראה גבורה שהיתה בידו עכ"ל. והראיות ההן הבל וריק יעורו. כי מחפירת עבדי יצחק אין כל ראיה על גבורת יצחק. והכתוב וישב יצחק ויחפור הוא בלי כל ספק כמו ויבן שלמה את הבית (מ"א ו' ט"ו). שר"ל על ידי ציווי. ובפרק גדול בנים לא כתוב כי אם: יצחק עמד בגבורה נגד כל יושבי גר. וכן בפמ"א אשר באגדת בראשית כתוב: שנאמר ואת אשר ישכבון את העם לא נאמר אלא את הגשים עכ"ל. והדברים האלה סרו טעם כריר חלמות המה. ובפרק גדול בנים הושלכו הלאה כנצר נתעב.

(2). האגדה הזאת חסר באה. כי אחרי פרק מ"א. חסר פרק כתובים. וגם אחרי פרק פ"ב חסר פרק כתובים. וגם כי בראש פרק פ"ג רשום: כתובים אין זה כי אם ט"ס. הן הפרק הזה איננו מתחיל בפסוק מכתובים ככל פרקי כתובים רק בפסוק מנביאים: שמע יעקב וישראל מקוראי (ישעיה מ"ח). וצ"ל אפוא על הפרק הזה אם כי איננו פרק בפ"ע רק הוא עוד מפרק נביאים אשר לפניו וראוי לדבקו בו והיו לפרק אחד. ואם כי היה לפניו פרק תורה ועלה בתורה ואבדו וחסרים א"כ ארבעה פרקים א' פרק תורה ושלש פרקי כתובים. וגם נלקה האגדה הזאת בשגגות גדולות שיצאו מלפני מחברה או מלפני מסדרה שהוסיף בה דברים מדעתו. ראה נא בפמ"ו: יוסף נתן מקום לשעה. בשעה שהיו מוכרים אותו לישמעאלים. ולא היה יכול לומר אחיכם אני? אלא שתק ונתן מקום לשעה עכ"ל. וכן בפ"ס: פושטין כליו ויוסף שתק עכ"ל. ובתורה (בראשית מ"ב כ"א) כתוב באר הדיטב: בהתחנונו אלינו ולא שמענו. וע"ז כתוב עוד בב"ר (פרשה צ"א): אפשר יוסף בן שבע עשרה שנה רואה את אחיו מוכרים אותו והוא שותק? אלא מלמד שהיה מתחבט לפני רגליו של כל אחד כדי שיתמלאו עליו רחמים ולא נתמלאו עכ"ל. ובפמ"א: והיו נוטלין ומעבירין השעות ולא היו מקריבין בשעתן. והיו בנות ישראל סבורות שנטהרו והולכות ומשמשות לבתיהן וכו' משכובין את הגשים עם בעליהן טמאות. מי גרם להן? שהיו מניחין את הקרבנות ולא היו מקריבין אותן בשעתן עכ"ל. ובאמת הגשים טהורות לבעליהן עוד טרם הקרבת קרבנותיהן ועיין פ"ו

(*) נ"ל כי אשר הרבה ר' אלעזר לנגות את החנופה היה מדאגה מדרבן פן ילכד בה. כי היה עני גדול ככתוב בתענית (כ"ה ע"א). ודרך העני להחניף לעשיר ולאיש מתת. וכן אשר הרבה לשבח את הרעת (סנהדרין צ"ב. ע"א) היה למען יתנחם בדעת אשר חנני על עניו ומרודו.

הרמב"ן על התורה (י"ב, ד'): ושלשים יום ושלשת ימים תמתין עור עד שלא תנע בכל קדש ולא תבא למקדש אע"פ שהם ימי טוהר אצל הבעל וכו' ותשב עם בעלה אע"פ שתראה עכ"ל. וגם יש בה דברים המותרים זה את זה. ראה נא. כי בפרק מ"ה כתוב: ראה כמה עשה אברהם ליצחק ויצחק לא עשה כן ליעקב אלא הוציאו ריקן עכ"ל. ובפרק ס"ח כתוב להפך: בשעה שיצא מבית אביו שנתן לו יצאות וקדמן עשו ונטלן ממנו עכ"ל. וכן בפרק ס' כתוב: אברהם כמה נצטער בנערותו. הושלך לכבשן האש וכו' וכן יעקב כמה נצטער. רדפו עשו. ונשתעבר בנישו (ר"ל שהוצרך לעבוד בעבר נשיו). רדפו לבן, ונענש בבתו. נמכר בנו עכ"ל. ובפרק הבא אחריו כתוב להפך: וכך אברהם ירד למלחמה ועשיתיו מלך וכו' וכך יעקב וכו' והוא אומר לפרעה מעט ורעים דיו וגו' הרעותי לך מימך יעקב! עכ"ל. גם יש בה דברים הצריכים תקון ודברים קשי הבנה, יעוין לדגמא פרק י': שהרבה המונים היו בדור המבול שכל אשה ואשה מהם וכו' היתה יולדת שתי פעמים בשנה כצאן והיו מהלכין בן יומן עכ"ל. ובלי ספק צ"ל מלת: כצאן אחרי מלת: יומן. כי הצאן אינן יולדות ב"פ בשנה אך הולכות ביום הולדן. ויוכל היות. כי מעתיק אחד כתב כן ע"פ המסופר בספר אלדד הדני על צאן בני משה שיוולדות ב"פ בשנה. ויעוין עוד פרק מ': וכן יעקב זכה ליוסף בנו בתאר שנאמר ויהו יוסף יפה תאר. בחכמה. שנאמר הנה בעל החלומות הלזה בא. הרי נוי ותאר לחכמה עכ"ל. והוא תמוה מאד. כי איככה מורה הנה בעל החלומות הלזה על זכיות יוסף בחכמה? ונ"ל. כי כה צ"ל: שנאמר הנה בעל החלומות הלזה: ונאמר הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו (בראשית ס"א, ל"ח) ור"ל שלמדים: הלזה מן: כזה הנאמר על חכמת יוסף. והוא כאלו גם הלזה נאמר על חכמת יוסף ופס"ה: בא עשו והקפך את המרחץ הזה בשביל שלא יצא יעקב משם אלא אמר שהוא מת עכ"ל. תחת: אמר. צ"ל אחר. והכתוב בפס"ו: ושמע לה הקב"ה מפני שהפילה בקשה עכ"ל. הוא קשה הבנה מאד.

- (3). על פי האגדה הזאת נודע לי משה דבר קשה בב"ר (סדר וירא פרשה ג') הנה ז"ל אין כל שבת ושבת שאין קורין בה פרשתו של לוט. מיט? בכל תושיה יתגלע עכ"ל. והוא דבר זר וקשה מאד. ובמ"ב כתוב ע"ז: אולי היה כך מנהגם כדי להפריש העם מעריות ודוגמא זה הו' האב"א עכ"ל. וגם זה הוא דבר זר וקשה מאד מב' פנים: (1). איככה ופרשו העם מעריות ע"י קריאת הפרשה הזאת אשר אין בה גם אזהרה גם עונש. (2). הלא היה יותר נכון וישר לקרא בכל שבת ושבת פרשת עריות אשר יש בה אזהרות ועונשים כמו שקוראים אנחנו פרשת עריות ביום הכפורים? והאמת הברורה הוא שתחת: בכל שבת ושבת צ"ל: בכל שנה ושנה ככתוב באגדה הזאת (פכ"ה) וז"ל אמר ר' ברכיה אמר הקב"ד ללוט מה את סבור שאת חוטא ואין אדם יודע. חייך יהיו קורין בכל שנה ושנה ותהרין שתי וגו' וכן שלמה אמר לתארה יבקש נפרד בכל תושיה יתגלע עכ"ל. וכן נודע לי ע"פ האגדה הזאת מקור הדבר הכתוב בפ"י תענית המיוחש ליש"ו (ט"ז א' ד"ה חר אמר הר שיצא הוראה): תורה לישראל. כי מצוין תצא תורה (ישעיה ב'). וזו משפטיך ליעקב (דברים ל"ג). ולשכת הגוית שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל עכ"ל, וכאן הבן שואל: עמידת הנביאים בלשכת הגוית מאין תמצא? ומאין תבא? איה מקורו? ועל השאלה הזאת אני הנני משיב. כי מקורו הוא באגדה הזאת שכתוב בה (פרק י"ד): עובדיה לא נתנבא אלא בפני זקנים גדולים וכו' אף ישעיה נתנבא טפי סנהדרין שנאמר (ישעיה ו') ואשמע את קול ד' אומר את מי אשלח טפי הקב"ה. ומי ילך לנו טפי סנהדרין. שאע"פ שהיו מתנבאים מן הקב"ה אלו היתה סנהדרין וזה הימנו לא היה לו רשות להתנבאות וכו' עכ"ל. ונקל עפ"י לדעת צורך עמידת הנביאים במקום הסנהדרין שהוא לשכת הגוית. אולם קשה מאד מה ענין נביאים אצל הר הוראה? הלא המה לא הורו משפטי ה' ליעקב ותורתו לישראל כי אם הסנהדרין? ולמה זה לא זכר מפרש תענית את הסנהדרין? מה לחצו לזכור נביאים תחת סנהדרין, והתוס' שם לא זכרו נביאים כי אם לשכת הגוית בלבד?
- (4). בכ"ר מל החדשי (שנה שנית צד 573, וצד 574, וצד 575) יש מאמר

אחד הנקוב בשם: הקירה על מחבר המדרש אנדת בראשית וכתוב בו
 דברים האלה: שרבותינו הצרפתים ז"ל ובתוכם רש"י לא ראו את המדרש הזה כל
 עקר וכו' קרוב בעיני שזה המדרש חובר מהתנא ר' מאיר, מפני שמצאתי בתוכו הרבה
 טאמרים סתומים מסמימים למאמרי זה התנא, ולדגמא ראה בפרשה א': ואף כל הדורות
 אם אדם יחסא ידון אותו מעין חטאו, אם דינם בסקילה נופל מן הגג או מן
 האילן וכו' ואם דינם בשרפה נופל באש או נופלין עליו רותחין וכו' ע"כ. הרעיון הזה
 ר' מאיר אמרו בסוטה ח' ב': תנא ר' מאיר אומר במדה שאדם מודד בה מודדין לו
 וכו' עיי"ש בהגהות ר"פ, ושם בפרשה ס"ג: כדי שירבק תמר ביהודה שהיא כהנת
 בתו של שם בן נח ע"כ. הדבר הזה נאמר מפני ר' מאיר בכ"ר פרשה פ"ה:
 אפרים מקשאה תלמידו של ר' מאיר משום ר' מאיר תמר בתו של שם היתה
 עיי"ש. ושם בפרשה נ"ח: עשו מלו אותו אבותיו ומאם במילה ובחר בערלה.
 ועובדיה היה ערל ומאם בה ובחר במילה וכו' לסיכך חוון עובדיה ע"כ. הדבר הזה אמר
 ר' מאיר בסנהדרין ל"ט ב' עובדיה גר אדומי היה. ושם בפ"ג: מלמד שקיים אברהם
 אבינו כל המצות וכל התורות ע"כ. דבר זה ר' מאיר אמרו בב"מ פ"ז א'. אברהם אבינו
 אוכל חולין בטרהיה היה עיי"ש. ועוד מאמרים הרבה לא ראיתי צורך בקבוצן. ולפי
 ההשערה הזאת אולי ירוח לנו דבר נפלא שכמעט כל המבקרים לא ידעו שחרו. מצאנו
 בכ"ר פ"א שנוכר שמה מדרש מכונה בשם: אנכי דר' מאיר בלי דעת איה מדרש
 מיוחס לר' מאיר ונקרא בשם: אנכי. וקרוב אצלו בזה שש"ס נפל בכל הספרים וצ"ל:
 בא נ"כ דר' מאיר וכו' וכבר ראינו שכן היה דרך בעלי הספרות לכנות כל כתבי
 הקדש בשם: אנ"כ. ר"ת: אורייתא. נבואים. כתובים וכו'. והכונה אל המדרש הזה
 אשר לפנינו המסודר על סדר פסוקי אנ"כ וכו' והנה סגולה מיוחדת התבוננתי במדרש
 הזה. מה שהוא מרבה במשלים יותר מכל המדרשים אשר ראו עיני וכו' והסגולה הזו
 תתן נ"כ עדותה שמחברו היה ר' מאיר כמו שהעידו עליו חז"ל בסנהדרין ל"ח ב': כי
 היה דריש ר"מ בפרקיה היה דריש תלתא מתלי. שלש מאות משלות שועלים היה לר'
 מאיר. ובסוטה מ"ט א': משמת ר' מאיר בטלו משלי שועלים עכ"ל. הדברים האלה אך
 קורי עכביש יארנו ועד מהרה באפס יד יכליון. הן אמרו שרש"י לא ראה את המדרש
 הזה דחה ידחה מאשר אראה למטה. כי רש"י הביא ממנו נ' דברים. וראיותיו על היות
 המדרש הזה מאת התנא ר' מאיר אפס ותהו הגה. נבחנו נא אחת לאחת. הגה אדני
 ארבע ראיותיו הטבעו על ארבעה מאמרים מהמדרש הזה המתאימים לפי דמיונו עם
 ארבעה מאמרים מר' מאיר. והוא אך דמיון כוזב. כי המאמר הראשון: ואף כל הדורות
 וכו' אם דינם בסקילה נופל מן הגג וכו' ואם דינם בשריפה נופל באש וכו' מתאים
 יתר מאד עם מאמר ר' יוסף: אע"י דמדה בטלה במדה לא בטלה וכו' מי שנתחייב
 סקילה או נופל מן הגג וכו' מי שנתחייב שרפה או נופל בדליקה וכו' (סוטה ח' ב').
 מעם מאמר ר"מ: במדה שאדם מודד בה מודדין לו וכו' שלא נזכר בו כל מאומה מאיכות
 עונש מי שנתחייב סקילה ומי שנתחייב שרפה, וכן המאמר הרביעי: מלמד שקיים
 אברהם אבינו כל המצות וכל התורות מתאים יתר מאד עם מאמר רב: קיים אברהם
 אבינו כל התורה כולה (יומא כ"ח ב') מעם מאמר ר"מ: אוכל חולין בטרהיה היה אשר
 איננו מורה על קיום כל התורה כולה. כי כתוב ביומא (כ"ג א'): שקשה עליהם טהרת
 כלים יותר משפסוקי דמים עכ"ל. וכן בברכות (כ"ב א'): מעשה באחד שתבע אשה
 לדבר עבירה. אמרה לו ריקה יש לך מ' סאה שאתה טובל בהן עכ"ל. הגה עיניך
 רואות. כי היו אנשים שגזרו יותר בטרהיה מ' סאה מבשרישה מגלוי עריות וגם מב'
 המאמרים התיכונים אין ראיה. הן יש במדרש הזה הרבה מאמרים סתומים המתאימים
 עם מאמרי חכמים אחרים. גם תנאים גם אמוראים. ראה לדגמא פ"ס: בחבלי אדם
 אמשכס וגו' זה יוסף: שנאמר ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם עכ"ל. והראיה
 הזאת בלתי מובנת כי אם ע"פ דעת ר' יוסי הגלילי שהאנשים האלה היו נושאי ארנו
 של יוסף (סוכה כ"ה סע"א). ויוכל להתפרש נפש אדם: נפש יוסף. ופ"ז: שבשעה
 שהעולם בצער צריך אדם למנוע את עצמו מפניה ורביה. וכך עשה יוסף כשראה יוסף

ששני הרעב עתידין לבא נוקק לפריה ורביה עד שלא יבאו. שנאמר וליוסף יולד וגו' עב"ל. והוא מתאים עם מאמר ריש לקיש: אסור לאדם לשמש מטהו בשני רעבון שנאמר וליוסף יולד שני בנים בטרם תבוא שנת הרעב (תענית י"א א'). והכתוב שם שנח ובניו נאסרו בתשמיש המטה לעת המבול מתאים עם מאמר ר' יוחנן: מכאן אמרו שנאסרו בתשמיש המטה (סנהדרין ק"ח ב'). ופ"ח: היצי כלין ואתם לא בליתם עב"ל. וכן אמר ר' חננא בר ספא (סוטה ט' א'). וכן יש בו מאמרים רבים המתאימים עם מאמרי מדרש תנחומא. יעוין סוף ס"ד וכל ס"ה, וכל פ"ג, ופרשה ט"ז מן: וזש"ה סוד ר' ליראיו עד: שנאמר בעבר הירדן, ופ"ז מן: שאל אנרופס עד סוף הפרשה, ופ"ט מן: בשבעה מקומות עד: ומנין שנשל מהם עצה. ולעומתם בתנחומא (פרשיות נח, לך לך, וירא). וכן יש בו מאמר המתאים עם מאמר מדרש קהלת. יעוין ספ"א הדרש על פסוק עיר קטנה ומדרש קהלת על הפסוק הוה. וכל זה הוא בעבור שכמעט כל המדרשים המאוחרים כמדרש הוה הם אך ילקוטים מספרים הקודמים להם פעם במלותם ופעם במעט שנוי ואין כל חדש תחת שמשם. ומקצתם הם עוד אך ילקוטים מילקוטים. ואנכי דר' מאיר הוא אך מדרש עשרת הדברות המתחילות במלת אנכי. והכתוב בב"ר שם מן: כ"ו דורות וכו' שנאמר אנכי ד' אלהיך עד: באנכי דר"מ הוא לקוח ממדרש עשרת הדברות הלזה אשר מכונה: אנכי ע"ש ראשיתו. והיה שונה מאד ממדרש עשרת הדברות שהוא עתה בדינו.

5). רש"י השתמש באגדה הזאת, והביא ממנה ג' דברים בלי זכרון שמו. ואלה הם: א) בכראשית (י"ז כ"ד) נסגר בתוך פירושו במקצת דפוסים מאמר אחד בשם רש"י ישן אשר ז"ל נטל אברהם סכין וכו' שלח ירו ואחו עמו. שנאמר וזרות עמו הברית. לו לא נאמר אלא עמו. ב"ר עב"ל. ואין זה בב"ר כי אם באגדה הזאת (ס"פ ט"ז). וציון: ב"ר הוא ט"ס. ב) בתהלים (צ"ט ח'): שמואל על שלא הריך בניו בדרך טובה מת בחור עב"ל. ואין לזה מקור רק באגדה הזאת (פמ"א: ג) בדנואל (ח' ט"ז): ומכאן למדו ב' אגדה יצחק נדמה לאביו בצלם וברמות שנקרא האיש הלז וכו' שהאב זוכה לבנו עב"ל. ואין האגדה הזאת בלתי אם אגדת בראשית יעוין בה פרק מ'. והכתוב בפ"י. איוב (כ"א וא'): בהגדת בראשית הוא ט"ס. כמבורר בהערתו על פי' רש"י שם. ובכרמל החדשי (שנה שנית צד 573). וזולת רש"י לא אדע עוד חכם אחר אשר השתמש באגדה הזאת.

ע תה אצא מעם פניך ואומר לך שלום שלום אנכי אוהבך ומקורך

יעקב רייפמאנן.

שעברשין ט"ו שבט תרמ"ג.

חקירה בענין צלותא דהבינו

מאת אליעזר בן מרדכי הויזרדרף בלייפציג.

(המשך).

פרק ב.

נתתי את לבי לחקור על המחלוקת אי תפלת ערבית רשות או חובה ת"ר (ברכות כ"ז): מעשה בתלמיד אחד ור"ש בן יוחאי הוה שבא לפני ר' יהושע א"ל תפלת ערבית רשות או חובה א"ל רשות בא לפני ר"ג אמר ליה חובה אמר התלמיד והלא ר"י אמר לי רשות וכו' אמר להם ר"ג לחכמים כלום יש אדם שחולק בדבר זה א"ל ר' יהושע לאו א"ל והלא משמך אמרו לי רשות, יהושע עמד על רגליך ויעידו בך עמד ר' יהושע והורה וכו' ומסופר שם איך מפני מחלוקת זה העבירו את ר"ג והעמידו תחתיו את ר' אלעזר בן עזריה. ותנן התם (ר"ה ל"ג): כשם ששלח צבור חייב כך כל יחיד ויחיד

חייב רבן גמליאל אומר שלוח צבור מוציא את הרבים ידי חובתן. ובסוגי קאמר עלה דמודים חכמים ור"ג בברכות של ר"ה ויוה"כ. אבל ר"ג אית ליה דבכולהי שתא ש"צ מוציא את הרבים ידי חובתן ותניא אמרו לו לר"ג לרבירך למה צבור מתפללין אמר להם כדי להסדיר ש"צ תפלתו אמר להם לרבירכס למה ש"צ יורד לפני התיבה וכו'. וקשיא בין לר"ג בין לחכמים, לר"ג קשיא אטו כל השנה מולי ש"ג בעו לסדורי לצלותיה, לחכמים קשיא למה לא אהדרו לי' לר"ג דש"ג יורד לפני התיבה כדי לסדר קרושה. תו קשיא לחכמים דבר ידוע הוא שבקריאת התורה ש"ג מוציא את הרבים ידי חובתן בין את שאינו בקי בין את שבקי וכן במגילה וכן בהלל. אם כן מאיזה טעם הלכו חכמים בתפלה בין בקי לשאינו בקי ואמרו שש"ג אינו מוציא את הבקי. וכתבו הראשונים בשם הרי"ף גיאות דלרבנן ציבור עיקר ולר"ג ש"ג עיקר. ולא נראין דברי גאון ז"ל אלא כך עיקרן של דברי. כשנתבונן במחלוקת רבנן ור"ג גמליאל נמצא שפליגו בהא דקאמר התם (ברכות כ"ו): אי תפלות אבות תקנום או תפלות כנגד תמידין תקנום. מאן דאית לי' תפלות אבות תקנום ס"ל דתפלה מתחלה ליחיד נתקנה שכל אחד ואחד יתפלל לעצמו. ואברהם הוא דתיקן תפלת שחרית כלומר אברהם אבינו היה הראשון שהתפלל בשחרית בינו לבין עצמו ודכותיה יצחק תקן תפלת מנחה (ויצא יצחק לשווח בשרה תרגמה אונקלוס כדדריש הוב) שהוא היה הראשון שהתפלל לעצמו בעת נטות צללי ערב ויעקב תקן תפלת הערב הוא הקדים להתפלל לעצמו בעת פנות השמש, וכשם שאבות התפללו בינם לבין עצמם כך אנו נתפלל כל אחד לעצמו. והבן נא בזה שאמרו תפלות אבות תקנום ואיך סלקא דעתך שאבות תקנו סדר תפלה ומשה רבינו לא זכרו ולא מציינו דבר לא בתורה ולא כנביאים ולא בכתובים שיאמנ לנו אותו דבר שסדר התפלה יהיה נושן כל כך אלא שכונתם לומר שאברהם המיר בוראו וראה שראוי להודות ולתת שבח בבוקר וכן יצחק במנחה יעקב לעת ערב ומהם למדנו עתות המכונות לתפלה, ומאן דאית לי' תפלות כנגד תמידים תקנום אית ליה דתפלה מתחלה לצבור נתקנה והיינו שבעד כל הצבור יתפלל שלוח צבור כשם שהתמידים קרבנות צבור בעד כל העדה ואין כל אחד ואחד מישראל מקריבם אלא הכהנים בעבור כל העדה כך התפלה אין כל אחד ואחד מתפלל אלא הש"ג בעד העדה. והשתא חכמים אית להו דתפלות אבות תקנום ותפלה ליחיד נתקנה ור"ג גמליאל אית לי' תפלות כנגד תמידים תקנום ותפלה לצבור נתקנה, לרבנן יחיד עיקר ולר"ג צבור עיקר. וזה דלא כדברי הרי"ף גיאות ז"ל. כך היה הדבר מתחלה. לחכמים דאית להו תפלה ליחיד נתקנה לא היה שם תפלת צבור לר"ג דאית לי' תפלה ליחיד נתקנה לא היה שם תפלת יחיד אבל ראו החכמים לעשות סיג לרביריהם ולתקן שיהיה שלוח צבור יורד לפני התיבה משום שבוטיהם לא היה ביד כל אחד ספר שמתוכה יקרא מה שראוי אלא כל אחד קורא על פה וכן בקריאת שמע וכן בהלל (עיין מגלה זו). ורק שרדי העם היו יודעין להתפלל על פה אבל המון העם לא היו יודעים להתפלל ובעבורם התקינו שיהיה ש"ג יורד לפני התיבה להוציא את שאינו בקי. ועם זה נתפרש מה שחלקו בין בקי לשאינו בקי ובין שגורה תפלתו בפיו (ברכות כ"ח: ל"ד): ואחרי שהתקינו שש"ג מתפלל להוציא את שאינו בקי הוצרכו לומר שאינו מוציא את הבקי שאלמלא כן היה נתבטל תפלת היחיד לגמרי שהיא עקרית. ולשון התוספתא אמר להם ר"ג לרבירכס למה ש"ג יורד לפני התיבה מפורש על ידי זה ולחכמים דתפלות אבות תקנום תפלת המוספים מאן תקנה אלא תפלות אבות תקנום ואסמכיהו רבנן אקרבנות (שם כו): תפלת המוסף אף לרבנן אינה תפלת יחיד שמתא תקנה אלא תפלת צבור כשם שקרבן מוסף בעבור העדה כך תפלת מוסף בעד כל העדה ומשום הכי קאמר ר' אלעזר בן עזריא אין תפלת המוספין אלא בחבר עיר ור' יהודה קאמר משמו כל מקום שיש שם חבר עיר יחיד פסור מתפלת המוספין (שם ל). ולחכמים בראש השנה ויוה"כ שוין לכלול עלמא כאינו בקי דברכות דיומא לא תדירי והוה כולהי כאלו אינן בקי אין מוציא את מי שבקי כאינו בקי ואין צריך כל אחד להתפלל, והא דקאמר בסוגין משום דנפיש קראי או משום דאוושי ברכות כלומר אלו היה סדר הברכות בימים הללו כמו בכל יום טוב היה אפשר להודות

הגיל בהם השתא דאוושי ברכות שקרושת השם (אתה קרוש) משונה מכל השנה ואווישי טובא וכן קרושת היום (ברכה האמצעית) משונה ואווישי כוליה הוה כאינן בקיאוין וש"ץ מוציאן ותפלות ר"ה ויה"כ תפלת הצבור לא תפלת יחיד. ובהו ניהא דקאמר אי דנפישו קראי הא אמר ר"ח אמר רב כיון שאמר ובתורתך כתוב לאמר יצא ותימה אטו משום דבריעבד ויצא ויתירו לכתחלה שלא יאמר כי אם ובתורתך כתוב לאמר. ופשר קאמר דנפישו קראי שלכתחלה וראי יאמר הכל על הסדר הנשנה במשנה אין פותחין מעשרה מלכות ו' וזכונות ו' שופרות, מתחילה בתורה ומשלים בנביא (שם לב). והשתא ניהא דלחכמים כוליה שתא תפלה ליחיד נתקנה ויחיד הוא דחייב להתפלל ובר"ה ויה"כ מורים חכמים לר"ג דתפלת צבור הוה ואין כל יחיד מתפלל וקאמר עלה מה טעמא פטרו חכמים את היחיד אילימא משום דנפישו קראי לא הוה לחכמים לפטור את היחיד כיון דבריעבד אי אמר ובתורתך כתוב לאמר יצא מוטב שיאמר היחיד ובתורתך כ"ל ויתפלל לעצמו משלא יתפלל וישמע כל הפסוקים בשלימות ואהדר משום דאווישי ברכות ומשום זה ברכות ר"ה ויה"כ אינן שנוהין אף בפי שרידי העם והכל הוו כאינן בקיאוין. ובזמן שיש ספר ביד כל אחד ואחד שמתוכה יכולים להתפלל הכל בקיאים ואין ש"ץ מוציא אחד מהם אליבא דחכמים.

ולר' גמליאל תפלה כנגד תמידים תקנו והתפלה נעשית בעד העדה כשם שקרבן התמיד נקרב בעבור העדה. ואית' בספרי¹) (כעת לא ידעתי מקומו) אין אומרים לש"ץ קרב והתפלל אלא קרב והעלה קרבנותיו. וראוי היה וזע אהרן להתפלל בעד העדה כשם שהיה מקריב את קרבן ד' אלא שראו מנהיגי הדור בסוף ימי מקדש שני למעט כבוד כהונה ולחברות כבוד תורה והם אמרו דכתיב כהונה וזה בה אהרן כתר מלכות נטלו דוד, כתר תורה כל הרוצה ליקח יבוא ויקח שמה תאמר פחות הוא ת"ל בו מלכים יטלוכו (יומא עב): והדברים עתיקים אין כאן מקומם. לפיכך חסדיו הדור ומי שלבו שלם בתפלה זקן והגיל וביתו ריקם ויש לו בנים (תענית ט"ו). הוא העובר לפני התיבה ואין אנו משניחים על ייחוסו של העובר לפני התיבה הוא מתפלל בעד העדה והקהל העומד עליו הם אנשי מעמד לפי שנאמר צו את בני ישראל את קרבני לחמי וכו' הא"ך קרבנו של אדם קרב והוא אינו עומד על גביו (תקא ע"ש שבשדות דאלו אניסין פטור עם שבשדות ולא מיבעי נהו דקיימי הכא או רוקא עם שבשדות דאלו אניסין סוף ר"ה) משום דאלו דלא אניסי יבואו ויעמדו על קרבנות ויהיו מאנשי מעמד. כך היה הדבר מתחלה לר' גמליאל ראת ליה תפלה לצבור נתקנה ולא היה שם תפלת יחיד וכשם שלחכמים דס"ל תפלה ליחיד נתקנה הנהיגו שש"ץ יורד לפני התיבה להתפלל כך לר' גמליאל הנהיגו שצבור מתפללים בלחש משום שהעם היה שוטע מתפלל מפי ש"ץ בכל יום ויום ולמדו סדר ברכות והיו אומרים כל מלה ומלה עם הש"ץ (כמו שעשו אנשי אג"ו) שהיה שם ש"ץ מתפלל מוסף מיד עם הצבור יחד (ב"י א"ח תקצ"א בשם הריב"ש) וכיון שראו החכמים כך חששו שיתבטל תפלת צבור כלומר שישכחו שתפלת צבור עיקר לא תפלת יחיד עמדו והתקינו שהיו צבור מתפללין תחלה בלחש (היכא שיוועין להתפלל) ואחר כך יתפלל ש"ץ. וזה שאמרו (סוף ר"ה) לר"ג מפני מה צבור מתפללין כדי שיוסר ש"ץ תפלתו כלומר שמתפללים צבור לברם לא עם הש"ץ כדי שנראה שסדר התפלה על ידי שליח צבור עיקר. ומתוך מה שכתבנו יתברר שמהלוקת ר"ג וחכמים היה על מנהג שוה שכבר נהגו להתפלל בלחש ושיחור ש"ץ ויתפלל וכבר נהגו לעשות כן בכל השנה בין בחול בין בשבת ויו"ט חוץ מר"ה ויה"כ שלא התפלל כי אם ש"ץ בלבד ואמרו חכמים שמתוך המנהג יראה שעיקר התפלה היא תפלה בלחש ליחיד ומשום דתפלות אבות תקנום והם בלחש ליחיד תקנוה וש"ץ שחזור כדי להוציא את שאיננו בקי ובר"ה ויה"כ הכל אינם בקיאוין לפיכך לא התפללו בלחש ור"ג אומר שמתוך המנהג יראה שעיקר התפלה היא תפלת ש"ץ ומשום דתפלות כנגד תמידים תקנום והיינו בעד העדה ויחיד שאומרה הוא מנהג בלבד וראי לדבר ר"ה ויה"כ שאין שם תפלת יחיד כל עיקר.

¹) ליתא בספרי אלא בירושלמי דברכות (המעריך).

פרק ג.

ונשוב לענינו בפלוגתא אי תפלת ערבית רשות או חובה. קשיא לי דלא פריך הש"ס במה קא מיפלגי ולא אהדר כלל לתת טעם למר כראית לי' ולמר כראית ליה, ונראה דתליא בהא דתפלות אבות תקנום או תפלות כנגד תמידים תקנום (ברכות כ"ו): דלמר יעקב תקן תפלת ערבית והו' לי' חובה ולמר מפני מה אמרו תפלת הערב אין לה קבע שהרי איברים ופדרים שלא נתעבלו מבערב קריבים והולכים כל הלילה ולשון הרמב"ם ז"ל פ"א מה' תפלה ה"ו הכי ריהטא שכתב וכן התקינו שיהי' אדם מתפלל תפלה אחת כלילה שהרי איברי תמיד של בין הערבים מתעבלין והולכים כל הלילה שנאמר היא העולה כענין שנאמר ערב ובקר וצהרים אשוחה וכו'. ויש לעיין דהך טעמא דאיברים מתעבלים והולכים כל הלילה ודאי לא סגי לתקן בעבודה תפלה שאעפ"י שיותר להקטר איברים ואימורין כלילה לא מאחרין אותן לדעת אלא משתדלין להקטיר הכל ביום, חביבה מצוה בשעתה שהרי הקטר חלבים ואימורים אעפ"י ששחרין כלילה דוחין את השבת בזמנו ואין מאחרין אותן למוצאי שבת (הרמב"ם בפ"ד מה' מעשה הקרבנות) א"כ סתמא לא היה שם הקרבת איברים כלילה כל עיקר ואיך יתקנו על זה תפלה ומסוגין אין ראיה כלל דלא קאמר הך טעמא דאיברים ופדרים אלא אומן תפלת הערב שאין לה קבע כאיברים ופדרים שהולכין וקרבין כל הלילה לא אעיקר תקנה.

ולפי מה דקיימי לן דתמיד תחלתו דוחה סופו אינה דוחה את השבת ואיברי תמיד של בין הערבים של ערב שבת אינן קריבין אלא בערב שבת בלבד (הרמב"ם פ"א מה' תמידין ומוספים ה"ו) בערב שבת לא היו שם איברים כל עיקר א"כ אין להתפלל תפלת הערב בשבת כשם שאין מתפללים תפלת מוסף אלא ביום שהיה שם קרבן מוסף כך אין להתפלל ערבית אלא בלילות שאפשר שיהיו שם איברים ופדרים שלא נתעבלו וכן ערבית ביו"ט אין כאן חוץ מי"ט שחל במוצאי שבת מפני שאיברים ופדרים של שבת קריבין ביום טוב, (שם). ומכל זה מוכח שמאן דאית לי' דתפלות כנגד תמידין תקנום סובר גם כן דתפלות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות (ברכות כו): ומסקנא זו אליבא דתרווייהו ולפיכך יעקב תיקן תפלת ערבית ואסמכינהו רבנן באיברים ופדרים שלא נתעבלו וכיון שאלו אינן תמידין לכך תפלת ערבית רשות. ועדיין לא מחזור דמה ראו להוציא תפלת יעקב איש תם מחוקה ולמעט כבודה. ותניא בתוספתא דברכות (פ"ג) יכול יתפלל אדם כל היום כולו כבר מפורש ע"י דניאל וזמנין תלתא ביומא והו' כריך יכול, והא כוללן בבת אמת כבר מפורש על ידי דוד ערב ובקר וצהרים וכו' ערב זו תפלת ערבית בוקר זו תפלת שחרית וצהרים זו מנחה (ברכות לא). ודיו דוד ודניאל לקיים תפלת ערבית, ותו דהא בארנו (בפרק ב') דר' גמליאל הוא דאית ליה דתפלות כנגד תמידים תקנום ור' גמליאל הוא דסובר דתפלת ערבית חובה א"כ אי אפשר לפרש ששעם המחלוקת הוא אי תפלות אבות או כנגד תמידים תקנום ועתה נחזה מה ענין מחלוקתם.

דע שטן התורה חייב כל אדם מישראל לקרות שמע בשכנו ובקומו, וכבר תקנו לקריאה זו ברכות לפניה ולאחריה כדתנן במשנה (שם י"א). ומפורש בש"ס דבני מערבא טעמא דני' ברכות של שחרית וד' של ק"ש של ערבית על שם שבע ביום הללתיך דקאמר דוד, ואף שסגנון ברכות זו אינה עתיקה איפליגו אי אהבת עולם אי אהבה רבה (שם) איהו נופא ודאי עתיקי על שם שבע ביום הללתיך, ובקריאת שמע עם ברכתיה יש לנו התפלה הקדמונה שקראו בצבור וראיה מן התוספתא דתניא (פ"ב דיומא) בשעה שהחמה זורחת ניצוצין יוצאין מטנה והכל יודעין שהגיע זמן ק"ש ופריך עלה (יומא לו): מיתבי הקורא את שמע שחרית עם אנשי משמר ואנשי מעמד לא יצא מפני שאנשי משמר מקדימין ואנשי מעמד מאחרים אמר אבי לשאר עמא דבירושלים, ובתמיד תנן (פ"ה מ"א) אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והם ברכו וקראו עשרת הדברות שמע והיה אם שמוע ויאמר וברכו את העם ג' ברכות אמת ויצוה ועבודה וברכת כהנים למדנו מכאן שק"ש של שחרית עם ברכתיה ועם מה

שהוסיפו עליה כגון עשרת הדברות היה נקרא בצבור במקדש. ואומר אני שק"ש של שחרית בלבד היה נקרא בצבור על דרך שאמרנו אבל ק"ש של ערבית לא היה נקרא ברבים בעזרה. עם קרבן תמיד של בין הערבים לא היה בא שזה זמנו בשמונה ומחצה (פסחים נ"ח), ואלו ק"ש של ערבין משעה שהבהנים נכנסים לאכול בתרומתן. וכתר קרבן תמיד של בין הערבים לא היה שם עבודה במקדש היון מקרבן פסח לבדו (רמב"ם פ"א מה' תמידין ומוספין ה"ג). ומפני שקריאת שמע של ערבית לא היה נקרא ברבים אלא כל יחיד קורא לעצמו נסתפק להם על איזה דרך היה נקרא כדתנן (ברכות. וי"ד): ב"ש אומרים בערב כל אדם ויטה ויקרא ובי"ה אומרים כל אדם קורא כדרכו, ואבתי ר' טרפון הטא לקראות כדברי ב"ש וכן ר' אלעזר בן עזרי'. וד' יחזקאל תני עשה כדברי ב"ש עשה כדברי ב"ה עשה. ואין ספק שמנה ישראל היה קבוע לקראת ק"ש של ערבית כל אחד לעצמו ועל מטתו.

כאשר תקנו ק"ב זקנים תפלת י"ח על הסדר תקנו ג' תפלות בכל יום על שם ערב ובקר וצהרים אשיחה שאמר יוד ערב זו תפלת ערבית בוקר זו תפלת שחרית וצהרים זו תפלת מנחה (שם ל"א). ועל שם זמנין תלתא דקאמר דניאל. יכול משבא לגולה הוחלה כבר נאמר די הוא עבד מן קדמת דנא (ברכות ל"א). פורוש שדניאל החל להתפלל זמנין תלתא ביומא בתר התקנה כבר נאמר די הוא עבד מן קדמת דנא. וסמכו הזקנים והגבוינים את תפלת השחר לקריאת שמע של שחרית עם ברכותיה כאשר היתה. נקראת בצבור והוסיפו עליה תפלת י"ח על הסדר. ואת תפלת המנחה סמכו על קרבן תמיד של בין הערבים ואין לנו דאיה שהיו מתפללין תפלה זו במקדש בצבור. את תפלת הערב סמכו לקריאת שמע של ערבית והוסיפו עלי' י"ח על הסדר. במקדש היו קורין ק"ש של שחרית עם הגלוח לה ותפלת י"ח ועיו רש"י זל ברכות י"א ד"ה וברכת כהנים ובשאר התפלה לא היה להם פנאי, בעת ההיא. במנחה לא מציינו שהתפללו י"ח וערבית ודאי לא התפללו בעזרה, ובמדינה היו קורין ק"ש של שחרית עם ברכותיה ותפלת י"ח ומתפללין ג"כ בעת תמיד של בין הערבים תפלת מנחה י"ח על הסדר אבל תפלת הערב כל יחיד הקורא את שמע על מטתו מתפלל ולא תקנה מעיקרא כלל בצבור שלא היה שם תפלה בצבור בערב כל עיקר. תפלה בצבור שאמרנו אל תחשוב שזוהו מחלוקת ר"ג עם חכמים שבארנו (בפ"ב) אלא בין לחכמים בין לר' נמליאל היו מתקבצים אנשי העדה בבית הכנסת ושם היו קוראים בתורה ודורשים בתורה קוראים בניבא ודורשים בניבא ובכתובים ובתורה שבעל פה שם היו מתפללין, לחכמים מתחלה כל אחד לעצמו ולר' נמליאל מעיקרא שלוח צבור בעד העדה ולא היו מתקבצים בבית הכנסת אלא בשחרית ובמנחה לא במעריב וכבר העיד על זה רש"י בפ"ב דשבת (כ"ד:) כל לילי חול היו עוסקין במלאכתן ובגמראם מלאכתן מתפללין ערבית בביתן ולא היו באין לבית הכנסת, אלא ששעם הרב לזה משום שלא היו בתי כנסיות שלהן ביישוב אינו עיקר שאי אפשר שלא היה שם קהל אחת או הרבה שבות הכנסת שלהם היה ביישוב, ושעם העיקר הוא מה שכתבנו שמתחלה לא נהגו להתקבץ לבית הכנסת בערב כדי להתפלל שם מפני שכל אחד קורא ק"ש על מטתו ובמקדש לא נהגו לקרות ק"ש ברבים והתפלה אסמכיהו זקנים אק"ש.

מעתה הא דנחלקו אי תפלת ערבית רשות או חובה נתפרש לנו דיוטיב, מאן דאמר רשות רוצה לומר שאין תפלת ערבית תפלת צבור אלא תפלת יחיד בלבד מיהו היחיד חייב להתפלל ולא נחלק אדם בזה מעולם שכל איש או אשה מישראל חייב להתפלל אותה תפלה שתיקן יעקב איש תם אותה תפלה שהתפלל דוד ודניאל בי פליגו אי תפלת ערבית ג"כ תפלת צבור דמאן דאמר רשות ס"ל דאינו תפלת צבור ומאן דאמר חובה רוצה לומר שאף תפלת ערבית תפלת צבור הוא וכיון שכן ש"ץ יורד לפני התובה ומתפללה ואומר קדושה ואנו שאין ש"ץ חוזר להתפלל ואומר קדושה לפי שקייל"ן תפלת ערבית רשות (רמב"ם פ"ט מה' תפלה ה"ט) אבל מאן דאית לי' תפלת ערבית חובה ש"ץ חוזר התפלה בקול רם ואומר קדושה. ור' נמליאל הוא דאית לי' תפלת ערבית חובה ואיהו גופא הוא דחזר ותיקן י"ח ברכות על הסדר שגשגתכו כמו שיבוא (ספר

ד' ומרבית הלל קא אתי שהוא בן בנו של הלל הזקן וכדו להעמיד דברי אבותיו שאדם קורא כדרבו התקין הוא ר"ג הזקן גם תפלת ערבית לתפלת צבור. וחור ר"ג והתקין תפלת י"ח על הסדר לשחרית ומנחה ומעריב ובכל ג' פעמים ה' ש"ץ יורד לפני התיבה ואומרה עם קדושה ולדידי' תפלת הערב יש לה קבע כשאר התפלות. ונחלקו עליו חביריו ותלמידיו בתפלת הערב ואמרו שאין לה קבע ואינה תפלת צבור ואין ש"ץ יורד לפני התיבה. ומתפללה עם קדושה אלא היחיד מתפלל אותה בביתו ועל מטתו. וכדי לקיים זה אמרו החולקים על ר"ג שאינו מתפלל י"ח על הסדר אלא תפלת הבינונו כדי לשנותה משאר התפלות ועוד כיון דיחיד הוא שמתפללה לעצמו לא תקנו י"ח על הסדר סוף דבר ר' גמליאל חידש תקנה שתהיה תפלת ערבית תפלת צבור כדי להסיר מלבות בני אדם שיטה אדם בערב ויקרא ורבי יהושע עם חביריו החזיקו במנהג קדם שתפלת ערבית כל יחיד מתפללה לעצמו. ומשנתנו דתנן בכל יום אדם מתפלל י"ח ארישא קאי דתנן ותפלת הערב אין לה קבע והיא סתם ואחר כך מחלוקת ור' גמליאל חולק ואית לי' דיש לה קבע ור' יהושע אית ליה כסתם משנה ור' עקיבא סבירא לי' ג"כ שתפלת ערבית רשות. והבן שמחלק בין שגורה בפיו לשאינה שגורה מפני שתפלת יחיד הוה, ובוה נחא הא דתניא (ברכות ד') אבל אדם בא מן השרדה בערב נכנס לבית הכנסת וקורא ק"ש ומתפלל וקאמר עלה לאפוקי ממאן דאמר תפלת ערבית רשות קא משמע לן דחובה לכיון דאיתא לתפלת הערב בבית הכנסת ודאי דאיתא כמאן דאמר חובה דאילו למאן דאמר רשות אדם בא מן השרדה בערב ואיזיל לביתו ואוכל ואחר כך קורא ק"ש ומתפלל על מטתו. ואתא שפיר הא דמתוקמי ברייתא דפועלים שעושין מלאכה אצל בעל הבית קורין ק"ש ומברכין לפניה ולאחריה ואוכלים פתן ומברכין לפניה ולאחרי' ומתפללין מעין י"ח (ברכות ט"ז). כר' גמליאל ובעושין בשבת, משום דלהריא תניא אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאין כפיהם וכיון שכן אין כאן תפלת צבור אלא תפלת יחיד, ובתפלת יחיד מודה ר' גמליאל שמתפלל הבינונו והוא החולק בתפלת הערב משום שהוא ז"ל תקנה לתפלת צבור,* אבל פועלים שמתפללים תפלת יחיד בין בערב בין בשחרית בין במנחה מתפללים הבינונו.

דבר ליעקב.

כבוד יירי הרה"ח היקר, נכבד מבקר, כש"ת מוחר"י ריי"מ נ"י שלום!
אציגה לפניו בזה דעתי באיוו ענינים במאמרו על התנחומא במחברת
שמונית לבית.

צד 238 סי' 97: מה נלמוד מפסוק צו את בניי וישלחו מן המחנה? ועל מה הובא לראי? עכ"ל, לא עיין בויקרא פי"ח סי' ד', וכיון שחטאו לא עברו ימים קלים עד שנמצאו בהן זבים ומצורעים על אותה שעה הוא אומר וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב (ועיי' פי' מוהרא"ו) מדיכך נתחייבו ישראל בזיבות וצרעת וכו' ורבנן אמרי מן העגול דכתיב וירא משה את העם כי פרוע הוא שפרחה בהן צרעת, כמדריא וראשו יהי פרוע.

שם סי' 98, למה לא נאמר גם על פרעה שלקה בצרעת בעבור שנכנס בתחום שאינו שלו. עכ"ל, פרעה חשבה לאחות אברהם, לא לאשתו, ולא הי' בזה גול לפי דעתו, איברא זב"ב פמ"א סי' ב', וינגע הי' את פרעה וכו'. וכל כך למה, שהיתה אומרת לו אשת איש אני ולא הי' פורש (ר"ל שלא פירשה מביתו לשלחה לנפשה, אבל ח"ו לומר שלא הי' פורש ממנה מתשמיש, כי באמת לא נגע בה, כדבת ליצני הרור), אבל באמת בכתוב מבואר, ויקרא פרעה לאברם ויאמר מה זאת עשית לי, למה אמרת אחותי היא וגו' ועתה הנה אשתך קח ולך, מבואר שלא ידע היתה אשתו, ומיד בהתודע אליו שלחה לנפשה, ולכן צריכין לפרש המכוון עפמ"ש

(* עיקר הדברים בענין תקנת ר"ג בתפלת ערבית כתוב ומנוח בס' דור דור ודורשו ח"ב צד 73. הערת המניה יעקב קאפעלאוויטש.

הרמב"ן ז"ל, כי בבוא הנגעים פתאום עליו בעת לוקחה שרה לביתו החרר ברעתו לאמר מה זאת עשה אלק"י לנו, ושאל אותה והגידה כי היא אשתו, ולכן קרא לאברם והאשים אותו, עכ"ל, וזה המכוון ג"כ בדבריהם ז"ל כי המלאך הכה אותו בלי הרף על שהיא גלתה לו כי אשתו היא, ועודנו מסתולל בה ולא פירשה מביתו, עד ששאל את פי אברהם ע"י, כו' ה' בספק.

שם סי' 99, ואולי קרא בעל הדרש הזה שחור עינים תחת יפה עינים עכ"ל, השונא למצוא נוסחאות שונות במקרא ברא"י מדברי הקרמונים, יאמר כי יש להגיה התחומא עפ"י הויק"ר ע"ש.

שם סי' 129, וללא צורך הוא הפי' הרחוק והרחוק אשר במ"כ על זמורה. עכ"ל, עיי' בהערה לספרי "שרה ירושלים" על תרגומי המגלות (יצא עתה לאור) בשו"ש ח' ה'. ותמצא כי אין זה דוחק כלל.

שם סי' 148, ואין גוי אלא ישראל שני' ומי כעמד וגוי, מה נאמר לפ"ז לכנוי גוי למי שאיננו ישראל ולנוסח שלא עשני גוי? עכ"ל, באמת אין שמץ פליאה בזה, כי הברל גדול יש בין אמרם "אין זה אלא זה" לבין אמרם "אין זה בכל מקום אלא זה", כי בלשון ראשון כווננו אמנם רק לשילה מקומית, כמו אין עבירה אלא לשון הכרזה (סוטה ג' א') אין שארו אלא אשתו, ודומיהם הרבה, לא כן בלשון אחרון כווננו לשילה כללית כאמרם "אין תנון בכל מקום אלא מתנת חנם", אין אלקים בכל מקום אלא דין (רש"י בשלה י"ד י"ט) ודומיהם, ועיי' בפ"י הרא"ם ז"ל בפ' לך ט"ו ה' על אין הבטה אלא מלמעלה למטה, כן גם פה באמרם אין גוי אלא ישראל ר"ל במקום זה ספת לגוי הכוונה לעם ישראל, ולא כללו כל מקומות זולתו בזה, כי יש גם ההפך אשר יורה לאומה"ע דוקא. ורע כי הברל זה נעלם גם מבעל הבונה במס' מכות י"א א'. למימרא דכל דיבור לשון קשה, אין דכתיב דבר האיש ארוני הארץ אתנו קשות, והתניא (שבת ס"ג) נדברו, אין נדברו אלא לשון נחת וכו', והקשה הבונה איך נתן כלל בכל המקרא ואמר אין נדברו אלא לשון נחת והכלל הוא בהפך כי מצאנו הנדברים כך (יחזי) שרים בין נדברו (תלים) ואמרתם במה נדברנו (מלאכי) שנראה מענינם דיבור קשה וחוק ע"ש מה שהאר"ך בזה, ולהג"ל לא יקשה מאומה, כי לא אמרו "בכל מקום" ואך אין "נדברו" אלא לשון נחת הוא ולא אחר, אמנם "דיבור" אמרו בספרי ס"פ בהעלתך והובא בפירש"י שם ותדבר מרים ואהרן שאין "דיבור" "בכל מקום" אלא לשון קשה, לכן מקשה למימרא "דכל דיבור" לשון קשה. וכנראה נעלם לשעתו גם מהגאון בעל מטפחת ספרים ז"ל פ' תשיעי סי' נ"א שכ' שם לגונן על דברי הר"ק ז"ל בשרשים במלת "סלה" שהיא מלת הגנון, ובאמנות החכמים הרעיש בזה העולם בפכ"ב מספרו ושזה הפך דח"ל בעירובין נ"ד א' כל מקום שני' נצח סלה ועד אין לו הפסק עולמים, וכ' ע"י במ"ס, שאין זה השגה כלל, כי פשוטו של מקרא ד"א הוא והרי מצינו כ"ב במלת "נא" שאר"ל שאינה אלא לשון בקשה, ובורא' לא שללו בזה מקומות הרבה שאינם סובלים ענין בקשה עכ"ל, ואין זה דמיון כלל, כי אין נא אלא לשון בקשה היא רק לשילה מקומית [ועיי' רא"ם פ' בא ר"א ב'] אבל אין זה בכל מקום או כל מקום שנאמר וכו', הוא נאמר כולל וכמ"ש, ועל הר"ק אין תפוסה גם בלא זה כי פשוטו של מקרא ד"א הוא כמ"ש הגאון בראש דבריו, ועיי' מנחת שי ישע"י כ"ו י"א. נעלם ממנו ג"כ זה ההברל ע"ש והבן.

ובזה הנני ידויד"ש המריני והמוסרי

אפרים זילבער.

אגב אעיר ג"כ ע"ד הרה"ח מא"ש בבב"ת מחברת 8 צד 234 מאמר פי' מאמר סתום בקדושתן ל"א ב' ע"ש: ולדעתי כוון רש"י ז"ל בהביאו את הי"מ שמקרא זה לבדו דרש, כי מבואר בשו"ש בזה המזמור מזמור לאסף אלק"י באו גוים וגו' משל למלך שהיו לו בן והיו קשה ולא היו שומע לאביו, מה עשה המלך כיון

שבעם נכנס לחופתו של בנו והי' מחתך ומקרע ומשליך לאשפה וכו' אמר המלך לא יפה עשיתי שקרעתי חופתו של בני שאני יכול לעשות יותר יפה הימנה וכו' כך אמר אסף לא יפה עשה הקב"ה שהפיג את חמתו בעצים ובאבנים ולא בבניו, ע"ש, והנה אם לעוברי רצון אבותיהם כך, לעושי רצונם עאכ"ל, ואבימי שקיים כל כך מצות כיבוד אב, נודמן לו או לבאר המקרא הזה אשר מתוכו — עפ"י הדרש — יבואר מעלת הכיבוד.

אפרים זילבער.

מעם לשבח לקריאת במנחה ליו"כ בעריות.

המעם למה קורין, במנחה יו"כ בעריות, כתבו התוספת מגילה (לא ע"א) לפי שהנשים מקושטות בשביל כבוד היום, לפיכך צריך להזכירם שלא יכשלו בהן, ובמדרש יש שלכך קורין בעריות, לפי שישראל עושין רמו להקב"ה שכשם שהזהיר אותם שלא לגלות ערות, כך לא תגלה ערותם בעונותם עכ"ל. והמ"ז כתב המעם דנפשו של אדם חשקה בעריות טפי מכל העברות ע"כ מזהירים ע"ז ביוה"כ שהוא יום קדוש ונורא ע"ש. וכעין זה כתב גם רש"י שם במקומו, אבל לי נראה טעם אחר, אשר יסודתו על מנהג קדמון מאד ישן נושן, כי נמצא בנמרא תענית (כו" ע"ב) במשנה אמר רשב"י, לא היו ימים טובים לישראל, בחמישה עשר באב וכיום הכיפורים, שבהן בנות ישראל יוצאות בכלי לבן שאולין וכו'. ובנות ישראל יוצאות והולות בכרמים, ומה הי' אומרות? בחור שא נא עיניך, וראה מה אתה בורר לך וכו' וכן הוא אומר (שיר ג') צאינה וראינה בנות ציון, במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו, ביום חתונתו וביום שמחת לבו, ביום חתונתו זה מתן תורה, וביום שמחת לבו זה בנין בית המקדש ע"ש. ומוזה נראה כי ביום הקדוש הי' עת דודים וריעות, אשר הלכו האנשים והנשים לבחור להם זיווגם, והיום הזה הי' מעותד להבחירה הזאת מקדמת דנא, ובאשר הי' שמה המון רב ורבים מעמי הארץ, אשר לא ידעו בין ימינם לשנאלם, ומדאגה מרבר פן יבחרו להם נשים, מהטוב בעיניהם גם מאחת העריות אשר אסרה התורה, ע"כ קראו באזניהם פרשת עריות, למען ידעו ויזהרו מזה.

ובעיקר הדבר איך נשתרש המנהג, לעשות היום הקדוש הנכבד הזה ליום מחול ושמחה, שבו יוצאות בנות ישראל, נראה לי השערה, אשר קרובה מאד בעיני לאמתי, כי זה המנהג נצמח מן ימי המלך שלמה אשר עשה את חנוכת המקדש יו"ד יום, ואז הי' גם יו"כ בחשבון ימי החג והשמחה, כדכתיב מלכים (א' ח') ויעש שלמה היום ההוא את החג וכו' שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום, ואיתא בנמרא, מועד קטן (ט' ע"א) א"ר פרנך א"ר יוחנן אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכפורים ע"ש. ובאשר היו הימים האלו ימי שמחה, וכל העם מכל גבול ישראל היו שם נאספים, המון חוגג, ע"כ גם מחולות בכרמים ועת דודים עשו להם אז, ליקח להם נשים מכל אשר בחרו, אולם באשר בשאר השנים בטל החג הזה, ורק יום הכפורים אשר היה אז בחשבון הימים האלו, נשאר בתוקפו ע"כ מאז והלאה נקבע היום הקדוש לבחירת הזיווג ומחולות הכרמים, ומפני זה תקנו לקרוא בעריות כדלעיל. ואם תדקדק בלשון המשנה שהבאתי, מה הבנות אומרות ומה יענו הבחורים, כי הפסוק וכן הוא אומר, אינו דברי רשב"י כפירש התו"ם, רק הוא מענת הבחורים, צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה וכו' ביום חתונתו זה "מתן תורה" וביום שמחת לבו, "זה בנין בהמקד", זה רומז בעליל שנתמיד המנהג בזמן חנוכת הבית בימי המלך שלמה, (עיין במשנה סוף תענית הרב ברטנורה ובתוס' ע"ש שם), ואף שבנמרא תענית שם נאמר טעם אחר על דברי רשב"י, מפני שיום כיפור אית ביה סליחה ומחילה, הלא ידוע דברי תוס' (גזיר פ"ה משנה ה') שבמקום שאין נימ' לדינא, נוכל לומר פירוש וולת דברי חז"ל, ובפרט שאינו סותר דבריהם, רק מוסף עוד מעם אחר, ועיין בערך מלין מהרב שו"ר "ערך אשכולות" צד 240.

שדוּחַק עֲצָמוּ מֵאֵד בְּהִבְנַת הַמִּשְׁנָה, וּלְפִי דְבָרֵינוּ יִבּוֹא הַכֵּל עַל מְכוּנוֹ בְּכֹאֵד הַמִּשְׁנָה הַזֹּאת*.)

לְיִפְצִיג תְּרַמְּיִג.

יִעֲקֹב טַאפְרַאוּוֹעֶר.

דְּבָרִים אַחֲרִים.

I.

בְּסִנְהֶדְרִין צ"ב א' אֵיתָא אַל נְקֻמוֹת ה' אַל נְקֻמוֹת הוֹפִיעַ . . כְּדַעוּלָא דְאִמְרַר עוּלָא שְׁתֵּי הוֹפִיעוּת הַלְלוּ לְמָה . . . אַחַת לְמִדַּת טוֹבָה וְאַחַת לְמִדַּת פּוֹרְעָנוּת. וְעַל זֶה פִּירְשׁוּ: שְׁתֵּי הוֹפִיעוּת לְפִי שֵׁשׁ שֵׁם תְּרֵי נְקֻמוֹת וְחָרָא הוֹפִיעָה . . וְרַמִּי כְּמֵאֵן דְּאִיכָא אַכְל נְקֻמָּה וְנִקְמָה חֵד הוֹפִיעָה ע"כ וְזֶה הַפִּירוּשׁ הוּא דְחוּק מֵאֵד, אִיךְ יִכּוֹל עוּלָא לְשֹׂאֵל שְׁתֵּי הוֹפִיעוּת הַלְלוּ לְמָה, אִם אֵין אַלָּא הוֹפִיעָה אַחַת, וְהוֹפִיעָה בְּתַרִּייתָא הִיא רַק בְּדֶרֶךְ דְּרִישׁ. וְעַל א' לְטוֹבָה פִּירְשׁוּ לְטוֹבָה שֶׁל יִשְׂרָאֵל. וְקִרִי לִיה נְקֻמוֹת מִשּׁוֹם דִּתְנַמּוּל טוֹב הוּא . . וְנִקְמָה הֵינּוּ תְנַמּוּל. וְגַם זֶה הוּא דְחוּק גְּדוּל. וְכִהּוּ זֶה כְּדַעוּלָא וְהֵאִךְ נִרְאָה מוֹזֵה שֶׁנִּקְמָה דְּבַר גְּדוּל הוּא שִׁיתְנַהוּוּ בֵּין שְׁתֵּי אוֹתוּת? . .

גַּם בְּבִרְכוֹת ל"ג א' הַמֵּאֲמָרִים הֵחָם כְּמוֹ כֹּאן, רַק מֵאֲמַר עוּלָה בְּשֵׁנּוּי לְשׁוֹן כִּי שֵׁם הַיְגִירְכָא אַל נְקֻמוֹת ה' . . . וְהֵינּוּ דְאִמְרַר עוּלָא שְׁתֵּי נְקֻמוֹת הַלְלוּ לְמָה, אַחַת לְטוֹבָה וְאַחַת לְרַעָה, לְטוֹבָה דְכְּתִיב הוֹפִיעַ כְּהַר פֶּאֶרֶן, לְרַעָה דְכְּתִיב אַל נְקֻמוֹת הוֹפִיעַ. וְכֹאן פִּירְשׁוּ אַחַת לְטוֹבָה כְּדֹאֲמִירֵין בְּב"ק (ל"ח) מִפְּאֶרֶן הוֹפִיעַ וְהַפְקִיר מִמּוֹנֵם לְיִשְׂרָאֵל וְכו', אַחַת לְרַעָה לְהִנָּקֵם מִן עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים שְׁלֹא קִבְּלוּ אֶת הַתּוֹרָה ע"כ"ל. וְגַם בּוֹזֵה הַלְחִץ נִרְאָה לְעֵינַיִם. לְכֵן דַּעְתִּי שֶׁשְׁנֵי הַמֵּאֲמָרִים הָאֵלּוּ מֵאֲמַר אַחַד הֵם, וְרַק נִשְׁתַּבְּשׁוּ בְּכָל מְקוֹם בְּעֵינֵי אַחַר, וְאִם נִקְחָם קֶצֶה מִזֶּה וְקֶצֶה מִזֶּה וְנִחְבַּרְם וְהָיוּ לְאַחֲרִים בִּידְרֵינוּ נִבְּיִן הַכוּוֹנָה. בְּבִרְכוֹת הַמַּעוֹת בְּרִישׁ הַמֵּאֲמָר, כִּי תַחַת שְׁתֵּי נְקֻמוֹת צ"ל שְׁתֵּי הוֹפִיעוּת, וּבְסִנְהֶדְרִין הַמַּעוֹת בְּסוּפּוֹ, שְׁחַסְרֵי שֵׁם סוּף הַמֵּאֲמָר דְכְּתִיב הוֹפִיעַ מִהַר פֶּאֶרֶן וְכו'. וְהַמֵּאֲמָר בְּשְׁלִימוֹת הִיךְ, וְהֵינּוּ דְאִמְרַר עוּלָא שְׁתֵּי הוֹפִיעוּת הַלְלוּ לְמָה, אַחַת לְטוֹבָה וְאַחַת לְרַעָה, לְטוֹבָה דְכְּתִיב הוֹפִיעַ מִהַר פֶּאֶרֶן, לְרַעָה דְכְּתִיב אַל נְקֻמוֹת הוֹפִיעַ.

II.

הַרְמַב"ם פִּסֵּק שְׁכֵהֵן גְּדוּל אֵינוּ נוֹשֵׂא שְׁתֵּי נָשִׁים לְעוֹלָם כְּאַחַת שֶׁנֵּאֲמַר אִשָּׁה אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם (אִיסוּרֵי בִיּוֹה י"ז י"ג), וּבַעַל מְגִיד מִשְׁנָה כָּתַב עַל זֶה: נִרְאָה שְׁלֹמֹרו מִן הַסּוּגִיא בִּיבְמוֹת נִישׁ דְּהֵתֵם אֲמִירֵין אִשָּׁה אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם (אַבֵּל שֵׁם עֵינֵינוּ שִׁישׁ לְרַבּוֹת מִן מִלָּה הִיתְרָה הַזֹּאת רַק דְּבַר אַחַר כְּלוּמַר שְׁאִם אִירֵם אֲלִמְנָה וְאַחִיכִי נִתְמַנָּה לְהִיוֹת כִּינֵי וְיָנּוּם, אַבֵּל אִם אִירֵם קִמְנָה וּבְגֵרָה לֹא יוּכַל לְנִשְׂאָה, לְפִי שְׁאֵין מְרַבִּינֵן שְׁנֵי דְבָרִים) וְאוּלַי שְׂרַבְנוּ מִפְּרֵשׁ . . . וְהוֹצַרְכְתִי לִיה מִפְּנֵי שְׁלֹא מִצְאָתִי מְקוֹם אַחַר שִׁצְאָ לֹו זֶה לְרַבִּינוּ ע"כ"ל.

גַּם הַרְאֲבִ"ד הִשְׁיִג כֹּאן עַל הַרְמַב"ם וְכָתַב לֹא מִתְחוּרָה זֹאת הַסְּבֵרָא שְׁלֹא אִמְרוּ בְּמִס' יוּמָא אַלָּא בִּיתוֹ אִמְרוּ רַחֲמָנָא וְלֹא ב' בְּתַיִם וְכו'. וְיֵשׁ פְּלִיאָה גְּדוּלָה עַל הַרְאֲבִ"ד שֶׁמְבִיא דְרִישׁ אַחַר וְלֹא דְבַר מֵאוּמָה מִהַדְרִישׁ שֶׁהֵבִיא הַרְמַב"ם אִשָּׁה אַחַת וְלֹא שְׁתַּיִם. לְכֵן נִרְאָה לִי שֶׁהַמְלוֹת אַחְרוֹנוֹת מִן שְׁנֵאֲמַר עַד שְׁתַּיִם, לֹא כְּתַבְסֵם הַר"ם בְּמוֹז"ל מְעוּלָם, וְהֵן רַק הוֹסְפָה מִתְלִמּוּד טוֹעָה אִשְׁרֵי הַדְרִישׁ הַזֶּה הִיךְ מִרְחָף לְפָנֵינוּ וְכִרְוֵנוּ וְהִבִּיאוּ מְבַלִּי לְעֵינֵי בְּגִמְרָא שֵׁם; וּלְפָנֵינוּ הַרְאֲבִ"ד לֹא הָיוּ עוֹד הַדְּבָרִים הַלְלוּ אַבֵּל הָיוּ כְּכַר לְפָנֵינוּ עַל מְגִידוֹתָיו עוֹן אִשְׁרֵי בְּבַלְבֵּל שְׁתֵּי הַרְרִשׁוֹת יַחַד וְעִשְׂאָן לְאַחַת.

וְרִאִיה עַל הַשְּׁעֵרְתִי מִן הַרְמַב"ם בְּעֲצָמוֹ בְּהַלְכוֹת כְּלִי הַמְקַדֵּשׁ ה' י"ב כִּי גַם שֵׁם הַהִלְכָה הַזֹּאת, אַבֵּל שֵׁם כְּתָב: כְּכַר בְּאֲרָנוּ . . . וְאֵינוּ נוֹשֵׂא שְׁתֵּי נָשִׁים וְאִם נִשְׂאָ שְׁתַּיִם אֵינוּ יִכּוֹל לְעַבְדוֹ בְּיוֹם הַצּוּם עַד אִשְׁרֵי יִגְרֵשׁ לְאַחַת.

(* הַטַּעַם הוּא שֶׁמַּעֲתִי מִפִּי תַלְמִיד רִש"ל רֵאפֹּרְט שְׁאִמְרַר מִפִּי רַבּוֹ וְמַחְבֵּר הַמֵּאֲמָר הוּא הַרְחִיב הַדְּבָרִים יִסְרָה וּבְתוֹסְפוֹת בְּאוּרִים. (הַמַּעֲרִיךְ).)

ויש גם ראה מהגמרא שבהן גדול רשאי לישא שתי נשים, כי בהוריות י"ב ב' איתא דתניא דברים שבין כ"ג לכהן הריזש אלו הם פר הבא על כל המצוות . . . ומוזהר על התולדה ואסור באלמנה, וכו' ובין כל הדברים האלו לא נשנה החילוק שכ"ג אינו יכול לישא שתי נשים.

III.

בכתובות ק"ה: היכא דאמר ליה. מלא עשרה כרי שמן יש לי בבורך, שמן קמעין ליה וקנקנים לא קמעין ליה, עשרה כרי שמן מלאים יש לי אצלך שמן וקנקנים קמעין ליה ע"כ. והשיך בח"מ סי' פ"ה ס"ק ל"ז כתב על זה: לא מסתבר לחלק בין מלא עשר כרין מלאים שמן לעשרה כרין מלאים שמן, אלא נראה . . . דווקא כיון דאמר ליה יש לי בבורך . . . איכ וודאי על שמן שבבורו קמעין ולא על הקנקנים דהא בבורו שמן לחוד הוא בלא קנקנים וא"כ קשה לי על הרמב"ם והנמשכים אחריו שלא כתבו כן, וצריך לומר שלא היו גורסים בש"ס בבורך אלא בירך, וכן הוא בר"ף אבל לפע"ד מוכרח לומר דגרסינן בש"ס בבורך דא"ל ל"ל לרבא . . . להמציא חילוק דק וקלוש בין א"ל מלא י' כרין ובין א"ל עשרה כרין מלאים, מה שהוא נגד השכל וגם הוא ללא צורך וכו'.

א"כ לפי דעת השיך היה להרמב"ם ולהר"ף ולהנמשכים אחריהם גרסא מוטעת לפי שאין חילוק לפי דעתו בין אם אמר מלא י' כדים שמן ובין אם אמר י' כדים שמן מלאים, כי בשניהם שמן וקנקנים קמעין ליה, רק אם אמר יש לי בבורך, אזי כוונתו נראה על שמן בלא קנקנים. אבל במחילת כבורו טעה טעות גדולה, הוא קרא קלא בקמין תחת המים וצירי תחת הלי, ובוה וודאי אין הבלל אם אמר המלה הזאת לפני או לאחר י' כדים שמן, ובלשון יחיד או רבים. רק הדבר הוא שהמלה הזאת צריכה להקרא קלא בשווא תחת המי' ובחולם על הלי, ואז יש הפרש גדול, כי קלא הוראתו מדה כמו מלא העומר מן מלא הספל מים, מלא כף קמח, ובוה אין ספק כי שמן קמעין ליה, קנקנים לא קמעין ליה. אבל אם אמר י' כדים שמן קלאים אין כוונתו על השמן לבד, אלא גם על הנקנים.

וזה גם הפירוש בעדיות: "ב"ש אומרים מלא הין מים שאובין פוסלים את המקוה" ציזיכים אנו ג"כ לקרות קלא הין, ופירושו מדת הין מים שאובין, וא"כ פשט הגאון מהר"א ווילנא הירוע שמלת מלא הוא ללא צורך, ואמרו זה רק לפי שחייב אדם לומר בלשון רבו ליתא.

פראג

סיני האק

בקרת ספרים

(ספר תהלים עם תרגום אשכנזי ובאור מהחכם גרעין).

(המשך).

הטעם השלישי אשר נתן החכם המחבר, על מה זה נהיה הדבר ככה כי שנו המעתיקים בכל הזמנים ואשמו לשבש כתבי קדשנו לאין תכלית, הוא זה: הן אמנם כי העתקת התורה נעשתה מיד סופרים מבינים בתורה, יען כי זאת אחת מן המצות שכל אחד ואחד כותב ספר תורה לעצמו בלי ספק עשו מעשיהם באמונה וככל יכלת ידם היו מקפידים על הדקדוק והראוי, אבל לכתיבת שאר כתבי קדש היה כת מיוחד של כותבי ספרים אשר עשו סחורה בהעתקת ספרים והם היו גם הסופרים מלמדי תינוקות והם היו גם הקוראים בתורה בצבור, אבל עם היותם בעלי מלאכה משולשת היו לרוב עניים, ועל כן למען הביא טרף לביתם היו עושים קצתם מלאכתם ברמיה כי עינם רק על שכרם והיו נחפזים להשלים המלאכה בזמן קצר, ועליהם נאמר כי באשמת התרשלותם וחסרון אמונתם במעשיהם שדחו מחסרם ומיתרם מאמרים היו עניים. ועל כן רבו ספרים משובשים כל כך עד שהוכרחו (חול) לבטל חק ישן, אשר לפירו נפסל ספר אשר יש בו אף רק טעויות מעטות וקבעו ממשוא פנים להמעתיקים העניים שלא יפסדו שכרם —

שרשאים להגיה ספרים מוטעים כאלה. אלה הם דברי המחבר מלה במלה (צד 104), והנה בדברים הראשונים הפירו המחבר על המדה באמרו שבס'ת לא היו כל כך טעויות מפני שכל אחד ואחד כתב ס'ת לעצמו וה מעולם לא היתה המצוה העקרית כי אם מצוה מן המוכרח ועיקר המצוה שיהיה כותב משלו (בנהדרין כא:). ואף אחד מני אלף לא היה יודע בטיב הכתיבה ורוב ככל ס'ת היו כתובים מיד סופרים בשכר ואם בן סוף סוף אין הבדל בין ס'ת לשאר ספרים. ועוד אני תמה על אמרו, כי לכתובת שאר ספרים היה כת מיוחד והם הפסידו גרסת הספרים מבצעם כי היו עניים ועל זה הביא ראיה ממסכת כלה (לפי נוסח מסכת כלה שהו"ל קודנעל וזיען תרכ"ד): כותבי ספרים אינם רואים סימן ברכה לעולם. . . . כותבי ספרים משום מחסרין ומשום מיתרין. והנה לפי פשטות הדברים נראה שדעת החכם המחבר שהדבר פשוט ויודע לכל שהדבור „כותבי ספרים“ הוא כנוי לכותבי שאר ספרים ביהוד ואמנם נראים הדברים כי „ספרים“ סתם מכונן גם על התורה כאשר מפורש יוצא מן הגמרא (מגלה ט). ומבואר בן בפירושו במסכת כלה באותו מקום ובאותו פרק אשר לקח המחבר ראיותו שכן כתוב שם: כותבי ספרים מאן נינהו ארבעה ועשרים ספרא דלא בדיק, ויותר מזה ומה קצרה דעתי לירד לשוף דעת החכם המחבר במה שכתב שדוה חק ישן שהספר נפסל לגמרי אם היו בו אף רק טעויות מעטות ומביא ראיה (שם הערה 4) ממה ששנינו במסכת סופרים (פ"ג ה"ט) ספר שיש בו טעות אל יקרא בו וכמה יהיה בו אחת ביה דברי ר' יהודה ורשב"ג אומר אפילו שלשה ביה אחת אל יקרא בו אך מתיקון הטעויות אין שמץ דבר, לאחר זמן יסד רב: ס'ת שיש בו [שתי] טעויות בכל דף ודף יתקן שלש יגנו ותניא ג' יתקן וד' יגנו. ומבואר כונת המחבר שעד זמנו של רב לא היו מתקנים ס'ת שיש בו טעויות ורב תקן לתקנת הסופרים העניים לתקנו שלא יפסידו שבתם. והנה בכל הדברים האלה הפכתי בהם והפכתי בהם ומצאתים שגגה שיצאה מפי השליט. הלא כל זה מדבר רק בס'ת והלא אמר בתחלת דבריו שהתורה נשמרה מן הטעויות וסותר דברי עצמו? ועוד מבואר מדבריו שבראשונה בימי התנאים לא היו מתקנים ס'ת שיש בו טעויות ורב הוא שאמר שיתקנו ס'ת שיש בו שתי טעויות בכל דף ודף וזה דבר שלא שמענו מעולם ואף אם יהושע בן נון אמרה לא נאבה ולא נשמע אליו עד שיפרנס לנו למה מניחו ספרים שבירושלים נטלו שבתם מתרומת הלשכה ויפרנס לנו הבריותא ג' יתקן ד' יגנו. ובאמת פשט דברי הגמרא במסכת (כ"ט): מורה החפוך ממש. כי בראשונה תניא ג' יתקן ד' יגנו ובא רב והחמיר ואמר רק ב' יתקן וג' יגנו ובאמת בגמרא מותיב תיובתא מבריותא על רב ולא יעלה על הדעת שרב היקל מן הקדמונים מפני הפסד הסופרים, ואמנם מחלקת ר' יהודה ורשב"ג היא בענין הקריאה בס'ת שיש בו טעות עד שלא נתקן כללו של דבר הסרתי לדעת כונת החכם המחבר בכל זה.

בתחלת דבריו מענין המסרה בזמן קדום (105) יבאר החכם המחבר כי ר' עקיבה היה הראשון אשר הכיר ערך המסרה כי רב הוא וכן אמר מסרת סייג לתורה יען כי הוא היה הראשון אשר הוציא מדרשות על פי המסרת. ומוסיף שם בהערה שראוי לשום עין על זה שהגנוז בין אם למקרא ובין אם למסרת לא נזכר מן התנאים בעלי המשנה והבריותא, ומה שנמצא בספרא תוריע פ"ב יש אם למקרא וגם בסנהדרין (ד.) נראה שזה הוספה מאוחרת. והנה אמת הדבר כי יש בדברים האלה דברים אשר ראוי שנשים אליהם ואני לעצמי כבר שמתי אליהם לב בחבורי דור דור ודורשיו ח"ב צד 198, ששם כונתי לדעת המחבר ברוב דבריו האלה, אלא שאני כתבתי. ר"ע היה מנשא את דרך הדרוש לפי המסרת למדה כללית וגם על זה — אמרתי שם — כוון ר"ע באמרו מסרת סייג לתורה כי באמת לפי דרך מדרשו החדש היה המסרת אמצעי גדול וחזק להרחיב הדרושה. אבל השתמרת לאמר כי היה הראשון כי דרשת המסרת מצאנו גם בתנאים שקדמו לו ר' אליעזר דרש ואם עד אלה עד כמו עד בצרו ור' יהושע כמו עוד (ספרא בחקתי פ"ה) ועוד אחרים דרשו מסרת וכיוצא בזה לא נראה לי כלל לאמר כי מה שנמצא בספרא בדברי ר' יהודה בן רועץ הוא הוספה מאוחרת. כי הצעת הבריותא כך היא: שאלו תלמידיו את ר"ו בר' שומעים אנו וטמאה שבעים יכול תדא טמאה שבעים א"ל טמא וטרה בזכר וטמא וטרה בנקבה מה ימי טהרתה כפלים בזכר אף ימי

טומאתה כפלים בזכר מאחד שנפטר יצא ומחור אחרתם א"ל לא הייתי צריך להזקק לכם מפני שיש אם למקרא. וכן הוא בסנהדרין אלא שבסוף הברייתא הגי' אי אתם זקוקים לכך שבועיים קרינן ויש אם למקרא. והנה לפי גי' הגמרא אפשר לאמר, "שיש אם למקרא" הוא הוספה שכל המאמר אינו צריך אבל לפי גרסת ספרא שהוא העיקר אין אפשר לשלך המאמר, מפני שיש אם למקרא" שאם נשלקנו הלא חסר עיקר התשובה שהשיב לתלמידיו ואיך אם כן נאמר שזה הוספה מאוחרת אתמהא! ואני לעצמי מצאתי פה מקום נכון להודיע ברבים שהדברים שאמרת בחבורי שלא נמצא בברייתא הדבור, יש אם למקרא" רק פעם אחת בספרא טעות הם בידי כי נעלם ממני עוד ברייתא אחרת בסנהדרין שמוכירה יש אם למקרא דתניא בחלב אמו ויכול בחלב אמרת יש אם למקרא ותימה שגם בהעלמת עין מן הברייתא הזאת שנינו לדבר אחד נתכוננו.

בהמשך הדברים מעניני המסרה הנמצאים בתלמוד ירמו לנו החכם המחבר על הדברים שבנו הכתוב מפני כבוד של מעלה שנקרא, תקוני סופרים". והמציא בענין הזה (107) דבר חדש באמרו, "כי תקול סופרים נעשה בעצם וראשונה על ידי הסופרים מלמדי תינות ששעוהו בעבור תלמידיהם כמו הכל מה שנאמר ביהוסי אל הסופרים". וכזה אתפלא מאד על חכמת המחבר כי רבה, אשר קצר ולא ברר דבריו ונתן מכשול לקוראים לשעות טעות גדולה. כי הקורא הדברים האלה ככתבם וכלשונם הלא הוכרח להוציא משפט שדעת המחבר כי בכל מקום שנאמר בדברי קדמונינו דבר כך וכך הוא מדברי סופרים או עשו הסופרים הכונה על סופרים מלמדי תינות. ועל כן, שניות מדברי סופרים, ד' טושפות מדברי סופרים והכלאים מדברי סופרים, מצודה מן התורה לשמוע ד"ס, דקרוקי סופרים, פירושו מדי"ס דודים ד"ס, הביבין ד"ס, חומר בד"ס, הכל כאשר לכל הוא מתקנת סופרים דרדקי דבי רב זה לא עלה ולא יעלה על לב אדם מעולם, ואמנם חלילה לי לחשוב כזאת על חכם גדול כהמחבר שיוכון בדעתו דבר כזה אשר אין לו שחר אבל מה אעשה אם פשטות דבריו נאותה להתענתנו אל הכונה הזאת. אף בעבור זה אלצני רוחי להעיר על הדבר ולהודיע נאמנה כי אין אפשר שיוכנו דברי המחבר כפשוטם. והנה ידעתי גם ידעתי כי כל הערותי עד כה הן בדברים הטפלים לענינו ועיקר הענין אשר עליו דן אמת ויציב וכל הרחוחות שבעולם לא יזוהו ממקומו והוא: כי באשמת הסופרים המעתיקים נשתבשו הספרים. ואף אם נפשיט מעליו כל הראיות הוא עומד בתקפו כי הוא מן המפורסמות ואינו צריך לראיה.

עתה אחרי הודיע לנו המחבר את כל זאת יעבור לפנינו חקירה רחבה ועמוקה (108) מעניני המסרה בכלל. בה ידבר בחכמה על כל דבר גדול או קטן אשר יש לו יחוס אל המסרה בכלל ואל המסרה שלנו בפרט, וידבר, מן העת אשר נוסדה, מן המקומות אשר שם יסודתה, ומן האישים אשר יסדוה. וגם דברו מתקין הניקוד וסימני התנועות, ומן הנקדנים, מחלוף הקריאה והכתיבה בין אנשי מורה ובין אנשי מערב, ומשנוי הנוסחאות בספריהם, וממחלוקת התלמוד על המסרה, ומה משפט המסרה שלנו בכלל ובפרט, ועיקר הדבר אשר השתדל המחבר להראות הוא כי המסרה לא היה לה כח להעמיד הנוסחא המיושרת בכל מקום ועל כן אין המסורת עדות מכוונת לכל הצדדים ואין לסמוך עליה בשגם היא עדות מוכחשת. כי אנשי מורה וגם חכמי התלמוד מכחישים בכמה מקומות את המסורה ונשפוט מזה כי בשום ענין איננה סמוכה על קבלה מאומתת ומסוכמת לכל. זאת החקירה בעיקרה ולפי רובה היא מעשה ידי אמן ונאמר עליה: אילו לא באנו לשמוע אלא דבר זה דינו! אז על כל הפנות האלה הגיש תעצומותיו והוציא ראיותיו אשר מבין כלן יצא לו כאור משפטו שכבר בומנים הקדומים נשתבשו הספרים על ידי מעתיקים וגם המסורה הצל לא הצילם מן השבוישים. ואמנם אם נרצה לרפאות הנוסחאות הנחלות ולהכוש הנשברות צריכים אנו להשתדל לנהוג בהשכל ובהתבוננות כביעור הקוצים ובהעברת השבוישים על פי תיקונים מכריחים אך לא על פי תיקונים מאומד הדעת. ואיך נשיגן זאת? אם נדרוש ונתור בחכמה איך על פי הרוב דרך המעתיקים מספר אל ספר לטעות בכתיבתם ואיך יתהוו השבוישים. ואם נכיר זאת על נכון אז על נקלה נמצא גם הדרך לתקן כל מעוות בספרים. ועל יסוד הדרישה הזאת

יעמיד המחבר כלליו בענין האופנים איך המעתיקים עלולים לטעות בכתיבתם והעולם על שמונה: א) ע"י חלוקה האותיות הרומות במבטא. ב) ע"י חלוקה האותיות הרומות בצורתן. ג) ע"י חלוקה מצב האותיות. ד) טועים לפעמים להבפיל מלה או להמשיך אות ממלה למלה. ה) ע"י השמטת מלות או אותיות. ו) טועים להוסיף אות בתחלת המלה או באמצעה או בסופה. ז) טועים לחלק מלה בתוך או להכיר שתי מלות. ח) טועים לכתוב מלה במקום מלה אחרת. על יסוד אלה האופנים נבנה תקן הנוסחאות המשובשות ואותם ישוה המחבר נגד פניו בפירושו לספר תהלים.

והנה אין אדם משיביל על דבר אמת יטיל ספק באמתת אלה הכללים. ולא יכחיש כי סבות ההטעה הכלולות בהם הן עלולות במעתיקי ספרים. וכן לא יוכחש שמאז היו נוסחאות הספרים חלוקות ובהכרח שאחת משתיהן טעות. ועוד אוסיפה כי בדברי חכמי המשנה והגמרא נמצא פעמים רבות שדורשים דברים בכח אזהה יתור אי חסרון אות במלת המקרא וזה היתור או החסרון לא נמצא בנוסח הכתוב לפנינו. ולא לבד ביתור וחסרון אותיות כי אם גם בחלוקה מלות יש הבדל בין נוסחאות ספריהם ובין המסורה. ועתה מי זה ירצה להחליט עוד כי כל מה שנמסר במסורה הם הם הדברים כאשר יצאו מפי אומריהם וכותביהם? ועוד זאת הלא למן העת אשר החלו הרורשים לכאור את המקרא על פי חכמת הלשון ולהתבונן בדקדוק שפת כתבי קדשינו הלא המירו כלם את הלשונות הזרות בכתב קדש, וכמעט כל אלה הכללים שהעמיד המחבר נזכרים ומבוארים בכתבי המדקדקים הקדמונים של מנחם ורונש ובן ננאח והראב"ע והאפו"י והפרה"ן ועוד אחרים אלא שהם קראום תכונות ומנהג הלשון והמחבר קראם טעות סופרים ושבוש. אמנם בין מי שיאמר על כאלה שהם תכונות זרות ובין מי שיחשבם טעות ושבוש צריכים מתינות גדולה. לא על נקלה נעשה דבר ומלה יוצאים מן הכלל כי אם אחרי התכונות המתונה ואין קץ לכל הדברים אשר זה או זה הוציא מן הכלל ועשאוים זרות ובא רעהו וחקרו והראה שהם מן הכלל. ועל אחת כמה וכמה שנדרשת מתינות רבה למי שיחשב כל הזרות טעות אשר עשו המעתיקים. ונשתמר מאד בנפשותינו מעשות העתקה מוטעת ככל העולה על רוחנו בתחלת ההישקפה מפני זרות קטנה או גדולה אשר נראה בכתוב או מפני שיקשה עלינו להבין נונתו. ומדת המתינות אשר היא דרושה בכקראת הנוסחאות היא דרושה שבעתים בתיקון הנוסחאות והיטב אשר דבר החכם המחבר שלא לעשות תיקונים מאוחר הדעת, ואמנם לא נסיר עינינו כי כאשר המעתיקים מהותם בני אדם עלולי השגיאה יוכלו לטעות בכתיבתם כן גם אנחנו אדם ולא אל נוכל לטעות בתקונינו. ומה רבה אשמה המתקן בטעות מאשמת המעתיק בטעות, כי אשמת המתקן היא זדון כי תועה בדעת ואשמת המעתיק שגגה כי שגגה בכלי דעת. ועל כן למעלה מכל הכללים אשר נקח למדה בתיקון טעות בכתבי קדש אשוב אני את הכלל: בכואנו לתקן בכתבי קדש תחלת דבר הוא: שיהיו התיקונים צריכים סכריחים ומוכריחים.

הנה החכם המחבר משתדל ליסר הכללים שהעמיד בראיות, בהראותו את עושר כבוד חכמתו וידו החזקה בתיקון קצת נוסחאות ותשוואות הן חן לו עליהם כמו בתקנו: בקדלת ז' כ"ה סבותי אני כל ב' כי תחת ולכי נחמיה י"ב מ'ו: ראשי המשוקרים בשיר תהלה ת' ושירי. משלי י"ד כ"ט: וקצר רוח מרבה אולת ת' מרים, וראש הספוק, רב תבונה" יוכיח, ישעיה ל"ח י"ז: חשבת נפשו ת' חשקת. שם נ"ב ח': כל צפוך נשאו קול ת' קול צפוך. הושע ז' ו': לבס בער בס ת' בארבע. ישעיה ל"ג ב' היה זרו ענינו לבקרים ת' זרועם. שם מ"ז ט': פתאם באו עליך ת' כתמם. שם מ"א כ"ה: ויבס סגנים כמו חמר ת' ויבא וכיוצא באלה עוד רבים תיקונים טובים ומוכרחים. ואמנם גם לא נוכל להבחיר תחת לשוננו כי יש בין המשלים שהביא המחבר ליסר כללים הרבה. תיקונים אשר עשם על לא דבר. הנה שם צד 121 ידבר מחלוקה ב' בפ' וכבר נמצא במסורה כתיבין לפניו וקרין לפניו ומכח זה ישבש המקרא: ופני עניים תטחנו ותקן ובניו. ומה זה יכריחנו לשבש המקרא. טחון פה הוא כמו דכא שבמאמר הכפל ואם יאות להאמר "דכא" על אבר מאברי הגוף כמו וזרועות יתומים ודכא מה זרות יש באמרנו טחון על הפנים. ועוד שם: איך אשיתך לפנים ת' בכנים (ירמיה ג' י"ט).

בוה לא לבד שאין מכריח על ההגהה כי אם יש מכריח על ההפוך. שחבור הענין הוא כן. שהנביא מוכיחם בשם ה' כמה טובה עשה להם שבחר בם להיות כבנים. "איך אשיתך בבנים" ואמר אבי תקראי לי, אבל לא נהגו בו מנהג בנים כי לא אבו שמוע, ואז קורא אליהם: שובו בנים שובבים. ועל כן חבור הדברים הלא מכריח שבראש הענין צריך בבנים ולא לפנים בתיקון המחבר. ובצד 122 תקן תחת תאבתי לישועתך ה' (תהלים קי"ט) צ"ל תאותי. זה התקון אין לו מובן כל עיקר. אם הכונה שפעל תאבתי זה מפני שהת"ו שימושית ששרשו אבה, ורק בלשון המשנה נמצא שיעשו פעל עם אות השמוש כמו תרם מן תרומה, א"כ מה יועיל התיקון תאותי הלא זה נ"כ זר ששרשו אורה, ואם הכונה שצ"ל פאִתִי היה ראוי לנקד. ועוד הלא נמצא גם נרסה נפשי לתאבדה. ועתה ממה נפשך אם נפרש לתבאה הוא פעל כמו לאהבה הרי יש לנו פעל תאב ויצדק לאמר גם תאבתי ואם לתאבה הוא שם כמו תאוה בו"ו מה הברל בין אם נאמר תאותי או תאבתי ובין כך ובין כך אין לתיקון הזה מובן. ותימה על המחבר שבפירושו לס' קי"ט הניח תאבתי כמו שהוא בלי תיקון וסתר דבריו שבמבואו. עוד שם: מן הצמתים יש (רות ב' ט"ו) ת' מן הצבתים. ואין הכרח לזה. היו אמנם כי למלת צמתים יש דוגמא קצתה במקרא: מבעד לצמתך. אבל החוקה היא וגם אינה נכונה כי לאגודת תבואה אין רמז בשרש צמת. אבל צבת נמצא בלשון המשנה להוראת אגודה של תבואה (מנחות עא.) ומפורש גם מה ענין הצבתים אגודות בלתי קשורות בחוק וגם צבתים במקרא הוא בענין הזה המרים בלתי קשורים כנראה מטשטעות הכתוב וגם שול תשולו לה מן הצבתים שבתחלה דבר מן העמרים שהם הקשורים, והצבתים הם בלתי קשורים ואילו ננסח צמתים בהכרח יהיה הוראתו מקשר חזק כמו צמתך וזה שלא כענין המקרא ואפשר שגם ויצבט לה קלי מענין הזה בחלוקה תי' בטי'ת ואם נרצה נוכל להגיה ויצבת ת' ויצבט. עוד שם: למול עין (ישעיה מ"ד י"ט) תחת לכול עין, זה התיקון לא יתכן שאין אומרים השתחווה או סגד בחבור עם מול או נגד. רק באלהו מצאנו: ויכרע על ברכיו נגד אלהו, מפני שהגר יעה לא היתה בקרוב לו כי אם נוכח עמו. שם צד 123 לא עוד בא עת בית ה' להבנות (חגי א' ב') ת' לא עת בוא. וזה תימא כן לא ידבר העברי בשום פנים. העברי אם ירצה לתאר מושג שיתאדו האשכנזי בדבור "noch nicht", יאמר, עוד לא" כענין. עדן לא היה" כי כשיאמר, לא עוד" יובן בו המושג מה שיאמר האשכנזי "nicht mehr" כמו לא יהי' עוד המים למבול: ועוד לפי התיקון הזה ראוי לתקן גם, באה" ואף שהפעל קדם לשם ואין להקפיד על המין, זה התנצלות לפותר לא למתקן. בצד 122. העקום תחת העקב, לא ידעתי מה זה ומה הוא עקום בלשון מקרא. צד 124: וחסותם את שאל' (ישעי כ"ח) תחת וחזותם, מי העברי ואמר חסות בצרוף אל את או עם. צד 125 ושמתך כרעי (נחום ג' ו') ת' כראי, זה בעיני חסם איה מצאנו רעי בעברי להוראת וכל אבל שרש ראה באלף מצאנו להוראה זו כמו והסיר את מראתו וכן מוראה וגנאלה ובצדק נאמר ראי להוראה זו. צד 126 לחוק מפנינים סחוריה (משלי ל"א י') ת' מכרה, ואין צורך כלל כי מכרה פה הוא דוגמת ונתתי מכרם (במדבר כ' י"ט). צד 127 ורשעים ידחו טמנה (משלי ב' כ"ב) ת' יסחו. פה אעמוד משתאה מה עלה על דעת החכם המחבר לתקן כן וכי שכח: ונסחתם מעל האדמה (דברים כ"ח ס"ג)? ואולי יגיה גם שם ונדרחתם, מה יעשה עם ויסחך מאהל (תהלים נ"ב) ושם לא הגיה מאומה? ובלי ספק איזה תלמיד טועה כתב כן וקרהו מה שקרה לכמה גדולים קדמונים והראיה שהרי העתיק הכתוב בשבוש כי לא כתוב: ורשעים אלא ובוגדים. צד 131 פרעהו מרדת שחת (איוב ל"ג כ"ד) ת' פדעהו — לא תדעו שחדה (ישעיה מ"ז י"א) ת' שחרה — אין לו שחד (שם ח' כ') ת' שחר — דעו עמים ותנו (שם ח' ט') ת' רעו כלם החוקים ואינם צריכים ופרעו מרדת הוא נגד משפט הלשון. צד 134 שם יש ב' תקונים לסבת חלוק המין: אנה פניך מן עדים (יחזקאל כ"א כ"א) ת' מועדות. הבקר היו חורשים (איוב א' י"ד) ת' חורשות. הנה אין מספר לכל המקומות בכ"ק אשר נמצא חלוק המין ועל כן בזה צריכים מתינות יתרה, ובפרט לא נשכח כי מן תכונת לשון העברית היא הקצור עד שלפעמים חסרה מלה המובנת מעצמה והשומע

או הקורא יוסיף במחשבתו החסרון, ואם יאמר: ובן משק ביתו הוא דמשק אליעזר יבינו איש דמשק. והיתה שבת הארץ לכם לאכלה מובן תבואת שבת הארץ. ועל כן אף שראוי לאמר והיה שבת הארץ כמו לפני זה: שבת שבתן והיה בל"ו ואמר ודויתה יען כי מוסב על "תבואת" שנוסף במחשבה. וכבר סדרו מזה הענין הרבה דוגמאות בספרי בעלי הדקדוק הקדמונים, והנה היום שהלשון אינה עוד בשלמותה יקשה לפעמים לכונן בדקדוק מה שהחסירו אבל לרוב נוכל לשער מה החסרון. ובעניננו בפסוק היו חורשות צריכים להוסיף, פרות" או "עגלות" ויצדק לאמר חורשות. ובפסוק אנה פניך מועדות נוסף, מגמות" ועל כן בדיון צריך הפעל להיות בלשון נקבה.

ועתה לפי קוצר דעתי רבוי התיקונים שהביא המחבר, אשר יש בהם אינם צריכים ולא מכריחים ולא מוכיחים, יותר ממה שיועילו הם נזק לתכליתו. כי מה התכלית בהבאתם? הלא להבין את הקורא והלומד מתוך פירושו לספר תהלים על מה אדניו הטבעו, וכי יש זכות וצדקה לדרך הרוח ההולך בו בתיקון הנוסחאות. ואמנם לתכלית הזאת היה ראוי לו להיות מתון בהבאת המשלים המכריחים עד שכל משכיל נאמן יורה בהם, אבל אם המון רב מהם חלשים ויש להרהר אחריהם ולסתרם, אז גם הרוב מן הקוראים לא יבחינו בין טוב לרע כי יאמרו מבלי בקרת "מדהא ליתא הא נמי ליתא" ואז השנת התכלית מסופקת מאד. אמנם כבר התמהמהנו בהערות האלה יותר מדי, ועל כן טוב כי נצא מן הטרקלין שהוא המבוא ונכנס לפירוטו אשר הוא הפירושי. אבל נאמר מיד כי עיקר דברינו יהיה על ההגהות והתיקונים בהיות גם הם עיקר המכונן בפירושי הוזה אשר הביא לנו המחבר מנחה חדשה.

(סיום במחברת שתבא). א. ה. ווייס.

מעמא דקרא.

לא תעשה אחת בתורה בת ה' תיבות. לא תבשל גדי בחלב אמו" רבו בה תלי תלים של הלכות עד שיוסד הש"ע על אלו ה' תיבות של מ"ז אותיות הלכות בשר בחלב בי"א סימנים בני ס"ג סעיפים. ונתחבטו בל"ת זו תנאי קמאי. תחלת הדבר שרנו עליה היא במלת גדי שיש מי שהוא אומר שהתורה פרטה ג' פעמים גדי משום חיה ובהמה ועוף וי"מ שאומר להפך שלכך נכתב ג"פ לאסור את שלשתן וי"מ שהוציא עי"פ חיה ועוף וי"מ שלא הוציא אלא עוף. ואח"כ דנו על מלת תב של והוכיחו שאף אכילתו והנאתו בכלל האיסור והרבו בראיות שונות ע"ז הענין תנאי ואמוראי. ועוד דנו עליו שאיסורו נודע בארץ ובחול בפני הבית ושלא בפני הבית כמו שסדרו אלו הדברים בטכילתא דסוף משפטים עד ששנו במשנה כל הבשר אסור לבשל בחלב וכו' ואסור להעלות עם הגבינה על השולחן והוסיפו עלה בתוספתא בחולין ובמקדשין בין בארץ ובין בחול בפני הבית ושלא בפני הבית. ובלי ספק שהיה הרבר נודע ובא כך בישראל לאסור כל הבשר בחלב באכילה ובהגאה וחקרו חול' ודרשו אחר יסורן של דברים הואיל ואינן מפורשין במקרא. ובענין הדרישה לענין איסור אכילה נמצא בתלמוד חולין דרשה אחת שגראית בתחלת ההשקפה וזה מאד והיא לייש קיש. אמרו שם. אמר ר"ל מנין לבשר בחלב שאסור ת"ל אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל, שאין ת"ל מבושל. מת"ל מבושל. לוטר לך יש לך בישול אחר שהוא כזה. ואי זה זה בשר בחלב. וכאן הגפש משתוממת התורה מדברת בקרבן פסח שלא יאכל כי אם צלי אש והוהירה על הגא והבישול ור"ל נמצא בבישול זה בישול אחר שהוא כזה לאסרו באכילה ההגאה אתמהה. והאמת שכבר נמצא גם במכילתא לימוד מפסח לענין בב"ח והוא שם סתמא וכנראה הוא לר' ישמעאל. אמרו שם. לא תבשל אין לי אלא שהוא אסור בבישול מנין שיהא אסור באכילה אמרת ק"ו מה הפסח שאין בו כל תבשל יש בו כל תאכל. בשר בחלב שיש בו כל תבשל דין הוא שיש בו כל תאכל. לא אם אמרת בפסח שאיסורו בכל דבר לכך הוא אסור באכילה תאמר בבשר בחלב שאין איסורו באכילה בכל דבר לכך לא יהא אסור באכילה. אבל שם דחו זה הלימוד כרמסיק לא אם אמרת בפסח וכו' ופי' איסורו בכל דבר לפי דעת בעל ית רענן שאסור בכל מיני משקה עוי' במ"ע שם. ובעת נ"ל שאין הלשון

תאמר בכ"ה שאין איסורו באכילה בכל דבר וכו' מסכים לזה. אמנם נ"ל פירושו שאיסורו בכל דבר הוא חי כמ"ש אל תאכלו ממנו נא אין נא אלא חי וכן אסור צלי שפוד וצלי אסכלה וצלי התנור שהקפיד הכתוב על צלי אש דוקא כמ"ש במכילתא דבא פ"ו אבל מזה הלימוד לא נביא תרופה למדרשו של ריש לקיש. חדא דאיפריך ק"ו ועוד דר"ל לא נחית למילף בק"ו אלא שהוא דרש מבושל על בישול אחר והוא בכ"ה והוא דרוש זר שטלה שנאמרת בפסח אפילו אב תחיה המלה מופנה שתהא המלה הזו רומזת על בשר בחלב. ועוד שכבר יש ללמוד מיתורא דזו המלה דרשות אחרות לענין פסח גופא. וכבר כתבו שם בתוספות וז"ל בד"ה שאין ת"ל מבושל לית ליה לר"ל הנך דרשות דדרשינן בסוף פרק כל שעה מינה צלאו ואח"כ בשלו או לשאר משקים וכו'. ומי לא ישתומם לדחות הגי דרשות שהם בענין הפסח להביא לו ממרחק מדרש זר לענין בכ"ה וכו' אין לנו בהלכה זו די תמורות קיימות שבא ר"ל להוסיף עלינו עוד זו.

ואומר אני כלל הדרש בסגנון ההרזשים והוא שלפעמים באמת הענינים קרובים היו זה לזה כשידעו עדיין טעמם ונימוקם ובקרובי הענין עשו להם יתר לתלות בו הלכה מקוימת בסגנון המדרשים ולא מפי המדרש היו דגין אלא היה להם יתר לתלות בו הלכה מקוימת אבל בשכבר הימים שנשכח טעמם ונימוקם של הענינים ונראים רחוקים אז המדרש הגשאר לנו בכיוצא באלו הענינים הוא זר בעינינו עד להפליא דתלי לא תניא בדלא תניא. וכשנתבונן בענינו של לא תבשל גדי וגו' ונעמוד על טעמו ונמקן נמצא שהוא קרוב ענין עם הפסח ומדרשו של ר"ל אינו זר כלל. והוא שזו הל"ת הוא בפסוק אחד עם ראשית בכורי אדמתך וגו' ועל כרחך מענינו הוא וזה המאמר על מה דכתב לעיל מינה לא תזבח על חמץ דם זבחי ולא ילין חלב חני עד בקר. ומחבורם ושיכונם של אלו הצווים והפסוקים יצא לנו טעמם ונימוקם שהתורה צוותה בענין עליית דרגלים. והזהירה על הקרבן שבחג המצות שלא ישחט על החמץ ושיביאו ראשית בכורי האדמה שהיא הקרבת עומר השעורים ושלא יבשלו גדי בחלב אמו. ומכלל לאו זה אתה למד שהיה ממנה העברים קודם מתן תורה להקריב בחדש האביב גדי מבושל בחלב אמו והתורה תיעבה דבר זה כמו שתיעבה המצבה והאשרה שהיו נוהגים וחביבין בימי האבות. ולא אסרתה התורה בהקרבה לבד ובחדש האביב שהרי שינה עליו הכתוב במשנה תורה בין שאר הדברים שנאסרו באכילתן שאמרה שם התורה דרך כלל לא תאכל כל תועבה ואח"כ פרטה מה שלא יאכלו ממני הטמאים והגבלה ומסיימת לא תבשל גדי בחלב אמו שהקישו של ענין אתה למד שבכל מקום ובכל זמן נאסר ושנאסר באכילה. וכבר עמד ר' אשי ע"ז הענין ואמר (בחולין ק"ד ע"ב) אמר ר' אשי מניין לבכ"ה שאסור באכילה שנ' לא תאכל כל תועבה כל שתעבתי לך הרי הוא בכל תאכל. אלא שמסדרי התלמוד הבינוהו על דרך אחר ופלטו בדבר ונמסר שם בסימן שבת חודש וכו' ונראה דמדרבנן סבוראי הוא שהוסיפו על התלמוד וע"כ אתנחו ביה סימנא. וכיוצא בזה שנינו כבר במכילתא דסוף משפטים לפי שהוא אומר ראשית בכורי אדמתך לא שמענו אלא בזמן שהביכורים נוהגים שם נוהג בכ"ה מקום שאין הביכורים נוהגים ובזמן שאין הביכורים נוהגים לא שמענו ת"ל לא תאכלו כל נבלה ונאמר לא תבשל גדי מה נבלה נוהגת בין בארץ בין בחו"ל בין בפני הבית ושלא בפני הבית אף בכ"ה יהא נוהג כן. אמנם עכ"פ תחלת צוויי היה בחדש האביב אמנם בחרה התורה בקרבן אחר בחדש האביב תמורת ההקרבה הזו והיא קרבן פסח זכר ליציאת מצרים ופרטה בו כדי שלא להחליף זה הקרבן עם הקרבן שהיה נוהג בידם שיוקח בין מן הכשבים ובין מן העזים ולא יהיה גדי דוקא והרחיקה בו הבישול לגמרי אפילו במים כמו שאמרה מבושל במים שאין צ"ל דסתם בישול במים הוא אלא שבאתה לו שאפילו במים לא יבשלוהו וק"ו שלא יבשלוהו בחלב ושלא יהא נאכל כי אם צלי אש והוסיפה בלשון זה אזהרה על אזהרה כדי למנוע אותם ממנה שהיה בידם. נמצאת למד שהקרבן פסח ובשר בחלב קרובי ענין הם עפ"י טעמם ונימוקם ושכוונה התורה בהכפילה מבושל במים לתעב בישול גדי בחלב אמו. ויפה אמר ר"ל שמתל מבושל רומזת על בישול שהוא כזה ואיזה זה בשר בשר בחלב.

מאמר על הלוקת התורה.

(סיום).

הפרשה המ' היא הפרשה הקמנה ואתה תצוה עד ואתה הקרב. ופרשה זו מוקדמת היא שהרי הוא אומר יעקב אתה אהרן ובניו ועדיין לא הודיעך שנבחר אהרן. אבל כשנצטוו ישראל על לקיחת התרומה נצטוו ג"כ על הבאת השמן למאור וכמ"ש בפ' ויקהל והנשיאים הביאו את אבני השהם וגו' ואת הבשם ואת השמן למאור וגו' והמעם שנצטוו על זה מיד לפי שהצווי היה אחר יוה"כ קודם עת האסיף והוא"ל ונודקקו לשמן וזו ת' כתיב למאור הוכרחו מיד להכין להם השמן שאם לא יכינו להם עתה כשגמר המשכן בניסן הא"ך ימצאו להם שמן ראוי למאור. ולא נכתבה התורה כמו שנאמרה וכסדר שנאמרה. והמעם שנסדרה פרשה זו כאן לחברה עם ויקחו לי תרומה. שהצווי הוא אל העם שיקחו תרומה ויעשו מקדש כמ"ש ועשו לי מקדש וגו'. ויקחו אליך שמן וגו' וכן התחיל בכלי המקדש ואמר ועשו ארון עצי שיטים וגו' ואף שבשאר הכלים הוא אומר ועשית או תעשה הנה הוא חוזר ואומר במזבח כן יעשו. ולא אמר ועשית ותעשה אלא לפי שהוא עושה כן בשליחותן של ישראל. אבל מכאן ואילך הצווי אל משה כה שיעשה הוא כמ"ש ואתה הקרב וגו' ולא אמר והקרב. ואולי הקדים פרשה זו להודיעך ג"כ דכהנים שלוחי דירן הם. וכשבא לומר ואתה הקרב אליך את אהרן הקדים לך פרשה זו שממנה אתה למד שאהרן ובניו הם עורכים הנרות אבל השמן הוא חקת עולם לדרתם מאת בני ישראל ואין דכהנים אלא שלוחי דירן. וכדי לחבר ואתה הקרב וגו' אל הקודם שהוא מכלל הדיבור ולא מכלל הציווי לא הפסיקה בעלי המסורה בתחלתה וסופה אלא בסתומה.

הפרשה המ"א היא פרשת הקרבת אהרן ובניו לכהונה ועשיית בגדי כהונה וכוללת ענינים שונים. (א) ואתה הקרב אליך את אהרן וגו' ואתה תדבר אל כל חכמי לב וגו' ועשאות בגדי אהרן וגו' ואומר בדרך כלל ואלה הבגדים אשר יעשו וגו' ואח"כ חוזר ופורטן פרט ופרט. (ב) עשיית האפור. ואמר ועשו את האפור חכמי לב הנזכרים. אבל מכאן ולהלן הוא אומר ועשית לפי שהכל על פיו. (ג) המשבצות והשרשרות. והם כלי לעצמם וכן מנאם להלן בפ' פקודי לעשייה בפני עצמן. (ד) עשיית החשן המשפט ונתינת האורים והתומים אל חשן המשפט. ולא הוזכרה עשיית האורים והתומים אלא אמר ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התומים והיו על לב אהרן וגו' אמר את ואת הא למדת ששני כלים היו. ואמר האורים התומים הודיעים. הא למדת שאלו האורים והתומים היו להם מכבר ונצטוו עתה לתתם אל חשן המשפט שהיו על לב אהרן. (ה) עשיית מעיל האפור ורמונו ופעמנויו. (ו) עשיית הציץ. ואח"כ הוזכרו הכתנת והמצנפת והאבנט והמכנסיים ולא ייחד להם עשייה למיעוט השיבתן. ובעלי המסורה הפסיקום בסתומות אלא כועשו את האפור עשו פתוחה לחשובתו שהוא עיקר וחשן המשפט נקרא על שמו כמ"ש הגישה האפור (שמואל א' כ"ג) וכן המעיל נקרא מעיל האפור. ומאמרו ועשו את האפור ועשית את מעיל האפור ושבצת הכתנת הא למדת שאפור ומעיל וכתנת היו נוהגים בהם מכבר והיו ידועים להם אלא שאמר לך כאן איך יעשו. אבל בחשן הוא אומר ועשית חשן משפט וכן ועשית ציץ שהם כלים חדשים שלא נהגו בהם הכהנים מכבר. והאורים והתומים הם נקראים משפט לפי שעל פיהם ישפוט הכהן כמ"ש ושאל לו במשפט האורים (פ' פינחס) ופ' חשן כלי בית קבול כמו חצן.

הפרשה המ"ב היא פרשת וזה הרבר אשר תעשה להם לקדש אותם וגו' שהוא הצווי על המילואים ההלבשה והקרבת הקרבנות וכולא סידור עד וזה אשר תעשה על המזבח שהוא כולל ענין הקרבת התמידים ע"י משה בימי המילואים. והופסקו בסתומה כיאות. ובסופה סיום כל הדיבור ונעדתי שמה וגו' וקדשתי וגו' ושכנתי וגו' אני ה' אלהיהם. ואין לך בכל התורה דיבור ארוך כמותו. ונתחלק זה

הדיבור לב' חלקים ובין חלק לחלק נכתבה ההוספה פ' ואתה תצוה שהיא הפ' המים וכמו שכתבתי לעיל. וכל חלק וחלק הופסק לפרשיות וענינים. וסופה פתוחה כיאור.

הפרשה המ"ג היא פרשת מובח הקטורת ועשית מובח מקטר קטרת וגו' ותחלתה וסופה פתוחה. ולא נכללה פרשה זו בדבור הקודם. ויראה שהיתה דבור בפני עצמו כמו וידבר ה' אל משה לאמר ועשית כיוור נחשת וגו' אלא כשנכתבה התורה השמיטתה פסוק וידבר להסמיך מובח הקטרת לכלל הכלים שהיו בפנים. וענינו מאוחר לפרשת ואתה הקרב שהיא פמ"א שהיא מצווית מה שיעשה אהרן. גם פרשת ואתה תצוה קודמת לה שהרי הוא אומר בה ובהעלות אהרן את הנרות וגו' ושם נצטווה אהרן על הנרות כמ"ש יערך אותו אהרן ובניו. והיה צריך להקדים לה ואתה תצוה וגו' אלא שנכתבה ואתה תצוה לעיל כמ"ש. ואולי לא התחילה פרשה זו בידבר אלא היתה כאחת עם ואתה תצוה ונחלקה לשתיים. ועיי' לקמן בפ' הכיור.

הפרשה המ"ד היא פרשת שקלים ותחלתה וסופה פתוחה. והוא דבור בפני עצמו.

הפרשה המ"ה היא פרשת כיוור נחשת ותחלתה וסופה פתוחה והוא דבור בפ"ע. ואומר אני הטעם שהיו פרשת מובח הקטרת ופרשת הכיור וכן פרשת שמן המשחה ופרשת הקטרת דבור דבור בפ"ע ולא נכללו עם הדיבור על המשכן והקרבת אהרן ומילואיו לכהונה לפי שהם דברים חדשים שלא נהגו בישראל מקודם לכן על כן נתייחרו בדיבור חדש. אבל אהל מועד היה להם גם מקודם לכן והיו בו ארון לשמירת הענינים הקדושים להם ביותר וכן היו להם השולחן והמנורה וכתנים המשמשים בבגדי כהונה ולא נצטוו על דבר חדש אלא עיקר הצווי בהם הוא כמ"ש ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו. אמר וכן תעשו לומר לא כמו שעשו עד עתה. אבל מובח הקטורת הוא דבר חדש שכבר היו רגילין בקרבנות אבל לא בהקרבת קטורת. וכן פרשת הכיור הוא דבר חדש שמימי האבות היו נוהגים בטבילה ואם אין ראה לדבר זכר לדבר והטהרו והחליפו שמלתיכם שנאמר ביעקב כשעשה מובח בבית אל וכן בני ימי הגבלה נצטוו וקדשתם היום ומחר וכבסו שמלותם והמקריב בלא טבילה היה חייב מיתה ועכשיו נצטוו על הכיור שלא יצטרכו טבילת כל הגוף רק רחיצת ידיים ורגלים. ועיי' אמר ורחצו ידיהם ורגליהם ולא ימתו שרחיצה זו די להם. וכן ענין שמן המשחה היה דבר חדש ועיי' נתייחרו אלו הענינים דבור דבור בפ"ע.

הפרשה המ"ו היא פרשת שמן המשחה דבור בפ"ע ותחלתה פתוחה כמ"ש אבל סופה סתומה.

הפרשה המ"ז היא פרשת מעשה הקטורת אמירה בפני עצמה ותחלתה וסופה סתומה. והנה תחלתה סתומה שדעת בעלי המסורה שהוא דבור אחר עם פרשת שמן המשחה ופירוש ויאמר ה' אל משה גם אמר ועל כן נשתנה הלשון לומר ויאמר ולא אמר וידבר. וכן לא השתמש הכתוב במלת לאמר לומר ויאמר ה' אל משה לאמר. גם סגנון הצוויים שבשתיהן דומין כאחת. ועיי' לא חילקום רק בסתומה. אבל מה שלא הפסיקו בסופה אלא בסתומה נ"ל שהיא כדי להסמיך הפרשה הבאה אל הקודמות לה. שיכול הואיל ואמר ואתה קח לך בשמים ראש קח לך סמים נטף שיעשם משה בעצמו כשהוא אומר להלן ועשו את כל אשר צויתך וגו' ואת שמן המשחה ואת קטרת הסמים הא למדת שמשם מצוה ואחרים עושים ועל כן נצטוו פרשיות אלו לפרשת ראה קראתי.

הפרשה המ"ח היא פרשת בצלאל ואהליאב שיעשו את הכל מה שנצטווה משה ותחלתה סתומה כמ"ש וסופה פתוחה כיאור.

הפרשה המ"ט היא אמירה למשה ודיבור לישראל שלא יעשו את המשכן בשבת ומניעת מלאכת המשכן בשבת תגרום להם שישמרו את השבת לעשות את

השבת לדורותם שמתוך כך יקבע הדבר בלבם. ושענן שבת הוא נעלה מענין המשכן שע"י המשכן ידעו כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים לשכני בתוכם אבל השבת היא לדעת כי אני ה' מקדשכם. ואין המקדש אלא כשהם שרוים כאחת אם במסעות ואם בארצם אבל השבת היא לדורותם ברית עולם. כי אינה תלויה ביציאת מצרים להיותם עם ממלכת כהנים וצבאות השם אבל היא אות על הבריאה כי ששת ימים עשה ה' וגו' ובכל מקום ובכל זמן ידעו כי אני ה' מקדשם. ותחלתה פתוחה כמ"ש אבל סופה סתומה. ומעם הדבר כדי לעשות הפרשיות סמוכות זו לזו לומר לך שכסדרן נכתבו ופי' ככלתו לדבר אתו על ענין המשכן. לאפוקי ממי"ד דשלא כסדרן נאמרו ואין מוקדם ומאוחר בתורה ופי' ככלתו לדבר אתו החוקים והמשפטים שבואלה המשפטים כמו שפרש"י. ובעלי הקפישולי הפסיקו בוידבר דויקחו לי תרומה. בואת המשכן. בועשית את המזבח ועולה. בואת הקרב. בוזה הדבר. בועשית מזבח מקטר. בוידבר דראה קראתי. בוורא העם כי בשש. וחלוקה מקובלת על הלב היא אלא מה שהפסיקו במזבח הקמרת יפה היה להם להפסיק בוידבר דכי תשא.

המגילה ה' היא מעשה העגל ומתחלת ויתן אל משה וגו' ונסדרה מגילה זו באמצע מגילת המשכן עפ"י סדר המאורעות כמו שכתבתי. ואל תתמה על אמרו ויתן אל משה ולא פירש מי נתן שמצינו דוגמתו ויקרא אל משה וגו' בריש ויקרא וכתב הרמב"ן ויתן אל משה נמשך לפניו אל אלהים הנוכח בסוף הפסוק וכו'. ויותר נראה שמגילה זו היתה תכופה אל פרשת ואל משה אמר עלה המסיימת ויהי בהר ארבעים יום וארבעים לילה ונסדרה כאן כסדר המאורע. ועוד שלא להתקיף מעשה העגל אל מתן תורה דבר המבהל את הנפש.

הפרשה ה' היא פרשת ויתן אל משה עד וינחם ה' וגו' ובה ב' ענינים (א) עיקר המאורע. (ב) דיבור ה' אל משה וקצפו ותפלת משה וניחום ה'. וכל זה דרך כלל ואח"כ חוזר ופורט בפרשיות הבאות כל זה פרט ופרט. ותו"ל קראו זו הפרשה מעשה עגל ראשון והבאות אחריה מעשה עגל שני. ובפסוק ויחל משה כתב הראב"ע וזו התפלה היתה ראויה להכתב אחר שוב משה אל החר והארץ בדבר וסיים ואין מוקדם ומאוחר בתורה. והנראה שאף ויאמר ה' אל משה ראיתי את העם וגו' הוא מאוחר. ואמתת הענין שכל הפרשה היא כלל ואח"כ חוזר ופורט. והפסיקו בעלי המסורה ב' הענינים בפתוחה שלא לערבב המעשה עם הדיבור המתחיל וידבר ה' אל משה וגו'. ותחלתה סתומה כמ"ש וסופה פתוחה ביאות.

הפרשה ה"א היא וירד משה וגו' עד ויגף ה' את העם וגו' אשר עשה אהרן ופורט בה הענין וכולה סידור וסופה סתומה. והמעם שלא הפסיקה בפתוחה כדי להבליע הענין כמו שאפשר מפני שמסיים אשר עשה אהרן וכבר הקפידו חז"ל שלא לתרגם את המקרא הזה.

הפרשה ה"ב היא וידבר דלך עלה עד ויאמר משה דראה אתה אמר וכולא סידור ותחלתה סתומה כמ"ש וסופה פתוחה.

הפרשה ה"ג היא ויאמר משה אל ה' ראה וגו' עד ויאמר דפסל לך כוללת בקשת משה ותשובת ה'. ולהשיבות הענינים הצריכים התבוננת יתירה הפסיקה בעלי המסורה בפתוחה ותחלתה וסופה פתוחה ביאות.

הפרשה ה"ד היא ויאמר דפסל עד ויאמר דכתב וכולא סידור. והיה ראוי להפסיק בתשובת ה' ויאמר הנה אנכי כרת ברית וגו' כשם שהפסיקו בתשובה ויאמר ה' אל משה גם את הדבר הזה וגו' אלא ששתמו בתבובים ולא הפסיקו שלא כתבו ויאמר ה' אל משה הנה אנכי כרת ברית אלא ויאמר הנה אנכי כרת ברית ע"כ לא הפסיקו בעלי המסורה ג"כ. וענין זו הפרשה היא הציוויים והאזהרות שניתנו להם בסבת מעשה העגל והם שלא לכרות ברית עם יושבי הארץ ולאבד הע"ז ולשרש אחריה. ושלא לעשות אלהי מסכה. וצורך האזהרה הזו היא תלוי בענין מעשה העגל ואם יגזור השם אבאר ענינו במקום אחר. וארמו כאן ברמו מעט שפי' מלת

מסכה היא כמו ולנסוך מסכה ולא מני, ונצטוו כאן על פדיון בכור שע"י מעשה העגל נתרחקו הבכורות וכן נצטוו על שמירת השבת והרגלים ושני פעמים בשנה יראה את כל זכורך את פני הארץ ה' אלהי ישראל והנלוה לזה, לפי שנתרחקו המזבחות וע"כ יעלו לראות ובעלייתם ילמדו ליראה את ה', והסתכל באמרו הארץ ה' אלהי ישראל שע"י מעשה העגל אבדו זכיותם להיות כבנים וה' אביהם ונהיו כעבדים וה' אלהי ישראל אדונם, וסוף הפרשה פתחה כ"אות.

הפרשה הנ"ה היא ויאמר דתב לך והסיפור מירידת משה וקרון עור פניו, וסופה סתומה להתכיף הפרשיות ולומר לך שפרשת ויקהל שלאחריה נמשכת אל מה שאמור למעלה מצווי המשכן, ובעלי הקפיטולי חילקו אלו הפרשיות בירא העם כי בשש ובוידבר דלך עלה ובויאמר דפסל ובויקהל, וחלוקה זו מקובלת על הלב היא.

הפרשה הנ"ו מכאן ואילך היא חלק ב' ממגילה וי"ז כמו שהזכרתי, ופרשה זו היא מן ויקהל עד ויאמר משה דראו קרא, וסיפר לך הכתוב שמשה הקהילם וצוום את כל אלה הרברים אשר צוה ה' לעשות, ואף כאן לא נכתבה התורה כמו שנאמרה אלא שהוקדם ענין השבת לחשיבותו ונחלק לענין בפ"ע, ובעלי המסורה יתרו לו התבוננות יתירה והפסיקוהו בפתוחה, ופי' לא תבערו אש בכל מושבותיכם לפי שרוב האומניות תשמישן ע"י אש ועיקר תולדות האומניות היא מעת ההשתמשות באש ע"כ באמרו לא תבערו אש בכל מושבותיכם נאסר בדרך כלל כל מעשה אומנות, וסוף הפרשה פתחה כ"אות.

הפרשה הנ"ז היא ויאמר משה דראו קרא וגו' עד ויעש בצלאל את הארץ, וענינו קריאת בצלאל והבאת העם ועשיית המשכן והאהל והמכסאות והקרשים והפרכת והמסך, והפסיקו בעלי המסורה בין ההבאה ועשיית המשכן בסתומה וכן בין האהל והמכסאות לקרשים בסתומה אבל בין המשכן לאהל הפסיקו בפתוחה לחשיבות ענינו לוטר שאותן היריעות הם עיקר ושעל שמש נקרא המשכן כמ"ש ויהי המשכן אחר, אבל לא הקפידו להפסיק בווקרא משה אל בצלאל וגו' וכן בעשיית הפרכת והמסך שכולה סיפור, אבל בעלי הקפיטולי הפסיקו בועשה בצלאל והפסק בורות הוא שפסוק ועשה בצלאל הוא נמשך אלעיל על ראו קרא ה'.

הפרשה הנ"ח היא ויעש בצלאל את הארץ עד ותכל כל עבדת משכן וגו' ועניניה רבים, (א) הארץ ויחרו הכתוב לחשיבותו ואמר ויעש בצלאל ולא אמר ויעש סתם, (ב) השלחן והפסיקום בפתוחה לחשיבותו, (ג) המנורה, (ד) מזבח הקטרת ואף אלו הופסקו זה מזה בפתוחה לחשיבותו, (ה) מזבח העולה, (ו) הכיור, (ז) מעשה החצר וכל אילו לא הופסקו רק בסתומות, והפסיקו הכתובים בין מעשה המשכן למעשה בגדי כהונה בב' ענינים, א' הוריעך שאיתמר בן אהרן הכהן הוא היה העומד על הפקודים בשעת המעשה לעבודת הלויים ושבעצאל ואהליאב הם היו העושים, ולא הופסק ענין זה אלא בסתומה שאינו אלא תשלום הסיפור שלמעלה, ב' הודיע לך משקל הזהב והכסף והנחושת ומה שנעשה מהם וכלל עם זה שמן התכלת והארגמן עשו בגדי שרר ובגדי קרש, ובסופה פתוחה להפסיק לחשיבות כלי הכהונה שבא להוריעך, אבל בעלי הקפיטולי הפסיקו בפסוק ומן התכלת והארגמן ואין להפסקה זו טעם וענין, ומכאן ואילך הוריעך על בגדי הכהונה, (א) האפר ותהלתו פתוחה כמ"ש, (ב) אבני השם והמישכיות שהם ענין בפ"ע אבל לא הופסקו רק בסתומה שהם מענין האפור, (ג) מעשה החשן והופסק בפתוחה לחשיבותו, (ד) מעשה מעיל האפר ואף זה הופסק בפתוחה לחשיבותו, (ה) הכתנות והמצנפת והפארים והמכנסים והאבנטים, (ו) הציץ, ולא הופסקו זה מזה רק בסתומה, ומה שלא נתייחד הציץ בפתוחה לפי שהוא מסך אל המצנפת, וככל אלו הכלים הפסיקו הכתובים בעצמם שעל כל אחד ואחד הוא אומר כאשר צוה ה' את משה כרי שלא תחשוד הכהנים שלקחו גדולה לעצמם, ובסוף מסיים ענין ז' שהוא ותכל כל עבדת משכן וגו' והופסק בסתומה ובסופה פתוחה כ"אות.

הפרשה הנ"ט הבאת המשכן וכליו ובגדי הקדש למשה וכולא סידור ותחלתה וסופה פתוחה כיאות.

הפרשה הס' הצווי על הקמת המשכן ומשיחתו ומתחלת בוידבר דביום החדש הראשון ומסיימת בויעש משה וגו' ותחלתה פתוחה כמ"ש ובסופה עשו סתומה. ויראה שטעמם לומר שהוקם המשכן מאליו כמ"ש במדרש פנ"ב ולא תאמר משה העמידו אלא המשכן נעשו בו נסים ועמד מעצמו שנא' הוקם המשכן וכו' ומלת הוקם מלמדת על מלת תקים וע"כ הסמיכום זו לזו.

הפרשה הס"א היא ויהי בתדש הראשון והיא מספרת בדרך כלל ולהלן בפ' המילואים בויקרא ס"ו ח' מספר לך משיחתו ויפה כוונת חז"ל שבאחד לחודש גמר הקמתו היה והוא יום השמיני למילואים. ויחרו הכתובים החקמות והעשיות. א' לכלל המשכן האדנים והקרשים והבריחים והמשכן והאהל והמכסאות. ב' העדות והארון ובדיו והפרוכת. ג' השולחן ולחמו. ד' המנורה והעלאת נירותיה. ה' המזבח הזהב והקמרת הסמים. ו' מסך הפתח ומזבח העולה והעלאת העולה והמנחה. ז' הכיור ורחיצת משה ואהרן ואהרן ובניו יריהם ורגליהם. ח' הקמת החצר. ומסידור הלחם והעלאת הנרות והקמרת הסמים והעלאת העולה והמנחה ורחיצת משה ואהרן ובניו אתה למד ג"כ שעל גמר הקמתו נאמרה פרשה זו. וסיימו הכתובים בכל ענין וענין כאשר צוה ה' את משה. ועפ"י אלו הסיומים הפסיקום בעלי המסורה בסתומה. ואמרו במדרש ויקרא פ"א משל למלך שצוה את עבדו וא"ל בנה לי פלמין על כל דבר ודבר שהיה בונה היה כותב עליו שמו של מלך והיה בונה כתלים וכותב עליהן שמו של מלך היה מעמיד עמודים וכותב עליהן שמו של מלך וכו' אמר כל הכבוד הזה עשה לי עבדי וכו' כך בשעה שאמר לו הקב"ה למשה עשה לי משכן על כל דבר ודבר שהיה עושה היה כותב עליו כאשר צוה ה' את משה וכו'. ובסופה הפסיקה בפתוחה כיאות.

הפרשה הס"ב חותם המגילה והיא פרשה קטנה ויכס הענן ער גמירא. ופרשה זו כלל היא להשמיעך איך היו הרברים אחרי כן ושאל משה לא נכנס אלא ע"י קריאה מפני כסוי הענן ואיך היה הרבר במסעות. אמנם תשלום סיפור המילואים והמשיחה והחנוכה וסדר העבודות הוא בספר ויקרא ובספר במדבר.

והנה עיקר של זה הספר הוא מ"ו מגילות אלא שבאו בזום תוספות מקושעות ממגילות אחרות שלא נשלמו בתורה. ומגילה וי"ו נפסקה ונכתבה בתוכה מגילה זו. וסכום פרשיותיה הם ס"ב וסכום הפתוחות ס"ט והסתומות צ"ה וסדרי השבוע י"א. ואסיים זה הספר בכאמרו של ר' יהודה בר שלום בתנחומא פ' תרומה אר"י בר שלום אין מוקדם ומאוחר בתורה שנא' נעו מעגלותיה לא תדע מטולטלות הן שביליה של תורה ופרשיותיה וכו'. ואמרו שביל"י של תורה כוון אל מה שאמרו בפסיקתא רבתי בפ' דכבר את אבך אמרו שם אורה חיים פן תפלא נעו מעגלותיה לא תדע אראב"כ שלא תהא יושב ומשקל מצוותיה של תורה ורואה איוז מצוה שכרה מרובה ועושה אותה למה נעו מעגלותיה מטולטלים אינון שבילי דאורייתא. ואח"כ הוסיף ופרשיותיה לומר שאף פרשיותיה מטולטלות שלא נכתבו כמו שנאמרו. ובמדרש תהלים פ"ג אמרו וזשיה לא ידע אנוש ערכה א"ר אלעזר לא ניתנו פרשיותיה של תורה על הסדר שהאלמלא נתנו על הסדר כל מי שהוא קורא בהן מיר היה יכול לבראות עולם ולהחיות מתים ולעשות מופתים לפיכך נתעלם סידורה של תורה וגלוי לפני הקב"ה שנא' מי כמוני יקרא יגידיה ויערכה לו. וכונת דבריו שאם היו נכתבים על הסדר יהיה כל אחד ואחד אומר התורה מונחת בקרן זוית ואין לי צורך אל הכהנים והנביאים וירבה בעיניו שהוא ג"כ יודע בה כנביא ה' שבורא עולמות חדשות ומחיה מתים ועושה מופתים ולא יטה אזנו לדברי הנביאים וכל אחד ואחד תהיה לו תורה לעצמו על כן נתעלמו פרשיותיה ולא יעמוד עליהם כי אם נביא ה' או החכם אשר עדיף מנביא כמ"ש כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה

(משלי ג') ויוכרתו העם להטות אזנם לדברי הנביאים והזקנים. כי בעינם יראו שאף שנכתבה התורה אין ביד כל אחד ואחד לקרא ולעמוד עליה ומטולמלות הן שביליה של תורה ופרשויותיה.

הערות

מאת הרב רבי יאקב בריל ל רב מקאיעמין.

(א) ברכות ל' היה עומד בירושלים וכו' היה עומד בבית המקדש יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים וכו' היה עומד בבית קדשי הקדשים יכוין את לבו כנגד בית הכפורת, היה עומד אחורי בית הכפורת וכו' אשר צריך ביאור דהא בזמן שהיה הבית מקדש קיים היה אסור לזר לכנס אל המקדש, וגם לכהן גדול אסור לכנס לבית ק"ק חוץ ביום הכפורים אשר לא התפלל שם ביום הוזה עיי' יומא פ"ה וא' ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון (דינים אלו גם אחר חורבן בתי"י עיי' ירושלמי כדון בבנינו בחורבנו מניין ובמפרש שם דרייק לה מרתנו יכוין את לבו כנגד בית קה"ק והלא רבי שסדר המשניות ה' אחר החורבן ואפ"ה אמר יכוין וכו' אשר ה"ה בכל דיני הברייתא וצריך ביאור דהא אסור לכנס למקדש בזמן הזה במש"כ המג"א ס' תקס"א דההולך שם חייב כרת שכולן טמאי מתים) ויש לתרץ ע"פ שאמרו עירובין ק"ה אם חסר דבר אחד בבהמ"ק הצריך תיקון או שמצא שם טומאה יהיו הנכנסין כהנים תמימין וכו' יכנסו ישראל וכו' לא מצא טהורין יכנסו טמאין א"כ יש לפרש הברייתא כגון שצריך לתקן שם איזה דבר או שיש שם דבר טמא דמותר לכנס שם אפי' ישראל טמא ועיי' תוס' ב"ב י"ד ד"ה שלא יהא ס"ת יוצא ונכנס וכו' וברמב"ם ה' בית הבחירה פ"ו הכ"ב בשעה שנכנסו הבנאין לבנות ולתקן בהיכל או להוציא משם את הטומאה, והראה לי בני הרב מהו נחום נ"י הערה זו אשר אמרתו זה שנים רבות בהש"ס הנדפס כעת מחדש בק"ק ווילנא בתוך הגהות הנוספות שם מהנאון מורי' עמדת ז"ל. והנה בירושלמי נוסחת ברייתא זו העומדין ומתפללין בירושלים הופכין פניהם כלפי הר הבית שנאמר והבית הזה (לא הפסוק בבבלי) העומדין ומתפללין בהר הבית הופכין פניהם כלפי בית ק"ק אשר בהר הבית היה מותר גם לישראל לכנס שם עיי' תענית מ"ז וכשבא הדבר אצל החכמים אמרו לא היו נוהגין כן אלא בשערי מורה ובהר הבית ובלח"מ על הרמב"ם להלכה זו פ"ה הי"ז, וכן שם דף י"ט במשנה ער שיצאו ישראל מירושלים לחר הבית, ומה שבגמרא בבבלי היה עומד בבית ק"ק וכו' ה' עומד אחורי בית הכפורת אין בנוסחת ירושלמי, וכנראה מטעם זה לא הביא הרמב"ם בה' תפלה פ"ה ח"ג היה עומד בבית ק"ק יכוין את לבו נגד בית הכפורת עיי'ש בכ"מ שהעיר עיי' וכתב אולי לא היה בנרסתו ז"ל ואת בגמ' אשר ע"פ האמור דברי ירושלמי היו לו למקור ונראה לו נוסחת הברייתא שם נכונה יותר ממה שהיא בבבלי מטעם האמור דהא אסור לכנס לבית ק"ק ומה שבלשון הרמב"ם ה' עומד במקדש יכוין פניו כנגד בית ק"ק אשר ע"פ כונתו הר הבית הנתון בכ"ז מקום למעות ולא נקט לשון ירושלמי ה' עומד בהר הבית לפי שבירושלמי מוקדם לזה היו עומדין בירושלם הופכין פניהם כלפי הר הבית אשר הכונה כלפי בית המקדש כמו בבבלי ושנה הרמב"ם לשון ירושלמי ונקט לשון הבבלי ה' עומד בירושלים יכוין פניו כנגד המקדש אמר גם אח"ז ה' עומד במקדש כלומר הר הבית יכוין פניו כנגד בית ק"ק. ובש"ע א"ח ס' צ"ד היה עומד בא"י יחזיר פניו כנגד ירושלים ויכוין גם למקדש ולבית ק"ק וכו' לא הובא ה' עומד בבית המקדש וכו' היה עומד בבית ק"ק ורק הביא ה' עומד אחורי הכפורת עיי'ש במג"א במערבו של בית המקדש דהא בפרט בזמן הראשון אחר החורבן ה' עוד ידוע גם המקום שה' בית ק"ק והובא לעיל דברי המג"א ס' תקס"א דבזמן הזה הנכנס למקדש חייב כרת שכולן טמאי מתים.

ועיין רמב"ם ה' תפלה פ"א ה"ג והכל היו מתפללין נכת המקדש בכל מקום שיהיה וכן היה הדבר תמיד ממש רבינו ועד עזרא שכתב הכ"ט שם המקור שלמד כן מדאמרין במשנתו של ר"א בנו של ריה"ג את ד' אלהיך תירא ואותו תעבוד אשר צריך ביאור דהא המקור מדברי ברייתא זו ברכות ל' עיי"ש נמצאו כל ישראל מכונין את לבם למקום אחד וכו' כמגדל דוד צאורך וכו' ובפרט דהכ"ט בעצמו מביא לקמן פ"ה המקור של הרמב"ם מברייתא זו, ורוחק לומר לפי שהרמב"ם כתב וכן ה' תמיד ממש רבנו ועד עזרא רצון הב"מ לומר מהיכן קרא משה לכן הביא את ד' אלהים תירא וכו' מדברי הרמב"ם משמע שהי' לישראל קבלה להתפלל נגד ירושלים ממש אבל לא מקרא עד שבא שלמה ודניאל וסמכו על הקרא, ובפרט דעל דין זה בברייתא שחייב אדם להתפלל נגד ירושלים הב"מ החולקים בב"ב דף כ"ה ע"י ירושלמי ברכות ותוס' ב"ב צ"ה לכל רוחתא כל הנה אמוראי לית להו הא דתנא בברכות שחייב אדם להתפלל נגד ירושלים, וכי גם שנינו לענין דרשות הפסוקים בין הבבלי וירושלמי והרמב"ם לא הביא שם פסוק.

(ב) ברכות נ"ז ע"ב נטל כלים מן הבית סימן רע תרגמא ר"פ במסאנא וסנדלא כל דשקיל שכבא מעלי בר ממסאנא וסנדלא עיי"ש ברש"י סימן יוצאי חוץ הוא שמוציא אחרים מן הבית אשר יש לומר נטל מסאנא וסנדלא סימן רע שיהי' מת בתוך ביתו דאסור לאבל בנעילת הסנדל. או ע"פ שאמרו ז' מנודין לשמים המונע מנעלים מרגליו אשר לפ"ז סימן רע שיבוזה בעיני אלהים ואדם ועיי' זוהר ריש פ' חקת ד"ה קס ר' אליעזר.

(ג) תענית ט"ז ולמה מתכסין בשקין אמר רחב"א לומר הרי אנו חשובין כבהמה עיין במפרש המיוחס לרש"י ד"ה ולמה מתכסין (מסוגר ממנה לסימן מחזקה) חוגרות שקין תנינן בירושלמי שהיו חוגרות שקין וכו' ובעי ליה מיבעיא שקין למה וכו' אשר צריך ביאור דבירושלמי אין זכר ממתכסין בשקין ולדעתו לפי שבמקום הקושי בבבלי למה מתכסין בשקין ומתריץ רחב"א לומר הרי אנו חשובין כבהמה הנוסחא בירושלמי אמר ר"י דלמה תוקעין בקרנות לומר חשבינו כאלו גוערים כבהמה ואין רמוז שם ומתכסין בשקין כונת רש"י להעיר ע"ז ויש רק ערבוב הלשון וצריך להיות איפוא אחר שמפרש ולמה מתכסין בשקין חוגרות שקין שאין בירושלמי חוגרות שקין כ"א שהיו תוקעין בקרנות וכו' ובעי לי מיבעיא תחת שקין למה תקיעת שופר למה כלומר שהנוסחא בירושלמי למה תוקעין תחת שבבבלי למה מתכסין, וכנראה נוסחת הירושלמי יותר נכונה מהבבלי על ידי התירוץ לומר הרי אנו חשובין כבהמה אשר הפירוש של רש"י דמשער בהמה נינהו מנוצה של עוים דוחק ורק שייך לנכון ע"פ נוסחת הירושלמי לתרץ הקושי למה תוקעין בקרנות וכמשי"כ המפרש בשופרות ולא בחצוצרות עיין בנ"ב על הרמב"ם פ"ד מה' תענית שבי' תוקעין ומריעין ובשלמי הגבורים על הרי"ף, או למה תוקעין בשופר של זכרים כפופים לומר חשבינו כאלו גוערים כבהמה וכמשי"כ המפרש שם. רק יש לומר דאין ספק שתשמיש השק לא היה על אופן אחד כ"א לפי איכות וכמות הצער וגם לפי המקום וזמן אשר מטעם זה גם הפועלים הסמוכים לשק שונים ומיוחדים במקרא: וילבש שק, ויכס שק ובהתפעל ויתכס בשק, חגרו שק וישם שק על בשרו, וגם וישכב בשק, ועד"ז לינו בשקים, ונאמר במדרכי וילבש שק ואפר ואח"כ ובכל מקום וכו' שק ואפר יוצע לרבים, ועפ"ז לשון הגמ' ולמה מתכסין בשקין אין לפרש כרש"י חוגרות שקין כ"א לבישת הגוף בשק ובפרט לאיזה צורך מפרש רש"י מתכסין בשקין חוגרות שקין אשר לשון זה גם הוא לשון המקרא, וכי לומר שכונת המקשן למה מתכסין בשקין דהפעל כסה להשם שק לפנינו במקרא רק במלך כהן וזקנים ורק פעם אחד ביונה ג' ויתכסו שקים האדם והבהמה אשר קודם לזה ויקראו צום וילבשו שקים מגדולים ועד קטנים אשר עד"ז כמה פעמים במקרא שלבשו שקים ביום צום ועל זה, ויגע הדבר אל מלך וכו' ויתכס שק ע"פ האמור, דדרך המלכים לכסות בשק ולבסוף יזעק ויאמר בנינו מטעם המלך וגדוליו וכו' ויתכסו שקים האדם והבהמה ויקראו

אל אלהים בחוקה אשר עפ"ז כונת המקשין למה מתכסין בשקין כלומר מה נשתנה תשמיש השק כאן דכמו שהנשיא והאב"ד כן כל העולם מתכסין בשקין ומתריץ רחב"א לומר הרי אנו חשובין כבהמה כלומר כמו ביונה ויתכסו האדם והבהמה ועיי' ירושלמי תענית פ"ב אמר ר"א בערבייא עבדין כן כלומר שעושיין ביום התענית כמו ביונה וכו' ואמרין אין לון מתרחם עלינו אינו מרחמין עליהן פ"י כשם שאתה רוצה שנרחם על בהמה דכתיב ורחמיו על כל מעשיו כן תרחם עלינו עיי' יפ"ת על הירושלמי. ויש לומר עד"ז לפרש הקושי' למה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד וכו' לפי שגם התשמיש של אפר על דרכים שונים במקרא וביונה ג' רק שתחלה לבשו שקים ואח"כ התכסו האדם והבהמה ואין זכר מתשמיש העפר ונאמר רק ממלך ישיב על האפר אשר לפי הפשוט ע"ד שאמר המשורר כרחם אב על בנים וכו' וזכור כי עפר אנחנו לעורר רחמים של ד' או לסימן הכנעה ע"ד שאמר אברהם ואנכי עפר ואפר אשר עיקר קושי' הגמ' למה נשתנה כאן דרך תשמיש האפר וגם שהיה בראש כל אחד ואחד כמו לנשיא ולזאת אמרו שפליגו חד אמר הרי אנו חשובין לפנך כאפר אשר בירושלמי כדי להזכיר זכותו של אברהם אבינו שאמר ואנכי עפר ואפר וחד אמר כדי להזכיר אפרו של יצחק אשר בירושלמי ובלבד אפר רואין עפרו של יצחק כאלו צבור ע"ג מזבח עיי' תוס' ד"ה אפר מקלה.

ד) ב"מ פ"ו עד אברהם לא היה זקנה מאן דהוה בעי למשתעי בהרי אברהם משתעי בהרי יצחק, בהרי יצחק וכו' אתא אברהם בעא רחמי והוי זקנה שנאמר ואברהם זקן בא בימים. וכי המהרש"א ח"א הא כתיב באנשי סדום מנער ועד זקן ובאברהם גופי' אדוני זקן ומאי אולמא הך קרא מאברהם זקן בא בימים. ולדעתנו כונת הגמ' על כפל הלשון זקן בא בימים עיי' מ"ר שם יש לך אדם שהוא בוקנה ואין בימים כלומר ששיבה זרקה בו עור מרם הגיע לימי זקנה, ויש לך אדם שבא בימים ואין בוקנה כלומר שכבר הגיע לימי זקנה ועוד לא נראו בו סימני זקנה משא"כ באברהם שהיה זקן ובא בימים פ"י שימי הזקנה וסימני זקנה באו לו באחד ולפי ערך שנותיו גם היו סימני הזקנה אשר לזאת אמרו עד אברהם לא היה זקנה דאם גם הבני אדם קודם אברהם היו כמה מאות שנים בכ"ז לא היתה הזקנה גלויה וירוע לפי ערך שנותיהם רק באברהם מורה כפל הלשון זקן בא בימים שהיתה הזקנה אצלו לפי ערך שנותיו ואמרו הטעם דאברהם בעא רחמי שתהא הזקנה נכרה לעין כל לפי שהוא ובנו הי' דומים בקלסתר פנים מאן דהוי בעי למשתעי עמו הלך אל יצחק וכן להיפך ובעא רחמי להבדיל בינו ובין בנו עיי' סימני הזקנה. והנה אם גם לפי המ"ר לנכון כפל הלשון זקן בא בימים אשר כמו שהעיר המ"ר לפנינו לשון זה גם ביהושע ודוד מ"מ עוד צריך קצת ביאור דאין לפנינו בתנ"ך הלשון בא בשנים כיא בא בימים, אשר אפשר לפי שאם האדם מגיע לזקנה אין מונה עוד למספר השנים כמקדם כיא רק למספר הימים דכל יום ויום עתו למות כשהגיע לימי שנותיו של אדם אשר שבעים שנה ואם נבבורת שמונים שנה. ולפי המ"ר ד"ה בא בימים אמר ר' יצחק באתן הימים שכתוב בהן עד אשר לא יבאו ימי הרעה והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אשר כנראה נוסדים דבריו מדכתיב בימים בפת"ח תחת הבי"ת ולא בנקודת שוא שסובבה מלת בימים על אלו הנקראו ימי הרעה וראויה להיות בה"א היריעה רק חסרה ונקודת פתח שלה באה על הבי"ת.

מאמר בקורת בענין התפשטות ההלכות שהן מן הקבלה

מאת חיים אֶפְעַנְדִּים רב בקהל טהארן.

ירוע הוא סספרות כל עם ועם לא תבורר לנו אם לא שנים ענינו לרעת את מעמד ומצב האומה והסיבות והמאורעות, אשר עשו פעולה גדולה על דרכי חייה והשכלתה ועיונה בימים ההם, אמנם אחרי שרבי הרברים מספרות הקדמונים נאבדו

לנו בצוק העתים ומה שנשאר לנו רק זעיר שם זעיר שם צריכין אנו ג"כ לחקור באיזה זמן נאספו הדברים אם בבת אחת או בזה אחר זה או אם לא שלמה בהם יד המאספים אשר גרעו והוסיפו כפי דעתם ומובנם ובפרט בדברים שלא נמסרו רק בע"פ וכמו כן בענינים הכוללים הדיעות והחוקים והמשפטים אשר היו לדורות הראשונים אשר פעמים לא נמסרו רק בעין כללים כדי להוציא מהם פרטים ולהעמיק בהם להבין דבר מתוך דבר ולמצוא פשר דבר בשאלות שנתחדשו אחר כך, כגון ההלכות שקבלו חז"ל, ומטעם זה חוב עלינו לרדוף לדעת איך נתפשטו ההלכות שהן מן הקבלה בקרב בני עמנו וקורות השתלשלותן, באשר שע"י זה יצליח בדינו להשכיל אליהן ולסתור כמה ספיקות אשר עלו על לב החוקרים בענין זה ונתחיל לדבר מאותן מצות שרבו בהן הלכות מן הקבלה.

תנן התם (נזיר כ"ח): האב מדיר את בנו בניזר ואין האשה מדרת את בנה בניזר וקאמר ר' יוחנן שהוא הלכה מן הקבלה וכ"כ הרמב"ם בהלכת נזירות (פ"ט), אמנם בתוספתא ובירושלמי נאמר שזה מחלוקת ב"ש וב"ה וסברו ב"ש שגם האב אינו יכול להדיר את בנו בניזר וכבר נתקשה בזה הרמב"ם (בהשגותיו לספר המצות להרמב"ם כלל ב') לדעת הרמב"ם שאמר דבדבר שהוא מן הקבלה אי אפשר שתפול בו מחלוקת ונראה שכן הוא דעת בעלי תוספות ביבמות (ע"ז): הלא ראינו עין בעין שבהלכה זו שהיא ג"כ לדעת ר"י מן הקבלה נחלקו ב"ש וב"ה, אמנם לדעתו אין זו טענה ראויה שתדע שכמה הלכות מקובלות נשארו לנו מן דורות הראשונים אבל אינן דומות זו לזו בערכן, יש הלכות שנוגעין בעיקר המצוה אשר אם לא יהיו מסורין לנו תבוטל כמעט המצוה לגמרי מבילתי יכלת לדעת על איזה אופן נוכל לקיים אותה כגון הנך תלין תלין של הלכות מקובלות שנאמרו (בפרק הקומץ רבה) בענין עשיית תפילין ואופן הנחתן אשר אם לא נשארו לנו הלכות הללו לא היינו יודעין איך יעשו התפילין לצורך מצוה ואיך ישתמשו בהן כדי לקיים מצות התורה וקשרתם לאות על ירך וגוי שמורה כפי פירוש המקובל אצל חז"ל¹) לאות חיצוני ויש הלכות שאין להן ענין לגוף המצוה בעצמה רק לפרטי הדברים המסתעפים ממנה או לדברים שאירעו פעמים בעת שרוצים לקיים את המצוה אשר אף אם לא יהיו מסורין לנו עיקר המצות לא תבוטל ע"י כן, כגון ההלכות אם האב מדיר את בנו בניזר או אם הבן מגלה על נזירות אביו (נזיר ל'): ודומיהם אשר אף אם תהי' ספק בדינו להיכן הדין נוטה הנה עיקר מצות נזירות לא יגרע ע"י זה שהתורה לא דברה רק באם קיבל אחד על עצמו להיות נזיר וכמו כן אם לא היינו יודעים את הדינים בענין נזיר עולם ונזיר שמשון (שם פרק א') ודומיהן לא תבוטל מצות נזירות דנוכל לקיים מצוה זו בסתם נזירות או בניזירות לאיזה ימים כדרך שהוא כתובה בתורה, והנה בהלכות שהן מן סוג הראשון שפיר כתב הרמב"ם שלא תפול בהן מחלוקת דבר ברור הוא שהמחלוקת בגוף המצוה תביאה לידי ביטולה לגמרי מאחר שאין אנו יודעין לעשותה כהוגן, לא כן בהלכות שהן מסוג השני שלא נאמרו רק על פרטי הדברים שבמצוה ובהשתלשלותה או במעשה שאירע פעמים באופן עשיתה וקיומה, בהן בודאי אין הדעת נוטה לומר שאי אפשר שתפול בהן מחלוקת. ודברים הללו יבוררו לנו ביותר אם נשים נגד עינינו שכמה פעמים עד זמן חתימת המשנה ירדה לימוד התורה שבע"פ אחרונים בקרב בני עמנו ונשתכחו כמה וכמה הלכות שהיו מקובלות אצל הקרמונים ובפרט בעתות בצרה כגון בימי מלחמות בני החשמנאים ובזמן שנדרפו חכמי הפרושים (קירושין ס'). וכמו כן בזמן הרבן הבית ובימי אנדרינוס הרשע (עין בספר מורה נבוכי הומן להחכם ר"ג קראחמאל ז"ל שער י"ג) כי ע"י המצוקות והמאורעות שאירעו לאבותינו בימים ההם וע"י הגזירות

¹ וההבדל שיש בין הלכות מן הקבלה ובין פירושים המקובלים מבואר היטב בהקדמת הרמב"ם לפירוש המשנה ואין צריך לומר שדברינו פה רק על ההלכות מן הקבלה ולא על הפירושים המקובלים.

והשמדות שנגזרו על בני עמנו וע"י שנהרגו כמה וכמה מתכמי הדור ונשרפו מועדי אל בארץ תשש כוחו של הנשאים עד שהתורה מונחת בקרן זוית איזה זמן והרבה תלמידים לא שמשו כל צרכן, והנה כאשר הנהי' ד' לעמו והתחילו גדולי הדור לחזור וליסד את ההלכות אשר נשתכחו בימי המלחמות גם האמצעים שהיו משתמשין בהן לא היו שווין, הנה אם נשתכחו איזה הלכות שהן מסוג הראשון כגון איזה הלכות בענין עשית התפילין ודומיהם היו יכולין לחזר וליסדן ממה שנזכר להם שראו או ששמעו מאבותיהם או מאבות אבותיהם מעשים בכל יום שכך וכך היה דרכם ומנהגם בעשותם את התפילין לצורך מצוה וזה ה"י תוארן וזה דבר הנחתן ושימושן עד שעיקר יסוד ההלכה לא היה אלא מתוך מה ראו וממה שמעו ומטעם זה יש לומר שלא תפול בהן מחלוקת דמה שראו עיניהם ומה ששמעה אזנם כמעט מעשים בכל יום היו, לא כן בהלכות שהן מסוג השני אשר אם אירע שנשתכחו איזה מהן הוצרכו ע"פ רוב לחזר וליסדן או מתוך עדותן של חכמים ששמעו שהורו פעם א' בומים קדמונים במעשה שאירע להם כך וכך כמו שהעיר ר' צהוק על זוחלין שקלחן בעלה אגוז שהן כשירין בפני שבא מעשה לפני לשכת הגזית (פי' ב"ד הגדול שבירושלים) והכשירוהו (עדיות פי' מ"ד) או מתוך מדרשי הכתובים או מתוך מ"מ של הלכה כמו שמצינו במ"מ בתלמוד ומאחר שאלה ההלכות לא היו נוגעין בעיקר המצוה ולא היו מורין אותן בכל עת רק במעשה שאירע מי יכחיש לאמור שלא תפול בהן מחלוקת האחת אם ראה אותו החכם המעיר שהיו נהנין כהוראה זו בכל ענין כגון שהעיר ר' טרפון שראה בהן חגיג ברגליו שהו' מריע בחצוצרות ורצה מטעם זה לקבוע להלכה שהכהנים בעלי מומין כשירין לתקוע בחצוצרות גם על הקרבנות והשיבו ר"ע שמא רק בר"ה וביוה"כ וביובל הו' ומשוי"כ אין ללמוד על שהכהנים בעלי מומין יכולין לתקוע בחצוצרות בעת שמצות היום לתקוע בחצוצרות (ספרי במדבר פי' ע"ה) השני אם עדותו של אותו החכם כשורה היא (עדיות פ"ה מ"ו) השלישי אף את"ל שאין להמיל ספק בעדותו עכ"ז יש להרהר אם היתה הוראה זו מקובלת אצל הקדמונים או אם חדשו הלכה זו מעצמן כפי שיקול דעתן (שקלים פ"א מ"ד עדיות פ"ח מ"ב) אשר מטעם זה יש לפקפק עליה (דכמה פעמים נתלקו על משנה ראשונה או על הוראת זקנים ראשונים) או אם יש להוציא ממנה דינים חדשים (עין לקמן) או אם לא קבלו הרברים מן היחיד (עדיות פ"ה מ"ו) ואף אם תמצא לומר שהי' הרבר מוסכם אצל הקדמונים עכ"ז פעמים יש לדון אם לא היתה רק תקנה או גזירה חדשה אבל אין לה דין תורה כמו שמצינו בהרבה מקומות שנחלקו גם בזה שחכם אחד אומר שהוא מן התורה והשני אומר שהוא רק מדרבנן ומשוי"כ השתדלו ע"פ רוב להביא להלכות כאלה סמוכין מן הכתובים מפני שלא ידעו בבירור אם באמת היתה הלכה זו מקובלת לדורות הראשונים ופעמים נפלה מחלוקת בהלכות שלא נשתכחו לגמרי באיזה ענין נאמרו כגון בחכש המאות מיתות (תמורה מ"ז:) וכמו כן בהלכות שלא נשתכח מהן אפי' חצי דבר בפירושו ובהגבלתן, ואם נשמור דברים הללו יתורצו לנו רבי הספיקות וחקשויות שהציע הרב חות יאיר (בתשובה סי' קצ"ב) ואעתיק פה איזה דוגמאות כדי לברר את הענין.

הנת תחילת השנתו של הרב חות יאיר כמה דאמרו (עירובין ד'): שיעורין חציצין וכן חציצין הלכה למשה מסיני הן והאריך להוכיח מן הרבה סוגי שבתלמוד שנפלו בהן מחלוקות וספיקות, אמנם מלבד שלפי השערותינו יוסתרו כמעט כל ראיותיו מפני שכל המחלוקות והאבעיות אשר העיר עליהן לא נאמרו בפרטי הרברים היוצאים מן הלכות הללו (וגם הרב בעצמו הרגיש בזה בהמשך התשובה) אני תמה עליו שהוא מביא ממרחק לחמו, הא איתא בהר"י בברכות (מ"א:) דשיעורין מדרבנן הן ואף את"ל שהגורסא שלפנינו משובשת היא דיש ספרים שגרסו שם שיעורין הלכתא נזוהו כמבואר בדקדוקי סופרים הא מבואר בזוטא (פ.) דיעבץ ובית דינו תיקנו שיעורין ורק ר' יוחנן סבר שהן הלכה למשה מסיני ועוד הא מצינו במשנה (ביצה

פ"א) הנחלקו ב"ש ובי"ה בענין שיעורין ובהד"ו איתא בשבועות (כ"א:): דר"י שמעון סבר כל שהוא למכות ולא אמרו בכזית רק לענין קרבן אמנם הרב חות יאיר מביא בעצמו דברי הרמב"ם בפ"י המשנה (סוף מסכת ערויות) ולא שת את לבו שדבריו שם יאירו לנו נתיב לעמוד על כוונתו בענין זה, וז"ל שם בקצרה ועל כך דר"י יוחנן בן זכאי מקובל אני וכו' הלכה למשה מסיני שאין אלוהו וכו' לא נשמע זה הלשון כמשה אבל נשמע ממנו זה הענין לפי שמישה ספר בביאת המשיח והגיד הקדמותיו ושקדים לו איש אחד אמנם הוא לא יוסף ולא יגרע בתורה אבל יסיר את החמסים ואין בזה מחלוקת והכחשה רק שנפלה מחלוקת ברעות שיסירי. עכ"ל הרי לך שגם הרמב"ם סבר שבפרטי דברים המסתעפים מן ההלכות שהן מן הקבלה נפלה מחלוקת וכמו כן שהרבה דברים שאמרו עליהם שחם מן הקבלה לא שרצונם לומר שנמסרו להם הרברים בפירוש וכלשונם רק שלמרו אותם מן הענין כפי שהוא מקובל אצלם, והכי נמי יש לומר לענין שיעורין הנה מקובל הו' אצלם שאין ללקות על כל שהוא או לדעת ר' שמעון שאין לחייב קרבן על כל שהוא (ואין ספק שמעמו דר' שמעון אשר רכבו לדרוש טעמי הלכות²) משום דסבר שהחומא ראוי לענשו על מחשבתו הרעה ומאחר שהיתרו אותו והוא לא שמע לקול התראתם יש לענשו אפ"י על כל שהוא אמנם קרבן אינו מחייב על כל שהוא מפני שאינו מביא קרבן רק על שגגתו ולא על מרדותו) וכן קבלו שיש לאיזה איסור שיעור גדול מלשאר איסורים אבל השיעורין בעצמן בכזית ובכביצה ודומיהן הן מן החכמים רק שהחכמים הרחיבו בנפשם לתת אלה השיעורין מפני שקבלה היתה בידם שיש שיעורין לעונשין ויש לאיזה איסור שיעור גדול מלחבירו וממעם זה נחלקו ב"ש בשיעורו של חמץ דמאחר שקבלו שאין שיעורין של איסורים שווין דרשו מקרא יתרא שאין שיעורו של חמץ דומה לשיעורו של שאור (ביצה ז':) ורא"י לדברינו מתשובת הגאונים (דפוס ליק סי' צ"ה ושערי תשובה סי' מ"ו) שכתבו וז"ל ולכך נתנה לנו התורה שיעור בפירות ובביצים שדברי סופרים על הר סיני נתנו כרכתיב ועליהם ככל הרברים וגו' לפי שהביצים והפירות נמצאים בכל מקום כי גלוי וידוע לפני מי שאמר והי' העולם שישראל עתידין להתפזר בין האומות ומשקלן ומדתן שהי' בימי משה ושהוסיפו עלוהן בימי חכמי א"י אין נשמרין להם והמדות משונות בדורות ובמדינות שבכל דור ודור היו החכמים מחדשים מדותיהם כמפורש בכמה מקומות ונשתנו כל אלו המדות שהן מזמן קרוב וכ"ש מדורות הראשונים שאין ידועין כלל וכלל ולכך תלו החכמים השיעור בפירות ובביצים שהם קיימים בכל עת" עכ"ל ובה נוכל להבין ג"כ כוונת אמרם בירושלמי (חגיגה פ"א ה"ב) דלר' הושעיה יש כח ביד חכמים לשנות את השיעורין משום דסבר דהכתוב מסרה לחכמים לעשות את השיעורין³) (כפ"י הרב פני משה ועיי' בתוס' יומא ע"פ: ד"ה לוטר) דמאחר שהמדות משתנות יש כח בידם לשנות ג"כ את השיעורין ולר' יוחנן כל עיקר השיעורין הלכה למשה מסיני הן פ"י לא שנתנו השיעורין בכזית ובכביצה מסיני אלא בשעה שנתנו החכמים את השיעורין הללו לא נתנו אותן רק בעין השיעורין שהיו מקובל להם שהיו משערין בהן בימים קדמונים וממעם זה אין להם לשנותן פ"י להוסיף עליהן או לגרוע מהן, ואל תשובנו א"כ מאי מקשה הגמרא ביומא (פ"י) על כך ברייתא ואחרים אמרו יעבי' ובי"ה תקנו את השיעורין הא אין נביא רשאי לחדש דבר ז"א דאין ספק שכונת המקשן היתה דאחרים שפליגו על הת"ק שאמר שהשיעורין הל"מ הן סברו דכל עיקר השיעורין מתקנת יעבי' ופ"ד יצא וממעם זה השתמשה הבריתא כלשון "תקנו" ומשמע דאפשר דהשיעורין לא נאמרו כלל מן התורה או דמן התורה מחייבין בכל שהוא ועיי' הקשה אך מלאה לבם לחדש דבר כזה. עוד השיג הרב חות יאיר ממה דאמרו בכ"מ בתלמוד על איזה הלכה גמיר

² דור דור ודורשיו ח"ב ובית תלמוד (ח"ב 306).

³ עיין בית תלמוד (חלק א').

גמירי לה או הילכתא גמירי לה ואע"פ כן ראינו שנחלקו פעמים גם באותן הלכות ואף שב"כ בתו"ש (סוכה פ"ב ועוד במקומות) שפעמים הילכתא גמירי לה לאו דוקא היא ויש להביא ראי' לדברי' ממה שהוכיח הרא"ש (בהלכת מקואות) שפעמים גם הלשון הלכה למשה מסיני לאו דוקא היא אלא כלומר דרבר ברור הוא כהל"מ עכ"ז נסתרה דרכו של הרמב"ם בענין זה דפעמים כשהעתיק הלכות כאלה שאמרו עליהן בגמ' הילכתא גמירי לה הוסיף לומר שהן מן הקבלה ופעמים לא הזכיר בהן נאומה ופעמים אמר שהן מדברי סופרים, אמנם לדעתו הילכתא גמירי לה או גמר גמירי לה שייך לומר על איזה הלכה שקבלו, שהיה הרבר מוסכם אצל הקרמונים בין שהיה הרבר מקובל להקרמונים בין שלמדו אותו מתוך מדרשי הכתובים בין שהיה הרבר רק מדרבנא⁽⁴⁾ והיינו דגמירי לה כשתקנו רבנן אותו הרבר לא תקנהו אלא על דרך זה, אבל עדיין יש להעיר שהרבה פעמים אחרי ששקלו וטרו בגמרא להביא ראי' להלכה סיימו אלא גמירא לה או הילכתא גמירי לה וקרא אסמכתא בעלמא היא למה לא נשתדל לדרוש כדי להסכים להלכה ועוד הלא מציינו במקומות אין מספר ששאלו על ההלכות שנאמרו במשנה מנא הני מילי והאריכו להביא ראיות ולמצוא מקור ההלכה וזה פעמים גם בהלכות אשר אין ספק שקבלו מן הקרמונים ולדוגמא הא דתנן (מנחות צ"ד.) שתי הלחם נילושות אחת אחת ונאפות אחת אחת לחם הפנים נילושת אחת אחת ונאפת שתיים שתיים, וזה וראי הלכה ישנה עד מאוד דבכל שנה ושנה היו מקריבין שתי הלחם ובכל שבוע ושבוע נעשה לחם הפנים עכ"ז השתדלו בגמרא להביא ראי' להלכה זו מן הקרא ולא אמרו גמירי גמירי לה ועוד הלא ידענו שגם הסופרים יסדו כמה הלכות בפירוש והגבלת המצות מתוך מדרשי הכתובים, אמנם כבר הוכחתי בחיבורי תולדות המשנה (בית תלמוד ח"ב) דמומן שמעי' ואבטליון ואילך התחילו להביא ראיות להלכות שקבלו מתוך מדרשי הכתובים מפני שהצדוקים היו מכחישים בקבלתם ואחר הרבן הבית (ואפשר אחר שהרחיקו את ר' אליעזר בן הורקנוס אשר כל טוב הלכות מקובלות בידו. מבית מדרשם) בראותם שנשתכחו כמה הלכות ושיש להטיל ספק בעדותן של תנאים שהעירו על הלכות שקבלו ופעמים לא ידעו באיזה ענין נאמרו מפני שלא שמשו כל צרכן השתדלו ר' עקיבא וסייעתו ליסר כל הלכה והלכה מתוך מדרשי הכתובים בין שירעו שהיא מן הקבלה בין שנסתפקו אם היא מן הקבלה, ואם אמנם שפעמים גערו חכמי הדור בר"ע ובפרט במקום אשר השתמש לתכלית זה בדרשות רחוקות שאינן נראים להם ואמרו איני שומע לך אלא אלו דברים הל"מ הם, עכ"ז היו רגילין גם הם להביא יסוד וראי' להלכות מן הקרא ומשום כן לא חשו החכמים אשר באו אחריהם ללכת בעקבותיהם ליסר את ההלכות כל אחד ואחד כפי דרכו וכפי הענין מתוך מדרש או מתוך סברה מו"מ של הלכה, ומטעם זה נראה שבמקום שאמרו גמירי גמירא או הילכתא גמירא לה לא אמרו כן אלא מאחד מאיזה טעמים ודרכים.

(א) שירעו כבירור שהלכה זו היא מן הקבלה וליכא מאן דפליג עלי' כגון הך דחציצין דאמר ר"י (עירובין ד' ;) דבר תורה רובו ומקפיר עלי' חוצץ וכו' אך פעמים השתדלו ליסר ג"כ הלכות כאלה מן הקרא כגון הך הלכה דעין תחת עין היינו ממון שהביאו כמה וכמה ראיות לזה (בי"ק פ"ג: ופ"ד) אף שבודאי היו הרבר מקובל אצלם כמ"ש הרמב"ם בהל' חובל ומזיק (פ"א ה"ג) עכ"ז לא אמרו הילכתא גמירא לה ואפשר משום שירעו שגם בדורות הראשונים הוצרכו ליסר הלכה זו מתוך מדרשי הכתובים מפני שהצדוקים נחלקו עליהם בענין זה ומשמע ג"כ שר' אליעזר היו נוטה לשיטתם ואפשר שסבר שתקנת חכמים היא שלא לענוש את החובל רק בכמו⁽⁵⁾.

⁽⁴⁾ ואין צריך לדחוק כמו שדחק המהרש"ל בעירובין (ה' ;) והלשון מסיני בתוספות שם מיותר היא או שיגרת לישנא בעלמא.

⁽⁵⁾ כן נראה לי דאל"כ קשה אמאי לא התרעמו על ר"א שהיה נוטה לדעת

ב) שירעו שכל המדרשות שנאמרו בענין זה אינן אלא אסמכתא בעלמא כגון שאמרו (סנהדרין ק"א): גמירא שאין ישיבה בעורה אלא למלכי בית דוד ואף שר"ה (יומא ס"ט): רצה להוכיח הלכה זו מן הקרא סברו שאין לסמוך על דרשה זו.

ג) שרצו לומר שמי שאמר כלל זה או הלכה זו קבלו מרבתי אף שיש חולקין ע"ז כגון שאמרו (תמורה י"ח): גמירא כל שבחמאת מתה באשם ירעה עד שיסתאב אבל ר' אליעזר (שם כ'): חולק ע"ז⁶), וכן מצינו במנחות (ס"ג). שאמר ר"י הגלילי מחבת יש לו כסוי וכו' ורחב"ג חולק עליו ואמרו בגמ' דר"י הגלילי גמיר גמירא לה, כוונתם שקבל מרבתי וממעם זה לא חש הרמב"ם לזה ופסק כרחב"ג מפני שנראה שב"ה סברו כוותיה לכן קבלתו של ר"י הגלילי אינה נאמנת בזה.

ד) שאמרו על איזה כלל גמירא לה אע"פ שעיקר הרבר מוכח מן הקרא מפני שאחד מן הפרטים שנכלל בו אין להוציא מתוך מדרש כמ"ש בפסחים (פ"ב): שאמרו כל פסולו בקדש בשריפה בין קדשי קדשים בין קדשים קלים גמירא לה ובאמת אין אנו צריכין לקבלה זו אלא בקדשים קלים בשאר פסולין חוץ מהטומאה והנתה, אבל עיקר הדברים למדו מן הקרא ועיי"ש (כ"ד.⁷).

ה) שאמרו על איזה הלכה גמירא לה אמנם הקבלה לא תועיל לנו אלא לדעת איך נפרש את הכתובים שנאמרו בענין זה כגון (יומא ל"ב). חמש מביולות טובל כה"ג ביוה"כ, דהנה מן הקרא למדו דכה"ג טובל אם משנה מעבורה לעבורה וכאשר שהיתה קבלה בידם שטובל חמשה פעמים ביוה"כ הבינו שאין לפרש את הכתובים אלא ע"ד שנלמד מהם שכה"ג משנה מעבורה לעבורה ה' פעמים ביוה"כ וכ"מ בתוספות (שם ד"ה גמירי וכו')⁸).

ו) שאמרו הלכה וכוונתם בזה שאין לדון ממנה ק"ו משום דאין דנין ק"ו מהלכה (נזיר נ"ו)⁹.

ז) שאמרו כן מפני שהיתה ספק בידם אם קבעו הקדמונים הלכה זו מתוך

הצדוקים וממ"ש שם בגמ' ככוונת ר"א אין טענה על פירושינו דכוונתם היתה מאחר דר"א סבר עין תחת עין ממש בודאי תקנו החכמים דבמזיק שמיך, שלא לסתור הכתוב לגמרי. (6 7 8) ובה סרה השנת הרב חות יאיר על הרמב"ם שלא הוגדר בשלשתן שהן מן הקבלה.

9) גם כאן לא כוון הרב הו"י יפה במה שהשיג על הרמב"ם דעצם כשעורה דמטמא הוא מן הקבלה ובהל' נזירות (פ"ז ה"ו) לא זכר דהך הגזיר מנלח על עצם כשעורה שהיא מן הקבלה, אמנם גם זו אינו דעצם כשעורה דמטמא במגע ובמשא למדו בניזיר (נ"ד). מן הקרא וכ"כ הרמב"ם בהל' טומאת מת (פ"ב ה"ו) לפי שנאמר הנוגע בעצם וכו' למדו מפי השמועה אפי' עצם כשעורה מטמא, ומה שהשיב ר' אליעזר לר"ע דהלכה היא (נזיר נ"ו): היינו שהגזיר מנלח עלי' כמבואר בתוס' (פה ובחולין קב"ו ד"ה עצם וכו') אמנם דמטמא מודה ר"א שיש ללמוד מן הקרא ור"א לא אמר כן רק לפי דעתו ואין מזה ראיה דאף לר"ע עצם כשעורה דהגזיר מנלח עלי' הוא מן הקבלה דבספרי זוטא (הנוכר בילקוט בפסוק וטמא את ראש נזיר) איתא, כשאמר נזיר ריבה עצם כשעורה" או שיש לומר שר"ע למדה מן הקרא וכו' ימות מת עליו עד שיטמא מטומאות שהן מן המת עצמו כמ"ש הרמב"ם בהל' נזירות (רפ"ו) ועוד אני אוסר דלעצם כשעורה שהגזיר מנלח עלי' צריכין לקבלה רק לדעת ר' ישמעאל דדרוש (נזיר מ"ח). את הקרא אל נפשות מת לא יבוא דבנפשות המטמאות בביאה דהיינו באוהל (כמ"ש בתוס' שם) הכתוב מדבר דלפ"ז יש לומר דאין הגזיר מנלח על עצם כשעורה מפני שאינו מטמא באהל רק במגע ובמשא, לכן מצריכין לקבלה, אמנם אין זה דעת ר"ע ובאמת דיעה יחידה היא דהך דהגזיר מנלח על עצם כשעורה היא מן הקבלה, דיותר יש לומר דמוכח בקרא (עין במשנה למלך הלכות אבל פ"ג).

טעם זה שנתנו החכמים שבאו אחריהם או מתוך דרשה זו שדרשו לכן אין ללמוד מזה על פרטי דינים המסתעפים ממנה כגון שרץ בכערישה גמירא לה (נזיר נ"ב.) אבל בירושלמי שם אמרו משום רש"י דהמעם מפני שתחילת ברייתו של שרץ בכערישה, וכאשר רצו ללמוד מזה גם על ענינים אחרים השיבו מאי כדון מדרשות אמנא אלא דרוש וקבל שכר כוונתם שאין ללמוד מתוך מדרשות כאלה על שאר דברים מאחר שלא ידענו בבירור אם הקדמונים קבעו אותו הלכה מתוך טעם זה וכעין פירוש זה מצאתי במעריך לה"מ די לוגזאני (ערך שרץ).

ח) שנסתפקו אם לא נאמרה הלכה זו אלא מדרבנן או מיסוד נביאים כגון ערבה וניסוך המים בהג' כדמשמע בזבחים (ק"י.) או הך דעמון ומואב מעשרין מעשר שני בשביעית שפירש רש"י (חגיגה ג'): שהוא מתקנת חכמים אע"פ שר"א אמר כך מקובלני הלי"מ, וכבר הוכחתי בתולדות המשנה (פ"ג) שדרכו של ר"ע ליסד מן הקרא אף אותן הלכות שחשבו שהן רק מדרבנן כרי שיהי' להן דין תורה, אמנם נראה שע"פ רוב הלכו האמוראים בזה בעקבות ר' יוחנן אשר לדעתו רובי הלכות הן מן הקבלה, והנה לפי פ"י רש"י (בסוכה מ"ד.) נאמר בהד"ו מר' יוחנן שלא נשתכחו ההלכות בזמן גלות בבל והנביאים והסופרים לא היו צריכין לחזור וליסדן ואף שר"ת השיג עליו ופ"י דברי ר' יוחנן שם בענין אחר עכ"ל בעיקר הדבר כוון רש"י יפה אף שאין רא' מן מאמר זה דלא מצינן לאחר מן חכמי התלמוד שהי' שגור לומר על ההלכות שהן ממשעה מסיני כר' יוחנן, ובהד"ו אמר ר"י (גיטין ס'.) תורה רוב בע"פ ומיעוט בכתב ופ"י רש"י רוב בעל פה שאין לו רמז בתורה ומיעוט בכתב שתלוי במדרשי הכתובים והמדות שהתורה נדרשת בהן.

ט) פעמים אמרו על איזה דברים שלמדו מכתובי הנביאים גמירא לה והיינו דגמירא שגם קורם זמנו של אותו הנביא היו מורין כל כגון (בסנהדרין כ"ב: ובכ"מ) דבר זה לא מתורת משה למדנו עד שבא יחזקאל ולימדנו והקשו עד דלא בא יחזקאל כאן אמרה ותירצו אלא גמירא לה ואתא יחזקאל ואסמכוהו אקרא. אמנם אעפ"כ יש ללמוד כמה מן הלכות הללו שזכרו בדברי הנביאים ג"כ מן כתובי התורה כמבואר בחירושי הר"ן שם אלא שכוונתם דבודאי לא חידש יחזקאל אותן הלכות אלא דגמירא לה או מן הקרא או מן הקבלה.

י) פעמים אמרו על איזה פירוש בכתובי הנביאים גמירא לה וכוונתם שקבלו שכך הי' המעשה שזכר שם, ומטעם זה יש ללמוד מימנו איזה הלכות כגון בנזיר (ד'): אחר ששקלו וטרו בענין נזירות שמשון ובפירוש הכתובים שם מסקו דגמירא לה ופ"י בתוספות שקבלו דמששון הי' מטמא למתים בעת שהכה את הפלשתים וכ"מ מדברי הרמב"ם בפ"י המשנה שם ומש"כ הוכיחו מזה דמי שנזר בנזירות שמשון דיכול למטא למתים ואף לר' שמעון שסבר האומר נזיר שמשון לא אמר כלום שלא מצינו בשמשון שיצאת נזירות מפיו ולא הוי מתפיש בדבר הנדור עולה יפה ואין רא' לומר שהוא חולק על קבלתם בזה דיש ללמוד גם לפי דעתו כמעשה דמששון שקבלו שהי' מטמא למתים במי שזויר את בנו בנזירות שמשון דמתר לו למטא במתים דבזה נראה שגם ר"ש מודה דהוי נזיר וכ"כ הריטב"א (בחי' למכות כ"ב.) לענין השאלה ונסתרו בזה כמה קישויות שהעירו עליהן.

ודברים הללו יפצו מעט אור לברר את ההלכות שנאמרו בענין נזיר עולם (נזיר פרק א') אשר קשין להולמן כפי השקלא וטרי' שבנמי' כמי"ש הראב"ד (נזירות פ"ג הי"א) עד שהרב ר' משה שמואל צוקערמאנדל (בספרו על התוספתא כ"י ערפורט)¹⁰ מביא מזה רא' להשערתו שהתוספתא היא עיקר המשנה כמו שחזרה שנוי' בא"י והמשנה שלפנינו נתיסדה מן האמוראים שבבבל כפי דעתם ומובנם בהלכה ותלו אסיפת משניות שעשו באילן גדול לאכר שר"י הנשיא סידרן, והנה

¹⁰) Die Erfurter Handschrift der Tosefta beschrieben und geprüft (Berlin 1876).

תחילת דבורו של הרב הנ"ל לברר את ההבדל שיש בין שתי השמות נזיר עולם ונזיר לעולם כמו שיש כפ"מ שתיקן נוסחת התוספתא הנזיר לעולם היינו מי שקבל עליו הרבה נזירות עד אין מספר ונזיר עולם היינו מי שקבל עליו הדא נזירות שאינה פוסקת ובכל מקום שקבל אחד נזירות ע"ד ההפלה יש לזון אם נכנס תחת סוג נזיר לעולם ומגלה אחד לשלשים יום או אם נכנס תחת סוג נזיר עולם, ומקור ערבובי דברים במשנה ובתלמוד הוא מפני שהאמוראים שתקנו וסדרו את המשנה לא הבינו ההבדל שיש בין שתי שמות הללו ותלו בזה מה שנאמר בזה או בענין אחר, ואחר שהעיר מה שנתקשה במשנה למלך בסוגי' זו הוסיף לומר היתכן שרבי סידר את המשנה הנה תנן (ח'.) הריני נזיר כשער ראשי הרי זה נ"ע וכו' רבי אומר אין זה מגלה אחד ללי יום ואיזהו שמגלה אחד ללי יום האומר הרי עלי נזירות וכו' הא רבי למר מן הקרא שנאמר באבשלום (שם ד' :), דנזיר עולם מגלה אחד ל"ב הרש, ואיך אמר כאן „אלא איזהו שמגלה אחד ללי יום.

אמנם לדעתי הפריז בזה על המדה מכמה טעמים האחד דאין ספק שהשם נזיר לעולם לא נשנה בהלכה ישנה אמנם אפשר שנתחדשמן מסדר התוספתא דהכי איתא בירושלמי (פ"ו ה"א) נזיר עולם ונזיר נזירות אית תני תני ישמא נ"ע ואית תני תני ישמא נזיר נזירות, הרי שלא ה"י שגור לכנות את מי שקבל עליו הרבה נזירות עד אין מספר בשם נזיר לעולם, השני שאמר דרבי ור' נהוראי פליגי אם אבשלום נזיר עולם ה"י או נזיר לעולם דלרבי נ"ע ה"י ומשוי"ב מגלה אחד ל"ב וכו' ור' נהוראי נזיר לעולם ה"י ומשוי"ב מגלה אחד לשלשים יום, אינו נכון כלל, דאי"ב מאי טעמא דר' יוסי שאמר (שם ה'.) דמגלה כל שבועה ושבועה, ועוד שמן הקרא לא משמע כן דכתיב ובגלתו את ראשו וגו' כי כבר עליו ונלחו הרי שתגלתו לא חתה אלא מחמת כובד ראש אמנם תגלת נזיר נזירות הרבה אינה דבר רשות אלא דבר מצוה⁽¹⁾, ותמהני על הרב הנ"ל שלא שת את לבו ע"ז בכמה דברים שאמר בענין זה ומטעם זה שפיר קאמר רבי במשנה על הך דהריני נזיר כשער ראשי וכו' אין זה מגלה אחד ללי יום, דלת"ק דסבר שאם אמר כשער ראשי הוה כמי שקבל עליו נזירות הרבה מצותו לגלה אחד ללי יום וע"ז השיב רבי שאין זה נחשב כאלו נזיר נזירות הרבה שתה"י מצותו לגלה אחד ללי יום אלא איזהו שמגלה אחד ללי יום (שמצותו בכך) מי שאמר בפ"י הרי עלי נזירות וכו' וזה אינו סותר כלל למה שאמר דאבשלום נ"ע ה"י ומגלה אחד ל"ב"ה רשם הוא רק דבר רשות שאם הכביר את ראשו מקול בתער אמנם בנזיר נזירות הויבה הוא דבר מצוה שמגלה אחד ללי יום (ועיין לקמן) והשלישי דמן הירושלמי (פ"א ה"ב) יש ללמוד שלא היו לפניהם הברייתות מסודרות כמו שהן בתוספתא כ"י דשם נאמרה תחילה הברייתא הריני נזיר כמנן ימות החמה ואח"כ נשנו דברי ר' יהודה האומר כהילקמי קיין וכו' ולבסוף איתא וכן האומר הריני נזיר כשער ראשי וכו' רבי אומר וכו' ובירושלמי איתא בהד"י שר' יהודה הוסיף על הך דהריני נזיר כשער ראשי ומה שהוסיף אליבא דרבי הוסיף שאמר שאינו מגלה א' ללי יום אאי"ב באומר הרי עלי נזירות, ואף שיש להקשות על הירושלמי הא ר' יהודה ה"י קורם זמנו וכו' רבי ואיך דבר לומר שהוסיף על דבריו אמנם אין ספק שכונת הירושלמי היתה שמי שסידר את הברייתות כוון במה שהעתיק מאמר ר' יהודה בלשון „הוסיף" לומר שר' יהודה כרבי ס"ל. הרביעי שלא אמרם בירושלמי (לקמן ה"ד) הנותן קצבה לנזירתו אין מתירין אותו לגלה והביאו ע"ז ראי' מן הברייתא (והיא ג"כ בתוספתא) הריני נזיר כל ימי הריני נ"ע הרי זה נ"ע ק' שנה מאתים שנה אין זה נ"ע פ"י שאינו מגלה לעולם וזה הוא כשיטת הבבלי (ז'.) וכפ"י רש"י שם ועוד שבבבלי הוסיפו על אין זה נ"ע „אלא נזיר לעולם" הרי שכינו את מי שנתן קצבה לנזירתו ואינו מגלה לעולם בשם

⁽¹⁾ עיין בשיטה מקובצת שמתפק אם עובר על בל תאחר אם אינו רוצה לגלה אחד ללי יום, ובה נסתר ג"כ קושי' משנה למלך (ה"ח) על רש"י.

נזיר לעולם, וכן מה שהעיר על הירושלמי דמר ר"י אמר דלרבי נ"ע אינו מגלה אלא ליב"ח ולרבנן פעמים שהוא מגלה אחד לל' יום ופעמים שהוא מגלה אחד ליב"ח וקאמר ר' הילא מתניתא אמרה כן וכו' ותמה הרב הנ"ל הלא מאמר ר"י אינו בא אלא לפרש את המשנה ואך מביא ראי' מן אותו המשנה שרצה לפרש, אמנם גם ז"א שבמשנה לא נאמרו דברי רבי אלא סתם אין זה מגלה אחד לל' יום והרא"י שהביא ר' הילא הוא מן הכרייתא דשם הוסיפו דבריו רבי, אלא אחד ליב"ח. וגם לרבנן שסברו שני"ע פעמים שמגלה א' לל' יום אין לכנות את מי שקבל עליו ב פ"י הרבה נזירות כגון שאמר הרי עלי נזירות כשער ראשי בשם נ"ע אף שזירותיו מושכין כל ימי חי' אדם ויותר ואין ספק שכינוהו בשם נזיר נזירות כמו שאפרש לקמן.

ועתה נבוא לברר את ההלכות ונקדים בזה הקדמה כוללת, ידוע הוא שמסדרי המשנה אספו את ההלכות שנשנו בבתי מדרשים שונים עד זמנם פעמים סדרו אותן כפי זמן תולדתן כגון ששנו תחילה מה שנתחדש בבתי"מ תחילה ואח"כ שנו מה שנתחדש באותו בתי"מ או בשאר מקומות בענין זה בזמן מאוחר ופעמים סדרו אותן כפי פירושם והבנתם ובפרט במקום שקשרו איזה הלכות יחדיו כגון שקשרו אותן בלשון "וכן" שכוונתם שטעמם של אלה ההלכות שווין או שקשרו בלשונות המורין על התנגדות הרברים כדי לרמוז על טעמן אך פעמים שנאו אותן כפי מה שנמסרו להם ובפרט בהלכות שהן מן הקבלה או שלא ידעו בבירור טעמן ופעמים תיקנו את הלשון והוסיפו עליהם כפי מובנם כדי להעיר על טעמן פירושן והגבלתן ופעמים חרשו איזה שמות ומושגים כדי להכניס איזה הלכות תחת סוג אחד, ועל מאמרים כאלה יש לדון שרובם נתחדשו בזמן מאוחר ובפרט בהלכות שנאמרו בענין אחד, והנה אין ספק ששהלכות שנאמרו בנזיר עולם אינן מן הקבלה ומה שקבלו בזה הוא פ"י הכתובים שבאבשלום להורות שאבשלום נזיר עולם היה כמו שהוכחתי לעיל שגם על פירוש כתובי הנביאים אמרו גמירא לה והיינו שקבלו שכך היה המעשה אמנם הך הלכה דנ"ע הכביד את ראשו מקיל בתער למדו מן הקרא שבתורה ותער לא יעבור על ראשו עד מלאת הימים אשר יזיר לה' דרוקא מי שיש לו קצבה לנזירותו הוא בכלל ותער לא יעבור על ראשו כמ"ש הרמב"ם בפ"י המשנה ומאחר שקבלו שאבשלום נ"ע ה"י דרשו את הכתובים שנאמרו באבשלום כדי להגביל הלכה זו שלמדו מן התורה דנ"ע הכביד את ראשו מקיל בתער באיזה זמן מן הזמנים יהי' מותר לו לגלה לרבי אחד ליב"ח ולר' נהוראי אחד לל' יום ומאחר שלמדו מן הקרא דמי שנזר לזמן קבוע הוא בכלל תער לא יעבור על ראשו יצא להם שמי שנזר להיות נזיר יותר משני חיי אדם רק שנתן קצבה לנזירותו אינו מגלה כלל דמה לי אם נתן קצבה חצי שנה או אסף שנה, וכאשר נתחדשו להם ההלכות באם נזר ע"ד ההפלה אי דנין אותו שאינו מגלה כלל או שמגלה אחד ליב"ח או שמצותו לגלה אחד לל' יום הרגילו להשתמש בשמות שכוללים איזה דרכי נזירות וקראו למי שנזירותו מושכת ימים אין מספר ואינו בכלל תער לא יעבור על ראשו בשם נזיר עולם כמו שהוא נובע מהלכה ישנה וזה אף לרבנן שאמרו פעמים שהוא מגלה אחד ליב"ח ופעמים שהוא מגלה אחד לל' יום, רק מי שאמר בפירוש הרי עלי נזירות הרגילו ג"כ לכנות בשם נזיר נזירות דמה לי נזר ב' נזירות או אסף נזירות ולאחר זמן נתחדש להם לכנות את מי שנזירותו מושכת יותר משני חיי אדם אבל אינו מגלה כל ימיו מפני שנתן קצבה לנזירותו כגון ק' שנה או אסף שנה בשם נזיר לעולם דנ"ע היינו מי שאינו בכלל תער לא יעבור על ראשו ונזיר לעולם היינו מי שאינו מגלה כלל מפני שנתן קצבה לנזירותו וכינוהו נזיר לעולם כמו ועבדו לעולם דמורה ג"כ לזמן קצוב שהוא היובל, אמנם אחרי שבנ"ע יש ג"כ חילוק דפעמים מותר לו לגלה ליב"ח ופעמים מצותו לגלה אחד לל' יום הרגילו בימים מאוחרים לכנות את מי שמצותו לגלה אחד לל' יום בשם נזיר לעולם, ודבר זה נתחדש מן מסדר התוספתא שלפנינו שה"י בזמן האמוראים המאוחרים ורא"י לזה שבימים המאוחרים

השתדלו פעמים לתת לכל עניני נזירות שמות חדשים דהכי איתא במדרש שמואל (פכ"ז) ובגלחו את ראשו וכו' ר' יודן אימר נזיר שנים היה הרי שקראו לנייע ג"כ נזיר שנים, וממעם זה אין ללמוד מן המשנה אשר לא השתמשה בשם נזיר לעולם לומר שנסדרה מן האמוראים אשר לא הבינו לפרש שם וגרעו ותקנו את ההלכות ישנות כפי דעתם, דברור הדבר שהשם נזיר לעולם להוראת ענין נזיר נזירות עד אין מספר נתחדש מן מסדר התוספתא שלפנינו זמן רב אחר שנסדרה המשנה וגם לא הו' אח"כ שגור כל כך בפי חכמי תלמוד, וזה לפי דעתי ענין גדול להבין איך נתפשטו ההלכות.

והנה במשנה נאמר האומרי הריני נזיר כשער ראשי כחול הים הרי זה נ"ע ומגלה אחד לל' יום פ"י דאף שנתן קצבה לנזירתו דאמר כשער ראשי וכו' הרי זה נ"ע מפני שתלה קביעת הזמן בדבר שאין דרכו למנות או שאי אפשר לעמוד על המנין רק דלרבנן מגלה אחד לל' יום מפני שהשערות מובדלות הן הוי כמו שקבל עליו נזירות כמנין שער ראשו וחייב לגלה אחד לל' יום ולרבי ביון שאמר הריני נזיר כוללן בחדא נזירות ומשו"כ מגלה רק אחד ליב"ח וכו"כ הרמב"ם בפי' המשנה ובהל' נזירות (פ"כ הי"ח) ואם אמר מלא הבית מלא הקופה בודקין אותו אם אמר סתם נזירי נזיר כל ימיו ומגלה לפי שיטת הבבלי אחר ליב"ח דאם מפרש דבריו ואמר סתם נזירי בודאי הוא נ"ע אבל אם אמר כמלא הבית כמלא הקופה בין לרבי ובין לרבנן אין צריך לבדוק לרבי מגלה אחד ליב"ח ולרבנן מצותו לגלה אחד לל' יום ובוה מיושב מה שהקשו על הרמב"ם דבכשער ראשי פסק שמגלה אחד לל' יום ובמלא הבית פסק שמגלה אחד ליב"ח (עיין בתוספות יו"ט ובמשנה למלך) אמנם אין זה סתירה כמו שאמרנו דשאני מלא הבית דמאחר שצריך לפרש את דבריו אם אמר סתם נזירי בודאי לא כוון אלא להיות נ"ע, אמנם בירושלמי אמרו דנם לרבנן מגלה אחד לל' יום ונתלקו על הבבלי בזה אפשר שסברו דלרבנן מאחר שאנו צריכים לבדוק אותו מה שעלה על דעתו לנדור וכל דבריו אינן בבירור יש לומר דחש על ההבדל שיש בין מלא הבית וכמלא הבית ואם אמר סתם נזירי בודאי יש לומר שכיון לקבל הרבה נזירות עליו כמלא קופה ואם הבית ואם אמר כמנין ימות החמה לרבנן משלים נזירותיו כמנין ימות החמה לרבי יש מקום לומר שאינו מגלה אלא עד סוף שתא ואח"כ פסקה נזירתו, אמנם מן הגמ' לא משמע כן וכו"כ הרמב"ם (ועיי' בפירש"י) דגם לרבי הוי נ"ע ומגלה אחד ליב"ח ואין להקשות הא נתן קצבה לנזירתו דימות החמה הוא זמן קצוב דיש לומר דדוקא אם אמר הריני נזיר אלף שנה א' כוון לתת קצבה לנזירתו אבל אם אמר הריני נזיר כמנין ימות החמה ולא אמר ימות החמה משמע שדעתו שתחבר הנזירות בכשער ראשו ובכחול הים דאל"כ הו' לו לומר הריני נזיר שס"ה יום וכעין זה מבואר ג"כ בתוספות (נזיר ז', ד"ה ואמאי) וכל המעין יראה שכל דברי חז"ל בבבלי בענין זה לא מתוך חסרון הבנת השמות נאמרו אלא בטוב טעם ודעת, סוף דבר שבענינים הללו הבקורת בתולדת והשתלשלות ההלכות היא עיקרית וביאר השמות והמושגים ע"ד דרכי ההגיון וחוקים כמעט מפילה לה מפני שהרבה פעמים נתחדשו השמות והמושגים באשר שרצו לכלול כמה הלכות תחת סוג אחד ובוה הו' להם ע"פ רוב ובפרט בימים קדמונים לעינים אם דינם שוה או לא.

דברי שלמה.

בבית תלמוד מחברת ששית ראיתי דברים אחדים על מדרש תנחומא מאת ירדו הרב החוקר הגדול מר"י רייפמאן, ואף כי חשבתי בתחלה שלא לדבר כעת דבר מזה, רק להניח הדברים עד אשר יצא לאור התנחומא אשר אני עסוק כעת לסדרו לדפוס עפ"י תשעה כתבי יד, עם הערות ותקונים ומראה מקומות ומבוא גדול, ושמה ימצא הקורא כל החקירות והדרישות הגועים לענין התנחומא בכלל ובפרט, ועל זה נאמר

כתר לי זעיר ואחוך, אבל בכל זאת לא אוכל התאפק מלהעיר על דבריו בקצרה, ודבר בעתו מה טוב, וכאשר יחנני ה' להוציא התנחומא לאור עולם, ימצא הקורא שמה הכל ברחבה.

החכם הנ"ל ידבר שמה מתכונת התנחומא אשר לפנינו בדפוס, וזמר אומר שהוא רק ילקוט אשר לקט המסדר הזה מספרים שונים ראשונים ואחרונים ואחרוני אחרונים, ולקח דברים מרש"י והרמב"ם, וא"כ נסדר בזמן מאוחר מאד, כי הרמב"ם נפטר ד"א תתקס"ד, ובאם נחליט כי לקח דברים מהרמב"ם ז"ל א"כ נסדר בראש אלף הששי, ויען כי דבריו על אדני האמת לא הטבעו, אמרתי אחזה דעי גם אני.

התנחומא אשר לפנינו בדפוס איננו התנחומא הקדום והישן אשר נשאר בכתובים, ואשר חנני ה' בו ואיציאנו אי"ה בקרוב לאור עולם, רק הוא אסיפה אחרת ממסדר אחר, וגם איננו הילמדנו הנאבד אשר היה לפני הרב בעל הערוך והילקוט והרבה קדמונים, אבל גם האסיפה היא מהתנחומא אשר כעת בדפוס איננה צעירה לימים, כי שיבה זרקה בה, וכמה קדמונים אשר היו לפני רש"י והרמב"ם הביאו מאמרים ממנו כאשר הרחבתי לדבר מזה בטבוא רק נמצאים בו הוספות מאוחרות, מהם מה שהוסף סופר אחר, ומהם מה שהוסף המדפיס ממנוטובה (בשנת שכ"ג) ואינם ממסדר בעצמו, ובמבוא שלי אשר אתן בראש הספר ציינתי כל המקומות אשר הוסף המדפיס ממנוטובה, לכן אם נמצא הוספות מאוחרות אין לשפוט מזה כי הוא רק ילקוט ונלקט מחברים אחרונים וגם תמצא בפי' האוינו (אות ז') מאמר בשם ר' משה הדרשן, וזה איננו דברי התנחומא, רק גם זה הוסף המדפיס ממנוטובה ודומיהם הרבה.

והנה הרב החכם הנ"ל סופר ומונה מאיזה ספרים לקט המסדר הזה. ובאות א' הביא כי לקט מן ת"א והביא מאמר אחד אשר הוא לקוח מן ת"א ע"כ. ואם נמצא באמת דרש אחד הנמצא גם באונקלוס האם מזה ראייה כי לקט מת"א, ומה גם כי הרבה מדרשים גם הבבלי מביאים פעמים רבות התרגום הזה בשם כדמתרגמינן וכווננו אליו, ופעם אחת נמצא בפרד"א פל"ח אשר מביאו בשם, לכן גם התנחומא שמש בו, אבל אינו מלקט ממנו.

באות ב' הביא כי לקט מהמכילתא, על זה אני אומר כי רק בפי' בא ופי' בשלח הביא מאמרים שלמים מהמכילתא ורשום בראש, ממכילתא דר' ישמעאל"ל וגם מזה אין ראי' כלל כי ספר שמות מתנחומא הנדפס לקוח כלו מהילמדנו מס' שמות, ובעל הילמדנו הביא את המכילתא, והי' כבר לפני הערוך הילמדנו, כמו שתראה בערוך ערך או הירדפי כבד א' הביא מאמרים בשם הילמדנו והם נמצאים בתנחומא הנדפס במאמרים שהביא ממכילתא בפי' בשלח אות י' ובאות כ"ד ובאות ט"ז, ובערך אז הביא בשם שניהם וילמדנו ומכילתא.

באות ג' ד' ה' הביא מאמרים אחדים מתנחומא שנמצאים בספרא בספרי ותוספתא ע"כ ואף כי מן מאמר אחד אין להביא ראי' ואין לשפוט מזה כלל, רק אם הי' נמצא הרבה מאמרים נ"כ אין ספק מזה אשר לקט מאמרים מהם, כי השלשה ספרים נזכרים גם בתלמוד בשטם, ובודאי היו גם לפני בעל התנחומא והשתמש בהם, ומה שהביא כי המאמר בתנחומא לך (אות י') כך שנו רבי ישמעאל העולה בא על מצות עשה ועל מצות לא תעשה, שהוא מספרא פ' ויקרא, יש להעיר כי נמצא גם בתוספתא נחת פ"י ושם הוא בשם ר"ע, וכן הוא בנמרא יומא ל"ו ע"א. וכן מה שהביא כי מצא מאמר אחד בתנחומא ריש וזרא שהוא מספרי, מלבד כי אין להוכיח ממאמר אחר, רק כבר העירתי כי ספר שמות מהנדפס הוא הילמדנו מס' שמות.

באות ו' הביא ראייה שמצא בתנחומא נח (אות ה') תמים זה אחד מן מרזלים שנולדו בעולם, והוא מאדר"ג פ"ב, כל מעין יחזה כי אין זה נובע כלל מאדר"ג כי בתנחומא חושב רק ז' ובאדר"ג חושב יותר ונמצא גם בשו"ט מזמור ט' זה אחד מ"ג מרזלים, ומדוע לא הביא ששאב מן מדרש שו"ט?

באות י' הביא ששאב מפרד"א, יש להוסיף בפי' ויקרא נמצא מאמר גדול מפרד"א, אבל הוא הוספה בתנחומא כי פ' ויקרא צו שמיני הם הוספות מאוחרות.

באות י"א הביא כי הרבה מאמרים מהפסיקתא מובאים בתנחומא וכתב לעיין בספר גר"פ על זה וסיים ובר"ף פ' ואתחנן כתוב כדכתיב בפסיקתא עד שוש אשוש ע"כ לא אדע כוונתו האם מצא כן בתנחומא, הלא זה נמצא במדרש דברים רבה סוף ואתחנן ופה מדבר מן התנחומא וגם אודות הפסיקתא והתנחומא דברתי ברחבה במבוא והראיתי לדעת כי בעל הפסיקתא שאב מן התנחומא ופה קצר המצע מהשתרע.

באות י"ג הביא כי בתנחומא נאספו דברים מן מדרש שמות רבה, ואני אומר כי להיפך הוא בעל מסדר משמ"ר שאב הרבה מן התנחומא וגם מזה דברתי במבוא בראיות מוכיחות.

באות ט"ו הביא: הכתוב בתנחומא תשא אות ב' בסנך ערמת חטים והלא ערמת של אפטרובליון ופה משל חטים כו' הוא במדרש שה"ש בפסוק זה ע"ב, גם מזה אין ראי' אם נמצא מאמר אחד במדרש שה"ש, בפרט כי גם כל המאמר שלפניו נשנה גם בפסיקתא רבתי פ"י סי' ב' ובמדרש במ"ד פ"א ובתנחומא פ' במדבר. באות ט"ז הביא מה שמובא בתנחומא יתרו (אות א') הוא בקה"ר פסוק זה ע"ב אין להביא מזה ראי' כלל כי הרבה מאמרים נמצאים במדרשים במקומות שונות, והמאמר הזה נמצא גם בתנחומא כ"י שלנו. והילקוט הביא בשם התנחומא ומדרש קה"ר שאב מן התנחומא, וכן מה שהביא עוד שם כי הכתוב בתנחומא בהעלותך מה הדובן הוא בקה"ר, יותר ה"י לו להביא כי שאב זה מהירושלמי סנהדרין פ"ו ונמצא גם בפסיקתא רבתי פ"ג ובמ"ד פ"ד.

באות י"ז הביא כי הכתוב בתנחומא תולדות מה ת"ל כלאב שהוא כלו אב נמצא במדרש ויכולו המובא בפ"י דה"א ג' א' המיוחס לרש"י ע"כ, יותר נכון לומר להיפך כי מדרש ויכולו שאב מן התנחומא, וזה המאמר ה"י נמצא גם בילמדנו מובא בשמו בילקוט שמואל רמז קמ"א, גם בערוך ערך כלאב הביא זה בשם הילמדנו, ומדרש ויכולו הוא מדרש מאחר וזכר ברוקח סי' מ"ט, ק"ה קצ"ב, ר"ט, שכ"ג, עוד שם, שכ"ו, ומה שהביא הרוקח ה' תפלה סי' ש"ב בשם מדרש ויכולו מובא בילקוט שמואל רמז פ' בשם הילמדנו ואין ספק שהמדרש הזה השתמש בילמדנו ועיין תוס' סנהדרין ג"ט ע"א ד"ה אלא שהביאו את מדרש ויכולו.

באות י"ט הביא כי מובא השאלות חמשה פעמים בתנחומא, ופעם החמישי הוא בפ' נשא ומתחיל כך. שני רבותינו נר חנוכה והוא בשאלות פ' וישלח ע"כ הארבעה פעמים נוספו בתנחומא הגדפס מאת הסופר לא מן המסדר, ופעם החמישי הוא הוספת המדפים ממנוטובה ולקח מהפסיקתא רבתי.

באות כ' הביא כי בפ' ויקרא נמצא מאמר אחד לקוח מן ספר האמונות והדעות לרס"ג ע"כ. גם זה אינו מנוף התנחומא כי פ' ויקרא צו שמיני הם הוספות איזה מעתיק כמו שהעיר גם המדפים ממנוטובה.

באות כ"א הביא כי פירוש מר' שרירא גאון הובא בתנחומא פ' מצורע ע"כ, זה נוסף מאיזה סופר וליתא בכ"י ב' וכ"י ה' מאקספארד כאשר הראתי במבוא.

באות כ"ב הביא כי הכתוב בתנחומא פ' קרושים שבכנפיהם אומרים שירה הוא מתשובת הגאונים המובאה בתוס' סנהדרין ל"ז ב' ד"ה מנף הארץ ע"כ כל מעין יחזה כי בתוס' שם מובא מאמר אחר בשם הגאונים ודברי התנחומא מתאים עם מאמר טב"ד פ"ה אות כ"א ע"ש גם בפ"י מהר"א.

באות כ"ג הביא הכתוב בתנחומא פ' בא (אות י"ד) ואם ביהא שמה רבא כו' וחוחר ומכרך שתיהן מובא בה' תפילין להרא"ש סי' ט"ו מלה במלה בשם ה' תפילין עתיקתא, ולקח איפוא מלקט התנחומא זה מהלכות ההן עכ"ל. אינו כן רק כל המאמר ההוא בתנחומא לקוח מהילטרנו כי פ' שמות מהגרפס הוא הילמדנו, וגם בשבלי הלקט כ"י ענין תפילין נמצא כל זה ומתחיל שאלו מקמה דרמנא ר' יהודאי גאון ז"ל בענין תפילין, ואין ספק שר' יהודאי גאון העתיק להשואלים מאמר מהילמדנו ולא הזכירו בשם, והרא"ש יכנה הדברים שמובאים בשם ר' יהודאי גאון ז"ל ה' תפילין עתיקתא.

באות כ"ד הביא כי התנחומא לקט גם מפ"י רש"י והביא בשם פ' זכור לאברהם

שהביא בשם בעל אות אמת שבתנחומא פ' צו המתחיל למה קראם ועוב למשה הוא לשון רש"י בסוף בהעלותך ועל זה כתב הרב רייפמאן כי גם הכתוב בתנחומא פ' ויקרא בגוסס כבר היה לעולמים מן בשנת מות המלך עזריה הוא לשון רש"י בישעי' ע"ב על זה העירוי נ"כ במבוא באריכות אבל פה יש להעיר כי מה שבא להוסיף על דברי האות אמת כי נמצא גם בפ' ויקרא, ובאמת זה שהוסיף הוא נ"כ בפ' צו (לא בפ' ויקרא) והוא הוא במאמר שהביא בעל אות אמת מפ' צו (אות י"ג) רק האמת כי אין זה מבעל מסדר התנחומא כי פ' ויקרא צו שמיני הם מאויה מאסף אחרון ואף כי רשם עליהם, כבר היו לעולמים" הם מאמרים מאוחרים ודברתי מזה ברחבה במבוא. ופה אעיר רק על מאמר אחד בתנחומא שם במאמר שהוא בפ' צו כי נמצא שם, ותנחומא אמר כיסוי רגלים לפי שהם בכף תל כו' וזה הביא רש"י בשם התנחומא והוא בכ"י שלנו אמר אות י"א. והסופר הזה הביא ותנחומא אמר ור"ל ובעל התנחומא אמר כמו שמצא ברש"י.

באות כ"ה הביא כי לקט מפרדס לרש"י הכתוב בתנחומא פ' וירא (אות א') ולפיכך אין מתפללין בשבת י"ח שאם הו' לו חולה בתוך ביתו נזכר ברופא חולי עמו ישראל והוא מיצר כו' וזה לקוח מפרדס הגדול לרש"י סי' ד' כי כתוב שמה כמעט בלשון המדרש כו'. ואני אומר כי רש"י לקח זה מהתנחומא, כי כל המאמר בתנחומא שם לקוח בוודאי מהילמדנו, ובתנחומא שלנו נמצא רק התחלת המאמר שאלה בהלכה ודברתי בהערה נ' לפ' וירא על כל ההוספות בתנחומא הנדפס במאמר ההוא.

באות כ"ו הביא כי לקט גם ממשנה תורה להרמב"ם בתנחומא פ' ויקרא נוסח כבר היה לעולמים כתוב והוא החיים כו' והוא מה' תשובה להרמב"ם. על זה התעורר כבר גם בעל אות אמת דף ס"ז ע"ב אבל אין להוכיח מזה כי מסדר התנחומא לקט מהרמב"ם כי הוא מן המאמרים אשר נוספו בתנחומא כמו שהעירות פ' ויקרא צו שמיני המה הוספה מאוחרת.

באות כ"ח הביא פ' פקודי במאמר אשר רשום כבר היה לעולמים הוא לקוח מספר מאוחר ע"כ במבוא העירותי כי כל ספר שמות לקוח מהילמדנו הנאבד חוץ מפ' ויקהל פקודי והם נוספו ממאסף מאוחר פ' ויקהל לקח מב"י שלנו, פ' פקודי הוסיף איוה רדשן מאוחר, ולכן נמצא בו באות ב', כמו שפרשנו לעיל" גם בענין סברי מרנן שליח צבור כשיש בידו כוס של קדוש או של הברלה והוא אומר סברי מרנן ואומר הקהל לחיים כלומר כי לחיים יהיה הכוס. וזה מובא בפרדס לרש"י סי' נ"ה נ"ו ע"ה, וכשבה"ל ב"ו סי' ק"ט ובתניא סי' כ"ד בשם ר' בנימין אחיו של שבה"ל ועיי"ש באבודרהם סדר מעריב של שבת.

את זאת ראיתי להעיר בקצרה כל דבריו כעת למען לא יחליט הקורא בראותו דבוי הרב הג"ל לאמת ברור כי התנחומא הנדפס הוא ספר מלוקט מספרים שונים, ואי"ה בצאת התנחומא שלי לאור עולם ימצא שמה הכל ברחבה ובראות מוכיחות מעניני מדרשי תנחומא בכלל ובפרט. ואקוה כי חכמי זמננו יגילו על מלאכתי זה' יעזור לי להשלים המלאכה עד תומה.

שלמה באבער.

לכוב תרמ"ג

חקירה בענין צלותא דהביננו

מאת אליעזר בן מרדכי הויזדארף בלויפציג.

(סיום)

פרק ד'.

נרסינן התם (מגלה י"ז) ק"ך זקנים ומהם כמה נביאים תקנו י"ח ברכות על הסדר ופריך עלה וכי מאחר דק"ך זקנים תקנו תפלה על הסדר שמעון הפקולי מאי הסדיר שמעון הפקולי הסדיר י"ח ברכות לפני ר"ג על הסדר ביבנה ומשני שבחום וחזרו ויסדום.

ולפי סדר הש"ס מוסכמים שני דברים. הראשון שק"ך זקנים תקנו י"ח ברכות על הסדר ותו מוסכם שבתר אותה תקנה שתקנו אנשי כנסת הגדולה שכחום ועוד מוסכם שר' גמליאל הזקן (!?) חזר ויסדרם ל"ח ברכות על הסדר ושמעון הפקולי הסדירים לפניו ביבנה ובאותו מעמד תיקן ר' גמליאל ברכת הצדוקים (ברכות כ"ח:). ומה שאינו מבוואר הוא על איותו סדר התפללו בעת ששכחום לתקנת של ק"ך זקנים.

יראה לי שזה שאמרו שכחום רצונם לומר שלא קבלו עליהם ועל זרעם סדר י"ח ברכות שתקנו אנשי כנסת הגדולה. וסדר זה מסתמא כך היה אתה חונן לאדם דעת בא"י חונן סלח לנו אבינו בא"י חונן המרבה לסלוח וכן עד סוף מלכד נ' ראשונות ונ' אחרונות. ולבי אומר לי שהיו גוהנין להתפלל שבע דהיינו נ' ראשונות ונ' אחרונות ובאמצע ברכה אחת כוללת כל ענין י"ח ברכות. ומפני שמפורש על ידי דוד המלך שבע ביום הללתיך ומספר שבע היא קודש ויסודתה בקודש וימי השבת ומועדי ד' שבעה החזיקו עדת ישראל בתפלת שבע. מתחלה קיימו שבע ביום הללתיך בשבע ברכות של קריאת שמע שנים לפני שחרית ואחת לאחריה ושנים לפני ערבית ושנים לאחריה כיון שנתקנה תפלה קיימו שבע ביום הללתיך בכל תפלה. והרבה מפורש בכרייתא אור יה"כ מתפלל שבע וכו' ערבית מתפלל שבע מעין י"ח (גדה ח:). ואין ספק אצלי שברכה האמצעית זו היא תפלת הבינו שהיא כרכה כוללת כל י"ב אמצעיות וכן על כרייתא הנזכרת קאמר עלה (ברכות כ"ט). שבע תקון תמני לא תקון הרי שמספר שבע היה בכונה נתקן במועצות ודעת.

ואת תפלת הבינו משמע ששמואל סדרה שהוא אמרה כולה (ברכות כ"ט). וכווצא בזה מצינו רב ושמואל שתקנו מרגינתא טבא (שם ל"ג:). י"ל בתר דחזר ותיקן ר"ג ובית דינו י"ח על הסדר נשתכחה תפלת הבינו לנמרו שהרי לא התפללו אותה לא בשחרית ולא במנחה כי אם בתפלת הערב שהיא תפלת יחיד, ולר' גמליאל אף בערב לא התפללו אותה לפיכך נשתכחה ושמואל חזר וייסדה על מכונה הראשונה.

תפלת הבינו שאמרנו שהיא התפלה העתיקה התפללו אותה בעת שלא קבלו עליהם י"ח ברכות על הסדר בכל השנה אף בימות הגשמים ואף במוציא שבת ומוציא יו"ט, בימות הגשמים משו דהא דמוכירין שאלה בברכת השנים (שם ל"ג:). תקנת ר' גמליאל היא, כך נ"ל. והבדלה על הכוס קבועה (שם) והרי נחלקו בה אבות העולם אי בחונן הדעת או ברכה בפני עצמה או בהודאה נאמרה (שם).

והא דאית ביה בתפלת הבינו ועל הרשעים תניף יודך אבאר לקמן (פ"ה). וכך היה הסדר. כשתיקנו ק"ך זקנים י"ח ברכות לא קבלו הקהלות עליהם אלא נהגו להתפלל נ' ראשונות ונ' אחרונות ובאמצע ברכה אחת כוללת כל ענין י"ב ברכות האמצעיות ודיינו הבינו. עד שבא ר' גמליאל וחזר ויסד י"ח על הסדר ככראשונה. והסתכל בלשון הכרייתא (ר"ה ל"ב). מניין שאומרים אבות ונבורות וקדושת השם, ועל האמצעיות קאמר (מנלה י"ז) ומה ראו לומר וכו' ועל סדר ר' גמליאל קאי ומפני שנ' ראשונות קבועות היו קאמר עלה מניין שאומרים, ועל האמצעיות שנשתכחו קאמר ומאי ראו לומר ודחה ר' גמליאל את תפלת הבינו לנמרו מתפלת צבור וכוה הודו לך אלא שנחלקו עליו ואמרו שתפלת ערבית אינה תפלת צבור אלא תפלת יחיד וכיון שכן נשאר תפלת הבינו לתפלת ערבית, כשם של' גמליאל נשאר תפלת הבינו לתפלת יחיד כיון פועלים העושים מלאכה אצל בעל בית. ומטעם זה חלקו עליו אי הבדלה בחונן הדעת. והודו לו שכל תפלת צבור י"ח על הסדר והודו לו בברכת הצדוקים שתהיה ברכה בפני עצמה.

לפי מה שקדם לנו דתפלת הבינו עתיקה והחזיקו בה עד שבא ר"ג תינה לנו שהניח הש"ס (ברכות כ"ט). בקושיא ונכללה מכלל הבינו ר' אלקינן המבדיל בין קודש לחול ולמה לא משנין אנחנו את נוסח התפלה. אלא משום דהבינו עתיקת יומין והוה מטבע שטבעו חכמים ואין לנו לשנותה. ולא אסיק בקושיא אלא אהא שמתחלה קבועה להבדלה בתפלה (שם ל"ג) ה"י להם לכלול הבדלה בהבינו. ועל שאלה בברכת השנים אסיק (שם כ"ט) דאתי לאשורוי משום דשאלה בברכת השנים תקנת ר"ג היא ומתחלה

לא היה נתקן והשתא ונכללה מכלל דקא פריך אינו כנכלל מכלל דרישא דמתחלה היה להם לכלולי אלא הכי קא פריך אנו ניקום ונכלל בתר דתיקן ר"ג שאלה בברכת השנים ואין זה קושיא דהבינו עתיקה ואין משנין ממטבע שטבעו חכמים ומשום הכי דחי קושיא זו בדחיו בעלמא דאתי למטועי.

ובזה שבארנו שנהנו עדת ישראל להתפלל בכל יום שבע נ' ראשונות ונ' אחרונות ובאמצע ברכה אחת כוללת כל י"ב אמצעיות תינה לנו שלא נזכר בשום מקום במשנה שמתפללין בשבת וי"ט שבע לבד לא י"ח על הסדר ורק בבבוייתא (פ"ג דברכות ה"ב) תניא שבת יום טוב ויום הכפורים — וראש השנה לא אדכר משום דבמוסקא איכא תשע ברכות — מתפלל שבע ואומר קדושת היום באמצע. דבית שמאי ובי"ה ביום טוב שחל להיות בשבת אי מתפלל שמונה או שבעה (ביצה י"ז.) לא נזכרה כי אם בבבוייתא לבד, והוא תמוה, והוא הרבר שאמרנו שתקנת אנשי כנסת הגדולה להתפלל י"ח בימות החול — בשבת לא תקנו י"ח דאין מתחננים בתפלה בשבת ע' תענית י"ט ועיין היטב תוס' ברכות (כ"ו:) — ד"ה טעה — לא נתקבלה וכל השנה כולה בין בחול בין בשבת וי"ט ויום הכפורים וראש השנה חוץ ממוספי ר"ה התפללו שבע שבת קדושת היום ברכה אמצעית והתם הבינו באמצע, ור"ג תיקן בחול י"ח לא שבע שבת וי"ט נשאר כמקדם, והני תנא דמשנה החדוש דהיינו תקנת ר"ג ושירי הפשוט דהיינו תפלת שבע בשבת וי"ט.

פרק ה.

כתב הרמב"ם ז"ל (בה' תפלה רפ"ב) בימי ח' גמליאל רבו האפיקורסין בישראל עמד הוא ובית דינו והתקין ברכה אחרת שתהי' בה שאלה מלפני השב"ה לאבד האפיקורסין וקבע אותה בתפלה. והוא על פי סוגית הש"ס בברכות (כח:) שקראו לאותו ברכה ברכת הצדוקים. אלא שהסוגיא קשה להבין לשון כלום יש אדם שיריע לתקן ברכת הצדוקים מוכח שרצו לתקן מה שנשתכח מהם, ולשון לשנה אחרת שבחה שמואל הקטן והשקף בה ב' ונ' שעות קשה נ"כ דאם תקנה וקבלה למה נשתכחה תו. ובפ"ב המלה (י"ז:) מיתוי טעמא דאומרים אבות ונבורות וקדושת השם ומה ראו לומר בינה אחר קדושה ומפרש התם סדר הברכות, ומנין הברכות דריש בברכות (כ"ח:) כנגד מי והכי דריש סדרים, ושיאמרו בינה ותשובה וסליחה ורפואה לא קא דריש דמסתמא אלו ענינים הם עיקרי התפלה. ושתק בבוייתא מהא דראו לומר סליחה אחר תשובה משום דכתיב וישוב אל אלקינו כי ירבה לסלוח ונאולה בתר סליחה דכתיב הסולח לכל עוונותיו הגואל משחת חייכי ומה ראו לומר רפואה בתר נאולה וברכת השנים אחר רפואה מהכל שתק תנא דבבוייתא ומפרשי להן רבא ור' אחא ור' אלכסנדרו (מגלה שם). וכך עיינון בשמעתא דהתם נראה שק"ך זקנים התקינו בתר קבוץ גלויות ברכה אחת על שם ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבוד סיניך ואסירה כל בדיליך והיינו הרשעים ואחרו כן ועל ידי כן ואשיבה שופטיך כמראשונה וכיון שנעשה דין מן הרשעים כלו הרשעים ומתרומת קרן צדוקים כך שניה שם ותוכן ברכה זו היה תפלה שסורו מניעי השכינה מתוך הקהל כדי שישוב משפט אלקי יעקב להיות חק לישראל. והיה הסבה עם הפעולה בברכה אחת מחובר, כלומר באותה ברכה עצמה התפללו שיוסר הסבה המונע והן הרשעים וממילא תניע הפעולה והיא השבת המשפט. והנוסחה של ברכה זו בעת אשר תקנה אנשי כנסת הגדולה טרם שנשתכחה אפשר שכך היה. השיבה שופטינו כמראשונה ויועצנו כמתחלה והסר ממנו עון ואשמה ותעביר ממשלת רשע מן הארץ ותמלוך אתה לברך בצדקה ברוך אתה ה' הגקדש בצדקה. ואין לי על זה לא עדות ולא ראיה. ואף על פי כן גראין הרברים. ור' גמליאל ובית דינו חדשו תרתו, הוא סדרו תוכן ברכה זו לשתי ברכות וחלקן סבת הרבר מהפעולה בברכה אחת התפללו על הסבה שתסיר ובאידך שתניע הפעולה ועוד חדשו לכלול זדים עם הרשעים. והיו סוגית הש"ס במגלה (י"ז:) כיון שנתקבצו גלויות נעשה דין ברשעים שנאמר ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבוד סיניך וכתיב ואשיבה כמראשונה שפטיך וכיון שנעשה דין מן הרשעים כלו

הפושעים וכולל זדים עמהם ומיון שכלו הפושעים מתרוממת קרן צדיקים ועל סדר ר' גמליאל קאי כמו שכתבנו ובתפלה הישנה הביננו איתא ונפוצותינו מארבע תקבץ והתועים על דעתך ישפטו (העיקר נרסא התועים בדעתך כלומר המינים ישפטו במדת הרין) ועל הרשעים תנף יריך. והוא נתקן בטר הנוסחא הראשונה שהעתיקתי והולכת על הסדר היטב. ושמואל הקטן הסדיר הברכות לשתים לפני ר' גמליאל ביבנה ועדיין לא היה ר' גמליאל מכון לתקן ברכה זו תמיד אלא היה סבור שאם יתפללו פעם אחת או שתיים בתפלת צבור יחררו המינים ויעצבו דרכם הרעה וכיון שראה שלא הועיל תקנתו בטר שנה שב לחזור ולסדר הברכה, ומהתם והלאה איקבע לדורות.

מיהו סדר השתי ברכות תימה הוא בעיני, שברין כך יהיה הסדר קבוצ גליות ואחר כך דין ברשעים וכולל זדים עמהם (והיינו ולמלשינים) ואחר כך השבת המשפט (השיבה שופטו) שראוי שתקדים הסיבה לפעולה וכיון שנעשה דין מרשעים וכלו הפושעים שב המשפט. ואולי על לשון הכתוב, ואשיבה די עליך ואצרוף כבוד סיניך ואסירה כל בדליך ממנו. ועדיין צריך תלמוד. מה שנשאר לנו לכאר יבוא בעזרת צורי לעת מצוא.

שלישה דברים.

(1) מ"ק דכ"א א'. ראוי ה"י רבינו שתשרה עליו שכינה אלא שבבל גרמה ל"י מתיב ר"נ ב"ה ואמרי לה ר"ח ב"ה, היה היה דבר ה' אל יחוקאל בן בווי הכהן בארץ כשדים, טפה ל"י אבונה בסנדלית, א"ל לא אמינא לך לא תטרוד עלמא (לא תטרח בקושיות) מאי היה שהיה כבד, עיי' פירש"י כלומר האי שעתא הוה ולא יותר, וי"א שהיה כבד בא"י ששרתה עליו רוח"ק, לדעתי הכוונה כמ"ש במכילתא פ' בא וילקוט ריש יחוקאל: וי"א אעפ"י שנדבר עמהם בחו"ל לא נדבר עמהם אלא במקום מהרה על מים שני' ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חרקל ואומר ואני הייתי על נהר אובל ואומר היה היה דבר ה' אל יחוקאל וגו' על נהר כבד. וזה, מאי היה, ר"ל שלכן נכפל היה היה (וכן גורם להריא בפ"י רבינו הננאל, מאי היה היה) שכבר הוה, ר"ל שהיה על נהר, "קָרַר" והוה מקום מהרה. ולזה מכפיל לעורר לשום לב על מקום ההויה שאף שהיה בחו"ל היה במקום מהרה, והיש אומרים שהביא רש"י ז"ל נ"ל שכונן להי"א שבמכילתא שם אחיו זו"ל, וי"א שנדבר עמו בארץ ונדבר עמו בחו"ל, שנאמר היה היה, ה"י שנדבר עמו בארץ ה"י שנדבר עמו בחו"ל, ור"ל שכבר קודם נדבר עמו בארץ וכבר שרתה עליו שם רוח"ק ואח"כ נדבר עמו בחו"ל וכפירש"י.

(2) ברכות דכ"ט א', ר"י אומר שמע "שועת" עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם בא"י ש"ת, ראב"צ אומר שמע "צעקת" עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם בא"י ש"ת, עיי' פירש"י ורש"א, ונראה עפ"י שהבדיל ביניהם בס' יריעות שלמה ח"ב חוברת ד' יריעה ד' ובהכתב והקבלה דברים כ"ו ז', ששרש "צעק" הונח על הצועק כדרכו מחמת צערו מבלי שיכוון שימציא לו השומע עזרה הוא מעלים בקשת הישועה, כעני הצועק ומפרסם שלא אכל לחם זמן רב ומודיע רק צערו אמנם מציאת עזרו אינו אצלו רק ע"צ התולדה אולי מיריעת צערו תצמח לו ישועה, אמנם שרש "שוע" הוראתו על המתכוין לכתחלה לבקשת הישועה והוא מתקן מיד סגנון בקשתו על דעת כך כעני משוע לעשיר שיתן לו לחם ע"ש ושם. והנה לר"י תהי' תפלת שמע "שועת" עמך ועשה מהרה בקשתם כפל מלות, כי בהתפללו לאמר שמע שועת עמך יכוון על עשיית הבקשה שזה ג"כ אמרו ועשה מהרה בקשתם, אמנם ראב"צ לא נראה לו שהמתפלל תפלה קצרה יכפיל מלותיו שכזה לא תכונה קצרה, ולכן דעתו שיאמר שמע "צעקת" ותהיינה א"כ שתי תפלות שונות וקצרות, שמע צעקת עמך אף אם לא יכונו לבם לאביהם שבשמים ואך ילילו מכאב לב על צרתם כעני הצועק שלא אכל לחם, ושמע ג"כ תפלתם לשלוח

להם עזרת מצר, ואם יתנו לב לבקש רחמים כעני משוע ללחם או מהרה עשה בקשתם בלי כל עכוב.

(3) ע"ז דף ז' ע"ב ת"ד וכולן שחזרו בהן אין מקבלין אותם עולמית דברי ר"מ, ר"י אומר חזרו בהן במטמוניות אין מקבלין אותן, בפרהסיא מקבלין אותן, איכא דאמרי עשו דבריהן במטמוניות (בסתר, עבירות שעברו עד הנה) מקבלין אותן בפרהסיא אין מקבלין אותן. ר"ש וריב"ק אומרים בין כך ובין כך מקבלין אותן שנאמר שובו בנים שובבים, ופירש"י שובבים משמע מידים ובפרהסיא ואפ"ה מבקש תשובתן, והנה הרמב"ם בפ"ג מה' תשובה ה"ד כ' וז"ל כל הרשעים והמוכרין וכ"ב שחזרו בתשובה בין בגלוי ובין במטמוניות מקבלין אותן שנ' שובו בנים שובבים אע"פ שעדיין שובב הוא שהרי בסתר שב, ולא בגלוי, מקבלין אותי בתשובה עכ"ל, וכ"ה ברי"ף, ונראה שהרמב"ם כתב כן עפ"י גי' התוספתא דמאי פ"ב ה"ה שלא הזכירו שם איכא דאמרי, ודברי ר"ש וריב"ק דאמרי בין כך ובין כך מקבלין קאי על בין שחזרו במטמוניות ובין בפרהסיא שמקבלין, ולפי גרסתנו משמע דקאי ר"ש וריב"ק על האיכא דאמרי שאמרו בין שעברו במטמוניות ובין בפרהסיא מקבלין, ולכן פירש"י שובבים משמע במזיד ובפרהסיא, והיינו שמביא ראי' מהמקרא אף "שעברו" בפרהסיא אפ"ה הקב"ה רוצה בתשובתן, והנה זכינו מדברי שניהם הרמב"ם ורש"י ז"ל שמקבלין המשיבין אפי' "שעברו" בפרהסיא "ועושין תשובה" בסתר, לכן נלע"ד שגם כוונת הש"ס שר"ש וריב"ק דאמרי בין כך ובין כך מקבלין קאי על לישנא קמא ואלישנא בתרא לא על א' מהלשונות בלבד, וזה נ"ל בבאיור מה שהביא שובו בנים שובבים, כוונתו להביא ראי' לב' הצדדים בין "שעבר" בפרהסיא ובין "שחזר" בסתר, והנה בירמ' (ג' י"ג י"ד) אך דעי עונך אשר פשעת וגו' ותפזרי את דרכיך לזרים תחת כל עץ רענן וגו' שובו בנים שובבים, וזה ראי' שאף שעבר בפרהסיא שע"ז יורה ותפזרי את דרכיך ותחת כל עץ רענן, וכמו שתי"י "אתחברת לעממיא" פלחי מפעותא תחת כל אילן ענף, ואעפ"כ ה' יתן בקולו שובו בנים שובבים! ושם בפסוק כ"א כ"ב קול על שפיים נשמע בכי תחנונים בני ישראל כי העו את דרכם וגו' שובו בנים שובבים, ור"ל כמ"ש הר"ך כי מהראוי ה' שישמיעו קולם לכרחוק ועל כל גבעה גבוהה יתודו על עונם והם לא כן עשו ע"ש, והנה הכתוב יאמר ואם כי עשו כן להתדות על מעלם "בפרהסיא" להיות הדבר נשמע למרחק עכ"ז שובו בנים שובבים! וארפא משובתכם. האראדענקע. הסישי לחדש מנחם אב התרמ"ג.

אפרים זילבער.

הערות שונות.

(א). בבא קמא דף כ"ט: איתא מאמר רבי אלעזר משום רבי ישמעאל שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאו הכתוב כאלו הן ברשותו ואלו הן בור ברשות הרבים וחמץ משש שעות ולמעלה. ופירש"י משש שעות ולמעלה אין חמץ ברשותו . . . ועשאו הכתוב כאלו הוא ברשותו לעבור עליו בכל יראה ובל ימצא. בפסחים דף ו': נמצא ג"כ הכאמר הוה ושם פירש"י משש שעות ולמעלה להתחייב עליהן. ותמהני למה שינה כאן ואמר שהוא עובר משש שעות ולמעלה בב"י וב"י, הלא הלאוין האלה אינם כי אם ביום טוב עצמו! ואם גם החיוב להשבות איתא מן התורה משום לא תשחט על חמץ דם זבחי ומשוב אך חלק, אבל האיסורים האלה אינם משש שעות ולמעלה. — לכן נ"ל שהפירוש הנ"ל איננו פירוש רש"י כי אם תוספה מאיש אחר, ותהוספה יכולה להיות ונולדה אפשר מטעם הזה: רש"י פירש כאן ועשאו הכתוב כאלו הוא ברשותו "לבער" (כאשר בור ברשות הרבים עשאו הכתוב כאלו הוא ברשותו לשלם), ובטעות סופר נעשה כן לבער, לבער, ואחר פירש והוסיף בגליון את הדברים "עליו בכל יראה ובל ימצא" וצ"ע.

ב). שם פרק ד' משנה א' שנינו שור שנגח ארבעה והמשה שוורים זה אחר זה וכו', ופירש"י ובכולן היה תם דמשתלם מגופו והיכי דמי כגון ראה שור ונגח וראה שור ולא נגח וראה שור ונגח . . . רשור אין נעשה מועד א"כ נגח הנג' נגיחות בשלשה שראה כסדרן או שלא כסדר וכו', ותמיהני למה פירש בלא שכיה ולא פירש בפשוט שלא נעשה מועד מפני שלא העירו? וראיתי בתוספות יום טוב שהבין והוסיף אל דברי רש"י: והני מצי לפרושי נמי כגון דלא אייעור בב"ד דהעדאה בב"ד צריכא להיות . . . אלא משום דמסתמא מייעדין ביה בבית דין להכי לא פירש כן עכ"ל. ובאמת התירוץ הזה יראה החוק עד מאוד, אם נדייק במשנתנו את הרברים, "זה אחר זה" וידיע כי הענין מדבר בשור שראה ונגח ארבעה וחמשה שוורים כסדרן, והמעם שבכולן היה תם אין יכול להיות אחר אלא שלא העירו בב"ד. וגם לא נראה המעם שהביאו תוספות חרשים: דא"כ האיך סבר ר' שכבר עמדו כל פעם לדין וא"כ הרי נתייעד בזה, לכך לא פירש רש"י כן, כי רבי שמעון לא אמר דין של שור שנגח ארבע וחמשה אלא של שור שנגח שלשה שוורים, דאיתא במשנתנו רבי שמעון אומר שור שוה מאתים שנגח . . . וחזר ונגח . . . וחזר ונגח . . . היינו שלוש נגיחות, ובכן מצי לאוקמי רישא דמשנתנו בלא נתייעד וסיפא בנתייעד, כאשר שקיל וטרי בנמרא רישא ר' ישמעאל וסיפא ר' עקיבא. וגם מצי לאוקמי רישא וסיפא בדבר אחר כגון שהעידו בפני בית דין ולא העירו בפני בעלים, כי בזאת לא נעשה שור המועד (עיין בתוספתא פ"ב ובבבלי דף כ"ד). והנה הקושיא על רש"י עדיין במקומה עומדת! אמנם נ"ל שאולי לא היו בספר אשר לפני עיני רש"י הרברים "זה אחר זה" וממעם הזה נצרך לפרש כאשר פירש וצ"ע.

בקרת ספרים

(ספר תהלים עם תרגום אשכנזי ובאור מדחכם גרעין).

(סיום)

כבר בתחלת מאמרנו הזה העתקנו דברי המחבר אשר אמר מן הסבות אשר הניעוהו לנשת אל המלאכה הזאת. והגדולה מהן היא: כי חסרון טעם וחבור הניוני בקצת מליצות כתבו קדשנו נרם שרבים ממשכילי עם פנו ערף להם, ורעה חולי היא זאת כי בהם הלא תלויים היו האמונה והדת. ובהכשל עוזר ונפל עוזר ואם נרצה להפאות החולי הזה חובה עלינו לנקות הספרים משבושים אשר עלו בהם ברוב הימים. ויביא תעצומה לדעתו מדברי חכם צרפתי (ברוסטאן) הבקי בחכמת לשון הקדש אשר כתב בזה הלשון: לפעמים לפי הגוסח העקרי שלפנינו יחסר לכתוב מן הכתובים כל טעם ורוח בינה ואין כל פירוש אף אם הוכן לפי דרכו הלשון יש בכחו לתת לו מובן מרוח. מה שקודם לכתוב הסתום הזה ומה שלאחריו טבוע בחותם רוח נשגב ומעיד על כותבו כי רוח חכמה דבר בו ונפשו מלאה טוגש קדש. ועתה היעלה על הדעת כי הנביא או המשורר הכנים בכונה בין הכתובים אשר מליצה ישרה ורוח דעת נוססה בהם, מאמר או חלקי מאמר אשר אין להם מובן כל עיקר? ועל יסוד הרברים האלה יכריע גם הוא כי לא יפושר הדבר כי אם ע"י שגשתדל להעמיד הגוסח העקרי ע"י תיקונים הסר ממנו כל שבוש ועקול ולמלאות החסרון במדת הבקרת. והנה יציקני לבכי לשוב אל הרברים האלה ולהתבונן בהם טרם נשים עין על טיב התקונים וערכם. הנה ראשונה מכחיש אני מכל וכל כי היה מעולם אדם אשר הסיר את לבו מאחרי הדת (רעליגיאן) או היה בזה ולועג לה יען כי מצא בכתבי קדשיה אחת הגה ואחת הגה דברים בלשונות הדיוטיות (טרויפאל) ודברים הדומים לדברי פתיות (קינדיש), אם היה לא היה מן המשכילים (נעבילדעטען) כדברי החכם המחבר. כי אם מן הפכלים אשר הם חכמים בעיניהם. אמנם גם זה אני מכחיש כי יש בכתבי קדשנו דברים ממין הזה ואם יש לפי מראה

ענינו לא נשכח כי מרחק רב הוא בינינו ובין זמן הולדתם והפרש גדול יש בין מושגינו היום למושגם אז. ובמה שנוגע בספר תהלים הורני הנסיון אשר קנית לי בימי שני מגורי בעולם זה קרוב לשבעים שנה, כי רבבות אלפי אנשים מישראל וגם מאינם ישראל מצאו בספר הזה חכמה ומוסר ובינה מרגעה מעצבת לב, שובע נחמה בעמלם, שלום הנפש ובטחון באלהים, ואף גם אחד מכל אלה לא חלי ולא מרגיש בכל דקרוקי הקריטיקא ולא היה לכבו פונה מעם הדת בעבור כי נמצא בו לפעמים פארלללעליסמוס שלא כהוגן. זאת אחת אשר הציקני רוחי להעיר על דברי המחבר. ועוד שנית ראיתי בבינותי בספר זה מאד הפריז המחבר על המדה בתיקוניו והגהותיו בנוסח הספר שלפנינו, וכמעט גרם בנזק המלאכה על ידי שהשפיע לנו מן הטובה יותר מדי.

הן אמת כי כמו כל ספרות מימי קדם קדמתה כן גם ספרותנו לא נמלטה מטעויות אשר הכניסו בה לפעמים מעתיקים בורים מבלי דעת או גם מעתיקים נבונים בדעת. ועל כן גם ספר תהלים אשר הוא חלק ממנה לא נמלט מזה. ונמצא בו מספר רב פסוקים סתומים ונוכל להפך בהם ולהפך בהם בכל כחנו בחכמת הלשון לא נבוא עד תכונתם וצריכים לשפוט בהחלט כי יש פה טעות בחלופ חסר או יתיר. אבל אין דומה מציאת הטעות למציאת התיקון. בפסוק אשר כלו משובש אשר חבורו וקשורו נקרע לקרעים וחסרו בו מלות גם מאמרים וחלקי מאמרים, מי שרוצה לתקנו לא די לו להיות למוד בחכמת דקרוק לשון הקדש כי אם נדרש לו עוד שרוח מליצתה תדבר בו ומלתה תהיה על לשונו כאשר היתה על לשון המשורר. עוד ראיתי ונתון על לב, כי יש ממבקריו כתבי קדשנו, במצאם מלה אשר אין לה רע במקרא מתקנים אותה ומיתרים או מחסרים עד שימצאו לה דוגמא, וזה דבר שאין לו שחר. הכי לא היו בלשון הקדש מליו יותר רק מה שעלו בכ"ד כתבי קדש? והכי בדין נוכל לומר על מלה על היותה בודדת במקרא בעבור זה היא זרה וצריכה תיקון? ועל כן מלות כאלה שאין להן רע צריכים לפרש על פי הענין אבל לא לתקן בדוחק. והנה ראיתי כי גם החכם המחבר לא נזהר מזה. כפי ע"ג ד' כי אין חרצובות למותם ובריא אולם. שצ"ל כי אין עֲצֻבֹת למו, תם ובריא אולם. ואמנם מלת חרצובות נמצא פעמים, פה ובישעיה פתח חרצובות רשע. והנה חרצובות פה אשר לפי הענין הוראתו יסורין אין לו רע וכן חרצובות שם אשר לפי ענינו הוראתו כמו מוסרות גם כן אין לו רע במקרא, ועתה לפי מרת המבקרים הנזכרים יצטרך לתקן שניהם ולהסציא להם דוגמא, אך לפי האמת אין כל ספק שהחרצובות שם ענינו כמו מוסרות כאשר נכיר מכפל המאמר הדר הנודות מטה. ועתה אם נדע שהחרצובות ענינו מוסרות או יתכן לאמר חרצובות בדרך השאלה על יסורין כמו שיאמר מן חבל שענינו כמו כן מוסרות בדרך השאלה חבלים שענינו מכאוב, ואין צורך לשום תקון.

עתה אחרי ההערה הקצרה הזאת נשובה אל עיקר כונתי במאמר הזה. וכבר אמרתי כי אין רצוני לדבר רק על קצת מן התיקונים וההגהות ולדון עליהם. הנה אינני צריך לאמר כי יש בפירוש הזה הגהות ותקונים יקרים אשר לפעמים יפרשו אור חדש על דברי המשורר משמח את הלב, ואי אפשר לפורטם כי רבים הם. אבל אעור על קצתם אשר יש לי לדון עליהם. הנה כבר בפסוק הב' מן הספר עשה המחבר הגהה שאין בה צורך ואינה מוכחת כ"ל וכלל: כי אם בתורת ה' חפצו ובתורתו יהגה ויגם ולילה. ותקן המחבר ובתעודתו תחת ובתורתו. והוא לא כן, כי יש ויש מקומות אשר המשורר ממליץ בדרך כפל הענין במלות שונות ולא ישנה כל מלות מאמר הכפל כי אם קצתן. כמו (תהלים ק"ב י"ח) פנה אל תפלת הערער ולא בזה את תפלתם. שם (ק"ד ל"ה) ויאכל כל עשב בארצם ויאכל פרי אדמתם. וכן (משלי ח' ה') הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב. וכן (איוב ח' ב') האל יעות משפט ואם שדי יעות צדק. ועוד אחרים כאלה. סי' ב': יתיצבו מלכי ארץ ורוזנים נוסדו יחד. וכתב החכם המפרש שמתל יתיצבו" וורה שכבר התעודרו העמים לעשות מרידה, אבל הפעל שלאחריו וכן סיום המזמור יורו שעדיין הם במעמד ההתיעצות ע"כ צ"ל יתעצו. הפעל יסר לא יתכן לתת הוראת העצה ע"כ צ"ל נועדו תחת נוסד. ולדעתי חהפוך מכל זה הוא האמת.

פעל נועדו עם על יורה על האסיפה או ההקדל כמו הנועדים על ה' ובענין בלתי אם נועדו וע"כ הועד הוא קודם העצה לא בהפך ולא יתכן לאמר שהתיעצו ואח"כ נועדו ובהכרח אף אם נקרא נועדו ככפל המאמר צ"ל בתחלת המאמר יתיצבו ובענין יובאו בני אלהים להתיצב על ה'. אבל אין צורך להגיה נועדו כי גם נוסדו יורה על אסיפה לתפוש עצה כמו בהוסדם יחד עליו (ל"א י"ד). והוא כענין סוד כמו בסודם אל תבוא נפשי ודוגמתו טוב ויטב. סי' ד': ענני אלהי צדקי אין לו מוכן וצ"ל אלהי צדק כמו אלהי משפט ולא ידעתי מה בין זה לאלהי ישעי (י"ח מ"ז) ואלהי חסדי (שם נ"ט י"ח). אלהי קדשי (הבבוק א' י"ב). שם: נסה עלינו אור פניך ה'. ותקן המחבר שצ"ל כסה עלינו אור פניו, ותרגומו: verhüllt hat uns seinen Lichtblick der Herr, והוא דבר רחוק ודוגמתו סכותה בענין לך. ואין אלו אלא דברי תימה. כי כסוי אור על דבר אינו מהוראת העלמת האור כי אם הוראתו פרישת האור עליו ויכסה אותו האור כלו כמו על כפים כסה אור. סי' ח': מפי עוללים ויונקים. יסדת עז צ"ל מפני עוללים ויונקים כלומר להנאתם ולטובתם "wegen im Interesse" כמו בכמה מקומות. אך לדעתי אינו כן. כי "מפני" אין לו הוראת התכלית כענין בשביל אלא הוראת הסבה. כמו: ותלה . . . מפני הרעב (בראשית מ"ז י"ג) הרעב סבת הלאות. ועד אבדך מחר מפני רוע מעלליך (דברים כ"ח ב') רוע מעלליך סבת האבדן. והר סיני עשן כלו מפני אשר ירד עליו ה' באש (שמות י"ט י"ח) ירידת ה' באש סבת העשן. שם: ותחסרהו מעט מאלהים. תקן המחבר שצ"ל ותחסרהו מעט מאלהים כלומר שחגגת אותו דעה והשכל, ומצאנו חסד בפעל כמו תתחסר. וזהו תקן דחוק ואינו צריך חסד בקל לא נמצא ובפיעל יש לו הוראה מהופכת. ויותר דחוק לכנות בינה ודעה הגתונה באדם בכנוי טעם ובשום מקום לא מצאנו זה הכנוי להוראת הבינה המחלטת. סי' ט': וערים נתשת אבד זכרם המה, צ"ל נתצת שהפעל נתש יורה על הכריתה משרש (ausreissen) לא על החרבן (zerstören). ואין דקדוק זה כדאי להגיה הספרים. שאף אם תמצא לומר שאין נתישה אלא לשון כריתה מה יחסר לנו אם נאמר כמו כן על ערים כמו שנאמר על בית כמו ואת בית יהודה אתוש (ירמיה י"ב) ועל העמק כמו לא ינתש ולא יהרס (שם ל"א) אמנם באמת בכל אלה אינו אלא לשון חרבן, ויאמר גם על ממלכות (שם א). וכשיבא להוראת כריתה מחובר לרוב עם מעל כמו ולא ינתשו עוד מעל אדמתם (עמוס ט') ויתשם ה' מעל אדמתם (דברים כ"ט). הנני נותשם מעל אדמתם (ירמיה י"ב) שם: משגב לעתות בצרה, גם בס' י' תעלים לעתות בצרה מצא החכם המהר כמליצה וזה נוס אין אומרים בדרים עתות כי אם עתים ע"כ הגיה שצ"ל משגב לעורת בצרה, תעלים לעורת בצרה. אבל משגב לעורת וכן תעלים לעורת אין לו מוכן. סי' י"ב משוד עניים מאנקת אביונים הגיה משוע עניים. הגיה זו למה וכי בעורה היא לאמר משוד עניים כלי' בסבת החמס שחוטמים את העניים, ומאנקת אביונים, בסבת האנקה שנאנחו האביונים הנחמסים. סי' י"ג: האירה עיני פן אישן המות. האירה עם עיני הוא חבור שאינו רגיל ע"כ יש להגיה האיר עלי כלומר האיר פניך עלי. לא אבין כונת המחבר במה שאמר כי האיר בחבור עם עיני אינו רגיל ואיך יפרנס, מאיר עיני שניהם ה', מאירת עינים. סי' ט"ז: ירבו עצבותם אחר מרדו צ"ל אחרים המירו ותרגומו (Götter) ein- getauscht, זה הוא עברית גרמנית ושעות גדולה היא כי העברו ואמר כלשון הזה על ההפוך ממה שרצה המחבר לו. שאם אחרים נושא המאמר כונתו שהאחרים הם המירו ואם הוא מאמר תפל כונתו שהמירו את אחרים בדבר אחר אבל אם רוצה לומר שהאחרים הם המומרים או אי אפשר בלא ב"ת וצ"ל באחרים המירו. סי' י"ז: אשבעה בהקיץ תמונתך לדעת המחבר אי אפשר לומר תמונתך כי זה סותר למה שנאמר כי לא ראיתם כל תמונה. ושכח: ותמונת ה' יבוט. סי' י"ח: מהלל אקרא ה' ומן אויבי אושעי. מפני הקושי במלת מהלל, שנה המחבר את כל המאמר וגרס: תושיעני מטהללי אקרא ה' ומן אויבי אושעי. ומלבד שתחת מלה אחת קשה יש לנו מאמר שלם קשה אשר אין לו טעם ורית, קשה מאד להבין מלת אושעי. סי' כ': ירשנה סלה צ"ל ידענה, ובשם אלהינו נדגל צ"ל נגיל וכל זה הגדה שלא לצורך

וישנה ענינו יקובל כחלב ודשן ונדלל פי' התאמרות כמו דגול מרבבה. שם: קמנו
 ונתעורר זר מאד לאמר שיש פעל עדר ואולי יש לקרות ונתעורר ותימה היא בעיני
 להבין זאת הזרות, ועוד קמנו ונתעורר אינו ההפך מן כרעו ונפלו. וכן מעורר ענינים ה'
 אם נקרא מעורר לא יכון מאמר ההפך משפיל רשעים עדי ארץ. סי' כ"א: לעת פניך
 אין לו שחר וצ"ל לעמת פניך פה כעם כמו פני ה' בעושי רע וכפלו: ובאפו.
 והנה אין פה המקום לזכר על כל ההגהות והשנויים הפרטיים העולים במספר
 יותר מאלף והלא בעשרה המזמורים הראשונים עולה מספרם על שמונים ועוד. ואמנם
 רואה אני להעיר עוד פה בדרך כלל כי אינו מן הדין לבא במשפט עם משורר ופייסן
 מפני דקדוקים על פי כללי הלשון ולהגיה מיד על פיהם כאילו הם מקובלים מסיני. המשורר
 האמתי רוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו ולא יאסר נפשו בכבלי דקדוקים קלים, על
 דרך משל. אם יאמר המשורר: רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו באלהים, איך יעלה
 על הדעת להגיה לי במקום לו או לפי הפשיטא לך אם נפרש לנפשי zu mir selbst
 כמו שפי' המחבר הלא "לי" הוא שבוש נמור אבל פירש "לנפשי" הוא כמו עלי, ואז
 לי' נכון מאד ודוגמתו כי אמר ה' להם מות ימותו (במדבר כ"ו ס"ה). המה אומרים לי
 הלא ממשל משלים הוא (יחזקאל כ"א ה') ורבים ככה. וכן: כבודי ומרים ראשי מפני שמרים
 ראשי אין לו דוגמה במקום אחר ע"כ יש להגיה ולכתוב במקומו וקרן ישעי. וזה דבר שאין
 לו מובן כלל כי מה בכך שאין לו דוגמא מי יכריח את המשורר על בחירתו בדבורים
 וגם הענין עצמו משנה הוא כי אם נוכל לומר ועתה ירום ראשי בקל למה לא יתכן
 לאמר גם מרים ראשי בהפעיל? ופלא גדול בעיני על חכמת המחבר אשר למוד להיות
 מתון במעשיו ומעמיק בעניניו איך לפעמים נבהל להגיה בלי סבה מוכחת ובלוי טעם
 הגון. בס' ס"ז מגיה ולאומים בארץ תרחם סלה תחת תנחם ושעמו מפני שתנחם סתום
 שלא אמר אנה ינחם? כאלו בכל מקום שנמצא השרש "נחה" מפורש אנה, ואיך יפרנס
 לנו: וארפאהו ואנחדו, ונחך ה' תמיד, בהתהלכך תנחה אותך, תומת ישרים תנחם וכאלה
 רבים. ועוד אני תמה כי רק לעתים רחוקות יזכיר אחד ממפרשינו הקדמונים רש"י ראב"ע
 ורשב"ם ורד"ק ואחרים כמותם — זו תורה זו שכרה! — ולא בוש להשתמש בפירושי
 קצת אחרונים אשר ידיעתם כלשון העברית כאין ומלאם לבם לתקן ולהגיה. בס' י"ב
 מביא הגדה בשם אחד מהמפרשים על: כרם ולות לבני אדם שצ"ל כבר מזולת
 (Unheilszeichen) ושיבוש כזה אינו צריך פירוש, אף בר בי רב לא יתעה לכתוב
 כן וקרא אני על הגדה זו: כרם ולות לבני אדם בלי שום תיקון. ואמנם כל ההגהות
 של המפרש הזה שראיתי את המחבר רומז עליהן הן הבל ורעות רוח ואזכיר קצתם.
 בס' ה': יפלו ממעצותיהם צ"ל יפלום מעצותיהם. סי' י"ז: לפעולות אדם צ"ל לפעולות
 אדם, חלבמו סגרו צ"ל חלב לבם סגרו, סי' ק"ד: מפרי מעשיך צ"ל מפרי נשיאך (מענין
 נשיאים וגשם). סי' ס"ח: אדני ממקור ישראל צ"ל מחוקקי ישראל. ובחיי האמת כי
 יותר ממה שיתרחק שום אדם מכתבי קדשנו מפני הטעויות שהעלו בהם מעתיקים יתרחקו
 כל המבינים לשה"ק באמת מהגהות מוטעות כאלה אשר נפש היפה תגעל בהן.
 לא אכחיד תחת לשוני כי אינני מן האנשים החושבים כי כל אות ומלה בנוסחאות
 ספרינו כאשר מנחים לפנינו היום כן יצאו מתחת יד כותביהם, עד שנים הטעויות המוכחות
 וגלויות לעין כל, גם הן קרש קדשים, ואף המחשבה להרדף אחרי הנוסחאות עון פלילי
 הוא ואשמה. לא כן אנכי ועמדי. נפשי יודעת מאד כי כגורל כל ספרות קדמונית בעולם
 כן היה גורל לספרות העברית, כי חלו בה ידי סופרים ושבוש בהמה מקומות, ותשואות
 הן הן לו להחכם המחבר אשר בכמה הגהותיו פנה דרך הכתובים מקמיוני טעויות
 שעלו בהם אבל רע עלי מעשה ההגהה במקום שאין צורך בה, ואף במקום שיש בה
 צורך, בעת שיצא שכר ההגהה בהפסד נועם הפיוטי, ובעת שההגהה המדומה תפשיט
 מעל פני השיר יופי מליצתו ושעמו. מי ומי יכחיש שאין גם אחד ממנו היום אשר יעשה
 בנפשו שקר לאמר אעלה על במתי מליצתם אדמה להם לדוד לאסף לירותו ולבני
 קרח בנעים ומירות ישראל, כי להם היה לשון הקדש שפה ברורה וחיה ורחבה לא כן
 לנו אשר לא נשאר לנו רק מעט מהרבה ומכל ספרות העברית הישנה לא נתקיימו כי

אם עשרים וארבעה ספרים ויתר עושר הלשון אבד ואיננו, ועל כן בחסרון כל אלה מי זה ידמה בלבבו לאמר תקנתי המעות ומלאתי החסרונות בכתבי הקדמונים לפי מה שכונו כותביהם בעצם וראשונה. למעשים כאלה לא יועילו ספרי דקדוק של גוויניאום או עוואלד ודומיהם.

ואמנם אף כי אחת הגנה ואחת הגנה דברתי משפטים עם החכם המחבר על מקצת הגהותיו בלי משוא פנים לא מצאתי בזה נזק לספרו בכללו, כי על כל פנים מלאכה גדולה עשה אשר היא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם. ואף במקום אשר אין דעתנו כדעתו ואשר לפי קצר בינתנו לא מצא האמת לאמתה יקבל שכר תודתנו על דרישת האמת ובכל מחקריו מראש עד תומם הלא מחשבתו רצויה, וכבר הגיד המחבר עצמו בפה מלא (סוף ההקדמה) כי לא יתברך בלבבו לאמר כי כל משפטיו חזקים כראי מוצק, אבל זה כל ישעו וכל חפצו לפלס מסלה חדשה ולישרה לפני הדורשים בכתבי קדשנו ותקותו חזקה כי חפצו יצליח.

א. ה. ווייס.

פֶּשֶׁר דָּבָר.

א) בבית תלמוד ח"ו צד 192 סי' 19 הפליא הפלא ופלא ידירי הר"ח מחז"ר ריי"מ נ"י על דברי המורה (ח"ג פל"ז) באמרו, והוא הסבה נ"כ לאסור השעטנא, כי כן ה' תקון הכותמים נ"כ היו מקבצים בין הצמח ובעלי חיים בלבוש אחד, ויאמר ידירי, הוא תמיה מאד, הן אם איסור השעטנא ה' כעבור אשר כן ה' תקון כהני ע"ז, ה' יותר נכון לאסור לכהנים בעת עבודתם מלאסרו לישראל, ולמה אפוא אסרתו התורה לישראל ולכהנים מלבד אשר התירתו למו לענות העבודה חייבה אותם או עוד ללבשו? מי יתן לי מיד פשר הדבר הזר הזה! וע"ש עוד. לפתור תמיהה זאת, אומר כי כן תפול הקושיא על מ"ש המורה בפמ"ה שם שלכן בחר אברהם אע"ה דר המוריה בהיותו הגבוה שבהרים אשר שם, לאשר שעובדי ע"ז היו מכוונין לבנות היכליהן ולהעמיד צלמיהם במקום גבוה, ויקשה שלסבת זה הו"ל לבחור מקום נמוך מכל ההרים הפך אשר עשו, וכן על כלל הקרבנות לפי טעם הרמב"ם ז"ל תפול השאלה טרוע לא הרחיק הכורא את ישראל מזה מכל וכל, והנה כמה ענינים — והם הרוב — צותה התורה לעשות הפך מעשי האומות הקדמונים, כמבואר בענין הקרבנות שצוה לשחוט מן הצאן ומן הבקר ומן העוים לאשר שקדמוני האומות חשבו למרי לשחוט מאלה, כמבואר בפמ"ז שם וכן ייחד אברהם צד המערב לבית קדש הקדשים בסבת הפרסום או בעולם עבודת השמש שבמזרח ולכן ייחד המערב שישים אחריו לשמש כמבואר בפמ"ה שם. ויתר הענינים כאלה בפרקים מחלק הנוכר. ואמנם הרב, כי אלה הענינים שעשו האומות לכבוד ע"ז צוה ה' לעשותם לו לבדו, להורות כי הוא המיוחד ורק לו יאתה הגדולה והתפארת, ומה שהוא מעניני העבודה, ולכן לאשר כי הם נתנו כבוד לפסיליהם על ההרים הרמים, בחר אע"ה דר המוריה הגבוה בהרים אשר שם לעבוד לאל עליון, וכן צותה התורה על הקרבנות לעשותם לה' לבדו, הפך אשר בזה נתנו אה"ק כבוד למעשי ידוהם, וכן כלאי בנדים" לבשו כהני אליל לכבוד אליליהם, חייבה התורה לכהני אל עליון ללכשם בעדן עבודת שמים. וההפך באשר הרחיקו הם בחשבם הדבר לעון ומרי או לפחיתות כבוד, צותה התורה לעשות ההפך להוציא הדבר ממחשבות בני הדור המוטעים. והדבר נכון ואמתי

ב) ראיתי בפירוש בעלי התוס' עה"ת, בפ' תצא, פסוק לא תחרוש בשור וחמור יחדיו: לפי שהשור מעלה גרה ומצטער החמור כשישמע השור אוכל עכ"ל, וזה תמיה מאד כי לפ"ז ה' מותר גמל עם שור שנים הוא מעלה גרה כמורו? והנה לא תחרוש בשור וחמור לאו דוקא וה"ה לקבץ ב' מינים זולתם, ורק כהוה דבר הכתוב. ואולי מונתם רק לתת טעם למה שבחרה התורה בהזכרת שור וחמור, כי בזה יש עוד טעם (הוא מה שכתבו) זולת טעם המצוה הזאת הכוללת כל שני מינים ממין שיהיו:

אפרים זילבער.

באר מאמר קשה בירושלמי.

בירושלמי (חלה פ"ה ה"י) כתוב: א"ר יוחנן רבותינו שבכולהו הוו מפרשיין תרומה ומעשרות עד שבאו הרוכין ובטלו אותן. מאן אינון הרוכין? תרנומניא. רבי זעירא רב יהודה בשם שמואל וכו' עב"ל על מלת: תרנומניא. כתוב בתוס' ע"ז (נ"ח סע"ב ונ"ט ע"א ד"ה בצר): ולא נודע פירושו. וברא"ש שם (ס"ט) כתוב: יש מפרשים גדולים חכמי ישראל באו שמה ודרשו להם שאין צריכין להפריש. ויש מפרשים הכתות שהעמידו הנכרים לדרוש להם ולהחזיק דתן תקנו לתת להם מעשרות שדותיהם. ואם היו ישראל מפרשיין מעשרות היו צריכין ליתן להם עב"ל. ומתורנומניא הוא לפי שני הפירושים דרשנים אם בני ברית ואם אינם בני ברית. והוא מלשון מתורנומן. אולם גם לשני הפירושים לא התבאר עוד מה ענין דרשנים אצל רובים. ואני הנני רואה את הפירוש השני, ומוסיף עליו עוד. כי מלת רבי אשר לפני מלת: זעירא. היא ט"ס ומלת: זעירא הוא מחוברת אל מלת: תרנומניא. וענין הוא תרנומנין זעירין ודורשים צעירים. והוא כמו: ננות הצעירים הנזכר בש"ע (א"ח סי' תרמ"ט) שכתוב עליו בט"ז איני יודע פירושו אבל הוא ענין ממשרתי ע"ז עב"ל ולי נראה. כי: הצעירים הם הכומרים הנקראים מינאריסטען או הכומרים הצעירים הלומדים בסעמינאר (סעמינאריסטען) וזעירא הוא לפי הפירוש על: רובים. ועיין פ"ר א פולדא. ונוסחת תוס' ע"ז (שם) זעירא תרנומניא. תחת אשר כתוב לפנינו תרנומניא. ר' זעירא הוא עזר לא מעט לכאורי וחבין.

יעקב רייפמאן.

ד' הערות על פסיקתא רבתי.

1) בסוף פרשה תליתאה מפרשיות י' הדברות: ר' ברכיה בשם ר' היא בר אבא לא ניתנה השבת אלא לתענוג. רבי חגי בשם רבי שמואל בר נחמן לא ניתנה השבת אלא לתלמוד תורה. ולא פליגי. מה דאמר וכו' לתענוג אלו תלמידי חכמים שהם יגיעים בתורה כל ימות השבת ובשבת הם באים ומענינים. מה דאמר וכו' לתלמוד תורה אלו הפועלים שהם עסוקים במלאכתן כל ימות השבת ובשבת הם באים ומתעסקים בתורה עב"ל. בהדושי הרב המאירי על שבת (פס"ז ד"ה הנשים הרי הן כאנשים לענין שבת) הובא זה בלשון: במדרש מתן תורה ראייתן בסוף פרשתא תליתאה ר' יוחנן בשם ר' יוסא לא נתנה שבת אלא לתענוג ר' חנאי בשם שמואל לא נתנה שבת אלא לתלמוד תורה. ולא פליגי וכו' עב"ל. ומאשר לא זכר שם פסיקתא רק: מדרש מתן תורה נראה בעליל כי כל פרשיות י' הדברות אשר לפנינו בפסיקתא רבתי הוו לפני הרב המאירי במדרש מיוחד המכונה: מדרש מתן תורה. ואמת ויצויב אפוא הכתוב במאור עין (סוף פס"ד): ויראה שהיה מדרש מסודר לעצמו, והוא מדרש עשרת הדברות, ואח"כ כללוהו בסדר הפסיקתא עב"ל.

2) בפרק כ"ה פעם אחת נשתטה ונטל אש והצית בבתיים וכו' מי גרם לו כל זאת על ידי שלא כבד את ד' עד שהונו עליו עב"ל. צריך לקרא מלת: שהונו ה"א פתחה וכו' חלומה: שהונו. וענינו תכונה בלשון סורי. וכן מתורגם: הסר תבונת (משלי כ"ח ט"ו): הסיר הונוא. וישכח מחקק (שם ל"א ה') ותטעי הוונך ועד שהונו עליו ענינו אפוא: עד שדעתו ותבונתו עליו ולא נשתטה עוד.

3) בפרק ל"א ושפח ד' קדקך בנות ציון. אמר ר' יוסי בר חנינא שהיתה הצרעת וזרחת במצחם וכו' ר' אליעזר אומר וכו' שורות של כנים וכו' עב"ל וע"ז במאיר עין: באיכה רבתי הוא בהפך ר' אליעזר אומר הלכה אותן בצרעת וכו' עב"ל עוד בטרם ראיית את הפסיקתא הזאת חרצתי משפטי שצ"ל באיכה רבתי ככתוב בפסיקתא בעבור אשר דרש הצרעת הוא מדרך ר' יוסי בר חנינא. ועיין מגלה (י"ב ב'): אמר ר' יוסי בר חנינא מלמד שפרחה בה צרעת עב"ל. וסנהדרין (כ"ו א'): ועטף עטה. אמר ר' יוסי בר חנינא מלמד שפרחה בו צרעת עב"ל.

4) בפס"ו מיהל אני שמי עליו כשם שיהלל. שיהללנו. צ"ל: מיוחד שיהללתי.

יעקב רייפמאן.

תוכן עניני המאמרים ושמות מחבריהם.

חקירות בדברי ימי היהודים וספרותם.

- ר"ש בן לקיש. מאת א. ה. ווייס 5—1.
 תולדות ר' יעקב תם. מהג"ל 36—33, 138—129, 161—169, 193—201,
 225—261, 257—289, 321—323.
 זמן הולדת תרגום אונקלוס. מאת הר"ר פייש ראזענשהאל (סיום משנה ב') 23—16.
 הערות ביחוס שבין הגדת חז"ל לתרגומים שונים. מאת הר"ר חיים אפפענהיים
 237—234, 307—310, מאמר בקרת וכו' מהג"ל 369—360.

חקירות במקרא ופירושי מקראות.

- מאמר על חלוקת התורה לפרשיות ולסדרים מאת מא"ש 10—6, 36—42,
 71—65, 100—106, 169—173, 201—205, 261—270, 295—302,
 323—328, 353—360.
 מאמר בענין הפרשיות שנקראין ולא מתרגמין. מהג"ל 143—139.
 העתקות מכת"י ספר יוסף המקנא וכו'. מאת הר"ר חיים אפפענהיים 15—10,
 42—49.
 מיני תרגומא, מאת הר"ר אפרים זילבער 284—281.
 הערה על פסוקי התורה בענין קרבן עולה ויורד. מאת הר"ר אברהם האכמוטה
 330—328.

הגהות ופירושים בתלמוד ובמדרשים ובתרגומים.

- חורנו על כל המקרא. מאת הר"ר אפרים זילבער 31—29.
 מעט שיחה. מהג"ל 188—186.
 נטפי מים מים התלמוד. מאת הר"ר זעליג לויטערבאך 32—31.
 דקרוק בגרסאות התלמוד. מאת א. ה. ווייס 96—95.
 הערות והגהות אחדות. מאת הר"ר מיכאל אליעזר הכהן 107—106, 178—180.
 הערה במדרש. מאת הר"ר שמעון פריעדמאן 180.
 הערות שונות. מהג"ל 332—331, 377—376.
 מעט מהרבה. מאת הר"ר יעקב רייפמאן 91—82.
 מעט מזער הגהות. מהג"ל 190—188.
 פרחים שונים מגן הבקרה. מהג"ל 192—190.
 דברים אחדים על מדרש תנחומא. מהג"ל 186—180, 215—223,
 243—237, 276—279.
 פי' מאמר סתום בקודשין ל"א ע"ב. מאת מא"ש 234.
 טעמא דקרא. מהג"ל 352—351.
 דברים אחדים. מאת הר"ר סיני האק 346—345.

חקירות בתקנות קדומות ובמנהגים קדומים.

- הערות ונוספות למאמר יסוד והשתלשלות דיני טהרת ידים. מאת הר"ר נחום
 ברילל 26—23, 49—52.
 תשובת שאלה לר' שרירא ור' האי גאונים ז"ל. מאת הר"ר דוד קויפמאן 64.
 בענין צלותא דמוספא וסדר הקריאה בתורה ובנביא. מאת הר"ר אליעזר הויודארף
 121—117, 154—151.
 בענין צלותא דהביננו. מהג"ל 281—279, 337—342, 375—372.
 החצוצרות והשופרות וזמן ומקום שימושן. מאת הר"ר חיים אפפענהיים
 178—173.

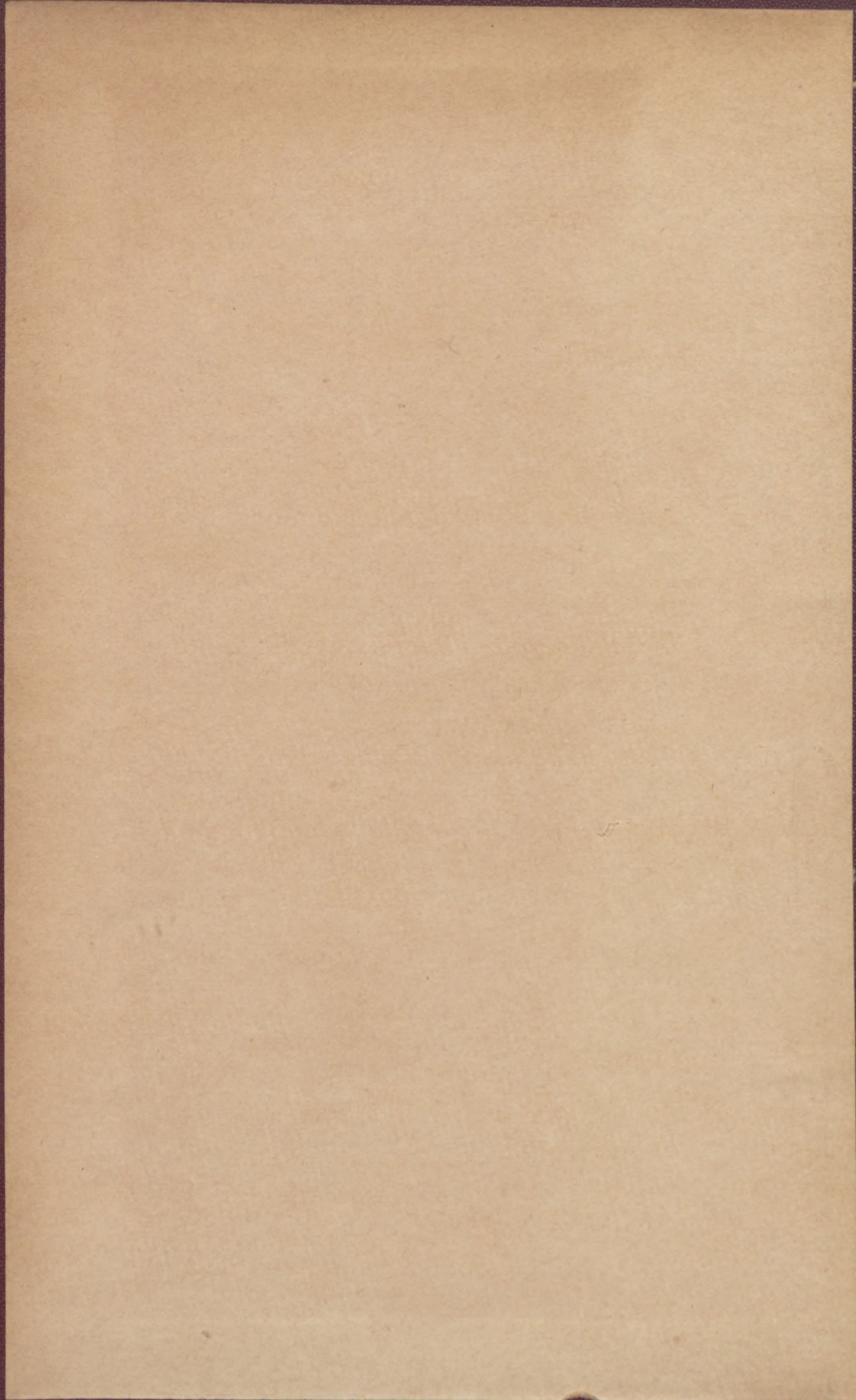
- תשובה נצחת בענין התפילין. מאת הר"ר ישראל קאליש 151—149.
הערות והשנוות בענין הג"ל מאת שוה"ה 209—208.
מענה רך לשוה"ה מהג"ל 285—284.
תפילין של הרשב"ם מאת מא"ש 224—223.
טעם לקריאת פ' עריות במנחה דיוה"כ. מאת הר"ר יעקב טאפראווער 345—344.

ענינים שונים.

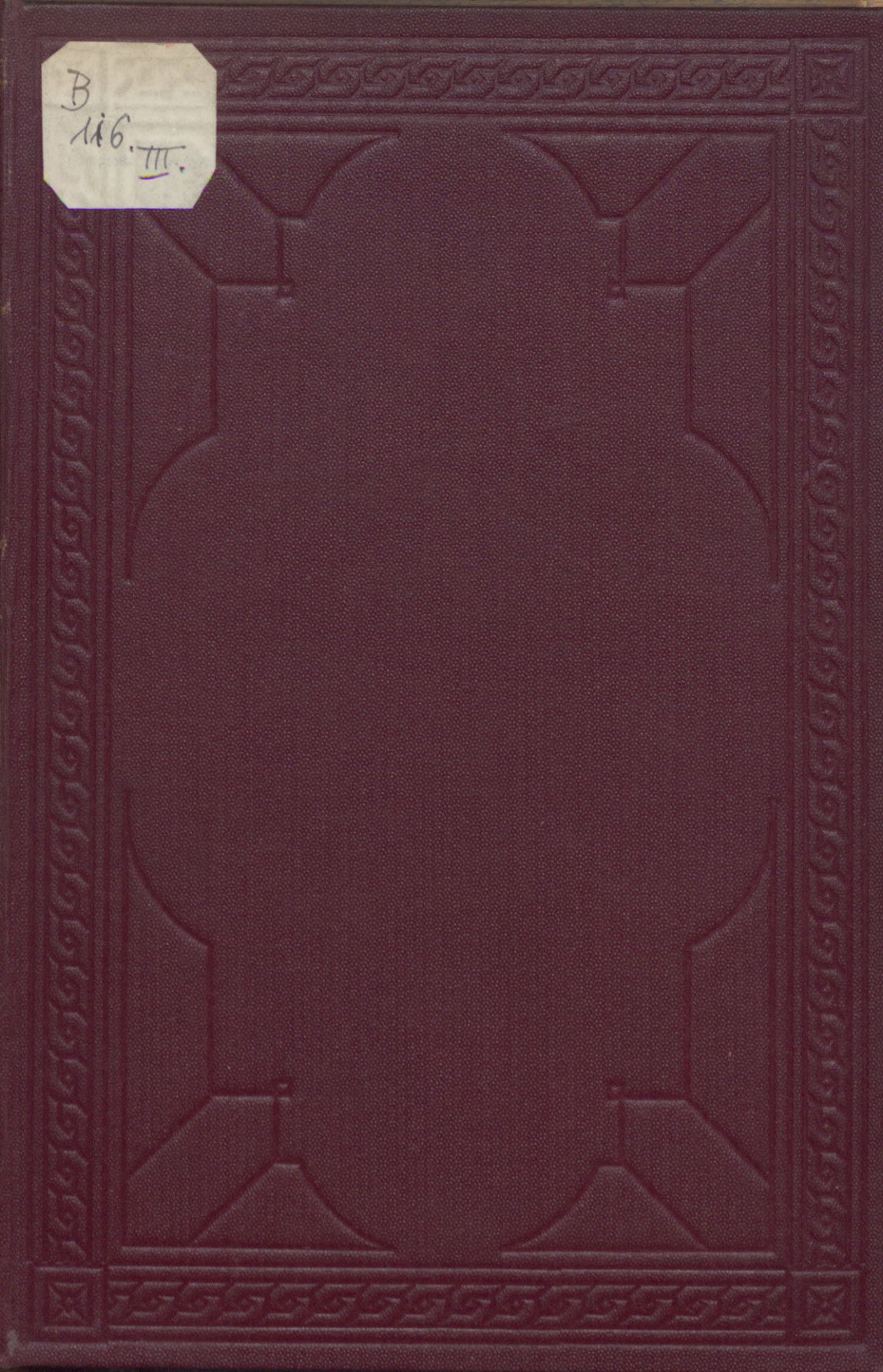
- הערה אל החכמים. מאת הר"ר אהרן יעלינעק 99—97.
ב' מכתבים. מאת הר"ר יעקב שטיינהארט 81—79.
הערות למאמר תולדות רש"י. מאת אברהם האַכמוטה 81—80.
ב' שאלות. מאת מ' ק' אלטשולער 82—81.
הערה על מגלת אנטיוכוס מאת הר"ר אפרים זילבער 95—94.
הערות אחדות. מהג"ל 122—121.
שלושה דברים מהג"ל 376—375.
דבר ליעקב. מהג"ל 344—342.
פשר דבר מהג"ל 381.
קורות ולבנים לבנין בית התלמוד, מאת הר"ר בן ציון משנאיעוויסק 159—154.
שאלה. מאת הר"ר יעקב רייפמאן 188.
הוספות לס' מעשה תורה משער האחד עד עשרה עפ"י כת"י מאת הר"ר מרדכי מורטארה מסכת האחד 208—206. מס' השנים 247—243, הוספות לשער השלשה 276—270, לשער הארבעה 313—310.
דברי שלמה על בקורת ס' שאילתות. מאת הה"ר שלמה באבער 215—209.
דברי שלמה מהג"ל 372—369.
מכתב יעקב לשלמה. מאת הר"ר יעקב רייפמאן 337—332, 253—249.
ישנים גם חדשים. מאת הר"ר מרדכי יהודה ליב עהרליך 315—313, 249—247.
תשובות והערות מאת מא"ש 234—233.
באור מאמר קשה בירושלמי מאת יעקב רייפמאן 382.
ד' הערות מהג"ל 382.

הודעת ובקרת ספרים.

- ספר שאילתות דר"א נאון בח' פרקים. מאת הר"ר יעקב רייפמאן 29—26, 52—59, 71—79, 108.
פירושים והארות לתלמוד בבלי וכו' מאת אברהם בר"נ קראכמאל. מאת מא"ש 59—63, 91—94.
ירושלים ספר קבוצת מאמרים וכו' לר' אברהם משה לינק. מהג"ל 160—159, דיא בלוטבעשולדינונג געגען דיא יודען וכו' וויען. מהג"ל 254—253.
אגרת בקרת. מאת הר"ר יעקב שטיינהארט 307—302.
פרקי אבות לדר' הערמ' ל' שטראק, מאת א' ה' ווייס 125—122.
סדר הדורות מסורה מחדש לר' נפתלי ממינסק. מהג"ל 128—125.
עמודי הגולה קובץ דינים בל"א להר"ר לודוויג שטערן. מהג"ל 128.
ספר המדרוך להאחים אברהם ובנימין זינגער. מהג"ל 156—155, 288—286.
קריטישער קאמענטאר צו דען פואלמען מאת פרופיסור דר' גרעטיק. מהג"ל 320—315, 346—351, 377.

B
116. III.

בית
תלמוד

III.
1880.
1882.

